

4

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

TIZENKETTEDIK KÖTET

1901. ÉVFOLYAM

133—144. FÜZET.

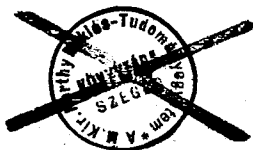
BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1901.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

- A bolognai egyetem XIV. és XV. sz. statutumai BÉKEFI REMIG-től 574.
- Id. ABRÁNYI KORNÉL folyamodása segélyért „Liszt F. élete” cz. munkája megírásához 346.
- Adatok az Alföld XVII. sz. történetéhez. BOROVSKY SAMU-tól 393.
- ADRIÁNYI GYULA hagyatéka 396.
- Akadémia belső tagjai 1901. 1.
- „ halottjai 1900—901. 207.
- „ könyvkiadásai 1900. 215.
- „ megalapításáról egykorú tudósítások 605.
- „ megbízott és segélyezett munkák s folyóiratok 217—221.
- „ pénztárának állása 230.
- „ költségelőirányzata 146—152.
- „ könyvtára 225.
- „ Széchenyi-múzeum 227.
- „ munkásságáról 1900. jelentés 201.
- „ főtitkári jelentés 269.
- Akadémiai választásokról jelentés 243.
- „ választások a május 10. ülésen 347.
- Akadémiák szövetekezte párisi közgyűlésére képviselőül THAN Károly és Goldziher Ignác kiküldése s utasítások 196.
- Akadémiák nemzetközi szövetségének határozata a nyomtatványok, kéziratok stb. kiköleszövése tárgyában 408.
- „ 1900. évi gyűléséről jelentés HELLER AGOST-tól 352.
- „ Párisban 1901. ápr. tartott közgyűléséről, GOLDZIERH IGNÁC-tól 354.
- „ áprilisi gyűléséről fölvetett jegyzőkönyveket stb. beküldi a párisi „Academie des Sciences” 396.
- „ a közgyűlésére vonatkozó előzetes iratokat az irattárba adja THAN KÁROLY 396.
- Egy alajbög telepítései. BOROVSKY SAMU-tól 477.
- Alapítványok s hagyományok : 208.
- „ Román Ferencz-féle hagyatékról 346.
- Alapítványok Csolnakossi Katalin hagyatékáról 346.
- „ Zichy Antal-féle háza átíratási illetékéről 346
- „ Kunewalder-féle alapítvány el nem fogadása 346.
- „ Fehér Ipoly alapítványának befejezése 346.
- „ Adriányi Gyula hagyatéka 396.
- „ Belházy János irodalmi hagyatéka, 396. Wohl Janka és Stephanie irodalmi hagyománya 498.
- ALEXANDER BERNÁT. Emlékbeszéd Domanovszky Endre fölött 349.
- Almássy György engedélyt nyer felolvasásra 78.
- „ Jelentés tien-sani tudományos utazásáról 142.
- Gr. Andrassy Manórol emlékbeszéd b. RADVÁNSZKY BÉLA-tól 339.
- Archaeologiai Értesítő tartalma 1901. febr. f. 132, ápr. 2. sz. 385, 3. sz. 484. 4. sz. 549.
- Arcképek és szobrok :
- BRASSAI SAMUEL arcképét a Képes-Terembe ajánlja a II. oszt. 345.
- MIHALKOVI S. GÉZA arcképét a Képes-Terembe ajánlja a III. oszt. 345.
- Árpád-házi b. Margit házi oltárkája. CZORR BÉLA-tól. Székf. 338, 409.
- ASBÓTH JÁNOS: „Az őslakók hatásáról a bosnyák faj fejlődésére” 602.
- Athenaeum tartalma (1900. decz.) 33 — 1901. 1 f. 183, 2 f. 137, 3. f. 486.
- AUJESZKY ALADÁR és WENHARDT JÁNOS: Adatok a pestisbacillus agglutinációjához 394
- BAKSAY SÁNDOR : Homér Iliásza ford. befejezése 192.
- BALLAGI ALADÁR kérdést intéz a zárt ülések és a „Nyelvőr” tárgyában 197.
- „ indítványára a „Nyelvőr” megszüntetése iránt, az I. oszt. válasza 554.

- BALOGH JENŐ I. taggá választása a II. oszt. 243.
- BARTAL ANTAL „Glossarium latininitatis r. Hung.” munkájának bemutatása 499.
- BAYER JÓZSEF: Jelentés az 1900. Teleki-pályázatról 153.
- BÉKEFI REMIG: Rabszolgaság az Árpádok alatt. 22, 43.
- „ Az Ipolyi-alapítv.-ból kifizőtt munkák megírásával megbíztatik 240.
- „ A bolognai egyetem XIV. és XV. sz. statutumai 553, 574.
- „ kiküldetése a Semsey-bírálóbizottságba 604.
- BELHÁZY JÁNOS kézirati hagyatékát a kéziratárnak ajándékozza özv. Bruggmann Vilmosné 396.
- BÉTHY ZSOLT: Jelentés az 1897—98. Péczely-pályázatról. 5, 44.
- A berlini akadémia jelentése az akadémiák szövetségének legközelebbi gyűlése tárgyáról 78.
- Berthelot M. jubileumán képviselet 640.
- BEZERÉDJ ANTAL életirásai főljegyzései 79.
- Biztosító Társaság jutalmára bekiüldött munkák 498.
- Bibliographiai (nemzetközi) konferenciáról jelentés HELLER ÁGOST-tól 351.
- Bibliographus (Az első magyar) id. SZINYNYEI JÓZSEF-től. Székf. 529.
- Bírálatok pályaművekről 397.
- „ Dóra-jutalomról I. GAAL JENŐ, II. RÁTH ZOLTÁN 399.
- „ Takarékpénztári Fáy-jutalomról KHERNDL ANTAL, LIPTHAY SÁNDOR 402.
- Bírálok I. és II. oszt. pályázatokra 555.
- Bizottságok munkálatairól jelentés 208—213.
- Bizottsági tagok választása az I., II., III. oszt. 344, 395.
- BOROVSKY SAMU: Egy alajbég telepítései 393, 477.
- BÖCKH JÁNOS: Emlékbeszéd Hauer Ferencz felett 554.
- Bródy-bizottságba Kautz Gy. választ. 604.
- Budapesti Szemle tartalma: 1900. okt.—nov. 37. decz. 70. — 1901. jan. f. 70, febr. f. 186, márcz. f. 439, ápr. f. 440, máj. f. 441, jún. f. 489, júl. f. 491, aug. f. 549, szept. 584, okt. 585, nov. 586.
- BUGARSKY ISTVÁN: A brom és az aethyl-alkohol egymásra hatása. 77.
- Bulyovszky-jutalomról jelentés 234.
- „ pályázat bírálói 395.
- BUNSEN RÓBERTRŐL emlékbeszédet mond THAN KÁROLY 196.
- Capasso Bertalanról emlékbeszéd ÓVÁRY LIPÓT-tól 77.
- CONCHA GYÖZÜ: A rendőrség természete és állása szabad államban. Székf. 338, 432.
- CONCHA GYÖZÜ: Gyászbeszéd Pulszky Ágost ravatalánál 499.
- CSUTAK VILMOS egyetemi hallgató jutalmát nyer 242.
- Czakó Zs. ismeretlen drámai költeménye VADNAY KÁROLYTÓL. 7.
- CZOBOR BÉLA: Árpádházi b. Margit házi oltárkája. Székf. 338, 409.
- DADAY JENŐ: A magyarországi Eylais-fajok 45.
- „ Fonálférgek 339.
- „ Edesvízi mikroszkopi állatok Patagoniából 554.
- „Deák Ferencz élet- és jellemrajza“ cz. pályamű-tervezetről jelentés 235.
- DOMANOVSKY ENDRÉ-ről Emlékbeszédet tart Alexander Bernát 349.
- Dóra jutalomról jelentés 237, GAAL JENŐ-től 397, RÁTH ZOLTÁN-tól 399.
- DUKA TIVADAR üdvözlő levele 341.
- Egyetemi hallgatók jutalmairól jelentés 241.
- „ köszönd leveleik 394.
- Egyiptomi nyelvhez adalékok. MAHLER EDÉ-től 178.
- Egykorú tudósítások az Akadémia megalapításáról 605.
- Elhunyt tagok: 1900—1901. 207. Halász Ignác 339, Laufenauer Károly 339, Hermite Károly 77, Imre Sándor 77, Szilágyi Dezső 493, Pulszky Ágost 493, Jekelfalussy József 143, Hollán Ernő 193, Szilágyi József 193, Fodor József 196.
- Elnöki megnyitó beszéd b. Eötvös LORÁND-tól 261.
- Emlékbeszéd: Gr. Andrássy Manórol 339, Domanovszky Endréről 349, Hauer Ferenczről 554, Capasso Bertalanról 77, Fodor Józsefről 147, Hollán Ernőről 560, Pasteur Lajosról 97, Horvát Boldizsárról 557, Jakab Elekről 500, Pulszky Ágostól 499, Jurányi Lajosról 143, Bunsen Róbertől 196.
- ENDRŐNI SÁNDOR: Isten felé. Székf. 602.
- B. EÖTVÖS LORÁND elnökké választása 243, 394.
- „ Elnöki megnyitó beszéd május 12-én 261.
- Ethnographia tartalma: 1900. 6. füz. 134, 7. füz. 135, 8. füz. 135, 9. füz. 136, 10. füz. 137. — 1901. 1. füz. 442, 2. füz. 443, 3. füz. 444, 4. füz. 587, 5. füz. 588, 6. füz. 589.
- Evlia Cselebi török utazóról VÁMBÉRY ÁRMINTÓL 181.
- FARKAS GYULA: Általános mechanikai elvek 45.
- Farkas-Raskó-pályázatról jelentés LÉVAY JÓZSEF-től 175, 196.

- Farkas-Raskó-pályázatra beküldött munkák 496.
- FAYER LÁSZLÓ: A kivallatás és a halálbüntetés elleni küzdelem Magyarországon 602.
- FEHÉR IPOLY alapítványának befizetése 346.
- FEJÉR LAJOS: A Poisson-féle integral elméletéhez 349.
- FINÁCZY ERNŐ: Az 1777. évi Ratio Educationis alapelvei, székf. 192, 375.
- FODOR JÁNOS egyetemi hallgató jutalmat nyer 242.
- FODOR JÓZSEF elhunytáról jelentés 196.
- „ ravatalánál THAN KÁROLY 197.
- Fodor Józsefné (özv.) köszönő levele 340.
- Forster-Scitovszky-féle római ösztöndíj tárgyában felhívás ajánlkozásra 614.
- Folyóiratok Szemléje : 33, 70, 132, 183, 385, 437, 484, 549, 584.
- FÖLDES BÉLA r. taggá választása a II. oszt. 243.
- „ kiküldetése a Semsey-bírálóbizottságha és könyvkiadó-bizottságha 604.
- FÖLDES IMRE a Kőczi-jutalm. nyeri 604.
- FRANKÓI VILMOS: Sz. László levele a montecassinói apáthoz 602.
- „ emléksbeszéde Szilágyi Sándorról 603.
- Francia ismeretek a magyar irodalomról 599.
- Franklin-Társulat engedélyt kér Széchenyi István műveiből két kötetre való szemelvény kiadására 498.
- FRÜCHTL EDE egyetemi hallgató jutalmat nyer 242.
- GAAL JENŐ: Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus 276.
- „ Jelentés a Dóra-jutalomról 397.
- Garzoni gyászbeszéde Mátyás király felett HEGEDŰS ISTVÁN-tól 535.
- A glasgowi egyetem meghívója 78.
- GOLDZIGHER IGNÁCZ: A kairói Haszín mecsét 12.
- „ Akadémiák szövetségének Párisban, 1901. ápr. tartott közgyűléséről jelentés 354.
- Goethe-szobor leleplezésén az akadémia képviselője 44.
- Gorove-pályázatra küldött munkák 497.
- GÖBEL JÁNOS-nak a Wodianer-jutalom ünnepélyes átadása 339.
- GRUBER NÁNDOR: A számok hatványösszegeiről 77.
- GYENES LÁSZLÓ bíráló a Teleki-pályázathoz 604.
- GYOMLAY GYULA: A görög igeidők Stephanusnál 393.
- Halász Ignác és Laufenauer Károly elhunytáról SZILY KÁLMÁN 339.
- Hagyományok s adományok I. Alapítványok.
- B. HARKÁNYI BÉLA Nova Persei photometriai megfigyelései 379.
- Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait kapják 218.
- „ és külföldi intézetek, melyeknek hivatalból küldetnek kiadványok 221.
- HAUER FERENCZ fölött emléksbeszédet tart BÖCKH JÁNOS 554.
- HEGEDŰS ISTVÁN Themistius és Dudit András 20, 43.
- „ Pindaros epiníciumáról 341.
- „ Pindaros epinikiosainak műfordításai 457.
- „ Garzoni gyászbeszéde Mátyás király felett 535.
- HEGEDŰS LORÁNT felolvasási engedélye 340.
- „ A sociologia sarkitétele 349, 468.
- HEINRICH GUSZTÁV az I. oszt. A) alosztályából, a B) alosztályba helyeztetik át 143.
- „ az I. oszt. elnökévé választása 243.
- „ Ossian hazánkban 602.
- HELLER ÁGOST kinevezése a londoni bibliographiai conferentia tagjává 44.
- „ a III. bibliogr. conferentiáról 77.
- „ Akadémiák Szövetségének 1900. évi gyűléséről jelentés 352.
- „ Bibliogr. nemzetközi conferentiáról 351.
- Helyesírási szabályok módosítása tárgyában az I. oszt. javaslatát tájékoztatón terjeszti elő a főtktár 143.
- „ a cz, c betűk és idegen szók tárgyában határozat 143.
- HERCZEG FERENCZ: Ocskay brigadéros. Székf. 49.
- HERMITE KÁROLY elhunytáról jelentés 77.
- HERTELENDY FERENCZ gr. Széchenyi Istvánnak Hertelendy Károlyhoz írt leveleit ajándékozza a Széch.-múzeum számára 78.
- Hertelendy Károlyhoz írt levelek gróf SZÉCHENYI ISTVÁN-tól 11 db. 88—96.
- HIRTH FRIGYES „Attila családja” cz. művét beküldte a könyvtárnak 79.
- HIRTH FRIGYES: A Volga-hunokról. 192.
- „ külső taggá választása 243.
- HOLLÁN ERNŐ elhunytáról jelentés 193.
- „ emléktáblája leleplezésén az Akadémia képviselője 554.
- „ emléktáblája leleplezése ünnepén LIPTHAY SÁNDOR beszéde 560, — jelentése 604.
- HOLLÓS LÁSZLÓ: A Gasteromycetákra vonatkozó adatok 394.
- A „Honfoglalás kútfeji” szerkesztésének tiszteletdíjáról rendelkezés 78.
- HOLLÓS LÁSZLÓ: Új Gastromyces-fajok hazánkban 603.
- Hoor Mór felolvasási engedélye 143.
- Hoor Mór: Újabb közlemények a dielektromos testekről 349.

- HORGER ANTAL: A halmágyi nyelvjárás-sziget 338.
- HORVÁTH BOLDOZSÁR szobrának leleplezési ünnepére meghívó 495.
- „ képviselőül VÉCSEY TAMÁS kéréstik föl 495.
- „ szobra leleplezésénél VÉCSEY TAMÁS beszéde 557.
- HORVÁTH GÉZA: Gr. Zichy Jenő utazásának állattani eredményei 339, 425.
- HÖGYES ENDRE: Védőoltás vesztség ellen 67.
- „ Pasteur Lajos emlékezete 97.
- Hunn tanulmányok: KUNOS IGNÁCZ-tól 371.
- Hunyadmegyei Tört. és régészeti társulat közgyűlésén az Akadémia képviselete 44.
- gazdát-tag választás. 346.
- LOS VAY LAJOS kiküldetése a Berthelot-jubiléumra 604.
- IMRE SÁNDOR elhunytáról jelentés 77.
- Özv. Imre Sándorné köszönő levele 78.
- Indítványok:
- „ ZOLNAI GYULA: A népnyelv tanulmányának a magyarság egész területén rendszeresre tételéről 338.
- „ BALLAGI ALADÁR a „Nyelvőr” tárgyában 197. sz. indítványára az I. oszt. válasza 554.
- „ OLTVÁNYI PÁL pályakérdések kiütése tárgyában 78.
- „ SZILY KÁLMÁN a Széchenyi-írmányok másolatainak beszerzése tárgyában a Belügyminisztérium útján 396.
- Ipolyi-alapítványból adott megbízásról jelentés 240.
- „ pályázatra beküldött munka 497
- Irodalom-tört. Közlemények tartalma. (1900. IV. f.) 38. 1901. jan. I. f. 187 II f. 387. III. f. 550.
- ISTVÁNFY GYULA I. taggá választása a III. oszt. 243.
- JAKAB ELEK síremléke leleplezésekor emlékbeszéd SZÁDECZKY LAJOS-tól 500.
- Jegyzőkönyvek ülésekről: (1900. decz.) 43 — 1901. jan. 76, febr. 141, márcz. 192, 194, ápr. 338, máj. 341, 348, 393, 553, nov. 602.
- Jegyzőkönyvi mellékletek: 46, 88, 145, 197, 351, 397, 557. 605.
- JEKELFALUSSY JÓZSEF elhunytáról jelentés 443.
- JÓKAI MÓR összes műveinek a Nagyjutalommal kitüntetés 232.
- B. JÓSIKA MIKLÓS levelei (1852—1865) letétben 350.
- Jutalomtételek az I., II. és III. osztályokból 244—254, 342.
- „ Semsey Andor adományából 254—260.
- A kairói Haszan-mecset GOLDZIHNER IGNÁCZ-tól 12.
- KALECSINSZKY SÁNDOR: A szovátai meleg és forró konyhasós tavakról 554.
- KALLÓS ZSIGMOND nyelvt. értekezése Sámuel-díjat nyer 234.
- Karátsonyi-pályázatra beküldött munkák 497.
- KATONA LAJOS lev. taggá választása az I. oszt. 243.
- KAUTZ GYULA a Semsey- és Bródi-bizottságba választ. 604.
- Kazinczy emléktátlájának, Kassán leleplezéséről jelentés MYSKOVSKY VIKTOR-tól 495.
- KEMÉNY FERENCZ felolvasására engedély 44.
- KEMÉNY FERENCZ: Világakadémia 76.
- Kereskedelmi Csarnok pályázatára beküldött munkák 498.
- KERTÉSZ JÓZSEF: A chloroform hatásáról 603.
- Kiadványokat kapó hazai intézetek 218.
- „ külföldi intézetek 221.
- KIERNDL ANTAL és LIPTHAY SÁNDOR: Jelentés a Takarékpénztár-egyesület Fáy-féle pályázatáról 402.
- KLEIN GYULA: A keresztes virág alkattáról. Székf. 394.
- KLUG SÁNDOR: Adatok a pankreas fehérje elvételehez 603.
- „ Kertész József értekezését mutatja be 603.
- „ Szili Adolf értekezését mutatja 603.
- Kiadványok jegyzőke 45, 76, 144, 197, 340, 396, 556, 604.
- Kőcán-pályázatra beküldött pályamunkák 394.
- „ pályamunkák bírálói 395.
- „ jelentés VADNAY KÁROLY-tól 561.
- KONT IGNÁCZ magyar leczkeadái Párisban 394.
- „ francia ismertetései a m. irodalomról 599.
- KORDA DEZSŐ: Kristályos fénvegyületekről 554.
- KOSTYÁN FERENCZ ajándéka a Széchenyi-múzeumnak 604, 613.
- KOZMA ANDOR lev. taggá választása az I. oszt. 243.
- KOZMA FERENCZ jubileumán az Akadémia üdvözlölete 554
- „ köszönete 604.
- Költség-előirányzat 1901-re 146—152.
- Költségvetés 1901-re az I. oszt. és bizottságai részéről 148.
- „ a II. oszt. részéről 149.
- „ a III. oszt. részéről 151.
- „ jóváhagyása az Igazgató-Tanácsban 196.
- Könyvkiadó-bizottságba Földes Béla választ. 604.
- Könyvtár részére érkezett ajándékok 45, 79, 144, 196, 340, 396, 555, 604.
- Közzgazdasági Szemle tartalma (1900

- okt. f.) 39. — 1901. jan 72, febr. 137, 189, márcz. 445, ápr. 446, máj. 447, jún. 448, júl. 590, aug. 591, szept. 592, okt. 593.
- Könyvtárnoki jelentés 225.
- Körlevél bemutatása a tagajánlások tárgyában 78.
- KÖRÖSI SÁNDOR felolvas. engedélye 555.
- KÖVESLIGETHY RADÓ: Az égi testek fejlődése és a föld kora 77.
- „Közgazdasági könyvtár“ kiadására szerződés 395.
- Közülés programja 341.
- KÜNS IGNÁCZ: A török hódoltság emléke szókincsiinkben 341.
- „ Hunn tanulmányok 371.
- „ A török hódoltság emléke szókincsiinkben 429.
- Gr. KUUN GÉZA akad. másodelnökké választása 243.
- „ levele megválasztása tárgyában 494.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF bemutatja Stäckel Pál érkezését 603.
- Lampel Róbert Széchenyi egyes munkáinak kiadhatóság engedélyt kér 555.
- LÁNG LAJOS kiktöltése a Semsey-bírálbizottságba 604.
- LEHR ALBERT: „Kínál és tanít“ 338.
- LENHOSSEK MIHÁLY bemutatja Szili Aurél érkezését 603.
- LÉVAY JÓZSEF: Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról 175, 196.
- Lipcezy Imre örökösének adománya 498.
- LIPTHAY SÁNDOR emlékbeszéde Hollán Ernő-ről 560.
- „ I. Kherndl Antal.
- „ a Hollán-emléktábla leleplezésén 604.
- LÓCZY LAJOS r. taggá választása a III. oszt. 243.
- Lukács Krisztina - pályázatra beküldött munka 497.
- MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR bemutatja Hollós László érkezését 603.
- „ kiktöltése a Semsey-bírálbizottságba 604.
- Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király. WERTHEIMER EDÉ-től. Székf. 539.
- A magyar művelődés ősi elemei WINKLER HENRIK-től 126.
- MAHLER EDE felolvasási engedélye 78.
- „ Adalékok az egyiptomi nyelvhez 178.
- MARCSALI HENRIK: Mátyás és alkotmányunk fejlődése 142, 361.
- Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés 233.
- Mátyás és alkotmányunk fejlődése. MARCSALI HENRIK-től 142, 361.
- MEHELY LAJOS: A zoologia némely sarkalatos tételéről 45.
- MELCZER GÉZA. A korund-kristálytani és optikai ismeretéhez 554.
- Mezőgazdaságunk történetéből egy fejezet. TORMAY BÉLA-tól. Székf. 513.
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: A szökevények. Elbeszélés 299.
- MILHOFFER SÁNDOR pályaműve a Dórapályázatnál dícséretet nyer 240.
- MUNKÁCSI BERNÁT: „Hún nyelvemlékek szókincsiinkben“ 602.
- Müncheni bajor Akadémia görög oklevelek-tára kiadványára figyelemztet 143.
- MYSKOVSKÝ VIKTOR javaslata a pécsi enciclium tárgyában 44.
- „ jelentése a kassai Kazinczy-ünepről 495.
- Nádasdy-pályázatra beküldött munkák 496.
- NAGY GÉZA I. taggá választása a II. oszt. 243.
- Nagyjuttalomról s a Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés (1894—1900.) 232.
- NÉMETHY GÉZA: Vergilius ifjúsága 58.
- Népszaporodásunk kérdése a XX. sz. küszöbén. RÁTH ZOLTÁN-tól 119.
- Gr. Nugent Laval „Brescia márcz. 31. 1849“ cz. munkája pótlékként okiratok fényképeit küldi a könyvtárnak 396.
- Nyelvőr tartalma (1900. szept. f.) 42, okt. f. 73, nov. f. 74, decz. f. 138. — 1901. jan. f. 140, febr. f. 390, márcz. f. 392, ápr. f. 449, máj. f. 450, jún. f. 492, júl. f. 551, aug. 594, szept. 595.
- Nyelvtud. Közlemények tartalma (1900.) 4. f. 190. — 1901. I. f. 451. 2. f. 453., 3. f. 596.
- A „Nyelvőr“ ügyében az I. oszt. válasza 554.
- Ocskay brigadéros. HERCZEG FERENCZ-től. Székf. 49.
- OLTVÁNYI PÁL pályakérdéseket indítványoz 78.
- ÓNODI ANTAL: a) A szagláshiány kórtanáról. b) A nervus accessorius viszonya a gégehez 142.
- Országos levéltár számára átengedett régi kéziratok tárgyában belügyminiszeri leirat, s az Akadémia kártalanítása 193.
- Országos segély 1901. évre 346.
- Az Orvosi rend és a járványok történetéhez adatok VÁMOSSY ISTVÁN-tól 68.
- OSTHOFF HERMANN k. taggá választása az I. oszt. 243.
- Oxfordi egyetem köszönet levele 44.
- ÓVÁRY LIPÓT: Emlékbeszéd Capasso Bertalanról 77.

- Pályamunkák szept. 30. határidőre 485.
 bírálói az I. és II. osztályból 555.
 Pályázat-hirdetés a Math. és Term. tud.
 bizottság iészeről 1900. (4000 kor.) 47.
 Pályázatokról jelentések az I., II., III.
 oszt. 213, 232, 342.
 „ lejáró pályázatok decz. 31. 614.
 meddőn maradt pályázatok 498.
 Pályázási szabályok 234.
 PÁNDY KÁLMÁN: A gerinczvelő sorva-
 das keletkezése 394.
 PÁPAY JÓZSEF Regulynak „osztják szö-
 vegei“ kéziratát kéri kiadásra 555.
 Pasteur Lajos emlékezete. HÖGYES
 ENDRE-től 97.
 PAULER GYULA a II. oszt. elnökké
 választása 243.
 „ jelentése a széphalmi számadások-
 ról 346.
 Péczely-pályázatról (1897—98.) jelentés
 BRÜTHY ZSOLT-tól 5, 44.
 Péczely-pályázat bírálói 395.
 Péczely - regény - pályázatra beküldött
 munka 497.
 Pénztár és számadások megvizsgálásá-
 ról jelentés 346.
 Philologiai Közlöny, tartalma: 1901.
 jan. 454, febr. f. 454, márcz. f. 455,
 ápr. f. 455, máj. f. 456. jún.—júl. 597,
 okt. 597, nov. 598.
 Pindaros epinikiosainak műfordításai.
 HEGEDŰS ISTVÁN-tól 457.
 Politikai Számtan kézi könyvének meg-
 írására nézve a III. oszt. javaslata 78.
 PRIKKEL MARIÁN felolvasásra engedélyt
 nyer 604.
 PULSZKY ÁGOST elhunytáról a főtitkár
 jelentése 493.
 PULSZKY ÁGOST ravatalánál. Beszéd
 CONCHA GYÖZÖ-től 499.
 Pulszky Ágostné köszönő levele 494. f.
- Rabszolgaság Magyarországon az Árpá-
 dok alatt. BÉKEFI REMIG-től 22, 43.
 B. RADVÁNSZKY BÉLA: gr. Andrásy
 Manórol emlékbeszéd 339.
 RÁTH ZOLTÁN: Népszaporodásunk kér-
 dése 76.
 RÁTH ZOLTÁN: Jelentés a Dóra-juta-
 lomról 399.
 Az 1777. évi Ratio Educationis alapelvei.
 FINÁCZY ERNŐ-től 375.
 „Régi magyar költők tára“-ból felolvas
 SZILÁDY ARON 393.
 A rendőrség természete és állása sza-
 bad államban. CONCHA GYÖZÖ-től.
 Székf. 432.
 Római tanulmányokról, jelentés SCHÖN-
 HERR GYULA-tól 501.
 Román-Petre község jutalmára bekül-
 dött munkák 498.
 Rombauer Roderik Emil könyvajándéka
 604.
 Rózsay-alapítványból adott megbízásról
 jelentés 240.
- Sámuel-díjról jelentés 234.
 SCHLAUCH LÖRINCZ igazgatótaggá vá-
 lasztása 243, 346.
 SCHLESINGER LAJOS: A Hermite-féle
 alakokról 77.
 SCHÖNHERR GYULA jelentése római ta-
 nulmányairól 501.
 SCHULLER ALAJOS: A fémek potential
 különbségei 349.
 Semsey-pályázat 254—260.
 Semsey-pályázatra (Közzgazdaság) bekül-
 dött munkák 498.
 „ (Flora) és „Magyarország törté-
 nete“ pályázatokra 498.
 „ bírálók kiküldése 604.
 A sociologia sarkitétele. HEGEDŰS LO-
 RÁNT-tól 463.
 Statisztikai (nemzetközi) intézet con-
 gressusára meghívó 495.
 „ congressusára az Akadémia kép-
 viselői: LÁNG LAJOS, FÖLDKES
 BÉLA és GYÖRGY ENDRE 495.
 STÄCKEL PAL: Vizsgálatok az abszolút
 geometria köréből Bolyai J. hátra-
 hagyott irataiban 603.
 STAUB Mór kiküldetése a Semsey-bírá-
 lóbizottságba 604.
 SULLY-PRUDHOMME k. taggá válas-
 ztása az I. oszt. 243.
 SZACSVAY IMRE bíráló a Teleki-pályá-
 zathoz 604.
 SZÁDECEZKY LAJOS: Emlékbeszéd Jakab
 Elek fölött 500.
 SZÁNTÓ MENYHÉRT Dóra-jutalmat nyert
 237.
 SZÁSZ KÁROLY: „Dante Paradicsoma“
 fordítása Marczibányi-mellékjutalmat
 nyer 233.
 Széchenyi István anyja 46.
 GR. SZÉCHENYI ISTVÁN levelei Herte-
 lendy Károlyhoz 88—96.
 „ levele Kiss Jánoshoz 145.
 „ műveiből két kötetre való szemel-
 vény kiadhatására engedélyt kér
 a Franklin-Társ. 498.
 GR. Széchenyi Istvánra vonatkozó iratok
 másolatainak beküldése iránt határo-
 zathozatalra kérik a belügyminis-
 terium 396.
 Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus.
 GAAL JENŐ-től 276.
 GR. Széchenyi Miklós gr. Széchenyi
 Istvántól két levelet ajándékoz a
 Széchenyi-múzeumnak 396.
 Széchenyi-múzeumról 4-ik kimutatás 227.
 „ múzeumnak küldött ajándékok 44,
 78, 144, 227, 350, 396, 555, 604.
 Székfoglaló Értekezések: WINKLER LA-
 JOS 45, HERCZEG FERENCZ 49, CZO-
 BOR BÉLA 338, 409, CONCHA GYÖZÖ
 338, 452 SZINNYEI JÓZSEF 529, TOR-
 MAY BÉLA 513, WERTHEIMER EDE
 539, FINÁCZY ERNŐ 192.
 SZENTPÉTERY IMRE egyetemi hallgató
 jutalmat nyert 242.

Széphalmi számadások megvizsgálásáról jelentés 346.
 „ kert bérletére ajánlat 346.
 Sziklay János a Péczely-regény-pályázatra beküldi a „Testvérek” című regényét 497.
 SZILÁDY ARON: „A régi magyar költők tárá”-ból felolvas 393.
 SZILÁGYI Dezső elhunytáról a főtitkár jelentése 493.
 Szilágyi Dezső emléktünnepén az Akadémia képviselete 554.
 SZILI ADOLF felolvasási engedélye 143.
 „ A szemhátter astigmatismusáról 339.
 „ Szemtükrészeti tanulmányok 603.
 SZILI AURÉL: A musculus sphincter iridis s a szívrárvány-hártya hátulsó rétegeinek fejlődéséről 603.
 SZILY KÁLMÁN: Jelentés a b. Wodianer-féle néptanítói jutalomról 177, 196.
 „ a Széchenyi-írományok másolata beszerzését ind. 396.
 „ Az Akadémia 1900. évi munkaságáról 269.
 „ Halász Ignác és Laufenauer Károly elhunytáról 339.
 „ Szilágyi Dezső és Pulezky Ágost elhunytáról 493.
 „ Szótári bizottság elnökévé választása 494.
 IFJ. SZILY KÁLMÁN: Sikmозgású érdes testek ütközése 339.
 ID. SZINNYEI JÓZSEF: Az első magyar bibliographus. Székf. 529.
 SZLÁVY JÓZSEF elhunytáról jelentés 193.
 Szótári bizottság elnökévé SZILY KÁLMÁN választása 494.
 „ előadójává ZOLNAY GYULA 494.
 A Szökevények. Elbeszélés MIKSAÉTH KÁLMÁN-tól 299.
 Tagajánlások iránt körlevél 96.
 Tagsági kijelölések 198.
 Tagválasztások az I., II. és III. osztályba 243.
 Tagok köszönő levelei megválasztásukért 394, 494.
 Takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmáról jelentés 241.
 „ Fáy-féle pályázatról jelentés
 KHERNDL ANTAL s LIPHTLY SÁNDOR-tól 402.
 TANGI KÁROLY a Rózsa-alapítványból megbízatást nyer 240.
 Teleki-pályázatra beküldött munkák 495.
 Teleki-pályázatról (1900) jelentés BAYER JÓZSEF-től 153.
 THALLÓCZY LAJOS: A vlach kérdéshez 18.
 „ kiküldetése a Semsey-bizottságba és lemondása 604.

THAN KÁROLY pecsétetes levelet letéríté helyez 143
 „ emlékbeszéde Bunsen Róberttről 196.
 „ Fodor József ravatalánál 197.
 „ elnökévé választása a III. oszt. 243.
 Themistius és Dudith András HEGEDŰS ISTVÁN-tól 20, 43.
 TORMAY BÉLA: Egy fejezet Magyarország gazdasági történetéből. Székf. 394, 513.
 TÓTH LŐRINCZ levele születésnapján s az Akadémia üdvözlöte 44.
 TÓTH-SZABÓ PÁL felolvasásra engedélyt nyer 604.
 A török hódoltság emléke szókincstünkben. KUNOS IGNÁCZ-tól 429.
 Történelmi congressusra Rómában 1902. meghívó 495.
 Turini egyetem meghívója V. Gioberti emléktünnepére 340.

Ullmann pályázatról jelentés 239.

Ügyészi jelentés 346.

Üléssor 1901-ben 48.

Ülések (akadémiai) I., II., III. oszt.
 1900. decz. 43, 45; 1901. jan. 76, febr. 141, márcz. 192, 194; ápr. 338, máj. 341, 343, 393, 553, nov. 602.
 „ Összes ülés 1900. decz. 43, 1901, jan. 77, febr. 142, márcz. 195, ápr. 339, máj. 349, jún. 394, okt. 554, nov. 603.
 „ Nagygyűlés programja körlevél 196, 200; május 8, első nap 341 II. nap 347.
 „ Igazgatósági 1901. márczius 192 május 347.
 „ Ülésekről jelentés (1900.) 201.
 Üléssor 1902-re 604.

VADNAY KÁROLY: Czakó Zs. ismeretlen drámai költeménye 7.
 „ jelentése az 1901. évi Kőczán-pályázatról 561, 603.
 Vagyommérleg 1900. decz. 31, 80—87.
 VÁMBÉRY ÁRMÁN: Evlia Cselebi török utazóról s munkájáról 142, 181.
 VÁMOSSY ISTVÁN: Adatok az orvos rend és a járványok történetéhez Pozsonyban 68.
 VARGHA GYULA: Az 1901. évi népszámlálás eredményeiről 349.
 „ kinevezetése a statisztikai hivatal igazgatójává 349.
 VASS MÁTYÁS köszönő levele 339.
 VÉCSEY TAMÁS jelentése Horváth Boldizsár szobra leleplezéséről 554
 „ beszéde Horváth Boldizsár szobránál 557.

- Védőoltás vesztség ellen. HÖGYES
ENDRÉ-től. 67.
- Vergilius ifjúsága NÉMETHY GÉZÁ-tól 58.
- Dr. VISZOTA GYULA a soproni levéltárból
lemásolt Széchenyi-féle iratokat
ajándékoz a Sz.-múzeumnak 396.
- „ jelentése a kéziratárban talált
1825. Kazinczyhoz intézett leve-
lekről 498.
- „ Egykorú tudósítások az A. meg-
alapításáról 605.
- VITKOVICS GÁBOR Károli Gáspár-féle
kiadású bibliát küld a könyvtárnak
394.
- „Vizi utak“ cz. pályamunka iránt ha-
tározat 395.
- A Vlach kérdéshez. THALLÓCZY LAJOS-
tól 18.
- Vörösmarty-szoborra az Akadémia gyűj-
tése 144.
- Vörösmarty-kör (Székesfehérvár) kö-
szönő levele 340.
- WENHARDT JÁNOS és AUJESZKY ALA-
DÁR: Adatok a pestisbacillusok ag-
glutinációjához 394.
- WERNER GYULA a Péczely-regény-pá-
lyázaton (1897—98) jutalmat nyer 44.
- WERTHEIMER EDE: Magyarország és
II. Frigyes Vilmos porosz király.
Székf. 539.
- WINKLER HENRIK-től „A magyar mű-
velődés ősi elemei“ bemutatja Simo-
nyi Zsigmond 126.
- WINKLER LAJOS. Gázok oldhatósága
vizben. Székf. 45.
- WLASSICS GYULA igazgatótaggá válasz-
tása 243.
- Wodianer-pályázat bíráló bizottsága 78.
- B. Wodianer-féle néptanítói jutalomról
jelentés. SZILY KÁLMÁN-tól 177.
- Wohl Janka és Stephanie irodalmi ha-
gyatéka 498.
- ZEMPLÉN GYULA: A gázok belső sur-
lódásának egyíttűthetőségéről 349.
- Gr. Zichy Jenő 3-ik ázsiai utazásának
állattani eredményei. HORVÁTH GÉZÁ-
tól 425.
- ZSÖGÖD BENŐ I. taggá választása a II.
oszt. 243.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1901. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Than Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
Szász Károly rt.	B. Radvánszky Béla tt.
József főherczeg.	Fraknói Vilmos rt.
Tisza Kálmán.	Jókai Mór tt.
Gr. Károlyi Sándor.	Beöthy Zsolt rt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Vaszary Kolos.
Gyulai Pál rt.	Gr. Andrássy Tivadar.
Gr. Dessewffy Aurél.	Vámbery Ármin tt.
Kautz Gyula rt.	Császka György.
Gr. Apponyi Sándor.	Gr. Teleki Géza.
11. Semsey Andor.	22. Pauler Gyula rt.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Szász Károly ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
Jókai Mór ig. t.	Vámbery Ármin ig. t.
3. Gr. Kuun Géza.	6. Szász Károly ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
Ifj. Szinnyi József.
6. Bartal Antal.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

Gyulai Pál ig. t.
Szilády Áron.
Lévay József.
Beöthy Zsolt ig. t.
6. Vadnay Károly.

Levelező tagok :

Bánóczy József.
 Peez Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 14. Gyomlay Gyula.

Levelező tagok :

B. Podmaniczky Frigyes.
 Keleti Gusztáv.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Baksay Sándor.
 Berczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badies Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyei József.
 Herczeg Ferencz.
 16. Endrődi Sándor.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.**

Osztályelnök: Pauler Gyula ig. és rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok :

B. Radvánszky Béla ig. t.	Szilágyi Dezső.
Tisza Kálmán ig. t.	Gr. Apponyi Albert.
B. Nyáry Jenő.	Gr. Zichy Jenő.
4. Kállay Béni.	Forster Gyula.
	9. Bubics Zsigmond.

A) Bölcs. és társad. alosztály.*Rendes tagok :*

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.
 Wlassics Gyula, másodelnök.
 Láng Lajos.
 Hegedűs Sándor.
 Jekelfalussy József.
 Plósz Sándor.
 12. Concha Győző.

B) Történettudományi alosztály.*Rendes tagok :*

Fraknói Vilmos ig. t.
 Pauler Gyula ig. t.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Mátyás Flórián.
 Zsilinszky Mihály.
 Czobor Béla.
 12. Csánki Dezső.

Levelező tagok:

Falk Miksa.
Matlekovich Sándor.
György Endre.
Körösy József.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Pulszky Ágoston.
Medveczky Frigyes.
Ballagi Géza.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosvári Sándor.
Asbóth János.
Földes Béla.
Farkas Lajos.
Nagy Ferencz
Fayer László.
Ráth Zoltán.
Edvi Illés Károly.
Nagy Ernő.
Böhm Károly.
Kuncz Ignác.
Gaál Jenő.

26. Gr. Andrassy Gyula.

Levelező tagok:

Kerékgyártó Árpád.
Ortvay Tivadar.
Myskovszky Viktor.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vince.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor.
Acsády Ignác.
Szádeczky Lajos.
Nagy Gyula.
Óváry Lipót.
Márki Sándor.
Marekzali Henrik.
Komáromy András.
Békefi Remig.
Karácsonyi János.
Schönherr Gyula.
Tagányi Károly.
Borovszky Samu.
Csoma József.
Fináczy Ernő.
25. Wertheimer Ede.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly ig. és rt.

Osztálytitkár: König Gyula rt.

Tiszteleti tagok:

Gr. Széchenyi Béla, ig. t.
Semsey Andor, ig. t.
Konkoly-Thege Miklós.
4. B. Podmaniczky Géza.

Gr. Teleki Samu.
Fehér Ipoly.
Kruspér István.
8. Duka Tivadar.

A) Math. és phys. alosztály.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Than Károly ig. t.
Szily Kálmán, főtitkár.

Rendes tagok:

Fodor József.
Krenner József.

B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Heller Ágost, főkönyvtárnok.
 Lengyel Béla.
 Liphthay Sándor.
 Kherndl Antal.

Högyes Endre.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.
 Klug Nándor.
 Koch Antal.
 9. Klein Gyula.

12. Réthy Mór.

Levelező tagok:

Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.
 Farkas Gyula.
 Steindl Imre.
 Tötössy Béla.
 25. Bugarszky István.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Laufenauer Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Lenhossék Mihály.
 Apáthy István.
 Jendrassik Ernő.
 Staub Móricz.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 29. Tormay Béla.

Jelentés az 1897/98. évi Péczely-pályázatról.

Előterjesztette *Beöthy Zsolt* r. t. a december 17-iki összes ülésen.)

A Péczely József alapítványának 1897- és 98-ra eső kama-taiból egy, e bienniumban megjelent regény jutalmazandó. A pályá-zat bíráló-bizottságát az I.-ső osztály Bereczik Árpád és Négyesy László lev. tagokból s a jelentéstevőből alakította meg. A bizott-ság legszigorúbban alkalmazkodott az akadémiai ügyrendnek a pályázatot szabályozó 128. §-ához, melynek 3. pontja *a)* kikez-désével így rendelkezik: „A Péczely-díjra első sorban a magyar történelmi tárgyú vagy háttérü regények pályázhatnak. Ha ezek között jutalomra érdemes munka nem található, másod sorban pályázhatnak a magyar társadalmi életből irt regények, még pedig akár komolyak, akár humorosak vagy satirikusak“.

A két esztendő számra nézve elég gazdag regénytermésé-nek szinte elenyésző csekély részét képezik ugyan a történeti regények, de ezek sorában is találtunk figyelemre és több tekintetben elismerésre méltó alkotást. Ennélfogva, az Ügyrend kate-gorikus utasítása következtében, nem éreztük feljogosítottaknak magunkat, hogy a társadalmi regény körére is áttérjünk s kiválóbb termékeit értékökre nézve összevessük az általunk alkalmasaknak talált történelmi regényekkel, melyeket a jutalom első sorban megillet.

A szorosabbra vont körbe látszik tartozni Baksay Sándor-nak *Dáma* című „történeti körképe“, mely a „Vasárnapi Ujság“-nak 1898. évi folyamában jelent meg s utóbb önálló kötetben is napvilágot látott. A mohácsi vész közvetlen előzményeit, vég-zetes befolyását s következtéseit festi, a közdolgok rajzába szöve Dámának és Fiezkónak, inkább csak alakját, mint történetét. A könyvnek kitünő jelenetei vannak, szinte megrázók, nem annyira plasztikus erejűknél, színekben való élelenségöknél fogva, mint a pathetikus és elegikus érzés közvetlen, mély áradatánál, mely előmlik rajtok. Csak a pécsi deákok hadba vonulását, a prédí-kátornak egy-két jelenetét, a zászló védelmét Mohácsnál, a deákok halálküzdelmét Crescentius atyával és a temetést említem. E tra-gikus hangulatú képek rajzolva is élesebben és rövidebben van-nak, mint a derültebbek, melyeknek humoros vagy tragikomikus

hangja nem mindig elég friss és önkénytelen. Nyelvének hol régiesebb, hol népiesebb, de mindig zamatos magyarsága, eleven, ritmusos folyamatossága, az érzés fényhomályában csillogása és borongása: magában gyönyörűség. Olykor szinte vágyódva jut eszünkbe Richardson ideje, mikor a regényeket felolvasni szokták társaságokban. Minde kiváló tulajdonai ellenére is, melyekhez még az alapos és beható történelmi tanulmányt kell soroznunk, nem ajánlhatjuk jutalomra. A mű alig tekinthető regénynek, inkább csak történeti képek sorozatának, melyekben egy kis cselekvénynek az ere hol megcsillan, hol pedig eltűnik. Szerkezete rendkívül szeszélyes és egyenetlen; itt-ott s éppen a földolgozott vázlatos, míg a lényegtelenekben rendkívül szétáradó. Szeszélyessége mutatkozik az elbeszélő és drámai forma váltakozásában is; a szerző körülbelül hetven sűrű lapot verses és dialogizált alakban ad. A főok azonban, a miért a helyenként kiváló becsű és hatású munkának a jutalmi kiadását nem javasolhatjuk, az, hogy bármily szélesen értelmezzük is a regény műformáját, bármily szabadnak engedjük szerkezetét: meg kell követelnünk tőle a cselekvénynek s ezzel az érdeknek bizonyos összefoglaltságát, a mire a „történeti körkép“ szerzője nem is törekedett.

Az a munka, melynek számára a jutalmat kérjük, sem egyes részleteinek költői hatására, sem nyelvének magyaros és jellemző erejére nem vetekehetnek Baksay „körképével“. De megnyilatkoztat becses regényírói tulajdonságokat, még pedig éppen olyanokat, melyek mai elbeszélő irodalmunkban nem éppen gyakoriak: leleményt a mese-szövéshöz és kedvet a mese-mondásban. A könyv Werner Gyulának *Megvirrad még valaha* című, 1897-ben három kötetben megjelent regénye. Tárgyát a forradalomból veszi s egy soktagú erdélyi nemes család történetét beszéli el az oláh forrongás első jeleitől az abszolút uralomnak körülbelül a közepéig. A regény a Kendi-család regénye a forradalom zivatarai s a rémuralom idejében. A mesét sok százból fonja s ügyesen oldja meg. A háttérül szolgáló kor eseményeinek sem tömegében, sem nagy méreteiben nem téveszti célját: az érdeklődést legelső sorban és mindig személyei számára foglalni le. Vázlatát nyomról-nyomra összeszövi a közolgok fejlődésével, de mindig biztos és helyes perspectivában tartva az előtérben. A csomó, melyet köt, nincs művészi bonyolítva; az összeütközések is inkább a tömegek és meggyőződéseké, mint az egyeseké és a szíveké: de a mese ennek ellenére tagadhatatlanul bő, változatos és érdekes. Az alakok rajza sem gazdagabb vagy határozottabb, fejlesztések nem a lélekelemzés mélyebb művészete; de különösen egy tekintetben mégis figyelemreméltók. Képviselgetni tudja benne az eszméáramlatoknak mindazon szálait, melyekből előbb a forradalom törekvései kifejlődtek s utóbb a kiegyezés meg-

alakult. Sajátságos, hogy éppen egyről, a legfontosabbról: a rendületlen, de békés jogérzet képviselőjéről megfélemedezett. Előadása eleven és gyors, a nélkül, hogy vázlatos vagy elnagyolt maradna; apró tévedéseire korhűség tekintetében s néhány nyelvi gondatlanságára nem kívánunk kelleténél nagyobb súlyt helyezni. Annál kevésbbé, mert vannak igen szemléletes és eleven korképei is: mint az öreg Kendiné házatája, a nagyenyedi iskolai ünnep; másfelől költői érzéssel konczipiált és finom tollal megírt jelenetei, mint a Virág tehén elvezetése, Imre az Amerika felé evező hajón és mások. Hadd említsük még meg az egész könyvnek tiszta erkölcsi levegőjét és kétkedés, phrasisok nélküli hazafias szellemét.

Werner regénye, melyet a bizottságnak egyhangú határozata alapján van szerencsém jutalomra ajánlani, sem nem hibátlan, sem nem kiválóbb költői alkotás, de mindenesetre derekas terméke irodalmunknak, olyan érdemekkel, melyeknek kitüntetése talán a helyes irányú útmutatás szempontjából sem lesz eredménytelen.

Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye.

(Kivonat Vadnay Károly rt. november 5-én tartott székfoglalójából.)

A magyar drámaírók közt nincs, ki az életet, az embert sötétebb színben látta és festette volna, mint Czakó Zsigmond. S különös jelenség, hogy ezt a sötétben látó színpadi költőt mégis a század legvérmesb hevületű évtizedének közepén tapsolta, ünnepelte a színházi magyar közönség, noha a kor sajátos nemzeti eszméinek hangot nem adott s az egyre erősülő magyaros szellem közösségébe is alig tartozott egyébként, mint azzal, hogy merész bizarrságait magyarul írta. Az ünnepeletetés magyarázata nem is lehet egyéb, mint az, hogy e termékeny időben kiváló tehetségek majd minden téren meglepően mutatkozván, az újonnan fellőtt drámaírók: Czakó Zsigmond, valamint a „Brutus és Lucretia“ című német dráma megírása után hozzánk került Hugó Károly költői értékét is sokan egész izgalommal törekedtek túlesigázni, műveiket némelyek égig emelni, gondolva, hogy ezzel is csillagosabb lesz a magyar ég. Csillagokká azonban nem lehettek, mert e zajosan tapsolt termékek csak a mesterséges tűzijátékok kápráztató szikrázásával s nem égi testek maradandó fényével bírtak és szerzőik nem is a nemzeti lélek éltető forrásából merítették erőt, hanem kozmopolita áramlat kölesönfényében jelentek meg színpadunkon.

Olyan búskomor és egyoldalú világnézet, minőt Czakó Zsigmond a „*Leona*“ egyik alakjával hirdetett, hogy a világ csak senyvedő lelkek „*kórháza*“, nem mehetett a magyarság heves vérébe, mert ha nemzetünk hajlandó is a búsongásra, rossz napokban pedig a hamar csüggedésre, természetétől a világfájdalom és embergyűlölet épp olyan távol esnek, mint az ábrándos érzelgés. Czakó Zsigmondot bizonyára saját ifjúi életének, nyomasztó körülményeinek valósága merítette vigasztalan pessimizmusba, melynek subjectivitásával kétségkívül jobban boldogulhattott volna, ha lyrai költővé lesz; mint drámaíró azonban hamar lejtőre jutott, midőn végzetes tévedéssel a maga egyéni felfogását általános életigazságnak, a saját keservét mindenkiének tekintette.

Hogy az élet miért vált neki a fiatalság legszebb idejében eldobni való „nyűtt béklyó“-vá: ismerősei előtt egy percizig sem volt titok. Már igen ifjan nagy sorscsapás sújtotta. Vagyonos atyja, Erdélyben az utolsó alchymisták egyike, képtelen vak hitének hajszolásában teljesen tönkre jutott s addig uriasan nevelt fia hiába fordult tekintélyes családjok barátaihoz, ismerőseihez; támaszt, részvétet sehol sem talált s színészeti tehetség nélkül volt kénytelen egy vándortársulat keserves kenyerén tengődni. Nagynehezen a fővárosba kerülve, a nemzeti színháznál is jó darabig a kardalnokok nagyon szűk sorsában kell osztoznia. Hiába írja meg két első színművét, azok nem kerülhetnek színre, mignem harmadik drámája: a „*Kalmár és tengerész*“ előadásakor hirtelen rámosolyog a csalfa szerencse. Egyszerre jobb kenyérhez, hírhez, elismeréshez jut. De ez a gyors fordulat lázassá teszi képzelmét, munkásságát. Hamar akar a tetőfokra jutni s a „*Végrendelet*“ zajos sikerei után siető munkával törekszik a dicsőség orma felé. De pár futó év multán, kivált a „*Könnyelműek*“ színrevitelekor, éreztetik vele, hogy nem emelkedőben, hanem hanyatlóban van, mert képzelme nem szárny, mely magasra röpíthetné, hanem kezd olyan nyűg lenni, mely zord és szűk nézetkör korlátai közé kényszeríti. Egészséges akaraterőre szert tenni nem bírván, kórházban senyvedő léleknek érezi magát. A hit már úgyszólván megrendült benne, s egész lényét valami alakatlan természet-imádás lepi el, mert minden mélyebb tanulmány nélkül bölcselgően, philosophiai gondolkodás nem törhet elméjében medret a fölösleges és káros áradat leveretésére. Elégületlen mindennel s társai előtt sóvárogva emlegeti a párisi színműírók jó sorsát. kik pár felkapott művökkel megvethetik anyagi jóllétök biztos alapját. Bizalmatlan a férfakkal szemben s bensőbb barátságot kötni nem képes. A szerelmet pedig, mely elboruló lelkét földerithette volna, kizárja szívéből, mert a nőket végzetes indulatok forrásainak tekinti s noha anyját, ezt az okos, nemes, kötelességeit ismerő asszonyt fiúi tisztelettel szereti, társadalmi

drámaiban még az anyákat is komor színben, ádáz cselekvéssel szerepelteti. Mikor a fővárosban először jut kényelmesebb berendezésű lakáshoz: otthonát nem vigasztalni, buzdítani tudó nővel osztja meg, hanem egy mogorva sassal. Elégületlensége nőttön-nő. Éles vitacikkekben támadja meg a nemzeti színház akkori vezetési rendszerét s az elsőrendű színészek tanácsával élő országos igazgatót, s bár mond sok igazat, érzi, hogy kiméretlen támadásával azokat bántotta meg, kik a színháznál az ő első pártfogói, úgyszólván jöltévei, sikereinek főtényezői voltak. A távolban aggódó anyja is hibáztatja e tettét, pedig voltaképp ez volt az első eset, midőn subjectiv érzései elnyomásával kívánta szolgálni a tárgyas igazságot, a mit mint drámaíró elérni nem tudott.

Környezetével és önmagával meghasonolva, meggy nézni a Tátra szirtormait s a tátrafüredi emlékkönyvbe dagályos, zűr-zavaros sorokat ír, érthetetlenül mondván el, hogy mámoros lett a bércztenger tetőin, melyeket — ha porhüvelybe bilincselt lelke nem sokára visszatér az öserőbe — meg fog „korbácsolni“.

Beteg lélekkel tér vissza a fővárosba s néhány társának felolvassa utolsó művét: a „János lovag“-ot s mivel annak nem jósólnak nagy színpadi sikert: nyomasztóan érzi létének terhét, s be sem várva történelmi drámájának első előadását, elesüggeden, de nyugodtan végzi ki magát. A senyvedő lélek így hagyta el a nagy „kórház“-at.

Egy évvel később a hazáért halhatott volna meg!

A többször megírt, de ma már részben elfelejtett életrajzi adatok nagyjában való ismétlését azért tartottam kitűzött feladatom keretébe illőnek, mert mindenestre sajátos, feltűnő jelenség, hogy éppen egy ily gyógyíthatatlan *pessimista* vállalkozik, lelki hányatásai közepett, erőszakos halála előtt pár évvel, dicsőítő drámai költemény írására, melyhez őszinte hódolat, ünnepi örömet, a nyelv eszményítő verőfénye, szóval költői *optimismus* kell.

Egy évvel előbb megkísérelte ő ugyan egy régi hős királyunk dicsőítését is, megírva „Szent László és korá“-t, melyet a drámaiság és compositio fogyatéka miatt nem mert drámának, hanem „drámai történetrajz“-nak nevezni; de ebben sem tudta kikerülni sötéten látó subjectivitását. Például a lovagiság, hazaszeretet és keresztény vitézség eszményeitől hevülő királlyal azt a saját fekete életnézetét hangoztatja: „Élni, mi az? Táplálni egy *férget*, mely pillanatról-pillanatra öntestén rágódik“. Ily féreg érlelő kinját a kereszties hadak eszméjétől lelkesedő király, a „Szűz Mária választott lovagja“ teljességgel nem érezhette. Attól maga az író, a véralkat betege, nem tudott nyugodni. És bizonyára e régi korhoz és hőshöz nem illő világfájdalom volt egyik lényeges oka annak, hogy e színmű, midőn a költő halála után nemsokára nyomtatásban és a színpadon megjelent,

daczára a Czakó Zsigmond gyászos vége fölött érzett részvétnek, nem verhetett gyökeret sem az olvasók, sem a nézők rokonszenvében.

Jóval kisebb terjedelmű, de eszméiben egészségesebb Czakó Zsigmondnak az az alkalmilag írt rövid drámai költeménye, melyet egy évvel később egy akkor tervezett háláünnepre írt, s melyről nemcsak a közönségnek nem volt soha, hanem az irodalomtörténetnek sines maig sem tudomása.

Nincs említve Bayer József társunknak „*A magyar dráma-irodalom története*“ című, két kötetes, alapvető munkájában sem, noha ebben példás buzgalommal van egybehordva minden összegyűjthető anyag és adat. Ismerteti ez Czakó Zsigmondnak minden színpadra vitt művét. Említi zsöngéjét, a még Erdélyben 1842-ben írt „Festő és Vampyr“-t, melynek részleteiben a mutatkozó erőt elismerték a nemzeti színház bírálói is, de egészében előadásra nem ajánlhatták. Említi a könyv a francziából fordított egyetlenegy művét: „Mari, egy anya a népből“. Sőt lapok híre nyomán azt is, hogy „Judás“ című szomorújátékot készült írni. Csak éppen az 1845-iki drámai költeménynek hiányzik még a címe is. Pedig a mi e nagyterjedelmű munkában nincs meg, azt más irodalmi történeti könyvben hiába keresnők.

Egyébiránt, ha csupán színpadi használhatóság és költői bensőbb érték szempontjából ítélünk, valami lényeges kár nem is lett volna, ha e mű végkép ismeretlen marad. Óvakodom abba a már gyakran előfordult hibába esni, mely utólag megtalált poétai munka becsét tóditja, s ezzel a megtalálás érdemét fokozni törekszik. Könnyű kikerülnöm e hibát, mert e művet nem én találtam meg. Engemet csak figyelmeztetett rá, a ki megtalálta.

A költő halála után huszonegy esztendővel, 1868 tavaszán a Jókai Mór politikai lapjának belső dolgozótársa: *Fáncsy Lajos*, gyermekirodalmunk egykori érdemes munkása, említette nekem, hogy ő *Dienes Lajos* elhunyt színművészünk iratai közt talált Czakónak egy olyan bevégzett kisebb színművét, melyről se nem írtak, se nem beszéltek soha. Mivel Dienes a Fáncsy nagyobbik leányát, a zongorajátékaért nyilvános hangversenyeken is gyakran megtapsolt Etelkát bírta nőül, természetes, hogy az apa hátrahagyott irataival ő rendelkezett. Elkértem tehát tőle a kéziratot, mely azonnal igazolta hiteles voltát, sőt sejtette azt is, hogyan maradt annyi éven át az asztalfiók titka. Mivel az alkalmi nagy ünnep nem jöhetett létre, többé sem a szerzőnek, sem a színháznak és sajtónak nem volt oka az ünnepre szánt munkával foglalkozni.

Méltónak találtam azonban a szerkesztésemben megjelenő szépirodalmi napilapban* utólag is közölni, nemcsak az egykor

* A „Fővárosi Lapok“ 1868-iki évfolyamának április 25., 26. és 28-án megjelent 96., 97. és 98. számaiban.

ünnepekt s utóbb balvégzetű drámaíró híre-nevéért, s nemcsak azért, mert az irodalomtörténetet mindig érdemes új adalékkal gyarapítani, kivált ha azzal ismeretes író termékeinek sorozata válik teljesebbé, hanem azért is, mert ez a mű az egyetlenegy írott bizonyossága annak, hogy magát a kozmopolita áramlatnak egészen átengedett magyar író egyszer a mi reform-korszakunk nagy vívmányait is fel akarta tüntetni a nemzeti színházban, legalább elvonuló képekben.

De arra, hogy a megtalált műről a sajtó és az olvasó közönség kellő tudomást vegyenek: a közlés ideje a lehető legkedvezőtlenebb volt. Három nappal előbb ágyúk dőreje hirdette az örvendetes eseményt, hogy a budavári várpalotában a megkoronázott királyi párnak — a hogy a boldogult szülők maguk nevezték el — „*magyar leányul*“ született. Az egész nemzet úgy gondolt e friss sarjascskára, mint a kiegyezéssel nemzetünk és a korona közt létrejött összhang megerősülésének élő zálogára, s a háláadó istentiszteletek, országgyűlési hódoló nyilatkozatok, politikai és társadalmi ünnepek, jótékony alapítványok, színházi ingyen előadás, kivilágítás örömjaja közepett ki törődött volna egy szerencsétlen véget ért fiatal drámaíró elmúlt alkalomra készült drámai költeményével! Még az irodalomtörténet bűvárai sem jegyezték föl adataik emlékeztető könyvében. A mű sorsában ekkép annyi lett a különbség, hogy huszenegy esztendeig egy elhalt színművész iratai közt, azután pedig harminczkét év óta egy napilapnak a forgalomból hamar kikerült három számában maradt eltemetve. Mindenesetre sajátos esetleg, hogy első ízben az uralkodó-ház egy nagyérdemű agg tagjának halála, második ízben pedig ugyan-ezen ház egy szépreményű friss sarjának születése gátolta meg köztudomásra jutását.

Még csak azt sem lehet róla elmondani, hogy elfelejtett mű, mert elfelejteni csak az egyszer már ismertet lehet. Ezt pedig rég elhalt szerzőjén és Fáncsyn kívül aligha ismerte valaki. Ekkép nyilvános tudomáson kívül esett munka, melynek ezentúl is csak néhány sornyi említés juthat irodalmunk történetében.

Címe két történelmi évszám:

„1445—1845“.

Tartalma a keresztyénség egykori nagy hőse és Magyarország böles kormányzója: *Hunyadi János* dicsőítése, összekapcsolva négyszázad multán egy másik jóságos kormányzónk: József nádor iránti közhódolattal. Főtörekvése az volt, hogy párhuzamos glorificációval a két évszámot mentül jobban összekapcsolja s az agg nádort mint a magyarság jövőjét ünnepelje. Ez alkalmi művét Czakó „drámai anagogiának“ nevezte.

A kairói Haszan-mecset.

(Előadta Goldziher Ignáczt. a november 5-iki ülésen.)

Tisztelt barátom, *Herz Miksa bey*, tudományos Akadémiánk kültagja, azzal bízott meg, hogy legújabb munkáját, melyben a kairói *Haszan-mecset* műtörténeti tanulmányozását tűzte ki célul, nevében Akadémiánknak átnyújtsam.

A díszes munka,¹ melyet ezennel van szerencsém rendeltetésének átadni, keletkezését az egyiptomi kormány azon törekvésének köszöni, melyet a muhammedán régiség emlékeinek fentartása, gyűjtése és a lehetőség szerint felújítása körül évek óta kifejt. E célra állították fel 1881. deczemberben a „*Comité de conservation des Monuments de l'Art arabe*” című bizottságot. Az apróbb dolgokat a Herz felügyelete alatt álló *Musée arabe* foglalja magában, a romba dőlő Hákim-mecset folyosóján. Annak idején volt alkalmam e múzeum tudományos katalógusát a „Budapesti Szemlé”-ben méltatni. A „Comité” figyelme előkelő módon Kairó régi mecseteire is kiterjed. E közben az utóbbi években sokat dolgoztak, sok helyreállítást végeztek, melyeknek tervezésére és végrehajtására alig akadhatna mai nap lelkesebb, hivatottabb és illetékesebb szakférfiú, mint elődjének, *Franz* basának méltó tanítványa és hivatalos utódja.

A helyreállítás munkáját az illető műemlékek alapos historiai tanulmánya kell, hogy megelőzze. Ily tanulmány helyezi a gyakorlati munkát arra a tudományos alapra, melyen a régiség hű restauratorának indulnia kell.

A Haszan-mecsetre nézve ez alapvető munkát hazánkfia azon díszes és becses könyvben végezi, mely a jelen bemutatásra alkalmat nyújtott.

Illőnek tartottam, hogy az ajándék reám bízott átadását néhány tájékoztató historiai megjegyzéssel kísérem.

*

Miután a kereszteshadjáratok eseményei között az igazhitű iszlámmal ellentétben álló *Fátimida*-uralom (969—1171) elbukott,

¹ *La Mosquée du Sultan Hassan au Caire. Par Max Herz Bey, membre et architecte en chef du Comité. Ouvrage publié par le Comité de Conservation des Monuments de l'Art arabe. Le Caire. (Imprimerie de l'Institut français d'Archéologie orientale.) 1899.*

² *Catalogue sommaire des monuments exposés dans le Musée national de l'Art arabe. Par Max Herz, Le Caire, 1895. E munka Stanley Lane Poole fordításában angolul is megjelent. Ismertetését l. Budapesti Szemle.*

az utána következő korszakok uralkodói alatt, az orthodox-izlám valóságos újjáéledése következik be Egyiptomban és a vele kapcsolatos muhammedán országokban. Az abbászida khalifátus, legalább névleg, ismét általános elismerésre jut, és habár lényegében mindinkább elgyengülve, legalább historiai tekintélyvel erősíti a mellette megférő önálló szultán-dynastiákat; legelőbb az efjubidákét (1171—1250), kiket a közülök kikerült Szaladin tett híressé a világtörténelemben; utánuk a két mamluk-dynasziát (1250—1517), melynek majd csaknem három százados uralkodás után, az ozmánok hódítása vetett véget.

Az efjubidák, úgy mint a mamluk uralkodók korszaka, de különösen az utóbbi, valódi aranykora volt az orthodox szunnita islámnak. Az ő uralkodásuk ideje a muhammedán theologiai irodalomnak legtermékenyebb korszaka Egyiptomban. E negyedfél század történetirői nem győzik magasztalni azt a személyes részvétet, melyet e harcziás török praetoriánusok közül kikerült uralkodók és nyers környezetük vallásos dolgokban tanusítanak, azt a gazdag pártfogást, melyben a vallásos tudományt és azt a nagy theologiai irodalmat részesítik, mely a közszellem megváltozásáról a legnyomósabb tanúságot teszi. Vallásos buzgalmuk legelőkelőbb bizonyítékát az e korszakból fenmaradt építési emlékek mutatják, a tőlük alkotott nagyszámú mecsetek, szebilek (közkutak), kubbák (síremlékek) és egyéb vallásos emlékek.

Kairó az emlékekben való gazdaságát leginkább a XII—XV. századoknak köszöni. E gazdagsághoz viszonyítva elenyésző csekély az, a mit a megelőző három század alkotott, és a mi ez alkotásokból a mai napig fenmaradt. A vallásos feléledés, mely az említett korszak műemlékeit teremtette, nemcsak ez alkotások tényében, hanem főképen az ez időben keletkezett mecsetek *építkezési rendszerén* is szemlélhető kifejezésre jut.

A nagy mecsetek alkata eddig nagyjában a byzanci bazilikának felelt meg. Hiszen ily stíli imaházak nyújtották a példát, vagy pedig nagyrészt a mecsetek keresztyén templomok átalakításából eredtek.

Azon nagy fontosságból, melyet ezentúl az orthodox theologiai tanulmányok felélesztésének a vallásos életen belül tulajdonítanak, már most azon törekvés következett, hogy e tanulmányokat e vallásos életet legelőkelőbb módon képviselő épületbe kebelezzék be. Már eddig is az imacsarnokok egyúttal theologiai tanítótermekül szolgáltak. Ez intézmény azonban semmi változtatást nem okozott a mecsetek bazilikaszerű alkatán. Mostantól kezdve az újonnan épülő mecseteken külön kifejezést nyer az a rendeltetésük, hogy theologiai tanítóházakul szolgáljanak. Ennek megfelelően új építési jelleget öltenek. Az orthodox iszlámot ugyanis négy egyenlő rangúnak elismert irányban tanítják és

gyakorolják. Mindezen négy irány abban az időben nemcsak a nyilvános életben volt hivatalosan elismerve, a mennyiben a nagy központokban minden irányt egy-egy illetékes mufti képviselte: hanem a nagy tanítóintézetekben is minden irány tudományos műveléséről és kifejtéséről egyenlő módon gondoskodtak. Midőn a mecset tanítóintézeti jellege előtérbe lép, midőn mászóval madrasza-vá változik, az imacsarnok négy oldalán a négy felekezetnek szolgáló egy-egy tanítóterem épül, melyhez aztán a tanulás és a személyzet igényeinek szolgáló egyéb kisebb helyiségek kapcsolódnak. Az épület központja tehát négy belőle kisugárzó szárral bővül meg. A mecset alaprajza az egyenlő szárú kereszt alakját mutatja. Ebben különbözik a XII. századtól kezdve a madrasza-mecset a régebbi bazilika-mecsettől. Ez építézet-történeti tény kifejtését is az iszlám kulturtörténetével való kapcsolatának kimutatását *Max von Berchem* genfi orientalistának köszönjük, ki legutóbb egy összefoglaló czikkben¹ szabatos biztonsággal ismét előadta a már most általán elismert elméletét.

Ily kereszt-alapalakot mutató madrasza-mecset a mamluk korszakbeli Egyptom azon hatalmas műemléke is, mely tisztelt kültagunk, *Herz Miksa*, jelen munkájának tárgya.

E mecset alkotója a nem éppen dicsően uralkodó Haszan szultán, ki 1347-ben 13 éves korában lépett a trónra, melytől a felette rendelkező emírek 1351-ben megfosztották, de melyre öcsésének Szálih-nak három éves uralkodása után 1354-ben ismét visszahelyezték. Második uralkodása sem tartott hosszú ideig; 1364-ben a tőle megsértett Jelboga emír, ki uralkodásának ideje alatt a leghatalmasabb úr volt a palotában, börtönre vettette a fiatal szultánt, ki ez idő óta nyomtalanul eltűnt.²

A gyenge szultán, kinek rövid uralkodási idejéhez az a szomorú emlék is kapcsolva van, hogy a „fekete halál” távol keletről akkor tartja pusztító bevonulását a Közép-tenger medén, czéjébe, — a gyenge szultán lelkében fogamzott meg az eszme hogy Kairónak minden elődjét és utódját felülmuló mecset-óriását megteremti, a róla nevezett *Haszan-mecsetet*. Arra volt rendelve, hogy majdan a szultán mauzoleumát is magában foglalja. Tudvalevő dolog, hogy a gyönyörű siremlék, mely fölött a 55 méter magasságú kupola emelkedik, Kairó leghatalmasabb kupolája, sohasem rejtette a szerencsétlen uralkodó földi maradványait. De azért a köznép mindenféle csudás hatást tulajdonít e kubbénak.

¹ „*Architecture. Les principaux types d'édifices dans l'architecture musulmane de l'École syro-égyptienne*“ cz. czikkben (*Spécimen d'une Encyclopédie musulmane*, Leiden, 1899).

² William Muir, *The Mamluke or Slave dynasty of Egypt*. (London, 1896) 93—97. l.

Haszan második uralkodása idején 1356-ban fogott e mecset alkotásába és mintha hatalmának kurtaságát sejtette volna, három év alatt befejezte kormányzásának ez egyedüli dicső emlékét. Azt mondják, hogy három év alatt naponként 20,000 drachmát (pénzünk szerint körülbelül 7175 koronát) költött az építkezésre. Az épület 7906 m²-m. területet fedez, 150 h., 68 m. 12., a tetőig 37 m. magassággal bír. Volt talán valami elhamarkodottság is a gyorsan folyó építési munkában. A négy minaretből, melyet a tetőzetre eredetileg terveztek, csak kettő készült el; az északi és a déli oldalon. Ezek közül is az előbbi sokkal alacsonyabb a társánál, a délinél, mely 86 méter magasságával Kairó összes mecseteinek legmagasabb minaretje. A két minaret egyenlensége, mely kívülről egyik feltűnő jellemzőes sajátsága e monumentális épületnek, az egyedüli ízlést sértő mozzanat, mely e mecset hatalmas benyomású külsejének szemlélőjét bántja. Azt mondják, hogy az északi minaret, mely eredetileg a délivel egyenlő magasságra volt tervezve, építés alatt bedőlt. Úgy látszik, felületes számítással alkotott alapzata nem bírta el az óriás kötőmeg nyomását és az építőnek e torony arányainak redukálásába kellett belenyugodnia. Tekintettel azon, mindenkitől megbámult arányosságra, mely ez épület méreteit jellemzi, nem tartom valószínűnek Herz társam azon feltevését, hogy a minaretek egyenlensége már az eredeti tervezéshez tartozott.

Nem vagyok eléggé járatos az építészet finomságaiban, hogy az emlék általános és részletes sajátosságait a magam benyomása szerint jellemezhessem. Erre való most első sorban *Herz Miksa* munkája, melyet bemutatni szerencsém van. „Kairó — úgymond Herz e munka bevezetésében — a mecsetek városa: ott minden lépten-nyomon felbukkannak, és oly számmal vannak, hogy már magukban is, egy külön város kerülhetne ki belőlük. A királyné közöttük, a melyből legnagyobb hatással bontakozik ki a nagyság és az ünnepélyes vallásosság eszméje, a szultán Haszan-mecset. Minél távolabb pontról ötlük szemünkbe, annál inkább feltűnik szabályos és éles körvonalaival, merész minaretjeivel, összhangzó arányainak teljességével. Kőóriás, az ókor templomaival és thermáival felérő, vagy talán határozottabban szólva, a hívő középkor székesegyházaival, melyeknek kortársa. S e hatalmas keretbe a keleti képzelet a legfinomabb diszítéseket teremtette belé: feliratokat, stalaktitokat, faragványokat, mozaikokat, barakok és csiszolt munkákat, aranyozásokat, melyek által a fenség és az igazi szépség egyik csodaművévé vált.” E munka képes tábláit megelőző szövegben Herz Miksa a mecset külsejének és belsejének részletes leírásával igazolását nyújtja a tanulmánya tárgyát képező műemlék ez általános méltatásának, vala-

mint historiai és irodalmi átnézetet arról, hogy mily hatást keltett keleti és nyugati szemlélőire a XIV. századtól napjainkig.

A Haszan szultán mecsetemléke azonban nemcsak hatalmas alkotás és aesthetikai előnyei révén megy nevezetesség-számba a keleti építőművészek között. Nevezetes különösen még a maur építő stíl történetére azzal is, hogy e stílen belül egy új korszakot nyit meg azon mozzanatokkal, melyekkel a rendes maur stílről lényeges eltéréseket mutat. Már mindjárt azon sajátossága, hogy a kupolát hordozó mauzoleum az épületfőtengelyében, a sanctuarium déli oldala mellett külön csarnokot alkot, holott a mecsetekben foglalt síremlékek rendszeren a főcsarnokok valamelyik ének oldalán szoktak elhelyezve lenni, a Haszan-mecsetet az előző idők efféle emlékeitől megkülönbözteti.

Herz Miksa egy külön érdekes fejezetet szentel mindazon eltérések tárgyalásának, melyek által a Haszan-mecset az eddigi maur stílusú épületek jellemző sajátosságaitól eltér. Szerzőnk e részben dicsérendő akribiával a nagy dolgokon túl az ékítmények legapróbb részleteire terjesztette ki figyelmét és valóban nevezetes eredményekre jut. Azt találja, hogy a főkapun, az oszloponkon, pillérekben stb. oly diszítési motívumok vannak alkalmazva, a melyekkel ez ideig semmiféle egyiptomi emléken nem találkozhatni. Egyik nevezetes megfigyelése többek között, hogy ez épület ornamentikájában találkozunk legelőször a növény-ékítmények túlnyomó kifejtésével a geometriai alakok, arabeszkok mellett. A stalaktitek alkalmazása is teljesen elűt azon rendszertől, mely szerint a maur stílus művelői a diszítés ez eszközét érvényesíteni szokták. Még góthikus elemekre is akad az épület oszlopos opoktjaiban; a mit a kereszteshadjáratok befolyásának tulajdonít. Hiszen egy góthikus kapu, melyet Haszan atyja Akka visszahódítása alkalmával egy ottani keresztyén templomból zsákmányul haza hozott, még most is látható Kairóban (25. lap, 2. jegyz.). A szakferfiak nagy érdekléssel fogják olvasni Herz munkájának e részét, melyre ezúttal csak figyelmüket óhajtottam felhívni.

De már most az a kérdés: minek tulajdonítható a Haszan-mecsetnek minden elődjétől eltérő építészeti jellege? Csak nem az építőmester szeszélyének, ki e hatalmas műben az öntudatos következetesség tanújeleit nyújtja? Herz Miksa a fenforgó talányok magyarázatára nem találja kielégítőnek azt a feltevést, hogy a mecset névtelen építőmestere talán európai vagy byzanci fogoly volt, ki a töle jól ismert egyéb stílekből egy-egy sajátosságot belevihetett a tervezésére bízott nagy műbe. E határozatlan feltevés helyett Herz egy eredeti hypothesisist állít fel, mely a mester egyéniségét teljesen reconstruálja a maur építészeti története számára. Az a meggyőződése tudniillik, hogy a Haszan-

mecsetet tervező építőmester a *szeldsuk* építészeti stíl hatása alatt állt. A legutóbbi években mindinkább ismeretessé lesznek azon műemlékek, melyeket a szeldsukok Kis-Ázsiában hátrahagytak; ezeknek romjaiból szakértő kutatók a maur stílnak szeldsuk árnyalatát felélesztették. Itt találja Herz a Haszan-mecset tervezőjének aesthetikai hazáját. S tényleg a Haszan-mecset eltérő sajátosságait a szeldsukok néhány nevezetes alkotásaiban, különösen a Kóziában található mecsetekben ki is mutatja.

E helyen sok évvel ezelőtt bővebben kifejtettem azon külső és lelki tényezőket, melyek Kairó legremekebb emlékeinek jelen rongált állapotát előidézték.¹ A Haszan-mecset sem menekült e szomorú sorstól. Nagy része már nem mutatja azt a fényt és pompát, melyben a XVI. századig sugárzott. Mennyezetének és falainak ékítményei nagyrészt lehullottak; csarnokai tele a századokon át felhalmozott törmelékkel. Kupolája is mai állapotában már a török idő műve; a szeldsuk építőmester eredeti kupolája rég bedőlt. Herz Miksa, mint az egyptomi muhammedán műemlékek hivatalos konzervátora és a Vakuf-minisztérium építésze, ki e minőségében a régi emlékek stílszerű újjáalkotása terén már nagy szolgálatokat tett a reá bízott ügynek, a Haszan-mecset újjáalkotása dolgában is előterjesztést tesz az erre hivatott hatóságnak. Etféle munkálataiban az a módszere, hogy építőmesterségét philologiai és historiai kutatásokkal kapcsolja össze; a munkába vett emlékek régi helyzetét a forrásokból lehetőleg rekonstruálja és csak e nyomon járul a gyakorlati kivitelhez. Munkájában kimerítő teljességgel állítja egybe mindazon adatokat, melyeket a mecset eredeti alkatáról keleti és nyugati íróktól nagy szorgalommal és kritikával összeszedhetett.

Jelentését azonban költségvetéssel zárja be, mely szerint a mecset helyreállítása 40,000 egyptomi fontba kerülne. Az utóbbi időben nálunk is sokat emlegetett „vakuf“-ból ez idő szerint a rengeteg költségre nem telik. Egyelőre tehát a „*Comité de conservation des monuments de l'art arabe*“-nak Herz tizenkét művészi kiviteli táblával kísért munkájának díszes kiadásával kell beérnie, melylyel a kairói mecsetek műtörténeti bemutatásának sorozatát méltó módon nyitja meg. A kik a keleti építészet iránt érdeklődnek, hazánkfia jelen kiadványából, úgymint a sorozat folytatásaiból sokat tanulhatnak. Ezért tartottam czélszerűnek, hogy kultagunk becses ajándékát ez úton külön mutassam be.

¹ Az Iszlám (Budapest, 1881) 286—298. l.

A vlach kérdéshez.

(Kivonat *Thallóczy Lajos* r. t. november 12-én felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

A felolvasó élete czéljával a magyar imperialismus korának a felderítését tűzte ki, vagyis ama történeti hatások összességével foglalkozik, melyet a középkori Magyarország egykori hűbéres tartományaira gyakorolt. Teszi pedig ezt azért, hogy szomszéd történetbeli társaink a szerb-bosnyák-albán-oláh-magyar vonatkozásokat *magyar kutatások* alapján iktassák be köztudatukba. A jelen alkalommal a Balkán-félsziget északnyugati és szomszédos vidékeinek történetéből világít meg egy kérdést: a *vlach* kérdés megoldását, a mi hazánk történetének és a Balkán-félszigetnek közös ügye.

Nem szándékozik végleges formulázását adni a vlachokról szóló nézetének. Csak azokat a szempontokat említi, melyeknek módszeres alkalmazását szükségesnek tartja. Ezuttal a bosnyák terület történetét irván, az ottani vlach elemekről szól első sorban.

A délszláv törzsek Dalmácia megszállásakor itáliai pásztor-elemekre is akadtak, melyeket az illyrekkel együtt vlachoknak neveztek. Eme vlach kérdésnek egy század óta nagy irodalma van, mely a nemzeti előítélet kísértései daczára annyit megállapít, hogy a római continuitás elmélete Erdélyben tarthatatlan, s hogy a rumunság megalakulását a Balkán-félszigeten kell keresnünk. Réthy László 1898-ban megjelent művében nyelvi összehasonlítások alapján az oláhság bölcsőjét az Apennin-hegyek pásztorvilágában keresi.

Thallóczy, noha Réthy némely sarkalatos állításával nem ért egyet, de *alapvetőnek* tartja abbeli elvét, hogy az oláhság eredetét a pásztori ethnikum szemmeltartásával kell keresnünk. Ezért a római gazdálkodási módot, s a pásztorelemnek mint összefoglalkozásnak szerepét veszi kiindulási pontul. Varró és Columella művei alapján képét adja az itáliai és részben az akkori balkáni pásztoréletnek, mely nagyjában most is úgy folyik, mint régen. A pásztorok gyors, erős izmú, jó szemű s fölötté bátor emberek voltak. Bár a nyájhoz kötött rabcselédék számába mentek, foglalkozásuk következtében egyénileg szabadabban mozoghattak, mint a kisbirtokosok. Nem birtokos ősi réteg volt ez, a rómainál eltérő viselettel és beszéddel. A „*pásztori tudomány*“-on kívül a sajtékészítéssel is foglalkoztak. A tejét fügefá nedvével

altatták meg. Ezért hálából a pásztorok istennőjének, *Rumina*-nak szentélye mellé fügefákat ültettek. Az istennő nevét az emlőtől (rumis) kapta. Íme a rumun (rumun = fejő) szó értelme a pásztorkodás multjának világa mellett, ha ez adatot az illetékes nyelvészek is helyben hagyják.

Az itáliai gazdasági életnek egyik alaprétege: a pásztorvilág változatlanul megmaradt s nyoma van a római jogéletben. Bizonyos az is, hogy az itáliai pásztorelem képe a Kr. u. I. században azonos a balkáni pásztorelemmel. A nyelvtörténet megállapította, hogy a rumun pásztorelemek huzamosan érintkeztek az illyr és trák elemekkel; ez érintkezés a rumun nyelv szókincsén megérzik, de ez alapon még nem mondható, hogy a rumunság romanizált trák vagy illyr népcsoportból keletkezett. Nincs alapja amaz állításnak, hogy a rumunok a Balkánon városi és földműves elemek voltak, s a népvándorlás tevő legalább részben pásztorokká. A Balkán-félszigeten eredetileg ugyanis csak a nyugati részen. Dalmáciában, Moesiában és Praevalisban volt gyökeres római elem. A félsziget keleti és déli részén a római elem nem volt nagy. A vándorló elemek betörésekor a városi és földműves elemek jobbra Itáliába menekültek, részben meg elpusztultak. A hegyek közé is menekülhetett kevés, de tömeges elnomádosodásról szó sem lehet. Városi lakókból nomád nem lesz. Ha azonban csak egyesek menekültek a hegyek közé, akkor mikép alakulhattak ezek nemzetté? Aztán nem is képzelhetjük, hogy a hegyek közt lakó pásztorvilág, mely a „lingua rustica“-t beszélte, tömeges menekülőket a maga kárára befogadjon. A Balkán-félsziget keleti részén máig is élnek oláh vándorló pásztorok. Mostani leírásuk egybevetve a classikusokéval teljesen meggyező képét adja a pásztoréletnek, a mint kétezred éven át hegyei közt megmaradt. Külön közjogi keretben élnek, de mindenütt elismerik az állami felsőbbiségeket, legelőbért fizetnek, de a maguk belső társadalmában szívósan ragaszkodnak szokásaikhoz. Ezt az egyszerű, de fölötte szívós elemet nem kötötte meg sem a római, sem a bizantin, sem a bolgár, görög, kún és török uralom; megmaradt annak, a mi volt. A mennyiben a hódító elemek, horvátok, szerbek, bolgárok ott egyes csapatokat beillesztettek államiségükbe, ezek az állami élet szláv kiadású keretéhez alkalmazkodtak. A régi dalmát provinciában is volt ily pásztor-nép, de ma már nincs rumunul beszélő sem a partvidéken, sem a bosnyák területen. A XII. és XIII. században e területen előforduló oláhos végzetű nevekből azonban kiderül, hogy Friaultól kezdve a Dinora mentén le a Sar-Dag-ig a pásztor-népre bukkant a szláv megtelepedés, s a part mentén belül eső elemeket a szlávok lassanként beolvasztották. E beolvasztásnak azonban jó ideig kellett tartania.

Mindezekből a töredékekből felolvasó nem von következtetést. Nem is vonhat, mert ő a láncznak csak egyes szemeit vizsgálta.

Azt látja, hogy Apuliában és Calabriában a legelő területen ma is *pásztor* elem tanyázik, ugyancsak egyenes leszármazói a római korbeli *pásztor* elemnek.

2. A Balkán-félszigeten máig *vándorló*, a régi korbeli leirással megegyező életmódú *vlach*-rumun pásztor elem él.

3. Erdély határán is megeljük ezt a pásztorvilágot.

Mi tehát a teendő?

Módszeresen kell eljárni, először a pásztorelemek pontos néprajzát kell megadnunk, nyelvét constataálnunk, somaticus viszonyait tisztáznunk s akkor hozzáláthatunk az eredet biztos megállapításához. Felolvasó Réthy Lászlót tartja erre a leghivatottabbnak.

Themistius és Dudith András.

Kivonat Hegedűs István l. t. 1900. deczember 3-án tartott felolvasásából)

Hogyan kerül e két név egymás mellé? Veté föl a kérdést a felolvasó: Előadja, hogy Förster Rikhard boroszlói tanár egy nagyobb terjedelmű tanulmányt írt a „Neue Jahrbücher für das klassische Alterthum und deutsche Litteratur und für Pädagogik“ című folyóirat folyó évi első füzetében ily cím alatt: „Andreas Dudith und die zwölfte Rede des Themistius“, melyben szoros philologiai módszert alkalmazva, kimutatni igyekszik, hogy Themistiusnak a rendes kiadásokban 12-ik beszédét, melynek eddig csak Dudith latin fordítását ismerték, melyet Petau (Petavius) göröggre fordított le és így tett közzé Themistius 1634-iki kétnyelvű kiadásában, nem lehet hitelesnek tartani, mert e beszéd voltaképp egy már ugyanarról a tárgyról szóló beszédnek (az V. beszéd) gondolataiból készített declamatio, szónoki cluria a vallási türelemről és pedig magának Dudithnak műve. Mi vezette Dudithot arra, hogy maga ily beszédet írjon és azt a Themistius neve alá csusztatva, mintegy az ő ajkaival szóljon?

Förster a Dudith-féle beszéd és az V. beszéd meglepően egyező helyeivel párhuzamos egymásmellé állítása útján bebizonyíthatónak hiszi, hogy a XII. beszédnek, mint Themistius-beszédnek nincs külön értelme, mert a mit e beszéd tartalmaz, bővebben, tartalmasabban és kétségtelenül actualis értékkel megírta Themistius a Jovianushoz intézett V. beszédben: a XII. beszéd pedig, a melyet állítólag Valenshez tartott volna, sehogy sem bír actualis érdekekkel. De másfelől, ha Dudith maga írja, akkor

arra szolgált, hogy az ő kényes helyzetében az ellene is irányult vallási türelmetlenséget enyhítse és mintegy a régi böles gondolataiba a saját igazi benső érzelmeit öltöztesse föl. Így önmagát védi, a nélkül, hogy egyenes kijelentéseivel esetleg gyűlöletet, szenvedélyes támadást zudítna föl maga ellen. És miért írhatta meg Dudith e beszédet épp ily alakban? *Er recht wohl das Zeug dazu hatte . . .* Hogy e beszéd megírására magában hordta az anyagot, az ösztönző rugót: ennek megvilágítására Förster megírja Dudith életrajzát, oly kimerítően, oly kerekded formában, mely az eddig ismert életrajzokkal szemben (a Sámuelffy, Stiess életrajzai) újabb megvilágításba helyezi a XVI. századnak e kiváló szellemét. A boroszlói könyvtár *Dudithiana*-gyűjteményében található levelek felhasználásával, az egyoldalú fölfogás helyett a mai kor tárgyias szempontját érvényesíti. Ezért hálával fogadjuk Förster értekezését. A felolvasó azonban mégsem bírja elfogadni azon következtetéseket, melyekhez Förster épp ez életrajz alapján jutott. Elismeri, hogy az V. és XII. beszéd közt a meglepő egyezés megvan. A párhuzamba állított helyekre már Petau rámutatott, ki görög fordítását épp ez egyezések alapján birta themistiusi kifejezésekkel stílszerűkké tenni. A gyanút, hogy e beszéd nem szólhat ahhoz, kihez Rem György első kiadása (Amberg, 1605) szerint intéztetett volna, t. i. Valenshez, már Petau kifejezte. Így megingatta a beszéd hitelességét, de azért még kétségbe nem vonta. Erre Förster vállalkozott. E pontig Förster a philologiai kritikának egyik legszebb diadalát aratja. De a felolvasó nagyobb súlyt helyez a kérdésnek másik ágára, t. i. arra, hogy miért rejtőzött volna ily stílgyakorlat leplébe az a Dudith, ki Bezához, Szimlerhez, Lasitzhoz, sőt Miksa királyhoz (mint II. Miksa császárhoz) oly hévvel, oly nyíltan mert szólni és a kinek egész küzdelme életének fordulópontja, 1565 után, midőn mint Miksa követe beleszeret egy lengyel udvarhölgybe, kiért feláldozza főpapi fényes pályáját és a ki miatt a katolikus egyházból kitagadták, a protestánsok pedig maguknak követelték. A felolvasó e levelezés tanulmányozása alapján kimutatja a stílkülönbséget s szembeállítja az udvar légkörében maradt panegyristát és az udvartól magányba vonult egykori pécsi püspököt. Kimutatja épp a vallási türelemről írt több levelének hangjából, gondolataiból, hogy a XVI. század heve, szenvedélye, biblikus légköre, az idézetek, a példázatok legapróbb részletein át megérzik, mi éppen nem talál a Themistius platonikus fölfogásával, közhelyekké vált gondolataival, egyetemes böleselmi szempontjával, mely nem hogy eltérne, sőt minden tekintetben szakasztott mása a Themistius többi beszédeiben nyilvánuló szellemnek. A felolvasó arra az eredményre jut, hogy e beszéd az V. beszéd második kidolgozása. Miért e két kidolgozás? Mert Jovianus,

kihez az V. beszédet tartja, meghalt, mielőtt Konstantinápolyba juthatott volna, mely városnak császárváró hangulatának rajzaival végződik az V. beszéd. Épp e rész hiányzik a XII-ből, mi igen természetes, mert elveszti actualitását. Így hiányzik a Varronianus consulságára vonatkozó rész is, mert ennek Jovianus halála után értelme nem volt.

Hogy pedig Themistius egy beszédet két formában is hagyhatott ránk: ezt kétségtelenné teszi az Angelo Maitól felfedezett és a Dindorf 1832-iki kiadásában (Themistius beszédeinek utolsó teljes kiadása) XXXIV. helyen közzétett beszéd és a XVII. közt kimutatható oly egyezés, mely minden tekintetben párjával hozható föl az V. és XII. beszédek közti tartalmi egyezésnek.

Felolvasó az egyezések egész sorát állítá párbuzamba és hivatkozott Angelo Maira, ki figyelmeztet arra: mily sokszor ismétli magát Themistius.

Megrajzolta felolvasó Themistiusnak, mint panegyristának beszédét, ki épp azért magasztalja, hol Jovianust, hol Valenset, mit óhajtana elérni tőlük. Így Julianus halála után magasztalja azt, ki a bölcsészeket bevezeti az udvarba, Jovianus halála után pedig elragadtatással szól arról, ki a vallási türelem bölcse elvét hirdeti. Jovianus és a bölcsészet! Valens és a vallási türelem! Épp e pszichologiai alapon mutatja ki a felolvasó az indítékot, mely mozgatta a panegyristát, midőn beszédeit megírta. Egyben bemutatta a kérdéses beszédet magyar műfordításban és kifejezte óhaját, hogy valamint a XV. század legnagyobb latin költőjének, Janus Pannoniusnak, úgy a XV–XVI. század legnagyobb latin szónokának. Dudith Andrásnak összes művei kiadassanak.

A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt.

(Kivonat *Békefi Remig* I. t. december 10-én felolvasott értekezéséből.)

Az ókori társadalom kenyérkeresői a rabszolgák. Szomorú helyzetükről a görögök és rómaiak jogrendszere világosan beszél. Sok évszázad letűnével került a rabszolgaság útjába a kereszténység. Ez tanítja, hogy az embert Isten teremtette; tehát mindnyájan Isten fiai vagyunk. Krisztus meg minden embert megváltott, hiszen az egész emberiségért halt meg. A keresztény vallásban tehát minden ember egyenlő. A katolikus egyházat mindenkor ez a szellem hatotta át; az emberek szabadságát szíven hordotta és küzdött érte. Ezért már elvben ellene volt a rabszolgaságnak. Hogy ezt egyszerre kiírta, gondolnia sem

lehetett rá; hiszen a társadalom gazdasági élete a rabszolgaságon nyugodott. A szabad embernek a munka méltóságán alul esett; végezte tehát a rabszolga. Nála nélkül a szabad ember nem tudott élni s a társadalom gépezete megakadt volna. Nem is írta tehát elő az egyház parancsolólag a rabszolgaság megszüntetését, hanem támogatta a törekvést, mely azt czélozza vala, s intézményeivel és tanaival közreműködött ezen nehéz sors elviselésére, midőn életelvül írta elő: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Szentségeit kiosztotta a rabszolgának is; házasságát megáldotta s őt magát egyházi temetésben részesítette. Szavát s pártfogását érvényesítette és anyagi áldozatoktól sem riadt vissza, hogy a rabszolgaságra vetett hadi foglyok szabadságát visszaszerezze. Híveit lelki jutalommal kecségteti vala, ha a rabszolgát szabadon bocsátják; s másrésről megtiltotta nekik a rabszolgakereskedést s így a rabszolgaságnak egyik életerét vágta el. Előírja a munkát mindenkinek, szabadnak és rabszolgának egyaránt; s így kiábrándítja az embereket az ókornak azon hitéből, hogy a munka csak a rabszolgának való, a szabad embernek nem. Ezzel előkészítette azon felfogás kifejlődését, mely a rabszolgaságot nem tekinti a társadalom nélkülözhetetlen intézményeinek.

Őseinknek már a honfoglalás előtt voltak rabszolgáik, a kiket a szomszédos szláv népektől szedtek. Ibn Roszteh szerint, „a midőn a magyarok rabszolgáikkal Karch elé érkeznek, a rûmiak eléjükbe jönnek s vásárt csinálnak velök. A magyarok rabszolgáikat nekik által adják s cserében byzanti (rumi) arany-szöveteket, színes gypjú-szőnyegeket és más rumi árukat kapnak.“ A honfoglalás alkalmával is sok rabszolgára tettek szert. A benszülöttek ugyanis nem egyenlő magatartást tanúsítottak a honfoglaló magyarral szemben. Azokat, a kik semmi, vagy kisebb-nagyobb ellenállás után hódoltak meg, nem zavarták ki régi otthonukból, meghagyták falvaikban, maguktól függővé tették és különféle szolgálatokra kötelezték. Ezeket *cselédnépnek*, *szolga-népnek* tekintették. Másokat, a kiket honfoglaló hazaikban és a külföldi kalandok idején foglyul ejtettek, személyes szolgálatra kötelezték. Ezek legeltették a barmaikat, gondozták a lovaikat, munkálták a földjeiket, végezték a sátraik, majd később a házaik körüli munkákat s a család körében a mindennapi teendőket. Ezek az igazi *rabszolgák* (mancipia, servi).

Az egyház különbséget tett a keresztény és a pogány rabszolgák között. Amazok felszabadítását célul tűzte ki; emezek helyzetét nem igen bolygatta, mert úgy gondolkodott, hogy a pogányok legyenek alárendelve a keresztényeknek. Kézai a XIII. század végén úgy tudja, hogy az egyház mindegyik magyarnak megengedte a *pogány* rabszolgák tartását.

A társadalmi viszonyoknál fogva, Szent István még a keresztény rabszolgák felszabadítását sem irhatta elő. De mivel lelkét keresztény szellem hatotta át, a felszabadítás ügyében szívesen közremunkált. Ezért rendeli el, hogy ha valaki saját rabszolgáit vagy rabszolgáit tanú előtt csupa könyörületeségből felszabadítja, halála után senki se merészelje azokat ismét rabszolgaságra vetni.

De bármennyire szíven hordozta is Szent István a rabszolgák sorsának enyhítését, azt nem engedte meg, sőt büntette, hogy a felszabadítás mások tulajdonjogának sérelmével történjék. Törvénye szerint, a ki más ember rabszolgáját meggondolatlanul, ura tudtán kívül a király vagy a vének és főbbek elé viszi, hogy a rabszolgaság jármának levetésével a szabadságot megszerezze: ha gazdag, 50 tinót fizet, melyek közül 40 a királyé, 10 meg a rabszolga uráé; ha pedig szegény és vékony állapotú ember, 12 tinót fizet, melyek közül 10 darabot a király, kettőt meg a rabszolga ura kap. Ezt már Szent István így változtatja meg: A ki más rabszolgáinak a felszabadítására törekszik, annyi rabszolgát köteles adni, a hányat fel akart szabadítani. Ezek közül azután kétharmad rész a királyé, egyharmad meg a rabszolgák uráé. A király a maga részéből egyharmadot az ispánnak ad. Az esztergomi zsírat is védi az úr tulajdonját.

Jellemező a korra nézve az a hang, mely királyaink felszabadító okleveleiben megcsendül. Miként a halandó emberi nem — mondja II. Endre — az ős szülöktől örökölt szabadságot, mely szerint mindenki egyenlő volt, a hatalommal visszaélés útján veszítette el: úgy az utónemzedék, ha jó cselekedetei által újjászületik, megérdemli, hogy az ősi állapot gyógyszerével orvosoltassék. A rabszolgaság megszüntetésének okaként okleveleink leggyakrabban a felszabadító lelki üdvösségét emlegetik. Igen gyakori az olyan eset, hogy a tulajdonos a rabszolgát valamely egyháznak adja vagy hagyja megszabott kötelezettséggel, vagy pedig az egyház tetszésére bízta, mily szolgálatra s minő szabadsággal akarja az illetőt alkalmazni. Ezen elhatározásnak is mindig vallásos indító oka van — a végrendelkezőnek vagy övének lelkiüdvössége — akár határozottan kimondja az oklevél, akár nem. Minden ilyen adomány nemcsak vallásos jellegű tény, hanem jogi jelentőségű mozzanat is, mert a rabszolgának felszabadítását, vagy legalább is sorsának javulását eredményezte. A felszabadítás oka néha szolgálati érdem és hűség. Néha kényesebb szempont is bele játszik a felszabadításba. Így, midőn Lázár fia Benedek az ő Péter nevű rabszolgáját szabadossá (libertinus) teszi, elmondja, hogy édes anyjának halálos ágyán tett vallomása szerint, ezt a Pétert Ceca rabszolgáló az ő egyik rokonukkal, Konráddal nemzette, midőn ez Benedek apjánál szolgált. S ez egyik döntő

szempont volt a felszabadításnál. Van rá eset, hogy a rabszolgaságnak többszörös — vallási és anyagi — ok vet véget; máskor meg a felszabadításnak semmi különös okát sem adják. A felszabadítás többször nem történt meg mindjárt, hanem csak bizonyos körülmények beálltával. A felszabadításnak különösen érdekes esete a következő: III. Béla király Hudát halálos ágyán meglátogatta. A beteg elmondta, hogy Szíget nevezetű rabszolgáját Keve, Ab, Egyed és Bús fiúkkal együtt felszabadította; s kérte a királyt, erősítse meg ezen intézkedését. III. Béla teljesítette a kérelmét, mert szerinte úgy járja, hogy igazságos kérdésbe könnyen egyezzek bele. Kivételesen tehát még a király beleegyezését is kikérték a felszabadításhoz. Ha az apa a rabszolgákat szabadon bocsátja, a fia, esetleg testvérje beleegyezését is kieszközli. A felszabadítás Szent László idejében tanú jelenlétében; a XIII. században meg a káptalan színe előtt ment végbe. A felszabadításkor nem néznek arra, hogy a férj elszakad feleségétől, esetleg gyermekeitől is. Van eset, hogy az apa rabszolga marad, de a gyermekei már szabadok. Az apa és fia rabszolga, de a felesége és leányai szabadok. Az apa és az idősebbik fia rabszolga, de az ifjabbik fia felszabadul. A rabszolgáló fiastul szabad lesz; máskor meg fiával együtt rabszolgaságban marad, de a leánya felszabadul. Az asszony úgy is rendelkezik, hogy a míg férje él, a rabszolgálók ennek a szolgálatában maradnak, halála után meg szabadok lesznek.

A rabszolga felszabadítása teljes, vagy részleges. Az előbbi esetben a rabszolga minden kikötés vagy föltétel mellőzésével nyomban, vagy bizonyos idő multával szabaddá lön s oda állhatott be szolgálatba, a hová akart. Részleges felszabadítás számba megy az olyan eset, midőn a rabszolga személyére nézve ugyan szabaddá lön, de köteles volt valamely egyháznak időnként egyet-mást adományozni, vagy bizonyos szolgálatot teljesíteni. Az ilyeneket a középkor *torlók* (dusnici, exequiales, exequiatores) néven ismerte. Így például Benedicta özvegy-asszony Agna nevű rabszolgáját az ugrai egyháznak hagyja, hogy ez havonként egy rőfös gyertyát adjon a Szűz Mária oltárára; Agna egyik fia mint torló Szent Mihály napkor minden évben két éves tinóval, kenyerekkel és öt veder sörrel ül tort; a másik meg az egyház harangozója lesz. S ezen kötelezettségekben ők is, meg ivadékaik is mindenkoron megmaradnak. Bárán fia Ipoly meg, midőn a Mindenszentek egyházának birtokot adományoz, rabszolgái és rabszolgái sorsát is szabályozza. Chekö rabszolgát fiastul felszabadítja úgy, hogy követésbe járjanak, a hová az egyház főpapja őket küldi. Pata szabados (libertinus) és Tuda rabszolga egészen szabad, de az egyház jobbágya; ezen utóbbinak két fia az egyház tárnoka lesz.

Császár rabszolga egészen szabad, de a fiai az egyház követei lesznek. Barlaba rabszolga, Szema és Utaló rabszolgáló egészen szabad; azonban amannak a fia egyházi tárnok, emezé meg az egyház szolgálja. Nedanka rabszolgáló az egyik fiával és leányával felszabadul, a másik fia azonban egyházi szolga. Szemes, Hitvánd, Legyes és Pena rabszolgálók gyermekeikkel együtt régi sorsukban maradnak. Ceplet rabszolgát fiaival együtt Pannonhalma kapja meg adományul, hogy a rendtagok kórházában szolgáljanak. Lesták és felesége, Hilda, öt rabszolgálóját a pannonhalmi apátságnak hagyja 1221-ben, hogy az oltárruhákat és az apát s a rendtagok asztalneműit mossák.

Vannak olyan esetek is, midőn a torlók a szolgálaton kívül bizonyos adományokra is kötelesek. Joachim és felesége végrendeletéből (1199.) megtudjuk, hogy a lörentei torlók a veszprémi egyház részére a kaáli bort saját kocsijaikon szállítják s mindegyikök ad egy hízott ökröt, egy éves malacot, öt ludat, 10 tyúkot, 100 kenyeret, 40 vödör bort és a mennyi sóra a káptalannak szüksége van. A harangozók egy része csak harangoz; de vannak, a kik ünnepnap kötelesek még a végrendelkezők sírja meglátogatására is: van, a kit a káptalan követül kap; Vinczét a végrendelkezők papnak szánnák, de ha ez lenni nem akar, bárhová távozhatik: másoknak az a kötelessége, hogy az egyház oltárruháit mossák s ünnepnapokon az oltárra három gyertyát, a végrendelkezők sírjára pedig koszorút tegyenek: Bogárd a viaszt veszi meg a sírra: két rabszolgálót meg, ha a káptalan valamelyik tagja a falujokban tartózkodik, süti részére a kenyeret, mossa a ruháját és örlí a lisztet: maga a templom pedig kárpitokat és szőnyegeket kap. A torlók is szervezetben éltek. A pécsi püspök torlóinak több tiznagyaival (decurio) találkozunk. A torlók sokszor ilyen érdekes nevet viselnek: Feled, Váró, Pethe, Péntek, Vásárd, Magló, Unoka, Szomorú, Péter, Nem vagy, Bogát, Topa, Bot, Csapos, Farnos és Figed.

A rabszolgákat fej szerint számítják. Rendesen vétel, szerzés, adomány és öröklés útján tettek rájuk szert. A mancipium alatt hol rabszolgát általában, hol rabszolgát és rabszolgálót, hol meg rabszolgacsaládot értenek. A rabszolgát és a rabszolgálót éppen úgy a birtok részének tekintették, mint akár az erdőt, szőlőt és halastavakat. Éppen ezért eladáskor a házak, rétek, malmok és az ingóságok mellett a rabszolgákat is felsorolják. A rabszolgálót, mint értéket, a földben kihasított leánynegyedhez is odacsatolják. A rabszolgákat, a rabszolgálókat perekben, végrendeletekben és adománylevelekben éppen úgy felsorolják, mint az állatokat vagy az élettelen tárgyakat: hagyományozzák, adományozzák, az örökösök meg felosztják egymás között, mint akár a birtokot.

A rabszolgát ugyan vagyonnak nézték s a lóval és a szarvasmarhával együtt emlegették: életét azonban Szent István mégis a törvény ortalma alá helyezte. A melyik szabad ember más rabszolgáját megöli, e helyett másik rabszolgát ad neki, vagy pedig az árát fizeti meg. — és még a kánonok szerint börtől. Ha a rabszolga más rabszolgáját öli meg, a gyilkos ura a meggyilkolt urának az elvesztett rabszolga fele árát fizeti. Ha ez tőle nem telik, a gyilkos rabszolgát negyven napi börtölés után eladják s az árán a két úr egyenlően megosztózik.

Mivel a rabszolga vagyon számba ment, a melynek az úr veszi hasznát, azért jó részben csak magánjogi szempontok alá esett s törvényeinkben a közjogi felfogás aránylag kevésbé érvényesült. Ez megfelel a németországi jogi felfogásnak, mely szerint a rabszolgát országos törvény védte ugyan, de megfelelő jogi kárpótlásról nem gondoskodott. Önkényes megölését azonban az egyházi törvények gyilkosságnak tekintették.

Mivel az úr rabszolgáját egészen jószágnak tekintette, ez még házasságot is, Európa-szerte, az ő beleegyezésével köthetett. A katolikus egyház hatása alatt azonban Nyugat-Európában már XII. században érvényre jutott az a felfogás, mely a rabszolgának a házasság megkötésében szabadságot biztosít. Hogy nálunk a rabszolga mikor választhatott maga feleséget, nem tudjuk. Kálmán törvénye még arról rendelkezik, ha valaki a király által adományozott kóbor rabszolgának feleséget ad.

A szabadosok már maguk választják házastársukat. A rabszolga házasságát a köztudat érvényesnek ismerte el. Ezért, midőn Paula úrnő testvérétől, Custodia nevű paptól visszakövetelte az ő Margit nevű rabszolgáját, — így egyeztek ki: Paula egy márkát ad Custodiának; ez meg Margit helyett Huldhol rabszolgát adja neki, mert Margitot már férjhez adta, s így urától nem választhatja el.

Szent István idejében szabad ember rabszolgát nem vehetett el feleségül. A melyik szabad ember az úr tudtával ennek a rabszolgáját házastársul veszi, örökös rabszolgaságra jut. A szabad egyén és a rabszolga házasságát még a XIII. század első tízezeiben sem ismerték el törvényesnek, miként Figmoz esete mutatja: Vutuk szabaddá tette Figmoz nevezetű rabszolgáját. Ez már mint szabad ember, szabad nőt vett el feleségül. Erre az asszony apja és fivére Vutukot erőszakos leányrablásról, Figmozt meg törvénytelen házasságról vádolták be. Vutuk a bíróság előtt kijelentette, hogy ő Figmozt még házassága előtt felszabadította. Ezzel azonban a felek nem elégedtek meg, hanem azt követelték, hogy Vutuk a váradi káptalan előtt nyilvánítsa ki Figmoz és összes ivadékaiknak szabaddá tevését.

Mindemellett is vannak esetek, midőn a rabszolga szabad

nővel lép házasságra. Érdekes az ilyen frigyből származott gyermekek sorsa. Csákáni Farkas fia Moysának van egy Szombat nevű rabszolgája, a kinek a felesége szabad nő. Ezen házasságból született Máté nevű fiú, a ki anyja révén már félig szabad. A másik fele-részt tekintve, a rokonok lefizetik az árát, s így egészen szabaddá lesz. Ugyanekkor a jövőben születendő gyermekekre nézve így állapotnak meg: Ha Szombat rabszolga házasságából leánygyermek születik, ez anyja czimén egészen szabad. Ha pedig Chenna asszony fiúgyermeket szülne, ez fele-részen Farkas fia Moysa tulajdona, de a rokonok akkor vált-hatják meg, a mikor nekik tetszik.

Ez az eset nemcsak házassági szempontból érdekes, hanem azt is bizonyítja, hogy a rabszolgánál különösen az értéket tekintették. Éppen ezért gondosan följegyzik és kiemelik, hogy a cselédnépek közül kinek az anyja rabszolgáló. A rabszolgának sem ingó, sem ingatlan vagyona nincs. A mi kis ruhája s egyet-mása akadt, halála után természetesen a családjáé lett; ha ez nem volt, az úr intézkedik róla, — miként ezt Nyugat-Európában látjuk. Kétségtelenül így volt ez nálunk is.

A rabszolgát urával szemben nem ismerik el jogi félnek. Hogy ezen ország népének a rabszolgák és rabszorgálók zaklatásától és vádaskodásától nyugta és maradása legyen, a ki rabszolgaságban van — mondja Szent István törvénye — urát és asszonyát be nem vádolhatja és ellene nem tanúskodhatik. Rabszolgát nem lehet pappá szentelni, hacsak ura előtt teljesen föl nem szabadítja. Az már az idők jele, hogy Benedek rabszolgát 1227-ben Sol ispán felesége tartja keresztvízre.

A rabszolgákat csak úgy lopják, mint az állatokat. Az Apor nemzetségbeli Sámsont arról vádolják, hogy 3 fő embert, 10 ökröt, 400 somogyi akó bort és 50 négy araszos köből rozst lopott. Septelyi Simon meg arról panaszkodik, hogy az ő Mari és Drága nevű rabszorgálóit (pedisequa), 8 szántó ökrét, 30 birkáját és egy lovát ellopták. Tiha váczy kanonok Pál nevű cselédjének a rabszorgálóját is ellopták. Az is egyik módja a rabszorgaszervezésnek, hogy megsöktetik, suttyomban elrejtik, más kezére játszák és erővel elviszik őket, mint akár az ökröt vagy a bort. A rabszorgák miatt volt per és meghasonlás. Egyik ember azt mondta, hogy övéi, a másik meg szabadoknak tudta őket. Ilyenkor azután a váltságdíj döntött. Így Buda is harmadfél márkát kifizet Buús fiainak Cucus rabszorgáért, a kit azután, mint sajátját, teljesen felszabadít összes utódaival együtt.

Rabszorgákat mind az egyháziak, mind a világiak tartottak. Forrásaink a többek között beszélnek a pannonthalmi, bakonybéli, tihanyi, szárdi és lebényi benedekrendi, a szent-gothárdi és topuszkói ezisztercei apátság, a saághi praemontrei prépostság és

a csázmai káptalan rabszolgáiról. A rabszolga és családja az urat örök joggal (*iure perpetuo*) megillette. A leány férjhezmenetelekor visz magával a házhoz rabszolgákat és rabszolgálókat. Egy férj, midőn feleségétől elválik, két rabszolgát ad neki. Bezter fia Demeter és ennek a felesége végrendeletéből azt látjuk, hogy a férjnek csak rabszolgái, az asszonynak meg csak rabszolgái vannak.

A rabszolgák ilyen neveket is viselnek: Szennyes, Kalandos, Maradék, Vendég, Csömör, Péntek, Karácson, Cseke, Csoma, Szombat, Csippa, Vadas, Szeges, Feled, Zala, Csuda, Csunya, Husvét, Tompa és Árva. A rabszorgálók meg: Viola, Szerető, Szegény, Kata, Szombatka, Péntek, Hugyos, Vendég, Vásárd, Hitvánd, Szemes, Lenese. Mária, Drága, Mika és Cseperke.

A rabszolga, úgy látszik, gyakran megszökött az urától, mert már Szent István törvényt alkot a szökevény rabszorgák ügyében. Ha a rabszolga megszökik, s ura a keresésére követet küld, ezt senki sem bánthatja; s a ki ezt megveri vagy megostorozza, 10 tinót fizet. Érdekes, hogy ugyanez a büntetés, ha szökevény vitézről van szó. Hasonlóan rendelkezik Szent László is. A szökevény rabszorgára és a bitang marhára azonos sors vár. Ha valamely kóborló vagy szökevény ember, avagy igavonó s egyéb állat vetődik a garan-szent-benedeki kolostor területére, népei vagy barmai közé: a király, a vezér, az ispán, vagy bármely előkelő úr követének semmi köze sincs hozzá, hanem az apát hatalma alá kerül, a ki azután *magyar szokás szerint* bánik el vele. Mi volt ez a magyar szokás, biztosan nem tudjuk. Hihetőleg váltságdíj járt a lefoglalt emberek és állatok után — a mint Szent László törvénye már világosan megmondja.

A melyik rabszolga tehette, más módon is igyekezett szabadulni helyzetéből. Csókád arról panaszkodott Simon váradi püspök előtt, hogy Fábián őt rabszorgálójának tartja, — pedig ő szabad nő. Már majdnem tüzes-vaspróbára került a dolog, midőn Csókád megvallotta, hogy bizony ő csakugyan rabszorgálója Fábiánnak. Erre Fábián kijelentette, hogy Csókád továbbra is a régi minőségben szolgál nála: leányai azonban szabadok lesznek s oda mehetnek lakni, a hová tetszik.

Az úr rabszorgája fölött a fenyegető hatalmat gyakorolta ugyan, de másrésről bizonyos ügyekben — vallásügy, gyilkosság, fajtalanzkodás, lopás — már az országos törvény bánik el a rabszorgával. Még kevésbbé mérhet az úr halálos büntetést a rabszorgájára. Éppen így volt ez Németországban is.

A rabszorgák első sorban természetes úton, vagyis nemzés következtében szaporodtak, mert a rabszorgának az ivadécai is rabszorgák lettek. De szaporodásuknak voltak egyéb, keresettebb okai is. Mivel a rabszolga érték volt s mint munkaerő nagy

szolgálatot tett, megvolt az emberekben a törekvés, hogy másokat rabszolgákká tegyenek. Ezért védi már Szent István a szabad embert a rabszolgaság ellen. Fiának tanácsul adja, hogy a főemberek és bárók közül senkit se vessen rabszolgaságra, se rabszolgájának ne nevezzen. „megemlékezvén szüntelen, hogy minden ember azon egy állapotban legyen.” Ezenkívül még törvényileg is intézkedik. — Mivel Istenhez méltó dolog és igen jó — úgymond — az embernek, ha mindenki a maga szabadságában töltheti életét, az ispánok vagy vitézek közül senki se merjen szabad embert rabszolgaságra vetni. Ha pedig valaki ezt gögös merészségből meg merné cselekedni, a tulajdonától kell megváltania, — ha gazdag 50, ha szegény, 12 tinóval. Ezeken a király és a vármegyeispán osztozkodik meg. Amaz az 50 tinóból 40, a 12-ből meg 10 darabot kap; a többi a vármegyeispánnak esik.

Tudunk esetet a XIII. századból, midőn az emberek ráfogták másra, hogy az ő rabszolgájok; s kisült, hogy az illető királyi tárnok. Tamás jobbágy fia adósság révén jutott rabszolgaságra. Sub rabszolgát pénz fejében zálogba vetik. Hagyát a bíróság hat marka birságban elmarasztalta. — S mivel ezt lefizetni nem tudta, a bíróság zálogba vetette feleségétül és fiastul a peresfél — István pap — nagyatyjánál. Ennek halála után az ő fia, Hus, majd meg ennek a fia, István örökölte őket. Neki azután lefizették a hat márkát, a szabadságukat így nyerték vissza. Voca és Kérő nagy szükségben voltak. Hogy ezen enyhítsenek, Martina nővérüket egy márkáért zálogba adták Mózes nevű paphoz. Ez, midőn látta, hogy az egy márkát neki nem tudják visszafizetni, Martinát saját lelki üdvösségeért szabadon bocsátja és az adósságot elengedi. A külföldi hadjáratokból haza hozott foglyok is szaporították a rabszolgák számát. Űzi Pálnak Melka nevű rabszolgálója a bosnyák háborúban jutott magyar kézre mint fogoly. Kaplony ispán özvegye 1284-ben egy német származású rabszolgálóról rendelkezik, a ki hadi fogolyként került hozzá.

Büntető törvényeinkből tudjuk, hogy a bűnöst igen gyakran eladták rabszolgának. A szabolcsi zsinat meg egyenesen a rabszolgáló eladásáról beszél: Ha a misés pap rabszolgálót tart ágyasul, ezt el kell adni; s ha nem akarja is, mégis eladják és árát a püspöknek adják át. Kálmán törvénye elrendeli, hogy magyar nemzetbeli rabszolgát vagy rabszolgálót, vagy akárkit is, a ki Magyarországon született, még ha idegen, vagyis nem magyar származású is, senkise adjon el; ez a tilalom külföldről hozott más nyelvűekre nem áll, vagyis ezek árulása megengedett dolog.

A rabszolgakereskedés a középkorban leginkább a zsidók kezében volt. Az Atlanti-oczeántól kezdve egész belső Ázsiáig

ők voltak a rabszolga-kereskedők. A zsidók azonban nem elégedtek meg azzal, hogy a keresztény és pogány rabszolgákon nyereszkedtek, hanem a saját környezetökben élő rabszolgákat, ha lehetett, saját vallásukra terelték át. Érthető tehát a középkor keresztény világnézete, a mely nem tűrhette el, hogy zsidó vagy szerezsen keresztény rabszolgával kereskedjék, vagy pedig ezt magánál tartsa. A szabolcsi zsinat határozata szerint, ha a zsidó keresztény rabszolgát tart magánál szolgálatban, elveszik tőle és szabaddá teszik; a ki pedig eladta volt, attól az árát veszik el és a püspöknek adják. Kálmán király törvénye részletesebb: Zsidó keresztény rabszolgát nem vehet, el nem adhat, és magánál szolgálatban nem tarthat. A kinek pedig van, s a megszabott határidőig nem ad túl rajta, elveszti. Kálmán ezt a törvényt megismétli s bármely nyelvű és nemzetiségű rabszolgára kiterjeszti, a határidő megjelölése nélkül. Ugyancsak ő írja elő, hogy a mely zsidónak mezei gazdasága van, azt pogány rabszolgákkal műveltesse.

Nagyon szaporodott a rabszolgák száma a XIII. század elején, midőn a szerezsenek — a törvény és a közfelfogás ellenére — keresztény rabszolgákat vásároltak s a szegény keresztényeket úgy agyongyötörték, hogy ezek még fiaikat és leányaikat is eladják vala nekik. A beregi egyezmény kimondja, hogy zsidó és szerezsen keresztény rabszolgát nem vehet és nem tarthat. A melyik szerezsen ezen túlteszi magát, birtokát veszti és örökre keresztény ember rabszolgája lesz. Bármennyire kardoskodott is azonban a törvény, a zsidók és szerezsenek nem hagytak fel mesterségökkel. Bizonyára ők voltak azon rabszolga-kereskedők, a kikkel 1288-ban Esztergomban találkozunk, midőn a rabszolgák és rabszorgálók után vámot, vagyis helypénzt fizetnek.

De nemesak a rabszolgakereskedők, hanem a társadalom tagjai is adták-vették a rabszolgát. Több eset van, midőn a káptalan előtt hivatalosan kijelentik, hogy hány emberfőt adtak el. A rabszolgák eladásának több emléke maradt ránk, a melyekből megismerjük az eladás körülményeit és a vételárt. Pál dobai pap egy rabszorgálóját eladta Lodmér özvegyének. Ez meg nemcsak hogy az árát meg nem fizette, hanem még felbujtogatta a leányt, hogy lopja meg urát s azután szökjék meg. Vitalis nevű tolvajt feleségével, leányaival, egy rabszorgálójával, ennek fiával és összes birtokával együtt eladták. Latos leánya Sung asszony férjhezmenetelekor pénz dolgában úgy megszorult, hogy még a rabszorgálóját is el kellett adnia. Egy rabszolgát átlag három márkába számítanak; de adnak $2\frac{1}{2}$ márkáért is. Egy rabszolga a feleségével és fiával együtt $6\frac{1}{4}$ márká; más esetben meg hat márká és egy tehén. Egy rabszolga és két ló ára $13\frac{3}{4}$

márka. Masát és Felicitas nevű feleségét három fiukkal és két leányukkal együtt 10 márkáért adják el. A veszprémi egyház tizenegy rabszolgát két asszonynyal és két leánynyal 20 ezüst márkáért vesz meg. Egy rabszolgát két leányával együtt 1¹/₄ márkáért adnak el; két rabszolgáló ára öt marka; Aglent rabszolgát Csuka nevű fiával öt, Lente rabszolgát fiával együtt négy, Tata nevű rabszolgát meg hat márkáért adják el. Van rá eset, hogy egy rabszolgáltatónak fiával és leányával együtt három marka az ára.

A *szabadosok* (libertini) éppen úgy, mint a rabszolgák és rabszolgáltók, nem voltak helyhez kötve. Az úr saját tetszése vagy a körülmények szerint különféle szolgálatra alkalmazta őket; s így, a mint a viszonyok kívánták, egyik helyről a másikra tették át őket a munka végzésére. Ezért történik meg, hogy az adománylevélben nem is sorolják fel, hogy hol tartózkodnak, hanem csak nevüket és szolgálataikat említik meg. A szabadost a birtokkal együtt is adományozzák; s ura ettől meg is foszthatja, ha ellene kifogása van. A esatári apát szabadosainak megengedhette, hogy a leányukat szabad férfinak adják feleségül, vagy hogy a fiuk szabad nőt vegyen el. Midőn a szabadost eladják, ingósága és ingatlana a régi tulajdonos birtokában marad; vagyis őt el lehet adni a birtok nélkül is. Midőn Pata fia Jákó Salamon-föld harmadrészét Bodon ispántól megvette, Crachinus és Bucsa nevű szabadosokat még külön megvásárolta tőle. A szabadosnak megvolt a rendes ára. Midőn Nána fia Nána az ő Jobos nevű szabadosát eladja, a budai káptalan egyszerűen csak úgy beszél, hogy olyan áron adta el, a hogy venni szokták a szabadosokat. Mekkora volt ez a szokásos ár, nem lehet megállapítani. A szabadosokat is fej szerint számítják; de adományozzák őket ház számra is. Froa urnő Szöllős pusztáján 1181-ben 27 család (mansio) szabados él. Ezek között vannak, a kik a curiát csinálják, a fürdőt melegítik, szénát gyűjtenek, lovas szolgálatot végeznek, takácsok és kovácsok.

A szabados csak félig-meddig szabad; s van több esetünk, midőn még felszabadítják. A szabadosoknak is sokszor igen érdekes nevök van. Ilyen a többek között: Inoc, Szegény, Adó, Füles, Farkas, Chuca, Galambos, Buta, Buza, Fiók, Ficsók, Maradék, Sütő, Póka, Vendég, Álnok, Futas, Magd, Rigó, Keszérű, Bér, Tivadar, Rados, Iba, Magos, Szereda, Erős, Mócsi, Fekete, Topa, Péntek, Szombat, Iván, Bakon, Böd, Torda, Cseme, Mikó, Csuda, Markos, Csapó és Botos.

Folyóiratok szemléje.

1. Az „ATHENAEUM“ mult évi utolsó számában dr. Balogh Arthúr befejezi „A külügyek intézése és Magyarország nemzetközi egyénisége“ cz. tanulmányát. Jelen közleménye két kérdést fejteget: A külügyek kérdését 1848-ban“ és „A külügyek intézését az 1867-ik évi XII. t.-czikk értelmében“. — Az 1848-as törvényhozás nem fejleszti tovább azt a viszonyt Magyarország és az osztrák örökös tartományok között, melyet az 1723-ik évi törvények: a *pragmatica sanctio* megállapítottak. Mindazáltal nem mondhatjuk, hogy az 1848-ik évi törvények rendelkezései ezen viszonyra általában s így abban a külügyek intézésének kérdésére jelentőség nélkül valók lennének. — Az 1848: t.-cz 6. §. megállapítja, hogy ő Felsége a végrehajtó hatalmat minden tárgyakban, melyek eddig a magyar királyi udvari kancelláriának, a királyi helytartótanácsnak s a királyi kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyakban ezentúl kizárólag csak a magyar miniszterium által fogja gyakorolni. — A végrehajtó hatalom gyakorlásához tartozik azonban a külügyek intézése is. A külügyekről az 1848: III. t.-cz kifejezetten nem rendelkezik. A 6. §. fent érintett rendelkezéséből kifolyólag, a külügyeket is kizárólag magyar kormányzati organummal, a magyar miniszteriummal kellene a királynak intézni, mert hisz a végrehajtó hatalom törvényes gyakorlásának műszere ezentúl minden ügyben a magyar miniszterium lesz. Ezt kellene következtetnünk a 6. §. rendelkezéséből, ha a 13. §. mást meg nem állapítana. Ezen utóbbi szakasz szerint ugyanis a miniszterek egyike folyvást ő Felsége személye körül lesz s mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli. — Az 1848: III. t.-cz. a mint látjuk, befolyást biztosít a Felség személye körüli magyar miniszternek a közösen érdeklő viszonyokba, másfelől ezekben az országot felelősség mellett ő képviseli. Kérdés, hogy milyen természetű ez a befolyás és ez a képviselet. Vagy szoros értelemben kell ezt a befolyást és képviseletet vennünk, de akkor ez azt hozza magával, hogy a Felség a külügyek igazgatását a személye körüli magyar miniszterrel együtt intézi, a külügyek vitele, annak iránya, ez utóbbi miniszterrel együtt határoztatik meg s így érvényesül az országgyűlés befolyása, mert a Felség személye körüli miniszter a magyar országgyűlésnek felelős, a külügyek oly intézését, oly külügyi politikát fog tehát tanácsolni, mely megfelel az országgyűlés intenióinak. Ebben

az esetben azonban természetesen minden más organum befolyása a külügyek intézésében kizárattott volna. — Vagy pedig csak annyit jelent a fenti befolyás és képviselés, hogy a Felség személye körüli miniszter ugyan befoly tanácsával a külügyek intézésére, az ország érdekeit itt képviseli, azonban a külügyek intézése más organum által történik. Ilyen formán azonban nem is lehet felelős magáért a külügyi politikáért, a külügyek intézéseért, hanem felelős csak akkor, ha egyáltalán nem érvényesítette befolyását (bár azon befolyás tényleg nem is vétetett figyelembe), ha egyáltalán elmulasztotta az ország érdekeit képviselni. — Mindezek után kétségtelen, hogy az 1848. évi III. t.-cz. nem kívánta a Felség személye körüli minisztert a külügyek intézése organumának megtenni, hanem el kell ismernünk, hogy ez a befolyás, melyet az 1848-iki törvény a Felség személye körüli miniszternek ad, csak olyan, mint az a befolyás, melylyel az 1791. évi XVII. t.-cz. szerint a magyaroknak a külügyek intézésére bírnok kell. Miután pedig a most idézett törvényezik a külügyeket akkor tényleg intéző központi főhatóságnak: Staatskanzlei-nak illetékességét, mint fentebb már láttuk, elismeri, másfelől pedig ezzel szemben az 1848. III. t.-cz. semmi intézkedést nem tartalmaz arra nézve, hogy a király a külügyeket is csak magyar kormányzati organummal köteles intézni, a Staatskanzlei-nak, mint nem magyar kormányzati organumnak, hatósága a külügyekben továbbra is fenn van tartva. De most már annak a befolyásnak megvan a maga organuma a Felség személye körüli miniszterben. — Ezek szerint 1848-ban sem változott azon viszony, mely a külügyek intézése tekintetében addig is fennállott, fentartatott annak elismerése, hogy a külügyek hatósága egy nem magyar organum s a magyaroknak csak befolyása van a külügyek intézésére. A mi azonban nem jelenti azt, hogy a magyar külügyi felségjog összeolvadt volna az uralkodónak egyéb országai és tartományaira nézve fennállott külügyi felségjogával, mert ámbár a gyakorlás organuma egy és ugyanazon hatóság volt mind a magyar, mind az örökös tartományokat illető külügyekre, az uralkodó a korona jogait e részben is csak mint magyar király gyakorolhatta. Úgy hogy, miután a magyar királyi felségjogok e részben sem csorbultak meg, annak kimondása s fentartása, hogy a külügyek organuma Magyarországra nézve is az államkancellária, csak a magyar állam egyoldalú, önálló tényének természetével bír. — A mi pedig a külügyek intézését illeti, az 1867. évi XII. t.-cz. értelmében: Az országgyűlés működési köre elvileg minden tárgyára kiterjed, a felségjogoknak fentartott és közlött felségjogokra való felosztása tehát nem azt jelenti, hogy bizonyos felségjogok egyedül a királyt illetik, azokat magának fentartotta (rezerválta), másokat pedig megosztott, közlött az országgyűléssel, úgy hogy azok a királyt és országgyűlést együtt illetik. — Ezen megkülönböztetés értelme az, hogy vannak oly felségjogok, melyekre vonatkozólag ugyan az általános szabályozás, gyakorlásuk

módjának megállapítása szintén a királyt és az országgyűlést együtt és közösen illeti meg, az országgyűlés törvényhozó hatalma alá tartoznak, de az egyes esetekben való gyakorlás a királyt az országgyűlés közreműködése nélkül illeti. Gyakorolja e jogokat törvényes műszerveivel (ma tehát a minisztériummal) a nélkül, hogy egyes esetben az országgyűlést ez iránt megkérdezné. Ezek nevezetnek fentartott felségjogoknak, míg azok a felségjogok, melyek e szempont alá nem esnek, a közlött felségjogok. — Ez értelemben fentartott felségjog a külügyekben való végrehajtás is (elvileg az egész végrehajtó és bírói hatalom). — Az országgyűlés szabályozása, nevezetesen a terjedelem, tartalom s a gyakorlási mód tekintetében ezen fentartott királyi felségjogokra is kiterjed, csak úgy, mint a főhatalom bármely más tárgyára, azokat a király magában nem szabályozhatja, köteles őket azon szabályok szerint gyakorolni, melyeket a király és az országgyűlés együttesen megállapítanak, a mint hogy vannak is e fentartott jogok tekintetében is számos törvényeink. Így a királyt illeti meg a külügyekben a végrehajtás, de törvényeink kimondják, hogy a diplomatiái hivatalokra magyarokat is kell alkalmaznia. — A király tehát nem mondhatja azt, hogy ezen felségjogokba az országgyűlésnek semmi beleszólása nincs, mert ezek szabályozása is a törvényhozó hatalomnak, tehát az országgyűlésnek is hatáskörébe esik. Sőt a törvényhozás természetesen azt is elhatározhatja, hogy a főhatalom bizonyos tárgya jövőben ne legyen fentartott felségjog, azt a király ne egyedül gyakorolhassa, hanem az országgyűléssel együtt. De természetesen, ha egyszer egy felségjog, mint fentartott felségjog, a fenti értelemben a király személyére van ruházva, azt az országgyűlés magában tőle el nem vonhatja; a király az elvonásnak jog szerint ellenmondhat, azt nem lenne köteles tűrni s megakadályozhatná az által, hogy az erre vonatkozó törvényt nem szentesíti. — Továbbá a király fentartott felségjogait is csak a törvényes kormányzati műszervek által, jelenleg tehát a felelős minisztérium által, gyakorolhatja, mivel ennek közreműködését az 1848: III. t.-cz. értelmében nem mellőzheti. Miután pedig a fentartott felségjogok gyakorlása a minisztérium által történik, az országgyűlés ezen felségjogok gyakorlására is befolyást nyer. A külügyekben a törvényes kormányzati organum a közös külügyminiszter, ki azonban a delegációknak s így a magyar országgyűlés bizottságának felelős. De az országgyűlés befolyást nyer a fentartott felségjogra is a miniszteri felelősségnél fogva, mert a magyar kormány befolyását a miniszterelnök van hivatva a külügyekben érvényesíteni, ő tehát azért is felelősségre vonható, eltekintve attól, hogy az országgyűlésnek végső sorban az által van mód nyújtva a nem helyeselt külügyi politika lehetlenné tevésére, hogy vitelének pénzeszközeit megtagadhatja. — Dr. K a c z i á n y G é z a folytatja: „Swift Jonathán, a bölcsező és politikus“ című tanulmányát. E közleményben „Stella és Vanessa“ cz. alatt

Swift kettős viszonyát tárgyalja Stella és Vanessához; s a kilencedik fejezetben „Gulliver utazásait” fejtegeti. — Dr. Janitssek József befejezi „Az akarat problémája a görög gondolkodásban” cz. értekezését. — Dr. Acsay Antal új cikksorozatot kezd meg: Morus Tamás és Bacon cz. alatt. Morus Tamás „Utopiá”-ja az egyén jogainak védelmét, vele együtt a társadalmi, az állami élet regenerálását a bölcsélet elveinek, az emberi ész erejének a társadalom javítására célzó törekvéseit foglalja magában. — A phantasiának nagy szerepe van Morus művében, de nem működik az emberi ész rovására. A humanista tudós, Morus Tamás ideális államának, társadalmának rajzával nemcsak képzeletben, hanem tényleg valósággal az emberiség megjavításának, a köz- és magánjő védelmezésének eszményét szolgálja. Jogokat teremt az embernek, melyeket tiszteljen a társadalom és az állam egyaránt. — Morusnál a bölcsellettudomány nem a classikusoknak, hanem az emberi társadalomnak szolgálatában áll, a másik lordkancellárnál Bacon Ferencznél pedig a természet kutatásába mélyed a bölcselő emberi ész. Mind a kettő reformátor, mind a kettő paedagogus is. Az egyik az emberi társadalmat, a másik pedig az emberi gondolkozást akarja megjavítani. — A paedagogusnak mindig az egyes tudósok műveiben, egyes századok szellemi életében feltűnő eszméket, elvi álláspontokat, tantételeket kell kutatni, vizsgálni és fejtegetni. — A neveléstudomány, a nevelés kérdései egyformán fontosak társadalmi és egyéni szempontból és a neveléstudomány a társadalmi tudomány (sociologia) keretébe tartozik, miért is a nevelés a tanítás érdekeit, valamint kifejtendő elveit mind a két szempontból, egyéni és társadalmi szempontból kell vizsgálni. — Az egyén ugyanis öncélú, és szabad: de szabadsága és így egyénisége is nem abszolút, nem mindentől független. Az *ens sociale*, mint Aristoteles az embert nevezte, nemcsak önmagáért, hanem másokért is él a földön; egyéni jogain és kötelességein kívül vannak társadalmi, állami jogai és kötelességei, melyekre csak úgy nevelni, csak úgy tanítani kell, mint végső céljára. Ebben a pontban találkozik egymással a vallástudomány és művészet, melyek az emberi, társadalmi, nemzeti célok elérésében gyámolítják a gondolkodó és cselekvő embert, melyek nélkül sem az egyén, sem a társadalmi lény, sem egyes nemzetnek polgára nem képes kötelességét öntudatosan, ideális lelkesültséggel teljesíteni. Az utolsó cikkben: „Gondolatok Greguss Mihály munkáiból” czimen id. Pekár Károly „Greguss Mihály válogatott kisebb munkáiból” közzöl aphorismákat, mint becses emléket ezen műből, melyet a rendőrség lefoglalt, de a melyből egy kefelevonat példányt sikerült megmen-teni. — Az *Irodalom* rovatban: P. Volkmann: *Einführung in das Studium der theor. Physik* (ism. dr. Horváth József); Vierkandt: *Naturvölker und Kulturvölker* (ism. dr. Szilávik Máttyás) és Szana Tamás: „Száz év a magyar művészet történetéből” című műnek ismertetése foglaltatik.

2. BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma: R á c z L a j o s *Kant és a censura* címmel Kantnak azon küzdelméről szól, melyet II. Frigyes Vilmos porosz király hitbuzgó, orthodox és reactionarius kormányberekével szemben kifejtett, a kik a nagy mestert hallgatásra kényszerítették, sőt még tanítványait és követőit is el akarta tiltani a vallásról szóló művének nyilvános fejtegetésétől. — H e g e d ű s P á l a *délafrikai kérdésről* szóló tanulmányából a befejező részt adja. E közleményében az aranybányák műveléséről és gazdagságáról ad tájékoztatást. — A c s a y A n t a l *Renaissance-tanulmányok* címmel nagyobb tanulmányt kezd meg. Ez első közleményében szól a renaissance befolyásáról az emberre, természetre és társadalomra, Firenze szerepéről és Dantéről. — Ezután Sudermann Hermann *A kívánság* című beszélyének első közleménye következik Voinovich Géza fordításában. — A költemények közt van L é v a y J ó z s e f *A sors* című eredetije és L e M o u e l J e n ő *Gyermekek táncza* című költeménye B é r c z y G y u l a fordításában. — A következő czikk: P é t e r f y J e n ő n e k hagyatékából, *Herodotos*-ról szóló jellemzése. H a t v a n y L a j o s *Sarcey színíráatai*-t ismerteti, melyek „Quarante ans de théâtre“ címmel jelentek meg Párisban. — Egy névtelen író *állam és irodalom* címmel Barine Arvédnek a „Journal des Débats“ hetiszemléjében megjelent cikkét fordította le, melyben az állam és irodalom egymáshoz való viszonyáról szól. Az *Értésítő*-ben (Holnoky Jenő: A sárkányok országából, Ferenczi J.: A szépművészetek Spanyolországban, Waliszewski Littérature russe, L'enseignement en Hongrie (Morvay Győzőtől), Veress Endre Erdély fejedelmi interregnuma (Kropf Lajostól) című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyanezen folyóirat novemberi füzetének tartalma: K a t o n a L a j o s *Az összehasonlító irodalomtörténet földadatai*-ról értekezik. Szerző vázlatosan kijelöli a kört, a melyen az összehasonlító irodalomtörténelem földadatai keresendők, s egyúttal jelzi azokat a határterületeket, a hol e tudomány más, vele részben közösforgó disciplinákkal érintkezik. Majd áttér az összehasonlító irodalomtörténet sajátabb földadatainak ismertetésére, melyeket ott kell különösen keresni, a hol egyes művészeti földolgozásra került tárgyak, kifejezőmódok és műformák, műfajok, műizlési irányok és általános eszmék történetét akarjuk feltüntetni. Itt ismét következő csoportosítás lehetséges: 1. térben és időben egymáshoz kötelező és egymásra ható jelenségek hasonlítása; 2. térben összetartozó, de időben egymástól távolosóké; 3. egyidejű, de térbeli távolság által elválasztottaké s végül 4. olyanoké, a melyek térben és időben is távol állanak egymástól. — H e r m a n O t t ó *Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása* címmel tüzetesen foglalkozik Jankó Jánosnak a mű első kötetében foglalt s a magyar halászat eredetéről szóló művével. — A c s a y A n t a l a *Renaissance-tanulmányok*-ból a második közle-

ményt adja, melyben a középkori iskolázásról, Petrarca-, Machiavelli- és Savonaroláról szól. — Ezután Sudermann Hermannak *A kívánság* című elbeszélése következik Voinovich Géza fordításában. A költemények közt van Kozma Andor *Őszülés* című eredetije és Gautier Theophiltól *A vak* Vargha Gyula fordításában. Hegedüs István *Az egyiptomi papyrusokból* címmel Herondas négy mimusát és egy névtelennek dalát fordította le. — *Egy francia véleménye Bismarckról* című cikkben Welschinger Henrik, francia írónak Bismarckról szóló munkájából a zár-részlet van lefordítva, mely érdekes cikkben Bismarck Richelieuvel van összehasonlítva. Az *Értéskönyv*-ben Darmesteter-Hatzfeld Dictionnaire de la langue française, Fekete Ignác: Az őrlési forgalom, Bulwer: Pompéji utolsó napjai, Xenopol: Magyars et Roumains devant l'histoire című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi negyedik füzetében a dolgozatok sorát Katona Lajos: „Hrotsuitha Dulcitiusának régi magyar fordítása“ című közleménye nyitja meg. Ebben a Sándor-codex legendáját, melynek eredetijét tudvalevőleg Celtes Konrád, a híres humanista fedezte föl, tárgyalja, s úgy hiszi, hogy a magyar fordítás a mohácsi vész korából való; mindenesetre a nürnbergi Hrotsuitha-kiadás (1501) került annak a magyar léleknek keze ügyébe, a ki a török részről mind jobban fenyegető veszedelem ellen akart védelmet és pajzsot adni, a netán hasonló kísértésbe jutható szűzek számára. Katona a magyar szöveget a Nyelvemléktár alapján használja fel ugyan, de utólag az Egyetemi könyvtárban lévő eredeti kéziratral is egybevetette s így hasonlítja össze a latin eredetivel. — Ezután König György „Kalendáriombeli régi magyar distichonokat“ ismertet. Mindenekelőtt leírja általában a régi naptárak beosztását. A naptári részt, mely az egésznek gerincze, megelőzi egy-néhány lap, melyen a nagy tudományú szerző, ki rendesen a csillagászat professora Krakkóban, az esztendő uralkodó bolygóiról és egyéb csillagászati tudnivalókról közöl egyetmást. A naptári részben, minden hónapnak 2—4 lap jut, az üreseket nem tekintve. Ezen a helyen, minden egyes hónap végén, vannak rendesen a distichonok, tanácsképen az abban a hónap teendőkre. De a kalendárium java része csak ezután következik: először az ajánlás, mindig a könyvnyomtatótól, sohasem a szerzőtől vagy fordítótól, azután, rendesen új czimlappal, a Prognosticon Astrologicum, mely sorra veszi a bolygókat s előadja szerepüket az esztendőben. Evvel sem szakad még vége a kalendáriumnak, ott van csaknem mindegyikben egy csomó vers a Napról, a Holdról, a felhőkről és egyébekről, ott vannak tudnivalók az érvágásról, köpölyözésről, ott van az esztendő tavaszának, nyarának, őszenek, telének csillagászati ismertetése, ott Lengyelország, Csehország. Németország, Bécsország (Ausztria) és más országok állapotának leírása. Az egészet berekeszti az Annales. Az utolsó

lapot rendesen vagy a magyar czimer, vagy egy érvágási figura, vagy egy postatáblácska foglalja el. A kalendárium ezen részei többé-kevésbé állandók, sőt fogalmazás tekintetében is alig egy két eredetiből indulnak ki. Egyik-másik azonban még többel akarja mulattatni az olvasót. Az 1661-iki bécsiben és 1676-iki löcseiben például valóságos szépirodalmi elbeszélést találunk: ebben egy történetet „Egy falusi emberről a rómaiak előtt“, abban „Trója igaz históriáját“. Mind a kettő meglehetősen hosszú. A közölt versek között vannak ismeretlenek is, ilyenek az 1581-iki bártfai kalendárium distichonai, melyek közül ime mutatónak a június hóra szólnak:

Alma fát olez mostan, bátor légy minden utadban,
Róthe kaszály szénát, sajtot is ebbe csinálj.

Vagy például a július havára irottak:

Véredet oltalmazd, orvos el távozzék tölled,
Ekkorban vízzel bort elegyeitvén igyad.

A mutatóványokat néhány érdekes megjegyzéssel kíséri a szerkesztő. — Császár Elemér „Magyar utópia a XIX. század elejéről“ című dolgozatában Verseghynek „A természetes ember“ című regényével foglalkozik, rá mutatván francia forrásaira. — Dr. Viszota Gyula „Fessler hatása Kisfaludy Károlyra“ czimen Zách Klára forrását deríti ki. — Az *Adattár* rovatban Ferenczi Zoltán közli „B. Wesselényi leveleit Vörösmartyhoz“; dr. Illéssy János folytatja „Adatok Balassa Bálintról“ című közleményét; K. L. pótlékot ad „Joannes Pannonius énekéhez“; Földváry László két XVII. századi latin verset tesz közzé; majd Borsos István közöl „Adatokat a magyar időmértékes verselés történetéhez“; Hegedűs István „Dudith András életéhez“ szolgáltat adalékokat; Dézsi Lajos: „Adatok Brutus János Mihály történetíró életéhez“ czimen egészíti ki a Toldy által irt életrajzot; Téglás Imre „Benkő Józsefről“ emlékezik; Konecz József: Bod Péter „Noctes Hevizienses“ cz. gyűjteményének tartalmát ismerteti; végül pedig Császár Elemér mutatja be „Verseghy Imádságos könyvét“. — A könyvismertetések című rovatban Hegedűs István: „Apáczai Cseri János paedagogiai munkái“ című kiadványa van ismertetve. — Hellebrant Árpád irodalomtörténeti Repertoriuma zárja be a füzetet, melyhez az egész évfolyam név- és tárgymutatója is mellékelve van.

4. KÖZGAZDASÁGI SZEMLE októberi füzete három nagyobb értekezést közöl. Elsőnek Navratil Ákos dolgozatát találjuk „A szövetkezés szerepe társadalmunkban“ czímmel, melyet szerzője az „Alliance Coopérative Internationale“-nak folyó évi július havában Párisban tartott congressusán mutatott be. A társadalom jogi szervezésének általános problémáján kívül a szövetkezeti eszme szerepét rajzolja itt meg Navratil, úgy a társadalom egyes részeinek szövetkezeti tömörülése, mint a társadalmi béke egységes alapjainak meg-

teremtése szempontjából. — A második értekezést Heller Farkas Henrik írta „Németország kereskedelmi politikájá“-ról. Miután kereskedelmi szerződésünk rövid időn lejárnak a vám- és kereskedelmi politikánkhoz jövőjéről határoznunk kell, szerző azt tartja leghelyesebbnek, hogy tüzetes vizsgálódás alá vesszük szomszédaink eddigi vámpolitikáját s a jövőre vonatkozó irányzatait. A minket érdeklő államok között első helyen áll a nagy Németország s annak kereskedelmi és gazdasági szerepe, törekvése. Ezért Heller az 1818-iki vámtörvénytől kezdődőleg bemutatja nekünk a porosz, majd német vámpolitikának kifejlődését, melynek nagyobb szakaszait Bruck 1849-iki terve, az 1853-iki úgynevezett „februári szerződés“, Bismarck „Zoll-parlamentje“, majd a német egység megalkotása, az 1878-iki áttérés a védvámpolitikára, ennek fokozása a 80-as években, s végül Caprivi 1891-ik enyhébb szerződéses politikája adják. A szerző munkálata végén azt a hiedelmét fejezi ki, hogy Németország a jövő korszakban sem fogja az elzárkozás politikáját követni. — A harmadik tanulmány, mely Éber Antal tollából folyik, „a földbirtok tehermentesítésé“-nek kérdését vizsgálja és vitatja. Már az a rendkívül sokféle egymást keresztező terv és nézet, melyeket az idevágó irodalom eddig elé a külföldön fölvetett, s melyeket Éber sorra ismertet, azt mutatja hogy a földbirtoknak adósságterhétől való megszabadítása nemcsak nálunk, de a külföldön is a legbonyolultabb problémák egyikét alkotja; nálunk a megoldás nehézségét még nagyobbá teszi az, hogy nincs kellő statisztikánk. Ruhland, Taniaczkievic javaslatait szerzőnk kalandosnak tekinti, de kiváló fontosságot lát egyfelől Hecht, másodlról pedig Grabmayr földtehermentesítési tervezeteiben. Hecht a jelzálogi terhet ugyanis akként akarja letörleszteni, hogy azt mindig megfelelő életbiztosítással kapcsolja össze, Grabmayr ellenben az udvarjognak, mint *jus singulare*-nak különböztetéseit állapítja meg, s azoknak kölcsöneit tartományi jelzálogintézetekre és mezőgazdasági hitelszövetkezetekre bizza. — A „Közlemények és ismertetések“ között megtaláljuk a tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezetet, az országos iparegyesületnek a vámtarifa ügyében készített emlékiratának általános részét; ezenkívül Matlekovicsnak igen részletes és kemény bírálatát Rubinek Gyula: „A jövő vámpolitikája és új vámtarifánk“ című könyvéről. Baross János „Idegenek birtokszerzése“ című munkáját Éber; Rocquigny: „*Les syndicats agricoles et leur oeuvre*“-jét (—vits); a miskolci kereskedelmi congressus lefolyását Czeisler Emil; Hódosi Lajosnak „Az értéktőzsde pangásának okairól és orvoslásáról“ közrebocsátott füzetét Wallon ismerteti. — Részletes közgazdasági bibliographia rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat szerkesztői, a M. T. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának kívánsága szerint ismét megkezdtek Magyarországon vármegyéknek közgazdasági ismertetését, évenként két-két monographiára vállalkozván. Ezek elseje a novemberi

számban kezdődik, Ny e g r e L á s z l ó tollából folyik, s *Máramaros-megye közgazdasági állapotait* tárgyalja. Ez első közleményben Nyegre a földrajzi fekvés ismertetése után a népesedési, nemzetiségi adatokat hozza, a földbirtok megoszlás, örökösödés kérdéseit, majd a termelési ágak egymáshoz való viszonyát s a kézimunka helyzetét mutatja be. Nagyszámú statisztikai összeállításait mindenütt az országos átlaghoz viszonyítja. — A második tanulmányt N a v r a t i l Á k o s írta „*A közgazdaságtan a párisi kiállításon*” czímmel. Terjedelmes és minden részletre gondosan kiterjedő ismertetése ez annak a nagyfontosságú kiállításnak, mely a párisi nagy világtárlat keretében az „Economie Sociale” pavillonjában volt bemutatva. Navratil mindenekelőtt e szak-kiállítás keletkezésének történetét mondja el, visszapillantván az 1883-iki kiállításra s a párisi Musée Social működésére. Majd bírálat alá veszi az egész nemzetgazdasági csoportot a maga összességében s azt találja, hogy sokkal helyesebb lett volna a szak-kutatás szempontjából, ha tárgyi ismérvek, illetőleg a megoldandó kérdések szerint rendezték volna azt, míg így, nemzetek szerint eltagolva s nagyrészt ötletszerűen a kiállítók szeszélyére bízva, nem igen mozditja elő a szaktudományt. Ezután az egyes nemzetek közgazdasági csoportját lépteti el előttünk Navratil, mindenütt felhasználva azt a nagy irodalmat, melyet az egyes államok s egyéb kiállítók ez alkalomból intézményeik ismertetésére, eszméik terjesztésére közrebocsátottak. Franciaország a szövetkezetek alakításában, Anglia munkásstatistikai felvételeivel, Németország nagyszerű (állami) munkás-biztosításával, Oroszország az alkoholizmus elleni védekezés szemlélhető bemutatásával járnak elől. Sorra kerülnek szerzőnk czikkében a gyönygebb kiállítással szereplő államok, s ezek között Magyarország is, melynek közgazdasági tárlatát igen behatóan bírálja Navratil, a hiányokat különösen arra vezetvén vissza, hogy a kereskedelmi minisztériumban nincs olyan egységes társadalom-politikai osztály, mely e csoport-kiállítást is egységesen rendezte volna. — Ifj. N á v a y L a j o s „*A termelők és dohánykertészek közötti jogviszony szabályozásáról szóló törvényjavaslat*”-ról ír, e javaslatnak országgyűlési tárgyalása kapasan. Először azt mutatja ki, hogy ez újabb rendszabály miként függ össze azzal az egységes actióval, melyet a munkások és gazdák közti jogviszonyok rendezése tekintetében az 1838: II. törvényezikk megindított. Ezután felsorolja a javaslatnak egyes lényegesebb intézkedéseit, hangsúlyozza azok szükségét és humánus voltát s különösen védelmébe veszi őket az aradi gazdasági egyletnek támadásával szemben, melyet a birtokosok egyoldalú felfogásának kifolyásául tekint. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában megtaláljuk a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarának a *vámtarifa* kérdésében készített fölterjesztését; S z. G y.-től „*A világ 1900. évi gabonatermése és gabonafogyasztása*” czimű földmívelésügyi miniszteriumi kiadvány bírálatát, és különösen L e i t g e b I m r é n e k *Németország*

húsfogyasztásáról és a német húsvizsgálati törvényről szóló statisztikai dolgozatát. — Részletes *havi szemlét* kaptunk szeptemberről és októbertől (új rovatvezető tollából) s végül a közgazdasági irodalomnak időszaki bibliographiáját. A füzet avval a felszólítással végződik, a melyben a M. T. Akadémia nemzetgazdasági bizottsága Berzeviczy Gergely munkáinak magyarra való áttételére hívja fel közgazdasági íróinkat.

6. A MAGYAR NYELVÖR mult évi szeptemberi füzetét Kallós Elek-nek *A nyelvtisztaságról* című czikke nyitja meg. A cikk Tolnai Magyarító Szótára megjelenése alkalmából az idegen szók kérdésével foglalkozik, s a szerző fejtegetéseinek eredményeül a következő javaslatokat teszi: 1. Mérsékeljük a világosan idegennek érezhető szók használatában magunkat mindeniűt, de főleg a művelt társalgás, hirlapírás és szépirodalom terén. 2. A fordító a németben stb. talált idegen szót általában szintén fordítsa le. 3. Fordításul fogadjuk el az Akadémia Magyarító Szótárát, mely úgysis többek hozzájárulásával készült, s akkor nem fogunk ugyanegy dolgot új meg új szóval kifejezni, s az egyöntetű használat oly világos és szilárd értelmet fog adni a szónak, minő az eredetié. 4. A korcs magyar szók közül legalább azokat, melyekre már jó szavaink honosultak meg, az egyes minisztériumok 3–4 tagú szakértekezletek alapján rendelet útján cseréltessek ki a meghonosult helyesekkel. — Ez után Kallós Zsigmond *A tagadás nyelvünkben* című cikkének folytatását olvassuk, a mely a tagadásbeli hangsúly kérdését fejtegeti. — Joannovics György *Tagadás, kérdés, tiltás stb.* czímmel cikksorozatot kezd, melynek ez első közleménye a *tagad* igének hatása köréről s ennek kapcsán a *hogy* kötőszós mellékmondat állítmányának szerkezetéről szól. A szerző nézete szerint a magyar nyelv (az irodalmi) nem osztja a tagadó szókat oly pazarul, mint Simonyi és a tételére hivatkozó Kallós Zsigmond állította. A főmondatbeli *tagad* igével viszonyuló mellékmondatbeli állítmányban — a mikor ez egy előre bocsátott állító előzményt tagad — nyelvünk megelégszik a főmondatban kifejezett tagadással: *tagadom, hogy értesítették* róla (v. *hogy értesítették volna* róla), és nem így: *tagadom, hogy nem értesítették*. — Varga Károly befejezi *A számszerinti egyeztetés Arany Jánosnál* című dolgozatát. — Az Irodalom rovatban Balassa József részletes bírálat alá fogja Lumtzer-Melich *Deutsche Orsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes* című munkáját s az utóbbi szerzőnek *Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?* című értekezését. (Ez értekezés kivonatát l. Akad. Értesítő 1900. évf. 61. l.) A nagyobb terjedelmű bírálatnak ez első közleménye az általános észrevételeken kívül főkép az egyes német jövevényszók eredetére nézve tesz megjegyzéseket. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek (említésre méltó a *Tabán* városrész-név eredetének fejtegetése Melich János-

tól). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. — Az Egyveleg rovatban a szerkesztő *A nagy szótárak s az idegen szók* cím alatt Kluge német szótárirónak az idegen szókat és helyettesítésüket tárgyaló nagyobb előadásából közöl egy részletet, a melyben a kiváló tudós sajnálkozik azon, hogy a számottevő német nagy szótárak mind száműzték az idegen szókat. Kluge szerint honos szók tárgyalásának is igen sokat árt az idegen szók kirekesztése a szótárból, mert minden egyes idegen szó története egyúttal részese egy honos szó történetének; a ki a honos szók életét nyomonza, minduntalan az idegen szókra irányul figyelme. — A füzetet a Nyelvahagyományok és Izenetek rekesztik be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1900. december 3-án.

SZÁSZ KÁROLY t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Gyomlay Gyula, Négyesy László, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Borovszky Samu, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

211. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. felolvassa „Themistius és Dudith András” című értekezését. — Bírálatra adatik.

212. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri GYOMLAY GYULA és PECZ VILMOS l. tagokat.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1900. december 10-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Concha Győző, Hajnik Imre, Hampel József, Kautz Gyula, Láng Lajos, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Földes Béla, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

213. BÉKEFI REMIG l. tag felolvassa: „A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt” című értekezését.

214. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri LÁNG LAJOS r. és BÉKEFI REMIG l. tagokat.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizenkettedik összes ülés.

1900. december 17-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hegedűs

Sándor, Heller Ágost, Horváth Géza, Kherndl Antal, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Réthy Mór, Szinnyi József, Than Károly, Wartha Vince r. tt. — Acsády Ignác, Borovszky Samu, Bugarszky István, Csoma József, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Négyesy László, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Schenek István, Schmidt Sándor, Winkler Lajos, Zipernovszky Károly l. t. — Jegyző: Szily Kálmán főtthár.

215. Elnök úr megnyitván az ülést, felolvassa Tóth Lőrincz r. tagnak mai napon hozzá irt következő levelét:

Nagyméltóságú Akadémiai Elnök úr, szívből tisztelt Uram! Kedves dhajtásom volt ma, felvirradt 87-ik születésnapom egy pár óráját az éppen e napra eső, ez évben utolsó akadémiai összes ülésben, kedves társaim s barátaim közt tölteni; — de a sors úgy akarta, hogy éppen ma, születésnapomon a szobát el nem hagyhatom s Excellentiád és társaim kegyes felmentését kell kérnem akadémiai kötelességem alól, melyet 65 éven át mindenkor örömmel és szeretettel teljesítettem. Isten áldását kérve a következő újévben is volt kedves otthonomra s abban híven működő tagtársaimra, vagyok, életem utolsó perczéig hálás tisztelettel és kegyelettel, Budapest, 1900. decz. 17. Tóth Lőrincz, a M. T. Akadémia legöregebb s legrégebb tagja".

Az összes ülés kegyelettel tudomásul veszi a megható levelet s a mai üléstől Elnök úr indítványára üdvözlő iratot intéz Tóth Lőrincz r. taghoz.

216. BRÖTHY ZSOLT r. t. előterjeszti a bíráló-bizottság jelentését a Péczely-féle regény-pályázatról s ajánlja, hogy az 1897/98-ra szóló díj WERNER GYULA „Megvirrad még valaha” című 1898-ban megjelent regényének adassék ki. — A bizottság javaslata elfogadtatik.

217. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy a londoni bibliographiai conferentia állandó tanácsának magyarországi tagjává Heller Ágost r. tagot, a M. tud. Akadémia főkönyvtárnokát nevezte ki s a magyarországi katalógus létesítésével járó költségek fejében az Akadémia pénztárához 2400 koronát kiutaltványozott. — Örvendetes tudomásul szolgál.

218. Az archaeologiai bizottság jelenti, hogy Myskovszky Viktor l. tagnak a pécsi cubiculum tárgyában beadott javaslatát a Műemlékek Orsz. bizottságához a legmelegebb ajánlattal s azzal a kéréssel tette át, hogy a szükséges intézkedésekről e fontos hazai műemlék megóvása érdekében gondoskodni sziveskedjék. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

219. Az oxfordi egyetem köszönetet mond a Müller Miksa k. t. halála alkalmából kifejezett részvétért — Tudomásul szolgál.

220. A bécsi Goethe-Verein meghívására a bécsi Goethe-szobor leleplezésén a M. tud. Akadémiát Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos r. tagok képviselték. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

221. A Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat ez idei közgyűlésén az Akadémia képviselőjére Márki Sándor l. t. kéréstett föl. — Tudomásul szolgál.

222. A II. osztály Kemény Ferencz számára engedélyt kér, hogy „Világakadémia” cz. értekezését személyesen olvashassa fel az osztály ülésén. — Megadatik.

223. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.; 1. A M. Tud. Akadémia meghívója gr. Széchenyi István felett tartandó gyászistentiszteletre. Költ Pesten, április hó 25. 1860. (Puky

József ajándéka. — Zombor városának gyászjelentése gr. Széchenyi István haláláról (u. annak ajándéka). — A győri olvasó-egylet és kereskedelmi gyűlde meghívója a gr. Széchenyi István felett tartandó gyászistentiszteletre (u. annak ajándéka). — 2. Georgius Szechenyi Episc. Quinque Eccles.: S: C: Mtis Armadae Per Hung: Vicarius Gen: 1645. Eredeti rézmetszet a Széchenyi-család jelmondatával. Metszette Elias Wideman. (Szinyei József 1. t. ajándéka.) — Köszönettel vétetnek

224. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A m. kir. igazságügyminiszteriumtól: A magy. ált. polg. törvénykönyv tervezete. — 2. Az olasz kormánytól: Galileo Galilei munkáinak X. kötete. — 3. Freycinet L. k. t.: Note sur les planètes télescopiques. — 4. Herz M. k. t.: Monuments de l'art arabe (15. füzet.) — 5. Museum Carolino-Augustum: Jahres-Bericht 1899. — 6. Kánya Lajos: Útszélről, költemények. — 7. Crivetz Tivadar: Essai sur L'Equidistante. — 8. Br. Hurmuzaki: Fragmente din istoria românilor. — Köszönettel vétetnek.

225. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzékét, ú. m.: Akadémiai Értesítő. 1900. évf. 12 sz. (132. füzet.) — Athenaeum. IX. évf. 4. füzet. — Nyelvtudományi közlemények. XXX. kötet. 4. füzet. — Almanach 1901-re. — Bodley J. Edw.: Franciaország. II. kötet, ford. dr. Darvai Móricz és Mihály József. (A vállalat új foly. 45-ik kötete.) — Carlyle Tamás: Hősökről. Gyémánt nyakláncz, ford. dr. Végh Arthur. (Vállalat, 43. kötete) — Jánosi Béla: Az aesthetika története. II. kötet. (A vállalat új folyamának 44. kötete.) — Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. (A vállalat új foly. 42. kötete) — Tudomásul vétetik.

226. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és CSOMA JÓZSEF 1. tagot kéri föl.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1900. december 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: ENTZ GÉZA, b. EÖTVÖS LORÁND, FRÖHLICH ISZIDOR, HELLER ÁGOST, HÖGYES ENDRE, KHERNDL ANTAL, KRENNER JÓZSEF, LENGYEL BÉLA, RÉTHY MÓR, SZILY KÁLMÁN r. tt. — DADAY JENŐ, FRANZENAU ÁGOSTON, KÖVESLIGETHY RADÓ, KÜRSCHÁK JÓZSEF, LÓCZY LAJOS, MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, MÉHELY LAJOS, MOCSÁRY SÁNDOR, RADOS GUSZTÁV, SCHMIDT SÁNDOR, WINKLER LAJOS, ZÍPERNOVSZKY KÁROLY 1. tt. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

227. WINKLER LAJOS 1. tag székét foglal: „Gázok oldhatósága vízben“ című értekezésével.

228. FARKAS GYULA 1. t.: „Általános mechanikai elvek“.

229. MÉHELY LAJOS 1. t.: „A zoologia némely sarkalatos tételéről“.

230. DADAY JENŐ 1. t.: „A magyarországi Eylais-fajok“.

231. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri MÉHELY LAJOS és WINKLER LAJOS 1. tagokat.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Széchenyi István anyja. A Magyar Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma e napokban egy nagybecsű régi kézírásnak jutott birtokába. Madarász Sándor úr bocsátotta gr. Széchenyi Béla rendelkezésére s ez utóbbi, örök megőrzés végett, a Széchenyi-múzeumnak adta át.

E régi kézírás Madarász Sándor úr öreg atyjának, néhai Madarász János egykori somogy megyei ügyvédnek, sajátkezű följegyzése, melyben gr. Széchenyi Ferenczcel, nejével s István fiával való találkozásait örökítette meg. A kézirat így hangzik :

1818-ban mint Somogyi Ügyvédnek Bétsben Széchenyi Ferencz grófnál elintézendő ügyeim voltak. A Grófot nagy falovon ülve s azon olvasva találtam, melyről le-szállva, hoszasan beszélgetett velem. Ügyeinket elintézve, nőmnek szeretném — mondá — ügyvéd urat bemutatni, ki a somogyi urakat oly örömet látja : azonban jelenleg vendégeket nem fogadhat el ; holnapután azonban február 16-ka Julianna az ő neve napja lesz ; ebédeljünk együtt. Mi ugyan 3 órákor ebédelnék, azonban Ügyvéd úr már 12 órákor jőjjön el nőm kedvéért, ki Somogyról oly örömet s oly sokat szeret hallani, de ép így, mint most, magyar diszöltönyben jőjjön. Harmadnapra elmenve, a Grófot ugyanott, hol előbbi napon, de a' Nemzeti Museum-teremben festett öltönyében 's földiszjelezve találtam, ki azonnal karon fogva nejéhez vezetett s mondá : a' Grofnét a' mái neve napjára együtt megköszöntsük. A Grófné lépcsőzetes emelvényen ült, ki meg látván bennünket, előnkbe szaladva jött s mondá : Kedves Ferenczem igen köszönöm, nagyon megleptél. Azután a Gróf engemet, mint Somogyi Ügyvédet bé mutatott, mosolyogva a' névnapj kivánatait el mondá s a' szobából kiment. A kardomat leövezve, a grófné maga mellett pamlagán mutatott számomra helyet, mondá : nagyon meg voltam lepve mert a' mint bé jöttek, Ügyvéd urat Istvány fiam helyet el-ismertem, a kihez oly nagyon hasonlít ; isméri őtet ? Látásból, Pesten többször mint katonát láttam, de másképp nem. — Igen, ő katona, de az nem az ő pályája, én neveltem őtet, ő egészen az én legkedvesebb növendékem, én ismérem az ő szellemét, lelkületét, ő szívvel és lélekkel magyar, 's még látja Ügyvéd Úr Magyarországbán még olyan nagy hazafi ember nem volt, mint ő ! Ő különös szeretettel viseltetik iránymba ; ő most itt volna, az én nevem napját sokért el nem mulasztaná ; Angliában van ; azonban engedelmemmel nem sokára barátjával, Báró Veselényivel Amerikába utazik. Azonban, hogy őt ismérhesse, adja becsületszavát ügyvéd úr, hogy véle beszélleni fog, 's hogy egy-

szer el fogja néki mondani, mit most róla mondtam : mert aztat lelki szemeimmel látom, mert érzem, de belsőképpen aztat is érzem, hogy a mint ő visza jő, én nem leszek az élők közt ! Kérem a' mostanyi beszélgetésünket írásban tegye, hogy el ne felejtse 's ha ismét Bétsbe jön, meglátogasson. Külseje az én kedves Istvány fiamra nagyon emlékeztet ; mennyi idős ? Felelém 29. éves. — A fiam 27. — Somogyrul sokat s mindent kérdezett ; így folytatá, megengedjen Ügyvéd úr, hogy ennyi kérdéseimmel fárasztom, de tsak a Magyar érti a Magyart. Somogy életem leg kedvesebb emlékü helye, én Festetics Julianna, ki különben Szala és Somogy között Keszthelyen születtem, Marczaliban férjemmel éltük leg kedveseb' napjainkat, most is ott szeretnénk mi lenni, azonban a körülmények ide kötnék bennünket.

Az alatt a' magas Vendégek, kiket előre figyelmeztetett a' grófné, hogy magyarokból Bétsben mik válhatnak, érkezni kezdtek ; én hát-terbe húzódtam. Ebéd alatt a Gróf közvetlen mellé ültetett, hol a többek közt egy szegény sorsú fiatal candidatus Jezsuita abban mutogatá észerejét, hogy latin, olasz, francia nyelven akármi feladott tárgyra, azonnal distichonokat mondott. Ebéd után a' nem dohányzó Gróf, Farkas titoknoka által, jó magyar dohányal ellátva, a' Grófnénak újra becsület szavamat adván, én Bétsből el-távozték.

Egynehány esztendő elmulva, a' Grófnét már hiában kerestem.

1834-ben felszólított a' pesti polgár Mester, hogy a Városligetben levő kertemet, Gróf Széchenyi Istvány igen megszerette, adnám el számára. Én mondtam, hogy azt nem akarom. Másnap azonban egy Vendégem jött, ki évek óta annyira el-változott, hogy nem ismerém fel ; azonban ő maga bémutatta magát, hogy „én Széchenyi István vagyok“. A kertet feljárva, annak egyik magasabb helyén nyílt kerti épület alá menénk ; itt teljesítém bécsi ígéretemet, 's mondtam el a szeretett anyai szavakat. A' Gróf figyelmesen, később teljesen megindulva, szótlánul hallgatá ; végeztével pedig nagyobb ideig, kalapját levéve, hallgatott ; szemével, melyből könnyecsek peregtek, égfelé nézett, 's csak ennyit mondott : Anyám, szegény szeretett jó Anyám !! Végül megölelve, háromszor megcsókolt, s e szavakkal : „ez aztán, nagyon kérem, köztünk maradjon“, elvált.

Pályázathirdetés.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1901-ik évben 4000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a technikai és mezőgazdasági tudományok körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával

versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszert a munkákat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízás alkalmával is. Az így készülő munkákat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. évi márcz. 31-ig a bizottság előadójához, dr. Lengyel Béla egyet. tanárhoz küldendők be.

A M. Tud. Akadémia ülésora 1901-ben.

Januárius.

- 7-én I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
 14-én II. (philos., társad. és történettudományi) osztály.
 21-én III. (mathem. és természettudományi) osztály.
 28-án *összes ülés*. Az 1901. évi költségvetés tárgyalása.

Februárius.

- 4-én I. osztály.
 11-én II. osztály.
 18-án III. osztály.
 25-én *összes ülés*.
 (28-ika a tagajánlások beadásának határideje.)

Márczius.

- 4-én I. osztály.
 11-én II. osztály.
 18-án *összes ülés*. Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.
 III. osztály.
 26-án (kedden) *összes ülés*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról, és a br. Wodianer-jutalomról.

Április.

- 1-én I. osztály.
 15-én II. osztály.
 22-én III. osztály.
 29-én *összes ülés*.

Május.

- 6-án I. osztály.
 13-án II. osztály.
 20-án III. osztály és *összes ülés*.

Június.

- 3-án I. osztály.
 10-én II. osztály.
 17-én III. osztály.
 24-én *összes ülés*.

S Z Ü N E T

Október.

- 7-én *összes ülés* és I. osztály.
 14-én II. osztály.
 21-én III. osztály.
 28-án *összes ülés*.

November.

- 4-én I. osztály.
 11-én II. osztály.
 18-án III. osztály.
 25-én *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.

Deczember.

- 2-án I. osztály.
 9-én II. osztály.
 16-án III. osztály és *összes ülés*.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XII. KÖTET.

1901. Február 15.

2. FÜZET.

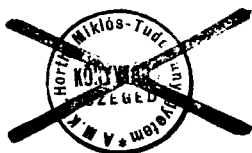
„Ocskay brigadéros.”

(Kivonat *Herczeg Ferencz* lt. január 7-én tartott székfoglalójából.)

A négyfelvonásos színmű, melyet a Tekintetes Akadémiának bemutatni szerencsém volt, tárgyát a Rákóczi-féle szabadságharc eseményeiből meríti. Hőse Ocskay László, a kuruczhad-sereg híres és hírhedt brigadéros, kinek személyét és szereplését Thaly Kálmán „Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felső-magyarországi hadjáratok 1703—1710.” című történeti tanulmányában a következő szavakkal jellemzi: „Kemény vitéz, gyors és ügyes csapatvezér; — jellemtelen kalandor. Semmi más. Magyarországon hamar idő alatt nagy hirre kapott, sőt Európát is bejárta neve. Sűrűen fordul az elő a német- és lengyelországi egykorú hirlapokban, francia s német évkönyvekben, röpiratokban, angol és hollandi követjelentésekben; sőt még az olasz és spanyol „gacetak“-ban is föllelhetjük az Otskay, Ockkay nevet. Bécs és Brünn környéke egyaránt jól ismeri s rettegi vala őt; Ausztria s Morva határszéli lakói pedig — kiknek több éven át rettentő ostoruk volt — páni félelmükben úgy hitták, hogy „a tűz fejedelme“, „Rákóczy villáma“. Valójában, a lovas vezér Ocskay oly sebes, tüzes, rémitő és romboló vala, mint az istennyila; olyan gyorsan, olyan pusztítva járt. A hová ő bevágott, ott égett, omlott minden. Az örökös tartományok történetkönyveibe vérrel és lánggal irta bé nevét; hazájába dicsőséggel és — gyalázattal . . .“

Művének egy másik helyén ezeket mondja Thaly: „... élénk tanulság az ily, minden nemzet történetében előforduló egyének élete arra is, hogy a kérlelhetetlen végzet előbb-utóbb utoléri a hitszegőket, pártváltoztatókat; továbbá arra is, hogy a legfényesebb vitézség s vezéri ügyesség, ha erkölcsi alappal, jellemmel nincs párosulva, — semmit sem ér . . .“

A történelem tanúsága szerint Ocskay — miként kortársai közül nem egy — nyers haszonlesésből lett árulóvá. Végzetes

elhatározását csak némileg enyhíti az a körülmény, hogy a trencséni ütközet után már nem bízott a nemzeti ügy diadalában.

Élve a színműíró kiváltságával, művemben a haszonlesés helyébe más, ha nem is sokkal nemesebb, de emberileg könnyebben igazolható lelki rugót, a sértett önérzetet tettem. E lelki motívum egyébként sincs ellentétben Ocskaynak történetileg megállapított jellemével, sem az események folyásával. A színmű Ocskay brigadérosa elbizakodott, indulatos, szabadszájú és túlságosan érzékeny katoná. Bercsényi főgenerális pártfogoltjait, az öntelt és tehetetlen mágnás-tábornokokat, nyílt megvetésével üldözi; epés kifakadásaival még az aristokratikus érzelmű fejedelem udvarát sem kiméli. Midőn régi ellensége, Ottlyk udvarmester, a Pyber-féle conspiratióban való részességgel gyanúsítja Ocskayt, a brigadéros maga siet a fejedelem hadiszállására, hogy elégtételt szerezzen. A grófi generálisok azonban módját ejtik annak, hogy Ocskay ne nyerjen kihallgatást addig, míg be nem fejeződött az ellene folyó vizsgálat. A megalázott brigadéros keserűséggel és bosszúvágygyal a szívében hagyja el a fejedelem előszobáját. Midőn aztán a császáriak váratlan támadást intéznek a magyar tábor ellen, a haragos Ocskay nem akar harczba menni. Azt követeli, hogy először adjanak neki elégtételt a rajta esett gyalázatért, majd aztán lóra ül. A főparancsnokság ekkor megfosztja az engedetlen brigadérost katonai rangjától és Ottlyk udvarmesterre ruhazza át az Ocskay-dandár vezérletét. A feldühödött Ocskay azonban ellene szegül a parancsnak, lázadóvá lesz és a német táborba vezeti katonáit.

Hősöm halálát is tragikussá igyekeztem tenni. Ocskay megbánja árulását és miután az elfogására küldött kuruczokat lefegyverezte egyéni varázsával, megúnt életét önként adja ellenségei kezébe, mondván: „Egy utolsó győzelmet szerzek még nemzetemnek: elviszem a magyar bíráknak az áruló Ocskay fejét“.

Hogy Ocskay bűnét megbánva, megtisztulva halt meg, arra vonatkozólag van némi — igaz, hogy nagyon gyöngye — történeti adatunk is. Ocskay kihallgatási jegyzőkönyvében, melyet 1710. január hó 2-án vettek föl Ujváron, olvasható a következő kérdés: „Nem bánta vala-e meg maga labanczczá lételét?“

Felelet: „Nem egyszer, hanem ezerszer is megbánta — Isten ötét úgy segélje! — labanczczá létét; és hogy valóságosan megbánta eleitül fogva: Isten ötét úgy segélje, — mert itt nállunk jobb állapotja és nagyobb becsületi vala, melyet németek közt el nem érhetett...“ Továbbá: „... csak nem lehetett németek közt nyugodalma...“

Végző perczéről írja Thaly Kálmán idézett művében: „Ocskay László szót emelvén, még itt a köztéren, a végző perczekben is felszóval ismétlé, hogy a császár hűségéből kilép, és

sok esküvéssel Rákóczi fejedelem s az ország hívének vallotta újonnan magát . . .” „. . . a vérpadra lépve . . . bocsánatot kért mindnyájuktól árulásaért és ellenük elkövetett vétkeiért; . . . meghatározó beszédben intette őket: óvakodjanak a haza- és nemzetárulástól; legyenek hívek mindvégig urokhöz, hazájokhoz, tanuljanak az ő szomorú példáján!”

A történetíró kételkedik Ocskay megbánásának őszinte voltában, de a költőnek bizonyára megvan az a joga, hogy elhiggye azt, a mit hihetőnek tart.

*

A négyfelvonásos színmű tartalma a következő:

Az első felvonás Pyber címzetes püspök szkacsányi kastélyának ebédlőjében történik. A falut átvonuló császári csapatok szállották meg és Pyber nagy sietve rejti el a szemük elől ezüstneműjét és értékes holmiját. A belépő császári tiszteket szíves vendégszeretettel fogadja és megvendégeli. A császáriak kvártélymestere, egy Papes nevű magyar ember, levelet hoz Pybernek Heiszter marsalltól, a kivel a püspök már régóta folytat titkos levelezést. A tisztek és Pyber beszélgetéséből megtudjuk, hogy a császári sereg Ocskay ellen vonul, a ki jelenleg Morvaországot dúlja. A német csapdát akar neki állítani a Fehérhegy szorosaiban és a tisztek biztosra veszik, hogy másnap reggel Ocskay már a kezükben lesz. Azt is megtudjuk a beszélgetésből, hogy Pybernek asszonyvendégei vannak: Tisza Ilona, a verebély-széki alispán özvegye és a fiatal özvegy huga, Tisza Jutka. A nők Léva felé igyekeztek, de útközben kóborló katonák kifogták az úti hintójuk lovait és megosztottak a bagázsian. Belép a két nő. Mikor Tisza Ilona meghallja, hogy a tisztek úgy beszélnek Ocskayról, mint a ki már nem kerülheti el Heiszter akasztófáját, egy önkéntelen felkiáltással elárulja érdeklődését. Pyber megmagyarázza a tiszteknek, hogy a Tisza- és az Ocskay-családok közt régi ellenségeskedés folyik: Ocskay még ifjú káplár korában megkérte Ilona kezét, mivel pedig gúnynyal és megvetéssel utasították el, meggyilkolta Ilona fivérét. Ilona halkán közbeszól: párbanjban ölte meg! — Az egyik tiszt ekkor kis cigányleányt és egy vak sípost terel a szobába. A tábori tüzek körül kóborolva találta őket. A leánynak, a ki az Ocskay-brigáda nyomában szokott barangolni, Dili a neve; eszelős hírében áll. A tisztek ingerkednek Dilivel, a tűz fejedelme és kedvese, a szép Eszterházy Juliána után tudakozódnak. A cigányleány megmutatja nekik, hogyan szólongatja kedvesét Juliána; a kezébe veszi a gyertyatartót és jelt ad az ablakban. A következő pillanatban lövés hallatszik kívülről, majd harszi zaj. Az Ocskay-brigáda megtámadta a táborozó németséget. A császári tisztek a sereghez sietnek, kívül pedig a kastélyt ostromló kuruczság tombolása hallatszik. Pyber, mivel fél a győ-

zedelmes magyarok első fúriájától, a két nővel elsiet, hogy a pinczébe rejtőzzék. Huszárai és hajdúi élén belép Ocskay brigadéros. Vele van öcsese is, Ocskay Sándor, továbbá Tarics főhadnagy és Jávorka Ádám, a szatmári diák, a ki tót kaszásokat hozott a kuruczok segítségére. Később megérkezik a vitéz korhely Szörényi százados kapitány is, Ocskay legkedvesebbik tisztje. A kuruczok elhelyezkednek a terített asztalnál, a honnan csak az imént zavarták el a császáriakat. Belép Ottlyk udvarmester is, a kit a fejedelem küldött, hogy óvja Ocskayt a német csapatától. Ottlyk rendre akarja utasítani a győzelmi mámorában féktelen kuruczszágot, Ocskay azonban kicsinylő és epés tréfákkal válaszol neki. Heiszter néhány nappal ezelőtt felkötötte Ocskay egyik zászlóvivőjét és levágatta néhány gyújtogató huszárjának orrát-fülét; Ocskay most parancsot ad, hogy a kezében levő császári tisztek közül végezzék ki az összes magyarokat, a különösiaknak vágják le fülüket-orrukat. Ottlyk és Ocskay Sándor hiába akarják megpuhítani a vezér szívét. Megjelenik Pyber. A püspök, a ki az imént még lelkesedéssel üdvözölte Heiszter katonáit, most hazafias örömmel köszönti Ocskayékat. Egy huszár jelenti, hogy a legények két nőt találtak a püspök pinczéjében. Ocskay megismeri a nők egyikében első szerelmét, Tisza Ilonát. Ilona aggódik a kis hugáért, a kit beteggé tett a félelem. Ocskay a pártfogása alá veszi a nőt, helyet jelöl nekik a kastélyban, a hol megpihenhetnek, kizavarja a mulató katonákat és irgalmatlan szigorúsággal fenyegeti a csendháborítókat. Aztán elhelyezkedik egy karosszékekben a nők ajtaja előtt, hogy maga is megpihenjen. Álmából fölriasztja Ilona, a ki Ocskay Sándor biztatására kegyelmet jött kérni a halálra ítélt császári tisztek számára. Ocskay eleintén hallani sem akar a rabokról, de mikor Ilona a régi gyöngédség hangján szól hozzá, megelevenednek benne ifjúságának emlékei és megkegyelmez a raboknak. Kivülről behallatszik az akasztófától szabadult emberek hálálkodása és Ilona, az izgalomtól és a boldogságtól zokogva, Ocskay karjába roskad.

A második felvonás Tiszáék lévai háza előtt történik, kora hajnalban. A szemben levő csapszékben katonák mulatoznak és a strázsáló huszárok beszélgetéséből megtudjuk, hogy Ocskay és Ilona most élik mézes heteiket. Szörényi kapitány fáklások és cigányok kíséretében jön, hogy hajnali zenét adjon a fiatal párnak. Ocskay kilép a házból és szemrehányást tesz Szörényinek, hogy dorbézolással tölti idejét, míg Tarics német rabságban senyved. Előszólítja a császári rabokat és ráparancsol Szörényire, hogy kísérje el a transportot a rabcsereelő biztoshoz és ne merjen visszatérni Tarics nélkül. A rabok elvonulnak kísérőikkel és Ocskay visszatér a házába. Belép Pyber püspök, Ocskay palócz

szolgájával. A palócz szokta közvetíteni a püspök és Pálffy horvát bán között folyó titkos levelezést. Most is levelet hozott a bántól. A palócz a csapszékbe megy, Pyber pedig összetalálkozik Ottlykkal. Az udvarmester azért jött Lévára, hogy a fejedelmet képviselje Ocskay lakodalmán és most a szekert keresi, hogy visszatérjen Rákóczi hadi szállására. Pyber azt mondja Ottlyknak, hogy hajnali misére megy, de a gránátos, kit a gyanakodó udvarmester a távozó püspök után szalasztott, azt jelenti urának, hogy Pyber megkerülte a templomot és hazament a szállására. Időközben megjelenik Jávorka Ádám, a ki most már Ocskay hadnagya. Jávorka kolduló barátoknak öltözve járta meg a császári tábornok. Kémkedő útjában meggyőződött arról, hogy áruló lappang a kurucz táborban, a ki a magyar haditanács minden tervéről értesíti Pálffyt. Nem sejtí, ki az áruló, de a hírvivőjét már ismeri. Midőn Ocskay palócz szolgája megjelenik a csapszék ajtajában, Jávorka megismeri benne a hírvivőt. Ottlyk most már nem akar elutazni Léváról, míg nem tisztázta az árulás dolgát. Lesekeket fog vetni a kapuk elé, ha újabb útjára indul a palócz: lefogatja és kivallatja. A ház kapuja megnyílik, Ottlyk és Jávorka elsietnek. A kapun kilép Ocskay és Ilona. Ilona urát a város tövében levő kertjébe akarja vezetni, a hol leánykorában oly gyakran ábrándozott róla. Az asszony elmondja, hogy nem hisz a boldogsága tartós voltában. Rövidéletű Tiszavirág az ő boldogságuk, a mely addig tart csak, a míg meg nem szólal a trombita. Ha megszólal a trombita, akkor Ilona özvegygé lesz, egy élő ember özvegyévé. Mikor az uteza sarkára érnek, útjukat állja Szörényi, véres homlokkal, tépett ruhában. A kapitány elmondja, hogy a német lesből rajtuk ütött, kiszabadította a rabokat és levágta a kurucz öröket. A rabeserélő biztostól pedig megjön a hír, hogy Pálffy nem küldte el a magyar rabokat. Ocskay irtóztató dühre gerjed Pálffy ellen. Levelet fog neki írni. Négy Pálffy-falu van a kezén, ha a német estig ki nem adja Taricsot, Ocskay fölszántja a négy falu helyét és kiveri Pálffy jobbágyait az erdőkbe. A levelet palócz szolgájával küldi a német táborba. Belép Ocskay Sándor, a ki mint önkéntes vett részt Esterházy Antal ausztriai irruptiójában. Bécs tövéig jártak és Sándor két emléket hozott onnan: egy Rákóczi-standárt a kremsi templomból, a zászlót valaha a szatmári harcra vesztette el Ottlyk és egy szegfű-tőt a császár laxenburgi kertjéből. A virágot Tisza Jutkának hozta, ki iránt gyöngéd vonzalommal viseltetik. Ujra föllép Ocskay brigadéros, ki időközben már elküldte a palóczot a német táborba. Átveszi Sándortól a zászlót és elrendeli, hogy a standár, Ottlyk bosszantására, ezentúl mindig a szállása előtt lobogjon. Most besiet Pyber püspök és jelenti, hogy a palóczot a város alatt lefogták és rabságba hurczolták

a gránátosok. A köhöz kötött levelet, a mi nála volt, a Garam vizébe dobta. Ocskay eleintén azt hiszi, hogy császári gránátosokról van szó. Mikor megtudja, hogy Rákóczi udvari gránátosai fogták el a szolgáját és hogy vezérük Ottlyk, fegyverbe szólítja legényeit, hogy üldözőbe vegye az udvarmestert. Szörényi hírül hozza, hogy Ottlyk felgyújtotta maga után a Garam hidját. Most már nem érhetik utól. „Meglelem Rákóczi udvarában!” válaszol Ocskay és parancsot ad, hogy készüljön a brigáda. Egy óráig se akar Léván maradni. Ilona az ura kardjával éppen kilép a ház kapuján, mikor megszólalnak a trombiták. „Isten hozzád boldogság!” szól az asszony, azzal átadja Ocskaynak a kardot.

A harmadik felvonás két helyen játszik. Az első változás színhelye Rákóczi fejedelem hadiszállása, egy trencsénmegyei kastély előszobája. Ottlyk udvarmester Ocskay palócz szolgáját vallatja. A rab azonban — a ki büszkén emlegeti, hogy belőle a temesi basa híres tatár hóhérja se tudott vallomást kicsikarni — nem válaszol a kérdésekre. Egy palotás tiszt jelenti, hogy az Ocskay-brigáda megérkezett Léváról. A brigadéros már fogatja a hintószekerét, hogy tisztelegjen a fejedelemnél. Ottlyk elkísérteti a rabot, maga pedig siet Bercsényihez és Károlyihoz, hogy kikérje a támogatásukat Ocskay ellenében. Ha Ocskay beszél a fejedelemmel, akkor biztosan visszakapja a szolgáját, az árulást pedig örök homály takarja és Ottlyk szegyenben marad. Ottlyk tehát rajta lesz, hogy Rákóczi ne fogadja Ocskayt. Belép Ocskay, Ilonával, Szörényivel és Sándorral. A francia kamarás bemegy a belső terembe, hogy bejelentse a brigadérost, a tisztek pedig a falon függő osztrák zászlókat szemlélik, a melyeknek nagy részét Ocskay hódította el a némettől. Az egyik zászló a tiszabecsi átkelésre emlékezteti őket, Ocskay legfényesebb haditettére. Megjelenik Pyber püspök és elmondja, hogy a tiszabecsi győzelem után József király császári generalátust és aranylánczot akart felajánlani Ocskaynak, de Pálffy bán nem akart a közzétételre ajánlkozni, mivel tudta, hogy hiábavaló volna, „soha még vitéznek nem volt akkora becsülete, mint Ocskaynak Rákóczi udvarában . . .” E szavakra megjelenik a francia kamarás és hűvös hangon jelenti, hogy a fejedelem egyelőre még nem fogadja Ocskayt. Az indulatos Szörényi hangos szóval méltatlankodik, Sándor és Ilona pedig azon vannak, hogy megnyugtassák Ocskayt. Pyber püspök mézes, de fullánkos beszédekkel tüzeli a brigadéros haragját. A kamarás újból megjelenik, hogy bevezesse Rákóczi kedvencz agarát. Ocskay ekkor magából kikelve, ráparancsol Szörényire, hogy hatoljon be huszáraival a fejedelem termébe és jelentse a felségnek, hogy Ocskay László kihallgatást kér. A kamarás, hogy elejét vegye a botránynak, megígéri, hogy másodszor is be fogja jelenteni a brigadérost. Kevés idő múlva

meghozza az üzenetet: a fejedelem ma semmiképen sem fogadhatja Ocskayt, de talán holnap... A belső termekből ekkor kihallatszik az asztali zene. Ocskay ekkor kevélyen és hidegen kezét nyújt Ilonának és elmegy. A tisztjei szó nélkül követik. Alig hogy eltávoztak, megszólalnak a Vág partján álló jelző-ágyúk: a német megszegte a fegyvernagyvást. Besiet Ottlyk és parancsot ad, hogy siessenek Ocskay után. Ocskay vágasson a folyóhoz és védje meg az átkelést.

A szín megváltozik: az isztriciezi Sándor-ház udvarán vagyunk, hol Ocskay szállást vett. Ocskay együtt ül Ilonával és ostábla-játékkal mulat. Kivülről behallatszik a riadó, a brigadéros azonban, bár Ilona figyelmezteti is, süketnek tetteti magát. Most besiet a francia kamarás és meghagyja Ocskaynak, hogy siessen a Vágra, Ocskayt azonban láthatólag csak az ostábla-játék érdekli. Midőn a kamarás válaszát sürgeti, azt feleli neki, hogy ma nem ér rá csatába menni, de talán holnap. A kamarás kétségbeesetten elsiet, hogy jelentést tegyen a fejedelemnek. Most berohannak Ocskay tisztjei. A brigáda már nyeregben ül és ég a harezvágtyól. A brigadéros azonban bort hozat nekik és agarászatról beszélget. Ujabb hírnök érkezik, Beresényi írott parancsával, Ocskay nem akarja átvenni az írást, a melyet, szerinte, rossz fullajtár hozott. Küldjék el a fejedelem tömlőcében ülő szolgájával, akkor el fogja olvasni és engedelmeskedni fog. A tisztek mind izgatottabban követelik Ocskaytól, hogy vezesse őket harezba. Izgatottságukat még növeli a Vágra vonuló ezredek harezias zaja. Ilona maga hozza urának a kardját. Ocskay azonban hajthatatlan marad. Ekkor staféta érkezik a csataterről; Ocskay czimborái küldték: Elek, Bornemisza, Beleznay, a kik ott verekszenek az első sorban. A német nagy túlerővel támadja őket, de ők nem fágitanak, mert biztosra veszik, hogy Ocskay kivágja vagy megbosszulja őket. Ennek nem tud ellentállani Ocskay. A kardomat! kiáltja és riadót fuvat. E pillanatban megjelenik Ottlyk, több palotás tiszttel kíséretében. Az udvarmester kijelenti, hogy a brigáda vezényletét rábizta a fejedelem, a renitens Ocskayt pedig felszólítja, hogy adja át a kardját, mivel fogoly. Ocskay tisztjei dühösen fogadkoznak, hogy ők nem engedelmeskednek másnak, csak brigadérosoknak, Ocskay maga pedig, a kinek eszét teljesen megvette a harag, nyíltan lázadóvá lesz. „Ki az a Rákóczi? Királyom? Császárom? Nem urammá, csak vezéremmé tettem. Ha a nyakamba ül: eb ura fakó!” Azzal ráparancsol Jávorkára, hogy tépje le a kapuról Rákóczi zászlóját. Jávorka azonban kardot húz és kész a szent jelvényt a vére hullásával is megvédeni. Jávorka mellé sorakoznak Ottlyk és a vele jött tisztek. Ocskay le akarja őket vágatni, de ekkor Ocskay Sándor is Ottlyké mellé lép. „Testvér”, kiáltja a brigadéros,

„te ellenem fordítod a kardot, mit én adtam neked?“ Sándor ekkor lázadó bátyja lába elé dobja a kardját: „Ad Rákóczi másikat!“

A *negyedik felvonás* színhelye Ocskay családi fészékének, a leégett Ocskó falu romjai közt van. Most ott táborozik Heiszter serege. Császári tisztek beszélgetéséből megtudjuk, hogy Ocskay az egész brigádjával átpártolt a némethez. Föllép a palócz szolga, kit időközben kivetettek a fejedelem tömlöczéből. Vele jön Jávorka Ádám és egy kuruczesapat. Ocskayt akarják a hatalmukba keríteni. Valamennyien koldusoknak vannak öltözve. Jávorka tudja, hogy a császári sereg alkonyatkor el fog vonulni a hegyekbe, mivel itt már nincs maradása a pestistől. Ocskay azonban itt fog maradni, hogy megvárja a feleségét. Ilona ugyanis levelet írt az urának, hogy útra kelt a táborba. A levelet Dili, a kőborló cigányleány fogja átadni Ocskaynak. A kuruczok leshelyeikre vonulnak a romok közé. Belép Ocskay, Szörényi kíséretében. A kapitány jelentéséből megtudjuk, hogy az Ocskay-brigádából alig maradt meg egy századra való huszárság. A ki csak tehette, visszaszökdösött már Rákóczi zászlói alá. A maradék is egyre fogy, mert a kuruczság gyilkos dühvel üldözi őket és az egykor oly vitéz Ocskay-huszárok már annyira elveszítették a szívüket, hogy a kaszás tótokkal se mernek már szembeszállani. A labancz-czá lett Ocskaynak lealázó a helyzete a császári seregben, Heiszter német tisztjei még kezét se akarnak vele fogni. Pyber püspöktől megtudjuk, hogy a német nem is váltott be semmit az ígéretek-ből, a melyekkel csábította őket. Ocskay magára marad bosszús kedvével és ekkor megjelenik Dili. Az eszelős cigányleány megjósolja neki közeli vesztét. Majd átadja neki a felesége levelét. Csakhamar megérkezik Ilona és Jutka. Ilona a régi forró szeretettel siet Ocskay karjába. Elmondja neki, hogy megszökött Vörösvárról, a hol a császáriak túsul őrizték ura hűségeért. Mikor Ocskay megtudja, hogy Ilona anyának érzi magát, megrendül és elhatározza, hogy új életet kezd. Elmegy Lengyelországba, a hol csak Ilonának fog élni. Bizik benne, hogy a hű testőr-svadronjával utat vághat magának a lengyel határig és addig is, míg Heiszter serege elvonul, a sátrába rejti a nőket. Időközben labancz tisztek érkeznek, a kik indulás előtt még meg akarnak vacsorázni. Zenészt is hoztak magukkal, ugyanazt a vak tárogatóst, a ki Dili társaságában járja a táborokat. A cigány elfújja Ocskay nótáját, mely a brigadéros hajdani dicsőségét zengi és Szörényin, e dal hallatára, olyan fájdalom vesz erőt, hogy sirva a földre veti magát. Majd felugrik és e kiáltással: Lóra kurucz! elrohan. A labancz tisztek mulatságát tompa dobpergés zavarja meg: Heiszter parancsára most végzik ki a rab kurucztiszteket. Taricsot, Ocskay hajdani kedvencz tisztjét, a

vesztőhelyre kísérik. Ocskay megismeri barátját és Heiszterhez akar sietni, hogy kegyelmet nyerjen. Taricsnak azonban nem kell az élete az áruló kezéből. „Az én fiam“, mondja Tarics, — „büszkén vallja majd, hogy apja kötelet viselt a nyakán; a te fiad, Ocskay, ha lesz fiad, pirul azon, hogy apja aranylánczot viselt“. Taricsot elviszik a vesztőhelyre. Pyber most hirül hozza Ocskaynak, hogy Szörényi a brigáda maradékával átkelt a folyón és elvágtatott a kurucz tábor irányában. A távolból hallatszik Esterházy előrenyomuló huszárainak kürtölése. Pyber és a labancz tisztek az elvonuló császári ármádia után sietnek. Ocskay egyedül maradt. Ekkor megrohanja Jávorka az álrúhás kuruczokkal. A hadnagy le akarja szúrni egykori brigadérosát, de az vasinget visel és Jávorka tört pengéjű törrel áll Ocskay pisztolya előtt. A kuruczokat pedig lefegyverezi hajdan bálványozott vezérük látása; egyikük sem akar kezét emelni Ocskayra. „Lőjj, labancz“, mondja Jávorka, — „és tanuld meg, hogyan hal meg Rákóczi katonája“. Ocskay azonban eldobja a pisztolyát és átadja kardját Jávorkának. „Megadom magamat — Rákóczinak“ mondja. Megjelenik Ocskay Sándor, huszárai élén. A szerető testvért fájdalommal tölti el ez a viszontlátás. Ő tudja, hogy Ocskay László számára nincs menekülés; ha Ujvárra viszik, a feje le fog hullani a vérpadon. Ocskaynak azonban nem is kell a kegyelem. Békét akar kötni a nemzetével és ez csak úgy lehetséges, ha elviszi a magyar biráknak áruló fejét. Bucsúzóra megöleli Sándort, mikor a két nő kilép a sátorból. Ők mitsem sejtene és örömmel látják az ölelkező testvérpárt. Ocskay istenhozzádot mond Ilonának: „Megyek Ujvárra“, mondja, — „békét kötök nemzetemmel“.

Ilona: És mikor látlak viszont?

Ocskay (jelentős pillantással Sándorra): Majd Sándor elvisz, békés, biztos helyre — majd tőle megtudod.

Ilona (elborulva): László, de viszontlátlak?

Ocskay (egy pillantással az égre): Hiszem. (Sándorhoz): Íme, a testvéred (Ilonára mutat) s a nőd. (Jutkára mutat.) Kuruczok — jó éjszakát!

Mind (leveszik a süvegüket): Ocskay brigadéros, jó éjszakát!

Vergilius ifjúsága.¹

(Részlet Némethy Géza I. tagnak január 7-én tartott felolvasásából.)

A fiatal Vergilius Rómában, sokoldalú elfoglaltsága daczára, rhetorikai, grammatikai és a nyilvános pályára készülőknek nélkülözhetetlen jogi tanulmányain kívül a költészet múzsájának is áldozott. De római ember ebben az időben nem tekintette műveltségét befejezettnek mindaddig, a míg philosophiai tanulmányokkal is behatóan nem foglalkozott. Rendes szokás volt már ekkor, hogy az ifjak a rhetoriskola elvégzése után Athénbe mentek s ott hosszabb ideig hallgatták a legjelesebb görög philosophusok tanításait. Így tett az aranykori költészet másik csilaga, Horatius is, a kit, a mint tudjuk, éppen athéni tanulása közben lepett meg a polgárháború szörnyű vihara és sodort Brutus táborába. Vergilius nem ment ugyan Görögországba, de bizonyára csak azért nem, mert Rómában találta meg azt a miestert, a kihez bölcseséget szomjazó lelke teljes erejével csatlakozhatott. Siro, Epicurus hive, a ki Ciceróval is jó ismeretségben állott, volt ebben az időben Rómában a philosophia leg-híresebb tanítóinak egyike s az ő iskolájába járt sok előkelő ifjúval együtt Vergilius is, miután szónoki tanulmányait befejezte, és hogy minő várakozásokkal s mily buzgalommal fogott bele a philosophia tanulásába, annak ékesen szóló tanúbizonysága az a néhány érdekes sor, mely kisebb költeményeinek *Apróságok* (Catalepton) című gyűjteményében maradt reánk.

Előszőr is a szónokiskolától vesz bucsút. „Félre innen — úgymond — rhetorok üres dagálya!“ Ebből is látszik, hogy nem valami nagy lelkesedéssel üzte a szónoklás művészetét és hamar megcsömörlött azoktól a nagyhangú, de meglehetősen tartalmatlan declamatióktól, a melyek ez iskolákban annyira divatosak és oly kedveltek valának. De nem valami hizelgően nyilatkozik a tudós grammatikusokról sem, a kiknek tudakosságát, úgy látszik, unalmasnak és izlésöket fogyatékosnak találta. „Félre ti is — így folytatja — Selius, Tarquitius és Varro, félre, otromba iskolamester-népség, az ifjúságnak üreshangú dorombja!“ Majd volt tanulótársaihoz fordul, a kik közül különösen kedvelt valami Sextus Sabinust, és ezektől is bucsút vesz :

¹ Mutatvány *Vergilius élete és művei* című nagyobb monographiából.

„Isten veled, Sextus Sabinus, lelkem jobb fele, isten véletek is, ti szép fiúk!“ Hiábavalónak tűnik fel előtte mindaz, a mivel eddig foglalkozott, s úgy hiszi, most ért el életének forduló-pontjára. „Mi — úgy mond — a boldogok kikötője felé vitorlázunk, a nagy Siro bölcs szavait kívánjuk hallgatni s életünket megszabadítjuk minden gondtól.“ Íme, a mi költőnk füléhez is eljutott az epicureismus szirén-hangja, mely az ezer gyötrelemtől zaklatott halandónak csendes boldogságot, minden gondtól és fájdalomtól való megszabadulást ígér s ő naiv bizalommal kormányozza hajóját a biztosnak hitt rév felé. Sőt annyira csábító-nak tetszik előtte ez a kilátás, hogy azt, a mi neki eddig a legkedvesebb volt, a költészetet is már-már eldobja magától, hogy annál zavartalanabban élhessen a bölcselkedésnek: „Félre tőlem, Múzsák; félre tőlem ti is, édes Múzsák; mert, megvalom az igazat, édesek voltatok“. De végül megbánja, hogy a Múzsáknak is bucsút mondott, nem bírja lelkére venni, hogy végleg elszakadjon tőlök, s az utolsó két versben visszahívja őket: „Mégis látogassatok meg újra dolgozó szobámban, de szemérmesen és ritkábban.“¹ Mintha a bölcsesség elnyerésének reményében magába szállott költő szemrehányást tenne itt magának, midőn a Múzsákat szeméremre inti, azokért a dévaj hangú versekért, a melyeket Catullus példájára írt,² s mintha azt kívánná, hogy találkái ez istennőkkel ezentúl, ha már ritkábbak lesznek, komolyabb természetűek legyenek.

Úgy hiszszük, nem túlozunk, ha ezt az őszinte érzéstől sugalt és kétségtelen hitelességű költeményt úgy tekintjük, mint Vergilius életrajzának egyik fontos documentumát, a mely kezünkbe adja a kulcsot egész egyéniségének megértéséhez. Tudnunk kell, hogy a philosophia, a görög szellemnek ez a legnemesebb és legmagasabb rendű terméke, mely az emberi ész

¹ Catalepton V:

Ite hinc, inanes. ite, rhetorum ampullae,
Inflata rhuso non Achaico verba;
Et vos, Seliq̃ue Tarquitique Varroque,
Scholasticorum natio madens pingui,
Ite hinc, inane cymbalon iuventutis.
Tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
Vale, Sabine; iam valet̃e formosi.
Nos ad beatos vela mittimus portus,
Magni petentes docta dicta Sironis,
Vitamque ab omni vindicabimus cura.
Ite hinc, Camenae; vos quoque ite iam sane,
Dulces Camenae (nam fatebimur verum,
Dulces fuistis): et tamen meas chartas
Revisitote, sed pudenter et raro.

² Így különösen Catalepton I, VI, VII, XII.

egyszer s mindenkorra kiszabadította a hagyomány s a tekintély bilincseiből, s a szó legszebb értelmében szabaddá tette, a hellenistikus műveltségnek ebben a virágzó szakában, a melyben a mi költőnk élt, nem volt a tudósok szűk körére szorítózkodó, tisztán elméleti tudomány, hanem valósággal az élet mestere, a mely átalakította az ó-kor egész erkölcsi fölfogását. Különösen az a két szekta, a mely erősen kifejezett ethikai irányával, mint a jól és boldogul élés művészete, a többi iskolát ez időben már teljesen háttérbe szorította, az epicureismus és a stoicismus annyira hatalmába ejtette a lelkeket, hogy alig volt művelt ember, a ki e két rendszer valamelyikével alaposan meg ne ismerkedett volna. Semmivel sem foglalkoztak ezek az emberek oly nagy buzgalommal, mint az ethika nagy kérdéseivel, és semmi sem feküdt annyira szívéükön, mint hogy öntudatosan fejleszszék magukat az egyik vagy a másik philosophiai irány mélyreható s az egész életen keresztül folytatott tanulmányozása segítségével harmonikus jellemekké. Az igazi antik jellem épp oly gonddal és épp oly számító művészettel megalkotott műemrek, mint az antik szobor: tökéletes bevégeztsége és irigylendő harmoniája természetes folyománya a minden idegen elemtől ment, tisztán hellenistikus műveltségnek, mely az emberi észbe vetett naiv hitében megoldhatóknak tartotta a lét nagy problémáit és nem ismerte még azt a kínos meghasonlást, melyet bennünk, a mai kor gyermekeiben, éppen művelődésünk két ellentétes elemének, a hellenismusnak és a judaismusnak egymással való folytonos küzdelme idéz elő.

Vergilius, a mint saját vallomásából láthattuk, teljes bizalommal vetette magát az epicureismus karjai közé. Minő volt hát ez a philosophia, melynek elhatározó befolyást kell tulajdonítanunk egész későbbi életére? Korántsem a gyönyörűségek hajhászását tűzte ez ki célul, mint némelyek, a kik a rendszerbe mélyebben bele nem hatoltak, tévesen hitték, hanem a küzdelmet a fájdalom ellen. Nagyon tévedne tehát, a ki a gondolkodás ez irányát azzal a naiv életörömmel akarná kapcsolatba hozni, a mely az ősi görögség egyik jellemző tulajdonsága volt. Hiszen ez a rendszer már oly korban keletkezett, midőn a görög nép magasabb társadalmi osztályaiban éppen a finomabb kultúra következtében az elpuhulás és a degeneratio jelei mutatkoztak, olyan emberek körében, a kik sokkal jobban irtóztak a fájdalomtól, mint a mennyire kívánták az élvezetet. Maga a rendszer megalapítója, Epicurus, az ó-kor legnemesebb és legrokonszenvesebb alakjainak egyike, épp oly kevésbé hitt a pozitív élvezet boldogító hatásában, mint akár Schopenhauer; nem is ebben kereste a legfőbb jót, hanem a test fájdalomtalan állapotában és a lélek nyugalmaiban. Hogy a testet a fájdalmak ellen biztosítsa,

híveit józan és mértékletes életmódra intette, a mire maga adott fényes példát; a lélek nyugalma pedig úgy akarta elérni, hogy igyekezett azt megszabadítani az előítéletektől és a szenvedélyektől. Ezért támadta meg első sorban a görög vallást, mely az embert kiszámíthatatlan, természetfölötti hatalmak rémképeivel gyöttri, s helyébe a mindenség rendjének materialistikus magyarázatát, az örök és változhatatlan természeti törvényeket állította, a melyeket az ember megismerhet és megnyugvással vetheti magát alájuk. Tagadta a lélek halhatatlanságát, mert a lélek szerinte épp úgy atomokból áll, mint minden anyag s ez atomok felbomlása véget vet az egyéni életnek, és, a mi gondolkodásának pesszimistikus irányára nézve jellemző, azt hitte, hogy az ember vigasztalást találhat az annyira rettegett halállal szemben a teljes megsemmisülés gondolatában. Végre, hogy a lelket a szenvedélyek viharai ellen biztosítsa, küzdött a nagyra vagány, a hatalom, a gazdagság, a szerelem csábításai ellen s tanítványainak a csendes lemondást, a passiv, szemlélődő életet ajánlotta.

Ettől a philosophiától várta tehát a mi költőnk, hogy őt, saját szavai szerint, a boldogság révébe vezesse, hogy megszabadítsa minden gondtól. És az a buzgalom, a melylyel a Siro „bölcse szavait“ hallgatni kezdte, nem lankadt el egész életében sem. Följegyezték régi forrásaink, hogy a költészet mellett mindig folytatta a philosophia tanulmányát is, sőt az Aeneis befejezése után az volt a terve, hogy a költészettel, a melynek egész dicsőségét köszönhet, teljesen felhagy és azontúl kizárólag a philosophiával foglalkozik. Ezt a tervet kora halála miatt nem valósíthatta ugyan meg, de kétségtelen bizonyosságát adta vele annak, mily nagy jelentőséget tulajdonított ennek a tudománynak ő, a költő, midőn kész volt a philosophia kedvéért lemondani még a költészetről is! Olyan lelki állapotban lehetett ő is, a minő Horatiuson vett erőt, későbbi éveiben, midőn az epistolákat, a költészet és a philosophia ölelkezésének e nemes gyümölcseit írta. Hiába unszolja már ekkor barátai, hogy folytassa a lyrai költészet művelését; ő tudni sem akar többé e „hiábavalóságokról“, mert sokkal fontosabbnak tartja azzal foglalkozni, minő életmód méltó a jó és a bölcse emberhez. Valóban semmi sem bizonyítja jobban, mint ennek a két költőnek a példája, azt az életbe vágó jelentőséget, a mit a régiek a bölcsekedésnek tulajdonítottak.

De kétségtelen az is, hogy Vergilius nemcsak kora ifjúságában, midőn mint fogékony tanítvány Siro személyes befolyása alatt állott, hanem még később is, midőn az idylleket és a Georgicát írta, Epicurus híve volt. A hatodik eclogában az öreg Silenus, Bacchus nevelője és kísérője, egész csomó mythost beszél el az emberiség őskorából s a mesék e sorozatát a világ

keletkezésének leírásával nyitja meg. Múltán elvárhatnók, hogy a költő itt Hesiodus poétikus kosmogoniáját adja Silenus szájába, mert tulajdonkép csak ez illenék az egész mű mythikus tartalmához; e helyett azonban Vergilius a maga philosophiai hitvallását szötte bele az elbeszélésbe s néhány versben az Epicurus kosmogoniáját szinte tudományos szabatsósággal adja elő. Kezdetben, úgy mond, a végtelen üres térben még nem voltak egymástól elválasztva a föld, a levegő, a víz és a tűz atomjai; ezeknek az atomoknak az egyesüléséből keletkezett minden, maga az ég is.¹ A föld lassanként szilárdult meg, a tenger elvált a száraztól és végre a föld felülete megszülte az első növényeket és állatokat. És ehhez a tudományos theoriához fűzi minden átmenet nélkül a Deucalion és Pyrrha mondáját az emberi nem keletkezéséről! Mintha küzdene benne a philosophus a költővel, mintha sejtetni akarná az olvasóval, hogy maga sem veszi komolyan a poézis kedves hazugságait.

Váratlanul tör ki belőle az epicureus a Georgicában is. A második énekben, ott, a hol a földművelők egyszerű életét magasztalja s ajánlja nekik a mezők és erdők istenségeinek jámbor tiszteletét, boldogoknak mondja azokat, a kik ilyen életmódot folytatnak. De nem állhatja meg, hogy ezzel a boldogsággal szembe ne állítson egy másik, magasabb rendű boldogságot, a böles boldogságát. „Boldog az, úgy mond, a ki meg tudta ismerni a természeti tünemények okait, a ki minden félelmet száműzött lelkéből, a ki lába alá taposta a kérlelhetetlen végtetet és nem ijed meg a kapzsi Acheron morájától!”² Ez

¹ V. ö. Ecl. VI. vs. 31—40:

Namque canebat, uti *magnum per inane coacta*
Semina terrarumque animaeque marisque fuissent
 Et liquidi simul ignis; ut *his* exordia *primis*
 Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
 Tum durare solum et discludere Nerea ponto
 Coeperit et rerum paulatim sumere formas;
 Jamque novum terrae stupeant lucescere solem,
 Altius atque cadant summotis nubibus imbres;
 Incipiant silvae cum primum surgere, cumque
 Rara per ignaros errent animalia montis.

Itt a *magnum inane* semmi egyéb, mint az Epicurus-féle végtelen űr, melyben az atomok mozognak, *semina* (dolgok magvai) és *prima* (t. i. *corpora*, ös testek) pedig magukat az atomokat jelentik. V. ö. *Lucretius*, De rerum natura, I. vs. 61.

² Georg. II. vs. 490—492:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas
 Atque metus omnis et inexorabile fatum
 Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.

Megjegyzendő, hogy a *metus omnis* azt a kétféle félelmet jelenti, a mely ellen Epicurus küzdött, a haláltól és az istenektől való félelmet, az *inexorabile fatum* pedig a halált.

megint az Epicurus hangja, a ki, mint már említettük, a mindenség rendjének tudományos magyarázatával éppen azt akarta elérni, hogy megszabadítsa az emberiséget a természetfölötti hatalmaktól való rettegéstől, a melyet a vallás oltott belé, továbbá a haláltól való félelemtől, az alvilág rémképeitől. Az ilyen önkéntelen kitörés éppen a legkevésbé megfelelő helyen, ott, a hol tulajdonképen az együgyű hitet kellett volna a költőnek dicsőítenie, legjobban elárulja, mi feküdt szíven s hogy mennyire erőt vett olykor lelkében a philosophus a poétán.

Kétségtelen ezek után, hogy Vergilius attól az időtől kezdve, a mikor a rhetoriskolát elhagyta és a Siro hallgatója lett, legalább is addig, a míg a Georgicát megírta, testestől-lelkestől az Epicurus híve volt s a philosophiával épp oly buzgón foglalkozott, mint a költészettel. Tekintettel tehát arra a nagy befolyásra, a melyet a régiek a philosophiának engedtek egész életök intézésében, bizonyára joggal kísérthetjük meg az epicureismus hatásával magyarázni Vergilius egyéniségének további fejlődését abban a kritikus korban, midőn az ifjú férfivá lesz.

Mondottuk már, hogy költőnk kezdetben a nyilvános pályára készült és e célból végezte a rhetorikai és a jogi tanulmányokat. Ezután csak az volt hátra, hogy az ügyvédi pályára lépjen, a mely egyrészt anyagi tekintetben nagyon kedvező kilátással kecsegtetett minden tehetséges kezdőt, másrészt pedig módot adott széleskörű népszerűség és nagy összeköttetések szerzésére, a mi esetleg lehetővé tehetette az alacsony sorsból felemelkedett emberek számára is a politikai szereplést és magasabb állami hivatalok elnyerését. Kezdetben Vergilius is ezt a hivatást választotta magának s már annyira jutott, hogy, mint ügyvéd, önállóan léphetett fel a törvényszék előtt. De, mint a leghitelesebb régi forrás állítja, csak egyetlen egy ügyben szerepelt, mint a peres fél jogi képviselője, s mindössze csak egyszer beszélt a bírák előtt, azután végkép felhagyott ezzel a foglalkozással és mindörökre lemondott a vagyonszerzés reményéről s a nagyravágyás álmairól. Ez az elhatározása annál feltűnőbb, mert apja még mindig nem volt, római fogalmak szerint, gazdag ember, s így joggal elvárhatta volna a család szemefényétől, hogy valamely hasznos hajtó foglalkozást üzzön és bizonyára nem volt ingyere, midőn a nagyreményű fiatal ember a magánéletbe vonult vissza. Az a kilátás pedig, hogy kitűnő költővé lesz, mint Ovidius életrajzából tudjuk, az akkori apákat épp oly kevésé lelkésítette, mint a mostaniakat.

Annyi bizonyos, hogy ennek a visszavonulásnak semmiféle külső okát nem tudják adni forrásaink. Ő nem tartozott, mint költőtársa, Horatius, Brutus egykori lelkes híve és katonája, semmiféle legyőzött párthoz, s így a politikai események nem

szoríthatták le a nyilvános pályáról. Attól már inkább félhetett, hogy gyenge testi szervezete nem bírja majd el a forumi élettel járó fáradalmakat s hogy szónoki tehetségének fogyatékosága és bátoratlan föllépése, a melyről, mint igazi falusi ember, egész életében sem tudott leszokni, meg fogják akadályozni abban, hogy az ügyvédői pályán nagyobb sikert arathasson. De mindez aligha lett volna elegendő arra, hogy őt mindjárt az első kísérlet után visszavonulásra bírja, ha mélyebben fekvő, lelki okok nem járultak volna hozzá.

Vergilius a Siro iskolájából lépett ki az életbe, mintán teleszívta magát az epicureismus tanításaival. Már pedig ninesen philosophiai rendszer, a mely hathatósabban küzdene a hír, a dicsőség, a nagyraágvás csábításai ellen, mint éppen ez, a mely egyenesen kimondja, hogy a bölesnek, a ki előtt a legfőbb jó lelkének nyugalma, távol kell tartania magát a nyilvános életben való activ részvételtől, ha csak különös körülmények az ellenkezőt nem javallják. De mily képet mutat ebben az időben Róma nyilvános élete? Alig volt költőnk huszonné esztendő, midőn kitört a polgárháború s ettől fogva három esztendeig szakadatlanul folyt az a rettenetes testvérharc, a melyet a Julius Caesar és a Pompeius pártja folytatott egymással, vérbe borítva a Földközi-tenger összes partjait. Éppen abban az időben tehát, midőn Vergiliusnak az első lépéseket kellett volna megtennie a nyilvános pályán, úgyszólván lehetetlen volt a forumon szerepelnie a nélkül, hogy maga is bele ne sodortassék ennek az ádáz tusának mindent elnyelő forgatagába. Csoda-e, ha ily körülmények közt ez a békés hajlandóságú, szelid lelkű ifjú borzadva fordult el e szörnyűségekől s nem tudott ellenállani az Epicurus csábító szavának, a ki oly nyomatékosan hangoztatja azt az ismeretes jelszót: „Élj elrejtőzve!”¹ Vagyon és hírnév úgy sem csábíthatták valami nagyon a Siro fogékony tanítványát, a viszonyok pedig olyanok voltak, a melyek az epicureusnak szinte kötelességévé tették a félrevonulást. Ez teszi érthetővé, hogy költőnk mindjárt az első, valószínűleg kevésbé sikerült nyilvános szereplése után sietve és bizonyára örvendező szívvel hagyta ott a forumot.

Ugyancsak ez a philosophiai álláspont magyarázza meg azt a feltűnő politikai közönyösséget, a melyet Vergilius kezdettől fogva tanúsított. Tudjuk, hogy a régi rómaiak mindig a szabad köztársaságban találták a kormányformák ideálját s íróik java része még akkor is, a mikor már belátták, hogy csak az egyeduralom tarthatja fenn az óriási birodalmat, szívében republikánus maradt. Egy-egy odavetett megjegyzések, valamely önkén-

¹ Epicurus jelszava volt: *Λατὴ βιωτας*.

telen kitörések elárulja, hogy csak kínos megalkuvás árán tudnak belenyugodni a dolgok új rendjébe. Vergiliusnak azonban egy sora sincs, a mely arra mutatna, hogy valaha lelkesedett volna a köztársasági szabadságért s fájlalná elvesztét. Ő nem lett volna képes arra, hogy, mint Horatius, Brutus seregében küzdjön, mert egyáltalában nem volt semmiféle politikai meggyőződése. Előtte, mint igazi epicureus előtt, teljesen közömbös volt az, minő a kormányforma, csak zavartalan nyugalmat és biztonságot tudjon adni az egyénnek. Éppen azért senki sem volt a költők közül annyira alkalmas arra, hogy őszintén és minden hátsó gondolat nélkül álljon egész tehetségével azoknak a szolgálatába, a kik a polgárháború dúlásai után, már akárminő áron is, békét adtak a világnak, mint éppen Vergilius, a legbékésebb philosophia híve.

Az is feltűnő, hogy Vergilius az aranykor költői közt az egyetlen, a kinek semmiféle szerelmi viszonyáról nincs tudomásunk. Úgy látszik, nem volt oly nő, a ki iránt mélyebb és tartósabb vonzalommal viseltetett volna, mert, ha ilyen akadt volna, bizonyára megemlítenék régi életrajzírói, a kik magánéletének sok aprólékos részletére kiterjeszkednek. Pedig szinte elképzelhetetlen, hogy abban a költőben, a ki oly meghatóan énekelt meg Dido bús szerelmét, ne lett volna meg a fogékonyság a gyöngédebb érzések iránt. De ő bizonyára, mint Epicurus minden híve, félt a szenvedélytől, óvakodott attól, hogy valamely hatalmasabb érzés uralomra vergődjék lelkében, csirájában fojtotta el szive lázongását s inkább lemondott a szerelem gyönyörűségeiről, mint hogy kitegye magát a csalódás fájdalomának. Sőt abban is lehet az epicureismusnak némi része, hogy családalapításra sohasem gondolt: hiszen éppen Epicurus az a philosophus, a ki mint nehéz problémát tárgyalja azt a kérdést, szabad-e a bölcsnek megnősülnie, s nem titkolja el aggodalmát a miatt, vajjon nem veszélyeztetik-e a családi élettel járó elkerülhetetlen bajok és gondok a bölcsnek annyira féltett lelki nyugalalmát.

De van a léleknek egy oly nemes érzése, mely sohasem fajulhat szenvedélylyé, s ez a barátság. Ennek az ápolását kötötte Epicurus az ő követőinek szívére, mert benne látta a bölcs nyugalmas boldogságának egyik leghathatósabb eszközét. Az az ideális viszony, mely ezt a mestert tanítványaihoz fűzte, fényes példaképen lebegett későbbi híveinek szeme előtt is, a kik valóságos kultuszt csináltak a barátságból s az epicureus barátságot az egész ó-korban híressé tették. Vergilius ebben a tekintetben is méltó volt mesteréhez. Már azt a kis költeményét is, melyet Octavius Musához intézett s a melyre főnnebb utaltunk ifjúkori verseinek jellemzésénél, a legrajongóbb barátság érzése sugalta

s úgy hat a mai olvasóra, mint valami gyöngéd szerelmi dal.¹ Későbbi műveinek ama számos helye pedig, a hol férfikora barátairól, Asinius Pollióról, Cornelius Gallusról és Maecenasról emlékezik meg, valamint egész élete folyása ékesen szóló bizonyossága annak, hogy nála hivebb, hálásabb és odaadóbb barát alig élt még e földön. Látszik, hogy szíve egész gyöngédségét, a melyet mint családtalan ember nőre és gyermekekre nem pazarolhatott, barátjai számára tartogatta, s ő is, mint egykor Epicurus, ebben az érzésben találta meg élete legigazabb és legtartósabb örömeinek forrását.

Az epicureismus befolyását ismerhetjük fel végre abban is, hogy Vergilius az egyetlen aranykori költő, a ki szeretettel tanulmányozta a köztársaság korabeli irodalom egyik nagy, de elszigetelten álló s az utódokra csaknem minden hatás nélkül maradt alakját, *Lucretiust*,¹ *A természetről*² szóló bámulatos tanító költemény szerzőjét. Ez a kitűnő tehetségű ember magát Cicerót is megelőzte a philosophiának latin nyelvre való átültetésében, sőt arra a hallatlan merészségre vállalkozott, hogy Epicurus atomistikáját költői alakban tegye a római közönség előtt népszerűvé. Neki sikerült az, hogy a képtelen tárgy daczára a maga egészében megragadó költeményt alkosson, melynek minden sorában ott lángol a philosophiai felvilágosodás apostolának a tudományos igazságért való szent lelkesedése s a vallásos előítéleteknek és babonáknak izzó gyűlölete. Ő oltotta bele Vergiliusba is a vágyat, hogy kutassa a nagy mindenségben uralkodó örök természeti törvényeket, az ő lelke szól a mi költőnk-ből, midőn a *Georgica* második könyvében megvallja, hogy legnagyobb boldogságát abban találná, ha teljesen a természeti tünemények okainak vizsgálatával, vagyis a Lucretiustól megénekelt természetphilosophia nagy kérdéseivel foglalkozhatnék. (L. Georg. II. 475—482. vs.) Midőn tehát a *Georgica* megírásakor maga is az előtt a nehéz feladat előtt állott, hogy költői alakba öltöztessen egy, magában véve prózai tárgyat, a földművelés mesterségét, Lucretiust fogadta el mesterének, s a mi a tanító költemény formáját, nyelvét és hangját illeti, legtöbbet tőle tanult, a mint azt megfelelő helyen bővebben fogjuk kimutatni.

¹ Élt 98—55 Kr. e.

² De rerum natura.

Szükséges-e veszett állat marásának ismétlődése esetében az új védőoltás.

(Kivonat *Högyes Endre* rt. január 21-én tartott előadásából.)

Elég gyakran előfordul az az eset, hogy a kit egyszer már megmarta a veszett kutya és ennek következtében veszethez ellen védőoltást kapott, később új veszett kutya marást szenved. Ilyen esetben felmerül a kérdés, vajon kell-e az illetőnek új veszethez ellenes védőoltást kiállani? avagy nélkülözhető-e ez, az első védőoltás már mentességet adván későbbi veszett eb-marások következményei ellen is? Hogy e kérdésre a feleletet megadhatjuk, tudnunk kellene azt, hogy a veszethez ellenes immunitás, a mit a védőoltás az emberben létrehoz, meddig tart? Eltart-e az az egész életen keresztül, vagy pedig egy idő múlva megszűnik, úgy mint a közönséges himlőelleni védőoltásnál, hol azt tartják, hogy az első védőoltás átlag 10 évre mentesíti az embert a himlőragályllyal szemben, a midőn természetesen új védőoltásra, revaccinációra van szükség, hogy a hólyagos himlő megkapása ellen továbbra is mentve legyen az illető.

A veszethez ellenes immunitás tartósságának idejéről az emberi szervezetre vonatkozólag, eddigelé nincs tapasztalatunk. Olyan eset, hogy valakin kitört volna a veszethez, a ki már egyszer veszethez-kitörés ellen beoltatta magát és a kit később újra megmarta a veszett kutya, ha elmulasztotta az újra védőoltást, nem fordult elő: így tehát közvetlen észlelet híján nem tudjuk azt, hogy meddig tarthat az első védőoltások által létesített mentesség ideje, megszűnik-e évek múltán, vagy az élet végéig eltart?

Kutyán tett kísérleteinél előadó azt tapasztalta, hogy ezekben a veszethez ellenes védőoltásokkal előidézett immunitás körülbelül négy év múlva megszűnik. Két ilyen kísérletének eredményét adja elő.

E kísérletek igen fontosak azért, mert ezeknek analogiája alapján azt kell felvennünk, hogy embernél is így van a dolog. A veszethez mint kórfolyamat egyéb részleteiben is oly hasonlatos az emberben és kutyában, hogy nem képzelhető, hogy az immunitás folyamata is nem oly természetű lenne egyiknél mint a másikonál? Ha tehát az emberi szervezetben is megszűnik egy idő múlva a mesterségesen előidézett mentesség a veszethez

ellen, világos, hogy ismétlődő veszettállat-marások esetén a bekövetkező veszélyek kikerülése szempontjából újra oltani kell az illetőt.

A második veszett marás veszedelme természetesen annál nagyobb, mennél későbbben történik az az első marás és védőoltás után, mert annál kevesebb a biztosság, hogy megvan még a mentesség a baj ellen az illetőben. De nem lehet egészen biztos az ember concret esetben arról sem, hogy ha az első védőoltás lejártá után csak néhány hó múlva is történik az új fertőzés, vajjon megvan-e még az illetőnek a mentessége, mert egyéb immunitásoknál pl. a himlő elleni immunitásnál, habár ritkán is, előfordul az, hogy igen rövid idő múlva az első vaccinatio után megszűnik a mentesség. Miután concret esetekben, soha se tudja az ember azt, hogy nem esik-e éppen ezen kivételek közé az illető, gyakorlati szempontból és a biztosság szempontjából legokosabb, ha a veszettségellenes védőoltást minden újra történő veszettállat-marás esetén megismétli, tekintet nélkül arra, hogy volt-e már vagy nem beoltva a baj ellen.

Adatok az orvosi rend és a járványok történetéhez Pozsonyban.

(Kivonat Dr. Vámossy István január 21-én bemutatott művéből.)

A szerzőnek levéltári források felhasználásával írt munkája három részre oszlik. Az elsőben a pozsonyi orvosokról értekezik a XII-ik századtól Mária Terézia koráig. Kimutatja, hogy Pozsonyban a középkorban, épp úgy mint másutt, a gyógyászattal első sorban *papok, szerzetesek* foglalkoztak. A Szent Antal keresztes beteg-ápolórendnek a XI-ik században létesült kórháza még ma is fennáll Pozsonyban. Majd a *medicinae doctor, physikus, fürdőmester* (Bader), *borbély és sebész* (Barbierer, Chirurg), szóval a *laikus orvosok* fogalmát határozza meg, megemlékezik a pozsonyi egyetemről, közli a Pozsonyban az orvosok letelepedését szabályozó rendelkezéseket, s kimutatja, hogy Pozsonyban városi orvos már a XV-dik század közepén volt. Az orvosok társadalmi és anyagi helyzetének feltűntetése után bemutatja a *híres pozsonyi orvosokat*, közli életrajzaikat, s élükön id. Royger Károlylyal, ismerteti munkáikat. A *fürdőmesterek* kapcsán leírja Pozsony *középkori fürdőit*. A *borbélyokról* és *sebészekről* szóló fejezetben leírja jogaikat és kiváltságaikat, s a gyógyító személyek között felsorolja a hóhért is. Az utóbbi felügyelete alá tartozván a kéjelgési ügy, részletesen értekezik *Pozsony közép-*

kori városi bordélyházáról. A bábákról szóló fejezet zárja be a munka első részét, melybe a szerző az orvosi rend és tudomány általános történetéből csak annyit vett fel, a mennyit levéltári és egyéb, részben írott, részben nyomtatott forrásai okvetlen megkivántak.

A munka második része a pozsonyi *gyógyszertárakról* szól. Önálló gyógyszer-tár Pozsonyban már a XIV-dik század elején volt, a XVI-dik század végén már kettő létezett. Gyógyszerészeink *kiképzése* a XVIII-dik század közepéig egészen nélküli a tudományos jelleget. Még a XVI-ik században sem ismerünk egyetlen törvényt vagy rendeletet is, mely a gyógyszerészet gyakorlását szabályozná. III. Ferdinándnak a gyógyszerészeket Bécsben és Alsó-Ausztriában szabályozó rendelkezései Pozsonyban is érvényesültek. A gyógyszerészet nem volt soha *ars libera*, mint az orvosi foglalkozás, hanem mindig *engedélyhez kötött ipar*, a nélkül azonban, hogy a gyógyszerészek czéhet képeztek volna. Gyógyszernyitási engedélyt, a kolostori gyógyszertárak kivételével, kitanult gyógyszerészeknek a tanács adott, ha a már fennálló gyógyszertárak tulajdonosai és az orvosok új gyógyszer-tár erigítését szükségesnek tartották. Mind új gyógyszer-tár felállítása, mind a gyógyszertárak vizsgálata, mely Pozsonyban már régóta gyakorlatban volt, sok izetlenkedéssel, sőt tettlegességgel is járt. Szerző kimerítően tárgyalja *III. Károly királynak a pozsonyi gyógyszertárakat rendező intézkedéseit*, melyek kapcsán a város gyógyszer-táradományozási jogát elvesztette, két gyógyszer-tárt bezártak s a kolostori gyógyszertárak a polgáriakkal egyenlő elbánásban részesültek. A munka 2-dik része *Torkos János első magyar gyógyszer-árszabványával* s ugyanannak a gyógyszerészek számára írt *utasításával* záródik.

A harmadik részben Vámosy dr. a Pozsony városában uralkodott pestis-járványokkal foglalkozik. Habár nem szenved kétséget, hogy Pozsonyban a középkorban és később több pestis-járvány dühöngött, csak két járványról maradtak fenn levéltári adatok. Az 1679-dik évi pestist Royger Károly dr.-nak, a tüdővizpróba feltalálójának latin leírása nyomán közli a szerző. Mielőtt azonban a járvány ismertetéséhez fogna, a pestis történetéből a fertőzés módjára vonatkozó résznek rövid vázlatát adja s kimutatja, hogy már régóta ismeretes, hogy a járványoknak, különösen a pestisnek terjesztője első sorban a nyavalyában megbetegedett ember, s hogy helyes úton jártak azon tudósok, kik a pestis elleni óvintézkedések foganatosításával ezen alapelvből indultak ki. Az 1713-ik évben uralkodott pestis képe a maga egészében több száz levéltári adatból van összehordva. Itt is iparkodott szerző igazolni, hogy a járvány tovaterjedésének módja már a XVIII-dik század elején ismeretes volt. Az

egész terjedelemben közölt tisztogató (fertőzetlenítő) eljárás a mai bakteriológia szempontjából nem érdektelen. Megtudjuk, hogy az oltott méz már akkor is ismert fertőzetlenítő szer volt. Érdekesen írja le a szerző a pestis-sebészek működését, a pestis-kórház berendezését, a pestis-temetők helyét, a város szorult pénzügyi helyzetét, a járványokozta általános elcsüggedést, az üzleti pangást, egyes tisztviselők lelketlen hivataloskodását stb. Az 1713-dik évi járvánnyal a pestis Pozsonyban megszűnt, két emlék figyelmezteti a pozsonyiakat az 1679-dik, illetve 1713-dik évi pestis-járványra: a Lamacz feletti Rozália-kápolna. illetőleg a Szentháromság szobra a haltéren.

Folyóiratok szemléje.

1. A „BUDAPESTI SZEMLE“ deczemberi füzetének tartalma: Wildner Ödön *Björnson társadalmi színműveiről* írt tanulmányt. Ebben színművei fonalán iparkodik kimutatni, miben rokon ez a szerző Ibsennel, miben idegen tőle, miben erősebb egyik a másiknál, melyikök ad éltet egy-egy új eszmének, vagy pendít meg egy-egy szokatlan hangot. — Acsay Antal *Renaissance-tanulmányok* című cikksorozatából az utolsó közleményt adja. — Becker F. A. *A román irodalmak kialakulásáról* értekezik. A szépirodalmi részben közölve van Sudermann Hermann *A kívánság* című beszélyének befejező része Voinovich Géza fordításában. Vargha Gyulától a székesfehérvári Vörösmarty-ünnepélyen felolvasott *Óda Vörösmarty születésének százados évfordulóján*. Ezután Gyulai Pál-nak *Vörösmarty emlékezete* következik. Lásd Akad. Értesítő decz. számát. — Az *Értesítő*-ben Nemes M. és Nagy G.: A magyar viseletek története, Lipps Th.: Die ethischen Grundfragen, Brik Th.: „Was im Lande der Denker u. Dichter passieren kann“ című munkák vannak ismertetve. Pauler Gyula a szerkesztőhöz intézett Nyílt levélben Melichnek a Nyelv-örben megjelent azon cikkére válaszol, melyet Paulernek a „Budapesti Szemle“ szept. füzetében közzétett „magyar-baskir rokonságról“ szóló tanulmányára írt. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyanezen folyóirat januári füzetének tartalma: Vámbéry Ármin *Európa viszonya Khinához és az Iszlám világhoz* című tanulmánya nyitja meg a füzetet; ebben összehasonlítást tesz Ázsia mohamedán országaival való eddigi viszonyunk és a legújabb khinai események közt. Az általános jellemzések után szól a boxer-mozgalom tulajdonképeni okairól, melyet úgy kell felfognunk, mint az asiatismus dühkitörését az Európa részéről reá erőszakolt új világfölfogással szemben; okait nem lehet sem szépíteni, sem menteni. Senki sem

kárhóztathatja azt a kárpotlást, a melyet a tekintélyében mélyen megsértett és anyagi érdekeiben erősen veszélyeztetett Nyugat Kínától követel. Csak az a kérdés, hogy meddig mehetünk és hogy vajjon, midőn a rajtunk esett megbántást megtoroljuk, beavatkozásainkkal szem elől téveszthetjük-e a czélt, a melyet a mi ázsiai culturmisszióink zászlajára irt, és a mely gazdasági érdekeinket is elősegíti. Hatalmi eszközökkel Kínát csak ideig-óráig félemlíthetjük meg, de nem igazhatjuk le és törhetjük meg egészen, mivel ehhez óriási hadseregre és rendkívüli nagy pénz- és véráldozatra volna szükség. A megsemmisítés és fölosztás ellen hatalmasan fellázad a kínaiak hazafiúi érzelme, le kell tehát tenni az erőszakos kibérlés gondolatáról, s a barátságos és békés oktatás útjára térve, becsületesen és erélyesen kell támogatni azokat a reformmozgalmakat, a melyek a fiatal kínai császár s az újabb fölvilágosodottabb nemzedék vezetése mellett sokkal több sikerrel bíztatnak, mint a mi missionáriusaink működése és diplomatáink játéka. A mi folytonos előnyomulásunk fölkellette az ázsiai mohammedánokban s a buddhisták között is Ázsia távoli részeiben a szorosabb testvérieség érzetét. A kínai colossust ne ingereljük, túlságosan ne tereljük az európai műveltség útjára, mert Ázsia lomha ugyan, de nem erőtelen, Japánban is terjed az idegengyűlölet. A sárga faj és az izlám könnyen egyesülhetnek Európa ellen. — Wollanka József *A disputa és transfiguratio* czímmel Rafael két híres képéről ír. — Marczali Henrik *A térítés kezdetei keleti Ázsiában* czímmel a portugalloknak, különösen pedig Xavér Ferencznek, az Indiák apostolának térítői működését ismerteti. — Ezután a szépirodalmi rész következik, melyben Vértesi Arnold *A szerencse fia* című regényének első közleményét, Lévy Józsefnek *Ének*, gr. Zichy Géza *Karácsony estéjén* cz. eredeti költeményét, és Leckytől a *Házas élet* címűt *Szász Károly* fordításában találjuk; egy névtelen író *A szerelem büntetetei* című cikkben a *Revue des deux mondes*nak Proal Lajos „Le crime et le suicide passionels“ munkájáról szóló ismertető cikkének eszmemenetét és érvelését adja vissza. Proal műve valóságos lélektanát adja a szerelmes büntetteknek, az elhagyott asszonynak, a féltékeny gyilkosnak, a becsület megbosszulójának, s az öngyilkosnak, a ki reménytelen, viszonzatlan, vagy megakadályozott szerelemből önmagára emel kezét. — Gorove László *A középbirtokosságról* szóló cikkében a középbirtok sorsáról, pusztulásáról értekezik. Mint szerző mondja, az egészséges középbirtokososztály megtartásához számos fontos érdek fűződik s annak lehető megtartása mindenkép ajánlatosnak látszik. A cikk folyamán szól a módokról, eszközökről, melyek ez osztály újonnan alkotását, kifejlesztését és föntartását lehetővé teszik. — Herman Ottó *A magyar denevérek faunája* czímmel Méhely Lajosnak a magyarországi denevérekről szóló monographiáját ismerteti, előrebocsátván némi elvi fejtegetéseket a magyar természet-

tudományi irodalom szakadozottságáról és a nemzeti közmívelődésre való hatástalanságáról. — Az *Értesítő*-ben Forster Gy.: Ill. Béla király emlékezete; Flavius József könyve a zsidó háborúról, ford. Istóczy Győző (Samu Istvántól), gr. Apponyi S.: Hungarica, Bródy S.: Fehér könyv, Grosse E.: Kunstwissenschaftliche Studien (Jászi Oszkártól), Hirth F.: Ueber Wolga-Hunnen (Kropf Lajostól) czimű munkák vannak ismertetve. A *Petőfház* czimű cikk a Petőfi-társaság azon indítványával foglalkozik, hogy a fővárosban házat kellene szerezni vagy építeni közöltségen, mely a Petőfház nevet viselné. Kérdésesnek tartja, vajjon van-e szüksége Petőfi emlékének ilyenmű kegyeletre. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ 1901. januári számában Gaal Jenő a külön vámterület felállításának és hasznosságának feltételeiről ír. Részletesen vázolja a politikai helyzetet, melyből arra következtet, hogy a külön vámterületnek megalkotását el nem kerülhetjük. Különösen óv oly kísérlettől, melyre magunkat el kellene szánni, ha Ausztriában alkotmányos viszonyok be nem állának. Akkor t. i. Magyarország részéről az országgyűlés közreműködésével, Ausztria részéről azonban a nélkül, tehát absolut módon kellene eljárni. De különben is az önálló vámterület hívének vallja magát. Nem hiszi, hogy kellő előrelátás mellett annak káros következményei lehetnek, sőt még az átmeneti időtől sem fél. De szükséges, hogy az önálló vámterület előkészítettessék s e végből a következőkre utal. Magyarország és Ausztria között vámháborút előzetesen lehetetlenné kell tenni azzal, hogy a két állam a szövetséges viszony felbontása után is messze terjedő kedvezményeket engedélyezzen egymásnak a legnagyobb kedvezményi záradék alapján; a külföldi államok azonban a monarchia két állama közti kedvezményeket nem követelhetnék a maguk számára. Rendezni kell továbbá a viszonyt Boszniával és Hercegovinával. Az egész vámpolitikának pedig majd bizonyos böles középúton kell járnia. Hazánk gazdasági érdekei a monarchián kívül való térhódítást parancsolják s éppen ezért túlzott védvamos politikát követnünk nem szabad. Ezután fejtegeti a szerző az önálló vámterület kihatását a quotaszerű közös kiadásokra s itt azt a javaslatot teszi, hogy a quota-bizottságoknak csakis a kules megállapítására, a teherviselési képességet jelző és mérvek meghatározására kellene határozatot hozniok, úgy hogy maga a quota megállapítása egyszerű számtani művelet volna. Az önálló vámterület szükségképen öntudatos iparpolitikára fog bennünket vezetni, melynek részleteit nagy vonásokban vázolja. Mellékes külsőségek tekintetében, mint pl. a consuli ügynek különválasztásában egyelőre nem kellene erőszakoskodnunk, mert a legfontosabb cél, a magyar gazdaság önállósítása. — Szántó Menyhért „Mezőgazdasági munkásvédő törvényhozásunk kezdetei“ czímmel mindenekelőtt a socialis mozgalomnak sajátzerű történetét vázolja Magyarországon. Számos adatot szolgáltat arra, hogy mily váratlanul

és meglepő módon mutatkozott az alföldi munkásmozgalom, hogy annak hatása alatt kezdetben a kormányok mily czéltalan és helytelen intézkedésekhez nyultak. S csak az utóbbi években kezdődik a tervszerű törvényhozási intézkedés, melynek alapelveit az 1898. II. t.-cz. és az 1900. XVI. t.-cz. foglalja magában. Ez utóbbi törvényt s a segélypénztárak ügyét részletesen elemzi és úgy a törvényt, mint a rendelettel életbeléptetett községi segélypénztárakhoz nagy reményeket fűz. — V é c s e y L o r á n d a közérdekű öntözőcsatornák létesítéséről szóló törvényt tárgyalja s ösztönzi a szakköröket, hogy a törvény alapján induljon meg az eszmecsere és műszaki tanulmányozás, melyet a tényleges alkotások csakhamar követni fognak. A Közlemények részében a kereskedelmi alkalmazottak szolgálati viszonyainak szabályzásáról szóló előadói javaslat szövege van lenyomtatva. — M. bírálja a közállapotokról szóló jelentést, a mezőgazdasági statisztika V. kötetét és az osztrák pénzügyministerium kereskedelmi statisztikai összeállításokat tartalmazó legújabb kiadványát, valamint a német államtudományi Lexikon második kiadásban most megjelent V. kötetét. — Vágó József és Heller Henrik a német Verein für Socialpolitik legújabb kiadványait ismerteti; amaz a vízi utak és vasúti díjszabásról szóló kötetet, emez a kereskedelmi politikai tanulmányokat tartalmazót. — Mandelló Károly a lakásnyomort és a lakásügyi reformokat tárgyaló nyolcz különböző munkát ismerteti összefoglaló módon. — Ernest o C a v i g l i a a progressiv adóról írt tanulmányát, majd pedig a párisi jótékonyági congressus munkálatait ismerteti. Közgazdasági bibliographia zárja be a füzetet.

3. A „MAGYAR NYELVÖR“ 1900. évi októberi füzetében a szerkesztő, S i m o n y i Z s i g m o n d a helyesírás dolgában külföldön és nálunk legutóbb tett kormányintézkedéseket ismerteti. Németországban már húsz év óta más helyesírás érvényes az iskolákban s más a hivatalokban. 1876-ban Puttkamer porosz oktatásügyi miniszter Berlinben helyesírási értekezletet tartatott, mely Raumer F. javaslata alapján nem nagyon tetemes, de mégis elég feltűnő változtatásokat határozott el (pl. a *k* hangnak latin eredetű szókban *c* helyett *k*-val, az *-iren* végzetnek *-ieren*-nel írását, a *th*-ből a *h*-nak legtöbb esetben elhagyását stb.). E javaslatok 1880-ban a porosz iskolákban s ugyanazon időtájban csekély eltérésekkel a többi német államok iskoláiban is kormányrendeletek útján életbe léptek, csak Ausztria maradt el ez újításoktól, a minék következtében a mi tanítványaink is osztrák helyesírás szerint tanulnak németül, holott német könyveink kilencz tizedrésze Németországból való. A német iskolai helyesírás azonban az állami hivatalokba Bismarck ellenállása következtében el nem jutott, s így a németeknek húsz év óta kétféle hivatalos helyesírásuk van. Franciaországban a közoktatási tanács, egyenesen a népiskola érdekeiből indulva ki, 1900 nyarán egy helyesírási javaslatot dolgoztatott ki, a melyet Leygues oktatásügyi miniszter július 31-én az ösz-

szes iskolákra kiható érvénnyel kötelezőnek rendelt el. E korszakosnak mondható munkát az iskolákban egyszerűsíti a helyesírást és sok esetben a franczia mondattan mesterkelt szabályait is. — E czikk után Kallós Zsigmond folytatja *A tagadás nyelvünkben* című dolgozatát, ezúttal a tagadásbeli szórendet fejtegetvén részletesen. — Schmidt Mariska dr. *a melléknév főnévi használatát* tárgyalja. Azt vizsgálja, mely körülmények között fordul elő a magyarban a melléknév főnévi szerepben, s hogyan fejlődtek e használatának egyes nevei az idők folyamán. Az értekező e fejlődés jelenségeit két fő csoportra osztja. Az elsőbe azon főnévül használt melléknévek tartoznak, melyek még melléknévi szerepben is találhatók (pl. *író, festő, magyar* stb.). A másodikba azok tartoznak, a melyek már eredeti melléknévi szerepükben elő sem fordulnak, vagy legalább is nem azon alakokkal, a melylyel főnévvé váltak (pl. *fulánk a fúr, régebben fül* igéből; *csengettyű, vö. csengető; vő, a mely tkp. a. m. vevő* stb.). — Melich János *a baskir-magyar rokonság* kérdésével foglalkozik, a melyet legutóbb Pauler Gyula vallott *A magyar nemzet története Szent Istvánig* című koszorúzott munkájában. Pauler szerint ugyanis „a baskirok eltörökösödött magyarok, s első ismert hazájok a mai baskir földön, az ufai, részben talán orenburgi kormányzóság területén volt.” Melich a kérdést részletesebben taglalván, arra az eredményre jut, hogy Paulernek nagy készüléttel irt ide vonatkozó fejtegetéséből csak az az egy kétségtelenül bizonyos, hogy a magyarság egykor azon a területen lakott, a hol ma a baskirok laknak, s a hol a magyarok a baskirokkal együtt laktak; a két népnek a múltban fönnállott nyelvi viszonyát pedig nem ismerjük. — Az Irodalom rovatban Balassa József befejezi az előbbi füzetben megkezdett részletes bírálatát. Ezúttal Melich fejtegetéseinek hangtani hiányait és tévedéseit mutatja ki s azt hangoztatja, hogy Melich dolgozataival a német jövevényszavak eredetének kérdése még nincs végleg megoldva. Tisztázni kell azt a kérdést is, hogy mikor és milyen telepések útján jutott érintkezésbe a magyarság a középfrank nyelvjárást beszélő németekkel, a honnan Melich legrégebb német jövevényszavainkat származtatja; tisztázni kell a bajor-osztrák nyelvjárások szerepét a német szavak átvételében, valamint az irodalmi átvételek tanulságait is, mert nem lehet tagadnunk, hogy régibb és újabb jövevényszavainknak jó része a bajor-osztrák nyelvjárás révén jutott hozzánk; másrészt meg a XVIII. század folyamán bevándorolt német telepések is sok új szót terjesztettek el a körülöttük élő lakosság körében; s végül a német irodalmi nyelv hatását sem szabad kicsinyelnünk. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés (az is kötőszó sorakozásáról Joannovics Györgytől stb.). Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek (egyebek közt a *kevésbé* és *kevésbé* írásmódról). Népnyelvhagyományok. Izenetek.

Ugyanezen folyóiratnak múlt évi novemberi füzetét

Simonyi Zsigmond cikke nyitja meg az *elvonásról*, a mit *gyökkelvonásnak* és újabb névvel *visszaképzésnek* is neveznek. Az értekező össze kívánja teljesebben állítani azon szavainkat, melyeket nézete szerint az elvonás tüneményével magyarázhatunk. Elvonáson rendszerint a képző elhagyását szoktuk érteni, a hogy pl. a régi *üdvösség* szóból elhagyták a *-ség* képzőt, az így elvont *üdvös* melléknévből ismét leválasztották az *-s* képzőt, s úgy hogy végtére *üdv* lett belőle. Azonban vannak másnemű elvonások is, úgy mint: az *egyszerű* szó *elvonása* az *összetételből* és a *szótó elvonása* a *ragos alakokból*. Az értekezés ez első közleménye e két utóbbi jelenséggel foglalkozik részletesebben. Az összetételből való elvonás példáiul egyebek közt a következőket mutatja ki a szerző: *francia*, *szittyá*, *osztrák*, ezen idegen helynevekből *Franc-ia*, *Scyth-ia*, *Oesterreich*, a melyeket a magyar eleinte az *ország* szóval fölösen megtoldva így mondott *Francia-ország*, *Szittyá-ország*, *Osztrák-ország*; később ezen összetételes kifejezések első tagját a *Magyarország*, *Németország*, *Török ország* mintájára népnévnek kezdték érezni s ilyenül el is vonták. Összetételből váltak még ki: *tár* a *tárház*-ból, *ár* az *árvíz*-ből, *fűszer* a *fűszerszám*-ból stb. Sőt néha egyszerű szókat is összetételnek tekintett a nyelvérzék, s egyik részüket bizonyos analógiák alapján külön szóul vontá el, pl. *vegyít* az *el* és *vegyít* összetételének nézett régi *elvegyít*-ből, a mely pedig csak pusztá hangváltozata az *egyvelít*, *elegyít* stb. alakú igének. Így vált ki a *kisdéd*-ből a *ded* (pl. „*ded kenyér*“, Debreczen vidékén MTsz.), *kisdédóvó*-ból a *dedó* stb. A szótövet vontá el nyelvérzékünk a *ragos alakokból* pl. a következő esetekben: a *kör-t* a *körös-körül*-ből, a *mohó-t* (régén csak *moh*) a *mohon* határozó alakból, a mely előbb *mohón*-ná nyult, valószínűleg a *mohó-kodik* (ebből: *moholkodik*) hatására, stb. — Joannovics György folytatja *Tagadás, kétkedés, tiltás* stb. című cikkét; ez alkalommal már nem kizárólag a *tagad* igével, hanem a bármilyen negatív természetű állítmánynyal szerkesztett mondatokat tárgyalja. — Ásbóth Oszkár a *lencse* és *szerecsse* szók szláv eredetének pontosabb megállapításával foglalkozik. — Melich János azt fejtegeti, hogy *bűrű* gyaloghíd, tájszavunk egy magyarországi szlovén **bri* szó mása. — Komjáthy Sándor *Magyar írók magyarossága* cím alatt cikksorozatot kezd, melynek ez első közleményében Kálnay László stílusának magyarságát ismerteti. — Az Irodalom rovatban Melich János méltatja Horger Antalnak *Brassó és Kronstadt* című programértekezését, mely e két városnévre vonatkozó tudományos kutatásokat népszerűen ismerteti. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz (említésre méltó Csapodilstván és Simonyi Zsigmond cikke, *heveny*, *heveny* szókrol). Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek (itt a szerkesztő ismeretvén a helyneveknek azon helyesírását, melyet legújában az Országos Községi Törzskönyv-Bizottság elfogadott, hogy t. i. a helynevek, bár-

minő és akárhány szóból állanak, teljesen egybeirandók, pl. *Zalaapáti, Zalamindszent* stb., azt az óhajátását fejezi ki, hogy a fontosabb helységeknek, a melyeknek nevét számtalan embernek igen sokszor le kell írnia, ne ilyen hosszú nevük legyen, s hogy pl. *Székes-Fehérvár Fehérvár-rá, Hódmező-Vásárhely Vásárhely-lyé* váljon stb.). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Egyveleg. Népnyelvhagyományok. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1901. január 7-én.

GYULAI PÁL r. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Badics Ferencz, Hegedűs István, Herczeg Ferencz, Kúnos Ignác, Némethy Géza, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vecsey Tamás r. tt., Schönherr Gyula l. tt. — Jegyző: Bereczik Árpád l. t., h. osztálytitkár.

1. Gyulai Pál osztálytitkár jelenti, hogy az osztályelnök gyöngölkedése miatt nem jelenhet meg, így esetben az alapszabályok szerint az elnöklés joga a legidősb tiszteleti vagy rendes tagot illeti meg; a tiszteleti tagok közül senki sincs jelen, a rendes tagok közül is csak ő jelent meg s így kénytelen elfoglalni az elnöki széket, de minthogy osztálytitkár, a mai ülésre Bereczik Árpád l. tagot kéri föl osztálytitkárnak.

2. HERCZEG FERENCZ l. t. székfoglalóul bemutatja „Ocskay brigadéros“ című színművét s belőle felolvassa az első felvonást.

Tagsági oklevélének kiadása határoztatik.

3. NÉMETHY GÉZA l. t. felolvassa „Vergilius ifjúsága“ című értekezését.

4. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HERCZEG FERENCZ és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1901. január 14-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Concha Győző, Czobor Béla, Hajnik Imre, Kautz Gyula, Vecsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Borovszky Samu, Fayer László, Földes Béla, Gaal Jenő, Óváry Lipót, Ráth Zoltán, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

5. RÁTH ZOLTÁN l. tag felolvassa: „Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén“ című értekezését.

6. KEMÉNY FERENCZ reáliskolai igazgató, mint vendég, bemutatja „Világakadémia“ cz. dolgozatát.

7. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VECSEY TAMÁS és CONCHA GYŐZŐ r. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1901. január 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza. Hőgyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Franzenau Ágoston, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

8. BUGARSZKY ISTVÁN l. tag felolvassa: „A brom és az aethylalkohol egymásra hatásának sebességéről“ című értekezését.

9. HÖGYES ENDRE r. t.: „Szükséges-e a veszett állat ismétlődő marása esetén új védő-oltás?“

10. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Az égi testek fejlődése és a föld kora“. (II. közlemény.)

11. VAMOSY MIHÁLY részéről: „Adatok az orvosi rend és tudomány, a gyógyszerészet és a járványok történetéhez Pozsonyban“, előterjeszti Hőgyes Endre r. t.

12. SCHLESINGER LAJOS részéről: „A Hermite-féle alakokról“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

13. GRUBER NÁNDOR részéről: „A számok hatványösszegeiről“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

14. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1901. január 28-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök helyettes elnöklete alatt jelen vannak: B. Nyáry Jenő, Szász Károly t. tt. — Concha Győző, Czobor Béla, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, Liphay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Borovszky Samu, Bugarszky István, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Tötössy Béla, Zolnai Gyula l. t. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

15. ÓVÁRY LIPÓT l. t. emlékbeszédet tart Capasso Bertalan k. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog kiadatni.

16. HELLER ÁGOST r. t. jelentése: a) a III. nemzetközi bibliographiai konferenciáról. b) az akadémiaiak szövetkezetének első üléséről, — köszönettel tudomásul vétetik.

17. A főtítkár következő szavakkal jelenti be Imre Sándor r. és Hermite Károly k. t. halálát: „A nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, hitemet megtartottam“ — e szép idézet áll az Imre Sándor r. t. halálát jelentő családi gyászlapon s ez hiven is jellemzi nemcsak élete folyását, hanem irodalmi munkásságát is. Az elsőki egyike, ki a magyar neologia féktelenségei ellen síkra száll, s az új orthologia fiatal harcosai mégis őt — mert közletni akart — támadják legszenvedélyesebben. Nemcsak harcolta végig a harcot, s megjósolta, hogy mentől túlzottabb követeléseket támaszt az új orthologia, annál kevésbé éri el célját, s ő megérte jóslata teljese-

dését. Alig egyszer vagy kétszer jelenhetett meg az Akadémia ülésein; tanári hivatása, melyet az előbbi nemzedék lelkiismeretességével töltött be, azután az agg kor gyöngesége távol tartotta Budapesttől, de azért legbecsesebb dolgozatait: a nyelvújításokat, Geleji Katona István, Beregszászi Nagy Pál irodalmi méltatását Akadémiánk adta ki. Elküldöttük ravatalára az Akadémia koszorúját s kifejeztük részvétét a gyászoló családnak. — Imre Sándor mienk volt, a magyar tudományosság: másik halottunk Hermite Károly k. t., a nagy francia matematikus az egész világé. Az ötödfokú egyenletek megoldása (elliptikus függvényekkel) s a természetes logarok alapszámának transzcendens volta, a miből a kör négyyszögítésének előbb csak állított, de be nem bizonyított lehetetlensége önként következett, fentartják emlékét a matematika történetében.

Kérem a t. Akadémiát, fejezze ki fájdalommal részvétét a mai ülés jegyzőkönyvében is s hívja fel az I., illetőleg a III. osztályt, hogy emlékezésedek tartása iránt határozzanak. — Elfogadtatik.

18. Özv. Imre Sándorné köszönetét fejezi ki az Akadémia részvéteért. — Tudomásul vétetik.

19. A berlini akadémia jelenti, hogy az akadémiai szövettségének legközelebbi gyűlése (1901. április 16.) tárgyalni fogja a következő indítványt: „a szövetséges akadémiaiak tegyenek kormányaiknál lépéseket a kéziratok nemzetközi kikölcsönzésének megkönnyítése érdekében“. — Közzöltetik az osztályokkal.

20. A glasgowi egyetem meghívót küld 450 éves jubileumára. — Kiadatik a III. osztálynak.

21. A Wodianer-pályázat bíráló bizottságába a Vallás- és Könyvtartási minisztérium Halász Ferencz és Kaeskovics Mihály osztálytanácsosokat, az Orsz. Tanító-Egyesület pedig Lakics Vendel és Trájtler Károly igazgató-tanítókat küldötte ki. — Tudomásul van.

22. Az I. osztály Mahler Ede, a III. osztály pedig dr. Almássy György számára felolvasási engedélyt kér. — Megadtatik.

23. OLVÁNYI PÁL prépost a töle alapított jutalomra alkalmas pályakérdéseket indítványoz. — Köszönettel vétetnek.

24. A Honfoglalás Kütfőinek szerkesztéseért járó tiszteletdíj fele bold. Szilágyi Sándor örököseinek kiutalványoztatik; másik felét Pauler Gyula r. t. visszabocsátja a Történelmi Bizottság javára. — Köszönettel vétetik.

25. A III. osztály javaslatára Bogdy Samu, Bein Károly és Havas Miksa urak megbíztatnak az I. hazai takarékpénztár Fáy-jutalmából a Politikai Számtan kézikönyvének megírásával.

26. Főtítkár bemutatja a tagajánlások tárgyában szétküldendő körlevelet. — Tudomásul szolgál.

27. HERTELENDY FERENCZ országgyűl. képviselő gr. Széchenyi István 11 drb levelét, melyeket 1845/47-ben a Balatoni párhuzamos tárgyában nagyatyjához, Hertelendy Károlyhoz intézett, az Akadémia Széchenyi-múzeumának ajándékozza. — Köszönettel vétetik.

28. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.; 1. Sámuel Proféta és Széchenyi István Történelmi párhuzamban. Elmélkedés, melyet a szegedi zsinagógában az 1860-dik évi május hó 20-dikán a Széchenyi gyászünnep alkalmával tartott Löw Lipót főrabbi. Szeged. Burger Zsigmond, 1860. (Szinnyei József l. t. ajándéka.) -- 2. Madarász János följegyzései gróf Széchenyi István édesanyjáról. (Gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag ajándéka.) -- 3. A budapesti keresked. Akadémia 35-ik évi jelentése az 1891—92. iskolai év végén. Sebestyén Jenő tanulmányával: „Széchenyi István gróf működése nemzetgazdasági szempontból“. (A budapesti kereskedelmi akadémia

ajándéka.) — 4. Wenckheim Béla báró, kezében a Nemzeti Kaszinó Széchenyi-serlegével. Fénykép Barabás Miklóstól. (Maszák Hugó ajándéka.) — 5. Ugyanaz. Más fölvételen (Ugyanannak ajándéka.) — 6. Barabás Miklós fényképe a Széchenyi-serlegről. (Ugyanannak ajándéka.) — Köszönettel vétetnek.

29. Néh. Bezerédj Antal 1892-ben a főtitkári hivatalban egy lepecsételt könyvet tett le, azzal a kéréssel, hogy 1901-ben bontassék fel, a mi most megtörténvén, a könyv (Bezerédj Antal életirati följegyzései) átadatik a könyvtárnak.

30. A könyvtár részére Hirth Frigyes müncheni tanár megküldötte „Attila családfája“ című munkáját — Köszönettel vétetik.

31. A múlt összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú m.: Magyar Tudományos Akadémia Alapszabályok és Ügyrend. 1901. Akadémiai Értesítő. 133. füz. (1901. január) — Irodalomtörténeti Közlemények. X. évf. 4. füz. — VADNAY KÁROLY r. t. Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. Székfoglaló Értekezés. (Nyelvtudom. Értekezések XVII: 7. szám.) — CSOMA JÓZSEF l. t. A nemzeti czimerek tanulmánya. Székfoglaló értekezés. (Történettudom. Értekezések. XIX: 3 sz.) — NYEGRE LÁSZLÓ. Máramarosmegye (Megyei Monografiák.) — DR. FAYER LÁSZLÓ. Az 1848-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. III. köt. — DR. DEÉSI DADAY JENŐ. A magyarországi kagylósrákok magánrajza — Tudomásul vétetik.

32. A jegyzőkönyv hitelesítésére HELLER ÁGOST r. és ÓVÁRY LIPÓT l. tagok kéretnek föl.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.637,800 frt 4 ^o / _o -os papírrért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1900. december 31-ig kor. 3.308,356 80,000 kor. 4 ^o / _o kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1900. deczemb. 31-ig 81,600	3389956	—		
	b) 30,850 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1900. deczember 31-ig	63088	24		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	10000	—		
	d) Magy. orsz. közp. takarékpénztár 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1900. december 31-ig	12180	—		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékptr 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevél al pari és kamatok 1900. december 31-ig	6045	—		
	f) 1 drb 200 kor 1860. évi államsorsjegy 1901. május 1. lej. szelvény	200	—		
	g) 4·2 ^o / _o egységes osztr. ezüst járadék al pari és kamatok 1900. december 31-ig	18378	—		
	h) 4 ^o / _o osztrák koronajáradék al pari és kamatok 1900. december 31-ig	1013	33		
	i) 3 ^o / _o Verein Südösterr. Lombardische u. Central. Italienische Eisenbahn-Gesellschaft - kötvény al pari és kamatok 1900. december 31-ig	4312	11	3505172	71
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke		*	2000000	—
3	Kívül fekvő alapítványok :				
	a) 6 ^o / _o -os alapítványok	44100	—		
	b) 5 ^o / _o -os alapítványok	46280	—		
	c) 4 ^o / _o os alapítványok	168	—		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 45,944.66				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) . . . . . 20,000—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke) . . . . . 9,000—	74944	66	165492	66
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítv. után			2136	88
5	Követelések			157201	23
6	Előre kifizetett 1901. évre eső illetmények			4482	69
7	Künnlevő előlegek			1329	98
8	Házbér-hátralék			10	—
				5835826	15
	* Az Akadémia épületei, könyvtára és egyéb felszerelésének 2.000.000.— koronára becsült értéke után, figyelembe véve az épületek fentartásának költségeit és az erettük fizetett adót, e tőkének valószínű jövedelme tett : kor. 30.091·78 vagyis 1·5 ^o / _o				

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Rendes tagok fizetése	1050	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	17999	80		
	c) Többi tisztviselők fizetése	23800	20		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	11964	54		
	e) Nyugdíjak	5132	02		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	696	40	60642	96
	Almanach és Értesítő			7929	40
Az I. osztály és bizottságai részére :					
2	a) osztályi kiadások	3521	49		
	b) nyelvtudományi bizottság	10188	70		
	c) irodalomtörténeti bizottság	8454	50		
	d) classica-philologiai bizottság	8243	40		
	Valóságos kiadás 1900. évben	30408	09		
	Előirányzott összeg 1900. évre	33270	98	33270	98
	Marad az I. osztálynak 1901. évre	2862	89		
3	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	13518	93		
	b) történelmi bizottság	15066	41		
	c) archaeologiai bizottság	12116	25		
	d) nemzetgazdasági bizottság	7720	—		
	Valóságos kiadás 1900. évben	48421	59		
	Előirányzott összeg 1900. évre	64742	32	64742	32
4	Marad a II. osztálynak 1901. évre	16320	73		
	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadásokra	11426	50		
	b) természettudományi bizottság	8400	—		
	Valóságos kiadás 1900. évben	19826	50		
	Előirányzott összeg 1900. évre	30059	28	30059	28
	Marad a III. osztálynak 1901. évre	10232	75		
5	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1900. évben	6372	83		
	Előirányzott összeg 1900. évre	4391	18	6372	83
	Több kiadás 1900. évben	1981	65		
	Könyvkiadó-bizottság, az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye	8000	—	8000	—
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	17084	38		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	25084	38		
5a	1900. évben több kiadás	27243	24		
	Mult évről fennmaradt tartozás	2158	86		
	Ennek fedezetére szolgál :	1077	34		
	az eladott könyveknek több bevétel, mint előirányoztatott, és pedig :	3236	20		
	valóságos bevétel	19653	37		
	előirányzott összeg	19000	—	653	37
	tehát törlesztetlenül fennáll 1901. évre	2582	83		
Átvitel				211017	77

nyeremény-számlája 1900. december 31-én.

Folyósz	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) alapítványok kamatai	5386	72		
	b) különféle kamat	7189	59		
		12576	31		
2	Értékpapírok után	137976	95		
3	Házbér	75882	65		
4	Könyvek eladásából.	19000	—	245435	91
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czé- lokra	30000	—		
	b) műemlékek kiadására	10 00	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) könyvtára	10000	—		
	e) ókori classikusok kétnyelvű kiadására	3000	—		
	f) Akadémia összehajlaira	17000	—		
	g) Szótári munkásságra	4000	—	84000	—
6	Hagyományok és adományok			35061	54
7	Régészeti és embertani társulat járuléka .			1050	—
8	Árfolyamkülönbözet az év folyamán vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyam szerint vétettek fel . .			3120	—
9	Kazinczy-alapból			6948	62
10	Visszatérítés az osztályok részéről . .			8413	76
11	Archaeologiai bizottság hozzájárulása a Kö- nyöki munkájához			600	—
Átvitel				384629	83

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat			211017	77
7	Gróf Széchenyi István muzeumára			435	90
7a	Kazinczy levelezése kiadására a Kazinczy-alapból			6948	62
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			23533	28
9	Budapesti Szemle segélyezésére			8000	—
10	A magyar irodalom ismertetése külföldön			1140	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichté-re			3000	—
12	A könyv- és kéziratárakra			11260	70
13	Az Akadémia épületeire			16684	38
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			8362	30
15	Adó			29106	49
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			9175	50
17	Előre nem látott kiadások			5708	14
18	Millenniumi kiadványra			4444	74
19	Visszatérítés az alaptőkének, 11741:50 és pedig különféle leírások . 1308:74			13050	24
				354268	06
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			30361	77
				884629	83

Bevételezések állása 1900. december 31-én.

Költség. sz.		Mérleg száma	Bevételek 1900. évben		Költségvetés 1900. évre		Költségvet. 1901. évre	
			kor.	fl.	korona	fl.	kor.	fl.
	<i>I. Rendes bevételek:</i>							
1	Alapítványi kamatok . . .	1 a)	5386	72	5400	—		
2	Követelések utáni kamatok	1 b)	7189	59	5600	—		
3	Értékpapírok kamataiból .	2	137976	95	138000	—		
4	Házbér	3	75882	65	74000	—		
5	Könyvek eladásából	4	19000	—	19000	—		
6	Országos dotatio	5	84000	—	84000	—		
			329455	91	326000	—		
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>							
	Maradékok az osztályok mult évi költségvetéseiből	10	8413	76	8413	76		
	Régészeti és embertani társulat járuléka	7	1050	—	1050	—		
	A Kazinczy-alapból	9	6948	62	6000	—		
			16412	38	15463	76		
	I. Rendes bevétel		329435	91	326000	—		
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek		16412	38	15463	76		
	Az 1900. évre készített előirányzatnak főösszege . .				341463	76		
	Bevételezések 1900-ban . .		345848	29				
	Az 1900. évben több vétetett be, szemben az előirányzott összeggel . .				4384	53		
			345848	29	345848	29		
	Bevételek, mint fent		345848	29				
	Az 1900. évre előirányzott összeg, mint fent				341463	76		
	Hagyományok és adományok	6	35061	54				
	Az archaeologiai bizottság hozzájárulása Könyöki munkájához	11	600	—				
	Árfolyamkülönbözet	8	3120	—				
	Összes bevétel 1900. évben, illetőleg a Veszteség- és Nyereményszámlának főösszege		384629	83				
	Több vétetett be				43166	07		
	Veszteség- és nyereményszámla főösszege		384629	83	384629	83		

Budapesten, 1900. december 31-én.

Magyar földhitelintézet,
mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője.
Lukács. Szombathely.

Hagyományok és adományok 1900. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	1. <i>Adományok határozott rendeltetés nélkül:</i>				
1	Fehér Ipoly IV. részlet 5000 frt után			2000	—
	2. <i>Hagyományok határozott rendeltetéssel:</i>				
1	Néh. Palásthy Géza hagyománya:				
	értékpapirokban	23250	—		
	készpénzben	453	97	23703	97
	3. <i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i>				
1	Néh. Nagy Ferencz készpénzben . .	6547	87		
2	„ Hanzély Ignáczné „ . .	100	—		
3	Busbak Ádám „ . .	709	70		
4	Hollán Ernő „ . .	2000	—	9357	57
	Összesen . .			35061	54

Budapest, 1900. december 31-én.

Magyar földhitelintézet,
mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője.

Lukács.

Szombathely.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Gróf Széchenyi István levelei Hertelendy Károlyhoz.*

I.

Czenk auguszt 16. 1845.

Barátom, igen igen sok a dolgom. Ez okból csak sietve akarom jelenteni — hogy vagy 8—10 nappal ez előtt Füreden voltam: és pedig egyedül, a Balatont nézni, mikép állna rajta egy kis gőzös?

Komolyan akarok a dologban munkálni. De nincs elég időm. Csekély erőm igen sok részre szakadoz — vagy inkább: elvan osztva; — úgy hogy ha sokan nem segítnék, én magam nem bírom. —

Füredre magammal vittem egy külföldi szakértőt, ki vagy 12 gőzöst állított a sweitz-i és olasz tavakra, lehető legnagyobb sikerrel. Velem volt aztán az ó Budai gyár Directora. Most azon vagyok, hogy kisússek minél előbb egy talpra esett programját — például:

A hajó telik Füreden a vízbe bocsátva, *complet* . . . . .

Egy évi tartása . . . . .

Most van-e pénz? Ez lesz a kérdés? Álljatok elé Zalaiak, Veszprémiek, Somogyiak — lássuk szavakkal vagytok-e teli, vagy hazaszeretettel, akarattal stb.?

A programhoz azonban, a mit itt feljegyzék, nem elég. Kellene adatok is: I° putative micsoda utakat kellene e hajónak (Kisfaludynak szeretném nevezni) tenni?

II° Hová köthetne ki? Elég-e a mélység?

III° Milly árakra tarthatna számot, és személyekre.

IV° Milly Tariffát lehetne készíteni stb.

Én tegnap előtt jöttem ide, tegnap Sopron Ujhelyi Vasut ülésünk volt. Erősen dolgozunk. Tegnap már az is megpendült ülésünkön, nem fogjuk-e e Vasutat egy kissé *bellebb* — stb. vinni. Ma megint Bécsbe és onnan alkalmasint Prágába megyek — a cseh vasut megnyitására — aztán Pestre. Ha Ön irni akar, irjon Pestre. Ha a dolog egy kissé jobban meglesz érve, majd Deákkal is összekötésben teszem magamat.

Késő őszkor (előbb nem lehet), mert még Tiszahátát szándékozom bejárni, és aztán Fiuméba megyek — Balatoni Társaságot fogok alkotni — szóval: Ha van lehetőség a dologban, és igen nagy veszteség nincs, — másrészülr, ha nem hiányzik a szópuskapor mellett a tettrevágyás — tán már jövő nyáron üdvözölhetjük gőzösrül a Badaconsont! — Rajtam nem fog mulni. Nyilvánosan, ujság által fogom az egészet vinni. Lássá kiki, ki látni akar, — Transferálják az illetők

* Hertelendy Ferencz orsz. gyűl. képviselő úr ajándéka a Széchenyi-múzeum számára (L. e f. 78. lapján).

a Védegyleti olly annyira hasznos tüzüket vagy csak tüzüket $\frac{1}{10}$ részét e tárgyra — és lesz. — Pedig az egész táj más képet mutatna Isten áldja.

Sietve.

Széchenyi István.

II.

Pest sep. 21. 1845.

Barátom, ide mellékelve küldöm az ígért két levelet.

Ha lehet, látogasson meg. Tudja mindig szívesen látom.

Gőzöcsünket illetőleg — fa s pedig kemény fa, vagy kőszénny fő szempont. Ezeknek olcsósága teszi a Vállalat financiaiális sikerét: Tehát: körül kell nézni! S pedig láma nélkül.

Széchenyi.

III.

Kis Czenk octob. 29. 1845.

Barátom, Tegnap jöttem, holnap megyek, ma pedig még igen sok a dolgom, azért tehát csak röviden és fővonásilag —

Ha a Balatoni Gőzösre való gőzerőműveket még az idén sőt olly szaporán mennyire csak lehet meg nem rendeljük, 1846-ban nem készülhet el „Kisfaludi“. Ha bár fejűnkre állunk is. A jóra való erőmő gyárosok annyira el vannak látva sőt foglalva munka és rendelvénnyek által, hogy szinte kedvezés, ha valamit magukra vállallnak, kivált mi sürgető. — Időt veszteni pedig nálunk, hol mindent szalmatűzzel kell főznünk meg, igen igen veszélyes.

Mi tehát a teendő?

Rögtön felszámolni már mennyi van aláírva? Ha 50,000 pöngő forint biztosítva lenne — tüstént hozzá kell fogni.

E tekintetben tehát, méltóztassék computust tenni — és nekem írni. Én holnap Fiuméba megyek. Novemb. 10—15-ike körül Bécsben leszek. Novemb. 20 - 25-ike pedig Pesten, honnét aztán egy könnyen nem mozdulok, ha t. i. addig is sehol az utban nem hagyom csontaimat, a mi még éppen nem lehetetlen, mert már igen igen kifáradt ember vagyok. —

Ha már összegyűlt volna az 50,000 pöngő — mi tán nem lehetetlen, mert mint hallom nagy lelkesedés van az ügy iránt — Önnek és néhány felhatalmazottnak Pestre kellene jönni (Novemb. 25-ikétől kezdve Decemb. 15-ikéig) miszerint mozgásba tegyük a dolgot. Kérem irjon Bécsbe poste restante. Valódi tisztelettel

Sietve

Széchenyi István.

IV.

Decemb. 24. 1845. Pest.

Barátom, a szombati gyűlést úgy-e reggeli 10 vagy 11 órára tette? Délután én nem mehetnék.

Sietve

Széchenyi.

V.

Pest febr. 5. 1846.

Barátom, néhány nap előtt, mint Pinteritsch tán jelenté, határozatba ment, hogy a gőzgépek etc. „Kisfaludi“ számára tüstént megrendeltessenek. — S ez már megtörtént!! úgy hogy ha valami „Véletlen“ nem jön közbe, még az idén *evezünk!* — En mindenről gondoskodom. Önt háromra kérem 1° szaporítsa az aláírók számát; — és annak idejében segítsen bűségeen a pénzek beszédésében.

2° Mozogjon köszén végett —

3° Irjon tüstént *per summos apices*: az egész Balaton pontjait bejárva hol mindenütt kellene és lehetne ki kötni. Például: Füred, Tihany, Udvari, Ság stb.

Isten áldja

Széchenyi István.

Pest Julius 3. 1846.

Barátom, Masjon, ki e sorokat viszi, Önnel szóval fog értekezni, ha Ön Füreden van. Miután azonban nem egészen bizonyos Ön ott leszen e, röviden ezeket:

1° Penn Junius 23-ikárul írt, hogy az erőművek készek, és indulóban vannak!!!! —

2° a Balaton hidi nyilást igen drágáljuk! Az idevaló szakértők azt mondják, fele áron is ellehetne készíteni — azzal tehát várjunk egy kicsit.

3° Nulla Dies sine Linea. Csak irassunk irassunk alá! Báró Sina fellett e már szólítva? Majthényi asszonyosság Füreden??

4° A kenessei ügy iránt egy kissé még gondolkoznunk kell. Isten áldja. Én 8, 10 nap alatt Tiszahátra indulok.

Sietve,

Széchenyi.

VII.

Pest, július 13 1846.

Tisztelt Barátom, Ön tán egy kissé roszul fogja venni, hogy legközelebbi ülésünkből Pinterics által azt irattuk Önnek, hogy a fenéki híd kinyitásában megegyezünk ugyan s ekkép Önnek eddig tett költségeit helybenhagyjuk, de magát a munkát később kívánjuk végbevitetni.

Én igen felfogom Ön okoskodását, melyhez képest „nem lehet jövedelem, mielőtt meg nincs nyitva és meg nincs állapítva a leggyümölcsözőbb vonal“; ámde másrésztül én így okoskodom: „Ha nincs elégséges, forgató pénz a cassában a dolog nemcsak megindítására, de legalább is egy évre vitelére: megbukottnak tarthatni az intézetet“.

E két rosz közül:

„Meg van nyitva az egész vonal és mindenütt vannak kiszállók stb., de más részről nincs pénz a Cassában“ és

„Van elégséges pénz, de nem mehetni sehova is“ én ezen utolsót ezerszer kisebb rosznak tartom; mert pszichologiai axioma

hogy kész Cassához — bármily nagyok legyenek is a szükségek — mindig csatlakoznak új részvevők; midőn ha az üres cassa hire elterjed, egy fillért sem ír alá senki is.

Illy esetben valami banquier volna szükséges, ki jó remény fejében előlegez. És illyen banquier csak én lehetnék. Miután azonban én illyes lenni nem akarok és ekkép nem is fogok: mindennek hátra kell maradni inkább, mintsem hogy kiürüljön a cassa.

A gőzösre számítok mintegy . . . . . 55,000 pgó frt
Tán nem lesz annyi, de mégis meglehet, s így ha
semmi más költségünk nem volna is, nem maradna
több mint . . . . . 22,000 „ „

Mert aláírva (és NB. még ki nem fizetve) csak 77,000 pgó van.

Ne higgye, Barátom, hogy velem e sorokat részvétlenség vagy elhidegülés iratja. Én ma úgy szólok mint eleinte, hogy t. i. szívesen teszek mindent, de 1500 frton túl (mellyre aláírtam) nem kockáztatom pénzemet. És ezt is csak azért, mert száz vállalatban vagyok, és én tudom legjobban, mennyi mindenféle súly nyom.

Az aláírókat kell szaporítani minden módon. Ha kész a hajó és 20,000 frt a kézben, nem lesz nehéz még a mostani aláírókkal is 20, 30 percenttel nagyobb részt vétetni az ügyben. Erre suo tempore én is kész vagyok. Akkor ilyesféle lesz az okoskodás: „A hajó itt van, ej beh felséges! pénzünk is van; de most majd pénzt hogy keressünk? ki kell nyitni a fenéki hidat sat. sat., erre ennyi kell, ennyi költeni való pedig nincs! mert a cassában pénznek kell maradni. Mit tegyünk tehát? Bizony vagy égessük el a hajót, vagy álljunk össze 40, 50 en, és teremtsük ki a pénzt!” sat.

Csak Pinterics ne volna olly igen szelid ember! ő sokat irat-hatna alá! De így mindig csak vár. Semmi talentuma nincs a dolgot megkedveltetni.

Most két fő tengely körül forog az ügy:

1-szer Hogy mennyire csak lehet, gazdálkodjunk.

2-szor. Hogy aláírókat szerezzünk minden módon.

Isten áldja! én úgy el vagyok foglalva, hogy szegény fejem alig bírja. Pannonia gőzös tegnap ment Szegedre. En kocsin megyek oda holnap után.

Széchenyi István.

VIII.

Pest, sept. 27-kén 1846.

Tisztelt Barátom Uram!

Ne vegye rossz néven, hogy nem saját kezemmel és olly későn írok! De már annyira kifogytam időmből és erőmből, miszerint azt hiszem, némi jogom van engedékeny bírálatra tarthatnom számot.

Pinterics értekezett velem. Önnek f. hó 23-kán irt sorait pedig tegnapelőtt volt szerencsém kézhez vennem.

Röviden ez úttal csak a következőkre vagyok bátor Önt figyelmeztetni:

Pénz meg pénz, ez a fő dolog! — Pinterics nekem azt mondá, még 90 részvény van hátra, melynek csak az első rátája sem fizetett bé; — és hogy az aláírási ív „homlokzata” ollyas, melyhez képest törvényes és rövid úton az illetőket fizetésre nem kényszeríthetni!

Én megvallom, az aláírási ív homlokzatát nem vizsgáltam, tökéletesen Önben bizván, hogy azon nem fog hiányzania szükséges „bunkó”.

Ámde ha úgy van, mint Pinterics mondja: és csak egy prokátor is úgy ítélhet magyarországi prokátori és perpatvarkodó levegőnkben a dologrul, mint Pinterics: akkor „nagy a baj” — hahogy Ön szokott activitásával nem hajtja rögtön be a hátramaradt 90 részvény két első rátáját; mi aztán maga után vonná minden törvényes eljárás nélkül is a 3-ik rátát. — Ennek eszközlését én tehát mindekelőtt Ön szívére kötöm; kivált miután, mint Pinterics mondja, a hátramaradt 90 részvény jobbadán Zalában és Somogyban kelt el.

Hogy Kisfaludy meglehetősen szerencsével, és éppen születés napomon bocsáttatott vizre, azon igen örülök, és haladattal veszem Önnek barátságos óhaját, hogy földi napjaim száma jó tova terjedjen. — Adja Isten, ha erőben maradok és még valami hasznot végbevinni képes leendek.

Precious megérkezett, de beteg. Őt ehhezképest nem láthattam. Masjonnal azonban értekeztem.

Jó volna, ha most már elhatározottan lehetne tudni: mikor megyen legelőször a gőzös. De azt innen nehéz megítélni! — Minden esetre jó volna, ha Ön ez iránt a Füreden levő erőművísszel etc. értekezne, és ha például October 15-kén bizonyosan kész volna elindulásra a gőzös, annak legelső ünnepélyes próbáját October 20-kára tennék; mert ha például a Főherczeg Nádor meghivatnék sat. s eljönné, s aztán még sem volna elindulásra „Kisfaludy” kész, de néhány nap Füreden kellene várnia a Főherczegnek: ez igen rossz benyomást tenne, s nemcsak a Főherczegre nézve volna kellemetlen, de a többi várakozó közönségre sem kevésbé.

Mi a kapitányt illeti, azon leszek, hogy addig is, míg állandót találunk, vennénk egyet a Dunai Gőzhajótársaságtul kölcsön. Matrózok, mint Masjon mondja, már Füredre mentek.

Mi a gabnahordást illeti, calculustul függ. — Egy uttal most, minden vontató nélkül, alig lehetne a hajó fedezetére többet rakni mint 500 mérőt, és így 10-szer kellene Kisfaludynak fel és alá járni 5000 mérővel, holott két rakhajóra 6000 mérő férne; és ekkép minden áron azon kell lenniünk, hogy két rakhajó mielőbb épüljön. Én mindent tenni és mindenhol lenni, nem vagyok képes. A rakhajókat illetőleg nem tehettem a bécsi Administratioval eddigelé semmit, 1-szer mert illyesekről. ha negatívának nem akarja az ember kitenni magát, csak szóval értekezhetni; és 2-szor mert mindaddig, míg a szükséges pénz nincs kézben — mint ezt a dolog megindítása alkalmával nyíltan érintém, én semmi új teher bonyodalmiba keveredni nem akarok,

mint a hogy úgy is már elégséges fekszik rajtam, és én ekkép nem vagyok sem azon helyzetben, sem azon hangulatban, bármily kecsgető remények fejében a legkisebb kockajátékban is részt vehetni.

Azon hír, miszerint a főherczeg Nádor Füredre fogna „Kisfaludy“ megindításakor jöni, nem tudom, alapos, alaptalan-e. Tőlem nem származik.

Minélelőbb fogom Ön által megtudhatni, Kisfaludy teljes biztossággal mikor induland, annál szivesebben veendem.

Ismételve kérem Önt, ne tegye e határidőt igen szorosra. Gözösiünket előbb kisebb körben kell kipróbálni, és azért egy előleges kisebb próbára, melyet magunk közt tennénk, elég időt kell nyernünk, mihez képest az úgy nevezett „nyilvános első kirándulás“ minden baj nélkül üssön ki.

Födolog mindig, hogy elég pénzünk legyen, és e tekintetben jó volna, egészen köztünk mondvá, ha Ön minél több részvényest és nem részvényest csodítene egybe Kisfaludy első nagy kirándulása alkalmával. Ekkor, mennyire csak lehet, tökéletes tisztaságban ki kell mutatni, mennyi az aláírás, mennyi a beszedett pénz, mennyi a kiadás, és mennyi a szükség, mikor én — *de ennek szoros titoknak kellene maradni* — egy jó alkalmat megragadnék és e thema körül szónoklanék el egy kis variatiót: „Előre lelkesek, hátra selejtesek: kezdeni gyermek is tud, ámde befejezéshez férfiú kell, ügyünk sikere bizonyos, ha győzhetjük szuszszal; tehát én a 10 részvényemhez még ötöt, sőt többet irok alá: eb a ki nem teszen szinte erejéhez képest, és „éljen a magyar, áll Buda még“ sat. sat.

De mint mondom, ha ez titok nem marad, felsülünk, mert a finom orrú földi, ha megszagolja ezt, vagy elmarad, vagy valami mód elárkolja magát, mikor aztán késő. Ergo altum silentium!

Én ha tehetem szerét, kész vagyok néhány, sőt több nappal, előbb megjelenni Füreden, és egy kissé a legközelebbi környéket, mint Veszprémet, Somlóvárt sat. bejárnom.

Az előkelő pénzeseket, mint a püspököt, Maricsot, Zichy Miklóst, Festetics Antalt sat. jó volna különös levelekkel a nagy próbára meghívni.

A hajót jó volna, az idén egészen el nem készíteni, t. i. Cabin-jét, festését sat., de csak pongyolán tenni meg az első próbát, mert különben el volna hamarkodva az egész sat. —

És ez alkalommal csak annyit! —

Adjon Isten erőt, egészséget! s tudom, ha vállalatunk lelke — kit Önben tisztelünk — ép, bizonyos sikere lesz ügyünknek.

Legőszintébb hódolattal

Én alkalmasint néhány napra Bécsbe rándulok. Tegnap újra érkekeztem Masjonnal. Ő itt marad — Tehát Ön csak véle maradjon érintkezésben, tisztelő barátja

(Az utóirat Széchenyi sajátkezű írása.) *Széchenyi István.*

IX.

Pest, Octob. 30. 1846.

Tisztelt Barátom! Egészen köztünk: minél inkább fontolóra veszem, Balatoni Gőzhajózásunk ügyét, annál több scrupulusaim támadnak! Ha elég pénzünk nem lesz, megakadunk; mert mint már többször mondtam, és most ismétlem, én legjobb akarattal sem előlegezhetek sok pénzt. — Nincs más mód, mint részvényeket elszedetni, pedig ha lehet ad vires: 150,000 fl. pengő pénz. A kérdés az, ki fogja elszedni? Új részvényesek? Tán illyesek is fognak még találkozni. De nem sok, mert szinte minden *név* már az íveken van, melyektől valamit remélni lehetne. Az én felfogásom szerint arra kellene törekedni, hogy azok kik már aláírtak — azok tegyenek még valamikét.

Veszprémbe, mikor most keresztül utaztam ott, 17 részvényt voltam szerencsés aláíratni. A püspök, ki már 10 részvényt birt, *optima gratia*, még 10-re jegyezte fel nevét, Küllei 5-re sat. — Mennyire jól esett ez lelkemnek, nem mondhatom! Ha csak néhányan követik e nemes példát, és meg van a diadal!

Ön Barátom most nem tehet az ügyre nézve többet és jobbat, mintha

1-o A részvények minél nagyobb számbani kiadását eszközölné.

2-o Ha 1847-re minél olcsóbban beszerezné a szükséges égenyt! id est: fát, kőszént sat. —

Én Nékem annyi dolgom van, hogy némieket tüstént nem végezhetek — de azért részemről *mindent* elkövetek, mit a dolog sikere végett szükségesnek tartok. — Időről időre írni fogok Önnek. Kérem tegyen Ön hasonlólag. — Jó volna (de engemet nem nevezne) ha Ön Zichy Károlynak egy „szivre ható“ levelet írna. Nulla dies sine linea. Ezt kell szemben tartanunk.

Isten áldja.

Széchenyi István.

X

Novemb. 19. 1846 Pest.

Kedves Barátom, ha lehet, jöjjön el; de még most ne: majd mikor még egyszer írok; tán 14 nap vagy 3 hét után, mielőtt Bécsbe mennék.

Tegnap előtt küldöttem bizonyos Heinrich urat Füredre, miszerint vizsgálná meg a már létező és még létesítendő benyulókat sat. Mikor ez meg jön, tüstént felfogom Önt, idejövételre kérni. Késüljön tehát addig el, — 's kérjen e célra nézve tisztelt Nejétől, kinek kezeit csókolom, engedelmet!!! — Addig is, tegyen Ön ügyünkben mit tehet, szint úgy fogok én is cselekedni, s aztán ha itt össze jövünk mindent elrendelni, mit közösen kell végeznünk

A. Clark a hidnál, tüstént ide jövetele után, magasabb helyről leest, és igen igen (csak nem agyon) ütötte magát. Most, hála az

égnek veszélyen kívül van. A fenéki hid körül fásasztja most esztét, t i A. Clark — és azt reméli: fel is emelendi, tágasbra is nyitandja az érintett hidat, anélkül hogy ez által félbe volna szakítva a közlekedés vagy egy interimalis hidat kellessen építeni! Ez volna aztán az igazi Curiosum!

Igen sokakkal beszéltem, — Ifjabb Zichy Jánossal, Czinderyvel — Jankovics Lászlóval, ki 5 új részvényt vett — s így most 10-el bir — és mindent tenni fog, mit tőle csak kívánni fogunk. — Bécsből a rakhajók miatt még nem kaptam tudósítást. — Ezt nem szeretem! — Legnagyobb aggodalmam azonban az „Égető szer“ körül forog. — Ön tisztelt Barátom, mindenütt köszönt szagolt, sőt látott. Most sehol sem találunk. — Ha tudtam volna, hogy Ön olly vérmes ember, olly optimista mint most tapasztalom, — valóban nem tudom, egykönnyen belé egyezzem e a balatoni ügybe? Ön engem elcsábított! Most ki kell vánszorognunk a sárbul!!

Isten áldja meg.

Széchenyi István.

XI.

Pest, január 19. 1847.

Igen tisztelt tüzes Barátom!

Vettem Önnek f. hó 19-ikén költ levelét, Ön azon ideában van, hogy én nem akarom a Kisfaludyt juliusig használtatni, nehogy bepiszkolódjék. De nem úgy áll a dolog; mert én csak azt kívánnám elkerülni, hogy elégséges haszon nélkül előlegesen ki ne fásasztassék és be ne piszkoltassék a hajó. — Ha készen volnának a rakhajók vagy azoknak csak egyike is, azt mondanám: mentől előbb kezdjétek meg a hajózást. De így előre tudom, hogy a hajó csak a tüzelőszer árát sem fogja beszerezni.

Ha az ember az után indulna: „mit mondanak“, akkor már előre el volna veszve a dolog, mert „quot capita tot sensus“. Egyébiránt mindig lesznek olyanok, kiknek inyük szerint nem cselekedhetni, s azért egyedül a „jó számítás“ az, melly után indulni kell. Már most ha Ön kívánsága szerint menne a dolog, tudja-e, mit fognak a közgyűlésen mondani? Ezt: „Már februárban megkezdték a hajózást; ennyi tüzelő szer használtatott fel; a hajó már olly piszkos; a mozgonyok nem javultak; s még sem keresett csak annyit is, mennyi a tüzelő-szerre volna szükséges. Bizony rossz vállalat“. S hidegen fordulnak attul el. — Ha pedig akkor kezdjük meg a hajózást, nem juliusban, mint Ön hiszi, de mikor legalább egy rakhajó már készen lesz, akkor mit fognak mondani? mert egy rakhajóval sokkal nagyobb a hihetőség hogy haszonnal jár a hajózás mint a nélkül — azt fogják mondani: „Nagyon elkéstek; a pesti vásár milliókat hozott volna!“ és az egész harag személyemre koncentrálódván, nem csak nem fogná megzsibbasztani a dolgot, de azon remény fejében, hogy ha majd egyszer hamarabb kezdik, jobban fog menni, a részvét nem csökken.

Barátom, a napok még olly rövidek; a hideg olly nagy, be-nyulók nincsenek készen, az egész 1847-ki év nem tekintethetik másnak mint egy próba-esztendőnek. Nem volna e tehát az egész igazi tatáreljárás, ha most „hü-bele Balás“ minden igazi előkészület és elégségesen biztosító remény nélkül megkezdnök a csatát. Ön azt mondja: „nem egy czifra panorama s abba kukucsálás végett“ vett részvényeket. Erre én azt felelem: „Én pedig nem azért irtam alá, hogy minden combinatio ellenére vízbe dobjam a pénzt“.

Ámde se baj. Mi igen egymáshoz illünk Ön képezi a centrifuga, én pedig a centripeta erőt; s azért piszkoljuk csak be s pedig derekasan Kisfaludyt, de csak Istenért! *ne haszon nélkül!*

Én e napokban megint ülést fogok tartani. Akkor majd bővebben meglányunk minden kérdést; s mi engem illet, nem csak hátráltatni nem fogom, de minden esetre előmozdítandom a balatoni gőzhajózás sikerét.

Legvalódibb tisztelettel Önnek kész köteles szolgálja

Gr. Széchenyi István.

K ö r l e v é l

a Magyar Tudományos Akadémia t. tagjaihoz.

Hivatkozva a M. Tud. Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1901-ik választásra a tagajánlások 1901. februárius 28-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

az I. oszt.:

- A) nyelvtudományi alosztályában: 4 levelező tag,
- B) széptudományi alosztályában: 1 rendes és 2 levelező tag;

a II. oszt.:

- A) bölcs. és társad. alosztályában: 4 levelező tag,
- B) történettud. alosztályában: 5 levelező tag;

a III. oszt.: 1 tiszteleti tag,

- A) math. és phys. alosztályában: 5 levelező tag,
- B) természetrajzi alosztályában: 3 rendes és 1 levelező tag

választható legföljebb.

Budapest, 1901. februárius 1-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Márczius 15.

3. FÜZET.

Pasteur Lajos emlékezete.

(Kivonat *Högyes Endre* r. t. 1900 október 29-én olvasott emlékbeszédéből.)

A természettudományok gyors fejlesztésének mai mozgalmas korszakában, midőn a művelt országok több százra menő tudományos laboratoriumában ezer meg ezer kéz folyton kutat és dolgozik az egyes tudományágak területének bővítésén: már ritka az a genialis elme, a kinek eszméi tartósabban és több tudományra kiterjedőleg irányt bírnának adni a tömeges és egyetemes buvárkodás menetének.

Pasteur Lajos e ritka genialis elmék közé tartozott, a kinek neve még életében a tudományos buvárkodás egy határozott irányának symbolumává lett, a mely symbolum alatt a tudományfejlesztésben, még életében oldala mellett, vagy eszméi irányának távoli hatása alatt világszerte sok száz tudományos bűvár működött közre s a mely symbolum megmaradt vezető irányul halála után is és eszmebeli termékeny erejénél fogva a tudomány és emberiség hasznára az marad még beláthatatlan időig.

Pasteur Lajos élete folyásának külső kerete, a melyben benső tudományos élete keletkezett, kifejlődött és lefolyt, röviden a következő.

Született Franciaországnak Jura megyéjében, *Dole* községben 1822. december 27-dikén egyszerű polgári szülöktől. Atyja Napoleon egy kiszolgált őrmestere volt, mesterségére nézve timár, ki előbb Arboisban mint munkás dolgozott, ugyanott később egy szegényes, de önálló timárműhelyt nyitott és nehéz munkával kereste kenyerét. Anyja szintén egy egyszerű, de szorgalmas és okos nő volt, ki munkában, fáradtságban hű osztályosa volt férjének.

Középiskolai tanulmányait a besançoni kir. collegiumban végezte, a hol 18 éves korában nyerte el a felsőbb tanulmányokra képesítő bizonyítványát (diplome de bachelier).

Párisban öt év folyama alatt szerezte meg az egyetemi fokozatokat. A kémiai és physikai tudományokból 1846-ban agrégé lett. Mint ilyen tanári széket kaphatott volna egy vidéki lyceumban, de szívesebben maradt Párisban mint kémiai praeparator, a mely állást mint harmadéves tanuló kapta meg. 1847-ben 25 éves korában lett a kémiai és physikai tudományok doktorává. Kémiai praeparator volt 1848-ig, a mikor a lyoni lyceumba nevezték ki physika tanárának. Itt azonban csak három hónapig maradt, mert innen a strassburgi egyetemhez tették át helyettes tanáruul a kémiai és physikai tanszékhez. a hol 1852-ben. 30 éves korában. rendes tanár lett. Itt vette nőül a strassburgi egyetem rektorának leányát. 1854-ben 32 éves korában a lillei természettudományi kar dékánjává nevezték ki, hol e kar szervezésével 3 évig foglalkozott; 1857-ben az École Normale tanulmányi igazgatójává nevezték ki és így ismét visszajutott Párisba.

Mint igazgatónak tanszéke nem volt és csak 1863-ban kapott tanszéket az École des beaux Arts-ban, hol a geológiát, physikát és chemiát kellett előadnia: végre 1867-ben 45 éves korában nyerte el a Sorbonne-ban a kémiai tanszék rendes tanárságát és mint ilyen működött 1875-ig, 53 éves koráig, a midőn a nemzetgyűlés számára 12,000 frank évi tiszteletdíjat szavazván meg, tanszékéről lemondott és ezután tisztán tudományos felfedezéseinek élt. A veszettség prophylacticus gyógyításának felfedezése után az évi tiszteletdíj 20,000 frankra emeltetett. 1888-ban lett a róla elnevezett Pasteur-intézet igazgatójává 66 éves korában és itt élt haláláig, mely 1895 szeptember 27-dikén érte utól 72 éves korában.

Pasteurnak e hosszú, 21 éves korától 72 éves koráig terjedő tanári és tudománybúvári pályáját két nagyobb esemény szakította meg. 1868-ban 45 éves korában a selyemhernyó-betegségek tanulmányozása közben gutaütést szenvedett, melyből szerencsére tiszta elmével, de fájdalom, haláláig tartó feloldali bénulással szabadult meg. Azután az 1870-dik évi porosz-francia háború a communenel, mely megakadályozta abban, hogy Párisban búvárlatait folytathassa. De még ez idő alatt sem pihent. A feloldali bénulásból gyógyulta alatt Napoleonnak egy trieszti birtokán folytatta és fejezte be kísérleteit a selyemhernyó-betegségekre vonatkozólag; a commune alatt barátjának és tanítványának, Duclaux-nak clermonti laboratoriumában kezdte meg a sörbetegségek javítására czélzó kutatásait. Életének többi idejét a legutolsó évek gyöngélkedéseinek kivételével, tanári hivatalos teendőin kívül, szakadatlan tudományos búvárkodásban töltötte. Házi tűzhelye és egyszerű laboratoriuma volt örökös oltlona, melyekből csak az akadémiái ülésekre és egy-egy nagyobb tudományos

congressusra távozott el, rendesen, hogy egy-egy nagyobb tudományos fölfedezését tegye közzé.

A párisi Ecole Normale Ulm-utczai oldalán levő üres granariumból rügtönzött egyszerű laboratóriumából kerültek ki világhírű dolgozatai. Midőn 68 éves korában a mostani gazdagon felszerelt intézetbe beköltözött, már elgyengült aggastyán volt és itt töltött, hátralevő évei folyamán már csak eszméinek megtestesülésében és tanítványai búvárlataiban gyönyörködhetett.

* * *

Pasteur tudományos élete pályafutásának ez egyszerű külső keretében igen intensív és csodálatosan egységes volt. Egy ugyanazon tudományos gondolat fejlődött ki benne logikailag és harmonikusan. Igaz, hogy mikor első kristálytani tanulmányait végezte, maga sem tudta, hogy egykor a veszettség gyógyításához fog eljutni. De Columbus Kristóf sem tudta, mikor elindult, hogy fel fogja-e fedezni Amerikát. Csak benső divinatiójában sejtette, hogy ha mindig ugyanazon irányban halad, okvetlenül fog találni valamelyes új dolgokat. Így volt a dolog Pasteurel is. Legelső dolgozatában az élet egy problémája tünt fel előtte, megtalálta az utat, hogyan kell annak megfejtéséhez eljutni és attól kezdve azon az úton haladt és arról le nem tért. És ez útján szakadatlanul fontosabbnál fontosabb felfedezések kísérték.

Legelső dolgozatai (körülbelül 15 értekezés) a *cristallographia* illetőleg a molecularis physika és chemia köréből valók. Ezekhez az inspiratiót még tanulókorában az École Normale-ban szerezte és azokat mint chemiai praeparator kezdte meg. E vizsgálatok különösen a kristályalak és a chemiai alkat viszonyára és a kristályok fénysarkító sajátsága okának kiderítésére vonatkoznak. Vizsgálatai és kísérletei közben, melyeket különösen a borkősav és borkősavas sók körül végezett, rájött, hogy nem egy, hanem kétféle borkősav van; egyik, a melyik a fényrengés síkját jobbra, másik, mely azt balra fordítja. Amazt már előtte ismerték, emezt ő fedezte fel. A két sav együttesen adja a paratartarsavat, a mely a fényrengés síkjára nem hat. Hasonlókép áll a dolog a különböző savak kali, natron és ammoniak sóival is. A paratartarsók hatástalanságának okát arra vezette vissza, hogy azoknak kristályai szimmetrikusak, a jobbra- és balrafordító tartrátokét pedig arra, hogy a kétféle borkősav kristályai aszimmetrikusak és tényleg kimutatta az ellentétes hemiedriás lapokat rajtuk. E kísérletekből következtetéseket vont a molekulák és bennök az atomok szerkezetére, felállította a tételt, hogy a fénysarkítás oka a molekulák disszimetriájában van. Miután azt tapasztalta, hogy a fényrengés síkjára atcive ható testek mind a szervi világból erednek, a disszimmetrikus erőt az élő sejtekre vezette vissza és

úgy képzelte, hogy ebben rejlik végelemzésben a különbség élő és nem élő test között.

Pasteur ez első dolgozatai, a bennök elért kísérleti eredmények és a hozzájuk fűzött elmélkedések sok tekintetben alapvetői lettek a mai stereochemiának és őt egy csapással az elsőrendű tudományos kísérletezők és gondolkodók sorába emelték. Ugyan e cristallographiai kutatásai közben találta meg az első vezető irányt későbbi messzeható vizsgálataihoz.

E kísérleteiben jelent meg először a mikroorganizmus, a mely őt azután az *erjedésre* vonatkozó nagyszabású tanulmányaihoz vezette, a melyekről 1855-től egész 1879-ig mintegy 69 értekezést tett közzé.

Midőn Pasteur idevonatkozó tanulmányát elkezdette, Liebig nézetei voltak uralkodók az *erjedés* tanában. Ő az erjedés, rothadás, korhadás folyamatát Lavoisier-vel, Gay Lussac-kal tisztán chemiai folyamatoknak tekintette és kizárta azt, hogy e folyamatok előidézésében része lenne azon apró élő és szaporodó lényeknek, melyek e folyamatokban mindig találhatók és a melyeket már azelőtt sokan észrevettek bennök és a melyeknek e folyamatok előidézésében, különösen Cagniard-Latour, Schwann. Helmholtz, actív szerepet tulajdonítottak. A kérdés kísérletileg még nem volt alaposan áttanulmányozva. Pasteur a kristálytani tanulmányaiból elvont molecularis physikai és chemiai eszméivel fogott a kérdés tanulmányozásához. A természet dissymetrikus erőiről alkotott eszméinek nyomása alatt arra a következtetésre jutott, hogy a némely erjedési folyamatnak egy mellékterménye gyanánt fellépő amilalkohol, melynek fénysarkító hatása van, nem származhatik egyszerűen a czukor chemiai széteséséből, hanem az csak valamely élő lény közbejöttével keletkezhetik. Így már a priori a vitalisták nézetéhez csatlakozott. Azután részletes kísérleti tanulmány alá vette a különféle erjedéseket: a tejsavas, alkoholos, a vajsavas erjedést, a rothadást és kétségbevonhatlanul kimutatta, hogy e folyamatok létesítésében mindig *apró élő szervezetek* szerepelnek, melyek táplálkozásuk és szaporodásuk közben bontják szét az erjedő anyagot, ezek tulajdonkép az erjesztők, nélkülök nincs erjedés és rothadás. Kimutatta azt is, hogy e *különnemű erjedéseknél különböző mikroorganizmusok* indítják meg és tartják fenn a folyamatot és ugyanazon mikroorganizmus csakis ugyan azon erjedést képes előidézni. Ez apró szervezetek életviszonyainak tanulmányozása közben jött rá arra is, hogy egy része az erjesztő szervezeteknek — a vajsavas erjedés mikroorganizmusa — oxygen nélkül él és szaporodik, oxygenben pedig elpusztul. Pasteur e vizsgálatait még Lilleben kezdte, de javarészt Párisban az École Normaleban az Ulm-utezai laboratóriumában folytatta. E vizsgálatok vonták először

Pasteurre a világ figyelmét, részint azon élénk és majdnem elke-seredett vita folytán, a mely e tárgyban közte és a nagyhirű német vegyész, Liebig között folyt, részben az ő tanainak az erjedési industriába történt gyakorlati bevitelét folytán. Liebig és Pasteur között a nagyszabású vita egész a 70-es évekig folyt. A vitából Pasteur került ki győztesnek.

Annak kísérleti kimutatása, hogy a különféle erjedési és rothadási folyamatokat különböző apró élő szervezetek idézik elő, Pasteurt azon kérdés továbbkutatására vezette: *honnan kerülnek ezen apró szervezetek az erjedő és rothadó folyamatokba?* és ez irányban folytatott vizsgálatai belesodorták a tudomány egy rég kutatott és vitatott, de függőben levő kérdésének, az *östermődés* — *generatio aequivoca* — kérdésének tanulmányozásába. Keletkezhetnek-e önmaguktól a szerves világ nem élő anyagaiból élő lények? e kérdés előtte már sok tudós elmének volt gondolkozása és elmélkedése tárgya. Éppen az erjedő és rothadó folyamatok tanulmányozása volt az a tér, melyen a kérdést eldönteni akarták. Egy teljesen átlátszó élettelen szervi és nem szervi anyagokból összetett folyadék, melyben mikroszkop alatt sem lehet látni semmiféle alakelemet, ha a levegőn áll, egy idő múlva megzavarodik és megtelik milliárd meg milliárd apró élő lényekkel. Benne teremnek-e ez apró lények a folyadékban önmaguktól? avagy kívülről jött csirákból támadnak és szaporodnak? e felett vizsgáldotak, kísérleteztek Pasteur előtt már sokan, így Buffon, Needham, Spallanzani, Schultze, Schwann, Schröder és Dusch stb. A kérdés tisztázatlan és eldöntetlen maradt. Az östermődés lehetősége eszméjének megmaradtak a magok védői és ellenzői. Pouchet a hatvanas évek elején érdekesen és elmésen kigondolt kísérletekkel igyekezett bizonyítani a franczia tudományos Akadémia előtt az östermődés lehetőségét. Pasteur ekkor elegyedett be a kérdés tanulmányozásába, melyre az erjedés tanulmányai folytán felhíva érezte magát. Ő ismét a szervi dissymetriás erők suggestiója alatt a priori ellenzője volt az östermődés lehetőségének, most kísérletileg akarta bebizonyítani lehetetlenségét. Pouchet kísérleteit kritikai vizsgálat alá vette, kimutatta ben-nök a hézagokat és megdönthetlen bizonyosságú kísérletekkel kimutatta, hogy az *erjedő és rothadó folyadékokban az erjesztő csirák mindig kívülről a levegőből, annak a porából jutnak be, ezek nélkül oly folyadékokban, melyek előbb csiramentesekké létettek, erjedés és rothadás soha nem áll be.* A levegő porának és benne az erjesztő apró szervezetek ubiquitása magyarázza meg a természet háztartásában mindenütt jelentkező bomlási folyamatok ubiquitását.

Szintén a hatvanas évek első felére esnek Pasteur tanul-mányai az *ecetes erjedésről* és a *bor elromlásáról*. Mind a két

folyamatnak megtalálta az előidéző mikroorganizmusát a mycoderma acetit, mely az alkohol eleczeteseződését hozza létre, továbbá egyes borbajoknak külön-külön mikrobjait, melyek az elsavanyodást, megkeseredést, nyulóssá változást stb. okozzák. Ugyan e mikrobiológiai tanulmányai alapján gyakorlati eljárásokat gondolt ki az eczetgyártás javítására, miket az orleansi eczetgyárosok elfogadtak; továbbá a borbetegségek megelőzésére a bor *felmelegítését* hozta javaslatba, mely a bor romlását előidéző bakteriumokat megöli és a bort, a nélkül, hogy ízét, zamatját változtatná, tartóssá és így szállíthatóvá teszi. Ezt az ú. n. „pasteurizálás“-t a francia borászok nemsokára elfogadták és a gyakorlatban nagy haszonnal értékesítették.

Pasteur tudományos élete folyása e vizsgálatok végeztével külső körülmények folytán ismét új irányba zökkent, mely az ő előbb molecularphysikai, később biochemiai irányban járó gondolat- és eszmevilágát s ennek következtében kísérleti kutatásainak vezérfonalát is, akarva nem akarva, a pathologia előtte addig ismeretlen birodalmába vezette. Eddigi felfedezései nevének dicsőséget, az ezutának halhatatlanságot biztosítottak.

1865-ben kapta a megbízást a francia kormánytól, hogy a délfraanciaországi selyemtenyésztést végpusztulással fenyegető selyemhernyóbetegséget, az ú. n. *pébrine*-t (szemcsézetség, szemcsékór) tanulmányozza és találjon módot, ha lehet, annak megszüntetésére. Ez a baj 1849 óta lépett volt fel Franciaország sericulturájában és évről-évre nagyobb pusztítást okozott a selyemhernyókban és a selyemgubótermelésben annyira, hogy a gubótermelés, a mely 1853-ban 26 millió kilogramm volt 130 millió frank értékben, 1865-ben lecsökkent egészen 4 millió kilogrammig 30 millió franknyi értékig; a mi tehát 100 millió franknyi évi veszteségnek felelt meg. Megkísérlettek a baj megszüntetésére minden lehetőt, sikere semmi se volt. Délfraanciaország, melynek népessége nagyobbára a selyemtenyésztésből él, kétségbe volt esve és folyton petitionált a kormánynál, hogy segítsen rajta. A kormány kiadta véleményes jelentésre az ügyet az Akadémiának, az pedig a híres vegyésznek Dumas-nak, Pasteur volt tanítójának. Tudományos körökben meg voltak győződve, hogy ha valaki, akkor csak Pasteur lesz képes kitalálni valamely eljárást a baj megszüntetésére. Dumas azért felkérte Pasteurt, hogy fogadja el a kiküldetést. Pasteur vonakodott előbb, mondván, hogy ő életében sohase foglalkozott még selyemhernyókkal. „Annál jobb — mondotta Dumas — ha nem tudsz semmit a dologról, legalább saját ideáid lesznek, melyek tulajdon észleleteiden alapulnak.“ Pasteur végre engedett és családjával együtt délre ment és kitalálta a baj megszüntetésére azt a lényegében igen egyszerű módszert, a mit ma már az egész

világon használnak, hogy a *selyemhernyó petéinek termelése* folyamán a beteg peték közül kiválogatják az ép petéket és csak azokat tartják meg a jövő évi termelés biztosítására, a beteg petéket pedig elégetik. Pasteur e módszere visszaadta Délfranciaországnak kenyerét és praeventív módszert nyújtott az egész világ selyemtenyésztésében a pébrine-betegség csapásainak kiküldésére.

Pasteur e felfedezése és annak gyakorlati alkalmazhatósága azonban nem egy csapásra született. Ő a kérdés kísérleti vizsgálatával hat éven keresztül foglalkozott és e tárgyban 1865-től 1870-ig nem kevesebb mint húsz értekezés és röpirat jelent meg tőle. A tudományos tények, a miket megállapított, a következők. Pár évi kísérletezés után kimutatta, hogy a bajnak igazi oka azon apró mikroorganizmusokban van, melyek a beteg hernyók testében mindenütt, de különösen a belek tartalmában találhatók; kimutatta, hogy a mikroorganizmusok viszik át a bajt a beteg hernyó nedvei vagy ürülékei útján az ép hernyóra, azaz hogy a baj átörökölheto; kimutatta, hogy a baj átragadása ellen legjobb mentés az elkülönítés a betegségben szenvedő állatoktól és a tisztaság. Mindezen kérdésekre ma már a legkülönfélébb állati és emberi fertőző betegségekre vonatkozólag számtalan kísérleti bizonyítékunk van, a praeventív orvosi tudomány is folytonos gyakorlatában van azoknak. Mikor Pasteur e kísérleteivel kezdett foglalkozni, e kérdések még mint fölvetések és lehetőségek csak a levegőben lebegtek. A helyes következtetésre a kísérleti alapot Pasteur e kísérletei kezdték megadni.

Ugyanezen vizsgálatai folyamán Pasteur a selyemhernyóknak egy addig nem ismert és le nem írt betegségét is felfedezte: a „flacherie“ t vagy renyhekórt és erre vonatkozólag szintén kísérletileg kimutatta, hogy azt egy az előbbtől különböző mikroorganizmus okozza, hogy az szintén fertőző baj és még erősebben mint a pébrine. A fertőző anyag itten a bélürülékben van, a mely a fertőzőképességet kiszáradás után is sokáig megtartja, akkor is, mikor belőle a mikroorganizmusok eltűnnek. Ezt úgy magyarázza, hogy ezek a mikroorganizmusok endogen spórákat fejlesztenek, a melyek az anya-mikroorganizmus testének eltűnése után visszamaradnak és szívós életük folytán sokáig fentartják a beszáradt ürülék fertőző képességét.

Pasteur ez alapvető kísérleteivel az erjedéstani tanulmányaiból elvont eszméit és vele együtt a kísérletező módszert belevitte a fertőző betegségek pathológiájába. Mikor e vizsgálatait a hetvenes évek elején bevégezte, elméjében kész volt a hypothetikus általánosítással, hogy a magasabb rendű állatoknak, sőt az embernek ú. n. járványokban jelentkező betegségei is ilyen eredetűek és hogy azokat, úgy mint a különféle erjedé-

seket, a bornak különféle betegségeit, úgy mint a selyemhernyó kétféle baját külön-külön mikroorganizmusok okozzák, és hogy e fertőzésekkel szemben alkalmas módszerekkel éppen úgy lehet majd egykor küzdeni, mint a bor betegségei és a selyemhernyók bajai ellen. Ő ez általánosításai kísérleti megvizsgálásának megkezdését már ez időben tervezte, későbbi híres anthrax-tanulmányainak alapvonalai ki voltak gondolva elméjében, de nem volt abban a helyzetben, hogy kísérleteit megkezdhesse. A 70-es években kitört porosz-francia háború, majd a commune megakadályozták, hogy Párisban maradjon. Clermont-Ferrandban vonult meg tanítványának, Nocardnak kémiai laboratóriumában és ott foglalkozott huzamosabb ideig inkább szórakozásból, mint jókedvből *a sör betegségeivel* és annak megjavításával. E tanulmányából is az derült ki, mint a borbetegségek tanulmányozásából. A romlott sör bajait is a rendes erjedéshez nem tartozó idegen mikroorganizmusok okozzák és a sör elromlását is úgy lehet megelőzni, mint a borét, *felmelegítéssel*, valamivel alacsonyabbra mint azt. Ennek a jóformán időtöltésből, de hazafias célzattal tett tanulmánynak is megvolt a maga praktikus hatása, mert azon tanácsokat, melyeket az ezen kérdésben írt értekezéseiben és könyvében Pasteur felhozott, a francia sörgyárosok elfogadták és általuk a francia sörgyártást a német és osztrák sörgyártás színvonalára emelték.

A ragályos betegségek lényegéről a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a fogalmak még mindig igen zavarosak voltak. Az az eszme, hogy azok az élő szervezetben lefolyó nagyszabású, az erjedéshez hasonló folyamatok, régen bevésették már az orvosi gondolkodásba, de a folyamatok benső működésének megítélésében, vajjon tisztán kémia-physikai úton jönnek-e létre vagy pedig — mint némely felfogás szerint az erjedést — élő mikroorganizmusok okozzák-e, bizonytalanság uralkodott. Henle ugyan már a negyvenes években elméleti következtetéseiben oda jutott, hogy ennek a ragadós anyagnak, a mi a betegséget egyik szervezetről a másikra átviszi, *eleven anyagnak*, sőt, mert az az átragadás után a szervezetben felszaporodik, *élő, apró szervezetnek* kell lenni; de az egyes ragadós betegségekben olyan apró élő szervezetet, melyről állítani lehetett volna biztossággal, hogy efféle ragadós betegséget létre bír hozni, sem ő, sem azok, a kik az ő felfogásában később is osztottak, nem tudtak kimutatni, habár sok minden arra mutatott, hogy az ő theoriája helyes alapon mozog. Döntő kísérletek híján illetékesen az egész kérdés csak a speculatio terén maradt. Pasteurnak erjedéstani vizsgálatai a hatvanas évek folyamán újra napfényre hozták az orvosi tudomány e lebegő kérdését. Az östermődésre vonatkozó vizsgálata folyamán felmerült azon kísérleti

lelete, hogy a rothadást a fehérjetartalmú anyagokban a levegő porában levő és vele együtt beléjük eső apró mikroorganizmusoknak, csiráknak felszaporodása okozza és hogy ha e csiráknak a fehérjetartalmú folyadékokba való bejutása szabatosan megakadályoztatik, a rothadás elmarad: az angol sebészt *Listert* már 1864-ben arra vezette, hogy a sebekhez szegődni szokott pyaemikus és septikus lázak keletkezését szintén a levegőből a sebbe hulló csirák hatásának tulajdonítsa és ennek alapján a sebek orvoslásában behozta az azóta tapasztalatilag helyesnek bizonyult *antiseptikus*, illetőleg *aseptikus* eljárást, melynek alap gondolata teljesen megegyezett *Semmelweis* hazánkfiának még a negyvenes évek vége felé tett s éles megfigyelések alapján felállított nézetével és arra épített gyógyeljárásával, hogy a szülés után visszamaradó endometralis sebekhez csatlakozó ú. n. gyermekágyi láz, részint a levegőből, részint a kezelő személyzet eszközeiről vagy kezéről, a méhsebbe jutott porra és piszokra vezethető vissza és hogy a baj megelőzésére a piszok bejutásának megelőzése szükséges. 1874-ben *Guérin* francia sebész ezen irányban megindított nagyobb tanulmánya folyamán a seblázak keletkezésére, valamint a gyógyításra ugyane nézeteket fogadta el és hozta gyakorlatba. A hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején a német pathologusok is kezdtek foglalkozni a kérdéssel. Nyilván azon analógiák alapján, hogy a különféle erjedéseknél különféle mikrobák indítják meg a folyamatot, továbbá, hogy a selyemhernyó-betegségeknél kísérletileg is ki lett mutatva, hogy két különféle mikroorganizmus két különféle betegséget hoz létre, megindultak a vizsgálatok arra nézve, hogy a különböző betegségeknél keressék a mikroorganizmusokat, a melyeket a németek általában bakteriumoknak neveztek. *Kiebs*, a kórboneztan tanára tette e tekintetben akkor legkiterjedtebb mikroszkopiai vizsgálatait. Miután azonban a legkülönbözlőbb folyamatoknál sokféle és sokszor ugyanazonos bakteriumokat találtak és kísérletileg bebizonyítani nem tudták, hogy a talált bakteriumok képesek-e előidézni az illető betegséget: ezen akkori mikroszkopai vizsgálatok nem sokat lendítettek a kérdés tisztázására, sőt bizonytalan eredményeik igen alkalmasak voltak arra, hogy az új vizsgálati iránynyal szemben az orvosok nagy tömegében meglehetősen erős scepticismust keltsenek.

Ily körülmények között Pasteur, részint saját benső hivatásától vezéreltetve, mely őt mint szenvedélyes kutatót és felfedezőt szakadatlanul új és meg nem fejtett problémák megoldására ösztönözte, részint az orvosi tudományban már eddigelé szép tért elfoglalt tanainak védelmére és esetleges újabb ténfoglalása végett, elhatározta, hogy felveszi e kísérleti tanulmány fonalát. Nem könnyen ment bele a dologba. Ő anatómiával,

physiologiával, pathologiával sohasem bibelődött, foglalkozásánál fogva csak a chemia és physika ablakán át csak nagy általánosságban tekinthette az orvosi tudományt. A kísérleti élettan és a kísérleti kórtan részlet-módszereiben járatos nem lévén, habozott az ide tartozó kérdések kísérleti kutatásába belefogni. Ő még a selyemhernyó betegségeivel való foglalkozása elején eljárt egy ideig a híres élet- és kórtani experimentator, Claude Bernard Collège de France-beli előadására, hogy annak classikus kísérleteiből themájának megoldására valamit tanuljon, a boneztan és élettan részleteiben azonban nem lévén jártas, azokat könnyedén — és a mire ideje nem volt — elég tanulmányozás nélkül meg nem értette és csakhamar abbahagyta. Éles esze és kísérletező genie-je az első próbálgatásoknál belátta, hogy azon irányban, melyben az ő gondolatai jártak, e kérdés tanulmányozásába a részletek ismerése nélkül is belefoghat. A selyemhernyó betegségeiről olvasgatva találta, hogy a foltos betegségben szenvedő selyemhernyó baját némely vizsgáló azon apró kis szemcseszerű mikroorganizmusoknak tulajdonítja, a melyek a halállal végződő betegség alatt annak beleiben és egyes szöveteiben felhalmozódnak. Rögtön megvolt a kísérleti terve. E mikroorganizmusokat ki kell venni a frissen elhalt hernyó testéből és megnézni, hogy azokat egy ép hernyóval érintkezésbe hozva vagy ételében beadva megbetegszik vagy elhal-e? Ha igen és ez sok vagy minden kísérletben így mutatkozik, biztos a következtetés, hogy a betegséget és halált a mikroba okozza. A betegedés és a halál létrejöttének részletes physiologiai és pathologiai folyamatainak nem ismerése azon kérdés eldöntését, hogy e baj mikrobikus eredetű-e vagy nem? nem alterálja. A selyemhernyó-betegség pathologiai kérdésének ilyen egyetemes szempontból tekintése őt e kísérleti tanulmányában, mint láttuk, teljes sikerre vezette. Bizonyára a sikeres vizsgálati eredményeinek reminiscentiája bátorította fel arra, hogy újabb kísérleti nagy fölfedezési útjára bizonyos merészséggel, de a bekövetkezendő sikerben való erős hittel nekiinduljon.

És ez erős hitben nem esalatkozott. 1876-tól a nyolczvanas évek végéig, tudományos élete folyásának befejező korszakáig, az experimentális pathologia és therapia terén a fölfedezések egész sorozatára jutott, mely fölfedezések az ő tanait egyetemes érvényre emelték a fertőző betegségek pathologiájában, és korszakalkotókká lettek therapiájokban is.

Kezdődik a felfedezési út a *lépfene-betegség* tanulmányozásával. Ez a betegség, mely leginkább a juhokban és szarvasmarhákban jön elő, az emberen pedig mint pokolvar szokott előfordulni, különösen alkalmas a kísérleti tanulmányra. Egy csepp vérrel át lehet vinni a bajt a benne szenvedő juhokról kisebb

állatokra, a házinyúlra és a tengeri malaczkokra, fehér egerekre, valamint ezeknél egyikről másikra. Ezekkel a laboratoriumokban bőven, olcsón rendelkezünk és kísérleteket velők akármily változatban, akármily számban csekély költséggel tehetünk. Ezt a betegséget választotta kísérleti tanulmányra Pasteur továbbá azért, mert ez már tanulmányozva volt előtte bizonyos fokig éppen abból a szempontból, a melyből ő kívánta vizsgálni a kérdést. Az anthraxos állat vére, midőn egyik állatról átragasztani bírja a bajt a másikra, tele van apró egyfajta kis bacillusokkal, az ú. n. anthraxbacillusokkal oly nagy mennyiségben, hogy számuk sokszorosan meghaladja a vér vörös sejtjeinek számát. A kik ezt először 1850-ben (Rayer és Davaine) felismerték, tekintettel arra, hogy a vérben más elváltozást nem találtak, mindjárt felvetették a kérdést, nem ezek az apró lények alkotják-e magát a fertőző anyagot? Eldönteni nem tudták sem ők, sem utódjaik, a kik e kérdéssel foglalkoztak, mert nem voltak képesek különválasztani e mikrobákat a vér többi részeitől és egész elszigetelten külön próbálni meg velők, hogy elő bírják-e idézni az anthraxbetegséget? Pro et contra sokat kísérleteztek és vitatkoztak egészen addig, míg Pasteur meg nem jelent a vitában. Ő 1876-ban elkezdett kísérleteiben csakhamar tisztába hozta a kérdést. Azt a módszert ismételte meg, a mit a selyemhernyó általa felfedezett flacherie — renyhekór — betegség tanulmányozása alkalmával használt a mikroorganizmusoknak a szövettörmelékektől és nedvektől elválasztására és tisztán tenyésztésére. Vett egy csepp anthraxos vért és azt bizonyos mennyiségű pl. 50 ccm. felfőzött vizeletbe vetette; azt tapasztalta, hogy egy idő múlva az egész folyadék megzavarosodott és tele lett a vércsepp bacillusaihoz hasonló bacillusokkal, ha ebből egy cseppet ismét ugyanannyi steril vizeletbe vitt, 24 óra múlva az ismét zavaros lett és ismét eltelt bacillusokkal; akárhány ízben folytatta az átoltoztatást, akár a huszadik átültetés után is ugyanaz mutatkozott, mint az első átültetés után, és ha az akárhányadik átoltás után keletkező zavaros folyadékból egy cseppet élő nyúlba vagy malaczba beoltott, azok éppen olyan gyorsan és biztosan megkapták a halálos anthraxos betegséget, vérökben felszaporodott anthraxbacillusokkal, mint az első esetben, midőn direkt anthraxos vérrel oltotta be az állatot. Nem állott be az anthraxos halál akkor, ha a folyadékokból a bacillusokat leszűrte és csak a tiszta folyadékot fecskendezte be és pedig akármily mennyiségben. Világos tehát e kísérletből az, hogy az anthraxos vércseppben a fertőző anyagot a bacillusok alkotják, mert azon végtelen hígítások folyamán a vörös és fehér véresejtek és törmelékeik annyira meghigulnak, hogy részecskéik a legnagyobb mikroskopi nagyítás alatt sem láthatók és e hígítási folyamatban csak egy az állandó tünetény.

nevezetesen az átoltott bacillusoknak a minden oltás után történő szertelen felszaporodása. Ez egyszerű, de cardinalis fontosságú kísérleti eredményt 1877. április 30-dikán jelentette be az Akadémiának.

Ez által tehát ki volt mutatva, hogy az anthrax-betegség vírusa maga az anthrax-bacillus és megadva a cardinalis kísérleti módszer, a melylyel a kérdést egyéb fertőző betegségeknél is eldönteni lehet. E módszer lényegét nem változtatta Koch Róbertnek ú. n. *szilárd talajra való kitenyésztés* módszere sem, csak tökéletesítette, a mennyiben a szilárd tenyésztő talajon az egyes bakteriumfajoknak elkülönítése a szövetek törmelékétől és egymástól sokkal szabatosabban történhetik, mint a Pasteur féle folyadékmódszernél.

Pasteur e kísérleti tanulmánya ismét megerősítette azon hitet, hogy a fertőző betegségek okát a mikroorganizmusokban kell keresni és számtalan ilyen irányú tanulmányoknak indította meg a legkülönbözőbb nemzetek buvárai részéről a hasonló vizsgálatok fonalát és megalapítója lett a *mikrobiológiának* vagy *bakteriológiának*, a melynek oly nagy szerepe van most az orvosi és közegészségi tudományokban.

Pasteur maga szintén tovább indult a megkezdett úton és nemsokára egy újabb fölfedezéssel lépett fel. 1879-ben egy másik állatbetegséget kezdett tanulmányozni: az úgynevezett *szárnyasok koleráját* (cholera des poules), mely a házi apró szárnyasoknak igen gyakori nyavalyája. Ez szintén ragadós baj és járványszerűleg pusztítja az aprómarhaállományt. A baj abban mutatkozik, hogy a tyúk el kezd gyengülni, szárnya lelóg, tolla felborzolódik, ingó járása lesz, lassanként elálmosodik, később mély álomba merül és csendes agoniába esve elpusztul. A halált csak néha előzi meg a szárnyaknak néhány másodpercig tartó rángatózása. E bajnak okát szintén egy végtelen kicsi szemesékben mutatkozó mikróbában találta meg Pasteur. E mikróbát az e bajban elhalt tyúk véréből, tyúkhúsból készült steril levesben tudta tenyészteni, úgymint az anthrax-vérből az anthrax-bacillust. A friss tenyészetből vett egy csepp egy egészséges állatra halálos hatású és néha már 24 óra alatt ugyanazon tünetények között öli meg az állatot, mint a minők között az első állat szenvedett, a melynek véréből a tenyészet készült, és itt is azt lehet találni, mint az anthraxnál, hogy az újonnan elhalt állat vére és szövetei tele vannak a végtelen kicsi mikróbás szemesékekkel. Itt is tehát a vírus maga a mikróba.

Pasteur e mikróbával különböző változtatban kísérleteket tévén, több egyebek közt azt találta, hogy míg a friss tenyészetből egy csepp minden esetben megöli az állatot, ha a tenyész-

szet idősebb, pl. három hetes lesz, a belőle inficiált állatok közül mind megkapja ugyan a betegséget, de csak egy része hull el, a többi pedig a betegséget kiállja és meggyógyul. Az eredeti vírus tehát meggyengül. Még idősebb tenyészeteknél el lehet találni, hogy a beoltott állatok közül mindenik megbetegszik ugyan, de mindenik kiépül a bajból. És ha most a betegségből kigyógyult állatok újra egészen friss és erős mikróbatenyézzel oltanak be, az a különös jelenség mutatkozik, hogy egy sem kapja meg a betegséget. A meggyengült tenyészet tehát megbetegítette a szervezetet, de az a betegség kiállta után immunitást kapott a halálos erejű friss tenyészten ellen. E kísérlet eredménye teljesen olyanak mutatkoztak, mint az emberi védhimlő hatásánál van a dolog. A vaccina, a védő himlőanyag nem egyéb, mint szelídített variola-vírus, annak a beoltása egy enyhe betegséget idéz elő a gyermekben, a mit ha az kiáll, immunitást kap az erős himlő, a variola-vírus ellen és védelmezi a gyermekeket a veszedelmes himlőjárványok ellen. Így találta fel Pasteur a bakteriologikus védoltást, mely bizonyára a legszebb és későbbi eredményeiben legkikihatóbb fölfedezése volt.

Pasteur e kísérleti eredményei fellebbentették a titok fátyolát a fertőző betegségek legtöbb nagy kérdéseinek benső mivoltáról: a contagium és vírus hatásnak, az incubatio mivoltának, a virulencia-változás lényegének, az immunitás és örökölhetőség keletkezésének, a védoltás lényegének kérdéseit kísérleti bizonyítékok világosságába helyezték.

Pasteur tudományos eszrit-je fejlődéstörténetét ezzel be is fejezhetném, tisztán tudományos szempontból. A kristálytani észleletek alapján felállított tudományos eszméknél kezdődik az és végződik a védoltások principiumainak felismerésével.

A mi ezután következik, az csak gyakorlati alkalmazás. De Pasteurnek, mint tudósnek működését éppen az jellemzi, hogy a laboratoriumi elvont tudományos vizsgálódás eredményeit nem zárta „a tudomány önmagáért való művelése” rideg elvének vékája alá, hanem a tudományos principiumok megállapítása után kísérletileg megérlelte azokat annyira, hogy a közéletbe mindjárt kimehettek és a közjó és az emberiség szolgálatára állhattak. Így volt ez erjedési tanulmányaival, a midőn a laboratoriumi vizsgálódás eredményének alkalmazását maga kidolgozta az ecetgyártás, bor- és sörkészítés javítására, így tette ezt a védoltások principiumainak felfedezése után a *lépfene* és *veszettség elleni védoltások* módszerének kísérleti úton való kikutatásával is. Éppen e két betegség ellen kitalált védoltó módszerének gyakorlati sikerei azok, melyek, míg egyfelől magokra vonták a nagy közélet és emberiség figyelmét, másfelől megállapították az általa alapított tudománynak, a mikrobiológiának vagy bakteriolo-

gjának tekintélyét. E vizsgálatai teszik életének legnagyobb alkotásait.

Kezdte a *lépfene elleni védoltások módszerének* keresésével. Csakhamar megtalálta azt. Itt is kezében volt a betegség vírusa, az anthrax-bacillus. Ezt kellett gyengítenie, a mint tette a tyúkok kolerájánál. Próbált, úgy mint ott. A friss anthrax-tenyészetet állani hagyta. De a gyengítés így nem sikerült, mert az anthrax-bacillus a tenyészetben állás közt kiesirázik, a csirák pedig hatásokban nem gyengülnek. Oly módot keresett tehát, hogy a bacillusok kiesirázását megakadályozza. Ezt sikerült kitálmánia abban, hogy a tenyészetet 42—43° C.-nak tette ki. Ily hőmérsék mellett az anthrax-bacillus nem csirázott ki és hatásában napról-napra gyengült, úgy hogy 8 napi állás után már nem ölte meg a nyulat, tengeri malacot és a juhót, melyek pedig a legfogékonyabbak a lépfene iránt. Nyolcz napon belül azonban hatásos volt a tenyészet, úgy hogy a régibb tenyészetek csak megbetegítették, de nem ölték meg az állatot, a fiatalabb, tehát frissebb tenyészetek erősebbek voltak, úgy hogy beoltásuk után a beoltott állatok szintén megbetegedtek és egyesek közülök el is haltak. Azok az állatok azonban, melyek a bajt egyszer kiállották, újabb infectionnak, még a halálos infectionnak is ellenállottak. Így tehát meg lett találva a védoltó-anyag itt is. Negyven ilyen védoltott juha volt már Pasteurnek a laboratoriumban, midőn a szakköröknek és érdeklődőknek nyilvánosan kívánta bemutatni védoltó módszerét. A meluni gazdasági egyesület ajánlotta meg neki erre az alkalmat. 1881. április 28-dikán állapították meg a programmot. 25 juhót kellett védoltani Pasteurnek és a védoltás befejezése után egy idő múlva halálos erejű lépfene-virussal inficiálni ellenőrzésül más 25 nem védoltott juhval együtt. Ha a védoltás csakugyan használ, a 25 védoltott juhnak életben kell maradni, a nem védoltottaknak pedig lépfenében mind elpusztulni. A védoltások menetét és az eredményt nemcsak egész Páris és Franciaország, hanem a külföld is nagy érdeklődéssel figyelte. A várakozók nagy része skepsissel nézett az eredmény elébe. Pasteur ismerői biztak a jövőben. Május 5-dikén volt az első védoltás, erre két hétre, 17-dikén, a második. A próba, a halálos infectio mind az 50 juhnál május 31-dikén. Az eredmény június 2-dikán már tudva lett. A nem védoltott 25 juh mind megkapta a lépfenét, a védoltottak közül egy sem. Franciaországban e kísérletek után — írja Roux — nem volt többé kételkedő, hanem csak csodáló.

E kísérletek szembeötlő sikerének hire gyorsan bejárta az egész világot. Tisztán tudományos szempontból is rendkívül érdekes volt az eredmény, mert az emberi himlőoltás hasznosságában is nagyon sokan kételkedtek még és pedig tudományos

résről is, a mennyiben Jenner eredeti kísérleteit kevesen ismerték, a védoltás hatásmódjáról physiologiai magyarázatot alkotni nem tudtak, s a kedvező statisztikai kimutatásokat csalódásoknak tartották. Pasteur e kísérletei ad oculum demonstrálták a védoltás lehetőségét, felderítették a hatás módját és abszolút biztos statisztikai számokkal bizonyították a hatás valóságát. Még nagyobb érdekléssel tekintett a kísérleti eredményekre a gazdasági közélet. Lépfenében a gazdasági állatoknak, juhoknak, teheneknek stb. körülbelül 10⁰/₀-a szokott elhullani. Ez az agricultur államok állattenyésztésében óriási összegeket képvisel. E meglepő kísérleti eredmények reményt nyújtottak arra, hogy a védoltásmód a nagy gyakorlatban is beváljon. E szempontból azok közt, a kik a kísérletet nem látták, sok volt a kételkedő. Maga Koch, ki a lépfene pathológiájában azon felfedezésével, hogy az anthraxbacillusnak csíráit kimutatta, nagy érdemet és hírt vívott ki magának, úgy nyilatkozott, hogy ez tudományos kísérletnek beváljon ugyan, de gyakorlati jövője nincs. Ismételték azért a kísérleteket magában Franciaországban és mindjárt az elsők közt nálunk is. A kísérletek a legtöbb helyt ugyanazon vagy közel olyan jó eredményt adtak, mint a meluni kísérletek. A lépfene elleni védoltások csakhamar elterjedtek. A lépfene-vaccina készítésére Pasteurnak külön laboratoriumot kellett berendezni. A tapasztalati adatok a lépfene-védoltások eredményére a nagy gyakorlatban hirtelen felszaporodtak annyira, hogy Pasteur 1894-ben már Franciaországra vonatkozólag 3,400,000 védoltott juhról és 438,000 védoltott szarvasmarháról közölhetett statisztikát, a mely azt mutatta, hogy a 10⁰/₀-os halálozási arány a védoltások segítségével leszállott körülbelül 3 pro millere. A francia agriculturának e védoltások következtében a megmaradt juhokból körülbelül 5 000,000 frank, a megmaradt szarvasmarhákból körülbelül 2.000.000 frank nyeresége származott. Huxley nem hiába írta tehát azt, hogy Pasteur felfedezései egymagokban elegendők arra, hogy Franciaország Németországnak az 1870-diki öt millió hadi sarcját kifizethesse. A lépfene-ellenes védoltások nálunk is beváltak. 1889—1894 közt nálunk 7837 lovat, 111.463 szarvasmarhát és 445,823 juhot védoltottak, a 10⁰/₀ átlagos halálozás leszállott a lovak közt 0.19⁰/₀-ra, a szarvasmarhák közt 0.01⁰/₀-ra, a juhok közt 1.19⁰/₀-ra, átlag tehát 0.46⁰/₀-ra.

E lépfene-védoltások kezdtek megszerezni legelőször a hitelt a nagyközönségben a bakteriologiai tudományok iránt.

Ha a bakteriologiai tudományokkal szemben fennálló egyetemes skepticismust a lépfene-védoltások törték meg: a *vesztség-ellenes védoltások* azok, a melyek a közbizalmat nekik megszerezték.

Pasteur nem elégedett meg eddigi fölfedezéseivel a véd-

oltások terén, a mihez még csakhamar a *sértésorbáncz* elleni védoltás fölfedezése is járult, hanem keresett egy olyan betegséget, a mely emberen és állaton közös, a mely szabatos kísérleti tanulmány tárgyává tehető, a midőn a védoltás esetleg fölfedezendő módszere — imaginatioja szerint — át lesz vihető talán az emberre is. És ezt szerencsére megtalálta a *veszettségben*. A veszettség veszett állatnak, rendesen veszett kutyának marása után támad: ha kitör, majdnem ugyanazon tünetmények között folyik le embernél és kutyánál, úgy hogy a baj ugyanazonos volta felett semmi kétség. A kitört veszettség az embernél mindig, a kutyánál a legtöbb esetben halálos. Ha a kutyánál kísérletezés útján alkalmas módszert lehetne kitalálni a veszettség kitörésének megelőzésére, talán alkalmazható lenne az a módszer veszettséggel való fertőzés, azaz veszettkutymarás esetén az emberre is? E merész kísérleti kór- és gyógytani álmok csak oly genialis és szerencsés kezű kísérletező tudós kezében teljesülhettek be, mint a milyen Pasteur volt.

A tek. Akadémia azon szerény előterjesztésekből, melyeket 1886 óta Pasteurnak a veszettségre vonatkozó minden fontosabb kísérlete ismételteséről e széken tenni szerencsém volt, ismeri, miként jött rá ő hosszú, 1880 óta folytatott merész, de mégis óvatos kísérletei közben a veszettség ellen szolgáló védoltási módszerének fölfedezésére: annak részleteibe becsátkoznom ezért felesleges. Csak tudományos élete folyása főbb mozzanatainak történeti elbeszélése teljességeért említem fel, hogy ő e módszerének egy részével kész volt már 1884. év elején és annak hatását egy, a közoktatásügyi minisztertől kinevezett tudományos bizottság előtt — úgy mint a lépfene-ellenes védoltásoknál tette — nyilvánosan bemutatta. 1884. május 28-dikán kezdte el ellenőrző munkáját a bizottság (mely Béclard, Paul Bert, H. Bouley, Tisserand, Villemin és Vulpian különféle tudományágakhoz tartozó szakemberekből állott), és június és július havában kitartóan munkálkodott. Pasteur bemutatott a bizottság előtt bizonyos számú általa az ú. n. szárított fix virus-velő módszerrel veszettség ellen immunissá tett kutyát, vettek ugyanannyi olyan kutyát ellenőrzés gyanánt, a mely egészséges volt és nem kezelve semmivel, most valamennyit inficiálták veszettség vírussal részint úgy, hogy az állatok egy részét megmaratták más veszett kutyával, részint úgy, hogy szemükbe vagy agyvelejökbe vitték be a veszettség mérgét. Ez utóbbi fertőzésmódra — mint ismeretes — az egészséges kutyán kivétel nélkül ki szokott törni a veszettség. Az eredmény az lett, hogy a Pasteur által előre védoltott kutyák mindnyájan életben maradtak és nem lett semmi bajuk, a nem védoltott control-kutyáknak legnagyobb részén kitört a veszettség. E kísérlettel ad oculos volt demonstrálva,

hogy a kutyákat előleges védoltásokkal abszolút biztossággal meg lehet menteni egy utólagos veszettkutyaharapás vagy egy különben halálos hatású veszettséggel való fertőzés ellen. A védoltó anyag itt is úgy hat, mint a védhimlőoltásnál, a tyúkok kolerájánál, a lépfenénél, a sertésorbáncznál, megvédi a szervezetet az es-
 hetőleges fertőzés ellen. Miután azonban a veszettség úgy a kutyák között, mint az emberek között aránylag ritka betegség, arra gondolni sem lehetett, hogy praeventív védoltás a gyakorlati életben alkalmazható legyen, hiszen akkor lehetőleg minden kutyát vagy esetleg minden embert be kellene oltani, úgy mint történik az embernél a védhimlőoltással vagy a juhoknál a lép-
 fene védoltással, a mi a kutyák rengeteg nagy száma miatt gya-
 korlatilag kivihetetlen lenne, valamint az emberekről sem tehető fel, hogy alávetnék magukat legalább tömegesen ezen védoltásnak azon csekély kockázatnál fogva, a mely ezen bajra nézve fenn-
 forog, a midőn a népesség több százézerre alig esik egy kitört veszet-
 ség. Nem az az eset áll fenn akkor, ha már megtörtént a veszettkutya-harapás. Az az állat, az az ember, a kit a veszett kutya megmar vagy inficiál, a tapasztalat szerint 10—25%-nyi eséllyel ki van annak téve, hogy a harapás után 20—60 nap mulva vagy később is megkapja a veszettséget és belehal. Miután az egyes megharapott egyénre nézve sohasem lehet előre meg-
 mondani, hogy nem fog-e beleesni ezen 10—25%-ba, gyakorla-
 tilag indokolva van, hogy a megharapott ember vagy állat alá-
 vettessék a veszettségellenes védoltásoknak. A kérdés éle tehát gyakorlatilag oda hegyesedik, vajjon használ-e a védoltás a veszettkutya-harapás megtörténte után is a veszettség kitérésének megelőzésére? Maga Pasteur, de az ellenőrző bizottság is így állították fel a kérdést. Az a körülmény, hogy egy még nem inficiált kutyánál körülbelül két hét alatt ama védoltásokra létre-
 hozható abszolút immunitás még a legerősebb, mindig halálos infectio ellen is, továbbá az a tapasztalat, hogy az esetek óriási többségében a baj a harapás után csak három hét mulva szokott kitörni, reményt nyújtott a kedvező eredményre. De kísérletnek kellett döntenie előbb a kérdésben. Pasteur és a bizottság e célból 8—10 darab ép kutyát veszettkutyamarásnak tettek ki; felét ezeknek védoltás alá vetették, felét pedig control-kísérletül védoltatlanul hagyták. Az eredmény az lett, hogy a védoltott kutyák közül egy sem kapta meg a veszettséget, a nem véd-
 oltott kutyáknak pedig nagy része megveszett. Így tehát kísér-
 letileg be lett bizonyítva, hogy a Pasteur által kitalált védoltó-
 módszer a veszettkutyaharapás megtörténte után alkalmazva is képes megelőzni a veszettség kitérését. Méltóztatnak emlékezni, hogy a t. Akadémia nagybecsű megbízása folytán 1886—1888-ban általam tett ilyenmű állatkísérleteim folyamán az én módosított,

az eredetnél egyszerűbb módszerrel még nagyobb számú állatokon tett védoltásaim úgy a marás előttiék, valamint a marás utániak, ugyanezen eredményre vezettek. Ilyeténkép a védoltó módszer a gyakorlati életre is meg levén állapítva: Pasteur 1885. július hóban egy elszási veszettkutymarott gyermekben megtette az első védoltást. Az erős arczmarásokat kapott gyermek nem tört ki a veszettség és az 1885-iki akadémiai ülésen Pasteur bejelentette, hogy *megvan a módszer a veszett-kutya harapása után az emberi veszettség kitörésének megelőzésére is.*

A gyakorlati tapasztalat azóta fényesen bebizonyította a veszettségellenes védoltások hasznát. Párisban 1885 vége óta 1899 végéig közel 20,000 egyén kapott antirabikus védoltást és a halálozás ezek között alig éri el az öt pro mille-t, holott a nemvédoltottak között egyre-másra 15⁰/₀-ra rug a halálozás. Hasonló eredményt mutat a budapesti Pasteur-intézet statisztikája is. Az 1890. április 15-dike óta 1899. december 31-dikéig védoltott egyén közül egyetemlegesen mindössze 0.41⁰/₀ kapta meg a veszettséget, holott Magyarországon mint concret statisztikai adatok mutatják, a nemvédoltottak között 13.91⁰/₀ a halálozás.

A veszettség elleni védoltások felfedezése volt utolsó nagy műve elhunyt kültagunknak. Ez a felfedezés úgy Franciaországban, mint világszerte valóságos entusiasmust keltett és többet használt Pasteur tanai népszerűségének emelésére összes előbbi dolgozatainál. A művelt világ nagy közönsége viszonzásul azonosok jótéteményért, melyet Pasteur felfedezései hazájának és az emberiségnek nyújtottak, háláját hozzá és a tárgyhoz méltóan úgy fejezte ki, hogy internacionális aláírás útján több millió frankra rugó összeget nyújtott át neki egy a fertőző betegségek és azok gyógyításának tanulmányozására szánt nagy intézetnek felállítására, mely régi álma volt.

Pasteurnak e majdnem félszázadot felülelő tudományos buvárpályája az ismeretek különféle országain vonult keresztül. Mindenütt, a hol járt, maradandó nyomot hagyott maga után, elkezdve a crystallographián és a molecularis physikán és chemián, a biológián keresztül a pathológiáig és a terapiáig. Felfedezett tudományos tényei örökbecsű adatokkal gazdagították azoknak belső tartalmát, a felfedezett tényekhez kapcsolt elmékedések pedig irányt adtak a búvárkodók tudományos gondolatmenetének és új kutatásoknak, új tények felfedezésének vetették meg alapját. Crystallographiai dolgozatainak alapkövén épült fel a mai stereochemia, erjedéstani búvárlatain a mai mikrobiológia, pathológiai dolgozatai alapján a modern epidemiológia és a fertőző betegségek prophylaxisa. De e búvárlatoknak kihatása nemcsak a multa és jelenre szorítkozik, irányt adott különösen a

pathológiában és therapiában a jövőre is. Igaz, hogy az az experimentalis irány, a mely az ő tudományos búvárkódásainak velejét képezi, meg volt már vetve e tanokban nagy elődje Magendie és nagy kortársa Claude Bernard által korábban: az ú. n. experimentalis pathológiát és therapiát már előtte is a gondolkodó orvosok az orvosi tudomány magvának tekintették, de egyetemesen elismertté, elfogadottá és megbecsültté csak az ő eredményeiben meglepő pathológiát és therapeutikai búvárlatai tették, melyeknek közvetlen hatásuk ugyan első sorban csak a fertőző betegségek tanát illeti, de visszahatottak azok már is és vissza fognak hatni ezután a többi részekre is.

A nevéből nevezett párisi Pasteur-intézet a veszett ebmarta szerencsétlenek prophylactikus gyógyítására állították ugyan fel, de ő már akkor szélesebb keretet szabott ki annak alapul és feladatául tűzte a bakteriologiai kutatások mellett valamennyi fertőző betegségek pathologiai tanulmányozását. Azóta csakugyan nagyszabású therapeutikus kísérletek helye lett ez intézet s a *sero-theraphia* megállapításával, mely a Pasteur tanaiból kinőtt bakteriologiai elvek szerint prophylactikus és curativ gyógyításokat vezetett be a tudományba a diphtheria, pestis, kolera, kigyómarás stb. ellen. Mi egyéb ez mint experimentalis kórtan és gyógytan, alkalmazva egyelőre csak a fertőző betegségekre. A párisi mintára sokkal nagyobb méretekben felállított hasonnemű intézetnek Szentpétervárott a *kísérleti orvostan* nevet adták, kibővítették tehát e kutatási irányt az egész kór- és gyógytanra. Így terveztük ezt nálunk is már 1883-ban, midőn a budapesti egyetemen az általános kór- és gyógytani tanszék önállósíttatott, de még önálló intézetet nem kapott. Így tervezzük ezt mostan is, midőn az általános kór- és gyógytannal kapcsolatos Pasteur-intézetet — a törvényhozás engedelmével talán rövid idő múlva — új végleges otthonában elhelyezzük. A németeknek patho-physiologiája a modern kísérleti kór- és gyógytanban olvad fel és e tan megszilárdulásáért Pasteurnek, a vegyésznek tudományos búvárlataiért lehet hálás.

Pasteur tehát a tudományos felfedezések valóságos aranyembere volt. Kezében, a mihez kezdett, majdnem minden a tudomány színaranyává változott. Felfedezései a természettudományok legnagyobb felfedezéseivel versenyeznek. Pillanatra talán megállhatunk felvetni a kérdést, mi volt a benső kulcsa az ő nagy tudományos sikereinek? Az, a mi minden igazi nagy tudományos feltaláló sikereinek. Geniális elmével enthusiasmust és feltett tudományos célja elérésében makacs kitartást egyesített magában. Éles megfigyelő volt mindenek előtt, ki észrevett sok oly tünetmenyt, a mit más meg nem látott, szigorú és penetrans ítélőképességgel volt megáldva, ki a különböző tünetmények között az

okbeli kapcsolatokat gyorsan belátta, tudományos képzelő ereje a lehetőségek felállításában termékeny és azok közül a valóságok előrelátásában majdnem divinatoricus volt. Minden felvételt és sejtelmet azonban szigorú kísérleti kritika alá vetett, a kísérleti módszerek feltalálásában és végrehajtásában nagy inventióval és nagy gyakorlattal járt el, és nem nyugodott addig, míg az általa előbb sejtett, később kísérletileg bizonyosnak látszott tudományos igazságot egyszerű tiszta kísérleti demonstrálhatóságig nem vezetett. Ezekhez járult szakadatlan és kiolthatatlan vágya a felfedezett igazságok után az azokhoz kapcsolódó újabb rejtélyek megfejtéséhez jutni és nem kimélt semmi fáradságot, hogy a megfejtést, ha lehet, elérje. Ha a folytonos keresésben néha czéltévesztve, olykor-olykor tévútra jutott is, éles ítélőképessége hamar felismerte azt és gyorsan visszatért felfedezései nagy útjának rendes medrébe. Életének későbbi éveiben minden idejét a felfedező szenvedélyének szentelte. Newton egyszer valakinek, a ki az ő genialitását magasztalta, azt mondta: „hogy ha ő tett egyáltalában valamelyes felfedezést, ezt inkább kitartó szorgalmának és várakozásának, mint egyéb elmetehetségének köszöni“. Habár ez kétségenkívül a nagy tudósnek csak szerénységéből folyó kifejezés volt, mégis mutatja, mily sokat tartott ő a genialis elme mellett a szorgalomról és kitartásról. Pasteur sikereiről is el lehet mondani: *Sokat talált, mert genialis elmével, folytonos és makacs kitartással sokat keresett.*

Pasteur Lajost hosszú bűvárkodó pályáján sok kitüntetés érte. Dumas, Biot tanárai és az akadémia első tagjai crystallographiai munkája után megjósolták fényes jövőjét. Nevét azonban csak az erjedésről szóló értekezések tették közismertté magok közt a tudósok között is, ezekért választották meg őt 1862-ben az Académie des Sciences tagjává, mely őt 1887-ben Vulpian utódjául örökös titkárául alkalmazta, mely tisztjét azonban betegeskedése miatt el kellett hagynia. Az Académie française tagjává 1881-ben választották és beigtatása 1882. április 27-én történt, a mikor azon híres vallomását tette, hogy ő, miután eddigi kutatásaiban az élet sohasem tűnt fel előtte úgy, mintha az anyagot kormányzó erők productuma lenne, megtartotta eddigi hitét a spiritualista tanokban.

A Légion d'honneur chévalierségét már 1853-ban megkapta és successive előlépett a rend tisztjévé 1863-ban, commandeur-jévé 1868-ban, grand officier-jévé 1878-ban és a rend nagykeresztjét kapta 1881-ben. Számtalan külföldi érdemrendet kapott ezenkívül különböző időkben, valamint igen sok külföldi Akadémia és tudományos testület tiszteleti tagjává lett.

Tudományos dolgozataiért már 1856-ban a Royal Society Londonban a Rumford-féle díjat neki adományozta. 1868-ban az

osztrák földmivelésügyi miniszter küldött neki 10,000 frankot mint odaitélt jutalmat a selyemhernyó-betegség elkerülése módjának feltalálásáért. 1870-ben III. Napoleon szintén ezért senátorrá nevezte ki, de ez állást el nem foglalhatta, mert a háború kitörése folytán kinevezése a hivatalos lapban meg nem jelenhetett. 1874-ben a nemzeti gyűlés tisztelte meg azzal, hogy a bor-, eczet-, sőr- és selyemhernyó-betegségek megelőzésére szolgáló felfedezéseinek recompensatiójául külön törvény útján 12,000 frank évi tiszteletdíjat szavazott meg számára azzal a pótlással, hogy halála után özvegye mint nyugdíjat ez összegnek felét fogja kapni. Ez összeget a francia parlament a veszettség gyógyításának felfedezése után 20,000 frankra emelte. 1875-ben a Société d'encouragement fogadtatta el vele 12,000 franknyi nagy díját. 1882-ben a lépfene-védoltás felfedezése után összes felfedezéseinek elismerő jutalmául egy az Académie de Médecine, Académie des Sciences, a Conseil de la Société des Arts et Manufactures és a Société Rurale Russe tagjaiból álló comité adott neki át egy emlékérmét. 1882-ben Akadémiánk választotta meg külföldi tagjává. 1883-ban az oxfordi egyetem tüntette ki ki azzal, hogy tiszteletbeli bölcészetdoktorrá avatta.

Élete folyásának vége felé nyilatkozott meg még egyszer iránta a páratlan köztisztelet. Az idő megviselte elaggott bűvár születésének 70-dik évfordulóján, 1892. december 27-dikén valóságos apotheosis vette körül.

Internationalis ovatiót rendeztek tiszteletére, melyben a köztársasági elnökkel élükön részt vettek Franciaország kormánya, összes iskoláinak, egyetemeinek és tudományos társulatainak, továbbá számos külföldi egyetem, tudományos társulat küldöttei. Az ünnep az új Sorbonne nagy termében folyt le. Egy gyönyörű emlékérmét adtak át neki, melynek egyik oldalán az ő arcképe van domborműben kivésve születésének dátumával, másik lapján következő felirat: A Pasteur — Le Jour de ses soixante-dix ans — La science et L'Humanité reconnaissantes. Azután jöttek az ünnepélyes szónoklatok, a kormányétól kezdve a francia és külföldi küldöttekéi sorban, végre az ifjúságé, melyekben érdemei vannak dicsőítve különböző irányban, különböző szempontból. Pasteur mély elfogódásában nem volt képes maga beszélni, hanem fiával olvastatta fel mesteri köszönő iratát.

Megható része volt az ünnepélynek az, midőn Dole — Pasteur szülővárosának — polgármestere adta át egy albumban keresztlevelének facsimiléjét és szülőházának photographiáját, melyben szülői éltek és neki az első nevelést megadták. Láttukra a visszaemlékezés mély emotiója folytán hirtelen könyekre fakadt. Vele könyezett az egész közönség, midőn Carnot hozzá ment és megölelte, mire az ünnepély véget ért.

Pasteur új intézetének megalkotása után — melyet ő maga is élete nagy munkája betetőzésének tartott — activ tudományos munkálkodást előregevése és elbetegedése miatt nem fejthetett ki, de megadta sorsa neki az örömet, hogy tanainak győzelmét, annak az egész világon való elterjedését láthassa és tapasztalhatta. Az ő intézete mintájára a földkerekség majdnem minden kulturállamában hasonló intézetek keletkeztek és folyton keletkeznek, melyek az ő tanainak továbbfejlesztését tüzték és tüzik ki feladatukul és megérte még saját intézetének is egy új nagy világra szóló győzelmét, a diphtheria-ellenes gyógy mód feltalálását, a melynek dicsőségéből ránk is háramlik annyi, hogy azt tanítványa, Roux, annak megalkotója, a mi 1894-diki hygieni congresszusunkon hozta nyilvánosságra. Még egyszer látta ismételve maga körül azt a lelkes felbuzdulást, a mi a veszettség gyógyításának feltalálása után hazáját és az egész világot exaltatióba ragadta. A közadakozás ez új gyógy mód nagyban létesítésére az előbbinél még nagyobbbb áldozatokat hozott és a közelismerés még egyszer adta meg tanítványa dicsőítésében neki a babért.

Életének utolsó két éve meg-megújuló szenvedésekben telt el. Hosszas vesebaja és albuminurája elgyengült testét ágyhoz szegezték, és a nehézlélegzés időről-időre ismétlődő kínjai között hunyt el családja és munkatársai körében 1892. szeptember 27-dikén.

Temetése nagy nemzeti temetés volt, melyen, úgy mint 70 éves jubileuma alkalmával, részt vett a francia köztársaság elnöke az egész miniszteriummal, a parlament, katonaság és a különféle tudományos és nem tudományos testületek képviselőivel, a külföldi különböző tudományos testületek kiküldötteivel.

Holttestének elhelyezése végett a kormány a családnak felajánlotta a pantheont; de az özvegy kívánságára megengedték, hogy a nevről nevezett saját intézetében kapja meg végső nyughelyét.

Így Pasteur most ott nyugszik világhírű intézetének soute-rainjében, egy művészes kivitelű kápolnában. Nyugvóhelye felett tovább folyik a szakadatlan munka a tudomány és humanismus érdekében. Szellemi irányának követői emlékezetéből merítik inspirációikat további bűvárlataikhoz. Arczképe pedig, mely Franciaország legtöbb iskolájában a köztársasági elnök arczképével egymás mellett függ hivatalosan és kegyeletből a falakon, továbbá életrajza, mely számtalan kiadásban közkézen forog, buzditásul és példányképül szolgál a francia tanuló ifjúságnak, mikép emelkedhetik és juthat el szorgalommal, kitartással, genialitással a legszegényebb sorsú ember is hazájának és fájának dicsőségére a világhír és halhatatlanság ragyogó pályafutására.

Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén.

(Kivonat *Ráth Zoltán* 1. t. 1901. január 14-én felolvasott értekezéséből.)

Mint az egyes ember, a nemzetek is elkészítik koronként az ő mérlegeiket, leltározzák anyagi és szellemi erőiket, hogy aztán levonják a mult tanulságait s útmutatást merítsenek a jövőre. Ma, két század mesgyéjén, oly század lezártával, a mely soha nem látott gyors átalakulást hozott magával az emberi élet majd minden terén: kétszeres érdeklődéssel és buzgósággal látunk hozzá a kulturnépek nagy mérlegeik felállításához. Folyik a lázas statisztikai munka valamennyi világrészben. Az elsők közt van az északamerikai Egyesült-Államok, melynek külön e czélra emelt palotájában ezernél több lyukgató-gép és 140 Hollerith-féle számláló-gép zakatol, hogy már 1902 közepére készen lehessenek a főbb jelentések arról az óriási munkáról, mely ott a census neve alatt nemcsak népszámlálást, hanem a társadalmi statisztikának majd minden ágára kiterjedő összeírást jelent. Az Unio nemcsak anyagilag hoz hatalmas áldozatokat, mikor az első három év munkájára 10 millió dollárt irányoz elő, de gondoskodik a kellő szellemi munkamegosztásról is, közgazdasági képzettségű szakemberek egész sorát veszi igénybe s a számlálás módszerét, feldolgozását és közzétételét a Cornell-egyetem szaktanárának, Willcoxnak kezébe tette le.

Bizonyos, hogy a saecularis népszámlálások nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is minden eddig felülmuló gazdag anyagot fognak felhalmozni a népesedési viszonyok megismeréséhez s a demographiai problémák megvilágításához. A haladás lényege ugyanis nem abban van, hogy a számláló mindig több és több kérdést tesz, hanem abban, hogy előre megállapítja azt, minő viszonyok felderítésére van szüksége a tudománynak s a politikának s aztán keresi, mely kérdéseket kell tennie, hogy a feleletek kombinációja majdan számot adjon a keresett viszonyokról. Mélyreható különbség választja el a régi népösszeírást, mely nem volt egyéb közigazgatási és adóügyi rendszabállynál, a mai népszámlálásról, mely a társadalmi tudományok és a társadalmi politika egyik közös alapját van hivatva képezni. Ma, mikor a nagy munka javában folyik, szinte időszerűtlennek látszik popu-

lationistikai kérdésekkel foglalkozni. Ámde Akadémiánkban már bizonyos szünet állott be demographiai viszonyaink tárgyalásában, mi nemcsak intézetünk hagyományainak szempontjából sajnálatos, hanem azért is, mert sehol annyira szükség nincs a statisztikai eredményeknek a művelt közönséggel való magyarázó közlésére, mint Magyarországon, melyet egy ismert nevű publicistánk — teljes joggal — a számiszony hazájának nevezett. Továbbá jó időbe fog még kerülni, míg a századforduló népszámlálásai teljesen feldolgozva, alkalmassá válnak arra, hogy azok alapján a tudományos igényeknek megfelelő arányszámokat megállapíthassuk s különösen nemzetközi összehasonlításokat tehessünk, mire szükség van, hogy tisztán lássunk. Holott vannak népesedésünk menetében olyan újabb és legújabb jelenségek, melyek felderítésével és tanulságaik levonásával érdemes mielebb, érdemes sürgősen foglalkozni.

Inmár majdnem egész félszázadra visszatekintő népesedési statisztikánk abszolút számai is sokban jellemzik viszonyainkat. Különösen feltűnik a rovatok erős hullámozása, melyhez fogható Európa nyugatán, a fejlett közgazdaság és közegészségügyi igazgatás áldásait élvező népeknél nem találhatunk. Egy-egy rossz termés erősen leszorítja, az utána következő jó aratás magasra felfrökteti a születések számát; halálozási rovatunk menete pedig épenséggel a járványok játéka: egy-egy kolera vagy gyermekjárványok úgy felduzzasztják azt, hogy népesedési mérlegünk egyszerre megromlik, sőt szenvedővé válik, halálozási többlet áll elő. Az utolsó negyedszázadban javult a helyzet, szenvedő mérleg többé nem fordult elő, sőt 1881 óta már csak egy év — az 1892. év — volt olyan, melyben a népesség természetes szaporodása 100,000 főn alul maradt. Ám népmozgalmi szám-soraink az utolsó időkben mintegy megállapodtak, sőt még abszolút véve is hanyatlottak. Az élveszülettek száma 1886-ban érte el legmagasabb pontját, azóta azt utolérni nem bírtuk. Ellenben háromszor súlydult le e szám a kilenczvenes években oly alacsonyra, minőre a nyolczvanas évek első három éve óta nem volt példa. Ezzel szemben szerencsére a halálozások abszolút száma is csökkent s csakis ennek köszönhetjük, hogy szaporodásunk a kilenczvenes években valamivel több före rug, mint az előző évtizedben; de a népességhez arányítva egyenesen romlás állott be. A viszonylagos számok tisztább képet adnak, bár úgy az 1870-ig terjedő arányszámok, mint az utolsó népszámlálás óta folyók, a népszám az osztó bizonytalanságánál fogva nem feltétlenül megbízhatók.

Annyi kétségtelen, hogy a halálozások tekintetében a kilenczvenes évek közepétől igen öröndetes javulást látunk, mit csakis a gyermekhalálozások csökkenése hozott magával. Az

1891. és 1892. évek gyermekjárványai elvonulván, halálozási arányszámunk ezerre 30 körül állapodott meg, sőt az utolsó években, valószínűleg 1900-ban is, alulmaradt a 28-on. Van ugyan némi része e csökkenésben a gyermekszám újabban beállott apadásának is, de e tényező szerepe kimutathatólag jelentéktelen. A szaporaság csökkenése a kilenczvenes évek másik jellemző tünete, melynek súlyát növeli az, hogy a sülyedő irányzat állandó. Ennek oka részben házassulási arányszámunk erős apadása, de van okunk arra következtetni, hogy a házasságok termékenysége is csökkenőben van s e két tényező együttműködése hozta meg azt a jelentékeny születési hiányt, melyet tapasztalunk. Országgrészenként vizsgálva a natalitas apadását, azt találjuk, hogy Horvát-Szlavonország veszített legkevesebbet szaporaságából, ellenben a Duna jobbpartja $5\cdot3\frac{1}{10}$, a Tisza-Maros szöge pedig $8\cdot3\frac{1}{10}$ hanyatlást mutat 1896—99 átlagában, összehasonlítva a nyolczvanas évek átlagával. Amott a születési arányszám alacsonyossága nem új dolog, de fokozódott, emitt a szaporatlanság új, s a mi azt nemzeti szempontból aggályossá teszi, úgy látszik, a magyar rész veszített leginkább. Csanád vármegye, a nyolczvanas években az egész magyar állam legszaporább megyéje, nem kevesebb, mint $10\cdot5\frac{1}{10}$ apadást mutat s már csak kevéssel áll felül az egész állam megcsappant születési arányán. A socialistikus mozgalmak színterének demographiája tehát éles világot vet a nagy magyar Alföld lakosságának sanyarú helyzetére. S ezzel szemben éppen nem vigasztalás az, hogy a magyar Alföld szívének vezető szerepét a szaporaság tekintetében az északkeleti megyék látszanak átvenni. Az oliganthrop területek viszonyainak vizsgálata ugyancsak azt mutatja, hogy a magyar Dunántúlon rosszabbodott leginkább a helyzet, míg a tót és oláh oliganthrop területek, sőt a szász vidék is, viszonylag inkább javultak. Felekezeteink szaporodási arányai nagyjában változatlanok ugyan, de feltűnik az, hogy a római katolikusok, s még inkább az elébb legelől álló görög-katolikusok, sokat veszítettek szaporaságukból.

A külföld legújabb adatait vizsgálva, némi apadását a születési arálynak elég általánosan észlelhetni ugyan, de az távolról sem oly gyors és erős, mint nálunk. A keleteurópai országok születési aránya általában magasabb a mienknél. Házasságaink termékenysége nézve úgy a Boslio által a „Bulletin de l'Institut international de Statistique“ VII. kötetében közölt, mint a felolvasó által „Magyarország statisztikájában“ összeállított újabb arányszámok azt mutatják, hogy Nyugat-Európa legtöbb nemzete előbbre van, mint mi.

A születési többlet, vagyis az ú. n. természetes szaporodás is — Franciaország igen elütő számaait nem nézve, — általában

nagyobb úgy Nyugaton, mint Keleten. Kivándorlási veszteségünk is nőtt az utolsó évtizedben, s éppen a legutolsó években valószínűs kivándorlási láz észlelhető.

Jellemzők azok az adatok, melyeket a belügyminiszter által 1899-ben berendezett új adatgyűjtés nyújtott. Az első év eredményei 10,070 bevándorlóval szemben 37,193 kivándorlót mutatnak fel, mi a valóságon kétségkívül alul marad. A kivándorlás azonban — szerencsére — inkább a nemzetiségeket fogyasztja, mint a magyarságot. Összefoglalva népesedésünk elemeit, a következő tényeket jelezhetjük:

1. A mennyire az új század fordulóján végrehajtott, még fel nem dolgozott népszámlálás eredményére a népesedési statisztika adataiból következtetni lehet: *hazánk népessége* — az egész államét értve — *valamivel meghaladja a 19 milliót*. Hogy többel vagy kevesebbel, az vándorlási veszteségünktől, e meglehetősen ismeretlen nagyságtól függ, de függ attól is, hogy a számlálás hézagai, a melyeket a legpontosabb végrehajtás is csak enyhíthet, de meg nem szüntethet, mekkorák lesznek ezúttal. A múlt népszámláláskor különösen a gyermekek sorából valószínűleg nagyon számottevő részt kibujt az összeírás alul, a mint ez más országokban is elő szokott fordulni. Remélhetjük, hogy e hibaforrás ezúttal veszít súlyából, a mi kedvezően hatna szaporodásunknak (nem ugyan tényleges, de észlelésünk alá egyedül eső) népszámlálási mérlegére.

2. Ha az 1785 - 87. években végrehajtott József-féle népszámlálás adatait vesszük alapul, megállapíthatjuk, hogy *hazánk népessége a lefolyt XIX. században — hozzávetőleg szólva — megkétszereződött*. Ez az eredmény, bár laikus szemekben tán nagyon fényesnek tűnik fel, a latin fajok viszonyaihoz mérve ugyan kedvezőnek mondható, ám ha a szlávok felettébb kedvező, de kevésbé megbízható adatait nem nézzük is, jóval elmarad az a germán népek gyarapodása mögött. Anglia a tizenkilencedik században több mint megháromszorozta népességét, nem sokkal áll mögötte a nagy német állam népének gyarapodása s minden valószínűség szerint nemcsak a hideg észak germán népei, a skandináv államok és Dánia, hanem Németalföld is jóval túltettek rajtunk. Ugyanúgy a vegyes eredetű néppel bíró Belgium is.

Hazánk népszaporodásának fényes, szinte utolérhetetlen korszaka tudvaleg az utolsóelőtti század, a XVIII. vala. A mennyire népesedéstörténetünknek felette érdekes s a politikai történet megértéséhez nélkülözhetetlen mezejét szakembereink eddig egy-egy sugárral megvilágították: úgy számíthatunk, hogy a Mátyás király óta a törökvilágban felére leolvadt lakosság a szatmári békétől József népszámlálásáig, tehát két emberöltő alatt

megháromszorozódott. Oly eredmény, mely a milyen meglepő magában, oly jó kulsát adja a magyar nemzeti szellem elernyedésének az ország újjászületése ama századában. A magyarság a beözönlött idegenek mellett eltörpült, elgyengült s egy egész újabb század kellett hozzá, míg a nemzet újjáébredése, annyi viszontagság és sorscsapás között, ki tudta vivni, hogy legalább a Dráván inneni Magyarország népességének abszolút többsége s az értelmiség csekély kivétellel a magyar nyelvet tartja anyanyelvének. A míg tehát a XIX. század népesedése mennyiségileg nem volt valami nagyon kedvező, a minőség, a beolvasztás révén, az államfentartó faj szempontjából javult.

3. A XIX. század utolsó évtizedében nem gyarapodott a népesség oly mértékben, mint a megelőző évtizedben.

4. A természetes szaporaság, vagyis a születések többlete a halálozások fölött az utolsó évtizedben abszolút számokban gyarapodott ugyan, de a népességhez arányítva csökkent.

5. Természetes szaporodásunk az utolsó negyedszázadban alatta maradt a nyugati népek legtöbbszörének és valószínűleg sokkal kisebb keleti szomszédjaink szaporodásánál.

6. Az utolsó évtizedben a születési arány — a szokásos nyers viszonylatban, — az összes népességre vonatkoztatva, erősen hanyatlott. Ugyancsak hanyatlott a házassági hajlam is.

7. Házasságaink termékenysége, mely a nyugati népek legtöbbjéhez hasonlítva, azokénál csekélyebb, legújában ismét súlyedni látszik.

8. A natalitas csökkenését nem ellensúlyozta a gyermekhalálozásban beállott, különben örvendetes arányú javulás, újabb demografiai fejlődésünk e legörvendetesebb tényezője.

9. A kivándorlás az utolsó évtizedben valószínűleg nagyobb volt, mint az előzőekben.

A kép, melyet így népesedésünk legújabb mozzanatairól kaptunk, éppen nem kedvező. S bár nehéz megtalálni azokat a kifejezéseket, melyek a táblák tömkelegének tanulságait igazán hűen, az alanyi benyomásoktól és hangulattól függetlenül adják: *a magyar nemzet népesedési mérlegének megromlását kétségtelen és nagyon komoly jelenségnek kell tartani.* Mert igaz ugyan, hogy a sociologus nines oly jó helyzetben, mint a csillagász, a ki egy pár pontos megfigyelés segélyével még a legexcentrikusabb üstökös egész pályáját is kiszámíthatja, — a sociologus sokkal ellentállóbb közegekkel dolgozik, mint a világűr éthere de a demologia tapasztalat-igazolta tétele az, hogy a szaporaság csökkenése oly lejtő, melyről nehéz, szinte lehetetlen a visszafordulás. Il n'y a que le premier pas, qui coûte: valóban érvényes tétel ezen a téren.

Már most teljesen felesleges volna bizonyítgatni, hogy egy

fajrokonokkal nem bíró s annyira exponált nép, mint a magyar, nem maradhat el büntetlenül a bölcső versenyében. A francia nép — melylyel azonban a mi viszonyainkat nem akarom összehasonlítani — nagy nép fog maradni, ha népessége megállapodik is: kis nemzet, minő a magyar, nem bírná ki a hátramaradást. És pedig nemcsak azért nem, mert számbeli ereje s ezzel politikai és gazdasági súlya veszítene az őt körülvevő idegen népfajok millióival és százmillióival szemben, hanem azért is, mert a szaporaság szándékos csökkentése erkölcsi bajokkal jár és magában is nem egyéb, mint külső jele mélyen járó ethikai elfajulásnak. A szaporátlanág nem a cultura jele — hisz ott vannak a germán népek az ő magas culturájukkal és nagy szaporaságukkal: hanem igenis jele oly erkölcsi hitvallásnak, mely jó lehet az egyénre, de a legnagyobb mértékben nemzetellenes. Jóllehet a népesedéstan sok elkeseredett vita színtere volt Malthus óta s ma már tudjuk, hogy sok, nagyon heterogen jellegű lelki rugó játszik közbe a szaporaság kérdésében: a döntő súly még ma is általában --- nálunk kétségtelenül — az anyagi alapon nyugszik. A népszámlálás hazánkban négyszögkilométerenként kerekaszámban 60 lelket fog találni. Oly népsűrűség ez, mely erősen agrikol jellegű népnél már túl magas. Nemcsak a Balkánállamok, hanem az ibériai félsziget, sőt nem is említve Észak-Európa országait, az Egyesült-Államok legfejlettebb keleti államai is túlnyomó nagy részt alattunk állanak s körülbelül velünk egy színvonalon az intenzív mezőgazdaság egyik mintaországa, Dánia s nem sokkal sűrűbb a népesség Franciaországban, 72 fővel egy négyszögkilométerre. Hegyes vidékeink népének szegénysége, igénytelensége egyenes eredménye annak, hogy ott a kilométerenként ugyan valamivel ritkább népesség a megélhetés fölalapját képező termékeny földhöz, a szántók, kertek területéhez arányítva sűrűbb, mint az Alföldeken. Nem csoda, hogy kevesebb és rosszabb földjükről hegylakóink kivándorolnak. Sőt ma már biztos jelei vannak annak, hogy a magyar Alföldeken is elértünk ahhoz a ponthoz, hol a megélhetés nehézségei, a keresethiány akadályozzák a szaporodást. A Dunántúl nagyobb igényű népe, mint már a múlt népszámláláskor kiderült, mozog a szélrózsa minden irányában s nincs többé már a nagy Alföld szívének az a fajbiztosító szaporasága sem, melyre publicistáink annyiszor utalnak, mint jövőnk zálogára. Az alsó Tisza-völgy nagy gyermekbőségét elvitte magával a munkásosztály elszegényedése.

Hazánk népesedésének kérdése tehát egyenesen gazdasági kérdés. Gazdasági fejlődésünk nem volt oly gyors, hogy lépést tudott volna tartani a népesség gyarapodásával. *Népesedésünk jövője attól függ, hogy azt a lidércnyomást, melylyel a megélhetés nehézsége népszaporodásunkra nehezkedik, meg tudjuk-e*

szünetelni vagy nem. Ha igen, Magyarország nagy és erős leszen: ha nem, a lassú vérzés és összezsugorodás szégyenletes jövője vár reá.

Ám Magyarország gazdasági viszonyainak egyetlen ismerője sem fogja mondani, hogy e hazában nincsenek meg a termelés óriási kiterjesztésének, fokozásának előfeltételei. Kezdve a nagy Alföld aszályoktól látogatott szántóföldein s folytatva fel a havasi legerősebb, földünk kihasználása még nagyon fogyatékos: temérdek kincs rejlik meddők talajunk alatt; az ipar még fejletlen, hazai fogyasztásunkat csak kevés cikkben képes kielégíteni, egész ágai úgyszólván teljesen hiányzanak. A sokáig századokon át mestersegesen visszatartott gazdasági fejlődés előtt még úgyszólván végtelen tér áll: az egykori gyarmatországból intenzív agrikol és fejlett iparos országnak kell lennie, s hogy az lehessen: van itt munka elég nemesak a mai népesség, hanem annak többszöröse számára is.

Hogy azonban közgazdaságunk átalakuljon: át kell alakulnia magának a nemzetnek. Az államtól várni mindent nem szabad. Igaz ugyan, hogy az állam sokat nöött az épp letűnt XIX. században. A XX. század erős állama tehet nagy szolgáltatásokat a közgazdaságnak, csinálhat oly politikát, mely nem a heréknek kedvez, s nem kedvetleníti el apró rendészeti beavatkozásokkal a komoly munkást, hanem megteremti a haladás előfeltételeit és fölemeli a porból azt az osztályt, mely magára hagyatva és elszigetelten leggyengébb, de a mely épp szaporaságával a nemzeti erő legbővebb forrása is: a munkásosztályt. Mondanom sem kell, hogy a magyar állam vezetésében mindezek a szempontok ma jobban érvényesülnek, mint valaha. De azért közgazdaságunk s ezzel népesedésünk jövője is nem az államon, hanem a társadalmon s nevezetesen annak vezető osztályain fordul meg. Ezeknek kell -- és pedig gyorsan -- átváltoznia.

Régi igazság, hogy vezető, államfentartó osztályaink elmaradtak a mai kor nagy gazdasági feladatai tekintetében. Átvették ugyan a nyugati kulturától a magasabb igényeket, a vagyon utáni vágyat — sokszor tán túlságos mohósággal. De nem vették át azt, a mi ezek kielégítésének előfeltétele: a munka iránt való feltétlen tiszteletet, a gazdasági munkához való kedvet, a vállalkozási szellemet. Mintha egyik lábbal még mindig a letűnt harez és rendi társadalom korszakában állanának: nem tartják magukhoz méltónak, nem tartják úri foglalkozásnak a gazdasági élet munkaterein való működést. Mintha bizony a vezető, az alapító munka, mely megkívánja egyrészt a természet törvényeinek ismeretét, másrészt a társadalmi életet: rangban alatta állana megannyi burocrata munkájának, nem is nézve azt, hogy amaz független,

parancsol, ez feljebbvalójának engedelmeskedik. Ám ezt az ellenmondást, mely vezető osztályaink magas igényei s a jólétet adó gazdasági pályák kerülése, hogy ne mondjuk, megvetése közt tátong: nemcsak az illető rétegek sínylik meg, hanem szenved alatta az egész ország. Közgazdaságunknak égető szüksége van igen nagyszámú szakképzett, erélyes és vállalkozó úttörőre, kik földünk kincseit értékesíteni, iparuknak a hazát meghódítani s kereskedelmünk segélyével termékeinknek az ország határain túl is piacot biztosítani képesek. Tanult, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt képzett gazdáktól várhatjuk csak a változott és folyton változó conjuncturáknak leginkább megfelelő, legtöbb kezét foglalkoztató s legtöbb hasznot nyújtó intensiv culturát; csak a modern technikában jártas vezetők és segédek teremthetnek élet- és versenyképes ipart, fejleszthetik nagyra a bányászatot, tökéletesíthetik a közlekedési eszközöket és adhatnak foglalkozást a munkát keresők ezreinek és millióinak. De fölösleges dolog ebben a palotában fejtegetni azt, hogy mire van szüksége hazánknak. Rég kijelölte boldogulásunk útját egy halhatatlan szellem, Akadémiaink megteremtőjének, a legnagyobb magyarnak szelleme. Hassa át e nemzet vezető osztályait, hassa át az egész nemzetet Széchenyi szelleme; ha ez meglesz, a XX. század Magyarországa népes, gazdag, erős ország lesz.

A magyar művelődés ősi elemei.

(Kivonat Winkler Henrik k. tag. február 4-én Simonyi Zsigmond r. t.-től bemutatott dolgozatából.)

Winkler Henrik munkája (*Die Magyaren und ihre alte Kultur*) a magyar nép művelődésének a finn-ugor népekével egyező ősi elemeit vizsgálja. Sorra veszi és összehasonlítva tárgyalja 1. a tiszta magyarság faját és testi tulajdonságait, 2. az ősi finn-magyar művelődés maradványait a mai életmód és tárgyi néprajz körében. 3. a tiszta magyarság s a rokon népek lelki életének jellemző vonásait.

A szerző, ki Boroszlóban él s öt év óta külső tagja Akadémiainknak, tevékenységének javarészét a nyelvtudományak szentelte, eddigi munkái részint az általános nyelvészet kérdéseivel, részint az ural-altaji nyelvek jellemzésével foglalkoznak. Az előbbieken is (*Zur Sprachgeschichte* és *Weiteres zur Sprachgeschichte*) sokat foglalkozik a mi nyelvünkkel, még többet természetesen az ural-altaji nyelvcsaládot tárgyaló műveiben: *Die ural-altaischen Sprachen und Völker* és *Das Ural-altaische und seine Gruppen*. Winkler ama ritka külföldi tudósok egyike, a kik

nyelvünket igen jól ismerik, sokszor tartózkodott huzamosabb ideig hazánkban és beszél is magyarul. Különösen az Alföldet szereti úgyszólván a rajongásig. Abból a helyes szempontból indul ki, hogy újabb népkéveredés legkevesebb történhetett az ország szívében, tehát az alföldi magyarság aránylag legtisztábban megőrizhette az eredeti faji sajátosságokat: teljesen és kizárólag az alföldi magyar népet tette tanulmánya tárgyává. Új munkájában már most ezeket a benyomásokat s megfigyeléseket állítja össze, legnagyobbbrézt naplószerű eredeti följegyzései alapján. E mellett folyvást tekintettel van a finn népre, melyet szintén személyes tapasztalatból ismer, de a finnekre s a többi finn-ugor népre vonatkozólag inkább a meglevő néprajzi irodalmat használja föl, míg a magyarságra vonatkozó adatai egytől-egyig az ő saját megfigyelései.

A szerző munkájának minden egyes részével azt iparkodik bebizonyítani, hogy az alföldi magyarság sokkal többet megőrzött az eredeti finn-ugor sajátságokból, mintsem általánosan hiszszük. S akár helyt fog állani mindaz, a mit a szerző következtet, akár nem, annyi kétségtelen, hogy adataival és egybevetéseivel rendkívül érdekes anyagot szolgáltat mindazoknak, a kik rendszeresen foglalkoznak a néptan (ethnologia) kérdéseivel.

Munkájának első részében a testi tulajdonságokat tárgyalja, mint már említettük, tisztán személyes tapasztalataira támaszkodva, de igéri, hogy a finn-ugor népekről irandó művében mások kutatásaira is tekintettel lesz. A második szakasz a külső életmódot, ruházatot, lakást, síremlékeket tárgyalja (számos rajzzal) s mindenütt kimutatja a finn-ugorsággal való egyezéseket (a ruházatra nézve kiemeli, hogy a magyaroknál sokkal jobban megőrizte az ősi finn-ugor sajátosságokat, mint a finneknél). A harmadik szakaszban tüzetesen foglalkozik az Alföld népének jellemével, érzése és gondolkozása módjával s e tényezőknek hatásaival a dalban, zenében, szerelemben s az egész életben.

Hogy fogalmat adjunk a szerzőnek tárgyalása módjáról, különösen ennek a közvetetlenségéről, de másrészt arról is, hogy a néplelek elemzése milyen fényt vethet a nemzeti élet legnemesebb s legjellemzőbb jelenségeire, elég lesz egy pár helyet idézni a munkának első és harmadik szakaszából.

„A magyar fajképeket (typusokat) innen-onnan húsz év óta tanulmányozom, 1885 óta különösen az alföldi formákra irányoztam figyelmemet. Mikor tehát 1890-ben Finnországba mentem, nagyon jól ismertem az Alföldön leggyakrabban látható arcokat, sok arc egész elevenen megvolt emlékezetemben. Július közepén Magyarországon voltam. augusztus elején mentem Finnországba, még pedig avval az erős meggyőződéssel, hogy évezredek óta, mióta egymástól elváltak, a finnek s még inkább a magyarok

viszontagságos élete s ezerszeres vérkeveredése folytán minden faji hasonlóságnak el *kellett* mosódni, legalább nemre nézve, mert hisz azt meg kellett engednem, s azon is eléggé csodálkoztam, hogy a tudományos mérések megállapítottak bizonyos anthropologiai hasonlóságokat. Szóval, én azt vártam, hogy mindenütt idegen formákkal találkozom, de csakhamar kiábrándultam tévedésemből.“

Itt aztán finnországi naplójából idézi meglepő észleleteit, például.

„Száz más arcz mellett nagy számmal oly magyaros arcok, hogy az ember Magyarországon képzeli magát.“

„Az emberek viselkedése (nyugati Karjalában), kivált az asszonyoké, beszédjük, taglejtésük föltűnően emlékeztet Magyarországra. Sokszor annyira meglep az embereknek egyes alföldi személyekhez való hasonlósága, mintha valami képzelődés varázsa alatt állnék.“

„Az asszonyok bámulatos beszédessége szintén Magyarországra emlékeztet. Ugyanaz a taglejtés, hangsúlyozás: az ember azt hinné, magyar beszédet hall.“

„Arczél sokszor rút, az arcz mégis kellemes, mint a magyaroknál.“

„Valósággal bámulatba ejt ez a magyar női és gyermeki arczokra emlékeztető s ezerszer föl-föltűnő hasonlóság. Az imént voltam a piacon, a helsingforsi tengerparton, hol száz meg száz parasztasszonyt láttam. Ott, s a városban is, a hasonlóság félreismerhetetlen: pedig teljesen elfogulatlan vagyok, az eltérő arczokat nyomban felismerem, sőt keresem a különbségeket. Még a sajátságos sárgás- vagy szürkésbarna arczszín is ugyanaz, s itt egyre megy, akár szőke, akár sötétszínű a haj, mint a magyar arcz világos hajjal is sokszor egészében a barna benyomását teszi.“

„Lassan-lassan rájövök, milyen nagy a férfiakban is a magyarokhoz való hasonlóság, kivált az arczban, melyet itt is sokszor jellemez az egyenes, kevésbé előrenyúló orr.“

Ezután leírja a szerző az alföldi népek testi sajátságait s itt a nagyon elterjedt ellenkező nézettel szemben különösen behatóan azt vitatja, hogy a tiszta fajmagyarnak sohasem fekete a haja s még kevésbé a szeme.

Még érdekesebb a harmadik szakasz, mely a magyar *nép-lélek* jellemző vonásait fejtegeti s arra az eredményre jut, hogy a fajnak lelki tulajdonságai még sokkal állandóbbak a testieknél. A részletezésben a magyar jellemnek számos vonását leírja, igen sok szépet és kedvezőt, de itt-ott bizony egy-egy kedvezőtlen is. A sok közül csak egy-néhányat idézek:

„Az alföldi magyarnak becsületes, gyanútlan egyeneslelkű-

sége jóformán páratlan. Hasonlókép az ő kedvessége és szivessége, melylyel még az baja iránt is részvéttel van. Kedvesebb, rá keleti és délkeleti Európában utaztomban De megesik, hogy nem csekély szivességrészvétlenséggel, sőt mogorva ábrázattal tesznek az — Hasonló egyenes és becsületes lelkük van az összes finn-ugor népeknek, s ez rendkívül föltünő mindenütt, a hol az élelmes oroszok közt laknak s ezeknek gyakran prédájukká lesznek az ő gyanútlan őszinteségük miatt. „Az ellentét e tekintetben olyan erős, hogy az ember egész más világrészben gondolja magát, ha Oroszországból Finnországba érkezik.“ (Innen van, hogy pl. a magyar paraszt az élelmes németet igen sokszor hunczutnak és szélhámosnak tartja, s ez a vélemény sok közmondásban is meg van örökítve.)

Naiv bizalma mellett szintén nagy kárára van a magyarnak az ő tagadhatatlan nehézkessége és gondatlansága, mely nem igen lát tovább a holnapnál. S e vonások annyival jellemzőbbek az összes finn-ugor fajokra, mert búskomor vérmérséklettel párosulnak, mely szinte duskálni szeret a maga bűbánatában Igaza van az ismeretes mondásnak: *sírva vígad a magyar*. „Ebben is ikertestvére a finn ember s az egyezés úgyszólván kézzelfogható, ha mind a két országot bejárja az ember. Ha azonban a magyar ember a zene, bor vagy más érzéki inger által fölszabadul a rásúlyosodó varázs alól, akkor érzéki természetének visszahatása annál szilajabb.“

Igen érdekes és nagyon igaz, a mit a szerző a magyarnak dolgozása módjáról mond: „Míg a németnél úgy érezzük, hogy a hol nem is igen látni a czélt, dolgozik és szorgoskodik s munkájával mintegy belső szükségét elégit ki: a magyar ember viselkedése ezzel ellentétes benyomást tesz ránk. Ámbár rendkívül munkabíró, mikor tette kerül a dolog, nem szabadulhatunk attól a gondolattól, hogy voltaképp csak akkor dolgozik, ha kénytelen vele, s csak azért, mert kénytelen, s ezt a legtöbb esetben maga is elismeri. Hogy mennyire nehézkes az alföldi paraszt a mesterseghben s kereskedésben, milyen nehezen tér új útra, új haszonhajtó foglalkozásra, új viszonyok kihasználására, szóval a vállalkozó szellem hiányáról köteteket lehetne írni.“ „A finn paraszt valamivel tevékenyebb, de különben épp oly elégedett, ha megvan a saját házatája s maga körül egy szűk kis világot magáénak mondhat. Innen a nagy maradiság, a megszokott életmódhoz való erős ragaszkodás mind a finneké, mind a magyaroknál.“

Elmondja azután a szerző, hogy komorsága s a zene és dal szenvedélyes kedvelése mellett is mind a magyar, mind a finn alkalmazkodó, józan realista, egész lelkével e világon csügg, s

innen magyarázódik a hazai földhöz való ragaszkodása, innen az a szívós tetterő is, valahányszor tisztán látható s elérhető célja van. Ezek a jellemvonások az összes finn-ugor néptörzseknek elszigeteltségük mellett is nagy jelentőséget adnak.

A magyar táncban is fölfejtí a szerző a jellemző finn-magyar vonásokat: a lassúban a nehézkességet, egyhangúságot (a lassúhoz leghasonlóbb tánczot a kalmüköknél talált), a frissben a szilajságot, — de emez nem szoritkozik a tánczra, hanem mint a rokon népeknél is néha a legnyugodtabb lelkiállapotot szakítja meg és csakhamar megint helyt ad a legközőnyösebb hangulatnak.

Foglalkozik a szerző a finn-magyar ősi hit maradványaival is. A szellemekben, hazajáró lelkekben és varázslatban való hitből olyan sok megmaradt, hogy szerinte kétes, vajjon az alföldi magyart lehet-e teljes joggal kereszténynek mondani. S a pogány vallási képzeteknek iránya teljesen egyezik a finnekével: a ráolvasásokban, amuletekben, abban hogy a halottat az övéi mind ellenségüknek tartják stb. Innen magyarázza Winkler a magyar irodalom némely rémletes alkotásait is, melyekben pl. a halottnak joga van még az élökhöz és jogát érvényesíteni is tudja, vagy a melyekben a megbántott halott bántóit még több nemzedéken át is üldözi. A sötétség hatalmainak ez a gyűlöletes uralma messze túl jár a költői igazságszolgáltatáson és sokszor idegenül hat, sőt valósággal visszataszító, pedig nemcsak Petőfi szilaj képzeletének vannak efféle szüleményei, hanem még a szelidebb, humorosabb Jókainál is találkozunk velük.

Hogy a finn-magyar jellemnek komor vonásai olyan tisztán fönmaradtak, abban Winkler szerint nagy része van ezredéves lakóföldünk természetének. Sehol másutt nem látott olyan teljesen elhagyott pusztaságokat, olyan rengeteg kopár árterületeket, melyekben minden élet megsemmisültnek látszott. „A ki a magyar földnek szépségeit, de a puszták csodálatos sajátságait is ismeri, az megérti a magyarnak, még a legegyszerűbb parasztnak is, mélységes hazaszeretetét. Minden magyarnak lehet mondani lelkéből fakadnak a Szózat szavai: Áldjon vagy verjen sors keze, itt élne d halnód kell.”

Arról is szól a szerző, milyen nagy szerepe van a szellemnek, mint már a népdalok is mutatják, nemcsak minálunk, hanem a rokon népeknél is. Az érzéki természetből folyik a színek, formák és hangok kedvelése. Kiemeli a magyarnak kiváló szín- és formaérzékét; a színes, izléses hímzés nagy változatoságot mutat az összes finn-magyar népeknél, de a ríktó, bántó tarkaságot ösztönszerűleg kerülík. Érdekesen írja le, milyen rendkívül nagy hatalma van a zenének a magyar ember lelkére s hogy ennek minő következményei vannak Tüzetesen tárgyalja

továbbá a magyar s a rokonnyelvi rhythmus és dallam közös sajátosságait (ígéri, hogy egyik következő munkájában az egyezéseket még részletesebb egybevetésekkel fogja bizonyítani). Igen találó, a mit itt a finn s a magyar népdal különbségéről mond: „Mind a kettőben megvan a finn-ugor fajnak komor s fájdalmában szinte duskáló alapvonása. A nyugodtabb finn érzése tüztét a dalnak szavaiban fejezi ki, s a kísérő bánatos dallam csak gyöngén visszaverődő fénye annak, a mi lelkében él. Az érzékibb magyar egész érzését az ének hangjaiba önti, a szavak érzelmeinek nagyon is gyöngye tolmácsai; azért legmegkapóbb dallamai szövegnélküli nóták. Viszont a finneknek a legmeghatóbb panasznak sincs olyan dallama, hogy utólréna az érzésnek azt az erejét, melyet a dalnak szavai sejtetnek.“

Még tovább is elemzi a szerző a magyar népdalt: kiemeli az érzelmeknek őszinteségét és bensőségét, a szerelmi népdal gyöngédségét és szemérmességét. Olyan őszinte a magyar dal, hogy benne fejeződik ki legigazabban a magyar nép jelleme. „Hallgattam — úgymond — a mint egyszerű emberek énekelték az ő kedves nótáikat. Minden igaz és őszinte volt bennük, semmi mesterkéeltség, és meg kell vallanom, hogy ritkán voltak rám emberek oly kellemes, jóleső hatással, mint ezek az egyszerű alföldi parasztok. Az érzékiség, mely a közönséges életben néha visszataszító, itt le volt szűrődve, a köznapiság salakjától megtisztulva, határozottan nemes életnézet nyilvánult énekükben. Nem voltak közönséges lelkek, nem elfásultak az élet küzdelmében. Megnyerő volt már az a nyilvánvaló öröm, sőt lelkesedés az ő szép nótáikon s az őszinteség és igazság az énekekben. Sokszor jutottam ott kedvezőbb s meg vagyok győződve helyesebb véleményre egyes emberekről, a kik azelőtt nem igen jó benyomást tettek rám.“ — „A daloknak őszinteségét bizonyítja az is, hogy nyelvük olyan egyszerű, mesterkéletlen, szívből fakadó; továbbá, hogy éppen ezeket az egyszerű, gyöngéd dalokat mindenki ismeri, mindenki szenvedélyesen szereti.“ „A németeket hiják a gondolkodók és költők népének. Az utóbbi elnevezés szerintem sokkal jobban ráillik a magyarra, ha tekintetbe vesszük a dalban való kedvtelését.“

Végül méltatja Winkler a magyar parasztnak szabad, független természetét, mintegy „öntudatlan önértetét“. „E tekintetben roppant áthidalhatatlan űr választja el a szláv természetet a magyartól, nagyobb ellentéteket képzelni is alig lehet. S mennyire bámultam, mikor szakasztott olyan viszonyt találtam az oroszok és finnek közt.“ „De ugyanolyan önértetes viselkedést tapasztaltak mindenütt a többi rokon népeknél, noha sokkal kedvezőtlenebb viszonyok közt élnek. „Ahlquist előadásából tudjuk, hogy a vogulok még a főbbrangú idegen előtt is egészen szabadon s önértetesen meg-

állanak, s vele egyenlők gyanánt viselkednek, egészen úgy, mint az alföldi magyar: sohasem csúsznak-másznak orosz módra a mindenható tisztviseelő előtt.“ A votjákokról pedig Buch mondja jeles néprajzi munkájában: „Viselkedésük, a mennyire én láttam, független; nyoma sines náluk annak a szertelen alázatnak, melyet az oroszoknál látni, kivált a nyugati tartományokban“. Winkler az ugor népeknek ebből a független természetéből, férfias szabadságérzetéből magyarázza, hogy a rajtuk uralkodó oroszok évszázadok óta olyan csekély részüket tudták magukba olvasztani.

Ez a vázlatos ismertetés talán nem ad elég helyes fogalmat Winkler munkájáról, de annyit mindenesetre sejtet, mennyi érdekes megfigyelés és egybevetés van benne. Örvendünk, hogy egy külföldi tudós ennyi türelemmel és szeretettel mélyedt el népünk és nyelvünk tanulmányába. S ha talán illetékes szakembereink (kiknek munkáit a szerző nem használta föl) nem fognak is mindenben egyetérteni vele, munkája sok érdekes adatával és gyakran mélyreható elemzésével vonzó képet ad népünkéről a külföldnek és elmemozdító hatással lehet a hazai néptani tudományra.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi február 15-én megjelent (XXI. köt. 1. sz.) füzetében a közlemények sorát Mahler Ede „Egyiptomi emlékek a Magyar Nemzeti Múzeumban“ című dolgozata nyitja meg. Régebben egy-egy maecenas és tudománybarát, kít útja véletlenül Egyiptomba vitt, egy-egy ilyen vonatkozású tárgyat magával hozott és mint áldozatkészségének és hazafias gondolkozásának jelét, a M. N. Múzeumnak vagy valamely más tudományos intézetnek ajándékozta. Az a néhány darab, számszerint 15, mely jelenleg a M. N. Múzeumban található, három csoportba sorozható, ú. m.: 1. stólák (8 db), 2. kanópok (2 db), 3. szobrok (5 db). Mind a három fajta emlék eredetét az egyiptomi halottas cultusnak köszöni. Az egyiptomiak hite szerint az ember halandó testén kívül két halhatatlan lelki részből állt. Az egyik, melyet *Ba*-nak neveztek, azon pillanatban hagyta el a földi porhüvelyt, midőn a halál beállott, hogy Osiris bírói széke előtt kiállott vizsgálat után a lelkek világában, minden földi gondtól menten, örömtelt életet éljen. A másik lelki rész volt a *Ka*. Ez is a halál pillanatában hagyta el a földi testet, azonban nem nélkülözhetette teljesen az anyagot. A halál után is a halott közelében maradt és emberfejú karvály alakjában lebegett a halott felett, hogy azzal tetszés szerint újra egyesülhessen. Ezért

a földi gyönyöröket sem nélkülözhetette. Ez okból a rokonok és hozzátartozók meghatározott ünnepnapokon adományokat hoztak neki, húst, kenyeret, ruhát stb. Az „örökös lakás” — így nevezték a sírhelyet — ehhez képest két osztályból állott. Egyikben, mely örök időkre el volt zárva és senki által sem volt megközelíthető, volt a sarkophag a benne fekvő múmiával, míg a másik osztályba az élők is beléphettek és tulajdonképen az elhaltak a földi élet utáni e második életében lakásul szolgált. Ide hozták az áldozati adományokat, sőt bútorok sem hiányoztak, hogy a halottak a földi élet kényelmeit se nélkülözzék. Hogy pedig a lélek tetszés szerint visszatérhessen a testbe, meg kellett őrizni az enyészettől. A tüdő, máj, vese, szív stb. négy különös kanopusba záratott, ezek alabástromból vagy mészköből készült korsók vagy vedrek voltak, melyeknek fedele ember-, karvaly-, sakál- vagy majomfejet ábrázolt. A Magyar Nemzeti Múzeum két ilyen kanopust bír, mindkettő báró Prokesch-Osten Antal ajándéka, a ki azokat 1833-ban Mohamed Alitól, Egyiptom akkori alkirályától kapta ajándékba. Az egyiknek fedele emberfejet ábrázol, a másiknak kissé nagyobb karvaly-fejet ábrázoló fedele van. Mind a kettőnek mellő részén szépen bevésett és öt hasábra osztott hierogliph jelek láthatók. Ha a lágy részek a testből kivétettek, ez utóbbit bebalzsamozták, becsavargatták s koporsóba tették. De a múmia mellé oda tették a halott képét vagy szobrát is, hogy a *Ka* a személy anyagát sohasse nélkülözhesse. Ezenkívül a sírkamrák falait feliratokkal rajzolták tele, melyek nemcsak az életben végbement eseményeket, hanem imádságokat, kérelmeket és kívánságokat fejeztek ki. Ezek a sírkövek voltak a stélák, melyek közül régiségük és tartalmuk miatt különösen kettő válik ki: az egyik a III. Thutmosis korabeli Matoř-esapat tisztjének, Noferhmt-nak, a másik pedig a III. Amenemhat korabeli Sehotep-al felügyelő stélája. A múzeum két egyiptomi szobra, melyek szintén figyelemre méltók, Amon-papokat ábrázol, kik különös guggoló helyzetben ülnek. Ezeket gr. Eszterházy Antal 1871-ben hozta Egyiptomból. Összesen 15 darabot ír le Mahler: de felsorol még számos egyiptomi emléket, melyek hazai gyűjteményeinkben találhatók. — Ezután **O r o s z E n d r e** „A szamosujváripetrisi őstelepet” írja le. Leírva a telep helyrajzi viszonyait, részletesen felsorolja az itt előkerült eszközöket, ú. m. őrlőköveket, törőköveket, vágószereket, csiszolóköveket stb.; azután a csont- és cserépszerszereket. — **M i l l e k e r B ó d o g** „Három aldunai római erőd” helyrajzát tisztázza. Ezek az erődök a következők: Contra Margum, mely Temes-Kubin határában az ú. n. „Monastiriste” nevű romok helyén állott; a kubini erőd, mely az ú. n. várdomb maradványaiban nyomozható; s végül Viminacium ellenerődje, mely a szerbiai Kosztoláczczal szemközt lévő parton, az Osztrova-sziget közepe táján terült el. — Ezután **P ó r A n t a l** „Magyar festő és műhímező Párisban 1384—1417” czimű czikkében adatokat közöl Magyar István működéséhez, a kit Bieber István néven is nevez-

tek. A német műtörténet egyik művelőjével szemben, a ki kölni származást tulajdonít neki, Pór kimutatja, hogy István festő és műhímező igenis lehetett magyar ember. — Jurkovich Emil folytatja és befejezi „A beszterczebányai plébániatemplom egykori kincstáráról” című közleményét. — A levezés rovatban a következő régészeti tudósítások olvashatók: Fetzner J. Ferencz szilágysági leletekről, dr. Récsy Viktor egy bakony-románi urna-leletről, Téglás István újabban talált római régiségekről a tordai castrum környékén, Dömötör László újabb lemezajtoló bronzminták Fönlakról, Bella Lajos három római feliratos kőről, melyek Sopron (a római Scarabantia) határában kerültek elő. Ezek egyike igen szépen fentartott állapotban van s a következő szöveget tartalmazza:

DAEIPORA

CALAETI · L · AN

XXC · HISPANA

DEXTRI SERVA

AN · XXX · H · S · S ·

C · PETRONIVS · DOM

ESTIVS · ET · AMBAT

VS · FRATRES · MATRI

ET · AMBATI · CONIVGI

POSVERVNT

Olvasása a következő: Daeipora Calaeti Libertina Annorum XXC Hispana Dextri Serva Annorum XXX Hic Sitae Sunt. Caius Petronius Domesticus et Ambatus Fratres Matri et Ambati coniugi posuerunt. — Cséplő Péter és dr. Karácsonyi János a bihari várban eszközölt ásatásokról, Kugler Alajos rejtélyes bélyegű cseréptárgyakról a soproni múzeumban s végül Kemény Lajos a kassai fegyvergyártó cézhekről közölnek hosszabb-rövidebb cikkeket. — Az irodalom rovatban dr. Szendrei János ismerteti a Forster Gyula szerkesztésében megjelent „III. Béla magyar király emlékezete” című diszművét; Nagy Géza pedig válaszol Varjú Elemérnek az előbbi füzetben megjelent bírálatára. — A különféle rovatának tartalma: Jelentések az országos régészeti és embertani társulat 1900. nov. 27. és 1901. január 29-iki üléséről s végül Bibó-Bibe Gergely: Szabadkai lelet.

2. ETHNOGRAPHIA múlt évi folyamának 6. füzetében Nagy Géza az észrevételeket fűz Jankó Jánosnak *A magyar halászat eredete* című munkájához, kiemelve, hogy a finn-ugor ősnépnél valamely hal-evő népséggel való keveredés idézte elő a halászat kifejlődését; mert a turánság a maga egészében sohasem volt halász, hanem kezdetleges fejlődési fokon lóhús-evő vadász s később baromfi-tartó pásztor. Egybehangzó e felfogás Jankó kutatásának amaz eredményével, hogy a finn-ugorságnak legősibb, öröklött életmódja a vadászat volt, a halászat pedig csak később szerzett, másodrendű foglalkozás. — A máso-

dik közleményben Galgóczy János őstörténelmi tarlózásának befejezését adja, különösen Babiloniának ősi topographiájával, továbbá Nagy Géza néhány helytelen sumir olvasatának helyreigazításával foglalkozva. — Ezután Jankó Jánosnak *Adatok a samán vallás megismeréséhez* című cikksorozatának folytatása következik, melyben orosz forrásművek nyomán többek közt a mongolok, altáji tatárok és kirgizek lapoczkacsont-jóslásáról, tűz-, hegy- és víz-tiszteletéről van szó. — A néphit és a népszokások rovatában Varga Lajos maros-torda-megyei husvéti szokásokat ír le, Katona Lajos pedig *Régi magyar kuruzslások és varázsigék* című adatközléseinek befejezését adja. — A népköltészet rovatában Ősz János és Balássy Dénes *karácsonyi és húsvéti rigmusokat*, Elekes István pedig *székely népdalokat* közölnek. — A kisebb közlések során Katona Lajos Pelbárttól és Laskai Ozsváttól a tetemre hívás szokását megvilágító adatokat, Kováts L. meg XVII. századbeli magyar babonajegyzeteket közöl, végül szó van itt ama néphitről, mely szerint az *éjjeli asztalterítés* valakinek a halálát vonja maga után. — Az irodalmi rovat apró jelentései és az 1899-iki néprajzi könyvészet folytatása zárják be a füzet tartalmát, melyhez a M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztályának mellékletkép adott Értesítőjében még Nagy Józsefnek bő leírása csatlakozik a *hegyhát-vidéki építkezésről*.

Ugyane folyóirat tavalyi 7. füzetében Krausz Sámueli dr. *A vérbabonáról* értekezik, melynek egyik legfeltűnőbb jelensége a véráldozat. A vér megbecsülésében fokozatok észlelhetők: az állat vére és az ember vére: ez utóbbiban ismét külön fokozat a hajadonok, a kisdedek, a királyok, a saját magzat s végre a szentek vére, az utóbbi már a vallás jellegével felruházva. Ezek tárgyalása után szerző a vérivással, a vérrel való gyógy módokkal s a vele irt szerződésekkel foglalkozik. — A második közleményben Katona Lajos *Az ünneprontók* czímen egy múlt századbeli ponyvatermék szövegét adja, mely a zabolátlan tánczolóknak Istentől való megbüntetését írja le. Ehhez a fejtegetés több változatot csatol. — A néphit és a népszokások rovatában Nagy József a *hegyhátvidéki mennyegzőnek* közlő leírását, aztán Margalits Ede dr. a *horvátországi boszorkányperrek* anyagát, végül Jankó János dr. a mongolok és altáji tatárok *samánjainak a dobját* ismerteti orosz forrásművek alapján. — A kisebb közlések során Katona Lajos az érsekújvári codexből csatol egy újabb adatot a *remete és angyal* legendájához, magyar és katalán nyelvenlékekből párhuzamos magyarázatokat közöl arra a kérdésre, hogy *miért böjtölik meg a pénteket*. — A mellékletben Nécsey István a *vászonsimító üvegről*, Rechnitzer István *Hajdu-Szovát néprajzáról* s Szinte Gábor a *székely háziól* ír.

Ugyane folyóirat tavalyi 8. füzetében Patkanov Szerafim orosz tudósnek *A szabirok nemzetiségét* tárgyzó értekezése van első helyen. E közleménynek itt adott első része a *Sabar*

Szabir földrajzi és népnév előfordulásának adatait ismerteti a tobojszki kormányzóságban, valamint az osztják és tatár népköltésben. Szerinte a szabar vagy szabir nép a finn-ugor népesaládnak egyik keleti tagja volt, mely az európai Oroszország éjszaki és Szibéria északnyugati részét lakta. Ama *Szibir* nevű város, mely a mai Tobolszk szomszédságában az oroszok bejövetele előtt eme vidék tatárfejedelmeinek székhelye volt, s melytől az egész földrész *Szibéria* nevezetet nyerte, e népnek nevét őrizte volna meg. — A második közleményben Jankó János dr. folytatja a *samán dob* leírását. — A néphit és népszokások rovatában Balló István dr. *Régi paraszt házi orvosságok* jegyzékét közli egy XVI. századbéli kézirat alapján, Bello-sics Bálint pedig szintén régi kézirat alapján *babonákat* ismertet. Ugyancsak e rovatban találjuk Nagy Józsefnek leírását a *hegyhát-vidéki szokások* közül a keresztelést, temetést, kalákát és fonót, bucsút, piros tojásokat, játékokat, aprószentekkor való suprálást és luczálást illetőleg. — A népköltészet rovata Birkás Géza és László Imre gyűjtéseiből dunántúli és halasi románczokat és népdalokat tartalmaz. — Az irodalmi ismertetések sorát többek közt Kuun Géza grófnak „Ismereteink Tibetből“, Oskál Kallas „Achtzig Märchen der hyutziner Esten“, Szántó József „Babona a gyógyítás terén“ című művei vannak bemutatva. — A kisebb közlésekben Patrubány Lukács a *szákák és örmények* történeti vonatkozásaihoz közöl néhány adatot, Kovács L. pedig Bod Péternek egy kiadatlan munkája nyomán a *magyar népszokások történetéhez*. — Társulati ügyek és néprajzi könyvészet egészítik ki a füzet tartalmát. — A mellékletnek közleményei: Nécsey Istvántól: *Felsőmagyarországi meritőcedény*; Nagy Józseftől: *A Hegyhát-vidék néprajza* (testalkat, ruházat, viselet); Huszka Józseftől: „*Ujra a szekély ház*“ és Szinte Gábertől: *A tyúkröpítő*.

Ugyane folyóirat tavalyi 9. füzetében Patkanov Sz. befejezi *A szabirok nemzetiségéről* irt tanulmányát, ezúttal Florinszky szentpétervári tanár nézetével foglalkozva, mely a szabi-rokat szláv népnek tartja. — Katona Lajosnak nekrológja következik aztán Müller Miksáról, majd Jankó János dr. cikkének folytatása a samán vallásról, melyben ezúttal a *samán ruháról* van szó. — A néphit és népszokások rovatában Peterdi László somogy megyei lakodalmi szokásokat ír le, Marmula János pedig *Árvamegye lengyelajkú lakosainak néprajzáról* közöl nagyobb tanulmányt, melynek itt adott első része főkép a házzal, a születési, lakodalmi és ünnepi szokásokkal foglalkozik; végül Balló István dr. *Régi paraszt házi-orvosságok jegyzéke* című szöveg közlését befejezi. — A népköltészet rovatában Reviczky Ferencz egy *Rákóczy-kori dalt*, Vikár Béla pedig *Szölösi Pál meg a róka* czimen egy somogy megyei mesét mutat be. — A kisebb közlések közt Kertész József a Zala és Somogy megye határán ismeretes „*mátkáló vasárnap*“ intéz-

ményéről ír: szó esik továbbá itt a népmesék *feljegyzésének módjáról* s a kiev-vidéki orosz *tolvajnyelvről*, melyben efféle magyar hangzású szavak vannak, mint: *hasz, haz = ház, lavák = ló, gazet = gazda*. — Az irodalmi ismertetések során Ebe'r László Nemes Mihály és Nagy Géza *A magyar viseletek története* és Woermann Karl *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker* című művéről, Tolnai Gyula pedig Tolnai Vilmosnak *Magyarító szótáráról* értekezik. — Végül társulati ügyek következnek. — A melléklet tartalma: Nécsey István közleménye *A tót ingesatról*, Nagy József *A hegyhátvidéki földművelésről*, Bátky Zsigmond dr.-é *A fogazott élű sarló elterjedéséről*, Jankó János dr.-é *a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya gyűjteményének újabb gyarapodásáról* s Gabnay Ferencz-é *A játékbabáról* (ez utóbbi lenyomat a Természettudományi Közlönyből).

Ugyane folyóirat tavalyi 10. füzetében Sebestyén Gyula a tőle fölfedezett *Magyar varázsdobról* értekezik kimutatván a dobnak, mint a sámánkodás eszközüének használatát a magyarral ethnikai és nyelvrokonságban álló népeknél s egyszersmind, hogy ennek emléke a magyar népköltésben és boszorkányhitben is igazolható. — Jankó János dr.-nak *A sámán ruháról* szóló befejező közleménye következik ezután, majd a néphit és népszokások rovatában Marmula János *Árvamegye lengyelajkú lakosait*, tárgyzó néprajzi leírásának második része s Domokos István tollából a sopronmegyei *Balázsjárás* ismertetése. — Az irodalmi rovatban Katona Lajos Robert Petna *Neue Beiträge zur Kenntniss des Volksraths* művéről ad bő tájékoztatást. Apró könyvjelentések, társulati ügyek s a Magyar Néprajzi Társaság 1900-iki tagjegyzéke egészítik ki a füzet tartalmát. Az utóbbiban kimutatott létszáma a tagoknak: 703. — A mellékletben Nécsey István befejezi *A felsőmagyarországi merítőedényről* írt értekezését, Szinte Gábor pedig a *székely ház* tárgyában nyilatkozik Huszka Józseffel vitatkozva. További közlemények: jelentés a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának újabb gyarapodásáról s ugyanez osztály könyvtárának jegyzéke.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE deczemberi számában * Nyegre László befejezi *Máramarosmegye közgazdasági állapotáról* szóló monografiáját, melylyel a néhány év óta abbamaradt vármegyei monografiáknak új sorozata kezdődött meg. Ez alkalommal részletes és tüzetes vizsgálat alá veszi Nyegre Máramarosnak állattenyésztését s evvel kapcsolatban a havasi legelők elhanyagolt kérdését taglalja. A szarvasmarha-, ló-, juh- és sertésenyésztés ismertetése után az erdészetre tér át s gondosan kimutatja azokat a bajokat, a melyek a fa (különösen a bükk) rossz értékesítési és szállítási viszonyaival s ennek a lakosság keresetére való visszahatásával kapcsolatosak. A gyermekkorát élő iparnak s a megromlott hitelviszonyoknak szomorú

* Pótlólag.

képe után Nyegre a megnövekedett kivándorlási áramlatnak ijesztő jelenségét mutatja be. Evvel a szomorú nyomorúsággal végződik a tartalmas monográfia. — A második értekezés Éber Antal-é, ki a *jelzálog-kölcsönök conversiójának illetékmentességéről* ír. A kérdést az teszi aktuálissá, hogy a törvényhozás éppen most foglalkozott az idevágó 1895. évi ötvenedik törvényezikk érvényének meghosszabbításával. Éber először a magyar törvénynek osztrák eredetét, majd 1881-iki képviselőházi tárgyalását mutatja be. Ezután rátér az eddigi magyar törvény hiányainak s kijátszhatóságának vizsgálata s pontos kutatások és összehasonlítások után a következő reformokat indítványozza, részint az eddigi gyakorlat, részint az ingadozó közigazgatási bírósági döntések tekintetbe vételével. Éber javaslatai ezek: a törvényt nem kellene új határozott határidőhöz kötni (az idei új törvény csakugyan mellőzi is a határidőt), a kedvezményt ki kell terjeszteni oly esetekre is, a midőn nagyobb kamatú magánkölcsönök változtattnak át pénzügyi kölcsönökre s végül osztrák mintára okvetlenül rendezni kell a kamatozási és törlesztési kikötések kérdését. — A *közlemények és ismertetések* rovatában az Éber felolvasása felett a közgazdasági társaságban november hó 17-én folytatán, valamint a M. T. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának Berzeviczy Gergely munkáinak lefordítása tárgyában kiadott felhíváson kívül — tizenkét könyvismertetést találunk. Még pedig a következők mind 1900-iki művekről: Raffalovich: *Les crises commerciales et financières depuis 1889* (Hegedüs Loránt); Fellner: *A járadék-birtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon* (Vécsey Loránt); Földművelésügyi miniszterium: *Mezőgazdasági kísérletügyi intézmények Magyarországon* (Vásárhelyi Zoltán); Bárdossy: *Az állategészségügyi rendeletek magyarázata* (Leitgeb); Besson: *Le controle des budgets en France et à l'étranger* (—vits); Vámbéry Rusztem: *Büntetőpolitikai követelések* (Illés József); Földes Béla *Államháztartástan* (Fellner Frigyes); Gelléri Mór: *Harcz a munkanélküliség ellen* (Páris Frigyes); Gerlóczy Géza: *Jogisme gazdálkodók számára* (Walton); Milhofer Sándor: *Chequeforgalmunk törvényes szabályozása* (Walton); Rusz Andor: *Az értékpapírforgalom megadóztatása* (a.); a Duma- és Tiszavölgyi ármentesítő társulatokra vonatkozó statisztika (F.) November havi szemle s részletes külföldi s honi bibliográfia zárják be a füzetet, melylyel a Közgazdasági Szemle XXIV. évfolyamát befejezvé, jubiláris XXV-ik évfolyamát hirdeti, mely egyúttal második éve lesz az új szerkesztők munkálkodásának.

4. A MAGYAR NYELVÖR mult évi decemberi füzte első helyen Vörösmarty születésének évszázados fordulója alkalmából Kiss Ernőtől *Vörösmarty mint nyelvművész* czimvel közöl cikket. Vörösmarty nyelvművész volt, egyike a legnagyobbaknak költőink közt, mert legnagyobb hatalmat ő vett anyagán, a nyelven, melyet szeretettel tanult, kutatott. Szinte hihetetlen mélységeibe szállt alá, kifür-

készte minden csinyját-binját, behatolt a nyelvertermő lélek műhelyébe, elleste fogásait, s mint a gyöngyért leszálló bűvár, a legértékesebb kincsekkel emelkedett ki. Petőfinek, Aranynak, Jókainak nyelve egészében a Vörösmartyé, csak a részletekben más. Ő volt az a teremő és munkás lélek, ki hatalmas tehetségével költői nyelvünket megalapította a nyelvújítás alapján. Erre alkalmassá tette őt egyrészt származása, hogy oly tisztán magyar vidéknek gyermeke volt, s más részt tanulmányai. Vörösmarty azzal is kiválik kora költői közül, hogy mindegyiknél alaposabban ismerte a nyelvtant. Elméleti tudását a nép nyelvénél és a régiség szókincsének ismeretével gyarapította. Bőven alkalmazza a népies szokat, szólásokat, fordulatokat, csak hogy nem hajszolja fölöttébb; másfelől habozás nélkül használja a régi jó szót, a hol csak alkalma nyílik, és sok régi szavunk az ő művei révén kelt új életre. A nyelvújításban mérsékelt volt. Megrója az olyat,

Ki mindig új szót fúr, farag,

A leghelyesbet százfelé csigázza.

Nem vágyik a szócsinálás babéjára. Bár a helyes új szó alkotásának érdemét elismeri, mégis szívesebben él a más alkotta és már többször használt szóval. — Ez után Kallós Zsigmond *A tagadás nyelvünkben* című értekezésének folytatását olvassuk. E közlemény a tagadó mondatnak néhány szokatlan szórendjével foglalkozik. — Körösi Sándor a *bagó* és *tobák* szók eredetét tárgyalja. A bagózást valószínűleg katonáink látták és szokták meg először, még pedig a tengerhez közel eső és a tengerészekkel érintkező, velünk szomszédos vidéken, pl. Olaszországban, Pádovában, Milánóban vagy Friaulban és onnan hozták a bagózással együtt magát a *bagó* szót is, mely nem egyéb, mint az olasz *tabacco*. Ennek ugyanis az olasz a második szótagját hangsúlyozza, úgy hogy első (*ta-*) szótagja a magyar fülre nézve könnyen elenyészhetett (vö. magyar *freskó*: olasz *fresco*, *affresco*; magy. *talián* ol. *italiano*). Az olasz *tabacco*-nak régebbi, XVI századi átvétele *tabáka*, *tabák* és *tobák* volt, bár e két utóbbi alak a német *toback*-ból is származhatott, a mai köznyelvi *tubák* ellenben határozottan egy német tájdivatos *tuback*-ra vezetendő vissza. — Ásbóth Oszkár nem osztja Melich János nézetében a magyar *bűrű* (gyaloghid) tájszónak származtatását illetőleg, s azt vitatja, hogy e népies szavunk az ó-bolgárban föltehető **brъvъ* „ponticulus” szóból keletkezett. — Az Irodalom rovatban Kalmár Elek Pálfi Mártonnak programértekezését ismerteti Brassai nyelvtanirói munkásságáról. Brassainak *Okszerű vezér a német nyelv tanulásában* című nyelvtana már 1845-ben oly teljes mondattani alapon épült, a minőt még ma sem követ egyetlen idegen nyelvről szóló nyelvtanunk sem, és azok a korszakos fölfedezések és vívmányok, melyeket Brassai könyvében már 1845-ben megtalálhattunk volna, csak akkor kezdtek nálunk is ismeretesek

lenni, mikor a németek is fölfedezték (példa az összevont mondatról szóló elmélete). Ugyane rovatban még Heves Kornél cikkét olvassuk, melyben Löw Immanuel szegedi rabbi egyházi beszédeinek magyarságát ismerteti. — Kisebb rovatok: A Nyelvtörténeti Szótárhoz (a Peer-codex néhány szaváról Katona Lajos, a *góbé* szóról König György ír cikket). Nyelvművelés (említendő az *el van utazva* kifejezés védelme Simonyi Zsigmondtól) Magyarázatok, helyreigazítások. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelv-hagyományok. Izenetek. — Az évváró füzetet tartalom- és szóműtató rekesztik be.

Ugyanezen folyóirat idei januári füzetében Kulcsár Endre *Magyar nyelvművészek* című értekezésében Faludi Ferencz nyelvét és stílusát kezdi részletesen tárgyalni. A XVIII. század első felében maguk az írók kénytelenek pellengérre állítani az úri osztálynak idegen szókkal kevert nyelvét. Faludi és Bod Péter nemesak észreveszik az ebben rejlő veszélyt, hanem elhárításáról is gondolkoznak. Faludi nem áll be mindjárt szigorú nyelvtisztítónak, hanem korának igazi fiaként eleinte divatos szólásokkal s az előkelő körökben járatos műszavakkal hinti meg nyelvét, de mindennekfölött ügyel arra, hogy minden jelentős mondásának meglegyen a magyaros sava-borsa. Nem sajnálta fáradságát a régi írók tanulmányától s a magyaros szólások gyűjtögetésétől. Minthogy nyelvünk épsége nem annyira a latin szavak, mint inkább a latin szólások elharapódzása folytán esorult meg, Faludi ezen a területen írt és ültet. Fő törekvése azonban, hogy erőt s bájt adjon a nyelvnek. Amazt a szemléletességgel, ezt a gondos szerkezetekkel éri el. Szóképei közül metaphorái egy-kettő híján éppen tárgyukhoz illenek; hathatóság: a hol kell, durvák, s a mi fő, szem előtt forgók. — Ez után Wekerle László ír *Az írásjelek egyszerűsítéséről*. Főbb ujitásai, melyeket ajánl, a következők. A mely mondatokat vagy mondatrészeket olyan szók kapcsolnak össze, hogy a vessző vagy más jelek kihagyását lehetségessé teszik, az ilyen mondatok vagy mondatrészek közé semmiféle jelet ne tegyünk. Az eddigi írásjelek sorából a pontosvessző eltörölendő és mint fölösleges használaton kívül helyezendő; a mondatkötő szók mellől a vessző következetesen elhagyandó, és az írásjelek alkalmazásában, csakis a kifejezett gondolatok szabatos megérthetését kell irányadóul tekinteni. Ha a vessző alkalmazásában ez utóbbi elvek szerint járunk el, akkor pontosvesszőre egyáltalán semmi szükség sincsen többé. Az egyszerű mondaton belül vessző nincs, s így a körmondat egyes tagjait pontosvessző helyett csak vonással jelöljük, míg az utolsó mondatot kettősponttal emeljük ki. — Joannovics György a *szótagok elválasztásáról* írva, azt fejtegeti, hogy az olyan szókat, mint *abstract*, *construál*, *expresz*, *expropriál*, *extirpál*, *obstructio* stb. nem a magyaros szótagolás szerint kell elválasztanunk, vagyis nem így; *abst-ract*, *konst-ruál*, *exp-resz*, *exp-ropriál*, *ext-irpál*,

mert ezen idegen szókat nem a nép milliói számára írják, hanem a művelt magyarság számára, ez pedig az élő kiejtésben sem tagolja őket a föntebbi módon, hanem a latin szó elemeinek megfelelően így: *abs-trakt, con-struál, ex-presz, ex-propriál, ex-stirpál*, stb. — **Fiók Károly** *Kovászna, Borosnyó és Brassó helyneveink eredetéről* ír. Szerinte *Kovászna* egyszerű magyaros kiejtése a szláv *kvaszna* 'savanyú' szónak, a *Borosnyó* és *Brassó* (magyarosan *Barassó*) nevek pedig ebből származtak volna: *boros-jó, a mi annyit tenne, mint 'savanyúvíz-folyó'. — **Melich János** *A baskir-magyar rokonság* czime alatt Pauler Gyulával vitázik (vö. Akad. Értesítő 74. l.) s ismét azt erősíti, hogy a baskir és a magyar nyelvnek egymáshoz való viszonyát nem ismerjük; a régibb állapotnak pedig a mai alapján történő vizsgálata első sorban nyelvészeti és nem történeti kérdés. — Az Irodalom rovatban **Sebestyén Károly** részletesen bírálja Dóczi Lajos *Faust*-fordításának újabbban megjelent második kiadását, melyet az elsőnél költőileg általában sikerültebbnek, nyelviileg magyarosabbnak mond. — A Nyelvművelés rovatban egyebek közt **Hoitsy Pál** véleményét olvassuk Eötvös Károly stílusáról. — A Magyarázatok, helyreigazítások rovatában **Ásbóth Oszkár** a Gyarmathinál előforduló koholt *paristya* (parittya) alakról szólva, arra figyelmeztet, hogy e régi nyelvészünknel sok szóalak pusztán kikövetkeztetésnek, a szószármaztatás igazolására szolgáló önkényes csinálmánynak tekintendő. — A füzetben még kérdések és feleletek, Népnyelv hagyományok és Izenetek olvashatók.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1901. február 4-én.

P. THEWREWK EMIL r. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: **Goldziher Ignác**, **Simonyi Zsigmond** r. tt. — **Hegedűs István**, **Kúnos Ignác**, **Munkácsi Bernát**, **Négyesy László**, **Riedl Frigyes** l. tt. — Más osztályból: **Heller Agost** r. tt. — Jegyző: **Gyulai Pál** osztálytitkár.

33. **SIMONYI ZSIGMOND** r. t. bemutatja és ismerteti **Winkler Henrik** k. tagnak kézirati művét „A magyar műveltség ősi elemeiről.”

34. **MAHLER EDE** mint vendég: „Adalék az egyiptomi nyelvhez” czimű értekezését olvassa fel.

35. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **SIMONYI ZSIGMOND** r. és **MUNKÁCSI BERNÁT** l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1901. február 11-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula tt. — Concha Győző, Czobor Béla, Hajnik Imre, Hampel József, Kautz Gyula, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Fayer László, Földes Béla, Gaal Jenő, Körösi József, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Óváry Lipót l. tt. Más osztályokból: gr. Kuun Géza, Vámbéry Ármin t. tt., Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

36. VÁMBÉRY ÁRMIN t. tag bemutatja: „Egy török utazó Magyarországon“ című dolgozatát.

37. MARCZALI HENRIK l. t. felolvassa: „Hunyadi Mátyás és alkotmányos fejlődésünk“ című értekezését.

38. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THALY KÁLMÁN és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1901. február 18-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Liphthay Sándor, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Illosvay Lajos, Kürschák József, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móricz l. tt. — Más osztályból: Gr. Kuun Géza t. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

39. ÓNODI ADOLF l. tag: a) A szagláshiány kórtanáról, — b) „A nervus accessorius viszonya a gégehez“.

40. ALMÁSSY GYÖRGY, mint vendég: „Jelentés tien-sani tudományos utazásáról“.

41. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GEZA r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ülés.

1901. február 25-én.

SZÁSZ KÁROLY osztályelnök helyettes elnöklete alatt jelen vannak: gr. Kuun Géza t. t. — Bartal Antal, Concha Győző, Czobor Béla, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Horváth Géza, Kautz Gyula, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Pauer Imre, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. Ballagi Aladár, Borovszky Samu, Bugarszky István, Földes Béla, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Mágócsy-Dietz Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Staub Móricz, Tötössy Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

42. MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. t. emlékbeszédet tart **Jurányi Lajos** rt. felett. — Az Emlékbeszédek során fog kiadni

43. A főtítkár bejelenti **Jekelfalussy József** r. tagnak, a Nemzetgazdasági Bizottság volt előadójának, f. évi február 12-én bekövetkezett halálát. — Az összes ülés fájdalmas részvétellel veszi tudomásul a jelentést s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

44. A müncheni bajor Akadémia a M. tud. Akadémia figyelmébe ajánlja a középkori és újkori görög oklevelek tárának kiadására vonatkozó indítványt, melyet az Akadémiák szövetségének ez idei gyűlése fog tárgyalni. — Kiadatik az I. és II. osztálynak jelentéstétel végett.

45. A Nemzeti Színház értesíti az Akadémiát, hogy a Telekipályázat bíráló bizottságába **Iváni Jenő** úr helyett, ki külföldi tanulmányútra ment, **Gyenes László** urat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

46. A III. osztály ajánlja, hogy a berlini akadémiának a **kéziratok kikölcsonzésére** vonatkozó indítványa az akadémiák szövetségének gyűlésén pártoltassék. — Tudomásul szolgál.

47. A III. osztály **dr. Hoór Mór** és **dr. Szili Adolf** urak részére felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

48. Az I. osztály **Heinrich Gusztáv** r. tagnak az A) alosztályból a B) alosztályba való áthelyezését pártolólág terjeszti elő. — Az összes ülés az áthelyezést elhatározza és az A) alosztályban egy rendes tagsági helyet megüresedettnek jelent ki.

49. Az I. osztály javaslatát a **Helyesírási szabályok** módosítása tárgyában a főtítkár a következő tájékoztató bevezetéssel terjeszti elő:

A M. Tud. Társaság már 1832-ben elkészítette saját használatára a M. Helyesírás szabályait s apró változtatásokkal fentartotta az eredeti szabályzatot 44 éven át egész 1876-ig. Ez évben **Budenz József** és **Szarvas Gábor** javaslatot terjesztettek a Nyelvtud. Bizottság elé, melyben a kiejtés elvének következetes alkalmazását sürgették; a bizottság eljettette ugyan e javaslatot, de a régebbi szabályzatot tüzetesen átvizsgálta s munkálatát az Akadémia 1878 november 25-én elfogadta s egyszersmind elrendelte, hogy az újonnan átvizgált szabályok az Akadémia minden kiadványában pontosan megtartassanak. Azóta az 1878. évi szabályok mindekkoráig változatlanul megmaradtak.

Simonyi Zsigmond r. t időközben fölkérte az I. osztályt, utasítaná a Nyelvtud. Bizottságot, hogy vegye a szabályokat, az elvek sértetlen épségben tartásával, újabb revisió alá s ez meg is történt.

Először a Nyelvtud. Bizottság ad hoc albizottsága tárgyalta **Simonyi** javaslatát, azután maga a Nyelvtud. Bizottság, innen az I. osztály ad hoc bizottsága elé került s végre a múlt évben az I. osztály vitatta meg.

Soká húzódott a tárgyalás, a mit nemcsak a sok retorta okozott, a melyen a javaslat átment, hanem **Volf Györgynek** és **Arany László** nak halála is, a kik élénk részt vettek a munkálat megvitatásában.

Az osztály február elején terjesztette be a véglegesen megállapított javaslatot. Kinyomattam és minden tagnak megküldöttem az osztály javaslatát, valamint a bizottságét is, utalva a kettő közti lényegesebb eltérésekre.

I. A bizottság az eddig érvényben levő szabályokon három lényegesebb változtatást ajánl, ú m.:

a) *c*z helyett egyszerűen *c* irandó;

b) az idegen eredetű szók közül nemcsak a meghonosultak,

hanem azok is, a melyek a művelt emberek beszédében mindennaposak, magyarosan irandók:

c) a relativ névmások és kötőszók közül nemcsak az ilyenek, *valahány, valahányszor* stb., hanem az *a ki, a mi, a mely, a hol, a midőn* stb. egybeirandók.

II. Az osztály az egyszerű c-hez hozzájárult, ellenben az idegen szókra és a relativ névmásokra vonatkozó javaslatot nem fogadta el.

E jelentés tudomásul vétele után Czobor Béla rt. indítványozza, hogy a javaslat tárgyalása halasztassék el. Ez indítványt az összes ülés nem fogadja el s hosszabb vita után nagy szótöbbséggel elhatározza, hogy az Akadémia kiadványaiban ezentúl is a *cz* betű használható, a többire nézve pedig hozzájárul az I. osztály javaslatához: végre fölkéri Gyulai Pál r., Simonyi Zsigmond r. és Zolnai Gyula I. tagokat, hogy a Helyesírási szabályokban netán mutatkozó kisebbszériű egyenetlenségeket elsimítva, a szabályzatot közrebocsátás végett adják át a főtítkári hivatalnak.

49. A főtítkár jelenti, hogy **Than Károly** rt. január 29-én egy lepecsételt levelet adott át a főtítkári hivatalnak az elsőbbség megőrzése végett. — Tudomásul szolgál.

50. Jelenti, hogy a **Vörösmarty-szoborra** az Akadémia gyűjtőívén begyűlt 200 korona összeget a szoborbizottságnak átküldötte. — Tudomásul szolgál.

51. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.: a) gr. Széchenyi Istvánnak levele (Czenk, októb. 10., 1831.) Kiss János m. t. akadémiai rendes taghoz (özv. Markusovszky Lajosné ajándéka: — b) 13 db meghívó az eperjesi Széchenyi-Kör házi estélyeire (Kosch Árpád ajándéka). — Köszönettel vétetnek.

52. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A földművelési m. kir. miniszteriumtól: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. V. köt. — 2. A k. u. k. Reichs-Kriegsministeriumtól: Statistik der Sanitätsverhältnisse des k. u. k. Heeres. — 3. A székesfehérvári Vörösmarty-Körtől: Vörösmarty emlékkönyve. — 4. Csaplár Benedek l. t.: Jegyzetkék a Vörösmarty-emlékünneplés előzményeiről. — 5. K. d'Olivcrona k. t.: Három büntetőjogi tanulmány svéd nyelven. — 6. Dr. Schumacher Sándor: Ungarn — 7. Harsing István: A Tündérvilág rajzolása. — 8. Endrődi Sándor l. t.: Magyar Tájszótár. (Bugát sajátkezű jegyzeteivel.) 1838. — 9. Az egri érseki iroda: 1901. évi Névtár. — Köszönettel vétetnek.

53. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke. ú. m.: Akadémiai Értesítő. 134. füz. (XII. évf. 2. sz.) — Athenaeum X. évf. 1. sz. — Matematikai és természettudományi Értesítő. XVIII. 5. füz. — Dr. HÖGYES ENDRE r. t.: Emlékbeszéd Pasteur Lajos k. tag felett (Emlékbeszéd X. kötet, 8. sz.) — Dr. LÖRENTHEY IMRE: Palaeontologiai tanulmányok a harmadfokú rákok köréből. (Mathemat. és természettud. közlemények. XXVII. 5.) — Archaeologiai Értesítő. XXI. köt. (1901. évf.) 1. sz. — Tudomásul vétetik.

54. A jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. tagok kéretnek föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Gr. Széchenyi István levele — Kiss János magyar tud. akadémiai rendes taghoz.

Czenk octob. 10-ikén 1831.

Kedves Barátom Kiss, ime itt küldöm Baconak „Novum Organumát”. Kérem méltassa figyelmére. Ezen munka némi kis változásokkal ránk nézve, egy kimerithetlen Kinestár. Minden munkálkodásimban, amennyire lehetett, a ben kijelelt utat követém, — és aki eddigi három kis próba munkácskáimat valami figyelemmel olvasá —, el fogja hinni, hogy Baconak azon törvényei, mellyek ezen két kis kötetben foglaltatnak, szüntelen szemeim előtt lebegének; kivált az 1-ső kötet 11-iki Lapja sokat mond „our expecting the same effects from the same causes.” És ha mindig Britannia van ajkaim közt, ezen sor lehet annak appologiája! Küldök azon kívül négy életrajzot. „A ki benne keres, felette sok jó és hasznos magot talál — nemkülönben sok jó útmutatást és tanácsot stb.

Ezen hat kis kötetet, mellynek hasonló vagy 60 darabjával birok már, Kérem tartsa magánál, vagy adja fiának. Most jó darabig rájuk szükségem lenni nem fog!

Mennél jobban belé idomitja magát Lajos fia az efféle kis angol irásokba annál nagyobb hasznát fogja vehetni a haza, „a minél nagyobb jutalom becsületes emberre nézve nem lehet”. — Ott az élő példa előttünk Britannia, minek tovább keresnünk? Vakon ne fogadjunk el semmit — de csak a jót — stb. De az, többek közt az emberiség előmenetelének legnagyobb akadály, hogy semmi mód nem akar kész forrásból meríteni, kész példát követni — de csak mindig „in vetitum nefas” — vagy maga akar feltalálni!! Lajos fiát barátságosan köszöntöm; kéretem, írja meg, ha igen röviden is: mikép találja a kis „Library” of useful knowledge?

Holnap után indulok. — Addig is a Mindenható áldásába ajánlom Önt, mélyen tisztelt othonaival együtt.

Széchenyi István.

II.

Előirányzat 1901-re.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	1900-ra	1901-re
I. Alapítványok kamatai . . .	5.400 k. — f. .	5.300 k. — f.
II. Követelések	5.600 k. — f. .	5.600 k. — f.
III. Értékpapírok kamataiból . .	138.000 k. — f. .	140.000 k. — f.
IV. Házbérekből	74.000 k. — f. .	77.500 k. — f.
V. Könyvek eladásából	19.000 k. — f. .	16.000 k. — f.
VI. Országos dotatio:		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
b) Régészeti közleményekre . .	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000 k. — f. .	3.000 k. — f.
e) Szótári munkásságra	4.000 k. — f. .	4.000 k. — f.
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium adományával együtt) . .	10.000 k. — f. .	12.000 k. — f.
g) Az akad.szabad rendelkezésére	17.000 k. — f. .	17.000 k. — f.
	326.000 k. — f. .	330.400 k. — f.

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék	8.413 k. 76 f. .	27.966 k. 99 f.
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050 k. — f. .	1.050 k. — f.
A Kazinczy-alapból	6.000 k. — f. .	6.000 k. — f.
	15 463 k. 76 f. .	35.016 k. 99 f.
Összes bevétel	341.463 k. 76 f. .	365.416 k. 99 f.

Kiadás:

I. Személyes járandóságok. . .	59.898 k. 40 f. .	60.038 k. 40 f.
II. Általános kiadások:		
Értesítő	8.000 „ — „ .	9.000 k. — f.
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke . .		
Helyesírási szabályok		
III I. osztály (31.000)	33.270 k. 98 f. .	33.862 k. 89 f.
IV. II. „ (58.000)	64.742 k. 32 f. .	73.920 k. 73 f.
V. III. „ (30.000)	30.059 k. 28 f. .	39.131 k. 32 f.
Va. Szótári bizottság	4.391 k. 18 f. .	8.052 k. 05 f.

	1900-ra :	1901-re :
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 k. — f. .	2.000 k. — f.
b) Term.-tud.-társ. részére	4.000 k. — f. .	4.000 k. — f.
c) Az orvosi vállalat részére	2.000 k. — f. .	2.000 k. — f.
VII. Széchenyi-múzeumra	1.000 k. — f. .	500 k. — f.
VIIa. Kazinczy levelezésére és a mauzoleumra	6.000 k. — f. .	6.000 k. — f.
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajz.	2.400 k. — f. .	2.400 k. — f.
VIII. Jutalmakra	20.000 k. — f. .	14.000 k. — f.
IX. Budapesti Szemle segélye	8.000 k. — f. .	8.000 k. — f.
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön	3.200 k. — f. .	3.200 k. — f.
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re	3.000 k. — f. .	3.000 k. — f.
XII. Könyvtára :		
a) Vásárlásokra 13.000	13.000 k. — f. .	16.739 k. 30 f.
b) Diplomatiáriakra 2.000		
c) Maradék 1.739.30		
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés	14.800 k. — f. .	14.800 k. — f.
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöprés, bádogos-munkák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások	5.200 k. — f. .	5.200 k. — f.
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expedíciója	9.000 k. — f. .	9.000 k. — f.
b) F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	32.000 k. — f. .	29.500 k. — f.
XVI. Kamat az Akad. kezelte alapok után	6.500 k. — f. .	8.180 k. — f.
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	— k. — f. .	3.892 k. 30 f.
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	6.000 k. — f. .	6.000 k. — f.
	338.462 k. 16 f. .	362.416 k. 99 f.
Az alaptőke szaporítására	3.001 k. 60 f. .	3.000 k. — f.
	341.463 k. 76 f. .	365.416 k. 99 f.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1901-re.

I. Az osztály munkálataira :

1. Nyelv- és széptud. értekezésekre	1.610 k. 49 f.
2. Pályaművek bírálata	240 k. — f.
3. Néprajzi Társaság segélye	1.000 k. — f.
4. Nagy Szótárra	1.200 k. — f.

4.050 k. 49 f.

II. Nyelvtudományi Bizottság :

1. Nyelvtudományi Közlemények	4.410 k. — f.
2. Magyar Nyelvőr segélye	2.000 k. — f.
3. Magyar Tájszótár	1.000 k. — f.
4. Munkácsi Bernát a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemei cz. munkájára	1.090 k. — f.
5. Kúnos Ignác Török szótár és csaga tájszótár	711 k. 30 f.
6. Szilasi Móricz cseremiszt szótára	800 k. — f.
7. Előadó díja	800 k. — f.

10.811 k. 30 f.

III. Irodalomtört. Bizottság :

1. A Régi Magyar Könyvtár nyomdai költségére	1.100 k. — f.
2. Irodalomtörténeti Közlemények	4.400 k. — f.
3. A Régi Magyar Könyvtár pót- füzetére	900 k. — f.
4. A Régi Magyar Költők Tára VII. kötetére s az első (elfogyott) kö- tet új kiadására s a félben levő művek folytatására	800 k. — f.
5. Rimai János művei kiadására	500 k. — f.
6. Előadó díja	800 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	500 k. 50 f.

9.000 k. 50 f.

IV. Class.-philologiai Bizottság.

1. Az Ilias nyomdaköltsége	700 k. 89 f.
2. Bacchydides nyomdaköltségei	600 k. — f.
3. Gallius nyomdaköltsége	800 k. — f.
4. Cicero „De finibus bonorum et malorum“ fordításának tisztelet- díja és nyomtatása	1.440 k. — f.
5. Euripides művei fordításának tisz- teletdíja	717 k. — f.
6. Bírálatokra	200 k. — f.
7. Egyetemes Philologiai Közlöny	2.000 k. — f.
8. A magyarországi latinság szótára	2.200 k. — f.
9. Előadó díja	800 k. — f.
10. Mult évi munkálatokra	542 k. 71 f.

10.000 k. 60 f.

E szerint az osztály munkálataira	4.050 k. 49 f.
Nyelvtudományi Bizottság . . .	10.811 k. 30 f.
Irodalomtörténeti Bizottság . . .	9.000 k. 50 f.
Class.-philologiai Bizottság . . .	<u>10.000 k. 60 f.</u>

33.862 k. 89 f.

Az osztály nagyon sajnálja, hogy rendes költségvetésébe nem vehette föl a „Keleti Szemle” segélyét, melyet a Néprajzi Társaság Keleti szakosztálya nevében gr. Kuun Géza, Vámbéry Ármin, Munkácsi Bernát és Kúnos Ignác kértek az osztálytól. De a vállalat fontossága arra indítja az osztályt, hogy rendes költségvetésén felül 1000 koronát kérjen az Akadémiától a „Keleti Szemle” segélyezésére.

E folyóirat, melyből néhány füzet meg is jelent, tárháza akar lenni oly ethnologiai, ethnographiai, annak körében különösen folkloristikai, továbbá nyelvészeti, ősműveltség-történeti, anthropologiai és régészeti tanulmányoknak, valamint anyagközléseknek, melyek a magyar ethnikum keleti alapjait, illetőleg kapcsolatait megvilágosíthatják vagy ezekhez adatokat nyújthatnak. Szakközlőnye tehát az ural-altáji népek tudományának, első sorban méltatva a finn-magyarország keleti (volgaurali) tagjait, továbbá a törökséget.

A „Keleti Szemle” fontos szolgálatokat teljesíthet a hazai és európai tudományosság ügyeinek egyaránt. De különösen emeli a folyóirat jelentőségét az, hogy vegyes nyelvűségénél fogva módjában van s azt egyik főfeladatának is tekinti, tüzetesen ismertetni a tárgy-köréhez tartozó hazai munkásságot a külföld előtt, másrészt maga köré csoportosítva a bel- és külföldi szaktársakat, mindezeket egy első sorban magyar értékű tudományág szolgálatában egyesíteni. Az a lelkes visszhang, melyet e folyóirat megindítása az ural-altáji népek tudományával foglalkozó tudósok között keltett, valamint a szíves készség, melylyel közreműködéseket felajánlották, nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy a vállalat élénken érzett szükségnek felel meg s az Akadémia támogatására érdemes.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1901-re.

I. Az osztály munkálataira :

1. Értekezések, emlékbeszédek, bírálatokra . . . . . 5.000 k. — f.
2. Az „Athenaeum” kiadására . . . 5.000 k. — f.
3. A „Phil. Irók Tára” segélye . . . 800 k. — f.
4. A „Magyar Paedagogia” segélye . . . 400 k. — f.
5. A Nagy Szótár segélye . . . . . 400 k. — f.
6. A „Corpus Nummorum” kiadására . . . 1.000 k. — f.
7. Az Arch Bizottság segélye . . . 1.400 k. — f.
8. Gaal Jenő: „Gróf Széchenyi nemzetfejlesztő társadalom politikája” című munka kiadásának I-ső részlete . . . . . 2.000 k. — f.
9. Mult évi munkálatokra . . . . . 4.819 k. 29 f.

20.819 k. 29 f.

A 8. ponthoz. Szerző már teljesen összegyűjtötte az anyagot e munkájához és a mű tervezetét be is mutatta az osztálynak, melyet az el is fogadott. A mű 35—40 ivre terjed és megjelenése 1902-re van kilátásba helyezve. Minthogy azonban ilyen nagyobb munka költségét az osztály egy évi budgetje alig bírná el, szükségesnek mutatkozott a költség egy részét már az 1901-iki költségirányzatba felvenni.

II. Történelmi bizottság.

1. Kolosvári—Óvári: Corpus Statutorum V. köt.	2.000 k. — f.
2. Thallóczy—Hodinka: A horvát végvidék oklevéltára I. köt. . .	4.000 k. — f.
3. Karácsonyi: Magyar nemzetségek. II-III. köt.	3.400 k. — f.
4. Fináczy: Közoktatás Története Magyarországon. II. köt. . . .	1.000 k. — f.
5. Óváry Lipót: A tört. bizottság másolatgyűjteményének regestái. III. köt.	1.000 k. — f.
6. Vetésy levelezésének kiadása . .	2.500 k. — f.
7. Szádeczky: Apor Péter kiadatlan munkái és levelei	1.500 k. — f.
8. A Történelmi Tár 1901. folyamának kiadása	2.400 k. — f.
9. A Történelmi Életrajzok 1901. évi segélye	1.000 k. — f.
10. A Gazdaságtört. Szemle 1901. évi segélye	1.000 k. — f.
11. A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság által kiadott „Czímeres emlékek“ II. füzetének segélye . .	600 k. — f.
12. Másolások	600 k. — f.
13. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
14. Bizottsági kisebb kiadások . .	200 k. — f.
15. Thaly Kálmán: Esterházy Antal és Dániel leveleskönyvének kiadására	2.500 k. — f.
16. Könyöki József: Magyarországi várak*	2.600 k. — f.
17. Margalits Ede: Horvát történelmi repertorium II. köt.	2.000 k. — f.
18. Schrauf K.: A bécsi egyetem magyar anyakönyve	1.730 k. 33 f.
19. A honfoglalás kútfői szerkesztői tiszteletdíjára	1.000 k. — f.

31.830 k. 33 f.

Új tételek indokolása.

2. A Thallóczy Lajos biz. tag által megindított új oklevéltár-sorozat a magyar korona délvidéki területi változásait tárgyalja. E sorozat első kötete a horvát-szlavón végvidékre vonatkozó okleveleket, 1490—1538 közti időből, foglalja magában.

6. Vetésy László eredeti levelezése a Rákóczi-korszak diplomatiai összeköttetéscsínak legnevezetesebb forrása. A bizottság ezeknek

a vörösvári levéltárból leendő kiadásával a Fiedler-féle kiadásba foglalt téves és hamis adatokat rektifikálja.

7. Apor Péter kiadatlan munkái közt van egy történelmi adatokban gazdag versezete az erdélyi nemes familiákról, érdekes végrendelete és levelezése. A kiadandó kötet terjedelme 20—22 iv.

III. Archaeologiai Bizottság :

1. Az Arch. Értesítőre	7.600 k. — f.
2. Műemlékek közzétételére	2.200 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj	1.200 k. — f.
4. Képes duczok kezelőjének	240 k. — f.
5. A kassai dom. monographiájára	760 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	511 k. 11 f.
	<hr/>
	12.511 k. 11 f.

IV. A Nemzetgazdasági Bizottság :

1. Közgazdasági Szemle segélye	4.400 k. — f.
2. Megyei monografiák segélye	480 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár	2.280 k. — f.
4. Előadói tiszteletdíj	800 k. — f.
5. Szolgának	40 k. — f.
6. Malthus népességi essay-jének fordítására	760 k. — f.
	<hr/>
	8.760 k. — f.
	<hr/>
	73.920 k. 70 f.

A 3. ponthoz : A magyar közgazdasági könyvtár tervezetét már a mult évben terjesztette elő a bizottság, és minthogy ez évben a Közgazdasági Lexikon segélye megszűnik, most már lehetővé válik ezen vállalatot minden budgetemelés nélkül megindítani. A Magyar Közgazdasági Könyvtár, mely részben csak folytatása az Akadémia egy régibb vállalatának és megvalósítása egy régibb tervezetnek, főleg régi magyar közgazdasági írók, részben hazánk közgazdasági multjának ismertetésével fog foglalkozni. Az első kötet, mely már munkában van, Berzeviczy Gergely munkáit és közgazdasági tevékenységének méltatását fogja tartalmazni. Ezen kötet elkészítését Gaal Jenő I. tag vállalta magára. A második kötet a magyar jobbágyság történetét fogja adni Acsády Ignác I. tag tollából.

A III. osztály és bizottsága költségvetése 1901-re.

I. Az osztály munkálataira :

1. Math. és Term. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére	9.000 k. — f.
2. Emlékbeszédekre és apró kiadásokra	400 k. — f.
3. Bolyai János unokájának nevelési járuléka (2000 k.) IV. részlet	400 k. — f.

4. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czelejaira	1.600 k. — f.	
5. A „Tentamen“ II. kötetének kiadására II. részlet	2.400 k. — f.	
6. Daday „Kagylósrákok“ cz. munkájának kiadására II. részlet	1.000 k. — f.	
7. Kőnig „Algebrai mennyiségek“ kiadására II. részlet	2.100 k. — f.	
8. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.	
9. Mathem. és Phys. Társ. segélyez.	1.000 k. — f.	
10. Orvosi Hetilap segélye	1 200 k. — f.	
11. Készülő munkák fődözésére a maradékon kívül	500 k. — f.	
12. Mult évi maradék	<u>7.500 k. — f.</u>	
		27.500 k. — f.

II. Math. és Természettud. Bizottság:

1. Tudom. munkák segélyezésére a technikai és földmívelési tudományok köréből.	2.000 k. — f.	
2. Physikai Társulat segélye	1.000 k. — f.	
3. Természettud. Füzetek segélye	2.000 k. — f.	
4. Írói díjakra	1.800 k. — f.	
5. Daday munkájának nyomdai költségeihez járuléék 1901-re	600 k. — f.	
6. Beérkező munkák nyomdai költségére	1.800 k. — f.	
7. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
8. Mult évi maradék	<u>1.631 k. 32 f.</u>	
		11.631 k. 32 f.
		<u>39 131 k. 32 f.</u>

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1900. évi gróf Teleki-féle
vigjátékpályázatról.

(Felolvasta *Bayer József* I. tag a márczius 18-án tartott összes ülésen.)

Sokáig nem tudtuk megérteni: honnan van az, hogy nagy komikusok, a vígsággal való kizárólagos foglalkozásuk daczára, mint szomorú emberek mulhattak ki. Most, hogy első ízben van alkalmunk a Teleki-féle pályázat vigjátékai fölött beható szemlélt tartani, most értjük a dolgot, mert éreztük, hogy a vigjátékok bírálója is könnyen búskomorságba eshetik. A komikum kellemes érzetének fülidézése a legderekből írói foglalkozások közé tartozik s ennek kétségtelenül legnemesebb formája a jó vigjáték; de viszont a bosszankodás kellemetlen érzetének fülidézése a legembertelenebb írói foglalkozások közé tartozik s ennek elvitázhatatlanul a legkegyetlenebb formája a rossz vigjáték. A kellemes érzés növekszik a várakozás fokozásában, ha várakozásunkban nem csalódunk; de a kellemetlennek hatása kétszeres, ha a várt derület helyett annak torzított formáját kapjuk: a nevetségeset, a neveltető helyett.

A Teleki-pályázat idején vigjátékai ebben a torzított formában tűnnek ki s a komikumot legtöbbször egyedül az képviseli, hogy vigjátékokként akarnak szerepelni. A szándéktalan komikumnak egypár olyan mintaképével találkoztunk, hogy bizvást oda állíthatnók őket arra való elrettentő példának, hogyan *nem kell* vigjátékot írni. Önképzőköri kísérletezés; műkedvelő szárnypróbálgatás; köznapi ügyeskedés; hivatottság nélküli írói ambitio mintha találkoztak volna egymásnak. Elég nagy számmal vannak olyanok is, kik nem tudják, hogy az Akadémia alapszabályainak 154. §-a értelmében a Teleki-pályázatnál csak „tisztá vigjátékok fogadtatnak el, tehát a bohózatok mellőzésével“. És mégis akad elég, ki tisztá bohózatot nyújt be — vagy azt kell hinnünk, hogy fogalmuk sincs a vigjáték és bohózat közti lényegbevágó különbségről?

Ilyen pályaműnek elolvasása után tán nem csodálandó, ha

vigjátéki hangulat helyett a búskomorság egy nemével gondolkunk vissza az elfecsérelt időre s őszintén fájlaljuk, hogy az alapítványt tevő nemes lelkű férfiúnak drámairodalmunk emelését célzó jó szándékai nyomán ilyen csekély eredmény fakad.

De végre is ezen segíteni nem tudunk. Mi csak egy kötelességet ismerünk: lelkiismeretes pontossággal kimutatni, mennyiben igaz az, mit általánosságban állítottunk s mennyiben való, hogy a pályázó vigjátékok legtöbbje a legalacsonyabb mértéket se üti meg. Jelentésünk tán hosszabb lesz kelleténél, de önigazolásul szolgál arra, hogy miért kellett a díjat egy olyan vigjátéknak oda ítélni, mely abszolút becsre nem tarthat igényt. Az alapító levél megkívánja, hogy a kitüntetendő vigjáték „költői beccsel színszerűséget párosítson“ (156. §.), de ha e kettő nines is meg a műben, a díj kiadását mégis elrendeli (158. §.). Hogy miért kellett a bizottságnak ezt az egyhangú határozatot hozni, szerencsém lesz az alábbiakban részletesen megokolni. Csupán azt jegyzem még meg, hogy a bíráló bizottság, *Jókai Mór* tiszteleti tag elnökelete alatt, *Bayer József* és *Berczik Árpád* akad. lev. tagokból és a Nemzeti színház részéről *Gyenes László* és *Vízváry Gyula* színházi tagokból alakulván meg, f. évi márczius 9-én tartott ülésében engem bizott meg a jelentéstétel nem éppen kellemes munkájával.

Összesen 23 pályamű érkezett be. Ezek közül a XXIII. számú a pályázatban nem vehetett részt, miután az egész mű helyett csak az Előjáték küldetett be s így nem volt nehéz a pályázó azon levélbeli kívánságának eleget tenni, hogy említetlenül hagyjuk.

A 22 pályamű közül hét minden kritikán aluli férczmű. Czimük szerint: *Apafi*. (Tört. vigj. három felv. Jeligéje: Parancsoljon a konty a süvegnek. II. sz.) — *Az engedélyezett csók*. (Vigj. három felv. Jeligéje: Óh ne nézz rám stb. III. sz.) — *Ne nyúlj hozzám kisasszony*. (Vigj. két felv. Jeligéje: Megfagy a szív, ha nem szeret. V. sz.) — *Drámatró*. (Vigj. három felv. VI. sz.) — *Luczifer*. (Vigj. három felv. XI. sz.) — *Komédia a halál küszöbén*. (Eredeti vigj. három felv. Jeligéje: Voilà du nouveau! XVII. sz.) — *A mulatók*. (Ered. vigj. három felv. Jeligéje: Álmodám tavasszal. XX. sz.)

Meg nem állhatjuk, hogy egypár példával ne bizonyítsuk a szándéktalan komikum hajmeresztő eseteit. Az egyikben ilyen versekben beszél a főhős:

Ugyan ott kell lenni. Nincs. Az ördögbe hát
Hova lett? Meglegyen, mert bizony baj léssen.
Hol van hát? Megvan? Nincs, keresd. Meg kell lenni.
Itt volt. Nincs itt. Hej no! Siess! Megtaláltad?
Ilyet még nem értem. Dühös leszek mindjárt.
Meglelted? Tudom már. Nálad van. Odadtam.
Rossz a fejed, fiam. Nálad van. stb.

Egy másíknak a morálja ebbe a két verssorba van összefoglalva:

Nem oly nehéz legyőzni Boszniát,
Mint egy önféjű bájos kis leányt!

Egy harmadikban a következő remek monolog van, ha ugyan monolognak mondhatjuk, hogy egy Papp nevű író így beszél a tollához: „Kedves tollam! Milyen szép munkával voltál segítségemre. Tudod, mi az, a mit irtunk? Egy dráma. Embereket teremtetünk, kedves barátom! Élő embereket! Gondolkozó embereket! És te segítettél nekem. Hogy háláljam meg szolgálatodat, édes hű barátom? Kérj akármit. Én megadom. Mit ne adhatnék én? Én, a ki életet tudok adni az eszméknek . . .” stb. Ebben a modorban tart a beszéd még 62 soron át. Végül Papp elájul. Igazán nem csodáljuk.

Egy másikban a darab egyik főalakja a III. felv. végeig csak annyit tud mondani, ha hozzá szólnak: Uhu! — mert gyermekkorában egy fülesbagolytól halálra ijedve elveszítette beszélő képességét. Ebben különben egy magnetizált nadrág is szerepel, melynél mulatságosabb naivitást valóban még álmodni se lehet.

E pályaművek szerzői a drámaírás abc-jével sincsenek tisztában.

A többi 15 közül 10 megérdemli, hogy egy és más oknál fogva megemlékezzünk róluk, mert itt-ott tehetség látszik a művökből, de csak 5 érdemesebb — bár ezek is gyöngye vígjátékok — behatóbb bírálatra.

A *féltékenyek* cz. három felv. vígjáték (I. sz.) tengelye egy ellenállhatatlan főhadnagy, a ki mindenkinek udvarol. Meséjének leleménye csodálatosan találkozik a VIII. számúval. Itt is, ott is, egy ott felejtett „valami“ (az egyikben arezkép, a másikban levél) idézi elő a bonyodalmat s mind a kettőben a nőcliensre lesz féltékeny a feleség. Még ha tisztességesebb volna is ennek a darabnak a háttere, a levélbonyodalom ma már élvezhetetlenné tenné. Végül a főhadnagy helyzete oly kényessé válik, hogy egy komoly párba j kilátásai bizonyosabbak a mulatságos kimenetelnél. Nem tehetségtelen ember műve, a kinek ízlése azonban tisztulatlan. Címe is rossz. Ez nem a féltékenyek vígjátéka — hanem az ostobául lépemenő asszonyoké!

A *Katonák* cz. három felv. vígjátékban (IV.) szintén katona a főszereplő, de egy ranggal alacsonyabb fokon: Földesy Béla huszárhadnagy, a duhajkodó tiszt ismert típusa, kit azért helyeznek át az új garnizonba, mert párba j aival a régi ben örökké megzavarta a katonák és a polgárok közti jó egyetértést. Itt fogadást tesz a jegyesének, hogy nem fog többé párba jozni. De a tiszti bálon hozzá hasonló duhaj uracsok „vörös kezű Katának“

nevezgetik dolgos imádotját. A párbaj kikerülhetetlen és ez idézi elő a bonyodalmat.

Ha ez a párbajseb hetekig az ágyhoz szegezné a megsebesültet, akkor nekünk hetekig kellene várunk a vig megoldásra. Így csak egy jó darabig érzékeny jeleneteket látunk, míglen a könnyű sebet kapott ellenfél eloszlatja a fenyegető fellegeket. Pályázók inkább szerepeket ír s tényleg egy-kettőt jól meg lehetne játszani. Ért is a színpadiassághoz, de vígjátéki mesét nem tud csinálni. Ha szereplőiről levetnők a tiszt ruhát, olyan közönséges érzelmes történetté válnék a darabja, akár csak Ifflandnál vagy Kotzebuenál. Nem a katonai állás természetéből folyik a helyzet kényszere, hanem a katonai ruhából, mely csak látszólag teremt katonára oly kényszerítő helyzetet, minők polgári ruhában is kényszerítők. Polgári ruhában tán nem oly festőien, mint fényes tiszt uniformisban. A párbaj mint vígjátéki mese-mozdító csak akkor bírna értékkel, ha magát a párbajt akarnók neveltségessé tenni. Ez azonban katonai környezetben épp olyan lehetetlen, mint a milyen lehetetlennek hiszszük mi ezt az egész érzékeny történetet éppon katonai környezetben.

A szerelmes rokonok (Vigj. három felv. III. sz. Jelígeje : Molière) inkább jó bohózat, mint vígjáték. Meséje a Plautuséihoz hasonló. Komikuma Molière azon darabjaiéhoz, melyekben az orvosokat gúnyolja ki. Mint bohózat is inkább tárgyában, egyes részleteiben mondható sikerültnek és pedig bizonyos fajtájú naiv közvetlensége, természetessége révén, mely a compositio fogyatékosságát eltakargatja. Valamikor — a XVII—XVIII. évszázban — mint iskolai dráma nagy sikert ért volna el a farsangi napokban, de ma már az övéihez hasonló mesebonyolítás teljesen idejét multá s hihetlenségeit legfeljebb valami szellemes bohózatban engednők meg.

Egypár jóízű helyzetét, sokszor természetes komikumát meg lehet mosolyogni, de van sok túlzás benne, sőt izléstelen-ség, mint Jónás inas és ura dr. Eggenberger Ádám több jelenetében.

Komolyan számba nem vehető munka, de arra érdemes, hogy a komikum iránt sok érzéket tanusító íróját magasb czélok elérésére való törekvésre buzdítsuk.

A szerelem tövisei (Vigj. három felv. Jelígeje : Pax! VIII. sz.) szintén nem vígjáték. Már a czíme is rossz, mert ez volna a helyes: *Az asztalon felejtett arczkép*, miután a bonyodalmat — mint az I. sz. pályamű tárgyalásakor érintettük — az idézi elő. Nem rossz bohózati tárgy, mely ügyetlen író tolla alá került. Stílusa fakó, szerkezete a színpad ismeretének alacsony fokát mutatja. Ügyetlenül túloz, így pl. Turul professor az ő Cicero-imádásával inkább hülye, mint komikus. Azonfölül unalmas is nem

egy társával egyetemben. Egyik jellemző furcsasága e darabnak, hogy az asszonyai végtelen monologokban öntik ki minduntalan szívök titkát.

Külön azért említjük meg, mert jó kézben tűrhető bohó-zattá válhatnak.

Ügyetlenségét az bizonyítja, hogy Kerekes és Gizella szerelme főmesének indul, majd episoddá süllyed, melyet sehogy se tud a pályázó az új mesével kapcsolatba hozni.

A *medve* cz. három felv. vígjáték szerzője (IX. sz.) jel-igéjében: „Magyar levegőt“ követel. Kár, hogy mindjárt maga nem szolgál azzal, mert az ő levegője igazán csak színpadi levegő. Az ő világa: festett világ, jól ismert színpadi típusokkal, milliószor föl- és elhasznált színpadi helyzetekkel.

Adva van egy szerelmes pár, mely régóta szereti egymást: Klára és Imrik; egy mama, a ki minta-vót akar: Kápolnayné és Szekeres; két lány, kik közül az egyik még mindig szereti régi eszményképét: ez Klára s egy másik, a ki azért esik kényúgyben, hogy legyen valaki, a ki elszerezse a lemondott vőlegényt: s ez Margit. Egy csomó léha udvarló; egy másik férjvadászó mama meg a lánya: Aszódiné és Irén. A további eljárás aztán ez: keverd jól össze, tedd hirtelen tüzre, öntsd egy hatásos cízzmel ellátott edénybe s jelezd: egy-egy evő-kanállal mindegyik felvonásra s ezzel kész a vígjáték.

Alakjai inkább a színpadról, mint az életből vannak megfigyelve s ezt a legjobban ott látjuk, hol jellemző erővel két egymással rokon alakot kellene megkülönböztetnie. Kápolnainé és Aszódiné, a férjvadászó mamák, egymást ismétlik mondhatatlan unalmára a darabnak.

Ilyen színpadi alak valamennyi: a festett hajú, házasságtól irtózó agglegény, a ki végül kiszedi hamis fogait, lemond a haja festéséről és nemcsak megházasodik, hanem a feleségét meg is szűktetik. Ez Kövesi. Brenkovics tart. hadnagy, kit vígjátéki szereplése alapján okvetetlenül meg kell fosztani tisztí rangjától. A „főconsul úr“, a ki mindenütt ott van, mihelyt kifogy a pályázó leleménye. Lederer, a süket fürdő-vendég, kinek süketségét kell megmosolyognunk. Imrik, a zeneszerző, ki csak mások segélyével tudja magát imádotlja szívébe belemuzsikálni. A darab már a második felvonásban be van fejezve. A tervbe vett házasság már itt megtörténhetnék, de az irgalmat nem ismerő szerző még egy harmadik felvonást is a nyakunkba varr.

Értéktelen gyári munka, köznapi prózában, vígjátéki nyomodalom nélkül és a magyar levegőtől oly távol, hogyha Szekereset (Mokány szelidebb kiadását) kihagynók a darabból, akár-milyen idegen környezetben is megtörténhetnék, ha ugyan nem tartjuk a magyar szabású nadrágot és a nemesi előnevet a leg-

elmaradhatatlanabb diszítésnek ahhoz, hogy — magyar levegőben higgyük is magunkat.

Tócsay Kálmán (X. sz. Jelígeje: *Ars longa, vita brevis*) naiv helyzetvígjáték a régi jó idők modorában. Mestere azonban nem Marivaux, hanem csak Kotzebue. Egy szerető feleséggel, kit a férje a jó vadászkompanya kedvéért elhanyagol, bár szeret. Egy lélekбúvárral, ki Éva és gyermekkori barátja, gr. Torday Pepszi kedélyes táncpróbájából házasságtörést szimatol ki. Egy fiatal szeles ifjúval, ki Velenczébe szökteti gr. Egry szeretőjét, Tilda tánczosnőt. Ott találkozik aztán Évával, ki, hogy férjén, b. Lélay Tiboron bosszút álljon, szintén oda megy Krisztin néniel. Igazi bonyodalom nincs is a darabban.

A lélekбúvár Tócsay volna a darab komikus bajszövéje — de lélekбúvársága nagyon a fölületen marad. Miért éppen drámaíró Tócsay? Mintha pályázónk a maga gyöngé lélekбúvárságát akarná kigúnyolni!

Naiv lélek sugárzik ki az egészбől, melyen mégis bizonyos közvetlen érzés terül el.

Vidéki műkedvelő színpadon megállná helyét.

A zöldben cz. három felv. vígj. (III. sz. Jelígeje: *All-right!*) bohózatosan túlozza a zöldben lakás apró kellemetlenségeit, s nagyon elnyújtja egy házassági terv keresztülvitele körüli bonyodalmakat.

Valami színpadviselt író tollából folyhatik, kinek van érzéke a komikum iránt, de komikuma vaskos; tud színszerűen szerkeszteni, de nem művészien; jól tudja megfigyelni az élet furcsaságait, de csak ügyes pillanatnyi fölvételeket tud csinálni; jól ismeri a színpad könnyen mondható nyelvezetét, de irodalmi műveltsége csekély — szóval bohóztatja a külváros valamelyik színházában egypár derült estét szerezhethetne, de darabját ez nem tenné irodalmilag is értékesé és pedig főleg azért nem, mert izlése sok helyütt oly fegyelmetlenséget árul el, hogy a szégyenkezés jogos fölháborodásával kell visszautasítanunk azon eszközöket, melyekkel nevetetni akar.

Az önző sváb nyaralótulajdonosok s a nyaraló fővárosiak jellemzése, valamint a hypnotizálás jelenetei a különben gyöngé főmeséjű darab legsikerültebb részletei.

A spiritismus nem episod, hanem lényeg *A szellemidézők* cz. három felv. vígjátékban (XVI. sz. Jelígeje: *Mundus vult decipi*), mely a gr. Teleki-pályázat tavalyi örökéből került hozzánk. Mi azt hisszük, hogy themája ebben a formában se nem jó, se nem vígjátéki. Pályázónk úgy fogja föl a dolgot, hogy a spiritismus nem más, mint gazemberek kezében ügyes játékszer önző céljaik elérésére s hogy nem leplezik le őket ország-világ előtt, ennek az az oka, mert szégyenlik magukat azok, kik lépre mentek.

Ez helytelen szempont — vigjátéki érdekből, mert a megcsalott jóhiszeműek húzzák a rövidebbet s a csalók továbbra is üzhetik játékaikat. míg maga a kor ki nem ábrándul e hóbortból, vagy a hogy Pethő gróf mondja :

Minden korban virágzik
Egy vagy más hóbort, melyet hívei
A legfőbb bölcseségnek tartanak.
Van testi-lelki járvány egyaránt,
A mely ha föllép, szélvihar gyanánt
Terjed tovább, s a melyet emberész
Meg nem fékezhet, míg el nem enyészik
Magától . . . . . (87—88. lap.)

Ez tanítónak elég tanító, de vigjátéki szempontnak nagyon gyöngé. A themát vagy tragikus vagy bohózatossá oldalaról kellene megvilágítani. Az érzelmes — mint a jelen darabban — a legkevésbé jó. Ha Pethő gróf nem jönne idejekorán vissza külföldről, a Horthy-család boldogsága egészen földulatnék s nemcsak Mathild válnék el a férjétől, hanem kénytelen volna Jolán is az anyját gyógyíthatatlan hóbortja miatt ott hagyni. A főúri családon a tönkrement kereskedő ülne diadalt, ki spiritizmusával egyebet sem akar, mint hogy Mathildot férjétől elválaszssa és aztán léha fia ülhessen az elvált asszony férjeként a nagyúri örökségbe.

Nagyon mesterkéltnak egy mese. Az egyik félen csupa könnyen hívő, a másikon csupa csaló.

Gonosz terv, hogy egy anyát nemrég elhalt fiával való spiritistikus érintkezésbe akarnak hozni. Nem annyira a család bosszant, mint annak cynikus alávalósága.

Emberei nem a spiritizmusból gyógyulnak ki, csak a csalókból, kiknél csalétek a spiritizmus. Nem a szellemidézés komikus lehetetlenségeit látjuk, csak azt a fajtáját, melyhez jól leplezett gazság szegődik. Nem a kor betegségét látjuk, melyből a vigjátéki ki akar gyógyítani, csak e kor egypár gazemberét, ki ügyesen használja ki a kor betegségét. Tanító és érzelmes a mi vigjátékírónk. Ha legalább egy kis satírárt tudna csak belé keverni, még akkor is gyógyítóbb hatással volna, mint meséje érzelmességével. Két minőség hiányzik pályázónkból: a költői lendület s a komikum iránti igazi érzék. Versei közepes jóságú rövid sorok. Mellettük teljesen hidegen marad az olvasó. Inkább számítóan tanító, mint lelkesen torzító. Tulajdonképen nincs egyetlen vigjátékba illő alakja. Jolán tán még a legközelebb áll valami ilyesmire, — de tele van alakja rajzhibával. A báróné igazán szálnalmas s nem nevetséges a maga balhitében. Horthyné érthetetlen, mert szereti férjét, s mégis ott hagyná az anyja kedvéért. Horthyt hevessege nem komikus, hanem érzelmes helyzetbe

juttatja. Pethő gróf a darab *Deus ex machinája*, a ki szerencsére épp a legjobbkor ért haza külföldi útjából. Maga Király, a főspiritista, közönséges csaló, a világeszalók szellemessége, éles látása nélkül. Mint apa, tekintve a fiával való büntársi viszonyt — határozottan undorító.

Az a mód, a hogy Pethő gróf Királyt leleplezi, annyira el van csépelve, hogy nevetség és nem nevetető. A zárt ajtók mögötti hallgatódzás alkalmazása egy ennél jobb vígjátékot is teljesen lehetetlenné tenne.

Különben szintén tehetséges író művének látszik. Kár, hogy a dolgok fölületén szeret maradni. A tavalyi pályázat Borbála néne jobbik oldaláról fogta föl a spiritismust: a bohózatos oldaláról. Ezt kellett volna finomabb vígjátéki s nem új érzelmes történeté csinálni. Úgy látszik, könnyebben tud egy új rossz darabot írni, mint egy réginek apró fogyatkozásain változtatni.

A házasság iskolája (Vígj. három felv. Jeligeje: Valeat. quantum valere potest. XVIII. sz.) szintén gyakorlottabb tollú író művének látszik, de tárgya megválasztásában épp úgy, mint darabja elkeresztelésében, nem találta fején a szöveget. Meséje több mint kényes. A családi élet bensőségeinek oly titkaival akar vígjátéki érdeket költeni, melyeknek pusztá emlegetése is aggodalmas, részletes tárgyalása meg éppen kizárja a színpadi kivihetőséget.

A *matrimonium non consummatum*, még ha elvi jelentőségűvé is tétetik a nő részéről, a megoldás felé törekvésben okvetetlenül az izléstelenség határain belül visz. Az ilyesmiről lehet tudományos könyvben vitatkozni, tán még novellában is; valamint egyházi és polgári forum előtt, válópörök alkalmával; de a színház közönsége e kérdés színpadi tárgyalását mindenestre kiméletlenül vissza fogná utasítani a jó izlés, a nőies szemérem nevében.

Aztán az oly nő, ki férjében csak tudományos kutatásai folytatásának jövődöbeli társát keresi, az vagy testileg vagy lelkileg beteg. Szüzies nőisége eltorzult. Mind a két esetben inkább pathologiailag, mint drámailag érdekes. Egy oly férj pedig, ki házassága első hat hetében nem tud odáig jutni, hogy feleségét e felfogás egyoldalú és természetlen voltáról meggyőzze, az vagy nem férfi, vagy hiányzik lényéből az a szeretetreméltó vonás, mely a nőt akaratlanul is feléje vonzza.

E vígjáték két főalakja tehát inkább csak „kieszelt“ típus, mint húsból-vérből álló emberpár. Ha van két ilyen alak a valóságban, azok nem színpadra, hanem sanatoriumba valók. De ha van, az tán a legkevésbé valószínű, ha házasságuk első hat hetében ezen az állásponton tanácstalanul megrekedtek, hogy képesek legyenek idegen segítséggel meggyőzetni arról, hogy a

nöietlen irtózás épp olyan nevetséges ostobaság, mint a férfiatlan lemondás.

Mintha pályázónkat csak a pikanteria lelkesítette volna. A megoldásban is olyan eszközökhöz nyúl, melyek éppen ezt a pikanterit élesztik ki.

A tanácstalan házaspár segítséget hív: Béla. Kézdi Adorján ügyvédbarátját, Margit meg a lánykori barátneját, Leonát. Amaz elmondja az esetet mint válópöre okát, — emez mint őszinte vallomását. Ez a kényes kérdés még egy új formában is szőnyegre kerül. Kézdi és Leona megtudják hivatattasuk okát. Szövetséges társakká lesznek, miután a kérdés titkait nyíltan letárgyalták.

Érdekes „kerítő“-pár — de hogy nőtlen férfi s hajadon leány ilyen kérdésben társakká legyenek, legalább is illetlen. Tervük egy kissé elhasznált alapra helyezkedik: Kézdi Margitnak kezd udvarolni, Leona pedig Béla körül legyeskedik. A csínált helyzet oda lyukad ki, hogy Kézdi végül kezdi Leonát igazán féltetni.

A vég — egy meglehetősen mesterkélt harmadik felvonás után — teljes kibékülés s ezzel megkezdődhetik a házasság első boldog jelenete.

Ezt a furesza vígjátéki mesét két epizodálak teszi élénkké: Tarnaváry ny. ezredes, ki néha őrmesteri hangon beszél és Hatfalvyné, a színpad ismert nagymamája.

És miért a *Házasság iskolája* ez a vígjáték? Ha az akar lenni, akkor pályázónk nagyon rossz professora ennek az iskolának. Nézzük csak, mit tanít?

Azt tanítja, hogy ne a házasság előtt jöjjünk tisztába azzal, hogy minket szeret-e a feleségünk vagy a tudományunkat, hanem a mézes hetekben.

Azt tanítja, hogy ha kényes helyzetbe jutottunk, akkor ne magunk próbáljuk tisztázni a helyzetet, hanem idegen segítséget hívunk.

Azt tanítja, hogy a hol szerelem nincs, ott a féltékenykedés fog a semmiből szerelmet elővarázsolni.

Azt tanítja, hogy a tudomány szeretete kiöli a nőből a nőies érzést, — de viszont, hogy ez a kiölt érzés halottaiból föl is támasztható — idegen segítséggel.

Azt tanítja, hogy a házaselet legtitkosabb dolgainak legnyilvánosabb tárgyalása nem profanizálja, hanem megjavítja a házaselet kinos helyzeteit.

Azt tanítja, hogy a házaselet kizárja a férj és feleség oly szövetségét, mely a tudományra kedvező.

Azt tanítja, hogy mindezek ellenkezőjére nem magunknak kell és lehet rájönni, hanem szükség van egy csomó sületlen,

arczpirító helyzetre, mely arra alkalmasabb, hogy nevetségessé tegyen, mint hogy hibánkból kigyógyuljunk.

Érdekes thema — de nem ebben a formában.

Pályázónk tehetséges embernek látszik, ki képes lesz komolyabb meghányás után jó vigjátékot is írni ebből a tárgyból, a bántó pikanteriák mellőzéseivel.

A tudományos pályát választott nő olyan esete, midőn azt hiszi, hogy le kell mondania nőies érzelmeiről, de aztán meg éppen ezen nőies érzelmei tegyék csúffá oktalan philosophiáját — s nem, mint pályázónknál, csinált feltékenykedési komédiák — olyan tárgy, mely hatalmas ingerül szolgálhatna egy ambítozus vigjátékírónak, ki nem akar a fölületen maradni, hanem a jellem-vigjáték magasb színvonalát óhajtja elérni. De Donna Diana szüzsies themája, a mézesheteknek minden szemérmetlen tekintetet kizáró légkörébe beléerőszakolva, mi több: nyilvános tárgyalás anyagává téve, oly vállalkozás, melyre alig akad ennél jellemzőbb szó: izléstelenség.

A csoport utolsó darabja: *Fehér Othello* (Jeligéje: Desdemona. XXII. sz.) szintén azok közül való, melyeknek szerzői a vigjáték és bohózat közti határvonal finomságaival nincsenek tisztában. Elfeledik, hogy Akademiánk a Teleki-pályázattal nem a színszerűen éppen csak hogy tűrhető, de irodalmilag teljesen értéktelen vásári munkák gyors és olcsó termelését akarja előmozdítani.

Tagadhatatlanul ügyes kézzel írott munka — de minden nagyobb eredetiség nélkül való. Már meséje is olyan ismert kaptafára készült, hogy nagyobb szellemesség mellett is csak naivabb lelkeket nevetetne meg.

Nem tagadjuk: egypár helyzetén, egypár mondásán jóízűt lehet nevetni. De a megnevetetés eszközeiben nem mindig változatos s pl. anyós viczezeinek első formája már tán a történet előtti időkhöz vihető vissza. A túlzásban annyira megy, hogy pl. Verpeléthy né megjelenésekor utasításba adja: „Lássék rajta, mikor belép, hogy anyós!” Hogyan akarja ezt ad oculos demonstrálni, nem is sejtjük.

Mint bohózat, néhány kellemes estét szerezhetne oly közönségnek, mely, magasabb igények nélkül, szívesen végig néz egy olyan feltékenykedést kifigurázó bohózatot, melynek tárgya kegyelettel örzött emlékként ott él még az öreg szülék emlékében, kik nyárspolgárius egyszerűségükben fehér Othellot sokkal többet láttak a színpadon és az életben, mint shakespearei körvonalú tragikus szerecsent.

Ime, Tek. Akadémia, ilyen a háttére annak az öt vigjátéknak, melylyel még foglalkoznunk kell. Nem túloztunk. sőt a hosszadalmasságtól feltűnkben bírálatunk $\frac{2}{3}$ -át kihagytuk. Hogy ilyenek társaságában nagyobb figyelmet kelteni nem nehéz,

nemcsak a következő öt darab bírálatra fogja kimagyarázni, de az öt közül négynek jellemzése nem kevésbé fogja igazolni a bíráló bizottság azon határozatát is, miért kellett egy oly darabot a legjobbnak találni, melyben az irodalmi komolyabb hang, tudás és mérsékelt jó ízlés, valamint a nemzeti múlt emlékeinek kegyeletre való tárgyalása tudta csak javára billenteni az igazság mérlegét.

A *Lantos szerelem* cz. négy felvonásos történeti vigjáték, az idei pályázat legtöbbször erő darabjának (XIV. sz. Jel-igéje: Mint a pásztortűz ég... stb.), olyan fogyatkozása van, mely lehetetlenné teszi az ezidei Teleki-pályázaton, t. i. nem vigjáték.

A régi jó magyar színi világ „vígssággal elegyes érzékeny játéknak“ keresztelte volna el; ma a legjobb esetben drámának, színjátéknak nevezhetnők, de a vigjáték elnevezésre a legnagyobb elnézés mellett se tarthatna igényt. Meséjének zárójelenetében olyannyira élökre vannak állítva az események, hogy egy-két igazító vonással készen állhatna előttünk a tragédia.

A mi vigjátéki benne, az nem a főmese elrendezésében és helyzeteiben, hanem a mellékes alakok egyes tetteiben, egyes mondásaiban keresendő. A rászédett férjek helyzete ugyan eléggé vigjátéki, de az ebből előkerülő szomorú vég sehogy se illik belé a vigjátéki derült hangulatba.

Balassa Bálint — a lantos főalak — ugyan eléggé bonvivant módon játszsza a nőcsábítót, de udvarolgatása, szöktetési kísérlete s ebből folyó kellemetlen helyzete következményeiben inkább érzelmes, mint vigjátéki. Fölsülése, inkább le- mint elfogatása, bőrtönbe jutása, királya előtti póre oly jeleneteket hoznak létre, mikből a legjobb akarattal se tudjuk a vigjátéki elemeket kihüvelyezni. Megszökése ugyanakkor, midőn megtudja, hogy Anna nem lehet az övé, — legalább nem a gyászév letelte előtt — ez meg éppen az a megneveltető, vigjátéki helyzet, melyből kiségit őt a mi drámaírónk s nevetség tárgyául olyat állít oda (Bebek Judithot), a ki nőies tiszta vonzalma révén igazán nem méltó erre a fölültetésre, már csak annál kevésbé nem, mert kézügybe esik Fruzsina, ez a férjhez vágyó aggszűz, a ki — valami ügyes változtatással — átvethetné azt a szerepet, melyet drámaírónk egy kinevetni való nőszemély számára készen tartogat.

A *Lantos szerelem* egyébként irodalmilag érdemes munka s ha szerkezete nem is biztosítana számára tüneményeszerű színpadi hatást, a színpadon, egypár alkalmas változtatással, jól megállhatná helyét, de semmiesetre se mint vigjáték, mit meséjének rövid összefoglalása világossá fog tenni s egyúttal igazolni fogja a bíráló bizottságot, mely a *Lantos szerelem* mint vigjátékot nem ajánlhatta az ezidei Teleki-jutalomra.

Pozsonyban vagyunk. Miksa koronázó ünnepélyénél. Az udvari bolond — a drámaírók kegyetlenül elkoptatott kelléke — éppen egy érzelmes találkozót akar nyélbe ütni Don Alvarez és Mária királyné között, midőn három hetvenkedő apród megjelenése kellemetlen akadályként merül föl. A bolond az éppen föllépő Balassát kéri föl az ifjak eltávolítására, ki szíves készséggel beléjük köt — tán nem is a legjobbkor, mert atyja érdemeiért éppen most akarnak kegyelmet kérni számára a királynál s egy új botrány csak megnehezítené a jó barátok szándékának kedvező kivitelét.

Ez a dolog azonban nem is tartozik lényegesen az egészhez. A királyné találkozása egy érzelmes történet fölmelegítésének keresett alkalma, melynek emlékei később ugyan belészörvődnek Balassa pörébe, de épp oly kevésbé szükségesek ebben a formában, mint Balassa oktalan duhajkodása a reá nézve teljesen közönyös helyzetben. Olyan zenei bevezetéshez hasonlít, mely nagyon magyarázó akar lenni, de hosszadalmasságával czélt téveszt.

A dolog ott kezd drámai érdeket kelteni, midőn Balassa az udvari hölgyek sorában észreveszi régi szerelme tárgyát: Losonczy Annát. Annának ugyan már ekkor Ungnad udvarol, de ez csak arra való, hogy Balassa féltékenységet költse fel. Mint a gyors cselekvés embere — bár nem tudjuk meg, minő komoly okból — szökésre akarja Annát csábítani, a miről viszont Anna nem akar hallani. Balassa erre sértett büszkeségből asszonyinak, lánynak vegyest udvarol, mire Anna, szintén sértett büszkeségből, Ungnadnak ajánlja föl kezét, s ezzel az I. felv. véget ér.

Vigjátéki expositiónak tűrhető, bár a helyzet kényessé vált azzal, hogy Anna férjhez ment. Minden azonban attól függ, hogyan fogja drámaírónk vigjátékivá fejleszteni veszedelmes összeütközések csiráit magában rejlő meséjét.

A következő felvonások két évvel az elsőnek eseményei után folynak le. Anna úgy szerepel Egerben, mint a ki férje féltékenykedéseit nagyon megunta s több szabadságot kér tőle. Kap is, bár a helyzet éppen most kritikussá vált azzal, hogy Ungnad barátjai, Ruber és Teuffenbach, megtudják s jelentik is Ungnadnak, hogy Balassa Bálint a vár körül ólálkodik. Csodálatos, hogy mind ennek tudása nem teszi óvatosabbá Ungnadot, midőn egy vándor dalnok bebocsátást kér. Igaz, hogy a dalnok áluhában jön, de egyiknek se jut azonnal eszébe Balassát gyanítani az áluha alatt. Ez az érthetetlen jóhiszeműség aztán lehetővé teszi, hogy Balassa egyedül maradhasson az asszonynéppel. Előbb a férjre vágyó aggszűzet, Fruzsínát távolítja el s aztán Annával egyedül maradva, fölfedi magát előtte. Minő joggal reménykedik:

nem tudjuk. Miért kellett éppen két évnek lefolynia, hogy egy visszautasított szerelmet újra követelhessen: nem tudjuk. Miért lobbant új lángra ez a régi szerelem: nem tudjuk. Ő mindamellett nagyon biztos a maga dolgában, sőt kötélhágcsót is hozott, hogy annak segélyével szöktesse meg Annát. Bizalma: önhittség; szerelme: tolakodó merészség; bátorsága: botorság. Midőn terve majdnem sikerül, Ungnad beront s katonáival lefogatja Balassát. Komikus helyzetnek semmikép se mondhatjuk, mert börtönbe vetik s mint nőszöktető ellen pört akasztanak a nyakába.

A III. felv. e pör tárgyalása. A bolond szereplése, Balassa egyik szép versének felolvasása, a panaszttevő férjek furcsa helyzete nem ment komikus vonásoktól, — de annál inkább a felvonás vége. A pör ugyanis kedvezőtlen fordulatot vesz azzal, hogy rábizonyítják Balassára az erőszakos nőszöktetést. Csak Anna vallomása van hátra s ettől függ Balassa egész jövője. Anna azonban így vall:

Nem tett erőszakot Bálint velem,
Önként akartam . . . szökni.

Ezzel a vallomással megmenti ugyan Balassát, ki most már kezd hinni Anna szerelmének igazságában és mélységében, de sajnos! megöli hitese férjét, Ungnadot, ki ott előttünk terül el holtan.

Tán fölösleges mondanunk, hogy ily szomorú vég a legjobb vígjátéki mesét is kizökkenti vígjátéki jellegéből.

A IV-ik felvonásra már csak érzékeny jelenetek maradnak. Balassa börtönében vagyunk. Eljön a gyászruhás Anna, hogy tudassa a királyi kegyelem föltételét: Balassának azonnal meg kell nősülni. Anna — sajnos — a maga kétes gyásza miatt nem lehet nejevé. Ő le is mondott Bálintjáról, sőt Bebek Judithot ki is szemelte feleségül. Balassa helyzete már valóban tragicomikus — midőn az eltávozott Anna után megjelenik fegyvernöke Pető, hogy lefűrészelje gazdája bilincseit s megszöktesse. Balassa megszökik s midőn Anna a jólelkű Judithot a börtönbe hozza, a völégényjelölt helyett az árulkodó Ibrahimot találják ott s az asztalon egy odaírt vesszor árulja el Balassa jövő tervét:

Visszajövök hozzád — esztendőre.

Ez a koporsón át kötendő frigy összes kilátásaival legfeljebb két dolgot világít meg: egy rideg asszonyszívet s egy lelketlen, léha nősábitónak sivár kedélyvilágát. Hogy két ilyen főszereplő teljes lehetetlenség vígjátéki mesében, ezt tán az elmondottak után nem kell külön részleteznünk.

Pályázónk költői lelkű író, a ki jól ismeri Balassa költé-

szetét is, de mint vigjátékiró alacsony színvonalon áll. A mellékesre nagyobb súlyt helyez, mint a földologra. Tán azzal is derűs hatást akar elérni, hogy Balassával végigjáratja a juhásztánczot a színpadon? Tény, hogy ezzel előadó színészét nagyon furesa helyzetbe juttatná.

Szépen versel, sokszor pompásan rimel s ügyesen tudja szereplőit értékesíteni, s ha egyik szereplője már 1572-ben (III. felv. 2. jel.) Descartesról is tud beszélni, a ki tudvalevőleg csak 1596-ban jött a világra, ezzel ha nem árulja is el a tudományok történetében való jártasságát — de viszont mindig jó ízlést tanúsít s a durva hatásokat kerüli.

Szóval költői lelkű drámaíró, a ki azonban művével ezúttal ajtót tévesztett.

A *Kátó úr* cz. 3 felv. vigjáték (XV. sz. Jeligéje: Errare humanum est). e nem éppen új és nem is kiválóan vigjátéki gondolatnak:

a kényszer

Egy Kátót is garázdaságba visz . . .

rövid lélegzetű paraphrasisa. Több ugyan a vázlatnál, de kevesebb egy kész egészénél.

Pályázónk hasonlít egy olyan zongoraművészhez, a ki nem közönséges technikai készséggel, jól ismert motívumok ügyes alkalmazásával, egy új szalon-darabot ír és eljátszik, minden nagyobb eredetiség, minden kiválóbb költői lendület, minden nagyobb hivatottság nélkül. Végig is hallgatjuk. Első hallásra ugyan nem altatna el, de egyről megfedelkezünk: hogy megtapsoljuk. Vagy megtapsolnók azért, mert vége van, de semmi-estre se: hogy megismételje. Meséje szintelen; ismeretlen kor, ismeretlen viszonyok közé illesztve. Színhelye ugyan Florenz — de hogy miért éppen Florenz, azt épp oly kevésbé mondhatnók meg, mintha Avignon, Lissabon, Madrid állana helyette helyszín-jelzésül. A földolog, hogy olyan helyen történjék meg, a hol szeretik az álarczos bált, mert ezen fordul meg a mese vigjátéki volta. Ugyanis, ha a férj álarcz nélkül jelennék meg azon a bálon, a melyen Pietro a nejét megcsókolja, jogos fölháborodásának nem komikus, hanem tragikus következményei lennének.

A darab Kátója Filippo, a ki csak a tudományoknak él s neje mulatozási vágyából tréfát üz. Felesége azonban csak olyan háttéri, tehetetlen lény, a ki azért van itt, hogy legyen valaki, a ki alkalmat adjon a kényszerre. Filippo végre beleegyezik neje bálbamenetelébe, mert tudja, hogy a neje nővérének, Rosellának kedvese Giacomo, a ki Filippo testvéröccse, szintén jelen lesz s így nincs oka nejét egy égből-csöppent ismerősétől, Pietrotól féltetni. De nemcsak az emberei csöppennek le a színpadi zsinórpaddlásról, hanem a kényszerítő helyzetek is. Giacomo

éppen, hogy öltözködni készül, midőn levelet kap. Haldokló barátja Carlo még egyszer látni kívánja őt. Természetesen szó se lehet többé bálbamenetelről, de, hogy miért nem tudatja kényszerű elmaradását kedvesével, Rosellával, ez legfeljebb drámairónk iránti gyöngédségével menthető, mert e nélkül lehetetlenné tenné az egész vígjátékot. Giacomo elmegy s ekkor Filippónak nincs más választása, mint hogy Giacomo álarczos öltönyét maga öltse föl. A bálon aztán a Herczeggel ruhát cserélt inas leitatja Filippót, ki borközi állapotban összepöröl Rosellával, mert ez ruhájáról azt hiszi, hogy Giacomója hűtelen — de összevész a nejét megcsókoló Pietróval is.

A botránynak a Herczeg vet véget, a ki az inasaival dobhatja ki Filippót.

A harmadik felvonás lebonyolítja ezt a tévedést. Lorenzo is meggyőződik arról, hogy Giacomo Filippóhoz képest valóságos szent s most már nincs oka, hogy Roselláját ne adja feleségül Giacomóhoz.

A Herczeg eme sententiosus levele végzi aztán az egész vígjátékot!

Erkölesös férfiak

Mintája te, a kit egész Firenze
Csak Kátó urnak hívott a mai
Napig, ajánlom, dobd a sutba sok
Magasztos elved. Mert, hogy mitsem érnek,
Tanú reá az elmúlt éjszaka.
Én megbocsátok szívesen neked,
Hisz szándékod nem volt oly gonosz, mint
Kivitele. De tudd meg, ó Filippo,
Mit eddig nem tudtál: van egy nagy úr
E földön, melynek rabja balga, böcs,
Koldus, király, s ez úr az alkalom.

(Tehát nem a *kényszer*, mint a 169. lapon áll.)

Kátó valál, míg sorsodnak szeszélye
Gyarlóságod gyöngé kézzel becézte;
De hogy az alkalom veszélybe vitt,
Ködként osztak el erényeid.
Azért ne csüggedj; veszteség nem ért.
Mert ki sosem volt életében balga,
Bámuljon bár egész világ is rajta,
Mint föld rögtől csillagteljes ég,
Oly messze attól érett bölcsesség.

Mint e felvonásvégi levél is bizonyítja, pályázónk jobban értene tanköltemények, mint vígjátékok írásához.

A *Lányok* cz. 3. felv. vígjáték (XIX. sz. Jeligeje: Verőfény) a Teleki-pályázat tavalyi hagyatékából került hozzánk. Akkor azt kívánta a jelentéstévő, hogy a lányok helyett a mama kerüljön inkább a központba. Mi úgy látjuk, hogy a mostani meséje

alig különbözik a tavalyitól. Végre is nem ez a lényeg, hanem, vajjon jelen formájában jó vígjáték-e vagy sem?

Ha a helyzeti komikum nem éppen magas igényeit vesszük mértékül, azt hisszük, hogy jól megjátszva egy-két vig estét szerezhethetne, a nélkül, hogy az irodalmilag csak figyelemre méltónak is a benyomásával távoznánk el a színházból. Azon fajtájú darabokból való, melyek összes dicsérete s tulajdonsága e két szóba szorul: „nem rossz”. Ilyenek az alakjai; ilyen a pszichológiája; ilyen a technikája; ilyen a komikuma. Egyszóval jó átlagmunka, melynek vannak jól elgondolt helyzetei; türlhető jellemképei; ügyes jelenetei — de mindez oly formában, mely kizár minden magasabb írói ambítiót.

A darab elnevezése a legkevesbbé érthető. A lányok czíme alá csak két leány kerül, kik közül egyik se olyan jellegzetes, hogy egy egész nagy csoportot képviselne, de mégis külön egyéni vonásokkal fölruházva. Jól ismert alak mind a kettő. Az ábrándos leány, a ki nem találva föl a regénybeli eszményképet, a másik túlságba esik s egy nagyon is prózai lelkű férjet szemel ki magának, a kinek csak jó vig kedély jutott természeti osztályrészü. Az átmenet pszichológiája azonban el van nagyolva és nagyon sokat a közönségének kell ahhoz hozzágondolni, a mit a vígjátékíró kifejejtett. Az ilyesminek félvállról vétele mindig biztos jele a magasabb tehetség hiányának.

A másik a prózaibb lelkű leány. Leányos lényét nem rontotta meg se felsőbb leányiskola, se regényolvasás. Az esze frissebb is maradt s hamarabb látja meg azt, a mi értékes a férfiban, s félvállról veszi, a mi ideig-óráig köt le fiatalos közvetlensége varázsával.

Két ilyen jellem éles megvilágítása, művészi szembeállítás a hálás alkalmul szolgálna oly írónak, ki jellemvígjátékot akar írni, de magasabb ambíció nélkül csak helyzetvígjáték verődhetik össze — értéktelen, köznapi munka.

Ízlését se mondhatjuk mindig kifogástalannak. Így pl. Szilágyi ref. lelkész szerepeltetése olyan, hogy igazán megsajnáljuk az egyház szolgáját, állását érdemetlenül compromittáló helyzeteiben. Aztán teljesen érthetetlen, hogy miért kelljen Szilágyinak éppen ref. lelkésznek lenni? Egy kissé jóízű vígjátékíró is egyszerűen törlené ezt a személyt.

Ilyen kényes természetű alak az öreg Farkasné az ő süket-ségeivel, rossz látásával, köszvényes lábaival. A természet fogyatkozásai legfeljebb akkor komikusak, ha az illető a fogyatkozások daczára se hisz fogyatkozásaiban s maga idézi elő így a komikus helyzeteket. Vígjátékírónk maga juttatja ily helyzetekbe s ezzel nagyot vét a jó ízlés ellen.

Az egész vígjáték ezzel sokszor átesap a bohózatosba. De

se egyik, se másik igazán. Amannak nem elég finom, emennek nem elég vaskos. Jó megfigyelő tehetségének jelei Igali, Gácsi, meg Tarkó írnok, de a nők jellemeinek megfestése körül teljesen conventionalis színeket használ. Az élet férfivilágát jobban ismeri, mint a nőkéét, de azok jó megrajzolásához is hiányzik a művészi vénája.

Technikája gyöngé. Emberei jönnek-mennek, mint valami méhkasból a méhek s félévállról veszi, vajjon el is hiszszük a dolgot, hogy annak úgy kellett történnie. Mintha csak szerepeket akarna írni s nem pedig épkéz-láb jellemeket alkotni. Mintha csak az össze-visszaságban látná a mozgalmasságot, élénkséget s nem a mese természetes menetében.

Mi azt hiszszük, ha a színpadon hatást is tenne, ez olyan hatást volna, melynek cultusában nem akarhat Akadémiánk bűnös lenni.

Irodalmi értéke nagyon-nagyon közepes.

A *Pázmán lovag* cz. 3 felv. vígjáték írója előtt (XXI. sz. Jeligéje: Excelsior!) Arany János ismert víg balladájának tárgya lebegett. Ezt annyira nem akarja eltitkolni maga is, hogy nem egy kifejezését szószerint átvévén, külön is megemlíti (51 lap.), hogy megengedhetőnek vélt több helyütt ilyen „ártatlan plagiumot“.

A plagiumnak ez a fajtája valóban megengedhető; lényegesnek mindenesetre az marad, hogy miként tudott a víg ballada ismert meséjéből jó vígjátékot csinálni, s hogyan termékenyítette meg lelkét a nagy költő kész meséje.

El fogjuk mondani az eltéréseket, hogy vígjátékának belső egész szerkezete közelről tekintve, egyúttal kritikája is legyen a darabjának

Az ő Évája második felesége Pázmánnak s ezzel, a különbségből folyó helyzet nyer valamit vígjátéki színezetben és így elhihető egyik udvarlójának Pelsőczy Benjaminnak fölsülési története is, mely — bár egy kissé valószínűtlenül s felszínesen kezelve — belejátszik az események későbbi menetébe. Az első hiba ott van, hogy ezt a történetet a maga teljes valóságában sohse tudjuk meg. Maga Pelsőczy elő se fordul a darabban, s midőn a király magát Pelsőczynek adja ki, méltán csodálkozhatunk, hogy a 12 évi mult daczára se Pázmán, se Éva nem ismernek többé rá s elhiszik a király csalását.

Pázmánnak egy első házasságbeli nagy leánya van, Piroska. Ennek Beriszló Dezsővel való eljegyzését éppen most akarják megülni és csak a királyt várják, a ki megígérte megjelenését.

Ez a második hiba. A király személyes megjelenése nincsen kellőképen megokolva. Ha régi, ismert hiva Pázmán, akkor e megtiszteltetés elhihető, de ugyanakkor viszont lehetetlen, hogy

áruhája daczára is föl ne ismerje Pázmán; ha nem az, akkor meg érthetetlen maga a látogatás, bár így viszont meg az érthető, hogy Pázmán nem ismer rá!

A mi vigjátékiróink sehogy se tudnak mozdulni ezek nélkül az áruhák nélkül. A mesék világából került bele a drámákba s azért nem csodálandó, ha a józan ész jogosan kételkedik csodatevő hatásukban.

A király ilyen szerepeltetése tehát ügyetlen kézre vall.

A völegény helyzete valamivel kényesebb. Ő testörző hadnagya a királynak s így ismernie kell urát. De ezt meg úgy találkoztatja vigjátékiróink a királylyal, hogy ugyanakkor nincsen senki más jelen, csak ő meg a bolond. Így hárman társakká lesznek a játékban.

És mi a játék?

Pázmán féltékeny a nejlére. Ebből az oktalanságból kell őt kigyógyítani. Van-e igaz, vagy csak gondolt oka féltékenykedésre, ezt sohse tudjuk meg; a mult egyik meséjének meg éppen csak egyik főalakját ismerhetjük meg. Ez a harmadik baj — mit a pályázó maga is észrevett, de a hogy rajta segitni akar, megint csak ügyetlenségét árulja el. A királynak ugyanis az a nem éppen szellemes ötlete támadt, hogy a király küldöttjének mondja magát. Igazolásul maga adja át a király menyasszonyi ajándékát. Egy másik ötlete, hogy udvarolni kezd Évának, sőt ötletességét azzal tetézi, hogy Pelsöczy Benjaminnak vallja magát.

Éva régi szerelme esetleges föllobbanásának kilátásai nem komikusak, mert ha elhiszi, hogy az állóvag maga Pelsöczy, akkor régi udvarlójának képe is, emléke is, annyira elhomályosodott a lelkében, hogy ebből igazi komikum nem következik. Ha fölismeri a csalást, akkor a játéknak csak úgy volna vigjátéki jelentősége, ha a csalásban tudatos társa volna az áruhás királynak. Erre a sok ügyességet kívánó játékra nem érez magában elég erőt pályázónk — de meg a 2-ik felvonás is aggasztja, hol a királycsere komikuma teljesen kárba veszne, ha Éva szövetséges társa volna a királynak.

Az, hogy az önhitt Bolond, Piroskánál legyeskedik és épp eljegyzése napján el is tudja szívét tántorítani azzal a mesével, hogy Dezsőnek viszonya van valami Drundusia nevű udvarhölgygyel. oly gyerekes, hogy ha ilyesmi lehetséges, akkor Dezsőnek igazán nincs oka Piroskájára féltékenykedni. Azonban egy ilyen szerelmesre viszont szüksége van vigjátékirónknak, mert szerinte fölőtte komikus, ha valaki bátor a nőhódításban, de nyűlszívű, midőn azért párbajra hívják — mert csak úgy képzellhető a második felvonás.

Ez a dolog épp olyan erőszakolt, mint a király azon tette, hogy midőn Évát megcsókolta, gyáván megszökjék a dühös férj elől.

Ott tehát, hol Arany csak sejtet — balladája első felében — pályázónk nem tud jól megokolt mesét csinálni. Tele van meséje lehetetlenségekkel; félig kész történetekkel; elhasznált helyzetek fölmelegítésével s olyan esetekkel, melyekben a kiválasztottnak minden sikerül, a másik párton lévőknek, csodálatosan, éppen semmi. Elfeledi aztán szerzőnk, hogy a hol közönsége mindent előre tud, ott a játék komikumát megöli csirájában az ismert dolgok unalma, mert a csalódás nem olyan, hogy szívesen, örömmel engedjük át magunkat is a kellemes csalódásnak. Nehézesen lassú időméretben halad itt minden előre s a helyzetek, valamint a párbeszédnek közönséges volta bőséges időt enged arra, hogy higgadt elmélkedésünk segélyével a pillanat komikus varázsa elpárologjon.

A darab 2-dik felvonására már csak egyetlen nagy jelenet marad: midőn a sértett felek panaszra jönnek a királyhoz. Itt a vigjátéki helyzetek több alkalma kínálkozik. A Bolond elég ügyesen szerepel bíróként a király nevében — de végre egy jól csinált helyzet nem menthet meg egy alapjában rossz vigjátékot.

A 3-dik felvonásra már csak az ismert párba j maradt. Sovány tárgy egy egész felvonásra. A bajon úgy segít pályázónk, hogy egy hosszú, népies jelenetet sző a felvonásba, melyben Ábrám, végüket alig-alig érő történetkéik elmondásával igyekszik türelmes hallgatóival elbitetni azt, hogy ennek a felvonásnak is van tartalma.

A király végső tanácsa Pázmánnak:

Lásd

Barátom, másszor, hogyha nincs bajod

Úlj honn s becsüld meg jobban asszonyod . . .

egy kissé cynikusán hangzik, mert hisz nem Pázmán ment el hazulról, hanem a király kereste föl s ha elment ezután hazulról, ennek csak a király az oka s ha három fogával fizette meg föllobbanását, ez se komikus, se méltó büntetés jogos fölhabozásáért . . . Olyan se helyzet-, se jellemvigjáték e pályamű. Ahhoz nincs a pályázóban elég ügyesség, ehhez kellő poétai mélység. Hogy mégis hosszabban foglalkoztunk vele, igazolja az a hitünk, hogy tehetséges kezdővel szemben helyesebbnek találjuk a hibák részletezését, mint a rövid visszautasítást, midőn igaz hivatottság jelei nélkül, még magasabb czélokra való törekvést se látva, a folytatásra buzdítani se akarunk.

És ezzel áttérünk az idei Teleki-pályázat viszonylag jégjobbának talált vigjátékára: *A helikoni ünnep* cz. 3 felv. verses vigjátékra (XII. sz.). Ha annyi dicsérni valót találhattunk volna

benne, mint korholásra méltót, a Teleki-pályázatnak igazán szép sikerével számolhatnánk be. A legőszintébb jóakarát mérlegében, sajnálatunkra a jó és rossz oly aránytalanul eszlik meg, hogy midőn a díjra egyhangúlag érdemesnek ítéltük, inkább a magasb czélok felé törekvést, mint annak igazi sikerét akartuk ezzel jutalmazni.

Irodalomtörténeti vigjáték, melyben nagyobb súlyt helyez drámairónk az irodalomtörténeti, mint a vigjátéki elemre. Amabban járatosabbnak mutatja magát, mint emebben és pl időkorát is 1817 február 11. és 12-ére teszi. a mi vigjátéki szempontból csak akkor volna fontos, ha pl. a farsangi napok vigassága is belejátszanék az eseményekbe. Így csak értéktelen dátum — ebben a környezetben. A poetikában való tájékozottsága is nagyobb, mint poézise, s ezért versei, rimei jók, a nélkül, hogy soraiból a költészet illata áradna felénk. Ismeri a drámairás külsőségeit, de nincs igazi drámairói tehetsége Művében van külső kerekdedség, a nélkül, hogy egyöntetű tudna lenni. Lelkiismeretes gonddal készült munka, melyben több a tanító, mint a vigjátéki elem.

Elfeleddi, hogy a színpadi közönség előtt nem az a lényeges, hogy hiven leírják előtte az igazi Helikoni ünnepet, hanem annak szerves beillesztése, ügyes alkalmazása a főmesében. A való másolása, minden hűség daczára egészen másképen hat a színről, mint könyvből olvasva. A mi irodalomtörténeti szempontból nagyon jellemző korra és környezetre, az színpadon nagyon unalmas lehet, ha egyéb érdek nem fűződik hozzá, mint a hagyományé. Drámairodalmunk érdeke szempontjából igazán nem kívánatos, hogy a multtal való kaczerkodással akarják drámairónk halottaiból föl-idézni a hazafias színpadi hatásokat. A Georgikon derék embereinek, aztán Berzsenyinek, Kisfaludy Sándornak, Dukai Takács Judithnak szerepeltetése, a Helikoni ünnep — már magukban elég látványosság ugyan, de veszedelmes lejtőre jutnak drámairónk, ha a kelmeiségnek ily nagy szerepet juttatnak drámáikban.

A *Helikoni ünnep* egész szerkezete olyan hatást tesz ránk, mintha inkább tanítás, lelkesítés, mint mulattatás céljából íratott volna. Legnagyobb fogyatkozását abban látjuk, hogy inkább nagy nevekkal, mint a nevek viselőinek drámailag is érdekes eseteivel akar lekötni! Az egész valami hatásra festett képhez hasonlít, melyen a menték pompája lényegesebb az alakok anatómiai pontosságánál; az állások mutatós volta a mozdulat természeti hűségénél; a csendéleti, a mellékesen diszitő rész, az összhatásnál.

Hiányzik írónkból az a bemélyedni tudó tehetség, mely midőn leír valamit, az átélt és átértett dolgok hatását teszi lelkiünkre. És mert ez az ösztönszerűen dolgozó érzés hiányzik a lelkéből, alakjait hibásan rajzolja meg s korba nem illő tulaj-

donokkal ruhazza föl. Geöndözt Ferencz szerelme és Malvináé például nem a bécsi congressus utáni érzélgős, nyárspolgárius világ légköréből való, hanem olyan rosszul beleilleszkedő modern szerelem, mely félszemmél kaczerül másfelé sandít. A 20-as évek honleánya aligha ismerte a tartalékos vőlegényt s félszemmél egy grófra aligha pislogatott, s midőn czélt nem ér, jó volt neki a régi imádó, a hazafias lelkű Geöndözt is.

Nőalakjainak ügyetlen korvonalai mutatják a legjobban, hogy mily nehéz igaz költői érzés nélkül a nőileg is s nemcsak a történetileg érdekes alakot jól megszerkeszteni. Málvinája (Dukai Takács Judith) többet szónokol, mint cselekszik; többet beszél mint érez: s inkább eszét fitogtatja, mint szívének nőies érzéseit s így nem csudáljuk, ha végül elfogadja az epekedő Geöndözt kezét. Kisfaludy Sándor neje házsártos, irigy, kötekedő, visszataszító egy nőszemély, kiben hasztalan keresünk egyetlen vonzó tulajdonságot. Ha Szegedy Róza nem is volt a nők eszményképe, ilyen torzsalkodóvá csak olyan drámaíró teheti, a ki a torzításban keresi a komikum lényegét. Ilyen Perpetua is, a Georgikon archonjának neje, a ki ezenfölül unalmas poseokban van beleillesztve a mese központjába. Hitvesi hűsége olyan megpróbáltatásoknak van kitéve, melyek fölülgelesek is, értéktelenek is. Kaczerkódása a fiatal László gróffal egészen zavaros. Kikapós menyecske, a ki csak azért őrzi meg hitvesi hűségét, mert lovagja éretlen gyermek. Tehát se jóban, se rosszban nincsen igaz érdeme. Amarra képtelen, emerre ügyetlen. Ilyen félvér női teremtés a mese központjában, cselekvésre egészen tehetetlenül, nem más bábnál, kívül végül a szerző maga se tudja, hogy mit csináljon, miután ide-oda ránczigálta a darabon át. Három ilyen nőalak még egy jobb vígjátéki mesét is tönkre tudna tenni.

És mintha főmeséje se volna a darabnak! Tényleg nem a jó mese az, a mi gerincze volna e vígjátéknak. Pályázónk az ósdi, idegen, részben hazafiatlan elem harczát akarja szembeállítani az új Magyarország nemzeti törekvéseivel. Amannak a Georgikon német eredetű professorai a képviselői, emezéi a tanuló ifjúság, melynek vezérei Geöndözt és az egyetlen magyar professor Jánosz József. Érdekes feladat — de kevésbé illő vígjátékba, ha nagyon tanító akar lenni; kevésbé drámai, ha a novellistikus, a dekoratív elem túltengő.

A diákok lázadása a német dal miatt, bezáratásuk s az a tény, hogy a carcer ablakából kilesik László gróf és Perpetua naiv találkozáját, a mi részükről botrányt okozó gúnyos vers írására ad alkalmat, olyan iskolai drámába való lelemény, mely komoly közönséget legfeljebb szánó mosolyra, nem pedig jóleső nevetésre derítene. Liebbald Gyula archon bolonddá tétele, már agg korára tekintettel se illő egy oly költőnél, mint Dukai

Takács Judith, Az meg, hogy borközi állapotban Magyarország éltetésére kényszerítik, se a tüntetés rendezőihez, se a kitiüntendő hazához nem méltó és hogy egyáltalán nem is komikus, mondanunk se kell.

Általában a darab komikuma külsőségeken nyugszik s a mi hatással volna a színpadról, az az ügyes rendező érdeme lehetne. A Helikoni ünnep egész lefolyása érdekes, mozgalmas színpadi képet adna, de viszont Berzsenyit és Kisfaludyt mint házasságszerzőket barangoltatni a parkban oly tény, mely legalább az előbbinek komolyságával a leghatározottabb ellentétben áll és elkoptatott, ósdi voltánál fogva meg éppen bosszantóan közönséges, hogy ne mondjuk unalmas fogás

Mi azt hiszszük, hogy a jó történeti vígjátéknak az az egyik kriteriuma, hogy a mese vígjátéki hatást tegyen a nevektől, öltöztetől függetlenül is. Eme két dolog növelheti a komikumot s ebben állana annak fokozása. De ha pl. csak egy puderes páróka, ó-divatú rokolya kelt mosolyra; ha csak a történeti név ár jelentőséget a személynek; ha csak a mult varázsa teszi érdekessé a mesét — akkor látszatra dolgozik a vígjátékiró. A megneveztetés eszközeibee akkor csak olyan válogatós, mint a ki a milói Venust modern czilinderrel, divatos frakkba bujztatná abból a célból, hogy kaczagatóan furcsává tegye a női szépség plastikáját a férfiruha torzításában. Ezen is lehet nevetni, de a jóízű ember megbotránkoznék, mert a dolog lényegéhez nem tartozóban, a külső torzításban keresi a megneveztetőt.

Pályázónk, talán szándéktalanul, ilyesmit követ el. A Helikoni ünnep komoly keretébe egy olyan köznapi bonyodalmon alapuló mesét sző, hogy igazán nem tudjuk eldönteni: izlése fogyatékos-e, vagy vígjátékirói leleménye? Egy komoly ünnep oltára körül valósággal nevetséges gyerekekségeket visznek véghez. A megjelent irodalmi kiválóságok házasságszerzőkké törpülnek. A tanulóifjúság csupa hazafiságból egy férjes nőt állít pellengérre, miután nem is egészen bűnös titkát leleselkedve kitudja. Festetich László gróf olyannak van föltüntetve, mint a ki azon az úton van, hogy esümört kapjon a sok hazafias jótanácstól. A kor legkiválóbb magyar költőnője olyan részleteket feszeget László gróf és Perpetua viszonyából, melyek se költőhöz, se nőhöz nem illenek. Kisfaludyné úgy bánik költőférjével, hogy ez valami kotnyeles gazdasszonyhoz illőbb volna, mint magyar nemes asszonyhoz. A német nevű professorok egytől-egyig oly tökfilkóknak vannak föltüntetve, hogy eláll a szemünk-szánk: hogyan tudja a derék Festetich gróf ilyenek gondozására bízni Georgiconját?

Az alakok eme szándékos torzításában keresi pályázónk a vígjátékot s ha valami mentheti eljárását, úgy ez alig egyéb,

mint hogy erős magyar érzése [az idegenben csak a hibát, a hazaiban csak az erényt látja meg — de viszont feledi, hogy ilyen elem legyőzése nem annyira a győző fél erejét, mint inkább a legyőzöttnek gyöngeségét bizonyítja. Ilyen győzelem pedig még vigjátékban se értékes.

És különös találkozása a véletlennek, hogy darabja is nem azért győzött, mert vigjátéki ereje sokkalta nagyobb pályázó társaiénál, hanem azért, mert azok gyöngesége oly nagy, hogy nem volt nehéz fölérők emelkednie.

A bíráló bizottság, egyhangú határozattal: A *Helikoni ünnep* cz. verses vigjátékot találván viszonylag legjobb pályaműnek (XII. sz. Jeligeje: E kis magyar Weimar öléből | Lássá hazám kiderülni napját), arra kéri a Tek. Akadémiát, hogy kegyeskedjék a díj kiadásában az Ügyrend 159. §-át irányadóul tekinteni.

A bíráló bizottság ezenfölül arra kéri a Tek. Akadémiát, kegyeskedjék jövőre pályázati hirdetéseiben a leghatározottabban kijelenteni: hogy olvashatatlan írású pályaműveket eleve ki fog zárni pályázataiból.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Lévay József r. t. márcz. 26-án felolvasott jelentése.)

A Farkas-Raskó-pályázat bíráló bizottságának tagjai Lévay József, Vadnay Károly r. tt. és Riedl Frigyes l. t. voltak. Az előadónak választott Lévay József a következőkben teszi meg jelentését:

A Farkas-Raskó-alapítvány 200 koronájára hirdetett pályázat ez idei eredménye nem mondható kedvezőnek. Pedig versíró költőink előtt oly széles mezőt nyitott a pályázat, melynél szélesebbet s könnyebben hozzáférhetőt magok sem kívánhattak. Hazafias költemény kellett, „mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény, vagy szatira.“

És mégis e választási nagy szabadság mellett sem akad senki, a ki összeszedve erejét s megragadva a múzsa ihletését, habár egy rövidke, de talpra esett s „önálló becsű“ költeménynyel versenyzett volna a jutalomért.

Egymást érik napjainkban az „összegyűjtött költemények“. Új meg új versfüzetek megjelenését hirdetik csaknem minden héten a hirlapok. Ismert nevek mellett újak tűnnek fel. Ha nincs is sok köszönet az új jelenségek sokaságában, de egyikben, másokban mégis megcsillan néha az isteni szikra. Vajjon félre vonulnak-e az ilyenek, s általában a tehetségesek, a szóban forgó

versenytől? vagy ha megjelennek, éppen ott hagyja el őket a siker s tehetségöknél is csekélyebb értékű lesz az, a mivel föllépnek? vagy talán a 200 korona díj nem elég ösztöne a lantpengetésnek, ha már a becsvágy s a kitüntetés tekintetbe sem jő?

Bármint legyen, ez idén a pályázat nem sikerült. A számra nézve nem lehet panasz. Negyvenhat a versenyző darabok száma. De azok közt alig akad egy pár, a mely komoly figyelmet érdemel. A legtöbb gyermekies próba, gyarlóság, magával jól-telhetlenség. Részint tartalom, részint nyelvezet és verselés tekintetében mutakozó egyes jó tulajdonaik miatt kiemelendők a következő pályaművek:

17. sz. *A francziások* című szatirával, melynek se sava, se borsza, igyekszik ostorozni azokat, a kik a divatnak hódolva, a nemzeti nyelv és műveltség hátravetésével nevelik gyermekeiket. Végtanúsággal említi, hogy: nyelvében él a nemzet.

34. sz. *Őszi estén.* Valami rejtélyes borongás, melyben álmataz révedezésben tűnik fel a költő előtt a táborozás, a hazáért vívott harcok, az őszi táj jelenségei. Mintha a szerző maga sem tudná tisztán, mit akar. Nincs minden erő nélkül. De előadása, verselése darabos, zakatoló. Gyakorlatlan kézre vall.

40. sz. *Ébredés.* Szatira. Fölbreszti poraiból s mai új alakba öltözteti azős magyar vezéreket: Töbötömöt, Tást, Hubát, Leventét, Botondot és Lehelt. Bejáratja velők a mai Budapestet. Meghurcolja őket a fővárosi élet minden zége-zugában. Csudálkozva látják a magyarnak az ősi viselettől és erkölcsöktől való nagy elfajulását. Újra szellemekké válnak s kéri *Hadúrt*, hogy „tüzes ostorával verje meg ezt az elkorcsosult, elsatnyult népet“. De Hadúr sokkal okosabb. Belátja, hogy nem az ő régi mértékökkel kell mérni a mai előhaladt kort. Bízika a magyarban, hogy „ha tudott csatázni bárdal, kelevésszel, Most is birokra kél más népekkel — észszel.“

Mi ebben a költeményben a szatira: nem tudni. Hogy azősvezérek szellemei mindent úgy találnak Budapesten, a mint azt tényleg mutatja a jelen élet: abban, vagy annak feltüntetésében nem fedezhet fel a szatira éle, — az csak azősvezérek nagy meglepetését és csalódását idézi elő. Azt is jóvá teszi pedig a magyart védő és biztató végső nyilatkozata Hadúrnak.

Könnyen ömlő versek, összecattanó gondos rímek. De az előadást nagyon is könnyen vette. Emelkedésre, szabatosságra nem igen törekedett, Mintha csak úgy félvállról, hamarjában, nagyobb műgond nélkül öntötte volna papírra költeményét.

Megemlítendő végül a 45. sz. pályamű: *Wesselényiné.* A Murány várában haldokló Wesselényi Ferencz utolsó pillanatait

rajzolja s halálos ágya mellett Széchy Mária lelki állapotát Látszik a költeményben némi erő, itt-ott elevenebb színezés; de hiányzik a költői nyelv, a szabatos technika, a világos szerkezet.

Mindezeknél fogva a bírálóbizottság egyhangúan a jutalom ki nem adását javasolja az Akadémiának.

Jelentés a báró Wodianer-féle néptanítói jutalomról.

(*Szily Kálmán* főtitkár márczius 26-án felolvasott jelentése.)

Id. báró Wodianer Albert végrendeletében 50,000 korona tőke-összeget hagyott a M. tud. Akadémiára, azzal a rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamata, két egyenlő részre osztva, tehát 1000 és 1000 korona, jutalmul adassék évenként két oly néptanítónak, kik növendékeiket szeretettel nevelő s a leghelyesebb tanmód szerint oktató néptanítók közül a népiskolai tankerületi hatóságok által — az iskola jellegének, illetőleg felekezetiiségének tekintetbe vétele nélkül — legméltóbbnak ítéltetnek. E jutalmat a M. tud. Akadémia a m. évi nagygyűlésén hirdette ki először s az Ügyrend értelmében a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumot kérte föl a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére. A megyei kir. tanfelügyelők, részletes indokolás kíséretében, 106 elemi népiskolai tanítót és 3 tanítónőt, tehát összesen 109 néptanítót ajánlottak a jutalomra. A bíráló bizottság megválasztását az alapító az Akadémiára bízván, a m. évi márczius 26-iki összes ülés akként intézkedett, hogy e bizottság mindenkor az Akadémia elnökeiből és titkáraiból, tehát összesen 9 tagból álljon, s hogy a bizottság tanácskozásaiban a Vallás- és Közoktatási Miniszterium, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának igazgató-tanácsa magát két-két kiküldöttje által képviseltesse. Ez alkalommal a Vallás- és Közoktatási Miniszterium Halász Ferencz és Kacs Kovics Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Lakics Vendel és Trájtler Károly székesfővárosi igazgató-tanító urakat küldötte ki. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a minősítmenyi táblázat elkészítésére Lakics Vendel igazgató-tanító urat kérte föl, ki is a rábízott feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg. A bíráló bizottság f. hó 21-én tartott ülésében vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokról készített minősítmenyi táblázatot s figyelembe véve az ajánlottaknak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkásságát, a gyermekekkel való gondos és

szerető bánásmódját az iskolában és azon kívül, a tanítása helyes módszerét, továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett fáradozását, teljes egyértelműséggel

Vass Mátyás szegedi elemi iskolai igazgató-tanítót és

Göbel János székes-fehérvári elemi iskolai ig.-tanítót ajánlja az Akadémiának az 1900. évi b. Wodianer-féle jutalommal való kitüntetésre.

Indítványozza továbbá a bizottság,

2. hogy a Vallás- és Közoktatási Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete a bírálati anyag beszerzéséért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló bizottságnak adtak.

3. A tanfelügyelők ajánlatai és a bizottságtól készített minősítőményi táblázat terjesztessék föl a Vall. és Közokt. Miniszteriumhoz esetleges felhasználás végett.

4. Ha az Akadémia a bizottságnak a jutalom odaitételére vonatkozó javaslatát elfogadja, Vass Mátyás és Göbel János urak értesítendők a személyöket ért kitüntetésről s kérdés intézendő hozzájuk, hogy személyesen akarják-e a jutalmat fölvenni az Albert napját követő összes ülésen, vagy pedig a díj nekik megküldessék.

Adalékok az egyiptomi nyelvhez.

(Kivonat Mahler Ede február 4-én felolvasott értekezéséből.)

Ezen értekezés két részből áll; az első rész azon sirkő tudományos értékéről szól, melyet III. Thutmosis (uralkodott Kr. e. 1503—1449-ig) Noferhautnak, a Matoi-csapat főparancsnokának allított. III. Thutmosis, a győzelmes hódító, a XVIII. dynastia leg-hatalmasabb fáraója birodalma határait északra és délre messze kiterjesztette. Tizennyolcz évi időközben 15 nagy hadjáratot vezetett és így nemcsak az egész északi vidéket hódította meg az Amanus hegységig, de Assyriát, Cilicia és Cyprust is adófizetővé tette. Felső-Rutennu egyesült népeit (Palestinát és Coelesyriát legyőzte, leigázta Phönikiát, Nubiát és Puntországot megadóztatta. Hódításaiban rendkívüli szolgálatokat tett neki *Noferhaut*, a Matoi-csapat¹ főparancsnoka. III. Thutmosis azzal jutalmazta meg értük,

¹ A Matoi-csapat egy csendőr hadtest-forma volt. Már a legrégebb időktől fogva szokásban volt ugyanis Egyiptomban az elfogott harcosokat zsoldba fogadni. Az ilyen zsoldosokból egy csapatot alkottak azután, a melyet csendőrségi czélokra használtak.

hogy a meghódított tartományok helytartójává nevezte ki és neki halála után síremléket állított. Ezen a következő czimet adja neki:

„Urának kíséroe je Dél s az Észak országába vivő útjain, a birodalmi helytartó“

Ez az emlék annál érdekesebb reánk nézve, Mivel a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában van.

Anyaga rózsaszínű gránit, 96 cm. magas, 50 cm. széles, 30 cm vastag Nemesak a Nemz. Múzeum régiségosztályának egyik legbecsesebb darabja, de a maga nemében is egyike a legértékesebb és legritkább emlékeknek. Ismeretes dolog, hogy *IV. Amenhotep*, melléknevén *Chunaten*, egészen új vallást hozott be Egyiptomba, a minek a következménye az addig nagy tiszteltnek örvendő Amon-cultus végromlása volt. Az Amon-papokat üldözték és mindent megsemmisítettek, a mi az Amon-cultusra vonatkozott. Azért minden emléken, a mit előtaláltak, az Amon isten képét kikaparták vagy valami más módon tönkretették. Csak kevés emlék került ki üldözésüket és ehhez a kevés emlékekhez tartozik a *III. Thutmosis-féle stéla*, is, a melyet bátor hadsegédnek, *Noferhaut-nak* köszönete és halája jelül állított.

A stélának tudományos értékét nem kevésbé növeli az a körülmény, hogy felirati anyaga nem kevéssel járul az ó-kori egyiptomi nyelv és történelem földéréséhez.

Felső szélén a szárnyas napkorong látható, mellette mindkét oldalról a lefüggő uräus-kigyó disziti; ez az egyiptomi művészet egyik legfontosabb jelképi diszítése. A napszárnyak alatt jobbról és balról az uräus kigyó képei mellett áll: „Bhd-t“, azaz Edfu.

A középső mezőn az áldozati asztal van ábrázolva, gazdagon megrakottan a különböző áldozati ajándékkal, mint kenyér, boros-, sörös-, tejes-kanesó, virágok, libák, marhahús stb. Mindez megfelelt az ó-egyiptomi vallásos felfogásnak, a mely szerint az ember halandó testi hüvelyén kívül még két elpusztíthatatlan szellemi tényezőből áll, a melyek közül az egyik, a „Ba“ a halál pillanatában odahagyja a földi hüvelyét és miután Osiris birói széke előtt a vizsgálatot kiállotta, a boldogok országában minden földi szomorúságtól ment életet folytat. A második szellemi tényező a „Ka“ pedig, még a földi testből való kiszabadulása után is a halott közelében maradt, mert nem nélkülözhetette egészen az anyagot. A rokonoknak meg a hozzátartozóknak pedig kötelességük volt neki a meghatározott ünnepnapokon mindenféle ajándékot venni, mint p. o. húst, lepény, sört, bort, ruhát, tömjént és kenőcsöket. Ezekkel még az élettelen közetbe is képes volt a Ka-ban lakozó szellemi erő életet önteni. Így állván a dolog, nem hiányozhatott a stéláról az áldozati asztal.

Az egyik oldalon (az áldozati asztaltól jobbra) látható az Amon-Ra-isten; trónuson ül, fejét nagy Átef-tollak ékesítik. baljában tartja a kormánypálczát, jobbjaiban az élet kulcsát. Vele szemben az asztal másik oldalán Mn-hpr-Rc király = III. Thutmosis; királyi palást rajta, fején az uráus kigyó, az élet s halál feletti uralom jelképe. Kezében virágcsokrot tart, a melynek lotuszvirága a papirusceserjével egyesítve a két ország: Alsó- s Felső-Egyiptom felett való uralom jelképe.

Ezen ábrázolás felett látjuk a szépen metszett hieroglyphákat a melyek a kép közelebbi meghatározására szolgálnak. Az Amonistenre vonatkozó jobbról balra folyó szöveg következőképen hangzik:

„Életet és hatalmat ad Amon-Ra, az istenek királya“.

A királyra vonatkozó balról jobbra olvasandó felirat az előbbivel szemben áll:

„A jó isten, a két ország ura. *Mn-Hpr-Rc*; a ki, miként Ra, életet ajándékoz az örökkévalóságig.

A stéla alsó részén egy nyolczszoros feliratot találunk, a Matoi-csapat *Nfr-hꜥw*-t nevű tisztjének imádságát *Amon-Ra*-hoz, az istenek istenéhez. Maga *Nofr-haut* egyenruhában van ábrázolva, III. Thutmosis nevével ellátott pajzsoeska van a bal felső karján, keze imára emelve, egész tartása elárulja ábrázolása czélját. A felirat a következő (Fordítás):

„A Matoi-csapat vezérének, a boldog emlékü *Nofr-haut*-nak hymnusa Amonhoz, hódolata az istenek urának: Légy üdvözlölve istenek Ura, Amon, a két kormánypálcza Horusa! Virányaidba jöven, gyönyörrel telvél növényei fölött minden tisztá helyeiden és minden pompás berkeidben. Eljövök Hozzád és dicsőítem szépségedet; megengeded, hogy szerettessem az emberek között mindenütt és mindörökké . . . . Urának kísérője útjain a Dél s Észak országába, *Nofr-haut*, birodalmi helytartó . . . . a jó Isten, ki mindent megtesz, a mint mondta vala“.

A szerző mindazon hieroglyph-csoportokat elemezi s megmagyarázza, melyek az ó-kori egyiptomi nyelv és történelem földterítésére nézve a legnagyobb fontosságúak. Így pl. azon fontos tényről kapunk hírt, hogy a Matoi-csapat tisztjei, mint a többi csapattestekéi, különböző rangfokozatba oszlottak. A legfőbbik közülök, tehát a parancsoló tábornok neve „*wr*“ volt. Ilyen Volt *Nofr-haut* is, a kit III. Thutmosis nagy érdemei miatt rendkívül kitüntetett. Ő egyszersmind az „idegen országok helytartója“ is volt (l. a szóban forgó stéla 7. sorát) és így a legfőbb állami méltóságokat ruháztattak reá, a melyek csak akkor voltak hozzáférhetők egy Matoi-csapatbeli tiszt számára, ha a legfőbb parancsolója volt ennek a csapatnak. Úgy

látszik tehát, hogy a *Matoï-csapat III. Thutmosis idejében nem közönséges csendőr-hadtest, de a királyi testőrség volt*. Azért volt Nofr-haut „urának kísérője útjain a Dél és az Észak országába“.

Az értekezés második részében a szerző a „sdr“ és „orš“ szavak alapjelentéseiről szól „sdr“ = „feküdni, aludni“ „orš“ = „ébren lenni, időt tölteni“. A sdr igét mint a „dr“ causativumot fogja fel a szerző (dr = „egész, kész, teljes“). Tehát „sdr“ = kiegészíteni, elkészíteni, teljesíteni, befejezni“; tehát: „a napi munkát befejezni, a napot bevégezni, nyugalomra térni“ azaz „nyugodni, feküdni, aludni“.

Evlia Cselebi török utazóról és munkájáról.

(Vámbéry Ármin tt. február 11-én tartott előadásából.)

Evlia Cselebi, a török utazó 1660 – 1664. közt Magyarországon utazván, az akkori politikai és társadalmi viszonyainkról, nemkülönben az általa beutazott vidékek városainak, várainak, falvainak népeiről oly érdekes és részletes leírást ad, a minőt eddigelé nemcsak hazai, de még külföldi útleírásokban sem találunk. Evlia Cselebi, kit Hammer Purgstall csak töredékben ismert, a XVII. század elején Konstantinápolyban született. Nemzetiségére nézve cserkesz volt, még pedig az akkori fővezérnek, Melik Achmed basának rokona Ibrahim szultán idejében mint tábori pap és muezzim számos hadjáratban részt vett. Ilyen minőségben beutazta Anatóliát, Syriát, Irakot és Egyiptomot, azonkívül Perzsiában is járt specialis küldetésben. Mohammed szultán idejében a vasvári béke megerősítése végett Bécsbe küldött török követségnek tagja volt és nevezett városból elindulva Németországot, Hollandiát, Svédországot, Lengyelországot és Oroszországot beutazván a krími félszigeten keresztül visszament Stambulba. Itt aztán megírta 10 kötetre menő nagy utazási könyvét, melynek teljes példánya Skutariban a szelimie mecsetben csak nem régiben kerülván elő — annak kiadásához Nedsib Aaszim effendi, egy előnyösen ismert török tudós fogott. A munka nyomtatása éppen most folyik és a kézirat ismertetéséhez következő adatok szolgáljanak. Minden egyes kötet egy bőrtokban van, melynek szélessége 24, hosszúsága 38 cm., minden egyes lap 16 cm. hosszú és 37 sort tartalmaz.

Az első kötet (212 lap) Konstantinápoly történeti viszonyai a törökök által történt ostromlása és meghódítása, a városban levő szent helyek, mecsetek, szultánmecsetek, azonkívül Anatólia és Rumili politikai fölosztása, a vezérek mecsetjei, a collegiumok,

Koran-olvasó házak, klastromok, szegényházak, kórházak, a vezérek palotái, karaván szerályok, nyilvános kutak, fürdők, végtére az akkorig ismert vezérek, tudósok és a Stambulban létező fegyvertárak és összes czéhekről szól.

A második kötet (154 lap) Mudania, Brussza és Stambul bevétele előtt élt török szultánok mecsetjei, mauzoleumjai, vezérjei, tudósai és költői sírhelyeiről, nemkülönben Brussza kerületei, Trapezunt, Abaza (Aghazia), Georgia és más egyéb történeti és utazási viszonyokról szól.

A harmadik kötet (166 lap), a melyből 76 lapon a Skutariból Damaszkusig levő résznek viszonyait tárgyalja, a kézirat többi részében pedig Nikápoly, Szilisztria, Babadagh, Philippopol, Sophia és Drinápoly városait tárgyalja.

A negyedik kötet (150 lap), a melyből 91 lapon Konstantinápolyból Vanig terjedő résznek leírását adja a persiai utazása mellett Irak arab tartományról is szól.

Az ötödik kötet (184 lap) 24 lapon Kurdisztan és Tokad környékéről szól, a többi részében pedig Azovon át Lengyelországba utazván, Szari-Khas, Akerman és más egyéb várakat megemlíti, azonkívül Gallipoli és a moldvaországi hadjárat alkalmával megismert Zalánkemen, Belgrád, Temesváron kívül még Ragúza, Montenegro, Kamenograd, Banjaluka és Öszkübt írja le.

A hatodik kötet (188 lap) Magyarországról és Erdélyről és a határos Ausztriai részekről szól.

A hetedik kötet (188 lap) Ausztriát folytatólag Krim, Daghesztán, Csircassia, Desti-Kipesak és Asztrachant ismerteti.

A nyolczadik kötet (197 lap) Krimről folytatólag Krétaszigetéről és Salonikiről szól.

A kilenczedik kötet (157 lap) igen tömötten van írva és Konstantinápoly—Mekka és Medináig terjedő útnak részletes leírását tartalmazza.

A tizedik kötet (194 lap) Egyiptomról és a hozzákapcsolt részekről szól.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM ez évi — tizedik évfolyamának — első számában dr. Acsay Antal befejezi „Morus Tamás és Bacon Ferencz” című értekezését. Összehasonlítja Morus és Bacon működését és különösen paedagogiai szempontból tartja fontosnak a két lordkanczellár tanítását. Morus Tamás az emberi társadalom, az egyén boldogsága szempontjából a munkaszeretetet hangsúlyozza, az emberek együttes munkálkodásától reméli csak azoknak boldogságát, ha lélekben mindenki át lesz hatva a munka szeretetétől, — egyén, társadalom, kormány, hatalom, egyaránt kezet fognak ennek érdekében. A verulámi lord viszont a gondolkodás megjavítását, a helyesebb módszernek megállapítását a tudomány embereinek együttes munkálkodásától reméli, ha mindenki legjobb tehetségével törekszik az új iránynak és álláspontnak megteremtésében résztvenni. Socialis paedagogus mind a kettő; egyik a boldogság megteremtésére, másik az emberi gondolkodás megjavítására törekszik. Az emberi gondolkodásnak megjavítását az inductiv módszertől reméli. Helyesen használta-e ezt a módszert. van-e az inductiv módszer tekintetében hiba és hiány okoskodásában, nem becsülte-e túl annak értékét és nem kisebbitette-e igazságtalanul a deductiv módszernek fontosságát, lehet róla disputálni, sőt az igazságot e tekintetben megállapítani. A bölcselek meg is tették ezt. De azt nem vonhatja kétségbe senki, hogy az emberiségnek a legnagyobb fontosságú dolgok egyikében tett fontos szolgálatokat. Az értelem helyes működése nemcsak a tudomány szempontjából fontos, hanem a mindennapi élet tekintetéből is. Az értelemnek nemcsak az a feladata, hogy a tudományos igazságokat nagy apparátussal kutassa és megállapítsa, hanem az is, hogy az ember tudását az életre vonatkoztassa, tudományos ismeretének felhasználásával az élet kényelmét megteremtse. Ezt csak úgy valósíthatja meg, ha a természetet megismerni törekszik, ha eszének erejével a természetnek ura lesz. Erre hívja föl „Novum Organum”-ában az emberiség figyelmét Bacon Ferencz. A tudományt az iskolából, az egyetemek palotáiból az életbe vezeti; arra buzdít mindenkit, hogy ne abban találja örömét, hogy jól tudjon a fölvetett kérdésekről disputálni, hanem abban, hogy jól tudja a természetet megfigyelni. Így lesz az ember ura a természetnek, így lesz az embernél a tudomány igazán hatalom. Negatív és pozitív úton jutunk erre az eredményre. Az elsőnél el kell távolítani a helyes megismerésben akadályozó észképeket, a másikonál meg fokozatos és lassú haladással jönni reá a természet tüneményeinek megismerésére. Részeiben és egyes esetei-

ben kell azokat vizsgálni és csak lassan jutni az általánoshoz. Így jutunk a bizonyos ismerethez, mely alkalommal egyúttal élesítjük szűnket és értelműnket. Jogosan mondhatjuk, hogy a két lordkanczellár jóltevője az emberiségnek. Egyik az erkölcsi élet terén, a másik pedig értelmi nevelésűnk tekintetében. A mily körűlményesen és biztos kézzel rajzolja Morus Tamás az egyéni, társadalmi boldogság kellékeit és eszközeit, oly behatóan fejtegeti Bacon a helyes gondolkodásnak föltételeit, és mutatja meg, milyen úton-módon lehet az ember Istentől nyert tehetségének erejével a természetnek ura. Az egyént értelmének erejével függetleníteni akarja a körűlmények alól, a természet urává akarja tenni. Ha ennek ura lehet, a körűlmények fölött könnyebben győzedelmeskedhetik. Az értelmi nevelés Bacon szerint az erkölcsi nevelésnek biztos alapja. Spencer Herbertnek előzői mindketten az értelmi és erkölcsi nevelésről vallott nézeteikben. Az emberiség csakugyan ura lett a természetnek. Az újabb idők vívmányai, találmányai, fényesen igazolják. A villany és gőz erejével uralkodik, idő és tér nem gátolja ebben az uralmában az emberi szellemet. Nagy része van ebben a verulámi lordnak. A második lordkanczellár socialis elvei nem hódították még egészen meg az emberiséget. A munkaszeretet, a munkának megbecsülése az emberi társadalom csak bizonyos osztályaiban uralkodó vonás. Innét a sok baj, fonákság, társadalmi életűnkben. De változásnak kell bekövetkezni. *A jövő csak a munkáé és nem az előjogoké.* Ha az emberek erkölcsi és értelmi fejlettsége oly fokra emelkedik, hogy az emberek megbecsülésében arra fektetik a súlyt, mily munkás az illető, akkor ezzel együtt előáll az a társadalom, melynek jellemző vonása a szeretet és igazságosság erényének uralkodása mindenben. — Dr. P a u l e r Á k o s új czikksorozatát kezd „A magánvaló problémája az újabb philosophiában“ czim alatt. A tudomány haladása bizonyos tekintetben a problémák szaporodásában áll. Olyan kérdések, melyeket eleinte egyszerűeknek tartottunk, közelebből megvizsgálva összetetteknek, néha igen bonyolultaknak bizonyulnak, s megfejtésük gyakran épp azért nem sikerül, mert nem tudjuk a problémát elemeire fölbontani s így csak általános, sokszor tapogatózó elméleteket állítunk fel, melyek egyik vagy másik szempontból lehetnek ugyan helyesek, de az egész problémát természetesen nem oldhatják meg. Így vagyunk a magánvaló (noumenon, Ding an sich) vagyis az abszolút létező problémájával is. Rendesen igen egyszerűnek tartják s a philosophia története bizonyítja, hogy a bölcselek, ha föl is ismerték, hogy e kérdés több, egymástól nagyon is különböző problémát tartalmaz, szóval, hogy a magánvaló, abszolút létezőnek a föltevése az emberi tudat igen sokféle szükségletének felel meg — mégis rendesen csak egy szempontból: az elvont metaphysika álláspontjáról vizsgálták. Ily körűlmények között természetesen a magánvaló problémája csak egyoldalú philosophiai magyarázatokra és megoldásokra vezethetett s különösen

érthetetlennek kellett maradnia a gondolkodó előtt azon szívósságnak, melylyel a legkülönbözőbb korok emberisége egyaránt valami abszolút létezőnek a fölvevéséhez ragaszkodott. E tüneményt csak akkor ért-
hetjük igazán, ha felkutatjuk az ember pszichikai szervezetében mind-
azon szájakat, melyek őt e föltevéshez kapcsolják; másrészt pedig
csak ennek szorgos vizsgálata teszi lehetővé, hogy e téren se legyünk
hívei a „consensus gentium“ téves és semmi értékű bizonyítékának,
leszállítván az ember eme ragaszkodásának tüneményét kellő értékére
azokkal szemben, kik ebben a magánvaló concepciójának az „emberi
természet“-tel való legbensőbb rokonságát látván, azt hirdetik, hogy
a noumenonról sohasem mondhatunk le. A jelen értekezés a magán-
való problémájának illetén való elemzéséhez kíván némileg hozzá-
járulni, e mellett egy másik célt is tűz maga elé: kimutatni igyek-
szik az újabb Kant utáni philosophiában a magánvaló concepciójának
életét, fejlődését és átalakulásait. Természetesen csak a legfőbb kör-
vonalakat tartja szem előtt, mert mind ennek érdemleges tárgyalása
követeket töltene be. Jelen közlemény a renaissance, Descartes, Bacon,
Locke, majd Berkeley, Kant, Fichte idevágó tételeit ismerteti és bon-
czolgatja. — Dr. K a c z i á n y i G é z a „Swift Jonathán bölcse és
politikus“ czimű tanulmányából a hatodik közleményt vesszük: „Gul-
liver utazásai“-nak további rajzát, a melynek végpontja — az önutálat
és saját fájának teljes megvetése. A következő tizedik fejezet
„A posztókereskedő levelei“-vel foglalkozik. — S t r o m p L á s z l ó :
„Rousseau etikája és paedagogikája“ czímen, Rousseau etikájának
positív és negatív eredményeit foglalja össze tanulmányának első
közleményében. A pozitív, maradandó eredmény: energikus protesta-
ciója korának szűkebb materialismusával szemben és törekvése,
hogy évszázadának sivár lelkeit visszavezesse a vallásos és erkölcsi
eszmékhez. Negatív eredménye fölötté ingadozó; minthogy ama két
előfeltétel, a melyeken állításai és bizonyításai nyugosznak, tartha-
tatlan: t. i. az ember eredeti jóságának s a társadalom befolyása
alatt való megromlásának tételei. Mert hogy e tételek csakugyan
hamisak, éppen nem nehéz bebizonyítani. Mert hiszen, ha az ember
természetétől csak jó volna, úgy érthetetlen volna a rossznak kelet-
kezése ő benne. És ha Rousseau azt mondja, hogy e rossz kívülről,
a társadalom káros behatásából származik: hát ez egyszerűen lehe-
tetlen, mert bár a külső dolgok ugyan a rossz cselekedeteknek lehet-
nek indítékai, de magukra még nem rosszak s így a rosszat sem
idézhetik elő. Vinet azon állítása, hogy t. i. a bűnnek keletkezése
két embernek összetalálkozásából egyáltalában kimagyarázhatatlan,
ha annak csirája már előbb bennök nem lett volna: egyszerűen meg-
czáfолhatatlan. És csodálatos, mily találó módon czáfolja meg éppen
Rousseau maga a saját rendszerét s abban az ember eredeti jóságá-
nak felvételét. Nem csoda, hogy ha ez erkölcsannak praktikus kihasz-
nálása aztán oly paedagogikára vezet, a mely, daczára sok tekintetben

epochális jelentőségének, végül is negatív eredmények vigasztalan zátonyán feneklik meg. — Ferdinandy Géza tanulmánya: „Az államalkotó szerződések“, a bevezetésen kívül, I. cím alatt „A belső államszerződések történelmi fejlődéséa magyar közjogban“ kezdi vázolni, „Az Árpádok közhatalmi királyságát és a magyar nemzetet“ állítván szembe. — Utolsó cikk: Kemény Ferencz „Világakadémia“ című közleménye, melyből az első részt vesszük. — Az „Irodalom“ rovatban Flammarion Camille „Az ismeretlen és a lelki problémák“ című kétkötetes könyve; a „Revue philosophique de la France et de l'étrange“ XXV. évfolyamának 10—12. száma és a „L'année psychologique“, Alfred Binet folyóirata vannak ismertetve.

2. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: Keleti Ödön *Gróf Kálnoky Gusztáv* címmel a néhai közös külügyminiszterről Friedjung Henriknek a Biographisches Jahrbuchban megjelent tanulmányát ismerteti és helyi-kezzel kritikai megjegyzésekkel kíséri. Ez első közleményben különösen arról van szó, hogy a monarchia új keleti politikájának kérdése hogyan tükröződött Kálnoky gondolatvilágában. A monarchiára nézve eléggé életbevágó politikai kérdés pedig abban állott: hogyan lehessen Ausztria-Magyarország gazdasági és közművelődési felsőbbségének áldását és varázserejét minél messzebbre terjesztetni kifelé a Balkán-félszigeten. Külügyi politikájában bizonyos belső meghasonlás vehető észre. Mint szláv érzelmű osztrák feudális meghasonlásba jutott hivatalos állásával. Érzelmeivel az orosz barátság felé hajlott, de hivatalos állásánál fogva, engedve a nálánál erősebb viszonyoknak, az oroszbarát politikával ellenkező irányban kellett haladnia. Hibája volt, hogy ő mint pétervári követ nem birt tiszta képet alkotni az osztrák-magyar külügyminisztereknek közjogi állásáról: továbbá folytonosan külföldön élvén, sajnos, nem értette meg a hatvanhetedik kiegyezés szellemét és intézményeit. — Berzeviczy Albert *Rimini és San Marino* címmel művészeti benyomásait írja le. — Haraszi Gyula *Főúri élet Versaillesban* cikkében irodalomtörténeti munkák és memoireok alapján a XVII. századbéli francia főurak érdekes és sok tekintetben elszomorítóan tanulságos intim életét ismerteti. — Vértessy Arnold *A szerencse fia* című regényének második közleményét adja. — Csengery János *Aischylos: Perzsák* című tragédiájából a salamisai csatáról szóló részt közli fordításban. — Grósz Emil *University extension* címmel a felső oktatás Párisban múlt évben tartott nemzetközi congressusának referatuma alapján ismerteti ez intézménynek a külföldi államokban való alakulását, végül pedig közli az ismertetést a magyarországi viszonyokról. — Az *Értesítő*-ben Szaboleska Mihály: Szabad órák, Makai E.: Poétasors, Boresai (Fehér) Géza: Idegek játéka, Torbágyi-Thurner J.: Szárnyaszegetten, Szana T.: Száz év a magyar művészet történetéből, Lehmann A.: Babona és varázslat a legrégibb időktől a jelenkorig, Thesaurus Linguae

latinae (König Györgytől), Schilder: Egy csár nevelése című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében mutatóványt közöl dr. Sebestyén Gyula „A magyar honfoglalás kútfoi” című művéből „Vörösmarty kora” czimen (Első közlemény). Ismertetve a kiváló epos-író előzőit, Aranyósrákosi Székely Sándort, Czuczort stb., föllépését ekként jellemzi: „Vörösmarty feltűnése irodalmunkban a hyperromantikus hősök megjelenéséhez hasonlított, mert az ő megjelenésével is álmok teljesültek. Kazinczyék finom chinai művészetétől Székely és Czuczor erőgyakorlatáig sokkal több szellemi erőt fogyasztott a szép szó, mint a szép mondanivaló. Nyelvünket a feszült figyelem és művészi gond amott már merevséggel, élettelenséggel fenyegette: emitt pedig a mértéktelen beszélő kedv okvetetlenkedése szegyenítette meg. Az irodalmi nyelvet akarták mindkét félen megteremteni; csak a feladat teljesítésének módja, mértéke és eszköze volt a felek részén más. Mielőtt végzetes megállapodás történt volna, 1825-ben megjelent a *Zalán futása*, melynek tüneményes nyelve már nem volt kísérletezés, de az előmunkálatok pusztá folytatása, vagy befejezése sem. Tulajdonosa nem volt tanítvány, vagy ha volt is, nagyon rossz lehetett. Leginkább az egész magyar irodalomhoz hasonlított; de nem a meglévőhöz, hanem ahhoz, amely a nyelvben félszázad óta meg akart születni. Diadalát a tartalom korszerűségéből szokás megmagyarázni, mintha Czuczor első eposza, vagy Horvát István egyidejűleg kiadott *Rajzolatai* nem volnának ugyanilyen mértékben buzdító példái a „tehetetlen kornak”. A honfoglalás mondáinak feldolgozása hosszú fejlődés eredménye lévén, bárki kezében sem lett volna más. A „hon nagyra törő tehetősebb fiai” a feldolgozást szomjuhozva várták, megbocsátottak minden versizzadónak, túrték a prózában elkövetett ügyetlenségeket s mikor Vörösmarty feldolgozása megjelent, a közömbösen túrt külsőségek csodaszerű bája hódított. Szemere az egészen új nyelvet csodálta meg; Kulcsár annak örült, hogy a jövevény se neolog, se orthológ, hanem mind a kettő; Kazinczy csodálja könnyűségét s belőle tanítja fiát hexameter-olvasásra és poétai szólamokra. A nyelv bűvös muzsikájának hatásából legelőször Erdélyi János bontakozott ki, midőn az *Irodalmi Őrben* hűsz teljes esztendő mulva e szavakkal kezdett a mű bonczolgatásába: „Vörösmarty még eddig nem volt bírálva. Mit hőskölteményeiről Schedel írt, panegyris, mit P. Ignác és néhány pasquillans erfi humorista, vagy hirlapi szemleirő imitt-amott összegyűjt vagy elszórt ellene, paródia, epe”. A kritikus mindennek előtt a tartalmat mondta el s a diszeitől megfosztott kusza cselekvény volt körülbelül a legsúlyosabb ítélet, amely a költemény művészi bece ellen hozható. — A második cikket Morvay Győzőtől való; ebben „Galanthai gróf Fekete János”

életrajzát tisztázza. Irodalmunk e kevésbbé ismert alakja 1740-ben született s tanulmányai, fölfogása és egyénisége inkább a francziások és a népiesek irodalmi táborához vonzotta, mint a német és a latin classicismus híveéhez. Franczia és német munkáin kívül a magyar verselést is buzgón ápolta és irodalmunkat franczia, olasz, latin és német írók átültetésével gazdagította. Voltaire Pucelle d'Orleansjának, a Természet Törvényének, Ariosto Orlando Furiosójának, Ovidius Szerelme Mesterségének és Szerelmi Elegiáinak, Blumauer és Rabenernek magyar fordítója. A magyar versformát egy újjal gazdagította, a melynek érdekében nem szünt meg fáradozni, hogy magának hívőket és a követőknek egy szerény irodalmi táborát teremtsen meg. A füzetben a szerző tanulmányának első része olvasható — *Zsák J. Adolf* „Czobor Mihály, a Chariclia első magyar fordítója“ életrajzi adatait gyűjti össze. A mikor Gyöngyösi István „Új életre hozott Chariclia“ című munkájával 1700-ban, az új saeculumbéli új esztendőben (!) kedveskedett András Péternek, nemcsak a czímlapon, hanem az ajánló levélben is bőven elmondja, hogy „a más leleményét töldezza s foldozza“, hogy „azon historia mind a benne levő dolgokra, mind a versekre nézve merő rendetlenség volt“, és hogy „hallotta András szájából ezeket a szokat: kár hogy olyan rendetlenül vagyon a Chariclia historiája, és nem veszi valaki azt igazításban.“ Gyöngyösi, a régi irodalmi szokáshoz híven, nem tartotta szükségesnek az első fordító nevének felemlítését. Utána vagy említettük meg a „névtelen-t“ vagy nem. Majláth Béla 1891-ben a Zrínyi könyvtárban találván meg ennek az első fordításnak 1062 ötsoros versszakból álló s a harmadik rész közepetáján megszakadó töredékét, állíthatónak vélte, hogy Zrínyi Miklós műve. Mások Rimayának gondolják. Ezt a kérdést most eldönti Gyulaffi Sámuelnek Fráter Pálhoz intézett 1633. május 26-án kelt levelei melynek eredetije a Biharmegyei és Nagyvárad Történeti és régészeti múzeumban elhelyezett Fráter család levéltárában található. E szerint a Chariclia fordítás annak a Czobor Mihálynak volt a műve, ki a XVI. század végén s a XVII. elején élt; a fordítás 1590 körül készült. — *Császár Elemér* közöl ezután „Adatokat Táncz Menyhért életéhez“. — Az Adattár tartalma: „Bélmezei Fráter Pál verse feleségéhez 1660 körül“ *Zsák J. Rudolf*-tól, „Magyar versek a XVIII. század első feléből“ *Thúry József*-tól, „Heltai «Közbeszéde» újabb fordításban“ *Kanyaró Ferencz*-tól, „De XII. speciebus ebrietatis“ *Sz. Á.*-tól, „Kazinczy Gábor levele a miskolci evang. ref. egyház presbiteriumához“ *Dr. Tüdös István*-tól, „Egyleveles nyomtatványok“ *Görög Ferencz*-tól, „Gévay Antal irodalmi munkásságához“ *Reza Dezső*-tól, „Bárá Jósika Miklós levele Nyári Pálhoz“ *Thúry József*-tól. Az ismertetések, bírálatok rovatban: „Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok“. Gyűjtötte és leírta gróf *Apponyi Sándor*. I. köt. Budapest, 1900. é. — Végül Irodalomtörténeti repertorium következik *Hellebrandt Árpád*-tól.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári száma négy nagyobb értekezést közöl. Elsőnek ifj. N á v a y L a j o s ír a gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárak szervezéséről. Az 1900 : XVI törvényezikket tárgyalja és mezőgazdasági kormányunk socialpolitikai művét kellő elismerésben részesíti. Számot ad a nehézségekről, melyek a törvény végrehajtásánál a gyakorlatban fel fognak merülni. A biztosítási járulékok kivetésének és beszedésének rendszerét nehézkesnek tartja és attól fél, hogy a községi jegyzők, kik amúgy is túlterheltek, nem fogják a munkát győzhetni. Szerző e téren is a közigazgatási egyszerűsítés mellett van és reméli, hogy idevágó módosításoktól a törvényhozás nem fog elzárkózni. Figyelemreméltó szerzőnek az a figyelmeztetése, hogy ez a törvény a társadalom bizalmának hosszú időre szóló előlegezését követeli, mert majd egy emberöltő fog eltelni, míg a most magukat biztosítók, járulékaik fejében, a törvény jótéteményeiben részesülhetnek. A törvénynek azon intézkedései, melyek megengedik, hogy a gazda biztosított cselédért befizetett díjakat, ha kilépése 5 éven belül történt, a cselédétől visszakövetelhesse, szerző szerint surlódásokra vezethet majd és a belépési kedvet csökkentheti. — A második értekezést Friedrich Vilmos írta az alkoholismusról és az ellene való védekezésről. Bö irodalmi tanulmányok alapján vázolja általánosságban a szesz italok bö fogyasztását és az alkoholismus okozta betegségeket, bűnöket és egyéb társadalmi bajokat számszerűleg tárgyalja. A magyarországi szesztermelésnek folytonos növekedését mutatja ki és pénzügyi törvényhozásunknak azon káros irányzatára mutat rá, mely szerint a bor- és sörfogyasztást megnehezítettük és ennek folytán a pálinka-ivást mesterségesen előmozdítjuk. — A harmadik értekezés szerzője P o ó r J a k a b. Az élet- és kárbiztosítási díjtartalékok elhelyezéséről szól és érdekes táblázatos összeállítások alapján ki akarja mutatni, hogy a biztosítási ügynek törvényes rendezése mi nálunk mind kevésbbé és kevésbbé szabadelvű irányban tervezetik, a díjtartalékok elhelyezését az újabb javaslatok szerző szerint mind jobban korlátozzák, ezzel nemcsak a biztosítási ügynek, de főleg a jelzálogos ügynek is nagy kárt tévén. Külföldi statisztikai adatok alapján kimutatja, hogy a házakban és jelzálogos kölcsönökben való elhelyezése a díjtartalékoknak mennyire nagy mértéket ölt Ausztriában, Németországban, Franciaországban és végül pozitív javaslattal lép elő, mely pontonként sorolja fel azon értékeket, a melyekben szerző szerint a díjtartalékok elhelyezését a törvényhozás által megengedhetné, — A negyedik értekezés V a j d a Z o l t á n tollából foly és a cheque rendszer elterjedésének nehézségéről szól, gyakorlati okoskodással és számos adattal rámutat üzleti életünknek sajátserű momentumaira, a melyek mi nálunk a cheque-forgalom fejlődését mindeddig korlátozták. A „Közlemények és ismertetések“ között találjuk Milhoffer Sándornak az Egyesült-Államok termeléséről irt cikkét, a mely az

új világrésznek óriási gazdagodását és árúforgalma és versenyképessége folytonos emelkedésének számszerű képét nyújtja. — Géber Zsigmond ismerteti Ammon Ottó „Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen“ című munkájának immár harmadik kiadását. — M. keményen bírálja a földművelési miniszterium kiadásában megjelenő mezőgazdasági munkabér-statisztikát, s utána egy összefoglaló szemlében az angol, francia és amerikai munkás statisztikai hivatalok kiadványainak 10 újabb kötetét ismerteti. — Ezután következik Jenks a trust-ökről irt könyvének és Ráth Zoltán a kartellekre vonatkozó emlékiratának bírálata. Utóbbinak munkáját elvileg ugyan helyesli, de a gyakorlat szempontjából inkább az amerikai íróval tart, és minden törvényhozási rendezés, vagy ellenőrzés ellen nyilatkozik. — A Magyar Közgazdasági társaságnak különféle üléseiről is találunk jelentést, valamint a polgári törvénykönyv-tervezetnek főbb gazdasági és social-politikai vonatkozású czímei is fel vannak sorolva egy külön közleményben. — Részletes közgazdasági bibliographia, melybe ezentúl a könyveken kívül a legfontosabb folyóiratok nagyobb cikkei is be lesznek osztva, zárja be a füzetet.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK múlt évi 4. füzetében Munkácsi Bernát a vogul nép ősi hitvilágának folytatott tárgyalása során új szakaszt kezd, mely a *vogul hitrege főbb alakjaival* s ezek közt első sorban *Numi-Tîgrém* Égatyával foglalkozik. Ez a vogul pogányság mythikus képzeteinek s vallási tiszteletének legfenségesebb alakja, a mennyekben trónoló mindenható ősiszten, alkotója a világnak s mindannak, a mi benne jó, élet és halál ura; ki kegyesen viseli gondját teremtményeinek, de nem hagy megtorlatlanul bünt és igazságtalanságot. A költői nyelvben és közbeszédben e mythosi szó időjárás, levegő, ég, természet, világ, értelemben is használatos: *Numi-Tîgrém atya „nappalodik“, „világosodik“, „a nappalt alkotja, nyitja“, „kitavasodik“, „nyárrá, ősszé válik“, alkotja a meleget, borut és hideget“, „havazik, esőzik, szelet fú: „ő jár az égen a mennyilörgés zajával, az ő „nyila“, „éke“ és „hajító köve“ csap le a villámban, ő a „Felső-Fehér“, a „Felső-Haragos“, „a hét fekete sas röptényi magasságú atyuska“, „a kelő nap aranyos szemével, nyugvó nap fűrtjeivel tündöklő király“, mely felfogások és jelzők sok más hasonlóval együtt kétségtelenné teszik, hogy benne az ég van személyesítve, a mint a legtöbb altáji népnél az égnek neve egyzersmind a legfőbb tisztségnek neve. A lélekhit bevezette az embert a láthatatlan világ titkaiba s dúsán fölszerelte képzetekkel, melyek az élet és tudatos működés színeiben varázsoltak szemei elé minden jelenséget, mely figyelmét nagyobb fokban fölkelte. Szellemet látott és tudott a kezdetleges gondolkodás valamely különös alakú köben. görbe növéssű fában, erősebb állatban s a tűznek sziporkáiban; nem kerülhette tehát el az ősemlék személyesítő fölfogását a hatalmas természet sem, különösen annak legesodásabb szintere, az*

ég, mely folytonos változásaival, derűjével és borújával, hevével és fagyával, dörgésével és villámával a legélénkebb hatást gyakorolta egész lényére, lelkének hangulatára, valamint testének egészségére. A természet fia előtt mi sem látszhatott nyilvánvalóbbnak, mint az, hogy az a láthatatlan személy, mely őt a kéklő ég bájával, a világosság bűvös erejével, az esőnek termékenyítő áldásával boldogítja, csak egy *jóságos atya* lehet, mindnyájunknak közös őse, „édes, kedves apuskája“. Ez atyánknak hatalma végtelen uralma az egész világra kiterjedő, mint az ég az egész világon látható. Ezen atya látását és hallását mi sem kerülheti el, ő „táplálékos hétvilágot körüljáró férfiú“. kinek szeme oly nagy, mint az Ob, mint egy tó, „s füle mint a havi tündérrózsa levele“, érzékeny „mint egy jó hallású fekete kacsáé“. Olyan atya ő, ki megvolt minden földi atyánk és ősünk előtt, kik mindannyian már születésükkor látták az eget, az *égatya a mindenség kezdete, a világ alkotója*. E tárgyak fejtegetése után a szerző részletesen elősorolja az Égatya személyére, lakóhelyére, házára, foglalkozásaira s családjára vonatkozó képzeteket, végül a hozzáfűzött történeti mythosok tárgyalásába bocsátkozik, melyek egyzersmind a világ teremtésével, továbbá a törvényszerű világrend s az emberi cultura megalakulásával foglalkoznak. — A második közleményben Patkanov Szerafim szent-pétervári tudós *irtisi-osztják szójegyzékének* kezdi meg közlését. Az osztják nép és nyelv tanulmányára a szerzőnek az 1886—88. évek folyamán nyílt alkalmá, a midőn hivatalos megbízásból minden irányban át kellett utazgatnia a tobolszki kormányzóságnak ugyanily nevű kerületét. Kutatásainak főbb eredményeit az orosz császári akadémia kiadásában megjelent „Die Irtysh-Ostjaken und ihre Volkspoesie“ című két kötetes műve tartalmazza, melyhez kiegészítésül itt-ott szólási gyűjtéseinek anyaga csatlakozik. Ennek kiadásában Anderson Miklós kazáni tudós és Munkácsi Bernát voltak segítségére. Művének ezúttal megjelent része az *a—j* betűkkel kezdődő irtisi osztják szavakat adja. — További közlemények: Goldziher Ignácztól Müller Miksa tudományos tevékenységének, Petz Gedeontól a Brugmann-Streitberg féle „*Indogermanische Forschungen*“ folyóirat IX. kötetének s Balassa Józseftől Stöcklein „*Bedeutungswandel der Wörter*“, valamint K. O. Erdmann „*Die Bedeutung des Wortes*“ című művének ismertetései. — A kisebb közlésekben Szilasi Móricz az *ir-mag* és *férj*, *férfi*, Gombocz Zoltán pedig a *bakcsó*, *csardak*, *kar* és *kokat* szavakat magyarázzák a török nyelvhatalm alapján. Végül Nagyszigethi Kálmán CzF. és Budenz azon nézetéhez, mely szerint a *követ* ige, a *kilül—kívül*, *belül—bévül* hangváltozásával, a *kel-*, *köl* factitivuma volna, azt a Kresznericstől följegyzett s bizonyára népnyelvi adatot közli, hogy „*elkeletkezik* a. m. *elkövetkezik*.“

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1901. márczius 4-en.

GR. KUUN GÉZA tt. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Szilády Aron r. t. — Ásbóth Oszkár, Baksay Sándor, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Némethy Géza, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Wlassics Gyula másodelnök. — Czobor Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Aladár, Földes Béla, Körösy József l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

55. BAKSAY SÁNDOR l. t. fölolvassa Homér Iliászának utolsó énekét, melyvel immár az egész fordítást befejezte. — Örvendetes tudomásul vétetik.

56. KÚNOS IGNÁCZ l. t. bemutatja Hirth Frigyesnek a „Volga-hunnokról“ czimű értekezését.

57. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ÁSBÓTH OSZKÁR és KÚNOS IGNÁCZ l. tagokat kéri föl.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1901. márczius 11-én.

THALY KÁLMÁN r. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula tt. — Czobor Béla, Kautz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Ásbóth János, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csoma József, Fayer László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Kováts Gyula, Marczali Henrik, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök. — Gr. Kuun Géza tt. — Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Badies Ferencz, Riedl Frigyes l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

58. FINÁCZY ERNŐ l. t. székét foglal: „Az 1777-ik évi Ratio Educationis fölvevei“ czimű tanulmányával.

59. A jegyzőkönyv hitelesítésére a helyettes osztályelnök VÉCSEY TAMÁS és BÉKEFI REMIG l. tagokat kéri föl.

ELSŐ IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1901. márczius 17-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula másodelnök, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Pauler Gyula, Semsey Andor, Szász Károly, Gr. Széchenyi Béla, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Ármin ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, hálás kegyelettel emlékezik meg az Igazgató-Tanács időközben elhunyt két tagjáról: Hollán Ernőről és Szláv József-ről s indítványozza, hogy az Igazgató-Tanács fájdalomra a jelen ülés jegyzőkönyvében is kifejeztessék. — Helyesléssel elfogadjatik.

2. GR. APPONYI SÁNDOR, GR. CSÁKY ALBIN és KAUTZ GYULA ig. tagok kimentik meg nem jelenhetősüket a mai ülésen — Tudomásul szolgál.

3. A főtítkár felolvassa a nm. belügyminiszter úr leiratát az Akadémia kéziratárában őrzött, régi cancellariai és 1848 49-ik miniszterelnökségi és belügyminiszteri irományoknak az országos levéltár számára leendő átengedése tárgyában. A belügyminiszter úr, ez irományok értékének recompensatioja fejében, évről-évre 2000 korona összeget vesz föl az Országos Levéltár költségvetésébe, azzal a rendeltetéssel, hogy ez összeg évről-évre a M. Tud. Akadémia könyvtárának engedtessek át, külföldi történeti monumenták és diplomatáriák vásárlására és bekötésére. Mily munkák (monumenták és diplomatáriák) szereztessenek be egy-egy évben, erre nézve, az Országos Levéltár képviselőtének meghallgatása mellett, a M. Tud. Akadémia állandó könyvtári bizottsága mindenkör az év elején határoz. Az így vásárolandó könyvek tulajdonjoga, kizárólag az Akadémiát illeti; viszont az Orsz. Levéltár az Akadémiának évről-évre nyilvánosan közzétett jelentéseiből megnyugvást szerezhethet arra nézve, hogy az Akadémia az évenkénti 2000 korona összeget a főttebb kikötött célra fordítja, egyéb fölügyeleti jogot magának nem követelhetvén. Az Igazgató-Tanács, tekintetbe véve, hogy az együvé tartozó historiai iratoknak egy helyen való őrzése, a tudományos bűvárlat megkönnyítése céljából, csakugyan kívánatos, készséggel hozzájárul a följajánlott eséréhez: de minthogy a szóban forgó irományok legnagyobb része vásárlás vagy pedig buzgó hazafiak adománya útján jutott az Akadémia birtokába, minthogy továbbá ez iratok, szakértői becslés szerint, 50,000 koronáértéket képviselnek, az Igazgató-Tanács az Orsz. Levéltárnak átadandó irományok tulajdonjogát mindaddig fentartja az Akadémiának s esetleg érvényesíti is, a míg az évenkénti 2000 korona belizetésével, az egész érték törlesztve nem lesz.

4. Budapest székes főváros tanácsa az Akadémia előtti lejáró átalakítási költségeire nézve kijelenti, hogy ezek csak a leszámolás-kor fognak pontosan megállapíttatni s e leszámoláshoz az Akadémia is meg fog hivatni, hogy a megállapításra vonatkozó észrevételeit kifejtthesse és érvényesíthesse. — A majdani leszámolásra az Akadémia képviselőtével Petz Samu műegyetemi tanár úr. az Akadémia építésze bizatik meg.

5. A főtítkár bemutatja az Akadémiának a Magyar Földhitelintézettől 1900. december 31-én lezárt vagyommérleget veszteség-és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, bevétel-és kiadás-számláját, költség-számla állását, követelések és tartozások részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését s a pénztár nevében indítványozza, hogy a Palásthy Géza hagyatékából az Akadémia birtokába jutott külföldi értékpapírok adassanak el s helyettök a szokásos magyar értékpapírok vásároltassanak. — Az indítvány elfogadjatik s a számadások megvizsgálására GR. SZÉCHENYI BÉLA és THAN KÁROLY ig. tagok kéretnek föl.

6. Az ügyészi, valamint a széphalmi számadások megvizsgálására PAULER GYULA ig. t. kéretik föl.

7. Az ügyészi számadásokkal kapcsolatban, a főtítkár javaslatot terjeszt elő, hogy az ügyésznek az Igazgató-Tanács m. év májusi

határozata értelmében kiutalványozandó irodai átalány évi 100 forintban állapíttassék meg. — Elfogadtatik.

8. A széphalmi számadásokkal kapcsolatban, BECSKE BALINT úrnak, a széphalmi múzeum és kert felkért felügyelőjének indokolt előterjesztésére, az istálló építésével és az üvegház kijavításával járó költségekre utólagosan még 300 korona utalványoztatik.

9. Az 1901-re szóló költségvetési előirányzat, a márczius 4-én tartott zárt összes ülés előterjesztése szerint, helybenhagyatik azzal a módosítással, hogy a rendes bevételek során *b)* pont alatt fölvev országos dotatio czíme, az Állami költségvetésnek megfelelőleg, „régészeti közleményekre” javítandó ki.

10. A Székely Egyesület kérelmet intéz az Igazgató-Tanácshoz, bocsátaná az Akadémia kezelése alatt levő „Székely kivándorlási alap” évenkénti kamatait, számadás terhe mellett, rendelkezésére. — Az Igazgató-Tanács, tekintettel a Székely Egyesület alapszabályaiban kifejezett nemes célokra, az 1901. évi kamatokból, az Egyesület elnökének kezéhez 800 korona kiutalványozását megengedi, kikötve azonban, hogy ez összeg az Egyesület alapszabályainak 3. §-a szerint, „székelyföldi munkások számára keresetforrások közvetítése” érdekében használtassék fel s a felhasználás részleteiről az év végén jelentés tétessék.

11. LINDNER ERNŐ akadémiai alkönyvtárnok, tekintettel tartós betegségére, kérelmet nyújt be, hogy szabadságideje 1901-re is kiterjesztessék. — Megadatik.

12. Az akadémiai szolgák folyamodást nyújtottak be, melyben fizetésük fölemeléseért esedeznek. — Az Igazgató-Tanács, tekintetbe véve a fenforgó viszonyokat, a mostani fizetésen és lakbérén nem tesz ugyan változtatást, de méltányosnak találja, hogy az akadémiai szolgák is, mint sok más intézetnél, szolgálati éveik arányában és pedig tíz évi szolgálat után 50, húsz évi szolgálat után 100, harmincz évi szolgálat után 150 korona korpótlékban részesüljenek s ezt a jelen évtől kezdődőleg életbe is lépteti, kimondván egyszersmind, hogy a korpótlék a nyugdíjba nem számítatik be.

13. A főtitkár bejelenti, hogy HOLLÁN ERNŐ ig. tag, 2000 és SZLÁVY JÓZSEF ig. tag 10,000 koronát hagyományozott az Akadémia alaptőkéjére, BEZERÉDJ PÁL pedig 2000 korona pályadíjat tűzött ki Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására. — Hálás kegyelettel tudomásul vétetik.

14. A budapesti Lánchíd megváltásakor a m. kir. kormány és a hajdani Lánchíd-részvénytársaság között 1870. június 3-án kötött szerződés értelmében az elévülési idő alatt be nem váltott szelvények kamataikkal együtt a M. Tud. Akadémiát illetvén, az ügyész megbizatik, hogy ezen alap jelenlegi állásáról mielőbb kimerítő jelentést tegyen.

15. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SEMSEY ANDOR és BEÖTHY ZSOLT ig. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1901. márczius 15-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Géza, gr. Kuun Géza t. tt. — Bartal Antal, Czobor Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel

Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Réthy Mór, Than Károly, Thanoffer Lajos, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Badics Ferencz, Bayer József, Borovszky Samu, Bugarszky István, Daday Jenő, Franzénau Ágoston, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Jendrassik Ernő, Kürschák József, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Schönherr Gyula, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

60. BAYER JÓZSEF l. tag, mint a gr. Teleki-féle vigjátéki pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1900. évi pályázatról, mely szerint a bizottság egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. Viszonylag még legjobbnak ítélte „A helikoni ünnep” című, három felvonásos vigjátékot s e szerint a díj ennek adandó ki, az Ügyrend 159. §-a értelmében megjegyezvén, hogy ha az író, a rosszaló ítélet daczára is fel akarja venni a díjat, fél év alatt jelentse be ebbeli szándékát. — Az összes ülés a jelentés értelmében határozván, PRÉM JÓZSEF, ki mint hírlapíró az ülésen jelen volt, nyomban jelentkezett, hogy „A helikoni ünnep”-nek ő a szerzője s a felbontott jeligés levélből csakugyan Prém József neve tűnőve elő, neki a díj ki fog szolgáltatni.

61. Elnök úr a jeligés levélkéek elégetésére BOROVSZKY SAMU és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagokat, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig ZSILINSZKY MIHÁLY r. és BAYER JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik ö s s z e s ülés.

1901. márczius 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, az illető osztályból: B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Kherndl Antal, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Bugarszky István, Daday Jenő, Franzénau Ágoston, Ilosvay Lajos, Jendrassik Ernő, Kürschák József, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Más osztályból: Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

62. BUGARSZKY ISTVÁN l. t.: „A brom és aethylalkohol egymásra hatásának sebességéről értekezik

63. PEKÁR DEZSŐ részéről: „Oldatok felületi energiájáról“, előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

64. RIGLER GUSZTÁV részéről: „Vizsgálatok a vér lugosságáról“, előterjeszti Hőgyes Endre r. t.

65. TANGL FERENCZ részéről: „Adatok az állati szervezet anyagforgalmához“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

66. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HŐGYES ENDRE r. és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ülés.

1901. márczius 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Gr. Kuun Géza, b. Radvánszky Béla, Szász Károly tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich

Izidor, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Krenner József, Pauer Imre, Szinnyi József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Ásbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Borovszky Samu, Bugárszky István, Földes Béla, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Kovács Gyula, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Méhely Lajos, Nagy Gyula, Pasteiner Gyula, Winkler Lajos l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál h. főtitkár.

67. ELNÖK ÚR megnyitván az ülést, a gyengélkedő főtitkár helyett Gyulai Pál osztálytitkár kéri föl az ügyek előterjesztésére és a jegyzőkönyv vezetésére.

68. THAN KÁROLY r. t. felolvassa emlékbeszédét Bunsen Róbert k. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog kiadatni.

69. Gyulai Pál r. t. felolvassa LÉVAY JÓZSEF r. t. jelentését az 1900. évi Farkas-Raskó-pályázatról, mely szerint a jutalomra egy pályamű sem találtatott méltónak. — Az összes ülés a jutalom ki nem adását határozza el s Elnök úr a jelígés levelek elégetésére Krenner József r. és Winkler Lajos l. tagokat kéri föl.

70. SZILY KÁLMÁN r. t. helyett Borovszky Samu l. t. felolvassa a bizottság jelentését az 1900. évi br. Wodianer-jutalomról. — Az összes ülés a bizottság előterjesztését elfogadván, a két jutalmat VASS MÁTYÁS szegedi és GÖBEL JÁNOS székesfehérvári igazgató-tanítóknak ítéli oda; elhatározza továbbá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának az Akadémia köszönete fejeztessék ki egyfelől a bírálati anyag beszerzéseért, másfelől a bizottságnak adott felvilágosításokért; hogy a tanfelügyelői jelentések, valamint az ezek alapján készült minősítményi táblázatok terjesztessenek föl a Vallás- és Közokt. Miniszteriumhoz esetleges felhasználás végett.

71. HÖGYES ENDRE r. t. bejelenti Fodor József r. t. márczius 20-án bekövetkezett elhunytát. — Az összes ülés megilletődéssel veszi tudomásul az Akadémia nagyérdemű tagjának elhunytát: elhatározza, hogy a gyászoló családnak részvétíratot intéz s felhívja a III. osztályt emlékbeszéd tartására.

72. H. főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács márczius 17-én tartott ülésén az Akadémia 1901. évi költségvetését minden pontjában helybenhagyta és az osztályoknak a költségvetés keretén belől átruházási jogot engedélyezett. — Tudomásul vették.

73. Az akadémiai szövetkezetének f. évi április 16-án Párisban tartandó közgyűlésére, az Akadémia képviselőiül Goldziher Ignác és Than Károly r. tagok küldetnek ki.

74. Ezzel kapcsolatban olvastatnak az osztályok jelentései, melyek szerint a berlini kir. akadémiának az e közgyűlés elé terjesztendő indítványát a kéziratok kikölesönzésének megkönnyítése tárgyában egyértelműleg helyeslik. — Az Akadémia Párisba küldendő képviselői ez értelemben utasítandók s a berlini akadémia e határozatról értesítendő.

75. Bemutattatik a május 7–12. közt tartandó nagygyűlés üléseire szóló körlevél. — Kinyomatása s a tagoknak leendő szétküldése elrendeltetik.

76. Bemutattatnak az osztályoktól kiküldött kijelölő bizottságok jelentései — Kinyomatásuk s a tagoknak leendő szétküldésük elrendeltetik.

77. A könyvtár részére érkezett ajándékok: 1. Ásbóth Oszkár l. tagtól: A „Letopis“ című folyóirat 1869, 1870, 1872–75., 1878–83. 1886–95. évfolyamai. — 2. Gavrilovics Bogdántól: Teoria determinata. — 3. Melchior de Polignactól: Notes sur la littérature hon-

groise. — 4 Devincenzi senatortól, Ronna: L'agriculture de l'avenir. — 5. Balogh Dezsőtől: Magyar Olymp. — Köszönettel vétetnek.

78. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok e széke: Akadémiai Értesítő 135. füz. (1901-ik évf. 3. sz.) — Irodai történeti közlemények XI. évf. 1. füz. — (Óváry Lipót, Emlékbeszéd Capasso Bertalan k tag felett (Emlékbeszédök X. köt. 9. sz.)

A magyar helyesírás szabályai. (Újabbán átvizsgált kiadás.) — Nyelvtudományi közlemények. XXXI. köt. 1. füz. — Ugor füzetek. 13. sz (Cseremisz Szótár, Genetz közreműködésével, szerkesztette Szilasi Móricz.) — Békefi Remig, A rabslolgáság Magyarországon az Árpádok alatt. (Történettud. Értekezések. XIX köt. 4. sz.). — Ráth Zoltán, Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. (Társad. Értekez. XII. 5. sz.) — Mathemat. és természettud. Értesítő XIX. 1 füz — Tudomásul vétetik.

79. BALLAGI ALADÁR l t. kérdést intéz az összes üléshez. helyesli-e. hogy az Akadémia zárt ülésein folyt tudományos vitákat az Akadémia tulajdonát képező Nyelvőr a nyilvánosság elé viszi, még pedig a tudományos válaszadás teljes mellőzésével, merőben csak személyileg sértő támadások formájában.

Elnök úr kifejtván a viszonyt, melyben a M. Nyelvőr az Akadémiához áll, hangsúlyozza, hogy e folyóirat tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős, nem tartja azért sem illőnek, sem hasznosnak, hogy az Akadémia a szerkesztő és egyesek között felmerült peres kérdésekben mint egy sajtóbíróság ítéletet mondjon. A már ismételve felmerült panaszok után azonban nem hallgathatja el annak kijelentését, hogy bár az Akadémia a Nyelvőr szerkesztőjének teljes szabadságot ad abban, hogy a körébe tartozó nyelvészeti kérdéseket az Akadémia egyes tagjainak, sőt esetleg még többségének véleménye ellenében is vitathassa, mégis joggal megvárja tőle, hogy ezt illő modorban tegye, tartózkodván a személyes sértésektől és nem véte azon físztelet ellen, melylyel megbízója íránt tartozik. Kéri az Akadémiát, hogy az elnöki kijelentést magáévá tévén, a Ballagi Aladár levelező tag írtól felvetett kérdés tárgyalásába ne boesátkozzék. — Az összes ülés helyesléssel fogadván a nyilatkozatot, a tárgyalást mellőzi.

80 Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THAN KÁROLY r. és BALLAGI ALADÁR l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

A)

Than Károly r. t. Fodor József r. t. ravatalánál. (1901. márczius 22-én) Tisztelt gyászoló gyülekezet! Engedjék meg, hogy nagyérdemű halottunkhoz, mielőtt utolsó útjára térne, a Magyar Tudományos Akadémia és a kir. magyar Természettudományi Társulat nevében, melyeknek az elhnnyt legkiválóbb tagjai közé tartozott, a fájdalmas bucsúzás néhány szavát intézhessem.

Felejtethetlen Tagtársunk!

A M. Tudományos Akadémia Téged 23 évvel ezelőtt levelező tagjává, 18 évvel ezelőtt pedig rendes tagjává választott meg. E szo-

morú alkalomból őszinte elismeréssel rója le háláját, nagyszabású tudományos kutatásaidért és irodalmi működésedért, melyet kebelében a közegészség-tudomány terén fejtettél ki.

Csatlakozik ehhez a kir. magyar Természettudományi Társulat, melynek hosszú évek során át buzgó munkása, egy ideig fáradhatatlan főtítkára és számos kiadványainak gondos szerkesztője voltál. Sokat köszön neked e Társulat, mert lelkes közreműködéseddel virulását fentartottad, sőt jelentékenyen fokoztad is.

Tudományos és irodalmi tevékenységedet nemcsak hazai hivatott intézeteink és hatóságaink, hanem az egész művelt világ tudományos közvéleménye fényes elismerésben részesítette.

De mindezzel Te nem elégedtél meg, nemes ambíciód nem nyugodott mindaddig, míg a tudomány és irodalom a tanítás és népszerűsítés hatalmas fegyvereivel, hazánkban a közegészségügy nagy elveinek, töled telhető módon, a gyakorlati élet terén is érvényt nem szerezte. Fenkölt irányzatú küzdelmeidben, egyrészt a végtelen kicsiny szervezetek, másrészt az óriás előítélet alattomos és végzetes kártékonyosságát kiderítetted, sőt azt nem egy tekintetben le is győzted. Te voltál előharczosa és megalapítója hazánkban a közegészségügynek; ezzel a magyar nép legdrágább kincsének, egészségének és erősödésének biztosításában elévülhetlen érdemeket szerezte.

Mindezt jóságos szíved sugallatából oly odaadással tetted, mely kizárta azt, hogy az egészséges és természetes életmód törvényeit, melyekre beennünket oly hűségesen oktattál, saját magadra alkalmazhattad volna. E nemes buzgóságod miatt, a közjó nagy veszteségére és mindnyájunk mély fájdalomára, nagyon is korán estél magasztos hivatásodnak áldozatául.

Fogadd áldásos és nagy szolgálataidért ismételten a két intézet, de egyszersmind a magyar cultura és a jövő nemzedékek nevében elismerésünk és hálás köszönetünk kifejezését.

Isten veled, hű munkatársunk és kedves barátunk.

B.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (Gr. KUUN GEZA t. t., SIMONYI ZSIGMOND, ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. tt., NÉGYESY LÁSZLÓ, GYOMLAY GYULA l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján az üresedésben levő négy helyre a következő sorrendben jelöli a következőket: 1. **MELICH JÁNOS**-t, 2. **KATONA LAJOS**-t, 3. **FRECSKAY JÁNOS**-t, 4. **KÉGL SÁNDOR**-t. (Üres 1 rendes és 4 levelező tagsági hely.)

Az I-ső osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (SZÁSZ KÁROLY t. t., GYULAI PÁL, BEÖTHY ZSOLT r. tt., BADICS FERENCZ, BAYER JÓZSEF l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján egyhangulag jelöli a következőket: 1. **KOZMA ANDOR**-t, 2. **SZÉCHY KÁROLY**-t. (Üres 2 levelező tagsági hely.)

II.

A II. osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (KAUTZ GYULA, LÁNG LAJOS, VECSEY TAMÁS, CONCHA GYÓZÓ r. és GAAL JENŐ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul: **FÖLDES BÉLA** l. tagot; levelező tagokul az üresedésben levő 4 levelező tagsági hely közül a három elsőre: **MARISKA VILMOS**, **ZSÓGÓD BENŐ** egyetemi ny. r. jogtanárokat és **THIRING GUSZTÁV** fővárosi statisztikai hivatali aligazgatót; az üresedésben levő negyedik helyre első sorban **BALOGH JENŐ** egyet. ny. r. jogtanárt, másodsorban pedig **REINER JÁNOS** egyet. magántanárt jelöli. (Üres 1 rendes és 4 levelező tagsági hely.)

A II. osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (FORSTER GYULA t., HAMPEL JÓZSEF, PAULER GYULA r., BOROVSKY SAMU és NAGY GYULA l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul jelöli: **NAGY GÉZÁ**-t, a m. nemz. múzeum régiségtárának őrét, a hazai művelődéstörténelem művelőjét, **WOSINSZKY MÓR**-t, a tolnavármegyei múzeum megalapítóját s archaeologiai író, **BARABÁS SAMU** országos alleveáltárnokot s történetbúvárt és **KOLLANYI FERENCZ** m. nemz. múzeumi könyvtárőrt, az egyháztörténelem művelőjét. (Üres 5 levelező tagsági hely.)

III.

A III. osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (FRÖHLICH IZIDOR, HELLER ÁGOST, RÉTHY MÓR r., KÖVESLIGETHY RADÓ és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul: **BEKE MANÓ** budapesti tud.-egyetemi tanárt, matematikust és **SCHLESINGER LAJOS** kolozsvári tud.-egyetemi tanárt, matematikust jelöli. (Üres 5 levelező tagsági hely)

A III. osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (SEMSEY ANDOR t., ENFZ GÉZA, KOCH ANTAL r., MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR és SCHMIDT SÁNDOR l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul: **LÓCZY LAJOS** levelező tagot, levelező tagul első helyen **ISTVÁNFFY GYULA** botanikust, második helyen **HALAVÁTS GYULA** geologust jelöli. (Üres 3 rendes és 1 levelező tagsági hely.)

C)

Körlevel

Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1901. évi LXI. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 7-ikén, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. — c) Szavazás az ajánlott rendes, levelező és külső tagokra. — d) Osztályelnök választása. — e) Az állandó bizottságok tagjainak kijelölése

Az I. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaitétele iránt.

II.

Május 8-án, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelíges leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése. — d) Szavazás elhunyt tagok arcképeinek a képes-teremben leendő felfüggesztéséről.

III.

Május 9-ikén, esütőrtőkön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Május 10-ikén, pénteken délután 4 $\frac{1}{2}$ órakor nagygyűlési elegyes ülés.

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

V.

Május 10-ikén, pénteken délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

Az Akadémia igazgató, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 12-ikén, vasárnap délelőtt 10 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1901. április 1-én.

Elnöki megbízásból:

Szily Kálmán,
főtítkár

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1900-ban.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1900. január 8-ikától december 17-ikéig bezárólag: egy ünnepélyes közülése, 27 nyilvános osztályülése, 12 összes ülése és 2 igazgatósági, összesen tehát 42 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 11 zárt ülést tartott.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: Február 5-ikén BADICS FERENCZ l. t. egy részletet olvasott fel „Bajza életrajzából 1825—29” (megjelent az Akad. Értesítő 1900 évf. 372. lapján). Márczius 5-ikén HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Műfordítások az egyiptomi papyrusokból” czímű előadását terjesztette elő (megj. a Budapesti Szemle 1900. évf. 287. sz.). Április 2-ikán HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvasta „A Waltharius forrása” czímű értekezését (kivonatát l. Akad. Értesítő 1900. 413. l.); ugyanakkor PECZ VILMOS l. t. bemutatta és ismertette a classica-philologiai bizottság felügyelete alatt megjelent „Ókori Lexikon” első füzetét. Május 7-ikén HEGEDŰS ISTVÁN l. t. mutattványt olvasott fel Aeschylus „Perzsák” czímű tragédiájának CSÉNGERI JÁNOS l. tagtól eszközölt műfordításában (a bevezető előadás megj. az Akad. Értesítő 1900. 465. l.). Június 5-ikén NEMETHY GÉZA olvasta föl „Cicero erkölestana” czímű tanulmányát (megj. „Cicero a legfőbb jóról” czim alatt az Egyetemes Philol. Közlöny XXV. köt.). November 5-ikén VADNAY KÁROLY r. t. „Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye” czímű értekezésével foglalta el rendes tagi székét (megj. a Nyelv- és Széptud. Értekezések XVII k. 7. sz.); ugyanakkor GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t. bemutatta HERZ MIKSA bey kültág diszmunkáját „A kairói Haszan-mecsetről” (előadása megj. Akad. Értesítő 1901. évf. 12. l.). December 3-ikán HEGEDŰS ISTVÁN l. t. felolvasta „Themistius és Dudith András” czímű értekezését (megj. az Irodalomtört. Közlemények 1901. évf.)

A nyelvtudomány köréből értekeztek : Január 8-án ÁSBÓTH OSZKÁR l. t. „A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora“ című értekezésének első részét olvasta fel : második részét a február 5-iki osztályülésen adta elő (megj. a Nyelvtud. Közlemények XXX. kötetében és az Archiv f. slav. Philologie XXII. köt.). Január 8-ikán értekezett SZINNYEI JÓZSEF r. t. is „Egy alanyi személyragnak eredetéről“ (megj. a Nyelvtud. Közlemények XXX. köt.). Márczius 5-ikén MUNKÁCSI BERNÁT l. t. „Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben“ című értekezését olvasta föl (megj. a M. Nyelvőr 1900. évf. és Keleti Szemle l. füz.). Május 7-ikén KÜNÖS IGNÁCZ l. t. bemutatta az új „Keleti Szemlét“ (megj. az Akad. Értesítő 1900. évf. 510. l.). Ugyancsak ő ismertette június 5-ikén Hirth Frigyes müncheni egyetemi tanár „Attila családfája“ című értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1901. évf.). Október 8-ikán GYOMLAY GYULA l. t. felolvasta „Szent István király veszprémvölgyi donatiójának görög szövege s ennek eredeti formája“ című értekezését (megj. a Nyelvtud. Értek. XVII. köt. 8. sz.).

A zárt üléseken a helyesírási szabályok átnézése foglalkoztatta az osztályt; ezenkívül a rendes folyóügyeket intézte el s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére felkértettek : GYULAI PÁL r. t. (*Arany Lászlóról*), GOLDZIHNER IGNÁCZ r. t. (*Ebers Györgyről*), SZILÁDY ÁRON r. t. (*Imre Sándorról és Lugosy Józsefről*), BÁNÓCZY JÓZSEF l. t. (*Szász Béláról*), ALEXANDER BERNÁT l. t. (*Taine Hippolytról*) PECZ VILMOS l. t. (*Télfi Ivánról*), SZÁSZ KÁROLY r. t. (*Zichy Antaltól*).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi Osztály 9 nyilvános ülést, 9 zárt ülést, összesen 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak :

Január 15-ikén : BÉKEFI REMIG l. t. : „A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei“ (megj. a Tört. Értek. XVIII. k. 8. sz.). Február 12-ikén : FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. : „III. Béla oklevelei“ (megj. az Akad. Értesítő 1900. évf. 397. l.); ASBÓTH JÁNOS l. t. : „A föld mint társadalompolitikai és nemzeti kérdés“ (megj. az Athenaeum kiadásában, Budapest, 1900). Márczius 12-ikén : BÖHM KÁROLY l. t. : „Az értékelmélet feladata és alapproblemája“ (Székfoglaló értekezés ; megj. a Böles. Értek. III. köt. 4. sz.). Április 9-ikén : BOROVSKY SAMU l. t. : „A nagylaki uradalom története“ (Székfoglaló értekezés ; megj. a Tört. Értek. XVIII. köt. 10. sz.). Május 14-ikén : FRANKÓI VILMOS r. t. : „Petrarca és Nagy Lajos“ (megj. a Tört. Értek. XIX. köt. 2. sz.). Június 11-ikén : CZOBOR BÉLA r. t. : „Jelentés Árpád-házi boldog Margit ezüst házi oltárkájáról“ ; MÁTYÁS FLÓRIÁN r. t. : „Szent László és Imre királyok végnappjai és II. Endre életévei, foglása és temetése“ (megj. a Tört. Értek. XIX. köt. 1. sz.).

Október 15-én: CSOMA JÓZSEF I. t.: „A nemzeti czímer tanulmánya“ (Székfoglaló értekezés; megj. a Tört. Érték. XIX. k. 3. sz.); FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ I. t.: „II. Béla oklevelei“ (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1900. évf. 545. l.). November 12-ikén: THALLÓCZY LAJOS I. t.: „A vlach kérdéshez“ (Székfoglaló értekezés; kivonata megj. az Akad. Értesítő 1901. évf. 18. l.). December 10-én: BÉKEFI REMIG I. t.: „A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt“ (megj. a Tört. Érték. XIX. köt. 4. sz.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóiratokat intézte el az osztály. Gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére KÁROLYI ÁRPÁD I. t. (*Arneth Alfréd*ről), SZENTKLÁRAY JENŐ I. t. (*Balássy Ferenc*ről), KÖRÖSI JÓZSEF I. t. (*Engel Ernő*ről), KÁROLYI ÁRPÁD I. t. (*Horvát Árpád*ről), NAGY GYULA I. t. (*Jakab Elekr*ről), NAGY FERENCZ I. t. (*Karvasi Ágost*ről), ÓVÁRY LIPÓT I. t. (br. *Nyáry Albert*ről), CONCHA GYÖZÖ I. t. (*Pulsky Ferenc*ről), CZOBOR BÉLA I. t. (*Pulsky Károly*ről), BALLAGI ALADÁR I. t. (*Schvarcz Gyula*ról) és VARGHA GYULA I. t. (*Jekelfalussy József*ről) kérettek föl.

*   *

A III. vagyis Matematikai és Természettudományi Osztály kilencz nyilvános és hét zárt ülést, összesen tizenhat ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 38 munkát terjesztettek elő, melyek közül 22-nek szerzője volt akadémiai tag, 16-é nem akadémikus. Az értekezések közül székfoglaló volt négy.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 22-én: MÉHELY LAJOS I. t.: „A magyarországi denevérek monographiája“ (székfoglaló értekezés; megjelent a M. T. Akadémia támogatásával); LENGYEL BÉLA I. t.: „A párisi kiállításra szánt készítmények“; HÖGYES ENDRE I. t.: „Tíz évi tapasztalatok a budapesti Pasteur-intézetben“ (Akadémiai Értesítő, 1900); KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.: „Indukált helyettesítések determinánsának rangjáról“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); TANGL KÁROLY: „A mágnesezés hatása a rugalmassági modulusra“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); MOLNÁR GÉZA: „A magyar hangsor akusztikai világitásban“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); TANGL FERENCZ: „Vizsgálatok az anyagforgalom élettana köréből“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet. Február 19-én: HORVÁTH GÉZA I. és MOCSÁRY SÁNDOR I. t.: „A Magyar Nemzeti Múzeum Troides-gyűjteménye és Erzsébet királyné pillangója“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); SCHMIDT SÁNDOR I. t.: „A kristályok osztályairól“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „A csillagrend physikai értelmezése“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet. Március 19-én: LENGYEL BÉLA I. t.: „A radio-activ baryumról“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); RADOS GUSZTÁV I. t.: „Az orthogonális helyettesítések elméletéhez“ (Math. és

Természettud. Ért. XVIII. kötet); SCHIFF ERNŐ: „Újabb adatok az újszülöttek haematológiájához“ (Orvosi Hetilap, 1900); KERTÉSZ KÁLMÁN: „Új-Guinea légyfaunájából“. Április 23-án: JENDRÁSSIK ERNŐ I. t. „Klinikai és physiologiai tanulmányok a járásról“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); TÖTÖSSY BÉLA I. t.: „Az elemi symmetriák általánosítása“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); AUJESZKY ALADÁR: „A natrium lygosinatum lázesöklentő és antibakterikus hatásáról“ (Orvosi Hetilap, 1900); BAUER MIHÁLY: „A törzsszámrendű csoportok elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet). Május 21-én: DADAY JENŐ I. t.: „Alsóbbrendű mikroskopi rákokban élősködő galandféreg-lárvák“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); TANGI KÁROLY: „A mágnesezés mechanikai hatásáról“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); STRAUSS ÁRMIN: „A dioptrikai rendszerek osztályozásáról“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); LÖRENTHEY IMRE: „Néhány új rák a magyarországi harmadkori képződményekből“ (Math. és Természettud. Közl. XXVII. kötet, 5. szám); SCHMIDT SÁNDOR I. t.: „Ásványtani közlemények“. Június 18-án: STAECKEL PÁL R. t.: „A nem euklidikus geometria története Bolyai János hátrahagyott irataiban“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); SCHULLER ALAJOS R. t.: „Secundaer-kathodsugarak“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); FRANZENAU ÁGOSTON I. t.: „A brokenkilli azurittról“; HOOR MÓR: „Újabb adatok a dielektromos testek physikájához“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); MELCZER GUSZTÁV „Ceylon-szigeti ásványok“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet). Október 22-én: KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „Az égi testek fejlődése és a föld kora“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); REUSZ FRIGYES: „A spalax typhlus központi idegrendszere“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); TUZSON JÁNOS: „A tarnóczyi kővült fa“ (Természettud. Közl. Pótfüzetei, 1900). November 19-én: KÖNIG GYULA R. t.: „Az algebrai mennyiségek elméletének egy alapproblémájáról“; SZILÁDY ZOLTÁN: „A rettyezáti tavak alsóbbrendű rákjai“ (Math. és Természettud. Ért. XVIII. kötet); RANSCHBURG PÁL: „Mnemometer, készülék az emlékező erő vizsgálatára“ (Orvosi Hetilap, 1900). Deczember 17-én: WINKLER LAJOS I. t.: „Gázok oldhatósága vízben“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); FARKAS GYULA I. t.: „Általános mechanikai elvek az aether számára“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); MÉHELY LAJOS I. t.: „A zoologia némely sarkalatos tételéről“; DADAY JENŐ I. t.: „A magyarországi Eylais-fajok“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megírásáról, illetőleg kiadásáról.

Intézkedett végül az osztály, hogy az elhunyt tagok emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlék-

beszéddek tartassanak. E kegyeletes feladat elvégzésére az osztály fölkérte HORVÁTH GÉZA r. t. (*Bielz Albertről*), KRENNER JÓZSEF r. t. (*Des Cloiseaux A.-ról*), BÜCKH JÁNOS l. t. (*Hauer Ferenczről*), KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. (*Kondor Gusztávról*), CHYZER KORNÉL l. t. (*Nagy Józsefről és Poor Imréről*), FEHÉR IPOLY t. tagot (*Hollósy Jusztiniánról*), LIPTHAY SÁNDOR r. tagot (*Hollán Ernőről*).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: Január 29-ikén TÓTH LÖRINCZ r. t. Horvát Boldizsár t. t. fölött, február 26-ikán MÁRKI SÁNDOR l. t. Nagy Iván r. t. fölött, május 28-ikán THANHOFFER LAJOS r. t. Mihalkovics Géza r. t. fölött, október 29-ikén HÖGYES ENDRE r. t. Pasteur Lajos k. t. fölött.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 29-ikén bejelentettek az 1899. december 31-ikéig beérkezett pályamunkákhoz kinevezett bírálók. — Február 12-ikén, rendkívüli ülésen, bemutattattak a múlt évi zárszámadások s megállapítottak az évi költségvetés. — Február 26-ikán a székesfővárosi Ferencz József-jubileumdíj bizottságába tagok küldettek ki; a Forster-Scitovszky-ösztöndíj KOLLÁNYI FERENCZ nemz. múzeumi örnek íteltetett oda; az orsz. Eötvös-bizottság kérelmére hozzájárult az Akadémia ahhoz, hogy báró Eötvös József élet- és jellemrajzára pályázat hirdettessék. A szövegezés és a határidő tekintetében véleményadásra az I. osztály kéretett föl. — Márczius 19-ikén eldöntetett a gróf Teleki-féle vígjáték-pályázat sorsa s odaitéltetett a jutalom Prém Józsefnek. — Márczius 27-ikén Elnök úr jelentést tett a berlini királyi porosz akadémia kétszáz éves ünnepének lefolyásáról s azon a m. tud. Akadémia képviselétéről. Elfogadtatott a Wodianer-alapítvány ügyrendi szövegezése és elrendeltetett közzététele. — Április 30-ikán Elnök úr Körösi Csoma Sándor emlékére vonatkozó szavakkal nyitotta meg az ülést, melyen gróf KUUN GÉZA t. tag felolvasta „Ismeretünk Tibetről“ című értekezését. Ugyanez ülésen olvastatott fel DUKA TIVADAR l. t. levele, melylyel Körösi Csoma Sándornak br. Hügel-től rajzónnal rajzolt arcképét az Akadémiának ajándékozta. — Május 28-ikán bemutattattak az újonnan választott tagok köszönő levelei s bejelentetett, hogy BUBICS ZSIGMOND t. tag egy, a Rákócziak zborói várából származó, XVII. századi díszes karosszéket ajánlott fel az elmőki terem számára. — Jún. 28-ikán bemutattattak a Kőczán-pályaművek s megválasztattak e pályázathoz a bírálók. Megválasztattak a Bródy-bizottság tagjai.

Október 8-ikán felolvastatott MYSKOVSKY VIKTOR l. t. emlékirata a pécsi székesegyház mellett levő cubiculum fresco-festményeinek megmentése tárgyában. A főtítkár jelentést tett a székesfejérvári Vörösmarty-ünnep tárgyában. Olvastatott Bezerédy Pálnak az Aka-

démiához intézett levele, melyben köszönetet mondva a neki odaítélt Wahrmann-éremért, 2000 koronát ajánlott fel pályadíjul nagybátyja, Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására. A nemescélű adomány köszönettel fogadtatott s a pályázat kihirdetése elhatároztatott. Ezután bemutatattak a szept. 30-iki határnapig beérkezett pályamunkák. — Október 29-ikén bejelentettek az egyes pályázatokhoz az osztályoktól megválasztott bírálók nevei s felolvastatott Tóth Lőrincz r. t. levele, ki gr. Dessewffy Emil akad. elnöknek mintegy száz darab levelét ajánlotta fel az Akadémiának. Az összes ülés a nagybecsű adományt hálás köszönettel fogadta. Ugyanez ülésen mutatta be a főtitkár a *Honfoglalás kütfői* című nagy munkát, melyet az Akadémia a honfoglalás ezredéves ünnepének emlékére adott ki. — November 26-ikán a Forster-Seitovszky-alapítvány kamataiból a római levéltárakban teendő kutatásokra Veress Endre és Tóth-Szabó Pál tanárok küldettek ki. A stockholmi akadémia kérelmére a tagok figyelme felhívott a Nobel-féle irodalmi díjra. Megállapított az 1901. évre szóló akadémiai üléssor. — Deczember 17-ikén Tóth Lőrincz r. t. 87-ik születésnapja alkalmából megható levéllel üdvözölte az összes ülésen megjelenteket s az ülés határozatából hozzá üdvözlő irat küldetett. Örvendetes tudomásul vétetett a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter értesítése, hogy a londoni bibliographiai conferentia állandó tanácsának magyarországi tagjává Heller Ágost r. t. főkönyvtárnokot nevezte ki s a magyarországi katalógus létesítésével járó költségek fejében az Akadémia pénztárához 2400 koronát utaltványozott. Az archaeologiai bizottság bejelentette, hogy Myskovszky Viktor l. tagnak a pécsi cubiculum tárgyában beadott javaslatát a Műemlékek országos bizottságához a legmelegebb ajánlattal s azzal a kéréssel tette át, hogy a szükséges intézkedésekről e fontos hazai műemlék megóvása érdekében gondoskodni sziveskedjék. Az összes ülés a bizottság közbenjárását helyesléssel vette tudomásul.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit vagy üdvözlét: A kir. porosz tudományos akadémia kétszáz éves jubileumára (kiküldtek: br. Eötvös Loránd elnök, Than Károly és Pauler Gyula osztályelnökök), a Ferencz-József-jubileumdíj bizottságába (a) a szépirodalmi szakra: Heinrich Gusztáv, b) a tudományra: Than Károly, Pauler Gyula és Simonyi Zsigmond r. tagok); az Istituto Veneto márczius 25-iki ülésére Velenczébe (résztvett: gr. Kuun Géza t. t.), a Vörösmarty-ünnepet előkészítő bizottságba (kiküld.: Bröthy Zsolt, Gyulai Pál és Szily Kálmán r. tagok): Munkácsy Mihály temetésére (kiküld.: Joannovics György t., Gyulai Pál r. és Hegedűs István l. tagok), De Gubernatis Angelo k. t. jubileumára (távirati üdvözlét), a selmeczi magyar királyi bányászati és erdészeti akadémia új palotájának ünnepélyes megnyitására (üdvözlét sürgöny útján), az akadémiai szövet-

ségének július 30-ikán Párisban tartott tanácskozásaira (kiküld. HELLER ÁGOST r. tag), a Vörösmarty-szobor munkabizottságába (kiküld.: SZILY KÁLMÁN főtitkár), a kolozsvári Szilágyi Sándor-emlékünnepekre (kiküld. MARCZALI HENRIK I. t.), a firenzei Societa italiana d'antropologia jubileumára (távirati üdvözlét), a Petőfi- és Kisfaludy-Társaság Vörösmarty-ünnepére, valamint a székesfejérvári orsz. Vörösmarty-ünnepre (ez utóbbin résztvettek: Br. EÖTVÖS LORÁND elnök, SZILY KÁLMÁN főtitkár, BEÖTHY ZSOLT, CZOBOR BÉLA, GYULAI PÁL, RÉTHY MÓR, THAN KÁROLY, VÉCSEY TAMÁS r. tagok; ALEXANDER BERNÁT, BADICS FERENCZ, BÉKEFI REMIG, CSENGERI JÁNOS, KOMÁROMY ANDRÁS, KÖVESLIGETHY RADÓ, LAUFENAUER KÁROLY, MARCZALI HENRIK, NAGY ERNŐ, NÉGYESY LÁSZLÓ, ÓVÁRY LIPÓT, SCHÖNHERR GYULA I. tagok), az oxfordi egyetemnek MÜLLER MIKSA k. t. halála alkalmából (latinnyelvű részvétírat), a bécsi Goethe-szobor leleplezésére (kiküld.: KÁROLYI ÁRPÁD és THALLÓCZY LAJOS r. tagok), a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlésére (kiküld. MÁRKI SÁNDOR I. tag.)

Az Akadémia halottjai 1900/1901-ben.

Igazgató tag:

SZLÁVY JÓZSEF. *Meghalt 1900. augusztus 8.*

Tiszteleti tag:

HOLLÁN ERNŐ ig. t. *Meghalt 1900. május 28.*

Rendes tagok:

FODOR JÓZSEF. *Meghalt 1901. márczius 20.*

IMRE SÁNDOR. *Meghalt 1900. december 21.*

JEKELFALUSSY JÓZSEF. *Meghalt 1901. február 12.*

Levelező tagok:

HALÁSZ IGNÁCZ. *Meghalt 1901. április 9.*

LAUFENAUER KÁROLY. *Meghalt 1901. április 27.*

Külső tagok:

HERMITE KÁROLY. *Meghalt 1901. január 14.*

MÜLLER MIKSA. *Meghalt 1900. október 28.*

* * *

Az Igazgató-Tanács 1900-ban két ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 25-ikén bemutattattak az 1899. vére a M. Földhitelintézetből lezárt számadások, melyeknek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és THAN KÁROLY ig. tagok kérték föl Helybenhagyatott az 1900-ra megállapított akadémiai költségvetés. A széphalmi számadásokra nézve a fölmentvény megadatott. Tártyaltattak az akad. ügyész jelentései némely függőben levő ügyekről. — Május 3-ikán bemutattatott a pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek alapján a M. Föld-

hitelintézetnek köszönet szavaztatott s az 1899-iki számadásokra nézve a fölmentvény megadatott. Olvastatott az akad. ügyész 1899-iki számadásairól szóló jelentés s FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN ügyésznek lelkiismeretes és buzgó működéséért az Igazgató-Tanács köszönetét fejezte ki. A széphalmi mauzoleummal kapcsolatos némely építkezésekre nézve intézkedések tétettek.

Ez ülésekben a következő hagyományok és alapítványok jelentettek be :

Busbach Ádám hagyománya	1000 kor. — fill.
Farkas Dávid „	200 „ — „
Nagy Ferencz „	6547 „ 87 „
Hanzély Ignáczné „	100 „ — „
Palásthy Géza „	23703 „ 97 „
Hollán Ernő ig. és tt. „	2000 „ — „

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság 1900-ban tíz ülést tartott, s ezekben a költségvetés tárgyalásán kívül főleg a *Magyarító Szótár* összes czikkeinek bírálatával foglalkozott. Ez a szótár 1900. őszén jelent meg (TOLNAI VILMOS szerkesztésében és Hornyánszky Viktor kiadásában). Ezenkívül megjelent a SZINNYEI JÓZSEF r. tag szerkesztette *Magyar Tájszótár* 16. füzeté s a *Mesterségek magyar műszótárából*, melyet a bizottság támogatásával FRECSKAY JÁNOS szerkeszt, a 18—24. füzet. Sajtó alatt volt MUNMÁCSI BERNÁT két munkája: *Árja és kaukázusi elemek a magyar nyelvben* I. k. és a *Vogul népköltési gyűjtemény* első kiegészítő füzeté (mythologia), azonfölül Szilasi Móríc biz. tag *Cseremiszt szótára*. — A Szamota-féle hagyatékból készülő *Oklevélszótár* (mely a *Nyelvtörténeti Szótár* első folytatása lesz) ZOLNAI GYULA l. t. szerkesztésében annyira haladt, hogy a munka nemsokára sajtó alá mehet.

A bizottságnak egyik folyóiratában, a *Nyelvtudományi Közleményekben* nagyobb dolgozatokat és ismertetéseket közöltek: Ásbóth Oszkár, Goldziher Ignác, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Balassa József, Melich János és Szilasi Móríc biz. tagok stb.

A másik folyóiratban, a *Magyar Nyelvőrben* a bizottság tagjai közül közreműködtek: Joannovics György, Szinnyei József, Ásbóth Oszkár, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond, Zolnai Gyula, Balassa József, Frecskay János, Katona Lajos, Melich János, Tolnai Vilmos, Vikár Béla.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1900. év folytán megjelentek :

1. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1900. évi folyama.
2. id. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái* 7-ik. köt.
3. *Kazinczy Ferencz levelezése* 10-ik kötet.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak *A görög és latin remekírók* című fordítási gyűjteményében elkészült:

CSENGERI JÁNOS-tól: *Catullus versei* egynyelvű és kétynyelvű kiadása.

Sajtó alatt van:

PONORI THEWREWK EMIL-től: *Homeros Iliasa* I—VI. éneke.

A gyűjtemény folytatásául el van fogadva:

HEGEDŰS ISTVÁN-tól: *Bacchylides*;

SIMÓN JÓZSEF-től: *Platon Állama*;

POSCH ÁRPÁD-tól: *Cicero Brutusa*;

SOÓS JÓZSEF-től és BARCZA JÓZSEF-től *Gellius*;

NÉMETHY GÉZA-tól: *Cicero, de finibus bonorum et malorum*

VIETORISZ JÓZSEF-től: *Vergilius Eclogái*;

Bírálat alatt van:

BARCZA JÓZSEF-től és Soós József-től: *Q. Curtius Rufus*;

JATÓCZY MIHÁLY-tól: *Euripides Medeája*;

LIPÓCZI KECZER GÉZA-tól: *Euripides Bacchansnői*;

A bizottság megbízásából sajtó alatt van s rövid idő alatt meg fog jelenni:

BARTAL ANTAL-tól: *A magyarországi latinság szótára.*

A bizottság támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXIV. évfolyama.

Ugyancsak a bizottság támogatásával készült PECZ VILMOS szerkesztése alatt *A klasszikus ókor tárgyi lexikona*, melyből eddig összesen 9 füzet jelent meg.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt évben összesen *nyolcz* ülést tartott, és pedig jan. 5., febr. 3., márcz. 3., márcz. 31., május 12., jún. 2., okt. 6 és decz 4-én. Ez üléseken munkaprogramjának megvalósításán kívül, a hozzáutasított szakkérdések ügyével és új kiadványok előkészítésével foglalkozott.

Igy az Akadémia, illetőleg az osztály felhívására a bizottság mondott véleményét két ízben a Forster-Seitovszky-alapítvány oda-télése tárgyában, formulázta a Bük László, Péczely- és Lévay-féle alapítványokból kiírandó pályakérdéseket és javaslatot tett a Röck Szilárd, Oltványi Pál és Flór-féle alapítványok tárgyában.

A mellett, hogy új munkák közrebocsátásának tervrajzát meg-állapította, így pl. a magyar birodalom déli érdekkörét megvilágító oklevéltárak sorozatát: behatóan foglalkozott már régebben tervbe és munkába vett nagyterjedelmű kiadványok ügyével. Így pl. a *Zsigmond-kori Oklevéltár* szerkesztőjének jelentése alapján meggyőződött, hogy a tiz esztendőn át folyó gyűjtés eredményeül az 1387—1400 közti időszakból négy kötetre, Zsigmond uralkodásának hátralévő idejéből pedig öt kötetre menő oklevél-anyag van együtt, melyek 88 átkutatott levéltár és gyűjtemény anyagát képviselik. A jelentés

alapján tudomásul vette a bizottság, hogy a 15—16 kötetre terjedő oklevélkiadás remélhetőleg az 1902. év folyamán meg lesz indítható.

A mi a tervbe vett egyéb munkálatokat és folytatásokat illeti, behatóan foglalkozott a bizottság néhai Könyöki József hátrahagyott munkájának (*Magyarországi várak*) sajtó alá készítésével és kiadásával. Az előbbire nézve egy kiváló szakférfiú közreműködését, az utóbbira nézve az Archaeologiai bizottság hozzájárulását nyerte meg. Kellő utasításokkal előkészítette a Margalits Edélől szerkesztett *Horvát repertorium* második kötetét. Intézkedett, hogy az Erdődy grófok vörösvári levéltárából Thaly Kálmán biz. elnök közbenjárására beküldött Vetéssy-féle levelek sajtó alá készíttessenek, hogy ezzel a közkezen forgó kiadásban közzétett irányzatos egykorú hamisítványok igazi értéke kideríthessék. A bizottsági másolatgyűjtemény kiadott regestáinak folytatására nézve megtette a szükséges intézkedéseket, a mennyiben elkészítette a másolatok XVII. századi részének kivonatát s ezt a sorozat harmadik kötetében közzététeti. Előkészítette a Fináczy Ernőtől megírt „Magyar közoktatás története Mária Terézia korában“ című mű második kötetének kiadási ügyét.

Több ízben foglalkozott „*A magyar honfoglalás kútfoi*“ című millenniumi kiadvány ügyével. Az év folyamán megjelent nagy kútfokiadást, a kiadás ügyének szellemi vezetésén kívül, saját dotációjából anyagi támogatásban is részesítette.

Bírálatot mondott kiadásra benyújtott kéziratok és véleményt az Akadémiához intézett ajánlkozások felől. Másoltatásokat és kutatásokat végeztetett lengyelországi levéltárakban, a bécsi udv. könyvtárból megszerezte s a Tört.-Tárban közzétette Tüzes Gábornak „Magyarország kormányzásáról“ írott nagyérdekű memorandumát.

Folyóiratának, a Történelmi-Tárnak kiadására az e felől a M. Történelmi Társulattal az 1899. év folyamán kötött új szerződés értelmében különös gondot fordított s a folyóirat ügyével több ízben foglalkozott.

Mint évek óta teszi, a lefolyt esztendőben is segélyben részesítette a Magyar Történelmi Életrajzok vállalatát, ezenfelül a Gazdaságtörténelmi Szemlét és a Magyar Heraldikai és Genealogiai-Társaság által megindítandó Czímeres Emlékek sorozatát.

Kiadásában megjelent KARÁCSONYI JÁNOS pályanyertes művének „*A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*“ első kötete, mely 30 nyomt. ivnyi terjedelmen a főúri és nemesi nemzetségek közül az A—E betűvel kezdődőknek adja történetét, leszármazását és birtokviszonyait.

Ezenkívül sajtó alá adatta THALY KÁLMÁN szerkesztésében gr. Esterházy Antal és Dániel tábori leveleskönyveit, melyek a Rákóczy-kor e két kiváló alakjának hadi intézkedéseiről adnak felvilágosítást. A 60 nyomt. ivnél többre terjedő kiadvány megjelentét

csak az index elkészítése hátráltatta; a legközelebbi időben kikerül a sajtó alól. Hasonlóképen az index elkészítése és a kiadó betegsége gátolta meg azt, hogy a Schrauf Károlytól közzezteendő kiadvány, a bécsi egyetem magyar anyakönyve, mely évek óta sajtó alatt van, idejében napvilágot lásson.

A bizottság munkaprogramjába felvett kiadványok közül a Corpus Statutorum V-ik kötete és a Délvidéki oklevéltárak sorozata még sajtó alá nem volt adható, hasonlóképen Könyöki József hátrahagyott munkája a magyarországi várakról sem, ez utóbbi azért, mert a kézirat rendezése és az illusztrációk készítése hosszabb időt és nagyobb fáradságot igényelnek.

A bizottságot megillető Flór-alap kamatai ügyében a bizottság abban állapodott meg, hogy annak két évi kamatját óhajtja valamely történelmi mű kiadására fordítani.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** az elmúlt évben költség híján sorozatos kiadványaiból csak egyet, az Archaeologiai Értesítőt, tehette közzé.

Az Arch. Közleményeknek ugyanis az előbbi évben közrebocsátott két kötetétől igénybevett kiadási költség még éveken át fogja a bizottság csekély javadalmát terhelni. Ugyancsak a javadalom csekélyisége nem engedi az Arch. Értesítő 30 ívnyi terjedelmének kibővítését, mely most több mint két évtizede ugyanannyi, bár az archaeologiai kutatások kedvező föllendülése már régen kívánatossá tette volna a keret kibővítését. A folyóirat, úgy mint azelőtt, öt füzetben, 900 példányban jelent meg és egyaránt felölelte az őskort, valamint az ó-, közép- és újkort és az archaeologia és műtörténet mellett az epigraphikának és nummismatikának is engedett megfelelő helyet. Munkatársainak száma 39 volt és köztük két külföldi tudós is gyarapította a folyóiratot becses közleményeivel. A kötet értékét két képes melléklet, 27 képes tábla és háromszáz ábra emeli. A bizottság tervbe vett nagy monographiája a kassai dómról a múlt évben szünetelt sem a benne közreműködő művészek, sem a szöveg szerzője nem vitték előbbre munkájukat; igaz, hogy az e nagy monographiára ez idő szerint rendelkezésre álló csekély összeg nem is engedi a munka gyors előbbrevitelét.

A m. tudományos Akadémia millenniumi nagy munkájában az arch. bizottság ábrák hozzájárulásával vett részt, és csekély erejéhez mérten meghozta áldozatát, hogy a történeti bizottságtól tervezett Könyöki-féle vártörténeti encyklopaedia közzétételéért.

A bizottság képes duczainak tára az elmúlt évben ismét tetemesen gyarapodott s 697 darabbal bővült, úgy hogy álladéka 10891 dbra emelkedett, melyből a bizottságon kívül 12 író és erkölcsi tesztet 370 darabot használt közhasznú kiadványaiban.

Folyó ügyeit a bizottság novemberi ülésén intézte el, a mikor

költségvetését is megállapította. Tagjai sorából elvesztette Majláth Béla akad. I. tagot, kinek emlékét jegyzőkönyvbe iktatta.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság a múlt évben fokozott tevékenységet fejtett ki. Nem tekintve azt, hogy támogatta a „Közigazdasági Szemlét“, hogy továbbá elősegítette a „Közigazdasági Lexikon“ befejezését, és hogy az Ügyrend alapján reá háruló minden kötelességet — pályakérdések formulázását stb. — teljesített, különösen foglalkozott új vállalatának, „A Magyar Közigazdasági Könyvtár“-nak szervezésével. E vállalat tényleg annyira haladt, hogy tervezetét három évre a bizottság előkészítette, a munkacsoportot biztosította, a kiadói szerződést egy fővárosi kiadói céggel megkötötte. Egész biztosra vehető, hogy még ez év folyamán a vállalat első kötete: „Berzeviczy Gergely munkái és működése“ számos új adat és levéltári anyag alapján meg fog jelenni. Végül a bizottság a közgazdasági klasszikusok régebben megindított vállalatát Malthusnak a népeségről szóló híres munkájával fogja végleg befejezni.

7. A Matematikai és természettudományi Bizottság az 1900. évben 2000 koronát fordított oly tudományos munkálatok előmozdítására, melyek az ásványtan és földtan körébe esnek. És pedig segélyt engedélyezett:

a) a földrengési bizottságnak munkálatai folytatására, b) Lörenthey Imrének geológiai és palaeontológiai kutatásainak folytatására, c) Laczkó Dezsőnek Veszprém város tágabb területének geológiai leírására, d) az ásványtan és földtan körébe eső tudományos munkák támogatására, e) a Fizikai Társulat segélyére, f) Természettörténelmi füzetek segélyére.

Felszólította a bizottság azokat, a kik valamely feladat kidolgozására megbízást, illetőleg segélyt kaptak, hogy adjanak be jelentést megbízatásukból folyó tudományos munkálataik állásáról. Az illetők készséggel tettek eleget a bizottság felhívásának.

A bizottság kiadásában megjelent a *Math. és természettudományi Közlemények* XXVII. k. 5. füzet. E füzet Lörenthey Imrének harmadik közleményét foglalja magában e címen: „Újabb adatok Magyarország harmadkorú rákfaunájához“. A füzet két könyvnyomtatott táblával van ellátva.

8. A Szótári Bizottság a megállapított munkaterv szerint folytatta az új Nagy-Szótár adatgyűjtő munkálatait, a melyek iránt az érdeklődés nagy mértékben fokozódott. A rendes dolgozótársak száma ugyanis 1900-ban 36-ról 107-re emelkedett, a kikhez a Czimsszó-jegyzék alapján dolgozókat is hozzászámítva, a gyűjtők összes száma 150-re tehető. Ezen kívül sokan vannak még olyan érdeklődők, kik a Czimsszó-jegyzéket annak idején kérték és megkapták, adataikat azonban az 1900. év végeig még nem szolgáltatták be. Ez évben a rendes dolgozótársak és a többi gyűjtők részéről kerek számmal 160,000, a bizottsági előadó részéről 18,000 adattal szaporodott a Nagy-Szótár

adatgyűjteménye. Az előbbi számból 90,000 a Czimszó-jegyzék kiegészítése czimén gyűlt be, köztük több ezerre menő, igen becses és eddig ismeretlen tájszó-adalékkal. Az 1900. évi összes gyűjtés tehát közel 180,000-rel növelte a Nagy-Szótár adatainak számát. úgy hogy az előző évek gyűjtésével együtt (l. Akad. Értesítő 1900. évf. 232. l.) a szótárnak az 1900. év végén 280,000 adat állt rendelkezésére.

A mi a rendszeres feldolgozást illeti, az 1900. év folyamán mintegy 300 munka került földolgozás alá. Folytatott a Bessenyeivel kezdődő új irodalomnak rendszeres, időrendi földolgozása, azonban e mellett számos újabb írónak művei is munkába vették, s például Jókai a Nemzeti Kiadás alapján már csaknem teljesen föl van dolgozva.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában 1900-ban megjelentek a következő munkák :

1. *Pauler Gyula* új pályanyertes műve : A magyar nemzet története Szent Istvánig. (Egy kötet, névmutatóval.)

2. *Bodley* : Franciaország. Második (befejező) kötet. Hozzá index.

3. *Jánosi* : Az aesthetika története II.: Az újkori aesthetika.

4. *Carlyle* : Válogatott Essayk. Fordította Végh Arthur, átnézte Baráth Ferencz és Hegedűs István. (Névmutatóval.)

III. Az 1900-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték) 100 arany.

Az 1899. szeptember 30. hatánapig 10 pályamunka érkezett be ; a pályázatról szóló jelentés az 1900. márczius 19-én tartott összes ülésen felolvastatván, a jutalom a „Léha világ“ czimű három felvonásos vigjátéknak ítéltetett oda. A felbontott jeligés levélből PRÉM JÓZSEF neve tűnt elő.

2. *Gróf Karátsonyi-pályázat* (komoly drámai mű) 200 arany.

Az 1899. szeptember 30. hatánapig 43 pályamunka érkezett be. A jutalom az 1900. márczius 27-én tartott összes ülésen a „Római rabszolgák“ czimű drámának ítéltetett oda. A felbontott jeligés levélből PALÁGYI LAJOS sárospataki képezdei tanár neve tűnt elő.

3. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 200 korona.

Az 1899. szeptember 30. hatánapig 44 pályamunka érkezett be a jutalom az 1900. márczius 27-én tartott összes ülésen a „Falusi levél“ czimű költeménynek ítéltetett oda. Szerzője : LAMPÉRTH GÉZA.

4. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1893—99. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a nagyjutalmat SZINNYEI JÓZSEF „Magyar Tájszótár“ (1893—1899), a Marczibányi-mellékjutalmat pedig MUNKÁCSI BERNÁT „A votják nyelv szótára“ (1896) czimű munkájának ítélte oda.

5. *Wahrmann-jutalom* (a kereskedelem terén szerzett érdemek 1897—1899. évi cyklus) 2000 korona vagy ennek megfelelő aranyérem.

Az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés e jutalmat BEZERÉD PÁL-nak, a selyemtenyésztes országos felügyelőjének ítélte oda, kinek is az aranyérem kiadatott.

6. *Bródy-jutalom* (1897—1899. évben megjelent publicistikai mű, esetleg publicistikai pálya díjazására) 6000 korona.

Az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a jutalom odaítélésére kiküldött bizottság javaslatát szótöbbséggel visszavetette s az I. és II. osztályt új javaslat tételére utasította. A folytatólag 1900. november 26-án tartott nagygyűlés aztán, újabb bizottság javaslatára, a jutalmat JANCsó BENEDEK „A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota“ II. köt. (1899.) című munkájának ítélte oda.

7. *Sámuel-díj* (az 1899. évben megjelent legjobb nyelvtudományi dolgozat utólagos jutalmazására) 15 arany.

Az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat LÁSZLÓ GÉZA „Zilah vidéki nyelvjárás“ (M. Nyelvőr 1899.) cz. értekezésének ítélte oda.

8. *Lukács Krisztina-pályázat* (a magyar nyelv török elemei) 2000 korona.

Az 1899. szeptember 30-án lejárt határnapiig egy pályamű érkezett be; de ennek az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adhatta s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztotta.

9. *Lévay-pályázat* (Kisfaludy Sándor életrajza) 1000 korona.

Az 1899. szeptember 30-ikán lejárt határidőig két pályamű érkezett be; azonban az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés ezek egyikét sem találta jutalomra érdemesnek s jeligés levélkéiket elégette.

10. *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-jutalma* (a magyar nemzet története Szt. Istvánig) 4000 korona.

Az 1896. május 13-ikán tartott nagygyűlés a feladat kidolgozására, 1899. december 31-iki határnappal, PAULER GYULA r. tagnak adott megbízást, ki is ennek eleget tévén, az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat neki oda ítélte.

11. *Sztvokay-jutalom* (1898—99-ik cyklusban megjelent jog- és államtudományi munkák legjobbjának) 100 arany.

Az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés e jutalmat HAJNIK IMRE r. t. „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt 1899“ című munkájának ítélte oda.

12. *A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adománya* (a cheque-forgalom fejlődésének feltételei) 1000 magyar frank.

Az 1899. szeptember 30-ikán lejárt határnapiig öt pályamű érkezett. Az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat a II. számú, „Der Chek ein Zahlungs- und Verkehrsmittel höhere Ordnung“ jeligéjű pályaműnek ítélte oda. A felbontott jeligés levélből HALASZ SÁNDOR neve tünt elő.

13. *Vitéz-pályázat* (a magyar állandó hadsereg fellállításának története III. Károly korában) 40 arany.

Az 1899. szeptember 30-ikán lejárt határnapig beérkezett egy pályamunka olyan gyarló volt, hogy neki az 1890. május 2-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat oda nem ítélhette s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztotta.

14. *Ifj. bojári Vigyázó Sándor-féle pályázat* (a magyar jobbagyság története 1514-től Mária Terézia koráig) 1200 korona.

Az 1899. szeptember 30-ikán lejárt határnapig két pályamű érkezett be; de ezek egyikének sem ítélhette oda a jutalmat az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés s jeligés leveleiket felbontatlanul elhamvasztatta.

15. *Forster János-féle nyílt pályázat* (a vetőmag természete és nemesítése) 3000 korona.

Az 1899. deczember 31-ikén lejárt határnapig két tervrajz érkezett be; az 1900. május 2-ikán tartott nagygyűlés a kérdés kidolgozásával Ráczó IMRE debreczeni gazd. tanintézeti tanárt bízta meg.

16. *Kőczán-pályázat* (dráma V. István, IV. László vagy III. Endre korából) 100 arany

Az 1900. május 31-én lejárt határnapig nyolcz pályamű érkezett; ezek közül az 1900. november 26-án tartott összes ülés a jutalmat a viszonylag legjobb műnek, „László, a kún“ czimű, öt felvonásos tragédiának ítélte oda. Szerzője: VARSÁNYI GYULA.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1900-ban.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral 1901-re. — 242 lap. Ára 2 kor.

* *Akadémiai Értesítő.* Havi folyóirat, Szerk. SZILY KÁLMÁN főtktár. XI. köt. 1—12. sz. (121—132. füz.) 1900. I—X és 632 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XIX. köt. 1—5. sz. Szerk. HAMPEL JÓZSEF. 1900. I—XXXIX és 440 lap; két képmelléklet, 27 képes tábla és 303 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerk. KÖNIG GYULA. XVIII. köt. (1900. évf.) 1—5. sz. — 1900. 394 lap. Szövegközi ábrákkal és 3 táblával. Az évfolyam ára 10 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerk. dr. PAUER IMRE. IX. évf. 1—4. sz. — 1900. I—IV és 652 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerk. SZILÁDY ÁRON. X. évf. 1—4. füz. 1900. I—XVI és 496 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerk.

dr. SZINNYEI JÓZSEF. XXX. köt. 1–4. füz. 1900. I–IV és 488 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. VÁCZI JÁNOS. X. köt. 1812 július 1. — 1813 július 31. 1900. I—XXIX és 592 lap. 10 kor.

* *Békefi Remig l. t.* A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. (Történettud. Értekez. XVIII. 8. sz.) 1900. 41 lap. Ára 1 kor.

* *Bodley J. E. C.* Franciaország. Új és átnézett kiadás. II. köt. Fordították dr. DARVAI MÓRICZ és MIHÁLY JÓZSEF. — 1900. I—VIII és 574 lap. (M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam XLV. kötet.) Ára füzve 4 kor.

* *Böhm Károly l. t.* Az értékelmélet feladata s alapproblémája. Székfoglaló értekezés. (Bölcseleti Értekez. III. kötet 4. sz.) 1900. 58 lap. Ára 1 kor.

* *Borovszky Samu l. t.* A nagylaki uradalom története. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értek. XVIII. köt. 10. sz.) 50 lap. 80 fill.

* *Carlyle Tamás.* Hősök. — Gyémánt nyakláncz. Fordította dr. VÉGH ARTHUR. Átnézték Baráth Ferencz és dr. Hegedüs István. 1900. I—XXII. és 436 lap. (M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyama XLIII. kötet.) Ára füzve 6 kor.

* *Csoma József l. t.* A nemzeti csízmék tanulmánya. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XIX. kötet 3. sz.) 1900. 23 lap 2 ábrával. Ára 60 fill.

Dalay Jenő. A magyarországi kagylósrákok magánrajza. (Ostracoda Hungariae.) 1900. I—IV és 320 lap és a szöveg közé nyomott 64 ábrával. Ára 6 kor.

* *Décsi Lajos.* Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől. 1537. (Nyelvtud. Értekez. XVII. 6. sz.) 1900. 51 lap. Ára 2 kor.

Dr. Fayer László. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. III. köt. 1900. I—XXVI. és 618 lap. Ára 8 kor.

* *Fraknoi Vilmos r. t.* Petrarca és Nagy Lajos. (Történettud. Értekez. XIX. kötet 2. sz.) 1900. 14 lap. Ára 30 fill.

* *Hegedüs István l. t.* Emlékbeszéd Ábel Jenő l. tagról. (Emlékbeszéd. X. köt. 4. sz.) 1900. 27 lap. Ára 60 fillér.

* *Jánosi Béla.* Az aesthetika története. II. köt. A középkortól Baumgarten föllépéséig. 1900. I—VI és 553 lap. (M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XLIV. köt.) Ára füzve 4 kor.

Dr. Karácsonyi János l. t. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. köt. 1900. I—X és 464 lap. Ára 9 kor.

* *Kozma Ferencz l. t.* Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus. (Nyelvtud. Értek. XVII. kötet 5. sz.) 1900. 112 lap. 2 kor.

Gróf Kun Géza t. tag. Ismereteink Tibetről. 1900. 80 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

A magyar honfoglalás kútfoi. Szerkesztették PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR. 1900. 4-rét. I—VIII. és 877 lap. Ára 35 kor.

* *Mahler Ede.* II. Ramses, az exodus faraója. (Történettud. Értekez. XVIII. kötet 9. sz.) 1900. 26 lap. 75 fill.

* *Dr. Margalics Ede.* Horvát történelmi repertorium. I. köt. 1900. I—XXIV és 783 lap. Ára 15 kor.

* *Márki Sándor l. t.* Emlékbeszéd Nagy Iván r. tag felett. (Emlékbeszédek X. köt. 6. sz.) 1900. 23 lap. 40 fill.

* *Mátyás Flórián r. t.* Sz. László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. (Történettud. Értekez. XIX. kötet 1. sz.) 1900. 42 lap. 80 fill.

* *Melich János.* Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (Nyelvtud. Értekez. XVII. kötet 4. sz.) 1900. 50 lap. 1 térképpel. Ára 1 kor. 20 fill.

Nyegre László. Máramaros megye. (Megyei monographiák.) Különlönyomat a Közgazdasági Szemléből. 1900. 50 lap. Ára 60 fill.

* *Pauler Gyula r. t.* A magyar nemzet története Szent Istvánig. 900. I—XI és 276 lap. (M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XLII. köt.) Ára füzve 6 kor.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1899. Présenté par le secrétaire général C. SZILY. 1900. 27 lap.

* *Thanhoffer Lajos r. t.* Emlékbeszéd Mihalkovics Géza r. tag felett. (Emlékbeszédek. X. köt. 7. sz.) 1900. 24 lap. Ára 50 fill.

* *Tóth Lőrincz r. t.* Emlékbeszéd Horvát Boldizsár t. tag felett. (Emlékbeszédek X. köt. 5. sz.) 1900. 43 lap. Ára 1 korona.

Összesen 34 munka 665 íven.

A *-csillaggal jelölt munkákat az intézetek az általány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák:* a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái, c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára, d) BARTAL ANTAL: A Magyarországi Latinság Szótára
2. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte.
2. *Könyvkiadó-vállalatok:* Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Lexikon, Ókori Lexikon.
3. *Munkák:* a

Magyar történelmi Életrajzok, b) Ornithologiai központ: Petényi hagyatékának kiadása, c) BOLYAI JÁNOS „Appendix“-ének magyar fordítása, d) MÉHELY LAJOS, Magyarország denevérek. e) Középkori magyar czímeres emlékek.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Budapest</i> , Meteorologiai intézet.
„ Állami főreáliskola.	„ Ludovica akadémia.
„ Kereskedelmi Akadémia.	„ Állatorvosi főiskola.
„ Kölcsey-Egyesület.	„ Mezőgazd. Múzeum.
<i>Aszód</i> , Gymn. könyvtár.	„ Katholikus kör.
<i>Baja</i> , Cist. rendű főgymn.	„ Kir. Orvos-egyesület.
<i>Baja</i> , Casino könyvtára.	„ Mintarajziskola.
<i>Balázsfalva</i> , Societatea de Innocentiu M. Clain.	„ Állami közép-ipariskola.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	„ M. kir. chemiai intézet.
<i>Bártfa</i> , Állami gymnasium.	„ Ág. h. ev. főgymnasium.
<i>Békés</i> , Ev. ref. gymnasium.	„ Kegyesrendi főgymn.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. gymnasium.	„ I. ker. kir. áll. főgymn.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	„ II. ker. kir. kath. főgymn.
<i>Beregszász</i> , Állami gymnasium.	„ V. ker. főgymn.
<i>Beszteczse</i> , Főgymnasium.	„ VII. ker. főgymnasium.
<i>Beszteczsebánya</i> , Ág. h. ev. gym.	„ VIII. ker. főgymnasium.
„ Állami felsőbb	„ Tanárképző-int. gymn.
„ leányiskola.	„ Ref. főgymnasium.
„ városi polg. fiúisk.	„ II. ker. áll. főreálisk.
<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.	„ IV. ker. közs. főreálisk.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.	„ V. ker. áll. főreálisk.
<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.	„ VI. ker. főreáliskola.
„ Gör.-kel. rom. középisk.	„ VIII. ker. főreáliskola.
„ R. kath. főgymnasium.	„ Keresked. Akadémia.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ M. k. áll. fels. leányisk.
„ Áll. kereskedelmi iskola.	„ VI. ker. Erzsébet-nőisk.
<i>Budapest</i> , Fő- és szék. levélt.	„ I. ker. Paedagogium.
„ Tud. egyet. könyvtára.	„ II. ker. Tanítónő-képző
„ Tud. egyet. philol. semin.	„ b. Eötvös-collegium.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ Budai könyvtár.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ Orsz. izr. tanító-képző.
„ Tud. egyet. class. philol. semin.	„ Magy. tanítók kaszinója.
„ Tud. egyet. aesthetikai gyűjteménye.	„ Pesti izr. el. és polgári fiúiskola.
„ Egyetemi kör.	„ Elemi isk. tanító-képző.
	„ Keresk. és iparkamara.
	<i>Csáktornya</i> , Községi népiskola.

- Csáktornya*, Áll. polgári iskola.
Csik-Somlyó, Róm. kath. főgymn.
Csurgó, Ref. főgymn.
Czepléd, R. k. népisk. tanítótestül.
 „ Áll. főgymnasium.
Debreczen, Főiskolai anyakönyvtár.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Keresk Akadémia.
Deés, Kir. állami gymnasium.
Déva, Állami főreáliskola
 „ Áll. főreálisk. önképzőköre.
Ecséd, Gazdasági könyvtár.
Eger, Érseki joglyceum.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Érsekmegyei könyvtár.
 „ Állami főreáliskola.
Eperjes, Kir. kath. főgymnasium.
 „ Széchenyi-kör.
Erzsébetváros, M. kir. áll. gymn.
Esztergom, Szt. Benedek-rendi
 főgymnasium.
 „ Érsekmegyei könyvt.
 „ Városi könyvtár.
Fehértemplom. Főgymnasium.
Félegyháza, Kath. gymnasium.
Felső-Lövő, Ev. tanint igazg.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium.
 „ M. k. áll. keresk. Akad.
Gyöngyös, Állami főgymnasium.
Gyönk, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
Gyula-Fehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Nánás, Gymnasium
Hódmező-Vásárhely, Főgymn.
Hodosán, M. k. áll. elemi népisk.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Ipolyság, Hontmegyei múzeum-
 társulat.
Jászberény, Közs. kath. főgymn.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
 „ Casinó-egylet.
Kaposvár, M. kir. áll. főgymn.
Karczag, Ev. ref. főgymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Állami felső-leányiskola.
 „ Kazinczy-kör.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 „ Ref. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Város tanácsa.
Késmárk, Ág. h. ev. lyceum.
 „ Áll. polg. és felsőkeresk.
 iskola.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Kir. kath. gymnasium.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kis-Szeben, Kegyesr. gymnasium.
Kisujszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, Gazd. tanint.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
 „ Ev. ref. theol. facultas.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Ev. ref. kollégium.
 „ Unitárius főgymn.
 „ Keresk. Akadémia.
 „ Városi polg. fiúiskola.
 „ Erdélyi múzeum-egylet.
 „ Izr. felolv.-egylet.
Komárom, Szt. Benedek-rendi kath.
 gymnasium.
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Künszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Léva, Kegyesrendi főgymnasium.
Liptó-Szt. Miklós, Áll. polg. isk.
Losoncz, M. kir. áll. főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 „ M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
 „ „ R. kath. gymn.
Makó, Állami főgymnasium.
 „ Polg. leányiskola.
Máramaros-Sziget, Ev. ref. colleg.

<i>Máramaros-Sziget</i> , R. kath. gymn.	<i>Pozsony</i> , Kir. kath. főgymnasium.
" " Áll. tanítóképz.	" Ág. h. ev. lyceum.
<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. colleg.	" Állami főreáliskola.
" " R. kath. gymn.	" Keresk. Akadémia.
<i>Medgyes</i> , Ev. gymnasium.	" Ev. Theol. otthona.
<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium,	" Vármegyei levéltár.
<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.	<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.
" Kir. kath. gymnasium.	<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium.
" Felső keresk. iskola.	<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. gymn.
" Borsodm. Múzeum.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.
<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.	" Kath. főgymnasium.
<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia.
<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgymn.	" Áll. tanítóképző-int.
<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola.	<i>Segesvár</i> , Gymnasium.
<i>Nagy-Kálló</i> , Állami gymn.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.
<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgymn.	" Ev. kerületi lyceum.
<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.	<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. coll.
<i>Nagy-Kikinda</i> , Gymnasium.	" Székely nemz. múzeum.
<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgymnasium.	<i>Siklós</i> , Polgári iskola.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Algymnasium.	<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgymn.
<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.	" Ág. h. evang. lyceum.
" " Ág. h. ev. gymn.	" Ev. lyc. Ifj. M. Társaság.
<i>Nagy-Szőllős</i> , Ugocsa-megyei tanító- egyesület.	" M. kir. állami főreáliskola.
<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki gymn.	" M. k. áll. fels. ker. iskola.
<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.	" Állami felső leányiskola.
" " Kath. főgymnasium.	" Ev. tanítóképző-intézet.
" " M. kir. áll. főreálisk.	" Irodalmi és művészeti-kör.
" " Közs. isk. könyvtár.	" Honvéd főreáliskola.
" " Felső keresk. isk.	<i>Sümeg</i> , Reáliskola.
<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.	<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.
<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.	" Közkönyvtár.
<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.	" Milkó Izidor könyvtára.
<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. kaszinó.	<i>Szabolcs</i> , Kir. kath. gymnasium.
<i>Pancsova</i> , Főgymnasium.	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági lyceum.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium.
" Sz. Benedek-rendi székház.	<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium.
<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.	<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kuun-colle- gium.
" Kath. főgymnasium.	<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.
" Állami főreáliskola.	" Kir. kath. főgymnasium.
<i>Petrozsény</i> , Gymnasium.	<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.
" Kaszinó.	" Állami főreáliskola.
<i>Pozsony</i> , Kir. Jog-Akadémia.	" Keresdelmi felsőiskola.
" Ev. Theol. Akadémia.	" III. polg. fiúiskola.

<i>Szeged</i> , Áll. felső leányiskola.	<i>Temesvár</i> , M. k. fels. leányisk.
<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
„ Várm. múzeum.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság.
„ „ Áll. tanítóképezde.	<i>Uj-Verbász</i> , Algymnasium.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ „ R. kath. főgymn.	„ Gör-kei. szerb főgymn.
„ „ Állami főreálisk.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium
„ „ Főreáliskola.	„ Kaszinó.
„ „Keresk. Akadémia.	„ Múzeumegyesület.
<i>Szentcsanak</i> , Állami főgymnasium.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
„ Casino-Egylet.	„ Közs. tanint. könyvtára.
„ Polgármest. hivatal.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Polg. és ker. iskola.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.	„ „ Áll. főgymnasium.
„ „ Kaszinó.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.	„ Városi könyvtár.
<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.	„ Bács-Bodrogi. tört. társulat.
„ Áll. főgymnasium.	Összesen 289 intézet.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	
„ Nyilv. elsőfokú iparisk.	

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Berlin</i> , Gesellschaft für Erdkunde-
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	„ K. preuss. Statist. Bureau.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	<i>Bonn</i> , Verein g. Alterthumsfreunde im Rheinlande.
<i>Austin</i> (Texas), Acad. of Sciences.	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univ.	<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Museum Schlesischer Alterthümer.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mívelődéstörténeti egyesület.	<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesischen Gesellschaft f. Ackerbau.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	

- Brünn*, Bibliothek d. mähr-schles. Landesauschusses
- Bruzelles*, Acad. A des Sciences. et Belles Letres.
- „ Societé Numismatique.
- Budapest*, M. k. Miniszterelnökség.
- „ Vall. és közokt. miniszt.
- „ Képviselőh. könyvtára.
- „ Egyetemi olvasókör.
- „ M. kir. földtani intézet.
- „ Magyarhoni föld. társ.
- „ K. n. természettudományi Társulat.
- „ Magyar Nemz. Múzeum.
- „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
- „ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
- „ Műgyetemi olvasókör.
- „ Magyar Tört. Társulat.
- „ Nemz. színház könyvt.
- „ Orsz. m. iparegyesület.
- „ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
- „ M. kir. orsz. levéltár.
- „ Orsz. m. k. statiszt. hiv.
- „ Föv. statiszt. hivatal.
- „ Ferencz József tanítókháza.
- Bukarest*, Academia Romana.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.
- Cambridge*, (Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.
- Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherburg*, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
- Christiania*, Société des Sciences Univers R. d. Norvége.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles Letres.
- Dorpat*, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
- Dresden*, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
- „ R. College of Physicians.
- Egyházaskesző*, Népkönyvtár.
- Erlangen*, Physik. medicinische Societät.
- Firenze*, Accademia della Crusca.
- „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
- „ Bibl. Nationale centrale.
- „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
- „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.
- Frankfurt a/M.*, Physical. Verein.
- „ a. O., Naturwissenschaftlicher Verein.
- Genève*, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
- Giessen*, Grossherz. Univ. Biblioth.
- Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.
- Göttingen*, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Gratz*, Hist. Verein f. Steiermark.
- „ Akademischer Leseverein.
- „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
- Gyulafehérvár*, Batthyányi könyvt.
- „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egyesület.
- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
- „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem*, Société Hollandaise des Sciences.
- „ Fondation de P. Tezler van der Hulst.
- Heidelberg*, Grossherz. Bibliothek.

- Helsingfors*, Finnländische. Societät d. Wissenschaften.
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica
 „ Finnische Alterthums. Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen Seura
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hugarorum.
Kaposvár, Áll. elemi iskola.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, Felsőmagyarországi Múzeumegylet.
Kiel, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für vaterländische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
Kolozsvár, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
Königsberg, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Sociétés des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandais d'Antiquités.
Leipzig, Museum. f. Völkerkunde.
Leipzig, Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lisbonne, Académie Reale des Sciences.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Institut of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Asiatic Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
Losoncz, Közkönyvtár.
Lócse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museum-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Madrid, Acad. Reale des Sciences exactas.
Magyar-Óvár, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
Manchester, Literary and Philosophical Society.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseilles, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertrumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.

<i>München</i> , Hist. Verein für Ober- baiern.	Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
<i>Nagy-Szeben</i> , Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.	<i>Roma</i> , Kais. deutsch. arch. Institut.
„ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft	„ Accademia de Lincei.
„ „ Szász nemz. levéltár.	„ Bibliotheca Apost. Vaticana.
„ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egyesület.	„ Specola Vaticana.
<i>Nagy-Váradi</i> , Biharm. rég. egyesület.	„ Società Geografica Italiana.
<i>Namur</i> , Société Archéol. de Namur.	„ Reale Società Rom. di Storia Patria.
<i>Napoli</i> , Reale Accad. di Archeol.	<i>Salzburg</i> , Museum Carol.-August.
„ Grande Archivio di Stato.	<i>San-Francisco</i> , Acad. of Sciences.
„ R. Accad. delle Scienze	<i>San-Louis</i> , Academy of Sciences.
Fisiche e Matematiche.	„ „ Missouri botan. Garden.
„ R. Accad. delle Scienze.	<i>St. Pétersbourg</i> , Académie Imp. des Sciences.
„ morali e politiche.	„ Commission Imp. Archéologique.
„ Bibliotheca Nazionale.	„ „ Observ. Phys. Central.
<i>New-York</i> , Academy of Sciences.	„ „ Société Imp. Géogra- phique de Russie.
„ „ Amer. Geogr. Society.	<i>Sao Paulo</i> (Brazilia), Museo Paulista.
„ „ New-York St. Library	<i>Sarajevo</i> , Landesmuseum.
<i>Nürnberg</i> , Germanisch. Museum.	<i>Spalato</i> , K. k. Archæol. Museum.
<i>Odessa</i> , Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.	<i>Stockholm</i> , Académie des Sciences.
<i>Oldenburg</i> , Alterthumsverein.	„ Institut R. Géologique.
<i>Paderborn</i> , Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.	„ Kongl. Vitterhets His- torie och Antiquitets Akademien.
<i>Páris</i> , Bibl. de l'Institut de France.	<i>Strassburg</i> , Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek
„ Annuaire Géolog. Universel.	„ Histor. Literarischer Zweigverein des Vo- gesenclub.
„ Museum d'Histoire Naturelle.	<i>Stuttgart</i> , Kön. öffentl. Bibliothek.
<i>Philadelphia</i> , Philos. Society.	<i>Szeged</i> , Somogyi-könyvtár.
„ Acad. of Nat. Science.	<i>Szombathely</i> , Régészeti egyesület.
„ Geographic. Society.	<i>Temesvár</i> , Délmagyarországi ter- mészettud. társulat.
<i>Pozsony</i> , Természettud. és orv. egy.	„ Délm. tör. és régészeti Társulat.
<i>Prága</i> , Museum d. Königr. Böhmen.	<i>Tokyo</i> , Imperial Univers. of Japan.
„ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.	<i>Triest</i> , Museo civico di Storia Na- turali.
„ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.	„ Società Adr. di Scienze Naturali.
„ Verein böhm. Philologen.	
„ Český Lid.	
„ Česká Akad. Cisare Fr. Joz.	
<i>Regensburg</i> , Historischer Verein für die Oberpfalz.	
<i>Riga</i> , Gesellsch. für Geschichte u.	

<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Iparos tanoncziskola.	<i>Wien</i> , Kais. Akad. d. Wissensch.
<i>Újvidék</i> , Matica Srbska.	" Kais. kön. Geolog. Reichsanstalt.
<i>Ulm</i> , Ver. f. Kunst u. Alterthümer.	" Centralkommission z. Erhaltung der Baudenkmale.
<i>Upsala</i> , Universitäts-Bibliothek.	" Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Venezia</i> , Archivio Generale.	" Zoolog. botan. Gesellsch.
" Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti	" Akadem. Verein der Naturhistoriker.
<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	" Ungarn-Verein.
" Departement of Agriculture of the United States of America.	" Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
" Smithsonian Institut.	" K.k. Naturhist. Hofmuseum.
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	" Bécsi m. nemz. szövetség.
<i>Wien</i> , Alterthumsverein.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
" K. k. Hofbibliothek.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
" K.k. Universitätsbibliothek.	" Egyetem könyvtára.
" K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	" Múzeum könyvtára.
" K. u. k. Kriegsarchiv.	" Horvát arch. társaság.
" Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.	" Horvát-szlavon-dalmátor-szágos levéltár.
" K. k. Geograph. Gesellsch.	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

Főkönyvtárnoki jelentés.

(Előterjesztette Heller Ágost főkönyvtárnok a Könyvtári Bizottság 1901. február 13-án tartott ülésén.)

Az alatt a hat év alatt, hogy az Akadémia könyvtára vezetésem alatt áll, hazánknak e tekintélyes könyvgyűjteménye mind szaporodása, mind szervezése tekintetében, nagy haladásokat tett.

Még hat évvel ezelőtt a könyvtár katalógusa nagyon is hiányos volt. Nagy osztályok, mint p. o. a theologiai, a keleti és a szláv irodalmi osztályok teljesen rendezés és lajstromozás nélkül szükölködtek.

Az Akadémiának a Trattner-féle házból való átköltözésekor az elkészült Akadémia-palotába, rendezetlen, hatalmas könyvhalmaz keletkezett, mely az udvari könyvteremben részben földön hevert.

Lassanként eltűnt ez a könyvtömeg is, midőn osztályok szerint elrendezve, illető helyére jutott.

Éppen most készült el a könyvtár udvari része számára rendelt nagy szekrény, mely számos könyv befogadására alkalmas.

A könyvtárnak nagy hátrányára szolgált, hogy udvari része világítás nélkül volt. Ekképen a theologiai, matematikai, chemiai osztály, valamint számos más osztály is az esti órákban teljesen hozzáférhetetlen volt.

Mult év tavaszán lehetséges volt e nagy hiányon segíteni, az elektromos vezetéknek a könyvtár minden helyiségére való kiterjesztésével.

B)

A rendezett tudományszakok száma 53; ezek 62,233 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Bibliographia 1167, Encyclopaedia 142, Philosophia 1430, Mythologia 118, Theologia 4794, Paedagogia 1931, Széptudomány 584, Anthropologia 328, Jogtudomány 1251, Magyar jogtudomány 1570, Politika 2386, Magyar politika 1687, Történelem 5845, Magyar történelem 2917, Magyar országgyűlések 95, Életírások 2649, Földrajz 1076, Magyar Földrajz 457, Térképek 927, Utazások 1220, Statisztika 709, Schematismusok 166, Hadtudomány 684, Régészet 1437, Éremtudomány 176, Matematika és csillagászat 1176, Természet-tudomány 180, Természettan 986, Vegytan 428, Természetrajz 133, Állattan 498, Növénytan 449, Ásvány- és földtan 515, Gazdaságtan 3544, Orvostudomány 2501, Nyelvtudomány 2100, Classica-philologia 739, Görög írók 827, Latin írók 894, Új-latin írók 797, Magyar nyelvészet 477, Régi magyar irodalom 658, Magyar irodalom 3176, Germán irodalom 1612, Francia irodalom 727, Olasz és spanyol irodalom 254, Szláv irodalom 447, Keleti irodalom 1717, Incunabulumok 356, Akadémiák és tudományos társulatok kiadványai 366, Magyar Tud. Akadémia kiadványai 364, Külföldi folyóiratok 197, Hazai ujságok és folyóiratok 374.

A szakkatalogus áll 130 kötetből és 32 czédulatokból. A nagy főkatalogus áll 155 czédulatokból.

A könyvtár gyarapodása a járulék-naplók kimutatása szerint a következő:

Vétel útján 303 mű. Köteles példány (Hellebrant Árpád alkönyvtárnok összeállítása alapján) 329 nyomdától 8227 mű 2325 kötet 6765 füzet, 159 zenemű 4 kötet 216 füzet. Ehhez hozzájárul még 615 hetilap és 61 folyóirat. A könyvtár olvasó-termében 1900-ban 5838 olvasó 6582 művet használt. Belépésre az olvasó-terembe 716 belépti jegy osztatott ki. Házi használatra 1043 kikölcsönző 1534 művet kölcsönzött ki, ide számítva a hatóságok útján vidékre kölcsönzött könyveket is.

IX. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.

(Negyedik kimutatás.)

364. A „Buda és Vidéke“ 1900 áprilisi száma.

365. Az Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve. 1899. (A Kör ajándéka.)

366. Gr. Széchenyi István (budapesti) szobrának leírása és története. Szerkesztette dr. Budai József tanár. (Budapest székesfőváros ajándéka.)

367. Genie und Irrsinn. Von Lombroso. Übersetzt von A. Courth. Leipzig. Universal-Bibliothek. (Vétel.)

368. L'Uomo di genio in rapporto alla psichiatria, alla storia ed all'estetica. C. Lombroso. Torino. 1894. (Vétel.)

369. Körösi Csoma Sándornak B. Hugeltől, rajzónnal rajzolt arcképe. (Keretben.) (Duka Tivadar l. t. ajándéka.)

370. Gróf Széchenyi István emlékezete. Irta Deák Lajos kir. tanfelügyelő. Marosvásárhely. Imreh Sándor 1891. (Id. Szinnyi József l. tag ajándéka.)

371. A „Politikai Ujdonságok“ 1860 április 12-iki (15.) száma. „Országos gyász“ cz. cikkel. (Ugyanannak ajándéka.)

372. A „Politikai Ujdonságok“ 1860 május 3-diki (18.) száma. „Gróf Széchenyi István gyászünnepe Pesten“ cz. cikkel. (Ugyanannak ajándéka.)

373. Fénykép a budapesti lánczhidon levő emléktábláról. (Eckermann Ede ajándéka.)

374. A „Heti Szemle“ (Szatmár) 1900 február 14-diki száma. „A Széchenyi-Társulat“ című cikkel. (Vétel.)

375. A „Székely Nemzet“ (Sepsi-Szent-György) 1900 márczius 21. és 23-diki száma „Levelezés Széchenyi és Kossuth közt“ című tárczákkal. (Vétel.)

376. A Duna-Gőzhajózási-Társulat. Visszapillantás keletkezésére és fejlődésére, különösen Magyarországon. Budapest, 1885. A Társulat kiadása. (Dr. Szalágyi Aurél ajándéka.)

377. Denkschrift der Ersten k. k. privilegierten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft zur Erinnerung ihres fünfzigjährigen Bestandes. Wien, 1881. Selbstverlag der Gesellschaft. (Dr. Szalágyi Aurél ajándéka.)

378. Torzkép a „Charivari“-ból, 1848. gr. Széchenyi Istvánnal. (Vétel.)

379. Gr. Desseffy Emil jelentése a conservatívek üléséről. Pest, november 14-én 1846. (Vétel.)

380. Gr. Széchenyi István „Blick“-je. Közli K. Papp Miklós. Pest, Mach és Stein. 1870. (Vétel.)

381. Egy barna bőrrel bevont papírsíptető, aczélből e fölírással: „B. e. gróf Széchenyi István saját íróasztaláról. Emlékül

dr. Fejérfpataky Kálmánnak Tasner Géza." (Dr. Fejérfpataky Kálmán ajándéka.)

382. Az Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve. 1891—92. Eperjes, Kósch Árpád nyomdája 1893. (A Kör ajándéka.)

383. A párisi „Le Temps“ 1900 május 27-iki száma: „La vie littéraire“ című czikkkel.

384. Fénykép az aldunai „Széchenyi-út“-on levő emléktábláról. (Wallandt Ernő min. tanácsos ajándéka.)

385. Kossuth—Sechs Kapitel. Von einem Ungar. Leipzig. Wolfgang Gerhard. 1854. (Id. Szinnyei József I. tag ajándéka.)

386. „Magyarország Vármegyei és Városai“ című vállalat Szabolcsmegyei kötete. (A tiszadobi Széchenyi-emlék képével.) (Borovszky Samu I. tag, szerkesztő ajándéka.)

387. A „Buda és Vidéke“ című lapnak huszonkilencz száma; egy „Felhívás Előfizetésre“, egy „Gyűjtő-ív“ és Szemere Miklós 1897 febr. 7-dikén mondott „Széchenyi pohárköszöntője.“ (Erdély Gyula ajándéka.)

388. S. Czetter. Com. Franc. Széchenyi 1798. (Rézmetszet.) (Az Orsz. Képtár letéteménye.)

389. Grimm. Gr. Széchenyi István anyja 1860. (Könyomat.) (Ugyanannak letéteménye.)

390. Ismeretlen. Gr. Széchenyi István (famtset). (Ugyanannak letéteménye.)

391. Rohn. Gr. Széchenyi István 1860. (Könyomat.) (Ugyanannak letéteménye.)

392. Ismeretlen. Széchenyi Döblingben. 1860. (Könyomat.) (Ugyanannak letéteménye.)

393. Tyroler J. Nádori emlék. (Aczélmetszet.) (Ugyanannak letéteménye.)

394. A Szegedi „Széchenyi-tér“ négy képe 1872-ből. (Reizner János ajándéka.)

395. Gr. Sz. István-nak egy, 1841 deczember 16-án kelt levele, A. W. Fähr-hez, a dévai kaszinó ügyében. (Mailand Oszkár ajándéka.)

396. A M. Tud. Akadémia meghívója gr. Széchenyi István felett tartandó gyászistentiszteletre. Költ Pesten, ápril hó 25. 1860. (Puky József ajándéka.)

397. Zombor városának gyászjelentése gr. Széchenyi István haláláról. (Ugyanannak ajándéka.)

398. A győri olvasó-egylet és kereskedelmi gyűlde meghívója a gr. Széchenyi István felett tartandó gyászistentiszteletre. (Ugyanannak ajándéka.)

399. Georgius Szecheni Episc. Quinque Eceles. S. C. M-tis Armadae Per Hung. Vicarius Gen. 1645. *Eredeti* rézmetszet a Széchenyi-család jelmondatával. Metszette Elias Widemann. (Szinnyei József I. tag ajándéka.)

400. A „Pesti Hírlap“ 1900 november 17-diki száma. (Vezércikk.) (Vétel.)

401. Sámuel Próféta és Széchenyi István Történelmi párhuzamban. Elmélkedés, melyet a szegedi zsinagógában az 1860-dik évi május hó 20-dikán a *Széchenyi-gyász*-ünnep alkalmával tartott Löw Lipót főrabbi. Szeged, Burger Zsigmond, 1860. (Szinnyei József l. t. ajándéka.)

402. Madarász János följegyzései gróf Széchenyi István édes anyjáról. (Gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag ajándéka.)

403. A „Társalkodó“ II., III., IV., V. és IX. kötete. (Vétel.)

404. A budapesti keresked. Akadémia 35-ik évi jelentése az 1891—92. iskolaév végén. *Sebestyén Jenő* tanulmányával: „*Széchenyi István működése nemzetgazdasági szempontból.*“ (A budapesti kereskedelmi Akadémia ajándéka.)

405. Gróf Széchenyi István mellszobra gipszből. Fából való talapzaton. (Vétel.)

406. A Kelet Népe. Irta gróf Széchenyi István. 1841. II. kiadás. Pozsony. Wigand Károly Fridrik. 1841. (Vétel.)

407. Wenckheim Béla b., kezében a Nemzeti Kaszinó Széchenyi-serlegével. Fénykép Barabás Miklóstól. (Maszák Hugó ajándéka.)

408. Ugyanaz. Más fölvételben. (Ugyanannak ajándéka.)

409. Barabás Miklós fényképe a Széchenyi-serlegről. (Ugyanannak ajándéka.)

410. 1901 február 4-ki hírlapok (5 db) — a Nemzeti Kaszinó Széchenyi-lakomájáról, Beöthy Ákos beszédével.

411. Egy színes levelezőlap a budapesti Széchenyi-szobor háttérben az Akadémia palotájával. (Vétel.)

412. A „Pesti Napló“ és „Alkotmány“ 1901 február 5-diki száma. (A Nemzeti Kaszinó Széchenyi-lakomájáról.)

413. Gr. Széchenyi Istvánnak, a balatoni gőzhajózás ügyében, Hertelendy Károlyhoz írt 11 drb. eredeti levele. (Hertelendy Ferencz orsz. gyűlési képviselő ajándéka.)

414. Gr. Széchenyi István levele — Kiss János m. tud. akadémiai rendes taghoz. Czenk, oktob. 10-én 1831. (Üzv. Markusovszky Lajosné ajándéka.)

415. 20. meghívó az „Eperjesi Széchenyi-Kör“ házi estélyeire. (A kör ajándéka.)

416. Gyászjelentés özv. Tasner Antalné, szül. Tenczer Emilia haláláról.

417. Hitel. Irta gróf Széchenyi István. Negyedik kiadás. Pesten, Trattner és Károlyi. 1832. (Vétel.)

418. A Trattner és Károlyi könyvnyomda előfizetési fölhívása gr. Széchenyi István „Hitel“ című munkájára. (Ajándék.)

419. Az „Idők Tanuja“ 1860. április 30-iki száma. (Szinnyei József l. t. ajándéka.)

420. A kolozsvári kereskedők és kereskedő ifjak társulatának meghívója a Kolozsvárt rendezett Széchenyi-ünnepélyre.

421. A „Budapesti Napló“ 1901 április 9-iki száma. (Vezérezik Széchenyi halálának évfordulója alkalmából.)

422. A „Vasárnapi Ujság“ 1901 április 7-iki száma. (Bajza József leveleiből.)

423. Gr. Széchenyi Istvánné levele Tasner Antalhoz, (Zinkendorf augusztus 6.) Lunkányi súlyos betegségről. (Tasner Géza ajándéka.)

424. Ugyanannak részvételevele özv. Tasner Antalnéhez, Tasner Antal halála alkalmából. (Ugyanannak ajándéka.)

425. Kovács Lajos hat eredeti levele, 1846-ból, Tasner Antalhoz, szatmármegyei politikai viszonyokról, gr. Széchenyi István számára és Tasner Antal 2 levélfogalmazványa Kovács Lajoshoz. (Ugyanannak ajándéka.)

426. Ueber die Donaudampfschiffahrt, vom Grafen Stephan Széchenyi. Aus dem Ungarischen von Michael v. Paziai. Ofen. Gedruckt bei Johann Gyurián und Martin Bagó, 1836. (Vétel.)

427. Gr. Széchenyi István a magyar tudós társasághoz intézett s 1858. november 6-ikán kelt levelének másolata, a megváltoztatott akadémiái alapszabályok ügyében. (Meisner Miklós ajándéka.)

428. A magyar Athéneon öt énekben. 1830. (Vétel.)

429. Magyar életkérdések összefüggésben a közbirodalmi érdekekkel. Irta gróf Széchenyi István egy tanítványa és tisztelője. Pesten, nyomt. Lukács Lászlónál 1852. (Vétel.)

X. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1900-ban.

Az Akadémia *vagyona* az év elején 5,339.791 kor. 96 fillért tett, az év végén pedig 5.370,153 kor. 73 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 30,361 kor. 77 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	27338	kor. 47	fill.
b) herezeg Czartoryski-alapítvány	2915	„ 18	„
c) Reguly-alap	1022	„ 36	„
d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	836	„ 92	„
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	18611	„ 41	„
f) Kazinczy-alap készpénzben	38615	„ 98	„
g) Semsey-alapítvány	200000	„ —	„
h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	7811	„ 78	„
i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	49914	„ 08	„
k) Goethe-alapítvány	4000	„ —	„
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	4667	„ 84	„

Bevétele volt az Akadémiának 384,629 kor. 83 fill. (ebből országos segély 84,000 k.), *kiadása* pedig 354,268 kor. 06 fill. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 35,061 kor. 54 fill. Jutalmakra fordított 23,533 kor. 28 fill.

Az 1901-ik évi *előirányzat* 365,416 korona 99 fill. bevételt és 362,416 kor. 99 fill. kiadást tüntet fel.

Mindezekről részletes kimutatás az Akadémiai Értesítő 134-dik füzetének 80—87. lapjain olvasható.

Jelentések a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutulomról és a Marczibányi-mellék-jutulomról.

Az Akadémia nagyjutulmáért ebben az esztendőben az 1894 — 1900. évkörben megjelent széptudományi munkák versenyeznek. Az Ügyrend 91. §-a e rövid szóval azt az egész kört jelöli meg, melynek művelése az 1. §. szerint az első osztály B) alosztályának feladata. Kiterjed e kör az irodalom- és művészettörténetre, könyvészetre és kritikára, aesthetikára és szónoklatra, költészetre és műfordításra.

A gazdag mező két évi termésén végig tekintve, két oly kiváló kiadvány vonja magára figyelmünket, mely úgy művészi értékénél, mint szinte történeti jelentőségénél fogva messze versenytársai fölé emelkedik. Jelentőségök átment a köztudatba, szentesítést nyert az irodalmi kritikától és a közönség elismerésétől egyaránt, befolyását már is érvényesíti egész közműveltségünkben és közérzésünkben. Így föl is ment bennünket attól, hogy egy vagy más tekintetben érdemes munkák sorával szemben bizonyíttassuk elsőségüket, s inkább csak az Akadémia örömének kifejezésére kötelez, hogy íme alkalma van legnagyobb kitüntetésének babérágait a nemzeti elismerésnek félszázad fonta koszorúhoz fűzni.

A nagyjutulomra *Jókai Mór* összes műveit ajánljuk, melyeknek nemzeti diszkiadása az *Erdély aranykorát* tartalmazó első kötettel 1894-ben indult meg s 1898-ban érte befejezését a századik kötettel, mely a költő önéletrajzi dolgozatait, munkásságának bibliographiáját s írói arany-ünnepének leírását foglalja magában. Az egész gyűjtemény hétszázegy regényt, elbeszélést s egyéb szépprózai dolgozatot tartalmaz. Az az, innen-onnan hatvan éves írói pályá, melynek fényes és gazdag képét nyújtja, egész szellemi fejlődésünknek, lelki világunknak erős és becses részévé lett; alkotásai nemcsak a száz kötetben foglaltatnak, hanem mindnyájunkban, eszményeinkben, ízlésünkben és nyelvünkben élnek. Jókai képzeletének gazdagsága és nyugtalan mozgalmassága mellett való-érzése is oly friss és hamisítatlan, benyomásai oly közvetlennek és elevenek, költői érzése oly mozgalmas és sok-

szinü: hogy a magyar élet és természetnek is elsőrangú rajzolója. Tehetsége illetén gazdagságának, de írói kedve és ereje lankadatlanságának köszönjük e magyar élet és természet oly tág körének költői feldolgozását, a melyre nézve nincs versenytársa. E gazdag világnak napsütötte hemisphaerája a magyar humor eredetiségének, ötletes elevenségének és nyájas melegének fényében ragyog. De ragyog egész költészete az elbeszélésnek: ötletes gazdagságában is könnyed folyamatosságának, pazar színeiben is természetes tisztaságának, érzelmi hullámvázai közt is igaz egyszerűségének művészetével. Ez az egyszerű, természetes stíl, ennek varázsa és hatása: Jókai pályájának egyik, irodalomtörténeti tekintetben legfontosabb mozzanata. Midőn a leghatalmasabb befolyást gyakorolta egész szépprózai elbeszélésünk stíljének egyszerűbbé, népiesebbé, magyarosabbá alakulására: azok közé a nagy szellemi erők közé sorakozik, melyek az elmúlt század közepén költészetünk nemzetibb fejlődését megalapították és irányozták. Mindezeknél fogva az osztály javasolja *Jókai Mór* összes műveinek a nagyjutalommal való kitüntetését.

A Marczibányi-mellékjutalomra *Szász Károly* Dante-fordításának 1899-ben megjelent befejező kötetét, a *Paradicsom*-ot ajánljuk. Szász Károly Dante-ja, melylyel közel harmincz éve foglalkozik, s a melynek első kötete 1885-ben, a második pedig 1890-ben jelent meg, méltó koronája egész műfordítói pályájának: ennek feladatát és jellemét oly tisztán és fenségesen fejezi ki, mint a renaissance-dómköet a kupola. Moore kis kötetével 1853-ban lép föl mint műfordító a félszázad óta, Shaksperen és Molièren, a Nibelungokon és Goethén kezdve, a világköltészetnek mennyi remekét, mily lelkes szeretettel s ebben gyökerezve: az átértésnek és átérzésnek mennyi művészetével ülteti át nyelvünkre és szellemünkbe! Túlzás nélkül mondhatjuk el, hogy az ő rendkívüli arányú és sikerű műfordító munkássága a nyugati irodalmak számtalan remekét, művészi tanulságaikkal, közelebb hozta nemzetünk szelleméhez, mint a régi utánzó iskolák összevéve. Hogy az irodalmi izlés szempontjából milyen időszerű, szükséges és mély volt a hatása: arról az irodalomtörténet emlékezik meg; nekünk elég röviden annyit mondanunk: általa gazdagabbá és nemesebbé lett a magyar szellem. Ezt a pályát óhajtjuk kitüntetni, midőn annak a költőnek jeles fordításával és a hozzáírt magyarázatokkal gazdagította irodalmunkat, kinek költői világa a leghatártalanabb, a legmélyebb és a legfenségesebb, melyet valaha emberi nyelv tolmácsolt. Szász Károlynak az egész színjátékhoz s egyes énekeihez írt tanulmányai is oly széleskörű tájékozottságról tanúskodnak, nálunk még olyan töretlen úton járnak s irodalmi műveltségünkben oly fontos feladatot töltenek be, hogy magukban is méltók volnának a kitüntetésre. Fordította pedig Szász Károly a nagy költeményt magát

azzal a lelkiismeretességgel és szeretettel, melylyel minden munkáját végezte, s hogy erejében sem fogyatkozva: tanúságot tesz róla a legutolsó ének Bernát-hymnusa. Mindezeknél fogva az osztály javasolja *Szász Károly Dante Paradicsomának* s róla írt tanulmányoknak a Marczibányi-mellékjuttalommal való kitiintetését.

Az osztály javaslatai elfogadtattak.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1900-ban megjelent nyelvtudományi értekezések közül kiválik a Kallós Zsigmondé: *A tagadás nyelvünkben* című (*Magyar Nyelvőr* 1900. és külön-nyomat). A szerző ez értekezésben először a tagadást általában tárgyalja, azután tüzetesen a magyar tagadó szók alakjáról, továbbá a tagadásnak hangsúlyáról és szörendjéről értekezik. A fiatal szerző fejtegetései igen komoly, módszeres gondolkozásra s azon felül szép tájékozottságra vallanak mind a nyelvtörténetben, mind a nyelvészeti irodalomban. Sikerült is neki a magyar tagadó kifejezőmódok egyes sajátosságait elme-mozdító és elfogadható módon magyarázni. Ennél fogva *Kallós Zsigmond* értekezése, mint legérdemesebb, ajánltatik a Sámuel-díjra:

Az osztály javaslata elfogadtatott.

III.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky-alapítványból kitűzött jutalomra 11 pályamű érkezett. Mind hazafias óda, de a legtöbb, sőt egy kivételével, valamennyi értéktelen. Tehetség helyett gyámoltalanság, gondolatok híján agyoncsépelet phrasisok, az érzés ereje és igazsága helyett hamis pathosz és erőlködés, fellengzés helyett földöncsúszás, az óda tömört és súlyos beszéde helyett laza áradozás. Csak egy mű van köztük, mely némi figyelmet érdemel, a *Petőfi eltűnének ötven éves évfordulóján* című. Érdeme, hogy a szerző ódái hangra törekszik, őszinte érzésű, elég ügyesen versel. Technikája s egy pár versszaka sikerült. De hibája a műnek, hogy nincs benne valódi egység és igazság, a költői kifejezésnek sem ura kellőképp, a vége, a hová a legnagyobb erő kellene, lebágyad,

s képei nem egyszer hibásak, zavarosak. Mindezeknél fogva a jutalom ki nem adását javasolja az osztály.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

IV.

Jelentés a «Deák Ferencz élet- és jellemrajza» cz. pályamű-tervezetről.

E pályamű tervezetének elkészítésére 1898. decz. 31-ike volt kitűzve, a mely határidőig egy tervezet érkezett be a következő jeligével: „A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni, ...“ Deák. Ezt a tervezetet az Akadémia nem találta olyannak, hogy szerzője a pályamű megírásával megbízassék és a szerzőt tervezet kiegészítésére utasította. (Akadémiai Értesítő, 1899. május, 245., 246. l.) A kitűzött határidőre, 1900. szept. 30-ára pályázó művét újra benyújtotta, mint előszavában mondja, a bíráló figyelemztetésének gondos tekintetbe vételével.

Az újból benyújtott s az előbbivel azonos mű, megtartva eredeti beosztását, sűrűn írott, negyedréti 349 oldalból áll. A műnek első 49 oldala úgy látszik változatlanul megmaradt, a bíráló kifogásolta egyes helyek kihagyásával, úgy a mint az a fentidézett jelentés alapjául szolgált.

Melegség, a helyzetek, emberek élénk szemléltetése, Deák első fejlődésének részletes rajza, iskolai bizonyítványai, tanárai, tanuló társainak közlései alapján, teszik vonzóvá e részt s a legjobb reményeket keltik szerző iránt.

Nem mondható ugyanez a műnek további 300 oldaláról. Ebből a 300 oldalból a jelenlegi 52-ik oldaltól a 98-ig terjedő rész már az első benyújtáskor megvolt; az első bíráló erre a részre nem mond érdemleges ítéletet s kiemelve, hogy szerző az 1832—36-iki országgyűlés lefolyását illetőleg szorgalmasan kutatott, csak annyit fejez ki, hogy ebből a néhány lapból nem lehet képet alkotni arról, mint állítja majd szerző a hazai bölcsét az olvasó lelke elé. A mi teljesen igaz, de kiegészítendő még azzal a megtoldással, hogy úgy a mint szerző Deáknak országgyűlési szereplését 1833-ban rajzolni kezdi az 52—98-ig terjedő lapokon s folytatja a 99. oldaltól végig a 349-ig, Deák élet- és jellemrajzát megírni nem lehet.

Ugyanis e háromszáz oldal Deáknak országos föllépését az 1832—36-iki országgyűlésen s ennek működésére gyakorolt hatását volna hivatva feltüntetni. Ámde a helyett, hogy az ország akkori helyzetének éles, erős vonalakkal rajzolt képét s Deák-

nak ténykedését Magyarország újjáteremtésében látnók, a bemutatott 300 oldal időrendi egymásutánban, aprólékos részletezéssel, tárgyak szerint szétszaggatva: igazában az 1832—36-iki országgyűlés történetét nyújtja. Elég e tekintetben a mű fejezeteire utalni. Deák Antal követsége. (51—64. l.) Deák F. a sorrend kérdésében. (66—77. l.) Vallásügy (78—98. l.) Urbarium (99—169.) Itélőszékek elrendezése. (169—183. l.) Lengyel ügy. Három felirat. Elvi kérdések. (184—207. l.) Polgári törvénykönyv. (207—224. l.) A címzés kérdése. (225—237. l.) Előleges sérelmek. Erdély. Sérelmek és kívánatok. (237—251. l.) Szőlásszabadság. (252—275. l.) Excerpták (276—299. l.) Az adó. (299—307. l.) Magyar nyelv és közművelődés. (308—320. l.)

Nem Deák köré csoportosíttatnak a történetek, a mint ennek élet- és jellemrajznál lenni kellene, nem az ő tehetségei, jelleme, törekvései alkotják a fonalat, melyre az események gyűrűzete fűződik, ellenkezőleg az országgyűlési tárgyalások, a a kerületi és országos ülések, az alsó és felső tábla közti üzenetváltások, a különböző felszólalók száraz lajstromozása teszi a 300 oldal tartalmát, melyben Deáknak is jut szerep. Az újonnan bemutatott tervezetnek ez a tekintélyes része valóságban országgyűlési napló-kivonat. Még némi csoportosítás is hiányzik, a tárgyaknak p. o. nemzeti, közjogi, socialis szempontok szerinti beosztása. Arról szó sincs, hogy Deáknak közjogi összefoglalása kiemeltetnék s egyes, ma már másként látott dolog, mint p. o. az itélő bírának Deák pártolta választása, Deáknak az akkori alkotmányos helyzetre alapított összefoglalásából magyaríztatnék.

Csakis az utolsó 28 oldal (321—349. l.) nyújt Deák követjelentése alapján bizonyos összképet, ez emelkedik a jellemrajz színvonala felé.

Tekintve már most, ha pályázó hasonló mértékben és módon folytatja Deák országgyűlési működésének jellemzését, műve nyilván nem lesz jellemrajz, hanem országgyűlési történet tekintettel Deák működésére.

Pályázó abban véli feladatát rejleni, hogy Deák életének parlamentí részét a tárgyalások legaprólékosabb mozzanataival kapcsolatban föltüntesse; hivatkozik is rá, hogy Deáknak Kónyi által nem említett fölszólalásait is tekintetbe vette. A pályázat azonban nem ezt célozza, hanem Deák élete ismert, de szét-szórt és még földerítendő adatainak oly összefoglalását, a mely jellemét a maga teljességében föltüntesse. Egyes országgyűlési működésének ily méretű, de különösen ily száraz, időrendi, szétforgácsolt modorú vázolója, a munkát szertelenül elnyujtaná és jellemrajza minőségét lehetetlenné tenné.

De nem nyújt a bemutatott rész arra nézve sem bizonyítékot, hogy pályázó a közjogi, socialis és nemzeti kérdések

belső jelentőségét teljesen méltányolni tudná, a mit részben talán a földolgozás aprólékos modorának is tulajdoníthatni.

Hozzá véve ehhez azt a körülményt, hogy Deák életének legfontosabb, a nemzet sorsára döntő hatása korszakából nem közöl mutatványt, a kisebb fontosságú korszakról adott rész pedig nem kielégítő, a bírálat pályázót a munka megírásával megbízhatónak sem tartja.

Mindazáltal tekintetbe véve a sikerült első könyvet, s a III. könyvnek sikerült utolsó XIV. fejezetét, valamint a III. könyvben mutatkozó gondosságot, melylyel Deáknak az 1832—1836-iki országgyűlésen kifejtett működését lépésről-lépésre kíséri, az osztály azt véli helyesnek, ha pályázó még egy tervezet benyújtására fölhivatik, a melyben a mostani III. könyvnek kifogásolt részét önmaga számára készült kivonatnak tekintve, azt teljesen átdolgozza, összevonja, továbbá a melyben Deák működésének valamely későbbi idejéről, hasonló részletes tanulmányok alapján, ugyancsak ily összefoglaló rajzot készít

Megokolt pályázó irányában ez a kivételes eljárás eddigi tervezetében nyilatkozó buzgalma, a tárgy iránti szeretete és a sikerült részletek által, minélfogva az osztály azt indítványozza, hívassék föl pályázó hogy tervezetét 1902. szept. 30-ig a fennebbi bírálathoz alkalmazva újból nyújtsa be.

Az osztály javaslata elfogadtatott és a jelígés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

V.

Jelentés a Dóra-jutalomról.

A Dóra-díjra 1900. évi szeptember 30-ig összesen négy pályamű érkezett be.

Az I. számú pályamű, melynek jeligéje: „a közrak-tárak megkönnyítik a gabonakezelést s értékesítést“ — ámbár egy jókora szakfolyóirati közlemény terjedelmét nem haladja meg (35 írott negyedréti lap), sok adatot halmoz össze, melyeket azonban nem tud képpé csoportosítani. Hátránya az, hogy a különböző közraktári rendszereket, azok jogi és közgazdasági jellegét és nálunk való alkalmazhatóságukat nem fejti ki, irodalmi tájékozottságot nem árul el és általában sokkal kevésbé behatóan tárgyalja a felvetett kérdést, mint a hogy azt ezen pályázat keretében tennie kellene.

A II. számú pályamunka jeligéje ebből az egy szóból áll: „Warrant“. Az előbb említett dolgozatnál sokkal alaposabb, de egyúttal egyoldalúbb is. Irodalmi tájékozottsága két-

ségtelen, a közraktári hitelügy részleteit alaposan ismeri, de azután csaknem kizárólag a közraktári papírok forgalmi szerepével foglalkozik. Az ő megoldása mindössze ennyi: „a közgazdasági irodalom mutasson azon intézményekre, melyek a harmonikus gazdasági érdekeket előmozdítják és csináljon propagandát e jelszó megvalósításának: „építsünk közraktárakat!“ A pályamű azonban arról, hogy ezt ki, hol, mivel és hogyan tegye, egy árva szót sem mond.

Az „in magnis et voluisse sat est“ jeligés III. sz. pályamunka egy jókora kezdetleges hirlapi cikkknél nem egyéb. Nem mond ugyan semmi helytelent, sőt alapjában véve elfogadható nyomokon haladva, okoskodik. De huszonöt kis írott negyedívnyi lapon hasonlíthatatlanul nagyobb mélységgel, mint a minővel a szerző dicsekedhetik, sem lehetne e pályakérdést megoldani.

A IV. sz. pályamű, melynek jeligéje: „gazdasági intézmények értékének siker a próbája“, úgy terjedelemre, mint tartalomra nézve magasan felette áll többi társainak. Nemi egyoldalúságot ugyan ennél is észlelhetni, mert a kérdés jogi és hitelforgalmi oldalát nem világítja meg eléggé, ámbar ezekről sem feledkezik meg teljesen. Igen alaposan és szépen tárgyalja azonban a közraktári rendszer hazánkban leendő meghonosításának és czélszerű kezelésének összes követelményeit. Kitérően ismerteti a közraktári ügy fejlődésének menetét egész napjainkig: nálunk, Amerikában, Oroszországban, Romániában és Németországban. Az idevágó, különösen német adatokat ügyesen gyűjtötte és csoportosította, miáltal tárgyát tanulságosan képes megvilágítani.

E munka figyelemreméltó irodalmi és gyakorlati tájékozottságról és, miként az áralakulás elemzése is tanúsítja, kiváló nemzetgazdai érzékről tesz bizonyosságot.

Nyelvezete világos, gördülékény, szabatos és magyar. Tárgyától nem tér el, minden feleslegest kerül s az említett jogi és hitelügyi bővebb fejtegetés kivételével, semmiről sem feledkezik meg. A műszaki szempontok közül a szükségeseket szintén érinti. Szóval hiányai daczára, melyek különben, habár magukban fontos, de kevésbbé kétes részletekre vonatkoznak, e pályamunka egészben véve alkalmas a felvetett nagy jelentőségű kérdés tisztázását előmozdítani. Ezen kívül irodalmi színvonalon is áll s a Dora-díj szabályai általános tudományos értéket nem lehet tőle megtagadni. Az osztály a bírálók egyező jelentése alapján, a jutalmat e IV. sz. műnek, melynek jeligéje: „Gazdasági intézmények értékének siker a próbája“ kiadni javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Szántó Menyhért* tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatik; a pályadíjat nem nyert művek jeligés levelei elhamvasztattak.

VI.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia: „A járadékbirtok rendszere és szerepe a magyar földhitel- és földbirtok-politika szolgálatában“ című pályakérdést már másodízben tüzte ki. Az első pályázat alkalmával beérkezett két munka, melynek egyike különös elméleti tájékozottságával tűnt ki előnyösen, míg a másik elméleti tekintetben gyengébb volt, de igen beható ismeretét mutatta a hazai viszonyoknak és inkább a telepítést, mint a járadékbirtokot tárgyalta. A bírálók a pályakérdés újból kitűzését hozták javaslatba és ezt az Akadémia el is fogadta. A bírálók feltevésekben nem tévedtek; kétségtelen, hogy a beérkezett két munka ugyanazon írók munkája, kik az első pályázatban részt vettek.

Az I. számú munka a multhoz képest nagy átalakulást nem mutat. Jóval rövidebb lett. A részletes, megyénként közölt adatok összevonottak és általában a régi adatok helyébe a birtokstatisztika újabb adatai léptek. A német járadékbirtokrendszert bővebben ismerteti, és habár csak nagyon röviden, de foglalkozik egy általános bevezető részben a járadékbirtokrendszer sajátosságainak ismertetésével. Különben a munka egész beosztásában, címzeiben, még szövegezésében is jórészen szóról-szóra változatlan maradt.

Ez I. számú munkának érdemeit szívesen elismerjük és annak a hazai viszonyokra vonatkozó részeit igen becseseknek tartjuk, minthogy azonban a járadékrendszert a maga egészében nem világítja meg eléggé, a pályadíj kiadását részére nagy sajnálattal nem javasolhatjuk, de készséggel kijelentjük, hogy a munka megjelenését az irodalomra nézve nyereségnek tartanók.

A II. számú dolgozat a bírálók óhájának teljesen megfelelni iparkodott. A kérdés úgy tudományos, mint tételes részét kimerítően ismerteti, a közgazdasági politika és igazságügyi politika összefüggő kérdéseit behatóan, gyakran kiváló elmével tárgyalja. A kérdéseknek az egész földbirtok és földhitel rendszerével való összefüggését nagy figyelemmel fejti ki. És a mi az első ízben beadott dolgozat hiányát képezte, az most pótolva van. A járadékbirtok részletkérdései, a szervezet nagyfotosságú problémái, a telepítés különböző rendszerei tárgyaltnak. A II. számú munka a kitűzött kérdést határozottan megoldja, irodalomához igen becses dolgozatot szolgáltat és ezen alapon a pályadíjat megérdemelné. Mindamellett azonban ezen, a díjra érdemes munkának a díj ki nem adható, mert a munka — csekély eltéréssel — azonos a már sajtó útján közzétett és „A járadékbir-

tokok rendszere és alkalmazása Magyarországon“ című munkával, melynek szerzője dr. Fellner Frigyes.

Az osztály javaslata elfogadtatott és az I-ső számú, dicséretre méltatott pályamű jeligés levele, pályázó kívánságára, fölbontatván, abból *Milhoffer Sándor* neve tűnt elő.

VII.

Jelentés az Ipolyi Arnold-alapítványból adott megbízásról.

Az Ipolyi Arnold-féle alapítvány szabályzata értelmében kiküldött hármas bizottság jelentése alapján az osztály a 2000 koronát tevő Ipolyi-jutalmat mely az 1900—1902. évi ciklusban művelődéstörténeti célokra fordítandó, „A magyar nemzet művelődésének története az Árpádok korában“ című munka megírására véli fordítandónak s e feladat megoldásával BÉKEFI REMIG I. tagot kívánja megbízni, mint a ki e téren eddig kifejtett munkásságával biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a megírandó mű a tudományos igényeket mindenben ki fogja elégíteni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

VIII.

Jelentés a Rózsay-alapítványból adott megbízásról.

A Rózsay-alapítvány értelmében az osztály nyílt pályázatot hirdetett oly ajánlatok megtételére, melyek a physika valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák.

A beérkezett tervezetek gondos átvizsgálása után az osztály javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia dr. Tangl Károly urat bízta meg „a folyadékok dielektromos állandóinak a hőmérséklettel való változásának“ tanulmányozásával a benyújtott részletes tervezet alapján, a munka benyújtására határrnapul 1903. február 28-ikát tűzvé ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

IX.

**Jelentés a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület
Fáy-jutalmáról.**

A jutalomtételre csak egy pályamű érkezett. Feladata volt kifejezteni, hogy mily szerepe van a vízi utaknak a közlekedő eszközök sorában, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

A mű a bevezetésen kívül három részből áll, és nyomtatva mintegy $5\frac{1}{2}$ —6 nyolczadrétü ívre terjedne. A szerző szakértelme nem tagadható. A pályamunka igen megkapóan, sok figyelemre méltót tartalmaz; noha a hajózás iránt táplált lelkesedése a szerzőt többnyire nagyon messze is ragadja. Jelenlegi alakjában azonban nem tudományos munka, hanem ügyes röpirat.

A pályamű előnyeinek készséges elismerése mellett az osztály nem zárkozhatott el azelőtt, hogy a szerző az egyes problémákba mélyebben be nem hatolt. A terveknek sem műszaki, sem pénzügyi oldalával részletesebben nem foglalkozik, és így javaslatainak keresztülvihető voltát nem indokolja. Más nemzetek tapasztalatait sem elemzi, és a nemzetközi szakirodalom anyagát sem értékesíti.

A pályázati feltételek jogosan követelik, hogy a pályamunka a tudomány európai színvonalát emelje, vagy legalább fölérje, és a hazai tudománynak hasznos szolgálatot tegyen. E föltételnek pedig a pályamű népszerűen tartott és nagyon is a felszínen mozgó fejtegetései nem felelnek meg.

Az osztály határozata szerint tehát a jutalom a beérkezett pályamunkának nem ítéhető oda; a továbbiakra nézve pedig az Ügyrend 113. §-ának alkalmazását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelígis levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

X.

**Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött
jutalmakról.**

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e

kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1901-ben

Früchtl Ede, a budapesti egyetem bölcsészeti hallgatója, a br. Eötvös József-collegium tagja és

Fodor János, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1901-ben

Szentpétery Imre, a budapesti egyetem bölcsészeti hallgatója, és

Csutak Vilmos, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1901 május 8-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtítkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Elnöknek : *Báró Eötvös Loránd* r. t.

Másodelnöknek : *Gróf Kuun Géza* t. t.

Igazgató tagnak :

Schlauch Lőrincz bibornok, nagyvárad i. k. püspök.

Wlassics Gyula r. t.

Az I. osztályba :

Elnöknek : *Heinrich Gusztáv* r. t.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba : *Katona Lajos*, a nyelvészet és összehasonlító irodalomtörténet művelője.

A *B)* alosztályba : *Kozma Andor*, költő és prózaíró.

Külső tagnak :

Hirth Frigyes, orientalista Münchenben.

Osthoff Hermann, az indogermán összehasonlító nyelv-tudomány művelője Heidelbergában.

Sully-Prudhomme R. F. Armand francia költő Párisban.

A II. osztályba :

Elnöknek :

Puuler Gyula ig. és r. t.

Rendes tagnak az *A)* alosztályba :

Földes Béla l. t.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Balogh Jenő, jogtudományi író.

Zsögöd Benő, jogtudományi író.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Nagy Géza, történettudományi író.

A III. osztályba :

Elnöknek :

Than Károly, ig. és r. t.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Lóczy Lajos, l. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Istvánffi Gyula, botanikus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1901. évi május hó 7—10-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén ellátározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtatni, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarországon bármely népiskolájában működő két néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1902. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

Határnap: 1903. szeptember 30.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

4.

A M. Tud. Akadémia az Országos Eötvös-Bizottság adományából pályázatot hirdet b. Eötvös József életrajzára.

Az életrajz ne száraz adatok halmaza legyen, hanem inkább essay, mely az embernek, írónak és államférfinak s egyúttal egész korának képét nyujtsa, azon hatás rajza mellett, melyet Eötvös korától vett s korára és nemzetére gyakorolt.

Terjedelme: 6—10 iv. Jutalma: 2000 korona.

A pályamunkák 1902. február utolsó napjáig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához nyújtandók be.

A jutalmat nyert mű az Eötvös-alap tulajdona, mely azt minden további tiszteletdíj nélkül b. Eötvös József összes munkáinak kiadásában fogja közzétenni.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A *gróf Teleki József jutalomért* 1902-ben szomorújátékok pályáznak, a középfajok kizárásával. A verses forma okvetetlen megkiváncsít, hasonló vagy közel hasonló társak felett.

Jutalma 100 arany.

A beküldés határnapja 1901. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

A *Farkas-Raskó-alapítványból* 200 korona hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elegia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény, vagy satira.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. — A pályázat eredménye a jövő évi márcziusi összes ülésen hirdettetik ki s a jutalom április 6-án utalványoztatik.

3.

Kivántatik színmű, melynek tárgya V. István, IV. László és III. Endre korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1902. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár a Kóczán-alapítványból“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

4.

A Péczely-regénypályadíjra 1899—1900. években megjelent, magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusok.

Pályaműnek tekintetik minden, 1899—1900. évkörben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hirlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hirlap) czímlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból. A csak folyóiratokban és hirlapokban megjelent munkák azonban beküldendők.

A pályadíj (2000 korona aranyban) csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatkak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1901. szept. 30-ig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

II. Már kihirdetett jutalomtétélek.

1.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1901-ben vigjátékok pályáznak, ide értve a vigjáték valamennyi faját. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kikitintetésre méltónak találják.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művét, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Venczel, Ottó és Róbert Károly korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vigjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1901. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár a Kóczán-alapítványból“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

3.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai, vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 200 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munkának tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítvány 1897. évi kamataiból 2000 korona.

A tervrajz és mutatóvány beküldésének határnapja 1901. szeptember 30.

5.

(Másodszer.)

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alap 1902. évi kamata: 1000 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A komikum elmélete.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A magyar helyesírás története a legrégibb írott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története, a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig.

Jutalma a *Lukács Krisztina* nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Kivántatik a művészet-történeti tanulmányokhoz bevezetésül szolgáló művészettani kézikönyv, mely az építészet, a szobrászat, a festészet és a sokszorosító művészetek művészi mivoltát és technikáit megfelelő képek kíséretében ismerteti.

Jutalma a Bésán-féle alaphoz 2400 korona aranyban.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű, a művészeti tudomány mai eredményeinek felhasználásával készült munka nyerheti el. A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz.

Jutalma a Gorove-alapítvány 1900. évre esedékes kamataiból 100 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

A természetutánzás elve és határai a görög-római elméletben és művészetben.

Határnap 1901. szeptember 30.

Jutalma a Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Kivántatik magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatása a XVI. század közepéig.

Határnap 1901. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítványból 2000 korona.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azontúl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Pályázat hirdettetik oláh-tannyelvű népiskolákban használandó oly gyakorlati magyar-nyelvtanítási könyvre és hozzávaló vezérkönyvre, mely a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi XVIII. t.-cz. végrehajtása tárgyában 1879. év június hó 25-én 17,284. sz. alatt kelt rendelettel kiadott miniszteri tervnek és utasításnak megfelelően a magyar nyelvnek a nem magyar ajkú népiskolák I., illetőleg II.—IV. osztálya számára előírt teljes tananyagát módszeres feldolgozásban magában foglalja.

Pályázhatni nyíltan a szerző megnevezésével, esetleg nyomtatott munkával is. A pályamunkák 1901. szeptember 30-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők be.

Jutalma :. Román-Petre (Petrovoszellő) község adományából ezer korona és időközi kamata.

A munka a szerző tulajdona marad.

A beérkezett munkák megbirálására az Akadémia három tagot küld ki és ezekhez csatlakozik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr megbízásából két paedagogus bíráló, kik egyúttal arról is véleményyt mondanak: vajjon engedélyezhető-e a nyelvkönyv a népiskolák használatára.

14.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyarj Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Az 1901. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1895—1901. évkörben megjelent történelmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1902. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A M. Tud. Akadémia a pesti magyar kereskedelmi bank alapítványából 2000 koronát tűz ki az 1897—1901. évi idő-körben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, a mely a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal. Ily mű nem léteben a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számot tevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Felszólíttatnak tehát mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájokat az 1901. év végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki azt, hogy oly be nem küldött munka is pályázhassék, a melyről a bírálóknak tudomásuk van.

3.

(Másodszor.)

Adassék elő az árpádházi királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó népeket is.

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassék elő a magyar hadi történet valamely nevezetesebb eseménye.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1902. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik oknyomozó tanulmány a földnek hitel által való megterhelhetőségéről az ország valamely vidékéről, lehetőleg egy megye területéről, tekintettel a birtokok terjedelmének főbb osztályaira.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1902. szeptember 30.

A jutalom az Első magyar általános biztosító társaság nevében csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

6.

Fejtsék ki hazánkban a mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre, az ország egyes jellegzetes vidékének beható megfigyelése alapján.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 1000 korona.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

7.

Kivántatik a legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda

8.

Mutattassék ki a hatás, a melyet b. Eötvös József gyakorolt a magyar jog- és államtudományok fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő 1901. szeptember 30

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka címlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lukács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

9.

(Másodszor.)

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy árúraktárak, kis üzletek, házalás — versenye egymás-

közt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és socialpolitikai következménye.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap 1901. szeptember 10.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítélte-tik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebecsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

10.

Fejtessenek ki az újabb társadalompolitikai eszmék köve-telményei, tekintettel magánjogi intézményeink reformjára.

Jutalma az Első magyar általános biztosító társaság alapjából 1000 korona.

Határnap: 1901. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda

11.

Adassék elő essayszerű földolgozásban Szent István ural-kodása.

Jutalma kisteleki Lévy Henrik alapítványából 1000 korona.

Határnap 1901. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. A jutal-mazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

A lélektan története Wolfftól napjainkig.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határidő 1903. szept. 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalma-zott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czimlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lukács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

13.

Adassék elő a magyarországi kisorosz (ruthén) nép törté-nete betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia föl van hatalmazva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

14.

Adassék elő a vidéki és városi népesség egymáshoz való viszonya hazánkban, különös tekintettel a belső vándorlásra és a vidéki népesség születési arányának alakulására.

Jutalma a Pollák-alapítványból 1500 korona.

Határnap: 1901. december 31.

A jutalom csak absolut becsű munkának ítélhető oda, s csak az esetben fizethető ki, ha a szerző igazolja, hogy a munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent. A jutalom ki nem adhatása esetében, kétharmada a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium kezelése alatt álló, a felvidék közművelődési céljaira szánt Körösy József-féle alaphoz csatoltatik, egyharmada pedig a M. Tud. Akadémia alaptőkéjének növelésére fordittatik.

15.

Adassék elő, minő haladást tett a közigazgatás tudománya a XIX. század második felében?

Jutalma a Sztrokay-alapból 100 arany.

Határidő 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

Fejtsék ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 720 korona aranyban.

Határnap: 1901. december 31.

A pályadíj csak absolut tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Kivántatik oly vizsgálat, mely a differential-invariánsok valamely osztályának meghatározását nyújtja, vagy legalább valamely osztályuk elméletét jelentékenyebb lépéssel előbbre viszi.

Jutalma a Tomori-alapítványból 2000 korona.

Határnap 1903. december 31.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának ítélhető oda. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

(Nyilt pályázat.)

Ajánlkozás kívántatik, mely a *mezőgazdaság* körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldását czélozó vizsgálatok tervezetét tartalmazza. Az 1901. december 31-ig az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb terv benyújtóját, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a M. Tud. Akadémia az 1902-iki nagygyűlés alkalmával a kivitellel megbizza és ugyanakkor megállapítja a kész munka benyújtásának határidejét.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha ezt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

(Nyilt pályázat.)

Ajánlkozás kívántatik, mely a *chemia* körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldását czélozó vizsgálatok tervezetét tartalmazza. Az 1901. decz. 31-ikéig az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtandó tervezetek megbirálása után a legjobb terv benyújtóját, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a M. Tud. Akadémia az 1902-iki nagygyűlés alkalmával a kivitellel megbizza, és ugyanakkor megállapítja a kész munka benyújtásának határidejét.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már kihirdetett jutalomtétélek.

4.

Kívántatik az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírása, Semmelweis tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával.

Jutalma a Vigyázó-alapítványból 1200 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kívántatik valamely növényesalád vagy nagyobb genus monographiája önálló kutatások alapján. A dolgozat tárgya mind

az élő, mind a fossil, virágos vagy virágtalan növények közül választható.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetű oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

6. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1901. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvtan, mely tárgyául a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli: a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és a régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívánatik) főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből merithető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is felhasználandók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan, Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak nemei szerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó, s mely a jelentéstant is, akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva, magában foglalja; *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat eseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzacsatolható a magyar nyelvtan-irodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. — *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddig-való engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül a szóképzéstanban, a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfo-

gadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számbaveheti a művelt nagy közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfeljebb 120 nyomtatott ív.*

2.

Kiváncsítik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfelelően a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikairók, a kik nemzeti mondáinkat fentartottak, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetirók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálandók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitünő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.*

3.

Adassék elő Magyarország archaeológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végeig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme* az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában az illustrációkkal együtt *legföljebb 150 nyomtatott ív*.

4.

Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív*.

5.

Kivántatik a Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatssa a zsinórmértéket az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodesiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív*.

6.

A feladat: Magyarország közgazdaságát úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesítésére, és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon

tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadás és tudományos kifejtése, hanem *a tanulságok irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a Magyar birodalom geológiájának leírása, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismereteinek fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, telepedési viszonyai, az üledékes képződéseknél pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonoságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között mutatkoznak, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfölbbe 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával, oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, a további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországból talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátserfiségei a chemiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse.

Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemeinek és fajainak meghatározása s elterjedési viszonyainak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morfológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termőhelyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. — Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növénygeographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitérítve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kívánatos, hogy a munka, tartalmát pontosan előtüntető, indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik a Magyar birodalom faunáját jellemző állatoknak oly összefoglaló munkában való feldolgozása, mely az állattan minden irányú művelőinek kézikönyvül szolgálhasson. A munka kettős feladatának megfelelően rendszertani leíró részében a hazai faunát az egész állatországgal összefüggésben tárgyalja, de a fősúlyt a hazai állatfajoknak könnyen felismerhető jegyek szerint való rövid leírására s máig ismert hazai elterjedésöknök megjelölésére fektesse.

Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővitené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívá-

natos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy feltünőbb, valamint hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állat-geographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszerezsen csoportosítva, valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

* . *

A pályadij külön-külön 20,000, azaz húszezer korona; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös *határideje 1901. szeptember 30-ika*, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel magyar nyelven írva tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélben ugyanazon jellege álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadijat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona: ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

Kelt Budapesten, 1901. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

HIBAIGAZÍTÁS.

Az *Akadémiai Értesítő* 136. füz. 194. lapján az alulról számított 6. sor helyébe „*Harmadik összes ülés*” irandó; a 195. lapon pedig a felülről számított 24-ik sor pedig így van helyesen: „*A III. osztály harmadik ülése.*”

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XII. KÖTET.

1901. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd elnöktől.

(Előadta a május 12-én tartott közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

Hálás szívvel, úgy mint tizenkét évvel ezelőtt, a mikor az irántam oly kegyes Akadémia először elnökévé választott, foglalom el most újra ezt a széket, hogy ünnepélyes ülésünkön üdvözöljem az egybegyülteket, Akadémiánknak jóakaró pártfogóit, szeretve tisztelt barátait.

Új választás azonban nekünk nem jelent új programmot; mi conservativok vagyunk; programmunk más nem lehet, csak az, melyet lángoló hazaszeretetével Széchenyi tüzött ki nekünk, az, a melynek megtartására hallgatag fogadást tett mindegyikünk, mikor ez Akadémia tagjainak sorába lépett, s a melynek eszményeit a kor igényeinek megfelelő módon becsületes munkássággal megvalósítani mindenkor legszentebb kötelességünknek ismerjük. Igénytelen szavammal én is csak ennek a programmnak s a belőle folyó feladatoknak és kívánságoknak kifejezésére törekedtem, valahányszor ünnepélyes üléseinken az Akadémia rendeltetéséről, reményeiről s néha bajairól is szóltam.

Engedje meg azonban a tisztelt gyülekezet, hogy ma némileg eltérjek a szokástól, és tudván, hogy ez ülés folyamában főtitkárunk amúgy is kimerítően fog szólni az Akadémia munkásságáról, egyik tudós társunk pedig le fogja róni ma is a hála adóját, melyet nagy alapítónk emlékének tartozunk, én magam e rövid üdvözetem után megnyitottnak nyilváníthassam az ülést, s most nem a szónoklat, hanem az előadás hangján más valamiről, egy elvont tudományos kérdésről beszélhessek.

A világ akadémiainak szövetezete, a mely a mult évben a mi Akadémiánknak is hozzájárulásával alakult meg, első feladatainak sorába egy fokmérés tervét vette fel, a mely az egész

afrikai szárazföldön át a Jóreménység fokától a Nilus torkolatáig terjedjen.

Az ilyen óriási vállalkozás, mely, mert nagyobb, semhogy egy elvégezhetné, az egész világ tudományos testületeit szellemi és anyagi erőik egyesítésére bírja, bizonyára többet jelent, mint néhány szaktudós vágyának kielégítését. Az egész emberiség közös ügye az, melytől nem vonhatja el érdeklődését annak egy művelt tagja sem. Nem felesleges s hiszem, hogy időszerű dolgot cselekszem azért, ha e fényes gyülekezet előtt megvilágítani töreksem magát azt a tudományos kérdést, mely általános érdekével és különös varázsával létre fogja hozni ezt a nagy vállalkozást is, a mint évezredek óta létrehozott már sok hasonlót. A föld alakjának kérdése ez. Erről, a megoldására irányuló törekvésekről s azok kapcsán bizonyos önzéssel, melyért már előre elnézésüket kérem, saját eddigi kísérleteimről és jövő terveimről szeretnék egyet-mást elmondani.

Földi örömeink színhelyét érdeklődéssel nézi minden ember s gyönyörűséget talál hegyeinek, völgyeinek, rónaságainak és vztükreinek alakjában, melyeket száz- és ezerféle módon leírni, művészi kézzel vagy engedelmes fénysugárral lerajzolni törekszik. Ne ezekre a szemmel látható, kézzel fogható részletekre fordítsuk most figyelmünket, hanem arra a csak képzeletünkben kidomborítható alakra, melyet a tudomány a földről mint egészről alkot magának és a melyhez mint egy épületterv alapjához viszonyítja mind ama részleteket, mikor elhelyezésüket a nagy egészen megállapítani törekszik.

A tenger vizei, ha egyszer igazán és maradandólag megnyugodnának, felületükön hű képét adnák ezen alak nagyobb részének, míg ennek folytatását a szárazföldek területén csak sokkal elvontabb okoskodásokkal tudjuk képzeletünk elé állítani. Határozott fogalmat róla csak úgy nyerhetünk, ha az alakító erőre, a nehézségre fordítjuk figyelmünket. Ez az erő, a mely minden, bármily magasan állót is, a mélységbe húz, valamely víz-medenceze cseppjeinek csak akkor enged nyugalmat, ha a felszínen egyik sem emelkedik a másik fölé, csak akkor, ha mint mondjuk, valamennyi egy színvonalon van. Ez a víz szintje, ez a nehézség által formált felület kisebb részeiben síknak mutatkozik ugyan, mint olyan tükrözi vissza képünket ivópoharunkban, mint sík tűnik fel akkor is, mikor a hegyi tó azürkék vizeiben gyönyörködünk, de arról, hogy mégis görbe, könnyen meggyőződhetünk, mint a hogy naponként meggyőződik a tengereken járó hajós, mikor észreveszi, hogy a víznek tömege miként földi még el szemei elől a sokszor epedve várt partot.

A nyugvó tengerek által meghatározott földalakot, vagy a mint a tudós nevezi a geoidot, oly módon terjesztjük ki gon-

dolatunkban a szárazföldek területére, hogy annak egyes részeit a tengerrel csatornákon át összekötött vízmedenczék által megvalósítva képzeljük.

Már az eddig mondottakból is felismerhetjük a nehézségek egy részét, melyek a geoid alakjának meghatározásánál fellépnek. Reá vonatkozó méréseinket nem magán a meghatározandó felületen, hanem azon kívül, rendesen más magasságban a szárazföldnek sokszor girbe-görbe felületén kell végeznünk. De bepilantunk a mondottak alapján abba a benső kapcsolatba is, melyben a föld alakja a nehézséggel mint alakító erővel áll.

Nem egyszerre, csak évezredes próbálgatás és sok tévedés után jutott el az emberi elme ehhez a belátáshoz.

A régiek, a Homeros korabeliek korongalakúnak képzeltek a földet s ezen a korongon helyezték el gondolatukban Görögország körül mindazokat a középtengerparti vidékeket, melyekig hajósaik eljutottak. Aristoteles korában azonban már általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a föld gömbalakú, s e nézettel együtt megszületett a fokmérés feladata. Ha t. i. a földet gömbnek tekintjük, úgy valamely felületén húzott legnagyobb kör meghatározott részének, például $\frac{1}{360}$ részének, azaz egy fokának hossza az egész földnek kerületét, más szóval a földnek nagyságát állapítja meg. A történet bizonyossága szerint úgy látszik, hogy az alexandriai Eratosthenes a Kr. születése előtti harmadik században volt az első, a ki a feladatot mai értelmében megoldotta. Szerinte a nap Felső-Egyiptom Syene nevű városában a nyári solstitium idején pontosan a zenitben áll, míg attól Alexandriában ugyanakkor $7\frac{1}{5}$ fokkal tér el. Ebből helyesen következtette azt, hogy a vizek szintjei, vagy a mi egyre megy, a függélyek irányai Syenében és Alexandriában $7\frac{1}{5}$ fokkal, azaz a kör kerületének $\frac{1}{50}$ részével hajlanak egymáshoz s e szerint ama helyek távolsága a föld kerületének $\frac{1}{50}$ részével egyenlő. E mérések alapján az egész földkerület hossza 250,000 stadionnal, egy foké pedig körülbelül 63,000 toise-sal volna egyenlő. Ez az érték egy tizedrészével nagyobb a ma jobban meghatározottnál.

Eratosthenes fokmérését mintegy 200 év múlva a Posidoniusé követte. Nemsokára azután Alexandria pusztulása véget vetett az ókori műveltségnek s vele minden ilyen tudományos törekvésnek. De csak álom volt az és nem halál, s a tudományos szellem az uralomra jutott izlam védszárnyai alatt, bár csak rövid időre, újra ébredt, újra alkotott s eltörülhetetlen betűkkel jegyezte be ébrenlétének emlékeit a tudomány történetkönyvébe.

A bagdadi kalifák ragyogó udvarából 827-ben, mérő-lánczokkal a kézben, két tudós csapat indult ki a végett, hogy a Sindjar pusztában egy-egy meridiánfoknak hosszát lemérje. Az

egyik csapat észak felé, a másik dél felé haladt, lelkiismeretes pontossággal mérve le útjának hosszát mindaddig, a míg odáig ért, a hol a sarkmagasság egy-egy fokkal megváltozott. Az eredmény a fok hosszára nézve az egyik mérés szerint 56, a másik szerint $56\frac{2}{3}$ arab mértföld volt. Kár, hogy az arab mértföldről ma már csak annyit tudunk, hogy az 24 vagy 27 hüvelykből állott s minden hüvelyke öt rozs-szem hosszával volt egyenlő. A rozs-szem hossza, mely ekként a földkerület mérésénél egységül szolgált, természetes mérték ugyan, de nagyon is bizonytalan.

A rövid ébrenlétre újabb hosszú álom következett. A kutató emberiség csak a XVI században veszi újra kezébe a mérő-lánczot és rudat, de azt többé le sem teszi, hogy folytatva a soká félbehagyott munkát, lakhelyének alakját és nagyságát megállapítsa. Ez újabb mérések közül az első bár jobb eszközökkel és sokban javított eljárással, lényegükben mégis csak az ókoriaknak ismétlései voltak. A gömbalak feltételezése s így a gömbön egy egyetlen ív hosszának megmérése a teljes megoldásra még jó ideig elegendőnek látszott. Egyszerre azonban új fény világította meg a kérdést, azt jóval bonyolódottabbnak s talán éppen ezért sokkal érdekesebbnek tüntetvén fel.

Richer, kit a párisi akadémia 1671-ben Cayennebe küldött, hogy ott csillagászati megfigyeléseket végezzen, egy ama korban ujdonságyszámba menő eszközt, ingaórát is vitt magával. Őrája Cayenneben naponta két percczel késett s ezért ingája hosszát $\frac{5}{4}$ vonallal kellett megrövidíteni, hogy helyesen járjon. A mikor pedig az óra két évvel később visszakerült Párisba, akkor sietett, s most a hiba kijavítására ingáját $\frac{5}{4}$ vonallal meg kellett hosszabbítani. Csodálkozást keltett s kétkedőkre talált ez a megfigyelés mindaddig, míg újabb tények nem igazolták helyességét.

A rejtély megoldását gyanította már Picard. pontosabb alakban kifejezte Huyghens, teljességében felderítette Newton. Szerinte a nehézséget a föld összes tömegeinek vonzása okozza, a melyek együttvéve nagyjában, de csakis nagyjában úgy hatnak, mintha egy középpontban volnának összehalmozva. Ehhez a tömegek vonzásából eredő erőkhöz azonban még a föld forgásából származó középpontfutó-erő járul, a mely az aequator kerületén a legnagyobb és a vonzó erővel éppen ellentett, a sarkokhoz közelebb fekvő vidékeken pedig ennél kisebb s csak egy összetevő részével a vonzás ellenében irányított. Így ez a középpontfutó-erő az aequatornál a legtöbbet, a sarkok felé közeledve mind kevesebbet és kevesebbet ront le a vonzás hatásából, tehát az eredő erő, mely nem más mint a testek esésében és az inga lengéseiben nyilvánuló nehézség az aequatornál a legkisebb, a sarkoknál pedig a legnagyobb lesz. És tovább,

mért kivéve az aequator pontjait s a sarkokat a középpontfutó-erőnek másutt mindenütt van egy olyan összetevő része is, a mely merőleges a vonzás irányára, azért ez az erő nem tűrhetné meg a föld mozgékony tömegeinek, például vizeinek gömbalakban elhelyezkedését, még abban az esetben sem, ha ez a vonzás mindenütt egy ugyanazon középpont felé volna irányítva, annál kevésbbé akkor, ha a valóságnak jobban megfelelő, ezt a feltevést elejtjük. A földnek alakja e szerint nem lehet gömb, valami lapult forgási testnek kell lennie, úgy a mint arról már Huyghens meggyőzte kortársait, mikor megmutatta nekik, miként lapul le gyors forgatása közben a nedves agyaggolyó.

Bocsánat ez elvont fejtegetésekért, nem nélkülözhetjük azokat, ha meg akarjuk érteni, hogyan bővült ki a kezdetben oly egyszerű feladat s a tudomány milyen úton haladt tovább annak megoldásában.

Most már az lett a kérdés, valóban lapult-e a föld, s ha igen, mekkora ez a lapultsága? Fokmérés adhatta meg erre is a választ, csak hogy már nem egy egyetlen fokmérés, hanem csak több ilyen, lehetőleg különböző szélesség alatt végzett. Mert ha a föld nem gömb, úgy nem lehetnek egyenlők valamely meridiánja mentén az egy-egy foknak megfelelő ívek hosszai sem, azoknak a Newton okoskodása szerint a sarkoknál nagyobbaknak, az aequatornál kisebbeknek, azaz délről észak felé növekedőknek kell lenniök. A régi fokmérések eredményei ilyen finomabb megkülönböztetések felismerésére nem voltak alkalmasok már azon bizonytalanság miatt sem, mely hosszegységük értékének utólagos megállapításához fűződik.

Először kínálkozott erre alkalom azon nagy fokmérés kapcsán, melyet a francziák Colbert védnöksége alatt 1680—1683-ig, majd 17 évi megszakítás után 1700—1718-ig végeztek Páristól észak felé Düinkirchenig, dél felé pedig a spanyol határig több mint 9 foknyi ívre terjesztve ki azt.

A véletlen, vagy talán a hibák ördöge, ugyanaz, a mely ott ül a betűszedő szekrénye mellett s tévutakra vezeti még a tudóst is, ha megfigyeléseiben nem eléggé óvatos, meghamisította az eredményt. A fok hossza a lemért déli részeiben nagyobb, északi részeiben kisebbnek mutatkozott, éppen ellenkezőleg, mint azt Newton elmélete követelte. A francia tudósok táborában nagy lett a fölgerjedés; akadt közöttük olyan is, a ki nemzeti diadal egy nemét látta abban, hogy volt a ki egyszer hibában érte az angolok csalhatatlan Newtonát. Még fokozódott az öröm, a mikor Cassini Strassburg és St. Malo között először mért le egy hosszúsági ívet; e mérésének eredménye a Newton-ellenesek nézetét megerősíteni látszott. De az angolok rendíthetetlen bizalommal ragaszkodtak nagy mesterük véleményéhez, a francziáknak

műveleteik hiányos voltát vetvén szemökre, a mely nem is tellette lehetővé a fok hosszában oly kicsiny különbségek fölismerését, a minők az e méréseknél egybevetett, egymáshoz nagyon is közel fekvő területeken fönnállhatnak. Húsz évig tartott a tollharcz, míg végre a francziák újból a tettek mezejére léptek.

Az 1735-ik év májusának 16-án Bouguer, La Condamine és társaik, koruk legtökéletesebb csillagászati és geodetikai eszközeivel fölszerelve, hajóra szállottak, hogy akkor még hosszú és fáradságos utazás után a quito-i fensíkon, tehát az aequator alatt mérjék le a fok hosszát.

Csak több mint tíz év múlva, regénybe illő kalandok után tértek vissza hazájokba, már nem is együtt, hanem a féltékenységgel szenvedélye által hajtva s egymástól elszakadva és különböző utakon, versenyezve abban, ki hozza meg a hírt, mint első, hazájába. Ez a hír Newton diadala lett. A kérdés el volt döntve. De ez a nevezetes fokmérés még egy más tekintetben is nagy szolgálatot tett a tudománynak. Az első volt, mely a föld alakjának meghatározására szolgáló módszerek sorába fölvetette az inga lengéseinek megfigyelését is, a mely úgy, a mint először gyaníttatta a lapult alakot, azóta annak részletesebb tanulmányozásában is nélkülözhetetlenné vált.

Bouguer és La Condamine még haza sem tértek, mikor a párisi akadémia, Maupertuis vezetésével, egy másik tudós csapatot küldött ki a lappok földére. Ettől fogva egész napjainkig, majdnem folytonos egymásutánban következnek a fok hosszának megméréseire és a föld alakjának meghatározására alakuló vállalkozások. Köteteket lehetne írni történetükről. A különböző nemzetek mintegy versenyeznek abban, hogy tudósaikat e célra szolgáló jobb és jobb fölszereléssel lássák el s a XIX. században már állandó tudományos intézetek is keletkeznek, melyeknek feladata a föld alakjára és a nehézségre vonatkozó részletes munkálatok teljesítése. (Csak mi nem tettünk még ilyesmit.) Óriási anyag halmozódik így fel, mely a kérdést általánosságában megoldásához közelebb viszi ugyan, de részleteiben újabb kérdésekre vezet.

Newton korszakában s a reá következő században még csak az volt a kutatás tárgya: lapult-e a föld és mekkora a lapultsága? Ma, a mikor a legmegbízhatóbb fokmérések eredményeinek egybevetése kétségtelen bizonyossággal megmutatta, hogy a különböző meridián-vonalak görbülete nem egyenlő, tehát a föld nem szigorúan forgási test: minden egyes meridián-ív megmérése különös érdeket nyer.

Az olyan vállalkozások, a minő, ha megvalósul, az afrikai fokmérés is lesz: már nem csupán arra valók, hogy a lapultság átlagos értékéhez egy újabb adattal járuljanak, hanem a tudományra nézve fontosak, a felvilágosításokért is, melyeket ma-

gukban adnak azon vidék görbületi és nehézségi viszonyairól, a melyen áthaladnak. A tudományos érdeklődéssel még egy, inkább gyakorlati szükséglet is egyesül: ez a helyes és pontos térkép-készítés, mely csak akkor lehetséges, ha ismerjük a felületet, melyhez a lerajzolandó vidék helyzetét viszonyítjuk. Ma már egy önállóvá vált tudományszak: a geodesia foglalkozik ezekkel.

De ez a geodesia, eddigelé használt módszereivel, fokméréssel a függ-ön irányának és az inga lengésének megfigyelésével még nem ad teljes megoldást. Megállapíthatja ugyan mintegy vázlatos körvonalakban az egész föld alakját, fölismerheti és tanulmányozhatja az egyes vidékeken föllépő, úgynevezett rendellenességeket, de hogy milyen a nehézségszülte felület, milyen alakú a vizek szintje éppen ott, a hol állunk és közvetlenül körülöttünk, merre és mennyivel görbül, merre és mennyivel változik rajta a nehézség: minderre eddig használt eszközeivel megfelelni nem tud. Úgy van vele, mint a messzire látó, a ki jól látja a távolban kékellő hegyeket s gyönyörködni tud bennök, de nem tudja elolvasni a levelet, melyet kezében tart s mely talán örömhírt hoz neki. Vagy hogy egy más, már előbb használt hasonlattal éljek: meg tudja mérni a tenger görbeségét, de nem a pohárba öntött vizét. Eszközeinek érzékenységet s ezzel megfigyelő képességét sok ezerszer kellene fokoznia, hogy ezt tehesse.

Ezt próbáltam meg én.

A középkor előítéleteinek és csodaszereinek lomtárából előkerestem a varázsvesszőt s azt nem imádsággal, nem is ördögösséggel, hanem a vesszőhöz, melyről a varázs az idők folyamán amúgy is lekopott, jobban illő mechanikai érvelésekkel arra birtam, hogy feleletet adjon. Az igaz, hogy nem arra kértem, hogy rejtett kincseket mutasson; arra sem, hogy ellenségeimet, ha vannak, megjelölje; csak azt kívántam tőle: engedjen bepillantani annak az erőnek rejtélyeibe, mely e földön mindent mozgat, minmindennek kijelöli helyét.

Nem azért, hogy csodálkozást keltsek, inkább a könnyebb megértetés kedvéért mutatom be itt az általam használt módszert és eszközt ilyen majdnem reklamszerű szavakkal. Csak azt a tudást megelőző physikai érzést szeretném ekként fölkelteni, mely a varázslat eszközeinek kigondolásában oly sokszor megnyilatkozott. Erre kell támaszkodnom magyarázatomban itt, a hol szigorú mechanikai tárgyalásokba nem bocsátkozhatom.

Régi időkben csak előérzet volt; ma tudjuk azt, hogy egy test vonzza a másikat, s így a vessző, még ha nincs is különös varázsa, más testek behatása alatt azok irányába törekszik helyezkedni. Csakhogy ezt a hatást nemcsak az arany, hanem az ólom,

sőt a polyva is, és nemcsak a rossz ember, hanem a legerényesebb is gyakorolja s annak nagysága nem a test piaczi értékétől, hanem egyedül mérlegen megmérhető tömegétől függ. Ilyen egyszerű egyenes vessző az általam használt eszköz is, végein különösen megterhelve és fémtokba zárva, hogy ne zavarja sem a levegő háborgása, sem a hideg és melegnek váltakozása. E vesszőre minden tömeg a közelben és a távolban kifejti irányító hatását, de a drót, melyre fel van függesztve, e hatásnak ellenáll és ellenállva megcsavarodik, e csavarodásával a reáható erőknek biztos mértékét adván. A Coulomb-féle mérleg különös alakban, ennyi az egész. Egyszerű, mint a Hamlet fuvolája, csak játszani kell tudni rajta, s úgy mint abból a zenész gyönyörködtető változatokat tud kiesalni, úgy ebből a physikus, a maga nem kisebb gyönyörűségére, kiolvashatja a nehézségnek legfinomabb változásait. Eljárásommal bármely helyen, a hol eszkömet fölláthatom, meg tudom határozni azt, hogy merre és centiméterenként mennyivel változik a nehézség, azt is, hogy mennyivel hajlik el iránya, mikor magasabbra emelkedünk, és megállapíthatom, milyen az alakja a földfelület bár csak tenyérnyi nagyságú részének, merre görbül erősebben, az a kicsiny vízfelület, a mely egy pohárban elfér, a melynek eltérését a sík alaktól azelőtt legföljebb gyanítani lehetett.

A nehézségnek és a föld alakjának ilyen finom és részletes vizsgálata egyszersmind mély betekintést enged azon tömegek elhelyezésébe, melyek ez erőre és ez alakra befolytnak. De ne ámítsuk magunkat, az egyes tömegek hatását az összes hatásból különválasztani nem könnyű feladat, azt csak a tömegek különböző sűrűsége alapján s csakis nagyjában tehetjük. Azért kincsek keresésére nem való ez az eljárás, de igenis biztossággal következtethetünk segélyével kisebb sűrűségű anyagok között nagyobb sűrűségűek jelenlétére, például az alluvium laza rétegei alatt lejtőket és hegylánczokat alkotó közettömegekre.

Elégedjünk meg egyelőre ezzel, mert már így is módunkban van biztosabb alapokra fektethetni a földkéreg architektúrájának tanát, némi bepillantást nyerve olyan mélységekbe, melyekhez szemünk egyáltalában nem hatolhat és fűróink el nem érnek.

Több mint tíz évi munka és javítgatás után, ma már egy bizonyos fokig megállapodottnak mondhatom módszeremet. Kiállta az a tűzpróbát a Gellért-hegy tövéen és a Ság-hegy tetején, a hol adatainak helyes voltát a felszínen fekvő tömegeknek kiszámítható hatásaival ellenőrizhettem, laboratoriumomban és szt-lőrinczi kertemben pedig segélyével már a mélységben elterülő tömegeket tudtam fölsímerni. Valóban érdekessé azonban az ilyen kutatás csak úgy válik, ha azt nagyobb területre terjesztjük ki. A mult télen a befagyott Balatonon volt erre először alkalmam. Ott több mint

harmincz különböző állomáson végzett mérésekből meg tudtam állapítani, merre görbül erősebben, merre kevésbbé a nyugvó vizek szintje, merre és mennyivel nagyobbodik a nehézség s mindezek alapján a jég és víz és a fenék homokja alatt egy Kenesétől majdnem Tihanyig elhúzódnó tömeg-fölhalmozódást, mondjuk, egy hegyszerinczet fedeztem föl.

Azzal a kíváncsisággal, melylyel az utazó ismeretlen vidékekbe jutván, annak hegyeit és völgyeit kutatja, jártam én is a Balatonon. Az én ismeretlen vidékem ott feküdt mélyen, a jég sima tükre alatt; nem láttam s nem is fogom látni soha, csak eszközöm érezte meg és mégis mily nehezen váltam el tőle, mikor a jég olvadása gyorsan partraszállásra kényszerített.

A mikor onnét eljöttem s különösen a mikor megfigyeléseim adatait rendezve, az ilynemű kutatások helyességéről meggyőződtem, akkor egy új és nagyobb vállalkozás terve érlelődött meg agyamban.

Itt lábaink alatt terjed el, hegyek koszorújával övezve, az Alföld rónasága. A nehézség azt lesimítván, kedve szerint formálta felületét. Vajjon milyen alakot adott neki? micsoda hegyeket temetett el és mélységeket töltött ki lazább anyaggal, a míg létrejött ez az aranykalászkokat termő, magyar nemzetet éltető róna?

A míg rajta járok, a míg kenyerét eszem, erre szeretnék meg megfelelni, erre kérek támogatást.

Jelentes

a M. Tud. Akadémia 1900. évi munkásságáról.

Szily Kálmán fötitkártól.

(Felolvasta a május 12-ikén tartott közülésen.)

Tisztelt közönség!

Ez idén 70 éve — 1831 február 14-dikétől február 24-ikéig — tartotta Akadémiánk első nagygyűlését, s a február 14-iki egyszersmind legelső ülése is volt. Szállása még nem volt, az üléseket elnöke lakásán, a szervita-téri Teleki-házban tartotta; ott gyűltek össze az elsők: Teleki, Széchenyi, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Toldy, Vörösmarty, kik a magyar irodalomnak ma is elsői közé tartoznak. Mikor egy harmad-századdal utóbb — 1865 április 24-én — az Akadémia saját palotájában tartotta legelső ülését, az elsők közül már csak az egy Tldy jelenhetett meg.

Megalakulásakor a Magyar Tudós Társaság nem volt tudományos akadémia. Célja nem a tudomány művelése. Ez csak

eszköz az igazi célra: a magyar nyelv kiművelésére. A Rendszabások első pontja megállapítja, hogy „a' m. tud. Társaság a' tudományok és szépművészségek minden nemeiben a' nemzeti nyelv kimiveltetésén igyekszik *egyedül*.” 1842-ben Széchenyi az ő híres elnöki beszédében hosszasan foglalkozik az akkoriban hangoztatott váddal: „mit ér s mit használhat az oly intézet, mely négy fal közt jobbadán csak szókat gyárt, mondatokat simit s beszédköröket illeszt. Valami gyakorlatira, polytechnikum vagy praeparandiák föllállítására kellett volna egyesíteni erőnket, olyasra, mi az életbe vág” — mondogatták akkor. Széchenyi, szokása szerint, a helyes egymásutánt s a fokozatos fejlődést védelmezte. A fokozatos fejlődés be is következett. 1856-ban indítványozza Toldy a történelmi, 1858-ban Wenzel Gusztáv az archaeologiai s 1860-ban Csengery a statisztikai (most közgazdasági) és a matematikai és természettudományi állandó bizottságok föllállítását. Ekkor már nem egyedül a nyelv kiművelése, hanem a tudomány fejlesztése a főcél, egyelőre még csak a hazai viszonyokra alkalmazva. De már egy évtized múlva (1870-ben) a Csengerytől készített s ma is érvényben levő új alapszabályok határozottan kijelentik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia célja: a tudomány és irodalom művelése és terjesztése, s ennek eszköze, kizárólag kötelező eszköze: a magyar nyelv. Így lett a kezdetben nyelvművelő társaságból lassanként tudományos akadémia, nevének mind a két jelzőjét híven megőrizve. A tudomány kosmopolita, de az intézet, mely neki itt e hazában oltárt emel, nem lett hűtlen azon eszményhez, mely alapítója előtt lebegett. „Nemzeti létünknek egy *révpártjával*, egy *örével* többje legyen” — mondá Széchenyi. Részt vehetünk a külföldi akadémiák együttes tanácskozásain, a mint már három év óta részt veszünk kiküldött képviselőnk (Heller Ágost rt.) által a londoni bibliographiai conferentián, hogy végre-valahára bevezessük matematikai és természettudományi irodalmunk termékeit a világirodalomba, részt vehetünk a szövetkezetbe állott tudományos akadémiák ülésein, a mint ezt csak imént tettük Than Károly és Goldziher Ignác r. tagok kiküldésével a párisi Assemblée générale-on — mindezek tudományos értékünk emelkedéséről tanúskodnak a világ színe előtt s a mellett a nemzeti szempontnak is szolgálatot tesznek. Mentől magasabb talapzaton áll az ör, annál messzebb tekinthet körül s a kötelesség-teljesítés tudatában nyugodtan tűrheti a lennállók megmondolatlan becsméréseit.

E kettős szempontból ítélje meg, kérem, a t. közönség Akadémiánk működését általában, valamint azt a részletes jelentést is különösen, melyet az Akadémia mult évi működéséről, tájékoztatás kedvéért, külön füzet alakjában is kinyomattunk.

1900-ban 27 osztályülésen összesen 67 felolvasás tartott, ú. m. az irodalom és művészet köréből: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Vadnay Károly r. és Badics Ferencz, Csengeri János, Hegedüs István (két ízben), Némethy Géza, Pecz Vilmos l. tagok; a nyelvtudomány köréből: Szinnyi József r., Ásbóth Oszkár (két ízben), Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác (két ízben) Munkácsi Bernát l. tagok; a történettudomány köréből: Czobor Béla, Fejérpataky László (két ízben), Fraknoi Vilmos, Mátyás Flórián, Thallóczy Lajos r., Békefi Remig (két ízben), Borovszky Samu, Csoma József l. tagok; philosophiait: Böhm Károly, társadalom-politikait Ásbóth János l. tagok. Feltűnő hogy a jogtudomány és közgazdaság ezúttal teljesen elmaradt a napirendről; a matematika köréből: König Gyula r., Staeckel Pál k., Farkas Gyula, Kürschák József, Rados Gusztáv, Tötössy Béla l. tagok; a csillagászat köréből: Kövesligethy Radó l. t. (két ízben); a physika köréből: Schuller Alajos r. tag; a chemia köréből: Lengyel Béla r. t. (két ízben) és Winkler Lajos l. t.; a physiologia és orvostan köréből: Högyes Endre r., Jendrassik Ernő l. tag; az állattan köréből: Horváth Géza r., Daday Jenő (két ízben), Méhely Lajos (két ízben), Mocsáry Sándor l. tagok; az ásvány- és földtan köréből: Franzenau Ágoston, Schmidt Sándor l. tagok, ez utóbbi két ízben és a III. osztály ülésein még 16 nem-tag részéről.

Mindezen felolvasásokról, noha nem egy közülök, mind tárgyánál, mind eredményeinél fogva, bővebb méltatást érdemelne, csak sommásan számolhattam be, de két ünnepélyes fölolvásról mégis külön kell megemlékeznem. Készt erre a kegyeletos hála, melyet az ünnepelek emléke iránt érezünk s a köszönet, melylyel az ünneplőknek tartozunk.

Pár év előtt Akadémiánk Duka Tivadar t. tag indítványára elhatározta, hogy Körösi Csoma Sándor emlékezetét minden harmadik esztendőben egy-egy, az orientális tudományok körébe tartozó fölolvassal föl fogja újítani. E sort a mult évben gr. Kuun Géza t. tag nyitotta meg „Ismereteink Tibetről“ czimű fölolvassával, behatóan méltatva Körösi Csoma halhatatlan érdemeit a tibeti philologia terén s részletesen megismertetve az újabb kutatások eredményeit.

Vörösmarty születésének százados évfordulója alkalmat nyújtott a nemzetnek, hogy a nagy költő emléke iránt érzett háláját újra kifejezhesse. Az országos ünnepély rendezését, Akadémiánk hozzájárulásával, a székesfehérvári Vörösmarty-kör vállalta magára s a nemes feladathoz méltóan oldotta meg. Akadémiánk testületileg jelent meg az ünnepélyen s koszorúját mélyen tisztelt elnökünk tette le az ottani szép szobor talapzatára. És külön is megünnepeztük Vörösmarty emlékezetét egy rendkívüli

összes ülésben, a melyen Gyulai Pál rt., Vörösmarty életirója, tartotta az ünnepi beszédet. A százados évforduló maradandó emléke lesz a budapesti Vörösmarty-szobor, melynek létrehozásában a fő érdem Rákosi Jenő társunkat fogja illetni.

Akadémiánk már 1891-ben elhatározta, hogy Magyarország ezeréves fennállását a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfőknek kritikai kiadásban való közrebocsátásával fogja megünnepelni. A monumentális munka, melynek előkészületeiről s munkatársairól régebbi jelentéseimben már beszámoltam, a múlt év végén jelent meg száztiz nagy negyedréte-alakú íven s magában foglal mindent, a mi a honfoglalás korából, akár külföldi, akár hazai, — írott vagy földből kiásott — emlék fönmaradt. Méltó e nagy mű a nemzeti ünnephez, melynek alkalmából készült, s ha utóhangnak nevezné is valaki, nem hangzik el, mint annyi sok szép beszéd, mert ez egy maradandó tett hirdetője.

E kútfő-gyűjtemény pragmatikus feldolgozásának tekinthetjük Pauler Gyula művét: „A magyar nemzet története Szent-Istvánig“ mely, a Pesti Első Hazai Takarékpénztár Fáy-jutalmával kitüntetve, szintén a múlt évben jelent meg. Korra előző toldaleka ez Pauler néhány év előtt közzétett nagyobb művének, melyben a magyar nemzet történetét Szent Istvántól 1300-ig írta meg; ennek folytatását Thallóczy Lajostól várjuk, kit Akadémiánk a vegyeslázi királyok korának megírásával bízott meg I. Mátyás haláláig.

Ugyancsak az Árpád-királyok korának történetébe vág Karácsonyi János pályakoszorúzott munkája: „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig“, melyből az I. kötet A-tól F-ig a múlt évben jelent meg s a II. és talán a III. is az idén fogja követni. Az I. kötet 57 s az egész mű 173 régi nemzetség közéleti szereplését, birtokviszonyait s leszármazását tárgyalja s a harmadik kötetet a korán elhunyt Csergheő Gézának a nemzeti czímerekről szóló tanulmánya fogja berekeszteni.

Százados tartozást rótt le Akadémiánk a Magyarországi Latinság Szótárának elkészíttetésével. Fontos mű ez nemcsak a hazai jog- és történettudomány, hanem általában a latin philologia szempontjából is. Az anyag összegyűjtését, megmagyarázását és szerkesztését, az Akadémia megbízásából, Bartal Antal rt. vállalta magára s ügyszólván egymaga is végezte. A tanügy terén nagy érdemeket szerzett férfinak ez lesz a legnagyobb irodalmi érdeme. A mű a Franklin-Társulat kiadásában jelenik meg, s mint értesülök, 74 iv (A-tól R-ig) már ki van nyomtatva s legkésőbb július havában az egész közre lesz bocsátva.

A Magyar nyelv új nagy szótárának előmunkálatai is serényen haladnak előre. A múlt évben 107 munkatárs 180,000

adatot szolgáltatott be. Ha ily mértékben halad a gyűjtés továbbra is, a szótár nyomatása tiz-tizenkét év múlva megindulhat.

Tiz-tizenkét év sok időnek látszik. De az ilyen nagy munkához sok idő is kell. A Grimm-féle német szótárnak első kötete 1854-ben jelent meg s az egész mű még ma is jó messze van a befejezéstől. A Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótárhoz az anyaggyűjtés 1832-ben indult meg s utolsó kötete 1876-ban — tehát negyvennégy év múlva látott napvilágot. Az új nagy szótárra már nem fog ennyi idő kelleni. Hiszen ma mennyivel több előmunkát áll rendelkezésre, mint fél századdal ezelőtt, s az új szerkesztők ugyancsak nagy hasznát vehetik majd Czuczor-Fogarasi szótárának is, a mit még nem régiben oly divat volt lenézni és becsmérteni. Okulni fognak tévedésein, de fel is fogják használni azt a temérdek nyelvkincset, mely benne föl van halmozva.

Mégis tizenkét év sokunknak csakugyan nagy idő. Mult évi nagygyűlésünk óta is kilenczen költöztek el Akadémiánk tagjai sorából. Az Igazgató-tanács tagjai közül május 28-án *Hollán Ernő* és augusztus 8-án *Szlávy József*. Mind a kettő mint mérnök kezdi pályáját; amaz, a vezérkarnál, ez a bányákban; mind a kettő már 1848-ban kitünteti magát, amaz vitézsége, ez tapintata és közigazgatási talentuma által. Tehetségeikkel s jellemöikkel felküzdik magukat az ország intéző államférfiai s az ország igazi nagyjai sorába s Akadémiánknek hű barátai s buzgó tanácsadói maradnak végső leheletig. — A rendes tagok közül december 21-én *Imre Sándor*, a nyelv- és irodalomtörténet nagyérdemű munkása, az orthologiai mozgalom egyik megindítója, s mikor ez már túlzásba csap át, őva intő mérséklője; február 12-ikén *Jekelfalussy József*, az országos statisztikai hivatal főnöke s Akadémiánkban majd egy évtizeden át a közgazdasági bizottság előadója; márczius 20-án *Fodor József*, a közegészségügynek s a vele kapcsolatos természet-tudományi ágaknak önálló fejlesztője, lelkes tanára, szerencsés népszerűsítője s hazánkban úgyszólván első apostola. — A levelező tagok közül április 9-én *Halász Ignác*z, Budenz egykori kedves tanítványa s hű követője, az összehasonlító magyar nyelvészet egyik leglelküismeretesebb buvára s a mellett a gyermekmese-irodalom szorgalmas munkása; április 28-án *Laufenauer Károly*, a budapesti egyetemen az elmekörtan tanára, ki tudományával szakjának, szenvedő embertársainak s a magyar kulturtörténetnek is jeles szolgálatokat tett. — A külső tagok különben is nagyon megritkult sorából két világhírű nevet törölt ki a halál; október 28-án *Müller Miksa* és január 14-én *Hermite Károly* nevét. Ez utóbbi a lefolyt század végső negyedének egyik legnagyobb matematikusa, amaz pedig egyik leghíresebb nyelvésze. Müller Miksának, a nagy szanszkrit nyelvésznek és mytho-

logusnak neve szélesebb körökben is ismeretessé vált a nyelvtudományról tartott fölolvasásai által, melyek majd minden nyelvre, a magyarra is, lefordítottak s mindenütt, nálunk is, serkentőleg hatottak. Többször meglátogatta hazánkat s élénken érdeklődött tudományos fejlődésünk iránt. — Áldott legyen az elköltözöttek emléke!

Hálás kegyelettel tartozunk azok emlékének is, a kik hagyományokkal gyarapítják Akadémiánk alaptőkéjét. Szláv József 10.000, Hollán Ernő 2000, Palásthy Géza közel 24.000, Nagy Ferencz több mint 6000, Busbak Ádám 700 és Hanzély Ignáczné 200 koronát hagyott az Akadémiára. Hála a nemzet áldozatkészségének, már nem oly szegény a Magyar Akadémia, mint fél századdal ez előtt, de aránylag nem is oly gazdag, mint némelyek hinni vagy hírlelni szeretik. Hiszen a bukaresti román akadémia vagyona már három év előtt meghaladta a hét millió frankot, holott a mienké ma is még csak kevéssel lépi túl az öt millió koronát, s ebből is két millió egy alig jövedelmező palotába van fektetve.

Engedje meg a t. közülés, hogy befejezésül Akadémiánknak egy újabb, már a jelen évben hozott határozatáról is tehessek említést, egy oly határozatról, a mely szélesebb köröket is érdekelhet s a melyre nézve szükséges a közönséget idejekorán fölvilágosítani. Az Akadémia „helyesírási szabályairól“ óhajtanék még egy pár szót szólani. A magyar helyesírás ma is azon az alapon, a szófejtés és kiejtés békés alkuján nyugszik, melyre az Akadémia hetven évvel ezelőtt fektette. Nálunk nincsenek oly elvi különbségek s oly óriási eltérések, a minők a németeknél egy negyedszázad óta s a francziáknál legújabbban mutatkoznak. Nálunk csak egyetlenegy fontos kérdésben van lényeges eltérés. Nem a *c* vagy *cz* több mint félszázados küszködésére, nem is az *a ki*, *a mely*, *a hol* egybeírására, vagy különírására gondolok. mert ezek bizony, valljuk meg, nagyon alárendelt jelentőségű kérdések. Igen fontos kérdés, elvi jelentőségű kérdés azonban az idegen szók írása. Eddig az volt az alapelv, hogy csakis a meghonosodott idegen szókat írjuk magyarosan. Igaz, hogy ez az elv nagy szabadságot enged az író tetszésének: mely idegen szókat tartson meghonosultaknak? De ennek az elvnek mégis van egy hatalmas tiltó ereje, t. i. az, hogy azokat az idegen szókat, a melyeket senki sem tarthat meghonosultaknak, nem szabad magyarosan írni. Annál inkább meglepő volt, mikor a helyesírási szabályok új átvizsgálása közben, egy olyan részről, a honnan azt semmikép sem lehetett volna várni, a nyelvtudományi bizottság részéről a következő indítványt tették: „az idegen szók közül nemcsak a meghonosultak, hanem azok is, a melyek a művelt emberek beszédében mindennaposak,

magyarosan irandók.“ Nyilvánvaló, hogy ez indítványt a M. Tud. Akadémia nem fogadhatta el s különösen most nem, mikor a lázas munkájú hírlapok gondatlanságából s az országgyűlési szónokok pongyola beszédéből annyi fölösleges és annyi rút idegen szó vegyül a műveltek mindennapi beszédébe. Az a mi szerencsétlenségünk nekünk magyaroknak, hogy soha semmiben sem tudunk mértéket tartani. A XIX. század elején nem tartottunk mértéket sem a nyelvújításban, sem a purismusban, utóbb pedig az orthologiában s most nem tartunk mértéket az idegen szók használatában. Ha minden idegen szónak, a mit most a művelt emberek beszédében minden nap hallani, azonnal polgárjogot adunk s a saját helyesírásunkat rájuk is alkalmazva, őket mintegy magunkénak valljuk, kitarjuk a kaput oly idegen szók beözönlésének is, melyekre egyáltalában szükségünk nincs s a melyek, ha ily előzékenységben részesülnének, az eddig helyettük használt jó magyar kifejezéseket végkép kiszoríthatnák s nyelvünket egészen elcsúfítanák. Mutassa meg a bevándorlott idegen szó az ő szükséges voltát, az ő nélkülözhetetlenségét; küzdje ki magának a polgárjogot, s ha tényleg meghonosodott, akkor fogadjuk csak be magunkénak. A M. Tud. Akadémia egyik hivatása, úgy akarta Széchenyi, hogy „a magyar nyelvnek őre s révpártja legyen“. Rosszul teljesitené kötelességét, ha efféle veszedelmes indítványokat el nem utasítana magától.

Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus.

Gaal Jenő 1. tagtól.

(Előadta a május 12-iki közülésen.)

Az újabbkori tudományos kutatások folyton meggyőzőbb módon bizonyítják be azt a sok világos elme által már régen sejtett és vallott nagy igazságot, hogy minden szerves mozgó teremtmény életének alaptörvényei azonosak e földtekén. Mindinkább közfelfogássá válik az is, hogy a haladás és folytonos fejlődés követelményeinek van alá vetve minden. Ennél fogva a szerves és szervetlen világ is bámulatos kölcsönhatást gyakorolnak egymásra, melynek célja szintén nem más, mint az általános tökéletesedés. Az idő és tér végtelenségében a nagy és kicsiny egyaránt próbára teszi és kétségbeejti emberi képességeinket, melyek segítségével úgy látszik csak azt szabad megtudnunk, a mi helyzetünk s abból folyó kötelességeink megismeréséhez szükséges. A mi azontúl van, az csak bámulatunk tárgya lehet, melynek azonban erkölcsi hatása szintén támogatni van rendeltetve abban álló emberi hivatásunk betöltését, hogy az ösztönök mellett a lét alaptörvényei iránti öntudatos engedelmeskedés által a világtökély érvényesülésének legkiválóbb alakjai legyünk e földön. Nem ismeretünk, hanem csupán bámulatunk tárgya lehet tehát az a nagy ok is, melynél fogva a természet bőkezűen hintette el az élet magvait mindenfelé, hogy a hol kedvező feltételei megvannak, az fokozódó erővel érvényesüljön. De ezen érvényesülésnek más fajok életében megvan a maga természetes határa, mely nélkül az alsóbbrendű lények szervezeti tökéletlenségükkel megfordított arányban jelentkező óriási szaporodó képességük folytán rövid időn elborítanak az egész földtekét. Minthogy azonban az ily teremtmények a magasb rendűeknek — mint táplálékaik — létfeltételét képezik, elharpódzásuk mindenfelé csak annyiban következik be, a mennyiben szükséges, hogy a tökéletesb életformák fentartásának és fejlődésének eszközeiként folyton kellő mértékben meglegyenek. Arról, hogy a faji és nemi kiválasztás útján végbe menő tökéletesedés általános érvényű, megmásíthatatlan alaptörvényének legfőbb oka és legbensőbb lényege tulajdonképp miben áll, eddig semmifele tudomány kielégítő felvilágosítást nem nyújt, de a mindenre kiterjedő haladás szabályszerűsége oly kétségbevonhatatlan óriási

tünemény, mely a szerves világ szakadatlanul kibontakozó átalakulásának jelenségeit és ennek a szervetlen világgal való összefüggését egyedül alkalmas megmagyarázni.

Az ember a tökélyesbülő fejlődés jelzett törvényének épp úgy alá van vetve, mint a többi teremtmények. Az éppen úgy küzd a külvilággyal, ezek között a szerves világ mindenféle elemeivel, sőt a saját nemének más fajaival is, mint a többi élő lények. Küzdelme azonban a létért, mivel társas, e mellett pedig kiválóan értelmes és erkölcsi valóval is bíró lény, sok tekintetben különös módon megy végbe. A természet mint mindenben, az emberiség körén belül is céljainak eléréséhez fontos eszköz gyanánt alkalmazza a versenyt. A fajok e versenye a legkiválóbb eszes és erkölcsös társas lénynél tehát csak ebbeli sajátos előnyeinek felhasználásával válhatik reá nézve eredményessé. Azért ezek az előnyök főleg a küzdelmi hatékony csoportosulás mellett hasznosíthatók annak javára. Az egyénnel a természet mindenütt nagyon mostohán bánik el, az ennél fogva a társas teremtményeknél általában, és így különösen az embernél is a fokozatos kapcsolatban jelentkező közösségekre igen nagy mértékben van utalva, azonban viszont a főközösség ereje is az egyedek minőségétől függvén, amaz ez utóbbiak gondolása és ápolásával saját létérdekeit igyekszik megóvni.

Azon emberi legnagyobb tömörülés ismerendő el tehát a faji létért való küzdelem versenyében igazi egységnek és az emberi szervezkedés kiindulási pontjának, melynél az egyén és a csoportosult tömeg érdekközössége a legteljesebb. Ez pedig az összes eddigi fejlemények tanúsága szerint más, mint a nemzet, nem lehet. Ezek szerint a dolog természetéből foly, hogy a legfejldöttebb és a legönérzetesebb ember is épp oly kevésbé lehet valóban önjelentőségű lény, mint nem bírhat szabályszerű életműködés által jellemzett igazi szervezettel, mert hiszen a fajok életre-halálra szóló versenyének abban kell végbe menni, az egész emberiség sem. A nemzet ellenben az e küzdelem terén neki osztályrészül jutott feladatnál fogva, hogy ennek eleget tehessen, szükségképp önjelentőségű szervezet. Mint ilyennek a főbb csoportosulásokból álló részei kölcsönösen feltételezik egymást. Ez a csoportosulás nem, életkor, származás, foglalkozás és műveltség szerint alakulhat, s azokon belül verseny csak bizonyos mértékig jelentkezik, mert vele szemben hatalmasan érvényesül az egymásra-utaltság, melynek célja, hogy az egész nép képező nemzeti közösség együttes gyarapodása minél nagyobb mérvű lehessen. E végből azután a közösség érdeke a bármely tekintetben erősebbtől a valóban gyengébbek javára áldozatot kíván.

Az emberi csoportosulás nemzeti alakulása e szerint ter-

mészetünkéből folyó követelmény és oly adott jellegű tünemény, melynek előidézése, mellőzése, vagy alapjaiban való megváltoztatása nem tőlünk függ. — A nemzetek keletkezése természetes folyamat levén, azt csak befolyásolni és irányítani, de nem mechanikusan megindítani, vagy feltartóztatni tudjuk; ez minden egyes, bármily hatalmas tényező erején túlterjedő vállalkozás lenne. A nemzetek leszármazás és más nemzettöredékek vagy népiségek beolvasztása által párhuzamosan keletkeznek és gyarapszanak. Főismérvök a közös nemzeti öntudat, mely határozottan szívósabb kapocs, mint a közös eredet, vagy még a különben szintén hatalmasan összetartó közös nyelv is. Ezek a tényezők ugyanis nem minden esetben akadályozzák meg azt, hogy az egynyelvű, különösen nagyobb közösségben a centrifugális erő le ne győzze a vonzás centripetális erejét. Csak a közös nemzeti öntudat önt az egyénekbe ragaszkodást és önfeláldozó szeretetet az őket minden irányban megvédeni képes egész iránt; azok nélkül a nemzeti lét sohasem fog szilárd alapon nyugodni. És igaza van a nemzetgazdaságtan napjainkban legkiválóbb angol művelőjének, Marshall Alfrédnak, hogy azok a nemzetek bírnak legtöbb kilátással a fenmaradásra, melyek tagjai közül a legszámosabban hajlandók magukat feláldozni az egészért. Ez alatt mindazáltal nemcsak a halállal való bátor szembe-nézést, hanem az egész életre kiterjedő oly munkásságot is kell érteni, melyet az egyén a nemzeti lét érdekében rendez be és folytat. A nemzet iránti mindenre kiterjedő hűség a polgári erény, melynek fő jellemvonását az okos és célszerű odaadással minél jobban élni akarás, de ha a nemzet javáért kell, esetleg minden dicsőségre való kilátás nélkül is meghalni kész önfeledtség képezi.

Nem volna az ember eszes, erkölcsös lény, nemzeti társadalma pedig nem volna szerves alakulás, ha mindez erőművi úton is elérhető lenne. A nemzet haladásához az emberek belsőjében többé-kevésbé élő vagy szunnyadó erkölcsi erők megmozgatása szükséges. Ehhez pedig mindenekelőtt oly emberek kellenek, a kik a saját lelkiütem megnyilatkoztatása által azok hurjainak mintegy visszhangzó rezgését tudják másokban előidézni. — Különösen vagyunk alkotva; reánk más, mint az emberi, közvetlenül nem hat. A nagy világot csak emberi képek alakjában ismerjük. Az csupán mint emberi létünk színhelye érdekel bennünket: hozzá való viszonyunk felismerése bármily magasztosan nyilatkozzék meg, s nagy alkotója felé bármily vallásosan emelkedjünk is, benne való hittünk emberi lelkünk dicsőülésénél nem egyéb. Az ókorban, melynek képzelme a kiváló férfiakból félisteneket teremt magának, az istenségek határozottan emberi alakot öltöttek. A félmívelt népek ezt kevesebb tökélylyel ma szintén utánozzák; sőt a művelt népek nagy zöménél az

antropismus különféle nyilvánulása is csaknem kiirthatatlannak látszik. — Emberre tehát jó vagy rossz irányban csupán emberek képesek hatni és pedig mindig csak úgy, ha annak lelkületét eszméik és példák által befolyásolni, ennek pedig öntevékenységet megindítani képesek.

Az ily gondviselészerű férfiak küldetését senki sem jelölte meg találóbban, mint a „legnagyobb magyar“, midőn azt mondta, hogy a vezérek nem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek, és azzá akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz hiven eszméik és javaslaik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bízta, hogy a földnek saját tengelye körüli forgását kitalálja, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét felfedezze, sem Franklinra, hogy az égből a villámszikrát, a zsarnokoktól pedig a bitortlott jogart elragadja. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogczím, protekció és kinevezés nélkül futották meg. De megbízatásuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban fölvilágosítsák és vezessék. „A kik velem“ úgymond „nincsenek megelégedve, azoknak nem kívánok egyebet, minthogy nálam jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájok által jobban erősítsék meg azt, a mit hirdetnek. Akkor leghevőbb tanítványuk én leszek és nem fogom kérdezni azt sem, hogy ki bízta rájuk ezt a szerepet?“ De hasznát a közügyek élén csak az hajthat és vezér jogosan csupán az lehet, a ki lát ott is, a hol másokra nézve minden homályba van burkolva. Az önismeret és mások bizalma jelölheti ki az eltökélt akarattal bíró világos elmének a maga tekintélyes helyét. „Azonban egy hősies érzelmű, erős agyvelőben oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához“. Így azután meglesz hatalma is arra, hogy „egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbítsa meg“.

A magyarságnak, mióta külön népiségekből először alakult nemzetté, mindazon korszakaiban, midőn emelkedett, ilyen irányadó vezérférfiai mindig voltak. Ellenben hanyatlásának összes korszakait a valóban előkelő szellemek jelentkezésének hiánya jellemzi. — Egy ily nagy hanyatlás csaknem négy századdal ezelőtt összetörte ezt a nemzetet. Azóta minden bajunknak legfőbb forrása abban a körülményben rejlett, hogy a nemzeti létért való küzdelemben a multak hibáit és hiányait nem tudtuk elég sikeresen jóvátenni és kipótolni. Míg végre a XIX. század második negyedének köszönhetjük, hogy az a magyar nép töredékeit újból egésszé alakítván, a nemzetek sorába ismét beléphettünk.

Jó sorsunk úgy akarta, hogy e faj egy olyan kiváló férfiú

születése és a maga iránti szeretetnek és odaadásnak benne való felébresztése által bizonyítsa be életképességét, a ki összes külső viszonyainál s szellemi és erkölcsi benső értékénél fogva minden nemzet kebelében, ha ott születik, az igazi próféták, a valódi hősök és a korszakot alkotó reformerek sorába emelkedett volna. Ha Széchenyi István a nagy vallásos mozgalmak korszakában lát napvilágot, talán vallásalapító vagy újító lett volna; ha a nemzeti létért a harcztéren folytatott küzdelmek idején éri őt a férfi kor, valószínű, hogy vagy a nemzeti hadak diadalmas nagyjai között, vagy a Leonidások és szigetvári Zrinyi Miklósok sorában szerepelt volna. De mivel Magyarországon oly korban élt, midőn az összetört nemzet részei rendi, felekezeti különbségek, territorialis szerkezetű igazgatás és kiváltságos osztályainak szűkkeblű viselkedése folytán az életérdekű szerves egységben összeolvadni képesek nem voltak, ő a békés reformok terén lett a nemzet első napszámosává.

Volt tehát valami igaz abban, a mit Kossuth Lajos a Kelet Népére válaszul írt könyvében mondott, hogy az őt megelőző korszak teremtette Széchenyit. Kétségtelen, hogy működésének kiindulási pontját és alapját az adott viszonyok és az általa itt talált állapotok képezték. De viszont az is igaz, hogy a Széchenyi-ben működött isteni szikra ezekre a viszonyokra és állapotokra annyira visszahatott, hogy ennek következtében ő maga teremtett egy új korszakot. Mert legnagyobb részt az ő működésének és példájának köszönhető, hogy az említett időszak alatt a hazafias, kötelességtudó s fenkölt szellemi és erkölcsi tulajdonainknál fogva becses férfiaknak egész gárdája keletkezett, a kik az általa megkezdett nemzetalkotást hathatósan előmozdítván, később nagy válságokon is keresztül törve, egyelőre ismét biztosították a magyarság nemzeti létét.

Habár a tizennyolczadik század utolsó és a tizenkilenczedik első évtizedeiben ugyanis a nemzet életének gyökereire mért csapások visszahatásaképp a magyarság sok kiváló képviselőjében felébredt volt már annak tudata, hogy a nagy átalakulás korszaka bekövetkezett, s költők, nyelvészek, történetírók, a nemzet képviselével megbízott követek, a megyék szónokai és közemberei mind számosabban hirdették is azt, hogy a magyarság akkori jelene sem dicső múltjának nem felel meg, sem a jövő fejlődésének szilárd alapjául nem szolgálhat: senki sem volt közöttük a ki részleges reformeszméknél és ötletszerű javításoknál egyebet tudott volna felmutatni. — E mellett minél élénkebben éltek a nemzeti aspiratiók a kiváló hazafiakban, annál nagyobb volt bennök a kétség is aziránt, hogy az előttük feltornyosuló nagy nehézségekkel szemben azok megvalósulása vajjon sikerülni fog-e valaha? A multon és annak nagyságán való szeretetteljes,

de bánatos csügghettség, mely csak egy árnyalatban különbözött a csügghedéstől, fogta el a kebleket és bénította meg az elméket. Az egész köz- és magánélet a pangás, legfeljebb az álmodozás s a nagyság utáni tehetetlen esengés jellegével bírt. E révedezés közben a fölfogások nem tudtak egymáshoz közeledni. A részek között századokon át fennállott visszavonás és széthúzás állandóan megmaradt s a néptöredékek hatályos kölcsönössége az ellentétek eltüntetésére alkalmas nagy harmoniában nem tudott helyreállni.

Ennek a nagy közszükségnek mibenlétét értette át és mentő gondolatát találta meg gróf Széchenyi István. Ő volt képes legalaposabban felfogni azokat a tényezőket, melyek egybeműködése a nemzeti újjászületést maga után vonhatta. A bajnak és orvosszerének már felismerése és szabatos, tüzetes megjelölése is halhatatlan nevet biztosított volna neki, mert az ilyen eszme életképes nemzetnél később is kikél és előbb-utóbb megtermi a maga gyümölcseit. De Széchenyi István nagysága az ilyen nemzeti vezéreszmék szerzőinek dicsőségénél sokkal nagyobb. Ő nemcsak belátta, hogy nemzeti lét nélkül a magyarság elpusztul, nemcsak felismerte képességét és hivatottságát az önálló nemzeti küzdelemre, nemcsak megállapította az eszközöket, melyekkel az e végből szükséges átalakulás keresztül is vihető, hanem teljesen átértve fájának jellemét, helyzetét és összes viszonyait, s felismerve a saját erejét és kiváló állásának kötelességeit, ámbár tudta, hogy annak, a mire vállalkozik, minő nehézségei, sőt számos irányban mily nagy veszélyei vannak, a Franklin példája nyomán induló gondos önművelés és a lord Brougham irataiban foglalt figyelmeztetések folytán sok mindenre kiterjedő előkészület után a nemzet-alakításnak oly nagyszabású tervét állapította meg magában, melynek minden részlete, a mint most már valóban elhihetjük neki, lelkiismeretesen ki volt dolgozva. — Hatalmas kezdeményeinek, melyekkel reformtevékenységét megindította, sikeres keresztülvitele e tervnek lényeges alkatelemét és lélektani mély megfigyelésre valló bevezetését képezte. Tudta ő jól, hogy reformeszméitől közvetlen hatást csak úgy várhatott, ha azoknak hasznosságát a sok kétkedni hajlandó és minden áron kétkedni akaró kiváltságos magyar előtt kézzel fogható eredményekkel tudja bebizonyítani és ezáltal a kicsinylés minden nyilatkozatát elhallgattatni képes. E gyakorlati sikeres kezdemények nélkül Széchenyi annyi reformellenes tényező között hazánkban sohasem lehetett volna a helyzet urává.

És valóban nagy szerencsének mondható, hogy Ő mind azon tulajdonokkal bírt, melyek a múlt század második negyedének elején az eredményes reform-tevékenység megindításához csakugyan szükségesek voltak. De viszont szerencse az is, hogy nem korábban jött, mert nem valószínűtlen, hogy az akkor még elő

nem készített talajon nagyobb szabású működést épenséggel nem fejthetett volna ki, és csaknem biztosra vehető, hogy Ő is a Martinovics összeesküvésbe bonyolódott kiváló férfiak sorsára jut, a kiket a még ki nem fejlődött, rendkívül erőtlén magyar közvélemény bámulatos közönynyel veszni engedett. Minden helyzetnek úgy látszik más emberekre, vagy legalább másképp fejlődött és nevelt vezérekre van szüksége. Gyakran fordul elő az a jelenség, hogy az egyik nemzedék kisebbszerű, de hangvaszorgalmu munkára van utalva, hogy a vállain felemelkedő másik nagyobb szabású eszméket valósíthasson meg, minélfogva ugyanazon egyén két egymás után közvetlenül következő korszakban nem állhat a helyzet kívánalmainak egészen a magaslatán. A ki oly kidomborodott egyéniséggel bír, hogy az egyik korszakban annak bélyegét hatalmas eszével és akaratával képes az egész társadalomra rányomni, később a talán legnagyobb részt általa megváltoztatott viszonyok folytán, melyekhez éppen erősen kifejlődött alanyiságánál fogva nem tud alkalmazkodni, azt az emberek nem akarják már uralni, s a tolongó közéletnek közvetlenül ható vezére többé nem lehet.

Gróf Széchenyi István is a magyar nemzeti élet újjáalakulásának csak tiz éve alatt, 1830-tól 1840-ig, volt a helyzet ura. Ekkor ő mindazon tulajdonságokkal bírt, melyek a szellemek nagy áramlatának irányításához szükségesek voltak. A kiváltságos osztályok körében is kimagasló előkelő állása; történeti nagy neve, melyet reá a nemzet haláljával környezett atya hagyott; származása mindkét részről olyan nemzetségektől, melyek a nagy áldozatokra is kész fajszeretetről voltak ismeretesek; családjának a nemzet és trón iránti egyforma hűsége, mely ugyan sok félreértés és kellemetlenségnek lett úgy őseire, mint reá nézve is kútfeje, de a mely nélkül az egyik vagy másik rész bizalmatlansága abban az igazságtalan, veszedelmes korszakban őt csakhamar elnémitotta volna; neveltetése, mely eleinte magyar volt, de folytatása nem itthon történt, minélfogva szellemi ruganyosságát sem a hazai akkori iskoláztatás, sem a mint ő magát kifejezi „más ifjúkori bűnök nem bénították meg”: a katonaságnál talált az a becses alkalom, mely részére az önfeláldozás, az altruismus gyakorló iskolájává lett; a művelt egész külföldnek már ifjú korában történt ismételt beutazása alatt szerzett széles látóköre; tehetségének és hullámzó kedélyének a legbonyolultabb viszonyok között is csaknem látnoki intuítióban való tetőzése: küldetés-szerű kiváltsággal képesítették őt a nemzet újjáalkotásának reformatori hivatására. — Gróf Széchenyi István jellemzése a benne észlelhető nagy, de csodálatosképpen kivétel nélkül kibékülő ellentétek miatt nem könnyű feladat. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes szív embere egyesül. A magas

eszményi felfogás és a gyakorlati érzék; a tiszta ethikai álláspont és a réalpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatra kész fajszeretet, s az ildomosság és a vallásos melegségű emberségség; a feladatok egészének szem elől sohasem tévesztése és a társadalmi teendők legkisebb részletei fontosságának átértése; a legtávolabbi célok merész kitűzése, de e mellett az annak megközelítéséhez vezető úton szükséges okos egymásután megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy, s a tisztult mennyei élvezetek utáni sóvárgás és a teljes megfélemezés önmagáról, a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettök pedig a nemzetért szenvedett vértanúságban való kárpótlás-kérés: mindezek együtt képezik azt a nagy lélektani problémát, melyet a Széchenyi István jellemének lehet nevezni.

Meg volt győződve arról, hogy a nemzetet nem a hatalmunk köréből kiesett multon való merengés, hanem a jelen szükségének kielégítése és a jövő hathatós előkészítése által lehet megmenteni. Abba tehát mindenek előtt oly önbizalmat kívánt önteni, mely kész a legnagyobb nehézségekkel is szembe szállani. Erejének fokozása és részeinek kiegészülése végett központosítani és nagyobb összetartásra bírni igyekezett a társadalmat. A magyar nyelv erejét és fejlődési képességét nem győzven eléggé bámulni, annak a maga természetes jogaiba való helyezésétől a nemzet részeinek tömörítése tekintetében igen sokat várt. A tisztult és nemesbült nemzetiség ápolását, mert az isteni eredetű, elébe tette az alkotmány fejlesztésének, mert ez csak emberi mű. Különben a szabadságról az volt a felfogása, hogy az nem illet meg egyaránt minden népet. A szabadság teljessége csak az oly nemzetnek való, mely azt önfegyelmezése által a renddel meg tudja egyeztetni. A haladást tehát biztos alapra fektetendő, azt mindenki önreformjával akarta megindítani, e végből pedig a haladási vágyat kívánta minél több emberbe beoltani. Minden tényezőt megragadott, mint mondani szokta volt, „mindent utilisálni“ törekedett. A legaprólékosabb dolognak lélektani hatását fürkészte és lehetőleg alkalmazta; a nagyobb nyomatékú tényezők hasznosításaért pedig, a minő a nemzet és a trón között fennállott nagyfokú bizalmatlanság eltüntetése, áldozatkészségében nem ismert határt. Ez az áldozatkészség az anyagiak odaadásán s ennek állandóan tehetése végett saját gazdálkodása és életmódjának teljes átalakításán, az emberi erőt fölülmuló titáni munkásságon, egészségének csaknem teljes elhanyagolásán kívül főleg abban az önmegalázkodásban állott, melyet szükségesnek vélt, hogy tervei megvalósulásának társadalom-politikai erkölcsi hatását az emberileg lehető legnagyobb mértékben biztosítsa. Miután pedig a huszas évek alatt is nagyon kockázatos lett

volna a Bécsben visszatetszésre találó politikai reformokkal lépni fel, de mert ő ezeket különben is csak később megérendő kérdéseknek tartotta, kezdeményeit a kormány által el nem nyomható, loyális, óvatos módon, okos számítás alapján kizárólag a társadalmi működés terén indította meg.

Ismerjük a történelmünkben páratlanul álló óriási hatást, melyet egyedül erős erkölcsi és még csak az ezek által is kitaktikázható állami lanyha tényezők mozgásba hozatalával az első nagyobb művének megjelenésétől számított tíz év alatt előidézett. Hogy mily lelkiismeretesen járt el, arról naplóiban foglalt folytonos tépelődései, de hogy ezek daczára mily határozottan lépett fel, arról első három nagy irodalmi munkájának tartalma és a velők elért rendkívüli hódítás tanuskodik, mely a hazai szellemvilágnak kivétel nélkül minden terén észlelhető volt.

A nemzet kezdett bizni önmagában, sőt önérzete tíz év alatt jobban is megerősödött, mint azt Széchenyi kívánnatosnak tartotta. Mert habár azt hirdette, hogy Magyarország lesz, ő bensejében mindig arról volt meggyőződve, hogy voltaképp csak lehet, ha tudniillik a nemzet a maga létfeltételeinek eleget teend. Az ország nyelve mindinkább elfoglalta a köz- és társas életben az őt jogosan megillető helyet. A központosítás gyorsan haladt előre; a társulás szelleme is rohamosan terjedt. Nyomában egy sereg kisebb-nagyobb szabású reformer és tervkovács keletkezett, a kik jórészt az ő példája után indulva, de az ő szellemi s erkölcsi ereje, készsége és tervszerűsége nélkül szintén kezdeményeztek a társadalom terén. A kiváltságos osztályok kezdték felfogni azt a visszás helyzetet, melybe az országot főleg a nemesi előjogok juttatták. A társadalmi reformokat azért sok előkelő szellemű férfiú azok gyorsaságához hasonló ütemű politikai reformokkal akarta kiegészíteni, és biztosításuk végett az államhatalmat is meg akarták szerezni.

Széchenyi a nemzetet még gyengének, a közvélemény pedig pedig őt a legjobb esetben késlekedőnek és túlságosan loyálisnak tartotta. Legjobb barátja, báró Wesselényi Miklós, még midőn azokkal szemben, a kik tébolyát a félrevonulhatás céljából tettetettnek állították, 1848 szeptemberében védelmére kelt is, azt mondta róla, hogy az általa megkezdett nagy és örökké becses reformirányhoz később hűtlenné lett és annak sokat ártott.

Széchenyi csakugyan erőteljesen fékezni akart volna, nemcsak mert tartott a végletekre hajló magyar természet túlzásainak fenn és lenn egyaránt káros, sőt végzetessé válható következményeitől, hanem mivel a maga rendszerébe már nagyon beleélt volt magát. Ő talán emberfeletti, de minden-esetre magyar ember feletti dolgot kívánt, midőn a politikai élet terén is oly kiszámított, higgadt, soha meg nem zökkenő visel-

kedést követelt, a minő a dolog természete szerint esetleg a társadalmi tevékenység mezején, de ott is csak erős vezérlét és a nemzet részéről nyilvánuló osztatlan bizalom mellett lehetséges.

Eppen a társadalom terén elért sikerek tették lehetővé, hogy a politikai erélyesebb működés is meg ne induljon. De ezen a téren Széchenyi több fontos okból már nem gyakorolhatott oly uralmat, mint a másikon. Készültsége, vérmérséklete és szellemének egész iránya ellentétben állott ennek még lehetőségével is. Jogi és államtudományi tanulmányai főleg a későbbi önművelésen, továbbá az egyszerű megfigyelésen s nem a rendszeres iskolázottságon és a gyakorlat által szerzett saját tapasztalatain alapultak. Ő megkapóan érdekes, rögtönző szónok volt, de a parlamenti szónoklás imponáló hatalmával már ideges természeténél fogva sem bírhatott. A nála életszükséggé vált lázas tevékenységgel a politikai küzdelmek vezetőjében különösen akkor, midőn meglepő vívmányokat hamarjában nem lehetett felmutatni, oly szükséges biztos nyugalom nem férhetett meg. Ő a barátságot a magánéletben is könnyen feláldozta, ha az általa egyedül fontosnak tartott közérdek ezt kívánni látszott; a politikai barátságot még kevesebbre becsülte. A következetességet az exigenciák és megalkuvások művészetét képező gyakorlati politikának természetével alig összeférő és a gyanút úgy szólván kihívó merevséggel csak a czélok utáni hű s kitartó törekvésben és semmiképp sem az eszközök és bajtársak megválasztásában is kereste. A nemzeti eszmény csak egy fél lépéssel való megközelíthetésének is ő az összes melléktételeket nem egyszer sokkal hamarabb volt kész feláldozni, semhogy jó pártember lehetett volna. A politikában pedig nem az absolut igazság hanem a mindenkorli helyzet követelményeinek az emberek czélszerű vezetésétől és igazgatásától függő tényleges megvalósítása az uralkodó szempont. Ő ellenben sokkal nagyobb bölcsész és ethikus volt, semhogy, nem a saját személyes megalázkodása, hanem a gyakorlati élet dulakodásai közt az elveknek azok feláldozása nélkül való módosítása tekintetében elég hajlékony lehetett volna.

Ennyire nem tudván pártember lenni, hogyan válhatott volna politikai pártvezér belőle, a ki kénytelen a helyzet minden fonákjaival és a párttagok, továbbá a közvélemény, szóval az összes hatalmi tényezők valamennyi általa nem módosítható gyengéivel is megalkudni.

Széchenyi mindezt nagyon jól tudta, azért midőn még be nem fejezett alkotásait és azok társadalom-politikai tekintetben oly nagy horderejű sikerét a Kossuth által megindított és táplált erőteljesebb politikai áramlattól komolyan félteni kezdte, és belátta, hogy azt a legteljesebb önfeláldozással sem lenne képes feltartóztatni, az általa feltétlenül szükségesnek tartott mérsékeltebb politika

vezérének a higgadtabb hazafiak szélesb köreiben már akkor óriási tekintélynek örvendő Deák Ferenczet jelölte ki. Csakhogy csupán személyes előzékenységgel az összes mérsékelt elemek tényleges tömörítése és a politika természetének megfelelő eljárás elfogadása nélkül a hevesebben hullámzó áramlatot akkor már senki sem kerithette volna hatalmába. Széchenyi pedig csak az elsőre tudta magát elhatározni, a másodikra a jelzett okok miatt ő nem lehetett alkalmas, a harmadik engedményre pedig sohasem tudta magát elhatározni.

Rendkívül érdekes e tekintetben két közleménynek egymás mellé állítása, mert az nemcsak az előbb mondottakat erősíti meg, hanem Széchenyi egész politikai felfogását és viselkedését is élesen megvilágítja. A híres szent-gróti levél, melyben Deák Ferencz a Széchenyi által részint közgazdasági, részint gyakorlati politikai okokból nem pártolt védegyelet mellett tör lándzsát, arra bírta őt, hogy annak tartalmát egy nagyobb hirlapi közleményben tüzetesen elemezze. E cikk ide vonatkozó részeinek veleje a következő: Földi pályája végén még függetlenebbnek érzi magát, mint volt valaha és tudja, hogy lelkiismerete teljesen tiszta. Azért tessék, ítéljenek róla kimélet nélkül vagy most, ámbár az előktől igazságot alig várhatni, vagy akkor, midőn többé már nem nem leszen. Ez a függetlenség és lelkiismereti tisztaság diktálja neki a szavakat, melyeket Deákhöz intéz. „Czélunk egy, ő is orvosa a nemzetnek, én is az vagyok. Mindkettőnk életének legfőbb vágya a nemzetet felgyógyítva virágzásra juttatni. Csak a gyógyítás módjára nézve térünk el egymástól. Én a gyógyulás folyamatát lehetőleg következetesnek, minden rázkódástól mentnek, a visszahatást lehetőleg kikerülőnek és természetesnek óhajtanám látni. Deák a védegyelet kérdésében mesterséges eszközöket kíván alkalmazni és a nemzetiség fejlesztésénél elfoglalt álláspontját sem osztom egészen. Az én szavaim nem sokat nyomnak a latban, mert kijöttem a divatból; Deák ellenben a nemzetnek kedvence. Hitelét nem kívánom megrontani, de még csorbitani sem. Ezt nem is tehetném, mert az ő hitele nem alapszik szemfényvesztésen, minél fogva az a megtámadtatás által csak tisztulna és emelkednék. Ha Deák mélyebbre s messzebbre lát és többet tud, a mit szívesen elismerem, viszont én több ideig és több szempontból láttam, mint ő. Tizenkét évvel idősebb vagyok. Magyarországot kívülről-belülről ismerem; jártam a világot eleget s onnan is mindig Magyarországon függött tekintetem. Holott Deák igen kevés kivétellel Magyarországot csak Magyarországból látta; ez bátorít a felszólalásra. — De nem az a fődolog, hogy Deák vagy én találjuk-e el jobban a hon baját; a fődolog az, hogy akárki, de sikeres kurát végezzen. Valamint Deák nem fog az én szavaimra

vakon esküdni, úgy én sem vagyok képes világos meggyőződéssem ellen cselekedni. Ha Deák, feltéve, hogy az magyar és alkotmányos szellemű, a kormánytól még sem vár semmit, a saját erőnköt pedig elégnék tartja arra, hogy magunkat minden veszélytől megóvhasunk és önerőnkéből felemelkedhetünk arra a magas állásra, melyet okvetlenül el kell érnünk: akkor maradjunk ugyan barátok, de politikai útaink szétváltak. Ha ellenben ő azt hiszi, hogy a monarchia és a saját érdekeitől vezettette a kormány hajlandó lesz magyar és alkotmányos szellemben cselekedni, honunkért, ha neki e részben csak egy szikra reménye is van, ha továbbá fejlődő erőnköt, miként én, ő is csak a kormány támogatása mellett véli hazánk szebb jövőjének biztosítása végett hasznosíthatónak: akkor egy politikai úton haladunk. Ez utóbbi esetben felkérem őt, hogy álljon egy párt élére, mely az udvartól és népkegyől egyaránt függetlenül a kormánynyal tart, vagy annak eljárását gáncsolja a szerint, a mint az hazánk nemzeti és alkotmányos kifejlődését nem ellenzi vagy akadályozni törekszik. Egy ily párt élére állani senki sem alkalmasabb, mint ő, mert az ehhez szükséges összes tulajdonokkal hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben bír, mint bárki más. Lépjen tehát elő, legyen legnagyobb jótévője honunknak, mert mindazon tiszta szándékot, mely bennünket eltölt, magunkban nem vagyunk képesek megvalósítani, s arra az udvari rokonszenv nélkül hiában törekednénk. Eddig vagy csúszott-mászott a magyar, vagy kevélen fenyegetődző hörcsögi állásba helyezkedett. Egyik eljárás sem helyes. Ausztriával egybe vagyunk házásítva. Nem állunk ugyan egy korona, de egy fejedelem alatt. Azért viszonyos érdekeink mindinkább tisztába hozandók. Külsőleg még hagyján, de bensőnkben nem a legőszintébb vonzalommal viseltetünk egymás iránt. Itt lenne az ideje a kölcsönös okulásnak. Türelemre és okosságra van szükségünk; szövevényes viszonyaink kiméletet és bölcseséget kívánnak. Becsülteessük meg a magyar nevet mindenfelé, legyünk az oknak valóban derék népe és éljünk a lehető legjobb háztartásban azokkal, a kikkel az Ég egybe házásított bennünket. Az idő mindent megfejt és útbaigazít; várjunk ettől is valamit. Az emberiség előre törtet s nincs oly nemzet, mely a saját lábain megállani nem iparkodnék. Mindez mellettünk harczol, ha várni tudunk, de egyszersmind, ha szalmaláng helyett csertűz fog buzogni ereinkben. Ön az, kiben minden tehetség összpontosul, hogy a Magyarországot minden bajaiból, tömérdek önmegtagadással, munkával és állhatatossággal ugyan, de végre mégis kivezetni képes párt élén állhasson. Talán azt fogja állítani, hogy nem bír azzal a tehetséggel, mely az ily vezérséghez megkívántatik. Ezt azonban csak szerénysége mondatná Önnek, a ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva, a

szétágazó erőket egyedül képes oly vágásba hozni, mely tüdvre vezethet. Minden oldalon bizalmat tud gerjeszteni és ez oly adomány, melyet Ön a haza javára használni köteles. Továbbá nem ismerek oly hiú magyart, pedig ennek a fajtának nem vagyunk híjával, a ki Önnek elsőségét el nem ismerné, a mi megint oly körülmény, melyet Önnek a honra nézve használatlanul hagyni szintén nem szabad. — Ha egy ily független párt megalakul, legyen vezetőnk! Lesznek ugyan hatalmasabb védői és nagyobb tehetségű elősegítői, mint én vagyok, hanem hogy hübb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, azt bajosan hiszem.“

Deák Ferencz e felszólításra nem felelt, a mit Széchenyi igen rossz néven vett tőle. Évek mulva, midőn már egy kabinetnek voltak tagjai, szemrehányást is tett neki e miatt, mire Deák Ferencz következőleg nyilatkozott: „Ha én akkor a szóban levő czikkre válaszolok s eltérő felfogásomnak adok kifejezést, valószínűleg örökre elidegenedtünk volna egymástól. És vajjon mi haszna lett volna ebből az országnak?“

Ez a felelet, mely igaz és udvarias is volt egyúttal, megnyugtatta Széchenyit; de az nem foglalta magában az egész igazságot. Erről mindenki meggyőződhetik, ha elolvassa Deáknak 1843. évi február hó 12-én kelt és Wesselényi Miklóshoz intézett levelét, melyben az akkori közállapotok színfal megettí titkairól világosítja fel barátját és ennek határozott felszólítására egyes bennünket most különösen érdeklő mozzanatokra vonatkozólag elmondja véleményét. E levélben Deák sajnálkozik Széchenyi lelki állapota felett, a kinek keblében rettenetes szenvedélyek dühhatnak, mert józanul nem tehetné azt, a mit cselekszik. A baráti kötelékeket minden látható külső okok nélkül szétszakgatja. Vele is méltatlanul bánt; egy keserű és sértő levélben támadta meg, mert azt hívé, hogy az ismert 1842. évi akadémiai beszédére vonatkozó czikket a Pesti Hírlapba ő írta. Élet-halálharczra hívta fel s fenyegette, hogy mindazt, a mi köztük magánbeszélgetés alatt szóhajött, pedig csak Széchenyi beszélt. Deák pedig hallgatott, átfogja adni a nyilvánosságnak, sőt a világ közvéleményének is. Midőn Deák biztosította őt, hogy hírlapokba és különösen névtelenül nem írt még semmit, akkor nyugodtabb és barátságosabb lett. Azonban Deák a levél szavai szerint nem hiszi, hogy a régi jó viszony közöttük valaha ismét helyreállhatna. Így tesz minden barátjával. Czikkei ingatagok és szenvedélyesek; minden szavában ellentét mutatkozik. Most is nem az elvekről, hanem a modorról folytat éles harczot a politikai irodalomban. Mit nyerne az ország, ha sikerülne is neki Kossuthot levernie, s ha bebizonyíthatná is, hogy a hazát egyedül ő szereti, hogy egyedül ő nem tévedett és tapintata csupán neki van.

Hisz állapotaink csak ott lennének, a hol ma vannak. Sőt rosszabbul állanának, mert a létező pártok szétszűllvén, azokat nagy küzdelmekkel sem lehetne többé tömöríteni. „Az ég bocsássa meg neki, a mit tesz, de nekem fáj, hogy egy oly kimagasló fényes egyéniség ilyen nyomorult kicsinységekben vész el“.

Kell-e ennél döntőbb bizonyíték arra, hogy Széchenyit, a ki a bonyolódó fejlemények alakulását, mint a következés megmutatta, egyedül látta előre, a ki gyakran volt kétségbeesve a miatt, hogy akkor jóslatszerű, de ma nagyon természetesnek látszó okoskodásai és tanításainak nagyobb nyomatékot nem tudott adni és hogy őt a legsajátabb korszakának letűnte után mily mértékben félreértették. Félre ismerte még egy oly óriási ítélőhetség is, mint a minő a Deáké volt. Mert az kétségtelen, hogy a haza bölese a magyarságnak eddig legnagyobb és a faja iránt érzett végtelen szeretet tüzeiben önmagát elhamvasztó lángelméjét akkor nem, hanem csak sokkal később értette meg.

E felett azonban alaposan csodálkozni, vagy helyesen sajnálatot kifejezni meggyőződéseim szerint alig lehet, mert ez az adott tényezőknek természetes következménye volt és mivel belőle nemcsak nagy bajok, hanem igen jelentékeny, másként talán sohasem keletkezhetett üdvös eredmények is származtak.

Széchenyit a maga egész nagyságában felfogni, mint már említém, ma sem könnyű dolog. Pedig egyfelől minden óriási előnyei és isteni erényeivel, másfelől pedig összes kisebb-nagyobb emberi gyarlóságaival együtt ismerjük őt. Az ő rendszeréhez tartozván a magyarság érdekében mindent hasznosítani, habozás nélkül ide adta magát valamennyi, de egyenként fenséges nagyságának nem mindenkor javára váló titkaival együtt, hogy példáján nemcsak életében és működése alatt, hanem halála után is minden irányban okulhasson nemzete. Deák Ferencz, elismerem, nem csupán a hírnév érintetlenségére tekintettel levő, hanem másként is tiszteletet érdemlő discretióval halála előtt minden keze ügyében volt iratát elégette. Széchenyi ellenben sokszor kisszerű és sajnálatra méltó töprengéseit és önkínzásai közben nyilvánult összes szeszélyeit, vérmérsékletének fékezhetlen kitöréseit, be nem számítható kedélyviharait, indokolatlan érzékenykedéseit és igazságtalankodásait, előkelő származásának, neveltetésének és állásának az izgalmak közepett akarata ellen is ki-kibuvó aprólékos gögjeit is megörökítette naplóiban, melyeket csak némely — másokra compromittáló — részletek törlésének kikötése mellett odaajándékozott titkáranak, a kiről feltehetette, hogy azokat nem fogja örökké pecsét alatt őrizni. Deák Ferencz azt mondotta: hogy a haza kívánhatja mindenét, még életét is, de becsületét nem. Széchenyi a közönséges értelemben felfogott férfiúi becsületet, azaz másfél évtized alatt mély gyö-

keret vert és jól megérdemlett népszerűségét is a hon javára az által, hogy ha kellett, kétértelmű álláspontokra is rálépett, küzdelmes közpályáján könnyű szerrel áldozta fel, sőt még a siron túl is színről-szinre úgy mutatta be magát, a milyen tényleg volt. Oda dobta egész valóját és annak minden mozzanatát a nemzetnek, mint valamely ritka bajban szenvedő és nemének használni akaró orvos odaajándékozna hült tetemét is annak a tudományos intézetnek, melynek szolgálatában állt. Széchenyi hívva a maga tiszta lelkiismeretében, a mindent összefoglaló ítéletet nyugodtan várta az igazságos utókortól, melyet csodálatra méltó eljárása és a szó szoros értelmében veendő önfeláldozásával igazán a legnagyobb igazságszeretetre és ennek alapján a legmesszebb menő hálára kötelezett maga iránt.

A politikai fejlemények alakulására nézve kétségkívül nagyon előnyös lett volna, ha Deák már 1845-ben megérthette volna Széchenyit. Ez esetben ők ketten talán kevesebb küzdelemmel és válságok nélkül tudták volna a nemzetnek megszerezni az államiságot is. De a kölesönös megérthetés lehetősége ki volt zárva közöttük és Széchenyi politikájának csak bizonyos áron lehetett megvalósulni; a későbbi események tanulságaira volt szükség e végből. Széchenyi maga mondotta, hogy különös utai vannak a gondviselésnek, melyeken veszteségek, szenvedések s fájdalmak által oktatva vezeti és emeli a nemzeteket. Ez áron, ha jobban megtekintjük a Deák kiegyezését, általa később Széchenyinek fő politikai eszméi mégis megvalósultak.

Tehát nincs okunk csudálkozni azon, hogy a dolgok másként alakultak, mint azt Széchenyi idézett cikkében remélte. De nincs okunk azon sajnálkozni sem, mert ha Széchenyi jó pártember és jó gyakorlati politikus, sőt pártvezér lett volna, akkor neki meg kellett volna alkudnia az emberekkel és körülményekkel minden irányban, és akkor azokat a nagy alapigazságokat, melyek a nemzet belső életműködésének örökké érvényes irányelveit képezik, a maguk tisztaságában, ennél fogva gazdag erkölcsi tartalmukkal együtt nem hirdethette volna. És akkor azt nem hagyhatta volna nemzetére, a mi egész hagyatékában a legáltalánosabb érvényű és a legmaradandóbb becsesel bíró kincs. Nem hagyhatta volna a magyar nemzetnek örökké élni hivatott azon eszméit és azokért szenvedett vértanúságát, melyeknek sikeres, üdvös voltát alkotásai által már életében bebizonyítani minden áron törekedett, s a melyeknek így közvetve köszönhetjük azt is, hogy a magyar társadalom néhány évtized alatt nemzetté lett és a magyar nemzet nagy tusák és nagy válságok fejében, de végre mégis kivívta magának a magyar államot.

Tanításai igen sok tekintetben a szabatos természeti törvények jelentőségével bírnak és emberi értelemben véve azoknak

állandó jelleget kell tulajdonítanunk. Igazak általában minden nemzetre, de mivel reá való tekintettel vannak formulázva, igazak különösen a magyar nemzetre nézve. És ha gr. Széchenyi István nem rendszeresen adta is elő azokat, eszméinek logikai szoros összefüggése minden alaposabb tanulmányozója előtt kétségtelen.

Hogy rendszere kellőleg nem domborodhatott ki, annak okát az képezi, mivel nyomtatásban megjelent és még csak kéziratban levő, összesen mintegy 50 kisebb-nagyobb kötetnyi műveiben vannak elszórva és pedig úgy, hogy örök igazságokkal teljes gondolatai mindegyre megzavarván az éppen tárgyalt gyakorlati kérdés előadásának egyöntetűségét, ötletszerűen merülnek fel. Gyakran magukban és eredeti szerkezetükben is rendkívül megkapók, sokszor azonban helytelenül látszanak alkalmazva lenni, és mivel három-négy idegen nyelv fordulatait használja s közülök majd az egyik, majd a másik homályosítja el kifejezéseinek magyarságát, azok csak futólag olvastatva nagyszerű belső értékeket nem árulják el. De ha mai irodalmi nyelvünkre úgyszólván lefordítva, az összetartozó gondolatokat egymás mellé állítjuk, akkor érezzük, hogy egy szellemóriás szólal meg bennök, a ki a világegyetem, az emberiség s az egyes nemzeteknek összefüggésében jelentkező bámulatos harmóniát teljesen átérti, s a ki a mindenség fejlődésének örök törvényeit a magának róla alkotott ideáljában határtalanul és ildomos emberieséggel szeretett nemzetére alkalmazza. Egyes mondásai annyira összetartoznak, hogy azok alakjának és tartalmának gondos megvizsgálása után rendszerét nem is kell, mert ő mindenre gondolt, igazán rekonstruálni, hanem csak az egymásba való részeket összeilleszteni. S ekkor magunk előtt látjuk azt a rendszert, mely szerint ő gondolkozott, javasolt és cselekedett s a melynek helyességében oly föltétlenül bizott, hogy hite szerint utóljára is bekövetkezendő megértetésének esetén annak elmaradhatatlan sikerére fel merte tenni nemcsak a maga úgysis mindig áldozatra szánt életét, hanem a róla alkotott eszményének képében valóssággal imádott magyarságnak jövőjét is.

Csak az szomorította el, hogy életében oly kevesen értették meg. Hányszor tördeli kezeit s vádolja önmagát, hogy nem tud elég érthetően írni, minélfogva nemzete a reá nézve életérdekű nagy igazságokat nem szívleli meg, melyeket pedig ő oly tisztán lát és élénken érez át, de azokat meggyőző erővel előadni nem képes. Mily irigylendők, de egyénileg — teszi hozzá — mily sajnálatra méltók azok, a kik minden gondolatukat tökéletesen képesek kifejezni! Irigylésre méltók, mert a beszédnek hatalmával bírnak, de sajnálandók, mert oly keveset gondolnak és éreznek, hogy azt emberi nyelven is elő tudják adni.

Ez a rendszer a maga teljességében azt a benyomást

teszi reám, mint valamely, a maga egyszerűségében is méltóságos. óriási méretű gyönyörű görög templom, melynek talaját az ő természeti bölcséleten és tisztult — inkább értelmi, mint érzelmi — keresztényi felfogáson nyugvó világnézete, alapját pedig a magyar nemzet egyéniségének, összes állapotainak és körülményeinek emberileg tökéletes ismerete képezi. — A hatás, melyet a szemlélőre gyakorol, leírhatatlan, varázsszerű, és káprázatos fénye csak azért nem vakít el, mert e fény valóban nemes és mivel a sok drágakő, melyből ez épület áll, nincs kivétel nélkül csiszolva. De ez a hatás annál jótékonyabban melegít, emel és nemesít. A ki abba a szentélybe belép, érzi, hogy mily fenséges helyen tartózkodik és bizonyára javulva tér onnan vissza. Ha pedig valaki, miként évekre terjedt külön tanulmányaim jutalmául én, abban egynél több ízben is megfordul, a mindennapiság pora által bemocskolt saruit annak bejáratánál a következő alkalommal önkénytelenül le fogja rakni.

Megtalálhatja abban mindenki az önismeret útján, melyre oly nagy súlyt fektetett, hogy egy külön remek művet írt róla. elérhető kötelességtudás eszközein, a polgári erény által követelt önnevelés és fejlesztés módjain kívül a multakért való vezeklés kegyserzeit, a jelen küzdelmei számára a becsületes kebel vértetét és a felmagasztaltság szülte lélekerősítő bizalmat a jövő homályba burkolt esélyeivel szemben. Ez a rendszer a maga korát határozottan megelőzte. Sokkal korábban foglalkozik az evolutio tanulságaival, mintsem e tannak legnagyobb mestere, Darwin, annak alapigazságait teljesen bebizonyította volna. Hamarabb vallotta magáénak azon eszméket, melyekkel Carlyle és népszerűsítői átalakították az angol társadalom közfelfogását. Előbb hozta összhangba a tudományos és a tiszta keresztény felfogást, mint azt ez a két nagy elme s utánok mások tevék. És legalább én a felállítása óta jóval több, mint félszázadnak lepergése után nem tudok kimutatni Széchenyi rendszerében egy fő mozzanatra vonatkozó tételt sem, melyet ez a nemzetek életében is már számot tevő idő ne igazolt volna, vagy olyat, melyet nem az iránta érzett hála és kegyelet, hanem a saját létérdekei szempontjából a magyar nemzetnek szabad lenne tekinteten kívül hagyni.

Nincs Széchenyi Istvánnak nagyobb alkotása, mint ez a társadalom-politikai rendszer és nincs annál nemzetünknek sem becsesebb szellemi kincse. És mégis úgy járunk felette, mintha annak létezéséről is alig lenne tudomásunk. Úgy tapodunk rajta, mint az a nyomorgó, a ki a neki jutott gazdag örökség felett járkálva sanyarog és a kínálkozó dúis-kincs mellett inkább inséget szenved, semhogy a mélységből való kiemeléssel járó nehéz munkára, melyet azonban másra ígéretek fejében nem

bizhat, elhatározná magát. Pedig annak hagyományozója számtalanszor mondogta, hogy a magyar nemzetnek percei drágák. Ifjú nemzet vagyunk, de könnyen megtörténhetik velünk, hogy a férfikor átugrásával egyszerre a disztelen öregségbe süllyedünk, azért kettőztetett szorgalommal s nehéz viszonyaink miatt fokozott értelmiséggel és erkölcsi erővel használjuk fel a rendelkezésünkre álló időt. És ha volt valaha nemzetnek valóban hatályos erkölcsi tényezőre szüksége, akkor most kell minél teljesebben magába felvenni Széchenyi hagyatékát a magyar nemzetnek.

Társadalompolitikai rendszerének e különben is már túlságosan igénybe vett diszes alkalommal még száraz vázlatát sem nyújthatom, azért lényegének lehetőleg az ő szavaival való felmutathatása végett műveiből csak egy idézetre vagyok kénytelen szoritkozni. A Kelet Népében Széchenyi ezeket mondja: „Úgy fogom fel a magyar nemzet rendeltetését, hogy képviselje Európában mint egyedüli heterogén sarjadék az ázsiai bölcsőjéből magával hozott, de virágzásra eddig még sehol sem fejlődött sajátságait. Azelőtt rombolt a mívelt világban, de azután hasznára vált annak, mert a keletről jövő vad áradatot feltartóztatta. Van benne sok eredetiség. Van tűz, melynek kitartássá, vad erő, melynek bajnoki szilárdsággá, ittas rombolási vágy, melynek áldozatkész nagy lelkűséggé kell tisztulni. Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, annak tisztult sajátságait, mint erekljét, megőrizni és szeplőtlen minőségében kifejtetni, erőit és erényeit nemesíteni s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kifejezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez, vezetni. Lehet-e annál minden keserűségtől mentebb, tisztább öröm, melyet éreznie kell annak, a ki e dicső cél eléréséhez ha csak egy parányival is hozzájárulhat. Egy haladott, kiválóan művelt és erkölcsös nagy nemzethez tartozni általában még vérségi kötelék nélkül is boldog érzést szül. Mennyivel inkább, ha saját véreink nemzeti újjászületésének szent küzdelmeiben vehetünk munkás részt.“

Tehát nemzeti különállásunk létjogát ő első sorban arra alapítja, hogy az uralattáji népesaládnak sajátságait e részben kedvező viszonyaink folytán egyedül mi vagyunk hivatva az emberiség uralkodóvá lett culturája közepett képviselni. De nemcsak ezen szempontból van a magyarságra szükség, hanem azért is, mivel ez a nemzet Európa kellő közepén „annyi összeolvadni nem akaró tarkabarkaság közepett“ ezer év tanúsága szerint egyedül tudott államalkotó erőt kifejtetni. Erre az erejére az ó-világot még sokáig polgárosítani hivatott Európa belbékéjének és egyensúlyának biztosítása érdekében itt még nagyobb szükség lesz a jövőben, mint volt eddig.

Már pedig mostanság is folyton életkérdések vannak nálunk napirenden. Társadalmi, közgazdasági és közjogi válságok dúlnak a

nemzet testében és nemzeti létünk sarkalatai még nem elég szilárdak. Sokszor vagyunk a tanácstalanság, koronként még a csüggedés állapotában is, mely ruganyosságunkat megbénítani alkalmas. Csodálatos, hogy ily nagy szükségben sem fordulunk ahhoz a kincshez, melyet jó sorsunk és saját nemzeti valónk legbecsesebb része palladiumul adott nekünk.

Annak tiszta eredetéhez, fejlesztő, átalakító, összes erőin-
ket jó irányba terelő, egyesítő és fokozó erkölcsi hatásához a kétségnek még csak árnyéka sem fér. Az nem a multban elhasznált büvszer, hanem foglalhatja mindannak, a mi igazat és megszívlelendőt az emberi nem összes tapasztalása és gondolkozása felmutatni képes. Teljesen nekünk való tüzoszlop, mely után nyugodtan indulhatunk, mi, a kik sem a tudomány tanításainak, sem a vallás intelmeinek tömegesen oly odaadással és bizalommal, mint más nemzetek, nem tudunk meghódolni, holott a magyar fajszeretet fenköltén igazságos és emberiesen vallásos lángszellemű apostolának képét a nemzet mélyen szívébe zárván, ha megismeri, annak útmutatását inkább lesz hajlandó követni, mint akármit.

Éppen, mert magas eszményiségből indul ki, ezenkívül mert a távolabb eső feladatok mellett azok észszerű egymásutánját és az el nem hanyagolható összes mellétekinteteket is szabatosan megjelöli, a Széchenyi rendszere sohasem válhatik túlhaladott állásponttá. Társadalmi bölcselete és társas erkölcs-tana a különféle természetű számtalan kötelesség tömkelegében biztos vezérfonalat nyújt a legnemesebb és egyúttal a leghasznosabb nemzeti politika részére. Az megtanít kibékülni a sorssal és számtalan hátrányainkkal a nélkül, hogy a lemondás erélyt rontó útjára engedne tévedni. Földirati fekvésünk veszélyes volta mellett fölvilágosít azon előnyeiről is, melyek nem kis részben okozták, hogy roppant tévedések mellett és számtalan veszélyek között is ezer évig megálltuk ez országban helyünket. Számunk kevés? Erre nézve tanácsa az, hogy igyekezzünk minőség által hatályosan pótolni az úgy sem mindig döntő mennyiség hiányát és ezenkívül szerezzük meg az ez esetben okvetlenül bekövetkező belső szaporodásnak elengedhetlen feltételeit. Idegen nemzetiségekkel vagyunk kénytelenek megosztani e hazát? Biztosításunk velök szemben magunknak kimagasló értelmi és erkölcsi fölényt, legyünk mennél ildomosabb, vonzóbb és tökéletesebb nemzet és egész a beolvadásig meg fogjuk nyerhetni azokat. Szegények vagyunk? A kimivelt agy és annak jól számító vezérellete a szorgalmas és okos munkálkodás nyomán multhatlanul beálló bőséggel gazdagítand bennünket. Vegyes házassági viszonyban élünk Ausztriával? Kiválóságunk által igyekezzünk azzal nemcsak megférti, hanem vele együtt boldogulni is. A dynastia

netán jelentkező bizalmatlanságát fegyverezzük le és mutatkozó túlsúlyát törekedjünk a magyar nemzeti érdekek roppant nyomátéka által ellensúlyozni. Önállóságunk és alkotmányos szabadságunk nem elég széleskörű és nincs eléggé elismerve? Helyezkedjünk az ész, a vagyonosság, az önfegyelmeyeztettség, az egyenként és összesen kifogástalanul correct magaviselet által a reánk nézve kedvezően súlyos tények, a valóság, a természetesség és igazság szilárd alapjára, és nincs hatalom, mely a szabadságot elzárhatná, s ha egyszer kivívtuk magunknak, azt elvehetné tőlünk.

Es mindennek titka nem egyéb, mint a nemzet iránti tettekben nyilvánuló törhetlen hűség és az ebből folyó lelkiismeretes kötelesség-teljesítés, a melynek művészetében mindenki nagy mester lehet. — A reformot kezdje tehát kiki önmagánál és akkor az ily arczélváltoztatás mellett itt óriási átalakulás fog aránylag rövid idő alatt bekövetkezni.

Mivel értelmileg fejlettebb a nemzet, mint volt hatvan évvel ezelőtt, ma többet tanulhat Széchenyitől, mint korábban. Sok mindenféle tényező van kezünkben, mely az előtt hiányzott. De igaz az is, hogy feladataink szintén nehezebbek, jövőnk veszélyei mindjobban kidomborodnak, ennél fogva gyarapodott erőnk és ügyességünk ezekkel szemben napjainkban sem elegendő. A nemzeti boldogulásnak sem társadalmi, sem politikai segédeszközeit nem kezeljük úgy, mint kellene és lehetne. — Alkotmányos intézményeink kitünők, de a társadalom gyengesége folytán azok nem működnek elég eredményesen. A társadalom ereje pedig nem kis részben azért elégtelen, mivel a napi politikai túlságos elfoglaltság miatt életérdekű problémái számára nem jutt megfelelő számú elsőrendű szellemi erőnk. Állásunk a monarchiában politikailag úgy látszik kiváló, de gazdaságilag aránytalanul kevésbbé vagyunk erősek, minél fogva ama kiválóságunk sem úgy érvényesül, mint kívánatos volna, sőt az ekkép mai mértékében sincsen biztosítva. Pedig főlényünknek nemcsak egy irányban, nem csupán egyes érdekefeinkkel szemben, hanem általában szilárdul kellene állani. Ezt a monarchiát főleg Magyarország consistentiájának kell fentartani, a minek elismerése a néhány év óta bekövetkezett események folytán ma általános. A német császár nekünk oly jól esett budavári beszédében ezt már 1897-ben közvetve hangsúlyozta, midőn az 1741. évi eseményekre utalva, említé, hogy a dynastiát mindenféle külellenség elleni újból megvédelmezni a magyar nemzet van hivatva. Ebben a monarchiában, melynek léte és virágzása annyira érdekünkben áll, a magyarságnak tehát mindinkább tényleg irányadó elemmé kell válni. De oly idők is következhetnek be, midőn azt a maga egészében legteljesebb odaadásunkkal sem leszünk képesek, nem a külső, hanem a bensejében dülő ellenséges elemekkel szemben megol-

talmazni. Erre az eshetőségre ma még épp oly félve kell gondolni, mint gondolt reá 1866-ban Horváth Boldizsár, midőn felvetette azt a kérdést, hogy quid tunc? De ugyanakkor meg is adta reá a kielégítő feleletet. Akkor nekünk oly consolidált erős államnak kell lennünk, hogy a magyarság intézményes, kétségtelen hegemoniája alatt itt egy hasonló célú és erejű másik monarchia keletkezhessék, mely ugyanazon nagy és mellőzhetlen feladatot lesz rendeltetve betölteni, mint a melyre való tekintettel Európa conservatív intéző köreiből általán elfogadott nézet, hogy ha mai monarchiánk már nem léteznék, akkor meg kellene azt teremteni. — A mennyire hibás dolog a magyar nemzetben a képzelgő nagyzást növelni, épp oly helytelen volna a jogosult képzelemnek, mely nélkül sehol sincs lendületes haladás, kishitűen és gyáván szárnyait megnyirbálni. Azért alaposan mondható, hogy egy újabb hatalmas magyar birodalomnak majdan e célból való felállítása csak az esetre volna agyrem, ha a magyar nemzet alkalomadtán nem állana az összes viszonyok által okvelentül kijelölendő nagy hivatásának magaslatán.

Erre pedig nem emelkedhetik fel másként, mint azon a meredek úton, melyet Széchenyi jelölt ki számára, ha tudniillik, belső megerősödés és plastikus tökélyesbülés által az emberi közművelődés gazdagodási követelményeinek általában, az európai emberiség nagy politikai szükségének pedig különösen aránylag kevés külső jóakarató támogatással, melyet szükséges, rokonszenves és tisztelt volta által szerezhet meg magának, valóban eleget tud tenni.

Nekünk épp úgy, mint ez az angol nemzetnek sikerült. összes hátrányainkat is javunkra kell fordítanunk, hogy a sanyargató hiányok is fokozott erőfeszítésre ingerelvén, a veszélyes helyzetünk által megkövetelt újabb kitünő tulajdonok kifejtésére sarkaljanak bennünket.

Egy szóval a gróf Széchenyi István szellemének kell a magyarság nemzeti geniusává lennie és akkor — miként ő hirdette — semmi sem lesz nehéz és minden a nemzettől fog függeni.

Csodálom, hogy nálunk, a hol az ilyenek iránt nagy a fogékonyosság, egy mondása még nem lett szálló igévé, pedig megérdemelné, hogy azzá váljék. Ismételve mondotta ezt: „merjete nagyok lenni, de legyetek egyszersmind bölcssek is!” Megérdemelné, mert e néhány szóban van letéve jövőnk; hiszen ő határozottan csak e feltétel alatt merte azt ígérni, hogy Magyarország voltaképp csak ezentúl leszen.

E haza minden becsületes fiának a maga természetes munkakörében, de nehogy erejét elforgácsolja, s feladatait kevésbbé

jól végezze, mint kellene, csakis ott, ennek biztosítására minden tőle józanul kívánható módon és mértékben törekedni kötelessége. Nincs ezen országban senki, a ki a Széchenyi ihletére és nemesítő, erősítő hatására nem volna szorulva. Meg kell tehát mennél szélesebb körben annak minél sikeresebb elterjesztését indítani. És e részben Akadémiánkat illeti a kezdeményezés. Hiszen harmadik akadémiai megnyitó beszédében, 1846. évi december 20-án, nagy alapítója maga mondotta, hogy „a magyar akadémiának sajátságos körülményeink közt nemzeti újjászületésünk főtényezőjeként folyton működni szoros kötelessége, mert — az ő szavait idézem — lélektelen gép volna ez intézet, ha nem venne a haza ezen szent műveletében a legbuzgóbb és a legernyedetlenebb módon részt, a miben — színte is — az akadémia tisztelt tagjai menjenek elől“. Találjon tehát módot az Akadémia, hogy a Széchenyi szellemének hatályos terjesztése és nemzeti geniusszá válása érdekében nemcsak az irodalom minden ága foglalkozzék vele többet és eredményesebben, hanem annak a feladatnak igyekezzék megnyerni az újjáalakult nemzeti társadalom által kivívott magyar államot is. Ennek a legfőbb szervezetünknek a Széchenyi értelmében szintén kell oly társadalmi politikát folytatni, mely e nemzet alkatelemeinek önállósítására, belértékben való gyarapítására és így az egész társadalomnak nemcsak látszólagos, hanem igazi megerősítésére irányul. Számatalan módjai és alkalmi között e részben a legnagyobb horderővel a közoktatás és a köznevelés valóban nemzeti iránya bír.

Ne legyen ez országban azért oly főiskola, a hol Széchenyi társadalompolitikájáról a sok mindenféle, ádáz hatású s általa egyenesen megbélyegzett természetellenes világpolgáriás áramlat ellensúlyozása végett érdekes, tanulságos és meggyőző rendszeres előadások állandóan nem tartatnának. Ne legyen szakiskola, melyben az ő odavágó tanításai kapcsán reformjainak valódi értelmével nem foglalkoznak. Ne legyen középiskola, melyben az irodalmi és történeti előadások keretében, továbbá az írásbeli munkálatok során és az önképző köri pályázatok alkalmával a Széchenyi eszméi nem képeznek a szellemi és erkülesi erősödés főtényezőjét. Ne legyen tanítóképző-intézet és népiskola, a hol azok növendékei vezérfonalak és kátékba foglalva a honpolgári kötelességekre és az emberiségre nem az ő szellemében oktattatnak. És a mit talán legelőbb kellett volna említenem, ne létezzen e hazában növevelő-intézet, a hol az általa igen magas nemzetfejlesztő szerepre szánt és reá mindig jótékony nemtőként hatott anyagi feleségére gondolván, rajongó tisztelettel körülvelt nőnemet, a kinek kezébe a jövődöbeli Magyarország jó és balsorsa van letéve, nem a Széchenyi műveiből vett meg-

felelő helyek elemzésével vezetik fel a honleányi magasztos feladatokat sokszor igen nehéz, de dicső útjára.

Ő folyton a jövőre felebbezett, nemzetünk emelkedését mindig az egymásután következő újabb nemzedékektől várta, azért és a dolog természete szerint is a mindkét nemű egész magyar ifjúságra és annak tökéletesbitésére kell tehát a fősúlyt fektetni, ha azt akarjuk, hogy fajunk a Széchenyi eszményét addig közelítse meg, míg ennek valóban hasznát veheti.

Ismételjük azért minden új generációnak ezen szavait: „Hazám reményei! Romlatlan Ifjak! Nem reszket-e bennetek a szív, nem emelkedik-e a mindennapiság fölé lelketek, nem hangzik-e bennetek isteni szózat, hogy ti vagytok hivatva egy sarjadék népet megmenteni és egy fejletlen törzsökös nemzetet eszményi magasságra emelni? Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni! Lépjetek tehát valódi hazátok hű szolgálatába, melyen kívül úgy sincs számotokra hely!”

Ez a lelkes felhívás azonban mindnyájunknak szól. Mert ha leéltük is javát időnknek és földi pályánk hátralevő része oly örömmel, mint korábbi szakai, nem kecségtet is már, megmarad egy reményünk és fennáll még egy vigasz részünkre, az, hogy ha már tettünk valamit a közért, azt megkoronázhatjuk, ha pedig még hitünk szerint is hátralékban vagyunk, azt fényesen kipótolhatjuk az által, ha lelkünk egész bevétel igyekszünk Széchenyi hagyatékát az ő kifejezése szerint uzsorakamatokkal lehetőleg hasznosítani és mindenkorra biztosítani fajunknak. Továbbá a hála és kegyelet a legnagyobb magyar iránt szintén mindnyájunk tartozása. Ezt pedig főleg nem akkor rójuk le, ha csupán ércszobrokat emelünk, és domborműveket falazunk be tiszteletére, ha gyéren olvasott kiadványokat rendezünk együtt levő és elszórt irataiból, ha utakat, utcákat és tereket nevezünk róla, ha a reá vonatkozó bármily kegyeleti becsesel bíró tárgyakat csak kevesek által ismert múzeumba hordjuk össze, szóval ha nevét folyton csak gépiesen emlegetjük és csupán ajkainkon hordjuk, hanem mindenkifelett akkor, ha dicsőségének megörökítése végett is el tudjuk érni azt, hogy igaz és üdvös eszméinek győzedelme leszen folyton élő és nemzetére állandóan bő áldást hintő emlékjele.

A szökevények.

— Elbeszélés. —

(Előadta a május 12-iki közülésen *Mikszáth Kálmán* 1. tag.)

Az évszámot nem tudom pontosan megjelölni, de emlékszem, hogy abban az évben történt, mikor az asszonyok a krinolinokat kezdték viselni. Tudom, hogy nehéz erről az esztendőre rátalálni, de mégis csak legjobban lehet az asszonyok viseletéről, mert az majdnem évente változik, míg ellenben a férfiakon mindig egyforma minden. Ámbár akkoriban ők is alá voltak vetve némi divatnak. Sokan, a legjobbak, kurtavasat viseltek.

Abban az évben építették fel városunkban a rozzant, leégett collegium helyére a csinos, új épületet, s azt a feliratot tették a homlokzatára: „A haza minden előtt.”

Báró Krapotka Leopold, a megyei főnök, merésznek találta a feliratot s megütközvén benne, ekképen okoskodott:

Micsoda rebellis beszéd ez! Mit akarnak már megint a hazával? Hol azon siránkoznak, hogy már meghalt, hol megint azt állítják, hogy mindennek előtt következik. No hát ebben nincsen logika, mert vagy csakugyan meghalt a haza és akkor legyen csendeszen, mint a halottak, ne tolakodjék előre, vagy pedig nem halt meg és akkor meg kell rendszabályozni.

A haza minden előtt — micsoda vakmerő, esztelen állítás. Hát az Isten, hát a császár! . . . Eppü, eppü!

Ez az „eppü” nem volt valami titokzatos varázsszó, hanem a méltóságos úr egyik különös szokása. Kövér úr volt, mint egy meghízott gúnár, az asthmája miatt nehéz léleketű, és ha valaki, vagy valami dühbe hozta, elkezdett sebesen fújni s ez akkor úgy hangzott, eppü, eppü.

Mindenképen irritálta a felirat s jelentést tett róla felső helyen. A válasz nem sokáig késett s teljesen kielégítette Krapotkát. Hivatta is legott az iskola gondnokát, tekintetes Halápy Mihály urat s megparancsolá neki, hogy a feliratot az új collegium homlokzatáról azonnal vétesse le, mert különben a hatóság fogja leszaggattatni.

Nagy lön e miatt a felháborodás és szomorúság városzerte, az ifjúság lázongott s elhatározta, hogy agyon dobálja kövekkel azokat a közegeket, a kik felmásznak a létrákon, hogy a betűket eltávolítsák. Halál fia, a ki azokhoz nyúl. A vének pedig gyülekeztek Halápy Mihályhoz, a legtekintélyesebb pro-

testáns oszlophoz s ott deputatiónak alakulván, azzal a kéréssel járultak a mindenható főnök elé, hogy ne vegye le a felíratot az épületről, felelőssé tévéen őt Isten és emberek előtt a vérért, a mely ennek következtében folyni fog.

A főnök úr el is lágyult s talán meg is ijedt egy kicsit.

— A főírat nem maradhat, — mondá ravasz sajnálkozással — mert eltávolítására immár felső parancs van és azonfelül magam is veszélyes tendenciákat látok benne; hanem ha az urak más, valami ártatlanabb főíratot akarnak, azt nem fogom ellenezni.

— De hisz ennél ártatlanabb mondás alig képzelhető — ellenveté egy őszhajú hazafi, valami Szolcsányi Gáspár nevű.

— Paperlap! — vágott közbe a főnök. — Haza, Szabadság, Nemzet! Tudjuk már az effélet. — Sopánkodás, siránkozás, deklamálás. Utáljuk az effélet. Pokolba a lamentálással. Eppü! Hanem írjanak az urak valami odavalót a tanulás köréből. Hiszen annyi sok szép dolog van a classikusokban. „Aurora musis amica“ vagy „Plenus venter non studet libenter.“ Igen, igen, tanácskozzanak a múzsákkal, de nem a ravasz Minervával. A bölcsesség istenasszonyának adja ki magát a kutya, de hadi sisakot hord s a baglyot tartja a lábainál, csak propter formam, hogy ne mondjam, a hatóság félrevezetésére. No hát én azt a hadi sisakot összetöröm. Huhogjanak a tekintetes és nagytiszteletű urak, a mennyit tetszik, de holmi rejtett gyűjtő anyagot nem tűrök. Írjanak az iskolájukra valami olyanformát, mint például „Thököly a tanulónak.“ Ez szép, jó, szelid és kifejező, nincs benne se robbantó szer, se sértő gondolat. Azonfelül népszerű is, hehehe. Mert valahányszor valaki tököti hi ki kártyázás közben — s hány százezerszer hinak ki Magyarországon tököti naponként — mindig hozzátesszik: „Thököly a tanulónak“, hehehe.

Krapotkának tetszett ez a sikerült élcz, nagyot kaczagott rajta s még nagyobbakat fűjt utána, eppü, eppü, eppü. Majd azzal bocsátá el az érdemes deputatiót, hogy három napi kigondolási időt enged nekik az új főíráthoz, melyet előlegesen jelentsenek be; addig a homlokzaton maradhat a régi jelszó.

Nosza megindult a keresgélés a nagytiszteletű professor urak és a világi korifeusok fejében egy velős főírat után; egész nap tanácskoznak, hogy egy alkalmas mondatot készítsenek. De nem olyan könnyű az, mint első percze látszik. Mert holmi mondatok ugyan születtek, de vagy teljesen ártatlanok voltak és senkinek sem tetszettek, vagy pedig tetszettek, de nem voltak teljesen ártatlanok, azaz nem állották volna ki Krapotka úr censuráját. Utoljára is abban egyeztek meg, hogy teljesen rábizzák a főíratot Halápyra.

A tekintetes úr azonban tiltakozott.

— Én nem bizom magamban, uraim, mert az én koponyám éppen úgy, mint az önöké, tele van az átélt események keserű ízével. A mi tehát ezeken a koponyákon keresztülment, az mind impregnálva van már keserőséggel s rajta van valami sajátságos forradalmi szag. Azt pedig a Krapotka úr orra úgy megérzi, mint a foghagymát; mert lelke nincs, de orra van, azt meg kell adni. Már most aztán vagy olyan fölratot kell szerezni, a mit ő észre nem vesz — de ez nehéz — vagy olyat, a min nincs semmi észrevevni való, de ez meghátrálás. Én nem tudok olyat kigondolni. Ahhoz friss, tapasztalatoktól meg nem mérgezett elme kell. Én tehát azt tartanám szükségesnek, hogy a nagytiszteletű professor urak hirdessék ki holnap reggel a tanítványaik közt, hogy két darab körmöczi arany pályadíjat tűztem ki, a ki nekem holnapután estig négy-öt szóból álló alkalmas mondatot hoz.

Valde bene — helyeselték a professorok s másnap kihirdették a felső osztályokban és a theologián, a mi lázas mozgalmat idézett elő a fiúk közt. Isten a megmondhatója, hogy hány kis szobában rágt a nap délután és este a kalamust egy-egy izzadó üstökű suhancz, hogy valami nagy dolgot kiszorítson, mert a kapanyél is elstülhet. És végre is, tudjátok meg, fiúk, hogy a legszebb gondolatok, melyek a közmondásokban és a népdalokban vannak lerakva, nem a nagy emberek alkotásai, hanem az együgyű sokaságból nőttek ki. Mert a kedves kis múzsák is kikapók, vagy legalább nagyon gyanúsak, hogy nemesak a törvényes kiválasztottjaikkal esókolóznak.

Hogy most e két arany miatt sokan fohászkodtak hozzájuk, bizonyos, mert az elhagyatott Fazekas-utczán, a hol a Halápyék sárgára meszelt szép kőháza állott, régen láttak a virágserepes ablakoknál varrogató leányok annyi diákot jönni-menni, mint a következő napon. Óh szegény bohó fejceskék, szőkék és barnák egyiránt, mi mindent nem gondoltatok e szokatlan jelenségről.

Pedig hát csak az a két arany a tekintetes Halápy úr zsebében, két kis sárga arany, nem a ti kék vagy fekete szemetek, húzta ide a diákokat.

Jöttek-mentek egész nap, de a két arany nem mozdult, nem akart más gazdát. Halápy úr elégedetlenül járt fel s alá a szobában és panaszkodott olykor-olykor a feleségének:

— Utoljára is azt kell fölratnom az iskolára, hogy „Épült Helyben“.

— Nem jön semmi?

— Csupa lappália, csupa középszerűség.

Pedig milyen önérettel léptek be kivált az öregebb theologusok, s milyen fitymáló mosoly jelent meg a serkedő bajuszok

alatt Halápnak arra a kijelentésére, hogy várjunk a mondattal, hátha még jobb is jön estig.

Morogva ment ki a diák, az ablak alatt rendesen egyik-másik pajtása várta. Halápy hallotta, a mint referál neki oda-künn: „Okvetetlenkedik az öreg, nem akarja a díjat mindjárt kiadni“.

Philosophus ember volt, elgondolkodott ezen is s közlé a feleségével:

— Milyen bölcsen van az ember teremtvé, Appolónia! Nem is hinnéd, édes szívem. Látod, azokban, a miket ő soha meg nem szerezhet, bővelkedőnek hiszi magát; azokban ellenben, miket megszerezhet, örökké szűkséget lát. Panaszskodik, hogy nincs elegendő pénze, hogy nincs elegendő búzája, egészsége, nyugalma, de sohase hallod panaszkodni, hogy nincs elegendő esze.

Nem bizott már, hogy jó felirathoz jut. Denique a friss koponyák zöldék és éretlenek. A bölcseséget csak a tapasztalás adhatja, nem terem magától, mint az erdei virág.

Leszállt az esti szürkület s éppen a kaszinóba készült, hogy megvigye a meddő pályázat hírét a professoroknak, mikor halk kopogtatás nesze üti meg füleit. Tehát még egy diák s még egy lapos mondat.

— Szabad!

Egy satnya legényke csúszott be a félig nyitott ajtón meg-görbülve, félénken.

— Mi tetszik?

— Némi közlésem volna.

— Jó, jó, majd mindjárt meggyujtom a gyertyát.

A világosságnál önkénytelen pillantást vetett a diákra. Bizony nem sokat ígért az ipse. Inkább egy hülye benyomását tette, mint egy intelligens fiút. Ügyetlenül állt az ajtónál, nem tudott kezével, lábával mit csinálni. Vékony, verébszerű feje, melyet a válllapoczkái közé húzott, félre billent kissé, mintha el volna törve.

— Hányadik osztályba jár?

— A hetedikbe.

— Canis mater! — kiáltott föl Halápy kedélyesen. — Maga a theologusokkal akar versenyezni? Nohát lássuk a medvét!

A fiatal ember közelebb tántorgott, minden mozdulata egyetlen volt és felszeg, a mint a zsebébe nyúlt és elővett egy fehér czédulát s a mint átnyújtotta, egész teste reszketett az izgatótságtól.

— Hát jó-e? — csacsogott a nyájas öreg úr.

— Nem tudom — hebegte a diák.

— Ha nem tudja, minek hozta?

— Mert van benne valami, mert, mert . . . (Megakadt és

zavarában a kabátja hajtokáját kezdte rágni) . . . mert érzem, hogy mozog bennem valami.

— Alkalmasint valami giliszta.

Azt lehetett volna hinni, hogy erre a diák is elmosolyodik, de az vértelen ajkait harapdálta és még csak kisebbre húzta össze magát; a homloka összezsugorodott, az apró bárgyú szemei pedig behúzódtak a mélyedéseikbe. Olyan szánalmas volt a szegény fiú, hogy a Halápy szíve megesejt rajta.

— No no no, barátja az erénynek, nem kell az ilyet szégyenleni. Már maga az igyekezet is méltánylandó. Aztán, terintgette, a legjobb tánczos is egyszer valamikor járni se tudott.

Föltette nagy lassan a pápaszemét s inkább jóakarattal, mint érdeklődésből átfutotta a négy szóból álló mondatot. Lát-szott az arcán, hogy meg akar haragudni, de aztán erőt vett magán s hanyagul leereszté a padlóra a kis fehér czédulát.

— Jaj, édes fiacskám — szólt azután némi titkolhatatlan bosszankodással — magának még sokat kell tanulnia és nőnie, míg a collegium homlokzataig fölér. Hogy mi egy velős mondat, azt már mégis tudnia kellene egy hetedik osztálybelinek. Hiszen ez semmi. Mit gondol, lelkem, csak nem írhatjuk föl egy monumentális épületre az igeidőket vagy a számokat, hogy egy, kettő, három, négy.

S ezzel intett neki a kezével, hogy eltávozhat.

De a diák nem mozdult, ajka mozgott, kínosan látszott keresni szavakat s szemei megüvegesedve meredtek a papírlapra.

— De kérem, Halápy úr — hebegte halkan, úgyszólván fájdalmas nyöszörgéssel — az a négy szó . . . a négy szó, nem csak igeidő az a négy szó . . .

— Hát mi a fityfene?

A csenevész műzsafi szeme megcsillant. Halápy látta a tűz föllobogását, mint a hogy egy villám átczikázik és eltűnik.

— Hát a magyarok bánata van azokba elrejtve — mondá csöndesen.

Ez a hang s az a fénylő tekintet megrezzentette az iskola curatorát.

— Hm, hogy-hogy?

S gépiesen hajlott le a papir-czéduláért és fölolvasta hangosan:

„*Praesens imperfectum, perfectum futurum.*“

Aztán egyszerre a homlokára ütött és fölkiáltott:

— Maga gondolta ezt ki?

— Én, — rebegte halkan, szégyenlősen.

— No hát ez jól van kigondolva — mondá ünnepélyes hangon, mintha ítéletet hirdetne ki — te nyerted el a pálmát, amice!

És még egyszer megnézte a diákot, mintha a saját szemének se akarna hinni, hogy ettől származik a fölírat.

Úri fiúnak látszott a ruházata után; csinos fehérenműt viselt, finom cipőt és úgynevezett „lutheránus kabátot“. Angol divat volt ez, tehát praktikus. A kabát belseje ugyanis, mint-hogy szintén el volt lapos gombokkal látva, lehetett a kabát külseje is és vice versa; és minthogy a szövet egyik oldala szürke kockákkal volt mintázva, — a másik oldala pedig fekete színben pompázott és egy perc alatt meg lehetett fordítani, az illető kabát tulajdonosa voltaképen két kabáttal rendelkezett és hódolhatott az etiquette különböző kívánalmainak. Szóval, a mi a szabótól került, az mind szép volt rajta. A gondviselés azonban nem bánt vele olyan jól, mint a szabó.

Halápy a fiókjába nyúlt az aranyakért és a markába csúsztatta.

— Megérdemelted, fiacskám, tedd el. Adjon az Isten ezer annyt. Egyelőre azonban érd be ezzel. Az ilyen nagy diáknak, tudom, vannak már titkos kiadásai is, a melyekre otthon nem gondolnak. Igaz-e vagy nem? Tudom, hogy már dohányzol is. Az Isten verje meg azt a trafikot. Különben nem a pénz — tette hozzá jó kedvvel — a pénz, csak pénz, de a dicsőség... Szinte képzelem, hogy fognak a szüleid örülni.

— Soha se szabad nekik megtudni.

— Ej, ugyan mit beszélsz? Ne bolondozzál, barátocskám (s kedélyesen hátra ütötte a diákot). Az volna szép, hogy meg ne tudnák. Holnap az egész város erről fog zengeni. Én magam írom meg nekik, ha a vidéken laknak. Bízd csak rám, barátocskám.

A diák megreszketett, mint a kocsonya.

— Nem, nem — hörögte fázékonyan — én csak úgy engedem át a fölíratot, ha a tekintetes főgondnok úr elvállalja a szerzőségét.

— Óh, hogy is ne! Majd bolond vagyok. Majd én öreg napjaimra kezdek lopni! Hogy ellopjam a te dicsőségedet, hogy bezsebeljem a dicséreteket érte? Azt már nem teszem, amice frater.

A diák üres tekintetében valami dacz-féle mutatkozott.

— Akkor hát nem jártam itt, nem hoztam semmit és nem engedem fölhasználni a mondatot.

Halápy fölkaczagott, majd enyelegve mondá:

— Hát fogd a mondatodat, szorítsd össze markodban és vidd haza, de a kópiája nálam marad és azt én a collegium homlokzatára illesztetem, Isten engem úgy segéljen. De nem is értelek, mi lelt téged. Hiszen már pityeregsz is. Ejnye, ejnye, ilyen nagy fiú. Hát mi az ördög van veled?

— Félek, hogy börtönbe kerülök érte — vallotta be, a sápadt arczát eltakarva a kezeivel.

— Ahá! No persze. Erre nem is gondoltam. Bizony megeshetik. Most minden megeshetik. Hm, ez már más. És most már nem mondom, hogy nem vállalom a szerzőséget, ha éppen követeled. De nem látom be, hékás, hogy miért ne ülhetnél egy kicsit te magad is a hüvösön? Szép az, te csacsi...

A diák mélyen sohajtott:

— Nem lehet. Nekem nem lehet. Sohase mernék az atyám szeme elé kerülni.

— No, hallod! Hát miféle apád van neked? Ki vagy te?

— Én báró Krapotka Oszkár vagyok — felelte szomorúan. Halápy uram hátra tántorodott a meglepetéstől.

— A megyefőnök fia?

A diák némán bólintott fejével.

— No, most már minden világos — kiáltá az öreg úr s kenetesen hozzátette: Áldassék érte a seregeknek ura, hogy az alma ennyire elgurult a fájától! (Odanyújtotta neki a nagy tenyérét.) Mindent tudok, mindent értek már, legyen hát úgy, hogy én gondoltam ki azt a feliratot.

Úgy is volt. Másnap reggel személyesen vitte el az írást a főnökhöz, melyben jelenti az új feliratot.

Krapotka Leopold elolvasta a jelentést és rámosolygott Halápy úrra.

— Ez már helyes, ez már jó. Az időről szabad beszélni. Az idő ártatlan fogalom. Praesens imperfectum, perfectum futurum. Egy kicsit ostoba dolog, de nekem mindegy. Jelen, félmult, mult, jövő. Maga gondolta ezt ki?

— Én.

— Hát gratulálok.

Mire leült s ő írásban adta ki, hogy az új felirat teljesen kifogástalan lévén, ezennel engedélyeztetik.

Hát föl is rakták az ácsok még aznap délután a homlokzatra nagy sokaság jelenlétében s azontúl gyorsan vitte a hír, mi van a collegiumunkon. Szállt-szállt a ravasz mondat, panaszkodó bánatot szívtől-szívhez vivő. A magyarok megértették, mert már megtanulták azt a keserű tudományt, az értelemben másik értelmet keresni; meglátni a mi hiányzik, kiegészíteni, a mi félig megvan. „Praesens imperfectum“, azt jelenti, *tökéletlen jelen*; „perfectum futurum“, azt jósolja, hogy *tökéletes jövő*. S a mi mindennekefelett való, hogy sikerült a németet lóvá tenni. Igaz, hogy csak így, a suba alatt. De hát az is valami. Olyan édes, olyan kaczagtató, hogy szinte sírni lehet rajta.

Ah istenem, milyen idők voltak! Ti azt most már nem

értitek meg, hogy egyetlen mondat is gyűjthetott és vigasztalhatott. Mikor a legmámorítóbb dal ekép hangzott:

Emich Gusztáv nagy naptára
Szerkesztette Friebeisz István,
Ezernyolczszáz ötven hétre,
Emich Gusztáv betűivel.

És ezen sirni tudtak azok a régi jó emberek. Mert közös egyetértésben azzal az öncsalással énekelték, hogy a szürke, bolondos négy sorban valami szabadság-hymnus van eldugva.

Hát még a felirat! Az egyenesen úgy tűnt fel, mint pász-tortüüz, mely bevilágítja az éjt. Halápy Mihály neve ismertté lett általa az egész országban. Persze a báró Krapotka Lipóté is. Sőt az volt a baj, hogy Bécsbe az udvarhoz is eljutott az elmés felirat híre és Krapotka bárót nyugdíjazták. Kimondták rá, hogy egy *jóakarató* számár, — a mi kisebb fokozat egy rosszakarató számárnál. Krapotka nagyokat fújt „*ep-pü-ep-pü*“ és visszaköltöz-ködött Morvaországba Brünn mellé, a hol egy fűrészmalma és néhány holdból álló, tejgazdaságra alkalmas tusculumma volt.

Bezzeg szepegtek a városi urak, hogy megint leveszik a feliratot. Hanem hát az a szép a politikában, hogy nehéz benne valamit előre eltalálni. Levették bizony nemsokára, de nem a feliratot a collegiumról, hanem a kétfejű sást a megyeházról. Egyszóval, beütött a magyar világ, és a főispáni székbe beültették a nagy hazafit, a halhatatlan felirat alkotóját, Halápy Mihályt.

Még ugyanabban az évben történt, hogy Sáros vármegyében elhalt az a bizonyos nagy protestáns úr, Szoltsányi Gáspár, a ki télen át a városunkban szokott lakni. Két nagy birtoka volt és nagyon sok szegény rokona. Ez különben minden sárosi embernek van. T. i. a szegény rokonokat értem, mert a két nagy birtok nem olyan általános.

Különcz öreg úr volt, és nem szerette a rokonait. Mit gondolt, mit nem, elég az hozzá, hogy a két nagy jószág közül az egyiket a collegiumunkra hagyta (maig is bírja békességben), a másikat, a nagyobbbat, a kétezer holdasat pedig, melyhez a családi kastély is tartozott, minden élő és holt fölszereléssel odatestálta annak az érdemes embernek, a ki a collegium feliratát komponálta. No ez volt eddig a legnagyobb honorarium a világon egy sornyi kéziratért.

Mindez úgy tűnt fel, mint egy mese. Egy uradalom négy latin szóért. S pláne egy sárosi uradalom! Talán nincs is meg. Hiszen a sárosi embernek magának sincs soha elege, nemhogy idegeneknek hagyjon. Hiszen a sárosi ember az ablakokra spekulál. Az idegen ablakokra. A haldokló nemes azt mondja a fiainak: „Van elég muskátlis ablak az országban.“ És azok

szétmennek s kikeresnek maguknak a muskátlis ablakokban egy-egy csinos pofácskát, — persze hogy hozomány is van hozzá. A haldokló paraszt is azt mondja a fiainak: „Van elég törött ablak ebben az országban“ s azok is szétmennek és megcsinálják a törött ablakokat.

Hát furesa volt ez, de tény volt. Sokan meg is irigyelték érte Halápyt. Mégis csak hóbortos istenasszony a szerenese, hogy úgy bele tud valakibe csimpaszkodni. Egyszerű kisbirtokosból főispán lesz. De ez nem elég. Más főispán elkölti ebben az állásban az uradalmát, ő pedig kap egyet.

Rokonai, meghitt emberei ellenben siettek őt meggratulálni és most következett a legnagyobb sensatio. Ő méltósága nevetett egyet és így szólt:

— Köszönöm a szíves jóakaratot, de nem én vagyok a Szoltsányi örököse.

— Hogy-hogy?

— Mert a híres collegiumi felirat nem az én elmeszülöttem. Az arcok megnyúltak és unisono tört ki a kérdés:

— Hát kié?

— A volt megyefőnök derék fia, báró Krapotka Oszkár hozta hozzám annak idején titoktartás pecsétje alatt.

Lett erre nagy csodálkozás, fejrázogatás. Krapotka Oszkár! Lehetetlen az! A félkegyelmű Krapotka Oszkár?

— Már pedig ez úgy van, ne csodálkozzatok. A szent tűz is egy közönséges csipkebokorban lobbant föl Mózes előtt. Az Isten nem tartotta okvetetlenül szükségesnek, hogy egy kaméliabokrot vagy még valami különbet gyűjtsen meg a maga személyével.

A rokonok és a jóbarátok mindenkép igyekeztek rávenni a főispánt, hogy tartsa meg a birtokot, vagy ha nem akarja megtartani, adja valami jótékony célra, de mindenesetre hallgassa el a fölírat titkát, mert annak köszönheti nymbusát, főispánságát.

De az öreg úr hajthatatlan maradt.

— Egész életemben az igazságért harczoltam, most egyszerre benyit hozzám a hazugság egy kétezer holdas jószág képében s immár beadjam a derekamat? Nem. A fölíratot elváltam a magaménak, míg a szerzője attól félt, hogy szenvednie kell érte; de most, mikor egy nagy birtok jár érte jutalmul, fölkerestetem az igazi szerzőt s minden befolyásomat fölhasználok, hogy bele ültessem.

Meg is tette, a mit kimondott. Pedig intették, hogy hiába fáradoz, mert a Szoltsányi rokonok kiforgatják a németet. Nagy rókák...

Csakhamar eltisztított minden akadályt, fölkerestette Osz-

kár bárót Morvaországban; mikor rátaláltak, éppen valami apró hivatalt keresett, de sehol se akarták bevenni a gyámoltalansága miatt. Képzélni lehet a nagy örömet.

Megemberesedett ugyan, de éppen olyan szánalmas alak maradt, mint diákkorában, a tétovázó, ijedt tekintetével, a megörnyedt hátával, a remegő szempilláival. A ritkás, rőt szakálla, mely azóta benőtte állát, még csak rútabbá tette. De mind-egy, azért mégis csak ő gondolta ki azt a fölíratot. Egy szép napon tehát törvényesen beleült a szép, háromtornyú oroszka kastélyba.

A Szoltsányiak nagy sebbel-lázzal kezdték meg ellene a pört és mikor a végrendelet megdöntése nem sikerült, nem átaloltak ahhoz a furfanghoz nyulni, hogy könyvet nyomattak ki mult századbéli betűkkel és akkori évszámmal, régi diósgyőri papirosra, a miben már előfordult a „*praesens imperfectum*”-féle ötletke s rámutattak a bíróság előtt, hogy, íme, innen lopta alperes a fölíratot, de az okos bíró kisütötte, hogy a könyv az idén nyomtatott a pör számára.

Mikor erről az oldalról nem akart sikerülni a dolog, egy másik Szoltsányi tanúkat szerzett, a kik eskü alatt bizonyították, hogy az örökhagyó Szoltsányi Gáspár maga komponálta a kérdéses felíratot, fel is olvasta előttük és beküldé az akkori oroszka nótáriustól, néhai Markovics Jánostól, Halápy Mihály úrnak, de a kétlelkű jegyző, hogy érdemeket szerezzen magának, a megyefőnökhöz vitte a levelet. Nyilván ott akadt rá a fiatal Krapotka; meglehet, ő bontotta fel apja helyett s megszerzendő a két, pályadíjúl kitűzött aranyat, ő közlé Halápyval a felíratot. Hiszen Isten, ember látja, hogy a szellemi tehetségei nem ütik meg azt a mértéket. E szerint tehát a Szoltsányi Gáspár végrendelete tárgyitalan, mert maga-magának hagyta az egyik birtokot, azaz furfangos, tréfás ember lévén, a bírósági eljárás által akarta kisüttetni a maga szerzőségét, mert hiú az ember még a halála után is.

De talán mégis a legokosabb volt a harmadik Szoltsányi, egy fiatal, turóczmegyei boeskoros nemes, ugyanolyan harmadizi rokon, mint a többiek. Ez a Szoltsányi, névszerint György, egyszerűen beállított a báróhoz:

— Méltóságos báró úr! Én szintén egyike vagyok a megcsalódott örökösöknek, de minthogy nekem nincs pénzem a fiskálisokat fizetni és nincs időm összetett kézzel várni a sült galambot, hát én beadom a derekamat és arra kérem a méltóságos bárót, tessék engem gazdatisztjének alkalmazni. Értek a mezei gazdasághoz és ígérem, hogy hü sáfárja leszek.

Imponált a bárónak a szép daliás ember, volt valami őszinte és rokonszenves a föllépésében, aztán az ellenfelekből is kidől

vele egy, taktikának se rossz, ha meglátják a többiek, hogy kezdődik a leszerelés. Kapott tehát az alkalmon, nyugdíjazta az öreg, köszvényes kasznárt, a ki már úgy is alig birt tipegni a gazdaságban s a csinos tornáczos gazdatiszti lakba nemsokára a fiatal kasznár költözött be.

Kellett az új kasznár, mert ugyancsak meg volt lazulva a fegyelem a cselédek közt, henyéltek, loptak. A volt kasznárt a köszvény többnyire az ágyban tartotta, tehát Hirkó János, a béresgazda intézkedett, ő állott a cselédség élén, maga is mindenféle zsirral megkent ember s a mellett elég cynikus vén kutya. Egyszer a garmadára kellett volna vigyázni a nyomtatásnál, de a kasznár hortyogva találta s összeszidta, mire nevetve felelt föl:

— Ne tessék nyugtalankodni, kérem alásan, a mig én alszom, addig itt nem vész el semmi.

Hát igaz is, mert körülbelül ő maga volt a legnagyobb tolvaj.

A báró semmivel se törődött, ennie, innia volt bőven, a többi nem látszott őt érdekelni. Valóságos növényi életet élt.

A gazdaságba éppenséggel nem avatkozott, csak ha a kasznár kívánta, hogy példaadás okáért hordja le a bérest vagy Hirkót vagy a kertészt. (Istenem, milyen naiv lélek lehetett az öreg kasznár.) A báró megtette nagy lelki küzdelmek és trémák után, maga elé hívatta a bérest.

— A kasznár úr megkért, hogy tudassam önnel, milyen kevéssé vagyok megelégedve viseletével.

Máskor ezeket mondá a csósznek:

— Úgy vagyok értesülve, hogy ön nincs kellő tekintettel elvállalt kötelezettségeire. Szíveskedjék kérem további ténykedésével engem ettől a véleményemtől eltéríteni.

Hát persze, hogy nevettek rajta és folytatták.

És még a cselédeknel is jobban rontotta a bárót egy szomszédja, a ki gyakorta átjött a legközelebbi faluból. Ez a kedélyes czimbora Kobolinszky Turibius volt, lengyel származású, azelőtt dzsidás főhadnagy, ide házasodott a szomszéd helységbe Marványba; egy özvegy asszony állította be maga mellé. Persze, csakhamar elverte, a mit elverhetett és arról lett nevezetes, hogy tetőtől talpig gentleman, de soha sincsen pénze.

Átjött minden másodnap, megtanította kártyázni (inni már tudott) s megnézegették a gazdaságot, a vetéseket, a gyümölcsfákat, az állatokban beállott szaporodást, az eladásra szánt lovakat, üszöket és bikákat s a melyik megtetszett neki, kimondta rá a sententiát:

— Ezt megtartom, bruderkám.

Az istállóktól elkiváncozott az ólakhoz, az akolhoz; ott is akadott egy-egy szép ártány, vagy valami hatalmas szarvú kos.

— Ezt is megtartom, bruderkám.

A mi azt jelentette, hogy ezeket most már nem szabad idegennek eladni, de át kell hajtani annak idején ő hozzá, de azt éppen nem jelentette, hogy az árúkat valamikor ki is fizesse. E tekintetben különös elvei voltak Kobolinszkynek. Személyes insultusnak tekintette, ha valaki a pénzét kérte tőle és nagy volt abban, hogy ügyesen tudta az ilyen dolgokat lovagias affairekké változtatni.

Általában sportja volt neki a környékbeli gazdaságok folytonos figyelemmel való tartása, különösen az eladásra szánt marhák képezték érdeklődése főtárgyát, a melyekből rendszeren „megtartott“ egy-egy csinosabb példányt, — úgy hogy a maroványi omladozó kuriába az év minden szakában érkeztek csinos állatok a szélrózsa minden irányából.

De különösen az oroszok kastélyba fészkelte be magát erősen. Voltaképen ő volt ott az úr, mikor Szołtsányi átvette a birtokkezelést és kemény kézzel fogta meg a gyepelőket.

Míg a többi Szołtsányi egyre perlekedett, ő addig rendbehozta a birtokot, megzabolázta a cselédséget, egyéniségének súlyával ránehezedett a gyámoltalan úrra. Csakhogy a mit ő egy nap belevert, azt a másik nap lerontotta Kobolinszky. Csendes, alig észrevehető rivalizálás folyt köztük, hogy kinek a kezébe kerül a föltétlen hatalom.

Kobolinszky anyagi dolgai átkozott rosszul álltak, s az isteni gondviselés ide hajítja neki készre ezt a báránycsordát, a kit ő szabadon nyírhatna, s íme, jön egy kemény ember és igyekszik őt félretolni.

Farkas-szemek néztek egymással. Mindenik figyelte a másikat és érezte, hogy útjaik keresztezik egymást.

Kobolinszky sokkal átlátszóbb volt, mint a másik. Kobolinszky egyszerű, léha ficzkó, a ki pumpolni akar, — így ítélte meg őt Szołtsányi. Kobolinszky ellenben nagyra taksálta az ellenfelét.

— Ennek az embernek céljai vannak. Mit akar, mit nem akar, az Isten tudja. De semmi esetre se azért buzgólkodik itt, hogy egykor jó szolgálati bizonyítványt kapjon a bárócskától.

Rideg, kevés szavú ember volt ez a fiatal Szołtsányi. Elősmerték, hogy jó gazda, hogy pontos ember, hogy a földesura javára dolgozik. De ebben az esetben azért se adózhattak neki dicsérrel, inkább visszatetszett. Nem karakter, — mondák az emberek — míg a többi Szołtsányi verejtéket, pénzt izzad a nagy pörben, ő addig beáll az ellenfél kuttyájának. Szégyen egy nemes embertől. Inkább koldulni menne a jóra való ember, mint

sem az ellenséghez szegődjék s annak nyalja a talpát, a kit meg kellene harapnia.

Maguk a Szoltsányiak teljes szívükből megvetették. Úgy beszéltek róla, hogy a nyomorult, a renegát, a tányérnyaló. Különben sem a „jó“ Szoltsányiakból van.

Ő csak a vállát vonogatta erre is.

— No, én pedig megyek a magam útján.

Azokhoz a természetekhez tartozott, a kik keveset beszélnek, sokat gondolkoznak és kérlelhetlenül cselekszenek. Szeretett megfigyelni embereket és dolgokat, különösen érdekes problema volt előtte Oszkár báró. Vajjon mi lakhatik ebben a fiatal emberben? Beteg-e, világgyűlölő-e vagy csak rettenetesen gyáva, szerencsétlen nevelés áldozata? Miről gondolkozhatik így egyedül, egész életében egyedül? Milyen világ az ő világa? Mi lehet ott? A Mars bolygót is érdekes lehetne bejárni, de még jobban szeretne bele nézni a báró lelkébe. Mivel van az megnépesítve, lobognak-e bent szenvedélyek, vannak-e ott álmok, remények?

Különösen az tűnt fel Szoltsányinak, hogy a báró sehova sem vágyik, társaságra nem gondol, asszonyal nem beszél (nem is tart a kastélyban csak egy öreg, fogatlan szakácsnét). Pedig éppen abban a korban van, mikor a szív megszólal és minden egyébnek hallgatnia kell.

Egyszer aztán fölfedezett valamit. A kastély ősparkja leszaladt egészen a rétekig, hol deszkapalánkkal volt körülkerítve.

A réten, a park alatt, a Gyikos vize folydogált; villogott, csillogott a napfényben, mint egy ezüst gyík. A pataokban csinos, dévaj falusi menyecskék, leányok mosták, súlykolták a vászonneműjüket, bokáig a vízben, szoknyaikat felgyűrték egészen a térden fölül. Hej, de szép fehér patyolat lába volt egy-kettőnek. Trécseltek, vihanczoltak, egy-egy vaskosabb tréfa is kihasadt a pajkoskodásból. Közbe pedig fölesendült valami csintalan tót dal, lágyan, melancholikusan, hogy bolonddá tegye az idegen füleket, mintha szomorú volna.

Szoltsányi arra ment vállára vetett puskával, szeme végig siklott a korhadozó palánkon, midőn alól egy deszkarepedésen egy villogó szemet vesz észre. A vadász tekintetét el nem kerüli az ilyesmi.

Huh, micsoda vadállat!

A szem olyan volt, mint egy farkasé, kimondhatatlan éhség lobogott ki belőle.

Egy parasztsuhancz piszkált ott vesszővel a közelben egy ürgelyukat.

— Te kölyök — kiálta rá — mászz fel hamar arra a topolyfára és nézd meg felülről, miféle állat van lent, hátha rá lehetne löni.

A suhancz elröhögte magát.

— Hisz az a báró úr szeme.

Szolzszányi hátrahőkölt meglepetésében. Igen, igen, a báró szeme. Persze a báró szeme. Most már bizonyos volt benne, megösmerte. — De hát — tette hozzá akaratlanul — mit akarahat a báró olyan helyzetben, hiszen le kell kuporodnia, hogy a szeme ott lehessen?

— Hihíhi — felelt a suhancz — Az asszonyokat lesi. Mindennap nézi őket, mikor súlykolnak.

— Hát mégis éhség az a szemében — gondolta Szolzszányi — még pedig nagyobb, mint a farkasé.

A vállára kapta a puskáját s a gyalogúton vidáman füttyrészve, elindult egyenest a tarlóknak.

— Az én madaram vagy te már — morogta csendesen a bajusza alatt.

Egész bizonyosat akart tudni az emberéről.

Még az nap délután egy próbát tett a báróval. Elvitte kocsizni a gazdaságba. Maga a kasznár hajtotta a lovakat. Megfordult többi közt a „Dolinka“ rétnél is, a hol éppen akkor végezték a fogadott napszamosok a sarjúgyűjtést. A kasznár megállította a kocsit a gyűjtőknél s aztán tréfásan intett a fehér népnek, hogy üljenek föl, majd haza viszik. A báró rémülten kiáltott föl:

— Az Isten szerelmeért, mit tesz ön?

De már késő volt; az asszonyok, leányok elkezdtek nevetgélve, visítózva fölkapaszkodni s annyira tele lett a sáfrányszínű kocsikas, hogy egy almát nem lehetett volna elhajítani. A fehér személyek, a kik részint álltak, részint a kocsi oldalán kuporogtak, minden zökkenőnél össze-vissza dőltingéltek az urakra. A csintalankodó kasznár minduntalan megcsípett egyet-egyet a ruhán keresztül. Pfuj, micsoda illetlenség volt az! Szegény Oszkár báró azt hitte, hogy rögtön elsülyed szégyenletében. És azok a csinos kis boszorkányok nem hogy megharagudtak volna mindezekért, de ők maguk is jól mulattak a Szolzszányi nevetlenségein, sőt a mi neheztelésük volt, az inkább a szemérmes, a tartózkodó úr ellen irányult, mert mikor a szép Koleszár Zsuzska valahogy odatántorodott a báró ölébe, a vásott Voják Anka rákiáltott: „Vigyázz a ruhádra, lelkem, mert aludttejbe estél!“

Mindegy, azért mégis jól mulatott a báró, s mikor a leányok leszálltak a kastélynál, mámorosan égő szemekkel, ziháló mellel fordult a tisztjéhez:

— Érdekes nap volt ez, Szolzszányi. (Valami állatias kép világítá meg egész arcját.) Azok a hozzánk csapódó asszonyi testek . . . Azok a testek.

Szolzszányi most már készen volt a terveivel, a melyeket

a báró anyagi viszonyai nagy mértékben siettettek. Váltókat girált Kobolinszkynek és Kobolinszky a határidőkre nem fizetett, úgy, hogy Oroszkán is elkezdődött az a szomorú processus, a min a nemesi kastélyok rendszerint át szoktak esni.

Először odajárnak a vig czimborák.

Később a bélyeges papírok kezdenek járni helyettök.

Azután jönnek az egyezkedő ügyvédek.

Azután a végrehajtók.

Éppen a végrehajtóknál tartottak, mikor egy este nagy villámlás és menydörgés keletkezett. Ilyenkor a báró nagyon félt, aludni sem tudott, rendesen átküldött a tisztjeért, hogy az beszélgesen vele.

Ma meg a szokottnál is rosszabbak voltak az idegei, összezugsorodva ült karszékében s majdnem pityeregve panaszkolt el tönkrejutását :

— Édes Szoltsányikám, segítsen rajtam, ha lehet.

Szoltsányi összeszámolta az adósságokat és így szólt :

— Csak egy módon lehet; ha a báró úr becsületszavát adja, hogy nem barátokzik többé Kobolinszkyval.

A báró odanyujtotta a finom kis kezét, a mely reszketett a kasznárban :

— Becsületemre mondom, — nyöszörögte.

— Rendben vagyunk, — mondá a kasznár. — Én felutazom Pestre és egy kölesönt eszközölök ki a földhitelintézetnél, ezzel kielégítjük a hitelezőket. Nem kell tőle félni, meg se kottyán a birtoknak, mert jó és jövedelmező.

A báró takarékoságot és javulást ígért, Szoltsányi pedig másnap reggel eljött bucsúzni.

— Tehát csakugyan elutazik ?

— Igenis, báró úr. Az ilyet nem szabad késleltetni, mert a poloska a pizsokban, az adósság pedig a fiskálisok fiókjában szaporodik a legjobban.

— És mikor jön haza ?

— Két hét múlva.

— Az egy kicsit sok.

— Némi családi ügyeim is vannak.

A báró nem kérdezte, miféle családi ügyek s a kasznár nem volt közlékeny ember. Minden dolgát, még a legjelentékeltenebbet is valami sajtóságos titokzatossággal csinálta.

Déltájt elutazott a vasúti állomáshoz, még pedig Maróványon keresztül, a hol a főhadnagy a kuriája előtt csibukozott s „holla ! holla !“ kurjongatásokkal megállította a kasznár kocsiját.

— Hova, hova, barátom uram ?

— Pestre.

— Tehát a kis bárócska egyedül marad, megszabadul a gondnokságtól, — jegyzi meg a lengyel gúnyosan. — Majd megvigasztalom szegénykét délután.

— Azt pedig ne tegye a főhadnagy úr, mert megfogadtattam vele, hogy önnel nem barátkozik többé.

És egyenesen, keményen nézett a lengyel szeme közé.

— Ah, még mit! — sziszszent fel Kobolinszky, görcsös kacajjal, fenyegetőleg. — Hogy mer ön ebbe avatkozni?

— Mert ön túlságosan kihasználja az ő gyámoltalanságát

— És ön tán nem? — kiáltá élesen Kobolinszky.

Sajátságos cynikus mosoly jelent meg erre a kasznár ajkán.

— No, no, főhadnagy úr, nem kell azért méregbe jönni. Mondjuk, ha úgy van is, mint ön állítja, ha nekem is az volna a szándékom, hát akkor is mit tapasztalunk az életben? Ha két kutya van valahol és egy csont, a melyik az erősebb kutya, az elkergeti a gyengébb kutyát és maga rájja le a csontról, a mi rajta van, a gyengébb kutya pedig elindul más csontot keresni. Igaz-e vagy nem? Gondolkozzék csak rajta. Hajts tovább, János!

Kobolinszky nagy furiában hajtatott mindjárt délután Oroszkára, de a báró kiüzente a komornyikjától, hogy nem fogadhatja, mert rosszul érzi magát.

Kobolinszky dúlt-fúlt. Nagyon elkésérítette ez a dolog, hazament és egész éjjel nem tudott aludni mérgében. Bántotta a hiúságát, hogy ilyen csunya módon esett ki a jövedelmező barátságából. Ezer színes tervet kovácsolt vánkosain, meg elvetett, a míg aztán az egyik olyan volt, hogy egyaránt megfogja Krapotka bárót és Szoltsányit. „Ember vagy a talpadon, Turibius“ — mondá magához reggel a tükör előtt, mikor fésülködött.

Megreggelizett és újra áthajtatott két rossz gebéjén az oroszokai kastélyba.

— Vigye be ezt a czédulát a báró úrnak — mondá a báró hű komornyikjának, Varga Péternek, ki még néhai apját, a megyefőnököt szolgálta egykor, mint amtsdiener.

A komornyik bevitte a czédulát, melyen csak ez a néhány sor állott: „Nagy veszély fenyeget téged, egy-két szót okvetetlenül kell veled váltanom a legsürgősebb érdekedben.“

A báró maga jött ki eleibe nagy rémülettel és bevezette a szobájába.

— Bocsásd meg — szólt lesütött szemekkel, mint egy bűnös, — de megígértem valakinek, hogy ezentúl más életet folytatok. Ne haragudj rám, kérlek alázatosan és beszéld el a veszedelmet, a mely környékez.

— De hozass előbb, bruderkám, egy kis pezsgőt, mert átkozottul szomjas vagyok.

A pezsgő előtermett és Kobolinszky elkezdte a maga szokásos modorában, de meglehetősen baljóslatú arczzsal.

— Mondtam már neked egyszer, bruderkám, hogy nekem egy nővérem is van. Azaz, hogy voltaképen nincs. Vagyis elbeszéltem neked azt a bohókás furcsaságot, a mit az anyám csinált. A mámika egy spanyol grófné volt: Alcantez di Malvasora. Nagy bolondja az etiquette-nek. Egyszer eszébe jutott, minthogy az Isten nem áldotta meg leánynyal, hogy egy leánykát vesz örökbe. Ah, micsoda ostoba szertartás volt. Még most is nevezhetnék rajta, ha elgondolom. A mámikám felöltözött a leg szebb selyemruhájába s a kicsi fruskát, a kertészünk öt éves leánykáját, előzetesen a sok csipkék, fodrok és volantok, szóval a szoknyái alá bújtatta. S így elkészülve mindennel, megállt ünnepélyesen a nagy ebédlő közepén. Ekkor kinyitották jobbról-balról a szárnyas ajtókat. A cselédek, a gazdatisztek, a lelkész meg én betódultunk az ajtókon és mindnyájan néztük a mámikámat, a ki akkor még nagyon szép asszony volt. Anyám ezután így szólt: „Tiszteletreméltó lelkész úr, kedves egyetlen fiam, kis Turibius és önök, derék gazdatisztjeim és ti becsületes cselédjeim, halljátok meg, a mit most nektek mondok: én, Johanna Alcantez di Malvasora grófné, ezennel egy kis leánykát kérek az Istentől és fogadok el, kis testvérkét a fiamnak és egy kis úrnőt nektek.” Mire megszuhogtak a mámika szoknyái és a kis leányka kijött a csipkék és szoknyák alól és most már nekem egy nővérem lett ettől az időtől kezdve.

— Oh Kobolinszky, ne gyötörj ezzel a te hosszadalmasággal. Mondd meg már, kérlek, mi az a veszedelem?

— Nos, ez a fogadott nővérem férjhez ment egy bécsi hivatalnokhoz és természetesen, ő kapta meg anyámtól a Kobolinszky-ékszereket.

— De mit tartozik ez ide?

— Nagyon is ide tartozik, bruderkám. A múlt héten Bécsben jártam nála, Nagy Mihály fiskálissal, a ki tudod, a Szoltsányiék ügyvédje is. Valami hagyatékhoz jutottunk. Bagatelle. Egy pár ezer forint, de mégis rendezni kell. A dinernél elbeszéltük a te szerencsédet, melylyel ezt az Oroszkát örökölted. Elmondtuk, hogy egy szellemes mondatért kaptad, a praesens imperfectum, perfectum futurumért. Ah! kiáltott fel meglepetve Magdalena, mert így hívják őt, — hiszen ez a mondat rajta van a Kobolinszky ősanyák egyik gyűrűjén, melyet én kaptam anyánktól.

Krapotka báró olyan sápadt lett, mint a kísértet.

Kobolinszky átható pillantást vetett rá s meglegegedetten gondolta magában: „Ehe, megfogtalak, kis csacsi”.

— No, no, ne reszkess — szólt hangosan. — A jó barát, teringette, azért jó barát, hogy kritikus pillanatokban helyén

legyen az esze. A fiskális, képzelheted, egyszerre föl volt villanyozva és minden áron meg akarta a gyűrűt szerezni: „Kiváncsion ezért a kincsért, asszonyom, a mit akar“, de én félrehittam Magdalénát és megeskettettem rá, hogy a gyűrűt soha másnak, mint nekem, a kezéből ki nem adja.

Oszkár báró fölugrott, mint egy majom, és a lengyel nyakába ugrott, miközben megeredtek a könyei a hálától.

— Őh, Turibius, te vagy a legjobb ember a világon.

A legjobb ember ezután újra befészkelte magát a kastélyban, ott volt sülve-fölve; ő járt le a pinczébe pezsgőért, ő rendelte meg a szakácsnének, mit főzzön, miközben folytonosan magasztalta, hogy még csak jobban igyekezzék.

— Isteni személy ez a Murkainé. Így nem főz a császár szakácsa sem. Megtartom őt, bruderkám — azaz mit beszélek — becsüld meg őt, bruderkám.

Egész otthonosan viselte magát. Ha zsidó tévedt a portára, ő adott el neki egyet-mást, birkabőröket, zabot, levágni való borjút és a pénzt egyenesen begyömöszölte a maga tárczájába, a szokott megköpködéssel: „apád, anyád ide jöjjön!“

A szegény gyámoltalan báró ráhagyott mindent engedelmesen és mindig csak azt hajtogatta:

— Űgy-e bár, megszerzed azt a gyűrűt?

— Meg, meg — felelte ő, — az okvetetlenül szükséges, mert hiszen még be is csuknának, hogy jogtalanul bitoroltad a jószágot.

Tehát igaznak kellett lenni, hogy Krapotka Oszkár csakugyan lopta valahonnan a feliratot.

A tizedik napon azzal a kívánsággal jött Kobolinszky, hogy cseréljenek lovat. Krapotka megijedt, mert két nagyon szép szürkéje volt, a Kobolinszky lovai ellenben nem értek többet testvérek közt negyven forintnál, de Kobolinszky megtörte ellenállását.

— A Magdaléna nővéremet várom. Egy csinos fogatra van szükségem, ha ide-oda kikocsizik. Hiszen érted. Hát ne okoskodj.

A csere megtörtént és a báró roppant szepegett, hogy mit szól hozzá Szoltsányi, ha megérkezik? Jaj, jaj! Gondolni se mert erre. Hiszen becsületszavát adta, hogy nem barátkozik vele és a lovait is odaadta. Hogy álljon meg előtte ezek után? Űgy félt ettől a Szoltsányitól, mint a hogy a lelkiismerettől fél a bűnös. Csak ne jönne még. Csak legalább még egy hétig, míg kigondol valamit.

De hasztalan reménykedések, mert a komornyik egy legközelebbi reggelen, midőn benyitott az ura szobájába, bejelentette nagy vidáman, hogy a kasznár úr megérkezett az éjjel.

— Jól van, Péter, — felelte fanyarul az ébredező uraság — csak tegye le a reggelit.

— De van ám nagy ujság!

— Mi?

— Asszonyt is hozott!

— Ki?

— A kasznár úr.

— Miféle asszonyt?

— Hát a feleségét. Hiszen azért volt oda. Házasodott. Jaj, micsoda gyönyörű személy!

— Ő maga is szép ember, — dohogta a báró — jól tette, hogy megházasodott.

Tényleg előnyösnek tartotta magára ezt a váratlan fordulatot, mert legalább nem csap a kasznár lármát a fogat elcséré-
léseért. Ilyenkor csókolózik az ember, semmire rá nem ér és egész nap lesi a napnyugtát.

Nagy nyüzgés-mozgás, ujságolás lett a faluban. Kiváncsi öreg asszonyok és buta pofácskájú paraszt-bakfischek egész nap a kasznári porta körül czirkáltak, ólálkodtak, hogy megláthassák az új asszonykát. Mert nevezetes jelenség falun az új asszony, — még ha ismerős leányból lett is. Nagy látványosság. Új a szemérmes pirulás az arcán, meg az a tétovázó tudás a szemében... De hát még mikor olyan főbenjáró személyiségről van szó: mint egy „új kasznárné“. És hátha még pesti!

Szapulták is e miatt a kasznárt az apró négy ablakos kuriákban. Hát nem tudott innen nősülni? Mintha nem volna elég leány, szanaszét a falvakban, szebbnél szebb. Bolond ember az olyan, a ki a pesti sátrakból veszi a szilvát, ütődöttet, bizonytalant, a mit a seregélyek már megcsipkedtek, mikor itt vannak az otthoni fák a hamvas, kíváncsú gyümölcseikkel, csak le kellene szakítani egyet.

Még jobban viszkettek a nyelvek később, mikor napok, hetek elmúltak és a kasznár nem mutogatta az asszonyt. Nem vitte sehova vizitelni. (Bizonyosan nincsen becsületes ruhája se.) Azt mondták, hogy otthon ül lefüggönyözött ablakoknál, mint egy török odaliszk és csak este megy ki az udvarra levegőt színi. Mindezekből pedig mi következik? Az, hogy vagy púpos, vagy sánta, vagy üvegből van az egyik szeme.

Szolzányi mindjárt megérkezése után átjött referálni a bárónak a kölesönről és elhozta az aláírandó okmányokat. Házasságról, asszonyról egy szót sem szólt (mit tartozik az az uraságra?) A két szürkét sem említette, valamint a Kobolinszky fölfrissült barátságát; de a hangjában volt valami keserű íz, valami megvető árnyalat, a mi mutatta, hogy már a cselédek besúgták a történeteket.

— Különös ember — gondolta a báró, — hogy a feleségét nem említi.

Annál jobban emlegették mások. Abban az egyben minden forrás megegyezett, hogy szép asszony. De mégis furcsa, hogy sehova se viszi a kasznár, még a templomba se. Talán félti? De ugyan kitől, mikor ő a legszebb ember az egész vármegyében?

De a legjobban magasztalta a kasznárnét Kobolinszky, a ki valamely ügyben fölkereste a kasznárt, éppen mikor nem volt otthon.

— No, barátom — mondá a bárónak, — nem szeretem a kasznárodát, mert nem tartom jó emberednek, hanem az aszszonya fölséges falat. Micsoda termet, pajtás, mint a gazelláé. S hogy ring a dereka a csipőin, mintha fédereken járna. Pikáns, finom arczocskája van. Egy kicsit fitos orr, de csak hogy éppen-éppen. Aztán azok a nagy fekete szemek! Jaj, mikor úgy rám vetette a pillái alól (csettentett a szájával). Aztán, mikor leereszté azokat a fekete selyemrojtokat. A pillákat, bruderám. Akkor egy szent. Hát még a haja! Éppen fésülködött, mikor betörtém hozzá. Sohase láttam még olyan haját, pedig diák-koromban egy udvari borbélynál voltam kosztón Bécsben, a ki csupa főherczenőket fésült. Oh, az a haj, az a haj! A korom se olyan fekete és mégis izé . . . mit is akarok mondani?

— Hogy egy kicsit kékbe játszik.

— Gazember! — ordított fel Kobolinszky az asztalra csapva. — Te láttad már azt az asszonyt!

Mindez csak tréfásan ment. Ittak, koczczintgattak mellette és a sok faggatásra végre beszédessé lett Oszkár báró, bevalotta, hogy csakugyan látta vagy kétszer a kasznárnét látesővön a kastély-toronyból.

Mindezt pironkodva beszélte el és egyszerre véletlenül hozzátette:

— Gyülölöm azt a teremtest! — és szemeiben vad láng lobbant föl.

— Gyülölöd? Hát mért? — kiáltott fel a lengyel meglepetve. — Talán történt köztetek valami? No, ne légy előttem zárkózott, Oszkár; legjobb barátod csak megérdemli, hogy a szívedet kinyissad.

A ravasz Kobolinszky kisejtette, hogy ez a házasság valahogy alkalmas lehet majd vagy az urat elhidegíteni a gazdatisztól vagy a gazdatisztet az urától. Mert hát a végszámítása mindig az volt, hogy ő legyen a báró praefectusa, de lehető hamar, a míg érdemes.

— Hát igenis, volt egy esetem. De ne neved ki, Kobolinszky. Hiszen te ismersz, hogy gyáva vagyok. Szeretném néha

a fejemet falba verni e miatt, de ahhoz is gyáva vagyok. Isten az oka, Kobolinszky, senki más; ő osztotta szét a teremtmények közt a tulajdonságokat, a macska kapta az alatomosságot, a hörsög a szemtelenséget, a róka a ravaszságot és így mindnyájan. A juhászom ellenben kapta az ostobaságot, mert a minap behajtott a parkba egy beteg kost, hogy kényelmes házi koszt legyen, mint reconvalescens. Arra megyek, hát rám néz a kos és megismer. Szégyenlem mondani, Kobolinszky, de tény, hogy fölismerte bennem a gyávaságot, megszegte a kajlaszarvú fejét és nekem rontott, meg akart támadni. Én erre menekülök, ő utánam; futok bokron, virágon keresztül szívdobogva, a mikor egyszerre gúnyos csengő női kacaj hallatszik balról. Oda tekintek, hát látom a kerítésnél a kasznárnét, ott áll és nevet rajtam édesdeden, gúnyolódva. Szerettem volna a föld alá süllyedni... és úgy gyűlölöm, de úgy gyűlölöm azóta, hogy ki sem mondhatom.

— Mert bolond vagy, hékás — kiáltott föl Kobolinszky a szakember biztonságával. — Hiszen oly világos, mint a nap. hogy az az asszony *kezdegetni* akar veled.

— Ne beszélj, ne beszélj — hebegte a báró kigyulladt arczczal.

— Mert ha nem akarna kezdegetni, ha nem volna kaczer, tiszteletben kell hogy tartsa a férje földesurát és bizonyára nem nevet ki. De úgy kell lenni, hogy megtetszettél neki.

— Ugyan, ugyan, mi tetszett volna meg neki rajtam? — hebegte gyámoltalanul és mégis nagy türelmetlenséggel, mintha ki akarná húzgálni vendégéből a biztató szavakat.

— Ne firtasd, bruderkám. Elégedj meg, ha én azt mondom neked. Én, a vén sas, a ki sok fészket dúltam már föl. Ne keresd az okot, csak azt ne, mert úgy áll a dolog, hogy mikor Évát a paradicsomból kiűzték, szorongásában ott felejtette a necessaire-jét, a miben az *okok* voltak. Azóta ok nélkül szeret, gyűlöl és cselekszik.

Mintha mézzel kengetnék a báró szemhéjait, behúnyta a szemeit álmatagon és önkénytelenül fölsóhajtott...

— Meglehet, hiszen meglehet...

Szitta be az édes mérget, a mitől az ember rendszerint meg nem hal, hanem csak valami bolondot csinál. Igaz, hogy nem volt több egy kávé-kánálnyinál; egészséges szervezetnek semmi, de olyan pipogya léleknek ennyi is sok.

Ettől a naptól kezdve gyakran ögyelgett a parknak abban a részében, mely szomszédos volt a kasznár udvarával. Itt egy jó darabon vaskerítés van aranyos hegyű lándzsákkal. A kerítés rácsán kényelmesen át lehet látni.

Kavicsos út vezetett arra, hús vadgesztenye-sor közt; az

arra való séták nem lehettek feltűnők, sőt éppen oda volt eltemetve az egyik vadgesztenyefa alá a megboldogult Szoltsányi Gáspár úr is. Vadméhek döngték a sirján: praesens imperfectum, perfectum futurum. És ez napról-napra igazabb lett. (Alhatsz, öreg, nyugton, szép csöndesen.)

Még szinte kegyeletos is volt, ha megállt annál a sirnál és hosszan elmerengett, félszemmél átsandítva a gazdatiszti udvarra. Egyszer vagy kétszer csakugyan mutatkozott az asszony; rendesen galambjait etette. Oh, de gyönyörű volt így közéről. Pedig csak lopva mert ránézni; az asszony nem viszonozta; a tekintete le volt mindig sütve, szendén, mint az apáczáké. (Talán valami klastromból van megszöktetve.)

Egy alkalommal mégis megtörtént, hogy találkozott a tekintetük. Mindenik gyorsan elkapta a magáét. De ebben is Krapotka járt jobban. Mert neki az az egy szemvillantás is elég volt, hogy fölforrjon a vére.

Mindez természetesen nem sokat ért. Elégnek egy kis gimnázista se tartotta volna. A szerelem nem stagnáló betegség, mint a hurut; a szerelem vagy gyógyul vagy növekszik, mint a mérges seb; a szerelem haladó valami.

S itt sohase történt semmi. A legnagyobb események közé számítottott, hogy egyszer a kasznár kinyitotta az ablakot és azt kiáltotta: „Mariska“. A báró boldog volt vagy két napra. Hiszen megtudta, hogyan hívják.

De jöttek közbe lehangoló napok, a mikor hasztalanul tiporta a kavicsos utakat. A tündér nem volt látható. Ilyenkor felsóhajtott: „Későn jöttem“ vagy „korán jöttem“, a mint a galambok vagy meglegedetten, jóllakva ültek a duéz tetején, vagy pedig éhesen rüpködtek szanaszét.

Egy kis szolgálójuk volt a kasznáréknak, amolyan kifutó süldő lányka. Kendert tilolt az udvaron. És mert ravaszabb egy szerelmes bolond, mint egy kijózanodott bölcs, megszólította a kis fruskát a rácson át:

- De szép galambjaik vannak önöknek, tisztelt hajadon!
- Bizony igen szépek, méltóságos báró úr, kezeit csókolom.
- És milyen kövérek!
- Maradhatóságok, kérem alásan.
- Bizonyosan sokat esznek, — fűzte a szót a báró.
- Bizony nem néztem, instálom.
- És mikor etetik őket?
- Ahogy jön. Egyszer később, másszor hamarabb.

Ebből ugyan nem lett okosabb a báró, hanem iszen arra való a Belial őrdög, (ő kezeli állítólag az ilyenfajta ügyeket), hogy ha valami nagyon nehezen indul, résen legyen és javítson az ügymeneten.

Jutka eldicsekedett úrnőjének, hogy a méltóságos báró megszólította, dicsérte a galambokat és kérdezte, sokat esznek-e és hogy mikor etetik őket.

Kevés szóból ért az okos ember, de az okos asszony a sok szóból is tudja, melyiken van a súly. Jól összeszidta Jutkát.

— Miért nem mondtad, te számár, hogy a galambokat öt órákor szokták etetni?

Bezzeg Jutkának se kellett több, a mint másnap reggel a kastélyba küldte a kasznár úr valami dologban s meglátta a báró urat a tornáczon egy könyv olvasásába merülve, egyszerre csak mögéje sompolyodik s illő figyelmeztetés okáért megböki a vállát a könyökével.

Összerezzen és megdermedve nézett a kis fruskára. Az meghajtotta magát kecsesen s éneklő, nyúlós hangon jelenti:

— Hogy azt mondja, a mi galambjainkat öt órákor etetik.

— Ki mondja? — kiáltott fel a báró élénken.

— Az asszonyom.

Óh istenem, hogy süvitett ez a szó a levegőben. S hogy zúgták vissza az összes tölgyek és platánok. Minden fűszál erről beszélt. A méhek is, a kik a virágok körül repdestek, mind ezt zümmögtek, hajtogatták: „Neki már megmondta az asszony, megmondta, megmondta.“

A báró egy perc alatt új emberré alakult; mintha eleven ezüstöt öntöttek volna az ereibe, nyugtát nem lelte, az életkedv pezsegni kezdett benne. Menni, cselekedni akart. De hova menjen, mit cselekedjék? Tele tüdővel szította a kert balzsamos illatát. Ejh, ugyan hol volt eddig ez az illat? Hiszen már tegnap is nyíltak a virágok! Mámorosan ödöngött fáktól-fákhöz, melyeken a madarak daloltak valami édes dologról. Aztán letévedt egész a tóig, a vakító napkorongból egy aranykéve ereszkedett a tó fölé. Ebbe a sziporkázó finom aranyfátyolba keverőzve keringett három fehér dáma, három fehér lepke. Iregtek, forogtak, libbentek, bolondoztak. Tetszett ez a hattyúknak, leültek a tó szélén s mint valami nagyérdemű közönség, nézték a három tánczosnőt. A bárót pedig úgy meghatotta ez a sok minden, hogy hangosan felkiáltott: „Milyen szép ez a világ!“

Pedig ugyan mi változott benne meg? Talán valami lepel hullt le a milliárd titkokról, melyek a holnap és a holnapután titkos méhében alusznak? Vagy talán ama milliárd eseményből, mely egymást kergetve, keresztezve kibukkant a mai nappal, kikökönté valamelyik eddigi sarkaiból a világot? Dehogy. Csak egy kicsiség került napfényre. Hogy a kasznárné galambjait öt órákor etetik. És már ettől is mennyire megszépült ez a világ!

Boldog volt a báró, madarat lehetett volna vele fogatni.

„Ez már a bizonyosság, a legteljesebb valóság“, ismételte magában százszor és százszor. Élénk lett és közlékeny, mindenkivel szóba állt, lassan telt az ideje, (Uram Istenem, hol van még az öt óra?) unalmában kiállt ácsorogni a kapuba, s a mit soha se tett, megszólította az arra menő parasztokat. Szerencsére dél felé meglátogatta Kobolinszky. Ezer kísértés incselkedett vele, hogy mindent elmondjon neki a mérhetetlen széles boldogságból. Csak az Isten őrizte, hogy semmit se szólt. Kobolinszky különben azt jött jelenteni, hogy a nővérétől megszerezhető a gyűrű, de kétezer forintba kerül.

— Nem tesz semmit, nem tesz semmit, — hagyta rá szórakozottan. (Nem bánta ő most már a gyűrűt se.)

— És mikor kaphatnám meg a pénzt? — kérdezte Kobolinszky.

— Hát próféta vagyok én, vagy mi?

— Nagyon könnyen beszélsz, bruderkám. De a dolog fölötté fontos, hidd meg azt nekem. Mert akkor aztán végkép eltűnik ez a hatalmas vádoló tanú. A te fiókodban lesz. Antik dolog, szép dolog, különben is megéri azt az árt.

— Jól van, jól, hiszen majd kivasalom Szoltsányitól, de mostan nem érek rá, valami mással vagyok elfoglalva.

— Ugyan mivel?

— No, no, — vigyorgott a báró titokzatosan. — Ne legyen olyan kíváncsi a főhadnagy úr, — és a szájára tapasztotta a kezét.

Hanem mikor aztán a lengyel kocsira ült, még se állhatta meg, hogy a távozó kezeit megszorongatva, valami keveset ki ne bocsásson az édes titokból.

— Okos ember vagy, Kobolinszky. A mit te egyszer megmondasz, az vasból van. Fránya ficzko vagy, Kobolinszky.

Az öt óra lassan-lassan megjött. Az asszony künn volt a galambjai közt és rámosolygott a báróra, mintha régi ismerőse lenne. A báró piros lett, mint a rák és lekapta fejről a kalapot.

Kétszer vagy háromszor átsétált a kerítésnél, merengett a sirnál és ez azután így történt minden áldott nap az öt órai etetéskor.

Hanem bizony ez is csak a galamboknak volt jó hosszabb időre, mert ők pontosan megkapták a búzájukat és ők egyebet nem akartak — de a báró néhány nap múlva át kezdte látni, hogy a tökéletes boldogság mégis csak az lenne, ha beszélgetnének egymással, ha megfoghatnák az egymás kezét és a többi meg a többi.

— Igen, igen — sóhajtott föl magában ellentétes érzelmek közt, mintegy epedve a jövőért és mégis remegve tőle — eljő az a nap, a mikor meg kell őt szólitanom. Dübörögve közeleg

az a nap. De miért ne szólíthatna meg inkább ő engem? — sugdosta neki az önzése.

Kiszínezte tarka-barka ábrándjaiban, miképen kellene ennek történnie. Ha például valami vipera csipné meg a Mariskát (éppen híresztelték a falusiak, hogy viperák vannak a határban), a Mariska sikoltana, ő pedig hopp, átvetné magát a kerítésen és kiszíná a csipés helyét, a hogy a regényekben szokás. De vajjon meg merné-e tenni? Elsápadt erre a vakmerőségre gondolva s hideg borzongás futott a hátán keresztül. Nem, nem. Talán mégis jobb lenne, ha őt magát csipné meg a vipera és a Mariska szírá ki az ő sebét? Ah, milyen szép, lélekemelő jelenet. De mivel későbbben eszébe jutott, hogy ha a vipera őt csipné meg, az akkor neki fájna, elveté magától ezt a tarthatatlan kombinációt, újra átsapott a másikhoz, hagyván a vipera-csipést Mariskának. Így vándorolt kettejük közt a képzeletbeli vipera óráról-órára, napokig-hetekig, — hogy talán bele is bolondult volna a változatos kombinációkba, ha már a nélkül is nem lett volna bolond.

Oly sokáig forgatá elmejében ezt a hóbortos ideát, hogy annak minden oldala, minden kis porczikája belemártódott az ő nagy önzésébe. Ejh, hátha a Mariska ki se szírá az ő sebét? Mi a garancia rá? Az, hogy átmosolyog? Bolondság, bolondság! Hátha csak szeszélyből teszi, hátha csak a földes urával kíván jóban lenni. Hiszen megmondta Kobolinszky, hogy az asszony ok nélkül szeret, gyűlöl. Csak éppen a mosolygása volna valami különös okadatolt dolog?

Kételyek kezdtek gyötörni. Oh Istenem, hátha nem szeret. Ha csak incselkedik, csak csúfolódik. Hiszen némely asszony csak azért mosolyog, hogy a fogait mutogathassa.

Elhatározta, hogy ha törik-szakad, de bizonyosságot szeret. Hadd düljön el a koczka és vele minden. Egész délután ivott. Az öreg Péter komornyik nem győzte hordani az üvegeket.

— Minek már az a sok ital?

— Mert bátorságot akarok inni, öregem.

— Minek az a sok bátorság? Hiszen nem megyünk a török ellen.

— Azt csak én tudom, hogy mi elé megyek — sóhajtott fel a báró.

Pont öt órakor megjelent a kerítésnél. A szép kasznárné nagy kedvteléssel szórta a buzát a galamboknak, de a csirkék is odafutottak, mert a csirkének is van magához való esze. Korholgatta őket kedvesen, szelíden: „Hess, hess, czudarok, ne bántsátok, a mi a másé!”

Éppen akkor bukkant fel a rácson túl a sétáló báró.

A csirkék nem szaladtak el, csak egyre csipogtak csip, csip, csip és szedegették a szemeket. Jól is jártak ez egyszer a makacsságukkal, mert az asszonyka fordított a taktikáján.

„Jó, jó, no, értelek kicsikéim. Azt csipogjátok úgy-e, hogy jobb a másé. Hát nem bánom, megengedem, nem kergetlek el.“

Igy beszélgetett a csirkékkel, de ha valami selyma ember hallja, még azt hihette volna, hogy ez inkább a bárónak szól.

Maga a báró is úgy magyarázta s erőt merítvén a bohókás kedveskedésből, egy elszánt mozdulattal hirtelen letépett egy szép piros rózsát az út mellett, aztán behunyva szemeit — a macska fél, de én nem — áthajította a kerítésen, úgy, hogy a rózsának körülbelül oda kell esnie a galambok közé.

Hús áram támadt a gallyak közt. Rejtelmesek ezek a részleges szélfuvallatok, melyek keskeny vonalon átsuhognak és újra csend támad utánuk. Mintha egyetlen láthatatlan lovag száguldana a levegőben láthatatlan paripán s fölsírnának a fák, melyeket útjában a szellemlő patkója megtapos. Odább a többi fák meg se moczczannak.

Különösen a behunyt szemű ember festi ezt így ki. De a báró az összeverődő gallyak zörgésén, a sárguló lombok zúgásán át is csak a galamb rebbenését hallotta . . . A rózsza tehát odapottyant.

Kinyitotta szemeit és felette csodálkozott, hogy minden olyan nyugodt a természetben, mintha semmi se történt volna. Ő maga is megvan, él és léleklzik, mint rendesen, csak a szíve dobog egy kicsit hangosabban. A villám nem ütötte le, a föld el nem nyelte, a kasznár golyója szét nem zúzta. Hát ilyen kicsiből áll a bátorság!

Behúzódott a sűrűségbe és onnan figyelt, nem hallatszík-e onnan valami zaj, valami perpatvar. Aztán óvatos macskaléptekkel közeledett ismét a kerítéshez.

Megrázkódott. Megdörzsölte a szemeit, nem álom-e a mit lát? A piros rózsza ott van a kaszsnárné keblén . . . Jaj de nagyon illik a viola pettyes perkál ruhájához!

Vissza akart vonulni a boldogságával, de a mi most történt, leigézte. Az asszonyka lehajította a fejét, szelíden, álmodozón, nézte a rózsáját, aztán csak még jobban hajlította, hajlította azt a szép fejét, míg nem egészen odaért az ajka a rózsához, ahhoz a bizonyoshoz és megcsókolta.

Ekkor vette észre a bárót (úgy gondoljuk), megédesedett a nézése és sebes, félreérthetetlen eltökéléssel feléje lépetgetett, kecsesen, negédesen, barackvirágszín karjait kislányosan lóbázva a levegőben.

— Köszönöm a szép rózsát, — rebegte csöndesen, a szemeit lesütve.

A bárónak úgy tünt föl ez a hang, mint valami messziről jövő földöntúli melódia, érezte, hogy el kellene futnia, de az lehetetlennek látszott e perczen. Hiszen nem szökhet meg sehova. Mert nemcsak a kasznárné indult meg feléje, hanem a föld a tisztai lakkkal, a falusi házak szalmafedeleikkel, a templomtoronnyal, s jönnek-jönnek . . . forog vele a világ, zúg a feje, vére lázadozik, szeme elhomályosul és csak azt hebegi egyre:

— Oh kérem, iszen . . . Oh izé . . . Higyje meg, higgye meg, oly zavart a fejem.

S ösztönszerűleg a könyökével törölgeti, mint a parasztok, a forró, izzadó homlokát.

Isten tudja, hogy történt, mint történt. Oly álomszerű az egész. Lehetetlen arról számot adni. Mintha ilyenformákat mondott volna még a kasznárné: „Hát nem jön közelebb? Ej, csak nem fél tölem? Hiszen nem haraptam még én le az orrát senkinek.“ Igen, igen, mintha ilyesmit is hallott volna, és mintha minden szó egy czérnává változnék, a mit a szívébe belehúznak, mint a tűfokba, és a sok czérnával azután huzta, ránczigálta őt valahogy, mert egyszer csak ott állt lüktető halántékokkal, szomjas ajakkal, villogó szemekkel, remegő orczipákkal a kerítés mellett, közvetlen a közelében, úgy, hogy a lélekzetét is érezte, hajának illatát magába szihatta.

— Mondja csak, igazán, nekem szánta a rózsát?

— Igazán . . . persze . . . izé . . . de hát . . .

A szép asszony megfenyegette az ujjával, incselkedően:

— Ej, ej, báró úr! Hát így szokás rózsát átnyujtani a hölgyeknek? No várjon, várjon!

Addig dévankodott, pajkoskodott vele, míg végre átmelegítette és megoldódott a báró nyelve is, — hogy szinte nehéz volt megállítani.

Így ment ez ezentúl mindennap, — csak kezdeni nehéz. A kasznár a határban járt délután, az asszony pedig ott csevegett a kerítésnél a gyámoltalan bárócskával. Meg is indult erre a falusi pletyka, hogy nagyon értik egymást.

A világ azonban nem értette.

— Eh, ostobaság! Nem lehet az! Olyan hamar! Mikor szép férje van. Üres pletyka az egész. Az unalmat kergetik. Hiszen hova tette volna a szemét az a fiatal asszony?

Beszéltek, beszéltek, de senki sem hitt igazi rosszat, bizonyosan maga a férj sem. Mert Kobolinszkynek volt rá gondja, hogy egy-egy névtelen levél megcsiklandozza. De Szoltsányi, úgy látszik, nem volt csiklandós, mert éppen semmi se történt.

Sőt mikor néhány hét múlva beállt a tél, a kasznárné

gyöngélkedni kezdett, s midőn a kerületi orvos azt ajánlotta neki, hogy korcsolyázzék, maga Szoltsányi mondotta az asszonynak (így beszéli a kis Jutka):

— A parkban van egy befagyott tó, kérd meg a bárót, ha beszélsz vele, engedje meg rajta a korcsolyázást.

— De most sohase beszélék vele.

— Hát írj neki! Mert én magam elvből nem kérek tőle semmit.

Írt is neki; elvitte a Jutka, de annyi levelezés még a hétéves háborút se előzte meg. Levél ment, levél jött nagy titokzatosan. Innen Jutka vitte, amonnan Murkainé hozta. Hogy miről levelezhettek, miféle bonyodalom, nehézség merült föl a tó dolgában és miféle tárgyalások váltak folyton szükségessékké, azt józan emberi elmével annyival is nehezebb fölfogni, mert mikor már az asszonyka megkezdte is a korcsolyázást, a levelek még mindig vándoroltak.

Hogy azonban nagyon ártatlan dolgok lehettek bennük, valószínű. Mert valami névtelen (nomina sunt odiosa) valahogyan elfogott egy levelet, a mit az asszony a bárónak írt s a férj kezébe származtatta, és hát — ebből se lett szerelmi dráma.

De szó a mi szó, furcsa volt. Mi beszélni valójuk lehetett egymással, mikor a korcsolyázásnál majd minden nap találkoztak? A báró a tóparton állt vörös orral, fagyos fülekkel bundába takarózva, az asszony pedig kimelegedve, kipirulva szagduzdozott a csillogó kristály táblán, miközben olyan vidáman, fesztelenül fecsegték, mintha már száz éve ösmernék egymást.

Szép órák voltak ezek.

Ezernyi apróság történt. Egyszer az asszonyka egy nagy pirouettet akart kivágni és lebukott. A báró kaczagott rajta.

— Ejnye, maga gonosz, — kiáltá rá. — Még kinevet? Jön ide mindjárt, hogy fölemeljen!

A báró a tóra tipegett nagy félelmek közt, de mikor aztán megfoghatta a kezét, átnyalábolhatta a derekát, hogy fölemelje, nem adta volna két olyan uradalomért, mint Oroszka.

És mindennap akadt valami jutalom, valami „Szent János kenyérke“. Megereszkedett a korcsolyaszíj a kis lábakon.

— No, báró, ha maga olyan nagy vitéz, meg tudná-e erősíteni a korcsolyámat?

Erre mit tehetett? Lekuporodott a földre és megszorítá a szíjakat, ott babrálhatott a kedves lábakon, és mondjam-e, ne mondjam — már csak inkább mondom: följebb a hófehér harisnyából is megvillant egy darabka. Nagyon szét volt már játszva. Nem állhatta meg, hogy alattomban ne csipjen egyet a lábikrán.

A kasznárné sikitott és hátba ütötte pajkosan.

— Ej báró, báró, mi lett magából? No, nézd a gonosz embert!

Annyi kis selymaság, annyi czukros bohóság fűszerezte ezt a korcsolyázást, hogy szinte kétségbeestek, mikor a márcziusi napfény egyszerre kieresztette a nyelvét és lenyalta a szép jég-tábláról azt a szikrázó fehér zománcot. Egy félóra alatt lucskos lett, szöresüggött.

A báró megdöbbenve nézett az asszonykára.

— Istenem! Milyen szomorú az, hogy így elmulik valami. Ha meggondolom, hogy itt egy-két nap mulva már nem lesz jég. És semmi nyoma sem marad, hogy maga itt járt.

— Hát itt marad a tó, bárócska. Az is valami.

— Mit bánom én?

— A tavon csónak lesz. És én majd ide járok csónakázni.

Ebben némileg megvigasztalódott a báró, de azért aggodalmasan vetette föl:

— Ha ugyan a kasznár úr megengedi.

Az asszony vállat vont, miközben a korcsolyája éles sarkával gépiesen a jégbe áskált, mint mikor a kényes paripa lyukat kapar a patájával.

— A kasznár dühös ember ugyan és ha egyszer valami helytelent találának tenni (elnevette magát, aztán szemérmesen lesütötte a tekintetét), mind a kettőnket keresztül löne, az bizonyos (a báró láthatólag megborzongott és összehúzta a prémes krispinjét), de hogy ne engedjen meg egy kis ártatlan csónakázást, no azt szeretném én látni . . .

— Kár, hogy én nem tudok csónakázni — sóhajtott a báró.

— Azt szeretném én tudni, hogy voltaképen mit tud maga?

— Tudom türni a gorombaságait.

Hát a tó csakugyan jó barátjuk maradt tavasszal is. A báró egy finom lélekvesztőt csináltatott, mely sebesen röpült, mint a nyíl, — eddig csak egy nagy ormótlan csónak volt, a mit Hirkó tákolt össze; nagy nyári forróságok idején benne hált az imposztor, a hűs tó felülete által ringatva. Mert találékony elme volt az öreg.

Szép meleg április járt a felföldön, s a csónakázásnak már megvolt a maga bűbája. Jött is a kasznárné, a mikor jöhetett.

De a nagy napok csak még most lesznek. Az igazi kedves napok. Szoltsányi az alföldre készült birkát vásárolni, oda marad vagy egy hétig. Hiszen az igaz, hogy voltaképen mindegy lehetne,

de mégis-mégis. Jó a csöszzt messze tudni, ha szőlőkóstolás jár az eszünkben . . .

Ebben az évben hamar nyílt meg a tavasz és enyhe volt. Még gólyák is jöttek Oroszkára. Szép fehér gólyák. Az egyik pár a kasznár házában rakott fészket. De a Valaszki molnár pajtájában is volt egy.

A gólyák, ezek a fehérek, a kik az alföldön szoktak nyaralni, csak nagy ritkán szontyolodnak arra a plánumra, hogy „nézzük meg az idén a tótocksákat.” Mindig van az ilyesminek valami nagy oka. Néha a nyomorúság készíteti őket: ha nagy aszály volt az alföldön, hát a gólyák közül egy-két kalandosabb szellemű összebeszél:

— Próbáljunk tán följebb egy kis szerencsét!

Többszörmegesalódnak, mert ott még rosszabb és jövő évre újra ott kelepelnek az alföldi tanyák kéményein, hirdetve az ifjabb nemzedéknek: „járt utat járattanért el ne hagyj”.

De vannak főbenjáró okok is. A mikor muszáj elmentni. Összeütközés a törvénnyel, a gólyák országában. Nagy a corruptio köztük, mihaszna szépítenők s igen gyakoriak a gyilkosok. Gólya asszony megöli az urát. Vagy a férjem-uram ad túl bűnös módon a menyecskén, szüle megöli a gyereket. Sok utálatos, sötét bűn van köztük, a természettudósok egész könyveket irtak a gazságaikról, de a többség még becsületes, ítéletet tart s kivégezi a bűnös gólyákat, ha napfényre jön a hajmeresztő tett.

Ezek a gólyák tehát, a kik ide jönnek, mind gyanúsak. A gólya-társadalom erkölcsi halottjai és száműzöttjei, a kik olyan helyre vonulnak el, a hol nincsenek társaik, nincsenek gólyarendőrök, a kik szemmel tartják, nincsenek gólya-bírák, a kik ítélnének, a hol csak szegény tótocksák vannak, a kik örülnek a gólyának, mert ritka náluk. Nem kutatják a multját, hanem köszöntik nyájasan.

A Szoltsányi gólyáját éppen az nap, mikor az alföldre indult, valami különös dolgon kapták rajta a cselédek.

Köveket hordott a csőrében egész nap a fészkebe, melyen az anya a tojásokon ült már.

— Hát megbolondult ez a mi gólyánk, hogy köveket hord ma kis békák helyett a fészekbe?

Sok embernek feltűnt, megálltak, megbámulták, a mint gyorsan leszáll és újra fölvesz egy kis követ s térül-fordul nagy lázasan, szorgalmasan.

— Az ördög látott valaha ilyet. Pedig okos madár.

A kasznár úr elbeszélte, hogy Aquileja ostrománál egy gólya kivitte csőrében a fiókjait a városból, mit látván az öreg Attila, fölkiáltott: „Katonák, holnap beveszszük és fölperzseljük

Aquileját. A gólya tudja már!“ És csakugyan, másnap elégett Aquileja.

Az öreg Hirkó a homlokára ütött:

— Nagy vihar lesz ma vagy holnap, tekintetes uram. A gólya a fészket erősíti, hogy az orkán le ne sodorja.

— Bizony, igaz lehet.

Hirkó marasztalta a kasznárt, — ne induljon el, hátha valami rossz helyen találja utolérni a zivatar.

— Nem úgy van az, szüle — felelte a kasznár tréfásan, — nem sérthetem meg a barátot azzal, hogy a gólyának jobban hiszek.

Az öreg Hirkó a tornácra tekintett, a hol az időjárást jelző higany instrumentum volt fölakasztva és a barát künn állt a kápolna előtt — a mi szép időt jelent.

Valóban tiszta volt az égbolt, mint valami új selyemszövet, a min egy pecsét sincs.

A kasznár hát elindult déltájban, de a gólya még mindig czipelgette föl a köveket délután is.

Reggel se mutatott a firmamentum semmi különöset; fehér volt a színe, bágyadt-piros árnyalatba játszó, mint a frissen szűrt kecsketej.

— Hát hol az a zivatar, Hirkó bátya?

— Meglesz az valahol, — bizonykodott az öreg, — mert én, úgy segéljen, nem nyultam hozzá.

Délután csónakázni ment a kasznárné; mosolygott a tó és éppen olyan halvány kékes volt, mint az ég. Ámbár iszen az eget nem igen nézegette senki, ha csak az öreg Hirkó nem, a ki nem messze a tavaeskától a park egy rejtett helyén kapálgatott két megbízható napszámossal. Bekötött szemmel vezette őket ide s vezette ki innen, a hogy szokás volt hajdan az erődített várakban. A parknak ezt a helyét „Régi Országnak“ nevezték a beavatottak. Öserdőnek látszott, óriás fák, átjárhatatlan sűrűség, bozót, tüske, át meg átfonva kuszó növényekkel, indákkal, gyökerekkel. A közepén volt aztán egy irtás a „régí ország“. Itt tenyésztette Hirkó azt a bizonyos nemes plantát, a mire a király olyan erősen rátette a kezét. Innen nézegette az eget. De biz ott még mindig nem látszott égi háborúra való készülődés. Különben is lesz, a mi lesz, mit bánja ő. Olyan csak talán mégse lesz, hogy finánczok potyogjanak le az égből, — a többi pedig mind nem veszedelmes.

A kasznárné járműve vidáman siklott a tó hátán; míg a partoknál evezett, addig a báró szárazon követte és virágokat hajigált utána, de egy-egy lila orgona-fürttel úgy meg találta ütni az asszonyka szemét, hogy az megneheztelt és megfenyegette:

— No várjon, kiállhatatlan!

S mintegy büntetésül a tó belseje felé evezett egy kis öblön át, a honnan már nem lehetett elbeszélgetni.

— Isten áldja meg; megyek be a tengerbe!

A báró kérlette, hogy ne menjen, mert akkor ő itt unja magát, de a szép asszony makacs volt, levetette a kabátját s ugyancsak dolgozott a lapáttal. Közbe-közbe hátra fordult s a kendőjével integetett: adieu, adieu!

Mikor aztán a tó közepén volt, letette a lapátot a csónakba, a kabátkát a feje alá és végig feküdt a csónakon. Ez az igazi édes nirvana. A csónak egy helyen áll, de a víz mozgatja, egy csöppet ringatja.

Behunyja a szemeit, a napfény csiklandozza az arcát, aztán egyszerre hűs szellő támad (jaj, de jó, de üdítő) és a víz mosni, nyaldosni, ostromolni kezdi a csónakot, locsog hozzá, pöröl vele . . . Micsoda szép elálmosító dolog ez.

Ez alatt mintha egy láthatatlan madzagot oldana föl valaki az ég peremén, a bágyadt kékes függöny szét kezd huzódni; mint pára mállik szét a semmibe, komor, fenyegető felhők kóvályognak ki alóla, egy pár rőf tüzes pántlika szemvakítóan fut végig a sötétbarna szöveten s megdördül az ég, hogy hallani az anyaföld bordáinak ropogását. A nagy rázásban valami lyuk szakad ki lent a poklon és ezen a szellentyűn át szörnyű orkán süvit föl, bömbölve, csavarja ki a fákat, korbácsolja föl a vizeket, szagztatja a kastély zsindelyzetét és lökdösi le a viskók szalma-füdeleit: Le a kalappal előttem, parasztok!

A tó közepén a csónak elkezd táncolni, billen ide, billen oda, ugrik és leesik, mint a labda. Az ijedtségtől halálra vált nő sikoltoz, keze megdermed, kiesik belőle az evezőlapát.

A báró látja a partról és kiáltoz: Bátorság, Mariska, bátorság! Most meri először szólítani a nevén. Nem ér semmit. A csöndes tó egy pillanat alatt szörnyeteggé lesz és fölfordítja a csónakot. Az asszony beesik a vízbe, egy darabig még küzd, kapaszkodik, még ott sötétlik a haja, még látszik az egyik föl-emelt keze, aztán vége, vége . . . Csak egy piros napernyő úszik ott csöndesen, mint egy elhajított, gazdátlan mályvarózsa.

— Segítség, segítség! — ordította a báró a rettenet és az örület vad hangján.

Hirkó rohant oda a három napszámossal.

— Elmerült a kasznárné — hörögte a báró (de nem volt szegényen emberi ábrázat). — Ott, ott azon a helyen, a hol a csónak van, a hol az ernyő van.

Hirkó a fejét vakarta.

— Baj, baj!

— Hát mért nem mozdulnak, maflák? — ugrott eléjük a

báró dühösen, mint egy hörcsög. — Hamar, hamar! Egy tehenet kap, a ki kihúzza.

— Bornyastul? — kérde Hirkó és már kezdte a nagy dromedár csónak kötelét oldozni.

— Két tehenet bornyastól — licitált a báró egész testében remegve. — Hamar, hamar!

Hirkó egy percz mulva bent volt a csónakban, „gyorsan ide egy csáklát!” De nini, a báró is utána ugrott. Hát megfordult már a világ! És milyen ügyesen, vakmerőn ugrott be, mint egy matróz. Hát nem csodálatos ez?

— Mit akar méltóságos uram?

— Önnel megyek.

Hirkó kicsinylőleg tekintett végig rajta.

— Én velem ugyan nem jön, mert ez nem tréfa dolog, ez Istenkisértés.

Azzal megfogta, mint egy macskát és gyöngéden kitette a partra. „Maradjon veszteg.” Majd azt morogta önnönmagához befelé:

— Majd hogy ő is befuljon. Ki a kutya adná meg nekem aztán a bornyas tehenet?

A hajdani pákász hatalmasan tudott bánni az evezőkkel, a megszilajodott tóval és a tomboló orkánnal szemben is, csakhamar ott volt a helyszínen és fölhozta a kasznárnét nagy ügyesen a mélységből.

A báró dült arczczal szaladgált föl s alá a parton, mint egy örült!

— Meghalt? — kérde félénken, tompa nyöszörgéssel.

A napszámosok közömbösen ordították be Hirkónak a süvítő széllel szemben:

— Azt kérdezi az uraság, hogy meghalt-e?

Kinos perczek voltak, sokáig nem felelt; végigfektette a szép testet a csónakon, úgy, hogy a feje legyen lejjebb, azután lekuporodott melléje, a szíve tájára helyezte füleit, hallgatta figyelemmel sokáig, csak azután kiáltotta vissza:

— Nem lesz semmi baja!

Aztán a mint közelebb evezett, kezdte a rendeleteket kiosztani.

— Hozzatok egy saraglyát dunyhákkal, valaki pedig menjen a doktorért. De az most kártyázik valahol, nehéz lesz megtalálni, addig is elő kell hívni néhány öreg asszonyt, a kik értenek az ilyesmihez. Muskátinét a felső végről, az a Balaton mellett szolgált, Komárkánét a templomsorról, az egy uszodásnál volt szakácsné Pesten, Sztrálnyik Pálnét, a kinek az első férje a vízbe fult, a másik férjét pedig a bor ölte meg . . . A folyadék mind egy kutya.

Az éledő reménytől egyszerre ruganyos lett a báró, tett-vett, intézkedett, térült-fordult, parancsolt, mint egy kapitány és minden olyan zsinórra ment, mint a patyolat. Mi lelte ezt, mi lelte? Hogy egyszerre valóságos férfi lett a katuska emberkéből. Murkainé asszonyom, a szakácsné, titokzatosan hunyorgatott a sárgás macskaszemeivel: „a szerelem, a szerelem tette ezt, ti mihasznák; ne is bámuljatok fölötte.”

A kasznárnét lefektették a legszebb vizitszobába a kastélyban az egyetlen selyemágyba. Bizony még olyan volt, mint a halott. Az öreg asszonyok csakhamar összeszaladtak s lett nagy tanácskozás, mindenféle füveknek főzetése. Az egyik a szive körül dörzsölte, a másik pálinkát töltögetett abba az elkékült szájába, a melyik olyan szép piros volt még ezelőtt egy órával. Mire a doktor elősántikált estefelé, már konstatálhatta, hogy a kasznárné ki fogja heverni a kalandot.

Mindezek daczára teljes eszméletét csak másnap reggel nyerte vissza és igen csodálkozott rajta, hogy hol van. A báró, a ki majdnem az egész éjszakát mellette töltötte, megmagyarázta neki, mi történt, míg végre visszaemlékezett.

— Ah, — mondá szomorúan, lankadt, erőtlén kezét a bárónak nyujtva. — Megmentett a haláltól, de milyen élet számára? Minék hozott engem ide a kastélyba? Visszamehetek-e én még a kasznárlakba, miután már egy éjszakát itt töltöttem? Feleljen nekem erre! Adjon tanácsot!

A báró gondolkozva járkált fel s alá, aztán megállt az ágy előtt.

— Hogy én? — szóló bárgyún összezsugorodva. — Én azt gondolom, jobb lenne, ha maga gondolna ki valamit.

— Én már ki is gondoltam, — felelte az asszony csendesen, ábrándosan, a szétbontott haját ráborítva takarónak az arczára.

— No mondja meg!

— Tegye ide a fülét, megsugom.

A báró engedelmesen lehajtotta a fejét az érdekes, halovány arczhoz, mely most olyan tiszta és átlátszó volt, mint egy szenté.

Hogy mit gondolt ki az asszony, mit sugott, nem tudjuk, senki sem hallhatta, még Murkainé se, pedig ő ott kuksolt szemével, fülével a kulcslyukon. Nem volt ugyan érdemes, mert egy-két nap múlva úgy is kitalálhatta mindenki. Sőt egy hét múlva maga Szoltsányi is megtudta, még haza se kellett érnie, mert már útközben, Eperjesen föltűnt neki, hogy az ismerősök különösen nevetgélnek, ha látják.

Megfogott hát egyet és kikérdezte. Az megörült, mint a bolond, mikor megértette, hogy a szerencsétlen flótás még semmit

se tud, s ő lehet az első, a ki beadja neki hamisítatlan eperjesi nyelvezetben.

— Ne ijedj meg, lieber pan brat, de egy kis hiba van otthon. Feleség, uraság, fucscs. (Úgy tett a szájával, mint a ki elfúj valamit a levegőben.) Non habes dominam, dominum, dominium aber bleibt . . . aj toje volacso (és ez is valami).

Szaltsányi arcza elsötétedett.

— Ejb, nem értem. Hát mi lett velök?

— Megszöktek, amickenko, együtt. Szerették egymást . . .

Képzeltetni, hogy tombolt, hogy dühöngött az a kemény ember. Mint a megdühödött vadállat, járta be az üres szobákat otthon és a kastélyban; fölfeszegette a fiókokat, hogy hagytak-e valami levelet. Nem hagytak azok semmit.

Az asszonyt nem emlegette, mintha nem is lett volna, mintha nem is fájna neki, csak a báróra fente a fogait:

— Fürdök a vérében — kiáltozá — megülöm, ha megtalálom.

Igaz, hogy nem kereste. De hol is kereste volna? Ki tudhatná azt, hova mentek? Innen két megrakott társzekérrel utaztak el és a hintóval a vasútig, onnan aztán visszaküldték az üres szekereket, hogy minden rendben van. Csak a gonosz csont, az öreg Hirkó merte megkérdezni: „Mit mondjunk majd a kasznár úrnak, ha megjön?” — „Hogy tiszteltetjük” — felelte az asszony és nevetett.

Egy félév is elmúlt, míg végre meg lehetett állapítani különböző hírek alapján, hogy a szökevények Brünn mellé vonultak Pirkendorffba, a Krapotkák ősi skvarkájára; ott éldégélnek, mint két turbékoló galamb.

Vándorló mesterlegények, kereskedelmi utazók hoztak felőlük hírt s ugyanazok révén jutottak ki amoda a Szaltsányi fenyegetései: „Jaj az életének, ha valaha élém kerül.”

Egy-két évig nem volt közöttük semmi érintkezés, hallgatott mind a két fél; jól esett, úgy látszik, mindkettőnek a csönd. Hanem a bolondos Kobolinszky egyszer csak fölkereste őket Pirkendorffban (az is eljut mindenüvé, mint a pestis). Hogy mit csinált ott, Isten tudja . . . (udvarolt talán az asszonynak), de bizonyos, hogy sok érdekes pletykát hozott, — a mi itthon emelte egy kicsit már nagyon is aláhanyatlott értékét. Tele töltötte a vidéket azzal a hírrel, hogy a báró elég boldog a szökevény asszonynyal, de még mindig a régi nagy számár, mert a helyett, hogy bepörölné a kasznárt, csak egyre panaszkodik ellene, a miért egy garast se küld neki a birtok jövedelméből.

Szaltsányi, úgy látszik, megenyhült e hír hallatára, mert az uradalmi botos ispánt, Malinák Pált, a kit az idén fogadott

a gazdasághoz, elküldte ősz táján Pirkendorffba néhány száz forinttal, mint a birtok két évi jövedelmével, hozzon a bárótól nyugtát, hogy ki van elégitve. Rendszeres, komoly számadást persze nem küldött (mert minek az?) és a báró se kívánta. No iszen, az lenne még a szemtelenség, ha kívánná!

Persze, levelet se írt Szoltsányi, beérte fenyegetésekkel és vérfagyasztó üzenetekkel, melyeket Malináknak el kellett ott referálni, hogy így-úgy be ne tegye többé a lábát ebbe az országba, mert nem eszik több kenyeret.

Hanem iszen nem is volt annak szándékába bejönni. Szepgett az szegény eleget, még ott a messzeségben is. Hej, ki volt már az innen füstölve alaposan . . .

Szoltsányi György pedig szabadon gazdálkodott a szép oroszokai birtokon, melyet megjavított, felinstruált, valóságos Kánaánná változtatott még a báró ittlétében. Bizony, csak épen annyi, mintha az övé lenne, mintha ő örökölte volna Szoltsányi Gáspártól.

Gyarapodott, nőtt vagyonban, azt se tudta már, hogy mit tegyen a tömérdék pénzével, aquirált, terjeszkedett.

Az a dib-dáb összeg, a mit Malinák Pál minden év őszén Pirkendorffba vitt, számba se jöhetett. A pénz mellett olyankor hirt is vitt oda és hozott onnan.

— Megint vett egy birtokot Szoltsányi úr, — ujságolta ottan.

— Megint született egy gyermeke a bárónak — ujságolta itten.

S ez úgy ment sok-sok évig: új gyerek ott, új birtok itt.

Hanem egyszer csak az is megszűnt, Malinák már csak olyanokat ujságolt: „A báró nagyon göthös. Sántítva jár, olyan mint a csontváz.“ „Szoltsányi úr haja már olyan fehé, mint az ezüst.“

Ej ej, hogy szaladtak azok a bolondos esztendőök s hogy elfújta az idő a régi szenvedélyeket, a haragot, a dicsvágyat, a bosszúállást. Vagy csak a jóllakott ember nem érzi — hogy mire volt valaha étvágya? E helyett azt érezte az oroszokai kasznár is, hogy ő már fáradt ember. Igaz ellenben, hogy már akkor nem hitták oroszokai kasznárnak, hanem „oroszokai nábobnak.“ Nagyobb birtokot szerzett össze az elszegényedő gentrytől, mint Oroszka; csinos kastélyt építtetett magának Maróványban, a mibe egy tisztartót ültetett be, a ki Keszthelyen végezte tanulmányait. Tetszett az öregnek, hogy úgy emlegetik a tisztjét: az „oroszokai kasznár tisztartója“; négy sallangos lovat kellett neki tartani és némi parádét kifejteni.

Ő maga azonban megmaradt a szürke egyszerűségében, a

régi ütött, kopott kasznár-tanyán és kezelte a Krapotka birtokát. De hát nem volt-e ebben is valami konok kevésység?

Egyszerű zöld brieskáján, kopott ruhájában járt be az eperjesi vásárookra, de hát azért megsüvegelte őt mindenki, nagy tekintélye volt a vármegye minden urai előtt, de érezte is, nagyon érezte és ha összetalálkozott egy-egy Szoltsányi atyafival, a kik a pörvitelben tönkrementek, gúnyosan szólította meg:

— Servus bátyám, jó Szoltsányi! Hát ki csinálta jobban a dolgot? Úgy-e a nem jó Szoltsányi?

Egyik-másik vissza is vágott néha (mert minden Szoltsányi kevély):

— Hiszen csak megvolna a mód, tekintetes öcsém uram, de hát az asszony, az asszony?

Titokzatos arczczal felelte ilyenkor:

— No, no. Majd az is másképen fest egyszer.

És csakugyan. Rosszabb az idő a vén asszonynál, mert kíváncsibb. Minden skatulyát kinyit, minden lyukba bevilágít.

A következő ősszel betegeskedni kezdett s többször mondá: „Elég már én nekem a lapokat elolvasni mindennap“. Éppen nála volt egy délelőtt Kobolinszky, a ki valóságos totum fac-ká nőtte ki magát nála. Épen dohányát vágta föl, midőn kocsi-zörgés hallatszott be az udvarról.

Szoltsányi kitentett.

— Egy eperjesi fiakker. Jó lesz a dohányt eldugni.

Hamar elrejtették az ágytakaró alá, de ok nélkül, mert igen tisztességes arczú, előkelően öltözött úr lépett be, fényes szőrű czilinderkalappal a kezében és bemutatta magát, hogy ő dr. Pergen János ügyvéd, Brünnből.

— Tessék helyet foglalni. Bocsássa meg, hogy föl se kelek, de a köszvény . . .

— Bizalmas beszélgetésem volna Szoltsányi úrral.

S fürkésző tekintetét végigjártatta a két úron, mintegy találgatva, melyik lehet az ő embere.

— Eredj Kobolinszky, mondd meg a szakácsnénak, hogy még egy vendég lesz.

— Én a báró Krapotka Oszkár teljhatalmú megbízottja vagyok — folytatta az idegen — igen fontos ügy hozott ide.

— Gondolom, hogy nem fáradt ok nélkül ilyen messzire.

— Talán sejti is az ügyet.

— Úgy gondolom — felelte Szoltsányi közömbösen — hogy a birtok eladásáról lesz szó. Most jó ára van a földnek. És én magam sem bánám már; elbetegesedtem, vissza akarok vonulni a saját odumba.

Dr. Pergen az ujjáival játszott, udvarias ember volt, hagyta kibeszélni a házigazdát.

— Nem, nem, valami egyéb hozott.

— Ah és ugyan mi?

Szoltványi szemeiből kilövelt a hamu alól a régi gyűlöletteljes láng egy szikrája. Azt hitte, a visszatartott jövedelmeket akarják kivasalni. Önkéntelenül morogta: „Nyugtáim vannak minden évről.”

— Ön talán tudni fogja, hogy a bárónak gyermekei vannak, a kik nemsokára kilépnek az életbe és névre lesz szükségük. Ön ért engem. A báró át van hatva attól a törekvéstől, hogy törvényes gyermekeivé tegye őket.

Szoltványi már megint egykedvűen szitta a csutoráját és bólintott a bozontos fejével.

— Értem, igen is.

Dr. Pergen most fölemelte ujját, hogy attansiót kér (lát-szik, hogy valamikor professor lehetett.)

— Azaz a báró el akarná venni a gyermekek anyját törvényesen. (Minden szót külön hangsúlyozott.)

Szoltványinak a szemöldjei a nagy figyelemben fölszaladtak egész a homlokára.

— De ez, mint méltóztatik tudni — magyarázta Pergen úr tovább — nem lehet olyan simán és egyszerűen, az nem egészen függ tőlünk, ahhoz mindenekelőtt az ön beleegyezése és hozzájárulása volna szükséges.

Zöldes fényű szemeit valóságosan bele látszott szűrni Szoltványiba, kinek ajka körül gúnyoros mosoly jelent meg.

— Mindenekelőtt én teszek önhöz egy kérdést, tiszteletreméltó uram és vendégem — szólt a kasznár és a pipáját lassan a karszékhöz támasztotta — közölte már a báró ezt a tervet az izével . . . az asszonysággal?

— Természetesen nem. Mert meg akarja öt lepni a legnagyobb fiok nagykorúsága napján. Éppen ennek az előkészítése végett vagyok én itt s hogy minden himezés-hámozás nélkül áttérjek a meritumra, a báró kész bizonyos áldozatokat hozni.

— Hm.

— Teszem azt, az oroszai birtok valamely kisebb részét örökösön átengedi az ön beleegyezése fejében.

Szoltványi egy elhárító mozdulatot tett a kezével, aztán egy Mephisto alattomos nyájasságával kiáltott föl:

— Óh, az nagy ostobaság volna! Mikor én ingyen is beleegyezem. Csak méltóztassék a báró úrnak elvenni öt egész bátran.

Az ügyvéd valóságosan fölszisszent a meglepetéstől s arczát a váratlan siker derüje öntötte el.

— Mit? Hogy ingyen is kész megindítani a válópört?

— Azt már nem — felelte ez meggyőződéssel.

— Hát mennyiért? — kérde gyorsan mint a fogorvos, hogy fájdalom nélkül húzza ki az odvas fogat.

— Semennyiért.

Dr. Pergen boszúsan mozdult meg székén és a szakállát rágicsálta.

— Akkor én önt nem értem. Előbb kijelentette, hogy ingyen is beleegyezik és . . .

— Most is mondom.

— És azután kijelenti, hogy pénzért se indítja meg a válópört.

— Mert nem is lehet.

— Hogy-hogy?

Szoltsányi előbb meggyújtotta a pipáját, megnyomkodva benne a hamvat, csak azután jelentette ki nagy flegmával:

— Mert nekem az az asszony soha se volt feleségem.

Az ügyvéd felugrott, minden hajszála égnek meredt.

— Hát miye volt? — hörgé.

Szoltsányi vállat vont:

— Semmim.

— De millió ördög, uram! Mért nem mondta ezt meg ön soha a földesúrnak?

Szoltsányi mosolygott:

— Mert soha se kérdezte.

E pillanatban benyitott az öreg Kobolinszky.

— Asztalon a leves, bruderkám! Végeztetek?

— Végeztünk — felelte Szoltsányi meglegedetten s nagy erőlködések közt emelkedett fel a székéről.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály n e g y e d i k ü l e s e .

1901. április 1-én.

Gr. KUUN GÉZA tt. helyettes elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Goldziher Ignác r. t. — Hegedűs István, Lehr Albert, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Czobor Béla, Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

81. LEHR ALBERT l. t. fölolvassa „Kinál és tanít“ című értekezését. — Az „Értesítő“-be adatik.

82. ZOLNAI GYULA l. t. bemutatja HORGER ANTAL részéről „A halmágyi nyelvjárás-sziget“ című dolgozatát. Ennek kapcsán egyszerűsrimind bemutató a következő indítványt terjeszti az osztály elé: „Kérje föl az osztály a Nyelvtudományi bizottságot, hogy hivatásához képest sürgősen gondolkozzék azon módokról: miként lehetne a népnyelv tanulmányát nagy fontosságánál fogva minálunk is a magyarság egész területén rendszeressé és állandóvá tenni“.

Az indítvány elfogadtatik.

83. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LEHR ALBERT és ZOLNAI GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály n e g y e d i k ü l e s e .

1901. április 15-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Forster Gyula tt. — Concha Győző, Czobor Béla, Hampel József, Kautz Gyula, Láng Lajos. Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Földes Béla, Körösy József, Nagy Ferencz l. tt. — *Más osztályokból*: Heller Ágost, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Jegyző: Fejérfataky László h. osztálytitkár.

84. CZOBOR BÉLA r. t. fölolvassa „Árpádkori boldog Margit állítólagos házi oltárkája“ című székfoglaló értekezését. Tudomásul vétetvén, rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

85. CONCHA GYÖZŐ r. t. fölolvassa „A rendőrség természete és állása szabad államban“ című székfoglaló értekezését. — Tudomásul vétetvén, rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

86. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző és CZOBOR BÉLA r. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1901. április 22-én.

SZILY KÁLMÁN r. t. helyettes elnökle alatt jelen vannak: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Réthy Mór r. tt. — Bedő Albert, Bugarszky István, Daday Jenő, Franzénau Ágoston, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

87. HORVÁTH GÉZA r. t.: „Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazásának állattani eredményei“.

88. DADAY JENŐ l. t.: „Fonálférgek a fiumei öbölből“.

89. SZILY ADOLF mint vendég: „A szemhätter astigmatismusáról“.

90. IFJ. SZILY KÁLMÁN részéről: „Sikmozgású érdes testek ütközése“, előterjeszti Réthy Mór r. t.

91. A h. osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA r. és DADAY JENŐ l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s.

1901. április 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnökle alatt jelen vannak: gr. Andrássy Tivadar ig. t. — Forster Gyula, br. Radvánszky Béla, Szász Károly t. tt. — Concha Győző, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Pauler Gyula, Szinnyi József, Thaly Kálmán r. tt. — Gr. Andrássy Gyula, Békefi Remig, Borovszky Samu, Földes Béla, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Ónodi Adolf, Öváry Lipót, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

92. Elnök úr megnyitván az ülést, a b. Wodianer-jutalom szabályzata értelmében megleghangú beszéd kíséretében átnyújtja a jutalmat GÖBEL JÁNOS székesfehérvári igazgató-tanító úrnak, ki is meghatottan mond köszönetet a személyét ért nagy kitüntetésért. A másik jutalmazott: VASS MÁTYÁS, szegedi igazgató-tanító úr, betegsége miatt személyesen nem jelenhetvén meg, levélben fejezte ki mély köszönetét és háláját. — Tudomásul szolgál.

93. B. RADVÁNSZKY BÉLA ig. és t. tag emlékbeszédet tart gróf Andrássy Manó l. tag felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

94. Főtítkár Halász Ignác és Laufenauer Károly l. tagok halálát következőleg jelenti be:

„Temetésről jöttünk a mai ülésre: LAUFENAUER KÁROLY lev. tagot, az elme- és idegyógyászat egyetemi tanárát temettük. Súyos veszteségek érik egyetemünk orvosi karát gyorsan egymásután s vele Akadémiánkat is. Alig egy hónapja Fodor Józsefet tették sirba. De az ő halálára, fájdalom, el kellett készülvén lennünk s halála híre nem keltett oly idegrázó megdöbbenést, mint a most elhunyté. A tudománynak s általa a szenvedő emberiségnek, s a mit legelső sorba

helyezett mindig, a magyar culturának szentelte életét ő is. Szakbeli dolgozatai mellett, melyek mindenütt figyelmet keltettek, előszere-ttel foglalkozott az elme- és ideg-kórtan oly kérdéseivel is, a melyek a cultura történetébe is belejátszottak. Erről tanúskodtak akadémiai székhelye (a hőmezővásárhelyi boszorkány-perekről), előadásai a hypnotismusról s az idegéletéről. Még sokat várhattunk tőle e téren is, de szíve, mely minden fenkölt eszméért gyorsabban dobogásba jött, elmet-szette életét s vele reményeinket is. Letettük ravatalára koszorunkat s Bókay Árpád társunk az Akadémia nevében is elbucszott tőle. — Szintily váratlan volt HALÁSZ IGNÁZ I. tag korai halála is, mely viszont a kolozsvári egyetemnek s ismét a mi Akadémiánknak is szomorú-ságot okozott. Az egyetem mindenkitől tisztelt és szeretett, buzgó tanárt, az Akadémia pedig alapos, lelkiismeretes nyelvtudóst vesz-tett benne. Eleinte irodalomtörténettel foglalkozott s becses tanul-mányt írt Fanny hagyományairól; de csakhamar egész lelkével Budenzet vallotta mesterének s az összehasonlító magyar nyelvészet művelését tűzte ki életcéljének. Budenz tanácsára különösen a lapp nyelv megismertetésével foglalkozott sokat. Akadémiánk költségén három ízben (1884-ben, 86-ban és 91-ben) kereste fel a lappokat ott-honokban s tanulmányait: lapp nyelvmutatványait, nyelvtanát, szó-tárát és népköltési gyűjteményét gyors egymásutánban tette közzé. E mellett, mintegy szórakozásul, gyermekmesék írásával s fordítá-sával foglalkozott előszeretettel. Gyógyulni jött Budapestre s itt lelte halálát. Mintha a végzet is úgy akarta volna, hogy budapesti tisztelői és barátai is megjelenhessenek ravatalánál. Mi is letettük koporsójára az Akadémia koszoruját és Csengeri János I. tag bucsúztatta el Aka-démiánk nevében is.

Kérem az Akadémiát, fejezze ki fájdalmas részvétét mind a két gyászeset felett a mai ülés jegyzőkönyvében is s hívja fel a III., illetőleg I osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak. — Elfogadjatik.

95. A székesfehérvári Vörösmarty-Kör választmánya köszö-netét fejezi ki az Akadémiának, hogy a múlt évi december 1-én Fehérvárott tartott Vörösmarty-ünnepet csatlakozásával országos jelen-tőségű emlékünneppé tette. — Örvendetes tudomásul szolgál.

96. A turini egyetem rektora meghívót küld az Akadémiának Vincenzo Gioberti százéves emlékünnepe. — Az Akadémia táv-iratilag fejezi ki üdvözlését.

97. ÖZV. FODOR JÓZSEFNÉ köszönetet mond a férje halála alkal-mából tanúsított részvétért. — Tudomásul szolgál.

98. A II. osztály Hegedűs Loránt részére személyes felolvasási engedélyt kér. — Megadjatik.

99. A könyv- és kéziratár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Dr. Récey Viktortól: M. A. Regulus, római tört. végzetjáték, 5. felv. — 2. Mihályi Jánostól: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. század-ból. — 3. Archer de Lima-tól: Pour la paix et l'humanité. — 4. Serge Socolow-tól: Corrélations régulières supplémentaires du système planétaire 2. füz. — 5. Szeremlei Sámuel-től: H.-M.-Vásárhely törté-netének II. kötete. — 6. Dr. Pollitzer Alfréd-től: Haynald Lajosnak egy 1869. 9/1. kelt botanikai tartalmú levele Frivaldszky Imréhez. — Köszönettel vétetnek.

100. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 136. füz. (1901: 4. sz.) Archaeologiai Értesítő. XXI. évf. 2. sz. — Mágócsy-Dietz Sándor, I t.: Emlékbeszéd Jurányi Lajos r tag felett. (Emlékbeszédek. X. köt. 10. sz.) — Than

Károly r. t.: Emlékbeszéd Bunsen Róbert k. tag felett. (Emlékbeszéd. X. köt. 11. sz.) — Tudomásul vétetik.

101. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére B. RADVÁNSZKY BÉLA ig. és t. tagot és THALY KÁLMÁN r. tagot kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály ötödik ülése.

1901. május 6-án.

SZÁSZ KÁROLY t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Szinnyei József r. tt. — Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes l. tt. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

102. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Pindaros epiniciumáról“ című értekezését olvassa föl s mutatóványul bemutatja az első három olympiai óda műfordítását.

103. KÚNOS IGNÁCZ l. t. „A török hódoltság emléke szókincsünkben“ című értekezését terjeszti elő.

104. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri ASBÓTH OSZKÁR és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagokat.

LXI. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1901. május 8-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Joannovics György, B. Nyáry Jenő, B. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Kautz Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Lévy József, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilády Áron, Szinnyei József, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. — Békefi Remig, Borovszky Samu, Hegedűs István, Karácsonyi János, Myskovszky Viktor, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes, Tormay Béla, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr üdvözlí a nagygyűlésen megjelent tagokat s az ülést megnyitja.

2. DUKA TIVADAR t. tag Londonban, május 3-án kelt levelében üdvözlétét küldi a nagygyűlésen résztvevő tagoknak. — A kedves megemlékezés örvendetes tudomásul vétetik.

3. Bemutattatik a május 12-én tartandó ünnepies közülés programja, mely a következő módon állapítottatott meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd, BARÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnöktől.

b) Jelentés az Akadémia 1900. évi munkásságáról, SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

c) Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus, GAAL JENŐ l. tagtól.

d) A szökevények, elbeszélés MIKSZÁTH KÁLMÁN l. tagtól.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalomra az 1894—1900. évkörben megjelent széptudományi munkák között JÓKAI MÓR „Összes művei” (1894—1898), a MARCZIBÁNYI-mellékjutalomra pedig SZÁSZ KÁROLY Dante-fordítása s hozzá írt tanulmánya (III. köt. 1899.) találtatott legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat Jókai Mórnak, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Szász Károlynak odaitéli.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1900. évi Sámuel-díjra KALLÓS ZSIGMONDNAK „A tagadás nyelvünkben” című értekezését (Nyelvőr 1900.) ajánlja — Elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a Bulyovszky-pályázatról, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

7. Az I. osztály kéri, hogy a függőben levő pályakérdések újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a Teleki-jutalomért 1902-ben szomorújátékok pályáznak 1901. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-alapból 1900. szeptember 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

10. Az I. osztály javasolja, hogy a Kóczán-alapból V. István, IV. László és III. Endre korabeli tárgyu színműre ismét hirdettessék pályázat 1902 május 31. határidővel. — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a Péczely-regényjutalomért 1899—1900. években megjelent regények pályáznak. — Tudomásul szolgál.

12. Olvastatik a II. osztály jelentése a gróf Andrássy Gyula adományából „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” című pályamunka-tervezetről, melyben az osztály javasolja, hogy a szerző szólíttassék föl tervrajzának oly módon való kiegészítésére, hogy meg lehessen ítélni, vajjon képes-e Deák Ferenczet mint politikust is jellemezni. — Elfogadtatik.

13. Olvastatik a II. osztály jelentése a Dóra-jutalomról, mely szerint a jutalmat a „Gazdasági intézmények értékének siker a próbája” jeligéjű pályamunkának javasolja kiadatni. — A javaslat elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből SZÁNTÓ MENYHÉRT neve tünt elő, kinek is a jutalom kiadatik.

14. Olvastatik a II. osztály jelentése az Ullmann-pályázatról, mely szerint az I. számú pályamű dicséretet érdemel, a II. számú pedig, ha időközben nyomtatásban szerzője, DR. FELLNER FRIGYES neve alatt meg nem jelent volna, teljes mértékben megérdemelné a jutalmat. — A jutalom nem adatik ki s az I. számú, dicséretre méltatott pályamű jeligés levele, pályázó kívánságára felbontatván, abból MILHOFFER SÁNDOR neve tünt elő.

15. A II. osztály javasolja, hogy az Ipolyi-alapból BÉKEFI REMIG I. tag bizassék meg „A magyar nemzet művelődéstörténete az Árpádok korában” című munka megírásával. Jutalma 2000 korona. — Elfogadtatik.

16. A II. osztály jelenti, hogy a Lévy-jutalom (munkás beteg-segélyezés), Lukács Krisztina-jutalom (Moldva és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz), Oltványi-jutalom (Sz. Ferenczrend története), Péczely-jutalom (m. kir. kormánysszékek szervezete), Pollák-jutalom (a demographiai újítások kritikai méltatása), Vigyázó-jutalom (a neoaquistica commissio) és a Pesti H. E. Takarékpénztár Fáy-jutalma (a m. alkotmány története) meddön maradtak. — Tudomásul szolgál.

17. A II. osztály kéri, hogy a függőben levő pályakérdések újra hirdtessenek. — Meg fog történni.

18. A II. osztály jelenti, hogy az 1901. évi nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom az 1902. évi nagygyűlésen az 1895—1901. évkörben megjelent történettudományi munkák legjobbjaknak lesznek odaitélandók. — Tudomásul szolgál.

19. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti M. Kereskedelmi Bank alapítványából 2000 korona az 1902. évi nagygyűlésen 1897—1901. évkörben megjelent közgazdasági vagy pénzügyi munka utólagos jutalmazására lesz fordítandó. — Tudomásul szolgál.

20. A II. osztály javasolja, hogy az Első M. Általános Biztosító-társaság alapítványából „a földnek hitel által való megterhelteséről szóló tanulmányra“ hirdtessék pályázat (1000 korona) 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály javasolja, hogy a Gorove-alapból „az Árpád-házi királyok udvartartásának történetére“ hirdtessék pályázat (100 arany) 1903. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály javasolja, hogy a Vigyázó-alapból „a magyar haditörténet valamely nevezetesebb eseményének előadására“ hirdtessék pályázat (1200 korona) 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

23. A III. osztály javasolja, hogy a Rózsay-alapból TANGY KÁROLY bizassék meg „a folyadékok dielektromos állandóinak a hőmérséklettel való változásának tanulmányozásával“, határnapul 1903. február 28-ika tüzetvén ki. — Elfogadtatik.

24. Olvastatik a III. osztály jelentése a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmából „a vízi utak szerepére“ hirdtetett pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adható. Ezzel kapcsolatban jelenti a főttkár, hogy az ismeretlen pályázó a pályaművet följajnlja az Akadémiának kiadásra. — Az osztály javaslata elfogadtatik, a III. osztálynak a pályamű esetleges kiadásá iránt hozott határozatáig a jelíges levél felbontatlanul megőriztetvén.

25. A III. osztály kéri, hogy a függőben levő pályakérdések újra hirdtessenek. — Meg fog történni.

26. A III. osztály javasolja, hogy a Tomori-alapból „a differenciál-invariánsok valamely osztályának megvizsgálására“ hirdtessék pályázat (2000 korona) 1903. deczember 31. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A III. osztály javasolja, hogy a Lévy-alapból a mezőgazdaság körébe vágó fontosabb kérdésre nyílt pályázat hirdtessék, a tervezetek beküldésére 1901. deczember 31. határidő tüzetvén ki. — Elfogadtatik.

28. A III. osztály javasolja, hogy a Lukács Krisztina alapítványból a chemia körébe vágó fontosabb kérdésre nyílt pályázat hirdtessék, a tervezetek beküldésére 1901. deczember 31. határidő tüzetvén ki. — Elfogadtatik.

29. A főttkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcészetkari dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat FRÜCHTL EDE budapesti és FODOR JÁNOS kolozsvári, a történettudományi jutalmat pedig SZENTPÉTERY IMRE budapesti és CSUTAK VILMOS kolozsvári bölcészetkari hallgatóknak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

30. Ugyanő jelenti, hogy a gróf Széchenyi István, báró Eötvös József, Bezzerédj István életrajzára, a Wodianer-féle néptanítói jutalomra s az egyetemi hallgatók jutalmára a pályázat újra hirdtetendő. — Elfogadtatik.

31. A jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére. elnök úr BOROVSKY SAMU és TÖTÖSSY BÉLA I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárta.

32. A főtítkárr jelenti, hogy az I. osztály elnökévé három évre HEINRICH GUSZTÁV r. tagot, a II. osztály PAULER GYULA r. tagot, a III. osztály THAN KÁROLY r. tagot választotta meg. — Tudomásul vétetik.

33. Az I. osztály ajánlatára megválasztatnak:

a) A nyelvtudományi bizottság tagjaiul: Ásbóth Oszkár, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Joannovics György, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, P. Thewrewk Emil, Vámbéry Ármán, Zolnai Gyula. — b) Az irodalomtörténeti bizottság tagjaiul: Badics Ferencz, Bánóczy József, Bayer József, Beöthy Zsolt, Bereczik Árpád, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Nagy Gyula, Négyesy László, Pasteiner Gyula, Pauler Gyula, Riedl Frigyes, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, id. Szinnyei József, P. Thewrewk Emil, Vadnay Károly. — c) A classica-philologiai bizottság tagjaiul: Baksay Sándor, Bartal Antal, Csengeri János, Fináczy Ernő, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Szász Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás. — d) A könyvkiadó bizottság tagjaiul: Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes. — e) A szótári bizottság tagjaiul: Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Joannovics György, Lehr Albert, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, ifj. Szinnyei József, P. Thewrewk Emil, Zolnai Gyula.

34. A II. osztály ajánlatára megválasztatnak:

a) A történettudományi bizottság tagjaiul: Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csánki Dezső, Csonatosi János, Fejérfarkas László, Fraknói Vilmos, Hajnik Imre, Károlyi Árpád, Komáromy András, Kovács Gyula, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Pauler Gyula, br. Radvánszky Béla, Schönherr Gyula, Szilády Áron, Tagányi Károly, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás, b. Nyáry Jenő. — b) Az archaeologiai bizottság tagjaiul: Ballagi Aladár, Bubics Zsigmond, Bunyitay Vincze, Czobor Béla, Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Hampel József, Myskovszky Viktor, b. Nyáry Jenő, Ortway Tivadar, Pasteiner Gyula, Pór Antal, br. Radvánszky Béla, Réthy László, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, Thaly Kálmán. — c) A nemzetgazdasági bizottság tagjaiul: Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Bedő Albert, Falk Miksa, Földes Béla, Gaal Jenő, Galgóczy Károly, György Endre, Hegedűs Sándor, Kállay Béni, Kautz Gyula, Kerpely Antal, Körösy József, Láng Lajos, Lipthay Sándor, Matlekovich Sándor, Medveczky Frigyes, Ráth Zoltán, Vargha Gyula, Vécsey Tamás. — d) A könyvkiadó bizottság tagjaiul: Kautz Gyula, Pulszky Ágost. — e) A szótári bizottság tagjaiul: Alexander Bernát, Kovács Gyula, Pauler Gyula, Tagányi Károly.

35. A III. osztály ajánlatára megválasztatnak:

a) A matematikai és természettudományi bizottság tagjaiul: Bedő Albert, Chyzer Kornél, Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Horváth Géza, Högyes Endre, Inkey Béla, Klein Gyula, Klug Nándor, Konkoly Miklós, König Gyula, Krenner József, Kruspér István, Lengyel Béla, Lőczy Lajos, Mágócsi-Dietz Sándor.

dor, Szily Kálmán, Than Károly. — b) A könyvkiadó bizottság tagjaiul: Heller Ágost, Wartha Vincze. — c) A szótári bizottság tagjaiul: Entz Géza, Hlosvay Lajos, König Gyula, Szily Kálmán.

36. Olvasztatnak az osztályok tagajánlásai.

Az I. osztály részéről:

Levelező tagnak ajánlatik az A) alosztályba:			
Katona Lajos	25	szavazattal	5 ellen.
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Kozma Andor	22	"	7 "
Külső tagnak:			
Hirth Frigyes	23	"	1 "
Osthoff Hermann	22	"	2 "
Sully-Prudhomme R. F. Armand	24	"	— "

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alosztályba:			
Földes Béla lt.	30	"	12 "
Levelező tagnak:			
Mariska Vilmos	31	"	13 "
Zsögöd Benő	31	"	14 "
Balogh Jenő	34	"	8 "
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Nagy Géza	32	"	10 "
Kollányi Ferencz	30	"	11 "

A III. osztály részéről:

Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Schlesinger Lajos	27	"	8 "
Rendes tagnak a B) alosztályba:			
Lóczy Lajos lt.	32	"	2 "
Levelező tagnak:			
Istvánffy Gyula	30	"	5 "

37. A II. osztály ajánlja néhai BRASSAI SÁMUEL t. tag, a III. osztály pedig MIHALKOVICS GÉZA r. tag arczképének a Képes-Teremben leendő felfüggesztését. — A szavazást Elnök úr a május 10-ikén tartandó nagygyűlés napirendjére tűzi ki

38. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és FRANKÓI VILMOS r. tagot kéri föl.

MÁSODIK IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1901. május 9-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula m. elnök, gr. Andrássy Tivadar, Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, Császka György, Frankói Vilmos, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, gr. Széchenyi Béla, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Ármin ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

16. A főtítkár bemutatja a május 10-én tartandó **elegyes ülés** és a május 12-én tartandó **ünnepélyes közülés** programját. — Tudosul szolgál.

17. Elnök úr fölhívja az Igazgató-Tanácsot, a Szilágy József halálával megüresedett helynek titkos szavazás útján leendő betölté-

sére. Beadatott 12 szavazat s ebből 10 Schlauch Lőrinczre. 2 pedig Szögyény Lászlóra esett. E szerint SCHLAUCH LŐRINCZ bíbornok, nagy váradi róm. kath. püspök az Igazgató-Tanács tagjává megválasztatott.

18. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásiügyi miniszter úr leirata, melylyel az országos segélyt 1901. évre utalványozza. — Öröndetes tudomásul szolgál s Wlassics Gyula másodelnök urnak, valamint gr. Csáky Albin és Tisza Kálmán ig. tagoknak az országos segély újabb megállapításáért az Igazgató-Tanács köszönete jegyzőkönyvbe vétetik.

19. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1900 évi számadásokat pontosan vezetteteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel s az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1900-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Mészáros Ferencz földhitelintézeti könyvvivő úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, száz-husz arany tiszteletdíjat utalványoz.

20. Olvastatik PAULER GYULA ig. tag jelentése *a)* Fejérpataky Kálmánnak ügyészi és *b)* Becske Bálintnak széphalmi számadásairól. — Köszönettel tudomásul vétetik s mind a két számadásra nézve a fölmentvény megadtatik.

21. A széphalmi kertre nézve beérkezett bérleti ajánlat, tekintetbe véve e kert kegyeletes rendeltetését, nem fogadtatik el.

22. Id. ÁBRÁNYI KORNÉL folyamodást nyújtott be, melyben a Liszt Ferenczről írandó munkája elkészítéséhez az Akadémia anyagi támogatását kéri. Az I. osztály, a mennyiben a pénzviszonyok engedik, a kérelem teljesítését melegen ajánlja. — E czélra az „Előre nem látott kiadások“ rovatából ezer korona segély engedélyeztetik.

23. A Földhitelintézet jelenti, hogy FEHER IPOLY t. tag 10,000 koronás alapítványának utolsó részletét is befizette. — Hálas köszönettel tudomásul vétetik.

24. Az ügyészi jelentés tudomásul vétetik s ennek kapcsán határoztatik:

a) a Román Ferencz-féle hagyatékhhoz tartozó Szernye-mocsársz rész után az 1898. évi július 1-től az 1900. év végéig terjedő időre lejárt összesen 324 korona 34 fillért tevő vízzabályozási részlet-költségek járulékukkal együtt kifizetendők s a félvétenként fizetendő részletek a jövőben a lejáratú időben egyenlitendők ki.

b) A néhai Csolnakossi Katalin hagyatékához tartozó ingatlanok $\frac{1}{4}$ -részének megvásárlására vonatkozólag Csolnakossi Dániel vajda-hunyadi lakos részéről benyújtott ajánlat, mely szerint az 1600 kor. vételár 3 év alatt fizetendő le, 6% késedelmi kamat mellett, elfogadtatott.

c) A Zichy Antaltól az Akadémiára hagyott Wesselényi-utczai ház után a székesfővárosi 1%-os városi átiratási illeték kivettétven, ezen illeték jogfentartással kifizetendő ugyan, azonban utasittatik az ügyész, hogy visszatérítése iránt tegye meg a szükséges lépéseket.

d) A néhai Kunewalder J. M. budapesti lakostól végrendeletileg a M. T. Akadémiának külön kikötések mellett szánt alapítvány, tekintettel arra, hogy a M. T. Akadémia sem egyes osztályok, sem egyes felekezetek speciális érdekeinek előmozdítására nem vállalkozhatik — nem fogadtatik el.

25. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. ANDRÁSSY TIVADAR és FRANKÓI VILMOS ig. tagokat kéri föl.

ELEGYES ÜLÉS.

1901. május 10-én.

THAN KÁROLY legrégibb ig. tag elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, Császká György, Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Jókai Mór, Kautz Gyula, Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, Szász Károly, Tisza Kálmán ig. tt. — Forster Gyula, Joannovics György, Konkoly Thege Miklós, b. Nyáry Jenő t. tt. — Bartal Antal, Concha Győző, Czobor Béla, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Hajnik Imre, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lévay József, Pauer Imre, Plósz Sándor, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szinnyei József, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vadnay Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Borovszky Samu, Csoma József, Fayer László, Hegedűs István, Komáromy András, Kúnos Ignác, Myskovszky Viktor, Ónodi Adolf, Öváry Lipót l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Az elnöklő ig. tag előadja, hogy az elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnökének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre való megválasztása. Fölhívja a jelenlevő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat, titkos szavazatuknak írásban beadására.

2. Először is az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

37 szavazatból esett

Br. Eötvös Loránd r. tagra 36

Tisza Kálmán t. tagra 1.

E szerint br. EÖTVÖS LORÁND rt. az Akadémia elnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

40 szavazatból esett

Gr. Kuun Géza t. tagra 32

Gyulai Pál r. tagra 5

Szilády Áron r. tagra 2

Érvénytelen . . . . . 1.

E szerint gr. KUUN GÉZA t. tag az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

4. E választások az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében ő cs. és apostoli kir. Felsége megerősítése alá bocsátandók.

5. A jegyzőkönyv hitelesítésére gr. CSÁKY ALBIN ig. és TISZA KÁLMÁN ig. és t. tag kéretnek föl.

LXI. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1901. május 10-én.

Báró EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak ugyanazok, kik a megelőző elegyes ülésen.

6. Elnök úr a személyét már ötödizben ért kitüntető bizodalomért mély köszönetét fejezi ki, mit is a nagygyűlés lelkes éljenzéssel viszonzoz.

7. Olvastatnak a II. és III. osztály indítványai, néhai Brassai Sámuel t. tag és Mihalkovics Géza r. tag arczképének a Képes-teremben leendő felfüggesztése iránt. — Az indítványok külön-külön titkos szavazással (42 szóval 3 ellen) elfogadtatnak.

8. Elnök úr fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat az Alapszabályok értelmében, egy tag választására az Igazgató-Tanácsba.

Negyvennyolcz szavazat adatott be s ebből esett Wlassics Gyula r. tagra 45, Hajnik Imre r. tagra 1, Bedő Albert l. tagra 1 szavazat; egy szavazat pedig érvénytelennek jelentetett ki.

E szerint az Igazgató-Tanácsba WASSICS GYULA r. tag választott meg.

9. A tagválasztásoknál követendő sorrend, sorshúzás útján, megállapittatván, megválasztattak:

A II. osztályba.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Földes Béla lt. . . . . 35 szóval 15 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Balogh Jenő . . . . . 42 „ 5 „

Zsögdő Benő . . . . . 32 „ 16 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Nagy Géza . . . . . 37 „ 11 „

A III. osztályba.

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Lóczy Lajos lt. . . . . 40 „ 5 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Istvánffy Gyula . . . . . 30 „ 12 „

Az I. osztályba

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Katona Lajos . . . . . 32 „ 13 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Kozma Andor . . . . . 32 „ 13 „

Külső tagnak:

Hirth Frigyes . . . . . 27 „ 3 „

Sully-Prudhomme Armand . . . . . 25 „ 2 „

Osthoff Herrmann . . . . . 24 „ 5 „

10. A választások eredménye kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LÉVAY JÓZSEF és KÁROLYI ÁRPAD r. tagokat kéri föl s a nagygyűlést berekeszti.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1901. május 13-án.

PAULER GYULA r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: B. Nyáry Jenő t. t. — Czobor Béla, Hegedűs Sándor, Kautz Gyula. Láng Lajos, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Komáromy András, Schönher Gyula. Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Gr. Kuun Géza tt. — Heinrich Gusztáv. Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

105. VARGHA GYULA l. t. felolvassa „Az 1901. évi népszámlálás eredményeiről“ czímű értekezését.

106. HEGEDŰS LORÁNT, mint vendég, „A sociologia sarkítételéről“ értekezik.

107. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri LANG LAJOS r. és VARGHA GYULA l. tagokat.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1901. május 20-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Agost, Högyes Endre, Klein Gyula, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Rados Gusztáv, Schenek István, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Más osztályokból: Czobor Béla, Földes Béla, Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

108. SCHULLER ALAJOS r. t.: „A fémek potential-különbségéről“.

109. HOOR MÓR mint vendég: „Újabb közlemények a dielektromos testekről“.

110. ZEMPLÉN GYULA részéről: „A gázok belső surlódásának együtthatójáról“, előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

111. FEJÉR LAJOS részéről: „A Poisson-féle integral elméletéhez“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

112. B. HARKÁNYI BÉLA részéről: „Nova Persei photometriai megfigyelései“, előterjeszti Kövesligethy Radó l. t.

113. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri SCHULLER ALAJOS r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1901. május 20-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Czobor Béla, Entz Géza, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Agost, Högyes Endre, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Bánóczy József, Borovszky Samu, Franzenau Ágoston, Illosvay Lajos, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

114. ALEXANDER BERNÁT l. t. emlékbeszédet tart Domanovszky Endre l. t. felett. — Az emlékbeszédek során fog megjelenni.

115. GOLDSZICHER IGNÁC r. t. felolvassa a küldöttségi jelentést az akadémiai szövegségének párisi közgyűléséről. — A jelentést az összes ülés örvendetes tudomásul veszi, a benne foglaltakhoz hozzájárul s a küldöttségnek jegyzőkönyvileg köszönetét fejezi ki.

116. VARGHA GYULA l. t. jelenti, hogy az orsz. statisztikai

hivatal igazgatójává neveztetett ki s kéri az Akadémia támogatását. — Örvendetes tudomásul szolgál.

117. BALOGH JENŐ, KATONA LAJOS, KOZMA ANDOR I. tagok köszönetüket fejezik ki megválasztatásukért. — Örvendetes tudomásul szolgál.

118. Turin város polgármestere köszönetet mond a Vincenzo Gioberti évszázados ünnepelésére küldött üdvözetért. — Tudomásul vétetik.

119. A főtitkár következő jelentését terjeszti elő: 1873 május 26-án az Akadémia kéziratári letéteményképen elfogadott egy lepecsételt csomagot megörzés végett, melynek külső lapjára ez volt jegyezve: „B. Jósika Miklós levelei 1852—1865-ig. E csomag felbontandó az 1900-ik évben”.

A csomagot f. évi május hó 16-án a főkönyvtárnok úr fölszólítására, az I. osztály titkára jelenlétében, fölbontottuk s 168 levelet találtunk benne, melyeket b Jósika Miklós Brüsszelből, Ostendéből, Drezdából intézett Amerikába menekült barátjához, Fejérváry Miklóshoz. A két jóbarát minden hó elsején írt egymásnak levelet. Jósika értesítette barátját a magyarországi s az Európában maradt emigránsok sorsáról, emez viszont az Amerikába menekült magyarokról. Nagybecsű adalék lesz e levélgyűjtemény az 1849-iki magyar bujdosók történetéhez. Természetesen ma még legfőljebb csak szemelvények közölhetők belőle.

A jelentést az Akadémia tudomásul veszi s elrendeli, hogy az Irodalomtörténeti Bizottság engedelmé nélkül e levelek nem közölhetők s meg sem tekinthetők.

120. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A hollandi kormánytól: Die Triangulation von Java. Sechste und letzte Abtheilung. — 2. A berlini Physikalisch-Technische Reichsanstalt-tól: Verzeichniss der Veröffentlichungen aus der Physik.-Techn. Reichsanstalt. 1887—1900. — Köszönettel vétetnek.

121. A Széchenyi múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Szinnyi József I. tagtól: Gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek. Rézmetszet I. G. Mansfeldtől — 2. a) Hellebrant Árpádtól: 2 színes lev. lap, az Akadémia palotájával és a Széchenyi-szoborral. — b) Egy aranyozott broche, benne Széchenyi mellképe. — Köszönettel vétetnek.

122. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 137. füz. (XII. évf. 5. f.) — Matematikai és természettudományi Értesítő. XIX: 2. füzet. — Athenaeum. X. évf. (1901.) 2. füzet. — Irodalomtörténeti közlemények. XI. évf. (1901.) 2. füz. — MUNKÁCSI BERNÁT: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I-ső kötet. — Tudomásul vétetik.

123. A jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁZ r. és ALEXANDER BERNÁT I. tagok kéretnek föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a harmadik nemzetközi bibliographiai konferenciáról.

(*Heller Ágost* rt. január 28-án tett jelentése).

Harmadizben van szerencsém jelentést tenni a nemzetközi bibliographiai konferenciáról. Legutóbbi gyűlése m. évi június havában tartott Londonban.

Teljesedésbe megy az új évszázad első esztendejében az a nagyszabású tudományos vállalat, melyet a londoni Royal Society elnöke, Sir William Thomson (Lord Kelvin) 1895-ben tett fölszólalása indított meg.

Belátván, hogy egyes tudományos intézet, még ha ez a hatalmas Royal Society is, nem képes az egész tudományos világon évről-évre termő matematikai és természettudományi munkák összeszedését, illetőleg lajstromozását elvégezni, a Royal Society elhatározta, hogy saját kormánya útján a külföldi kormányok fölszólítandók, hogy magukat a Londonban összehívandó konferencián képviseltesék.

Az első konferencia azonban megmutatta, hogy az angol tudósoktól készített tervezet, a tudományszakok beosztására és kezelésére nézve sok tekintetben eltér a többi nemzet tudósainak szokott módjától.

Szétágazó nézetek mutatkoztak kivált a tervezett katalógus belső berendezését illetőleg.

Ezért hivattak össze a konferencia tagjai újrolag Londonba 1898 október havában.

A konferencia harmadik ülésén egy ideiglenes nemzetközi bizottság (a „Provisional International Committee”) küldetett ki, hogy hat hónap alatt készüljön el jelentésével.

A második konferencia végén a Royal Society egyik titkára A. W. Rücker előadta a tervezett katalógus pénzügyi viszonyait. A Rückertől említett nagy összegek a konferencia tagjai nagyobb részénél súlyos kételyeket támasztottak a kívánt összegek előteremtésének lehetősége iránt.

A második és harmadik konferencia közötti időben az 1898-ban kiküldött nemzetközi bizottság tárgyalásai elkészülvén, a következő határozatokat terjesztették be: 1. Hogy a czédulakatalógus kiadása egyelőre elhalasztatik. 2. Hogy a kötetalakú katalógus csakis évenkénti kötetekben jelenik meg. 3. A katalógus két részből, szerző és tárgy szerinti részből álljon; berendezése a nemzetközi bizottság készítette schemát (schedules) fogja követni.

A bizottság elejtette a tervezett biztosíték-alap (Garantee Fund) eszméjét, s e helyett az egyes államok bizonyos számú példányok aláírásával fedezik a katalógus költségeit.

Ekként az utolsó konferenciában a Royal Society bizottsága átlátta, hogy előfizetés útján legbiztosabban fog célt érni.

Rücker kiszámította, hogy a 17 kötetből álló évi illetmény ára, kötetenként egy font sterlingnek számítva, 17 font sterling, azaz mintegy 400 korona lenne.

Ilyen ár mellett legalább 300 aláíró szükséges, hogy a vállalat éppen megállhasson.

Ekkor még csak 164 példány volt aláírás által biztosítva. 1900 októberben már jelenthette a Royal Society főtitkára, hogy ez a szám 267 példányra emelkedett, sőt a Royal Society egyik tagja, néhány tagtársával, szükség esetében 45 teljes példány aláírását jelentette be. Ez annyi, mint a mennyit az egész német birodalom írt alá.

Nincs megmondva, ki a tudománynak ezen maecenása, de egész Angliában ismerik: dr. Mond nevét, ki már annyiszor volt a tudománynak bőkezű támogatója.

Ekként rövid idő alatt az aláírók száma jóval túlhaladta a 300 példányt, melyek után az egy évi bevétel 5457 font, azaz körülbelül 130,968 korona volna.

Ez a számítás akkor áll, ha a fölveendő czimek száma 200,000-et tesz; de egy másik számítás eredménye szerint csakis körülbelül 160,000 czím volna feldolgozandó. Ez esetben a katalógus előállítási költsége 5457 fontról 4949 font sterlingre süllyedne.

Igy a Royal Society, ez a hatalmas tudományos testület, meg fogja valósítani a magasztos eszmét, melynek fölvetésével egykori nagy elnöke Lord Kelvin elnöki székétől megvált.

És ezt az eszmét megfogadták a Royal Society vezetőférfiai és az egyes nemzetek sok tudósa vett részt a nemzetközi tudományt szervező és rendező munkában.

Hazai tudósainknak pedig, első sorban a matematika és az összes természettudományok művelőinek szép kötelessége lesz támogatni azon intézetet, melyet már a legközelebbi hetekben életbe kell léptetni: a magyar katalógus-intézetet, a Hungarian Bureau-t, mely a magyar matematikai és természettudományi irodalom gyűjtője és rendezője lesz s annak a világirodalomba való beillesztését közvetíti.

2. Jelentés az Akadémiák Szövetségének 1900. évi gyűléséről.

(Heller Ágost rt. január 28-án tett jelentése).

A Wiesbadenban 1899 október 9. és 10-ikén tartott konferencián az Akadémiák Szövetségét 10 akadémia alkotta meg. Ezek még 9 akadémiát szőlítottak fel a csatlakozásra, s közülök csakis egy: a madridi „Real Academia de la Historia” nem lépett be.

A párisi „Institut“ három osztálya lépett be a szövetségbe, ú. m. az „Académie des Sciences“, az „Académie des Inscriptions et Belles lettres“ és az „Académie des Sciences morales et politiques“.

Az első gyűlés székhelyéül Páris jelöltetett ki, s minthogy az Institut három akadémiaja az elnökséget az „Académie des Sciences“-ra bízta, az egész tárgyalást ennek örökös titkára, Darboux, vezette.

A Szövetségnek 22 tagja jelent meg. Berlinből: Waldeyer és Diels; Párisból: Darboux, Boissier és Gréard (a résztvevő három akadémia három titkára; Londonból: Rücker titkár; Brüsseltől: Lagrange; Lipcéből: His és Windisch; Münchenből: Furtwängler és Lindemann; Göttingából: Rieck; Szt-Pétervárról: Famintzin és Salemann; Bécsből: Victor von Lang főtítkár és Gomperz; Budapestről: Heller Ágost; Christianiából: Laache; Kopenhágából: Zeuthen; Stockholmól: Retzius; Washingtonból: Crafts; Rómából: Bodio. Az első ülésen (július 31-ikén d. e.) Darboux az érkezett delegatusokról tett jelentést. Ugyanő a történet-philosophiai osztályba Diels, berlini akadémiai főtítkárt ajánlotta elnökül, mit is egyhangulag elfogadtak.

A gyűlés két osztálya következőleg alakult meg.

A matematikai-természettudományi osztály elnöke: Darboux; tagjai: Waldeyer, Lagrange, Heller, Laache, Riecke, Zeuthen, His, Rücker, Lindemann, Famintzin, Retzius, Crafts, Victor von Lang.

A történet-philosophiai osztály elnöke: Diels; tagjai: Windisch, Furtwängler, Boissier, Gréard, Salemann, Bodio, Gomperz.

Július 31-ikén d. u. rövid ülésben az alapszabályok néhány pontját vitatták meg.

Augusztus 1-jén d. e. egyidejűleg mindkét osztály tartott ülést.

A történet-philosophiai osztályban benyújtott és tárgyalt indítványok a következők:

1. A berlini akadémia a könyvek és kéziratok könyvtári kikölcsönzésére nézve szabályzat kidolgozását javasolja.

2. A müncheni akadémia Miklosich és Müllertől kezdeményezett: „Acta et diplomata graeca aevi medii et recentioris“ című görög okmányok kiadását ajánlja.

3. A bécsi, müncheni és lipcei akadémia az izlam reálencyclopaedia kiadását indítványozza.

Az osztály ezen indítványokat tudomásul vette s az összes ülés napirendjére kitűzte.

A matematikai-természettudományi osztály a következő indítványokat adta be:

1. Lagrange bemutatta Mensbrugge belga tudósnek a folyadékok felszíni hártáinak elnevezésére vonatkozó beadványát. Az alapszabályok értelmében a javaslat a belga akadémia útján nyújtandó be az akadémia összes ülésén.

2. Marey, ki személyesen megjelent, terjedelmesen indokolta a

physiologiai önjelző eszközökön mutatókozó bizonytalanságok elhárításának fontosságát s e végből nemzetközi intézet felállítását indítványozza.

3. Rücker, a Royal Society nevében, indítványt tesz egy Afrikában teendő délkörmérést illetőleg, hivatkozván Struve mérésére, mely Oroszország északi részéről kiindulva a délkört a Fekete-tenger partjáig mérte. Továbbá hivatkozik dr. Gill méréseire, melyek Rhodesia nagy részére terjednek ki és a Struve méréseivel összekapcsolhatók volnának.

A Royal Society reményli, hogy az Akadémiák Szövetsége fel fogja e tervezett mérés nagy fontosságát és nemzetközi jellegét, s hogy a szövetség kész lesz e vállalatot hatalmas befolyásának súlyával támogatni.

Az osztály elhatározta, hogy az összes benyújtott indítványok tárgyalását a legközelebbi összes ülés napirendjére tűzi ki.

Azután az elnök kinyilatkoztatja, hogy az ülés napirendje ki van merítve. Mielőtt az ülést bezárná, köszönetet mond a delegátusoknak azon jóakarattért és a hathatós közreműködésért, melyet valamint az elnök, úgy a születendő mű iránt tanúsítottak.

A delegátusok nevében His fejezte ki köszönetét az „Institut de France“-nak, mely vendégszeretettel fogadta a Szövetség küldötteit és az elnöknek a tárgyalások vezetéseért.

Ezzel az ülés délben bezáratott.

3. Jelentés az Akadémiák Szövetségének Párisban, 1901 április havában tartott közgyűléséről.

(Előadta Goldziher Ignáczt. a május 20-iki összes ülésén.)

Tekintetes Akadémia! Az Akadémiák nemzetközi Szövetségének előzményeit e helyen annak idejében már t. tagtársunk Heller Ágost ismertette.

A Párisban 1900 augusztusban tartott előkészítő gyűlés következője volt az Akadémiák Szövetségének első érdemleges gyűlése ugyancsak Párisban f. é. április hó 16—21-ig, melyre a gyülekezés intézésével megbízott *Akadémic des Sciences* a Magyar Tud. Akadémiát, mint a Szövetséget alkotó 18 akadémia egyikét, meghívta.

Akadémiánk márcziusi összes ülése, tekintettel a tanácskozásra kitűzött tárgyakra, az alulírottakat bizta meg képviselőivel.

A Szövetség 18 akadémiaja közül — minthogy a washingtoni képviselő nem jelenhetett meg — 17 volt képviselve, ugyanis: az amsterdami (3 taggal), a bécsi (6), a berlini (6), a brüsseli (2), a budapesti (2), a christianiai (1), a göttingeni (3), a kopenhágai (2), a lipcei szász tudós társaság (3), a londoni Royal Society (9), a müncheni (3), a párisi Institut de France 5 akadémiai közül három: úgymint az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (10), az Académie des Sciences (11) és az Académie des Sciences morales et politiques (9),

a szt-pétervári (3), a római Academia dei Lincei (2), a stockholmi (1 taggal). A párisi akadémiák 30 képviselőjén kívül, összesen 45 külföldi küldött jelent meg 14 akadémia részéről

Április 16-án reggel gyűltünk egybe az *Institut de France* palotájában az első összes ülésre, mely az előkészítő bizottság elnökét *Darboux*-t, az Académie des Sciences állandó titkárát választotta elnökké, *Diels* Hermannt, a berlini akadémia főtítkárát alelnökké, *Gomperz* Theodor bécsi egyetemi tanárt és *Moissan* Henri-t, az Académie des Sciences kémiai alosztályának tagját titkárokká

Ezekon kívül a jelenlevő számos celebritás közül tiszteletbeli elnökök rangjával is megtisztelték öt tudóst: *Berthelot*-ot és Gaston *Boissier*t a francziák, *Mommsen*t, *de Goej*t és Sir *Michael Foster*-t a külföldiek közül.

Darboux magas színvonalon mozgó elnöki megnyitójában nagy vonásokkal vázolta azokat a törekvéseket, melyeket már a XVII. század óta, mikor *Bacon* az összes nemzetek tudós törekvéseinek központosítására kísérletet tett, az európai tudósvilágban ez irányban kifejtettek. Kiemelte különösen az egyes szaktudományok terén alakult nagy nemzetközi egyesületeket, a congressusok hatását és mint a nemzetközi társulás legújabb jelét: a természettudományi világirodalom katalógusának vállalatát.

Az alakuláson kívül ez összes ülés tárgyát, az előkészítő gyűléstől javasolt napirend értelmében, különösen az alapszabály végleges megállapítása képezte; ez csak néhány apró, leginkább alaki módosítást tett a régebben megállapított és Akadémiáinkkal is közölt szabályzaton. Különös kiemelés érdemel ezek közül azon határozat, hogy ezentúl az Association üléseiben csakis oly indítványok lesznek tárgyalhatók, melyeket az indítványtevő akadémia legalább is három hónappal az ülés előtt a társakadémiákkal közölt.

Egyik lényeges változása az eredeti szabályzatnak még azon újabb határozat is, hogy az akadémiák, egyes tanácskozási tárgyak érdekében, *kivételképen* oly egyéneket is küldhetnek ki képviselőikül, kik nem tagjai valamely akadémiának.

Hozzájárultunk az ügyrend azon határozatához is, hogy a társult akadémiák mindegyike és így a mienk is, az Akadémiák Szövetsége ügyvitelének költségeihez egy 3—3 évenként meghatározandó járulékkal adózik, a mely azonban évenként 200 frankot nem haladhat meg.

Az összes ülés tárgya volt a berlini akadémiának az állami könyvtárak és levéltárak kéziratainak szabad kölcsönadására vonatkozó javaslata is, melyhez akadémiánk márciusi összes ülésén már előzetesen is csatlakozott. E javaslaton egy szakbizottság előterjesztésére némely lényegtelen szövegváltoztatás történt, melyekhez részünkről is nyugodtan hozzájárulhattunk.

A Szövetség érdemleges tudományos munkája a szakosztályokban folyt — az irodalomtudományi (Lettres) és a természettudományi

(Sciences) szakosztályban — melyekre a szervezet értelmében az Association fel van osztva és melyek a maguk kebeléből az egyes kérdések szempontjából külön, egyidejűleg tanácskozó bizottságokat küldöttek ki.

A M. Tud. Akadémia mindenik szakosztályban egy-egy taggal volt képviselve.

A természettudományok szakosztálya, biológiai és physikai alosztályokra oszlott; azonkívül a délközi ív feimérése ügyében a Royal Society-től előterjesztett indítvány tárgyalására egy külön bizottságot küldött ki. A szakosztályok és bizottságok elé összesen 10 tárgy volt terjesztve: 7 az irodalmi, 3 a természettudományi szakosztály körébe tartozó. E kérdések tárgyalása csak részben végződött *végleges* határozattal. Az Akadémiák Szövetségének ez első közgyűlése azt mutatta, hogy a Szövetség súlypontja nem is annyira a *határozásra*, mint inkább a *tanácskozásra* esik, nagy általános tudományos feladatok felismerésére és tisztázására, a különféle nemzetek tudományos intézeteinek ily alapon és ily célra történő, benső érintkezésére. „Il faut renverser les cloisons étanches qui les séparent“ — a mint e gondolatot a francia közoktatásügyi miniszter az Institut részéről tiszteletünkre rendezett lakoma felköszöntőjében kifejezte, mely alkalommal a XX. század tudományos irányánál éppen a nemzetek tudományos szövetségét jelezte.

De azért voltak jól elkészített tanácskozási tárgyak is, melyek már most végleges határozatra érettek voltak.

Midőn mindezen tárgyalásokról és munkálatokról jelentésünket szerencsénk van előadni, még egyet óhajtunk előrebocsátani. Minthogy, tudnillik, a szakosztályok szűkebb bizottságai nagyrészt *egyidejűleg* tartották² üléseiket, az ember nem lehetett jelen az összes tárgyalásokon; s így némely dolog részleteiről csak a jelenlevőktől nyert értesítés, valamint azon általános bejelentések alapján referálhatunk csak, melyek a bizottságok tárgyalásairól az összes ülések elé kerültek.

A részletekre nézve a remélhetőleg nemsokára megjelenő Jegyzőkönyv fog kiegészítést nyújtani.

I.

A *Lettres* osztályának tárgyait kezdjük.

Különösen két indítvány fordult meg itt, a melyek eleven eszme cserére adtak alkalmat.

Az egyik a müncheni akadémia indítványa volt „a középkor és újkor görög okiratok *Corpusá*“nak kiadására nézve. Ezen 15 kötetre tervezett munka rendeltetése lenne az újkor philologiai-tudomány és kritika szellemében újból felvenni és tovább szőni a Miklosich és Müllertől kiadott „Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi“ (Bécs, 1860—1890) gyűjtemény félbeszakadt fonalát. Historiai szempontokra fektetett program alapján egybefoglalná a görög klastromokban, könyv

és levéltárakban még kiadatlanul lappangó, valamint hozzáférhetetlen régi nyomtatványokban szétszórótt közép- és újjörög actákat, melyek Keleteurópa kulturtörténetére nézve nagy fontossággal bírnak; ez óriási anyagot kritikai kiadásban egybegyűjtené és e célból egyes tudósoknak eddig még fel nem használt előmunkálatait és gyűjtéseit is feldolgozná.

E gyűjtemény a Sinai-, Athos-klastromokban, a konstantinápolyi patriarchatus levéltárában őrizett actákra s a görög szigeteken szétszóróttan előforduló iratokra is kiterjedne. Sok nagybecsű anyagot mentene meg az elkallódástól.

Krumbacher-nek, korunk nagynevű byzantinistájának kimerítő referatuma alaposan vázolta e munka általános tervét és tudományos hatását. Ez utóbbira nézve a hozzászólásra hivatottak közül senkinek sem volt kifogása; csakis az egybegyűjtendő anyag körére és határaitra nézve ellenkezett *Mommisen*, míg végre egy szakbizottságban az eltérő nézetek kiegyenlítésre jutottak, oly formában, mely képes volt az ellenpárt aggodalmait is szétoszlatni.

Ez alapon a jövő közgyűlésen Krumbacher már határozott alakban fogja előterjeszteni a byzanci Corpus tervezetét és magának a munkának az alapvonalait és a kiadás költségvetését. A szakosztályban képviselt akadémiák nagy többsége hozzájárulását nyilvánította a tervezett munkához. Akadémiánk részéről csak annyit nyilatkoztathattunk ki, hogy — a mit ez úton meg is teszünk — a tanácskozás eredményét vele közölni fogjuk és hogy a tényleges hozzájárulásra nézve Akadémiánk ez idő szerint még nem foglal állást. Hasonló értelemben nyilatkozott a christianiai képviselő is.

Akadémiánk elnöktől és főtítkárától nyert szóbeli felhatalmazás alapján határozottabb állást foglalhattunk el az irodalomtudományi szakosztály egy másik tanácskozási tárgyában.

A bécsi cs. akadémia ugyanis beható megokolás alapján azt az indítványt terjesztette elő, hogy az Akadémiák Szövetsége karolja fel a genfi (1894), párisi (1897) és római (1899) orientalista congressusokon bőven előkészített és így a gyakorlati érvényesülésre immár megérett tervet, mely szerint a szaktudósok társulása útján a mai kor tudományának megfelelően „*Iszlám-Reálencyklopaediát*” szerkeszsenek: körülbelül olyan munkát e tudományok köréből, mint a minővel a Pauly-Wissowa Reál-encyklopaediája a classica-philologia művelőit látja el. Valamint a müncheni akadémia Corpusánál, úgy e Reál-encyklopaediánál sem pusztán morális támogatásról, hanem egyúttal anyagi hozzájárulásról is van szó.

Az úgy eddigi képviselői e tekintetben is elég alaposan előkészítették a talajt, úgy hogy az indítványozó akadémia megközelítőleg pontos költségvetéssel is kísérhette indítványát. A nyomtatási költségek fedezését már régebben magára vállalta a leydeni Brill könyvkiadóczég; így a munka többi költsége körülbelül 100,000 frankra

fog rúgni, mely folytatólag, a munka előrehaladásának arányában, körülbelül tíz év alatt lenne fedezendő a hozzájáruló akadémiák részéről. Egyszóval tíz éven át évenként körülbelül 10.000 frankra lesz szükség.

A bécsi indítvány élénk vita tárgya volt a szakosztályban, talán a legélénkebb, melyre a szakosztály tanácskozásai alkalmat adtak. A berlini akadémia vezette az ellenzéseket. A vita eredménye az volt, hogy a megpendített gondolatot egyhangúlag helyeselték és üdvösnek elismerték; tényleges hozzájárulását az ülésben résztvevő 14 akadémia közül 12 nyilatkoztatta ki, 2 — a berlini és göttingeni — negatív álláspontja ellenében.

Akadémiánk nevében az irodalmi szakosztályban helyet foglaló képviselő azon nyilatkozatot tehetett, hogy ezen minket közelről érdeklő irodalmi vállalatban *tehetségünkhöz* képest annak idején részt veszünk. E nyilatkozatok alapján meg is alakítottuk a végrehajtó bizottságot, melyben a résztvevő akadémiák egy-egy taggal vannak képviselve. E 12 tagú bizottság stante sessione három tagját, az amsterdami, bécsi és budapesti az ügyvitel megállapításával bízza meg. Az encyklopaedia szerkesztését újból Houtsma utrechti tanárra bíztuk. E jelentésünk kapcsolatában van szerencsénk a tekintetes Akadémiának alaposabb tájékozására, a tervezett munkának a tanácskozás alapjául szolgáló próbafüzetét („Spécimen d'une Encyclopédie Musulmane par plusieurs orientalistes“ Leide 1899) és az ügy egyéb előiratait bemutatni és könyvtárunk számára átadni.

Ugyanezen szakosztály legérdemesebb tárgya volt az Académie des Sciences morales et politiques indítványa *Leibniz összes munkáinak kiadására nézve*. Nagy érdeklődéssel hallgattuk Blancard-nak, az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres tagjának beható fejtegetését a tervezett vállalat előzményeiről. Az előadó nagy sikerrel helyezett súlyt azon körülményre, hogy a Szövetség fogalmának és rendeltetésének mintegy szemmel látható kifejezése lenne azon férfiú összes munkáinak a kiadása, ki a tevékenységével felölelt tudományágak, valamint azon nyelvek sokféleségénél fogva, a melyeken munkáit megírta és több nemzet tudományos életére kiterjedő nagy hatásával egymaga jelenítette meg a maga idejében az Akadémiák Szövetségének eszméjét.

Az indítvány 140 nagy kötetre tervezi e vállalatot. Leibniznak csak levélváltása 15.000 darabot tesz (minden évben 360 levelet írt); ezek az összes munkák 50 kötetét fogják kitenni; befejezett munkái 80—90 kötetet fognak elfoglalni. Közöttük 20-at a theologiai, 10-et a philosophiai, 15-öt a matematikai munkák.

A szakosztály, valamint másnap az összes ülés teljes meggyőződéssel üdvözölte Blancard ezen előterjesztését, melyet Couturat, a toulousei egyetem tanárának bibliographiai kimutatása egészített ki.

A berlini akadémia, valamint az Académie des Sciences és az A. des Sciences morales et politiques megbízást nyertek az óriási

vállalat előkészítésére, mely előreláthatólag az Akadémiák Szövetségének ülésein sokáig előkelő helyet fog elfoglalni.

Egyéb indítványok egyelőre csak eszmecsere tárgyai voltak és az érdekeltek bővebb tanulmányra és újabb előterjesztésre utasítottak; nevezetesen Eugen Müntz-nek indítványa, a melyet az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres tett magáévá „*a pogány és keresztyén eredetű-mozaik emlékek IX. századig terjedő Corpusának*“ szerkesztése ügyében; a berlini akadémia indítványa a *görög-római korszakra terjedő Corpus Nummorum* kiadása dolgában, mely élénk vitát keltett Mommsen és Georges Perrot közt; végre az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres indítványa, hogy azon feliratoknak, melyek sem a sémi, sem a klasszikai csoportba nem tartoznak, mint p. o. az etruszk, iberi, lykiai, phrygiai és egyéb kisázsiai feliratok gyűjtésének központosítására egy külön irodalmi organumot teremtsenek azon czélból, hogy ezen most mindenfelé szétszórtnak feliratok a tanulmány számára hozzáférhetőbbé váljanak.

A bécsi akadémia azon indítványát, hogy az Akadémiák Szövetsége a *Mahabbharáta* nevű indus eposznak új kiadását eszközölje a *Dél-Indiában található kéziratok tekintetbe vételével*, korainak és időszerűtlennek ítélték mindaddig, míg a kézirati készletre nézve előző alapos kutatások nem nyújtanak megbízható felvilágosítást.

II.

A természettudományok szakosztálya elé három indítvány volt terjesztve. Ezek közt legfontosabb a londoni Royal Society indítványa: hogy az Akadémiák nemzetközi Szövetsége arra irányuló lépéseket tegyen, hogy a *30° meridián hosszában egy szélességi ívet mérjenek meg Afrikában*, Rhodesia déli határától a Tanganyika tó déli részéig: innen aztán a mérési munka a német Kelet-Afrikaig és a Congo-Szabad-Államig nyomulna előre.

Ez indítvány Gill Dávidtól, a Jóreménység fokán fennálló kir. observatorium igazgatójától indul ki, a ki e munkálatok történetét 1751 óta, midőn Abbé de Lacaille délafrikai geodaetikus kutatását megindította, egy mappáktól kísért érdekes memorandumban bőven kifejtette.

A szakosztály általános helyesléssel fogadta a Royal Society indítványát. Helmert és mások kifejtették, hogy az indítványba hozott mérés eszközzésével az említett meridián a már megmért részekkel összekötve a leghosszabb megmért meridián lenne, a mennyiben 5000 kilométerre terjedne. E körülménynek mind tudományos, mind gyakorlati jelentőségét kiemelve, a szakosztály azon határozattal járult az összes ülés elé, hogy a felmérés területén érdekelt államok, úgymint Angolország, Németország és Belgium kormányai a franczia külügyi minisztérium útján értesíttessenek a szövetkezett Akadémiák e határozatáról

azon felszólítással, hogy ki-ki a maga részéről a rengeteg költséget igénylő vállalkozást anyagi hozzájárulással tegye lehetővé.

Az Académies des Sciences a szakosztály elé terjesztette Marey emlékiratát *egy központi intézet alkotásáról a physiologiai eszközök egységes ellenőrzésének céljára*. A maga nemében körülbelül olyan rendeltetéssel bíró központról van szó, minő a Breteuil-ben felállított nemzetközi *méter-intézet*, vagy a Charlottenburgban fennálló *Physikalisch-technische Reichsanstalt*. Ily intézet (Station physiologique) kezdetleges módon Párisban a kormány és a főváros hozzájárulásával már megalakult; élén mint igazgató az indítványozó Marey áll. Az előadó azon meggyőződését fejezte ki, hogy az esetre, ha az Akadémiák Szövetsége ez eszmét kedvezően fogadja, a különböző államok hozzájárulásával ez az alakulóban levő intézet tökéletesebbé fejlődhetnék.

Végül előadták a szász Tudós Társaság (Lipese) indítványát, hogy az Akadémiák Szövetsége állapítsa meg azon módokat, melyek által lehetővé válnék, hogy *az emberi és állati fejlődéstan és az agyboncztan terén az anyag gyűjtése, feldolgozása és hasznossá tétele egységes elvek és szempontok szerint történjék*.

Ez utóbbi indítványokat nem intézték el pozitív határozatokkal, hanem az érdekelt szaktudósok egyelőre szóval és írásban eszmecserét folytatnak róluk, úgy hogy alaposabb előkészítés után az Akadémiák Szövetsége II. szakosztályának napirendjén ismét előfordulnak.

Ugyancsak a természettudományi szakosztály elé volt terjesztve a Royal Society jelentése a *természettudományok világirodalmának katalógusáról*, e nemzetközi vállalat történetéről, jelen állásáról és jövő fejlődéséről. Ez ismertetést az egybegyűlt szakférfiak öröndetes és helyeslő tudomásul vették.

Az Akadémiák Szövetségének II. szakosztálya a Royal Society meghívására 1904-ben Londonba gyűl egybe.

Than Károly.

Goldziher Ignác.

Hibaigazítás.

A május 8-án tartott nagygyűlés határozatából a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmáért versenyzett s a *Vizi utakról* szóló pályamű jelígis levele megőriztetni rendeltetett.

A jelen füzet homlokán (261. l.) XII. köt. 6. füzet helyett 6. és 7. füzet olvasandó.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Augusztus 15.

8. FÜZET.

Mátyás és alkotmányunk fejlődése.

— Az 1486-iki törvény. —

(Kivonat *Marczali Henrik* 1. t. február 14-én felolvasott értekezéséből.)

Bonfinius, ki akkor már a királyi udvarban élt, elbeszéli, hogy az 1485-iki diadalmas hadjárat után Mátyás tanácsot ült híveivel az országgyűlés előkészítésére és a teendők megállapítására. Meghallgatta Szapolyai Imrét, a nádort és Orbán püspököt, a kinstartót. Legnagyobb súlya előtte azonban Drágffy Tamás szavának volt, mint a ki legjobban ismerte az országot, hivatalának gyakorlása közben is legjobban tudta, mire van szükség, hogy a rend és igazság helyreálljon. Azután kivonatossan elmondja a törvényczikkek tartalmát.

Ennyi az, mit első forrásból ama törvényhozási emlékünk keletkezése felől tudunk, mely nemcsak Mátyás kormányzásának legfőbb alkotmányos eredménye, hanem meggyőződésünk szerint, Kálmán óta a magyar legislációnak és a nemzet politikai szellemének leghatalmasabb alkotása.

De tán jobb is, hogy semmi akkori magyarázat vagy dicsérő beszéd nem kíséri azt a művet, mely egyedül is elég volna Mátyás dicsőségének megörökítésére, mely magában is elég bizonyítás arra, hogy nem méltatlanul nevezi nemcsak a történet, hanem a nép is nagy királyunkat és őt egyedül minden uralkodó közül: az „igazságos“-nak. Minden indokolásnál és panegyrisnél hangosabban és érthetőbben szól a megmaradt szöveg. Nincs is más feladatunk, mint az, hogy czikkelyeiből kibetűzzük lelkét, velejét, betűiből kiolvassuk azt a szellemet, mely létrehozta, megállapítsuk azt az akaratot, mely elfogadtatta, azt az irányt, melybe alkotója általa terelni akarta hazánk jövőjét.

Különös s mégis tagadhatatlan, hogy történetírásunk bizonyos tekintetben egyoldalú, sőt elfogult Mátyással szemben.

Igen bőven tárgyalják hadi vállalatait, mindig kiemelve, hogy minden nagysága mellett sem hasonlíthatók babérjai atyjáéihoz ; nagy részletességgel bonyolítják le diplomáciai alkudozásainak szövedékét, melynek hálójában nem egyszer maga is eltévedt : nagy szeretettel hordják össze azon adatokat, melyekből kitűnik, mennyire Maecenása volt az idegen tudósoknak és művészeknek. Történeti jelentőségének igazi rendületlen alapját : belső kormányzását és igazságszolgáltatását azonban nem igen kutatták és így a felőle rajzolt kép mindig hiányos maradt. Ehhez még az a baj is járult, hogy tetteit a modern alkotmányos és parlamentáris jelszavak mértékével szokták mérni és így a legmagyarabb királyt kicsi híján törvénytelen, önkénykedő zsarnoknak teszik meg, ki nem sokat törődik az országgyűlésekkel, ki törvény és kötés ellen önkényesen szed adót és ki csak arra használja a rendeket, hogy souverain akaratának kész eszközei legyenek.

Maga Mátyás kijelentette, hogy egész életének főfeladata volt az urak megfékezése. Vasmarkában s abban, hogy ellenállást nem tűrt, tehát nem kételkedhetünk. Az a bánásmód, melyben volt tanítóját, Magyarország primását, Vitéz Jánost részesítette, nem enged kétséget affelől, hogy a hol hatalma s érdeke forgott koczán, kiméletlen, erőszakos is tudott lenni. Bizonyos az is, hogy nagy vállalatai folytatásához ott vette az eszközöket, a hol kapta, és adók kivetésénél nem mindig várta be az alkotmányos tényezők elhatározását.

Fel kell vetnünk az alapkérdést : alkotmányos érzelmű volt-e nagy uralkodónk, a ki tudta, minő kincse a szabadság nemzetének és a ki csak a pillanat szüksége szorított törvényteleniségre, vagy zsarnok, ki dicsőségében és a nemzet vérével-verejtékével szerzett hatalmában csak eszközt látott arra, hogy uralmát korlátlaná tegye?

Törvényünk erre határozott és döntő választ ad. Mindjárt bevezetésében kimondja, hogy illő, ha a királyok inkább jó és állandó intézkedések szigorával, mint a korlátlan hatalomnak, vagy a kárhozatos visszaélésnek kényszerével kormányozzák népeiket.

Figyelemre méltó az alkotmányos lehetőségeknek éles, szinte modern szembeállítás. És a király ítélete itt nem szép szó, nem jó magyarjai megnyerésére szolgáló, de különben üres írott malaszt, hanem hitvallás. Mert ugyan mikor hangoztathatta volna király merészebben koronájának isteni jogát, mint Hunyadi János fia, annyi külföldi s belső ellenség megtörése, Bécs elfoglalása után, dicsőségének, népszerűségének tetőpontján? Mikor szorult volna magyar uralkodó kevésbbé a nemzet jóakaratának megnyerésére, mint akkor, mikor nem kér tőlük semmit, sem katonát, sem adót, sem más segítséget? Pedig az 1478-ban

felajánlott subsidium már 1483-ban letelt és azóta rendjeinek felajánlását nem vette igénybe.

De minden szónál jobban bizonyít Mátyás felfogása mellett a törvénynek tartalma. Ha korlátlan hatalmat akar, gondoskodnia kell annak eszközeiről és meggyöngyíteni mindazt, mi a függetlenség, az önállóság szellemét ápolhatja. Viszont, ha törvénye éppen az alkotmány igazi alapját, az önkormányzatot és a rendek befolyását a közigazgatásra erősíti, lehetetlen le nem vonunk azt a következtetést, hogy azt az uralkodó, kinek belátásában és céltudatosságában nem kételkedhetünk, maga is úgy akarta.

A törvény célja nem más, mint a közrend és a közbéke helyreállítása és biztosítása. „Mert mialatt sikereinket kivívjuk, mialatt szererencsénk és győzelmünk után járunk, azalatt hosszú távollétünk és elfoglaltságunk miatt nagy sokasága támad az országban a gyilkosoknak, tolvajoknak, latroknak, rablóknak, hamisítóknak, gyűjtogatóknak s más hasonló gonosztevőknek, úgy hogy nem volt bátorságban az utas, nem a testvér testvérétől, nem a vendég gazdájától.“ Ebben a törvénykönyv nem különböznek előzőitől. Az állam örök és nagy feladatainak elérése, melyet a feudális kor visszaélései annyira megnehezítettek, volt fő célképen kitűzve. A különbség, az intézkedéseknek individualitása csak abban áll, hogy nem a büntetések szigorúságában keresik az eszközt, hanem a törvényes eljárás javításában, abban, hogy a közhatalom minden letéteményese az állami életnek ezt a legfőbb szándékát szolgálja.

A közbéke fentartása, az állami rend megvédése, a hűbéres főnemesség erőszakos törvénytelenységével szemben, általános törekvése a XV. század második felében uralkodó fejdelmeknek. A hol ez sikerült, mint a pápáknak, a Sforzáknak és az aragonoknak Itáliában, XI. Lajosnak Franciaországban, Izabellának és Ferdinándnak Spanyolországban, VII. Henriknek Angliában, mindenütt véres harcoknak volt eredménye és a modern állammal együtt megalakul a királyi absolutismus. Magyarországon e tekintetben más a fejlődés. Az oligarchiát Mátyás megalázta ugyan, de éppen nem törte meg és így nem elnyomás, hanem csak törvényes reform útján vethetett gátat a főurak féltelenségének. Míg mindenütt máshol, még Angliában is, a középkori nagy visszaélések megszűnése a közszabadság elhanyaglását vonta maga után, nálunk még nyitva állott az út arra, hogy az alkotmányos szabadság és az állami hatalom fejlődése párhuzamosan történjék meg.

A viszonyok ezen eltéréséből következik, hogy itt nem lehetett szó külföldi institutiók átvételéről. A reformnak magának a nemzetnek talajából kellett kinőnie, erejét, hatását a nem-

zeti élet leghathatósabb tényezőitől kölcsönöznie. A történeti kérdés csak abban áll: mely tényezők szolgálatát veszi igénybe, melyiket mellőzi? Mert világos, hogy azoknak, melyek ily cél szolgálatában érdemet szereznek, kell fejlődniök, felvirágozniök a többiek rovására.

Hunyadi Jánost és családját az oligarchák irigységével és lenézésével szemben a katonaság és köznemesség lelkes hazafisága emelte uralomra. Ezt az eredetét Mátyás sem tagadhatta meg. Személyes és dynastikus állása és érdeke így összefolyt, összeforrott és együtt hatott azon okok befolyásával, melyek akkor Európa-szerte kívánatossá, sőt szükségessé tették a feudalismus megtörését, vagy legalább gyöngítését. Az egyes nagyurat felhasználta, kitüntette, sőt kedvelte, de az egész osztályban alig láthatott mást, mint koronájának és hazája fejlődésének természetes ellenségét.

Így a törvénykönyv első és jellemző vonása a harc azok ellen, kik hatalmukkal képesek a törvényes eljárást megakasztani, vagyis a nagybirtokú, csatlósokkal, várakkal rendelkező főnemesség ellen. A harcot nem ágyúkkal vívják egyelőre, hanem cikelyekkel, de a tendentia így is szembetünő. Nem szabad Magyarországon lenni embernek, ki a törvény fegyelme alól kivonhassa magát. A kik eddig ezt megtették és büntetlenül megtehették, most teljes erővel sujtja őket a törvény szigora.

Az első lépés erre a törvénykezés eddigi tumultuarius módjának eltörlése. Az úgynevezett egybehívott gyűlések (proclamatæ congregationes) alkalmával a felek nemcsak maguk jelentek meg fegyveresen, hanem fegyveres pártfelek kísérték őket a törvény csarnokába és az ítéletet nem a jog, hanem a kard hozta. „Ott számos borzasztóság, hallatlan botrány és sok véletlen veszély szokott megtörténni“. Ezért „ezt a veszedelmes és ez országon kívül hallatlan bíráskodást, vagyis inkább rontást“ teljesen és mindenkoron eltörlik. A bíróság tekintélyét mindenkép fentartják, emelik, az ítélszék megvetőit vagy sértőit szigorú büntetésekre vagy bírságokra ítélik,

Bár a törvény bevezetése csak a közönséges gonosztevőről szól, tartalma nem enged kétséget afelől, hogy főkép a hatalmasok megfékezését tartja szem előtt. A 6. ciklik szerint „az értesítő perbehívásokat, hatalmaskodásokat, kártételek és más bűntalmak és jogsértések tárgyában, a perbehívás után tartandó első octavális törvényszak alatt végleg el kell intézni“. A bűnösök javára szolgáló huzásnak-halasztásnak így véget kelle érnie. A tanúvallatás alkalmával, ha a kereset tárgya kártétel, a bíró a felperesnek ítéli oda az esküt (14. cz.). A büntetés különféle a bűn minősége szerint, de a gyilkos büntetése mindig és minden körülmények közt, minden váltságdíj mellőzésével, a halál.

Külön ki van mondva, hogy ebben nem lehet tekintet a tettes rangjára, sem kiváló állására. Ha megszöknek is, menedéket sehol sem találhatnak. Senki sem fogadhatja be őket kastélyába vagy házába, különben maga is hűtlenség bűnébe esik (51. cz.).

A hatalmas ember eddig könnyen kikerülhette a törvény megtorlását az által, hogy gonosztetteit távollétében, megbízottjai által hajtatta végre. A 15. cz. szerint, ha egy úrnak várnagya, tisztje vagy más eselédje, vagy jobbágya követi el a hatalmaskodás bűnét, ezért az urak ne essenek ugyan a hatalmaskodás büntetésébe, de kötelességük tisztázni magukat arra nézve, hogy az illető vétket nem az ő parancsukból követték el, és a tetteiket, ha szolgálatukban maradnak, méltóan megbüntetni.

Még részletesebb a 33. cikk, mely igazi képét nyújtja az akkori társadalmi bajok egyik legfőbb forrásának. „Mivel az urak tisztjei s szolgálai az urokba vetett bizalmuknál fogva másoknak igen sok kárt, sérelmet, jogtalanságot és bajt szoktak okozni ezért, hogy az ő vakmerőségüket és féltelenségüket megzabolázzuk, de azért is, hogy uraikat nagyobb vigyázatra intsük, elhatároztuk :

„Hogyha oly nemesek és birtokosok, kik várakat vagy tisztséget bírnak az uraktól, ezekből gonoszságokat visznek véghez : uraik kötelesek az ispán felszólítására, ki alatt állanak, az igazság kiderítése után a kárvallottaknak igazságot szolgáltatni és elégtételt adni, és minden elkövetett rosszat jóvá tenni.“ Ez a törvény, ha végrehajtják, csakugyan alkalmas arra, hogy az urakat óvatosabbá tegye. Annál is inkább, mert legalább a nemesre nézve bizonyos tekintetben ki van mondva a törvény előtti egyenlőség. Az örökös grófokat kivéve ugyanis senki sem vonhatja ki magát rendes törvényszéke alól. Megszűnik a feudális kor egyik legkedveltebb eszköze is, a visszaüzés, mintegy a liberum veto igazságszolgáltatás dolgában (repulsio). A ki ezután alkalmazza, pörvesztes lesz és a hatalmaskodás büntetése alá esik.

Volt elég törvényes alap mind a lázadási kísérletek, mind a rablólovagok megbüntetésére. És mégis hiába küzd ellenök a magyar állam, úgyszólván már Nagy Lajos ideje óta. Nem használt ott sem Zsigmond kiméletlensége, sem Hunyadi János energiája és népszerűsége. Még magának Mátyásnak is mennyit kellett küzdenie nemcsak a Garayakkal és Giskra népével, hanem még az olyan, minden politikai szín nélkül való rabló főúrral is, mint a minő Perényi volt. Nemcsak, hogy az ügyesebb kibúvhatott a törvény hálójából, hanem, a mi nagyobb baj volt, a hatalmas kénye-kedve szerint szétszakithatta azt. Nem volt közérő az ország minden részében a lázadók megfékezésére és tetteiknek, melyek nemcsak a király ellen, hanem épp úgy az ország lako-

sainak élete, vagyona, szabadsága s becsülete ellen irányultak, kellő megtorlására. A nádor megfelelő fegyveres kísérettel bejárta ugyan az országot, de mire elkezdett törvényt ülni, a bűnösök, ha éppen nem akartak nyilvánosan ellenállani, már rég túl voltak erdőn, hegyen. A király katonasága, mely csak akkor kezdett állandó lenni, a végeken, vagy külföldi hadi vállalatokban volt lekötve. Már pedig világos, hogy megbízható és állandó végrehajtó erő nélkül tovább is irott malaszt marad a törvény, és a békés elem továbbra is ki lesz szolgáltatva törvénytelen uraknak.

Régezte az aranybulla zivataros idejében maguk a nemesek állottak össze „a királyi felség távollétében“ a főnemesi önkény megtörésére. A megyei önkormányzat első emléke, a Zala két partján lakó nemesek 1232-ben Kehidán kelt ítéletlevele, ezt az állapotot tükrözteti vissza. Hasonló cél szolgálataiban szervezi azután III. Endre törvénye a megyei igazgatást s bíraskodást. De az Anjouk idejében a főnemesség föléje kerekedik a megyéknek, mind több kiváltságot nyer és miután annak a királynak, ki szolgáltatába bírta kényszeríteni, a karja elernyed, fegyveres hatalmára támaszkodva, állandó veszedelme maradt az ország közbiztonságának.

Igazi magyar hagyományt karol tehát fel a nagy király, midőn az oligarchiával szemben a megyét, a köznemességet állítja sorompóba. És pedig nem mint nevet, nem mint rendetlen tömeget, hanem organizálva és felruházva ama hatalommal s tekintéllyel, mely őt nehéz munkája teljesítésére képesítse. Politikai tekintetben teljesen megbízható ez az elem, nemcsak nemzeti irányánál fogva, mely a külföldi fejedelmekhez hajló urakkal szemben Hunyadi Jánosnak és fiának zászlójához vonta őket, hanem azért is, mert a főúri gőg és törvénytelenység nemcsak személyöket és birtokukat sértette, hanem nemesi önérzetüket is. Törvénytudomány dolgában is megvoltak már a köznemesség körében a szükséges elemek. Már Mátyás első decretumában hat „eszes előkelő nemes“ rendeltetik az országos főtörvényszék tagjául.

Az a mód, melyet Mátyás követett, legjelentékenyebb emléke politikai szervező tehetségének.

A nádori vándor-törvényszéket mindenkorra eltörli. „De hogy úgy ne tűnjék fel a dolog, mintha ezáltal a gonosztevőknek szabadságot adtunk volna, szükség esetén a király felhatalmazza a megyét az elszaporodó bűnösök kinyomozására s kiirtására.“ Más szóval: a nemesi megye a törvénytelen elemek elnyomására a statarium jogát nyeri. Sz. István ideje óta a királytól kinevezett ispán áll a megye élén. Most a király „főpapjai s zászlósi „tanácsával s akaratával“, minden megyében köteles egy főurat, vagy más kiváló s jómódú birtokos férfit

ispánnak kinevezni. Az ispán pedig a megye nemesei közül választ valamely kiváló férfiút alispánnak, hol kell, többet is (60.). Addig, mint a törvény panaszkodik, többnyire rangra és tehetőségre nézve a többenél alantabb állókat szoktak szolgabíráknak megválasztani. Ebből következik, hogy félelemből, kedvезéből vagy jutalom fejében sok léhaságot követnek el. „Ezért határoztuk, hogy a mint Zsigmond császár úrnak és más királyoknak idejében, úgy ezentúl is, ne ilyeneket válasszszanak, hanem jókat, méltókat, jómódú birtokosokat, minden megyében az ott lakók közül“ (89. cz.). Hasonló gondoskodás történik a királyi emberek, vagyis esküdtek felől, „mert a végrehajtásoknál igen sok függ attól, hogy viselkednek a királyi emberek és milyenek ők“. Mind a két tisztség igazi nobile officium: a ki a választást el nem fogadja, 50, illetőleg 25 márka (200, ill. száz aranyforint) bírságot köteles azonnal fizetni.

Ez tehát a megye tisztikara, az, melytől a törvény életbe léptetése, végrehajtása függ. A király helytartója, az ispán vezetése alatt, a megyei nemességnek legfüggetlenebb, legkiválóbb elemeiből alakult. Mindannyit szoros eskü fűzi a királyhoz. Tisztek teljesítésében a legfontosabb állami érdeket szolgálják. A törvény szelleme szerint így a köznemesség természetes vezetői és képviselői, mint az állami és királyi hatalom eszközei az oligarchiával vannak szembeállítva. A törvény betűje, annak erkölcsi tekintélye ott nem elég. A király szándéka szerint valóban hatalom áll szemben hatalommal. Mert az ispán, ki legtöbb esetben maga is főúr, az alispánnal, a szolgabírákkal és esküdtekkel együtt, kiket a nemesség egyeteme is támogat, legtöbb esetben oly fegyveres hadat állíthat síkra, mely félelmes a leggazdagabb, legelszántabb törvénszegőre nézve is. Így a helyi önkormányzat a végrehajtó hatalom legtöbb attributumával rendelkezik. Hátvéd és biztosítás gyanánt szolgál magának az uralkodónak óriási tekintélye és fegyveres hatalma. Így valóban reményleni lehetett, hogy Magyarországon nem lesz más úr, mint a törvény, mint az államilag biztosított jogi rend.

És mivel minden a végrehajtáson, az ellenállás megtörésén, sőt lehetőségének is megakadályozásán múlik, a törvény a lehető legnagyobb oltalma alá foglalja azokat, kik a bűnösökkel szemben az állam méltóságát, az igazság karját képviselik.

„Mivel a fönnebbi czikkelyekben bőven kifejeztük, mennyi dolga van a megyei ispánnak az igazság végrehajtásában, azért, hogy tisztében kellő módon és minden akadály nélkül eljárhasson, elhatároztatott és végeztetett:

1. Hogy a kik az ispán vagy alispán ellen, ilyenmü végrehajtásban fellázadnának és ellene erőszakoskodni mernének, s így meggátolnák abban, hogy az igazságot, melyet végre kell haj-

tania, végrehajthassa: az ilyenek (kiderülván a tiszta valóság) a hűtlenség büntetésével lakoljanak.

2. Ha pedig szolgák vagy parasztok voltak, azokat uraik, 25 márkányi büntetés alatt, az ispán kezeibe tartoznak adni, hogy méltó büntetéssel lakoljanak. Azonfelül pedig az ország szokása szerint kötelesek ártatlanságukat igazolni, t. i. arra nézve, hogy az nem az ő akaratukból és megbízásukból történt.

3. Ha pedig a szolgák vagy parasztok a bűn elkövetése után megszöktek, az ispán a rajta elkövetett sérelem miatt nyomozza ki őket és uraik épp így tartoznak ártatlanságukat igazolni.

Ha még volna reá szükség, ez a czikk egymagában is bizonyítaná, hogy itt nem közönséges, legalább nem közrendű bűnösökről van szó. Ellentállók, lázadók gyanánt csakis az urak szerepelnek, kik szolgákat és parasztokat állíthatnak az igazság útjába.

A nota infidelitatis lényegében nem más, mint az állam megsértésének megtorlása. Eleinte csak a király maga képviseli az államot, később azok, kik a legfőbb egyházi és állami méltóságok ellen vétének, vagy a kik az állam erkölcsi anyagi alapjait megtámadják, hasonló beszámítás alá esnek. Az 1462. törvény mutatja, mennyire és minő irányokban fejlődött addig az állam hatásköre. Most, hogy az igazság szolgáltatása lőn az államnak legfőbb feladata, világos, hogy ezen a téren működő eszközeit a leghathatósabb védelemben kellett részesítenie. A törvény szövegében ugyan nem áll, de a fejezet címe szerint ez a védelem nemcsak az ispánt és alispánt illeti meg, hanem épp úgy a szolgabirákat is. Mai felfogás szerint mindenkit, ki „ő Felsége a király nevében“ jár el.

Csakugyan modern s rossz szóval élve: a jogállam határozott korrajzait látjuk kidomborodni a törvény minden megállapításából. Ezt a czélt szolgálja az immunitások megszüntetése, a világi és egyházi törvényszékek szoros hatáskörének meghatározása és megállapítása, az állami felség érvényesítése Rómával szemben is, a mennyiben javadalom vagy fövesztés büntetése alatt tilos pert a szentszéknél kezdeni, ezt a hiteles helyek és tanúvallomások rendezése.

Még a jobbágyokra is kiterjeszkedik az állam gondoskodása. Legtöbb régi törvényünk, mely a jobbágyok erőszakos elhurcolását tilalmazza, voltaképp nem az ő érdeküket, hanem a földesurét tartja szem előtt. Ilyen még az 1470: 2. t.-cz. is. De már az 1471: 16. t.-cz. elrendeli, hogy ha valaki jobbágyait szabadon el nem bocsátaná, az ellen minden nemes tartozik felkelni az ispán segítségére, ha az maga nem bírná keresztülvinni

a végrehajtást. Most pedig az erőszakos elhurezolás újabb tilalma mellett, egyenesen ki van mondva a költözés szabadsága „úgy, hogy szegényeknek szabadságukban álljon, akár megmaradni, akár eltávozni“. A ki pedig mégis visszatartaná, akár zaklatással, akár valami koholt újítással, akár úgy, hogy új taksát ró reájok, mikor megtudja, hogy el akarnak költözni, vagy pedig a régit, melyet eddig nem hajtott be, csak annyiban követeli rajtuk, hogy ezáltal magától függökké tegye és megmaradásra kényszerítse őket, az olyant 6 márka birságban marasztalja el az ispán. E birságban pedig és így a jobbágy védelmében közvetlen érdeke van a megyei igazgatás vezetőjének, mert fele őt illeti (39. t.-cz.).

Ez a nagy állami functio oly tulajdonságok kifejtését követelte meg a köznemességtől, a melyek addig csírában meg lehetnek ugyan, de a melyek igazi megnyilatkozására addig nemcsak az alkalom hiányzott, hanem a nevelés is. A törvény bevezetése szerint az országokat épp úgy tartja fenn a törvény, mint a fegyver. Mert mindkettő a megye kezébe van letéve. A jómódú birtokos nemes, ha közpályára lép, pedig arra kényszeríthető is, kell, hogy jártas legyen a törvényben. De a mellett a törvény a végrehajtással is a nemest bizza meg, tehát a köznemesnek a főúrral vetekednie kell katonai készség és vitézség dolgában is, mert ha nem, hiábavaló a törvény, és jelentéktelenségbe süllyed vissza megye és köznemesség egyaránt.

Ha valamely törvényhozás igazi értéke fölött itélni akarunk, azt kell néznünk, arányban vannak-e a benne biztosított jogok a kötelességekkel, a haszon a teherrel. E törvénynek világosan a köznemesség felemelése a célja. De ennek fejében mennyi kötelességet, mennyi terhet és felelősséget ró reá. Mert nemcsak fáradságával, szellemi munkájával, ha kell, vérével és életével is szolgálja a nemes a közügyet, hanem vagyonával is. A 64. t.-cz. elrendeli, „hogy ezentúl a birtokosok, bárminő rendűek és rangúak, mindnyájan és egyenként a község által megállapítandó költségekhez, jószágaik és birtokaik arányában járulni tartoznak“. Az igazi önkormányzat épp oly kevésbé lehet meg anyagi függetlenség, mint erkölcsi erő s áldozatkészség nélkül.

Meglesz-e a magyar köznemességben az az áldozatkészség, az a politikai szellem, melyet e törvény föltételez? Mert ha azt nézzük politikai szellemnek, mi állandó, maradandó eredményeket biztosít, másban nem találhatjuk meg, mint az erős fegyelmezettségben és a közügy szolgálatában. —

Hatalmas király, fegyverben, tudományban, igazságban a világ csodája, kit csak a törvénynek még magasztosabb fensége korlátoz; büszke, harczos, pompakedvelő főnemesség, mely duzzadó erejének feleslegét nagy nemzeti vállalatok győzelmes ki-

vívására fordítja; jómódú, tanult és vitéz köznemesség, mely egyik kezében karddal, a másikkban törvénnyel fentartja a közbékét: ez Magyarországnak képe, ha ennek a törvénynek lelkét megtaláltuk. Ilyennek kellett, hogy lássa a jövőt főnkelt szellemű alkotója. Lelki szeme előtt e képet még kiegészítette a pap és szerzetes, ki szigorúan hivatásának él, a tudós, ki Európa szellemi kincseit hozza e hazába és azoknak új bányákat nyit a szittyá földön; a polgár, ki ezentúl békén élhet munkájának, növelve az ország s a király gazdagságát; a jobbágy kinek vérét és verejtékét a törvény védi meg a zsaroló önkény ellen és a ki nyugalomban szánt, vet, arat és szüretel a német és lengyel határoktól a törökig és a tengerig.

Így kellett látnia és nem túlzás vagy rajongó előszeretett irányozta tollunkat e kép vázolásában. Így kellett látnia, mert e törvény elfogadásától s végrehajtásától teszi függővé e haza boldogságát. „Mi magunknak és az egész birodalomnak becsületére, üdvére, jóllétére, hasznára és nyugalomára, törvény s írott jog gyanánt örök időkre meghagyandók és tiszteletben tartandók e törvények és czikkelyek“, mondja a bevezetésben. „Azok tiszteletben tartására oly módon kötelezzük minden királyi utódunkat és az egész birodalmat, hogy soha semmi időben, sem új király választásánál vagy koronázásánál, de országgyűléseken vagy más gyűléseken sem, ne lehessen bennök változtatni vagy megmásítani, hanem azokat minden záradékukban és pontjukban rendületlenül és sértetlenül fenn kell tartani“.

Örök időkre tervezett munka, a nemzet felemelésére. És már öt év mulva alig maradt nyoma. A trónon tehetetlen király, az országban pártoskodás; — igazság sehol. A magyar történet tragikus vonása, a folytonosság hiánya, melyet külsőleg is jelképez az, hogy nagy királyaink fiutód nélkül hunytak el, tán sehol sem lép oly megdöbbentőn elénk, mint ebben az esetben.

Vannak e törvénynek oly kifejezései és fordulatai, melyek szinte a forradalom szellemét lehellik. Igazi modern vonás benne a külföldre való hivatkozás. A kihirdetett gyűlések bíraskodása „ezen birodalmon kívül hallatlan“. A párbaj mint az ítélet egy neme, „ezen a birodalmon kívül, a világon hallatlan“. De ha a szellem, a mely lelkesíti, újító is, az eszközök, melyekhez fordul, conservativok, a magyar történetben gyökerezők.

Csakhogy ezek közt az egyik, a királyság, gyöngye, idegen uralkodók alatt csakhamar megtagadja a szolgálatot. A másik, a köznemesség nemzeti eleme fejlődik ugyan, fejlődik részben abban az irányban, melyet az 1486. törvény jelölt ki részére. De fejlődése egyoldalúvá válik. Nem Mátyás király, hanem Verbőczy lelke szállott belé. Kezeli ugyan a törvényt és a megye igazgatását, de mind jobban megfélemedzik arról, hogy a jog-

gal kötelesség áll szemben és elhanyagolja a fegyveres szolgálatot. Ha későbbi történeti fejlődésünket meg akarjuk érteni, sohasem szabad felednünk, hogy a XIX. század nagy rablólovagjainak sásfészkeit nem a nemzeti erő rombolta le, hanem Habsburgi Ferdinándnak külföldi serege, idegen vezér alatt.

Törvényhozásunk, és így egész közéletünk történetében két véglét viv egymással áldatlan harcztot: az idegen intézmények átvétele és az ősi vagy legalább annak tartott gyakorlatnak megőrzése akkor is, midőn már idejét multa. Gyökeres reform a hazai viszonyok alapján, a nemzeti erő tudatos továbbfejlesztésével, a legkritikább kivétel és ennek Kálmán decretumán kívül Mátyás e törvénykönyve a legnevezetesebb példája.

A nagy szellemi alkotásoknak az a kiváltságuk, hogy ha hatásuk nem is gyors, de annál folytonosabb és maradandóbb. És bárminő más irányban fejlődtek is viszonyaink, most sem tartom hiábavalónak visszatekinteni Mátyás művére, melyet örökre akart, mint nemzetét.

Hunn tanulmányok.

(Kivonat Kúnos Ignác lt. 1901. márczius 4-én tartott felolvasásából.)

Előző tanulmányában*) Hirth arról a kísérletről adott számot, melyben Attila őseinek Thúréczy krónikájában közölt és eddig apokryphnak tartott névsorát vissza próbálta vezetni a középkászai *Hi-ung-nu* nép uralkodóinak ókori chinai feljegyzésekben ránk maradt neveire.

A ki alaposan ismeri az átírás módszerét, melylyel az ókori chinaiak az idegen hangokat erőszakosan beillesztették saját nyelvük akkori szótagkinesébe, meglepetve fogja észlelni a nevek egyezését az említett két kűtfőben. Az olyan nyelvi egyezések, mint Bagtur = Beztur; Mingi (lau-schang) = Mike; Isgi (I-tschü-schö) = Iske; Hu-lu-ke = Kulche és Hü-lü-kuan-kü = Levente, világosan átlátszanak még a magyarosított torzításokon is, melyekkel a krónikások vagy ismeretlen forráserők a török őshangot mindenféleképp módosították. Ezek az egyezések annál fetinőbbek, minthogy minden egyes név pontosan megfelel annak a nemzedéknek, melyhez a feltétlenül megbízható chinai feljegyzések szerint tartozik. Hirth már a nyelvészeti és genealógiai egyezések alapján kizártnak tartja a véletlen találkozást.

*) L. Akadémiai Értesítő 1900. 504. I. és Kéleti Szemle I. (1900) pp. 81—87

De van még sok egyéb ok is, mely arra késztet, hogy a Hunnok és a Hiung-nu azonosságát és ezzel együtt uralkodóiknak egyazon voltát a legnagyobb valószínűséggel megállapítsuk.

Hirth mindenekelőtt azt az ellenvetést igyekszik megczáfolni, mely szerint a húnok nem voltak *egy* bizonyos nép, hanem különböző származású népekségek összessége. A krónikások a Hiung-nu népét *Mau-tun* (Bagtur) alatt, a Kr. e. 3-ik században, szakasztott olyannak festik, mint a milyenek a húnok voltak, mielőtt az alánokkal egyesültek, t. i. keveréknépnek, mely a Hiung-nu-t uralta. *Mau-tun* ugyanis, uralkodásának kezdetén (Kr. e. 209), legyőzte volt a tunguzokat és birodalmába bekelezte őket; más néptörzseket (mint a *Ting-ling*, a *Lou-lan*, *Wusun* és *Hu-kié*), még *Mau-tun* idejében leigáztattak, úgy hogy a Kr. e. első századbéli chinai történetíró (Ssi-ma Ts'ien) jelenthette, hogy *Mau-tun* azzal a 26 néppel, melyet a Hiung-nu birodalmának alávetett, korának összes íjásait *egy* családdá egyesítette. Ujabb adalék gyanánt közli itt Hirth a chinai történetírók által *Ting-ling*-nek nevezett népre vonatkozó igen érdekes kutatásait, melyek szerint valószínűleg azonos e nép a Jordanes és más görög írók által említett hungur-okkal, kiket a húnok egy törzsének tartottak.

A fent említett hódításokat tekintve nem csoda, ha a 4-ik századbéli húnok is, az alánokat és a későbbi szaporodást nem tekintve, egy török, tunguz és mongol elemekből álló népkeveréket alkottak! A mit azonban *Mau-tun*-tól Attiláig szem előtt kell tartanunk, az a Hiung-nu állandó fensőbbisége ama tarka néptömeg fölött. Mi sem látszik természetesebbnek, mint hogy a hiung-nu népének ezen suprematiája együtt járt uralhódnak fensőbbiségével és ebből valószínűséggel következettük, hogy Attila, mint a hún trón örököse, teljes tudatában volt *Mau-tun* vagy *Bagturtól*, az ázsiai hún hatalom megalapítójától való leszármazásának.

Hirth ezután áttér azokra a históriai bizonyítékokra, melyek a Hiung-nu és húnok azonossága mellett szólnak. Négy pontba foglalja össze, melyeknek kivonatos tartalma a következő:

1. Az összes eddig ismert európai kútfőkből kitűnik, hogy a húnok a Kr. u. IV-ik század második felében legyőzték és leigázták az *alánokat*. A *Wei-schu*, minden európai hagyománytól teljesen független chinai forrásmunka a VI-ik századból, ezzel szemben jelenti, hogy pontosan ugyanabban az időben a *Hiung-nu* legyőzték és leigázták az *Ants'ai* népét. Ez utóbbi nevet, mely a chinai irodalomban az *A-lan* és *A-lan-na* névvel váltakozik, a sinologok és történetírók már régen azonosították az *alánok* nevével. Minthogy pedig a természet rendje szerint az alánokat nem hódíthatta és nem igázhatta le egy és ugyanazon időben

két különböző nép, kell, hogy a *húnok* és a *Hiung-nu népe* egy és ugyanaz legyen. Quod erat demonstrandum.

2. Már a Kr. e. első században, *Tschü-tschü* khánnak, Mau-tun egyik utódjának uralkodása alatt, a ki a chinai határon lakó rokonaival viszályban élt, a Hiung-nu egy része elfoglalt egy szabad területet a Sogdiana állam északi vidékén. *Tschü-tschü* fia volt Hü-lü-k'uan-kü nagykhánnak, a ki Kr. e. 60-ban halt meg. Erélyes, erőszakos embernek mondják a krónikák, a ki egy *Ho-su* nevű néptől évi ajándékot csikart ki. A *Ho-su* név egy VII-ik századbéli scholiasta szerint azonos az *An-ts'ai* nevével, tehát szintén az alánokat jelenti. A chinaiak legmegbízhatóbb történetírójának (*Ts'ién-han-schu*) ezen adatából következtethetjük, hogy az alánok már 400 évvel leigázásuk előtt a *Tschü-tschü* uralma alatt levő Hiung-nu terület szomszédai voltak. Kr. e. 90-ben a Hiung-nu egy másik, szintén hűtlen khánja a saját népével szövetkezett chinaiak elől nyugatra menekült és épp úgy mint azelőtt *Tschü-tschü* khán, Sogdiana államba ért. Feltehető, hogy hadseregének maradékával, azaz legerélyesebb és legszivósabb elemeivel, hozzájárult az alán határon levő Hiung-nu gyarmat erősödéséhez,

3. A *Weï-schu* közlése szerint Kau-tsung császár uralkodása alatt (452—466 Kr. u.) Sogdak országából követség jött a chinai udvarhoz. Egy másik forrás a követség idejét a T'ai-an korszak elejére teszi (455—457) és az *An-ts'ai* országából jötnék mondja. A küldöttség célját a következőkép mondja el Li-kuang-t'ing: Midőn a Weï (az akkor Chinában uralkodó Toba tatár dynastia) meghódították Ku-tsang városát, fogolylyá tettek sok kereskedőt, kik Liang-ban üzérkedtek. A *T'ai-an uralom kezdetén* (455—460 Kr. u.) *Hu-ni* a Hiung-nu fejedelem uralkodott, az ország elfoglalása után a 3-ik nemzedékben. Ez a fejedelem követeket küldött a chinai udvarhoz, hogy a fogoly kereskedőket kiváltsa. Később semmit sem hallottak többé ilyen követségekről. A küldöttségekre vonatkozó évszámokat, csekély eltéréssel, egyformán közlik egyéb források is. A *Hu-ni* által menesztett küldöttség idejét körülbelül 455-re tehetjük. Ha már most három nemzedékkel, vagyis 100 évvel visszafelé megyünk, a 355-ik évhez jutunk, mint a melyben a Hiung-nu népe legyőzte az alánokat, ez pedig teljesen egyezik azzal, a mit a húnokról tudunk.

A *Weï-schu* udvari krónikájában feljegyzett sogdak-i követségek évszámai más tekintetben is tanulságosak. Így említés történik arról, hogy 435-ben is jött követség Sogdakból, még pedig egyidejűleg a *Ho-si* ország küldötteivel. A *Ho-si* ország, melynek követei a sogdakai húnok küldötteit, úgyszólván bevezették a chinai udvarnál, azonos Liang országgal, a Sogdak-ból kiinduló kereskedelmi expediciók célpontjával. Fejedelme Mu-kién volt,

a kinek elődjei a bal tisztségét viselték a Hiung-nu-nál, innen eredt a családneve: Tsü'k'ü, melyet Hirth ótörök *süky* = a sereghez tartozó szóra vezet vissza. Ezt már Mau-tun, a Hiung-nu khán történetében is említi katonai czím gyanánt. Tsü-k'ü hiung-nu fejedelem volt az, a ki a sogdak-i húnokkal igen barátságos viszonyban élván, követeiket a chinai udvarnál bevezette. Országáa olyan helyen feküdt, melyen minden kereskedőnek, a ki China belsejébe akart jutni, át kellett haladnia. T'ai-wu császár (409—452) ifjabbik nővérét bírta feleségül, a kit egy udvari cselszövény el akart tenni láb alól. A császár bosszút forralt és hadat üzent Mu-kién-nek. Egyúttal valóságos vádiratot küld neki, melyben 12 rendbeli állambünnel vádolja. Ezek közül kettő bennünket is érdekel. Mu-kién, így szól a vádirat, a kereskedelmet üző tatárok terhes megadóztatása által *tönkre tette a forgalmat*, továbbá „*a nyugati barbárok fensőbbiségéről terjesztett dicsekvő híresztelések által saját gögjét elégtette ki.*“ Űgy látszik, a császár irigyelte az üzleti forgalmat vazallusától, a kinek országáa a sogdaki húnok- és alánokkal élénk kereskedelmi összeköttetésben állott. És Mu-kién kétség kívül imponálni akart a chinai udvarnak Attila hatalmas népéhez való viszonyával. Jöttek ugyan sogdak-i követek a császári udvarhoz 435 és 437-ben, valószínűleg Attila és Bleda testvérek megbízásából, vagy legalább auspiciumai alatt, de Chinával való kereskedelemről, melyet a császár nagyon óhajtott, nem szól semmiféle tudósítás. Midőn a császár ellenszegülő sógorát Ku-tsang városában hódolatra kényszerítette, több mint 30,000 családot vitetett letelepítés végett birodalmának fővárosába. Ezek közt voltak bizonyára — Sogdak országból foglyul ejtett kereskedők is.

Attilának hihetőleg nem volt sem ideje, sem kedve, hoga a távol kelettel törődjék. Testvérének, Bledának, meggyilkolása után (444) nem igen történik említés Chinában járt hún követségről; a 444-ik év 12-ik hónapjában említett küldöttség valószínűleg még Bleda életében indult el, ha ugyan nem az volt a célja, hogy Attila egyeduralkodását bejelentse. Attila utódja a Sogdak-ban követeket küldött 456 vagy 457-ben, a kik már új császárt találtak, a régi harag is elmúlt, s így könnyű szerrel érték el a fogoly kereskedők kiváltását.

A *Hu-ni* (Hut-ngiek) nevet Hirth azelőtt a Wei-schu szövege alapján Hu-ni-ssi-nek olvasta. Most a -ssi helyett inkább a hozzá jelben igen hasonló -i (a mult idő jelét) jelét hajlandó tenni, a mi a fenti körülírásnak is alapját képezi. A régi *ngiek* hang *ni* helyett kerülő úton rekonstruálható. Tehát bizvást jelentheti *Ernak*, Attila legifjabb fiának nevét. De másrészt *Ellak* sincs teljesen kizárva, bár ez utóbbi nyelvészeti szempontból kevésbbé valószínű.

Mindazok alapján, a mit Sogdak országnak a chinai udvarnál járt követségeiről, valamint közbenjáróinkról Tsü-k'ü Mu-kién-ről, megtudtunk, a tartós barátságos viszonyt az alánokból és Hiung-nu-ból álló nép és a Hiung-nu China északnyugati határán lakó utódai közt új bizonyítéknak tekinthetjük a volghúnok és a Hiung-nu azonosságára.

A *Sogdak* országnév, melyet a IV—VI-ik századbéli chinai tudósítások a Hiung-nu-t uraló An-ts'ai vagyis Ansok, Alánok országára vonatkoztatnak, már a III-ik század elején előfordul a Krim déli partvidékén, *Tomaschek* (Central-asiat Studien) eredeti, igazi alakjának a *Sughdag*-ot tartja. Az e nevű helyet, melyet már 212-ben alapítottak, az *alánok alapításának* mondja. Nem lehetetlen, hogy a *Satages* vagy *Sadages*, Zeuss szerint „alán v. hún népecske“, szintén innen vették nevüket. A chinai források átkutatásával a magyar őstörténelemnek is nem egy homályos pontjára fog világosság derülni.

Az 1777. évi Ratio Educationis alapelvei.

(Kivonat dr. *Fináczy Ernő* I. tag márczius 11-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Az 1776. év derekán már annyira haladt a volt Jézus-Társaság vagyonának rendezése, hogy a kormány megközelítő pontossággal tudhatta, mennyit fordíthat a tanulmányi alap jövedelmeiből az iskolák ellátására? Ez az összeg évi 120,000 frtra rúgott; a többi fölemésztették a volt jezsuiták nyugdíjai. Habár ez a pénzalap, tekintve az ország kiterjedését és az iskolák számát, nagynak éppen nem volt mondható, a kormány vélekedése szerint meg lehetett vele indítani az országos rendezés művét.

A hogy a tanügy feladatairól táplált felfogások az utolsó évtizedben Európa-szerte alakultak, nem lehetett kétség ezen szervezés általános elvei felől. Poroszország oktatásügye az egész vonalon az állam hatalmi körébe jutott. A délnémet államokban mindjebban összeszorultak a tanügy vezetésére hivatott helyi testületek önkormányzati jogai. Ausztriában a tanügyet saecularisálni kívánó Pergen gróf szelleme kísértett. Az állam és egyház közti viszony alakulásában Hugó Grotius, Febronius és Kollár tételei megteremték gyümölcseiket. Maga a királyné is kimondotta, hogy a tanügy mindenkor politicum marad. A Jézus-Társaság feloszlott. A mit az elmélet emberei már jó eleve hirdettek s az államférfiak titokban és nyíltan óhajtottak, annak gyakorlati alkalmazására elérkezett a hely és idő.

Ily légkör vette körül a Bécsben élő magyarokat, kik a közügyek élén állottak és az ország dolgait intézték. Az ausztriai tanügynek gyors átváltozása szemök előtt folyt le. Közvetlen közelben láthatták az intézményeknek az állam céljaihoz szabott kifejesztését, szünet nélkül hallhatták azon elvek hangoztatását, melyek az állami befolyás fokozatos erősbitésére irányultak. Napról-napra érintkeztek az úgynevezett felvilágosodott államférfiakkal és tudósokkal (Pergen, Sonnenfels, Riegger, Martini stb). Senkit sem lephet meg, hogy e minden oldalról jövő hatás átidomította hazánkfiait is, ha még oly mélyen vették is szívökbe volt jezsuita-tanáraik a régi rendszer szeretetét.

Ürményi József, a Ratio Educationis főszerkesztője is a feloszlott társaságnak volt tanítványa: Nagyszombatban végezte a gymnasiumot. Úgy itt, mint az egri Foglár-iskolában, a hol hazai jogot tanult, még a művelődés régi eszményein lelkesedett. De már az általános jogtudományt Bécsben hallgatta Martinitól, Rieggertől és Bannizától. Megismerkedett az új természetjog, államjog és egyházjog elveivel. E tanulmányok s a bécsi főúri körökkel való sűrű érintkezése átalakították egész gondolkodását. Mikor a királyné 1775-ben megbizta a tanulmányi rend elkészítésével, már az új áramlatok közepében áll. Ily szellemben dolgozza ki a Ratio Educationis kormányzati részeit, melyek a királynénak és környezetének osztatlan tetszését nyerték meg.

Azon ösztönzések, melyeket Ürményi Bécsben kapott, a magyar törvények keretébe könnyen be voltak illeszthetők. Nem kellett egyebet tenni, mint az *állam* elvont fogalmát a magyar királynak, úgysis mint államfőnek, úgysis mint legfőbb kegyúrnak látható személyével helyettesíteni, és az 1715: 74. és 1723: 70. törvényczikket erélyesen végrehajtani. De Ürményi még többet akart. Nemcsak a katolikus iskolákat, tehát az állam saját iskoláit vonta bele az országos szervezetbe, hanem — a szorosan vett vallásügyek kivételével — azonos módon kívánta kormányoztatni a nem katolikus iskolákat is. A törvényekben gyökerező legfőbb felügyelet jogát, melyet a protestánsok mindenkor elismertek, igazi állami kormányzattal cserélte fel, vagyis az ország minden rendű, fokozatú és felekezetű nevelő- és tanító-intézetét egy teljesen azonos közösségbe, egy országos egységbe foglalta össze. „Az állam boldogsága“, mondja a Ratio, „leginkább a tanulmányok egyenlő formájától függ; ezért szükséges, hogy a különböző iskolákban a doctrínának ugyanazon fejezetei tárgyalassanak, mindenütt azonos legyen a szabály, azonos az igazgatás módja, azonos a fegyelem azzal, mely az egész országot és kapesolt részeit kötelezi.“ Még a nem katolikus iskolák tankönyvei is a királyi egyetem censurája alá

esnek, hogy az egyformaság az iskolák legbelsőbb életében is érvényesüljön. Minden, a mi eddig szélszélzórta, magára hagyatva, jól-rosszul, gazdagon és szegényen működött, minden felekezethez és nemzetiségnek iskoláit egy országra kiterjedő rendszerben egyesíteni, a szellemi életnek és a közművelődésnek számtalan folyóit és csatornáit egyetlen középpontba terelni, az egyes erőket összegyűjteni és valamennyinek egy irányt adni, hogy az állam céljai tekintetéből ugyanazon elvek szerint művelődjék az ország egész fiatalsága, ez volt azon alapgondolat, melyet Ürményi meg akart valósítani, s melyet a protestánsok — nem törvényes ok nélkül — magukra nézve sérelmesnek tartottak.

Ezt a gondolatot az új rendszer az egész vonalon kifejezésre juttatja. A pozsonyi tanulmányi bizottság (és illetőleg a helytartótanács) a szó igazi értelmében tanügyi országos kormányválik, mert hatásköre az ország összes iskoláira kiterjed. Megalakulnak a tankerületek, még pedig az ország különleges viszonyai szerint. A szomszéd Ausztriának a tanügyi közigazgatás kereteit megadta a koronatarományok szerint való beosztás; a hány koronataromány, annyi iskolai országos kerület. Magyarországon eltérők a viszonyok. Az ország kiterjedése sokkal nagyobb, semhogy a maga egészében adminisztrálható volna. „Hét nemzet“ (mint a *Ratio* mondja) és öt felekezet lakja. Kisebb egységeket kellett tehát alkotni, nevezetesebb középpontok körül. Két ily középpont már meg volt adva: egyik Pozsony, a politikai élet színtere; a másik az egyetem új székhelye, Buda. A többi középpontok megválogatására az egyházmegyéek adtak irányt: Győr, Pécs, Besztercebánya, Nagyvárád, Ungvár püspöki székhelyek. Hozzájuk járult Kassa, mint Felső-Magyarország emporiuma és elébb jezsuita-egyetem székhelye. A horvát-szlavon-dalmát királyságok természetes középpontja Zágráb. A tankerületeket királyi tanulmányi főigazgatók kormányozzák. Hatáskörük a kerületben levő összes iskolákra és művelődési intézetekre (az árvaházakra és convictusokra is) kiterjed, a katolikusokra épp úgy, mint a nem katolikusokra, az elemiekre épp úgy, mint a gymnasiumokra és akadémiákra. A népoktatás azonban még külön kormányközegeket nyer, a nemzeti iskolák inspectorait, kik a főigazgatók hatósága alatt vannak. Az iskolák élén kinevezett vagy megbízott igazgatók állanak, végrehajtó szervei a felsőbbség akaratának. Az ország területén levő összes iskolák ily módon egyenes kapcsolatba jutottak az állami kormányzattal. Minden tanárnak, tanítónak és igazgatónak előljárója lett. Mindenről, a mi lényeges, jelentést kellett tenni a fölöttes hatóságnak. Az egyéni munka kora lejárt és beköszöntött a norma összes fény- és árnyoldalaival. Az isko-

lákba bevonult a szabályozás szelleme, melynek nyomában járt az egységes rend egyfelől, de a kimutatások, jelentések, táblázatok tömege másfelől. Iktató-könyvek, jegyzőkönyvek, tanulmányi naplók, minősítő táblázatok készülnek; a tanulók előmeneteléről és erkölcsi magaviseletéről félévenként részletes kimutatások mennek a főigazgatókhoz, sőt a királyi iskolák a tanév befejeztével nyomtatott érdemsorozatokat kezdenek közzétenni.

Az oktatásügy tagolása is az állami gondolat szerint alakul. Űrményit nem a tanulmányi átmenetek és kapcsolatok, nem a paedagogiai vonatkozások, hanem a gyakorlati tekintetek érdekelték. Az ország lakossága klérusból, nemességből, tisztviselőkből, polgárokból, mesteremberekből és földművelőkből áll. Valamennyit úgy kell nevelni, hogy hasznos tagja legyen az államnak. Ez csak úgy lehet, ha az iskolában mindenki azt tanulja, a mire neki majdan mint főpapnak, oszágnagyának, államférfiúnak, földbirtokosnak, tisztviselőnek, gazdának stb. szüksége van. A lakosság minden rétegének ekként megvan a maga iskolája. A grammatikai iskola épp úgy, mint a gymnasium és az akadémia ezen gyakorlati célokhöz igazodik. Az iskola neveljen az állam számára hasznos polgárokat és alattvalókat.

Ha államot mondunk, ez a kor álláspontja szerint nem lehet más, mint *katholikus állam*. A Ratio azokra az iskolákra, melyeknek számára első sorban készült, rányomja az uralkodó vallás bélyegét, s a valláserköletes nevelés dolgában a megelőző hagyományok örökebe lép. Legfontosabb e részben azon elvi kijelentés, hogy az akadémiák és archi-gymnasiumok kivételével minden katolikus középiskolában első helyen szerzetesrendi tanárok alkalmazandók, s csak ilyenek hiányában világiak. Beléptek ekként gymnasiumi oktatásunk szervezetébe új és hasznos tényezőkül a benczések (kik eddig csak a kicsiny modori latin iskolában tanítottak), a cisztercziták és premonstreiek. Rajtok kívül tovább folytatják és részben kiszélesítik üdvös működésüket a kegyesrendiek és pálosok, úgyszintén több új intézetet nyerne a szent ferenczrendiek és minoriták. Mindezek beleilleszkednek a katolikus állam hatalmas körébe. A királyi és katolikus jelzők annyira fedik egymást, hogy már nemcsak a tanulmányi alapból fentartott pozsonyi, ungvári vagy besztercebányai archi-gymnasiumok nevezik magukat királyi gymnasiumoknak, hanem e címet kezdik fölvenni a szerzetesrendi intézetek is, pl. a váczai, győri, székesfehérvári, esztergomi, nyitrai, köszegi, keszthelyi stb. gymnasiumok. Nyomatott érdemsorozatok, vizsgálati thesis-gyűjtemények, hivatalos felterjesztések és pecsétek tanúskodnak erről igen nagy számban.

Fontos kérdés az is, hogy a Ratio Educationis alkotta új rendszer, milyen elbírálás alá esik *magyar nemzeti szempontból*.

Első tekintetre hajlandók vagyunk azoknak igazat adni, kik e műben a germanizálás és beolvasztás hathatós eszközénél egyebet nem láttak. Hiszen a szerző szemében a magyar épp oly nemzet, mint a hazában élő német, tót, horvát, ruthén; az új rendszer szerint szervezett népiskolák, bármily nyelvűek legyenek is, mind „nemzeti iskolák“. Ha különösen hangsúlyoz egy nyelvet, ez nem a magyar, hanem a német, melyről reményli, hogy „rövid idő múlva az egész országban el fog terjedni, sőt közönségesse fog válni“. Ezzel szemben kettőt nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Egyik az, hogy az ország viszonyai mellett nem is lehetett várni, hogy a magyar nyelvnek faji öntudatot adó ereje hangsúlyoztassék az új tanulmányi rendben; a másik, hogy magyar irodalom alig létezett s a réginek még emléke is kiveszett a lelkekből.

Ám, ha a magyar nemzeti eszmének hiányát fájlaljuk az új rendszerben, viszont teljes mértékben méltányolnunk kell a hazai szempontoknak tanulmányi tekintetben felülkerekedését. A *Ratio* szerzőinek sikerült a művet minden irányban a magyar haza különleges viszonyaihoz szabni és a hazai viszonyok beható megismerésének szükségességét az iskola elsőrendű feladatává tenni. Mindjárt a tantervi fejezeteket azzal vezetik be, hogy a tanítás anyagának kiszemelésében főleg azokra a részekre és tárgyakra kell figyelemmel lenni, „melyek az egész ország alkotmányának, a benne lakó nemzetek rendek szokásainak és a különböző helyi vonatkozásoknak és egymásközt való érintkezéseknek leginkább megfelelnek“. Ezt a vezető elvet alkalmazza a *Ratio* az egész tantervben. A természetrajzi tanítás a hazai természeti tárgyak alapjára helyezkedik; a magyar történelem mint önálló tantárgy lép be a középiskolai tanulmányok rendjébe; szintúgy az alsóbb fokon Magyarország földrajza, a magyarországi latinság, a magyar szokásjog elemi tárgyalása. Az egész akadémiai jogtanítás főcélja az ország ismerete (*Regni notitia*); ezért az egyetemes történelmen kívül minden tárgy arra szolgál, hogy a hallgatók a haza alkotmányát, közigazgatását, a hazai közjogot, magánjogot, pénzügytant megtanulják. Teljesen új tárgy (habár nem külön tanszékkal egybekötve) a magyar jog története, melynek az a célja, „hogy az ifjúság a törvények általános történetét, forrásait és keletkezésöket, viszontagságaikat és ezeknek okait megismerje, s ekként alkalmassá legyen a törvények igaz megismerésére és a fenforgó tárgy hű magyarázatára.“

A *Ratio* tehát — ellentétben a régi rendszer elvontságával — kimondja a *honismertetés* szükségességét. A tanuló ismerje meg első sorban azt, a mi őt közelről érinti: hazája multját és jelenét, jogfejlődését, történetét, földjét, természeti

viszonyait; ismerje meg jól és rendszeresen, nem csupán kiszakított részletekben és szemelvényekben. Nyilvánvaló, hogy itt a hazafias cél összefolyik a hasznossági tekintetekkel, s kétségtelenül az utóbbiak voltak a döntők, de azért a végeredmény egy és ugyanaz. Azelőtt jobban ismerték a növendékek Egyiptomot és Rómát, mint hazájokat; most pedig azt hirdeti a Ratio, hogy „idegen dolgokkal foglalkozni és a magáét elhanyagolni“ megbocsáthatatlan hiba.

A Ratio Educationis tehát, nem ugyan a magyar nyelv és irodalom s a magyar nemzeti érzés uralmának szempontjából, de a hazának és szülőföldnek általános megbecsülése tekintéből egészen új irányokat tűz ki. És ha egy perczig kételkednénk e tétel igazságában, nézetünk azonnal helyreigazodik, mihelyt megismerkedünk azokkal a bizalmas tárgyalásokkal, melyek a Ratio hazai vonatkozású részeinek kinyomatását Bécsben megelőzték.

A magyar udvari kancellária az 1777. évi június hó 14-én mutatja be a királynénak a Ratio Educationis harmadik és negyedik részének kéziratát. Fontos tanügyi kérdésekről lévén szó, a királyné a munkálatot bizalmasan megmutatja a bécsi tanulmányi bizottság tagjainak: Kressl bárónak, Martininak és Rautenstrauchnak. Hogy miképen nyilatkoztak a német tanácsosok, részletesen nem állapítható meg, mert írásba foglalt véleményeik az iratok közt fel nem találhatók; de annyi bizonyos, hogy erős kifogásuk volt az egész mű politikai szelleme ellen, a mi kitűnik a kancelláriának a Kressl báró, Martini és Rautenstrauch észrevételeire vonatkozó, nagyfontosságú válasz-iratából. A kancellár ugyanis ebben a replikában védelmezi a magyar nemzet hagyományos királyhűségét, jeléül annak, hogy a művet erről az oldalról, s különösen a hazai történetnek előtérbe helyezése miatt támadták meg az osztrákok. „Azok a bizonyítékok,“ — úgymond a kancellár — „melyeket a nemzet a Felségéd iránt való hűségéről és szeretetéről több alkalommal adott, oly szembetűnőek, hogy azt a sok bizalmatlanságot, mely régi időben annyi bajnak igazi forrása volt, méltán el lehetne ejteni. Mentől jobban ismerkedik meg az ifjúság Magyarország történetével, annál inkább fog felbuzdulni arra, hogy az előbbi gondolkozástól annyira elütő, szelid és boldogító mostani kormányt magasztalja, s Felségedet, az ország gyengéd anyját, a ki szelid uralmával, a hosszú béke áldásaival, a nemzet felvilágosításával, annyi hasznos intézménnyel, kegyes alapítványokkal és naponta tapasztalható jótéteményeivel a királyság jövő boldogságának alapját vetette meg, legbensőbb meggyőződésből és hálából szeresse és becsülje. A hazája alkotmányában járatos, igazi magyar örökös alattvalót nagyobb kese-

rűség nem érhet, mintha bizalmatlanságot mutatnak fejedelmével és az egész állammal szemben érzett hűségges gondolkozása iránt; mert vajjon kinek van több oka országa fejedelmét szeretni és tisztelni, mint a magyar embernek, a ki az országos rendszer és alkotmány értelmében királya legszentebb személyében látja az egész politikai testnek a fejét, benne tiszteli a törvények oltalmazóját s a belső béke és boldogság ősi kútforrását; a ki tehát az alkotmány szelleméből kifolyólag köteles a király és a korona iránt való hűséget minden felmerülő esetben élete és vagyona feláldozásával bebizonyítani?“

Ekként kényszerült beszélni a kancellár a maga királynéjával. Mária Terézia nem hallgatott német tanácsosaira. A magyar történelem csorbitatlanul benne maradt a Ratióban.

Azonban az új tanulmányi rend szerzői nemcsak a hon ismertetésével akarták kitágítani a tanításnak eleddig szűk körét. Egyetemesebb, messzebbre kiható céljaik is voltak. Az egész nemzeti nevelést teljesen új alapokra akarták helyezni és bevinni a magyarországi iskolákba egy csapásra, egyetlen kormányzati ténykedéssel Nyugat-Európa művelődésének összes elemeit.

És a mikor hozzáfognak e nagy cél megvalósításához, egészen a kor hű fiainak képében mutatkoznak. Az Aufklärung embere szinte sóváran, mértékletlenül igyekszik egyszerre pótolni mindazt, a mit oly sokáig nélkülözni vélt. A magyar tanterv készítői is, az eddigi szerény keretekbe, a grammatikát és retorikát tanító egyszerű tanintézetekbe hirtelen beviszik a nyugati culturának tömegeit és a modern művelődési elemek rengeteg sokaságával töltik meg a régi eszményekben és hagyományokban kipróbált iskolai intézményeket.

Valóban rendkívül szembeötlő jellemvonása az új tantervnek, talán a legnevezetesebb valamennyi közt, a *tantárgyak meglepő sokasága*. A jezsuita gymnasiumok nyilvános oktatásába a latin nyelven, meg egy kis görög nyelven és történelmen kívül alig tudott más valami beférkőzni. Most az újítók szertelensége a másik végletbe sodorja az iskolát. A tantervekbe nemcsak azok a modernebb tárgyak kerülnek bele, melyeket a piaristák és a nagyobb protestáns tanintézetek eddig is műveltek, mint a számtan, földrajz; nemcsak a rajz és zene lépnek be a bécsi minta-iskolából a magyarországi nagyobb nemzeti főiskolákba, nemcsak a tisztas polgári élet szabályait s a gazdasági ismereteket veszi át a magyar népiskola az Allgemeine Schulordnung határozányaiból; ott szerepel a gymnasiumokban a geometria, mely felé Bécsben is, Poroszországban is mind nagyobb figyelem kezd fordulni; ott a Pergen gróf tantervéből vett tachygraphia; a bécsi reáliskolából idekerült kettős könyvvitel (doppia); az elemi gondolkodástan, a rationalismus korának e hű kísérője;

a természetrajz és természettan, melyeket Marx Grácián se mellőzhetett; a pietisták és philanthropusok ujságolvasmányai (collegia novorum); a verselés; a gyermekeknek szánt természetjog, a magyar szokásjog elemei és a magyarországi latinság ismertetése. Mily sokféleség és változatosság! Mily szétforgácsolása az időnek! Mekkora rések a latin nyelv és irodalom bevehetetlennek látszó erősségén, mely most darabonként kezd elmálni a valamikor oly szilárd kapcsolatból!

És ha csakis az elmélet álláspontjára helyezkednénk, szigorúan el kellene ítélnünk azokat, kik ily elvtelennek látszó tantervet tudtak alkotni. De meg kell gondolnunk, hogy a Ratio már nem a Cicero gördülékeny periodusainak hatalma alatt áll, hanem egy új jelszót ural, melyet a genfi böleselő ekként formulázott: „à quoi cela est-il bon?”

Íme, eljutottunk a műnek második kimagasló jellemvonásához, a *hasznosság elvéhez*. A szerzők őszintén megmondják, hogy a tanulmányokat első sorban a gyakorlati életben érvényesülő haszon szerint kell megválogatni, s azokhoz az ifjakhoz szabni, kik nem folytatják tovább a tanulást, hanem a grammatikai iskola vagy a gymnasium vagy az akadémia végeztével kilépnek az életbe. Ez az elv a tanterv számos rendelkezésében kifejezésre jut, s mivel a hasznos tárgyak sora végnélküli, az elv arra kényszeríti a Ratio szerzőit, hogy különbséget tegyenek a sok hasznos tanulmány közt (miként ezt már Fleury is megtette a *Traité du Choixban*). Felvesznek fő- és melléktárgyakat (amazok szükségesek, emezek hasznosak), továbbá a tanulók tetszésére bizott rendkívüli tárgyakat. A tárgyaknak ez az osztályozása végig vonul az egész tanulmányi rendszeren, kezdve a falusi iskolától, fel az akadémiáig, számos meg nem okolható ismétlést és a tanulmányi mértéknek paedagogiai szempontból nem helyeseihető meghasonlását eredményezve.

A hasznossági elv uralkodásából magyarázható a Ratio tanterveiben felöltő *realistikus vonás* is. Leginkább a reális tantárgyaknak tanítása adhatott alkalmat a hasznosítható ismeretek elsajátítására, a mint ezt a nyugat-európai tantervek, a pietisták nyomán haladók épp úgy, mint a philanthropinumok hatása alatt állók eléggé igazolják.

A számtan szabályait a kis városi népiskolákban a háztartásra s a helyenként virágzó mesterségekre való vonatkozásaiban kívánja taníttatni a Ratio, és pedig akként, „hogy a mindennapi élet gyakorlati szükségletei szolgáljanak talapzatként és alapul” (pro basi ac fundamento); a városi elemi iskolákban a kereskedelem és kézműipar köréből kell venni a példákat. A grammatikai fokon a számtan tanításával kapcsolatosan ismer-

tetni kell a pénznemeket, a súlyokat és mértékeket. A geometriából csak azokat a tételeket kell tanítani, „melyeknek alkalmazása és megfejtése a közéletben előfordul“. A kir. akadémiákban a mathesisnek különösen azon részei veendőek figyelembe, melyek a mezőgazdaságba, a földmérés tanba, a vízműtanba és a polgári építészetbe vágnak; a physika tanítása is, a mikor csak lehet, a mezőgazdasággal lépjen kapcsolatba. A kettős könyvvitel már egészen a szaktanítás területébe vág bele.

A természetrajz az a tárgy, mely leginkább illik a *Ratio* szerzőinek hajlamaihoz. Ez az a „forrás, melyből a legbőségesebb haszon (amplissimae utilitates) hármlik az egész emberiségre.“ A természeti tárgyak közül leginkább azokat kívánja tárgyaltatni, melyek a gazdasági és ipari életben fordulnak elő, még pedig nemcsak az alsó, hanem a felső fokon is. A földrajz szintén túlnyomóan közgazdasági jelleget ölt. Még az akadémiák tantervének élére helyezett elméleti logika se kerülheti el hétköznapi sorsát, mert a *Ratio* szerint nem a Scholának léha és fitogtatott szőrszálhasogatásaival (ad frivolas et affectatas scholarum subtilitates) kell foglalkoznia a tanárnak, hanem maguknak a dolgoknak gyakorlatát és hasznát (ipsarum rerum usum et utilitatem) kell szem előtt tartania.

A tantervkészítő tehát mintegy tüntetőleg ellentétbe helyezkedik az egész eddigi iskolai gyakorlattal. Félre az elvontságok holt tömegével, s ide a lüktető élettel, az érvényesülésre váró akarattal és mindazzal, a minek eredménye látható, érzékelhető, kézzelfogható. A szabálynak, a tantételnek, a tudományos igazságnak csak akkor van értéke, ha aprópénzre is felváltható, és ha ellenértéke nyomban szemünkbe ötlük. A formulák helyébe lép a cselekvés, a szürke elmélet helyébe a színekben gazdag és változatos élet; a multnak kizárólagos cultusába beleékelődik a jelen; a földöntúli boldogság megszűnik egyedüli célja lenni a lélek kiművelésének, és követelően lép fel mellette a földi jóllét eszménye, mely arra késztet, hogy ezt a rövid életet kellemessé, kényelmessé, hasznossá, czélszerűvé tegyünk. Minő ellentéte a felfogásoknak és érzéseknek, mely itt e műben összehatalmazódik! Majdnem azt mondhatnók, hogy két hatalmas világnézet jő összeütközésbe, és először mérkőzik egymással hazai közművelődésünk területén!

Ez az ellentét észrevehetően jelentkezik a latin nyelv tanításában, mely a Jézus-Társaság Typusával szemben visszatesztet mutat, mind a czélok kitűzésében, mind az eszközök megválogatásában. A jezsuitáknál a latin nyelv sohasem szállott alá arra a banális színvonalra, melyet a *Ratio* szentesít, midőn e nyelvet is majdnem kizárólag közéleti haszna miatt kívánja taníttatni, s ehhez képest rendezi be a tanítás menetét s válo-

gatja meg az olvasmányokat és írásbeli feladatokat. Ezt számos példával lehet igazolni.

Viszont a tantervkészítők előszeretete a realistikus művelődés iránt, több tekintetben helyes módszereknek vált szülőokává. Különösen a földrajzról állítható ez. A Ratio tanterve itt egyenes összeköttetésben áll Rousseau idevágó gondolataival. Átalakult a történelem módszere is, mely már a művelődés fejlődésére is tekintettel van. De a legmodernebb elvek azokban a fejezetekben jutnak kifejezésre, melyek a testi nevelésről, s különösen a játékokról szólnak. Ha szabad volna képletesen nyilatkoznunk, azt mondhatnók, hogy e fejezetek valóságos vándorkövek, melyeknek a hazai nevelés területére jövedele rejtélynek látszik. Csak a tantervkészítők tudományos álláspontja és egyéni műveltsége magyarázhatja meg e nagy ellentétet a régi és az új iskola gyakorlata közt. Itt is a philanthropinumok hatása ismer-szik meg . . .

Mindent összefoglalva, bátran állíthatjuk, hogy míg a Ratio Educationis a vallás-erkölcsi nevelés dolgában mélyen bocsátja le gyökereit a régi rendszer talajába, addig a tanítás anyaga, módszere és feldolgozása tekintetében teljesen új perspektivákat nyit, összeköttetésben áll a nyugat-európai szellemi áramlatokkal és azokból meríti paedagogiai elveinek legnagyobb részét. Rousseau naturalismusa, Francke és Basedow realismusa, Wolff Keresztély rationalismusa — ha nem is okiratos, de belső bizonyítékok tanúsága szerint — kétségtelenül nagy mértékben hatottak a Ratio szerzőire. Ebből a szempontból a mű nemcsak hazánk tanügyének, hanem az európai tanterveknek történetében is figyelemre méltó jelenség. Csakis rendkívüli elszigeteltségünknek tulajdonítható, hogy a Ratio Educationist a külföld mindeddig nem méltatta s róla alig is vett tudomást.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi április hó 15.-én megjelent 2-ik számában a közlemények sorát dr. Krausz Sámuel és Gohl Ödön doigozatai nyitják meg: „Krisztus-érmek“ czimen. Mintegy két évvel ezelőtt a napilapokat, az időszakai sajtót és a szakfolyóiratokat bejárta az az érdekes hír, hogy Rómában nevezetes Jézus-érmet fedeztek fel. A felfedezés úgy történt, hogy Boyer d'Agen, XIII. Leó pápa történésze és leveleinek kiadója, a régi Róma nagy kedvelője, midőn 1897. tavaszán egy szerdai napon, a mikor a zsidók a campo dei fiori-n árúikat szokták kínálgatni, sétálgatott, egy zsidó ószeres sátrában földdel és patinával borított medáliát pillantott meg, melyet meg is vett 10 centesimin, azaz mintegy 9 filléren. Az érmet bronzból való és átmérője 35 mm, előlapján oldalt-néző férfi fej van, válla leomló dús hajzattal és körülötte egy pár héber betű áll, hátlapján ötsoros héber nyelvű legenda látható. A szerencsés fölfedező hajlandó volt és még ma is hajlandó a felfedezett éremnek nagy értéket tulajdonítani. D'Agen a typus szépségéből és az inscriptióból indult ki, melyek, szerinte, ezt a példányt kiváló értékűvé teszik, mert habár hasonló érmek elég sűrűn fordulnak elő, a római példány mégis mindannyinál becsesebb és régibb, mivel a Krisztus-fő nélküli a nimbust, finomságánál fogva nem illik be a Constantinus-aerába, azért állítólag csak az I. századba tehető a keletkezése. Az érmet öskeresztény tesserának magyarázták és a kereszténységre tért zsidók e jeltől ismertek volna egymásra. A római példány tényleg hordozható volt; megvan az érmet felső részén a bekapcsolásra szolgáló gyűrű is, minő nincs egyes hasonló érmeken. Az I. századból való keletkezéssel a tulajdonos magára maradt; ő maga mondja, hogy azzal az igénytelen éremmel Európa összes numismatikai múzeumai és társulatai foglalkoztak, de nem akadt egy sem, mely az éremnek ily nagy multat tulajdonított volna; az általános vélekedés az, hogy az az érmet a rokonérmek egész sorával együtt, a renaissance-korból való. Krausz S. az érmet legendájával behatóan foglalkozván, a következő eredményre jut: a Jézus-érmek művésze — vagy, ha tetszik, kontárja — számtalan Krisztus-ábrázolást ismerhetett és valósággal dűslakodhatott a mintáiban. De bármint álljon is a dolog, annyi bizonyos, hogy a Jézus-érmek készítője ideálisan fogta föl a Megváltó ábrázatát, oly annyira ideálisan, hogy némelyek egyenesen da Vinci utánzatát látták a művében. Ez is d'Agen felfogása ellen szól, mert a régi egyházban éppenséggel nem idealizálták a Megváltó alakját, és p. o. alexandriai Cyrillus még az V. század-

ban is azt követeli, hogy Jézust csak rút embernek szabadjon ábrázolni. E felfogás egy régi jövendölésen alapúlt, melyet Jézusra vonatkoztatnak: „mivelhogy az ő ábrázatja rútabb volt, hogynem mint valamely emberé“. (Ezsaiás LII, 14 Károli fordítása.) Ettől a szabálytól csak később tértek el, mint azt újabban bőven tárgyalja Dobschütz, Christusbilder című művében. Az a zsidó művész tehát, a ki a Jézus-érmet készítette, vagy ügyetlen csaló volt, mert nem ismerte az antik Krisztus-képek természetét, vagy pedig nem is volt szándékában, hogy művét réginek adja ki, azaz nem volt csaló. Művésziünk ennél fogva bona fide is járhatott el. Különösen ki van zárva az, hogy a zsidók Krisztus gyalázatára készítették volna ez érmekeket; egy ideálizált Krisztus-fő, keresztény használatra szánva, hogy akarná Krisztust meggyalázní? Az érem legendája is teljesen keresztény szellemű, és csak csodálkozhatunk oly művészen, a ki üzleti szempontból megtagadta magát és vallását és keresztény felfogású ábrát és legendát állított elő. Gohl Ödön a m. nemz. múzeumban lévő héber feliratú Krisztus-érmekek, szám szerint öt darabbal, hasonlítja össze a fentebbi érmet s XVI. századi eredetűnek tartja. — Mihalik József „Tanulmányok a régi hazai ötvösség köréből“ című dolgozatában a szepesváraljai kehelylyel, az esztergomi lypsanothecával és egy ismeretlen rozsnýói ötvösművel foglalkozik, s ezenkívül adatokat közöl a kassai és pozsonyi ötvösség történetéhez. — Nagy Géza „Szkithaszarmata maradványok a magyar viseletben“ című polemikus cikkében, mely Varjú Elemér észrevételeire tesz reflexiókat, azt igyekszik kimutatni, hogy a szkitha süveg és a bő vászon lábravaló (gatya) nemzeti viseletünkben őseredetű. — Gramberg Nándor „A nisi ezüstsészékről“ értekezik. E Szerbiában napfényre került csészék egyikének körirata így hangzik:

LICINI AVGVSTE SEMPER VINCAS

vagyis: Licinius császár! Légy mindig győzedelmes.

Úgyancsak a csésze belsejében, középutt, vonalkörben és koszorúban, a tízéves császári évforduló alkalmából az uralkodó jóléteért bemutatott üdvkiváratot és azt az óhajt jelenti, hogy húsz évi votumra is legyen alkalom. Az évforduló ideje: 316. nov. 11. s így a csészék kora egészen biztosan megállapítható. — Hild Viktor „A jász-alsó-szent-györgyi sír“ körülményes leírását adja. E népvándorláskori sír korának meghatározására az itt talált Marcus Aurelius-féle dónár szolgál (Kr. u. 161—186) s értekező ezen az alapon a fejedelmének bebizonyult sírt egy második századbéli vagy a III. század elején élt barbár törzsfőnök temetkező halmának tartja. — Lehoczky Tivadar „Emlékek a régiebb vaskorból Munkács környékén“ című értekezésében Bereg vármegye archaeológiájához szolgáltat újabb adatokat. — Orosz Endre „A petrísi őstelep Szamusujvárt“ című ismertetésének második részét adja. — Hampel József leírja „Az embertani és ősrégészeti congressus Párisban tartott XII-ik köz-

gyűlését.“ — A *Levezetés* rovatban a következő közlemények olvashatók: J u h á s z L á s z l ó t ó l: Baranyamegyei leletekről, D a r n a y K á l m á n t ó l: Sümegvidéki emlékek a régibb középkorból, dr. B o n c z Ö d d ö n t ó l: Még néhány szó a gyulafejevári „Hunyadi-“ sírkövekről. — A *Muzeumok és Társulatok* rovat tartalma: Az orsz. régészeti és embertani társulat febr. és márcz. üléséről szóló jelentések, a nemzeti múzeum régiségosztályának gyarapodása 1900. április—decz.-ig, a verseczi városi múzeum 1900. évi gyarapodása, Budapest székesfőváros múzeuma.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 2-ik füzetében br. *Radvánszky Béla* „Sztregovai Madách Gáspár versei“ című dolgozata nyitja meg a közlemények sorát. Egy és ugyanazon időben a XVII. század első felében a Madách családban két Gáspár élt, különböző ágból származva. Az egyik, Miklós fia a Zsemberen lakó úgynevezett kelecsényi ágból, a másik a Sztregován lakó törzsből. Költőnk, mint az egyik versfüzetbe írott jegyzetéből látható, Sztregován lakott, élénk összeköttetésben volt Rimay Jánossal, ki egy levelében tudakozódik is Madáchnak János nevű fiacskájáról. Ezeknek alapján megállapíthatjuk, hogy a költő Madách Gáspár, a törökverő és később török fogoly Madách II. Péter kapitánynak nejétől. Themai Sarlay Annától származott fia volt. Születési évét nem tudjuk, de azt 1590. év körül kereshetjük, mert a családi levéltár adatai szerint 1617. elején, midőn tanúvallatást kér a vármegyétől alsó-sztregovai telke végett, még nincsen hivatalban, de ugyanazon év későbbi szakaszában már szolgabíró. Néhány évvel ezután ültette lakadalmát Nándori Bene Annával, kitől mindössze egy fia, III. János született, több gyermekről legalább nincsen emlékezet. Hogy meddig szolgabíráskodott, nem tudjuk. 1625-ben mint táblabíróval találkozunk vele, tíz évvel utóbb az alispáni székbe ültették, 1636-ban is mint alispán működik. Hivatalos működése mellett nem hanyagolja el családi dolgait. A családi vagyont, a sztregovai várkastélynak a törökök által 1552. évben történt lerombolása, továbbá atyjának török fogósága jól megapasztotta; erősen és sikerrel igyekszik ennek helyreállításán. Érdekesek fiával, Jánossal váltott levelei, melyekből a szülei szeretet sugárzik ugyan felénk, e mellett azonban az anyagi gondoskodást sem hagyja figyelmen kívül. 1645—46-ból fenmaradt utolsó leveleiben arról értesíti fiát, Jánost, ki akkor Wesselényi Ferencz mellett katonáskodott, hogy Sztregova, Kisfalu, Kelecsény és Podluzsány nem illetik a leányágot. Irodalmi szempontból azonban legérdekesebb Madách Gáspárnak egy évszám nélküli fenmaradt levélfogalmazata, melyben keservesen panaszkodik Istenben elnyugodott atyafia, Rimay János írásainak sorsa felől. Azt találja, hogy Rimay utódai nem érdemesek arra, hogy az elhunyt ékes írásait forgassák és olvassák, mert meg sem értik azokat, sőt azt sem remélheti, hogy háza és maradéki jó gondját viselnék a hátrahagyott írásoknak. Ma

dách tudta, mit féltett, ismerte Rimay munkáinak nagy részét, énekeit mindenesetre, ezekből harminczhét „minden argumentomival együtt“ nála volt 1629-ben, tehát még Rimay életében, akkor, midőn Ráday András sürgette az énekek kinyomatását. Nagy kár, hogy Rimaynak legalább versei nem lettek akkor kinyomatva, mert bizony Madách Gáspár minden igyekezete és busúlása daczára sem tudta Rimay írásait megmenteni. Szétszóródtak, nagyrészt elkallódtak. Hasonló sors érte Madách saját munkáit is. Előbb említett levélfogalmazatának végén ezt írja Madách Gáspár egy ismeretlen barátjának: „Hogy penig kgd én felőlem is oly ítéletben ne legyen, hogy csak henyélésben töltsem időmet, im egynehány énekecskét, kiket megfordítottam cse nyelvből, küldtem kegyelmednek“. Ezen énekeknek nyoma veszett, azt sem tudjuk, kinek küldte. Madách Gáspárnak azonban egynehány más verse, éneke mégis korunkra jutott. Érkező évekkel ezelőtt sajtó-kazai levéltárhoz tartozó mindenféle írások között egy összekötött csomagra talált, melyben Rimay János verseit, szerelmes énekeit és más munkáit fedezte fel, mellé voltak téve Madách Gáspár énekeinek eredeti kéziratai. Kétségtelen, hogy a költészetben Madách, Rimay tanítványa, de valamint hogy Rimay János nem érte el nagy mesterét, Balassa Bálintot, úgy Madách sem mérkőzhetik mesterével. Madách Gáspár költői munkásságának két iránya van. működik mint műfordító, de írt eredeti verseket is. Megmaradt költeményeinek száma nem sok, pedig előbb említett levelének tanúsága szerint a verselés rendes foglalkozásai közé tartozott. Ha végig tekintünk Madách Gáspárnak összes ismert versein, azt láthatjuk, hogy nyelve gyakran darabos, sok helyt döcögősek a sorok és gyarlók a rimek, de egészben véve a költői tehetség nem tagadható meg tőle. Érdekes jelenség az is, hogy a költői ihlettség, habár közben ébredezett is egyik kis unokában, V-ik Jánosban, de egészben véve mégis csak két egész század múltán tört elő, de akkor hatalmas erővel Madách Gáspárnak hetediziglen való unokájában, Madách Imrében. — Ezután *dr. Sebestyén Gyula* „Vörösmarty kora“ czimű dolgozatának második és befejező közleménye következik. — Hasonlókép második közleményét adja e füzet a *Morvay Győző* „Galánthai Gróf Fekete János“ czimű dolgozatának. — *Szily Kálmán* „Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből“ ezimen egy eddig ismeretlen pasquillust ismertet. Ma már tudjuk, hogy az irodalmi visszahatás a nyelvújítók törekvése ellen nem a XIX. század elején, hanem nyomban Bartafalvi zászlóbontása után kezdődött s hogy nem is a „Mondolat“ volt az első orthologus gúnyirat, mely nyomtatásban megjelent. A bécsi „Magyar Musa“ 440. lapján már 1787-ben erősen megtámadja egy névtelen a pozsonyi „szeles és hitván Magyarotskát“ (Bartafalvit) az ő hirleveleiért, t. i. a Magyar Hirmondó 1786. II. félévi számaért. „Jaj tsupa bosszúság — mondja — mindennek ez a Magyar Ujság; magyarul van, de senki sem érti“. Pethe Ferencz, utóbb maga is szenvedélyes szócsináló, 1796-ban a

„Gazdaságot tzelőző Ujság“ június 28-án kelt Híradásában gúnyolódva ír „a p-i (pozsonyi) Magyar Szó Hámorban véres verejtékekkel munkálkodó magas tudományú Hivatalos Urak“-ról s megemlíti, hogy neki is „ajánlották az ottan koholt újmódi tsinos szókat, de — bizony — nints nekünk (mondja) ahoz tehetségünk, hogy olyan fellengős tzifra szókat elménkkal megfoghassunk. Nem lehet a' régi magyarságban megvéniült Magyarnak a nyelvén könnyen fordítani; a' honnan tsak tsupán egy sorral feleltünk ezen Szó-Fabrika nagy Tálentomú igazgatóinak így: Nem lehet a' 'Sidót környülméletkedetlenségesített-hetnetek“. Mindezeknél sokkal fontosabb, tekintsük akár származását akár tartalmát, az a gúnyirat, mely a bécsi „Magyar Merkurius“ 1795. évi folyamában jelent meg. Ezt az újságot Pántzél Dániel szerkesztette 1793-tól 1798. június végeig s minden héten kétszer, kedden és pénteken, adta ki, hol 12, hol 16 kis nyolczadrétű lapnyi tartalommal. Néha „Toldalékot“ is adott hozzá, külön lapszámozással. Mint-hogy a főlapnak megmaradt a folytonos lapszáma, ha a Toldalékot nem is köttették hozzá, ezek az időnkénti Toldalékok könnyen elkallódhattak és csakugyan el is kallódtak. A budapesti közkönyvtárak közül csakis a Nemzeti Múzeumban van meg a Magyar Merkurius, de a Toldalékoknak nyoma sincs benne. Nem valószínű, hogy volna egyáltalában a Merkuriusnak olyan példánya, a melyhez a Toldalékokat is hozzá köttették. Már pedig a szóban forgó gúnyirat az 1795-iki Merkurius Toldalékán (41—46. l.) látott napvilágot, s ha Kazinczy el nem teszi, végkép elveszett volna számunkra. Kazinczy kézirati hagyatéka, Kazinczy Gábor halála után a M. Tud. Akadémia kézirattárába került, s köztük Kazinczy „Pandektái“ is hat kötetben. Így nevezte Kazinczy az ő történelmi, aesthetikai, nyelvújítási, anekdotái följegyzéseinek összefüggéstelen, laza gyűjteményét. Ide tette el a magyar és német hírlapoknak egyes számait, a melyek rá nézve, egy vagy más tekintetből, érdekeseek voltak. Itt maradt fenn a Magyar Merkuriusnak ez az elkallódott, érdekes Toldaléka is. Természetes, hogy Kazinczyt ez a Toldalék különösen érdekelte s hogy gondot fordított megőrzésére. Ebben a pasquillusban már nemcsak Bartzafalvi van kicsúfolva. Neki jut ugyan az orosz-lán-rész (tanulmány, iromány, felület, növény, tünemény, tünetértékség, ügyész, mondat, urodalom, nyomtatvány, lap, titoknok, népedelem, társadalom stb.); de kijut Dugonicsnak is (tudákosságos, köb, czövek, henger, asztallag, kertelet, gömb, Etelka stb.); Révainak is (mindeneség, nyelvművelés); Benkő Józsefnek is (füvész, szótár) és még sok más ismeretlennek. Különösen feltűnő, hogy mindazok a grammatikai megrovások, melyekben a szintén 1795-ben megjelent Debreczeni Grammatika „A Magyar Nyelv Regulái vagy Analogia ellen tsináltt új szókat“ (államány, asztallag, beiktatni, bevégezni, czövek, előzmény, előértés, eszközteni, felület, foglatat, foganatosít, folyadék, gömb, használni, hátsitmány, henger, kertelet, kéremény, köb, lap,

látszat, magyarítani, mindenesség, mondat, nyelvmivelés, nyomtatvány, szerzelet, szótár, terjedség, természetes, tökéletesíteni, urodalom, utóink, ügyész, rák-, oroszlánhava) részesítette, a gúnyiratban is föl vannak használva. A mit a Debr. Gram. komolyan ró meg, az itt mind ki van figurázva. Szembeötlő az egyezés a Grammatika írói és a gúnyirat szerzője közt. Mintha csak összebeszéltek volna; „mi a nyelvtudomány fegyvereivel verekedünk, te pedig csúfold ki őket“. Bizonyosan Benedek Mihály, a későbbi superintendens s a Gramm. egyik szerkesztője osztotta ki a szerepeket. De ki lehetett a pasquillus írója? Kazinczy megőrizte számunkra a nevét is. Saját kezével jegyezte Kazinczy a Magyar Mercurius Toldalékára, hogy *Szaklányi Sigmund* nagyvárad predikátor írta. Szaklányi előbb debreczeni senior, de már 1795-ben Nagyváradon ev. ref. predikátor szívesen teljesítette a debreczeni hatalmas collega kívánságát s megírta a Debreczenből vele közlött adatok alapján a pasquillust. Ő írhatta a dicsőítő cikket is, mely Benedek Mihályról szintén az 1795-ki Mercuriusban jelent meg. Dr. Szentgyörgyit is Benedek Mihály buzdította a Mondolat megírására, ime ő volt az 1795-iki gúnyiratnak is az értelmi szerzője. — *Hegedűs István* „Themistios és Dudith András“ czimű cikkében a két író között von pár huzamot. — Az *Adattár* a következő közleményeket tartalmazza: Deák Ferencz levele a Vörösmarty árvák érdekében, *Réca Deszö-től*; Magyar írók ügyvédi vizsgálatai, *dr. Badics Ferencz-től*; Báró Jósika Miklós két levele, *dr. Észtegar László-tól*; Id. gr. Ráday Gedeon halotti levele, *László Imrétől*; Holland tudósok levelei magyar tudósokhoz, *Zoványi Jenő-től*; Ének, papok felavatására a XVII. század első feléből, *Sz.-től*; Ének a kakasról, *Sz.-től*; Themistius XII. beszéde, *Hegedűs István-től*; A Festetich-codex s még valami, *Sz.-től*. — Az *Ismertetések és Birálatok* rovatában: Vörösmarty Emlékkönyve, *Cs. E.-től*; Reinhold Köhler, Kleinere Schriften, *Katona Lajos-tól*; Suchier-Birch-Hirschfeld, Geschichte d. franz. Litteratur, *T. J.-től*. — A *Kisebbs közlések* során: Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. Pápai Páriz-anekdoták. — Arany „Bajusz“ cz. költ. forrásához. *D.-től*. — Végül Irodalomtörténeti repertorium következik, *Hellebrant Árpád-tól*.

3. A MAGYAR NYELVŐR idei februári füzetében Kulcsár Endre, *Magyar nyelvművészek* czimű értekezését folytatva, Faludi Ferencz nyelvével és stílusával foglalkozik. Faludinak különösen kedve telt a szójátéknak azon fájában, mely szerint két csak egy hangban különböző szót állít egymás mellé, a melyek rendszerint előzményt és következményt, ellentétet vagy párhuzamot fejeznek ki. Pl. *Mozog s morog* vala; reá *szoktatná s oktatná* kényességemet stb. Az alakzatok közül azokhoz van inkább kedve, melyek népünk ajkán is gyakoriak s legkevesebb szóval járnak. Sok új szólást alkotott vagy a meglevőket más jelentésre foglalta le. A kész szókincset szántszándékkal forgatja, a szó eredeti jelentését hol megszorítja,

hol tágitja. Legszembetűnőbben különködik a mellékevek szokatlan használatával. Egyik nevezetes újítása. hogy, a népnyelv útmutatása szerint, az igét tréfás vagy gúnyos beszédben névszól alkalmazza (*gondolom-dolog, a nem-akaromra* mutató válasz stb.). Azonban újító buzgalmában vonzatokat is hamisít: a szólásnak egyik tagját kicseréli s a másikat szokatlan raggal köti az új taghoz. Idegen nyelvekben is talált egyet-mást, mit a régiek nem kaptak fel, s mit ő gyümölcsöztetni akart s így idegenszerű szólásokat, barbárságokat is találunk nyelvében. A kifejtetteket egybefoglalva: Faludi mind Pázmánynál, mind Mikesnél színesebb nyelven szól. Az is volt fő törekvése, hogy nyelvünket színben gazdaggá tegye. Minden módot megmutatott, a mely szerint utána a nyelvújítást nagyban üzhették. Újításai szándékosak, azonban ő maga győz meg bennünket arról, hogy szükségtelenek. A miben magyar, abban páratlan művész. Soha senki nála nál jobban nem érezte, hogy miben rejlik a nyelv őseréje. Épít is rá tudva és gondosan, de rombol is készakarva és meggondolatlanul. Minden hibáját elnézhetjük azonban azért a nagy szeretetért, melylyel nyelvünket kiragadta az ellatinosodás posványából s népies eleven-ségével ismét rávezette íróinkat a megújulás forrására. — Ez után Rubinyi Mózes megkezdi *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához* című dolgozatát. A csángó népről szóló rövid bevezetés után a nyelvjárás hangjait tárgyalja részletesen. — Albert János *Mondattani tanulmányok* ezimen kezd cikksorozatát, melynek ez első részében az alany s állítmány kérdésével foglalkozik. — Utána Ásbóth Oszkár *Néhány helynévről* címmel a következő neveknél: *Brassó, Pécs, Pozsony, Rába, Helimba, Lisznyó* eredetét fejtegeti. — Tolnai Vilmos azt igyekszik kimutatni, hogy az *éljen!* kiáltásnak nálunk Mohács előtt még nincs nyoma (az első *éljen* Ráskay Gáspár Vitéz Franciskójának versfejeiben található) és mind a *vivat!* mind az *éljen!* keleti eredetű, a török üdvözlés ugyanis: *csak jásd, csak jásd* szórul szóra azt teszik: *éljen* és *éljenek*. — Reichard Zsigmond az új polgári törvény tervezetének nyelvét bírálja. Kifogásolja több szavát és kifejezését, azonban egészben véve a tervezet nyelvét, korábbi törvényeinkkel összehasonlítva, nagy haladásnak tekinti. — Joannovics György befejezi *Tagadás, kételkedés, tillás stb.* című cikksorozatát, összefoglalván benne fejtegetéseinek eredményét. Az Irodalom rovatban Kelemen Béla két, külföldön magyar szerzőtől megjelent német-magyar szótárt bírál: Hoffmann Mórét és Hoffmann Frigyesét. Mindkettőt érdemes munkának tartja, az elsőséget azonban Hoffmann Frigyes művének ítéli, mely a másíknál nagyobb gonddal és több körültekintéssel készült. — A Nyelvújítási adatok rovatában Zolnai Gyula a tár szót már a XVIII. század közepéről (1754) kimutatja s a *könyvtár, pénztár* összetételekre is idéz XVIII. századi adatokat; Simonyi Zsigmond pedig közli, hogy a *segély* szó először Bessenyeinél fordul elő, két

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hatodik ülése.

1901. június 3-án.

P. THEWREWK EMIL rt. helyettes elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Szász Károly t. t. — Goldziher Ignác, Szilády Áron, Szinnyei József, Vadnay Károly r. tt. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Lehr Albert, Négyesy László, Némethy Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Czobor Béla, Pauler Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

124. Az osztálytitkár jelenti, hogy az osztályelnök akadályozva lévén a megjelenésben, P. Thewrewk Emil, mint legidősb r. t. fog elnökölni a mai ülésen. — Tudomásul vétetik.

125. SZILÁDY ÁRON r. t. „A régi magyar költők tára” sajtó alatt levő VII. kötetéből” olvas föl egy pár eddig ismeretlen költeményt. Az „Értesítő”-be adatik.

126. GYOMLAY GYULA l. t. „A görög igeidők stoikus megnevezésének magyarázata Stephanusnál” című nagyobb tanulmányát ismerteti.

127. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁDY ÁRON r. és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1901. június 10-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Földes Béla, Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Komáromy András, Nagy Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Gyulai Pál, König Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Concha Győző rt., helyettes osztálytitkár.

128. BOROVSZKY SAMU l. t. felolvassa „Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez” című értekezését.

129. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THALY KÁLMÁN r. és BOROVSZKY SAMU l. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1901. június 17-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Högyes Endre, Klein Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Galgóczy

Károly, Kétly Károly, Kürschák József, Moesáry Sándor, Schenek István, Staub Móricz, Tormay Béla, Tötössy Béla, Winkler Lajos l. tt. — *Más osztályokból*: Pauler Gyula r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

130. KLEIN GYULA r. t. felolvassa „A keresztes virág alkatáról” című székfoglaló értekezését.

131. TORMAY BÉLA l. t. felolvassa „Egy fejezet Magyarország mezőgazdasága történetéből” című székfoglaló értekezését.

132. HOLLÓS LÁSZLÓ „A Gasteromycetákra vonatkozó adatok” előterjeszti Klein Gyula r. t.

133. AUJESZKY ALADÁR és WENHARDT JÁNOS részéről: „Adatok a pestis-bacillus agglutinációjához”, előterjeszti Kétly Károly l. t.

134. PÁNDY KÁLMÁN részéről: „A gerinczvelősorvadás keletkezése”, előterjeszti Kétly Károly l. t.

135. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLEIN GYULA r. és TORMAY BÉLA l. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1901. június 24-én.

THAN KÁROLY osztályelnök és r. tag helyettes elnökle alatt jelen vannak: Forster Gyula, br. Nyáry Jenő t. tt., Bartal Antal, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Pauler Gyula, Réthy Mór, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt., Borovszky Samu, Katona Lajos, Lenhossék Mihály, Öváry Lipót, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

136. Olvasztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr június hó 18-án kelt leirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy ő cs. és apost. kir. Felsége június 8-án kelt legfelsőbb elhatározásával BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND-nak az Akadémia elnökévé, GRÓF KUUN GÉZÁ-nak pedig másodelnökévé történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Öröndetes tudomásul szolgál.

137. LÓCZY LAJOS r., ISTVÁNFFY GYULA l., HIRTH FRIGYES és SÜLLY-PRUDHOMME ARMAND k. tagok köszönetüket fejezik ki megválasztásukért. — Öröndetes tudomásul szolgál.

138. VITKOVICS GÁBOR k. t. Károli Gáspár bibliájának 1730-ban megjelent kiadásából egy kissé csonka példányt küld ajándékba a könyvtárnak. — Köszönettel vétetik.

139. A legutóbbi nagygyűlésen jutalmat nyert egyetemi hallgatók köszönetüket fejezik ki a kitüntetésért. — Tudomásul szolgál.

140. KONT IGNÁCZ, a Collège-Rollin tanára Párisban, ki a M. Tud. Akadémia megbízásából a magyar irodalom termékeit párisi szaklapokban tüzetesen ismerteti, a főtktárhoz intézett levelében írja, hogy a magyar irodalomról legújabbán befejezett munkáját a Sorbonne habilitációképen elfogadta, s hogy e szerint előadásait a magyar nyelv és irodalomról, mint a párisi egyetem magántanára, 1902-ben meg fogja kezdhetni. — Öröndetes tudomásul szolgál.

141. A KÖCZÁN-PÁLYÁZATRA a kitűzött határidőig a következő pályamunkák folytak be: I. Trónviszály alatt. An lever fädrens stb.

— II. I (Nagy) Lajos, tragédia 5 felv. Jelige: To be or not to be.

— III. Venczel király. Jelige: In hoc signo vinces. — IV. A király arája. Verses vigjáték 3 felv. Jelige: Nimes oly nagy áldozat. — V. Verebek a sasfészekben. Tört. színmű 3 felv. Jelige: Vanitas,

vanitatum vanitas. — VI. Elbukott nemzet. Színmű 3 felvon. Jelige: A haza minden előtt. — VII. Fegyver nélkül. Vigj. 3 felv. Jelige: Borúra derű. — VIII. Záchok, Szécsiek. Ered. tört. dráma 4 felv. Jelige: Előre. — IX. Bajor Ottó. Színmű 5 felv. Hol volt, hol nem volt... — X. A trencsényi fejedelem. Dráma 4 felv. Jelige: Mondottam, ember, küzdj stb. — XI. Válságos idők. Tört. szomorú-játék 3 felv. Jelige: Civitatem... — Tudomásul szolgál s a jelí-gés levélek, az ülés folyama alatt, közös borítékba téve, az Aka-démia és a h. elnök úr peesétjével lepecsételtettek.

142. Az I. osztály jelenti, hogy a Kócán-pályázat-hoz HEIN-RICH GUSZTÁV, VADNAY KÁROLY r. és BÁNÓCZI JÓZSEF l. tagot, a Bu-lyovszky-féle utólagos pályázathoz GYULAI PÁL r., SZÁSZ KÁROLY r. és LEHR ALBERT l. tagot, a Péczely-pályázat-hoz BEÖTHY ZSOLT r., BERCEK ÁRPÁD és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagokat küldötte ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

143. A Nyelvtudományi bizottság megalakulván, elnökévé SZINNYEI JÓZSEF r., előadójává SIMONYI ZSIGMOND r. tagot választotta. Segédtagjaiul pedig ajánlja BALASSA JÓZSEF, FRECSKAY JÁNOS, MELICH JÁNOS, SEBESTYÉN GYULA, SZILASI MÓRICZ, TOLNAI VILMOS, TÓTH BÉLA s VIKÁR BÉLA urakat s egyszersmind ajánlja, hogy KATONA LAJOS l. t., ki eddig segédtag volt, ezentúl a bizottság tagjai közt foglaljon helyet. — Az elnök és előadó választása tudomásul vétetik: az aján-lottak pedig megválasztatnak.

144. Az Irodalomtörténeti bizottság megalakulván, elnökévé SZÁSZ KÁROLY t., előadójává SZILÁDY ÁRON r. tagot választotta: segéd-tagjaiul pedig ajánlja CSÁSZÁR ELEMÉR, DÉZSI LAJOS, FERENCZI ZOLTÁN, HELLEBRANT ÁRPÁD, RÁTH GYÖRGY, RÉCSEY VIKTOR, SEBESTYÉN GYULA, SZÉCHY KÁROLY, VÁCZY JÁNOS urakat s egyszersmind ajánlja, hogy KATONA LAJOS l. t., ki eddig segédtag volt, ezentúl a bizottság tagjai közt foglaljon helyet. — Az elnök és előadó választása tudomásul vétetik: az ajánlottak pedig megválasztatnak.

145. A Classica-philologiai bizottság megalakulván, elnökévé BARTAL ANTAL r., előadójává P. THEWREWK EMIL r. tagot választotta; segédtagjaiul pedig CSERÉP JÓZSEF, GERÉR JÓZSEF, KACSKOVICS KÁL-MÁN, VÁRI REZSŐ és VERES IGNÁCZ urakat ajánlja. — Az elnök és előadó választása tudomásul vétetik; az ajánlottak pedig megválasztatnak.

146. A Nemzetgazdasági bizottság megalakulván, elnökévé LÁNG LAJOS r., előadójává FÖLDES BÉLA r. tagot választotta. — Tudo-másul szolgál.

147. Az Archaeologiai bizottság segédtagjaiul ajánlja CZIGLER Győző, FITTLER CAMILL, HG. ODESCALCHI ARTHUR, RADISICS JENŐ, RÁTH GYÖRGY, RAUSCHER LAJOS, SZTEHLO OTTÓ, SZALAI IMRE, SZENDREI JÁNOS és WOSINSZKY MÓR urakat. — Az ajánlottak megválasztatnak.

148. A II. osztály pártolólag terjeszti elő a Nemzetgazdasági bizottság és Politzer Zsigmond könyvkiadó között a «Közgazdasági könyvtár» kiadására nézve kötendő szerződés tervezetét. — Helyben-hagyólag tudomásul vétetik.

149. A III. osztály a nagygyűlésből hozzá áttett kérdésben (343. lap.) 24-ik pont) jelenti, hogy a «Víz utak» című pályamunka megjelenése kívánatos, de minthogy mind terjedelmére, mind irányára nézve inkább nevezhető érdekesen megírt röpiratnak, mintsem tuda-mányos értekezésnek, az osztály nem tartaná sem helyesnek, sem czélszerűnek, hogy azt az Akadémia adja ki, annnyival kevésbbé, mint-hogy erre magánkiadó is bizonyára szívesen fog vállalkozni. — Az osztály véleményéhez az összes ülés hozzájárul.

150. A párisi „Académie des Sciences“ megküldi az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének 1901. április 16-tól 20-ikáig tartott közgyűléséről fölvetett jegyzőkönyveket, valamint «a kéziratok kölcsönös kikölcsönzése» tárgyában hozott határozat szövegét tíz-tíz példányban. — Köszönettel vétetik s határoztatik, hogy a kéziratok kikölcsönzése tárgyában a vallás- és közoktatási miniszteriumhoz a párisi határozat értelmében fölterjesztés intézendő.

151. THAN KÁROLY r. t. az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének most említett közgyűlésére vonatkozó előzetes iratokat egy-egy példányban az irattárnak átadja. — Köszönettel vétetik.

152. GR. NUGENT LAVAL Florenzből «Brescia am 31. März 1849» cz. munkája pótlékkául több eredeti okirat fényképi másolatát küldi az Akadémia könyvtárának. — Köszönettel vétetik.

153. ÖZV. BRUYMANN VILMOSNÉ bold. nagybátyjának és nevelő atyjának, Belhazy János miniszteri tanácsosnak kézirati hagyatékát megörzés és tudományos fölhasználhatás végett a kéziratárnak ajándékozza. — Köszönettel elfogadtatik és átadatik a kéziratárnak.

154. A főtitkár jelenti, hogy ADRIÁNYI GYULA, Bécsben elhalálozott hazánkfia végrendeletében 2000 koronát hagyott az Akadémiára. — Hálás kegyelettel vétetik.

155. GR. SZÉCHENYI MIKLÓS jaáki apát Széchenyi Istvánnak 1859. és 1860-ban Tolnay Antal czenki plébánoshoz intézett két levelét a Széchenyi-múzeumnak ajándékozza. — Köszönettel vétetik.

156. DR. VISZOTA GYULA főreáliskolai tanár Sopronmegye levéltárából lemásoltak mindazon iratokat, melyek Széchenyi István sopronmegyei működésére vonatkoznak s másolatainak gyűjteményét a Széchenyi-múzeumnak ajándékozza. — Köszönettel vétetik s az összes ülés, a főtitkár indítványára, elhatározza, hogy a Belügyminiszteriumhoz kérelem intéztessék: hívná fel az Országos Levéltárt, valamint a megyéket és a hajdani szabad kir. városokat, hogy a Széchenyi Istvánra vonatkozó irományokat, üdvözlő iratokat és válaszokat stb. a Széchenyi-múzeum számára másoltassák le és a M. tud. Akadémiához hivatalból küldjék be.

157. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A Szigligeti-társaságtól: N.-Várad: A Szigligeti-társaság kiadványai. II. köt. 2. Dr. Vámosy Istvántól: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. 3. Szántó Menyhértől: Az állam és a társadalom szerepe a munkásvédelem terén. 4. Wiener Moszkótól: A magyar parasztsztyál emelése. 5. Weinek Lászlótól: Astronomische Beobachtungen an der k. k. Sternwarte zu Prag. in den Jahren 1892—1899.; — köszönettel vétetnek.

158. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke ú. m.: Akadémiai Értesítő 138. 139. füz. (1901. június—júliusi f.). — Czimlap az Emlékbeszédek X. kötetéhez. — Nyelvtudományi közlemények. XXXI. 2. füz. — Concha Győző. A rendőrség természete és állása szabad államban. (Társad. Értek. XII.: 6.). — Gyomlay Gyula. Szent István veszprémi-völgyi donatiójának görög szövegéről. (Nyelvtud. Értek. XVII. 8.). — Dr. Hegedűs Lóránt. A sociologia sarkfétélei. (Társad. Értekez. XII.: 7.). — Báró Radvánszky Béla Emlékbeszéd gróf Andrassy Manó l t. felett (Emlékbeszédek. X. 12.). — Téglás Gábor. Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. (Történettud. Értek. XIX. 5.). — Tudomásul vétetik.

159. H. elnök úr a tagoknak a szünetek alatt kellemes üdülést kívánva, s a jegyzőkönyv hitelesítésére TÓTH LŐRINCZ és BARTAL ANTAL r. tagokat kérve föl, az ülést berekeszti.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés a Dóra-jutalomról.

A)

A Dóra-díjra 1900. évi szeptember 30-áig összesen négy pályamű érkezett be, melyek a kitűzött pályakérdésre felelve. a közraktáraknak a mezőgazdaság szempontjából való jelentőségével foglalkoznak.

1. Az első számú pályamű, melynek jeligéje: „A közraktárak megkönnyítik a gabonakezelést s értékesítést“, ámbár egy jókora szakfolyóirati közlemény terjedelmét nem haladja meg (35 írott negyed-rétű lap), sok adatot halmoz össze, melyeket azonban nem tud képpé csoportosítani. A hazai mezőgazdasági termékek forgalmi bajait és szükségzeit ismeri, melyek vázolása közben több szakavatott gyakorlati megjegyzést is tesz. A közraktárak egész rendszerét a forgalmi csomópontokon állami beruházással kívánja létesíttetni. Azoknak fiókjai és központi intézete is alakítandók. A kezelést a szövetkezetek vennék át, melyek részére az előlegezéshez szükséges tőkét az országos központi hitelintézet szolgáltatná. A szövetkezetek a gabona egalizálása és osztályozása által lehetővé tennék a gabonakereskedelem magasbrendű fejlődését. Mennél egyszerűbb kezelést kíván és általában a legnagyobb olcsóságot kellene mindenütt, az építkezéseknél is, szem előtt tartani. E munka előnyére van a gyakorlati érzék, a világos magyaros nyelvezet, melyet azonban itt-ott irodalmi szintájon nem álló kifejezések éktelenítenek el. Hátránya ellenben az, hogy a különböző közraktári rendszereket, azok jogi és közgazdasági jellegét és nálunk való alkalmazhatóságukat nem fejti ki, irodalmi tájékozottságot nem árul el és általában sokkal kevésbé behatóan tárgyalja a felvetett kérdést. mint a hogy azt ezen pályázat keretében tennie kellene.

2. A második számú pályamunka jeligéjét ez az egy szó teszi: „Warrant“. Az előbb említett dolgozatnál sokkal alaposabb, de egyúttal egyoldalúbb is. Irodalmi tájékozottsága kétségtelen, a közraktári hitelügy részleteit alaposan ismeri, de azután csaknem kizárólag a közraktári papirok forgalmi szerepével foglalkozik. Így például igen mélyen belemegy a warrantnak, mint bankpapírnak, fejtegetésébe és tüzetesen ismerteti a különböző jegybankok eljárását e részben. Azonban okoskodása egészen a forrásművek eszmenetéhez simul; általában el is mondható, hogy ezen szorgalommal és tanulmánynyal írt munkában alig van új, mert főleg ismertetésekre szorítkozik. A nyerstermények forgalmának érdekében kiegészítendő köz-

raktári rendszer minőségére nézve éppenséggel nincs véleménye. Az ő megoldása mindössze ennyi: „A közgazdasági irodalom mutasson azon intézményekre, melyek a harmonikus gazdasági érdekeket előmozdítják és csináljon propagandát e jelszó megvalósításának: építsünk közraktárakat!” A pályamű azonban arról, hogy ezt ki, hol, mivel és hogyan tegye, egy árva szót sem mond!

3. Az „In magnis et voluisse sat est” jeligés harmadik pályamunka egy jókora kezdetleges hirlapi czikknél nem egyéb. Nem mond ugyan semmi helytelent, sőt alapjában véve elfogadható nyomon haladva okoskodik. De huszonöt kis írott negyedívnyi lapon hasonlíthatlanul nagyobb mélységgel, mint a minővel a szerző dicselkedhetik, sem lehetne e pályakérdést megoldani.

4. A negyedik pályamű, melynek jeligéje: „Gazdasági intézmények értékének siker a próbája” úgy terjedelemre, mint tartalomra nézve magasan felette áll többi társainak. Nemi egyoldalúságot ugyan ennél is észlelhetni, mert a kérdés jogi és hitelforgalmi oldalát nem világítja meg eléggé, ámbár ezekről sem feledkezik meg teljesen. Igen alaposan és szépen tárgyalja azonban a közraktári rendszer hazánkban leendő meghonosításának és czélyszerű kezelésének összes követelményeit. Kitérően ismerteti a közraktári ügy fejlődésének menetét egész napjainkig, nálunk, Amerikában, Oroszországban, Rumániában és Németországban. Az idevágó, különösen német adatokat ügyesen gyűjtötte és csoportosította, miáltal tárgyát tanulságosan képes megvilágítani. Annak a kérdésnek, hogy a közraktár hálózat mezőgazdaságunk érdekei szempontjából miként teremtenőd meg, egyenesen szemébe néz és oly javaslatokat tesz, melyeknek gyakorlati becset kell tulajdonítani, mert azokban nincs túlzás és a lehetetlenség követelésétől is távol állanak, ellenben czélyszerűségük nagyon valószínű. Szerinte a munkafelosztás elvének alkalmazása mellett kétféle közraktárakat kellene létesíteni, falusiakat és forgalmi központiakat. Az előbbieket állami támogatás mellett kis- és közép-nagyságú gazdasággal bíró érdekeltek szövetkezetei, az utóbbiakat pedig a külföldi tőkések közreműködését is megnyerendő részvénytársaságok építenék és kezelnék, természetesen megfelelő felügyelet mellett. A falusi szövetkezetek az állami segélyösszegeket lassanként letörlesztenék, az előlegeket azonban nem ezek, hanem az országos hitelintézet vagy rokon hitelszövetkezetei adnák, melyekkel az előbbieket szerves összeköttetésbe lépnének. Részletesen kifejti, hogy ez eljárás, továbbá a közraktárak általános igénybevétele mily kedvező hatást gyakorolhatna a gabonaforgalomra, a termelésre és a gazdasági üzleti ügyességének fokozására egyaránt. A szerző azonban óva int minden egyoldalúságtól, mely a gabonamagtárak használatának teljes mellőzéséből nálunk is, mint az Egyesült-Államokban, tényleg bekövetkezett. bizonyos tekintetben, az érdekelt közraktári üzletek összeheszlése révén, káros hatást vonhatna maga után. A szerző meg-

győződése szerint ugyanis a forgalmi góczpontokon keletkező közraktárak csak üzleti jelleggel bírhatnak. A két rendbeli közraktárak azután kapcsolatba lépnének egymással.

E munka figyelemreméltó irodalmi és gyakorlati tájékozottságról és miként az áralakulás elemzése is tanúsítja, kiváló nemzetgazdai érzékről tesz bizonyosságot.

Nyelvezete világos, gördülékeny, szabatos és magyar. Tárgyatól nem tér el, minden feleslegest kerül s az említett jogi és hitelügyi bővebb fejtegetés kivételével semmiről sem feledkezik meg. A műszaki szempontok közül a szükségeseket szintén érinti. Szóval hiányai daczára, melyek különben, habár magukban fontos, de kevésbé kétes részletekre vonatkoznak, e pályamunka egészben véve alkalmas a felvetett nagy fontosságú kérdés tisztázását előmozdítani. Ezen kívül irodalmi színvonalon is áll, ez okból azt hiszem, hogy a Dóra-díj szabályai által követelt általános tudományos értéket nem lehet tőle megtagadni, minélfogva bátor vagyok javasolni, hogy ezen műnek a pályadíj adassék ki.

Budapest, 1901. jan. 5-én.

Gaal Jenő,

m. tud. akadémiai levelező tag.

B)

A Dóra-pályázat tétele ezúttal a következő volt: „Fejtessék ki a közraktári intézmény jelentősége a magyar mezőgazdaság szempontjából. A közraktárak szövetkezeti vagy mely más alapon létesíthetők legcélszerűbben, s milyen rendszer szerint kezeltessenek“.

A pályázatra négy munka érkezett.

Az I. számú mű, mely füzve, negyedrért 35 lapnál többre nem rüg, a közraktárak multjának hevenyészett vázolása után felsorolja a hazai ilyenmű vállalatokat, statisztikát ad a budapesti és fiumei közraktárakról, közli az előbbieket díjszabását, mit túl magasnak tart. Azután röviden, bár elég gyakorlati érzéssel fejtegeti a gabonarak-tárak előnyeit úgy a mezőgazdák, mint a kereskedelem szempontjából, bevonva még a rosták és konkolyválasztók statisztikáját is, hogy a magyar gazdák egyik nagy mulasztását: a gabonatisztítás elhanyagolását feltüntesse. Minden tüzetesb indokolás nélkül a szövetkezeti rendszert tartja gabonarak-tári hálózatunk kiépítésénél ajánlatosnak, az építési költség állami előlegezését, esetleg állami garancia mellett pénzügyintézetektől való felvételét kívánja, hogy az egész országos hálózat egyszerre működésbe léphessen. A közraktárak kezeléséről szóló rövid fejezet csak a legnagyobb általánosságokban mozog, a mag-tárak technikáját érintve néhány megjegyzésével.

Mint a tartalom vázolása mutatja, a munka, melynek jellegje: „A közraktárak megkönnyítik a gabonakezelést és értékesítést“, nem haladja túl egy nagyobb hírlapi cikk kereteit. Bár gyakorlati emberre vall, a ki intézményeinket és viszonyainkat ismeri, még sem meríti

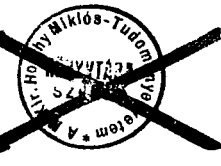
ki a feladatnak gyakorlati oldalait és sokkal aphoristikusabb, phrasi-sokkal bővelkedőbb, hogysem az általánosságokon túl bírna menni. A külföldi viszonyokról és az intézmény fejlődéséről való megemlékezés kritikán alul áll; a Közgazdasági Ismeretek Tárának a közraktárakról szóló cikkében (mely Miklós Ödön tollából folyt), hasonlíthatatlanul jobb anyagot találhatott volna, mint a melyet feltálal. Írásmódja pongyola, sokszor hibás; irodalmi forrásokat nem említ a szerző.

A II. számú pályamű, „Warrant“ jeligével. kisebb alakban. mint előzője, 93 írott lapra terjedő kötet. Kezdi a hitel intézményeinek magasztalásán, azok utolsó láncza gyanánt tekintve a közraktári áruhitelt. Ismerteti a közraktár három irányú szerepét, a raktári, az áruátruházási és áruhitelezési feladatait s azon előnyöket, melyek e czímeken termelőre és kereskedőre háramlanak. Behatóan csak az áruhitelezéssel foglalkozik, a warrant kifejlődését és jogállását. annak leszámítolását s különösen azt a kérdést szelöztetve, hogy a nagy jegybankok foglalkozhatnak-e és minő óvrendszabályok mellett foglalkozhatnak ez üzletággal? Idézi a Francia Bank s az Osztrák-magyar Bank warrant-leszámitolási szabályait s az utóbbinak ez irányú forgalmát is feltünteti. A magyar viszonyokkal tulajdonkép csak az utolsó „A közraktári ügy Magyarországon“ című fejezetben ismertet meg bennünket, de ott is csak a létezőnek statisztikáját adja, beérve a budapesti közraktárak fejlődésének vázolásával s a jövőt illetőleg csak egész általánosságban hangoztatja a közraktárak szaporítását.

E mű írója a közgazdasági s nevezetesen a bankkérdésekben bizonyos jártasságot árul ugyan el s a közraktárak jogi szabályozását is — helyesen — bevonja a tárgyalás körébe, de abban a sarkalatos hibában szenved, hogy a pályakérdést nem fogta fel jól, vagy tán el sem olvasta. Az egyenesen gyakorlati feladat megoldását, melyet a tétel magában foglal, meg sem kísérlte. A magyar mezőgazdaságról csak annyit mond, hogy tökeszegénysége miatt volna mezőgazdasági raktárakra utalva, de már arról, hogy ezeket minő alapon kelljen létesíteni, s hogy a pályatételben egyenesen felvetett szövetkezeti rendszertől mit várhatni, egy szóval sem emlékezik meg. Ezt annyival inkább sajnálhatni, mert fejtegetései világosak, könnyen érthetők és írásmódja is jó színvonalon áll.

A III. számú pályamű, melynek jelígeje: „In magnis et voluisse sat est“, csak 25 füzött nyolczadrét lapból áll s úgyszólván csak a közraktár szerepének vázolásával s a budapesti és fiúmei közraktárak ismertetésével foglalkozik. Gyakorlati javaslata mindössze az, hogy a gazdák csináljanak legalább egy közraktárt Temesváron vagy Szege-den a Balkán-félszigetre irányulható (?) export számára és pedig szövetkezeti alapon.

A füzet oly csekélyke tartalommal bír, hogy még sokkal jobb stílus esetén sem volna számbavehető.

A IV. számú pályamunka, melynek jeligéje „Gazdasági intézmények értékének a siker a próbája“, kötve, írógéppel írva, 83 negyed-rét lapra terjed.

Első fejezetében nagy statisztikai anyagot hord össze a világ gabonatermelésének alakulásáról az utolsó évtizedekben, egyes adatokat közöl a szállítás olcsóbbodásáról és jelzi, hogy az adott viszonyok közt gazdáink a gabonatermelésre levén utalva, a nyomott árak s inkább növekedő költségek mellett csak az értékesítés terén takaríthatnak meg jelentékenyebb tételeket, különösen a közvetítő kereskedelem kiszorítása s a közraktári intézmény kihasználása útján. A következő történeti visszapillantásban helyesen választja szét a szerző az inség esetére berendezett hatósági raktárakat a kereskedelmi célokra szolgáló újabb közraktáraktól s tüzetesen tárgyalja a mezőgazdaság közvetlen érdekeit képviselő amerikai, orosz, romániai és német közraktárrendszereket, illetőleg rendszertervezeteket. Majd a közraktári intézmény jelentőségét a magyar mezőgazdák szempontjából taglalva, különbséget tesz a nagy- és kisczorda viszonyai és érdekei közt s igen tüzetes javaslatokat tesz a magyar közraktárhálózat berendezésére. Falusi közraktárakat kíván szövetkezeti alapon. az 1898. évi XXIII. t.-cz. által szervezett hitelszövetkezetek bevonásával olykép, hogy e szövetkezetek adnának hitelt a beraktárolt gabonára. E szövetkezetek a beszállított árut lehetőleg egyenlősítve és piaczképessé téve, folytatólagosan waggononként eladnák s az elért átlagos ár alapján fizetnék ki a tagokat. A gabonaértékesítésnek e határon kívül eső feladatait már a nagykereskedelemre bízna szerző, mely így a közvetítéstől megszabadulva, a szövetkezeti raktárak gyűjtőhelyeiül kereskedelmi nagy közraktárakat tarthatna fenn s azok segítségével biztosítaná az ország termelésének legkedvezőbb értékesítését s egyúttal lehetővé tenné olcsó külföldi tőkék beáramlását. Végül néhány szóval megemlékezve a kezelés, a mint ő mondja, — helyesebben az építés — technikájáról, figyelmeztet arra, hogy hagyományainkat őrizzük meg s erősen központosított szervezetet a közraktárak terén ne teremtsünk. mert az az Amerikai Egyesült-Államokban tapasztalt monopoliumra vezethetne épp a gazdák rovására.

A dolgozat el van látva a források idézetével, írásmódja világos, keresetlen, magyaros.

Mielőtt a pályadíj kiadásának kérdésére térnék át, alkalmoszerűnek találok egy elvi jelentőségű kérdés felvetését.

Tudományos Akadémiánk ügyrendje (1892. évi kiadás) 146. §-ában így rendelkezik:

„A pályamű idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva és kötve legyen.“

Ugyanott a 149. §. szerint „Bármely, ha csak formai szabálynak is elhanyagolása elejti a pályázót a jutalomtól.“

Ügyrendünk e rendelkezései benfoglaltatnak azon pályázási

szabályokban is, a melyek az idei jutalomtételek kihirdetéséhez csatoltattak (Akadémiai Értesítő, 125. f. 1900. május. 288. l.).

A tárgyaltam pályaművek közül az alaki kellékeknek csak egyetlenegy felel meg, a II. számú, mely kézirat és kötve van. Az I. és III. sz. csak fűzve, a IV. számú pedig gépirással készült.

Kérdés már most az, hogy szorosan meg kell-e tartani Akadémiánk ügyrendjének fenti pontjait s hogy azok megtartására ügyelni a bíráló vagy intézetünk főtitkára, illetve osztálytitkárai hivatvák-e?

Részemről az adott esetben abból indulok ki, hogy a tárgyaltam pályaművek bírálat végett történt kiadása annak jele, hogy intézetünk vezető egyéniségei az ügyrend alaki rendelkezéseit elévülteknek, túlszigorúaknak találják. A gépirás kizárását egyébiránt magam is feltétlenül elítélném, miután az Ügyrend 146. §-a kéziratot csak azért említ kizárólag, mert a gépirás régebben ismeretlen volt. holott azzal a szakasz czélja. az írás felismerhetlensége. bizonynyal biztosítva van.

Kíváncosnak tartom az ügy tisztázását, de esetemben mind a négy — bár nagyobbbrészt alaki kifogások alá eső — művet pályázónak tekintem.

A jutalom odaitélésénél a III. sz. munka tartalomszegénységénél és írásmódjánál fogva, a II. sz. pályamű pedig azért nem jöhet tekintetbe, mert nem a feltett pályakérdésre vonatkozik. bár magában véve alapos, jó munka.

Az I. sz. pályamű írójától a szorgalmat és szakszerűséget nem lehet elvitatni és a szövetkezeti eszme következetes, a csúcsig terjedő kiépítésével, mit irányelvül tűz ki. csak rokonszenvezni lehet. De munkájának rövidege s fentebb felsorolt nagy hibái nem ajánlják a jutalmazásra. Ellenben a IV. sz. pályamű, melynek jellegje: „Gazdasági intézmények értékének a siker a próbája“, az egyenesen gyakorlati czélú pályakérdést nagy gyakorlati érzékkel. a legújabb külföldi tapasztalatok, tervezetek és törvényhozási reformok bevonásával, de egyúttal hazai viszonyaink alapos ismeretével oldja meg. Bár e megoldást nem tartom tökéletesnek s nevezetesen nem értek egyet azzal, hogy a szövetkezeti alapot csak a községi raktárakra kellene alkalmazni s annak felebbmenő kiépítéséről lemondani: e munkát a Dóra-pályadíjjal való jutalmazásra ajánlom, mint olyat. mely a pályázati feltételeknek teljesen megfelel.

Kassán, 1900. december 6.

Ráth Zoltán,
lev. t.

II.

Jelentés a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesülettől Fáy András nevére tett alapítványból hirdetett pályázatról.

A M. Tud. Akadémia III. osztálya 1900. okt. 22-én hozott határozatával a tisztelettel alólírottakat bízta meg a véleményadással az említett pályázat dologában. Az osztály titkári hivatala egy pályaművet

küldött át hozzánk. Jeligéje: „Tengerre Magyar.“ A pályakérdés a következő:

„Fejtsessék ki, mily szerepe van a vízi utaknak a közlekedő eszközök sorában, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Mely körülmények okozzák, hogy hajózásunk fejlődése nem tart lépést vasúti forgalmunkkal, és mily intézkedések volnának teendők a fennforgó akadályok elhárítására, és a közúti-, vasúti- és vízi közlekedés között való helyes arány létesítésére.

Mely újabb vízi úttal és forgalmi berendezésekkel kellene kiegészíteni hajózható folyóinkat és csatornáinkat, hogy a vízi közlekedés oly szerves hálózatának birtokába jussunk, a mely hazánk mind bel-, mind külföldi kereskedelmi érdekeit a leghathatósabban szolgálhatná.

Mily hatással volna közgazdaságunkra, ha rajtunk kívül álló tényezők forgalmi érdekeinket érintő új vízi utakat nyitnának meg. (Duna-Rajna; Duna-Elba; Duna-Odera; orosz csatornázás), mennyiben volna lehetséges ez alkotásokra befolyást gyakorolnunk és milyen gazdasági-, politikai- és technikai intézkedések szükségesek a netalán keletkező károsodás ellensúlyozására, illetőleg a kínálózó előnyök felhasználására.

A 3000 frtot tevő jutalom a pályázat föltételei szerint „csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni és három nyomtatott példányát a Pesti hazai első tak. pénzt.-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.“

A föladatnak, melylyel a mélyen tisztelt Akadémia III. osztálya bennünket megbizni méltóztatott, úgy vélünk legjobban megfelelni, ha részletesebb kivonatban ismertetjük meg mindenekelőtt, javaslatunk megokolására, a pályamű tartalmát és irányát.

A mű a bevezetésen kívül három részből áll és nyomtatva mintegy 5½--6 ívre fogna terjedhetni.

A bevezetésben (1—19. old.) élénk színekkel ecseteli a szerző, hogy hajózásunk érdekében az utóbbi évtizedek folyamán, a vasúti és az árvízvédelmi nagy építkezések következtében nagyon kevés történt, és hogy ennek következtében a vízi forgalom nemesak hogy nem emelkedett, de ellenkezőleg, csökkent. Híbáztatja, hogy a társadalom még most sem ébred a hajózás fontosságának tudatára. De hibáztatja az állami intézkedéseket is: a vasúti tarifa-politikát; a Duna-gőzhajózási társulat uralmát; a szükséges törvényes intézkedések hiányát, s azt, hogy a Magyar Folyam- és tengerhajózási társaság a Dunagőzhajózási társaság uralma alatt szerveztetett. A Vaskapu szabályozása dolgában oda nyilatkozik, hogy szükséges volt ugyan, de nem sürgős

A mű I-ső részében a hajózás történetéből említ föl egyet mást (20—39. old.) s folytatólag előbb a magyar, ezután az ausztriai hajózás jelen állapotát ismerteti meg. (40—80. old.) Kifejti hajóútaink elvi fogyatkozásait: hogy főfolyónkon, a Dunán is, a szállítás lefelé csekély, fölfelé pedig az őszi hónapokra összpontosul, midőn a víz mélysége nem elégséges. Fölhozza, hogy a dévény-gönyői szakaszon s a középső Dunán még most is nagyok időnként a hajózási akadályok; hogy a Tiszán csekély a forgalom, mert nyugat felé irányul s nem követheti a folyó irányát; hogy még csekélyebb a hajózás a Körösön, Maroson, Dráván, Száván, részben rendezetlenségük, részben a kapcsolkozások hiánya miatt. Hajócsatornáinkra nézve főlemlíti szerző, hogy a Ferencz-csatorna átmeneti forgalmat azért nem közvetít, mert nem eléggé rövidíti meg az útát Budapest felé, és hogy a Bega-csatorna teljesen el van hanyagolva

Az osztrák hajózásra térve, miután annak hiányait megismertette, szól az újabban az osztrák parlamenti körökben is élénk érdeklődést keltő Duna-Elba vagy Duna-Odera csatorna-tervről, és megemlíti az időnként szintén fölmerülő bécs-trieszti csatornaterv kivételének nehézségeit. a távolabb jövőben esetleg szóba jöhető budapest-fiumei csatornával szemben.

A pályamű II-ik részének első felében a magyar hajózás történelmével foglalkozik szerző. (80—99. old.) Itt főlemlíti, a régibb idők hajózása és a gőzhajók fölfedezésének jelzése után, a legelső magyar hajótársulat megalakulását 1794-ben; az osztr. szab. dunai gőzhajótársaság megalakulását 1831-ben, az alkotmány visszaszerzése után keletkezett magyar hajózási vállalatok sikertelen versenyét az idegen befolyás alatt levő hatalmas társulat ellen; és történelmi fejtegetéseit hajózásunk sajnálatos elmaradottságának konstatálásával fejezi be.

A pályamű e részének második szakaszában azt a káros befolyást elemzi szerző, melyet nálunk a vasutak egyoldalú támogatása a hajózásra gyakorol. Fölhozza, hogy másutt már régebben belátták, hogy a kétféle közlekedési intézmény egymás kiegészítésére s nem az egymás ellen való versenyzésre van hivatva. Fölhozza, mily áldozatokat hoztak a múlt század utolsó évtizedei folyamán Franciaországban s részben Németországban is a hajózás érdekében, míg nálunk a hajóforgalom ügye még jelenleg is el van hanyagolva.

Szerző a pangást legnagyobbbrészt vasutaink versenyének tulajdonítja, noha másfelől azt is fölhozza, — hogy nevezetesen főfolyónkon, a Dunán is, a mint már megelőzőleg is jelezte, a hajózás azért küzd nagy nehézségekkel, mert lefelé szállítandó tömeg-árúk jelenleg még alig vannak, a fölfelé szállítandók pedig túlnyomólag mezőgazdasági terményekből állanak, melyek szállítása jó termésű esztendőkre s ekkor kevés hétre szorul össze, minthogy a gabonának gyorsan a piacra kell jutnia.

A pályamű III-ik részében az újabb német és orosz csatorna-terveket méltatja szerző, a mi hajózásunk érdekeire való tekintettel. (121—160. old.) Oda nyilatkozik, hogy a Duna-Elba, vagy Duna-Odera csatorna kiépítése nélkül alig fejlődhetik ki nagyobb forgalom a Dunán. Fölhozza, hogy a román, bolgár és szerb gabona már jelenleg is a fekete-tengeri kerülő úton jut Német- és Angolországba, sőt hogy Budepestről is olcsóbb lenne a szállítás Angliába, vagy Hamburgba a Szulinán és a Fekete-tengeren át, mint Fiuménak, vagy a Dunán fölfelé. Noha az, hogy a közlekedés a Duna-Majna csatornán évtizedek óta csekély, a csatornák befolyásának túlbecsülése ellen szól, szerző mégis úgy reméli, hogy az említett csatornák megépítése lényegesen lendítene a dunai hajózáson.

Folytatólag megismerteti szerző az orosz hajózás előnyös állapotát, s a riga-chersoni órlási csatorna tervére térve, arra következtet, hogy ha e csatorna kiépítették, vagy mi is fölhasználhatnók e hajóutat Angolország felé, vagy a szulina-, fekete-tengeri- és a Fiumén át vezető tengeri út között kellene választanunk.

A IV-ik részben (161 - 249. old.) végre földadatainkra tér pályázó s 10 lapra terjedő bevezető megjegyzések után az 1-ső szakaszban a természetes; 2-ikban a mesterséges víziútainkról; 3-ikban az állami teendőkről; 4-ikben a társadalom földadatairól; 5-ikben az ajánlott intézkedések sorrendjéről szól.

Érveléseiben a Duna hajózhatóvá tételének már előbb is említett befejezésén kívül, sürgeti a tiszai hajózás fejlesztését, — s ezzel kapcsolatosan a duna-tiszai összekötő csatorna építését; folytatólag sürgősnek mondja az elhanyagolt Bega-csatorna helyreállítását; a Ferencz-csatorna sztapár-újvidéki elágazása zsilipeinek átalakítását, akképpen, hogy a dunai hajók is közlekedhessenek rajtuk; a vukovársamaci hajócsatorna építését; a Száva szabályozását Šamactól a Kulpa torkolatáig és a Kulpáét, innen Károlyvárosig; továbbá a Dráva szabályozásának befejezését. Második sorban javasolja szerző kisebb folyóink hajózhatóvá tételét az érdekeltségek által, esetleg állami segélylyel; másfelől pedig — a távolabb jövő esetleges feladata gyanánt — a tokaj—debreczen—arad—temesvári; a Balatont a Murán át a Drávával összekötő, és az építendő duna—tiszait a Ferencz-csatornával összekötő hajócsatorna építését; végre a nagy költségek daczára, esetleg a károlyváros—fiumei és — a Duna-Elba vagy Duna-Odera csatorna végleges megghiúsulása esetén — a Vág-Odera csatornát.

Ajánlja továbbá az alább azonnal felsorolandó, részben már előbb is jelzett adminisztratív intézkedéseket.

A Budapesten tervezett kereskedelmi kikötőből szerző elégségesnek vélné egyelőre csak a medenceze kiépítését, a költséges berendezéseket későbbre halasztva. Megemlíti továbbá szerző a Pozsonyban építésben levő kikötőt s a teendő tapasztalatától véli

függővé tenni, építtessenek-e másutt is kikötők és ha igen, állami költségen-e, vagy csak állami segélylyel. A több helyen létesített téli menhelyekről egészben helyeslőleg szól, de kifogásolja, hogy nem használhatók egyidejűleg hajórakodásra is.

A pályamű utolsó szakaszában a tőle ajánlott s megelőzőkben kivonatossan már megismertetett teendők sorrendjéről szólva, az első csoportba azokat az épp jelzett adminisztratív intézkedéseket sorolja szerző, melyek azonnal életbe léptethetők: a vízi szállítás adójának és a vasuti verseny-tarifáknak megszüntetését; a tömegárúknak a vízi- és vasutak között való megosztását, és azt, hogy mentessék föl a hajóépítés azon teher alól, melyet a külföldről behozott vasalkatrészek megadóztatása ró rája. Pályázó nézete szerint már ezen intézkedések életbeléptetésének befolyása is igen rövid idő után észlelhető lenne.

A sürgős, szintén könnyen életbe léptethető adminisztratív és törvényhozási intézkedések közé számítja továbbá a szerző a hajózási jog szabályosását; a hajózási rendszet szervezését; a hajóknak a szomszédos államokban is elismert szabályok szerint való közbözését; hajó-lajstromok behozatalát; a hajóépítésnek és egyes hajójáratoknak segélyezését; hajózási szakoktatás szervezését; a hajósok szolgálati viszonyainak szabályozását; hajósnegyed-intézet szervezését és a kisajátítási s az út-törvények módosítását, a hajócsatornák és másfelől a kikötőkhöz vezető utak építésének megkönnyítésére való tekintettel.

A teendők e csoportjába sorolja végre a pályázó annak az elrendelését, hogy a hajózási és a vízépítési ügyek jövőre megint ugyanegy minisztériumban központosítsanak.

A folyamszabályozások terén a legsürgősebbnek a Duna szabályozása sorrendjének megváltoztatását emeli ki szerző akképpen, hogy mindenek előtt valamennyi gázló szabályoztassék egyszerre, mi semmi még meg nem szavazott költséget sem okozna.

A többi, előbb felsorolt építkezés közül igen sürgősnek véli a duna—tiszai s a vukovár—šamaci csatornának, továbbá a budapesti kereskedelmi kikötőnek imént jelzett részben való építését; a Marosnak, másfelől a Dráva- és Kulpának fönnemlített szabályozását, végre még a Vág hajózhatóvá tételét a felsővidék érdekében és a Vág-Odera csatorna esetleges létesülésére való tekintettel.

Mindez építkezések pályázó szerint 10 évre osztandók el. A költséget szerző, a nélkül, hogy számításokba bocsátkoznék, mintegy 200 millió koronára; e munkák kiegészítésének és fenntartásának költségeit közel ugyanannyira teszi, úgy hogy az összes kiadás a fenntartási költségek hozzászámításával, a legközelebbi két évtized folyamán közel egy fél milliárd koronát fognának tehetni.

Mélyen tisztelt Akadémia! Szükségesnek véltük, a mint már előre megjegyeztük, a megelőzőkben részletesebben megismertetni a

pályamunka tartalmát, hogy kiki magának képezhessen — a mennyire lehetséges — véleményt a mű tartalmáról, irányáról és legalább részben, értékéről is.

Úgy véljük, hogy ezélunkat el is értük, és hogy a következők a megelőzőkben foglalt ismertetésből önként folynak.

A mint ugyanis az előre becsátottakból kiténik, a mű szakértelemmel s igen megkapóan van megírva. És néha a hajózás fejlesztése iránt táplált lelkesedése a szerzőt javaslatok egy részében nagyon is messze ragadta; a hajózás ügye körül elkövetett mulasztásaink és hibáink fölött pedig túlszigorú ítéletet mondott vele; a pályamű mégis kétségkívül sok figyelemreméltót tartalmaz.

Jelenlegi alakjában is — noha így inkább jól megírt röpirat, mint tudományos munka — nagyon alkalmas széles köröknek a hajózás irányában való érdeklődését fölkelteni, és közzététele ez okból, valamely formában, kívánatos.

Mert alig hihető, mily nagy mértékű és mily általánosan elterjedt a nagyközönség apathája, hogy ne mondjuk, ellenszenve a hajózás intézményével szemben.

Így az illetékes körökben általánosan ismert tény, hogy a városok, ha valami helyiérdekű vasútról van szó, maguk is tetemes összegekkel járulnak létesítéséhez. De ha kikötő építését tervezik valami hajó-vállalat: ők követelnek a vállalatától áldozatokat.

Igen jellemző továbbá arra nézve, hogy mennyire terjed ki a jelzett közömbösség még a törvényhozási körökre is, a pályázótól is jelzett az a tény, hogy az út-törvényben, mely a pályaházokhoz vezető utakról igen is gondoskodik, hasonló intézkedés a hajóállomások útjaira nézve teljesen hiányzik.

Midőn a pályamű ez előnyeit készségesen elismerjük, másfelől igen sajnósak kell azonban jelezniünk, hogy a szerző a mű egyes problémáiba nem hatol mélyebben. Se terveket, se legalább általános költségvetéseket, se jövedelmezőségi vagy egyéb számításokat nem terjeszt elő, melyekkel javaslatának keresztülvihetőségét és megokoltságát támogatná. Más nemzetek tapasztalait sem elemzi. Nem kutatja hajózásuk sikereinek tényezőit, s máskülönbben sem értékesíti a nemzetközi szakirodalom anyagát.

Sajnálattunkra, ezek miatt nem hozhatjuk javaslatba, hogy a műnek a pályadíj odaítéltesse.

A pályázati föltételek ugyanis, a mint bevezetőleg volt szerencsénk megemlíteni, határozottan kikötik, hogy a jutalom „csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudománynak hasznos szolgálatot tesz.”

E föltételnek pedig a pályamű, népszerűen tartott és általánosságban mozgó fejtegetéseivel, nem felel meg.

Van szerencsénk ez okból indítványozni, hogy a mélyen tisztelt Akadémia a pályadíjat ne ítélje oda a mű szerzőjének; a

továbbiakra nézve pedig az ügyrend 113. §-a szerint méltóztassék intézkedni.

Budapesten, 1901. április hó.

Kherndl Antal,
Lipthay Sándor,
r. tagok.

III.

Az Akadémiák Szövetségének határozata a nyomtatványok, kéziratok stb. kikölesönzése tárgyában.

A Szövetséges Akadémiák kormányaikra oly irányban érvényesítik befolyásukat, hogy az Akadémiák könyvtárainak és a többi, az egyes kormányoktól saját államuk részéről kijelölt nyilvános könyvtáraknak (levéltáraknak) közvetlenül meg fognak küldetni mindazon nyomtatványok, kéziratok és irományok, a melyek nyomás okokból (milyenek: pótolhatatlan műbecs, nagyság, alak, külső terjedelem, állapot, kéziratoknál a tartalom, külön szabályok) ki nem kölesönözhetők,

Egyelőre a következő feltételek állapítottak meg:

1. a kikölesönző intézet minden egyes esetben írásban kötelezi magát, hogy a megküldött nyomtatványokat stb. szabályszerűen és tűzmentesen megőrzi ;

2. hogy minden kárt és esetleges veszteséget a kikölesönző könyvtár (levéltár) a megállapított összeg erejéig megtérít; ez összeg a körülmények szerint meghaladhatja a postahivatalnál (vagy más biztosító-intézetnél tett) értékbevallást;

3. hogy a leggondosabb s a megküldésnek egészen megfelelő csomagolásra és visszaküldésre vállalkozik, s a küldeményt a postahivatalnál (vagy valamely biztosító-intézetnél) a kikötött biztosítási összeg erejéig biztosítja és egyszersmind kötelezi magát, hogy a kikölesönző könyvtártól (levéltártól) megszabott idő alatt visszaküldi s a szállítási, valamint biztosítási díjakat megfizeti.

Óhajtható volna a szállítás megkönnyebbítése és biztossága érdekében az illető kormányoknál lépéseket tenni, hogy az efféle küldemények vámmentességben részesüljenek, mint a hogy ilyen kedvezményt a németalföldi kormány már is engedélyezett.

Fenttartatik, hogy olyan intézetekkel szemben, melyeknél a fentebbi megállapodások keresztülvitele nehézségekkel volna összekötve, kivételes határozmányok állapíttassanak meg. (L. 396. l.)

Hibaigazítás.

A 264. lapon felülről a 6. sorban : „ma már csak annyit tudunk, hogy az 24 vagy 27 hüvelykből állott“ ekként igazítandó ki : „....annyit tudunk, hogy 4000 rőfből, rőfe pedig 24 vagy 27 hüvelykből állott“ stb.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Szeptember 15.

9. FÜZET.

Árpádházi boldog Margit állítólagos házi oltárkája.

(Részlet *Czobor Béla* rt. 1901. április 15-én tartott székfoglalójából.)

Nem csupán a szokásnak hódolok, hanem őszintén érzett hálámnak is kifejezést kívánok adni, a mikor a Tekintetes Akadémia kitüntető figyelemért, melylyel csekélységemet rendes tagjai közé megválasztani méltóztatott, legmélyebb köszönetet mondok.

Székfoglaló értekezésem tárgyául Árpádházi boldog Margit állítólagos házi oltárkáját választottam, melyről mult évi június hó 11-ikén tartott osztályülésünkön élő szóval szerencsém volt rövid jelentést tenni.¹

Említettem, hogy e nagybecsű ötvösmű 1866-ban vándorolt ki a külföldre s legújabban, 34 év után, a párisi nemzetközi kiállításon került ismét a nyilvánosság elé, a mikor Akadémiánk igazgató-tagja, *Széchenyi Béla gróf* összeköttetései révén azt a magyar történeti kiállítás tartamára jelenlegi tulajdonosától, *Rothschild N.* bárótól megszerezte. Itt volt alkalmam behatóan tanulmányozni és tüzetesen leírni.

A történelmi csoport bizottsága lefényképeztette ezen ötvösművet, nyitott és zárt alakjában, négy felvételen. Az eredetinek beható tanulmányozásakor reá jöttem, hogy a zománczos képek közül több föl van cserélve. Ily állapotban ábrázolják oltárkánkat a most említett fényképi felvételek is.²

Figyelmeztettem erre a körülményre *Forster Gyulá-t*, Akadémiánk t. tagját, a ki Párisban tartózkodása alatt közbenjárt, hogy a felcserélt képek — útmutatásom szerint — eredeti helyeikre visszahelyeztessenek. Ő újból felvétette *D. Freuler* párisi fényképész által nyitott helyzetben, elülről és hátulról nézve. Egyúttal intézkedett a fényképi felvételek színezett példányainak elkészítéséről is, melynek költségeit az

¹ Akadémiai Értesítő, 127. füzet 1900. július. 390. lap.

² E fényképek *Szalay Imre* ajándékából, a M. N. Múzeum régiség-tárában vannak letéve.

oltárka jelenlegi tulajdonosa, *Rothschild N.* báró fedezte s a két színezett lapot az Orsz. Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta.

Házi oltárkánkat *Rómer Flóris* ismertette legelőször szak-szerűen a bécsi cs. k. központi bizottság (Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) felszólítására annak folyóiratában,¹ a bécsi cs. kir. udvari államnyomdában *Jobst* által készített körrajzú tábla kíséretében; majd Akadémiánk 1867. évi febr. hó 18-ikán tartott ülésében terjedelmesebb értekezést olvasott fel róla „Sz. Margit házi oltára“ czímmel, mely az „Archaeologiai Közlemények“-ben ugyanazon rajzzal együtt napvilágot is látott.²

Előre kell bocsátanom azon fontos *körülményt*, a mit *Rómer* nemcsak hogy el nem hallgat, de arról lelkiismeretesen be is számol, hogy ő ezen műtárgyat nem az eredeti után írta le. „Nagyon sajnálom, — így panaszkodik — hogy ezen műkincsnek eredeti után való leírását nem eszközölhettem, hanem az elavult, sok helyen hibás, leírásokat kellett ezen értekezésemnél követni, minthogy az oltárka jelen birtokosától, gróf Batthyányi Arthur úrtól sem a m. tud. Akadémia mltságos Elnökének, sem egy más, különben nagybefolyású főúrnak közbenjárása által, nem tudtam megnyerni azon engedélyt, hogy e díszes, maga nemében ritka és nagyértékű remeket, melyet még egy-két év előtt a rakicsáni kastélyban Henszlmann barátommal láttam, hacsak néhány óranegyedre megtekinthessem és leírhaszam. Megfoghatatlan, de igaz!“³ Még vissza fogok térni *Rómer* e panaszára; most csak annak konstatálására idéztem, hogy *Rómer* előtt a *Jobst*-féle körrajzon kívül, a szerinte is „elavult, sok helyen hibás“ leírások és rajzok állottak, a mikor házi oltárkánkat ismertette.

Rómer tévedett, a mikor a *Jobst* által készült rajzról azt mondotta, hogy az „az eredetinek szépségét *meglepő hűséggel* visszatükröző kömötszet“,⁴ mert nem volt módjában összehasonlítani ezen rajzot az eredeti emlékekkel.

Ma, a mikor legalább az eredetiről felvett fényképet egybevetethetjük a körrajzzal, nem nehéz konstatálni a *Jobst*-féle rajz gyarlóságait, melyek éppen a jellemző stilbeli részletek hűtlen ábrázolásában nyilvánulnak úgy, hogy e rajzot csak az összbenyomás szempontjából lehet — jobb hiányában — hasznavehetőnek mondani.

Nem csoda tehát, ha *Rómer* vizsgálódásai közben, az eredeti műtárgyat nélkülözni lévén kénytelen, az emlék kormeg-

¹ Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XII. köt. 133—145. lap. „Der Hausaltar der seligen Margaretha, Tochter Königs Béla des IV.“ czim alatt.

² VII. köt. (Új folyam V. köt.) 19—42. lap.

³ Arch. Közlemények. VII. 25. lap.

⁴ U. o. 22. lap.

határozásának kérdésében a legújabb írók nyújtotta adatokra támaszkodva, hazafias lelkesedéssel karolta fel a késői hagyományt, mely ezen házi oltárkéhoz Árpádházi b. Margit nevét fűzte.

Pedig némi óvatosságra inthette volna őt a bécsi cs. k. központi bizottság olyképen formulázott kérése, hogy „az *ügynevezett* sz. Margit házi oltárát“ írja le és ismertesse.¹

Különben maga *Rómer Flóris* is bevallja, hogy azon két fontos kérdésre nézve, vajjon „lehet-e ezen ájtatossági készletet a XIII. század második felének, melyben a boldog szűz élt. tulajdonítani?“ továbbá: „ha ezen oltárka valóban annak a korszaknak műve, lehet-e azért a királyi szűz tulajdonának elismerni? kezdetben a *kerek tagadás* álláspontját“ foglalta el.²

Kutatásai és buvárlatai közben azután annyira belemerült felállított kedvencz tételeibe, hogy — mint maga mondja — „az eredmény az első kérdésre igenlőleg ütött ki, a másodikra nézve csak a *valószínűség ködképeig*“ érhetett.³ értekezése vége felé, a késői, 1656-ból származó leltár egymagában véve egészen világos, de ellentétes adatát már úgy értelmezi, miszerint „*kétségtelenné* teszi, hogy itt *egyedül* a mi oltárkánkat lehet érteni.“⁴

Nézzük már most, hogy *Rómer* mire alapította ezen állításait?

A mit magának a házi oltárkának jellegéből következtetett, arra súlyt nem helyezhetünk, már csak azon egyszerű okból sem, hogy az eredeti műemléket nem volt alkalma beható vizsgálat tárgyává tenni.

Ő — mint már az imént említettem — kénytelen volt megbizhatatlan, hibás leírás és tökéletlen rajz után indulni, a minék azután az lőn következménye, hogy a kérdéses műtárgy jellegét nem foghatta fel, a kor meghatározására fontos részleteit nem érthette meg, más szóval, nem ismervén elég alaposan a tárgyat, nem volt azon helyzetben, hogy határozott véleményt mondhatott volna. És mégis hova lyukad ki vizsgálódásainak eredménye? Igaz ugyan, — ezek a szavai — hogy ki a kérdéses oltárkát műkedvelő szemmel tekinti, azt inkább a XIV-ik vagy XV-ik század szüleményének fogja tartani, és főleg Magyarországra nézve ezen nézet némi valószínűséggel is fog birni; de ki e remekművet tüzetesen vizsgálja, építészeti, szobrászati és festészeti művészetét szigorúbb bírálat alá veszi, meg fog győződni arról, hogy ha ezen mű, mint fel kell tennünk, zománczai miatt Olaszországban, a Rajna vidékén, vagy Franciaországban készült, nemcsak *hoggy semmit nem tartalmaz*, mi azon

¹ Arch. Közlemények. VII. 20. lap

² U. o. 30. lap.

³ U. o.

⁴ U. o. 37. lap

kor, t. i. a XIII-ik század utolsó tizedeivel ellenkeznék, hanem inkább hasonló több olyan műhöz, melyet a feltételezett időben külföldön készültnek tartatnak azon országok szaktudósai is.¹

A külföldi analógiák után kutatva, érdekes anyagot gyűjtött össze *Rómer* értekezésében, különösen a régi inventariumok adataiból, csakhogy ezek kora, javarészen nem volt a leírások alapján konstatálható. Így pl. a bourgeois-i Sainte-Chapelle 1405-ben szerkesztett inventariumában a 8. szám alatt előfordul egy, a mi házi oltárkánkhoz hasonló ötvöstárgy aranyozott ezüstműből, melynek szárnyain zománczképek említettnek, csakhogy a készítés korának megjelölése nélkül. *Rómer*nek azon hozzá fűzött megjegyzése, hogy a XV. századi leltárban foglalt „kines többnyire a XIII. századból való“² nem nyújt bizonyosságot akkor, a mikor a tárgyat nem látta s így látatlan emléket hasonlít össze olyanal, a melyet szintén nem látott.

Ilyképen azután az eredmény nem lehetett több a következő mondatba foglaltnál: „Ámbár igaz, hogy azon számos reliquarium közt, melyek az archaeologiai munkálatokban előfordulnak, egyet sem találtam, mely a mienkhez egészen hasonló lenne, mégis vannak egyes művek, melyek ennek eszméjét magukba foglalják. Így II. Pascal pápa ezüstműből való aranyozott reliquariuma a XII. századból, mely szárnyas és lábán áll; egy másik a XIII. századból triptychon, azaz a középlap két fellap által zárható reliquaire“.³ Csakhogy e reliquariumok stílje nincsen megjelölve s így figyelembe vehető analógiáknak nem tekinthetők.

A mit *Rómer* a házi oltárka XIII. századi kormeghatározásának „első és legnehezebb akadálya“-ként jelöl meg, hogy *szárnyakkal* van ellátva, az tulajdonképen nem mondható nehézségnek. Nagyobb baj azonban — a zománczozott képek alakjainak jellemző rajzán kívül, a miről alább fogok szólni — az áttetsző zománcz (émail translucide) technikája, mely a XIII. században 1290 előtt egyáltalán nem fordul elő s a XIV. századi ötvösművészet egyik kiváló gyakorlata volt. Érezte ezt maga *Rómer*, mert értekezésében fölvetette, sőt a német szövegben *Falke* egyik megjegyzése alapján ezt *nyílt kérdésnek* hajlandó tekinteni, melyet egész bizonyossággal csak a jövőben lehet megoldani.⁴ A magyar tanulmányban azonban nem szól a nyílt kér-

¹ Arch. Közlemények. VII. 31—32. lap.

² U. o. 33. lap.

³ U. o.

⁴ Mittheilungen, XII. köt. 142. lap: Falke zwar sagt... „Eine gänzliche Umwandlung der Emailtechnik ging aller Wahrscheinlichkeit nach, von Italien aus, wo im XIV. Jahrhundert die neue Art Email translucide genannt entstanden zu sein scheint; aber nach obiger Stelle (*De Laborde*, Notice des émaux című munkájának 104—108.

désről, hanem helyette a házi oltárkán ábrázolt zenélő angyalok eszközeiről értekezik, melyek a kornak megfelelők. „Nem találtam képeinken hangszert, mely a XIII. század után használtatott volna, sőt mind a húros, mind a fuvolás, dobnemű és csengő szerek mind előfordulván sokkal régiebb időben is, ezen körülmenyt oltárunk ideje meghatározására igen alkalmasnak tartom“.¹ Rómer ezen okoskodása önmagában bírja gyengeségét. Ha nincsen a zeneeszközök között más, csak a XIII. században és azelőtt előforduló példányok, akkor miért nem helyezi ezek alapján az ötvösművet a XIII. század előtti korba s miért éppen — a mire neki van szüksége — a XIII. század második felébe? Más szóval, e zene-eszközök nemei nem alkalmasak a kormeghatározásra, mert azok a XII—XIV. században egyformán használatban voltak.

Következtetései által neki bátorodva, Rómer még tovább megy. Ugyanő, a ki értekezése elején a második kérdést illetőleg, hogy e házi oltárka valóban Árpádházi bold. Margité volt-e, „csak a valószínűség ködképeig érhetett“, így folytatja: „Hátra van, hogy még azt bebizonyítsam, hogy ezen oltárka valóban sz. Margité, IV. Béla királynak leányáé volt. Akármennyire forgattam a reánk maradt kútfőket, ezen műkinesnek egykorú hiteles nyomára nem akadhattam ugyan, hanem sz. Margit legkitünőbb kegyelettel viseltetett a szentképek és a szentek ereklyéi iránt, azt élete rajzának több helyéből lehet bebizonyítani“.²

Nyomban idézi is a magyar legenda azon adatát, a mikor bold. Margit egyik beteg sororhoz „hagya el hozni az eu aranybol chynalt tablayat, mely tablában vadnak nagy sok zenteknek ereklyeek, es az eleven zent kereztfa. Ez tablat zent Margyt azzon, mind eyel, mind nappal mykoron jmadkozyk vala, zemeynek eleutte tárgya vala“.³ Rómer Flóris ezen legendai adatban látja házi oltárkánk legelső megemlítését. „Nem tartjuk igen erőszakosnak — úgymond — a magyarázatot, ha az aranybol chynalt tablaya alatt, melyben nagy sok zenteknek ereklyeek es az eleven zent kereztfa valának, a kérdéses kis oltárral ugyanazonosítjuk“, majd mintegy megbánva merész állítását, menten hozzáfűgyesztli: „azonban mivel csakugyan világosan és határozottan ezen műrecek le nem íratik, meglegszünk avval, hogy életirója több helye nyomán be lehet bizonyítani, hogy

lapján foglalt állítást érti, mely a zománczgyakorlatot a XII. századra teszi), glaube ich behaupten zu dürfen, dass diese Frage noch als eine offene zu betrachten sei, und erst in der Zukunft mit Bestimmtheit ausgetragen werden wird“.

¹ Id. mű, 35. lap.

² U. o.

³ Pray, Vita S. Elisabethae et b. Margaritae, 320 lap, Volf György, Nyelvemléktár, VIII. k. 46. lap.

sz. Margit a szentek képeit nem mindennapi buzgósággal ékesíté és minden alkalommal tisztelte is“.¹

Nézzük csak kissé közelebről ezen adatot. „Az aranyból chynalt tabla“ alatt itt nem „ara“-t vagy „arula“-t, hanem „tabula“-t, vagyis ereklyetartó táblát kell értenünk, a minő pl. az esztergomi főegyház kincstárában levő lypsanotheka, melynek közepébe szintén be van foglalva „az eleven zent kereztfa“, csak-hogy bold. Margit táblájában ezen kívül nagy sok zenteknek ereklyeek“ is vala. De már a tábla anyaga is ellene mond a feltevésnek, mintha a legendában említett ereklyetartó a szóban levő oltárka volna, mert határozottan „aranyból chynalt“-nak mondatik, a mi oltárkánk pedig aranyozott ezüst.

Ugyanígy áll a dolog az 1656-ból származó pozsonyi clarissa-leltár következő adatával is: „5. Egi Boldog Asszoni kepe az ki az Szent Margit Asszoni volt belől Arani az Tablaia, eszüst az Talpa“, melyet Rómer — megjegyezvén, hogy ez bár „nem egészen világos hely“, mégis kétségtelenül oltárkánkra vonatkozóan mond: „itt egyedül a mi oltárkánkat lehet érteni, minthogy képeket talpakra nem szoktunk felállítani, hanem azokat felakasztani“.²

Ezen okoskodás nagyon modern ízű. A leltárban említett kép mindenestre talpas triptychon volt, melyet asztalra, térdepelőre, oltárra lehetett állítani. Hogy csakugyan triptychon volt, mutatja e kifejezés: „belől Arani az Tablaia“, vagyis külseje, a mivel el volt zárható a kép, nem volt aranyból, hanem más anyagból; a talpáról pedig világosan megjegyzi a leltár lelkiismeretes készítője, hogy az ezüsből készült s ezt azért nem hallgatja el, mert az „arani miuek“ csoportjában írja le s így ne vélje az olvasó, hogy az egész triptychon tiszta aranyból készült. Éppen ezen pontos anyagmeghatározás zárja ki, hogy a leltár e tárgyát a mi aranyozott ezüst oltárkánkkal azonosíthassuk. De hogy nem volt e triptychon házioltárka-forma, hanem csak szárnyas kép, a leghatározottabban bizonyítja ugyanezen leltár következő adata: „21. Ismegh egi Eszüst oltarka az kiben az Boldogh Asszoni kepe uan“,³ vagyis a leltár készítője határozott különbséget tesz a „kép“ és az „oltárka“ között.

Ezen utóbbi tárgy nemcsak alakjánál, de ezüst anyagánál fogva a mi oltárkánkra látszik vonatkozni, már azért is, mert a „Boldog Asszoni kepe“ az oltárban levőnek iratik le, vagyis szoborműnek. Csakhogy az a fontos körülmény okvetetlenül figyelembe veendő, hogy míg az aranytáblás triptychonnál a leltár

¹ Id. mű, 35—36. lap.

² U. o. 36—37. lap.

³ U. o. 37. lap.

készítője megemlíti, hogy az „*Szent Margith Asszonie oltár*“ : addig az ezüst oltárkánál erről szót sem ejt, mert az utóbbi nem a bold. Margit kincsei közül való. Ez a körülmény az oka, hogy *Rómer* az 1656-iki leltár ezen fontos adatát csak fölemlíti, de tovább nem méltatja, érezvén, hogy az ezüsthől készült házi oltárkát bold. Margit nevével összekapcsolni hiú törekvés volna.

Most eljutottunk azon kérdés tüzetesebb megvilágításához, hogy miért nem tulajdonítható ereklyetartó ezüst oltárkánk Árpádházi bold. Margitnak? *Rómer* azon állításával szemben, hogy ezen ötvösmű „semmit sem tartalmaz, mi azon kor, t. i. a XIII-ik század utolsó tizedeivel ellenkeznék“, kénytelen vagyok annak hangsúlyozására, hogy semmit sem tartalmaz, a mi a XIII. századra emlékeztetne. *Rómer* már abban tévedett, mikor a XIII. század utolsó tizedeire teszi e mű keletkeztét. Árpádházi bold. Margit — mint tudjuk — 1271-ben halt meg, 29 éves korában, és szülei 1245-ben vitték a veszprémi sz. Katalin-kolostorba,¹ tehát ha ezen házi oltárkát vele vitte volna a zárdába, úgy nem a XIII. század utolsó tizedeiről, a mikor bold. Margit már halva volt, hanem első feléről lehet szó, mint oly időpontról, melyben ezen ötvösműnek készülnie kellett volna, hogy azt bold. Margit kelengyéjével a kolostorba magával vihesse.

Már pedig ezen időnek ellene mond a házi oltárka architektónikus alakja, mely nem az átmeneti vagy kora csúcsíves styl motívumait tünteti föl, hanem összes részleteiben, különösen pedig a nem nyomott, de magas alkotású csúcsívekben, az ormók mértani idomaiban (*Maaswerk*), leginkább pedig a keresztsvirágok (*Kreutzblumen*) és levélsomók (*Krabbe*) alakjában a XIV. század jellemző s azért félreismerhetetlen kifejtett csúcsíves stylű alkotó elemeit látjuk alkalmazva, olyannyira, hogy az analogiákra való hivatkozás teljesen fölösleges, mert ezen ötvösmű magában vizsgálva, is elég megnyugtatóst nyújt készítettési korát illetőleg.

Ugyanezt mondhatom az oltárka ornamentális rajzáról, mely talpán, a szárnyképek keretein s a középszekrény belsejében és hátán van alkalmazva. Különösen jellemző éppen az utóbbi lombozatos ékítmény, melynél nem a XII—XIII. századra valló hármaskarélyú leveleket, hanem a stylizált borostyán három csúcsba végződő leveleit találta a XIV. század styljének keretébe illőnek az ötvös.

Legnagyobb súlyt kell fektetnünk a kormeghatározásnál a középszekrényben levő három szobroeska mintázására, valamint különösen a zománczozott képek rajzára. Az a kort jellemző

¹ *Demkó György*, Árpádházi boldog Margit élete. Bpest, 1895. 21. és 29. lap.

mozgékonyosság és élet, mely úgy a szobrocskákon, mint a képek alakjain előmlik, nem enged kétséget ez ötvösmű XIV. századi eredete iránt. A mire mindezeken kívül még külön is kell figyelmeztetnem a nem szakférfiakat, az az egyes alakok jellegzetes testállása, mely sem a XIII. században, sem a XV-ikben elő nem fordul, hanem kizárólag a XIV. századi művészetnek sajátja.

Megfigyeléseim vázolása hiányos maradna, ha nem mutatnék reá a XIV. századi áttetsző zománcz-technika (*émail translucide*) szintén kormeghatározó jellegére, mely zománcz Olaszországban született meg s legrégibb példánya az assisi-i szent Ferencz-templom kincstárában levő kehely, melyet Duccio da Siena 1290-ben, vagyis 19 évvel Árpádházi boldog Margit halála után készített. ¹

E zománcz-technikát a XIV-ik században Olaszországból Franciaországba viszik magukkal a mesterek, a mikor a pápai szék Rómából Avignonba vitetik át (1305—1377) s ott épp oly virágzásnak indul, mint Németországban. Egész sorozatát ismerjük a XIV. századi ötvösműveknek, melyek ily zománczos képekkel vannak ékítve. A gyakorlott műértő szem ugyanazon zománcz-technika mellett megkülönbözteti, hogy olasz, francia vagy német ötvös kezéből került-e ki valamely tárgy?

A mi házi oltárkánk architektúrája, szoborművei- és képeinek rajza arra vallanak, hogy az a *francia ötvösművészet* egyik kiváló alkotása.

A mondottakat összefoglalva, ismételhetem, hogy házi oltárkánkon nincs részlet, mely a XIII. századra vallana, és minden, a mi rajta van, egészében úgy, mint részleteiben, a XIV. századi ötvösművészet félreismerhetetlen jellegét hordja magán.

Megkísértem most a rendelkezésre álló adatok alapján házi oltárkánk egykori tulajdonosát megállapítani. A fentebbiek után nincs okunk keresni a tárgyat bold. Margitnak akár legendáiban, akár a szentté avattatása ügyében foganatosított tanúkihallgatás jegyzőkönyvében, ² melynek adatai nyomán készítették a legendákat. De ha keresnők, sem találunk azokban oly adatot, melyre csak némi valószínűséggel is hivatkozni lehetne.

Az első történeti adat elég kései, a XVII. század közepéről való. Értem a pozsonyi sz. ferenczrendiek levéltárából első ízben *Rómer Flóris* által közölt s már fönnebb említett 1656-iki leltárat, mely a pozsonyi clarissák kincseinek elősorolását tartalmazza.

Az öt csoportra osztott leltári anyag 4-ik csoportjában,

¹ Collection Basilewsky. Paris, 1874. 69. lap.

² Közölve: Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Bpest 1896. I. köt. 163—383. lap.

mely „Az Giertia Tartok szama“ felírást visel, 21 tétel alatt fordul elő házi oltárkánk: „Ismegh egi Eszüzt oltarka az kiben az Boldogh Aszoni kepe uan.“ Hogy ezen rövid néhány szóból álló följegyzés csakugyan a mi házi oltárkánkra vonatkozik, kitűnik abból, hogy 1714-ben a Pozsonyból Budára települt clarissa-apácák a június 11-ikén kelt két leltár tanúsága szerint, magokkal vitték ezen oltárkát. A magyar leltárban a 15. tétel alatt ez foglaltatik: „Egy kis ezüst aranyozott Oltarkat, de egészen romlot“,¹ a latin leltárban pedig 6. tétel alatt így írták le: „Unum Altariolum parvum argenteum, qđ Regina pro devotione sua asservabat.“²

E két leltári pontból világos, hogy Némethy Lajos, a bold. Margit ereklyéire vonatkozó történeti adatok szorgalmas kutatója, összetévesztvén házi oltárkánkat a bold. Margit „aranybol chynalt tabla“-jával s mindig a bold. Margit nevével kapcsolatos tárgyakat kutatván, ügyet sem vetett e két fontos adalékra, melyekből egyfelől konstatálni lehet, hogy a házi oltárka 1714-ben már rongált állapotban volt, a mikor Budára vitték magukkal a clarissa-apácák, másfelől pedig ez oltárkát a „királyné“ használta. Hogy melyik királyné értendő ez alatt, nem nehéz eldönteni. Csakis Erzsébet királyné, Róbert Károly neje, Nagy Lajos anyja, a clarissák ó-budai zárdájának alapítója értendő, a ki használta.

Ezen következtetés helyességére nézve elég a szóban levő 1714-iki leltár bevezető soraira utalni, melyekből kitűnik, hogy a Pozsonyból Budára költözött clarissa-apácák első sorban a rendházuk alapítójának, Erzsébet királynénak emlékéhez fűződő kincseket vitték magukkal. Így az 1. szám alatt ez foglaltatik: „Egy tiszta Arany kelyhet, melyet ugyan a Budai sz. Clára Szerzetének Fundatora sz. Erzsébeth Magyar Királyné adot volt az eő Apácáinak Budán“;³ a 4-ik szám alatt: „Egy tiszta arany Coronát gyöngyökkel és régi kövekkel kirakva, ez sz. Erzsébet Királyné Asszonyé volt“;⁴ az 5. szám alatt: „Egy nagy tiszta arany kereszt rostélyos forma munkával, gyöngyökkel, és régi kövekkel kirakva, az is a boldogh Királyné adománya“;⁵ a 6. szám alatt: „Két kised arany kereszttek, kik Hebanum fából való talpacsákakon állanak, ez is a Királyné Asszonyé volt“;⁶ végül a 18. sz. alatt: „Egy fehér Casulát Dalmaticával együtt, ez is a sz. Királyné adománya, gyöngyökkel boghlárokkal kivarva“.⁷ Ezek

¹ Egyházművészeti Lap. II. köt. 208. lap.

² U. o. 210. lap.

³ Egyházművészeti lap, II. köt. 205. lap.

⁴ U. o. 206. lap.

⁵ U. o. 206—207. lap.

⁶ U. o. 207. lap.

⁷ U. o. 208. lap.

ből érthető, hogy a Budára költözött clarissa-apácák miért ragaszkodtak kegyelettel a „kis ezüst aranyozott oltárká“-hoz, daczára annak, hogy a leltár „egészen romlot“-nak mondja, mert az alapító királyné használta azt.

Kétségtől felül, hogy Nagy Lajos királyunk anyját a most említett leltárak ismételt „szent“-nek mondják. Ennek oka abban rejlik, hogy a budai clarissa-apácák zárdájuk alapítóját holta után hasonló tisztelettel illették, mint a szenteket szokás. E tisztelet azután elterjedt a többi magyarországi clarissazárdákba is. Pozsonyban — Berchtold esztergomi segéd-püspök jelentése szerint — „egy ládikában őriztetnek boldog emlékü Erzsébet királynénak, az ó-budai alapítónőnek csontjai“;¹ Kósa Jenő sz. ferenczrendi író pedig hozzá teszi: „habár még a szentek közé avatva nincsen, mégis csontjai nagy tiszteletben részesítetnek“.² Ugyancsak Kósa feljegyzései szerint „Erzsébet királynőnek, I. Károly magyar király nejének, az ó-budai egykori alapítónőnek feje, gazdagon megrakva drágakövekkel“ a budai klostromban őriztetett.³ A Berchtold segéd-püspök által 1776-ban beterjesztett jelentéséhez csatolt leltárban a 2. tétel alatt ez foglaltatik: „Ex reliquiis S. Elizabethae Reginae Hungariae aliquot frustilla“;⁴ tehát csontjai „ereklyéknek“ mondatnak s ő maga „szent“-nek nevezetik.

Ugyanezen leltárban a 16-ik tétel alatt előfordul házi oltárkánk is „*Unum parvum argenteum et deauratum altare*“⁵ rövid említéssel, jelölül annak, hogy az 1776-ban még a budai clarissapácák kolostorában volt.

1782-ben a clarissa-apácák is osztoztak a többi magyarországi szerzetesek sorsában, melyet II. József császár feloszlató rendelete mért rájuk.

A budai clarissazárdában április 10-én olvasták fel az apácák előtt a királyi biztosok a feloszlatási parancsot. Nyomban megkezdették a kincsek leltározását. A budai clarissák cassationalis leltára megvan az esztergomi érseki levéltárban, Batthyány primás iratai között.⁶ Ebben a leltárban a 9. tétel alatt ezen adat foglaltatik: „Oltárka két szárnynyal, mely házi kápolnában alkalmazható, ezüstből készítve s megaranyozva, súlya 4 font 12 lat. B. Margit által hozatott a zárdába“; a latin szöveg szerint: „9. Arula cum duobus alis pro domestica capella deserviens ex argento conflata et deaurata 4 $\frac{1}{2}$ 12 loth. deponderans,

¹ Némethy, id. mű. 150. lap.

² U. o. 151. lap.

³ U. o.

⁴ Arch. Közlemények VII. köt. 41. lap, a jegyzetben.

⁵ U. o.

⁶ Némethy, id. mű. 93. lap.

per B. Margaretham clastro illata“.¹ Azon állítás alaposságának, hogy a szóban levő házi oltárkát bold. Margit hozta volna magával a zárdába, a föntebb elősoroltakon kívül ellene mond a budai clarissák 1714-ben készült két, magyar és latin nyelvű leltára, melyben a velők Pozsonyból lehozott kincsek foglaltatnak. Ezekből kitűnik, hogy a pozsonyiak nem adtak Budára költözött testvéreiknek bold. Margit tárgyaiból mást, mint egy kelyhet, mely a magyar leltárban a 2-ik tétel alatt így iratik le: „Egy ezüst megaranyozott régi kövekkel kirakott nagy kelyhet, ez Szent Margit Aszonyé volt“.² A latin leltár 1. és 15. tétele alatt említett tárgyak: „Crux aurea magna quondam Fundatricis *Margaretæ* Belæ Regis Filia“ és „Duæ Cruces cum pedali aureæ Lapidibus et gemmis expositæ, S. *Margaretæ Reginae*“³ megjelölése nyilván téves, mert az egyiknél a budai clarissa-zárda alapítójának Margit mondatik, holott tudjuk, hogy száz év múlva, 1346-ban Erzsébet özvegy királyné alapítá; a másiknál pedig Margit „királynénak“ neveztetik, holott a királyné alatt itt is, Erzsébet, a kolostor-alapító értendő. Épp így téves a magyar leltár 14. sz. tétele: „Más pár ezüst aranyozot kised Gyerttya tartok; ez Sz. Margit Aszonyé volt“,⁴ mert a többi leltári adatok szerint Erzsébet királyné tulajdonából kerültek azok a kolostorba.

Mindezek után világos, hogy a cassationalis leltár késő adata téves, de hogy csakugyan a mi kis házi oltárkánkra vonatkozik, kitűnik az 1782. évi július 2-ikán kelt hivatalos jelentés szerint Pozsonyba szállított s árverésre előkészített kincsek leltárának ugyancsak 9. sz. tételéből, mely alatt közelebből meghatározva iratik le, úgy hogy lehetetlen reá nem ismerni, ezen becses ötvösműre: „Egy kis oltár, két szárnynyal, házi kápolna számára való, melynek középrészében a bold. Szűz Máriának alakja, a mint a kised Jézusnak emlőjét nyújtja, két oldalról szűzek alakjaival körvezeve. Az egész megaranyozott ezüsből készítve“.⁵ Ebből kétségtelenül megállapítható, hogy házi oltárkánk a többi kincsekkel együtt Pozsonyban árverés alá is került. Az árverést 1784. évi május hó 3-ikán és a következő napokon tartották meg. A budai clarissák kincseiből 10,474 frt 31 dénár folyt be.⁶ Egyes ötvöstárgyakról tudunk, melyek a pozsonyi árverésen szereztek meg. Így pl. a német-járfalvai (akkor Jahrendorf) hitközség megvásárolta a pozsonyi clarissák remek csúcsives úrmutatóját (monstrantia), mely eddigi kiállításainkon mindig egyik

¹ *Némethy*, id. mű, 102. lap.

² *Egyházművészeti Lap*, II. köt. 206. lap.

³ U. o. 210 lap.

⁴ U. o. 208. lap.

⁵ *Némethy*, id. mű, 195. lap.

⁶ U. o.

kiváló műtárgyként szerepelt; a nagyszombati clarissák úrmutatója pedig Dubniczba került 377 forintért.¹

Most az a kérdés, hogy a házi oltárka kinek a birtokába jutott?

Két irányban rendelkezünk adatokkal. Az egyik *Primisser Alajos* állítása, mely szerint gr. Batthyány József biboros és hercezegprimás (1776—1799) birtokába került volna azonnal a pozsonyi clarissák eltörlése után.² A másik *Fraknoi Vilmos* kombinációja. Szerinte gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök szerezte azt meg, a ki már egri kanonok korában (1770-ben) lépéseket tett Rómában és Magyarországon, hogy boldog Margit az egyház szentei sorába iktattassék,³ majd később, mint erdélyi püspök (1780—1798) bold. Margit testét is megszerezte, hogy a canonisatiót megindíthassa.

A hagyomány házi oltárkánkhoz boldog Margit nevét fűzven, miként kerülhetette az el az erdélyi püspök figyelmét a pozsonyi árverésen s alighanem éppen e téves adat mentette meg oltárkánkat a beolvasztástól.

Részemről hajlandóbb vagyok *Fraknoi* nézetéhez csatlakozni, figyelemmel arra a körülményre, miszerint gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök halála után, ezen ötvösművet a család pinkafői ágának, melynek megalapítója az ő édes atya, Imre gróf volt, birtokában találjuk, bátyja, József György másodszülött fiának, Vincze grófnak özvegyénél, bácskai Rudnyák Jozefinnál (+ 1847), a mikor 1824-ben első leírását elkészítették. Anyja után *gr. Batthyány Artúr* örökölte, a kinek rakicsáni kastélyában 1864-ben *Rómer Flóris Henszelmann Imre* társaságában még látta, de nem volt alkalma akkor behatóbban átvizsgálni. A mikor két év múlva, 1866-ban, mindent elkövetett befolyásos egyének útján is *Rómer*, hogy az oltárkát „csak néhány óranegyedre” megtekinthesse és leírhassa, gr. Batthyány Artúrtól erre nézve már nem kapott engedélyt. Panaszló kifakadásáról, melyhez „Megfoghatatlan, de igaz!” felkiáltást fűz, már fönnebb emlékeztem. Most csak annyit teszek hozzá, hogy Rómer sikertelen lépései megfoghatókká válnak ma, mert tudjuk, hogy az oltárkát Párisban 20,000 frankért eladták, s így már akkor, a mikor Rómernek nem mutatták meg, ha tényleg még el nem volt adva, külföldi útján járhatott s a magyar mágna restellette bevallani, hogy az már többé általa vissza sem kerülhet.⁴

*

¹ Leírását adja *Némethy*, id. mű, 214. lap.

² *Taschenbuch*, 1824. 98. lap; idézve *Rómernél* (Arch. Közlemények VII. k. 41. lap).

³ *Fraknoi*, *Némethy* id. művében, 268. lap.

⁴ Lásd „Pesti Hírlap” 1867. 10. sz., a „vegyes hírek” közt.

Összefoglalva a mondottakat, az aranyozott ezüstből készült s áttetsző zománczokkal ékitett ereklyetartó oltárka, melyet eddig Árpádházi boldog Margiténak tartottak, a ki 1245-ben vitte volna magával a kolostorba, mintegy 100 évvel fiatalabb, vagyis a XIV. század közepén készült.

Ezen oltárka sohasem volt a nyulak-szigeti clarissák kolostorában, a hol boldog Margit élt és 1271-ben elhalt, s ez az oka, hogy e kolostor leltáraiban elő sem fordul, a mit vele foglalkozó íróink megfoghatatlannak tartanak.

Előfordul azonban a budai clarissák leltárában mint olyan, mely előtt alapítójuk, *Erzsébet* királyné, Róbert Károly neje, Nagy Lajos anyja, ájtatoskodott, a ki 1380. december 29-én halt meg és az általa 1346-ban alapított ó-budai kolostorban temettetett el.¹

A budai clarissa-apácák 1541. szept. 2-ika után, a mikor Buda török kézre került, Pozsonyba költöztek s magukkal vitték egyházi szerelvényeiket, kincseiket, tehát házi oltárkánkat is, mely a pozsonyi clarissák 1656-ik évi leltárában, *s nem előbb*, elő is fordul.

A mikor 1714-ben Pozsonyból ismét Budára telepednek a clarissák, leltárjuk tanúsága szerint, magukkal viszik ezen oltárkát is, melyhez alapítójuk emléke fűződött. Náluk maradt a clarissa-rend eltörléséig, 1782-ig, a mikor a *budai* zárda tulajdonában levő kincsek között iratik össze s kerül ismét Pozsonyba, az 1784-iki *árverésre*. Itt szerzi meg *gr. Batthyány Ignác* erdélyi püspök, a kinek halála († 1798) után unokaöccsének, Vincze grófnak birtokába, majd özvegyéhez jut, a kinek fia, Artúr gróf, 1866-ban külföldre adja el.

Rómer Flóris minden tőle telhetőt elkövetett, hogy ezen reánk nézve nagybecsű műtárgy visszaszereztesse. Eleinte Simor János herezegprimásnál tett lépéseket, hogy az esztergomi főegyház kincstára számára szerezze meg, de sikertelenül. Majd egy előkelő hazai gyűjtőben reménykedett,² de szintén hiába!

Az oltárka külföldön maradt, s mint Rómer sajátkezü jegyzeteiből kitűnik, ő nem volt bizonyos benne, hogy kinek a tulajdonát képezi.

Az „Archaeologiai Közlemények“ azon példányában, mely egykor Rómeré volt s jelenleg b. Hornig veszprémi püspöké, a VII. kötet 86. lapján írónnal ezt találtam bejegyezve: „*ma az oltár Angolországban van*“, alább későbbi időre valló s lágyabb írónnal ezt írta Rómer: „*Pulszky szerint Rotschild birtokában*“.

¹ A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. III. köt. 306. lap.

² Archaeol. Értesítő I. köt. 295. lap.

Némethy Lajos 1884-ben azt említi művében, hogy „a Rothschild-család egyik tagjának“ birtokában van, máshelyütt pedig: „a Rothschild-család egyik özvegyasszony tagja Páris mellett nyaralójában őrzi e kincset“. „Előbbeni birtokosa Löwenstein frankfurti gazdag kereskedő volt.“ Az „Archaeol. Értesítő“ szerkesztőjének legújabb tudósítása szerint Goldschmid adta el az oltárkát jelenlegi birtokosának.¹

Mindenesetre kár, hogy a kik biztosat tudtak holléte felől, nem közölték az 1884. évi ötvösmű-, az 1885-iki országos és 1896. évi ezredéves kiállítások rendezőivel, hogy megtehették volna a lépéseket e nevezetes műtárgy bekérésére.

Nem tudok lemondani a reményről, hogy hazánk legfényesebb korából származó ezen értékes oltárka, melyhez Nagy Lajos királyunk anyjának, Erzsébet királynénak emléke fűződik, egykor mégis csak vissza fog kerülni a magyar nemzet birtokába.

A rendőrség természete és állása szabad államban.

(Kivonat Concha Győző rt. április 15-én felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

A közrend alatt az emberi szükségleteknek állami szervek (király, parlament, hivatalnokok, választók,) továbbá magánosok (gazdák, kereskedők, művészek, tudósok) összműködése, munkája által való kielégítését értjük az általános jó tekintetei szerint, a jog és a természeti erők korlátai között.

E rendnek fenntartói azok, a kik benne összeműködnek valamely emberi szükséglet végett, tehát az állami szervek és munkálkodó egyesek fenntartói, továbbá a hasznossági tekintetek, az erkölcsi, jogi, vallási érzület.

A közrend az emberi összműködés folyamata, nem holt állapot s ez összműködés, különösen a közrendnek társadalmi, nem politikai részében, egészen automatikus, mely az egyesek spontán tevékenysége által tartja fenn magát.

A rendőrség nem a közrend fenntartója, az maga magát automatické kell, hogy fenntartsa.

A rendőrség a közrendnek csak előfeltételeit állítja elő, a közrenden kívül álló idegen erő, mely azt támogatja s az automatikus összműködés hiányait, időleg, átmenetileg, mechanikus eszközökkel pótolja.

¹ Archaeol. Értesítő XX. köt. 1900. 383. lap.

A közrendnek azok az erőfeltételei tartoznak a rendőrség gondoskodása körébe, a melyek emberi szabad akarattól és természeti erőktől függnék.

E feltételeket **állandó ügyeléssel, discretionárius hatalommal s fizikai** erőnek rögtöni kifejtésével állítja elő.

A rendőri működés az egyéni szabadság és a természeti erők oldaláról ugyanolyan szerepet játszik az emberi, az állami célok megvalósításában, mint a pénzügyi, utóbbi is nem az állam, az ember célját, hanem csak e célok gazdasági feltételeit teremti meg.

Rendőri és pénzügyi célok csak feltételszerűek, alárendelt, eszköz jellegűek, az állam, az ember sajátképi, végső céljainak kiegészítői. Sem rendőrség, sem pénzügy nem tartják fenn az államot vagy társadalmat.

Vége annak az állami, annak a társadalmi rendnek, a melyet csak a rendőri erők: örökös, discretionárius hatalom s fizikai erő tart egybe.

A rendőri működés konkrét meghatározása csak úgy lehetséges, ha a rendőrség egyes fajaihoz viszonyítva történik.

A rendőrség vagy a bíróságok, vagy a közigazgatás, vagy a magánosok működésének feltételeit állítja elő s ez által teszi lehetségessé.

A jogvédelem s az elemi erők leküzdésében nyilatkozó rendőri működés: biztonsági, a többi közigazgatási.

A biztonsági rendőrséget a bírói működéstől nem az különbözteti meg, hogy a rendőri működés praeventiv, a bírói repressiv, mert a nyomozás megtörtént tény után áll be, hanem az állandó örökös, a mindenütt jelenvalóság, a mint Fouché híres körrendelete mondta, a valószínűségek alapján való eljárás, s a közhatalomnak ténybeli bizonyosság nélküli alkalmazhatása.

A közigazgatási rendőrséget az különbözteti meg a közigazgatástól, hogy ez valami állapotot (partot, medret), intézményt (vasutat, iskolát) létesít, amaz ellenben ezeket óvja, működésüket, hatásukat lehetségessé teszi tilalmi, parancsai által. Ugyanilyen védő működést teljesít a magánosok alkotásaira nézve a mezei, az erdő, az állatrendőri stb. és egyéb ténykedéssel.

Itt sem a megelőzés a fő, hanem a discretionárius hatalom s a magán működésnek időleges pótlása: rögtöni balesetkor, talált gyermekekkel, roskadozó házzal szemben.

A rendőri működés határa, ha feladata a közrend feltételeinek megteremtéséből áll, nyilván a közrendben van, s mivel a közrendet láthatólag és tárgyilagossal szabálylyal a jog határozza meg, a rendőrség működésének határát először is a jogrend alkotja s a különös rendőri jog csak egy alsórendű jogvidék. De a jogilag meg nem határozott közrendbe is csak időleg

és kivételesen nyúlhat be. A rendőrség csak kiegészítő, segédi működést teljesíthet a közrendre nézve, mint ilyen azonban épp oly becses és nélkülözhetetlen az emberi célokra, mint maga a közrend.

A rendőri működés természetét leginkább a különleges eszközök magyarázzák, melyekkel rendelkezik s ezek: az őrködés (*Son caractère principal est la vigilance*, mondja a IV. évi brumaire 3-i francia codex) és a discretionárius hatalom.

A discretionárius hatalom természete a jogi hatalommal való összevetésből tűnik ki. A jog az államnak állandó, a discretionárius hatalom ellenben hozzátvetőleges, esetről-esetre különböző, rögtönzött akarata.

Az állam képtelen területének minden vidékére s községére nézve az ott számtalan változatban föllépő, különös helyzetekkel megküzdeni.

A közrend csak akkor lesz biztos, ha állandó jogszabályokon, állandó erkölcsi erőkön, állandó közös és általános érdekeken nyugszik.

A közrend előfeltételei ellenben folyton változnak, egyéniek, különlegések, ha a nemzet közrendjének ez előfeltételeit biztosítani kívánja, erre a célra mozgékony, változó, mindenütt jelen levő akarattal kell bírnia, a mely a váratlan eseményeket kivételes, időleges körülményekkel méltatni, a hiányzó rendes erőket időleg pótolni tudja, szóval discretionárius hatalommal rendelkezik.

A discretionárius hatalom különösen a politikai rendőrségben nyilvánkozik.

Azonban ennek is a jogrend képezi a határát s a discretionárius hatalom a bekövetkező eshetőségek, valószínűségek szabad mérlegelésénél tovább nem terjedhet.

A politikai, a magas rendőrséget (*haute police*) természetéből nemcsak gyakorlatilag, de elvileg is kivetköztetik s oly hatalmat tulajdonítanak neki, melynél fogva magát a jogrend, az alkotmány fölé helyezheti.

A rendőrségnek ily hatalommal való felruházása azonban az államot a forradalom és államcsíny közös alapjára, az erőszakra fekteti.

A rendőri hatalom természetes határainak helyes megkülönböztetése akkor lesz nehéz, ha maga a törvényhozó hatalom létesít rendőri szabályokat, mert ez esetben a legnagyobb önkény formailag jogosnak tűnik fel, a legfőbb jogalkotó hatalomtól származván.

A rendőri hatalommal való túlkapás ellen a törvényhozóval szemben is van szükség biztosítékokra, nemcsak a végrehajtó hatalom irányában.

Különösen az alkotmányi és társadalmi reformok tekinte-

tében van szükség a rendőri discretionárius hatalom határainak körvonalozására.

A polgárok bármily reform-törekvésnek, melyet sajtó útján, gyűlésekben, szóval folytatnak, szabadnak, a rendőri engedélytől függetlennek kell lennie, ha a törekvések eszközei törvényesek. Kivételt csak az állam szétदारabolására vagy anarchia létesítésére irányuló törekvések tehetnek.

Mindennek daczára, a míg az izgatás és lázítás bűncselekmények lesznek, sem a rendőri, sem a birói önkényt teljesen kizárni nem lehet.

A politikai rendőrség is csak akkor lehet helyes, ha a közrend föltételeiről gondoskodik, s nem akar a közrend fenntartója, alkotó tényezője lenni. Ily alkotó tényező szerepét vállalja magára, ha közhangulatot akar teremteni a sajtó megvesztegetése, politikai személyek, politikai nézetek kémlélése által. A történelem tanúskodik az ily feladat valószínűtlenségéről.

Gr. Zichy Jenő harmadik ázsiai utazásának állattani eredményei.

— *Horváth Géza* r. t. április 22-ikén tartott előadása. —

Magyarországnak nem voltak és nincsenek tengerentúli gyarmatai, melyek a magyar nemzet érdeklődését politikai és közgazdasági érdekek révén idegen világreszek felé terelhetnék. Ebből, valamint hazánk földrajzi fekvéséből magyarázható az, hogy idegen világreszek földrajzi és természettudományi kutatásában, melyben Európa nagyobb és kisebb nemzetei a XIX-ik század folyamán oly élénk tevékenységet fejtettek ki, a magyarság aránylag csekély szerepet játszott. Csak a múlt század utolsó évtizedeiben kezdtünk e téren mi is mint számbavehető munkások jelentkezni.

Eltekintve egyes magyar kutatóktól, a kik természetrajzi tárgyak gyűjtése végett exotikus országokban megfordultak, s a kiknek sorát Xántus János nyitja meg és Biró Lajos zárja be, hazánkból eddig voltaképen még csak két oly nagyobb szabású s anyagilag és szellemileg kellően felszerelt expedíció indult ki, melynek főcélját természettudományi kutatások képezték. Az egyiket Széchenyi Béla gróf vezette Kelet-Ázsiába (1878—1880), a másikat főleg állattani kutatások végett Dr. Almásy György intézte Közép-Ázsiába (1900).

E két természettudományi expedícióhoz sorolhatjuk azonban harmadiknak némileg még Zichy Jenő gróf 1898-ban tett ázsiai

utazását is, minthogy az tulajdonképeni főcélján, t. i. régészeti, néprajzi és nyelvészeti kutatásokon kívül természetrajzi, nevezetesen állattani kutatásokra is kiterjeszkedett. Csak ezen expedíciójának elkészítése és szervezése közben határozta el magát a nemes gróf, Szalay Imre m. nemz. múzeumi igazgató kezdeményezése, illetőleg a Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr óhajta folytán, arra, hogy az expedíció programjába az állattani kutatásokat is felvegye. „Szívesen megfelelttem a miniszter úr óhajtatásának — írja ő maga — s harmadik expedícióm feladatai közé az állattani kutatásokat is felvettem, hogy ezen a téren is szolgálatot tehessek a tudománynak és nemzeteknek“.

E célból magával vitte mint zoológust Csiki Ernőt, a M. Nemz. Múzeum állattári osztályának egyik tisztviselőjét, a kinek az lett a feladata, hogy az expedíciótól meglátogatandó helyeken állattani kutatásokat és gyűjtéseket végezzen.

Csiki Ernő derekasan megfelelt a reá bízott feladatnak. Az ő buzgalmát és szakavatottságát dicséri, hogy ámbár az egész utazás gyors menete nem kedvezett a több időt igénylő állattani kutatásoknak, az expedíció mégis oly gazdag és érdekes zoológiai gyűjteménnyel tért haza, mely becses adatokkal járul a meglátogatott területek ú. m.: a Kaukázus, Keleti-Oroszország, Szibéria, Mongolia és Khina állatvilágának ismeretéhez.

Az expedíció a Kaukázusban kezdte meg tudományos kutatásait; onnan a Kaspi-tengeren át Asztrachánnak kerülve, a Volga és Káma folyókon északra Permig jutott. Majd átkelt az Ural-hegységen és keleti irányban átszelte Szibériát egész Irkuezkig. A Baikál-tavon túl elérte a khinai birodalom határát, áthatolt a Gobi-sivatagon és végre Pekingben fejezte be működését.

Míg az expedíció többi tagjai már nyugati Szibériában elmaradtak, illetőleg másfelé fordultak, Csiki Ernő az egész hosszú útvonalon Zichy Jenő gróffal maradt. Ennek köszönhető, hogy az általa gyűjtött tekintélyes zoológiai anyagban nemcsak Közép- és Dél-Szibéria, hanem — a mi a gyűjtemény becsét kiválóan emeli — Mongolia és Észak-Khina faunája is képviselve van.

Zichy Jenő gróf az expedíció tartama alatt gyűjtött zoológiai tárgyakat mind a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta s engem bizott meg, hogy a tudományos feldolgozásról gondoskodjam és irodalmi kiadását intézzem. Mind a két megbízásnak megfelelttem, a mint erről az a most megjelent díszes kiállítású munka tanúskodik, melyet a tekintetes Akadémiának a jelen alkalommal bemutatni szerencsém van. Ez a vaskos kötet az expedíció állattani eredményeit tartalmazza s a Gr. Zichy

Jenő harmadik ázsiai utazásáról szóló nagy mű II-ik kötetét képezi.¹

E kötetben van az összes gyűjtött zoológiai anyag a tudomány mai színvonalának megfelelően feldolgozva. Az egyes állatcsoportok feldolgozását illetőleg az volt a vezérelvem, hogy a mely csoportra itthon is van szakemberünk, azt magyar bűvár dolgozza fel; csak a mire nem akad hazai munkás, avval foglalkozunk a külföld szakereihez. A zoológiai szak megerősödésére vall hazánkban, hogy a között a 15 munkatárs között, a ki a feldolgozásban részt vett, kilencz magyar van, és csak hat külföldi.

Belföldi munkatársak (s a tőlük feldolgozott állatcsoportok) a következők: Csiki Ernő (bogarak), dr. Daday Jenő (édesvízi mikroszkópi állatok), dr. Horváth Géza (Hemipterák), dr. Kertész Kálmán (legyek), dr. Madarász Gyula (madarak), Méhely Lajos (emlősök, csúszómászók és kételtűek), Mocsáry Sándor (Hymenoptera), Pável János (lepkék) és Szépligeti Győző (Hymenoptera). Külföldi szakemberek közül a következők működtek közre: Dr. Attems Károly gróf Bécsben (Myriopodák), Bolivar Ignác Madridban (Orthoptera), Dollfus Adorján Párisban (Isopodák), Klapálek Ferencz Karolinenthalban (Neuropteroidák), Kulczynski Ulászló Krakóban (Arachnoidea) és dr. Sturany Rudolf Bécsben (csigák és galyók).

A munka nyelve két hasábosan magyar és német; de egyes szerzők a német helyett a latin vagy francia nyelvet is használták. A szöveghez járul 28 résznél színes, résznél fekete tábla és 22 szövegek között ábra.

Az egész munka foglalatajából kitűnik, hogy a Zichy-féle expedítio összesen 2532 állatfajt gyűjtött, mely szám az egyes állatkörök között a következő arányban oszlik meg:

Gerincesek	71 faj
Lágytestűek	16 „
Izeltlábúak	2348 „
Férgek	69 „
Tömlőállatok	1 „
Véglények	27 „

A gyűjtött állatok termőhelyei mindeniknél pontosan fel lévén jegyezve, e feljegyzések hiteles és megbízható adatokkal szolgálnak az illető állatfajok földrajzi elterjedésének ismeretéhez.

A Zichy-féle expedítio azonban nemcsak az állatföldrajznak tett szolgálatokat. Gyűjteményei egyszersmind számos, eddig csak

¹ Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazásának állattani eredményei. Szerkesztette dr. Horváth Géza. Budapest és Leipzig 1901. (XLI + 472 lap, 28. táblával és 22 szövegek között ábrával).

hiányosan vagy kevésbé ismert állatfaj tüzetesebb tanulmányozására nyújtottak alkalmat, sőt a tudományra nézve egészen új állatok fölfedezésére is vezettek. Az újdonságok: új nemek, fajok és varietások, az Izeltlábúak és Férgek köréből kerültek elő. még pedig összesen 4 új nem, 2 új al-nem, 167 új faj és sok új varietás.

Minthogy a gyűjtött anyagnak túlnyomó részét Izeltlábúak alkotják, ezek között akadt természetesen a legtöbb új dolog. Az új nemek és al-nemek mind ebből az állatkörből valók, ú. m.: 3 új nem és 1 új al-nem a rovarok, 1 új nem és 1 új al-nem pedig a százlábúak osztályából. Az Izeltlábúak között talált új fajok a következő arányban vannak képviselve:

Rovarok	2067 faj közül	115 új faj	
Százlábúak	17 „ „	7 „ „	
Pókfélék	171 „ „	28 „ „	
Rákfélék	93 „ „	10 „ „	
<hr/>			
Összesen: 2348 faj közül 160 új faj.			

A férgek állatköréből 7 faj bizonyult a tudományra nézve újnak.

Mindezek az adatok mutatják, hogy a Zichy-féle expeditio csakugyan hasznos és jó szolgálatot tett a zoológiának. Elismerést érdemel az expeditio zoológusa, Csiki Ernő, azért az odaadó és lankadatlan szorgalmáért, hogy az utazás gyorsasága s a rendelkezésére állott idő rövidege daczára oly gazdag és érdekes zoológiai anyagot gyűjtött össze.

De őszinte köszönettel tartozunk kivált az expeditio áldozatkész szerzőjének és vezetőjének, Gr. Zichy Jenő t. t. úrnak ama nemes elhatározásáért, hogy harmadik ázsiai utazásának programjába az állattani kutatásokat is felvette s e célból egy szakavatott zoológust magával vitt, valamint azért, hogy a gyűjtött anyagot a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta s annak tudományos feldolgozását és kiadását lehetővé tette.

A török hódoltság emlékeszókincsünkben.

(Kivonat *Kúnos Ignác* május 6-ikán felolvasott értekezéséből.)

A magyar nyelv keleti elemeinek története réges régi időkre vezethető vissza. E keleti, illetve török elemek legtöbbje jórészt a történetelőtti időkben került bele nyelvünkbe és egészen más természetűek, mint azok az átvételek, melyek aránylag újabb időkben váltak szókincsünk elemeivé. Ez újabbkori átvételek az oszmán birodalom megalakulásával és politikai fejlődésével fűggnék össze. És míg a régibb elemeknek koráról és természetéről kellőleg tájékoztató adataink nincsenek, addig az újabbkori török elemek biztosan megállapítható időben és módon helyezkedtek el nyelvünk újabb szókincsébe. Az átvételek közvetítője a magyarországi török hódoltság kétszázados korszaka volt.

Az oszmánok már a 14-ik század első felében, tehát oszmani voltakna majdnem a kezdetén, hozzálátnak a Balkán félszigetet meghódító munkájokhoz és már ugyancsak e század közepén gyökeret is vernek Trárcziában. Legelsőbb is a bizancziakkal kerülnek szomszédi, és a mi ezzel majdnem egyértelmű, ellenséges viszonyba. Egymásután hódol meg nekik a bizanczi Kis-Ázsia és a hozzá közeleső európai partvidék, melyet csakhamar benépesítettek és alig egy évtized, már Drinápoly városa felett tündököl a félhold. Sokat érintkeztek már e korban délszláv népekkel is, főleg szerbekkel és bolgárokkal, azonkívül pedig az *iflak*-nak (vlach) nevezett oláhokkal. A bizancziakkal való érintkezés, hol barátságos, hol pedig ellenséges indulattal, állandóvá vált. És épp azért a bizancziak görög nyelvét kell az első és legrégibb közvetítőnek tekinteni, mely az oszmánli nyelvből kiszármazó elemeket részben magába fogadta, részben pedig a szerbekhez és bolgárokhöz és általában a balkán népekhez tovább juttatta.

Magyar seregek a 14-ik században érintkeztek először a törökökkel. E hadi mérkőzések még Nagy Lajos idejében kezdődtek és már Zsigmond uralkodása alatt, ugyancsak e század végén, az ország határáig jutottak el a török hadak, miután a Balkántól délre eső birtokokat, egész Bulgáriát és a szerb területek egy részét is meghódították. Az európai török hódoltság Bizanczban, majd pedig utána a délszláv területeken kezdődött. Muradnak, a harmadik szultánnak fegyelmezett seregében már sok ily hódolt elem volt és hadvezéreinek egy része főleg rene-gátokból állott. Hatalma alá került egész Szerbia és Bulgária és így egész az Aldunáig hangzott már a török szó a 14-ik

század vége felé. A következő 15-ik század elején már országunk területére is bebecsapnak az oszmánok és ezzel komolyabb fordulatot kezdenek venni az eddigi, inkább határvillongásoknak nevezhető összecsapások. E század közepe táján válik át Szerbia majdnem egészen török tartománynyá és egymásután hódolnak a felholdnak előbb Oláhország, majd Bosznia. Így jut el az oszmán had a magyar végekhez, mely a hódoltság korszaknak a voltaképeni kezdete. És a mily arányban terjed a térfoglalásuk, azon mód növekszik az a hatás, melyet a hódítók az elnyomott népek nyelvére, illetve szókincsére gyakoroltak. A letelepedett oszmánok nemcsak hogy intézményeikről le nem mondtak, hanem régibb szokásaikat és életmódjukat, vallási és társadalmi rendszerüket új hazájokban is meghonosították és egyéb külső okok folytán is elérték azt, hogy a meghódítottak életére törökösítő befolyással voltak. Elannyira, hogy használatosabb kifejezéseikből, a mindennapi érintkezés multhatatlan szavaiból sokat kellett a hozájuk alkalmazkodó délszláv népeknek átvenni. És az ezekben a nyelvekbe került oszmánli elemek eljutottak, de mindig csak közvetett úton, a mi nyelvünkbe is. Ez a közvetett érintkezés még akkor is tartott, mikor az oszmánság áttör a végeken (a mit ő is *uđlarnak*, azaz 'végek'-nek nevez), átront e végvárak egyikén és elárasztja hadával a tiszántúli vidéket, Vas- és Zalamegyéket, ront és pusztít a Szerémségen és Tótországban, s Herczegovina elfoglalásával állandóan rettegett szomszédjává lesz az országnak. A hódoltság valódi kora csak a 16-ik század közepe táján, Buda elfoglalása idejében veszi kezdetét. És a mily rövid idő alatt tudott a török állam három világrész nagyhatalmasságává válni, épp oly gyorsan változtatta a magyar vidékek egész sorát törökös színű helyekké, vilájetekké.

Az érintkezés ezzel közvetlenné válik és ezzel a nyelvi átvételek, illetőleg kölcsönhatások is az eddigieknél más irányt vesznek. Míg ugyanis az eddigi török elemek majdnem kivételképen délszláv közvetítéssel jutottak el nyelvünkhöz, addig a közvetlen érintkezés közvetlenül hozza be nyelvkincsünkbe az idegen elemeket. És e kölcsönhatások az érintkezés módjának béléjét viselik magokon. Azok az akár katonai, akár társadalmi intézmények, melyek eddigelé csak a Duna határáig értek el, a magyar vilájetek, szandsák és kázajaikban is megállandósulnak és csakhamar bekövetkezik a magyar területek oszmán rendszerű kormányzása.

A budai, temesvári és egri pasák, a kanizsai bégler-bég, az alájok rendelt szandsákokkal, az egyes szandsákságok élén álló bégek és a közigazgatás összes hivatalnokai mindmegannyi új otthont teremtettek magoknak, a hol úgy akartak és tudtak élni, uralkodni, mint imént otthagytott hazájokban.

Az eddigelé ismeretlen fogalmak és kifejezések mily nagy

raja lephette el a meghódolt vidékeket. E kifejezések leginkább a hadi, törvénykezési, közigazgatási és általában az államháztartásra vonatkozó fogalmak voltak, melyek a 16. és 17-ik századbéli magyar nyelvben új otthonra találtak. Erről tanúskodik az akkori irodalmi nyelvnek főleg az a része, mely a hódoltsági viszonyokkal némileg összefügg. Azokat a kiválóbb írókat, mint Zrinyi, Mikes, Rozsnyai és Balassa nem is számítva, a kik a török élet és viszonyok rajzaiban, tán keresték is a jellemzésre és költői színezésre szolgáló törökös kifejezéseket és szólásokat. Hiszen töröktől nemcsak hogy beszéltek, hanem írtak is. Rozsnyai Dávid mestere volt a török nyelv tudásának, Zrinyi folyékonyan beszélt e nyelvet és Balassa a török népdalok tanulmányozásába annyira belemélyedt, hogy nem egy költeményét ismert török dalok nótájára írta. De egyébként is el lehetett terjedve a török nyelv tudása. A hódoltság magyarjai lépten-nyomon rá voltak utalva a törökkel való érintkezésre és az a sokféle viszony, melylyel egymáshoz állottak, a kölcsönös megérthetőség szükséges voltára vezette őket. Ezt nemcsak magyar, de török részről is belátták. Innen van, hogy a rendeletek jó részét magyarul írták és hogy a terdszumáni intézmény főleg törökké lett magyarból telt ki. Mindezek a körülmények erősen hozzájárultak ahhoz, hogy a hódoltság török szavai meghonosodtak az akkori magyar nyelv szókincsében. Hogy e szók annak idejében megállapodott és a közhasználatban is elterjedt használatúak voltak, az megmagyarosodott formájukból is eléggé kiviláglik. Avagy nem a köztudat szavai lehettek-e mindezek az új viszonyokat jelölő kifejezések, mikor egy 17-ik századbéli protestáns rab-ének is így siránkozik a szegény törökök sorsán, hogy :

„Agák besliákkal sok bulyok passákkal
egy lábíg vesztenek,
békek emíngekkel passák vezérekkel
rabokká estenek,
az fő ispájiák zahin csorbadzsiák
sarczot füzettenek.”

Hisz nem egy kifejezés meg is állandósult a nyelvünkben. Igaz, hogy java részükben, mielőtt a hódoltsági viszonyok megszűntek, értelmükben halványodni kezdtek és lassanként el is maradoztak mind a nép, mind az irodalom későbbi nyelvéből. Noha egyes kifejezések, melyek egykor a hódoltság valamelyes viszonyára vonatkoztak, máig is fennmaradtak. De csakis olyanformán, hogy a szó eredeti jelentése kibővült és egy szorosabb viszony megjelöléséből általánosabb jelentésűvé tágult. A *mazur* szó p. mint hódoltsági műszó olyan katonát vagy spahit jelentett, a ki valamely mulasztásért vagy vétségért hűbéri jogát elvesztette. A nép nyelvében már úgy kibővült a jelentése, hogy

általában tönkrement urat, vagy pedig rongyosat, meztelent, kifosztottat jelent. Hasonlóképp egy másik, a *zakin* szó. Olyan hűbéresnek volt ez a neve, a kinek húszezer oszporánál több jövedelme volt és így az előkelőbb földesurak közé tartozott. A népnyelvi *zakhny* már első sorban a magatartó embert, a vaskos alakú úr fogalmát fejezte ki vele; sőt még jobban általánosítva a köpczös, kebeles birkát, sőt Somogymegyében a tömött földet is jelentette. Hasonlóképp általánosodott a *harács*, eredetileg csakis az adót jelentő szó, melynek főleg igei továbbképzése, a *harácsol* fogalma ment át a népi és egyúttal az irodalmi nyelvbe.

Ily megállandósult kifejezések azonban csekély számmal vannak. Legnagyobb részök csak emlékei a 16. és 17-ik századbeli nyelvünk szókincsének. Részletesebb felsorolások helyett ezúttal csak a jellemzőbbek bemutatására szorítkozom. — Az államszervezet kifejezései közül, a hova a kincstári kezelés, tisztviselők és nagyobb jövedelmi ágak tartoznak, a következők voltak általánosabb használatúak:

Az *alafa* (ulufe, ülefe, ölefe) gyakori szó a 16-ik század íróinál, jelent zsoldot, katonai adót. Még gyakoribb a továbbképzett *ulufedti* szó használata, mely a zsoldos hadsereg lovaságát jelentette. A hódoltság idejében nagy számmal voltak a magyarországi várakban is.

Athname, jelent szerződés-levelet, írásbeli szerződést. Törökül *ahd-name*, mely a hódoltság korabeli iratokban hol *atname*, hol *etname* alakban fordul elő.

Boza-hane, szószerint 'szeszház', oly helyet jelentett, a hol szeszest italt és főleg mohamedánok részére kölesből készített *bozát* árultak, illetve mértek ki. Maga a *boza* szó, mely már az Érdy-codexben is előfordul, régebb keletű átvétel.

Burgunti, törökül *bujuruldu*, praescriptumot, rendeletet jelent. Egyidejű iratokban gyakran történik említés, hogy a ráják az kádiának ennyit és ennyit fizettek burguntiórt. Maga a szó a török *bujurmak*, 'parancsolni' igének névszói alakja, melynek *bujuruldu* mellékformája a mai törökségben is ismeretes.

Defter szószerint jegyzéket, könyvet jelent. Mint hódoltság korabeli műszó számviteli könyvet, lajstromot, listát, szóval azt a telekkönyvet jelenti, melybe a hűbérek voltak bejegyezve. Erdélyben, Szilády feljegyzése szerint, máig is e névvel nevezik a kisebb kereskedők üzleti könyveiket. Ugyancsak közkeletű szó volt a *defterdar*, mely néven a számviteli könyvek, lajstromok és telekkönyvek vezetőjét ismerték. Öneki voltak alája rendelve a *defter eminek*, *defter kjáják*, a kik a különféle *fejadó*- és *hűbér-deftereket* vezették és nyilvántartották.

Díván (divány, déván, dévány, diévány), jelent török

tanácsot, általában tanácskozást és divány szőnyeget, diván vánkost, v. ö. Mikesnél: *divánház*, vagyis tanácsház. A hódoltság idejében az államtanács elnevezése volt, melyen a nagyvezér elnökölt. Voltak ezenkívül a helytartó pasáknak is *divánjok*, vagyis tanácsülések. E kifejezés átment a népnyelvbe is, a hol tovább képzett alakjai közül legelterjedtebb a *divános* tanácsülő, *divánkozik*, mely a tanácskozáson kívül tünődést, tanakodást, habozást, sőt immel-ámmal való készülődést, korhelykedést is jelent; továbbá *diványoz* a. m.: gyűlésez, heverész, komótízál, uraskodik, tunyálkodik.

Gyümrrük, törökül *gömrük*, jelent vámot, áruvámot, melyet úgy a vízi mint a szárazföldi utakon szállított áruk után kellett fizetni. V. ö. Mikesnél: *gyümrrükcsi*, vámszedő. Ezzel szemben a hódoltsági törökök is átvették a mi *vám* szavunkat a *vámcsi* kifejezésben.

Hász, a szultán által birtokba vett földeket jelentette, melyeket aztán illetmények fejében főrangú tisztviselőinek adományozott.

Az ezen fogalomkörbe tartozó kifejezések közül megemlítjük még a *hasznadár*, törökül haznedár szót, mely kincstárnokot jelent, az *iszpendsé*, mely azt a fejadót jelentette, melyet a keresztények fizettek, a *joklamát* revizió értelmével. A szabály, rendelet és általában a szultán által kiadott patensnek *káun* volt a neve, mindenféle sérelemért a *ser'*- és *kanunra* hivatkoztak, panaszaikat a törvényszéki járásnál a *kázá*-ban jelentették be, tartozásaikat *meszárif* néven fizették ki, adóik egy nemét: a *tapu*-adót a *ruz naincsé*-ba jegyeztették és hivatalos iratot: *teszkeré*-t kaptak érte. A kinek persze *timár*-ja volt, vagyis oly hűbéres birtoka, mely húszezer oszporánál kevesebbet jövedelmezett, annak a *harácsa* is kevesbedett. A timárt egyébként jutalom fejében is osztogatták, v. ö. Mikes: „A tsászár a meghódoltatott tartományokat felosztá a vitézinek, ezeket a jutalmakat timároknak nevezik, de nem a magyar timáraink.”

A haderő, gyalogság, lovasság, műszaki csapatok és ezek szolgálatában álló zsoldosság kifejezései közül igen sok került a hódoltság magyar szókincsébe. Az **aczamoglan**, mely szó szerint perzsa, illetve idegen fiút jelent, katonagyermek, jancsár növendékké általánosodott. Így nevezték főleg az elrablott keresztény gyermekeket, a kiket két évi gyakorlatoskodás után a janicsárok közé soroztak. Az **aga** főbbrangú katonai tisztviselőnek volt a czíme. A magyar vonatkozású defterekben a zsoldos lovasok főbjeit értették rajta. Összetételekben, mint jancsár-aga, csausz-aga, timár-aga, gyakori használatú volt. **Akanca**, törökül akıñđi, portyázó, könnyű fegyverzetű katonaságot jelentett. A magyar íróknál *dkangya* alakban is elő-

fordul. **Azáb**, a nőtlen, zsoldos gyalogságnak volt a műszava. Ezekből került ki a magyarországi várórség főzőme. Tengerészeti szolgálatot is teljesítettek. A zászlótartót *alemdar* vagy *bajraktár* néven ismerték, a löporkészítőnek *barutcsi* volt a neve és *bas-bug* volt az idegenek fővezére, mint a hogy Mikes volt a rodostói magyaroké. A **basa** czim a hűbéres haderő legfőbb tisztviselőjét és a katonai s polgári ügykezelés főnökét illette. Nem tévesztendő azonban össze a *bulyuk-basa*, *oda-basa*, *szu-basa*, *cser-basa*, *nazul-basa* szókbán levő *basá*-val, mely nem egyéb, mint népetimologikus elváltozása a *başı* (főnök) szónak. A **bég** a hűbéres haderő egy kerületének első tisztviselője és az azon kerületből való hűbéresek kapitánya volt. A *béglerbég*, vagyis bégek bégje, a több kerületből álló tartomány első katonai és polgári tisztviselője. Nálunk budai, temesvári, majd egri és kamizsai béglerbégek is voltak. **Beslia** az önkéntes lovasság egyik fajtája, főnöke a *beslia aga*, míg a **bulyuk basa**, törökül bölük başı, az egyes hadosztályok élén állókat jelentette. A **csausz** törökül: *csaus*, futár vagy hírnök volt és lehettek udvariak, polgáriak és katonaiak. A *csausz bati*, a hódoltságbeli magyar ráják réme, a rendőri és igazságügyi hivataloknak volt a feje. A Koppányból hajdan Pécs felé vezetett utat maig is *csausz-útnak* nevezik. A minthogy nem egy vidék őrizte meg a régibb török elnevezéseket.¹

A **cser basa** (*cseri-basi*) a szpáhik egy tisztje volt, a ki rangban az alaj-bég után következett. A **csuhadár** a szultán ruhatárnoka, udvari szolgálója volt, kit magyar források *csuhatartóra* magyarosítottak. A **gyömlü** (*gyumlia*), törökül *gönüllü*, a zsoldos lovasság egyik jól díjazott önkéntes faja volt, míg az **icsóglán**, Mikesnél *isoglán*, a nem mohamedán szülöktől rabolt gyermekek és ifjak neve volt, a kiket a szultáni udvarban állami hivatalokra és udvari szolgálatokra neveltek. Hány magyar szülőnek a gyermekéből neveltek később előkelő állásokba került *icsoglán*-okat. Hasonlóképp a **jancsár**, a rendes zsoldos gyalogság egyik hadteste, mely régebben szintén főleg keresztény szülők gyermekeiből állott, kiket vagy tized alakjában szedtek el, vagy háborúk alkalmával raboltak. E fogalom emlékét őrzik a mai *jancsár puska*, *jancsár kapcza*, *jancsár patyolat*, *jancsár kés* kifejezések. A **kajmakám** a fővezér locum tenense, a béglerbégek és szandsák-bégek helyettesítője; a **kapudán** a

¹ A bégek és szpáhik székhelyein maig emlegetik a vízvezetékek, kutak, fürdők, mecsetek, vagy minaretek maradványait és a határrészek elnevezéseiben most is cseng a török elnevezés. Így Koppányban hodsakert, babadag, cseszme-kút, Szigetvárnál a Szulejmán-féle turbe helyén turbék, Szulimány falu, Simontornyán török jégverem, Szan-csabék-sziget, Szekesőnél Dömörkapu.

vízi haderő parancsnoka, a *levente*, Mikesnél *léventi*, a helytartó pasák zsoldjába álló, vagy hajóhadon szolgáló vitéz ifjú, hajdú volt. Az *oda*, a zsoldosok egy-egy szakaszát, illetőleg a kaszárnya egy külön lakosztályát jelentette. Egy-egy ily *oda*, vagyis janicsár csapat feje, parancsnoka volt az *oda-basi*, melyből a magyar ajk *oda-basát* csinált. Az *alaj-bég*, megmagyarosítva: *olaj bég*, a hűbéres haderő egyik főtisztviselője volt, vagy pedig a helytartók czeremónia-mestere. Egyik legismertebb alakja a hódoltság alakjainak a *spáhi*, a hűbéres lovas katona, a magyar alattvalók földesura.

Voltak zsoldos spáhik és olyanok, a kik zsold helyett a meghódított tartományból kisebb vagy nagyobb hűbéri birtokot kaptak. Népszerűségben vetélkedett vele a *szandsák-bég*, a kerületi hűbéres haderő parancsnoka és egyúttal azon kerület katonai és polgári kormányzója. Maga a *szandsák* szó, mely eredetileg zászlót jelent, átvittet fejezi ki, melyből a hűbéres haderő, egy parancsnok alatt egy zászló alá gyűlt, hogy vagy ellenőrző szemlére, vagy hadba induljon.

Magyarország pasalikjai is ily szandsákságokra voltak felosztva. A török *szilah*: fegyver szó továbbképzéséből alakult a *sziliktar* agai czim, a császár vagy egy török főúr fegyverhordozója, csatlósa; míg a magyarosan átírt *szarahora* vagy *szalahor* az istállómasternek volt a neve, a ki várerődítési szolgáltatokat is tartozott teljesíteni. A voltaképeni lovászmesternek *emrahor* volt a neve, melyet a magyaros kiejtés *imreur*-rá alakított. Hatalomban a spahit erősen megközelítette a *szubasa*, helyesebben: *subasi*, a hűbéres lovas katonák közül a nagyobb hűbéres és a kincstári birtokok kezelője; mint polgári hivatalnoknak rendőrkapitányi és polgármesteri szerepe volt. A *topcsi* a zsoldos sereg tüzérje volt és arról nevezetes, hogy közöttük volt a legtöbb magyar, míg a *hajdu* és *martalos* nevűek főleg a délszlávokból kerültek ki. Előkelő hűbéres-számba ment a *zaim*, birtokos, kinek *zijamet*-je, vagyis hűbéri birtoka tekintélyes vagyonszámba ment. Ha még a *zulfikár*-t, magyaros értelmezéssel *zöldfikár*-t, vagyis a fürtös katonát vesszük, akkor nagyjában kimerítettük a hódoltság magyar vonatkozású és magyar ajkon élő alakjait. Hisz mindez alakokat nemcsak béke idején ismerhették magyarjaink, hanem szembe kerültek velök harez közben is. Eltanulták csatakiáltásaikat, el vezénylő szavaikat, sőt Tinódi az Eger vár viadaljáról való énekében azt is leírja, hogy midőn lőn halála egy fő patyolatossnak, medet medet, jajt terek hallanának. Ez a *medet* szó, töröktül: *meded*, segítséget jelent.

Még csak a polgári és társadalmi intézményekből kell néhány adatot felsorolnunk, hogy némi kerek képét adhassuk

hódoltsági szókincsünknek. Ez a rész nem a háború színhelyén, nem is a hivatalos érintkezés útján termett, hanem annál a szomszédi és polgártársi viszonynál fogva, melyben a letelepedett török földesúr vagy iparos a magyar ajkú rájával állott. Mert ha háborúban kegyetlen és fanatikus is, béke és nyugalom idején még a magyarral tudott leginkább megbarátkozni, a kinek nyelvét is könnyebben kiejthette és lelki tulajdonságaihoz is jobban hozzásimulhatott. Török történetírók nem is egyszer adnak ily megbecsülő véleményöknek írásba foglalt kifejezést. Inkább hisznek egy magyarnak, mint tíz szlávnak, vallják, és jobban megbecsülik a magyar nyíltságot és vitézséget, mint a többi népek alattomoskodó ravaszságait.

A magyar rája a megillető tisztelettel járult a török **cselebi**, az előkelő polgári rendbeli elé és viszont a török **csorbadi** szóval tiszteli meg a jobbmódú ráját, a mely czim első sorban a gazdát, házigazdát illeti meg. Magyar iratokban **csöm-bördsi**-nek hangzik, míg Mikes **tsorbasi**-vá törökösítette vissza. A polgári hivatalok egyik legnagyobbja az **emin** (eméng, eming) volt, rendszerint egyes városoknak, vagy ezek jövedelmeinek felügyelője és felelős számadója, a ki mellől ritkán maradt el a **tiato**, törökül **kjatib**, az íródeák, jegyző és a számadáskészítő. Ő vezette a közigazgatás számviteli és írásos részét és azonkívül megfelelt a magyar **diák** fogalmának is. Az emin mellett ott volt még a **kihája** (tihája, tiha, kiája) is, mint annak helyettese és általában ügyvivő.

Nem csekélyebb jelentősége volt a **kádi** (*kadia*) hatalmának is, a ki a bírói tisztelet végezte. Ez a hivatal volt még a legáltalánosabb. Minden szandsák ugyanis bírói kerületekre volt osztva és ezek mindegyikében egy-egy **kádi** hivataloskodott, a ki nemcsak bíró, hanem közjegyző is volt és egyaránt ítelt egyházi és világi ügyekben is. A kádinak volt alárendelve a **molla**, vagyis egyházfi, a **naib**, az előljáró, a **mufti**, a ki az ulémák, vagyis írástudók osztályába tartozott és a **terdsümán**, vagyis a hites tolmács és fordító. Mind e fogalmak köré természetesen egész csoportja fűződött az olyan kifejezéseknek, melyek a közhasználatba és az akkori népnyelvbe is belejutottak. Ilyenek, hogy csak néhányat említek, Zrínyi **zusrája**, a török asztalt jelentő **szofra** átvétele, továbbá a **domosz**, **mamusz** szók, a melyek szintén a hódoltság idejéből valók. A szókincs eme részének ismertetése azonban már nem tartozik dolgozatom keretébe. Célom ezúttal csak az volt, hogy a hódoltság-korabeli nyelvünk török átvételeit ismertsem és hogy némi adalékkal járulhassak művelődés-történetünk akkori állapotához.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM ez évi (tizedik) évfolyamának 2-ik számában Pauler Ákos befejezi „A magánvaló problémája az újabb philosophiában“ című értekezését. A magánvaló problémájának három — az eddigiektől különböző — megoldási kísérlete igen érdekesen mutatja, hogy a metaphysikai gondolkodáson belül is mikép hódít a positivistikus szellem. E három irány, melyek részben a német idealismussal egyidejűleg, részben annak hanyatlása után hirdetik tanaikat: Herbert realismusa, a fölelevenített theismus (J. H. Fichte, Ulrici) és Lotze rendszere. Bármennyire is eltérnek a részletekben, mindháromnak az a közös vonása, hogy már nem élnek az abszolút deductio módszerével, vagyis nem akarják a valóságot valamely felsőbb principiumból a priori egész teljében levezetni, hanem metaphysikai elméleteiket a tapasztalati valóságból, a tünemények elemzéséből indulva ki, építik fel. — Stromp László, Rousseau ethikai és paedagogiai nézeteit ismerteti folytatólag „Rousseau ethikája és paedagogiája“ cz. alatt. Rousseau erkölestana, a mely eltekintve a puszta elméleti észismerettől, a közvetlen érzelem alapján épül fel, egy minden tételében tiszta és megszívlelésre méltó morális elméletet állít fel s azt az eüdaimonistikus utilitarismus vádjával szemben határozottan védelmünkbe kell vennünk. Csakhogy, félrevezetve az emberi természetnek vak túlbecsülésétől s hamis, a keresztyéniséggel homlokegyenest ellenkező feltételekre támaszkodva, oly eredményre jut, a melyet negatívnak, sőt egyenesen vigasztalannak kell neveznünk, mert épen az hiányzik belőle, a mi mindenkit, a ki pedig Rousseauval együtt társadalmi állapotaink összes bajait és fogyatkozásait elismeri, ismét felemelni képes, t. i. a jobb irányban való haladásba vetett meleg hit és a lelkes öntudat, a mely maga is e haladás érdekében tevékenyen közreműködni kész. Rousseau paedagogikájának viszont nagy és pozitív jelentősége abban rejlik, hogy az, ugyancsak a gyermek közvetlen érzelmére építve, a gyermek individualitásának megfelelő nevelés követelése által azt őseredeti jogainak s szabadságának birtokába segíti. — Dr. Baló József czikke „A lelki élet alaptörvényei“-ről a lelki élet jelentéseit bizonyos lelki típusok felállításával és ezek törvényeivel iparkodik megmagyarázni. — Várnai Sándor „A socialismus és a szövetekezeti mozgalom“-ról ír. A szövetekezeti mozgalom újabb phasisát a socialista szövetekezetek múlt év július 7—10-én tartott első nemzetközi congressusán nyilvánult azon törekvésben látjuk, hogy szemben a nemzetközileg szervezkedett ipari, kereskedelmi és bankvállalatokkal, a munkások is meg-

vessék a szövetkezeti eszmén nyugvó nemzetközi egyetértés alapjait. — Dr. Pekár Károly a „Színes hallás és színes egyéniség“-ről értekezik. A színes hallás abban áll, hogy egyes egyének bizonyos hang hallatára szint látnak. E színlátás vagy csak a szín képzelete önkéntelenül és a hallott hanggal kapcsolatosan lép fel: így vagy az abc egyes betűihez, vagy egyes szavakhoz vagy kifejezésekhez, vagy a zenei hangokhoz kapcsolódnak ily látásbeli veleérzések, színlátások. Az így látott színek tehát sohasem feleletek valóságos színérzékletet keltő ingerekre, hanem csak csalóka, álszínek s ezért többen találóan nevezték el az ily színlátást, a színes hallást, pseudo-chromoaesthesiának, álszínérzésnek. Az angolok meg, mivel az illetőben csak a hallás-benyomásra támadnak ily színérzések, színhallásnak (colour-hearing) nevezték el. Színes egyéniség alatt pedig az oly különös kapcsolatokat értjük, mikor színeképzeteket emberi egyéniségek, jellemek, erkölcsi jellemvonások kifejezésére használ az illető, vagyis színekkel egyénit, jellemez. Egy-két ilyen esetet Flournoy is leírt „Des phénomènes de synopsie“ című munkájában „Photismes de sympathie“ cím alatt; Daubresse is közölt egy esetet. Részletebben ír le egy pár esetet Szokolov Pál. A Daubresse-féle eset is orosz fiatalemberről szól. A Szokolovéi orosz asszonyokról. Teljesen normális asszonyokról van szó. Az egyik, S. asszony, színeseknek tekintti az embereket, főleg szellemi képességeik szerint. Ez sűrűzöld, amaz kék-lila stb. Már gyermekkorában így osztályozta az embereket. Azóta még jobban kifejlődött ez benne s rendes szokásává lett. A nagytehetségű és becsülésre méltó emberek az ő képzetvilágában bíborvörössel szegélyezett nagyon vastag sötétkék felhő képzetét keltették fel. A hasonló tehetségű, de kisebb jellemerejű ember már sötétvörös, bíborfelhő képzetét kelti fel, közepén kék folttal. A mennyire távolodik ez ideális typustól az egyén, annál világosabb lesz a felhő. A „kék“ emberek az ideálisak. A sárga a legrosszabb, a legellenszenvesebb jellemek kifejezője, a szellem s az erkölcsi elvek hiányát jelöli. Az asszonyok, kevés kivétellel, sárgáknak tűnnek fel előtte. Magyarázata, hogy asszonyismerősei mind alsóbbbrangúak. S. asszony különben jó látásos typus, színvisióit exteriorizálja. E színes felhők előtte lebegnek a levegőben, méternyire az arcjától, félméterrel a föld felett, és . . . Afrika alakját veszik föl. A felhőn nem lehet átlátni, de azért nem akadályozza rendes látásában. K. asszony erkölcsi értékek szerint alkotja meg az emberekről színes minősítéseit (ses qualifications chromatiques). Bizonyos cselekedetek neki fehérek, feketék, vörösek, zöldek, ibolyaszínűek voltak. Innen támadt a gondolata: nem lehetne-e az egész embert színekkel jellemezni, s azóta egészen szokásává lett az embereket színesíteni. Így mindenkire megtalálja azt a szint, a mely legjobban ráillik. Ha már most az illető jókedvű, színe világosabb lesz; ha rosszkedvű, színe elsötétedik. Cselekedetei szerint is változtatja árnyéklátát, fényét a szín. Jó egyet-

értésben élő házastársakat rózsaszín és zöld színekben képzelt el, s e két kiegészítő szín harmóniája fejtette ki a kölcsönös egyetértést. A színes hallás és színes egyéniség jelenségeit s az ehhez hasonlókat az érzelmi, hangulati kapcsolatokon kívül ugyanabból a hajlamból kell magyaráznunk, mely a nyelvet hozta létre, hogy t. i. jelekkel állandósítson felfogásunk egyes képzet-complexumokat s így könnyen felfoghatóvá és felidézhetővé tegye. Ez a hajlam általában a hangokat használta ily jelekül, mert jó hangképző szervünk van; de daczára, hogy szinképző szervünk nincs, az erősen visualis egyéneknél a hajlam mégis természetszerűleg színjelekkel akar kifejezni egységekre foglalt képzet-complexumokat s így hozza létre a felettébb érdekes és kevésbé megfigyelt jelenségeket. — Dr. Bárány Gerő „Jogböleselkedés“ czím alatt kezd meg hosszabb tanulmányt. — Dr. Ferdinandy Géza „Az államalkotó szerződések a magyar közjogban“ czimű dolgozatának folytatásául „A nemzet és királyság viszonyát és szerzőket az államalkotás körül a vegyesházbeli királyok alatt“ fejtegeti. — Dr. Kacziány Géza „Swift Jonathán“ cz. tanulmányának utolsó közleményében: a XI fejezetben, „A lejtőn“, Swift nagy irodalmi harczeit; a XII-ben „Euit“ végrendeletét ismerteti. — Kemény Ferencz „Világakadémia“-jában a világ nemzetközi tudományos intézeteinek és kulturális intézményeinek összefoglaló áttekintését nyújtja. — P. G. „Shakespere Dániában“ czím alatt a „Contemporary Review“ hasonezimű tanulmányát ismerteti. — Raffay Sándor „Schleiermacher és a főiskolai oktatás“-ról kezd meg hosszabb dolgozatot. — Az „Irodalom“ rovatban a „Revue philosophique“ három füzetének tartalma: Th. Ribot, Essai sur l'imagination créatrice cz. munkája (dr. Pauler Ákostól) és Paulsen ethikai rendszere (dr. Scheik) vannak ismertetve.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetében először is egy névtelen író *Vázlatok Dalmáciából* czímmel Krnšjavi zágrábi egyetemi tanárnak könyvéről közöl ismertetést. Krnšjavi, a ki tavaly beutazta Dalmatiát, a horvát történelem homályos problémáit és szívesen ápolta hagyományait közelebről vizsgálja. Az ő vázlataiban két fejezet érdekel különösen bennünket. Egyik az, a melyik Tamás spalatói főesperesnek krónikájáról szól, a másik a horvát történelemnek egyik talánya, Zvonimir király halála a körülményei. Ez utóbbi kapcsán még arról is szól, vajjon Kálmán király megkoronáztatta-e magát horvát királynak, a mit csak egy zárai kolostorban levő 1102. évben kelt oklevél másolatából lehet kiolvasni. — Keleti Ödön gróf *Kálnoky Gusztávról* írt dolgozatát befejezi. E közleményben kivált Kálnokynak a magyar egyházpolitikai kérdésekben tanúsított ellenséges álláspontjával foglalkozik, a mely kérdések egészen váratlanul megrendítették az ő állását és véget vetettek működésének. — Haraszti Gyula *Főúri élet Versaillesben* czimű czikkéből a befejező részt adja, s e közleményben XIV. Lajos öcsésének, Monsieurnek, továbbá fiának, a trónörökösnek, Monseigneurnek, valamint végül magának XIV. Lajos

végnapjainak elbeszélésével foglalkozik Saint-Simon nyomán. — V a d n a y K á r o l y *Czuczor Gergelyről* születésének 100-ik évforduló-jára irt emlékbeszédét közli. Ezután V é r t e s y A r n o l d *A szerencse fia* című regényének harmadik közleményét adja. A költemények közt van K o z m a A n d o r *Vasárnap* című eredetije, és Mendés Catulle *A haza verse* Bogdánfy Lajos fordításában. — S t r o m p L á s z l ó *Keresztelő János* címmel Sudermann „Johannes“ tragédiájáról irt bírálatot, melyben azt állítja, hogy Sudermannt cserben hagyta realismusa. Keresztelő Jánosa és ennek a Jézushoz való viszonya eleitől végig csak költői s lélektanilag és történetileg egyáltalában tarthatatlan fictio. És éppen ebben rejlik a Sudermann tragédiájának, mint tragédiának a nemezése is. Maradt volna meg a való történet Keresztelő Jánosánál, igazi tragédia-hőst teremthetett volna belőle. Az *Értesítőben* Bodley: Franciaország; de Alexander: Diderot-tanulmányok; Annunzio: A tűz (Voinovich Gézától), Gaston de Paris: Poëmes et légende du moyen-âge című munkák vannak ismertetve. *Schiller és az új nemzedék* címmel Fulda Lajosnak a lipcsei Schiller-egyesületben tartott essay-szerű emlékbeszéde van ismertetve, mely az egykor Németországszerte méltó lelkesedéssel üzött Schiller-cultus lehanyatlásának okaival foglalkozott. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetének tartalma: W i l d n e r Ö d ö n *Sienkiewicz Henrik* címmel a lengyel író irodalmi működését s különösen Quo vadis? című regényéről irt ismertető tanulmányt. — M e l l e r S i m o n *A régi Róma építészetről* szóló cikkében a római építézet fejlődését ismerteti, melynek három első korszaka, mint szerző mondja, a kölesönzések, az önállótlanág kora volt. De már a görög s a hellenistikus minták félreértett, sokszor félszeg utánzásából is kikitűnt Róma sajátos szelleme. Titus óta ez a szellem végre uralkodóvá vált és teljesen a maga képére alakította az építészetet. Szerkezet és külső külön váltak, külön fejlődtek. A külső mez Traján idejében érte el ragyogása tetőpontját, aztán lehanyatlott. — V é r t e s y A r n o l d *A szerencse fia* című regényéből a negyedik közleményt adja. — B a k s a y S á n d o r az *Ilias: XXIV. ének* fordítását közli. — Egy névtelen író *egy új német-magyar szótár* címmel terjedelmes bírálatot irt a Simonyi Zsigmond és Balassa József szerkesztésében nemrégiben megjelent szótárról, melynek fogatkozásait és hibáit fölös számú példákkal bizonyítja. — C z i m e r K á r o l y *Szeged monographiája* címmel Reizner Jánosnak Szeged történetét bírálja, s bár a szerző jóakarattal látott munkája megírásához, de az ösmagyar város tanulságos múltjáról nem tud igaz és hű képet adni, mert kellő adatkészlet nélkül állt neki a munkának. — G y a l u i F a r k a s *Alcestis* címmel Euripides e tragédiájáról ír abból az alkalmából, hogy Párisban múlt év novemberében Rivoltet átdolgozásában színre hozták. Az *Értesítőben* Divald K.: Műtörténeti korrajzok,

Tompa M.: Virág regék, Reichel E.: Ein Gottsched-Denkmal (Heinrich Gusztávtól), Gibb: A history of ottoman poetry című munkák vannak ismertetve. — *Petőfi és a Petőfi-társaság* című cikk Bárosny Istvánnak a Petőfi-társaságban a Petőfi szerelme címen tartott felolvasásával foglalkozik, s azt mondja, hogy a leghitelesebb tanúk és körülmények nem igazolják, sőt megczáfolják Bárosny állítását. A füzet végén az új magyar köynvek jegyzéke van.

Ugyanezen folyóirat májusi füzetének tartalma: Kropf Lajos *Éjszak-Amerika és Magyarország 1848 és 1849-ben* címmel az éjszak-amerikai Egyesült Államoknak a magyar szabadságharc eseményeivel szemben tanúsított magatartását ismerteti. — Kúnos Ignác a *török irodalom fénykoráról* ír, jellemezve az akkor divott műfajokat s e kor nevezetesebb íróit. Az irodalom és költészet föllendülésének és virágzásának fénypontja a XV. és XVI. századra esik, mely egyúttal az oszmán birodalom fénykora is. Bámulatos gyorsasággal kezd az alig száz éves birodalom terjeszkedni és vele egyidőben a török költészet is folytatja területi hódításait. Az oszmán állam nyugot felé, az irodalom pedig kelet irányában bővül. Egymást úgy szólván kiegészítik és az iszlám műveltségnek azt az erejét, melyet a perzsa költészet mezejéről gyűjtenek, nyugati hódításaikon értékesítik. Fokozatosan terjeszkednek mindkét irányban. És mindkettőnek központjává csakhamar Bizancz válik. Az iszlám műveltség ekkor jutott el delelő pontjára, mely körülbelül egy teljes századon át virágzott. — Czimmer Károly *Szeged monographiájáról* szóló bírálati ismertetéséből a befejező költeményt adja. — Egy névtelen író *Visszaemlékezések az éjszak-amerikai Egyesült Államokra* címmel Amerikában szerzett tapasztalatait teszi közzé. Leginkább a nemzeti szellem lepte meg szerzőt Amerikában s annak kifejezését egyaránt csodálta ipari és kereskedelmi, irodalmi és művészeti, nemzetgazdasági és politikai életének terén. — A szépirodalmi részben Vértesi Arnold *A szerencse fia* című regényének befejező részén kívül két költeményt találunk: Hattany Lajostól *Nagyanyám* címűt és Hegedűs Istvántól a *Carmen Saeculare-t*. — Heinrich Gusztáv *A Bánk bán-regény* címmel egy Bánk bán tárgyú francia regénynek Csery Pétertől származó magyar fordításáról értekezik. Ismertetésének eredménye következő: D'Ussieux elbeszélését (1775.) németre fordította esetleg valamelyik Müller, kinek szövegét J. L. Klein (1783.) Bécsben lenyomatta és ezt a szöveget utánnyomta a „Leithold“ kiadója (1782.) és magyarra fordította Csery Péter (1822.). — Méhely Lajos *Magyarország denevéreinek monographiája* címmel észrevételeket tesz Herman Ottónak a Budapesti Szemle januári füzetében megjelent bírálatára. — Az *Értesítőben* Lehr A.: Herman és Dorottya, Balogh A.: A magyar államjog alapvonalai; Sosnosky Th.: Die deutsche Lyrik des 19. Jahrh.; Balás E.: Büntető jogi reformtörekvések (Kármán Elemértől) Büchler S.: A zsidók története Budapesten; Elster R.: Wörterbuch

d. philos. Begriffe; Freudenthal I.: Die Lebensgeschichte Spinoza's; Mikszáth K.: St.-Peter's umbrella, című munkák vannak ismertetve. Végén az új magyar könyvek jegyzéke.

3. AZ ETHNOGRAPHIA ez idei évfolyamának első füzetében Nagy Géza „Népfajok és népek a XIX. században” czimmel hosszabb statisztikai tanulmánynak kezdi meg közlését. Utal arra, hogy ez az imént lezáródott századhoz az egész történelmi élet folyama alatt fontosságra nézve egyetlen egy sem hasonlítható. A nagy tudományos és technikai fölfedezések teljesen átalakították a régibb viszonyok rendjét s megváltozott a régi népek egyensúlya is. Ma ezen európai népek, első sorban a germánok (angol és németek), aztán a szlávok (oroszok) és román népek osztozkodnak a világ fölötti uralomban, melyben még egy század előtt is félelmes vetélytársai voltak az európaiaknak a mohamedán civilisatio körébe tartozó népek, a keletázsiai kultúra területe pedig, valamint Afrika belseje hozzáférhetetlen volt az európaiaknak. Ezen alakulásban nagy része van az európai eredetű népek rendkívüli fölszaporodásának; míg a XIX. század elején az európaiak s Amerika európai eredetű lakosainak száma valamivel volt csak több, mint a föld összes népességének egy-ötöde (1000 millióból 210 millió): ma 1670 milliónyi emberiségnek csaknem egyharmada (530 millió) európai eredetű. Ebben a nagy szaporodásban a legelső helyet az angol foglalja el, nagy arányokban gyarapodott az orosz és portugál nyelvhatár is; még a németnek s az Európán kívüli népek közül a jávaiaknak a belső szaporodásuk volt igen jelentékeny. Kivételképp állanak az európai népek közt a francziák, kiknek szaporodása a többivel szemben oly csekély volt, hogy míg 1801 elején a franczia az oroszszal és némettel együtt a legnagyobb európai nép volt: ma már az angol csaknem háromszorta, az orosz kétszerre, s a német is közel kétszerre nagyobb, sőt már a spanyol nyelvet is többen beszélik. Még csekélyebb volt a görögök szaporodása, különösen végzetes volt pedig a lefolyt század a kelta fajra, mely felényire olvadt le, sőt az irek pusztulófélben vannak. Miután a szerző a többi világrész népeinek számbeli fejlődéséről is hasouló áttekintést nyújt, áttér az egyes népek statisztikájának részletes tárgyalására, e közleményében a khinai, angol és német népeket fejtegetvén. A khinaiak száma, mely 1801-ben kerek számban 300 millió volt, ez idő szerint mintegy 425 millió. Az angolok száma 1400-ban volt: 3 millió, 1700-ban 8½ millió, 1801-ben: 17¾, 1901-ben: 109½ millió. A németek száma 1500-ban: 10 millió, 1801-ben: 27½, 1901-ben 78 millió. — A második közleményben Katona Lajos a fiat piscis szállóigét magyarázó mesék, illetőleg adomák egy részét állítja össze. Hivatkozik az 1459-ben elhalt Poggiusra, ki egy spanyol püspökről meséli, hogy a pénteki napon eléje táltalt foglyok iránt így oszlatta el inasa aggodalmait: Pro piscibus utar. An nescis me sacerdotem esse? Quid est maius? Ex pane corpus Christi facere, an ex perdicibus pisces?

Egy latinból fordított angol-francia mesében a farkas bőjtöt fogad, de a mint az erdőn egy kövér ürüt talál, ráfogja, hogy *lazac* és fel-falja. — A néphit és népszokások rovatában Albert István a *baranyai Hegyhát vidékén divó halotti szokásokról*, Balásy Dénes pedig a *udvarhely-megyei kuruzsló szerekről* és gyógyítási babonákról ír. — A népköltészet rovatában Krüger Aladár *nagyváradi katonadalokat* közöl. — Irodalmi ismertetések vannak e füzetben Sz. — ő-től Wasylkiewicz Viktor „*Népköltési gyűjteményeink története és értéke*” művéről, továbbá Gombocz Zoltántól a *Finn-ugor társaság folyóiratának XVIII. kötetéről*, végül H. A.-tól *Gyarmathy Zsigáné: Erdélyország, Tündérorság* című könyvéről. — A M. Nem. Múzeum Néprajzi Osztályának mellékletkép adott Értesítőjében Simics Károly a *kirgiz pásztorlakásokról* értekezik személyes észleletei alapján. A további közleményekben Berzeviczy Elek a sáros-vármegyei népviseletet írja le, többen pedig a *magyar halászhathoz* nyújtanak újabb adatokat. Hivatalos jelentések egészítik ki a füzet tartalmát.

Ugyane folyóirat ez idei 2. füzetében Vikár Béla „*Kalevala-tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra*” címen a finnek híres nép-eposzának történetét vizsgálja. Rámutat Krohn Gyula kutatásainak azon eredményére, hogy a finn eposz keletkezése körül szakasztott ugyanaz a folyamat ismétlődött, a melyet más népek hasonló hagyományaira nézve mint föltevést az európai tudomány régóta vallott: az t. i., hogy a népies epikának ily nagyobb szabású termékei végleges alakjukat seholsem magától a néptől nyerték, hanem mindenütt egy rendező kéz, egy összefoglaló művészi egyéniség munkájának köszönhetik. Az újabb meg újabb pótló Kalevala-gyűjtések révén, ezeknek, valamint az idevágó régi gyűjtemények kéziratának beható tanulmánya s a nyomtatott Kalevalával történt összevetése után kitűnt, hogy ez utóbbi s az élő néphagyomány között számtalan eltérés van s hogy Lönnrot nemcsak összegyűjtötte, hanem rendezte, alakította, beosztotta, bővítette, továbbfűzte és egyáltalán céljaihoz képest módosította az első kézből, a néptől, nyert anyagot. A legközönségesebb módosítása az volt, hogy a változatok közül azokat, melyekben nagyobb eltérés volt, önállósította s külön részekül osztotta be más-más helyekre, a széptani szempontok szerint. Egy másik eljárása volt, hogy bizonyos arányosság érdekében a főbb személyek történeteit tetszés szerint ruházta föl a szereplők neveivel, s a mit a néphagyomány az egyiknek tulajdonít, azt ő a másokra táblázta be, hogy annak a szerepét megnagyobbítsa. Gyakori eset volt idegen népköltési elemek, különösen ráolvasások, házassági énekek és közmondások beiktatása. Ez az eljárás a folklóre szempontjából igen szükségessé tette Krohn Károlynak azt a vállalkozását, melynek célja a kalevalai runók változatainak közlése híven a néphagyományok szövegeihez. Ezután Nagy Géza folytatja „*Népfajok és népek a XIX. században*” című tanul-

mányát. ezúttal a skandináv és holland népek statisztikájával befejezván a germán törzs tárgyalását s áttérvén a népesség tekintetében harmadik helyen álló hindu törzsről s ezután a román (latin) törzsek spanyol, francia, olasz és portugál) ágaira. Az egész germán néptörzs 1801-ben 54½ millió volt, ma 210⅓ millió. A hinduk száma ma mintegy 210 millió, a spanyoloké 52, a francziáké 44⅓, az olaszoké 36, a portugáloké 20 millió. — A néphit és népszokások rovatában több közlő adalékokat nyújt a *szent-ivánnapi népszokásokhoz*. Kertész József pedig egy *zalamegyői társas-játékot* ismertet („megy a kosár“), melyet a fonókban játszanak. — A népköltészet rovatában Berger Mariska *tolnamegyei népdalokat* közöl. A kisebb közlésekben Sebestyén Gyula *dunántúli szójátékokat* tesz közé, Semayer V. Zaborovszkina elméletét ismerteti a *szlávok fajiságáról és eredetéről*, Katona Lajos pedig egy újabb adalékot közöl az „*ünneprontók*“ meséjéhez. — Az irodalom rovatban Sebestyén Gyula *Jankó Jánosnak „Magyar típusok“* című művét, Gombocz Zoltán pedig *Krohn Gyula „Kanteletar-tanulmányait“* ismerteti. — A mellékletben Hathalmi Gabnay Ferencz Violáné Gerde Etelka *játék-baba-gyűjteményét* s Semayer V. a M. Nem. Múzeum Néprajzi Osztályának az 1900. évi párisi világkiállításon szerzett gyűjtéseit ismertetik. Ugyanitt Vécsey István „*Egy állatpör*“ czímen szól ama különös pörökről, melyekben a középkori krónikák és jegyzőkönyvek tanúsága szerint Francia- és Németországban kártevő állatokat: verebeket, varjakat, egereket, vontak felelőségre a károsodott községek, mikor ez állatok már nagyon elszaporodtak és a vetéseket tönkretették. Az ítélet gyakran püspöki és érseki átok volt, máskor kitiltási parancs, vagy kiirtás. A szerző ez esetekhez egy új adalékot közöl, melyben a község a kártevő nyulat mogyorófavesszővel megvereti s aztán elbocsátja, hogy tudják meg társai is, mi az ára a repalevélnék. Két rövid jelentés Almásy György és Simonyi Zsigmond néprajzi felolvasásairól rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat az idei 3. füzetében Vikár Béla folytatván *Kalevala-tanulmányait*, ennek során a finn *arpa* varázseszközzel értekezik s kapcsolatba hozza ezt a magy. *orvos* szóval, melynek alapértelme, nézete szerint, „varázsló“ volna. — Katona Lajos a „*Irat piscis*“ című közleményéhez tartozó eredeti szövegeket adja. — Lehoczký Tivadar adatokat közöl a *vlach* szó értelmezéséhez, mely alatt Liptó megyében s környékén a *juhászokat* értik, a mint pl. ebben a tót énekben is: *baža sa čuduje, čo valach; baža ovce doji, valach nie nechodi* (csudálkozik a bács, hogy nem jön a juhász; bácsi feji a juhot, a juhász távol jár). A juhászokról szóló dalokat is *valaszka*-nótáknak nevezik. Tehát a *valach* tótjainknál nem nemzetiiséget (nem olaszt, vagy oláhot), hanem foglalkozást jelent, azt a foglalkozást, melyet tudvalevőleg az Olaszországból kivándorolt balkáni *vlach* nép, a mai oláhság őse, üzött. Nagy Géza „*Népfajok és*

népek a XIX. században“ című tanulmányának itt adott részében az oláhsággal foglalkozik, melynek száma 1801-ben legfeljebb $3\frac{1}{4}$, ma $9\frac{1}{4}$ millió. — Rubinyi Mózes a *moldvai csángók multjáról és jelenéről* értekezik. A legrégibb író, ki a moldvai csángókkal külön foglalkozik: Bandinus Márkus martianopoli érsek s moldvai püspök-helyettes volt, ki 1646-ban bejárta a katolikus magyar telepeket s útjáról 1648-ban jelentést tett X. Incze pápának. Ekkor 33 helységben 1020 magyar család élt Moldvában. Bandinus után majd másfél századig csak egy latin kézirat, Simon Sámuel „*Imago novae Hungariae*“ című 1736-ban megjelent munkájának kézírata, szől részletesebben a csángókról. Ez után következik Zöld Péter székely pap csángó utazásának (1766) német leírása. A XIX. században írtak a csángókról: Gegő Elek, Jerney, Imets, Ballagi Aladár stb. — A néphit és népszokások rovatában Versényi György erdélyi népmondákat, a népköltészetében Bellosits Bálint és Vida Sándor *gyermek versikéket* közölnek. — Irodalmi ismertetéseket írnak Munkácsi Bernát a *kazáni csász. egyetem régészeti, történeti és néprajzi társasága közleményeinek* I.—XV. kötetéről és a XVI. kötet 1. füzetéről, Gönczi Ferencz Láng Mihály „*A munkaszeretetre való nevelés módja*“ című művéről s a Hársing István „*A tündérvilág rajzolása a magyar népmesékben*“ című dolgozatáról. — A kisebb közlések során Munkácsi Bernát az erdélyi három nemzet általános fölkelésének 1463-iki szabályzatában előforduló „*tympanis et Zaldobonibus*“ kifejezés általános magyarázatához fűz észrevételeket s a *székely* „*Csik*“ *helyneveket* Sebestyén Gyula fejtegetéseivel csatlakozva a tatár *čík* „határ, határvidék, vég“ szóval értelmezi, egyben más székely helyneveknek is rámutat török hangzására. — A mellékletben Semayer Vilibald *Bánffy-Hunyad magyar lakosságának somatologiai vázlatát* adja.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számában Vargha Gyula bucsúztatja el Jekelfalussy Józsefet, a ki 1889—1899. végeig szerkesztette a Közgazdasági Szemlét. — Wekerle Sándor hitelviszonyainkról ír és a pénzvilág körében az állami beavatkozás ellenségének mutatkozik; barátja a társadalmi önszervezkedés és önségélynek. A pénz-helyettesítőknék folytonos nagyobb mértékben való alkalmazását óhajtja és ezt a valutarendezésre szükséges előkészítő eszköznek tekinti. — Buday László az ipartestületekről ír, az 1897. óta közzétett adatok alapján képet nyújt arról a működésről, melyet az ipartestületek az 1884: XVII. törvénycikkkel történt életbehívásuk óta betöltöttek, Szerző alapos kritikát gyakorolván, azon nézpontokat foglalja össze, a melyek de lege ferenda ipartestületeink reformjára szükségesek volnának. — Legányi Gyula elvont tanulmányt írt a szükségéről, a melyeket részben természettudományi alapon elemez. Élettani és társadalmi szükségek között tesz különbséget és e kétféle szükség szerinte az állam és az egyén harezára vezet. Azt tartja, hogy félreértések folytán az

állam vét az egyén életteni és társadalmi szükségei ellen, az egyén pedig kényszerűségből vét az állam életteni szükségei ellen és a szaporodást megakasztja mesterséges úton. A fejlődéstől javulást vár. — Havas Miksa a pénzintézetek ellenőrzéséről, tekintettel a biztosító társaságokra, értekezik; állami ellenőrző hivatalnak felállítását kívánja, részletesen szól az eddigi tartalék elhelyezésének kérdéséről. — Vágó József a közlemények rovatában a munkásbetegségélyezésről ír és a Kereskedelmi ministeriumban tartott enquete-ről beszámol, erősen megbírálja a ministerium törvényjavaslatát és kívánja, hogy a minister állást foglaljon vagy a községi, vagy a központi biztosítás mellett. — d—n. a budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentését az új vámtarifáról taglalja, ostromozza, hogy e jelentést a kamara titokban akarta tartani, valamint hogy a kamara nem követ őszinte egyenes politikát, hanem mintegy compromissumot ajánl fel az az agrariusoknak. — Az egész világot jelenleg legjobban érdeklő kereskedelmi politika köréből egyszerre három könyvet találunk ismertette. E munkák: Borgh: Handel und Handelspolitik, Rausch: Französische Handelspolitik, Verein für Sozialpolitik: Beiträge zur neuesten Handelspolitik Deutschlands; Neumann Jenő, Matlekovics Sándor és Heller Henrik az ismeretők. — A Magyar Közgazdasági Társaságban folytatott vitákról szóló jelentés, valamint a gazdag közgazdasági rovat zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat áprilisi számában Ráth Zoltán népességünk szaporodásáról ír. Megállapítja, hogy hazánk lakossága a XIX. században hozzávetőleg szólna megkétszereződött, a gyarapodás távolról sem volt olyan nagy, mint a XVIII. században; megközelíti Európa átlagos gyarapodását. Messze elmarad Angliától, valamint a continens germán népeitől, de megelőzte a latin faj népeit. A vándorlásokat is számításba véve alig $1\frac{1}{2}$ -ot tesz a mi népességszaporodásunk az utolsó évtizedekben, mely a körülünk levő germán és szláv népesség gyarapodásához viszonyítva, alacsony. Szerző nemcsak a kivándorlásban, hanem a természetes szaporodásban is sok aggályt okozó momentumot lát és meglehetősen pessimistikus hangon szól azon gazdasági okokról, a melyek népesedésünk ki nem elégitő voltát okozzák. — Harmos Zoltán a pénzügyi igazgatás reformjáról ír és számos részletes adattal bizonyítja a pénzügyi igazgatási bajokat, valamint reformjavaslatokat is tesz. — Czeisler Emil a sóbánya-jegyekről közöl érdekes történelmi és statisztikai adatokat, miután a sóbánya-jegyek 1900. november 1-ével végleg megszűntek létezni Magyarország pénzügyi történetében. — Bánfi Oszkár „A valutareform az Északamerikai Egyesült Államokban“ cím alatt nagyobb tanulmányban vázolja az amerikai valuta történetét, kimutatja, hogy 1893—1900-ig az Egyesült Államok következetesen háttal fordítottak a bimetalлизмnek és áttértek a tiszta arany valutára. — Horváth János első cikkét közli az új iparszövetkezeteink rendszeréről. — A közlemények és ismer-

tetések rovatában Bokor Gusztáv a drezdai Gehe-Stiftungok és az ott tartott előadásokról közöl adatokat. Szende Gyula a népességi törzstérképekről ír és népszámlálásunkkal kapcsolatosan tesz gyakorlati javaslatokat. — Wallon Dezső Exner magyar pénzügyi jogát, Vajda Mihály Szalay Mihály a Szegényügy czimű munkáját ismerteti és Matlekovits érdekesen értekezik egy nagyobb német munkáról, a mely az orosz közdasági állapotokat vázolja és szemben az orosz birodalomnak a párizsi kiállításon bemutatott fényes eredményeivel „Éhező Oroszország” czímmel a társadalmi és gazdasági bajoknak és nyomornak fekete képét festi meg. — A Magyar Közgazdasági Társaságban tartott ülésekről szóló kimerítő jelentés és a közgazdasági irodalom gazdag rovata zárják be a füzetet

Ugyanezen folyóirat májusi füzetében első helyen Hieronymi Károly ír az osztrák csatornatervekről és feladatainkról vízi utaink fejlesztése körül. Részletesen ismerteti az osztrák csatorna-javaslatok parlamentáris indítványa történetét, valamint a tervbe vett csatorna-rendszerről is szól. Az osztrák csatorna-rendszernek a duna-oderai és a duna-elbai csatornák képezik majd gerinczét. E csatornáról Hieronymi a különféle technikai tervek alapján részletes adatokat közöl és az egyes alternatív tervek esetében, egyszersmind a magyarországi távolságokat is figyelembe véve, különféle árúczikkekre a szállítási költségeket előre kiszámítja. Kiszámítja Hieronymi, hogy a magyar Dunán közlekedő hajók hordképessége 600 tonnánál nem nagyobb: az osztrák csatorna ilyen hajók számára építtetik. Rátér azután Magyarország külforgalmának taglalására, melyből kimutatja, hogy ennek legnagyobb, legjelentősebb része Ausztria és Németország felé irányul és éppen ezért a duna-elbai csatorna megépítése, mely búzáknak a szakadatlan vízi uton szállítást Budapestről a tulajdonképeni fogyasztói területre megengedi, legnagyobb fontossággal bír. Hieronymi csekélyebb jelentőséget tulajdonít a duna-oderai csatornának a mi szempontunkból és éppen azért a technikai nehézségek miatt annak a Vág völgyén át való megépítését nem tartja igen fontosnak. A Magyarországon tervezett csatornákról szól azután és többek között a budapest-fiumei csatornának helytelenségét mutatja ki, mert óriási költségekbe kerül és Fiumén át való be- és kiviteliünk összesen nem tesz ki 10 millió mm.-át. Ellenben a legnagyobb súlyt fekteti arra, hogy a duna-tiszai csatorna a budapest—csongrádi irányban mielőbb elkészüljön, hogy a Körös hajózhatóvá tétessék és hogy második csatornának oly csatorna építtessék, mely Temesvárról kiindulva Perjámosig egyrészt, másrészt Aradról Szegedig terjedne. Hieronymi az összesen körülbelül 500 kilométer vízi út létesítését égető kérdésnek tartja, a költségeket, miután eloszlódnak, elviselhetőeknek mondja és tőlük hazánk számára nagy közgazdasági hasznot remél. — Éber Antal „A fővárosi pénzügyintézetek 1900-ban” czimű tanulmányában a legnevezetesebb budapesti pénzügyintézetek üzleti eredményeit táblázatilag

kimutatja. A tiszta nyereségről szóló táblázat meggyőző bennünket arról, hogy az 1900. év a budapesti pénzintézetekre kedvezőtlen volt. A tiszta nyereségeknek a részvénytőkében kifejezett %-jeinél jobban a részvény- és tartalék-tőkének %-jei fejezik ki, mert a budapesti pénzintézeteknek jelentékeny tartalékaik vannak, a melyek 48%-át teszik a részvénytőkének. A nyereség felosztásáról szóló adatok, különösen azelőtti évek eredményeivel összehasonlítva, érdekes következtetésekre adnak alkalmat. Általában véve az osztalék reductióját látjuk, másrészt az elért nyereségnek nagyobb mértékben való felhasználását, mint az azelőtti években. — Szana Sándor a létminimum biztosításáról szövetkezeti úton ír felette érdekes tanulmányt, a melyben a munkanélkülieknek saját fogyasztó szövetkezetük számára való dolgozását javasolja, különösen ajánlja, hogy nagyobb fogyasztási szövetkezetek földeket béreljenek, melyen a munkanélküliek azután minimális bérekért foglalkozhatnak. — Horváth János az új ipari szövetkezeteink rendszeréről írt nagyobb tanulmányát befejezi. — Az ismertetések rovatában „Világgazdasági problémák“ czímmel — vits Dietzl bonni tanárnak legújabb három munkáját bírálhatja együttesen és ismerteti azon érveit, melyekkel Németországban az elzárkozás és a védekezés ellenében szabadabb kereskedési rendszer mellett tör lándzsát. Ugyancsak — vits ismerteti a Boujansky a belga ipari szövetkezetekről szóló munkáját, Hegedűs Loránt pedig Kuntz Jenőnek „A munka“ című könyvét. — A Magyar Közgazdasági Társaságnak közgyűlési jelentései és számadásai, valamint gazdag bibliographia zárják be a füzetet.

Ugyane folyóirat júniusi számában Láng Lajos a kereskedelmi politika kihatásairól értekezik; külön-külön szemügyre veszi az Olaszországgal és a német birodalommal való viszonyukat. Az olasz közvéleményben, épp úgy, mint a németben, a szerződési hajlamot kimutatja, de hangsúlyozza, hogy az olasz szerződés csak úgy jöhet létre, ha a borzáradékok megváltoztatják, és hiszi, hogy a kereskedelmi szerződéssel kapcsolatos egyéb szerződési tényezők, mint pl. a parti hajózás stb., oly értékkel bírnak Olaszországra, hogy a bor tekintetében engedékeny lesz. A német politikai viszonyokban is rámutat azon jelekre, melyek a szerződéses politikának kedveznek és éppen ezért a helyzet súlypontját az osztrák iparosok magatartásában keresi. Az osztrák iparosok vámköveteléseit részletesen elemezvén, túlzásaikat ostromozza és általánosságban liberálisabb kereskedelmi politika mellett tör lándzsát. — Barabás Endre „A székely kivándorlásról és a Romániában élő magyarok helyzetéről“ közöl nagyobb tanulmányt. A Romániában élő magyarok két csoportra oszlanak; román alattvaló csángók és ideiglenesen Romániában tartózkodó magyar állampolgárok. Együttes lélekszámuk 200,000. Részletesen ismerteti ezek viszonyait és feltárja az okokat, a melyek magyar véreink elrománosítására vezetnek. Gáncsolja követségünk és consulátusaink eljárását és a

Romániában élő magyarok helyzetének javítása érdekében részletes javaslatokat tesz. — Gorove László „Az agrársocialismus adatainak gyűjtéséről“ ír, mert helyesen tartja, hogy e mozgalmat tisztán izga-tók művének tekinteni tévedés, és minden reformot alapos anyag-gyűjtés kell, hogy megelőzzön. Három részben dolgoz ki ezért terve-zetet. — Az ismertetések rovatában Tischert „Unterwegs zu den neuen Handelsverträgen“ cz. munkáját, a „Verein für Socialpolitik“ kereskedelmi politikai tanulmányainak II. kötetét, továbbá Ruhland, Rabe, Frankl, Njemetzky különböző című, a gabonavámokról szóló könyveit ismerteti több bíráló; Fenyvessy József pedig az osztrák munkastatisztikai hivatal kiadványát az otthon dolgozó munkásokról, valamint több angol és amerikai munkáshivatali közleményt bírál. — A Magyar Közgazdasági Társaság rovata és bő bibliographia zárják be a füzetet.

5. A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetének első cikke Simon y i Z s i g m o n d - tól *A mennyezetes ágy története*. A szerző szerint a *mennyezet* szót a XVIII. századig *menyezet*-nek írták s az egyszerű *nyes* ejtés ma is él a népnyelvben. A népnyelv ismerőtől nyert föl-világosításokból az derült ki, hogy a *mennyezetes ágy*hoz több vidéken nem is kel *mennyezet*, hanem így hívják a magosra, a tornyosra föl-vetett ágyat, különösen azt, a mely a menyasszony hozta ágynemű-vel van megvetve. Ebből azt következtethetjük, hogy *mënnyezetes ágy* tulajdonképp menyasszonyi ágy, a *mënnyezél* pedig valaha menyegzőt, nászt jelentett s annak az *menyez* igének a származéka volt, mely a bécsi és müncheni codex tanúsága szerint eljegyzést, nőül vételt jelentett. Csaknem bizonyossá válik e következtetés az által, hogy a *mennyezet* szó íróknál és a népnyelven *mennyegzet*, *menyegzet* alakban is előfordul, és hogy a *menyegzet*nek egy XVIII. századi írónál „menyegző, nuptiae“ a jelentése, a mi világosan mutat a *menyegző*-vel való rokonságra. E szerint a *mënnyezetes ágy* eredetileg a menyegző alkalmával kapott ágy volt; később, midőn a tornyosra vetett meny-asszonyi ágyat kárpitokkal és tetővel diszítették, egy részt az ágy-tetőnek német *himmel*, *betthimmel* neve után, más részt, mivel az ágytetőre amúgy is kínálkozott a mennyboltról vett hasonlat: a nyelv-érzék a *mënnyezetes ágy*at mindinkább mennyboltos ágynak értette s több vidéken *mënnyezetesnek*, *mënnjegzetesnek* is ejtette. Innen aztán önként kivált a *mënnyez*, *mënnyez*, *mënnjegzet* szó a mai „plafond“ jelentéssel. — Ez után a nem rég elhunyt Halász Ignác z-től közöl egy posthumus cikket a folyóirat az -ít képzőről. E cikk fej-tegetéseinek eredménye az, hogy a mai köznyelvi -ít igeképző kétféle alakból fejlődött: egy részt -*oht*, -*eht*, -*ojt*, -*ejt*ből, más részt -*olt*, -*ölt*ből. Amaz t. i. az -*oht*, -*eht* eredetibb *-*ov-t*, *-*ev-t* volt, melyben a *v* visszaható, a *-t* pedig műveltető képző, a *h* hangja aztán a *t* előtt idővel *j*-re változott; emez pedig t. i. az -*ol-t*, -*öl-t* nem egyéb, mint a visszaható -*ól-öl*, -*ül-ül* képzőnek a műveltő -*t*-vel való kapcsolódása.

Az *-oht* és *-olt* képző a szerző szerint sokáig együtt élt s a *tanóht*, *indóht* és *tanolt*, *indolt*-féle alakok egymás mellett voltak járatosak. Mikor aztán a *ht* szabályzerű fejlődéssel *jt*-te változott, az *lt*-ből a *tanojt*, *erősöjt*-féle alakok hatása folytán szintén *jt* lett, a kétféle képző egybeesett s további fejlődésük *-ét*, *-ít*, *-té* már közös volt. — Albert János folytatja *Mondattani tanulmányok* című cikksorozatát. E rész az alany és állítmány megállapításában a kérdező módszerrel foglalkozik. — Balogh Péter és Kalmár Elek *Alany vagy kiegészítő?* cím alatt azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy az efféle mondatokban *Az én voltam*, az az és *én* közül melyik tekintendő az alannak s melyik kiegészítőnek. — Rubinyi Mózes folytatja *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához* című dolgozatát, ez alkalommal a csángók tájszókincsét állítván össze fogalmi csoportok szerint s külön ismertetvén a nyelvjárás oláh jövevény szavait. — Utána A. M. T. *Akadémia helyesírása* cím alatt Szily Kálmán akadémiai főtitkár és Gyulai Pál osztálytitkár aláírásával egy nyilatkozatot olvasunk, mely Simonyi Zsigmondnak a folyóirat előbbi füzetében a helyesírási vita történetéről tett némely állításait helyre igazítja. — A „Nyelvtörténeti Szótárhoz“ című rovatban König György közöl több helyreigazító és fölvilágosító észrevételt. — A Magyarazatok, Helyreigazítások rovatban Freckay János a régi *emlő*, *fékemlő*, *ere*, *eremlő* lószerszámneveknek jelentését és mivoltát magyarázza, fejtegetését képpel is megvilágítván; Krausz Sámuel, Galgóczy János és Körösi Sándor pedig az *éljenzés* eredetéhez és történetéhez szolgáltatnak adatokat. — Egyéb rovatok: Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Népvelhagyományok. Izenetek.

Ugyane folyóirat májusi füzetében Simonyi Zsigmond *Még egy leszámolás a nyelvújítással* cím alatt vitázó cikket kezd, melynek ezen első részében a *láthatár*, *látkör*-féle igetős összetételeknek magyartalanságát, valamint a *kedély* szó németességét fejtegeti. — Kicska Emil *Alany vagy állítmány* címmel ahhoz a vitához szól hozzá, vajjon mi az alany és mi a kiegészítő az olyan mondatokban, mint „Az én voltam“ stb. — Albert János folytatja *Mondattani tanulmányok* című cikksorozatát s ez alkalommal a kérdés és felelet viszonyával foglalkozik. Ásbóth Oszkár *Az igezők átvételéről* címmel Gombocz Zoltán megelőző fejtegetéseire fűz helyreigazító észrevételeket, főképp a szlávból átvett igékre vonatkozólag. — Görög Ignác *Az antik és modern nyelvek mondat szerzéséről* ír. A régi nyelvek legmagasabb megjelenésükben, az attikai és római körmondatban, a gondolatok logikai kapcsolatának, részeik logikai összefüggésének sokkal tisztább, szabatosabb képét adják, mint mai nyelveink. A modern nyelveknek az a kétségtelen irányuk, hogy rövid, főmondati szerkezetet használjanak; a kötőszókat, a belső viszonyok e megjelölőit, lehetőleg egyszerűsítik, ritkítják, az időket és

cselekvéseket határozatlanul, hanyagul fejezik ki. — Rubinyi M ó z e s befejezi *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához* című dolgozatát, különféle kötött és kötetlen népnyelvi szövegek közlésével. — Az Irodalom rovatban Balassa J ó z s e f Pethes Jánosnak *Gyermekpsychologia* című munkáját ismerteti, főképp a gyermeknyelvre vonatkozó részek szempontjából. — A Nyelvújítási adatok rovatában Horger Antal azt bizonyítja, hogy már Bessenyei nyelvében is több tudatos újítást lehet kimutatni. — A Nyelvművelés rovatban Hevesi Lajos megrója azt az újabban elharapódzó németes szórendet, mely szerint a birtokos jelzőt a birtokszó után vetik. — A Magyarázatok, helyreigazítások rovatában Melich János a *bráha* szót a vesztzfáliai alszász *braie*-ből származtatja, a kisorosz *braha* közvetésével. — Egyéb rovatok: Kérdések és feleletek. Egyveleg (a helységnevekről stb.). Népuelvhagyományok. Izenetek.

6. NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK folyó évi első füzetében Munkácsi Bernátnak a *vogul nép ősi hitvilágát* tárgyzató munkálata nyitja meg a közlemények sorát. E nagyobb szabású tanulmánynak itt adott része az *Égatyának cosmogoniai tartalmú mythosai*val foglalkozik. A mi az alsóbb rendű bálványistenségeknél a „hős-ének“, ugyanaz az Égatyánál „az ég és föld teremtetésének éneke“, a „föld előbuktatásának regéi“ s az ezekkel kapcsolatos „tűzőzön-regék“. A hős-ének az illető bálványistenség személyének s szent helyének tiszteletét igazolja, emezek az Égatyá dicsőségét beszélik s midőn az ő világuuralmának eredetére „az ember korabeli világ, az ember idejebeli világ“ megalkotására tanítanak, egyszersmind a mindenségről való hagyományos felfogást örökítik át nemzedékről-nemzedékre. Eme regék s énekek előadása, bár nincs különös alkalmakhoz kötve, mindenkor ünnepies s a hallgatóság részéről is komolyságot és áhitatos figyelmet követel, sőt az egyik, az ú. n. „szent rege“ előadása különös szertartások kíséretében történik. Kétségtelen, hogy a népköltés e termékeinek főtartalma igen régi időknek hagyománya, a mint ez kitetszik az egymástól messze eső vidékeken följegyzett változatok közös költői kifejezéseiből is. Az eddig följegyzésre jutott vogul-osztják világteremtési mythosok anyagát a szerző 16 csoportba foglalja össze; ezek: a kezdet kezdete, (minden előtt volt az az ég, mint az Égatyá ősi lakóhelye; a föld a legtöbb közlés szerint az égből származik, keletkezését megelőzőleg itt alant végtelen ösvíz volt); a világosság az égi testek teremtetése; a száraz-föld keletkezése (kicsiny halmocskákból, illetőleg néhány homokszemből növekedve); a forgó föld megállítása a hegyek övével (innen az Uralnak régi „cingulus mundi“ nevezete); a tavak és folyók teremtetése; a fák és füvek teremtetése; a világ s világrend megalkotásában segédkező ősember születése; az ember teremtetése (földből és hóból), melynek sikertelen kísérletei a manóknak adnak létet; az állatok (különösen a jávor, hal és csúszómászók) teremtetése; a főbb életfoglalkozások,

jelesen a halászat, vadászat és ruhakészítés eredete; a házasság, továbbá a betegség és halál eredete; a vallási törvények keletkezése; a hajnal származása; az állatok őskora (a medvének égből való leszállása, a hatlábú égi jávornak négylábúvá történt változása s ezzel kapcsolatban a gönczőlesillagzat s más csillagképek keletkezése stb.); a világot elpusztító szent „tűzözön“ s az emberi nem kevés maradékának megmenekülése (evvel kapcsolatban az idők végére vonatkozó felfogás). Az Égatyára vonatkozó fejezet záradékául a szerző az annak tiszteletét kifejező vallásos gyakorlatról értekezik. Bálványképben nem alakítják s nincs meghatározott szent terület, melyet az ő székhelye gyanánt tisztelnének, úgy mint ez az alsóbb rendű istenségeknél kimutatható. Mindamellet épp úgy fordulnak hozzá imádásokkal s áldozatokkal, mint a bálványistenekhez, sőt életbevágó fontos ügyekben egyedül az Égatyá az, kitől könyörgés útján segítség remélhető. Többször előfordul az észleleten és istenidéző igékben, hogy maguk a bálványistenségek utasítják az áldozókat, hogy könyörgésükkel és áldozatukkal az Égatyához forduljanak; sőt maga a bálványistenségeknek bemutatott áldozat sem mindenkor nekik van szánva, hanem a végből van eléjük állítva, hogy ők juttassák rendeltetésének helyére, az Égatyá elé. Fontos szertartás az Égatyánál szóló áldozatoknál az összes résztvevőknek háromszor való hangos fölkiáltása, melylyel az áldozati állatot végezetül újból kegyébe ajánlják. Ez az eljárás magyarázza meg a hős-énekekben említett ama régi harci szokást, hogy midőn a győző ellenfelét levágta, az emennek a fejét vagy lenyúzott feje bőrét, mint valami értékes áldozatot, szintén ilyen módon kiáltotta fel az Égatyának. — Második közlemény Patkanov Szerafin *irtisi-osztják szójegyzések* folytatása, mely a *k, l, m* mássalhangzókkal kezdődő szokat foglalja magában. — Ezután Suhajda Lajos az *Érdy- és a Jordánszky-Codex kétbetűs magánhangzóiról* értekezik. Ezen írásmódot illetőleg általánosan meggyökerezett az a nézet, hogy a magánhangzók hosszúságát jelöli e két nyelvelmében is; de ezzel szemben igen feltűnő, hogy főképp az *e* betűnél találjuk a következetes kettőztetést, míg a többi hosszú magánhangzók csak elvétve vannak így jelölve (*aa, oo, uu* stb.), másrészt, hogy az egyszerű *e* betű is igen sokszor áll a mai hosszú magánhangzó helyén, az *ee* pedig gyakran a mai rövid *e* hang helyén. E körülmények arra utalnak, hogy az *ee* és *e* jelzések hangértékének magyarázatát ne az időmértékben, hanem az *e*-féle hangok zárt vagy nyílt voltában keressük. A szerző ezt a szempontot követve, munkájának itt közölt részében felsorolja a kétféle hangjelzés eseteit, tanulságos adatokat csatolván hozzájuk más nyelvelmékekből és a nyelvjárásokból — Az irodalmi rovatban Balassa József *Molecz Bélának „A magyar szórend történeti fejlődése“* című munkáját ismerteti, Gombocz Zoltán pedig Adolf Zauner „*Romanische Sprachwissenschaft*“ művét. — A „Kisebb közlések“ sorában Pröhle Vilmos

a határozóragok és a birtokos személyragok sorrendjéről ir, úgy magyarázván az *alatta-m*, *belőle-d*-féle szerkezeteket a finn-magyar nyelvekben, hogy végzetük a személynévmás genitívus alakjának kopása (úgy mint e szerkezet ma is divik a mongolban) s hogy a személynévmás mint birtokot jelző értelmezőképen állott a már határozóraggal ellátott főnév után. — Gombocz Zoltán etymologiai magyarázatokat közöl a *keselyű*, *kesély*, *kortuj* („sövényház“) és a finn *pillaja*, Kunos Ignác pedig *maszlag*, *alkermes* (álkormös), *razzia*, *gyülep*, *miseder*, *puncs* keleti eredetű s más európai nyelvekben is előforduló szavakról. — Hellebrant Árpád könyvészeti közleménye egészíti ki a füzet tartalmát.

Ugyane folyóirat második füzeté első helyén Halász Ignác posthumus munkáját, a *déli lapp nyelv alaktanát* közli. Ez az összes lapp nyelvjárások közt a legrégiesebb alkatú s ezért a legtanulságosabb. Az általánoss főleg a hangtani sajátságokat már ismertette a szerző „A svédországi lapp nyelvjárások“ cz. értekezésében, itt tehát pusztán e nyelvterület alaktanának leírására szorítkozik, közölt szövegei s azon nyelvi adatok alapján, melyeket a helyszínén és két ízben Budapesten tartózkodott lappoktól jegyzett föl. A megjelent részben a déli lapp névragozással, határozószókkal és számnevekkel foglalkozik. — Ezután Patkanov Sz. folytatja *irtisi-osztják szójegyzékét* a *n-p* betűkön kezdődő szavakkal. — Majd Suhajda Lajos értekezésének befejezése következik az *Érdy- és Jordánszky-codex kétbetűs magánhangzóiról*. Elsőben itt azon esetek vannak elsorolva, melyekben a nevezett nyelvmlékek az első szótagon túl *e-t* irnak a mai *e* ellenében, aztán melyekben *ee-t* a mai rövid *e* ellenében, s mindezeket egybevetve más nyelvmlékek, valamint a szójárások adataival a szerző arra a végeredményre jut, hogy a régi hosszú nyílt *ē* hang (melyet Tiszántúl ma *é*-nek ejtenek, pl. *kéz*, *bél*, *jég*), következetesen egyszerű *e*-vel, a hosszú zárt *ē* hang (melyet Tiszántúl ma *i*-vel ejtenek, pl. *édes*, *él*, *fészek*) ellenben határozott többségben kettős *ee*-vel van írva s ugyancsak kettős *ee*-vel van az esetek igen nagy számában írva a mai zárt *ē* s a hangfejlődésből kimutatható eredetileg zárt *ē* (hol ma már nyílt *e* hangszót ejtünk). Ezek szerint az *Érdy- és Jordánszky-codex* az *ē* betű kettőzésével a hangzó zártságát jelölő, tekintet nélkül annak hosszú, vagy rövid voltára, éppen úgy mint a Bécsi- és Münchener-codex. — A továbbiakban Simonyi Zsigmond ismerteti a XV. századi „*Ábel-féle olasz-magyar szójegyzéket*“, melyet Ábel Jenő mások a vatikáni levéltárnak egyik kéziratából. Ezt talán egy Mátyás király udvarába került olasz írta élőszóbeli kérdés és dik-tálás után. Az egészben legérdekesebb az írásmód; mert az író olasz hangértékük szerint alkalmazta a betűket s pl. épp úgy az *ő* *u*-jával jelölte a magyar *o* hangot és *o*-val az *a*-t, mint legrégibb írott emlékeink, sőt az *u* betűvel jelölte az *ő* hangot is. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Gombocz Zoltán K. B. Wittlund „*Entwurf*“

einer urlappischen Lautlehre“ című művéről ír. — Ugyancsak tőle való a kisebb közlések rovatában a *gyűrű és sürje-fa* növénynevek, valamint ér- „ankommen, reichen“, *tapod-, tipor-, vāj* igeuszavainknak magyarázata. — Egyéb apró közlemények Sz. J. tollából: Jelentés a „*Finnisch-Ungrische Forschungen*“ című folyóirat megindulásáról, a *magyar helyesírás szabályainak* új átdolgozásáról, a magyar *egyéb* szónak magyarázata mongol alapon, végül *rövid nekrológ* Halász Ignác nem régiben elhunyt nyelvtudósunkról. — Ugyane füzetben fejezi be Hellebrant Árpád könyvészeti jegyzékét az 1900-ik év nyelvészeti irodalmáról.

7. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY januári füzetét Némethy Géza-nak *Cicero a legfőbb jóról* cz. értekezése nyitja meg, melyben a szerző először általánosságban jellemzi Cicero filozófiai munkásságát, azután részletesen ismerteti a legfőbb jóról és rosszról szóló munka tartalmát és forrásait. Az értekezés harmadik fejezete az epicureizmus, a stoicismus és az Antiochus rendszerét jellemzi. — Récsesi Viktor Collin Henrik József, osztrák költő, *Regulus* cz. szomorújátékának b. Wesselényi Miklós tollából való magyar fordítását ismerteti, melyre a pannonhalmi könyvtár kéziratai között akadt rá. — Lóósz István Petőfi költői képeiről értekezik, ezúttal tüzetesebben arról szólván, minő képeket és hasonlatokat használ Petőfi önmagáról és saját viszonyairól? — Szigetvári Iván a francia közokt. miniszternek a múlt évben kiadott rendeletét ismerteti, mely a francia syntaxis és helyesírás egyszerűbbé tételét célozza. — Téglás Gábor a Lederatától Tibiscumig vezető római hadi út helyneveinek értelmezését adja. — Krausz Sámuel a sibyllák-ról és Sába királynőjéről értekezik. — A hazai irodalom rovatában Köpessy Sándor Roseth Arnoldnak „Szemelvény Phaedrus meséiből“ cz. könyvét, Timár Pál Simonyi Zsigmond és Balassa József német-magyar szótárát, és Veress Ignác Keczer Géza-nak „*Quaestiones Tacitae*“ cz. értekezését ismerteti; a külföldi irodalom rovatában Kolbach Bertalan Lange „*Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst*“ cz. művét, Falusi Béla Reinhard „*Schillers Einfluss auf Theodor Körner*“ cz. könyvét és Schneeberger Nándor Bode „*Goethes Lebenskunst*“ és Diezmann „*Goethe und die lustige Zeit in Weimar*“ cz. iratait ismerteti. Ezután a következő philológiai programértekezések bírálatait tartalmazza a füzet: Jakobinyi Péter, Pár szó a görög tragédiai kar szerepéről (ismerteti Bódiss Jusztin; Suhajda Lajos, Földi János (ism. Császár Elemér) és Novotny S. A., Scheffel élete és írói működése, különös tekintettel Ekkehardjára (ism. Schneeberger Nándor).

Ugyane folyóirat februári füzetében Binder Jenő Faludi „Téli éjtszakái“-nak eredetijéről, a „*Noches de invierno*“ című spanyol novellás könyvről értekezik. Faludi e spanyol munkának egy 1666-ban megjelent német fordítását („*Winternächte*“) használta;

forrásával nagyon szabadon bánt el, stílus tekintetében pedig magasan túlszárnyalta. — Erdős József az újszövetségi görög nyelvről értekezik. — Loósz István befejezi „A képes beszéd és Petőfi költői képei“ cz. értekezését. — Szigeti Gyula Aristophanes Madarainak egy helyéhez (16. v.) közöl magyarázatokat. — Schmidt József a *consul* szó etymológiát kísérli meg, a *-sul* szerinte a *sed-* gyökből való és *consul* eredeti jelentése „együtt ülő, v. „széktárs“. — A *Hazai irodalom* rovatában Gyulai Ágost nagy magasztalással ismerteti Szász Károly Dante-fordításának újabban megjelent befejező részét, a „Paradicsom“-ot; Finály Gábor Hampel Józsefnek „Az antik szobrászat története“ cz. könyvét; Kardos Albert Négyesy László magyar nyelvtanát, Katona Lajos pedig Finály Gábor Vergilius-kiadását bírálja. A külföldi irodalom rovatában Petz Gedeon Schönbachnak a Minnesangról szóló két művét ismerteti. Az e füzetben ismertetett philologiai programértekezések: Dobos Károly, a legrégibb római inscriptiók nyelvtanának főbb sajátosságai (ism. Agatsin Gyula) és Strache Tivadar, Raimund és a bécsi tündérbohózat (ism. Schneeberger Nándor). — Az ismertetések után a Budapesti Philologiai Társaság XXVI. közgyűlésének actái következnek.

Ugyane folyóirat márcziusi füzetét Némethy Gézának *Vergilius ifjúsága* cz. dolgozata nyitja meg, mely egy nagyszabású irodalomtörténeti monographiának első fejezete lesz. — Erdős József befejezi az újszövetségi görög nyelvről szóló értekezését. — Jacobi Károly egy kiváló német költőnő, Annette von Droste-Hülshoff, életét és műveit ismerteti. — Gurneevits Lajos „Byron a magyar irodalomban“ cz. cikkében összeállítja a híres angol költő műveinek magyar fordításait és a róla magyar nyelven megjelent dolgozatokat. — A *Hazai irodalom* rovatában Kelemen Béla Tolnai Vilmos magyarító szótárát és Bohdanecký Lajos Hornyánszky Gyulának „Temetési versenyküzdelmek az ősgörögök-nél“ cz. munkáját ismerteti. A külföldi irodalom rovatában Melich János Vondrák „Altkirchenslavische Grammatik“ cz. munkáját, Schneeberger Nándor pedig Berendt „Schiller-Wagner“ cz. könyvét és Marie von Ebner-Eschenbachról szóló két munkát ismerteti. — Az e füzetben ismertetett philologiai programértekezések a következők: Sebestyén Károly, Az ephesosi böles; Krebsz Ernő, Kazinczy viszonya a magyar és német irodalomhoz; Jeszenszky István, Az allegoria és Tompa Mihály; Dobai Sándor, Seneca jelleme; Hadady Géza, Jeanne d'Arc a történelemben és Schillernél; Ravasz Árpád, A humor Arany Jánosnál.

Ugyane folyóirat áprilisi füzetének első cikkében Reményi Ede műtárgyak költői leírásáról értekezik. Ókori költők műveiből vett példákat mutat be arra, hogy a tárgy ábrázolása elbeszéléssé válik; más példákban a költő a művésznél megrendeli a remeket s

késznek képzele, a mit még nem is láthat; ismét más esetekben a műtárgy szemlélete valamely szellemes ötletre ragadja a költőt s ez pótolja a fárasztó leírást. — Veszely Ödön Alfieri „Virginia“ cz. drámáját Lessing „Emilia Gallotti“-jával hasonlítja össze, részletesen kimutatván, mennyiben nyilvánul a két költő sajátos jelleme a tárgy felfogásában, a jellemek alakításában, a szerkezetben s a drámai dictióban. — Veress Ignác Tacitus „Historiae“ cz. munkájára vonatkozó szöveg tanulmányt közöl. — Magassy Antal Pósfalvai Tullok Mihálynak a XIX. század első évtizedeiből való kéziratgyűjteményét ismerteti. — A hazai irodalom rovatában Keil Alajos Geréb Józsefnek „A rómaiak története“ cz. művét, Gyulai Ágost Erdélyi Pálnak „Balassa Bálint“ cz. könyvét, Kempf József Vass József Cornelius Nepos-kiadásának Pfeiffer Antaltól való új átdolgozását és Horvay Róbert a „Francia könyvtár“ cz. vállalatnak új füzetét ismerteti. — A külföldi irodalom rovatában Tolnai Vilmos Kont Ignácznak „Histoire de la littérature hongroise“ cz. művét bírálja, Bohdanecky Lajos pedig Fürstwängler „Die antiken Gemmen“ cz. munkáját ismerteti. — A füzetben végül a következő programtervezések vannak ismertetve: Tóth Rezső, Róma; Gross, Die Akropolis in Athen; Teveli Mihály, Csokonainak a lélek halhatatlanságáról írt tanítóköltménye.

Ugyane folyóirat májusi füzetében Némethy Géza Vergilius egy. helyéhez (Ect. IV. 47.) fűz magyarázatokat. — Láng Margit a magyar nemzeti versidom aesthetikai jelentőségéről értekezik; kutatja, hogy e versidomban az általános érvényű elveken (egység, változatosság, hangulatosság) kívül miben nyilvánul a tulajdonképi néplélek, miben érezzük azt nemzetinek? A részletes tárgyalásban az egyes formák tagolódását és hangulatát iparkodik megállapítani, ezúttal az ütemeket és rendeket vizsgálván behatóbban. — Szigeti Gyula Herodianusnak *Περὶ μονήρωνος λέξεως* cz. munkájához közöl szövegkritikai megjegyzéseket. — Magassy Antal befejezi „Egy kéziratgyűjtemény a XIX. század első évtizedeiből“ cz. dolgozatát, részletesen méltatván Tullok Mihály írói munkásságát. — A hazai irodalom rovatába Köpessy Sándor, Cserép Józsefnek Homerosi görög nyelvtan cz. könyvét bírálja Gyulai Ágost pedig Apáczai Cseri János paedagogiai munkáinak azt a kiadását ismerteti, melyet Hegedűs István bocsátott közre. — A külföldi irodalom rovatában Kubicek Albert Jahnnak Immermann „Merlin“-jéről szóló munkáját ismerteti.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XII. KÖTET.

1901. Október 15.

10. FÜZET.

Pindaros epinikiosainak műfordításai.

(Kivonat *Hegedűs István* l. t. május 6-án tartott felolvasásából.)

Pindaros epinikiosainak műfordítása nemcsak művészi, de tudományos feladat is. A ki Thiersch és Tycho Mommsen nagy tudományos készséggel létrehozott műfordításait olvassa: érzi, hogy Boeckh nagyszabású periodusait, a rithmikai alapon egyensúlyba hozott kolonok bámulatos arányú épületét tanulmányozták e tudósok műfordító munkásságuk folyama alatt. A régi kolonok egymásnak ellenmondó szeszélyes szerkezete egy nagy tagozatba állott egybe. Heyne fordítása még a kolonok alapján készült, valamint a mi Fabchichunké is. Az a tábla, melyet Fabchich egybeállít, egészen a középkori Triklinius Demeter és Thomas Magister metrikájának hű másolata. De minő képet nyújtanak e kolonok? A Pindaros epinikiosait a kar adta elő. A strophákat és antistrophákat, valamint az epodosokat rithmikai lejtések kíséretében énekelték. Három művészet egyesült ez ódák előadásánál: vers, zene és táncz. E három művészet szoros egységbe olvadt egybe, melyet már az alexandriai kor philologusai nem éreztek. A szétválás a lyra zenéje és tartalma közt megtörtént. Mint rejtélyes nyomok maradtak ránk a mértékek, és a metrikusok törekedtek a talányt megérteni és a helyett, hogy a természetes alapon: a zenei taktus alapján indultak volna el: a mértékek egész sorát állapították meg és csak egyes kifejezések árulják el, hogy érezték a megbomlott összhang összetartozó darabjait, de egybeforrasztani nem bírták. Jól mondja, de egyszersmind maga ellen mond ítéletet, Demetrios Triklinios a XIV. században, hogy bizonyos isteni ihlettől áthatva kutató a strophák, antistrophák és epódok szerkezetét és így írta le, hogy mások is ismerjék föl, hogy melyik mérték minő fajta, hogy „ne lássák, csak a kardalok alakját és semmit se értsenek belőle; mint a kik nem tudnak olvasni és könyvet véve kezökbe, látják ugyan a betűket, de semmit sem értenek belőlük“. A Pindaros scholionjaiban a mértékek oly zürzavaros képet nyújtanak,

melyek a különböző moraszámú lábakat egymásután tüntetik föl hol csonkított, hol teljes alakban, melyek egymással ellentétes rithmikai lejtést mutatnak, az arsisok találkozása, a thesisek bizonytalansága kétségsbeejítő összevisszásságot tár elénk. Csak mutatóványképen lássuk egy pár sor metrikai megállapítását, a mint a scholionokban találjuk. Pl. az első olympiai óda első négy kolonja így néz ki:

α'. ἀντισπαστικὸν δίμετρον ἀκατάληκτον, Γλυκόνειον καλούμενον . . . ἐστὶ δὲ ἀντίσπαστος καὶ διαμβος; tehát:
 (— — —) — — —

β'. τροχαϊκὸν δίμετρον βραχוקατάληκτον, ὁ λέγεται καὶ ἰσχυραλλικόν; tehát: — — — — —

γ'. χοριαμβικὸν δίμετρον καταληκτικόν; tehát: — — — — —

δ'. ἀναπαιστικὸν δίμετρον καταληκτικόν, ὅπερ καὶ παροιμιακὸν λέγεται; tehát: — — — — —

Hogyan végződhetik egy antispastus iambikus ütemmel. Hiszen két *thesis* található.

Az ú. n. ἰσχυραλλικός-ba, mely tisztán három trochaeus és az üteme gyors $\frac{3}{8}$ -nak felel meg, hogyan kerül dactylus?

A choriambus képlete metrikailag érthetetlen, pedig rithmikailag a legtokéletesebb sor; mert hiszen a második choriambus arsisa helyett thesis áll. Az anapaestus tiszta és rithmikailag összhangzó; de e kolon első anapaestusának thesise az előző kolonjának végső tagjába fogódzik.

Még merészebb formát ír le a scholion a III. olympiai óda kolonjainak mértékelésénél. Pl.:

az első kolon: ἐγκωμιολογικὸν καταληκτικόν, ἦγουν ἀπὸ δύο πενθημιμερῶν, πρῶτον δακτυλικῷ καὶ δευτέρῳ ιαμβικῷ λιπούσης συλλαβῆς = — — — — — ;

a második: προσοδιακὸν δίμετρον ἀκατάληκτον . . . σὺγκεῖται δὲ ἐξ Ἴωνικοῦ ἀπὸ μείζονος καὶ χοριάμβου = — — — — —.

Minő képtelenség pusztán metrikai alapon megérteni, hogy egy csonka trimeterdactylicus, mely a harmadik láb arsisán végződik, iambussal köttetik egybe.

Az egyik tartozik a *genus par*-hoz, a másik a *genus duplex*-hez, vagy zeneileg az egyik $\frac{2}{4}$ -es, a másik $\frac{3}{8}$ -os. Az arsisok itt is találkoznak.

A prosodiacus távol áll a ionicus a maiore-tól, melynek arsisa 4 morát, thesise 2 morát képvisel, tehát itt is a *genus duplex* uralkodik, míg a prosodiacus igazi formája trimeter dactylicus, melynek üteme a $\frac{2}{4}$ -hez hajlik.

De azért fordul elő a Demetrios Triklinios metrikai észrevételei közt igen jellemző és mélyreható rithmikai észlelet is. Azt mondja, hogy a trochaeusnak ellenszenve van a iambus iránt.

Ezért a négyszótagú lábak közül némelyik a iambussal szeret társulni, némelyik trochaeussal. Például hozza föl, hogy a choriambus és az antispastus a iambussal társul, ionicusokhoz pedig a trochaeus fűződik szívesen. Ez az ú. n. κατ' ἀντίπαθεῖαν és a κατὰ συνάφειαν szerinti kapcsolat közti különbség. Itt már rithmikai jelenséget érzett meg még a középkor tudósa is. Mintha megcsendült volna egy hang az egykori összhangból. Aristoteles még egész elevenen érezte ez összhangot, midőn π. ποιητικῆς p. 1448, 6., 19. és köv. soraiban így nyilatkozik: κατὰ φύσιν δὲ ὄντος ἡμῖν τοῦ μμεῖσθαι καὶ τῆς ἀρμονίας καὶ τοῦ ῥυθμοῦ — τὰ γὰρ μέτρα ὅτι μόρια τῶν ῥυθμῶν ἐστὶ φανερόν — κλλ. . .

Tehát a *mérték* csak része a rithmusnak.

Csak a scholiasták által megállapított mértékeket kell végig néznünk, hogy meggyőződjünk arról, mennyire kiesett ez a *rész* az egészből.

Boeckhnek korszakos Pindaros-kiadásában (1811—1821) jelent meg az ő alapvető értekezése *de metris Pindari*, melyből egyetlen fejezet — I., 3. — bemutatása szemléltetővé teszi e nagy szellem mély bepillantását ebbe a bonyolult kérdésbe és merőben új felfogását, de a mely a régi rithmika törvényeire hívta föl a tudósok figyelmét. A mult század egyik nagy vívmánya a görög rithmika elveinek fölfogása, a görög zene fölfedezése és a szerencsés véletlen következtében egyes zenei maradványok megfejtése és ez úton a régi zeneelmélet megértése.

Két nagy görög szellemet ismét fölfedezett a XIX. század; e két szellem: *Pindaros* és *Aischylos*.

Nézzük csak a fentemlített fejezetet.

Kitünteti, hogy e kolont:

ἀριστον μὲν ὄδωρ ὀδέ —

nem szabad így tagolni:

~ — ~ ~ | ~ — ~ — .

Tehát nem szabad éppen úgy tagolni, mint Trikliniosnál találtuk; sem a második kolont:

χρυσός αἰθόμενον πῶρ — így:

— ~ — ~ | ~ — — ,

tehát ismét nem úgy, a mint a scholiasta gondolta: „propterea quod haec metiendi ratio sine causa dirimit syllabas, quas se dirimi velle nusquam indicare poëtae exceptis asynartetis, qui sunt paucissimi, versibus“.

Ugyanis, ha Pindaros az I. olympiai ódát *antispastus*-sal kezdte volna (~ — — ~ | ~ — —), akkor bizonyára *közös* (anceps) lenne az antispastus utolsó szótagja, tehát: ~ — — ~ | ~ — — .

De minthogy sehol sem találjuk e kétes morájú szótagot, bizonyára így kell felosztani:

ἄριστον μὲν ὕδωρ· ὁδὲ χρυσός αἰθόμενον πυρ
 ∪ ∪ | — ∪ ∪ — ∪ — × ∪ ∪ ∪ — ∪

Sic numerus in priori descriptione dissectus prorsus ac disperditus nusquam *impeditur*, nisi ubi duae fortes temporis particulae ∪ ∪ conveniunt, quorum concursus *rhythmici continuationem omnino impedit*.

Jellemző példakép hozza föl Horatius első ódájának első sorát: Maecenas atavis edite regibus, — melyet némelyek így osztottak föl:

∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ — | ∪ —,

mások:

× — ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ | ∪ ∪ —;

ő pedig egyenlő darabokra osztja:

∪ — ∪ ∪ ∪ — | ∪ ∪ ∪ — ∪ —.

Miféle elvek alapján osztja föl e sort ekképen?

Itt van a leglényegesebb pontja a reformnak, melyet Boeckh vitt bele a metrikába, melyet csak tovább fejtettek Bergk, Rossbach és Westphal; melyről — bár sokban eltérő felfogással — a legnagyobb elismeréssel szól *Christ* legújabb Pindaros-kiadásában (Lipce, 1896).

Christ egy akadémiai értekezésében, *Die metrische Ueberlieferung der pindarischen Oden*,¹ a Boeckh-Bergk-féle elveket a traditio alapos tanulmányozása alapján tisztázva, a következő szabályokat állítja föl:

1. Nem elég csak a fő-accentus elhelyezésére ügyelni. Nem lehet a kolonok terjedelmét egyforma szabályok alapján megszabni, mert az a költemény fajától függ. *Az arsis találkozása az útmutató. Magyar rithmikai szempontból ez az ütemekre osztást jelenti.*

2. Az egyenesmenetű (κατὰ συνάφειαν) kolonokban dönt a szó vége. Pl. az V. nem. óda I. epódjának 1. verse vagy így:

∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — | ∪ — ∪ — — — ∪ — —

vagy pedig:

∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ | — ∪ — — — ∪ — —,

de minthogy ὁ τᾶς θεοῦ, ὃν Ψαμάθεια τίττ' ἐπὶ βρηγμῖνι πόντον, a 9. szótag végén a szó vége is található, ez utóbbi felosztás a helyes.

¹ A bajor akadémia I. o. XI. k. 3. sz.

Christ e szabályára nagy súlyt helyezek, mert a magam eljárásának egyik alapelvét fejezi ki szabatos formában. Ez alapelv a magyar rithmus-érzékre támaszkodik.

A magyar rithmus-érzék *sormetszetet* és nem *láb metszetet* kíván.

3. Fontos a közösméretű szótag (syllaba anceps). Hiatus csak a vers végén állhat, de közösértékű szótag a kolon végén is. Magyar rithmikai szempontból ezt is értékesítettem; mert a trochaeusokban a magyar a páros helyen a spondaeust kedveli és a zenének $\frac{2}{4}$ -es taktusa szeret az ily lassúdó trochaeusra támaszkodni; mert $\frac{3}{4}$ -es trochaeus csak így ütemezhető a $\frac{2}{4}$ -es dactylusok közt.

4. *A tagok egyenlőségének előny adandó.* E szabályra visszatérek, mert Blass a Bacchylides költeményeiben a 3, illetve 6 morás tagokat szerencsés kézzel osztotta fel, úgy hogy a 24 mora-szám uralkodik, mely két — Marius Victorinus által $\delta \omega \delta \epsilon \kappa \acute{\alpha} \sigma \eta \mu \circ \varsigma$ -nak jelzett — kolon egyesítéséből áll elő. Ugyanis Marius Victorinus a tripodia dactylikát $\pi \circ \circ \varsigma \delta \omega \delta \epsilon \kappa \acute{\alpha} \sigma \eta \mu \circ \varsigma$ -nak nevezi; mi már rithmikai egységet képvisel.

5. Egyetlen lábból kolon nem állhat. Ezért pl. a VII. olympiai óda 2. versének vége nem állhat egy kretikusból és a harmadikat nem kezdheti egy choriambus.

Ez elv szintén a taktus-egyenlőség mellett szól, melyet a magyar rithmikában is alaptételül kell elfogadnia annak, ki oly változatos kolon-rendszert áttekinthető és füllel felfogható alakban akar visszaadni. Pedig Pindarost e nélkül fordítva, a prózá-nál is szétfolyóbb művet nyújt a fordító, mert hiszen a próza numerusa mégis bizonyos zenei elemet visz bele a szövegbe.

6. Egy periodus kolonjai közt a *thesisek* nem találkozhatnak és össze nem ütközhetnek.

Ez minden zenei taktus alapfeltétele. Ezért az asklepiadesi sor Boeckh szerinti felosztása helyes az ütem végének megszabása tekintetéből, de némileg csak a logaoed daktylus alakjában élvezhető. A három-morás hangjeggy már *thesist* is képvisel, vagy a *thesist* hangszünet pótolja.

7. Az egyes kolonok terjedelmére nézve irányadó, hogy a iambus és trochaeus a hexapodiát, dactylus és anapaestus a tetrapodiát nem haladhatja túl, habár a III. pyth. óda 3-ik verse dactylika pentapodiával kezdődik.

Ez észrevétel igen értékes tanulságot rejt magában. Metrikailag a dactylica pentapodia érthetetlen, de zeneileg három taktusba foglalható.

A iambus- és trochaeusban megjelölt korlátot világosan a zenei taktus szabta meg.

Alapul vettem Christ ez összefoglaló észrevételeit, hogy megvilágítsam azt az eljárást, melyet fordításomban magam követtem, és ha a szakemberek és költők helyeslését tudnám kivívni, követni fogok.

Mielőtt tovább mennék, még egy kiváló Pindaros-fordítónak, Schmidt Móricz-nak egy megjegyzésével foglalkozom. Schmidt Móricz „Pindar's Olympische Siegesgesänge“ (Jena, 1869) nagyobb terjedelmű bevezetésében az LII. lapon nyolcz tételben foglalja össze azon eredményeket, melyekhez a grammatikusok metrikai észrevételeinek a zenei compositió törvényeivel való egyeztetésére fordított tanulmánya folytán jutott. E tételek közül a 7-ik így hangzik: „Ein Gebilde von wenigstens zwei musikalischen Sätzen, deren letzter jedoch auch nur acht takte fassen darf, heisst in der chorischen Lyrik eine Strophe. Dieselbe darf aber auch den Umfang von 56 Takten erreichen. Die Strophe zerfällt also in musikalische Sätze, der Satz in περίοδοι, diese in Kola und Halb-Kola, der Kolon in Tacte“.

Ugyancsak Schmidt, valamint Westphal-Rossbach a periodusok képleteit állíták föl,¹ melyek a lábak számait egy kombinált összképben tüntetik föl. Pl. az I. pythiai ódában, melynek komoly, fenséges ἦθος-a, azaz hangulata van, a strophák a következő képét mutatják:

$$\begin{array}{cccccc}
 2 & 2+3, & 4 & 2+3 & 2 & (1-2. \text{ vers}) \\
 \hline
 & & & & & \\
 6 & 3 & 4 & 3 & 6 & (3-5. \text{ vers}) \\
 \hline
 & & & & & \\
 3+2 & 3 & 3+2 & & & (6. \text{ vers})
 \end{array}$$

Erről Westphalék azt tanítják, hogy három mesodikus periodust alkotnak.

Schmidt észrevételét a zenei tételekre és ezek felosztására nézve, Westphalék képletét a lábak arányos elhelyezésére vonatkozólag azért nem állítam egymásmellé, hogy újabb érveléssel támogassam azon felfogásomat, melyet Pindaros fordításánál gyakorlatilag alkalmaztam. A zenei taktust kerestem. Ez csengett lelkemben és ezután szőttem meg a metrikai ütemet. A lábak aránya, melyet Westphalék igyekeztek fölállítani, mintegy a tánc lejtését érzékelték. De ez annyira önkényes, annyira komplikált, hogy elég a legtöbb óda verslábai számarányának képleteit végig nézni, hogy azokat, a német tudomány és szorgalom iránti legnagyobb tisztelet mellett is, egy műfordítóra nézve, de még művészi élvezés szempontjából is képzelem szülöttének tarttuk. A

¹ Griechische Metrik nach dem einzelnen Strophegattungen und metrischen Stilarten von A. R. és R. W. Lipse, 1856. 417—432.

művészi élvezet alapföltétele a könnyű felfoghatás. Épp e ponton tisztult a helyzet. A Boeckh nagyszabású metrikai fölfedezése után keletkezett bonyolult elméletek manapság megbukottaknak tekinthetők. Az újabb időben előkerült zenei maradványok, Bacchylides-kolonok szerint reánk maradt papyrus-kézirata ismét az egyszerűbb fölfogást juttatják érvényre. Magam lehetetlennek tartom, hogy egy kar által énekelt, zenével átszőtt kardal bonyolult szerkezetű lett volna. Rithmusa a nemzeti rithmus könnyen összhangzó formájához simul. A zenei műveltség egy alkalmi előadásra szánt költemény zenei átszővésénél nem törekedhetett bonyolult formára, mert ez a költemény szövegének megértését, de még inkább a kar által való előadás lehetőségét tette volna kockára. Kivált az a körülmény, hogy a Bacchylides kolonjaiban sűrűn előforduló *prosodiacus*, melynek két alakját a következő schema tünteti föl: (—) — ∪ ∪ — ∪ ∪ (—), gyakori összeköttetésbe jön az epitritossal (— ∪ — —), ez pedig könnyen származik, ha e *prosodiacus* egyik fajtájának 3-ik és 5-ik, a másikának 4-ik és 6-ik szótagját megnyújtjuk: Blasst arra birta, hogy egy ily epitritost a *prosodiacussal* kapcsolatban hat-morás ütemekre oszszon. Pl. a XIII. óda első két kolonja a következő képet mutatja:

— ∪ — —, — ∪ ∪ —, ∪ ∪ —
—, — ∪ — —

Éppen így keresztülvihető a diiambussal és ditrochaeussal való kapcsolat. Az első sor 18 zenei morát és három zenei taktust ad. A mit Aristides Quintilianus (Kr. u. 3. sz.) $\delta\acute{\alpha}\kappa\tau\iota\lambda\omicron\varsigma\ \kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\ \tilde{\iota}\alpha\mu\beta\omicron\nu$ vagy $\delta\acute{\alpha}\kappa\tau\upsilon\lambda\omicron\varsigma\ \kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\ \beta\alpha\chi\epsilon\tilde{\iota}\omicron\nu$ nevez: a diiambus és a choriambus zenei egyenértéket képviselnek. Minthogy Pindaros ódáinak majdnem felerésze a dactylo-epitritosok komoly, ünnepestyes hangulatú dallamát követi: szükségesnek tartom e versmértékről alkotott meggyőződésemet egy pár szóval kifejtetni. Előre bocsátom a szabályt: a dór mérték (*epitritos*) látszatos *trochaeusai* négy időegységgel érnek föl és az aeol mérték *dactylusai* (*cyclicusdactylus*) három-morás *trochaeusoknak* felelnek meg. De ez értékelés csak a zenei rithmus keretében válik érthetővé. Úgyde, ha e kapcsolatban érthető, akkor Pindarosnak nem egyszer 20—23 szótagra szaporodó verssorai az ütemegyenlőség alapján könnyen felfogható tagokra oszthatók. Hogy a zenei taktusra való tekintet nélkül még nehézséget okozott az epitritos, bizonyítja Godfried Hermann példája, ki e versmértékről nem kevesebb mint három különböző nézetet vallott írói működésének különböző korszakaiban.

Először abból indul ki, hogy az epitritosban a főütem nem a trochaeuson, hanem a spondeuson nyugszik, de e spondeusban az első hosszú négy-morás (jelzése $\lfloor$), a második két-morás (—);

En az első értékelést fogadtam el, és pedig két okból. Először, a miért Christ Pindaros kiadásának Prolegomenaiban szóról-szóra így nyilatkozik: „Nihilo secius pedes omnes omnium partium versus exaequandi vel saltem assimilandi sunt, maiestate modorum huius generis et epitritorum tarda gravitate adducimur, *ut trochaeos potius ad ambitum quatuor temporum accedere quam dactylos ad levitatem cyclicorum pedum reici existimemus*. Tehát így a fent idézett sor így értékelendő:

[illegible]

A két nézet egyeztethető, a mennyiben Pindarosnál a csonkavégű (κατάληκτος) négyláb-dactylusnál nagyobb terjedelmű kolont sehol sem találunk. De sokkal inkább erre birt rá a magyar rithmus természete, melyhez föltétlenül alkalmazkodnom kell, ha Pindarost magyar fülnek élvezhető alakban törekszem visszaadni. És itt térek rá bemutatandó fordításomnál követett eljárásom igazolására.

A magyar zene uralkodó rithmusa a $\frac{2}{4}$ -es vagy $\frac{4}{8}$ -os taktusban nyer kifejezést. Annyira, hogy a sapphica strophát, mely logaoed sort alkot és így $\frac{3}{8}$ -os taktusokra osztható, magyarban $\frac{2}{4}$ -es formát öltött. Thewrewk kollegámtól, kinek ismeretes a rithmika terén finom és mélyreható tudása, kaptam egy hangjegylapot, mely a hexameter, a Sappho- és alcaei verseknek azt a dallamát tünteti föl, a hogy még Thewrewk Emil édes atyjának deákorkában énekelték. A stropa sapphikát egészen e népdal dallamára énekelték:

• Szép szeme | csillog || Szerelmesen villog;

tehát Horatius e sorát: Jam satis terris nivis atqua dirae — így osztották föl zenei taktusokra:

Jam satis | terris | nivis atque | dirae.

A katolikus egyházi énekek közt¹ találjuk a következő sapphói versszakot, mely hasonlóképp $\frac{2}{4}$ -es ütemben van zenére téve:

Iste Con | fessor || Domini | colentes
 Quem pie | laudant || populi per | orbem
 Hac die | laetus || meruit be | atas
 Scandere | sedes || scandere | sedes.

Már most, ha az epitritosokat, a $\frac{3}{4}$ -es taktus szellemét kötjük össze a dactylusokkal, akkor az Arany János korszakos értekezéséből (a magyar nemzeti versidomról) ismert *lassú menetű* ütemben megtaláljuk az egyenértékét.

¹ Egyházi énekek orgonakisérettel, kivált a kath. ifjúság használatára. Kalocsán, 1898. 174 darab.

Blass a *logaoed* jellemű verset, valamint a diiambussal.

Az epitritos ez értékelése megadja a kulcsot a *logaoed* soroknak magyar rithmikai egyenértékéhez is. A gyorsabb menetű háromszótagos ütemek felelnek meg a *logaoed* menetű soroknak. Az egybekötött choriambust $\frac{6}{8}$ -os zenei ütemnek megfelelően osztja be. Pl. a Bakkhylides 2. ódájában az első két kolonnak a következő képletét adja:

$\cup - \cup - , - \cup \cup - , \cup - - \wedge$
 $- \cup \cup \cup , - \cup \cup - .$

Ha a magyar gyorsabb menetű ütem szerint osztjuk föl az ily menetű sort, a magyar fül is megérzi a könnyebb, hyporchematicus lejtést, melyet az eredeti kifejezett.

Nehezebb a *paeon* és *creticus*, melyek a legizgatottabb rithmust alkotják. Blass hat-morás rendszerében a hosszú tagnak trisemossá tétele útján egyenértékűekké válnak, mert $- \cup \cup \cup - = - \cup -$; sőt összekapcsolhatók a *logaoed* sorokkal is. Ilyen Pindaros II. olympiai ódája is, melyet fordításban mutatok be. Christ II. pyth. óda 69. versében említett $\mu\epsilon\lambda\omicron\varsigma \kappa\alpha\tau\epsilon\tau\omega\rho\epsilon\iota\omicron\nu$ -hoz hasonlítja a versmértek rithmusát. S ha meggondoljuk, hogy ezt az ódát a vendégség alkalmával adták elő ($\epsilon\gamma\kappa\omega\mu\acute{\iota}\omega\nu \tau\epsilon \mu\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\omega\nu \lambda\omicron\rho\acute{\alpha}\nu \tau\epsilon \tau\omega\gamma\chi\alpha\nu\epsilon\mu\epsilon\nu$), értjük játszai fordulatait.

Christ e második ódáról írott bevezető soraiban így nyilatkozik: „Saltasse autem chorum, inde colligo, quod et paeanes, quorum praecipuus rhythmus paeon vel creticus fuit, saltari solebant“.

Könnyű volna Blass hat-morás beosztását a *paeonra* és *creticusra* alkalmazni, mint a hogy a *ionicus* a *minore* et a *maiore* feltétlenül alkalmazandó. Úgyde én mégis Carolus Janusnak *Musici Scriptores Graeci* fölvett zenei maradványok sorában található, Delphiiben fölfedezett *paeon* $\frac{5}{4}$ -es taktusának megfelelőbbnek tartom a lehetően szaggatott három-szótagos ütemek alakjában utánózni a táncz tripudians jellemét. Elismerem, sőt félreértés kikerülése végett előre is kijelentem, hogy csak *művészi* szempontból és nem *tudományos* alapon igazolható ez eljárásom, de a tudományos eredményekkel összeegyeztethető.

A pindarosi ódák közül a legjellemzőbbeket: a *dactylo-epitritos*, a *logaoed*, a *paeon* mértékűeket sorba vettem és a magyar *lassabb* és *gyorsabb* menetű ütemek szerint kísértém meg felosztani, még pedig, és ez az, a mit, a magyar rithmikai érzéknek hódolva, következetesen vittem keresztül, hogy lábmetszetek helyett sormetszeteket alkalmaztam és az ütemet a magyar ütemrendszer szellemében alkottam meg.

A pindarosi epinikiosok vagy ünnepélyes diadalmenet alkalmával, vagy a lakomáról zengett énekre vagy tánczdalra voltak

szánva. Mi természetesebb, mint a megfelelő *lassúbb* és *gyorsabb* menetű ütemekkel érzékeltetni a magyar olvasónak a költemény lelkét, szellemét.

Míg az I. olympiai óda a *második*, a II-ik a *harmadik*, a III-ik pedig Dioscurok tiszteletére rendezett ünnepi menetre iratván, az *első* csoporthoz tartozik.

Még meg kell jegyeznem, hogy ütemelőző egy-, két-, sőt három-morás darab is lehet. De itt is a mozgalmasabb rithmust tribrachys is megelőzheti, míg a dactylo-epitritosokat csak egy két-morás szótag előzheti meg.

Álljon itt a mondottak megvilágítására mind a három ódából egy-egy legjellemzőbb sor ütemekre osztva:

I. ol. óda 3. verse:

~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~
Ragyo g | éjjel a | dús palo | tának a | kincsei | közt is.

II. ol. óda 2. verse:

Melyik is | tent, mi hőst | s férfiat | kell ma még | zengentünk?
mint *Faludinál*:

Királyi | multság | erdőben | sétálni,
Árnyékos | utczáin | fel s alá | járkálni.

III. ol. óda 5. verse:

Dór ütembe | szólva szépen | messze szálljon.

Ez utóbbi megfelel a mi alexandrinunk oly ütemezésének, melyet Tompa egy költeményében találunk:

Itthon vagyok | hazajöttem | valahára,
Lelkem ezt az | édes órát | alig várta.

Magyar formában ez úton véltem a régi görög hangnemek ἦθος-át, hangulatát is kifejezni, melyet Pindaros mily öntudatosan és következetesen megtart, bizonyosságot tesz maga, midőn III. ol. óda 5. versében így szól:

Δωρίφ φωνάν ἐναρμόξει πεδίλῳ.

1. ol. 17.: Δωρίαν ἀπὸ φόρμιγγα πασσαλῶ λάμβαν'.

A 201-ik fragmentumban (Boeckh szerint): Δωρίαν κέλευθον ὕμνων. II. pyth. 69.: ἐν αἰολίδεσσιν χορδαῖς. III. vers 76.: Αἰολῆσιν ἐν πνοαῖσιν αἰλῶν. Sőt ugyancsak a hang nemét és ennek hangulatát fejezi ki az I. ol. óda 105.: Αἰολῆτι μολπᾷ στεφανῶται kifejezés is. E hangulat, e *tropos* jellemét szemléltethetővé teszi, ha a régi metrikai felfogás (így a Godfried Hermann felfogása) szerinti *basison* vagy *basis* nélkül épül föl a periodus. Például az I. pythiai ódában a strophák epitritosokra építik a dactylusokat, az epodok dactylusokon kezdődnek, melyeket követ egy epitritos.

Hogy e jellemző tény a táncz lejtésében kifejezésre jutott, az valószínű, de ezt már a műfordítás csak azzal fejezheti ki, ha hiven követi a metrumot. Fordításom a szótagszámot meglehetősen pontossággal megtartá; de a taktusegyenlőség szempontjából egy-egy feloldást elejtettem, Hiába! A zene szabad modulatioját ki bírná ma a gyér zenei maradványok alapján megalkotni? Croiset Pindaros költészetéről írott szép könyvében¹ fölveti a kérdést: *A régi görögök valóban bírták-e a negyedik és ötödik században a költészet és zene azon tökéletes összhangját, mely ma elveszettnek látszik!* Az újabb rithmikai tanulságok bizonyítják, hogy ez összhang megvolt a régi chorikus költészetben. Mert a mit jelen fejtegetésemben eredményképen megállapítottam, az a görög tragikai karköltésre is alkalmazható.

Ez összhangtól át kell hatva lenni annak, ki a régi kardalköltészet termékeit nemzeti nyelven akarja visszaadni; de a nemzeti rithmus törvényei ellen nem szabad véténünk, sőt művészi szabadságot kell magunknak venni, ha magyar lélek számára tolmácsoljuk ez összhangot. A művészi szabadság nélkül nincs ihlet, ihlet nélkül nincs helyes fordítás.

A sociologia sarktétele.

(Kivonat Hegedüs Lóránt május hó 23-ikán tartott felolvasásából.)¹

A sociologia keletkezése arra vezetendő vissza, hogy míg a lefolyt évtizedek alatt a természettudományok nemcsak nagy előhaladást tettek, hanem mind közelebb férköznek kutatásaikkal az emberi jelenségekhez, azalatt az emberi jelenségek közül viszont a társas tünemények foglalták le érdeklődésünket legnagyobb mértékben. E kettős fejlődésnek következménye az lőn, hogy a fölemelkedő alsóbb néprétegeknek egész világnézetünk alakulására gyakorolt nyomása folytán előállott az a kíváncsi, hogy az előbb említett két fejlődés egyesíttessék s a kiemelkedő társas jelenségek is az uralkodó természettudományi felfogások alapján magyaráztassanak meg. Erre vállalkozott a sociologia.

A sociológiának eredeti s ma is legelterjedtebb tana a szerves elmélet, mely *Comte* után *Herbert Spencer*ben találta meg alapvető kifejtőjét. *Spencer*nek a szerves analogiája minden óriási előnyei mellett is, megakadt annál a pontnál, hogy az egyéni (emberi) öntudat és társadalmi öntudat között nem sike-

¹ *La poésie de Pindare et les lois du lyrisme grec* par Alfred Croiset. Paris, 1880.

rült a párhuzamot s törvényszerűséget megállapítani. Pedig éppen ez a párhuzam adná a *sociologia sarktétele*t.

Az egyéni és társadalmi öntudat analógiájának megállapítására sok kísérlet történt, még pedig különféle módokon. Általában két nagy csoportra oszthatók az e téren kísérletező sociologusok. Egyik részök (*Ward, Giddings, Gumplovier, Coste, Bahr*) a külső természeti törvények alapján akarta az összehasonlítást megejtteni, másik részök (mint az olasz iskola, *Tarde, Balduin*, stb.) az egyéni psychologia útján akarta a problémát megoldani. Azonban a bonczoló vizsgálat azt deríti ki, hogy egyik kísérlet sem sikerült, sőt bennök rejlő okok miatt nem is sikerülhetett. A megfejtés még mindig hiányzik.

A physikai törvények érvényesülését figyelő sociologusok elvezettek addig, hogy külső gerezdjeit kitapogatták a társadalom belső életének; hanem itt megálltak. Azok az irodalmi áradatok, melyek az egyéni lélektanból buggyantak elő, leszúrték azt is, hogy az egyén psychéjében ott vannak a társadalmi behatások lenyomatai, leszúrték azt is, hogy magánál a társadalomnál arra kell dolgozni, hogy a társadalom életmozgalmai és nyilvánulásai egy szellemi központba fűzessenek egybe; csak-hogy *e központnak, a társadalom öntudatának beteljesedése* elmaradt. Nyilvánvalóan kitűnt az, hogy mind e kísérletek, melyek a sociologiai könyveket betöltik, megakadtak, mert meg kellett akadniok, egy egyszerű okból. Ez egyszerű ok semmi más, mint az, hogy a társadalom öntudatának az elmélete természetsszerűleg úgy törtetett előre, hogy külső (physikai), vagy belső (lélektani) elemekből akarta *összerakni* a társadalmat, tehát synthetikusan. Csakhogy a másik oldalon ott áll a párhuzam czélja, az egyéni öntudat, felmutatva a maga *egységében*. Az analógia egyik felén egy összetétel, a másik felén az egyközpontú „én”. Természetes, hogy ebből az *összehasonlításból* nem lehetett még jó hasonlatot sem levezetni, nemhogy alapvető sociologiai gondolatot. Az önmaga körül forgó „én”, mely egységes, s a társadalom öntudata, mely synthesisből kerül elő, ezek sohasem fognak egymásra ismerni. A kérdés csak az, hogy *nincs-e más mód is* arra, hogy *megleljük a társadalmi és egyéni öntudat analógiáját?* Ha az eddigi kísérletek nem tudták megfogni a problémát, bár szerzőik annyiszor elárulják, hogy szinte égeti már ujjukat a focus közelsége: az bizonyára nem azt teszi, hogy nem vittek előbbre minket. Ellenkezőleg bebizonyították azt, hogy a sociologiai kutatás jelenlegi állapotában mindannyiszor hibába vagy sikertelenségbe fogunk belé esni, valahányszor másnak vesszük a szerves elméletet, mint alapvető hypothesisnek. A szerves elmélet a sociológiában ma éppen azt a szerepet kell hogy játssza, mint a természettanban a mozgás

elmélete s nem mást. A physika fölvesz egy alapelméletet, a *mozgás* tanát, a mely szerint minden physikai jelenség, a gurlástól a hangig, a szintől a villamosságig egy alaptüneményre, a mozgásra vezethető vissza, s ekként, ezen elmélet alapján az összes tünemények levezethetők egymásból s egyazon összefüggést és magyarázatot kapják. Ez a mozgáselmélet egy igazi, alapvető hypothesis tehát, de szintén csak hypothesis. Tehát a legreálisabb tudománynak legáltalánosabb (s legtöbbet magyarázó) alapelméletét sem foghatjuk fel soha más-ként, mint egy kitűnő hypothesis, a mely tökéletes abban, hogy a physikai jelenségeket előttünk egy világnézetbe fogja össze s egységes felfogásra segítsen, de a melyről mindig tudnunk kell, hogy *hypothesis*: vagyis, hogy csak következményei s *nem* maga a hypothetizált tény *lehető fel a külső világban*. Most ugyanezt a szerepet kell szánnunk a szerves elméletnek a társadalmi jelenségek körében. Az az alapelmélet, melynek tanítása szerint a *társadalom élő szervezet*, nem egyéb, mint egy oly alapvető magyarázat, mely tökéletes abban, hogy az összes társadalmi jelenségeket kimagyarázza, s a mely éppen azért, mint alap-hypothesis, nem magában (s különösen nem kézzelfogható alakjában) lehető fel a társadalomban, hanem következményeiben: e következmények az összes lázas tüneményeket jelentik, melyeket mind ő magyaráz. Ezenképpen a szerves elmélet ugyanazt jelenti a sociológiában, mint a mozgás hypothesis a physikában. A mi különbségök van, az nem lényegökben vagy szerepükben rejlik, hanem egyszerűen abban a különbségben, a mely a reájuk tartozó jelenségeket, a physikaiakat s a társadalmiakat egymástól elválasztja. A sociologiai hypothesisnek a bizonyítékai ugyanis nem lehetnek oly konkrétok, mint a mozgás elméleteé, mivel a társas jelenségek sokkal-sokkal bonyolultabbak (*Spencer* recomporund elnevezést adott nekik), mint a physikaiak, s viszont a sociológiában sokkal nagyobb szerep jut magának a hypothesisnek, szemben a különleges magyarázatokkal, még pedig azért, mert itt a jelenségek összefűzése sokkal nagyobb fontosságú, mint a természetben, a hol optika, acustika stb. akkor is inkább megelégedhetnének külön-külön pozitív eredményeikkel, ha nem volna egységes összefoglaló hypothesisük.

Most pedig arra érkezünk el, hogy azt a szerves elméletet, a melyet elfogadtunk, abban a szerepben és jelentőségben, melyet számára itt kijelölénk, beteljesítsük a *társadalmi öntudat* kérdésének megfejtésével. Mert az hiányzik ahhoz, hogy az *egyéni és társadalmi szervezet* párhuzama olyan legyen, mely az összes társadalmi jelenségek alapelméleteként léphessen fel föltétlen biztonsággal.

Megállapítottuk főntebb azt, hogy azért akadt el előre

törtető útján a sociologia, mert nem lehet párhuzamot találni az egyéni szervezet és a társadalom között akkor, mikor az egyiknek öntudata egységként, a másodiké pedig összetétel, synthesis segítségével merül föl elének. De nem felejtethjük el azt sem, hogy a sociologiai elméletek kutatása közben meg kellett bizonyosodnunk arról, hogy a társadalmat s öntudatát csupán synthesis által rajzolhatjuk le táblánkra. Magában véve is könnyen érthető az, hogy nekünk, kik benne vagyunk a társadalomban s kiknek öntudata is (ebből a szempontból) társadalmi lecsapódás, lehetetlenség olyan magasabb pontot találnunk, a honnét egy tekintetre átnézhetnők az egész társadalmat s a honnét tehát a synthesisist mellőzhetnők. Mindebből az következik, hogy csak úgy hihetjük el s bizonyíthatjuk az egyén és társadalom öntudatának analógiáját, ha az egyéni öntudat fölfogásának is van egy olyan módja, mely azt nem egységében, hanem synthesis alapján teszi valósággá.

Mihelyest objectiv alapon mérjük össze az egyéni és társadalmi öntudatot egymással, akkor a társadalmi öntudat synthesis és az egyéni öntudat analysis egyazon párhuzamra vezet minket s analógiájuk tárgyi valósággá válik. Az egyéni öntudatnak az analysis, vizsgáló fölbontása, a mai physiologiai lélektan (Wundt) igazságai között immár teljesen bent foglaltatik, még pedig megvan a kutatások gyümölcse gyanánt olyan alakban, hogy minden ízében és teljes valóságában felhasználható a társadalmi öntudat megértésére. A szerves elméletnek betetőzése s a sociologia tengelyének beállítása mindeddig azért nem sikerülhetett, mert a sociologusok ezt nem vették észre: nem akadt meg szemük azon, hogy a társadalmi jelenségek megfigyeléseinek összetétele csak úgy érhet el céljához, a társadalom öntudatához, ha a másik oldalon a physiologiai lélektan analysisével találkozunk az egyéni öntudat búvárlásában. Csak ez a két út vezet egy közös találkozási ponthoz s ezen valóságos, objectiv talajon történő találkozásnál ime egy alapon ismernek egymásra az egyének és a társadalomnak öntudata. Ebben a pillanatban ettől az érintéstől, a szerves elmélet, mint a túlhűtött folyadék az első rázkódástól, egyszerre kialakul és teljessé lesz. Mindössze két föltétele van annak, hogy az új physiologiai psychologyai eredményeit, melyek önmaguktól tolnak elének izgató sikereikkel s itt különösen *Wundtét* igazán felhasználhattuk a sociologiában s ezzel az utolsó akadályt is elhárítsuk, mely a természettudományi fölfogásnak benyomulását föltartóztatta. A két föltétel közül az egyik az, hogy ne a materialistikus tanban keressük akár az egyéni, akár a társadalmi öntudatnak kulcsát. A másik feltétel pedig az, hogy igazán *tárgyi objectiv alapon maradjunk s ne a mi subjectiv*

„én“-ünket vigyük bele a küzdelembe, a mely már a tudományos és vitatható alapnak elhagyását jelenti, a hit vagy a metafysika világába visz, egyszóval oda, a hol Spencer szerint az „Unknowable“, a „Megismerhetetlen“ kezdődik.

Nem kerül megerőltetésbe a második föltétel teljesítése sem. Bármilyen phylosophiai gondolkodás lehetetlenség akkor, ha különbséget nem teszünk egyrészt az összes tárgyilagós világ s annak jelenségei, tárgyai között, a melyeket úgy a hogy megvizsgálhatunk, s másrészt e vizsgáló „én“ között, a mely *Schopenhauer* szerint „Alles erkennt und von Keinem erkannt wird.“ Természetes tehát, hogy a mikor az öntudatokat s ezek között az egyéni öntudatot bonczoljuk, akkor ezzel az objectummal szemben is épúgy meg kell tartanunk tárgyilagós szempontunkat s épúgy ki kell hagynunk „intuitív“ képzeleteinket a játékból, mintha egy inka-sírban talált gobelinnek a vizsgálátáról, vagy a méh szemének összetételéről s nem egy minket személy szerint is izgató dologról lenne szó. De ezen az általános kijelentésen kívül van föltételünknek egy szorosabb sociologiai alkalmazása is. Ha nem vesszük észre s nem tépjük szét szálaít, akkor szavak és fogalmak fognak közöttünk úszkálni; de a valóságot nem tapodja lábunk.

A subjectiv „én“ szempontjának a tárgyi vizsgálódásba való betolása csodálatosképen egyformán jelentkezett a lélektanban és a sociológiában, s egyenlő zavarokat csinált. Az úgynevezett „tisztá“ lélektan, mely a physiologiai alapot nem ismerte, kísérletek helyett állítólagos „önmegfigyelésekből“ indult ki, s mindig, de mindig oda jutott fárasztó bonyodalmai és szörszálhasogatásai után, hogy muló jelenségeket objectiv tulajdonságok gyanánt szerepeltetett, másrészt pedig kitagadott „saját egyéniségéből“ egyes szavakat, mint a különféle érzelmeket, hajlamokat, „tehetségeket“, s azokat, a nélkül, hogy csak el is birta volna határolni őket, nem létező alapfelfogásokul fogadta el. Ma már tudjuk, hogy az ilyen lélektani kutatás, egyoldalú világítása folytán, melyből éppen a tárgyi valósággal való érintkezés hiányzott, más eredményeket nem is teremthetett. De akkor el kell ismernünk azt is, hogy a sociologus sem mehet semmire, ha ily subjectiv alapon marad, vagyis ha ilyen látszólagos „önmegfigyelésekből“ nyert „érzelmeket“, „hajlamokat“ és „tehetségeket“ akar a társadalomban felfedezni. Ha a társadalom psychológiáját úgy akarjuk megismerni, hogy fölveszünk társadalmi érzelmeket, tehetségeket és így tovább, s azoknak a leírásában látjuk a sociológiát; akkor nem teszünk egyebet, mint hogy az egyéni „tisztá“ lélektannak legüresebb tarthatatlanságait még jobban széjjel húzzuk s még üresebbekké változtatjuk társadalmi alkalmazásukban. Visszanézve most, csakugyan

megértjük, hogy az „egyéni“ sociologusoknak miért kellett megállniok s beismerhetjük, hogy mihelyest a szerves elméleten túllépünk, az egyéni speculatiók chaosába esünk belé. A subjectiv fölfogásnak a sociológiában való illetén alkalmazása elvesztene minden összeköttetést a megmagyarázandó tüneményekkel, s csak a szavak ködéből halászna ki önkényes általánosságokat. Ezért hagyjuk el mi itt is a subjectiv lélektanból vett fogalomkutatásokat. S mialatt ekként mind a két föltételnek tárgyalásánál azt tapasztalók, hogy úgy a materialistikus nézettel szemben, mint az egyéni kategóriákkal szemközt *egyzon állást kell elfoglalniok azoknak is, kik az egyéni öntudatot, s kik a társadalmat bonczolják*: már is közelébb jutottunk párhuzamunkhoz. Mert meg kell emlékeznünk arról, hogy a kétféle öntudat kutatási módja közt nemcsak itt, de fejtegetésünk előbbi részében is meglettük az alaphasonlóságot s észre kell vennünk azt, hogy egyszerre tűnvn el mindkettő előtt az akadályok: ime, szabad a pálya előttünk.

Arra a kérdésre, hogy hol kezdődik az öntudat, *Wundt* Vilmos úgy felel, hogy mindenütt, a hol élet van (s így már az összehúzódó plasmában), megvan a psyché lehetősége, sőt tehetősége, de hogy hol nincsen már tényleg öntudat, annak a határait kijelölni biztosan nem lehet, mivel a belső állapotok összeköttetésében megjelenhetik a tudatnak valamelyes (magas vagy homályos) foka.

Ha most már az emberi öntudatra, a mi párhuzamunknak czéljára, fordítom át *Wundt* tételét, vajjon mit láttunk? Mindenekelőtt azt, hogy benyomásainknak, mozgásainknak csak egy kis részéről tudunk mi öntudatunk szerint valamit, a legtöbb keresztülmegy rajtunk, a nélkül, hogy „én“ észrevenném. Egyezőval az „én“, ki (physiologiailag szólva) agyvelővel gondolkodik, csak egyik részem nekem és ezen a tudatos „én“-en kívül történik még millió és millió dologban, a melyekről a „fejem“ sohasem tud meg semmit. *Ribot* ezt meg is magyarázza, az evolutió alapján, azonképen, hogy az amoebák homályos öntudata után a fejlődés második fokán több sejtállat összeállításából keletkező „állatcoloniáknak“ coloniális öntudatuk van; innét azután a fejlődésben a szervezet mind *egységesebbé* válik s a részek öntudatát elnyomja az egésznek központosított öntudata, de az agyvelőben concentrált egyéni öntudat teljes uralma az embernél nincsen meg. Bármint legyünk is evvel a magyarázattal, magát a tényt nem tagadhatjuk s valamennyi élettani kutatás abban az eredményben fut össze, hogy az egyénnél csak igen kis része az életmozgásoknak, sőt a psychikai tüneményeknek is csak egy töredéke az, mely az „én“-tudatnak pillanatnyi laternamagikájában jelenik meg. A többi tünemények vagy nincsenek

tökéletesen központosítva, vagy pedig a tudatosságnak csak egy alacsonyabb fokát érik el s különböző fokozatok szerint, hol lebuknak az „én“ küszöbéről, hol megint más jelenségeket szorítanak le onnan a félhomályba.

Ezért van az, hogy mindenütt, a hol szervezetről van szó, el kell ismernünk azt a valóságot, hogy szerves életműködések, sőt tudatos jelenségek léteznek, a nélkül, hogy mindig és minden jelenségben a legmagasabb fokú tudatot, a koncentrált „én“-tudatot találjunk meg. *Mivel ez így van az emberben is, csoda-e, ha nincs másképp a társadalomban sem?* Ezáltal az egyéni öntudatnak analysise — mindig tisztán tárgyi alapon maradván — már-már összeér a társadalmi öntudatnak synthesisével, mert ha még nem is mennénk tovább, annyit már nem lehet elrejtünk, hogy ime, a társadalmi öntudatot mi bátran az egyénéhez hasonlíthatjuk akkor is, ha nem is vehetjük egybe a legvilágosabb „én“-tudattal. Kétségtelen előttünk s a társadalmi öntudatnak minden eddigi kutatója előtt az, hogy a társadalomban különféle életnyilvánulások, gondolat-áramlatok, társas érzelmek és indulat-kitörések, sőt akaratjelentkezések látszanak, a melyekben azonban hol homályosabban, hol világosabban tör keresztül a tudatosság. Most ugyanezt tudtuk meg az egyéni öntudatról is. A társadalmi szervezet központjának a megállapításánál ügyebár az állta utunkat, hogy bármint raktuk is össze synthesi-sünket, vele, s velünk szemben egységében emelkedett fel az egyénnek öntudata s minden összehasonlításra rácsapott. Most pedig azt látjuk, hogy mihelyest objective fogjuk bonezkés alá az egyént (s itt is a legmagasabbat: az embert), látszólagos egység helyett ott is összetettséget, félreismerhetetlen synthesist találunk, sőt némely részeknek bizonyos autonómiáját, mintha külön vármegyék lennének az államban.

Azt mondhatjuk tehát, hogy mihelyt az egyéni öntudatnál az objectív vizsgálat és analysis terére léplünk, elérjük a sociológusok synthesisét. Sőt eltagadhatatlan s szembeszökő, tárgyi bizonyítékok erejénél fogva, az a különbség, melyet *Spencer* is felvett az egyénnek és társadalomnak szervezete között s a mely egyedül akadályozta meg azt, hogy az organikus párhuzam lezárassék: ez a különbség lényegbeli eltérésből fokozatíva változott. Ámde lássuk, mire megyünk az „én“-tudattal? Könnyű megérteni azt, hogy minden gondolkodó s így psychologus is mindig hajlandó arra, hogy nagyobb fontosságot s nagyobb szerepkört tulajdonítson, hasítson ki a koncentrált öntudatnak, mint a mennyi azt tárgyi valóság szerint megilletné.

Egyszerűen onnan van ez, mert hiszen az „én“ az, mely mindeneket vizsgál, ennél fogva *magához* hasonlít mindent s mindenütt a maga hasonlóságát vagy hatását feltételezi addig,

míg az ellenkezőjéről meg nem bizonyosul. Ez magyarázza azt, hogy úgy az egyéni, mint a társadalmi élet nyilvánulásaiban oly túlzott mértékben keressük a világos öntudatnak központosított és fegyelmezett közreműködését, hogy mindenütt meg akarjuk tagadni egyáltalán a tudatnak a létezését ott, a hol ily világos és magas fokát az „én“-nek nem tudjuk megtalálni, s viszont megfordítva, célzatosságot és belátást akarunk belé magyarázni olyan (különösen társadalmi) eseményekbe és intézményekbe, a honnan az ilyen világos öntudat hiányzik. (Belátásos iskola.)

Könnyű azonban mindezekből az itt vázolt jelekből megállapítani azt, hogy a concentrált „én“-nek ez a túlbecsülése, magyarázatként való bevitele mindenüvé, abból származott s azért lett a módszertannak is általános eszközévé; mert ezt a legmagasabb öntudatot egyszerűnek s így egységében fölhasználható objectummal, vagy legalább is bizonyos állandó állapotok egységes kitevőjének fogták fel. E miatt szakadt meg a társadalmi öntudattal való párhuzam is, mint fentebb láttuk. Ám már lehetetlenség be nem ismernünk azt, hogy az a lélektani tétel téves volt s a physiologiai psychologia kutatásai oly eredményekre jutottak, melyeket minél teljesebben föl kell — nem föl lehet — használni a sociologia céljaira a társadalmi öntudat alapvető kérdésében.

Wundt mindenekelőtt azt mutatja ki, hogy az öntudatban egyszerű képzetekre egyáltalán nem találunk s abban „csak összetett képzetek léteznek“, a mely képzetek megint nem objectumok, s nem állandó állapotok, hanem folyamatok. (*Vorgänge*.) Természetes, hogy az érzeteknek összetett volta, s illetőleg viszonytermészete még ennél is pontosabban bebizonyítható, egész addig a végkövetkeztetésig, hogy a Weber-törvény magyarázata is csak az érzetek és képzetek viszonytermészetének föltevése mellett lehetséges. Maga az öntudat ezek alapján emelkedik ki azután, de nem mint *functio* (és még kevésbbé mint külön *functio*), hanem azon *abstractio* által, hogy bizonyos, bennünk lévő állapotokat öntudatban levőknek tartunk; a mit benne találhatunk, az két psychikai folyamat, mely mind a kettő az előbbi folyamatokon, viszonyokon indul, azaz az érzetek összeolvasztásából és képzetek egymást követő társulásából áll. Az öntudatosságnak mértéke éppen az, hogy kisebb vagy nagyobb öntudatosságot tapasztalunk, a szerint, a mint kisebb vagy nagyobb a képzetek összefűzésére való képesség. Ha ezen a módon mindaz, a mi első pillanatra és subjective egyszerűnek és állandónak tetszett, folyamatokká válik a tárgyi kutatás előtt s kizáróan viszonynak magyarázható, akkor csupán e viszonyok több-kevesebb állandóságáról lehet szó, de nem beszélhetünk sem egységről, sem

egyszerűségről. Annál kevésbbé tehetjük azt, mert magának a személyiség érzésének az alapját is az associatio által közvetített összefüggése az érzéseknek szolgáltatja s az „én“ kiemelkedése ebből a háttérből azt jelenti, hogy némely állandóaknak *mutakozó* állapotokat közvetlenül vagy közvetve akaratunkkal hozzuk összefüggésbe s illetőleg így fogunk fel. De azon akarat ugyanoly természetű, mint az öntudat, eredete az intermittens apperceptióban (megfigyelő tehetségben) keresendő s az előbbieken hasonló bizonyítéka annak, hogy az egyéni organismus nem egyszerű s nem egység.

Ezt a végkövetkeztetést akár így foghatjuk egybe, hogy az öntudati állapotnak viszonytermészetét és különböző összetett fokozatait addig szedjük szét, míg a magában is intermittens megfigyelő képességhez jutunk el, miként *Wundt* teszi. Akár *Ribot*-val tarthatunk, a ki a személyiség koncentrálásának különböző emelkedéseit és decomponálását mutatva be, oly complexusnak mondja azt, a melyben az „én“ nem mint a különböző összetett functiók fölé helyezett külön egység jelentkezik, hanem magukban e functiókban s azok által nyilvánul. Vagy a legáltalánosabb alapon megelhetjük az egyéni öntudatnak ugyanezt az analysisét *Spencernél* is, a ki egész más úton, t. i. az idő és tér bennünk levő kategoriáinak elemi lényre való visszavezetésével jut ugyanily eredményre. Eredménye pedig az, hogy maguk az alapkategoriák, melyek összes többi öntudati állapotainkat az öntudatba belefoglalják, tehát az Időnek, Térnek és Mozgásnak képzetei, nem egyebek, mint egymás mellé vagy egymásután kapcsolt viszonyok, a melyeknek éppen viszonyolta az, a mi a tudat jellegét megadja.

Ezek alapján nem mondhatunk egyebet, mint azt, hogy a mikor az egyéni öntudatról — (objective véve azt) — megbizonyosodott, hogy az nem egyszerű, hanem összetett, hogy az nem objectumokból, hanem többé-kevésbbé szakadozott folyamatokból áll, hogy nemcsak különböző (s változó) fokozatok különböztethetők meg benne, hanem hogy maga a lényeg is minden öntudati állapotnak, egy több-kevesebb tartósságú viszonynak létrejöttében keresendő: *akkor az egyéni öntudatnak szétbontása összetetlalkozott a társadalmi öntudatnak synthesisével s az egyéni és társadalmi öntudatnak párhuzama teljessé lett.*

Ez a szerves elmélet betetőzése s ezzel a sociologia sarkitétele.

Egy alajbég telepítései.

— *Borovszky Samu* lt. jún. 10-iki előadásából. —

Az eddig ismert egykorú kútfők, levelek és tudósítások nem jegyezték föl annak a borzasztó pusztulásnak az emlékét, mely a tiszántúli vidéket, de különösen a Körös-Maros közét az 1596-ik év tavaszán érte. A sok nagyfontosságú s egymást hirtelen felváltó esemény, mely ehhez az évhez fűződött, elfeledtette vagy legalább háttérbe szorította azt a siralmas tatárjárást, mely a virágzó városok és községek egész sorának egy csapásra véget vetett. Egyedül Baronyai Decsi János tartotta följegyzésre méltónak e szomorú hadjárat emlékét, midőn a „nagyszemöldökű” Szolimán temesvári basa Lippát ostrom alá fogni szándékozván, a Győr mellett áttelelt tatár hadaknak parancsot küldött, hogy segítségére siessenek. „A tatárok — úgymond e történetíró, — hogy jövetelükkel úgy az erdélyi fejedelmét, mint a magyarországi parancsnokokat megrémítsék, a Körös és Maros által határolt vidéket (melyet görögül Mesopotámiának, latinul a Körös-Maros közének — Interamnia — nevezhetnénk) a béke örve alatt váratlanul elpusztították s a török hódoltság alatt itten élő lakosságot részint legyilkolták, részint rabságra hurczolták, magát az egész vidéket pedig, főhe-lyével, Békéssel s a többi városokkal együtt, kegyetlen módon kifosztották. Azután a véres zsákmánnyal a temesvári basához csatlakoztak s a törökkel együtt Lippát megszállották.”

A tatárok munkája, kik nem kegyelmeztek semmiféle élő-lénynek, igen alapos lehetett. Békés városát, melyet Baronyai Decsi János a vidék metropolisának mond, úgy elpusztították, hogy még 1609 tavaszán, tehát tizenhárom év mulva is lakosok nélküli pusztá volt; ugyanis ez évi május havában a romokban heverő s még nem lakott várost Báthori Gábor erdélyi fejedelem Teleki Mihálynak és Nádudvari Jánosnak adományozta. Ezeknek jutott azután a feladat, hogy a várost új lakosokkal megtelepítsék. Makó város lakosainak 1615. április 12-ikén a pozsonyi kir. kamarához intézett nyilatkozata szerint ez a város hét esztendeig állott pusztán és csak azután kezdett egy kissé népesedni, midőn 1608. május 3-án Báthori Gábor fejedelem kivált-ságlevelet adott a lakosoknak, melyben elrendelte, hogy mások büneiért és kihágásaiért a makai polgárokat, lakosokat és ven-

dégnépeket személyökben és javaikban háborgatni, károsítani és bebörtönözni nem szabad. Hasonló sorsra kellett jutnia Hód-Mező-Vásárhelynek is, melynek történetére a XVII-ik század első tizedében semmi adatunk nincs; jele, hogy akkor ez a város is romokban hevert. Csak így történhetett, hogy Bedegi Nyári Pál váradi kapitány, ki 1607 végén halt meg, s kinek özv. Telegdi Pálné Várdai Katalin volt a felesége, e pusztaságra mint uratlan területre rátette a kezét s azt a maga birtokául foglalta le. A Nyári Pál özvegye azután leányai: Telegdi Anna s Nyári Katalin és Krisztina nevében is 1608. július 23-ikán a leleszi convent előtt aradvármegyei Mező-Vásárhely városában levő részét, minthogy távol esett s ennél fogva kellőképen gondot nem viselhetett reá, 3000 magyar forint ráfizetése mellett elcserélte Lugasi Jánossal, a lippai őrség kapitányával, ennek a részint szabolcs-, részint szatmárvármegyei Nagy-Mada városában levő részeiért s nemesi udvarházáért, úgyszintén Bereg vármegyében Ugornya és Szatmár vármegyében Rohod falvakban birt részeiért.

Ha tehát ezek a nagyobb központok nem bírták ki a kegyetlen sorscsapást, mennyivel kevésbbé daczolhattak a vad hordákkal azok a kis, tíz-húsz házaeskából álló falvak, melyeken a tatár sereg mint dülő fergeteg száguldott át. Valóban Békés vármegyének a Körösöktől délre s Csanád vármegyének a Marostól északra eső helységei történetében az 1596. évhez mindenütt csak e szót kell iktatnunk: „elpusztult“, hogy ez év legfontosabb eseményét regisztráljuk.

A Körös-Maros köze ekkor már tiszta merő hódoltság volt, melyen a körül fekvő várak török parancsnokai osztozkodtak. A régi Csanád vármegye területét a csanádi szandsákbégek adóztatták volna, ha ugyan a pusztaságon kívül egyebet is találtak volna rajta. Az elpusztult községek határain, melyek közelükbe estek, az újra összeverődött vásárhelyiek és makaiak legeltették marháikat s könnyen megalkudtak egy-egy ősi jogokra hivatkozó birtokkövetelővel, ha rájuk üzent, hogy a haszonélvezetért fizessenek neki bizonyos összegben megszabott évi adót.

1640-ben a csanádi török helyőrség parancsnoka Ali alajbég lett, ki egyuttal a Becsén és Becskereken állomásozó iszpájáknak is előtök járó Záim urok volt. Az iszpáják vagyis szpáhiak hűbéres lovasok voltak s ezeknek legelőkelőbb osztályát nevezték Záimnak, azt t. i., mely 20,000 akese évi jövedelemnél nagyobb hűbért élvezett.

Minthogy az egész csanádi szandsák az ő hűbére volt, melynek fejében a török kincstárba évenként meghatározott mennyiségű adót kellett beszolgáltatnia, a jó alajbég erszényét közelről érdekelte az, hogy a szandsákság területén lakosokkal bíró helységek vannak-e, vagy pedig néptelen puszták? Ter-

mészetesen ettől függött, hogy mennyi adó folyik be, s esetleg nem kell-e a bizonyára drága hűbérré rá fizetni? Elhatározta ennél fogva, hogy mindent el fog követni a maga, adófizetőkben igen-igen szűkőn lévő, hűbéres területének jobbággyokkal való betelepítésére nézve.

I. Rákóczi György fejedelem ideje különben is alkalmasnak látszott arra, hogy a törökök a maguk területét terjeszszék és erősítsék. Haszán Nuszuhaszade budai vezért már 1636. őszén egyik híve arra serkentette, hogy a boros-jenei szandsákságot foglalja el. „E várnak megvételeivel a gyulai, lippai, temesvári és csanádi szandsákságoknak falvai, városai hamarabb megépülnek s egy-két esztendő alatt beléjük mennyi jobbágy jövend!”

A telepítés kérdése abban az időben nem volt olyan könnyű feladat, mint hinni lehetne. Messze földön csak itt-ott lézengett egy-két jobbágy s azok is, kik már valamely védett zugban fészket verhettek, nem egykönnyen hagyták oda keservesen fölépített viskóikat. A felvidék népe egy cseppet sem vágyott a hódoltság területére, ha még olyan családokkal csábíttatták is. Az alföldi magyar jobbággyok meg a városokban vonták meg magukat s e városok lakossága épen e körülménynél fogva, a régi korhoz képest, aránytalanul megnövekedett a XVII. században. Még leginkább a szerb pásztorok kínálkoztak telepítési czélokra; ezek pusztáról-pusztára barangoltak s az időjárás viszontagságai ellenében asszonyostul gyermekestül elhagytak épületek és romok dűledező falai közt vonván meg magukat, kitarotán legeltették nyájukat. Az alajbég is, más jobbággyok liányában, ezekkel tett kísérletet s már 1640 őszén az öreg Rákóczi György fejedelem intette fiát, hogy „legyen vigyázásban igen-igen jóban“, mert azt a hirt vette, hogy a csanádmegyei Kasza-Perek építéséhez hozzáfogtak a törökök, „kivel szabadok, mert övék az föld is, az kételenség is öszönözi, impediálni nem lehet.“

Ekkor már az alajbég tisztában volt vele, hogy Kasza-Pereken kívül a Marostól északra eső Csókás, Füged, Palota, Tövisköz, Demeng, Apátfalva és Mezőhegyes pusztákat is betelepíti. Kiténik ez Királyhegyes faluja jobbággyainak érdekében a pozsonyi kir. kamarához 1641. november 2-án intézett magyar nyelvű leveléből, melyben a kir. kamara előljáróit értesíti csanádvármegyei jobbággyai szomorú sorsáról.

„Királyhőgyöse nevű jobbágyim — úgymond az alajbég — az minémű nagy nyomorúságban vannak, csak az bujáki vitézők is négy úttal az miképpen megvonták őket, szegényőknek semmi jószáguk nem maradván most, a mint az, mely nem régen esött szegényőkön; úgymint tizenhárom lovasok falujukat fölvervén, marháikat elvötték, nagy somma pénzön megsarczolván őket,

úgy mint hétszázhuszonhat talléron, az melyért az kinek csak egy marhája volt is, el költött adni az sommának lefizetéséért, az mely szenvedhetetlen sok kárvallásuk miatt pusztulásra kell menniök. Annakokáért akarám Palatinus uram ő nagyságát is tudósítani, hogy ő nagysága is ne szánná, hanem Nagyságtok által az kamoráját is keresse föl Nagyságtok, hogy hova kölessék szegényöknek fejüket fogniuk, mert vannak, az kik idétlenül rajtuk kapdosnak. de semmi oltalommal nem lehetnek szegényöknek. Ezönkívül vannak több pusztá telekim is, úgy mint Csókás, Füged, Palota, Tüsköz, Dömengh, Apadfalua Csinád előtt, Mezőhőgyöse, ezek mind Csanád vármegyéhez tartozandó jószágok. Annak okáért kéröm Nagyságtokat szeretettel, keressen valóságos urat, az ki oltalommal lehessön, örököstül kezéhez venné és mög oltalmazná arról az részről, mert az én részemről mög akarnám telepíteni és oltalmazni szegényöket.“

Ugyancsak néhány nappal később, november 20-án Chínádon (Csanádon) kelt soraiban az alajbég arról értesíti a kir. kamarát, hogy a mezőhegyesi telek pusztá vala, de ő szabadságot ígervén a népnek, kezdte vala ültetni. Tervét azonban megíúsították az ónodi tolvaj katonák, kik a települőknek minden marháját elhajtották, Levelét azzal a megjegyzéssel fejezi be, hogy a szécsényi, bujáki, gyarmati, ónodi, tokaji, kállai kapitányok alatt lévő hajdúk rontói, pusztítói az egész vidéknek.

A végbeli katonákat, kikre az alajbég panaszkodik, rend szerint egyes birtokkövetelők bérelték föl, hogy fele haszonra sарezoltassák meg az új telepéseket, ha itt-ott nyájaikkal felütik sátorfáikat.

Érdekes, hogy a míg a régi possessorok, kik vagy ősi jusra, vagy újabb adománylevélre hivatkoztak, a végbeli katonákkal szövetségbe okoztak az alajbég tervének sok bajt, addig Makó és Hód-Mező-Vásárhely városok lakosai szintén kézzel-lábbal tiltakoztak a telepítési kísérletek ellen. Ennek az a magyarázata, hogy ha egy-egy falu határát új települők vették birtokukba, ez a két város határterületének rovasára történt; minden újonnan keletkezett falu a város határának szűkebbre való szorulását jelentette. Érdekesen világítja meg ezt, valamint a telepítéssel járó sok egyéb bajt az alajbégnek az a levele, melyet szintén magyar nyelven az újonnan telepített jobbágyok oltalma tárgyában 1642-ben ugyancsak a pozsonyi kir. kamarához intézett. Ebben oltalmat kér letelepített és letelepítendő jobbágyai számára s többek közt ezeket írja:

„Uraságtok viseljen gondot rájuk, mert münk immár eluntuk az sok fenyegetést; hanem lássátok, ha lehet gondjukat viselni, mert azok azt mondják, hogy csak barátok vagytok,

semmit az falutartásban nem tehették. *Im valami ráczokat is küldtem vala által, azok is nem mernek szegényök mögmaradni;* mert az mint mögmondották, hogy szűk az magyar jobbágy, hanem ki magyar, ki rácz, az ki fejet hajthat, azt oltalmazni köllene. Hanem Nagyságtokat kéröm, hogy viseljön gondot reájuk, mert mű nálunk ugyan szűk az magyar jobbágy; én felelők, hogy nem sok idő múlván mind mögtülik szegényök azt a pusztákat. Csakhogy viseljön gondot Nagyságtok felölük. Járomyt is Nagyságtok hívassa föl, lássa Nagyságtok, ha van-e közü az jószág-hoz vagy nincs; szakadjon vége, ne fenyegecssön bennünket.“

A királyi kamara, úgy látszik, készséggel közbevetette magát az újonnan telepített jobbágyok érdekében; de egyes vitézlő rendek, urak és nemesek nem igen hederítettek a kamara pecsétetes leveleire. Azok közt a követelők közt, kik jogaiknak a legtöbb hévvel iparkodtak érvényt szerezni, különösen Jármý András tüntette ki magát. Anyai ágon a Szegi Dóczy családdal lévén rokonságban, mely az egykori Jaksics-uradalom egy részének volt a földesura, a Körös-Maros közön legalább 30—35 pusztára és falura mutathatta ki jogigényét. Így épen az alaj-bégtől benépesítés végett célba vett Demeng, Füged, Királyhegyes, Mélykútú-Rárós, Mezöhegyes, Nagyiratos, Tót-Palota és Tövisköz a XVI-ik században Jaksics-jóságok voltak. Egy 1651-ből származó, tehát igen közelkorú jegyzék, mely a csanádi püspökség javait felsorolja, s mely a szegedi ferenczrendi klastromban készült, a következő pusztá telkek mellé jegyzi oda a Jármý András nevét, mint birtokosát: Mezöhegyes, Rákos, Tót-Kutas; az ült helyek közül pedig: Bököny, Nagylak és Szent-Miklós falvakról mondja, hogy ezeket is Jármý bírja.

A Borosjenei Szentandrásai család az erdélyi fejedelmektől nyert donatiók alapján tartott jogot egyes csanádvármegyei helységekre. Többek közt 1627. június 28-án Bánfi Annától, néhai Váradí Némety Mihály özvegyétől fejedelmi jóváhagyással szerezte meg a bökényfalvi, tóti és bánhegyesi részeket, valamint Királyhegyes falut s 1656. április 25-én a családtagok Ötvenes, Vizes, Bodrog, Tóti, Zádorlaka, Nagylak, Hodos és Szenttamás, résznit csanád-, résznit aradvármegyei helységeket egymásközt öt részre osztották.

Inkább Csongrád vármegyében volt érdekelve a Kállói Bábai család, mely alighanem szintén mint a Szegi Dóczyak le származója tartott igényt a bökényi, ellési, mámai, pusztaszeri, ányási stb. részekre, azonkívül pedig Bábai István 1651-ben mint a csanádvármegyei Dálegyház, Mező-Kopáncs puszták és Kis-Jenő falu birtokosa szerepel.

Ennyit előre kellett boesátanunk, hogy az alajbég 1642. február 13-án kelt levelét megértsük, melyben más vitézekről is

tesz ugyan említést, de a kik hihetőleg ennek a háromnak megbizásából dúlták, rabolták és fenyegették a szegény jobbágyokat. E levelében egyszersmind kérte a kir. kamarát, hívná fel közbenjárásra a budai vezérbasát, hogy a környékbeli parancsnokokat utasítsa, ne hagyják a szegény népet húzni, vonni és marczangolni. Kérte azt is, küldene a makaiakra és vásárhelyiekre erős parancsot, hogy elégedjenek meg a maguk határával s ne éljék azokat a földeket, a melyek nem az övéik.

„Vannak — úgymond e levelében — vitézlő rendek, urak és nemesek, kik Nagyságtok peaces írásainak, leveleinek semmi helyt nem adnak. Azt hányják, hogy nekik adta legyen az ti hatalmas német császártok Palotát, Fügedet, Tövísközt, Tompát, Mélykútú-Ráróst, Csató-Kamorást, azért ők ez helyektől semmi úttal el nem állanak. Én jónak és igen hasznosnak itélném, ha Nagyságtok megtalálná az hatalmas budai vezér basát, kérné őtet levelök által, parancsolná meg erőssen mind az tömösvári basának, mind az gyulai, szolnoki és csanádi bégeknek, a mi magyar részről illetnéje az szent koronát, senkit azon mód nélkül és törvénytelenül ne hadnáják húzni, vonni, kapdosni. Lennének ő Nagyságtok is segítséggel és oltalommal. Ha Nagyságtok onnan segítséggel lészen és kegyelmes oltalommal, kik a szent koronának feladózzanak adóval, istennek kegyelméből az fönn följegyzett pusztá telkeket ötszáz házas ráczczal rövid nap megültetem. A mi a Dálegyháznak, Rákosnak, Igásnak, Mezőkopáncsnak, Székegyháznak, Pitvarosnak, Lelének, Batidának, Gorsának, Szentkirálynak, Férgednek, Pöröskutasnak, Újvárasnak, Mágocsnak a dolgát illeti, a kik azokat csak egy kapsi módon bírják, élük, úgymint makaiak és vásárheliek, semmi helyt nem adnak Nagyságtok írásának és leveleinek. Küldjön reájok erős hatalmas parancsoló leveleket Nagyságtok, melyre meghajoljanak és ne hánkódgyanak. Ne bírják, ne éljék hatalmasul a szent koronához tartozandó jószágokat. Szolgáltassák fel híven, az mivel tartoznak. Mind ezek után e jámbor hív jobbágyimat, úgy mint Német Andrást és Damján Lászlót ajánlom Nagyságtoknak, legyen hozzájuk kegyelmes szívvvel és oltalommal. Datum in Király Hegyese 13. Febr. 1642. Nagyságtoknak jó szívvvel szolgál Becsenek, Becskerekinek, Ispájáknak előttök járó Zain urok, Csanád vármegyében levő Olay bég.“

Erdekes e levél keltezése, mert arra mutat, hogy az alajbég királyhegyesi jobbágysai ügyes-bajos dolgainak megvizsgálása végett megjelent a helyszínén s az eléje terjesztett panaszokra azon melegiben írta meg a levelet a pozsonyi királyi kamarához.

Már maga az, hogy az alajbég minden levelében rimánkodva könyörög a királyi kamarához, oltalmazza meg a szegény

jobbágyokat, mert ezt ő a maga erejétől nem képes tenni: mutatja, hogy az ügye-fogyott települők ugyan gyenge istápolóra találtak a különben emberséges szívű csanádi török parancsnokban. De bizonyítja ezt Csató-Kamarás rácz jobbágyainak 1642. május 27-én kelt levele, melyet ezek magyar nyelven Vásárhely városából a kir. kamarához intéztek. Ezt a helységet is az alajbég telepítette meg, de szintén nem tudta megoltalmazni. Az ide gyűlt rácz lakosok tehát a sok sanyargatás miatt elkeseredve, azt a kérelmüket terjesztették föl a kamarához, hogy vegye őket gondviselése alá, mert különben elpusztulnak. Szívesen megfizetik az adót, a melyet a kir. kamara rájuk ró, csak ne kelljen az őket szüntelen fenyegető tolvaj katonáktól rettegniük.

A csanádi alajbég még 1646-ban is levelezett a kir. kamarával rácz jobbágyai érdekében, kiket Csanád környékén letelepített. Ügylátszik, alighanem ez az év hivataloskodásának a határa s ezentúl már nem szerepel többé; lehet, hogy meghalt, vagy talán előbbre lépett a hadi pályán s itt hagyta a csanádi szandsákságot. Annyi bizonyos, hogy a mag, melyet elvetett s melyből termőfát remélt, nem az ő számára termett gyümölcsöt.

Alighogy az alajbég hivataloskodása Csanádon megszűnt, már 1647-ben Széll Mihály és Dobóczy Ferencz szendrői vitézek hódoltatták meg azokat a rácz falvakat, melyek a török adminisztratio gondoskodásából keltek új életre. Ők azután az egyes falvakra külön-külön adót vetettek ki s később a falvakon meg is osztoztak.

Az alajbég munkája nem volt kárba vesztett munka. Mind több és több rácz jobbágy költözött át a Marostól délre eső területről s már nemcsak Csanád vármegye népesült be velök, hanem a távolabb eső Csongrád, Békés és Zaránd vármegyék területén is elő-előtűnedezték a szerb falvak. Úgy hogy 1667-ig a XVI. század végén elpusztult régi falvak közül a következők népesültek be:

Csanád vármegyében: Nagy-Iratos, Tompa, Bán-Kamarás, Csató-Kamarás, Látrán, Majmat, Szent-Miklós, Kovácsháza, Dombiratos, Fűpercek, Kaszaperek, Basarága, Kis-Fecskés, Szőlös, Sorján (a hajdani Serjén), Tornya, Kis-Batonya, Szömlak, Szionda, Dombegyház, Irinta, Kúnágota, Pécska és Varjas;

Csongrád vármegyében: Mártély;

Arad vármegyében: Vizes vagy Füzes, Papi, Félegyház, Szenttamás, Péli, Szent-Pál, Háromfűl, Mikalaka, Szöny, Marján, Csoprony és Tövis;

Békés vármegyében: Kakucs, Szenttornya, Bélmegyer, Nagytelek, Alattyán és Püspöki; végül

Zaránd vármegyében: Szőlős és Sikola.

Ez a rácz lakosság, ha békés idők következtek volna, kétségkívül egészséges csirájául szolgált volna későbbi fejlődésnek s a buzgó alajbég méltán tarthatott számot az utókor hálájára. De jöttek a XVII-ik század második felében az erős megpróbáltatások napjai; a szegény rácz jobbágyokat, kik sem a vármegyei szervezet kötelékei, sem a földesurak védőszárnyai alá nem menekülhettek, a folytonos hadjáratok teljesen szétszórták, vagy épen kiirtották. Mikor 1686-ban egy másik tatár khán hadai újra pusztasággá tarolták a Körös-Maros közét, az a néhány szerb jobbágy is, a kik még itten tengődtek, elmenekült e tájékról, ha ugyan a végenyészetet elkerülték, a Maros déli partjára.

A török kiűzetése után ez a föld egészen más ethnographiai alakulatot öltött s hosszú korszak munkájába került, míg az egykor népes területen ismét új élet rügyei fakadoztak, s az egykori rácz pásztorok nyomát az ekevas eltüntette.

A derék csanádi alajbég, Ali, egyike volt azoknak a török parancsnokoknak, kik települési akciójukkal nevöket beírták hazai művelődéstörténetünk lapjaira, s éppen azért, úgy hisszük, nem műveltünk hiábavaló dolgot, midőn emlékét a multak homályából kiemeltük.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi június 15-én megjelent 3. számában a közlemények sorát Gohl Ödön „A magyar nemzeti múzeum bizanczi súlyai” című dolgozata nyitja meg. E szerint hatféle bizanczi mértéksúly van a m. nemz. múzeumban. — Lehoczky Tivadar második közleménye „Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén” címet visel s az előkerült házi eszközökkel és fegyverekkel foglalkozik. — Ugyancsak folytatás (harmadik közlemény) Orosz Endre „A petrési őstelep Szamos-Ujvárt” című dolgozata, melyben a konyhahulladékokkal, egyéb tárgyakkal s végül a vaskohászat nyomaival foglalkozik tüzetesen. Véggökövetkeztetései így szólnak: A petrési őstelep Szamosujvár vidékének leggazdagabb, legérdekesebb és legtanulságosabb történelem előtti lelethelye. Már maga a lelhely fekvése is oly feltűnően szép terrasse-alakulat, hogy ezt az eddig ismert erdélyi terrasse-telepek legjellemzőbb mintaképeül lehet tekinteni. Az ősember szempontjából a környék egyik legelőnyösebb stratégiai pontja is volt e hegyfok, mely optikai összefüggésben áll a luknai és Costa-Gyerli őstelepekkel. A Petris-telep kedvező helyzetét a Szamos folyó fővölgyének, mint e vidék főközlekedési útvo-

lának köszönhet, de másrészt a hegyfok keleti oldalán a Szamos völgyébe torkoló Sósvölgy és Füzes patak mellékvölgyek is jelentősen fokozták az itteni település előnyeit, minthogy a telepről nemcsak a fővölgyet és ennek széles ártérlapályát, hanem a mellékvölgyeket is messzire be lehetett látni és ellenőrizni. Ellenséges hadak közelgésének megfigyelését és könnyű közlekedést nyújtó telephelyeket kerestek az őskori vándornépek s a petrisi telep e tekintetben kiválóan megfelelt a követelményeknek. A terrasse tövében bőven van forrásvíz, a közeli folyóvizek a halászatnak kedveztek, s hogy az őskorban milyen vadbőséggel birhattak a környező erdőségek, fogalmat alkothatunk magunknak, ha I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet hívjuk tanúságtételre, ki midőn 1669 augusztus 17-én Szent-Iványról Ujvárra menvén, 28-ig maradt ottan, naplójában ő maga a következőket írja: „Szamosujvárott létemben 8 napok alatt verettem 148 őzekeket, 19 szarvasokat és egy erdeit“. Továbbá 1670 szeptember 6—10 és 12—13 közötti időben ismét Szamosujvárt tartózkodván írja: „verettem 50 őzekeket, 19 szarvasokat, 5 erdeit, 2 farkast, 1 medvét“. A telepterrasse geológiai alkotásban szereplő kavicsüledékek a szükségesség közszereke anyagát szolgáltatva; az őrlőköveknek alkalmas nagyobb kőzetdarabok a Besztercze vidéki andesithegységből jutottak a telepre; a graphit Radnáról kerülhetett ide; a vasérczet valamely közeli mocsárból gyűjtötték, míg a silex távolabb területről, az obsidián a Hegyaljáról, de legkivált a pyroxén-andesit őrlőkö, mely az őskori telepek leggyakoribb kőzetanyaga, csereforgalmi úton kerültek a telepesek birtokába. A telep kulturtörténelmét, illetőleg a leletekben megnyilatkozó művelődési fokozatok mérlegelésénél és kormegállapításánál érdekes jelenségeket lehet megfigyelni. Ugyanis a furatlan őrlőkövek, a kő-, csont- és agancseszközök, a bronzok, agyagkarikák, tűzkutyák és tűzpadok, a korong nélküli keramika, az edénycserepek díszes és változatos ornamentuma, a graphitos cserepek jelenléte, valamint általában is a lelettárgyak legnagyobb részének jellege mind kétségtelen praehistoriai kultúrára vallanak, ellenben az átfűrt őrlőkö, a korongon készült edénycserepek, vasérczek és vaskészítmények, a hullámdíszes motívum gyakorisága, az átfűrt edényszerem, egy római érem jelenléte, mint általában későbbkori jelenségek részben már a történelmi kor határának közelségét jelzik, részben pedig éppen a történelmi időből származnak. A kultur-adatok elkülönülésének e két csoportja alapján a telep művelődéstörténetében két külön szakaszt lehet megállapítanunk, ú. m. egy a bronzkor végére eső és hosszú ideig tartó őskultúrát s ezt követőleg a La Tène és római kultúra jelentéktelenebb maradványait. Azonban maga az önálló őskultúra kora sem esik messze a történelmi idők határaitól, mert a vasolvasztás első kísérletei, a hullámdíszes cserepek és a függélyesen átfűrt edényszeremek egyazon korúak a praehistorikus kultúra többi emlékeivel. Minthogy azonban a petrisi — csak néhány példányban mutatkozott — koron-

golt cserepek anyaga már gondosan iszapolt és jól égetett; s mert a La Tène kulturát olyannyira jellemző dudorszalag is jelentkezett az edény nyaka alatti cserépdarabon, sőt az edény oldalát körülfutó s az égetés előtt alkalmazott 2-5 cm. széles fehér festésű szalagdiszes cserép is fordult elő, s végül, mert e korongolt cserepek a folyó év tavaszán felfedezett és feltárt apahidi La Tène-kori nagy urna-tető keramikai készítményeivel tökéletesen megegyezők s tehát kétségtelenül La Tène-koriak, önként következik, hogy az ezektől minden tekintetben elütő korongolatlan cserepek tömege régebb a La Tène-kulturánál. — *A levelezés tartalma:* G o h l Ö d ö n: Adalékok a Krisztus-érmekhez. Mihálik J ó z s e f: Egy zománcozott délszláv csatról. Dr. F i n á l y G á b o r: Két római épületről Apahidán. — *Az irodalom* rovatban ismertette vannak: N y á r i S á n d o r: A ezenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei, ismerteti dr. Éder László. A magyar viseletek története ügyében, Varjú Elemér. — *A múzeumok, társulatok* rovata: Néhány rajnavidéki múzeumról. A szegedvárosi múzeum. Nemzetközi érmészeti congressus Párisban, G o h l Ö d ö n től. A keresztény archaeologia II. nemzetközi kongresszusa Rómában, dr. Ré c s e i V i k t o r tól. — *A különfélek* tartalma: Az aggenburgi kehely. H. J. A „szentimrei csonkatorony“ B l a s k o v i c h S á n d o r tól. A esanádi kard. A budai Mária Magdolna-templom lerombolása Takáts Sándortól. Mátyás és Beatrix bécsi mellképeiről, Takáts Sándortól. A budavári királyi Szent János-kápolna kincsei, Takács Sándortól. La Tène-sírmű Erdélyben. Újabb urna-tető Duna-Földvárótt, C z i r á k y G y u l á t tól.

2. Az ATHENAEUM 3-ik számában Radó Antal „A nemzeti szellem Dantében“ cz. alatt Dante pályáját ismerteti. Dante cultusának Olaszországban története van. És a ki lapozgat abban, láthatja, hogy az „Isteni Szinjáték“ mindig éppen akkor emelkedett a nemzet becsülésében, mindig akkor másolták és nyomtatták többször és többször, a mikor a nemzeti eszmény legnagyobb erőt vett a lelkeken. Így a leghatalmasabban támadt fel a Dante-cultus a XVIII. század végén és a XIX-nek elején, azóta folyton növekedve egész a nemzeti egyesülés befejezésének órájáig, a mikor az Unita Italia legelső nemzeti ünnepét 1865-ben, Dante születésének hatszázadik évfordulóján ülte meg. Mi magyarázhatná meg e körülményt, ha nem az, hogy a kik a szabad olasz államot sovárogták, ezt a könyvet tartották a szabadság bibliájának. A nemzeti eszme, az egy nyelvet beszélők összetartozandóságának átérzése, a ragaszkodás magához a nyelvhez és ahhoz a területhez, a melyen a nyelvet beszélők, cultusa annak a dicsőségnek, mely az e nyelven beszélő nép multját körülragyogja: Dante századában csak igen halványan élt némely kiváltságos lélekben, magában az irodalomban pedig kifejezést nem talált. Mikor a többi nyugat-európai népnek már volt nemzeti költészete, mikor a németeknél már megszületett a Niebelung-ének, az ősgermán vándor-

lások ez eposa, mikor a francia románczok már zengik Nagy Károly glóriáját, a spanyolok pedig a mórok ellen vívott harcokat: még az olasz műköltészetben alig van nyoma a nemzeti tartalomnak. Nem volt nemzeti tartalma, a mint nem volt meg akkor az Italia névnek régi nimbusa sem. Dante volt az első hazafi Italia olasznyelvű irodalmában. De több is van munkájában, mint e hazafiságnak itt-ott elszórt kifakadásai. Mert a korabeli olasz életnek alig van egyetlen nyilvánulása, mely helyet ne találna költeményeiben, elannyira, hogy a XIII. század olasz politikai és műveltségi mozgalmainak teljes képét lehet belőle összeállítani. Igen, a Divina Commedia a középkori Italia tükre, soha utól nem ért megtestesítése az olasz nemzet multja egy nagy szakának, s ha nem volna egyéb, mint ez, már akkor is megérdemelné, hogy az olasz nép áhitattal nézzen fel megteremtőjére, a ki neki nemzeti eposzt is adott. Dante pályájából a legnagyobb tanulság az általános emberinek és a nemzetinek egygyéolvadása. E tanulságot írjuk szívéinkbe. Valamint ő egész mystikus vándorútján látomásait folyton át- meg átszővi hazája képeivel, a nemzete sorsán való aggodalmaival, melyek nem hagyják el sem a Pokol borzalmait, sem a Tisztítóhely vágyódásait, sem a Paradicsom fénykörei közepett: úgy a magyar költő, akár a szenvedés nyomorát, akár a vezeklés bűnbánatát, akár a boldogság malasztját szólaltassa meg énekében: szőjön be annak strófáiba valamit a magyar nemzet lelkéből! — Dr. Bárány Gerő folytatja „Joghölcselekedés“ cz. dolgozatát. A jog idealismus kérdését fejtegeti, s a joghölcselekedés állapotát a főbb philos. rendszerekben, kezdi vázolni. — Ferdinandy Géza: „Az államalkotó szerződések a magyar közjogban“ cz. tanulmányából a harmadik közleményt vesszszük, mely a magyar államalakulást a mohácsi vész után veszi vizsgálat alá és arra az eredményre jut, hogy a folytonos belső forrongsoknak tehát egy nemzeti irányú és szilárd államhatalom hiányában más következménye nem lehetett, mint az a felfogás, mely a közjogi és vallási törvények garantiáját nem az államhatalom tekintélyében, hanem a részeire bomlott állam egyes részeinek vagy hatalmi tényezőinek, mint külön jogalanyoknak egymás közötti szerződésében keresi, mely szerződések által a részek egymással szoros kapcsolatba jutva, mint külön jogosultak és kötelezettek állanak egymással szemben. A forma azonban, a melyben a részeknek az állam egésze helyreállítására létrejött akarat-megegyezése kifejezésre jut, nem a részek közötti formalis szerződés, hanem az a régi forma, a melyben az államhatalom egészét magában foglaló szent koronának egységes akarata is kifejezésre jutott, t. i. az országgyűlésen hozott törvény, még akkor is, ha annak hozatalát formalis szerződés-kötés előzte meg. Ennélfogva a részek között létrejött szerződés még akkor is országos törvénybe való beiktatás által nyert közkötelező erőt, ha a részek hadviselő felekként állottak egymással szemben s mint ilyenek, békét kötve egymással, állították helyre az

állam belső egységét és a két magyar állam közötti nyugalmat. — Pay Jos. befejezi a „Contemporary Review“ (Shakespeare Dániában) értekezésének ismertetését. Várnai Sándor „Egyház és oktatásügy az amerikai Egyesült-Államokban“ czímen Angelo Mosso: *La democrazia nelle religione e nella scienza.* (Milano 1891) művét ismerteti és bonczolgatja. Mosso, a hírneves turini professor, kinek a physiologiai lélektan körébe vágó vizsgálódásai oly általános feltűnést keltettek a tudományos világban, most az emberi élet és társadalom bonyolultabb tünetei felderítésére tesz kísérletet biológiai módszerével s mindenekelőtt a demokratia eszméinek korunk vallási világnézetére s a tudományra gyakorolt kölcsönhatását kutatja. Megfigyelései tárgyát a demokratikus intézmények őshazájából, Amerikából veszi s voltaképp egész könyve nem egyéb, mint az Egyesült-Államok vallási és közművelődési állapotai rendkívül éles és szellemes szemléletének sorozatos rajza, úgy, a mint azokat hosszabb amerikai időzése alatt közvetlenül megismerte. Sok téves és erőszakolt balhiedelmet fog eloszlatni a tények összefüggő láncolatának az a helyreállítása, melyet Mosso könyvéből tanulunk. Ítéletünket meggyőzi arról, hogy Amerikában a demokratia nem egy hangzatos ideologia tétova visszhangja, hanem szervező erő, mely önmagából alkotja meg magát, s mely föltételeit a tömegek ösztönéletéből meríti. Tocqueville és Laboulaye óta alig hagyta el könyv a sajtót, melyben az Egyesült-Államok politikai és társadalmi állapotainak frissebb és elevenebb felfogása lüktetne, s belőle önként kínálkozik a párhuzam, mely az olasz tudós tanulmánya s az ötven-hatvan év előtti állam- és társadalombölcsesek gondolatvilága közt ebből a szempontból vonható. A nép benső vallásossága természetesen kifejezést nyer az állami és egyházi intézményekben is. Ezeket alaposabban bírálja Mosso, s első megfigyelése, melyre méltán fektethetünk mi is súlyt, hogy Amerikában az egyház és állam szétválasztása nem abban az értelemben vétetik, mint Európa legtöbb államában, hogy az államnak teljességgel nem kell törődnie többé a vallást illető dolgokkal. Sajátságosan félreértették nálunk is eddig ezt a rendszert az egyházpolitikai nagy harcok alatt, a mikor a vallásszabadság amerikai rendszeréről úgy beszéltek, mint valami radikális szélsőségről. Holott a tény az, hogy a vallásos szellem ma is oly lényeges eleme Amerikában a törvényhozói hatalomnak, hogy a közéletnek semmi nyilvános mozzanata nem képzelhető el egyházi személyek részvétele nélkül. Ismeretes, hogy a senatus és a képviselői kamara ülései is imával és istentisztelettel szoktak kezdődni. Mig Európában rendesen a vallásos szellem és szabad szellem nem mindig járnak együtt, addig Amerikában karöltve haladnak. Czáfolja Kidd-et, ki egy nagy feltűnést keltett művében (*Sociale Evolution*) a modern társadalmi élet bonyolult jelenségei alapos tanulmányozása után azzal a merésznek látszó theississal lépett a világ elé, hogy az emberi társadalomban fokozatosan végbemenő

evolúció tulajdonkép nem intellectualis, hanem vallási természetű. Mosso szerint az amerikai egyházak tanulmányozása éppen nem igazolja Kidd elméletét, sőt Spencer érveit is halomra dönti a vallásos érzés evolúciója tekintetében. Az amerikai egyetemi rendszer tanulmányozásának terére követte Mossót, megtudjuk, hogy a demokratikus kormányrendszer nem nagy virágzást adhatott a tudományoknak, s hogy a mi a gondolat- és tanszabadságot illeti az amerikai egyetemeken, az ma is azon a ponton áll, a mint a new-jersey-i college rectora jellemezte a Princeton-i egyetem 150 éves évfordulója alkalmából. „Nem ismerek — úgymond ez — ma állami egyetemet, a hol az atheismus megkívántató tulajdonság gyanánt tekintetnek a tanárra nézve és nem egy állami egyetemet ismerek, a hol a vallásosság nemcsak rokonszenvre szolgáló czím, de lényeges föltétel a philosophiai oktatásnál. Egyetemünk célja nem az, hogy vallást tanítson, hanem hogy a tudományra vallásos szellemben oktasson.“ Tocqueville 1855-ben közzétett híres művére reflectálva (melyben a kitűnő francia tudós azt írta volt, hogy semmisem lepte őt meg úgy Amerikában, mint a helyzetek egyenlősége, Mosso túléltnék vallja ezt a felfogást s azt vitatja, hogy a nemzetek élete és szervezkedése nem annyira kormányformájoktól, hanem inkább gazdasági viszonyaiktól függ. Mäskülönben — kérdezi — hogy volna megmagyarázható az, hogy bár a társadalom többsége Amerikában is szegény, mindamellett a demokratikus hatalom birtokában, általános szavazatjoggal felruházva, mégsem hoznak oly törvényeket, melyekkel a nagy vagyonok összehalmozódását egyszersmindenkorra meggátolnák? A felelet Mosso felfogása szerint csak az lehet, mert a gazdagodás ösztöne és lehetősége oly nagy Amerikában, hogy inkább mindenki túri a nagy vagyonok felhalmozódását, csak hogy mindenki megtalálhassa útját a jóléthez, gazdagsághoz. És meg kell adni, hogy kevés oly ország van, a hol a nagy vagyonok oly nagy áldozatokat is hoznának közmívelődési czélokra, mint Amerikában. A nagyszerű könyvtárak s egyetemek, mintaszerű berendezésű laboratoriumok legnagyobb része az amerikai milliárdosoknak köszönheti létrejöttét. S ha a tudományos élet újabban oly erős lendületet vett az észak-amerikai Egyesült-Államokban, úgy ebben az átalakulásban az oroszlánrész a nagy vagyonok tulajdonosait illeti. — R a f f a y S á n d o r és K e m é n y F e r e n c z folytatják megkezdett tanulmányaikat: „Schleiermacher és a főiskolai oktatás“ (Raffay); „Világakadémia“ (Kemény F.) — Az „Irodalom“ rovatban: K m e t y K á r o l y „A magyar közjog kézikönyve“ (ism. —y —a); a „Revue philosophique de la France et de l'étranger“ 4—6. füzete (ism. Pauler Ákos); P a u l s e n etikai rendszere (ism. Szlavik M.) s a keresk. minister kiadásában megjelent, „Magyarország a párisi kiállításon“ (ism. Pásztory János) vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma. Máriaffy D á v i d *A csodaorvos* című elbészélését közli. — P a s t e i n e r

Gyula Mantegna czimvel a XV. század egyik lombardiai festőjéről irt tanulmányt, vázolván benne a pályafutását, alkotásait, s e mellett az akkori olasz művészetről is ad ismertetést. — Jó b L a j o s A nő helyzete Amerikában czimű tanulmányában azzal a befolyással foglalkozik, melyet a nő az éjszak-amerikai Egyesült-Államok közviszonyainak alakulására gyakorol és a mely visszahat a női nemnek helyzetére általában. — Egy névtelen író *Pártpolitika és morál* czimvel Paulsennek Drezdában megjelent hasonló czimű munkájának fejtegetéseit ismerteti főbb vonásaikban. — V a r g a Gyula az Akadémiában felolvasott tanulmányát *legújabb népszámlálásunkról* közli. A legutóbb lefolyt évtized szaporodása évi átlagban nem többel, 0.96%-nál, de az is tekintélyes szám, túlszárnyalja az 1880 előtti valamennyi korszak szaporodási arányát. Örvedetes, hogy népünk szaporodásában az utóbbi húsz év alatt bizonyos állandóság jutott érvényre, mely első sorban közegészségügyi viszonyaink javulásának tulajdonítható. Szerző összeállítja országrészenként és törvényhatóságok szerint, a két legutolsó népszámlálás eredményét, szembeállítva a születések és halálozások alapján kiszámított természetes szaporodással, azt tapasztalja, hogy míg az anyaország és társországai népszaporodása közt alig van számbavehető különbség, az egyes országrészek, még inkább az egyes törvényhatóságok között igen nagy eltérések mutatkoznak. Általános jellemzésül azonban meg kell jegyezni, hogy a születési arány hazánkban újabb időben tetemesen megromlott, a mi visszahat a természetes szaporodásra is. De a csökkenő születésekkel meglehetősen lépést tartott a csökkenő halálozás, úgy, hogy míg 1880-tól 1890-ig a magyar anyaországban a népesség természetes szaporodása 11.89%-ot tett, 1890-től 1900-ig 11.36%-ot. Hazánk összes népességeinek szaporodásán kívül fontos kérdés az, hogy miként szaporodott a lefolyt évtized alatt a magyarság? Erre azonban, tekintettel a feldolgozandó óriás anyagra, ez időszertint még nem lehet felelni. — A költemények közt találjuk L é v a y J ó z s e f *Karácsonyi verebek* czimű eredetije, és G e n e t z Á r v é d *Karjala* költeménye B á n A l a d á r fordításában. — M e l l e r S i m o n a *tavaszi tárlat*-ról ír bírálatot. A sok figyelemreméltó, sőt néhány kitűnő művész alkotásai közül különösen Segantini és Lenbach-hal foglalkozik kiválóan. A tárlat magyar része is, bár a külföldivel jelentőségben természetesen nem vetekedhetik, elismerést érdemel. Mert még az előző tárlatokon rendszerint csak az általános színvonal dicséretére kellett szorítkozni, most néhány tehetségnek kiválásáról, néhány erős egyéniség kialakulásáról is számot lehet adni. — S i m o n y i Z s i g m o n d a z új német-magyar szótárról czimvel válaszol a Szemle egyik utóbbi számában megjelent bírálatra, melyre a névtelen bíráló felel. — Az *Értésítő*-ben P a l á g y i L.: Új költeményei, M o r v a i - G e r e c z e: A képzőművészetek története czimű munkák vannak bírálva. — Végül Sovén János nyílt levele következik némely író azon törekvéséről, hogy az idegen sza-

vakat, magyar helyes írás szerint írva, a felismerhetetlenségig eltorzít-sák. — A füzet végén az újmagyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma. N á v a y L a j o s a közigazgatás reformjáról ír nagy tanulmányt, azon meggyő-ződésének adván kifejezést, hogy a közigazgatás reformjának csak azon esetben lesznek üdvös eredményei, ha önkormányzatunk régi alapja a jelenben is feltalálható, illetve megújítható lesz. Ez alap pedig, mondja szerző, a multban sem volt maga a középosztály, mint elvont fogalom, hanem volt a nemzetet lelkes hazafiságával és cél-tudatos nemzeti politikájával föntartó nemesség. És ezért most is önkormányzati életünk alapját csak azon független osztályban keres-hetjük, mely az osztályérdeken fölülemelkedő általános társadalmi munkában és köztevékenységben keresi érvényesülését, mely nem idegen jelszavak, hanem nagy, ősi erények után indul, akkor a midőn hivatását a polgári kötelességek lelkiismeretes teljesítésében igyek-szik föltalálni. — B e r z e v i c z y A l b e r t *Bernardino Luini és a Lionardo követői Milanóban* című műtörténeti tanulmányt közöl, melyben Luini művészetének jellegét és becsét tsmerteti. Rámutat a legfőbb különbségre, mely Bernardino Luinit Lionardótól elválasztotta. E különbség nemcsak kettőjük tehetségének mértékében, de lénýök-ben, életükben is gyökerezett. Lionardo kiváló lángész volt, epiku-reus életet élt, fejedelmi udvarokban mozgott, nemcsak festő volt, de mérnök, építész, költő és tudós. Luini tehetsége megszabott határok között mozgott, verseket faragott ugyan ő is, de élete munkája csak a festészeté volt, a melyet azon kor módja szerint egész iparszerűen üzött, nagy család fentartásáról kellett gondoskodnia, ezért míg Lio-nardo kevés, de nagy tökélyű művet hozott létre, Luini rendkívül sokat festett, hol kisebb, hol nagyobb sikerrel, de mindig egyforma buzgalommal. De azért még Lionardo mellé állítva sem mondhatjuk őt alantjáró szellemnek. — J o ó b L a j o s befejezi a *nő helyzete Ame-rikában* című tanulmányát. — H o r v á t h S á n d o r irodalomtörté-neti tanulmányt kezd *Báróczi Sándor*-ról. — Ezután Szvjeltlov *Az élet útjai* című orosz regényből az első közlemény következik A m b r o-z o v i t s R e z s ő fordításában. — A költemények közt V a r g h a G y u l a *Késő vád* című eredetijét és Ratisbonne *A kis szék* című költeményét H a v a s A d o l f fordításában. — Szilasi Móríc z meleg szavakban emlékezik meg a nemrég elhunyt *Halász Ignác*-ról. — Gróf S z é c h e n y i M i k l ó s *Gróf Széchenyi István czenki temploma* címmel Széchenyinek két levelét közli, — Az *Értesítő*-ben B é -k e f y R.: A rabszolgaság Magyarországon, Z e m p l é n i A.: Dido, W e i g a n d G.: VII. Jahresbericht d. Instit. f. rumän. Sprache (ez utóbbi Kropf Lajostól) című munkák vannak ismertetve. A füzet végén két nyilatkozat van Gerecze Pétertől és Morvay Győzőtől, melyben mente-getik magokat a munkájukról a Szemle mult számában megjelent bírálat vádjaival szemben. — Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

4. A MAGYAR NYELVŐR júniusi füzetében Simonyi Zsigmond befejezi *Még egy leszámolás a nyelvújítással* című cikkét. Kikel az *oncz, encz, öncz* koholt képzővel alkotott szók ellen, a melyek közül némelyeket a Budapesti Szemle egyik írója védelmébe vett. Utal a hivatalos írott nyelv s a valóságos élő nyelv közti nagy különbségre. Vannak ugyanis a nyelvújításnak oly szavai, melyek az életben nem tudtak igazán elterjedni, csak a papíron éltek; a beszédben többnyire csak negédeskedő, finomkodó emberek éltek és élnek velük (pl. *ruggyanta, fegyencz, laktanya* helyett az élő, természetes beszéd *gumit, rabot, kaszárnyát* mond stb.). A nyelvújítás szavainak megrostálásában a cikkíró Joannovicssal tart, a ki már régebben hangoztatta, hogy az orthologia nem izen hadat az olyan új szóknak, mint *lény, tény, elv, terv, állam, jellem, szellem, lényeg, talaj* és számtalan afféle alkotásoknak, a melyek egyik-másik tekintetben kifogás alá esnek ugyan, de a nyelv geniusát, világos törvényeit nem sértik s a javítás munkáját nem akadályozzák, a mennyiben nem csábítják a nyelvérzéket, hogy analogiájukra hasonló szabálytalan formákat alkosson. El kell ismernünk, mint Szarvas Gábor is elismerte, hogy vannak valóban szükséges és pótolhatatlan rossz szavak. Végül azt vitatja a cikkíró, hogy Ballagi Mór félreértette szótárírói feladatát s igen sokat ártott nyelvünk ügyének, midőn számtalan olyan új szót vett föl szótáraiba, melyek soha használatban nem voltak, minők: *alagy* Substrat, *bátör* Polizeimann, *enyveny* Glutin, *fenc* Strieme, *eltérv* Anomalie stb. stb. — Joannovics György *Még egyszer a -nek névrág* cím alatt védelmezi Balogh Péterrel szemben a maga elméletét a -nek névrág mivoltát és használatát illetőleg. — Heves Kornél *Megnyírbaált szavak* című cikkében azon szókkal foglalkozik, melyek elejükön, közepükön vagy végükön nagyobb, erősebb rövidülést szenvednek a népnyelvben, minők: *cintus* e h. jácintus, *konflis* e h. komfortáblis, *zsalu* e h. zsalugáter stb. — Zolnai Gyula *Fehérmegyei nyelvsajátságok* cím alatt összeállítja régebbi, 1878—93 közötti jegyzeteiből a fehérmegyei népnyelvben tett megfigyeléseit, s betűrendes jegyzékbe foglalja a vidék érdekesebb szóhasználatait és tájszavait. — Az Irodalom rovatban Balassa József két újabb népies művet ismertet: Gárdonyinak *A bor* című színművét, mely az irodalmi nyelvet népiesebbé igyekszik tenni, és Komoróczy Miklós-nak *Némely palócz históriák* című könyvét, melyet szerzője részben palócz nyelvjárásban írt; Kalmár Elek pedig Máthé Györgynek *A mondat elemzése* című értekezését bírálja. — A kisebb rovatokban Singer Ödön nyelvújítási adatokat közöl; Antibarbarus a Budapesti Szemle bírálójával szemben védi e kifejezés magyarosságát: *egész apjára ütött*; Ásbóth Oszkár helyreigazító észrevételeket tesz Melich Jánosnak a *bráha, brága* szóról írt cikkére; szerinte a hétfalusi *brága* alak nem a kisorosz *braha*-ból lett, hanem az oláh *braga*-ból. — Egyéb rovatok: Kérdések és feleletek. Népnyelvhagyományok. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ülés.

1901. október 7-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Réthy Mór, Szinnyi József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Badics Ferencz, Balogh Jenő, Csaplár Benedek, Gyomlay Gyula, Hankó Vilmos, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Schönherr Gyula, Staub Mór, id. Szinnyi József l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

160. Elnök úr melegen üdvözlí a szünet után új munkára egybegyűlt tagokat s az ülést megnyitja.

161. A főtítkár következő szavakkal jelenti be SZILÁGYI DEZSŐ tisztt. és PULSZKY ÁGOST l. tag halálát:

„Valamint az életben a viszontlátás örömet oly gyakran a bánatos visszaemlékezés s megilletődés váltja föl, úgy van ez, fájdalom, Akadémiánk szünet utáni első ülésén mindig, mikor a negyed év alatt elköltözött tagjai emlékét megilletődéssel iktatja be jegyzőkönyvébe. Ma már csak a bánatos megilletődés szava az, a mi július utolsó napján. SZILÁGYI DEZSŐ halála hírére, megdöbbenéssel töltötte el az országot. Szilágyi Dezső egyike volt a legnagyobb magyar jogász elmének, a ki az ő rendkívüli észbeli tehetségével, szónoki talentumával, hajthatatlan tiszta jellemével, vas akaraterejével, lángoló hazaszeretetével méltán csatlakozott volna azon nagy emberek sorához, kikkel a mult század küszöbe és első fele hazánkat megáldotta, ha alkotó munkában is megközelítheti őket. Megveti ő is az émelyítő hízelgést, a mit sokaknak oly kellemes hallani; nem keresi a közkedveltséget sem fent, sem lent, csak az igazságot, s kimondja meggyőződését himezetlenül, sokszor kiméletlenül, akár tessék az, akár nem s ezért tiszteli is mindenki, de több fél tőle, mint szereti. Irodalmunkat nem gyarapította, mert az ő tépelődő, önmagát is czáfolgató elméje a pozitív igazságot kereste és szerette volna megrögzíteni oly téren is, a hol azt alig találni meg: a politikai irodalom terén. Akadémiánk mindamellett csak hagyományait követte, mikor a hatalom polezáról már lelépett államférfiút tiszteleti tagjai sorába választotta. Szívesen járt el üléseinkre, még a bizottságiakra is, és Akadémiánk megbízásából mondotta el szép bucsúztatóját Horvát Boldizsár ravatalánál. Az övé-nél, fájdalom, nem jelenhettünk meg testületileg; Pauer Gyula osztályelnök és Gyulai Pál helyettes főtítkár tették le koporsójára Akadémiánk gyászkoszoriját.

Szintoly hirtelenül, oly váratlanul következett be az ő egykori meghitt barátjának, Pulszky Ágost l. tagnak halála is Pulszky Ágost inkább tudósnak, mint politikusnak született; tudományssomjával, atyjától örökölt bámulatos emlékező tehetségével, finom megkülönböztetéseket, mélyreható elemzéseket kedvelő elméjével, alkotási ösztönevel, a szakjabeli világirodalom teljes ismeretével hivatva lett volna, hogy a tudomány terén nagy érdemeket fűzzön a maga és hazája nevéhez. De családja hagyományait követve, majdnem mint gyermek-

ifjú a politika terére lép; ez lesz szenvedélye tárgya s a tudomány számára, a mi oly odaadást kíván, alig marad szabad ideje. Tudományos működése még így sem eredménytelen. Új az iránya, nemcsak a mi kis magyar világunkra, hanem — a mint ezt illetékes ajkáról hallottuk — új a pozitívista irány szülőföldjére: Francia- és Angolországára is. Főművében: „a jog és állambölcselet alaptanaiban“ új aerát kezdeményez s a jogtudomány történeti irányát, a melyet a németek leginkább csak a római és a germán jogtörténetre alapítottak, rávezeti az egyetemes jogtörténetre. Még sokat várhattunk volna tőle és sokkal maradt adósunk. Baráti megilletődéssel tettük le Akadémiánk koszorúját oly korai ravatalára s fejeztük ki részvétünket a gyászoló családnak. Koporsójánál, fölkerésünkre, Concha Győző r. t. bucsúztatta el Akadémiánk nevében.“

Indítványozom, fejezze ki az összes ülés mély fájdalomát e súlyos két veszteség fölött s hívja föl a II. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzon. — Elfogadtatik.

162. ÖZV. PULSZKY ÁGOSTON mult hó 26-án kelt levelében köszönetét fejezi ki a férje elhunytakor tanúsított részvétért.

163. GR. KUUN GÉZA másodelnök úr a következő levelet intézte az Akadémia elnökéhez:

Nagyméltóságú Elnök Úr, Kegyelmes Uram! A Magyar Tudományos Akadémia igen tisztelt főtitkáranak hozzám intézett leveléből értesülvén, hogy Ó cs. és ap. kir. Felsője a Magyar Tud. Akadémia másodelnökévé való megválasztásomat 1901. június 8-án kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott, sietek Nagyméltóságodnak, mint a M. Tud. Akadémia mélyen tisztelt nagyérdemű Elnökének becses tudomására hozni, hogy a megválasztás mily nagy mértékben volt reám nézve kitüntető, megtisztelő, örvendeztető és hogy a legmelegebb hálának mily igaz érzetével töltötte be szívemet. Kérem Nagyméltóságodat megválasztásom felett való hálás érzéseimnek kifejezését már most tudomásul venni, míg azon kedvező helyzetben leszek, hogy a M. Tud. Akadémiának leghálásabb köszönetemet személyesen fejezhetem ki. Nem tehetem azonban, hogy egyszersmind azon fájó aggodalomnak ne adjak kifejezést, hogy hátha nagyon is ingadozó egészségem miatt és talán más okokból is csak nagyon hiányosan vagy egyáltalában nem tudnék megfelelni ezen annyira díszes hivatal kötelességeinek és aggodalmam még fokozódik, ha reagondolok, hogy a másodelnöki székben minő kiváló férfiak előztek meg, kiválóak nemcsak tudományos s hazafiúi érdemeik, de azon jeles szolgálatok által is, melyekkel a M. Tud. Akadémia ügyét határozóan előmozdították, bizony ezekre gondolva aggodalmam még fokozódik. A jövőt tudunk nem lehet. Bármint legyen a dolog, Nagyméltóságodnak kegyes támogatását és a Magyar Tud. Akadémia elnéző kegyességét még a reám nézve legjobb esetben is kérve-kérem. Melyek után maradtam kiváló tiszteletem kifejezése mellett Nagyméltóságú báró Elnök úrnak Maros-Németiben, 1901. júl. 3-án, aláza-
tos szolgálja gr. Kuun Géza s. k., a M. Tud. Akadémia másodelnöke.

— Örvendetes tudomásul vétetik.

164. CZIGLER GYÖZÖ, FERENCZY ZOLTÁN, SZALAY IMRE urak köszönetüket fejezik ki bizottsági tagokká történt megválasztatásukért. — Tudomásul szolgál.

165. Az állandó Szótári bizottság jelenti, hogy elnökévé SZILY KÁLMÁN r. s. előadójává ZOLNAI GYULA I. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

166. A Kassai Kazinczy-kör meghívta az Akadémiát a Kazinczy-emléktáblának augusztus 18-án végbement leleplezésére. Az Akadémia

képviselőt MYSKOVSKY VIKTOR I. t. kérésére, ki is most a következőket jelenti: „A Gönczy Lajos szobrásztól készített fehér carrarai márvány-keretben foglalt bronztáblán Kazinczy Ferencz féldomborművének profil mellképe alatt a fölrat olvasható:

VÁROSUNK PALAI KÖZÖTT
EBBE A HÁZBA SZÁLLOTT ELŐSZÖR
A XVIII-DIK SZÁZAD 80-AS ÉVEIBEN
KAZINCZY FERENCZ.
MEGJEJÖLTÉ „A KASSAI KAZINCZY-KÖR“
1901. AUGUSZTUS 18.

A főútező, a megyeház szomszédságában álló s a táblával megjelölt ház a város tulajdona s eredetileg a Fekete Sas-hoz címzett vendéglő volt. — Az Akadémia a jelentést örvendetes tudomásul veszi s a Kassai Kazinczy-körnek a tanúsított kegyeletért, Myskovszky Viktor I. tagnak a képviselőtér köszönetét fejezi ki.

167. A székelyek története pályadíj-alapjának bizottsága meghívta az Akadémiát néh. Jakab Elek r. tag síremlékének a kolozsvári házsongárdi temetőben szeptember 21-én történt leleplezésére. Az Akadémia képviselőtér SZÁDECZKY LAJOS I. t. kérésére, ki is beszéd kíséretében tette le a sírra az Akadémia koszorúját. — Az Akadémia a bizottságnak a tanúsított kegyeletért, Szádeczky Lajos I. tagnak pedig a képviselőtér köszönetét fejezi ki.

168. A Nemzetközi Statisztikai Intézet VIII. ülésének előkészítő bizottsága a szeptember 29-től október hó 6-ig tartó congressusra meghívót küldött. Az Akadémia képviselőtér LÁNG LAJOS, FÖLDES BELA r. tagok és GYÖRGY ENDRE I. tag kérésére, ki is beszéd kíséretében tette le a sírra az Akadémia koszorúját. — Az Akadémia a bizottságnak a tanúsított kegyeletért, Szádeczky Lajos I. tagnak pedig a képviselőtér köszönetét fejezi ki.

169. Az V-ik nemzetközi állattani congressus Berlinben augusztus 12-től 16-ig tartott ülésein az Akadémia képviselőtérben HORVÁTH GÉZA r. tag vett részt. — Tudomásul szolgál.

170. Szombathely városa meghívja az Akadémiát HORVÁTH BOLDOZSÁR tisz. tag szobrának október hó 12-én végbemenendő leleplezésére. — Az Akadémia képviselőtér VÉCSEY TAMÁS r. tag kérésére, ki is beszéd kíséretében tette le a sírra az Akadémia koszorúját. — Az Akadémia a bizottságnak a tanúsított kegyeletért, Szádeczky Lajos I. tagnak pedig a képviselőtér köszönetét fejezi ki.

171. A Rómában 1902 tavaszán tartandó történelmi congressus meghívója és programja áttétetik jelentéstétel végett a II. osztályhoz.

172. F. évi szeptember 30. határidőig a következő pályamunkák érkeztek be, ú. m.:

Teleki-pályázatra (szomorújáték). I. A fekete császár. Történelmi színmű 5 felv. Jelige: Mindig az asszony! — II. Stibor. Tragédia 5 szakaszban. J. i.: Nincs több mondanivalója stb. — III. Laurenzia. Tört. szomorújáték 5 felv. J. i.: Szabadság, szerelem stb. — IV. Az Istentagadó. Színmű 3 felv. J. i.: A nyers fajokba tisztább érzeménnyel stb. — V. Hannibal. Eredeti szomorújáték 5 felv. J. i.: Quod si me noles unquam discedere etc. — VI. A hatalomért. Szomorújáték 4 felv. J. i.: Minden muló, veszendő a világon stb. — VII. A gyűlölet. Szomorújáték 5 felv. J. i.: Itt állok im stb. — VIII. Illa és Csorna. 4 felv. tragédia versekben. J. i.: A nő szeret kimondhatatlanul stb. — IX. Engedd ki rózsáját. Színmű 4 felv. J. i.: Sirák 24, 18. — X. Brebir bán. Tragédia 5 felv. J. i.: Eskü. XI. Gyöngyér. Szomorújáték 4 felv. J. i.: Nem az embernek adta isten stb. — XII. Szodoma. Drámai költ. 5 szakaszban. J. i.: Szodoma örök stb. — XIII. Agnes. Szomorújáték 3 felv. J. i.: Iduna. — XIV. Martinovics. Tragédia 4 felv. J. i.: Martinovics. — XV. Buda eleste. Tört. szomorújáték 5 felv. J. i.: Száz arany. — XVI. Koldus király. Tört. szomorújáték 4 felvonásban. J. i.: Itéljétek. — XVII. Dante. Tragédia 4 felv. J. i.: Lázár feltámadása. — XVIII. Kék

vér. Szomorúj. 4 felv. J. i.: S a vas — s a markolat. — XIX. *A sors-intéző*. Szomorúj. 4 felv. J. i.: Tiéd a hatalom. — XX. *Báthori Erzsébet*. Tragédia 4 felv. J. i.: Domine ne memineris etc. — XXI. *Árpádok harca*. Tragédia 5 felv. J. i.: Magyar vitézre tör magyar vitéz! — XXII. *Szerelemért*. Szomorúj. 4 felv. J. i.: Ne menj rózsám a tarlóra. — XXIII. *A bosszú*. Tragédia 5 felv. J. i.: Heart for heart! — XXIV. *Apa és fiú*. Tragédia 5 felv. J. i.: Summum jus summa injuria. — XXV. *Maritta*. Szomorúj. 5 felvonásban. J. i.: Kevés, de nagy, mit szólni akarok. — XXVI. *Zrinyi Péter halála*. Tragédia 5 felv. J. i.: Mikor terem még másik Zrinyi Péter?

Nádasdy-pályázatra (elbeszélő költemény). I. *Ludus Matyi*. Parasztörténet. J. i.: A régi költői hagyományokat új alakba önteni stb. — II. *Az eltiport*. J. i.: Isten nevében! — III. *Réka gyásza*. J. i.: Nehézség álmokat lát stb. — IV. *Krisztus és a Sphynx*. J. i.: Quid sum miser tunc dicturus! — V. *Rege*. J. i.: Mint egy alvó óriás stb. — VI. *Don Quijote*. J. i.: Egyformán értik-e, kik olvasák? stb. — VII. *A ragyás*. J. i.: Az aczélt a tűz, a jellemet a szükség nemesíti. — VIII. *Mikes Kelemen panasza*. J. i.: Itt irtóztató sirás-rivás vagyon közöttünk. — IX. *Álomból álomba*. J. i.: Ébren is csak álmot játszottunk. — X. *Késmárk*. J. i.: Istennek nevében. — XI. *Az özeveg és fia*. J. i.: Halandók merjete! — XII. *Kurucz tréfa*. J. i.: Szabadság, szerelem. — XIII. *János úrfi mégis házasodik*. J. i.: Űr és szolgas. — XIV. *A boldogság útján*. J. i.: Születtek, hogy szeressenek stb. — XV. *Gyulaffi*. J. i.: Szomorú tallóján ősi hirnévének stb. XVI. *A falu két csudája*. J. i.: Csupa gyász és mégis stb. — XVII. *Bankó vitéz*. J. i.: Mesével ringasd. — XVIII. *Mikevár*. J. i.: Megfagy a szív, ha nem szeret stb. — XIX. *Csendes viharok*. J. i.: Édes anyám — XX. *A székelek keresztisége*. J. i.: Én örök szeretettel szerettelek stb. — XXI. *Tévítton*. J. i.: Találkozunk! — XXII. *Szenvedés*. J. i.: Nil admirari! — XXIII. *Detre Pál*. J. i.: Ki sohajtoz, ki mulat stb. — XXIV. *Bálint Böske menyegzője*. J. i.: A néppel — a népért! — XXV. *Vergődés*. J. i.: Építjük mi az egész életen át stb. — XXVI. *Csikós bojtár*. J. i.: Ki mint vet, úgy arat. — XXVII. *A bolygó holdandí*. J. i.: Ember küzdj és bizva bizzál! — XXVIII. *A bűvös süveg*. J. i.: Vad és csodás törpékről stb. — XXIX. *Ilma*. J. i.: Vox amoris — vox dei. — XXX. *A tetszhalott*. J. i.: Elfeledt sirokról szakítok virágot. XXXI. *Álmos Etelközben*. J. i.: Régi dicsőségünk hol késel stb. — XXXII. *A haruspecz*. J. i.: Mult és jövő stb.

Farkas-Raskó-pályázatra (hazafias költemény) I. *A meghasadt harang*. J. i.: És legyen meg Uram a te akaratod. — II. *Kukoriczabál*. J. i.: Költemény a prózában. — III. *Virágok*. J. i.: Az illat a virág imádsága. — IV. *Magyar lélek*. J. i.: Isten áldd meg a magyart! — V. *Szózat*. J. i.: Volt, van és lesz magyar — VI. *Tettrehívás*. J. i.: El magyar, áll Buda még. — VII. *Nemzeti ima*. J. i.: Imádkozunk a hazáért stb. — VIII. *A vándor*. J. i.: Szomorúk az idők stb. — IX. *Imádság*. J. i.: Orate fratres — X. *Rákóczy*. J. i.: Honszerelmem. — XI. *Kis utcáinknak*. J. i.: Csak ember műve stb. — XII. *Úrnapján*. J. i.: A magyarok Istenére esküszünk stb. — XIII. *Magdolna*. J. i.: Ifjú szívvel. — XIV. *Márczius idusán*. J. i.: Négy szó a jelígen stb. — XV. *Arany szobra előtt*. J. i.: Valeat, quantum valere potest. — XVI. *A magyarokhoz*. J. i.: A magyarokhoz. — XVII. *A mai politikusokhoz*. J. i.: Megint beszélünk, csak beszélünk stb. — XVIII. *Márczius idusán*. J. i.: Dulce et decorum pro patria mori. — XIX. *Révai Miklós*. J. i.: Hazádnak rendületlenül stb. — XX. *Rejtett sir*. J. i.: Petőfi. XXI. *Évfordulón*. J. i.: Megfogyva bár stb. — XXII. *Kérdés és felelet*. J. i.: Kérdés, felelet. — XXIII. *Egy költőnek*.

J. i.: Hazádnak rendületlenül stb. — XXIV. *Hazámban*. J. i.: Hazám a világ. — XXV. *A bűvös szent kereszt*. J. i.: A bűvös szent-kereszt. — XXVI. *Miért nincs ma költő?* J. i.: Költői is törpék a törpe kornak. — XXVII. *Vezércsillagok*. J. i.: Szeretet, szabadság. — XXVIII. *Mohács*. J. i.: Minden állam támasza stb. — XXIX. *Fel a zászlót — fegyvert le!* J. i.: Közös vágyunk stb. — XXX. *A kishitűekhez*. J. i.: A félelem, az önzés, élvezetvágy stb. — XXXI. *Rákóczi panasza*. J. i.: Hazánk szentje, szabadság vezére stb. — XXXII. *Hunyadi halála*. J. i.: Ompolynak árjai stb. — XXXIII. *Három költemény*. J. i.: Lement a nap stb. — XXXIV. *Örök élet*. J. i.: Patyolat az kurucz stb. — XXXV. *A magyar honleányhoz*. J. i.: Alföld! de boldog is vagyok stb. — XXXVI. *Robotolunk*. J. i.: Romlásnak indult hajdan erős magyar... — XXXVII. *Honvágy*. J. i.: Minden ország támasza stb. — XXXVIII. *A magyar nemzet géniusza*. J. i.: A legszebb költemény stb. — XXXIX. *Budapest*. J. i.: Nemzet szabadság nélkül stb. — XL. a. *Édes hazám*. b) *A szabadságról*. J. i.: Love me little, but love me long. — XLI. *Borongás az elnyomatás napjaiban*. J. i.: Orando et laborando. — XLII. *Petőfi emléke*. J. i.: Tied vagyok, tied hazám! — XLIII. *A világpolgár*. J. i.: A külföld rabja — XLIV. *A hóhér a művilágon*. J. i.: Tént stb. a hazáért. — XLV. *Dal Budapestről*. J. i.: Itt minden talpnyi tér stb. — XVI. *Dobó Kata*. J. i.: Magyar nők születtél stb. — XLVII. *A tárogató*. J. i.: Rodostó. — XLVIII. *Utolsó kérelem*. J. i.: Isten áldd meg a magyart! — XLIX. *Ima*. J. i.: Legelső a haza. — L. *Magyar asszony*. J. i.: Dulce et decorum est etc. — LI. *Szabadság*. J. i.: Nem ismer senki még! — LII. *A nap halála*. J. i.: Ha az állam talpköve stb. — LIII. *Krasznahorka vára*. J. i.: Hazádnak rendületlenül! — LIV. *Vörösmarty Nihály szobrának leleplezési ünnepén*. J. i.: Hazádnak!

Péczy-regény-pályázatra (1899—1900. évköz.) I. Sziklay János: A testvérek. Budapest, 1899.

Karátsonyi-pályázatra (Vigjáték). *Álarczosbál*. Vigjáték 1 felv. J. i.: Isten úgy alkotta stb. — II. *Agrárius asszonyok*. Vigj. 4 felv. J. i.: E csekély meddő mesét stb. — III. *Futó vihar*. Vigj. 3 felv. J. i.: Olyan, mint a villám stb. — IV. *A reformátor*. Vigj. 5 felv. J. i.: All the world's a stage. — V. *Ámor úrfi házását*. Vigj. 3 felv. J. i.: Jisbi Béróbb. — VI. *Kuruczosan*. Vigj. 3 felv. J. i.: Két gonosz van a hazában. — VII. *Hajnalka*. Vigj. 3 felv. J. i.: Minden izben legyen stb. — VIII. *A világhódító*. Vigj. 4 felv. J. i.: Ha már fejemen a címer stb. — IX. *Zrinyi György házassága*. Tört. vigj. 3 felv. J. i.: Borús ég is mutat derűt... — X. *Pandora*. Bohózasos vigj. 3 felv. J. i.: A jó kritika nem kedvetlenít stb. — XI. *Leány-érettségi*. Vigj. 1 felv. J. i.: A kit a sorsa porba gázol stb. — XII. *Az ő álarczuk!* Vigj. 3 felv. J. i.: Sospiro. — XIII. *Boldizsár*. Vigj. 3 felv. J. i.: Szeretet.

Lukács Krisztina-pályázat (Török elemek. I. *Munkácsi Bernát és Kúnos Iyáncz* l. tt.: A magyar nyelv török elemei. Két rész két kötetben.

Gorove-pályázatra (Művészet és erkölcs.) I. *A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz*. J. i.: Par nobile fratrium. — II. *Czime ugyanaz*. J. i.: Nunquam aliud natura, aliud sapientia dixit. — III. *Művészet és erkölcs*. J. i.: Ars est homo additus naturae. — IV. *A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz*. J. i.: Die Aesthetik ist keine mathematische exakte Wissenschaft.

Ipolyi-pályázatra (*Codexek forrásai*.) I. *Czím a pályakérdés*. J. i. Maledicta sit illa manus etc.

Román-Petre község jutalmára: I. *Limba maghiare*. J. i.: Non multa, sed multum. — II. *Ancusa Romulus*: Gyakorlati magyar nyelvtanítási könyv román népisk. számára. Vezérkönyvvvel — Boisserée O.: Berlitz módszere a modern nyelvek elsajátítására. Magyar rész. Budapest, év n. — IV. *Dr. Alexis György*: Ajánkozás Mártonfy Márton és Gokler Antal „Magyar nyelvgyakorló- és olvasókönyve román nyelvre való lefordítására. Mutatvánnyal. V. *Loránd János*: *Curs die limba maghiara*. Három részben N.-Szeben, 1897 — VI. *Láng Mihály*: Nyelv- és olvasókönyv, külön előterjesztéssel.

Első Magyar Ált. Biztosító-társaság pályázatára (Mezőgazdasági üzemek). I. A gazdaságok üzemének hatása a népesedésre. J. i.: A munka adja a gazdagságot. — II. Czim a pályakérdés. J. i.: Ki előre nem halad, az hátra marad.

Kereskedelmi Csarnok pályázatára (Kicsinyben való kereskedés). I. Czim a pályakérdés. J. i.: A haza minden előtt! — II. A kis-kereskedés, válfajai és versenye. J. i.: Fac et spera.

Semsey-pályázatra (Közgazdaság). I. *Magyarország közgazdasága*. I, II 1., II 2. Jelige: A közgazdasági viszonyok egészének ismerete adja a legbiztosabb alapot a helyes irányú továbbfejlesztésre. — II. Mutatvány a „Magyarország közgazdaságából”. J. i.: A népek jövő küzdelmeit a gazdasági erők döntik el.

Semsey-pályázatra (Flora). A kertészet, szőlőművelés és fatenyésztés kézikönyve. J. i. Virágos kert vala híres Pannonia stb.

Semsey-pályázatra (Magyarország tört.) I. Magyarország története az európai vezéreszmék, intézmények és események világításában. J. i.: Föl a szivekkel! Föl, nemzetem!

Meddön maradtak: a *Vigyázó-jutalom* (A természetutánzás elve) és a *Lukács Krisztina-jutalom* (Br. Eötvös hatása). — A *Semsey Andor* ig. és t. t. adományából hirdetett jutalmak közül: 1. Magyar nyelvtan, 2. Magyar irodalomtörténet, 3. Magyarország archaeológiája, 4. A Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, 5. A magyar birodalom geológiája, 6. Magyarország ásványainak tudományos leírása, és 7. A magyar birodalom faunája című feladatok.

A jeligés levelek szokás szerint közös borítékokba lepecsételtetnek s a pályaművek az osztályokhoz, illetőleg a Semsey-bizottsághoz áttétetnek.

173. VISZOTA GYULA tanár jelentést tesz az Akadémia kéziratárában fölfedezett levelekről, melyekben 1825 november havában Kazinczy Ferenczet értesítették a M. Tud. Akadémia megalapításáról. — Köszönettel vétetik s az Akad. Értesítőben közzé fog tétetni.

174. A Franklin-Társulat engedélyt kér, hogy a „Magyar Remekírók” cz. vállalatában gr. Széchenyi István műveiből két kötetre menő szemelvényeket adhasson ki. — Az Akadémia az engedélyt megadja azon kikötéssel, hogy a czimlapon ez elő legyen tüntetve. Főlkéri továbbá a Franklin-Társulatot, hogy a kiadásában megjelent könyveknek, képeknek, folyóiratoknak, hetilapoknak egy-egy példányát, illetőleg egy-egy számát, a melyek gr. Széchenyi Istvánra vonatkoznak, viszonzásul engedje át a Magy. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeumának.

175. WOHL JANKA elhunyt író nő végrendeletében a maga és huga, Wohl Stephanie műveinek tulajdonjogát bizonyos kikötések mellett a M. Tud. Akadémiára hagyományozta. — Áttétetik az Igazgató-Tanácsához azon kérelemmel, hogy a tulajdonjog elfogadása vagy el nem fogadása iránt határozni méltóztassék.

176. NÉM. LIPCSEY IMRE örökösei 1000 koronát adományoztak az Akadémia alaptőkéjére. — Köszönettel vétetik.

177. Főtitkár bemutatja a „Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae” című nagy munkának sajtó alól ma kikerült első példányát. — Örvendetes tudomásul vétetik s az Elnök úr a jelenlevő szerzőnek, BARTAL ANTAL r. tagnak az Akadémia nevében köszönetét s őszinte szerencsekívánatait fejezi ki.

178. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÖZÖ és KLEIN GYULA r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I. Concha Győző r. t. beszéde Pulszky Ágost l. t. ravatalánál. „Baráti fájdalomtól reszkető kézzel hoztam a Magyar Tudományos Akadémia koszorúját e koporsóra, mely sokkal inkább, mint minden más koporsó, rejtvényt, megfejthetetlen rejtvényt zár ölébe. Szeretett tagtársunk, a ki benne pihensz, az alkotmányt visszaszerzett Magyarország új nemzedékének legfényesebb elméleti tehetsége valál. Tanultságod körére, elméd erejére nem mult fölül senki, de senki! Hatalmas volt tudásvágyad, meg nem szünő alkotási ösztönöd. Mindaz, a mit a tudomány oltárára helyeztél, a legjavából való volt, főműveddel pedig új aerát kezdeményeztél a jog- és állambölcsészlet mezején. Irányod új volt, nemcsak a mi kis magyar világunkra, hanem a positivista irány szülőföldjeire: Francia- és Angolországra is, mert a positivista gondolkozásmódot a tudománynak egész más irányú rengeteg tartalmával elszámolni kényszerítetted. Te annak a hidnak tervét alkottad meg, a mely Comte Ágostnak Philosophie Positivejét az ő Politique Positivejével logikailag és történelmileg összeköti. Te Spencer Herbertnek különösen jogi és történelmi nagy gödreit töltötted be a Te nagy szaktudományoddal. Te, szeretett kartársunk, túl mentél a francia és angol positivizmus kis keretein és a positivizmust éppen éleslátásod, a történelem actualitásai iránt való érzéked s nagyszívű anyádtól öröklött eszményi ösztönöd kezdte magasabbra emelni. De sajnós, csak kezdted és ebben van mi ránk, a tudomány embereire életed rejtélye. Téged, a ki az emberiség sorsát a századok szempontjából, mondhatnám sub specie aeternitatis nézted, Téged a ma és holnap ügyei, teendői ragadtak el a tudománytól. Talán mert a teendők nemzedék, szeretett családod, kedves atyafiságod ügyei voltak? talán mert ez ügyeket is a buvár kísérleti érdekével nézted? Avagy forró lelked becsvágya ragadott ki a tudomány remeteségéből a napi élet zajosabb terére, vagy a kedvetlenség, a közöny a félreismerés fölött, mely a tudománynak osztályrésze? Bármint legyen, az Akadémia mély bánattal áll koporsód előtt, mert tudja, hogy az actualitások izgalmai között is folyton az emberi élet végső igazságainak problémáival foglalkoztál és soha sem csüggedő lelked bizton számított hosszú évek sorára, a melyek alatt bevégzed, a mit a tudományban nagyszerűen megkezdél. Másként lett. Elhagytál bennünket

vératlanul, egyszerre, örökre. De nem a delejes hatás, melyet hatalmas szellemed azokban keltett, a kiket szellemi egyéniséged, annak maradandó alkotásai érintettek. Pulszky Ágost, kedves tagtársunk, nemcsak neved, de szellemi energiád is fennmarad nekünk a magyar tudomány műhelyeiben. Neked pedig fényeskedjék az örök világosság! Isten veled!“

II. Szádeczky Lajos 1. t. beszéde Jakab Elek r. t. síremlékének leleplezésekor. — A M. T. Akadémia nevében és megbízásából teszem le ezt a koszorút Jakab Elek síremlékére.

A M. T. Akadémia kétszer koszorúzta meg az élő: egyszer 1870-ben, lev. tagjává választása által; másodszor midőn 1889-ben rendes tagjává választotta. Ezek a koszorúk hervadhatatlan virágokból voltak fonva: az elismerés örökzöld babéraiból, melyhez a tagtársak járultak egy-egy levéllel.

A halottnak is két koszorú jutott az Akadémia részéről: egyik *koporsójára* 1897-ben, a mely jelképezte az Akadémia részvétét a fájdalmas veszteség felett; a másik im' ez *síremlékére*, a mely tanúsítja, hogy az elismerés és kegyelet a siron túl is él s évek multával a messze távolban is felkeresi a sírban nyugovót s tanúságot tesz azokról a halhatatlan érdemeiről, melyeket az élő a történetírás terén szerzett.

Ez a koszorú beszélő jelkép, mint a hogy beszélő czímer a szentgericzei Jakab család nemesi czimere, a mely lőfő székely vitézt ábrázol, jobbjaiban lándzsával, balkezeiben kivont karddal.

E koszorú nemzeti színű szalagja jelképezi a lángoló hazaszeretetet, mely a lelkes ifjút a szabadságharcz tűzébe ragadta. A vitéz Kossuth-husár két kézzel küzdött, miként czímertszerző őse: egyikben karddal, a másikban lándzsa helyett tollal. Az egyikkel csinálta — a másikkal írta a történelmet. Amarról tanúskodik a piski-csata, a hol kitüntette magát s vitézségével érdemrendet szerzett; emerről élő bizonyosság az általa irt „*Szabadságharczunk története*“, melyben megörökítette a nagy idők emlékezetét.

Ezt a hazaszeretetet nem hamvaszthatta el a nagyszebeni fogás, bevilágította az a börtön sötét éjjelét is. Ezt a harc tűzében aczélosodott honszerelmet nem oltotta el az élet küzdelme, nem emésztette föl önmaga hetven éven keresztül éjjel nappali lobogásával sem, sőt melegített s lángra gyújtott az másokat is. Bevilágított az a rég elmúlt századok homályába is, fénybe borította *János Zsigmondot, Dávid Ferenczet, az utolsó Apafit*. Ennek köszönhetjük *Kolozsvár városa történetét*, a melylyel Jakab Elek egymagában is maradandóbb emléket emelt ö magának, mint mi e síremlékül szolgáló kemény gránitkövel.

Ezeket az érdemeket kívánja jelképezni a M. T. Akadémia *babérkoszorúja*. Mert a ki a nemzetnek élt: az a nemzet halottja; a ki a nemzeti mult dicsősége, a haza története földerítésén fáradozott

egész életében: annak csak elporló hamvait zárja kebelébe az anyaföld; szelleme nemzeti közkinccsé válva örök körforgásban él és működik az új és új nemzedékek lelki világában. Az ilyen munkás hazaszeretetet nem ellobbanó pásztortűz; ennek fénye bevilágít a jövő századokba is, ennek melege termékenyít, éltet, hevít és lángra gyújt az idők végtelenségeig — ezt a sír éjszakája el nem olthatja.

Jakab Elek magyar hazaszeretetét, történetírói lelkesedését megkétszerezte az, hogy ő *székely* volt. Azok közé a történetírók közé tartozott, a kiknek nemcsak tudásuk, de hitök és rajongásuk is volt. A hová a tudás fáklyája nem tudott bevilágítani: ott meggyújtotta hitének szövéténekét; a miről írott emlék nem maradt: arról megszólaltatta a néphit hagyományait, a regék és mondák tündérvilágát — s a nemzeti mult elmosódott emlékeit bearanyozta a költészet zománczával.

A *székelyek története* volt az ő szellemének első és utolsó szerelme. Erről álmodta ifjú lelke első tündéralmait a Nyárad vize mellett; ennek megírására teremtett anyagi alapot férfikora delén, a Szamos partján lakva; ennek áldozta munkás élete alkonyát a Duna mellé költözve. Budavarában íróasztalánál ülve, — szelleme ott szárnyalt *Budvára* romjain, Buda várából Attila székhelyét keresték a rég multon révedező szemei, — irván a székelyek anyaszéke: *Udvarhelyvármegye történetét*.

Ott esett el ő is a harc mezején, ott hullott ki a toll munkás kezéből, miután már megrajzolta a székelyek őseinek hitt hunnok, a nemzeti királyok és az erdélyi fejedelmek lelkesítő korának történetét. A nemzeti hanyatlás korát megírni már nem volt ereje: az erdélyi fejedelemséggel az ő szíve is megszakadt s lelke elszállt oda, hol kedvelt hősei: a világverő Attila, Csaba-királyfi, a Szapolyaiak, Rákócziak, Apaffiak lelkeit vélte föltalálni.

Jakab Elek holta után is hű maradt a székely hagyományokhoz. A székely, ha kivándorol, örök álmát aludni haza vágyik, idegen földben nem nyughatik. Jakab Elek is elérte ez utolsó vágyát: holtteste második sirjában immár bérczes hazája földjében pihen: sirja fölött régi barátai, munkatársai emeltettek emléket, családja tagjai hullatják a szeretet könyeit és szellemi rokonai hallatják a kegyelet szavait.

Pihenj hát csendesen rokonaid közelében hazatért hű fia Erdélynek. Álmodj a nemzeti dicsőségről és teljesedjenek álmaid. A székely hitregék egyike: Csaba-királyfi regéje rajtad már beteljesült: haza tértél holtad után évek mulva, hogy szellemed itt virraszszon forrón szeretett székely s magyar néped felett.

A M. T. Akadémia koszorúja legyen tanúbizonysága, hogy kegyelettel ápoljuk emlékedet s halhatatlannak tartjuk szellemedet, mert „nem hal meg az, ki a honnak élt!”

III. Schönherr Gyula l. t. jelentése 1899 iki római tanulmányairól. Midőn a Forster-Scitovszky-jutalom nyerteseként 1899 első felében tett római tanulmányutam eredményeinek feldolgozásához fogtam, azt hittem, hogy bevégezett történelmi tanulmány alakjában terjeszthetem be jelentésemet. Igaz, hogy a tárgy, melyet kiválasztottam: a Zsigmond-kori egyházpolitika tanulmányozása, nem oly feladat, melyben a pápai levéltárakból nyerhető anyag ismerete egymaga elég volna a kérdés részleteinek tisztázásához; s viszont a Vatikán levéltári kincsei, ha csak egy oldalról is világítják meg e kérdést, sokkal nagyobb tömeget képeznek, hogysem négy, magában véve is elég rövid, s a Rómában oly gyakori szünetekkel még rövidebbé tett hónap elég idő lett volna azok kiaknázásához. Rendszeres búvárkodás helyett, mondhatni, csak a tarlózás vár arra, ki ily rövid időt szentelhet egyfolytában annak az óriási anyagnak, a melynek czéltudatos felkutatása bármely részletkérdés szempontjából évek tervszerű munkájára tart igényt. Mindazonáltal, bár a négyhavi kutatás eredményeként nyert adatok nem képezhetnek összefüggő egészet és gyűjtőjüktől senki sem várhatja, hogy segítségükkel befejezett képet nyújtsanak a maga elé tűzött kérdés historikumáról, szerettem volna az utamból magammal hozott adatoknak egy részét, mintegy majdan megírandó történelmi munkám vázlatául feldolgozni és a megértésükhöz szükséges háttérbe illeszteni, első sorban azért is, hogy tájékoztathassam magamat történelmi értékük felől. Ez volt az oka annak, hogy hazatértem után hosszú ideig késtem jelentésem benyújtásával. Fájdalom, a Rómában töltött idő rövidségének és a kutatások hézagosságának imént felpanaszolt következményei sokkal nagyobb akadályoknak bizonyultak munkám folyamán, hogy sem sikeres legyőzésükre reményem lehetett volna. Nem akarva tovább is adós maradni oly kötelezettséggel szemben, melyet megbízásom feltételein kívül a Történelmi bizottság jóindulata iránt tartozó figyelem is elém szab, le kell mondanom eredeti tervem kiviteléről. Arra az időre hagyom tanulmányaim eredményének rendszeres feldolgozását, mikor a magam elé tűzött kérdés összes hozzáférhető anyaga felett rendelkezhetem s a tekintetes bizottság bocsánatát kérve késedelmemért, az eddig felkutatott adatok nyers kivonatainak csnportosítása alakjában teszem meg római utamról jelentésemet.

*

A vatikáni levéltár anyagából a pápai kanczellária összes Zsigmondkori aktái, a bulla- és breve-regesták, a supplicatiók stb. mind kivannak meritve. Az a tervszerű munkásság, a melyet a vatikáni magyar történelmi intézet tagjai a levéltár megnyitása óta kifejtettek, s mely ma is úgyszólván megszakitás nélkül folyik, jóformán semmit sem hagyott hátra e korszak kutatójának. Az általuk összegyűjtött anyag kiadásra készen vár a római történelmi intézet irattárában, s a ki azt

átnézi, meggyőződhetik affelől, hogy felesleges munkát végezne, ha újból átkutatná az ezen időből fenmaradt regista-kötetek nagy tömegét. Csupán a pápai kancelláriába kívülről beérkezett iratoknak, az *Instrumenta Miscellanea* jelzést viselő csoportnak átkutatása kecsesgeteti némi eredménnyel, bárha Pogatscher Ottó tanár, a vatikáni levéltár egyik legrégebbi bűvara és legalaposabb ismerője, a magyar történelem szempontjából is átnézte és így eleve el lehettem készülve arra, hogy csupán alárendelt jelentőségű adatokra fogok bukkanni. E csoport anyagát 1387-től 1411-ig vettem vizsgálat alá. Kísérletet tettem azonkívül XIII. Benedek ellenpápa registaival, melyekről tudtam, hogy a magyar kutatók nem vonták be rendszeres kutatásaik körébe. Magyarország soha sem tartozván az ellenpápa obedienciájába, legföllebb diplomáciai érintkezések adataira számíthattam, s ezért azokat a köteteket (Reg. Av. 345—348.) vettem elő, melyek Zsigmond perpignani utazásának idejéből származnak. Más kutatást a levéltárban nem végeztem, csupán a IV. Sixtus, II. Pál, VIII. Ince és IV. Sándor pápák supplicatio-regestáinak átkutatásával foglalkozó Beke Antal kanonok, Czaich Gilbert és Sörös Pongrácz társaimnak munkáján igyekeztem néhány registakötet átnézésével könnyíteni. A Nagybánya város középkori történetéhez összegyűjtött adataimat gyarapítottam néhány, a nagybányai egyházakra vonatkozó supplicatio szövegének másolatával.

Lemondva ily módon előre a kötes értékű felfedezésekről azon a területen, melynek átkutatása a korábban ott járt, és szerencsésebb elődöknek jutott osztályrészül, kutatásaim súlypontját a vatikáni könyvtárba helyeztem át, melynek több mint 10,000 kötetből álló kéziratgyűjteményét¹ a Zsigmond korabeli magyar történelem szempontjából rendszeresen tudommal még senki sem buvárolta át.

Az előmunkálatok teljes hiányában itt egyedüli célszerű eljárásul csupán a katalogusok alapos átnézése kínálkozhatott. Átnézésük egy egész hónapot vett igénybe. S mi sem természetesebb, mint az, hogy ez óriási anyagot tételről tételre átnézve, nem szorítkozhattam csupán Zsigmond király korszakára, hanem feljegyeztem magamnak, legalább a mohácsi vészig bezárólag mindent, a mi a magyar történelem vagy művelődéstörténet szempontjából reánk érdekel birhat. Feljegyzéseim tehát, melyeket annak idején kiegészíteni és közzétenni szándékozom, a menyire a katalogusok helyenként meglehetősen laza szerkezete erre eleendő támpontot nyújthat, a vatikáni könyvtár egész hazai középkori anyagához nyujtanak némi tájékozást a további kutatások számára; de viszont épp azért, mert ez az elkerülhetetlen munkaidőm aránylag oly nagy részét vette igénybe, ez alkalommal kevés időt fordíthattam maguknak a kéziratoknak átnézésére és azoknak a kötetek-

¹ A vatikáni könyvtár latin kézíratainak száma, a katalogusok szerint, 1899 elején a következő volt: Mss Vaticani 10,251, Urbinae 1761, Palatini 1956, Reginae 2101, Ottoboniani 3394; összesen 19,463.

nek is csak egy részét vehettem tüzetesebb megvizsgálás alá, melyek tulajdonképeni kutatásaim tárgyra, Zsigmond király korára vonatkoznak.

A pápai gyűjteményeken kívül Rómában csupán a Barberini-könyvtárban végeztem levéltári kutatást, itt már kizárólag a különben elég gyér Zsigmond-kori adatokra szorítkozva, melyekre a kézirat-gyűjtemény betűrendes katalógusai segítségével akadhattam; egyébként időm legnagyobb részét, a mely a levéltári kutatások mellett rendelkezésemre maradt, a vatikáni levéltár kézikönyvtára (biblioteca della consultazione); a Vittorio-Emanuele könyvtár és az osztrák történelmi intézet nyomtatott forrásainak és — a mit az első helyen kellett volna említenem — a mi történelmi intézetünk gazdag másolatgyűjteményének áttanulmányozására fordítottam.

Rómából a farsangi és húsvéti szünet alkalmával két nagyobb kirándulást tettem, mindkettőt intézetünk nagylelkű alapítójának társaságában. Első kirándulásunk alkalmával Nápolyban, az Anjou- emlékekben gazdag állami levéltár anyaga felett tartottunk rövid szemlét, mely azonban, sajnos, negatív eredménnyel jutalmazott. Megerősítve láttuk azon egyébként már előbb ismert tényt, hogy az Anjou és Zsigmond-korabeli történet és speciálisan Nápolyi László kora diplomáciai emlékeiből e levéltár semmit sem őrizett meg; a híres Anjou-regesták kizárólag közigazgatási intézkedéseket és adományokat tartalmazó köteteit pedig Óváry Lipót tagtársunk és a horvát Rački a lehetőség határain belül, úgyszólván teljesen kiaknázták, s utánuk a tarlózás oly kevés eredménnyel bíztat, a mivel a rengeteg anyag átnézésének munkája semmi arányban sem állana. Valamivel több, de alapjában véve csekély jelentőségű eredmény kísérté második kirándulásomat, melynek végczélja Avignon volt. Útközben a Bouche-de-Rhône departement marseillei levéltárában Fraknoi püspök úrnak voltam szerencsés segíthetni az általa felfedezett Nagy Lajos-korabeli értékes diplomáciai iratok lemásolásában s magam céljaira átnéztem II. Lajos nápolyi királynak, Nápolyi László vetélytársának néhány ott őrzött regesta-kötetét. Avignonban, a pápák babiloniai fogsága és a szakadás híres városában a Vaucluse departement levéltára őriz néhány, Zsigmond itt időzésére vonatkozó adatot. A Provence többi városai közül még Aixban tettünk kísérletet Anjou- és Zsigmond-kori adatok nyomozására, de minden eredmény nélkül.

Rómába menet és a visszautazás alkalmával egy-egy hetet töltöttem Flórenczben, hogy az állami levéltárban a XV. századi magyar vonatkozásai felett szerezzek magamnak tájékozást, a Mediceo-Laurenziana könyvtárban pedig a Corvina történetére vonatkozó s Rómában is különös előszeretettel folytatott tanulmányaim kiegészítése mellett az Acciaioi család iratainak XIV. századi magyar vonatkozásokban gazdag gyűjteményét tegyem tüzetes tanulmányozás tárgyává.

Jegyzeteimből azokat, melyek Zsigmond korára vonatkoznak, az egyházpolitikai vonatkozású és a profán jellegű anyag egymástól való elkülönítésével, a maguk nyers, feldolgozatlan állapotában mutatom be, csupán az események időrendjét igyekezvén a azok csoportosításánál figyelembe venni.

*

Zsigmond uralkodásának első időszakából aránylag kevés oly egyházpolitikai anyagot találtam a Vatikán gyűjteményeiben, a mit a korábbi kutatások érintetlenül hagytak; s azok közül is a legkorábbiak csupán közvetve bírnak Zsigmond és Magyarország egyházpolitikai szerepének történetére vonatkozással.

A *Vat. Lat. 4192.* jelzetű kéziratban van egy levele VI. Károly francia királynak 1395-ből, az avignoni kuriánál időző királyi hercegekhez és a XIII. Benedek bibornokaihoz, melyben arra kéri őket, igyekezzenek előkészíteni Benedek pápát arra az eshetőségre, ha ellenfele, IX. Bonifác és ennek hívei, köztük a magyar király, csak mindkét pápa lemondása után hajlandók az egyházszakadás kérdésének megoldására.

Egy évvel később, 1396 nyarán az egyházszakadás ügyében Párisban tartott gyűlés naplója, melynek egy példánya az „Instrumenta Miscellanea“ csoportban őriztetik, egyebek között azon követtség jelentéséről ad számot, melyet a francia király 1395 őszén a német birodalomba és Magyarországba küldött a végből, hogy a IX. Bonifác pápa pártján álló uralkodókat a „via cessionis“ eszméjének megnyerjék.

Az ezután következő évtizedből semmi új adat nem világítja meg e kérdés magyarországi vonatkozásait. A Vatikán forrásai magyar szempontból a pisai zsinat és a megelőző tárgyalások elbeszélésénél válnak közlékenyebbekké.

A *Pal. Lat. 605.* jelzetű kéziratban Malatesta Károly, az egyház egysége egyik legbuzgóbbi előharcosa követéinek a pisai zsinat előtt tett nyilatkozata fontos reánk nézve, melyből a Venczel, Zsigmond és a velenceiek részéről XI. Gergelyvel 1408-ban és 1409-ban folytatott tárgyalások menetéről szerzünk tudomást.

E tárgyalások részleteire vetnek világot azok a vádiratok is, melyek Dominici János bibornoknak, XI. Gergely kitartó hívének a szakadás kérdésében vitt szerepére vonatkoznak, s melyeket a *Vat. Lat. 4122.* és *5595.* jelzetű kéziratok foglalnak magukban.

A *Vat. Lat. 3477.* jelzetű codexben találjuk a Zsigmondtól 1409 tavaszán Pisába küldött követtség iratait.

A *Vat. Lat. 4192.* és a *Vat. Lat. 4152.* jelzetű kéziratok egyes részeiből azon érintkezésre vonhatunk következtetéseket, a melyek

Zsigmond és a pisai zsinat által megválasztott VI. Sándor pápa között ennek rövid kormányzása alatt létesültek.¹

A konstanci zsinat előzményeire és magának a zsinatnak első éveire érdekes adatokat tartalmaz a vatikáni könyvtár *Vat. Lat. 4176.* jelzetű kézirata. Kezdődik Dominici János bibornoknak 1413 október 13-án Zsigmondhoz intézett levelével és Zsigmond október 30-iki levelével, melyben a zsinat összehívását a keresztény világ tudomására hozza. A zsinat aktáit a konstanciaiakkal a szállások dolgában közjegyző előtt kötött szerződés előzi meg, melynél Zsigmond megbízottaként András kalocsai érsek szerepelt. Ezután következik a gyülekezés leírása és a zsinat tanácskozásainak naplója. 1414 november 27-ikén érkezik Cillei Hermann, Zsigmond apósa; ugyanaz nap jönnek meg a király vejének, Albert osztrák hercegnek követei; decz. 7-ikén a kalocsai érsek Zsigmond nevében menti urának késedelemzését; az érsek megbízólevelét Zsigmond november 25-ikén állította ki. Igen élénken van leírva Zsigmond és neje Borbála december 24-iki megérkezése. A december 29-iki ülés naplója tartalmazza Zsigmond előadását a szakadás ügyében kifejtett tevékenységéről; a király itt többek között említést tesz a kalocsai érsek követtségéről XII. Gergelyhez. Az 1415. január 4-iki ülésen jelen volt Cillei Hermann és a kalocsai érsek. Zsigmond és Borbála a külső városban laktak; oda jöttek január 12-ikén XIII. Benedek követei. Január 24-én Zsigmond belvárosi lakásán (in palatio suae habitationis secundo, in oppositum ecclesiae cathedralis) fogadta XII. Gergely követeit. A királyi pár a zsinat ülései közt kirándulásokkal tölté idejét, meglátogatta a közel fekvő kolostorokat, helységeket stb. Egy ilyen kirándulás alkalmával, április 30-ikán, találkozott a gutzlini Szent-Ulrikolostorban (extra portam, per quam itur ad Italiam) a Konstanczba'visszatérő Frigyes osztrák herceggel, és a feljegyzés szavai szerint komoly beszélgetést folytatott vele. A zsinat nyolczadik ülésén, május 4-ikén felvett közjegyzői okirat tanúi közt magyar embert is találunk: Miklóst, István fiát. A kilencedik ülésen azok között, a kiket a zsinat XXII. János megidézésére kiküldött, szerepel Benedek fejevári prépost, a natio germanica főjegyzője. A XII. Gergely testvéréhez, Corario bibornokhoz augusztus 17-én küldött követek közt pedig János pécsi préposttal találkozunk, ki később a május 5-iki és szeptember 4-iki ülésen is mint jegyző szerepel.

A codex további anyaga legnagyobb részt Zsigmond perpignani útjára vonatkozik. Megvannak Zsigmondnak Perpignanból 1415 október 2-ikán a zsinathoz intézett levele, a levél, melyet az aragóniai trónörökös Zsigmond érkezésekor intézett XIII. Benedekhez, a per-

¹ Az itt felsorolt adatokat addig is, míg teljes feldolgozásának ideje el-érkezik, a megfelelő históriai magyarázatok kíséretében a Századok hasábjain vázlatos dolgozatban fogom bővebben ismertetni; ezért 'e helyütt a lehető leg-szűkebb szavú regesztákban való bemutatásukra kívántam szorítkozni.

pignani találkozás egyéb iratai és Kusali Jakch Mihály spanyolországi követségének jelentései. Ulászló lengyel királynak 1415 október 18-án kelt levele a törökök magyarországi beütését adja hírül a zsinat atyáinak. Zsigmond franciaországi időzéséről több levél van a gyűjteményben. A távollevő király követei, a trau püspök és Hessenbach Henrik a május 11-iki ülésben jelentek meg a zsinat előtt; az előbbi mutatta be Zsigmond üzenetét, melynek nyolczadik pontja a Magyarországra vonatkozó ügyek tárgyalásának elhalasztását kéri.

A *Vat. Lat. 4943.* jelzetű kézirat szintén igen sok magyar vonatkozást jegyzett fel a konstanci zsinat történetéből. Többek közt a négy nemzet küldötteinek 1415. május utolsó vasárnapján tartott üléséről adván tudósítást, a német nemzet biztosai között felsorolja Benedek fejevári prépostot, Garai Miklós nádort, Ozorai Pipót, Losonczy Zsigmondot, Laczkfy Dávidot, a király kamarását, Tar Lőrinczet és Benedek mestert, a mindkét jogtudomány doktorát. Garai a május 13-iki ülésen is jelen volt és egy közjegyzői actusnál tanuként akarták szerepeltetni.

A *Vat. Lat. 4192.* jelzetű kézirat a zsinaton jelenlevő és világi férfiak között felsorolja a spalato, kalocsa és ragusai érsekeket, Cillei Hermannt és fiát, Garai nádort, Ozorai Pipót, az esztergomi érsek és a zenggi gróf követeit, egy magyarországi protonotariust (dominus . . . de Ungaria) és János esztergomi prépostot (kit szintén a protonotariusok közé sorol), a váradi örkanonokot, Makrai Benedeket (mindkettőt a doktorok között) és az erdélyi, váradi és esanádi püspökök meghatalmazottjait.

A mint látjuk, e kötetek telve vannak magyar vonatkozásokkal és a ki azokat kritikailag feldolgozza, a már nyomtatásban megjelent anyag mellett kétségkívül sok új, eddig fel nem használt adatot is fog köztük találni.

XIII. Benedek és Zsigmond érintkezéséről és Zsigmond perpignani útvjáról az ellenpápnak a vatikáni levéltárban őrzött regestáiban is találunk néhány adatot. A *Reg. Av. 348.* számú kötetben érdekes följegyzések vannak az ellenpápa Konstanczba küldött követinek költségeire vonatkozólag. A *Reg. Av. 345.* számú kötetben vannak Benedeknek a Zsigmond királylal Perpignanba készülő egyházi férfiak számára 1415 szeptember 3-ikán és 15-én kiadott menedéklevelei; magyarok nincsenek ezek közt felsorolva. Zsigmond avignoni tartózkodásának (1415 december 25—1416 január 12.) emlékét a zsinat által Avignonba kirendelt apostoli vikárius, Ferencz narbonnei érsek négy oklevele örökíti meg a *Reg. Av. 347.* kötetében; valamennyi avignoni polgárok ügyeire vonatkozik.

Az egyházszakadásra és a konstanci zsinatra vonatkoznak még a vatikáni könyvtár következő kéziratai (a zsinatra vonatkozókat csillaggal jelöltem meg): *Vat. Lat.* *1335., *1336., *2665., *3477., *3915., *3934., 4003., 4039., *4117., 4124., 4130., *4133—4136., 4137., *4150., 4152.,

4153., 4171—72., *4173—75., *4177—79., *4260., 4896., *4904., 4905., *4942., *4984., *4990., *5197., *5198., 5595., 5596., *5597., *5598., *5602., 5608., 5610., 5813., *6165., 6167., *6197., *6208., *6209., 6418., 6690., 7167., *9453.; *Urb. Lat.* 1638., 1656; *Reg.* *451., 889., *981., *995—99., *1017—20., *1031., 1964; *Pal. Lat.* 380., *381., *412., 594., 599., 595—98., 607., *608., *647., *719.; *Ottob. Lat.* 32., 111., 348., 350., 464., *972., 1093., 1106., 1739., 2268., 2356., *2357., 2529., *2530., *2641.

Az Ottob. Lat. 3014. számú kézirat V. Márton pápától tartalmaz brevétet, a keltezés elhagyásával; ezek közül 14 Zsigmondhoz van intézve. A levelek a cseh királyság ügyeire, Koribut Zsigmond trónjelöltségére, az Ulászlóval és Vitolddal tervezett összejövetre s a német lovagrend és a lengyelek közti viszonyra vonatkoznak. Különös érdekléssel bír a „*Mentem nostram sollicitam*“ kezdetű levél, melyben Zsigmondnak 1422 szeptember 28-ikán Pozsonyban kelt, Albert és Erzsébet egybekelését és a husziták ellen indítandó háborút bejelentő levelére történik hivatkozás. A gyűjtemény végén van Zsigmondnak a pápához intézett levele, melyben a Szombathely városában Stomaui Miklós krakkai pap által elkövetett vérengzés ügyével foglalkozik. A lengyel pap és társai szállásadójuk házában leitták magukat és nagy verekedést kezdtek, a házigazda fejét bevették és szolgáját halálosan megsebesítették. A tettesek megszökvén a fogságból, a pápánál kerestek oltalmat, ki a város polgárait a kuria elé idézte. Zsigmond tiltakozik ez ellen és követeli a bűnösök kiszolgáltatását, hogy saját ítélőszéke előtt, vagy az esztergomi érsek előtt adjanak számot cselekedeteikről.

Zsigmond olaszországi útjáról, Eugén pápával folytatott tárgyalásairól s a császári koronázásról találunk tudósításokat a *Vat. Lat. 3934. számú codexben*. Lusignani Hugó bibornok 1433 május 12-ikén írja a Baselben időző követeknek, hogy Zsigmond és a pápa között teljes megegyezés jött létre, s a király rövid idő alatt Rómába érkezik. A levélhez vannak csatolva Zsigmond levele, melyet Viterbóból május 9-ikén intézett a zsinat atyáihoz, és Eugén pápának a zsinat ügyében Zsigmond útjával kapcsolatban kelt bullái.

A baseli zsinatra a vatikáni könyvtár következő kézírataiban találhatók adatok: *Vat. Lat.* 976., 3543., 3878., 4039., 4118., 4131—36., 4138—40., 4147., 4150., 4177—91., 4193., 4506., 5129., 5599—5602., 5606., 5610., 5954., 6197., 9453., *Reg.* 451., 1017—20.; *Pal. Lat.* 381., 597., 598., 600—603., 607., 647.

Ezek közül itt csak az *Ottob. 1647. számú kéziratot* emelem ki, mely Traversari Ambrusnak, a camalduli barátok generálisának, IV. Eugén pápa bizalmas emberének 1435-iki követségére vonatkozó adatokat tartalmaz. Traversari Baseltől, a zsinatról jött Eugen pápa megbízásából Zsigmondhoz, ki akkor Magyarországon tartózkodott. Három levele közül egyik Tatáról 1435 december 10-ikéről, bizonyos

Sebestyén nevű szerzetes barátjához, másik Székesfehérvárról deczember 22-ikéről Gáspárhoz, a harmadik Bolognából 1437 január 3-ikáról Bertalanhoz van intézve; leveleinek 1759-iki flórenczi kiadásában egyik sincs felvéve. A kötetben megvan még két beszéde, melyeket 1435 karácsony ünnepén Székesfehérváron Zsigmond király előtt tartott. S a másik codex, *Vat. Lat. 5129.* ugyancsak Traversarinak Baselben Zsigmondhoz intézett „Si quem movet“ kezdetű beszédét tartalmazza.

A fentebb elsorolt kéziratok nagyobb része a husszita mozgalmakra is tartalmaz adatokat; e nagy fontosságú kérdésre, különösen annak theologiai részére, s ezzel kapcsolatban a bosnyák eretnekségre vonatkoznak még a következő codexek: *Vat. Lat. 2939.*, 4063., 5316., 5346., 6368., 8302., 8464., 8771.; *Pal. Lat. 599.*; *Ottob. Lat. 590.*

Legérdekesebb ezek között Jacobus de Marchia feljegyzése, a „Dialogus contra fraticellos“ című munkáját tartalmazó *Vat. Lat. 7307.* jelzetű kézirat végén, melyben a Magyarországon és Erdélyben talált eretnekek tévtanait irta össze: „Isti sunt articuli, quos reperi et extirpavi cooperante Domino in regno Hungarorum, Sciclorum et Transylvanorum“. Szövegét ebből a kéziratból adta ki, a forrás közelebbi megjelölése nélkül, *Döllinger* (Beiträge zur Seetengeschichte Mittelalters. II. k.). E helyütt sorolom fel a Marchiai Jakabra vonatkozó többi kéziratokat: *Vat. Lat. 1239.*, 7488. (Sermo de passione), 4871., 7982., 7639., 7642., 7702. (Libro contro gli eretici), 7780. (Sermones), 8464. és 8771. (Tractatus és Dialogus contra fraticellos). A *Vat. Lat. 7482.* jelzetű kéziratban megvan a szent arczképe is XVI. századi rézmetszetben; a *Vat. Lat. 7639.* számú codex a csodatételeiről felvett tanúkihallgatásokat tartalmazza; a vaskos kötetet lapról-lapra átnéztem, de sajnos, egyetlen hazai vonatkozású adatot, magyarországi szerepléséről egyetlen reminiscenciát sem találtam benne.

Jegyzeteim e csoportját Pogcionak, a híres humanistának III. Frigyes császárhoz irt, „Si tua aetas mea esset“ kezdetű levelével zárom be, az *Ottob. 1677.* jelzetű kéziratból, melynek egy passusa Zsigmondnak az egyházszakadás megszüntetése körül szerzett érdemeit magasztatja, s nyíltan hangoztatja, hogy az egyház csupán az ő fáradozásainak köszönheti egységének helyreállítását, „miért a késő utódoknál is élni fog halhatatlan neve“.

Zsigmond uralkodásának első, római királylyá választását megelőző korszakából profán jellegű anyagra egyáltalán nem találtam a vatikáni könyvtárban, a mi méltán lephet meg, ha azt tekintjük, hogy Magyarország, melynek történelme egyéb korszakai gazdag és értékes adatokkal vannak ott képviselve, ez időszakban sem játszott kevésbbé jelentékeny szerepet az európai történelemben.

Az 1411 utáni időből származó adatokban természetesen a római király, majd császár, szóval a német birodalom feje és a nyugati kereszténység világi vezére lép előtérbe; de a sokszoros kapcsolatnál fogva, melyek az ő magyarországi és birodalmi politikáját egybe fűzték, a szorosan vett magyar szempontokból sem kicsinyelhetjük azok történelmi jelentőségét.

Első helyen kell felemlítenem azt a formulás könyvet, mely Zsigmond római királyságának első nyolcz évéből (1410—1417.) származó diplomáciai iratok szövegét tartalmazza, melynek fontosságára először *Finke* freiburgi egyetemi tanár hívta fel a történetbúvárok figyelmét.

A *Pal. Lat. 701.* jelzetű két kötetre terjedő codex Zsigmond kancelláriájával szoros viszonyban álló férfiú kezéből származik, a ki egy gyakorlati államférfiú sokoldalúságával és érzékével válogatta össze azoknak az eseményeknek az aktáit, melyeknek közvetlen szemlélője volt.

A gyűjteménynek a konstanci zsinat előzményeivel összefüggő iratait *Finke* „Acta Concilli Constantiensis“ című művének I. kötetében tette közzé; s ez anyag elegendő arra, hogy tisztában lehessünk a codex történelmi értéke felől. Az egyházszakadás kérdésein kívül mindaz a különféle ügy, mely Zsigmond diplomáciai tevékenységét római királysága első éveiben foglalkoztatta, mondhatni elsőrangú iratokkal van e gyűjteményben képviselve. *Finke* azt az ígérte, hogy a birodalmi ügyekre vonatkozó fontosabb darabokat közlésezi, tudtommal még nem váltotta be. Én természetesen csakis a magyar történelem szempontjából vettem a codexet vizsgálat alá. Az 1410—1412. évi lengyel-porosz viszály, melyben Zsigmondnak a békekötvetítő fontos szerepe jutott, az 1411—12. évi velencei háború, melyben mint magyar és mint római király egyaránt fontos érdekeket védelmezett a signoria növekvő hatalmi vágya ellenében, a törekvés Velence hatalmát a tengeren megtörni, a mi szükségképen a keleti kereskedelmi összeköttetések ápolására irányította a király figyelmét, a török ellen való védelem ügye s ezzel kapcsolatban a latin és görög egyház kibékítésének kísérlete, mind oly actio, melyek irányításában Magyarország érdekeinek nevezetes szerep jutott. Azok az adatok, melyeket e kézirat anyaga az említett kérdések felől megőrzett, éppen ebből a szempontból vetnek új világot Zsigmond diplomáciai tevékenységére. Ez anyagról felvett másolataim és jegyzeteim aránylag kevés kiegészítésre szorulnak, s remélem, hogy mielőbb módom lesz közzétételükkel lehetővé tenni, hogy e becses adatok a hazai történelem számára gyümölcsözővé váljanak.

A könyvtár többi adatai, melyek Zsigmondra vonatkoznak, e codexhez hasonlítva, elenyésző jelentőséggel bírnak.

Uralkodásának első korszakából származik Jodok morva örgrófhoz intézett levele, melyben a Lukowi Zdenko által felőle híresztelt

rágalmakért kér orvoslást, s melyet Jodok ürgróf *Vat. 3995.* jelzetű formulás könyve őrzött meg.

A *Pal. Lat. 656.* jelzetű kéziratban Gian Galeazzo Visconti, Milano herczegének Ruprecht római király ellen követett magatartásáról vannak adatok, mely tudvalevőleg összefüggött a Luxemburgok nagyhatalmi politikájával s ezzel kapcsolatban az 1400-as évek elején döntő befolyást gyakorolt Zsigmond olaszországi érintkezéseinek irányítására.

Ulászló lengyel király 1412-iki magyarországi tartózkodására s ezzel a magyar-lengyel ügy befejezésére találunk vonatkozást a *Pal. Lat. 632* jelzetű kéziratban.

A *Vat. Lat. 7952.* jelzetű XVIII. századi kézirat II. kötetében Zsigmond 1427 december 31-ikén Brassóban kelt oklevelének másolata található, melyben Ozorai Pipó flórenczi hagyatéka tárgyában intézkedik. A másolat a rajta levő megjegyzés szerint a flórenczi Santa Maria Novella-templom iratai közt levő eredetiről vétetett, és így feltehetjük, hogy ez iratok között, melyek ma tudommal a flórenczi állami levéltárban őriztetnek, eredménynyel lehetne Pipó olaszországi összeköttetéseire vonatkozó adatok után kutatni.

Zsigmond olaszországi útjának emlékét őrizték meg a *Vat. Lat. 1168., 1169., 3923.* és az *Ottob. 3014.* jelzetű kéziratok, melyek közül az első kettőben Maffio Vegionak „Salve spes Italae gentis“ kezdetű üdvözlő verse, a harmadikban Leonello estei ürgróf 1432 szeptember 10-én Zsigmondhoz intézett ünnepi beszéde, az utolsóban az a beszéd olvasható, melylyel Cynthius Rómában üdvözölte a császárt.

A *Vat. Lat. 5108.* jelzetű kéziratban van Bartholomaeus de la Cappa milanoi érseknek 1432-ben Zsigmondhoz intézett „Soleo saepe mecum“ kezdetű levele; a *Vat. Lat. 4190.* jelzetűben Zsigmondnak egy 1432. november 22-ikén Sienában kelt kiadványa, melynek ellenjegyzése Kalde Péter zágrábi kanonoktól ered, és a *Vat. Lat. 6223.* jelzetű kéziratban a Zsigmond által császári koronázásakor letett eskü szövege.

Kulturtörténeti szempontból igen érdekes a *Vat. Lat. 5196.* jelzetű kézirat, mely a velenzei Petrus Thomasiusnak Velencze Zsigmondhoz küldött követei, Andrea Donato és Jeronimo Contareno részére 1434-ben adott orvosi tanácsait foglalja magában. A munka három fejezetből áll; ezek czímei: 1. De regimine itineris ad haec loca frigida in hoc tempore frigidus. 2. De regimine sanitatis cum istuc perveneritis. 3. De succineta regimine a peste praeservativo.

A *Vat. Lat. 2973.* jelzetű kézirat a római császárok történetét tartalmazza Julius Caesartól Zsigmondig, kinek a szakadás megszüntetése körül kifejtett buzgalmát dicséri. A krónikához egy másik, egykorú kéz Albert és III. Frigyes császárok uralkodásáról szóló rövid függelék csatolt s Albertnél megemlíti fiának, V. Lászlónak gyanús körülmények között bekövetkezett halálát: „qui hoc anno

apud Pragam non sine suspicione sumpti veneni XVIII. natus annorum interiit“. Úgy e megjegyzés, mint III. Frigyes rövid életrajzánál, a magyarokkal viselt háborúinak és annak megemlézése, hogy V. Lászlót római útjára magával vitte, azt mutatja, hogy a krónika a magyar királyi udvarhoz közelálló egyén kezei között volt, s talán eredetileg magának Zsigmondnak használatára készült.

Megemlítem még Aeneas Sylviusnak Zsigmondról és Borbáláról írt ismeretes életrajzeit a *Vat. Lat. 3887.* kéziratban és az *Urb. 402.* jelzetű kéziratot, mely Aeneas Sylvius levelezését, köztük Schlick Gáspárnak, Zsigmond híres kancellárjának hozzá írt leveleit tartalmazza.

Mikor a történetkutató valamely, aránylag szűk keretbe szorított kérdés szempontjából vállalkozik nagy gyűjtemények anyagának átkutatására, nehezen mond le a tárgyával össze nem függő, de más szempontból érdekes történelmi adatok feljegyzéséről. Pedig ez az eredeti feladatnak szánt, amúgy is rövid időt teszi még rövidebbé, s mindenkép az eredmény rovására megy. Ha valaha, úgy e jelentésem összeállításánál éreztem az „ex omnibus aliquid“ módszerének káros következményét. De azzal nyugtatom meg magamat, hogy ha ezúttal nem végezhettem el mindazt, a mit magam elé tűztem, a jövőben lesz még alkalmam tanulmányaim folytatására. Ha a külföldi levéltári kutatások ügye az eddiginél nagyobb arányban részesül az állam és a társadalom támogatásában s ha a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának azok módszeressé tétele érdekében megindított actióját siker fogja koronázni, akkor nemcsak a nyugati nemzetek történetírói nemzedéke, de a magyar tudósok is éveket tölthetnek egyfolytában a Vatikán falai között, s a hazai történelem anyagának tervszerű összeírása mellett minden korszak, minden kérdés buvára kész eredménnyel térhet haza útjából.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XII. KÖTET.

1901. November 15.

11. FÜZET.

Egy fejezet hazánk mezőgazdaságának történetéből.

(Kivonat *Tormay Béla* lt. június 17-én tartott székfoglalójából.)

Az előtt a kérdés előtt állok először is, hogy hol *lehet*, vagy hol *kell* ezt a fejezetemet megnyitnom és kiről, vagy miről szóljon annak első bekezdése?

Igen is kiről és mikorról? mert a mint a jelenben a világgazdasági viszonyai teremtik meg az átalakulásokat, a melyek alá közlekedési hálózatunk által mi is esünk, úgy a most lepergett másfél évszázad első és nagyobbik részében főleg egyes egyének voltak azok, kik a bekövetkezett változásokat megindították.

Tehát másfél évszázaddal ezelőtt — kezdjük el — úgy folyt még hazánkban a mezei gazdálkodás, mint a honalapítás után négy évszázaddal. Nyugatról Keletfelé terjedt a háromnyomásos gazdaság. Keleten a parlagoló eljárás volt az akkori szakavatottság kifejezője.

Tartott és nevelt a gazda állatokat, melyek a maguk lábán messze piacokra elmentek. Elhajtották a sertéseket Bajorországig, a marhát az örökös tartományokba, mivel ezek ott bizonyos számban fogyasztókra találtak.

Nem volt olyan lovunk, mely a könnyű lovasság kivételével a hadi czéloknak megfelelt volna, nem volt olyan juhunk, melynek gyapját megvették volna.

Az első, ki nemesak reá mutatott a kérdés megoldására. Szelepcsényi György érsek volt, a ki a hazaiaknál jobb gyapjút termelő *páduai* juhokat hozatott az országba. Azonban az ő kezdeményezése nem szült maradandót, mezőgazdaságunk történelmében nem alkotott forduló pontot.

Forduló pont volt az, midőn Mária Terézia királynőnk rendeletére Markopailban juhászat állittatott és később József császár által a budaörsi merinó-juhászat megalapítottatott. Forduló ponttá lett az utóbbinak prohibítiv eljárása a külföldi gyapjával

szemben. És ez az, a mi megteremtette Ausztriában a gyapjúipart, és ezzel a mi gyapjunknak a piacot megalapította.

Terjedt a merinó, észak és kelet felé szorítván a kevert, gyapjas juhokat, a nyugati határtól a Tisza völgyéig, de ebbe is belényulva északnak; egész a zordabb hegyvidék lábáig tért hódított s csakhamar belé illeszkedett az üzemekbe. A majorkában az építkezést másította meg, kint a gazdaságban a termelést, sőt más egyebeket is.

A nagyobb uradalmak merinó-juhászataikba „birkás-mestereket” szerződtettek külföldről, s ezekkel bizonyos szakértelmet is hoztak be, miáltal csakhamar a merinók gyapjának a jövődelme lett a gazdaságok bevételeinek leglényegesebbje.

Ugyanabban az időben tette meg József császár a második lépést és pedig lótenyésztésünk érdekében a mezőhegyesi — s ezt követőleg, mint az iménti fiókjának — a bábolnai ménesnek megalapításával. A ménesek kiterjedtebben nem ekkor, hanem sokkal későbbben érvényesítették üdvös befolyásukat a köztenyésztésre.

A lángeszű uralkodó számítása helyes volt: a merinók meghonosítása nálunk a termelést lendítette. De még sokkalta nagyobb hasznot hajtott volna, ha hazánk birtokosai a gazdálkodást nem tartották volna „paraszt mesterség”-nek és ha akkor általában képzett gazdatisztek lettek volna.

Belátták azt néhányan, hogy avatottságra van szükség a hazai mezőgazdák minden rétegében. Harrukkern bárónő Szarvason Tessedik Sámuel lelkésznek 1779-ben „földmívelők tanítására” segédkezett nyújtott és neki egy iskola alapítását lehetővé tette.

Ez első mozgalom után nemsokára a sorompóba lépett egy férfiú, kit a magyarság szempontjából igen, de igen nagy embernek tartok. Ő — néhai Festetics György gróf — hiteként vallotta, hogy hazánk mezőgazdaságának érdekében cselekedni kell. Meg kell mutatni, hogy nálunk a mezőgazdaság az állami élet legfőbb alapja, melyet meg kell becsülnünk és meg kell a gazdáknak szerezni a mezőgazdaság helyes folytathatásához szükséges tudást és ezért „a tudás fejlesztésére és terjesztésére” megalapította a „Georgikon”-t, melynek fentartását örökségként hagyta fiára. Hatott a nemes férfiú még sok más irányban a magyar mezőgazdaságra; hozott a hazának nagy áldozatokat, és hoztak áldozatokat utódjai is egy fél századon át.

Tessedik követője az Alföldön néhai Nákó Kristóf volt, ki 1799-ben a „kis mezőgazdasági iskola” czímmel földmívesek számára tanodát állított. 1818-ban a mezőgazdaságra fontos esemény történt, ugyanis ekkor alapította Albert Kázmér szász-tescheni herceg a gazdasági tanintézetet Magyar-Óváron.

A tizenkilencedik század harmadik tizedében lépett a küzdő-térre hazánk nagy fia, gróf Széchenyi István, ki a mi jelenlegi

gazdasági életünknek határozottan alapvetője volt. Ő honosította meg nálunk a társulás eszméjét. Ő alapította 1826-ban Pozsonyban a „pályafutási társaságot“, a melyből később „az országos magyar gazdasági egyesület“ keletkezett, mely körül hervadhatatlan érdemeket szereztek néhai Károlyi István, Lajos és György grófok is. Széchenyi indította meg a Tisza völgyében a víz-szabályozást és ármentesítést, ő teremtette meg az első közlekedési vonalakat és ezek irányával mutatta meg: merre kell nekünk piacot keresnünk és hol találjuk meg fogyasztóinkat? Reá mutatott gróf Széchenyi István arra is, hogy a búzát ne mint búzát, hanem földolgozva liszt alakjában törekedjünk kiviteli áruvá tenni, és az általa 1839-ben alapított „József hengermalom“ volt az úttörő e téren. A répacukor-gyártás első megindítása — Pest középponttal — szintén az ő műve volt. Széchenyi István működésével összesik gróf Batthyányi Kázmér föllépése és Klauzál Imre tevékenysége Rohonczon. Széchenyi, de Bezerédj István is, befolyást gyakoroltak báró Wesselényi Miklósról, ki a Királyhágón túl az új eszmék előharcosává lőn. Bezerédj István Tolna vármegyében kezdte föléleszteni a selyemtenyésztést, melyet Sopron vármegyében Széchenyi István gróf folytatott. Széchenyi, Károlyi és Bezerédj, a három István, ekkor már érett gyümölcsnek tekintették a jobbágyságot és megváltással törekedtek megszüntetésére.

1840 és 1846 között Nagy-Körösön, Zeleméren, Debreczen mellett és Szőkehalmon Czepléd szomszédságában állítottak földmivésiskolákat, ezek azonban csakhamar megszűntek.

A század derekához értünk — az eszmék melyek a francia forradalom után bilincsekbe verettek — új szabadságra törtek.

A szabadság első gyümölcse Kossuth Lajos műve volt és pedig a közteherviselés és a birtok szabadságának kimondása.

Számosan voltak, kik ekkor, de különösen az ezt követő sötét és szomorú évtizedben a mezőgazdaság munkásainak gárdáját megteremtették. Deák Ferencz, báró Wenkheim József, Wenkheim Béla, Bartoságh József, báró Orczy Lőrincz, Horhy Mihály, Szilassy György, Mikó Imre, báró Prónay Gábor, Bujánovics Ede, Vidacs és később Gubicz ekegyárosok buzgóan munkálkodtak. Az egyesületben, kint a gyakorlatban, de az irodalmi téren is munkásságot fejtettek ki még Török János, Benkő Dániel, Korizmicz László, dr. Entz Ferencz, Morócz István, Czilchert Róbert, Érkövy Adolf és mások. Az e korbeli zászlóvivők közül névszerint nem említhetem föl itt valamennyit — egynek kivételével mindnyájan abban a földben alusznak örök álmukat, melyet annyira szerettek. Egy azonban még él közülük, és ez: Galgóczy Károly.

Főlszabadult tehát a kisbirtokosok zöme is s a jobbágy a telek szabad tulajdonosává lett. A földesúr elesett a jobbágy

munkájától, annak ígás erejét sem vehette többé igénybe és így a volt földesúrnak másképp kellett berendezkednie. Az ilyen berendezkedés nem egy birtokosnak vagyoni állapotát erősen megrendítette.

Ezen időtől kezdve évről-évre szaporodtak a közlekedés útai és eszközei, melyek lehetővé tették a fogyasztó piacok fölkeresését. Búzánk kedvelté lön, repezénket keresték és így természetes, hogy birtokosaink a két növény termesztésére fektették a főszűlt. Megkezdődött a tagosítás és a legelők elkülönítése. Az elkülönített legelők nem adták azt a jövedelmet, a mit a búza 22 és 24 koronás ár mellett szolgáltatott. Ezért a legelők és kaszálók nagy része eke alá került. A hármas-nyomás kedélyes és hosszú zsarolása folytán helyenként apadni kezdett a termés. A termések apadása a talaj termőerejének rovására veszélyesebb út követésére vitte a kisgazdákat. A kisbirtokos ugyanis különösen az Alföldön nem kötötte magát forgóhoz, áttért a *két-nyomásra*, vagy az „intensív rablógazdaságra“, melyben a búza a tengerivel váltakozott. A gazda nem látta át, hogy ezzel az eljárással kiéli földjéből a termőerőt, szegénynyé teszi a talajt és szegény örökön a gazda is szegény. Ezt a kérdést tanulmányozván, számításokat tettem és e szerint — csupán a phosphorsavat véve — a mérleg évenként körülbelül tizenöt és tizennyolcz millió *korona* értékű kevesebbet mutatott. A magas búza-áraknak és a kivitelnak 1861-ben a nagy termés és a *jó ár* képezte mintegy a befejezését. Volt ugyan még búzakivitelünk két időközben és pedig 1882/83-ban és 1888/89-ben. De ezzel, úgy látszik, bevégeződött ez a jövedelmező korszak.

Az 1862-ik év végén gróf Festetics György értekezletet tartott, melyen a gabonatermelés túltengését szóvá tették. Az értekezlet abban állapodott meg, „*hogy hozzunk helyes arányokat gazdaságainkba*“ — s arra törekedjünk, hogy gazdáink ennek a jelszónak testet adjanak. Az akarat e jelszó megvalósítására csupán egyes nagybirtokosoknál volt meg, a gazdák zöme azonban nem e cél felé haladt. A legelők feltörése, ezeken a gabonaművek termelésének nagyobb fokú kiterjesztése csökkentette az ország állatállományát. Az európai piacokon megjelent a tengerentúli gyapjú és ez olcsó ára miatt tért foglalt a gyárakban. Mindennek az volt a következménye, hogy a talaj termő erejének kellő pótolhatása nagyobb és nagyobb nehézségekbe ütközött.

A szakértelmet kell fejleszteni, ez volt a második jelszó, melyet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ebben az évtizedben zászlajára irt és, mert ekkor már az a lidércznyomás, mely reánk nehezedett, szünni kezdett, erélyesen megindult a

mozgalom, melynek eredménye az 1864 és 1874. közötti időben három felsőbb gazdasági tanintézet és később több földmives-iskola föllállítása lett.

A volt telkes gazdák a conservatív eljárásból nem voltak kimozdíthatók, dacára annak, hogy a mezőgazdasági válság előjelei már mutatkoztak. Az Egyesült-Államok — erre az időre, főleg európai tőkével — kiépítették vasúti hálózatukat, az építő társaságok kaptak praemiumként olyan földterületeket az addig nem lakott vidékeken melyek a magyar állam területét elérték. A vasutak Amerikában életbe léptették az exporttari-fákat és építették a raktárakat. A vaspályáknak adományozott területek, melyek már be voltak népesítve, a termelt búza-mennyiség 80%-ját a tengerpartra dobták Európába való kivitel céljából. Így kapta búzáink az első veszélyesebb versenytársát. Mikor az északamerikai Egyesült-Államokban lefolyt vasúti actiót és az ez által ért veszteséget a tőkéje számára elhelyezést kereső közönség már elfelejtette, a nagy pénzintézetek Argentinában ismételték a reájuk nézve már egyszer sikerrel járt vasútépítési eljárást. Ennek volt egy reánk nézve igen számba veendő következménye: versenytárs lett az európai piacokon az argentinai búza is, a mi újabb árcsökkenést szült. Ezen depressio kezdetében vette át alkotmányos kormányunk és ebben a m. kir. földmívelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium a mezőgazdasági ügyek vezetését, mely kormányzati ág 1889-ben a XVIII. t.-cz. alapján önálló földmívelésügyi miniszteriummá lett.

A búza után áttérek egy második, reánk nézve fontos növényre: a dohányra.

Apafy Mihály fejedelem bizonyára nem hitte volna, mikor a török követtől ajándékba kapott dohány szívére neki megártott és ő ezt udvarából kitiltotta, hogy ez a növény egykoron a magyar mezőgazdaságban, különösen pedig államháztartásunkban olyan nagy szerepet fog játszani. A dohányzásnak a mult század elején való terjedése a termelést is nagyobbította. Hazánkban az 1850-ik évi november 29-iki császári pátens állította föl az egyedárúságot. Ez időben már inkább terjedt a szivarozás és ennek következtében — mert a szivardohányért nagyobb árt fizettek — a termelők oly talajon is, hol az ilyen dohány nem fejlődhetik kellően, erre törekedtek s a mellett tömegtermelésre dolgoztak. Így dohánytermesztésünk a minőség tekintetében nem haladt és a mi második hiba: nem követték a közönség ízlésének változását.

Jelenleg 74,311 kat. holdat ültetnek be dohánynyal és a termésért 1900-ban 17.486,801 korona jutott a termelőknek. A kivitel, melyet a dohánykereskedelmi részvénytársaság esz-közl, 1900-ban 63,233 q-ra rugott. A közelmultban létesített

dohánykísérleti állomás első föladata, hogy tiszta fajták jó magját juttassa a termelőknek.

A fonalnövények termelése utóbb pangott, sőt, például a lennél, szemmel látható volt a visszaesés. Újabban, a mi nevezetesen mondható, ezelőtt pár évtizeddel nem a kender és a lentermelés felélénkítése, hanem a juta, sőt még a pamut is erősen motoszkált. és csakis jutával és kamieval való sikertelen próbálkozás terelte a termelést a helyes útra és a gazdák útbaigazítás és támogatás mellett újból fölkarolták a honi fonalnövények termesztését. Szintén némi támogatást nyer a komló, melynek minősége túl a Királyhágón lévő országrészben eléggé jó. Lényeges figyelemben részesülnek újabban a czirok és kosárfűz termelése, hogy a télen üzhető házi iparnak anyag álljon rendelkezésére.

A tengerentúl támadta meg gabonatermesztésünket, rontotta meg állattenyésztésünket, de megajándékozta Európát még valamivel a mi ezen világrésznek milliárdokra menő károkat és költségeket okozott, és ez a fillokszera.

Az elterjedés rohamos volt, pusztításai a mai napig 409,391 k. hold, a mi körülbelül 818 millió korona értéket képvisel. Az immunis talaj felismerése és a fillokszera támadásainak hosszú ideig ellentállani képes szőlőfajok, valamint az oltások módjainak megtalálása, végre a gyéritési eljárás megteremtették a szőlőtermelés új irányát, mely ma három alapon nyugszik és pedig: az immunis homokon, a reconstruction amerikai alanyokkal, végre európai fajták tenyésztésén, melyek szénkénességgel való gyérités által tartatnak fenn. A betelepített homokterület eddig 69,477 kat. hold. A rekonstruált oltványokkal és gyérités útján való fentartásra beültetett terület pedig 90,945 k. hold és így bizonyos, hogy az új szőlőkkel már el fogjuk érni a külföldi borb hozatal fölösleges voltát. Az újból telepített szőlők minimális értéke a homokvidékeken 96 millió, a rekonstruáltaké 308 millió, összesen 404,000.000 koronára tehető. A szőlőművelés és borkezelés szakértelmének fejlesztésére is sok történt: működik nyolez vinczellérképezde, a felső borgazdasági tanfolyam Budapesten, mely 1892-ben lépett életbe. De vándortanítás útján is terjesztetik az ismeret. A termelőket is törekedtek megvédeni a borhamisításról alkotott 1893. évi XXIII. törvénycikkkel, melyet a jelenlegi földművelésügyi miniszter szigorral hajtát végre.

A szőlő után meg kell megenlíkeznem a gyümölcstermelésről is. Egyrészt a szőlők pusztulása, másrészt a jövedelem-szaporításra való módnyújtás ezt a kérdést is előtérbe tölta. Tanulmányozni kezdtek a honi fajtákat, kísérleteket tettek külföldiekkel és mindezekre megállapították a tenyésztési zónákat. A gyümölcs-

termelés, de a kertészet egyéb ágazatának föllendítésére is a földmívelési kormányzat erélyes lépéseket teszen és az utóbbi évtizedben ezen a téren sok történt. A hiányzó szakerek kitanítására fölépült a kertészeti tanintézet a székesfőváros jobbparti részén. Szervezték az ország több vidékén (Tordán, Nagy-Bocskón, Baján és Lőcsén) kertmunkás-iskolákat. Rendeznek évenként három gyümölcsészeti tanfolyamot, lelkészek és tanítók számára, hogy a résztvevők később községeikben a gyümölcs-termelés érdekében apostolkodjanak. Kibővítették a mezőgazdasági tanintézetek és földmivesiskolák kertjeit, létesítettek nagy állami faiskolákat 394 k. hold és három anyaggyümölcsöst 131 k. hold területtel. A létesített gyümölcsfaiskolák következtében a földmívelésügyi kormányzatot az utolsó évben már 377,993 kiutalható oltványnyal és csemetével rendelkezett, melyek egy része igen olcsó áron adatott el, nagyobb része azonban ingyen osztott ki községeknek, lelkészeknek, tanítóknak és olyan községi lakosoknak, kiknek négy kat. holdnál nagyobb birtokuk nincs. A gyümölcs mennyiség megszorodása szükségessé teszi, hogy az értékesítéséről is gondoskodjunk, egyrészt piacokat keressünk, másrészt a gyümölcs-technológia nyerjen alkalmazást. Ezért négy conservgyár létesítését támogatja jelenleg a kormány.

Mielőtt az állattenyésztésre áttérnénk, még a vízszabályozásról és az ezzel kapcsolatos, vagy az ezt követő talajjavítás egyik fontos ágáról is meg kell röviden emlékeznem. A vízszabályozás első sorban mezőgazdasági érdek, de igen fontos közegészségi feladatot is teljesít, végre a létező vagyion biztosítására szolgál. Az állam kezdeményez, tervez, áldoz, de bele vonja tevékenységébe a társadalmat is; társulatokat létesít, ezeket támogatja s a létező 71 társulat autonóm működése felett egyúttal ellenőrzést is gyakorol. A vízszabályozás 1829-ben Vásárhelyi Pál, később Beszédes József tervei szerint folyt és 1846-tól kezdve pedig a Tiszán Széchenyi István gróf befolyásával és az ő irányítása mellett végeztettek a munkák. A költségek, melyeket 1867-től 1898-ig a szabályozások igénybe vettek, a Dunánál és a Tiszánál összesen 196 millió, az egész befektetés pedig 213 millió koronára rúgott. Ezzel és az előzőleg már kiadott összeggel mentesítették, valamint védetik 5,885.503 kat. hold. A vízszabályozáson kívül, működő szakembereink még két irányban dolgoznak. 25 év óta végzik a kulturtechnikai munkálatokat és újabban teljesítik a közegészségügyi mérnöki szolgálatot is. A kulturmérnökség 17 hivatala 1886-tól 1899-ig létesített 109 talajjavítási és lecsapolási társulatot, 770,616 holdon lecsapolási és talajjavítási munkálatot végzett. A kulturmérnökség Kasán a rétmester-iskolában képezteti a munkavezető rétmestereket. A közegészségügyi mérnöki szolgálat, mely csak 1893-ban

lépett életbe, foglalkozik a városok csatornázásával s már 166 községben készített vízvezetéket, közreműködött 900 ártézi és 1500 fűrt kút létesítésében.

*

Lépéseket kellett tenni, hogy javított termelési irány mellett a hanyatlott állattenyésztés föllendüljön, azaz csakugyan „helyes arányok hozassanak gazdaságainkba“. A Székesfejerváron 1879 tavaszán megtartott gazdacongressuson tettem ismételten indítványt a követendő tevékenységet illetőleg. 1879-ben ősszel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület országos tanácskozmányt hívott egybe, a mezőgazdasági teendők megbeszélésére. Az ezen alkalommal tett indítványaimat teljes egészükben elfogadták az összegyűlt szakférfiak és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ilyen irányban tette meg előterjesztését a földmívelési ügyek gondozására is hivatott akkori miniszternek. Néhai báró Kemény Gábor átértézte ez ügy fontosságát és mielőbb cselekedni akart. Az első teendő abban állt, hogy előteremtessék a tevékenység megkezdhetésére szükséges fedezet. Báró Kemény — eltekintve a többi tenyésztési ágazatoktól — magára a szarvasmarhatenyésztés föllendítésére kért a törvényhozástól hitelt, melyet gróf Széchenyi Pál indítványára a törvényhozás fölemelt 208,000 koronára. A második pontja a munkatervnek abban állt, hogy számszerűleg irassanak össze a magnak tartott bikák és tehenek, hogy mezőgazdasági viszonyokra alapítva kijelölni lehessen a tenyésztési kerületeket. A vármegyék hozzájárulásával kijelöltettek a tenyésztési kerületek és pedig elmosódott határokat. Még egy igen fontos cél lebegett előttem, melynek valóztatásával szorosan egybefüggött a talaj termőerejének emelése és ez a cél a tejgazdaság fölkarolása volt. A tejgazdaság azonban — úgy egyszerre — életre nem ébreszthető. Szükséges először, hogy a takarmánytermesztést vegye föl a gazda, másodsor, hogy elegendő számú tejelőtehénnel rendelkezék. A szarvasmarhatenyésztés nagy érdekében és ennek előnyére 1895-ben létesített a XLVII. t.-cikkkel 1,000.000 koronával a szarvasmarhatenyésztési alap. Azt hiszem, érdeklél fog bírni, ha jelenleg pár adattal arról is megemlékezem, milyen eredményei voltak a szarvasmarhatenyésztés érdekében kifejtett tevékenységnek. Az utóbbira nézve a számbeli adatok legélénkebb tanúságot tehetnek. Az 1870-ben végrehajtott összeírás 4.496,905 darabban állapította meg az ország szarvasmarhalétszámát. Az 1885. évben, azaz az e téren való tevékenység megkezdése után öt évvel, a létszám: 4,759,080 darabra emelkedett. Az 1895-ik évi összeírás szerint (a bivalyokon kívül) az ország szarvasmarhalétszáma 5.696,440 darab volt, a szaporulat tehát 937,360 darab. Ha

a szaporodás átlagos minimális értékét (a korosztályok tekintetbe vételével) csak 139,3 koronára teszzük darabonként, akkor ebben a tíz évben az ország szarvasmarhaállományának értékemelkedése 130 millió koronára megy. 1900-ban erre a tenyésztési ágra összesen 1,595,000 kor. hitel használtatott fel, melyből „à fonds perdu” 560,000 korona esett.

A szarvasmarhatenyésztéssel kapcsolatban a tejgazdaságról szintén meg kell emlékezni. 1883-ban indult meg bizonyos mozgalom ebben az irányban is. De hiányzott még az anyag, a közönségben pedig a társulási hajlam sem volt még kifejlesztve és így az eredmény csupán néhány igen szellemes előadásra és egy pár bukott vállalatra szorítkozott. A tejiparhoz sokadalom kell termelőiben, nagy mennyiség kell anyagban és így nem csoda, ha az első törekvések nem adták a várt sikert. Tanulmányok tétettek a külföldön, de itthon is előkészítették a talaj, 1895-ben egyes vidékein az országnak a szövetkezetalakításra már megérték a kisgazdák és 1897. évig 70 községben elkezdtek ilyen szövetkezetek. 1898-ban már erősebb munka indult meg és ennek az évnek a végén 10,402 taggal folyt már a munkásság. Az elmúlt évben pedig 26,952 kisgazda sorakozott a tejszövetkezetek czéjei alá 246 szövetkezetben. 1900-ban négy központi vajgyár létesült, melyekbe a szövetkezetek csupán separatorral nyert friss tejszint szállítanak s ebből kis részben „teavaj”, nagyobbára azonban beoltás útján, azaz mesterségesen való savanyítással állandóbb, úgynevezett „exportvaj” készül. A piacokon már értékesítettek gazdáink 300,000 korona áru nyers tejet. A nyerstej értékesítését nem tartom azonban föltétlenül hasznosnak, mert esetleg a borjúnevelés csökkentése folytán a tenyésztésre hátrányossá válhatik. A szarvasmarhatenyésztés föllendülése mellett, mint ezzel szoros egybefüggésben álló: a takarmánytermesztés is vidékenként tért hódított.

A már régebben fennálló cukorgyárak is megnagyobbították munkaképességüket, de új gyárak is épültek, a mi a cukorrépatermelést kiterjesztette, és így kapták a gazdák a gyárakból csakis a szarvasmarha által kellően értékesíthető hulladéktakarmányt. Szintén ilyet szolgáltatnak a megszáporodott mezőgazdasági szeszgyárak.

A lótenyésztés körül folyó állami, valamint társadalmi tevékenység, a mint már megemlítettem, elég régi keletű és összeesik történelmi vázlatom kezdetével. Zala vármegyében mozdult meg a tizenharmadik században a nemesség a helyi ló-állomány javítására. József császár jelölte ki a követendő utat a két államnéves föllállításával és az egyik — a mezőhegyesi — törzsménes körül néhai Csekonics József hervadhatatlan érdemeket szerzett. A közelmúlt század harmadik tizedében kezdett

Széchenyi és Wesselényi munkálkodásával lótenyésztésünkre inkább befolyást nyerni az angol telivér. Az angol ló sikeres tenyésztése vonzott és a telivérek számát az élénkülő versenyek is szaporították. Így értük el a század derekát. Ekkor a köztenyésztés érdekében és pedig 1851-ben méntelepek állítottak, a melyekből a községekben berendezett állomásokat látták el apalovakkal. A méntelepek állományát 1868-ig 1831 darab apalóra szaporították. 1853. évben alapított meg a harmadik államnénes Kisbéren, melyben csakhamar előtérbe nyomult az angol telivér és félvér anyag. 1860-ban létesítették az országos lótenyésztési alapot, melynek forgalmi tőkéje közel 900,000 koronára emelkedett. 1868-ban vette át a magyar kormány a lótenyésztési ügyeket, Néhai Kozma Ferencz bízott meg az akkori m. kir. földművelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által ezek vezetésével. Bátran korszorút tehetünk leveldi Kozma Ferencz sirjára, ki nemcsak megakasztotta lótenyésztésünk hanyatlását, hanem az e téren való haladásnak kiváló tényezője volt. 1874-ben létesítettett a fogarasi ménés lipiczai anyaggal. Gondoskodás történt a nagyobb ménszükséglet kielégítésére, új méntelepek vagy osztályok fölállításával és benépesítésével, úgy hogy a telepek ménállománya 1900-ban 3269 darab, melyek közül a községekbe ment 3072, bérbeadatott 197 csődör. A lótenyésztés buzgó munkását, Kozma Ferenczet, a halál megakasztotta abban, hogy az ország lótenyésztési tervét vidékek szerint való beosztással elkészítse. A legelők feltörése, a csikókeretek föl nem állítása nem csekély akadályokat szült utóbb, de azért a törekvés nem lankadt és a köztenyésztésnek hozott igen nagy áldozatok — készpénzben „à fonds perdus“ 3.565,004 korona — nem maradtak gyümölcsök nélkül. Az állomány 1870-ben 1.631,338 darab, 1884-ben 1.748,850 darab, 1895-ben 1.972,448 darab volt.

Az elmúlt század derekáig a *juhászat* volt a nagybirtokon a központ, mely körül a termelés mozgott. A merinó, főleg az electoral irány vezetett. A kevertgyapjas juhok — a hegyvidék egy részének kivételével — csak a paraszt „juhosgazdaságoknak“ volt az anyaga, melynél a fejés és a báránybőr adta a hasznot. Az Alföldet még sok helyen a pörge szarvú, festőileg szép magyar juh népesítette, mely ma már jórészt kiveszettnek mondható. 1846-ban hazánkból száznegyvennégyezermháza finom gyapjút exportáltak és a gyapjú ára 56 kilogrammját¹ véve 500 és 630 korona között mozgott. Az elmúlt század hatodik tizedében már kissé változni kezdettek a viszonyok és a tenyésztés iránya is. A tömegesebb merinót keresték, a régi szász irányt követők is engedtek és megszületett az „electoral-negretti“. Az Alföldön elfoglalta a tért a fésűs gyapjas birka nagyobb és tömegesebb testtel, melyből ott jó export ürüket neveltek.

A hatvanas évek végén kezdődött a válság, mely az 1870-ik évi összeírás szerint, 14.289,130 birkát és juhot talált hazánkban. A legelők feltörése, a gyapjúárak hanyatlása, Franciaországba való ürkívitelünk megszűnte fokozatosan csökkentették az állományt annyira, hogy az 1884-ben 9.252,123, 1895-ben 7.526,686 darabra apadt. Francia nagytestű merinókkal, valamint angol húsjuhokkal szintén történtek hazánkban tenyésztési kísérletek. Az előbbiekkal végrehajtottak általában sikeresek voltak. A merinó-állomány az utolós összeírás alkalmával az országban roppantul csökkent, de bizton hiszem, hogy a jövőben — ha nem is sokat, — de emelkedni fog.

A *sértés*tenyésztés hazánkban az elmúlt század utolsó négy tizedében erősen az előtérbe helyezkedett. — A megboldogult József nádor alig képzelhette, hogy az általa Kisjenőn megalapított nyáj az ország állattenyésztésére oly fontossággal birand. Jórészt Kisjenőről szívárgott szét, s terjedt azután rohamosan a kondor sertés. Átalakította a bakonyi sertést és teljesen kiszorította a szalontai veres sertést. Elvett sokat a hegyi — „lengyel sertés” — területéből. A kondor szőrűt tenyésztették nálunk és sertés kereskedelmünknek ez képezte tárgyát. Sertés állományunk 1895-ben volt legnagyobb. Azon év július havában pontos számítások alapján az ország állományát 6.899,573 darabba tehetjük. 6.446,573 darabban állapította meg az összeírás, tehát a hiány — 453,000 darab volt, mely szám, azt hiszem kifejezője azon összegnek, mely akkor a sertésvésznek áldozatul esett, a mi úgy körülbelül 100 millió koronának felelne meg. Azonban ez nem volt az egyedüli veszteség, hanem inkább az „elmaradt haszon”. Kiszorultunk Németországból és legnagyobb piacaink ezt elég élénken visszatükrözték. A kondor szőrű zsirsertés tenyésztése mellett a tejgazdaság, — mint már Nagyvathy János száz évvel ezelőtt megírta, — fogja nálunk a hússertések tenyésztését megteremteni. Húsrahasznavehetők az északi megyékben tartott szálkás szőrűek, de még sokkal jobbak a Felső-Bajom vidékén Kis-Küküllő vármegyében yorskhireivel tenyésztett úgynevezett „báznai” tájrajtabeliek. A gyorsan fejlődő angol sertések közül leginkább elterjedt a szőke yorkshire. A sertésvész okozta károk enyhítése, de a jobb vér tenyésztése céljából is támogatja a földművelési kormányzat a sertésközténysztést és az elmúlt (1900) évben 1554 kant osztatott ki a kerületi állattenyésztési felügyelőségek útján kedvezményes áron részletfizetésre a községeknek.

De nem csupán a szarvasmarha-, ló-, juh- és sertés-tenyésztésre — hanem még a *baromfitenyésztésre* is erősen kiterjed a földművelési kormányzat figyelme. Törekszik nagyobbítani az anyagot és ezt jobb termelővé tenni, törekszik továbbá terjeszteni az e téren való avatottságot. Ezen eljárásokkal eléretett a kivitel

élénkülése, 1897-ben ez már 53.700,000 koronára ment és 1900-ban pedig 72.000,000 koronára emelkedett.

Volt olyan idő, mikor Magyarország *halban* való gazdagságáról híres volt. Hatvannál több fajta hal népesítette vizeinket. Akkor még „étel“ volt nálunk a hal, a szegényebb sorsú is meg tudta magának szerezni, ma „csemegévé“ lett asztalunkon a hal olyannyira, hogy még az orosz édesvízi halak is már utat lelnek hozzánk. Az utóbbi tette szükségessé, hogy a haltenyésztés is fölkaroltassék és újból legyenek jó, jövedelmező halastavak, legyenek tenyészetek tavaink, folyamaink és patakjaink benépesíthetésére. Azért 1885-ben felállított a halászati felügyelőség Budapesten, mely a közvizek halászatának és a mesterséges haltenyésztés előmozdításának érdekében működik.

A *selyemtenyésztés* 1880-ig mindinkább az elalvás felé közeledett, míg végre 1880-ban új életre ébredt. Életre ébresztette ezt a kis tenyésztési ágazatot egy ember, úgy hívják, hogy Bezerédj Pál, a kire szinte hitbizományként maradt a „szegény ember“ ezen ügyének ápolása. Az 1885. évi XXV. törvény Bezerédj-t „meghatalmazta“, cselekvésének utat nyitott és egyengette. — Bezerédj első munkásságát száz tenyésztő családdal kezdette volt meg. Az első beváltás 2507 kilo gubót eredményezett. Az 1900. évi tenyésztési idény végével már 87,825 tenyésztő család hozott beváltásra 1.354,118 kilo gubót. Mindannak, a mit Bezerédj létesített, költségeit az ügy maga fedezni fogja — más terhe nem marad mindezért az országnak, mint a hála, melylyel az önzetlen meghalmazott iránt viseltetni tartozik.

A kis embereknek még egy másik jövedelmező foglalkozása a *méhészet*, melynek előmozdításán mind a társadalom, mind a tanító testületek, egyes ügyszeretők és a földművelésügyi kormányzat is fáradozik. Ez terjeszteti a tudást, s kezébe vette az e téren való oktatást, a méhészetet az összes mezőgazdasági iskolákban; a súlypont azonban a központban levő felügyelő vezetésével a vándor-oktatásra helyezettett és hat kerületre osztván az ország, ezek mindegyikében egy-egy vándortanító működik.

A méhészkedni óhajtó igen korlátolt anyagi viszonyok között levő tanítók, valamint állami alkalmazottaknak a földművelésügyi miniszter méhkaptárakat és méhészeti eszközöket is adományoz.

A tanítás és támogatás nem maradt eredménytelen, a mit a következő adatok mutatnak: 1887-ben volt az országban összesen 355,559, 1898-ban volt az országban összesen 660,090 méhcsalád.

Idején levőnek látom, hogy áttérjek előadásom befejező részére, vagyis azon cselekvésekre, melyek a legutóbbi időben, részint az *ismeretfejlesztés* és *terjesztés*, részint terményeink és termékeink javítása, vagy hitelüknek emelése és így értékesí-

tésük megkönnyítésére — s egyúttal a gazda, valamint a fogyasztó közönség biztosítására történtek. Az ismeretterjesztés egyrészt közvetlenül, másrészt közvetetten történik. A közvetlen ismeretterjesztés — magyar nyelven 1848-tól 1865-ig jórészt szünetelt. Az 1862. évben indult meg az Országos Magyar Gazdasági Egyesületből a mozgalom, hogy gazdasági tanintézetek állíttassanak, melyekben hazai szakerők, magyar nyelven, viszonyainknak megfelelőleg tanítsák a mezőgazdaságot. Az első, Óföldsege engedélyével, *Keszthelyen* a régi Georgikon helyén nyílt meg. A második *Debreczenben* 1868-ban nyílt meg és ennek létesítését Debreczen sz. k. város nagylelkű birtokadományával tette lehetővé. A földművelésügyi ministerium 1869-ben vette át a magyaróvári akadémiát. A harmadik felső gazdasági tanintézet *Kolozs-Monostoron* épült; megnyílt 1869-ben. A negyedik intézet *Kassán* létesült; 1874-ben nyílt meg és tangazdasága a sz. k. város által adományozott birtokon rendeztetett. A tanintézetek mellett levő földmívelőiskolák közül mely utóbbiak beszüntettek, a földművelésügyi kormányzat földmívelőiskolákat állított: Adán, Csákván, Rimaszombatban, Szentimrén, Algyógyon, Pápán. Jászberényben, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen, Breznóbányán, Komáromban; átvette állami kezelésbe a szerb-nagyszentmiklósi és utóbb a csabai iskolákat. Magán földmívelőiskolákat állított: Medgyesen, Földváron és Beszterczén a szász Egyetem és ez tartja fenn a nagyszebeni tangazdaságot is. Szabadka sz. k. város nagy áldozatokkal létesített szépen berendezett ilyen képezdét Palicsan. Végre meg kell említenem, hogy igen jó földmívelőiskolát állított Csákváron gróf *Esterházi* Miklós Móríciz.

A kísérleti ügy fejlesztésére létesítettek :

Vegyvizsgáló és kísérleti állomások Magyar-Óváron (1872)

"	"	"	Budapesten (1881)
"	"	"	Pozsonyban (1883)
"	"	"	Kassán (1884)
"	"	"	Keszthelyen (1885)
"	"	"	Kolozsváron (1887)

az egyetemmel kapcsolatban :

Vegyvizsgáló és kísérleti állomások Debreczenben (1894) és

"	"	"	Fiumében (1900)
---	---	---	-----------------

Szerveztetett Budapestén rovar-tani állomás, melyet ma működésében 73 rovar-kár-tudósító támogat. A vizsgálatok végrehajtására szerveztettek a vetőmagvizsgáló állomások, Debreczenben (1871), Magyar-Óváron (1878) és Budapestén (1881), Keszthelyen, Kolozsmonostoron és Kassán (1884). A közvetlen mezőgazdasági kísérleti ügyet szintén melegen gondolják és pedig

berendeztetett Magyar-Óváron a növénykórtani állomás (1897). A növénytermelési kísérleti állomás 1891-ben. A bakteriologiai állomás Budapesten (1893) a melynek 1899-ben Darányi miniszter építtetett külön intézetet. Az állatélettani állomás Budapesten (1896). A dohánytermelési kísérleti állomás Debreczenben (1898) I. főkkal Békés-Csabán. Gyapjút minősítő állomás Budapesten (1898). Létesítette Darányi miniszter 1899-ben az erdészeti kísérleti állomást. Az intézetek hajlékairól Darányi miniszter gondoskodott. Ő építtette 900,000 korona költséggel, melyhez Semsey Andor 100,000 koronával járult, az eddig vándorló m. kir. földtani intézet palotáját. Darányi építtet a központi vegyikísérleti- a rovar-tani, az állatélettani és magvizsgáló állomásoknak megfelelő intézeteket. Magyar-Óvárt a növénytermelési és a növény-, élet- és kórtani-, Debreczenben és Békés-Csabán a dohánytermelési és Kassán a szeszikísérleti állomások épületeit, és építés alatt vannak Debreczenben a gazdasági tanintézet, Magyar-Óvárt a „vegyikísérleti és tejikísérleti állomások“. Építteti a mezőgazdasági múzeumot. Nem sok idő múlva a szőlősgazdáknak érdekében már működő központi szőlőszeti kísérleti állomás és ampelológiai intézet épületei is épülni. fognak Életbe léptette az időprognoszt, mely naponként 300 helyen tétetik közzé. Fölállította 1900-ban a méhészgazdaságot Gödöllőn, és szintén ott a baromfitelepet és munkásképző iskolát.

Hiba lenne, ha ezen alkalommal, még egy a mezőgazdát igen is közelről érdeklő tevékenységről meg nem emlékezném és ez az *állatorvoslás*, mely 1865-ig mintául ugyancsak nem szolgálhatott. Ekkor határozatott el újjászervezése. 1880-ban, megfelelő épületek emeltettek, melyeket a külföldön már több helyen mintául vettek. 1900. évi XVII. t.-cikkkel Darányi miniszter az állategészségügyet államosította. A tevékenységnek további iránya a mezőgazdasági tanítás kiterjesztése volt. A tanítás terjesztése egyrészt közvetett — másrészt közvetlen czéllal bírt. A közvetett oktatás a tanítók kiképzésében állt, hogy az ismétlő iskolákban, a mezőgazdaságtan egyes részeit és a gyümölcsfa-tenyésztést oktathassák. A második eljárás, már csak félig közvetett, s mezőgazdasági vándortanárok ugyanis otthonosítottak, hogy a tanítóképezdéekben oktassák a leendő tanítókat. Minthogy ezen szaktanerők télen hetenként öt szabad nap felett rendelkeznek, tehát a képezdei tanításon kívül ők vezetik a téli tanfolyamokat a községekben. Közreműködnek továbbá a gazdasági egyesületek által szervezett vándor-tanításokon is. Az utóbbi oktatás hamar népszerűvé lett, úgy hogy az utolsó évben már 318,487-en vettek részt e tanításokban. Rendeztetett ezen kívül az elmúlt télen 145 házi ipari tanfolyam az ország különböző vidékein, mely tanfolyamokban 7754 tanítványt oktattak. A mezőgazdasági

ismereteket a *szakirodalom* útján is terjesztik egyrészt a gazdasági egyesületek, másrészt — különösen az ismeret népszerűsítésén a jelenlegi földművelésügyi miniszter buzgólkodik. Meg kell említenem azonban, hogy a természettudományok körébe vágó és más nagyobb szakmunkákat a miniszter vagy kiadat, vagy kiadhatásukat támogatja. Nagy számmal vannak a mezőgazdaság gyakorlati kivitelét érintő népies munkák és füzetek, melyekből az 1900. év folyamán 277,556 példányt osztatott szét a miniszter. De a jelenlegi földművelésügyi miniszter más-kép is gondoskodott a kisgazdák és mezőgazdasági munkások szellemi fejlődéséről. Ugyancsak eddig 800 népkönyvtárat létesített, melyekkel hasznos olvasmányokhoz juttatja a népet és lendületet adott a népies szakirodalomnak. Az elmúlt század utolsó évtizedében a socialismus nemcsak a városok gyári munkásai között öltött nálunk is nagyobb arányokat, hanem kiterjedt a vidékre is és az *agrársocialismus* helyenként sajnos eseményeket okozott. Hogy az agrársocialismust puskagolyókkal megoldani nem lehet, azt Darányi földművelésügyi miniszter tisztán látta és azért egyrészt törvényekkel, másrészt a telepítési ügynek meleg fölkarolásával kívánta a fenyegető bajokat orvosolni.

A jelenlegi földművelésügyi miniszter sociális tevékenységéből még két mozzanatot kell kiemelnem, az egyik a *telepítés*, a másik az úgynevezett „*ruthen actio*“. A telepítésnek három módja van és pedig: az állami támogatással való telep- vagy községektésítés, a hozzátelepítés útján való községnagyobbitás, végre a rajbocsátás. Nálunk leginkább az első eljárást követték és az 1894. évi V. t.-cz. alapján létesített hat millió koronás alap igénybevételel kezdették meg a telepítést intensív eljárással. Az állam birtokot vásárolt és e vásárlásokkal ma a földművelésügyi miniszter 14,663 kat. hold fölött rendelkezik, melyből 10,177 kat. holdat a telepesek már megszálltak. A telepesek mezőgazdasági üzeme gondos felügyelet alatt áll. A miniszter minden telepen egy-egy mintaparaszti-gazdaságot létesít, ad apaállatokat, létesített eperfaiskolát, elegendő gyümölcsfákat osztat ki s előmozdítja a szőlőültetést.

A *ruthen actio*t szintén a jelenlegi földművelésügyi miniszter indította meg 1897-ben először Bereg vármegyében az ottani társadalom legkiválóbb férfiainak belevonásával. Gróf Schönborntól a kisgazdák javára bérelt 13 ezer k. holdat, melynek felénél több havasi legelő, a többi szántóföld és kaszáló. 1900-ban szerveztetett a „*kirendeltség*“, mely munkásságát már Ung és Máramaros vármegyékre is kiterjesztette. A nevezett vidéken — tekintettel a havasok kihasználására — az állattenyésztés áll első sorban és ezt igen nagy támogatásban részesíti a földművelésügyi miniszter. Létesített a ruthének lakta vidéken gyümölcsfa-

iskolát, mezőgazdaságilag képezteni a papságot, kitaníttatja a lakosságot a házi iparban, hogy ez az elmaradott nép megélhetése biztosabbá legyen.

Vázoltam kis ismertetésemben azt a tevékenységet, azokat a küzdelmeket, melyek a multban folytak. Ha a jelenkor mesgyéiről a jövőre tekintünk, okvetetlenül az a kérdés támad bennünk: világosabb, jobb képet tár-e ez elénkbe a multnál? Én színpompát a jövő képén nem tudok látni. Aggodalmat kelt bennem először is az, hogy az utóbbi éveknek a középest alig elérő termései lényegesen meggyöngítették a birtokosságot. Aggodalommal tölt el a kereskedelmi szerződéseknél miként való megköthetése, félek, hogy éltető kivitelünk néhány kapuja el fog előlünk záródni. Említettem, hogyan kaptuk meg gabonában, de egyebekben is a tengerentúli versenyt. Reá mutattam, hogy ez a baj miként zúdult gazdaságunkra. Néhány évig az elmondott ilyennemű tevékenysége a pénzvilágnak ismét szünetelt azért, mert a papirokat vásárló közönséget ért veszteségek miatt újabb vállalkozás sikere kétesnek látszott. Most az anatóliai vasutak még sokkal veszélyesebben fenyegetnek bennünket. 1898. évben az anatóliai vasutak már négy millió méter-mázsa búzát hoztak kivitelre. Tekintettel a nagy területre (111.212 ezer k. hold) és a tengernek a vaspályákhoz való közelségére, a megjelölt vidéket a mi gabona termelésünkre különösen aggodalmasnak tartom. Szintén aggodalommal tekintek czukoriparunk és czukorrépa-termelésünk jövőjére.

De hát, ha aggódva nézünk is a jövőbe, mégsem csüggedünk.

A folyamatba helyezett tevékenység is mutatja, hogy földmívelésügyi, kormányzatunk a gazdatársadalom élére állva, minden téren foglalkozik, mutatja azt, hogy igazán szereti a magyar földet, melegen érez annak lakói iránt. Remélhető, hogy sikerül az egész ország érdeklődését fölkeltenie s akkor a társadalom is meg fog mozdulni.

De nem csüggedünk azért sem, mert ismeretekkel fegyverezzük fel népiünket és részére új keresetforrásokat is nyitunk. A gazdák látköre bővült, munkásabbakká lettek, és a szövetkezésből is erőt merítve reméljük, hogy nem véres harcokkal, mint az elsőn, hanem verejtékes munkával át fogjuk magunkat küzdeni a második évezreden is.

Az első magyar bibliographus.

(Id. *Szinnyei József* lev. tag 1901. október 7. székfoglalójából.)

Az ősrégi származású szlavniczai és lukai Sándor-családnak, mely Trencsénmegyében telepedett le, egyik őse Sandrin vette fel a Sándor családi nevet. Ennek leszármazottja Sándor János alnádor 1616-ban élt, és ennek fia, Ferencz, alapította a lukai (nyitramegyei) ágat. Ferencz unokájától, Gáspártól származott Adalbert, a mi Sándor Istvánunk nagyatyja. Adalbertnek testvére volt Gáspár, ki nejeinek, Tököly Erzsébetnek révén sógora és híve volt Tököly Imrének, 1693—94-ben pedig kurucz tábornok; utóbb azonban a császár pártjára állott és báróságot nyert. Ettől származott a Sándor grófi család.

Ily előkelő rokonságnál fogva a Sándor István családja nagy tekintélyű volt az országban. Ősi származására büszke; a czimerében levő szarvas nyakát nyíl lövi át, mintegy jelképezve az Árpádok idejebeli honfoglaló ősök erényeit.

Sándor Adalbertnek, ki nyitrai alispán és m. kir. helytartósági tanácsos volt, két fia, Ferencz és Pál a lukai birtokon megosztott és a család két ágra szakadt. Ferencznek első nejétől, Bossányi Kriskától született Károly és Rozália, második nejétől, Motesiczky Borbálától született Sándor István 1750-ben Lukán és augusztus 11-én kereszteltetett meg.

Lukán, ezen nyitramegyei kis tót faluban tartózkodtak a lukai Sándorok; dombon állott emeletes kastélyuk, melynek négy sarkán tornyok emelkedtek. Mint kis királyok büszkén tekintettek le a völgyben fekvő falu szalma-viskóira. A kastély emeletéről felséges kilátás nyílik a Vág völgyére; a közeli hegyen romjaiban van a temetvényi vár, melyről az uradalom nevét vette.

A Sándor-családnak tót volt a társalgási nyelve és a mi magyar bibliographusunk is először tótul beszélt, habár szüleitől hallott elvértve magyar szót is. Ez a tót társalgás Nyitramegye felső részén általános volt akkor, sőt még ha magyarul beszéltek is, beszélgetésüket német és tót szavakkal keverték. Mindezt legjobban megerősíti az, hogy Sándor István atyjának harmadik felesége Kuklenik Katalin, kivel 1761-ben kelt egybe, kizárólag tótul beszélt, ezen nyelven maradt fenn egy vallomása. Istvánt 1761. őszén atyja a nyitrai piaristák gymnasiumába adta, hol az I—III. osztályt végezte; az iskola jegyzőkönyvébe neve mellé ezt írták: Ipsa

pietas, ipsa modestia, ipsa innocentia. Elbetegesedése miatt tovább nem ott folytatta tanulását, hanem Nagyszombatban a jezsuitáknál, ott tanult az egyetemen is.

Ezalatt atyja 1767. december 23. meghalt és ő idős testvéreinek gyámsága alá került. Miután atyja végrendelete, melyben az ősi birtokot két fiára hagyta s a gyámságot barátjára. Zerdahelyi János másodalispánra bízta, nem került elő; ezért a családi birtokon és hagyatékban, mely 35,000 frtra becsültetett, a testvérek egyenlően osztozkodtak. Ez mélyen elkésérítette a kiskorú fiút; a családi viszálynak és az ebből származott igénypereknek tehát se vége, se hossza nem volt.

Testvérébátyjának, Károlynak halála után Selmetzi Ferencz gondnoksága alatt „kénytelen lévén ő kegyelmeknek tetszését követni“ írja végrendeletében, az atyja után reá szállott Banka falunak, a nagyszombati háznak és a suhai szőlőnek fele részét eladta. A gyámság alatt levő évek nagy részét hihetőleg Nagyszombatban és Pesten töltötte. Nagykorúságának elérkeztével 1774-ben átvette örökségét és Lukán gazdálkodott. A mezei gazdasághoz azonban sohasem volt kedve. Rokonaival meghasonlva, a gazdaságtól való idegenkedése s embergyűlölő hajlama igen korán az irodalomhoz vonzotta. Megismerkedett a hazai irodalommal, majd a német remekírókat tanulmányozta, de hazafias érzése mindenkor nemzeti irodalmunk szeretetére buzdította. Lefordította Gellertnek: „*G. nevezetű svédi Grófnének rendes történeti cz.* munkáját és egy juhászi játékkal együtt kiadta saját költségén Szlav. S. I. Pozsonyban 1778-ban“. A mi a munka nyelvezetét illeti, az még igen tótos.

Ugyanezen 1778. évben a kastély újjáalakítása alkalmával a bejárat kapuja fölött belül a csarnokban réztáblát illesztett a falba ezen különös felirattal: „Jaj annak a háznak, hol tehén bikának jármot vethet a nyakában“. Ezen felirat sokban felvilágosítja írónk jellemét és gondolkozás módját. Ő sokat szenvedett rokonaitól és különösen gyűlölte a nőket, első sorban pedig a családjabelieket, kik úgy látszik uralkodtak férjeik fölött. Ez magyarázza meg azt is, miért tartották őt a környékben is nőgyűlölőnek és miért nem nősült. Fiatalabb korában még állandóan Lukán lakott és gazdálkodott; ezt látszik bizonyítani a „Magyar Hirmondó“-nak czímszalagja is 1780-ból, mely ezen első magyar hírlapot Lukára irányította.

Sándor Istvánt, ki a falusi életet és az ezzel járó mezei gazdálkodást nem igen kedvelte, a műveltebb kör vonzotta s különösen az irodalommal foglalkozó társaság. A hazai irodalmat pártolta, a nyelvünkre s történelmünkre vonatkozó régibb s újabb munkákat, legalább a fontosabbakat mind beszerezte; közlékeny természeténél fogva pedig gyűjtött ismereteit mással is óhajtotta

közölni, s mivel a magyar nyelvben nem volt eléggé jártas, ebben kívánta magát különösen tökéletesíteni. Mindezt pedig akkor csakis a birodalmi központban, hol a magyar gárda írói tűntek fel és a francia iskola képviselői műveltségüket az udvar körében nyerhették, hol a magyar journalistika maga köré gyűjté munkatársait, remélte elérhetni. Ezért szakított a falusi élettel és Bécsbe költözött; ez 1784 körül történhetett.

Sándor Istvánnak irodalmunkra s közművelődésünkre tett nagyobb hatását a Révai Miklóssal kötött szorosabb barátság szülte; az egymásközi levelezés 1786-tól két évtizedig tartott. Sándor Révainak megírta irodalmi terveit, kikérte tanácsát, különösen a magyar nyelv sajátosságait illetőleg, sőt Sándor gyakran pénzzel is segítette őt; mire viszont Révai buzditólag hatott rá, midőn irodalmi termékeit közzé akarta tenni. Volt tehát egy megbízható tudós barátja, ki hálából is segítette őt munkáinak kiadása körül; azokat sajtó alá rendezve, nyelviileg is javíttatta. Így jelent meg 1791-ben Győrött: „*Jelki Andrásnak, egy született magyarnak története*“. Révainak nemes törekvése volt ezen, habár nem fényes tehetségű, de buzgó és áldozatkész magyar nemest irodalmunknak megnyerni.

Sándor István 1791-ben indította meg „*Sokféle*“ cz. nagy vállalatát, melyet közönségesen folyóiratként emlegettünk irodalmunkban. Ez azonban nem többek által szerkesztett s időhöz kötött folyóirat, hanem magától Sándortól írt és saját költségén kiadott munka volt. Ezen munka első köteteit is Révai revideálta Győrben és kinyomatásukra felügyelt. A Sokféle eredeti s fordított encyclopaedikus tartalmú cikkeket foglal magában és XII-ik utolsó kötete 1808-ban jelent meg.

1792-ben adta ki Ovidius Metamorphosisainak öt első könyvét alexandrinokban: „*Az Orras Ovidnak deákából fordított változásai. Győr, 1792*“. Szabadon fordította, de verselése elég gördülékeny és azon időben jelentékeny fordításnak is nevezhetjük.

Egyik fő élvezete volt az utazás, melyről naplót írt; ilyen nagyobb utazást tett 1786-ban Felső-Olaszországba, 1787-ben Németországon át Londonba s onnét Párisba, 1788-ban Prágát, Drezdát, Berlint látogatta meg s 1791-ben Svájcban utazott. Mindenkor társat vitt magával, ki szórakoztatta és nyelvismereteivel segítette. Barátainak buzditására utazási jegyzeteit kiadta névtelenül: „*Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei. Győr 1793*“. Ezen leveleivel, melyeknek nyelvezetét szintén Révai Miklós javította és sajtó alá rendezte, nagy szolgálatot tett irodalmunknak, különösen azért is, mert ezen a téren úttörő munka volt. Valóban még most is érdeklő olvashatjuk ezen kellemes, nagy megfigyelő tehetséggel, könnyed, vonzó modorban írt könyvet.

Sándor István hazafisága s a magyar irodalom iránti kiváló szeretete már évek előtt munkáiból és összes levelezéseiből kitűnt. Mint irodalompártoló és könyvgyűjtő is igyekezett a magyar irodalmat minden részletében megismerni s annak ismeretét hazánkban mennél inkább terjeszteni. Irodalomtörténetünket addig latinul írták; bibliographiánk, mely annak alapjául szolgálhatott volna, nem volt. Sándort ez indíthatta azon eléggé nem dicsérhető gondolatra, hogy magyar bibliographiát állítson össze. Ezen szándékában Révai, ki az 1801—1802. éveket Bécsben az ő körében töltötte, bizonyosan megerősítette.

Egy magyar bibliographia összeállítása száz évvel ezelőtt nem csekély feladat volt; könyvtáraink rendezetlensége miatt akkor nyomtatott katalogusok nem igen voltak, a Cornides-, Széchenyi- és Teleki-könyvtár katalogusait kivéve, melyek közösen forogtak. Sok utánjárásba és levelezésbe került a magyar könyvek összeírása, melyek azon időben az idegen nyelvűek közt bizonyosan a legcsekélyebb számban voltak meg bárhol is. Sándor igyekezett munkájához oly buzgó segédeket megnyerni, mint Révai Miklós, Horvát István, Virág Benedek, Schedius Lajos, Kulcsár István és mások, kik a magyar könyvek czimeinek összeírásában segédkeztek neki; ilyen buzgó emberekre talált a debreczeni és nagyenyedi könyvtárnál is; ezen helyekről is megküldték neki a magyar könyvek címjegyzékét.

A „Magyar Könyvesház“ kéziratát 1802. tavaszán már Győrbe küldte Streibighoz nyomtatás végett; azonban ezen halogató könyvnyomtatóval sok baja volt és a munka csak 1803. szeptemberben jelent meg ily címmel: „*Magyar Könyvesház*, avagy a magyar könyveknek nyomtatások ideje szerint való rövid említésök. Győr, 1803“. Ezen munka könyvczimei jelenleg már teljesség dolgában könyvtárúsi katalogusaink rövid könyvczimeivel sem állnak ki a versenyt. Természetes dolog, hogy a hol hibázott, mint maga írja, azt a könyvet nem látta, s ezen nyilatkozatával igen helyesen elismerte azt, hogy helyes bibliographiát csakis könyvek címéről lehet írni.

Meglepő Sándor Istvánnak azon bibliographiai érzéke, melylyel már a múlt század éveiben fölfedezte a helyes irányt, melyen haladnunk kell: t. i. a könyvczimek évenkénti sorozatát és ezen belül azoknak városok szerint való elhelyezését. Csak így nyerhetünk helyes képet irodalmunk haladásáról, fejlődéséről, és ez által az egyes városok, megyék monographusainak is megkönnyíti az illető munkák gyors áttekintését. De arról is meg volt győződve első bibliographusunk, hogy a szerzők polgári állásáról és foglalkozásáról is kell némi csekély fölvilágosítást adnunk, legalább annyit, a mennyit maga a szerző helyez neve után a czimlapra. Ezt egy betűrendes névjegyzék a munkában elő-

forduló 1035 íróról némileg megoldja a függelékben, hol egyzsersmind a tisztségek és hivatalok magyar elnevezését is adja.

Sándor István „Magyar Könyvesházá”-ban a XVI. századból 198 magyar munkát sorol fel, a XVII.-ből 778-at, a XVIII.-ból 1711-ig 78-at, összesen 1054-et; Szabó Károly már a „Régi Magyar Könyvtár” I. kötetében ugyanezen időből 2452 magyar könyv címét adja, mely szám az újabban felfedezett pótlásokkal körülbelül 500-zal szaporodott. Sándor István azonban 1712-től 1800-ig még 2567 magyar könyvcímét ad, és ez teszi munkáját becsessé és keresetté mindaddig, míg Szabó Károly munkájának folytatása nem lesz, és ezért emelkedik a „Magyar Könyvesházá”-nak ára is, mely jelenleg a könyvpiacon 50—60 korona.

A munka megjelenése irodalmunk köreiből is jó hatást tett és rokonszenvvel fogadtatott. Kazinczy figyelmébe ajánlotta Nagy Gábornak; Schedius Zeitschrift-jában írja, hogy a magyar irodalomnak igen hasznos és hézagpótló segédkönyve és alapul szolgálhat majdan egy tüzetesebben kidolgozott magyar bibliographiának.

Ezen idő alatt Révaival is szorgalmasan levelezett, inkább ő mint Révai, ki válaszával gyakran adós maradt; a minek oka az is lehetett, hogy Sándor csaknem minden levélben nógatta az általa ígért népdalok kiadására; így 1803. május 20. menteti Sándor e tárgyban írt és csúfolódásnak vett sorait; december 16., miután választ nem kapott, hosszabb levélben írja: hogy a „Magyar régiségek” című munkáját háromszor elolvasta, és ismét ösztönzi Révait a többi magyar nyelvemlékek kiadására. 1804. április 6-án felpanaszolja Sándor Révainak, hogy már két levelére adós maradt a válaszzal. Azonban ezt a mulasztást is megbocsátaná, csak a Régiségek kiadásával jobban sietne, a Grammatikája II. részét, melyet megküldött, köszöni, s ebben némely nyelvészeti kétségekre figyelmezteti. 1805. december 12. kérdezi, hogy október 26. írt levelét a száz forinttal együtt, melyet a dilizsánszra feladott, vette-e? 1806. január 16. utolszor ír Révainak, miután az már két levelére nem válaszolt és kéri tudassa vele, megkapta-e a száz forintot.

Ezután kiadta következő munkáját, melyen harmincz esztendeig dolgozott: „*Toldalék a magyar-deák Szókönyvhez* a mint végsősőr jött ki 1767-ben és 1801-ben. Bécs, 1808”. Az Előszóban írja, hogy a régi könyvekből és a néptől ellesve írta le a magyar szavakat. Igen hasznos kézikönyv volt ez akkor és a hasonló szótárakat terjedelemre nézve jóval túlhaladta s különösen a Páriz Pápai szótárának szolgált kiegészítéseiül.

Sándor Kazinczyval nem volt szorosabb baráti viszonyban, leveleik közül sem maradt fenn egy sem; azonban Kazinczynak másokhoz írt leveleiből tudjuk azt, hogy ismerték egymást;

Ferenczy János Bécsben tartózkodván, többször érintkezett vele; Vitkovich pedig azt írja Kazinczynak 1811. augusztus 6-án Pestről, hogy Sándor Istvánt meglátogatta: „szép öreg ember“. Miután arczképe nem maradt, ez az összes személyleírás, a mit róla tudunk.

Miután a Révaival való levelezés, ennek még halála előtt félbe szakadt, Horvát Istvánnal kötött rövid barátságot és vele folytatott levélváltást. 1812. február 26. írja Sándor, hogy igen örül az ismeretségnek és azon 300 forintnyi összeget, melylyel Eggenberger neki a Sokféle száz példányáért tartozik, szívesen átengedi Horvátnak, munkái kinyomatására, sőt a Sokféle IX., X., XI. és XII. köteteiből még hátralevő 375 példányt is kezéhez leküldi Pestre, hogy azokat könyvárusoknak vagy jó barátainak ossza szét: „miután én — írja — a munkámon nem akarok nyerekedni, sőt veszteséggel is a Hazámnak szolgálni kívánok“ ...

Sándor Istvánnak kiváló érdeme a nemzeti irodalom és tudományosság iránt való hazafiúi szeretete, melylyel azt még holtá után is igyekezett anyagilag támogatni. Ezt bizonyítja a még 1793. augusztus 12-én Bécsben kelt végrendeletének következő pontja: „Az egész ország és minden jó Hazafiak Kívánsága szerint Nyelvének kimivelésére erigálandó Akadémiának vagy is Társaságnak, mellynek Pesten a Széke lenne, mentől elébb való fel állítására s fel segéllésére legálok tíz ezer forintot. Bibliothekámat és Nummothekámat vagyis a könyveimet és ritka Pénzeimet, nem különben minden képeimet és Mappámat az említett felállítandó Magyar Társaságnak legálok“. Így lett Sándor István a Magyar Tudományos Akadémiának egyik alapítója. Ezen nevezetes hagyatéka törvénykönyvünkbe is beiktattatott (1827. 12. t.-cz.).

Végrendeletében még következőleg rendelkezett: „az Ország közepén a szegény gyermekek számára, kik a Szüleiktől elhagyatának és talált gyermekeknek nevezetnek, egy oly Háznak felállítására, mely Németektől Findlingshausnak nevezetik, hagyok ötezer forintot. Hasonlóképen a Szülésháznak (Geburtshaus) ott való felállítására ötezer forintot. Lukán egy tizenkét emberekből álló Ispotálynak felállítására, kiknek a Temetvényi Dominiumból való Sándor Familiának Szerencsétlenségéből és nem kész Akaratból elszegényedett Jobbágyoknak kellett lenni, hagytam a hátra lévő nyolcezer és hatszáz forintot“.

Sándor István sokat betegeskedett, ezt a leveleiben is többször említi. Utolsó nagy betegségéről és haláláról Kazinczy így emlékezik meg Pantheonában: „elunta a vízikórság és hypochondria alkalmatlanságait, s magát fejbe lőtte Bécsben 1815. augusztus 29“. Az egykorú Hazai s Külföldi Tudósítások pedig Pesten április 12-én, a következő nekrológot írja róla: „Hazánknak

egy tudós és munkás fia, tekintetes Lukai Sándor István úr Bécsben, a hol a magános életét a tudományoknak szentelte, márczius 29. életének 62. esztendejében hosszas betegeskedése után a boldogok országába csendesesen által költözött“. Ez utóbbi hírlapból merítették életrajzírói azon gyér adatokat, melyekben róla megemlékeztek. Fenmaradt Wohlleben E. bécsi polgármesternek 1815. márczius 30. jelentésének másolata a magyar nemzeti Múzeumban; ebből azt is megtudjuk, hogy a Stuben bécsi külvárosban a Schöne Laterngasse 724. sz. ház I. emeletén lakott, hol szolgálja Gál József, ennek neje és gyermeke is szállással birtak, és miután ezek nyilatkozata szerint az öngyilkos írónak rokonai nem voltak, a lakást lepecsételték és a holttestet törvényes közszemlére a kórházba szállították.

Így halt meg Sándor István, barátaitól elfelejtve, rokonaitól nem szeretve, elhagyottan. Még azon utolsó óhajta sem teljesült, melyet végrendeletében kifejezett, hogy az általa készített lukai temetőben, hazai földbe temessék; ott aluszsza örök álmát Bécsben egy jeltelen sírban. Az írónak azonban legnagyobb érdeme s jutalma, ha munkáit használják és azzal együtt említik nevét is. A mi első magyar bibliographusunk emléke egy század múltán is él; élni fog sokáig és gyakran fogják még emlegetni a *Sándor István Könyvesházát!*

Garzoni gyászbeszéde Mátyás király felett.

(Kivonat *Hegedűs István* l. t. okt. 7-én tartott fölolvasásából.)

Mátyás királyt nagy pompával temették el Székesfehérvárra, hol felette Bonfini elbeszélése szerint Ranzanus, a nápolyi király követe mély megindulást keltő beszédet tartott. E gyászbeszédet még nem sikerült megtalálni. De előkerült egy más gyászbeszéd, melyet alighanem szintén Mátyás ravatala felett tartott Garzoni János. Felolvasó előadja, hogy neki nem csekély örömet okozott az Ábel gyűjteményében három 4-ed ívrét lapon talált másolat, melyhez a czímet Ábel a következőkép adta meg:

„Johannis Garzonis oratio funebris de rege Matthia.“ Csillag alatt megjegyzi: „Cod. bibl. Univ. Bononiensis 742 fol. 85a—92b. A czím tölem való“. Neki feltűnt, hogy a jelzett folio lapszám, mely hét lapot jelöl meg, három, sőt voltakép két és fél negyed ívrét nem is sűrűn írott lapra leférjen. Elolvasta a beszédet. Töredékes voltára a másoló is rá mutat az utolsó félbeszakadt mondat után tett pontokkal. De a beszéd

eleje is hiányosnak, sőt közepén is fogyatékosnak bizonyult. Hogy Ábel ily alakban készült kiadni, arra mutatnak a lapszéli, valamint a lap alján tett javításai. A kézirat nem az övé. E nyomon indult meg a fölolvasó. Írt a bolognai könyvtár igazgatójának, Olindo Guerini úrnak és előadván azon meggyőződését, hogy itt a másolás valami okból fogyatékos, kérte, hogy másoltassa le híven az egész beszédet. Guerini úr mély hálára kötelezett. Lemásoltatta a beszédet, sőt az eredetivel egybe is vetette. Guerini a következő czímet adta e másolatnak:

COPIA

tratta dal cod. Nro 742, che contiene: Johannis Garzoni Orationes, Epistolae, et alia. Ms. cart. in fol, sec. XV. (da c. 85. v. a c. 92. r.)

L' orazione non ha alcun titolo, ma nell' Indice premesso al codice ha il seguente:

Oratio funebris pro Matthia rege.

Tehát voltaképp nem is Ábel adta a czímet, de már a codex indexe. A beszéd jelen alakjában egy pár kisebb tévedés mellett is teljesnek mondható, a terjedelem a kézirat lapszámának megfelel, de tartalmilag is egységes egészet alkot. Folytatta a kutatást, de még ez ideig eredménytelenül. Először meg akarta tudni, hogy jelen volt-e Garzoni Mátyásnak székesfehérvári temetésén, mert Bonfini megemlékezik, hogy többen beszéltek, de csak a Ranzanus beszédéről emlékszik meg annyiban, hogy egy pár sorban tartalmát is érinti, de bizony csak érinti. Kijelenti s erről a renaissance-irodalmi tanulmányai bőségesen meggyőzték, hogy e korszak szónoki stílje, hangja sablonos, történeti értéke vajmi csekély, mert a panegyrikus képzelem összekuszálja és meghamisítja a valódi történeti adatokat. Nem is ez indította kutatásra. Távolról sem bizott abban, hogy valami újabb adattal járulhat a nagy király korának történetéhez. Mégis értékesnek tart minden foszlányt, mely e fényes korszak sugarát őrzi. Nemcsak a költemények, hanem a szónoklatok is érdekesek, melyek mégis csak e nagy alak európai hatására mutatnak. A Hunyadi-ház hihetetlen mértékben emelte hazánk jelentőségét. Ahhoz az örökséghez, melyet a nagy bajnok hőstettei és fiának nagy arányokat öltött egyénisége szereztek számunkra és hagytak reánk, becses adalék minden apróság. Kutatta hát, ki volt Garzoni és volt-e összeköttetésben Mátyás udvarával. Tiraboschinál¹ ennyit talált: „Garzoni János, bolognai nemes, és ugyanitt egyetemi tanár, hazájában igen becsült férfiú, meghalt 1501-ben. Ránk egy latin művecskét hagyott, melyet Bologna magasztalására írt: De Dignitate Urbis Bononiae, melynek közzétételét ugyancsak

¹ Storia della Letteratura Italiana. Firenze, 1809. VI. 755. 1.

Muratorinak lehet köszönni. Ámde e mű csak csekély része a tőle írt számos munkáknak. Egyetemes és roppant jeles műveltségű ember, alig volt a komoly és a mulattató irodalomnak oly ága, melyet munkásságával ne gazdagított volna“. Tiraboschi a Garzoni életére nézve forrásul P. Vincenzo Fassimi pisai tanárt említi, ki róla Dionigi Sandelli név alatt írt. Ez életrajz megjelent 1781. Bresciában.

Nem bírta minden igyekezete mellett sem e könyvet megkeríteni. Gondolta, hogy Ranzanus életrajzában talál adatot arra nézve, hogy kik voltak Mátyás temetésén. Ranzanus életét Valentino Barcellona írta meg¹ az *Opusculi di Antoni Siciliani*. Palermo 1751. VI. kötetben (p. 75—91.) Barcellona kijelenti, hogy az életrajzi adatokat Ranzanónak történeti emlékiratából meríté, melynek czíme: *Annales omnium temporum* 8 kötet. Érdekes a következő adat: „Jelen volt azon gyászünnepeken, melyet V. Miklós pápa rendeletére Corvin Jánosnak, a Mátyás király atyjának emlékére nagy fényvel tartott a bibornokok tanácsa. (Vol. 8. lib. 44. Ind. 19. fol. 330.) Ranzanus 1464-ben II. Pius nuntiusa volt. Innét veszi eredetét a Mátyással való összeköttetése. 1486-ban küldi Ferdinánd király Mátyáshoz követségben s tisztét három éven át nagy dicsőséggel viselte (*gloriosamente exercitò il suo officio*).“ Most következik egy hely ez életrajzban, mely tárgyunkkal szorosan egybefügg.

„Az ő nagy pompával rendezett temetésén a többi szónokokkal, püspökökkel, főurakkal és miniszterekkel részt vett és a mise után egy ünnepélyes, nagy terjedelmű, finom latin nyelven írott beszédet mondott az elhunyt király dicső voltáról és érenyeiről, kimutatván, hogy mily nagy védője volt a király a keresztyénségnek, és mint győzhetlen fejedelem oly halhatatlan érdemeket szerzett a római egyház iránt, melyekért megérdemli, hogy a szentek közé soroztassék.“ Bizonyítékul idézi Bonfininak: *De rebus Hungaricis* edit. Anno 1600 p. 299. dec. 4. lib. 8 p. 653. E helyet egész terjedelmében idéztem, mert e kifejezést „a többi szónokokkal“ (*cogli altri Oratori*) mintegy utal arra, hogy mások is tartottak beszédet. Miért ne lehetett volna e beszédek sorában a Garzonié is, kinek beszédét le is fordítá magyarra. E beszéd végén talált actualis vonatkozást, mert megemlékszik a Mátyást sirató főpapokról és előkelő férfiakról. E férfiak könyeit látva, nem bírja tovább folytatni Mátyás magasztalását. E befejezés közvetlen melegsége ellentétben áll a beszéd panegyrikus berendezésének formalismusával, mit azon kor ízléséből mérgethetünk.

¹ Memoria della Vita Letteraria e di Viaggi di Pietro Ranzano dell' ordine de' predicatori, Vescovo di Luceria. Ricavata in maggior parte dagli otto Volumi de suoi Annali di tutti i tempi.

Ugyanez életrajz külön felsorolja Ranzanus műveit (92—106. lapokon). Ezek sorában főlemlíti *Oratio in funere Matthiae Hungarorum Regia* és hivatkozik Bonfini illető helyére (dec. 4. lib. 8, p. 651.). Azt állítja, hogy e beszéd Ranzanus több művei közt a Johannes Sambucus könyvtárában megvolt. Bizonyosságul hivatkozik Gesner Konrád *Bibliotheca-jára*,¹ mely megemlékszik Ranzan krónikájáról, melynek 33. és 34. könyve Magyarország történetét tartalmazta, melyet Sambucus kiadott a maga függelékével 1600-ban.

Fabricus *Bibliotheca Latina Mediae et infimae Aetatis Patavini* MDCCLIV. szintén innét meríté ismeretét a Mátyás felett tartott gyászbeszédre nézve. A 7. pont alatt Ranzanus művei közt idézi: *Oratio in funere regis Hungariae Matthiae Corvini, sub fine Aprilis anni 1490 recitata apud Albam Regiam servata forsan inter plures eiusdem orationes, quas Manuscriptas in celebri Sambuci laudati Bibliotheca haberi testatur Simlerus in sua Gesneri Bibliotheca aucta, sed et plures eisdum scriptoris orationes.*

Hol lehet e beszéd? Nagy valószínűséggel elveszett. Éppen azért nem érdektelen annak a beszédnek a bemutatása, melyet egész terjedelmében lefordított; jegyzetben megjelölte azokat a részleteket, melyek az Ábel-féle kéziratban hiányoznak.

A közönségben, mely előtt Garzoni e beszédet tartá, előkelő férfiak lehettek. Ugyanis mindjárt a beszéd elején *Principes*, és még egyszer a beszéd végén, *optimi principes, nobilissimi viri*ről emlékezik meg. Az a hitem, hogy egyházi fejedelmekről és főurakról van szó és így a szónok akár Székesfehérvárott, akár Olaszországban valamely Mátyás király emlékére rendezett gyászünnepély alkalmával egyformán élhetett e megszólítással.

¹ *Bibliotheca Instituta et collecta. Tiguri* MDLXXXII. 682.

Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király.

(Kivonat *Wertheimer Ede* I. t. 1901. okt. 14-én tartott székfoglalójából.)

Legyen szabad mindenekelőtt hálás köszönetemet kifejeznem akadémiai taggá történt megválasztatásomért. Szerencsémnek tartom, hogy nemzeti tudományosságunk miveltetésére emelt ezen intézet kiváló munkásai közt nekem is hely jutott. E kitüntetés mindenesetre arra buzdít, hogy a jövőben irodalmi működésemet még tüzetesebben folytassam. E rövid, de igaz érzelmekből fakadó szavak után engedje meg a t. osztály, hogy székfoglaló beszédem tulajdonképeni tárgyára áttérhessek, kijelentvén természetesen, hogy ez csak bővebb kivonata lehet értekezésemnek.

Magyarország viszonya II. Frigyes Vilmos királyhoz, a XVIII-ik évszázad vége felé, nemcsak a hazai, hanem a világ-történelemre nézve is kiváló jelentőségű. Hisz mind a két tényezőnek közös és jelentékeny része volt II. József hatalmának alá-ásásában és abban, hogy őt Magyarország elleni küzdelmében nagyobb engedékenységre kényszerítsék. Egy porosz történettudós állítása szerint, még homály borítja Poroszországnak Magyarországon folytatott üzelmeit. Igaz ugyan, hogy Marczali tisztelt barátom, már 1878-ban értékes anyagot hozott e nagyérdekű kérdés tekintetében napvilágra, mely először vetett fényt Poroszország XVIII-ik évszázadbeli magyarországi politikájára. Tekintve a tárgy nagy fontosságát, helyen levőnek találtam e viszonyokat újabb fejtegetés tárgyává tenni, a mire annál inkább jogosultnak véltem magamat, mivel e kísérlet céljaira, a porosz titkos államlevéltár eddigelé nem értékesített okmányai állottak rendelkezésemre, melyek II. Frigyes Vilmos *személyes* részvételét hazánk forrongásba hozatalában, sokkal világosabban tüntetik föl, mint az eddig ismert adatok. Kötelességem itt e helyen hangsúlyozni, hogy a berlini titkos levéltárban, nemcsak a részemről kért okmányokat bocsátották tartózkodás nélkül a legnagyobb liberalitással rendelkezésemre, hanem, még ezen is túlmenve, a közönségesen hozzá nem férhető repertoriumokat is átengedték. Csakis így vált rám nézve lehetségessé, II. Frigyes Vilmosnak Magyarország irányában elfoglalt állását tüzetesen vázolni.

Ismeretes ugyan az az állítás, hogy Magyarország közeledését Poroszországhoz, II. József megbuktatására, nem szabad komolyan venni, mert az csak néhány főúrnak és nemesnek magánérdekből származó kedvteléséből fakadott. Ez a nézet azonban tarthatatlan. Nincs alapunk arra nézve, hogy csupán vagy legfőképen magánérdekekről beszélhessünk. Az összes tudósítások megegyeznek abban, hogy az akkori magyar társadalmat mély-séges elégtelenség és az az égető vágy hatotta át, hogy II. József germánizáló és egységesítő törekvései megghiúsítsanak. Az irányadó köröknek ez az izgalma szolgált mindazok működésének háttéréül, kik a porosz udvart, a császár nyomasztó igájának megsemmisítése érdekében, tevékeny közreműködésre szolitották föl. Ezeknek a személyeknek föllépését, a kiket most már név szerint is megjelölhetek, nem szabad valamely elszigetelt áramlatnak tekinteni. Ellenkezőleg. Annak hullámai a legszélesebb körökre kiterjedtek. Olyan főurak, mint gr. Fekete, Orczy, Vécsey, Semsey, Sztáray állottak a komoly, Magyarországot II. József uralmától megszabadítani hivatott mozgalom élén. Azon állítással szemben pedig, hogy ezek a magyarok csak II. Józsefet, a meg nem koronázott királyt és nem magát az uralkodó Házat akarták eltávolítani, nyomatékosan kell hangsúlyoznunk azt, hogy ezekre a férfiakra nézve József és a Habsburg-ház egészen azonosak voltak. Egyetlen-egyszer sem hallhatjuk az ő szájukból azt a kívánságot, hogy Poroszország őket II. József eltávolítására a célból segitené, hogy utóbbit fivére Lipót, toskánai nagyherczeg követhesse a trónon. Hisz jól tudhatták ők, hogy Poroszország ilyesmiért egyetlen újját sem mozdítja vala meg. De még ha hihettek volna is ebben, akkor is föltevésük ellenkezőjéről győzte volna őket meg az a leirat, melyet II. Frigyes Vilmos az 1790-iki év februárius 27-én bécsi követéhez, Jacobi báróhoz, intézett: „Azok a hírek” — úgy ír a király — „melyeket Ön velem a magyarok kedvező hangulatáról közöl, nagy öröömre szolgálnak és nem kétkedem, hogy Ön mindent el fog követni, miként a magyarokat egy rám nézve oly nagy fontosságú érdek alapelveinek megóvására bírja rá. Természetes, hogy én nem fogok senkit magyar királyul kijelölni vagy ajánlani. *De azt hön óhajtom, hogy a nemzet ne válasszon osztrákokat. Ez rám nézve a földolog.*”

II. József szerencsétlen külső politikája szolgáltatott Poroszországnak először alkalmat arra, hogy Ausztria ügyeibe beavatkozzék. A császár, ki szövetségben Oroszországgal és megerősítve Francia- és Spanyolország segítségével a porosz királyt másodrangú uralkodóvá remélte alácsülyeszteni, most már abba a veszedelembé került, hogy vetélytársa őt fogja elnyomni. Az Oroszország elleni hadjárat, melyre Józsefet II. Katalin cárnő csábította, a hadi dicsőség és hódítás után sóvárgó fejedelembre nézve

a balsors forrásává vált. Az ő erőfeszítései, győzelem helyett, csakis vereségekre vezettek, melyek Poroszországot az ellenséges szomszéd elleni merész föllépésre bátorították. II. Frigyes Vilmos most látta bekövetkezettnek az igazi pillanatot, hogy egy hatalmas hadsereg élén Danzig, Thorn, Posen és más lengyel terület-részekre nézve igényt támaszson és hogy a császárt egyben arra is kényszerítse, hogy Galicziát Moldva- és Oláhországgal cserélje ki. A császár azonban egyetlen falu elfoglalását sem akarta a porosz királynak megengedni. II. József úgy gondolkozott, hogy neki Poroszországgal gyorsan le kell számolnia, mert máskülönben annak rohamosan elért sikerei Ausztriát föl-ozslással fenyegetik. Ő igen jól ismerte ellenfele üzemeit és ismételten hangsúlyozta oly kézzelfogható bizonyítékok birtoklását, melyek igazolják, hogy Poroszország mind Magyarországon, mind Galicziában a fölkelést szítja. II. Frigyes Vilmos tényleg kezdetől fogva figyelmes szemlélője volt II. József magyarországi fölforgató törekvéseinek. Igen kellemesen érintette a porosz királyt, ki készen állott Ausztriával összetűzni, az a hír: „hogy a magyarok élénken érzik ezeket a változásokat és hogy vannak itt még férfiak, kik vissza nem riadnak hazájuk kiváltságainak erőteljes megvédésétől“. Sőt, midőn meghallotta, hogy Magyarországon az elégedetlenség üszke a parázs alatt ég és csak valamely esemény kell hozzá, hogy az föllángoljon, örömteljesen kiált föl: „Azt hiszem, hogy egy általános hadjárat alkalmával megtaláljuk útját és módját annak, hogy Magyarországon pártot szerezzünk magunknak“. Diez, a konstantinápolyi porosz követ szintén megerősítette őt abban a föltevésben, hogy Magyarország elszakítására Ausztriától a kellő pillanat immár elérkezett. A király előtt a helyzet annyira komolynak tűnt föl, hogy második, de sokkal befolyásosabb követét, Jacobi bárót, szóbeli jelentéstétel végett, Berlinbe hívta. Ámde mindezekkel az intézkedésekkel a vezető miniszter: gróf Hertzberg nem értett egyet. II. Frigyes Vilmos azonban nem volt hajlandó attól az eszméjétől elállani, mely annyira szíven feküdt. Erre annál kevésbbé látott okot, mert az 1788-iki év október 4-én bécsi képviselői immár jelentették, hogy minden jel szerint a magyar nemzetnek csak egy derék vezetőre volna szüksége, hogy a forradalom zászlaját kitűzze. Most már nem akart a király többé a döntő lépéssel késni: „Mindazok után — így irt az 1788-iki év október 14-én Jacobihoz — „miket a magyarok gondolkozásmódjáról, úgy az Ön sürgönyeiből, mint együtt folytatott beszélgetéseink alkalmával megtudtam, kérdem Önt, hogy úgy, a mint Ön ezeket a dolgokat ismeri, lehetséges volna-e részemre ott párthiveket szerezni, kik két különböző helyzetben állhatnának szolgálatomra. Az egyik az volna, ha alkotmánya biztosítását

kivánná Magyarország. Kérje tehát azt én tölem az ország, azzal fenyegetődzve, hogy máskülönben függetlennek jelenti ki magát; az e miatti aggodalmat pedig félre nem érthető módon kell a császár lelkületébe csepegtetniök, mint pld. azzal, hogy az én támaszomat és a törökökét sürgetik. Ekkor én közvetítésemmel közbe léphetnék, a mennyiben az alkotmány biztosítójának nyilvánítanám magamat és pedig azon föltétel mellett, hogy a császár Felső-Sziléziát nekem átengedi. A másik eset akkor állana elő, ha a császár meghalna. Ekkor eszközöket kellene találni Magyarország függetlenítésére és arra, hogy az soha se képezhesse többé az osztrák országok részét. Ezek az én gondolataim, melyeket itt papírra vetek és most elvárom tudósítását, hogy miként lehetne a dolgot keresztülvinni“. Világosabb, határozottabb szavakkal alig szította valaha uralkodó egy baráti viszonyban álló szomszéd birodalomban a forradalmat. Pontosan megjelöli azokat a körülményeket, melyek közepett az alattvalók lázadását uralkodóházuk ellen elvárja. És eleddig az a föltevés uralkodott, hogy a király legbuzgóbb segítője ezen a végzetes úton Jacobi báró volt, az a porosz diplomata, kit a magyar összeesküvők bécsi bizalmi emberének tartottak. Úgyde az a kimerítő emlékirat, melyet utóbbi az 1787-iki év október 22-én sürgöny alakjában, uralkodójához intézett, egészen más fényt vet az eseményekre. Jacobi ugyan nem szól egyenesen ellene Magyarország föllázításának. De ezt bizonyos, most még hiányzó föltételektől akarja függővé tenni. Noha elismeri, hogy az ország többsége mélységes gyűlölettel viseltetik a bécsi kormány iránt és évek óta nyeli le a bosszúságát, hogy az elégedetlenség immár tetőpontra hágott és hogy a nemzet legelőkelőbb férfiai örömmel ragadnak meg minden alkalmat, kiönteni szívének keserveit mindazok előtt, kik részéről sorsuk iránti érdeklődést tételezhetnek föl. Első tekintetre tehát úgy tűnhetik föl a dolog — úgymond Jacobi — hogy ily hangulat mellett és kellő rendszabályok alkalmazásával nem volna kárba vesztett fáradság Magyarország függetlenítése. De Jacobi mégsem nagyon bizik egy ilyféle kísérlet sikerében. Nem bizik magyar kortársai erejében, hogy velük szövetkezve, diadalomra juttathasson ilyes vállalkozást. „A magyar nemzet szellemének általános szemlélete“ — így ír a királynak — „azt mutatja, hogy az vajmi sokat veszített abból az erélyéből, mely egykoron arra ösztönözte, hogy a kényuralmi törekvéseknek, akár vére és jólléte feláldozásával is, ellene szegüljön. Most, mikor már egy évszáz óta megszokta, hogy nyakát az igába nyujtsa és magát lassanként összes ősi kiváltságaitól megfosztva lássa; csak csekély számban vannak Magyarországon oly egyének, kik képesek volnának fejedelmükkel szemben erőteljes életjelt adni magukról. Ugyan mindnyájan hangosan kiabálnak és, bizalmas körben, síkra

szállanak az ellen, a mit zsarnokság és kényuralomnak neveznek; de az udvar is elég ügyes volt a főrangúak megbízható részét ajándékok és kitiintetések segélyével magához bilincselni; másik részük, házasságkötések útján, az osztrák főnemességgel került összeköttetésbe; viszont a protestáns nemesség egy csekély része az újabban kibocsátott türelmi rendelet miatt, hálával viseltetik a császár iránt. Föl kell tehát tételezni, hogy a magyar nemzetnek mintegy fele része ragaszkodik az osztrák Házhoz. „A mi pedig a parasztokat illeti“ — így folytatja Jacobi — „ezek nagyrészt abban a hitben élnek, hogy azok a változtatások, melyeket a császár a magyar alkotmányon eszközölni szándékozik, rájuk nézve igen hasznosak lesznek, s abban bizakodnak, hogy a császár megvédi őket a nemesség ellen. Igaz, hogy nemsokára csalatkozni fognak. De az is kétségtelen, hogy, ha a nemesség elégedetlen része az uralkodó terveinek ellenszegülne, a parasztság segélyére nem számíthatna“. „A végső ok — úgymond a követ — mely miatt a magyarok nem mernék elégtelenségüket nyíltan tanúsítani, a hadseregben rejlik, mely itt fegyver alatt áll. A szót gyorsan torkukra forrasztanak. Ha azonban mégis akadna olyan párt, mely elég erős lehetne az álarcz eldobására, úgy, hogy a császár tanácsosnak láthatná, kiabálásuk előtt meghátrálni, akkor az uralkodó jól ismert ingadozó és félénk jelleme mellett, úgy vélem, biztosra lehet venni, hogy ő a körülmények előtt fejet hajtva, gyorsan helyreállítaná a magyarok kiváltságait, persze, mindig abban a reményben, hogy majd csak eljövend az a nap, mikor azok annál biztosabban megsemmisíthetők lesznek. A jogok újjáébresztése, bizonyára, fölélesztené azt a lelkesedést, melyet a magyar nemzet, a hétéves háború alatt, az osztrák uralkodóház érdekében tanúsított, és ekkor nem kezeskedhetném a felől, ha vajjon a magyarok csupa hálából nem épp azon hatalmak ellen fordítanak-e erejüket, melyek hajlandók lettek volna az ő függetlenségüket örök időkre biztosítani“.

Látható, hogy Jacobi királyra terveit, az adott viszonyok között, nem helyezte. De ez nem tartá őt vissza azoknak az előfeltételeknek megjelölésétől, melyek mellett a király terveit mégis keresztülvihetőknek tartotta. Nézete szerint II. Frigyes Vilmosnak mindenekelőtt a lengyeleket kellene Oroszországtól való elszakadásra rábírnia és velük aztán szövetséget kötni. Csak ezekkel egyesülve volna szabad, ha a körülmények kényszerítőleg követelnék és a magyarok fejedelmükkel még kibékülve nem lennének. Magyarországra fegyveres erővel betörni. „Ebben az esetben“ — úgymond Jacobi — „hinni merném, hogy Magyarországon lehetséges volna előnyös forradalmat támasztani és ezt a nemzetet, függetlensége helyreállítása és biztosítása útján, magunkhoz bilincselni“.

Az összeütközés veszélye, II. József és Poroszország között — egyik sem akarván engedni — csakugyan küszöbön állott. Ezzel a magyarok ellenállásra való ingerlésének gondolata is mindinkább tért foglalt. Most már a magyarok is előtérbe lépnek és mindaz, mit Jacobi és Möllendorf tábornok egy hadjárat esetére kilátásba helyeztek, tényleg megvalósulni látszott. A magyarok hön óhajtják a porosz király tevékeny beavatkozását. Míg azonban a király a magyar emmissariust a lehető legbarátosabban fogadta és őt arról is biztosítá, hogy az 1790-iki tavaszán megindítja Ausztria ellen a hadjáratot, így akarva a magyarok bizalmát megszilárdítani: Jacobi Bécsben el volt határozva, hogy minisztere, gr Hertzberg hozzájárulása nélkül Poroszország segélyét illetőleg semmiféle kijelentést sem fog tenni. Folyvást aggódott, hogy az uralkodójukkal elégtelen magyarok őt a végső pillanatban cserben fogják hagyni. És mennyire örült óvatosságának, midőn II. József összes újításait egyetlen tollvonással megsemmisítette, hogy így a fölizgatott nemzettel kibékülhessen. Persze, nem-sokára kitért, hogy József önfeláldozása nem találkozott azzal az általános lelkesedéssel, melyet Kaunitz és gróf Pergen, a rendőr-miniszter, a régi alkotmány visszaállításától vártak, a mit ők tanácsoltak a halálosan beteg császárnak. A porosz királyra nézve tényleg mi sem lett volna kellemetlenebb, mint a magyarok kibékülése a császárral. Ő tehát sietetti is őket figyelmeztetni, nehogy II. József szavainak higgyenek. „Ön jól teszi“ — így utasítja bécsi képviselőjét — „ha megmondja Becknek, Semseynek, Vécseynek, hogy, még ha a magyar nemzet elég balga volna is a császár ígéreteiben bízni, mégis föl kell felőle annyi józan ész tétélezni, hogy kiváltságait csakis az én garantiám és Törökországé mellett fogja elfogadni, hogy megóva legyen mindazoktól a szerencsétlenségektől és elnyomatásoktól, melyeket a Habsburg-háztól tapasztalt“. Ily utasítás után nagy elégtételére szolgálhatott tehát II. Frigyes Vilmosnak, midőn Jacobi jelentette, hogy Magyarországon a kormány nagy előzékenysége mellett is, van egy erős párt, mely az osztrák iga lerázásához ragaszkodik, mi több, hogy Brandenburg garantiáját is érvényesíteni akarják, mint a melynek jóállása mellett jött volna 1606-ban Magyarország rendei és II. Mátyás között a béke létre. A király leghőbb kívánsága már-már megvalósulni látszott.

Így alakultak a viszonyok, mikor József szemei, az 1790-iki év február 20-án örökre lecsukódtak, a mit sokan már hosszabb idő óta mint megváltást a fenyegető veszélyből óhajtottak. Utódja, Lipót, toskánai nagyherceg részére egy alapjaiban megrendült monarchiát hagyott hátra Vajjon fog-e sikerülni az utódnak, ki fivére erőszakos politikáját sohasem helyeselte, az izgalom hullámain lecsillapítani? Bármily nagy volt légyen azonban az izgalom,

annyi bizonyosnak látszott, hogy a porosz hadsereg behatolása nélkül nyílt fölkelésre sohasem kerül a sor. Még a legvakmerőbbek sem mertek, saját szakállukra semmit sem kezdeményezni. Úgyde II. Frigyes Vilmos mindaddig még csak nem is gondolt Szent István országaiba leendő betörésre, a míg a háborút Ausztriának meg nem üzeni. Rá nézve Magyarország csak politikai eszköz volt ellenfele megalázására. Mihelyt az utóbbi az ő kívánságait és követeléseit kielégíti, édes keveset törődött ő a magyar nemzet függetlenségével. Persze most, mikor Ausztria még nem hátrált meg, megkövetelte a porosz politika az elégtelenség ébren- és a király támogatásának és segélyének kilátásban tartását. Az 1790-iki év márczius 13-án a király sajátkezűleg rendelkezett: „Jacobi adja a magyar elégtellenek értésére, hogy én a lovasságot Felső-Szilézia határánál immár összevonom és hogy az összes sziléziai csapatok szabadságoltjait április 8-án behívatom, és pedig legelsőbben az ittenieket“. Egészen hasonló politikát követett Lipót is magyar alattvalóival szemben. Poroszország harcziás magatartására tekintettel, mindent elkövetett az ő lecsillapításukra. Kaunitz-czal egyetértve a legszelidebb hűrokat kezdte pengetni. Jóllehet mód fölött megbotránkoztatá az a bár csak közvetve értésére adott kívánsalom, hogy tűrje el a magyar alkotmánynak Poroszország részéről való biztosítását, mégis tekintve az erről az oldalról fenyegető veszélyt, jobbnak látta haragját elfojtani és a magyar nemzettel folytatott alkudozás rendjén az engedekenység és engesztelődés szellemét éreztetni. Az udvar úgy viselkedett, mintha a porosz garancia iránti mozgalomról mit sem sejtene és igyekezett ilyféle törekvések ellen-súlyozására, maga részére, kéz alatt pártot szerezni. A magyar ellenzék jól tudta, hogy Lipót csak kénytelenségből tanúsít engedekenységet; ezért iparkodott a porosz királyt II. József utódja iránti ellenséges magatartásában megszilárdítani. Kérte II. Frigyes Vilmost, hogy Lipóttal az országgyűlés megnyitása előtt semmi szín alatt se kössön békét. Mi sem verte tehát azt jobban le, mint az a bécsi udvar részéről hihetőleg *szándékosan* terjesztett hír, hogy a porosz király kész Ausztriával békés kiegyenlítést létesíteni. Az elégtellenek, kik maguknak bizonyosságot akartak szerezni, egyenesen Jacobit kérdezték meg, mi igaz e dologból? A porosz király, ki egy oly pompás és hatékony kényszer-eszkörről, mint a milyen az ő kezében a magyar ellenzék volt, nem szívesen mondott le, sajátkezűleg ezeket írta követe jelentésére: „Igyekezzék a magyarokat jó szándékaikban megtartani. Június 12-én Sziléziában a hadsereg élén leszek. Jacobi csak ennyit mondjon nekik“. A király ebben az időben valójában csak a háborúra gondolt. A hadsereg élén, így nyilatkozott ő most, kevésbbé kell engedekenynek lennie, mint a kabinet csöndjében.

Fényes eredményekről álmodozott és számítása szerint, Poroszország Törökországnak Bécs előtt, Svédországnak pedig Szent-Pétervár előtt fog kezet nyujtani. Ebbe a szakavatott férfiak részéről már akkor légvárnak kijelentett számításba, nagyon jól beleillett Magyarország föllázítása és maga a király által támasztandó az a követelés, hogy Magyarország alkotmánya Poroszország részéről biztosíttassék.

Bármily harcziás volt is azonban II. Frigyes Vilmos, mégis beleegyezett a békealkudozások bevezetésébe, czélul tűzvé ki az orosz-török béke előtti statusquo helyreállítását. A bécsi udvar jól tudta, mit csinál, mikor engedékenynek mutatkozott, hogy így Magyarország minden kilátását, az idegen segély tekintetében, elvonja és ezzel ellenállását megtörje. De épp ekkor újból kérték az elégületlenek, Jacobi útján, a porosz királyt, ne hagyja el őket. Július 3-án tudatja urával a követ, hogy a közbeszéd szerint a magyarok készek alkotmányuk Poroszország részéről leendő biztosítását követelni, ha csak eleve megnyugtatót nyerne, hogy a király nem fogja őket békealkudozások alkalmával a bécsi udvar bosszújának kiszolgáltatni. Mély benyomást gyakorolt Berlinben, midőn Jacobi, néhány nap multával, jelentette, hogy egy az egész mozgalom élén álló főúr Budáról egyenesen Bécsbe ő hozzá utazott, megbízható értesítést kérve az iránt, ha vajjon minden körülmények között számíthatnak-e a magyarok Lipót elleni állásfoglalásukban a király hathatós védelmére. Ezek a hírek nem is téveszték el hatásukat Hertzbergre. Ő maga, ki eddigelé visszautasító magatartást tanúsított Magyarország irányában, ebben a pillanatban mélyen átérezte, mily nagy fontossággal bír a magyarok egyszer fölszított ellenállásának ébrentartása. Most már ő is tanácsolta urának, elegyedjék bele Ausztria zavaraiiba. Erre II. Frigyes Vilmos, ki a béke és háború között ingadozott és nem akart Lipót lázongó alattvalóinak támogatásáról lemondani, schönwaldei főhadiszállásából, július 12-én, ezeket írta Jacobinak: „Ha a magyarok hajlandóknak látszanak tőlem kiváltságaik biztosítását kérni, azok felújításával, melyeket 1606-ban egy brandenburgi vagy jägerndorfi örgróftól nyertek, akkor elvárom, hogy ily ajánlattal a magyar király előtt lépjenek föl, azt nyomtatvány útján terjeszszék, hogy az igazsághoz hiven elmondhassam, miként a magyarok ilyes kívánságáról a nyilvános lapokból értesültem, mely kívánság sokkal jobban össze van kötve saját érdekeimmel, hogysem azt, alkalmilag Ő Apostoli Főlsége előtt föl ne említsem. A mi pedig a magyar főúrnak a békekötés időelőtti aláírása miatti aggodalmát illeti, ezt maguk a tények fogják megczáfolni és az ő barátainak elegendő idejük lesz arra, hogy az Ön említette rendszabályokhoz nyúljanak“. A király nem is akart többé a tevékeny beavatkozással késle-

kedni. Megparancsolta tehát már most miniszterének, tegyen a Berlinben tartózkodó osztrák követnek, Reuss herczegnek, a biztosításra vonatkozó ajánlatot. Úgy látszik, hogy ez azonban mégsem történt meg. Annyi bizonyos, hogy mindazok a hírek, melyeket II. Frigyes Vilmos Magyarországból kapott, csak megerősíthették őt abban a nézetben, hogy Ausztria elleni esetleges háborújában erről az oldalról, erőteljes támogatásra számíthat. Lusi ezredes, ki akkoriban mint porosz követ, Konstantinápoly felé utaztában, Bécsben tartózkodott, úgy vélekedett, hogy ha II. Frigyes Vilmos kénytelen volna valamikor kardot rántani, erre sohasem nyílnék kedvezőbb alkalom, mint most. „A magyarok” — úgymond július 26-iki levelében — „többé már nemcsak izgatott és nyugtalan emberek, hanem egy egész nemzetet alkotnak, egy harczias és hatalmas nemzetet, mely szavát fölemeli uralkodója ellen. Az osztrák trón alapjaiban meg van ingatva és Fölséged Európa egyik legelső monarchiájának sorsát tartja kezei között”. De épp azokon a napokon, midőn Lusi gróf ekként nyilatkozott, az alkalmazkodó Lipót belenyugodott sorsába és aláíratta Reichenbachban a béke-pontozatokat, melyek a kitörni készülő háború veszélyének véget vetettek. Gróf Hertzberg úgy érezte, hogy Poroszország a legnagyobb szolgálatot tette Ausztriának a reichenbachi egyezménynyel, a mennyiben három királysággal, azok közt Magyarországgal, ajándékozta meg, a melyek már készen állottak az elszakadásra.

Jóllehet a békepontozatok aláíratlak, a nyugalom mégsem akart helyreállani. II. Frigyes Vilmos még egyszer föl akarta használni a hírhedt Hompescht a magyarok föllázítására. De Jacobi kijelentette, hogy most már minden további beavatkozás idejét multa, minthogy a királyi hitlevél, mely a nemzet és királya közötti viszonyt szabályozza, immár elkészült. Nem tudjuk, ha vajjon követte-e II. Frigyes Vilmos azonnal képviselője tanácsát. Tény, hogy csak az 1790-iki októberében szánta rá magát a teljes lefegyverzésre. Ebben az időben ment parancs báró Knobelsdorffhoz, a konstantinápolyi követhoz, szölgitaná föl a törököket, hogy ne izgassák többé ellenállásra a magyarokat Ausztriával szemben. Most, midőn Poroszország az ingadozó politika terére lépett és nem rántott merészen kardot, minden ilyen kísérlet hihetőleg kárba vészett fáradság lett volna. Lipót jól ki tudta szomszédja habozó magatartását a maga javára aknázni. Dolgait igen ügyesen vitte, sikerült neki az elégteleneket megosztani és őket azzal az állhírral megfélemlíteni, mely szerint Poroszország az összeesküvők neveit elárulta. E mellett a katolikus papság tagjaiban hatalmas udvari pártra tett szert. Az utóbbiak oly nagy túlsúlyra jutottak az országgyűlésen, hogy most már a porosz garantiára vonatkozó minden javaslatot bizonyára maguk

a rendek hűtlenségnek jelentettek volna ki. Lehet, hogy igaz Becknek, e különben ismeretlen magyar nemesnek,¹ abbéli önvádja, miszerint pártja az, a mint mondja, „értékes és egyetlen időpontot“ fölhasználatlanul szalasztotta el; egy dolog azonban bizonyos és ez az, hogy most már a porosz udvar közbelépését czélzó minden javaslat örökre el volt temetve. Augusztus közepe óta magyar ember alig mert többé a porosz követség felé közeledni és Beck volt a legutolsó, ki Jacobit szeptember 15-én még egy ízben fölkereste, de ekkor is csak a végből, hogy őt Poroszországba vetett reménységük teljes meghiúsulásáról értesítse. Lipótnak sikerült előzékenységével Magyarországot annyira megnyernie, hogy ez most egy netaláni porosz hadjárat esetére még segílyt is ajánlott volna föl. Kaunitz nyilvánosan, a legnagyobb elismerés hangján, dicsőítette Magyarországot. Párhuzamot vonva a belgák és a magyarok között, úgy nyilatkozott, hogy az utóbbiak az igazi loyális nemzet, mely pillanatnyi eltévelyedés után, őszinte szívvel tér vissza uralkodójához.

Azoknak az eseményeknek szemléleténél, melyek II. József uralkodásától a magyar nemzetnek Lipóttal végbement kibéküléséig játszódtak le, ki kell jelentenünk, hogy az a politika szenvedett hajótörést, mely Magyarország önállóságának megsemmisítését tűzte ki célul. Az eltévelyedett kormányzat szülte válság az 1791-iki híres szabadságlevéllel ért véget, mely Magyarországot, csak saját törvényei és törvényerejű szokásai szerint és nem az örökös tartományok módjára kormányozható, független örökös királyságnak jelentette ki. Így került ki a Józseffel folytatott küzdelemből egy új, nemzetileg megerősödött Magyarország, melynek rendei alkotmányukért viselt további küzdelmeikben az 1791-iki szabadságlevélben jogaik és szabadságaik legbiztosabb és bevezethetetlen várát látták mindig. Habár Lipót csak nehéz szívvel szánta rá magát azokra az engedményekre, melyeket a viszonyok kényszere tőle kicsikart, mégis azzal a belátással és bölcs megfontolással, melylyel a nemzet kívánságait teljesítette, soha el nem enyészhető emlékezetet biztosított magának hazánk történelmében.

¹ Lehetne ugyan *Bek* Pál szepességi nemesre gondolni, (szül. 1761, megh. 1827-ben), ki a XVIII. század végén az akkor Szabolcs, most Hajdúmegyében fekvő Téglást megvette és odatelepedett s kit Rainer főherczeg 1810. évi magyarországi utazása alatt meglátogatott, de bővebb adatok hijával a kettőt nem szabad egykönnyen azonosítanunk.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi október 15-én megjelent 4-ik számában a közlemények sorát dr. Éber László és Nagy Géza „Sirletek a régibb középkorból“ című dolgozata nyitja meg. Ebben az abonyi, hernádpusztai és némedi nem rég előkerült régiségleleteket ismertetik. — Nagy Géza a „Népvándorlásokor turán öltözet“ történetéhez közöl adatokat a permi ezüst csészéket hozza fel mint a hun viselet valószínű emlékét. — Hpl. „Az esztergomi ezüstsészék“ történetét mondja el. Az edényen, melyen római korbeli felirat van, készítője, Hermes mester megörökítette a nevét. — Dömötör László „Római korbeli edények a pécskai nagysánczban“ című közleménye egy eddig kevésbé ismert, ókori fazekastelep emlékeit mutatja be. — Lehoczy Tivadar harmadik és befejező közleménye: „Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén“ az ott előkerült leletek részletes leírását tartalmazza. — Neudeck Gyula „Kiadatlan alsó-moesiai érmekeket“ ír le. Ezek száma negyvenhét. — Gohl Ödön a „Kelta és egyéb barbár érmeink technikus sajátágaival“ foglalkozik. Szerinte a pénzek túlnyomó, legnagyobb részét verték és nem öntötték, mint általában hiszik. A verés technikája általában elég magas fokra emelkedett. — A Levelezés rovatban a következő tudósítások olvashatók: Milesz Bélától: „A tiszafüredi múzeum 1900. évi gyarapodásáról“, Középpessy Gyulától: „Régészeti kutatások Ér-Köbölkúton (Biharm.)“, Ornstein Józseftől: „Adalék a Ravennas-féle „Congri“ alkalmazásához“, Darnay Kálmántól: „Sümevidéki skytha leletről“. — Az irodalom rovatban a következő könyvismertetések vannak: 1. Budapest régiségei. VII. köt. ism. H. 2. Sáfrány Lajos. Phidias, ism. H. 3. Az arch. bizottság 1900. évi munkássága. 4. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, ism. H. 5. Dr. H. Müller. Die Repser Burg, ism. x. — A múzeumok, társulatok rovatában: Az orsz. rég. és embertani társulat áprilisi ülése Dr. Szendrei Jánostól. A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1901. év első felében, Hpl.-től. A csongrád megyei rég. társulat A Bács-Bodrogh vármegyei tört. társulat. A Szolnok-Doboka megyei tört. társulat. A délmagyarországi múzeumtársulat.

2. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma: Joób Lajos *Socialis kérdések* címmel egy francia munkát mutat be, mely Waldeck-Rousseau francia miniszterelnök socialis tevékenységét ismerteti. E munka tartalmazza a miniszterelnöknek a képviselők kamará-

jában és a senatusban tartott beszédeit, a megyefőnökökhöz intézett körözhvényeit, melyekkel a törvények végrehajtására utasításokat adott; ezeken kívül tartalmazza szakbizottságokban és alkalmi lakomákon mondott beszédeit. — Horváth János *Báróczi Sándor*-ról szóló tanulmányából a befejező részt adja. Rámutat Báróczi jelentőségére irodalmunk történetében, jellemzi stílusát s megjelöli 'helyét nyelvünk művelői közt. — Acsády Ignác *Magyarország és a szentszék 1000—1417* című cikkében bírálatot ír Fraknoi Vilmosnak legújabb munkájáról, mely Magyarország egyházi és politikai összeköttetését tárgyalja a konstanci zsinatig. — Ezután Svytllov *Az élet útjai* című regényéből a második közlemény következik. Ambrozovics Dezső fordításában. A költemények között találjuk Kozma Andor *Isten veled szerelem* eredetijét és Lemoyne Endre *Granvilleben* versét Bogdánfy Lajos fordításában. — Kropf Lajos *A szent korona történetéhez* cím alatt egy fiatal amerikainak, a július hóban meghalt Stillmann W. J.-nek önéletrajzából részletet közöl arról, hogy mint Kossuth tisztelője 1852 vagy 1853 elején Pesten járt oly czélból, hogy egy-két magyar szövetségestársával lemenjen Orsovára, fölássa a közelében elrejtett szent koronát s magával vigye azt Amerikába — még pedig állítólag Kossuth Lajos megbízásából. Stillmann elbeszélésében nagyon kevés olyan részlet van, melynek segítségével ellenőrizni lehetne hitelességét. — Az *Értesítő*-ben Herczeg F.: Arianna (Riedl Frigyesről), Gaston Paris: François Villon (Hatvany Lajostól), Körössy J.: A részvénytársulatok pénzügyi eredményei 1887—1898. című munkák vannak imertetve. — Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3-ik füzetében Zlinszky Aladár „Arany kisebb történeti költeményeinek” vizsgálatába fog bele. Ez első közleményében a „Rege a csodaszarvasról” és „Keveháza” című balladák forrásait kutatja. Mind a kettőnek tárgyát Kézai Simon mester krónikájában találja meg. A két költeményt mint kulturtörténeti képet egybevetve, feltűnik a nagy különbség a hun nép szervezete közt a Csodaszarvasban és a Keveházában. Ott a két nép még szervezetlen; ország, nemzet még alig van, inkább csak nemzetségfők, a kik alattvalókat tartanak. Az élet még nomád: a nép mindent fegyverével szerez, élelmét a vadászaton, zsákmányát a harcban. A feleséget rabolják. Istenük még nincs, csak szellemekben hisznek, még pedig az ember iránt barátságos és ellenséges szellemekben, a mint hogy tényleg a félelem a vallás alapja. A költő Hunort és Magyarat anyjukról nevezi: hős fiai szép Enéhnek; úgy látszik Ménrót még többnejűségben élt. A leányrablás új társadalmi korszakot jelent a két nép életében: az egynejűséget, a családi élet kezdetét. A krónika pásztor-társadalom képét festi Hunor és Magyar népében; Arany, az ősidőkhöz hívebben, régebbi társadalom képét adja: a vadászó, harcos népet. Keveházában a hun már mint

nagy nemzet jelenik meg a történet színpadán. Van szervezetük; erős hadi szervezet, melyet vezéreik kormányoznak; van nemzeti céljuk: a hódítás, honalapítás. Vallásuk is fejlettebb. Már eljutottak az istenfogalomig: van jó és rossz istenük, Hadur és Ármány. Hadur segíti őket, de ha nem teljesítik iránta való kötelességüket, visszavonul s átengedi a teret Ármánynak: a legszigorúbb viszonzosság elve uralkodik. Az istenek mellett szellemekben, tündérekben is hisznek. Az áldozatokat külön társadalmi osztály: a táltosok rendje végzi. Hiszik a túlvilági életet: az elhunyt mellé teszik életében használt eszközeit. Az isten nemcsak arra ügyel, hogy ő iránta való kötelességüket teljesítsék, de az egymás iránt tartozót is: azért küld döghalált, ha az elesettek temetetlenül maradnának. Ime mennyi finom vonás, mely mind arról tanúskodik, mily komolyan vette Arany a történeti költő szerepét, mily lelkiismeretes tanulmányokat és elmélkedést végzett s mily tapintattal olvasztott össze költészetet és tudományt. Történeti irodalmunk gazdagodása ellenére is újabb költészetünk még csak meg sem közelíti e részben az ő történeti érzékét és tudását. — Morvay Győző harmadik közleményben befejezi „Galánthai gróf Fekete János” című tanulmányát. Ebben különösen kortársaihoz, barátaihoz — Bárotzi Sándorhoz, Horváth Ádámhoz, Haller Józsefhez, Bessenyei Sándorhoz, br. Vay Miklóshoz, Bethlen Lászlóhoz, gróf Teleki Domokoshoz, Schedius Lajoshoz, Kis Jánoshoz, br. Orczy Józsefhez, gr. Teleki Lászlóhoz, Gvadányi Józsefhez stb. — viszonyát tárgyalja. — Hegedűs István Garzoni János humanista gyászbeszédét közli magyar fordításban Mátyás király felett. — Az *Adattár* rovatban; „Egy olasz Bánk bán novella” Katona Lajostól, „Adatok Balassa Bálintról” (IV. közl.) dr. Illésy Jánostól, „Br. Wesselényi Miklós levelei br. Kemény Zsigmondhoz” (I. közl.) közli Ferenczi Zoltán; „Tisza László versei”, közli L. D., „Báró Jósika Miklós levelei a m. nemz. múzeum könyvtárában”, közli dr. Esztégár László; „Kazinczy levele a Siegwart szerzőjéhez”, közli Jónás Károly. — A könyvismertetések során Latkóczy Mihály „Madách Imre őseiről” és Kovács Ferenc: „Zilahy Károly pályája” című munkái vannak ismertetve — Irodalomtörténeti repertorium zárja be a füzetet, Hellebrant Árpádtól.

4. A MAGYAR NYELVŐR júliusi füzeté *A népies elem jelentősége* címmel fordításban közli Münch német értekezésének (*Zur Charakteristik der englischen Sprache*) azon részletét, mely a népies elemnek a nyugati irodalmi nyelvekben való jelentőségét fejtegeti. — Ez után Kéki Lajos dolgozatát olvassuk: *Latinosságok a magyar népköltés nyelvében*. Azt tapasztaljuk, hogy a latin nyelv hatalmas geniusának befolyása alól, mely évszázadokon keresztül uralkodott közéletünkön, a nép nyelve sem tudta egészen kivonni magát. A latinosságok természetesen csak közvetett úton-módon jutnak a népnyelvbe. Leghatalmasabb csatorna, melyen az átszármazás legelevenebben történt, a

biblia. Soha könyv nagyobb hatást nem tett a magyar nép lelkére mint a Károli-féle bibliafordítás. A népnyelv latinosságainak egy része Károli Gáspár nyelvére vezethető vissza. Másrészt a nép gyermekében megvan az *urasan* beszélésnek, az *urizálásnak* a viszketége s innen érthető, hogy a deákos műveltségük kifejezései, fordulatai a nép nyelvébe is belekerülnek. A magyar népköltésben találkozó latinosságok egy részét az magyarázza meg, hogy a költői termékek jó részét többé-kevésbbé deákos műveltségű emberek írták s úgy kerültek a nép ajkára. Végül némely latinos kifejezések, különösen a népmesékben, a följegyzőnek irandók rovására, a ki a népi elbeszélést nem tudta elég hiven és pontosan visszaadni. A dolgozat nyelvtani kategóriák szerint állítja aztán össze a magyar népköltésben előforduló latinosságoknak számtalan faját, valamennyit idézetekkel mutatva be. — *Fialowski Lajos Növénynevek az új Magyar Tájszótárban* cz. cikkében mint növénybűvár üdvözli az új Tájszótárt, a mely vagy másfélezer népies magyar nevet tartalmaz. A Tájszótárból meríthet most már a magyar növénytani műnyelv is, mert a népnyelvben akárhány oly növénynév kínálkozik, a mely egyetlen értelmű, világos, egyszerű és rövid. A Tájszótár a növénytanra nemcsak azért oly fontos, hogy akárhány rejtek-virágot hoz nyilvánosságra, hanem azért is, mert bepillantást enged a nép lelkébe, hogyan szabja, készíti és szereli műhelyében a találó szavakat. A cikkíró végül összeállítja a szótárban idézett, de megfejtésre szoruló növényneveket s kéri a Nyelvőr olvasóit, hogy segédkezzenek megfejtésükben. — *Domby László* Komáromi Csipkés György és mások műveiből számos pótló adatot közöl a Nyelvtörténeti Szótárhoz. — *Simonyi Zsigmond* *Hogy germanizál a Budapesti Szemle?* czimű cikkében több olyan németből oltott szólást lobbant a Szemle egy bírálójának szemére, a melyeket ez, a cikkíró szerint, régebb és népiesebb magyar szólás helyett ajánlott. — Kisebb rovatok még: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvhagyományok. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hetedik ülése.

1901. október 7-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Szinnyei József r. tt. — Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, id. Szinnyei József l. tt. — Más osztályokból: Concha Győző, Fraknói Vilmos, Kautz Gyula, Pauer Imre, Réthy Mór, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Balogh Jenő, Csaplár Benedek, Nagy Gyula, Staub Mór l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

179. Id. SZINNYEI JÓZSEF l. t. fölolvassa „Az első magyar bibliographus” című székfoglaló értekezését. — Levelező tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

180. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Garzoninak Mátyás király felett tartott gyászbeszédéről” értekezik

181. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1901. október 14-én.

FORSTER GYULA t. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Concha Győző, Czobor Béla, Földes Béla, Fraknói Vilmos, Kautz Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Balogh Jenő, Békefi Remig, Fayer László, Fináczy Ernő, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Wertheimer Ede l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

182. WERTHEIMER EDE l. t. felolvassa „Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király” című székfoglaló értekezését — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

183. BÉKEFI REMIG l. t. „A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai”-ról értekezik.

184. Helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BÉKEFI REMIG és WERTHEIMER EDE l. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1901. október 21-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Hügyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal,

Krenner József, Lengyel Béla, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vince r. tt. — Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Istvánffy Gyula, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Staub Móricz, Winkler Lajos, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

185. DADAY JENŐ l. t.: „Édesvízi mikroszkopi állatok Patagóniából“.

186. KORDA DEZSŐ részéről: „Az elektromos kemenczében előállítható kristályos fémvegyületekről“, előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

187. KALECSINSZKY SÁNDOR részéről: „A szovátai meleg és forró konyhasós tavakról“ előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

188. MELCZER GÉZA részéről: „A korund kristálytani és optikai ismeretéhez“, előterjeszti KRENNER JÓZSEF r. t.

189. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF r. és DADAY JENŐ l. tagokat kéri föl

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ülés.

1901. október 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: B. Radvánszky Béla, Semsey Andor t. tt. — Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Színnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Böckh János, Csaplár Benedek, Fináczy Ernő, Katona Lajos, Óváry Lipót, Staub Móricz l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

190. BÖCKH JÁNOS l. t. emlékbeszédet tart Hauer Ferencz kt fölött. — Ki fog adatni.

191. A főtítkár fölolvassa VÉCSEY TAMÁS r. t. jelentését a Horvát Boldizsár szobra leleplezéséről. — Vécsey Tamás r. t.-nak a méltó képviselétért az Akadémia köszönetet mond.

192. Jelenti, hogy néhai Szilágyi Dezső t. tag emlékünnepe, a mely f. hó 19-én az ev. ref. templomban volt, az Akadémiát a főtítkár képviselte. — Tudomásul vétetik.

193. Néhai Hollán Ernő t. tag szombathelyi emléktáblájának f. hó 27-én tartott leleplezési ünnepén az Akadémiát LIPTHAY SÁNDOR r. és ILOSVAY LAJOS l. tagok képviselték. — Köszönettel tudomásul vétetik.

194. KOZMA FERENCZ l. t. tanügyi munkásságának f. hó 23-án Kolozsvárott tartott jubileumi ünnepére az Akadémia is meghivatván, az ünnepeltnek az Akadémia szíves üdvözlétét a főtítkár sürgönyben fejezte ki — Tudomásul szolgál.

195. BALLAGI ALADÁR l. t az Akadémia 1901-ik évi költségvetésének tárgyalásakor a „M. Nyelvőr“ cz. folyóirat megszüntetését indítványozta. Az indítvány véleményadásra kiadatott az I osztálynak s ez most a következőkben terjeszti elő jelentését: „Az osztály egyhangú véleménye szerint a M. Nyelvőr meg nem szüntethető; szükség van oly folyóiratra, mely a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészettel foglalkozik. A „Nyelvtud. Közlemények“ az általános és

különösen az ugor összehasonlító nyelvészet közlönye s minthogy ott nem volt elég tér a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészet művelői számára, indította meg a bizottság és osztály a Nyelvőrt. Ez a szükség éppen oly érezhető most is, mint régen s nincs ok, hogy az osztály e folyóiratot megszüntesse. — Az osztály e véleményéhez az összes ülés egyhangúlag hozzájárul.

196. Az I. osztály jelenti, hogy a pályamunkák bírálóiul a következő tagokat küldötte ki: 1. A *Teleki-pályázathoz*: Jókai Mór t. t., Bánóczy József, Kozma Andor l. tt. — 2. *Karácsonyi-pályázathoz*: Heinrich Gusztáv r., Herczeg Ferencz, Riedl Frigyes l. tt. — 3. *Nádasdy-pályázathoz*: Lévy József, Gyulai Pál r., Badies Ferencz l. tt. — 4. *Gorove-pályázathoz*: Beöthy Zsolt r., Pasteiner Gyula, Hegedüs István l. tt. — 5. *Farkas-Raskó-pályázathoz*: Baksai Sándor, Endrődi Sándor, Lehr Albert l. tt. — 6. *Lukács Krisztina-pályázathoz*: Gr. Kuun Géza t., Vámbéry Ármin, Szinnyei József r. tt. — 7. *Ipolyi-pályázathoz*: Szilády Aron, Simonyi Zsigmond r., Kátona Lajos l. tt. — 8. *Román Petre-pályázathoz*: Joannovics György t., Szinnyei József r., Asbóth Oszkár l. tt. — 9. A *Péczei-pályázathoz* még májusban megválasztottak bírálókul: Beöthy Zsolt r., Berczik Árpád, Négyesy László l. tt. — 10. Ugyanakkor a *Bulyovszky utólagos pályázathoz* szintén megválasztottak: Szász Károly, Gyulai Pál r., Lehr Albert l. tt. — Tudomásul szolgál.

197. A II. osztály a) Az Első M. Ált. Biztosító-Társaság pályázatához Földes Béla r. és Ráth Zoltán l. tagokat, b) A Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-pályázatához Láng Lajos és Vargha Gyula l. tagokat küldte ki bírálókul — Tudomásul szolgál.

198. Az I. osztály Körösi Sándor tanár számára engedélyt kér, hogy „Zrinyi és Machiavelli” cz. értekezését személyesen olvassassa föl. — Megadatik.

199. Pápay József engedélyt kér, hogy Regulynak az Akadémia kéziratárában őrzött osztyák szövegeit a Zichy-expeditio kiadványában közzétehesse. — Az engedély megadatik.

200. Lampel Róbert kérelme Széchenyi „Hitel, Világ és Stádium” cz. munkáinak kiadását illetőleg, minthogy tulajdonjogot érint, az Igazgató-Tanács elé terjesztetik.

201. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Tapani Széchenyi (Széchenyi életrajza finnül). Helsingissä, 1901. Jalava Antal ajándéka. — 2. Gróf Dessewffy József életrajza. Irta Ferenczy József Budapest, 1897 Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai.) Ferenczy József ajándéka. — 3. Négy különféle, a Széchenyi-családra vonatkozó gyászjelentés. Id. Szinnyei József l. t. ajándéka. — 4. Gr. Széchenyi István két levele 1822-ből és 1823-ból, Schwarcz József boozsi plébánoshoz. Másolta és ajándékozta Viszota Gyula. — Köszönettel vétetnek.

202. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. *A földművelésügyi m. kir. minisztértől*: „A madarak hasznáról és káráról”. Irta Herman Ottó. — 2. *A szt. pétervári csász. orosz kormánytól*: Szvlu zakonovu. (Orosz törvénygyűjtemények X. köt.) — 3. *Vámbéry Ármin t. tagtól*: a) *Travels and adventures*, — b) *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens*, — c) *Altosmanische Sprachstudien*. — 3a) *Duka Tivadar t. tagtól*: Levelek az angol-boer háborúról. — 4. *Körösy József l. tagtól*: a) A részvénytársulatok pénzügyi eredményei az utolsó negyedszázad alatt (1874–1898); — b) Budapest székesfőváros halandósága az 1891–1895-ki években és annak okai; — c) Budapest székesfőváros statiszt. Évkönyve. — 5. *Csaplár Benedek l. tagtól*: Jegyzetkék a Vörösmarty

emlékünneplés előzményeiről stb — 6. *Krones Ferencz k.-tagtól*: a) *Styriaca und Verwandtes* stb.; — b) *Leonor von Portugal*; — c) *Sonderabdruck aus den „Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“*. — 7. *Levasseur E. k.-tagtól*: *Histoire des Classes ouvrières*. 2 kötet. — 8. *Hatzidakisz György k.-tagtól*: *Glossologikai Meletai* 1 kötet — 9. *Vári Rezsőtől*: *Incerti scriptores byzantini saeculi X: Liber de re militari*. — 10. *A Brioschi bizottságtól*: *Opere matematiche di Francesco Brioschi* — 11. *Gróf Nugent Lavaltól*: „Brescia. 1849. márczius 31.“ cz művéhez két másolat. — 12. *Szalay Odóntól*: B. Fejérváry Géza. — 13. *A sárospataki ev. ref. főiskolától*: Az 1900—1901. évi iskolai Értesítő — 14. *A kassai Kazinczy-körtől*: Évkönyv 1898—1901. — 15. *Weinek Lászlótól*: *Magnetische und und meteorologische Beobachtungen an der k. k. Sternwarte, Prag, im Jahre 1900*. — 16. *Goldsbrough Mayer Alfrédától*: *The variations of a newly-arisen species of Medusa*. — 17. *Dr. Nagy Mórtól*: *Homérosz Iliásza* (II. füz.) — 18. *Szokolay Kornéltól*: *Bosnyákország és Herzegovina kereskedelmi, ipari, közlekedési és hitelügyi viszonyairól*. — 19. *Sándor Miklóstól*: *Az élet versekben* — 20. *Dr. Walter Gyulától*: a) *Szent beszéd az esztergomi zárdatemplom új orgonájának felszentelésekor*. — b) *Az iskolai munka és pihenés*. — 21. *Varjas Endrétől*: *Az újabb katolikus vallásos lyra*. — 22. *Ferenczy Józseftől*: a) *Aesthetikai és műtörténeti czikkek*. — b) *A szépművészetek Spanyolországban és Murillo*. — c) *Országos Közoktatási Tanács* 23. *A budapesti önkéntességétől*: *A nagy emberek és a Szentek lélektana* — 24. *Sz. Nagy Gergelytől*: *Elmélettan nemzetünk eredetéről*. — 35. *Fischer Sámuelről*: *Szemelvények híres magyar költők műveiből, héber nyelvre*. — 26. *Dr. Rousseau L. J.-tól*: *Programme de l'enseignement. Condition d'admission a l'école dentaire française*. — Köszönettel vétetnek.

203. A júniusi összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 140., 141. és 142. füzet. *Mathematikai és természettudományi Értesítő*. XIX. kötet 3. füz. — *Archaeologiai Értesítő*. XXI. kötet. 3. és 4. szám. — *Nyelvtudományi Közlemények* XXXI: 3. füz. — *Irodalomtörténeti Közlemények*. XI. évf. 3. füz. — *Athenaeum*. X. évf. 3. sz. — *Történelmi Tár*. 1901-i foly. 2. és 3. füz. — *Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1900*. — MAHLER EDE. *Adalékok az egyiptomi nyelvhez* (*Nyelvtud. Értekezések*. XVII: 9. sz.) — BOROVSKY SAMU I. T. *Egy alajbég telepítése* (*Történettud. Értekez.* XIX: 6. sz.) — ALEXANDER BERNÁT I. T. *Emlékbeszéd Domanovszky Endre lev. tag felett*. (*Emlékbeszéd* XI kötet. 1. sz.) — THALY KÁLMÁN. *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve*. 1706—1709. Függelék: *Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve*. 1708. — Tudomásul vétetik.

204. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BÖCKH JÁNOS és BALLAGI GÉZA I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléletek.

---

1. Vécsey Tamás r. t. beszéde Horváth Boldizsár szobra leleplezésénél. Most három éve, midőn a Deák Ferencz mauzoleumánál töltünk, az impozáns gyász kiséréttől Horváth Boldizsár örökre elvált, fájdal munkát az a hír enyhíté, hogy szülőföldre, hies és háladatos szülő földre: Szombathely szobrót állit hű és dieső fiának.

A lelkes és nagy fiára méltán büszke szülőváros, kezét fogva a hatalmas vármegyével, mely jó órában adta a hazának Berzsényit és Széll Kálmánt, felállitá a magyar művész ihlettségével Horváth Boldizsár emléksobrát.

Ennek hírére ide sereglettünk közéről, távolról. Elhoztuk szívünk kegyeletét s az elismerés babérkoszorút.

Nekem, mint rectornak jutott a szerencse, hogy az Egyetem kegyeletét tolmácsoljam Dr. Horváth Boldizsár tisztelői közt s ugyancsak nekem, mint az Akadémia küldöttjének jutott a megtisztelő feladat, hogy az Akadémia koszorúját letegyem Horváth Boldizsár tiszteleti tag szobrának talapzatára.

A magyar tudományosság legfelsőbb intézeteit a magyar államférfiak ünneplése nem hagyhatja hidegen, hiszen Kerkapolyi és Pauler, Szilágyi és Wlassics, Plósz, Nagy Ferencz és Pulszky s hogy a jelenlevőket is emlitem: Láng Lajos és báró Eötvös Loránd tanárokat s akadémikusokat az Egyetemből hívta meg ő Felsége az államtitkári, illetőleg egyenesen a miniszteri székbe.

Valamint a haza említett jelesei, úgy Horváth Boldizsár is az Egyetem és az Akadémia adeptusai közé tartozott, kire méltán alkalmazhatjuk Ciceronak Qu. Mucius Scaevoláról mondott eme szavait: jurisperitorum eloquentissimus et eloquentium iurisperitissimus (Cic. de orat. I. 39.)

Az ékesen szóló jogtudós Horváth Boldizsár a szabadságért rajongó 1848—49. országgyűlésen kezdte meg közpályáját. Népszerűsége növekedett az elnyomatás nehéz évei alatt, midőn szóval és tollal védelmezte a jogot. Törvénytudománya az országbirói értekezleten, hol a régi magyar 'jog visszaállítása s az idegen jog háttérbe szorítása czéloztatott, méltó elismerésben részesült.

Az 1861-iki országgyűlésnek felirati és határozati két nagy pártja, midőn végül Deák Ferencz tiltakozó óvásában egyesült, a lelkesedésnek és a bölcs önmérsékletnek képviselőit egyesíté. Már akkor is mindig Deák mellett láttam azt a férfit, a kinek a mai ünnepet szenteljük.

Az 1865—68. koronázó országgyűlésen a jogfolytonosság, a dualismus és a paritás diadalra jutását senki se munkálta erősebben s az újkor jogi reform-eszméiért senki se lelkesedett élénkebben, mint Horváth Boldizsár. Ezért mást nem is találtak nálánál méltóbbnak az igazságügyi tárczára. Nagy feladat várt akkor az igazságügy-miniszterre. A jogrend meg volt zavarva. Az igazságügy terén sok volt a rom, az avult, korhadt, czélszerűtlen maradvány.

Horváth becsesnek tartá mind azt, a mit a romok közt megmenteni valót talált, de az új helyzet új alkotások előkészítését követelte. Horváth a jogreformokat előkészíté, az 1848-ik szabadelvű irányban. Az 1848-iki törvények demokratikus szellemét lelkének egész melegével szerette. Demokrata miniszter volt ő a szó legnemesebb értelmében.

Cicero mondja, hogy a lex Porcia: virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit (Pro Rabirio 4.). Hasonló nemes intézkedést tett nálunk Horváth miniszter, midőn az egyenlőség követelményéhez képest megszüntette a rendi különbségre mutató, különféle védijakat, a nem nemeseket is kivette a testfenyítő büntetés alól, eltörölve a botozást, s midőn emberszeretetből, mely a börtönlakókhoz is irgalmas, levétette a bilincset az elítéltek kezéről, lábáról.

A jogállam legnemesebb problémáján fáradozott Horváth Boldizsár, midőn a politikai, polgári s egyéni szabadság garantiáit a a birói hatalomban kereste és találta.

A modern nagy jogi reformátor szellemét és alkotó erejét örökre hirdeti a birói hatalom gyakorlatáról szóló 1869: IV. törvényczikk.

Ez az alaptörvény szentesíti, hogy a kormányzó hatalom elválasztatik a birói hatalomtól, hogy amaz ne avatkozhassek emennek hatáskörébe. Szentesíti, hogy a bíró elmozdíthatatlan s függetlenítetik a Felség és tanácsosai subjectiv akaratától s minden földi hatalomtól. Az idézett törvénynek köszönjük, hogy a birói sella curulistól szigorú incompatibilitás tartja távol az illetéktelen befolyásokat.

Horváth Boldizsár a magyar jogászai capacitás, az elragadó művészi szónok, a ki valódi mester a szószéken, a ki olyan szép nyelven s annyi tudománynyal beszélt és írt a legszebb, legideálisabb államjogi czélok s feladatokról: ezelőtt 40 évvel az Akadémia levelező tagjává. 1868-ban pedig az Akadémia tiszteleti tagjává választott. Feledhetetlenek azok az emlékbeszédek, a melyeket az Akadémia megbízásából mondott gróf Mikó Imre és Szemere Bertalan akadémikus államférfiak felett, a kiknek képét a korszak szellemi mozgalmai közt tünteti fel, állambölcseleti becses reflexiókkal kíséri s halántékukat a nemzetre fényt árasztó glóriával ékesíti.

A nagy szónok és humánus jogtudós, Horváth érdemeit elismerte és méltányolta az Egyetem is, midőn százados ünnepén doktori diszoklevéllel tüntette ki a magyar igazságügy regenerátorát.

Emelkedett lélek s meleg hazafiúi szellem sugárzik Horváth minden beszédéből s intézkedéséből és az államférfiúi conceptióknak áldozta idejét, erejét, nyugalját; új életet visz a romok helyére s üdvös munkában tölti éjjelét, napjait. Az irigység, féltékenység s meggondolatlanság talán ezért hintett töviseket a Horváth útjára, mint Eötvösnek és a többi kiválóságoknak pályájára is, a kiket a nagy eszmék kultusza s merészebb alkotások keresztülvitele túl emelt a hétköznapi átlagemberek színvonalán.

Ellenfelei vagy inkább talán *időelőtti* bírálói nem tudtak mást hányni szemére, minthogy idealista, theoretikus, ki az elméleti államférfiak tudós soraiba tartozik.

Ezt a szemrehányást büszkén lehet fogadni és viselni. Sőt szerintünk ez talán nem is szemrehányás, hanem felmagasztalás az idealismus, az elmélet régióiba és jögczim az Akadémiának és az Egyetemnek, hogy vegyen részt a consecratió, melyet az idealis, theoretikus *jogtudós* joggyűi miniszter emlékére rendez a kegyelet.

Mi is volt az az elmélet, melyet Horváth Boldizsár hirdetett?

Alkotmányunk terén a *jogfolytonosság*.

A monarchia területén a *dualismus*.

Ausztria és Magyarország közt pedig a *paritas* elismerése.

Hisz éppen ezek az „elméletek“ mentették meg az 1848-iki alkotmányt, a magyar állam függetlenségét s egyenrangúságát Ausztriával. Ennek az „elméleti“, ennek az „idealis“ politikának volt diadalmenete az 1867-iki koronázás, melynek előkészítői közt Horváth Boldizsár felségfelterjesztései nem voltak az utolsók.

Isten, a magyarok Istene megáldá az 1867-iki törekvéseket. A kibékülés, a király és a nemzet közti bizalom egyik legserényebb munkása örömnapokat ült. Deák, Andrassy és Eötvös mellett Horváth Boldizsár, a ki tulzó sohase volt, egyike azoknak, a kik a kiegyezési korszaknak sajátos jellegét megadták.

A korszakkal együtt annak irányadó államférfiait is átvette már a történelem. Ennek lapjain és kegyeletében él és éljen az áldott működésű Horváth Boldizsár szelleme, lelkesítő példája és szép emlékezete. Állnak művei, alkotásai, törvényei, áll a bírói hatalom erős vára, homlokzatán a bírói függetlenség büszke jellegével. Az új magyar igazságügy első nagy reformátorának emléke ne távozzék el a magyar földről soha! Róla, mint *emberről* is csak szépet és jót hallottunk. A *szív* embere. Magánjellege is vonzó s nemesre buzdító. Az erények útján járt, mint *fiú* a szülési s mint *apa* a gyermekei tekintetében.

Óh jöjjetek ide, a Horváth Boldizsár szobrához, ti egyetemi s nem egyetemi ifjak, emlegessétek milyen születisztelő volt. És ti akadémikus és nem akadémikus apák emlegessétek, milyen családias volt.

Óh jöjjetek az ő szobrához nagyok és kiesinyek, és emlegessé-

tek, mennyire imádta ő az igazságot, mert *justita est regnorum fundamentum*. És utódaink mindnyájan, nemzedékről, nemzedékre szent lelkesedéssel emlegessék, hogy a nemzet- és hazaszeretet, alkotmány- és szabadságszeretet jog- és emberszeretet megtestesülése, a nemes-érzésű és jellemű államférfiak mintaképe volt Horváth Boldizsár.

2. Lipthay Sándor r. t. beszéde Hollán Ernő emléktáblája leleplezése ünnepén. A M. T. Akadémia, a mely maga is benső kegyelettel őrzi sirba dőlt jelesének, Hollán Ernőnek emlékét, megelégedéssel és köszönettel értesült a mai ünnepélyről, a melylyel a M. Mérnökök és Építészek Egyesülete felejthetetlen megalapítójának emlékezetét ápolja.

Az Akadémia képviselőjében és megbízásából pár szót óhajtok hozzáfűzni az imént elhangzott hála-beszédhez.

A mint azt az egyesület tisztelt elnöke oly találóan kifejtette, az a férfiú, a kinek nagyratörő lelke egy emberélet előtt e helyen testet öltött, nemcsak a magyar műszaki karnak volt egyik legkimagaslóbb alakja, nemcsak a műszaki tudománynak volt egyik hivatott művelője.

Küzdelmes élete folyamán valóban ott láttuk őt mindenütt, a hol lánglelkével és férfias munkaerejével nemzeti érdekeinket szolgálhatta.

Ő keltette életre és megvalósította a legnagyobb magyarnak, Széchenyi István grófnak a közlekedési ügyre vonatkozó szellemi hagyatékát, és politikai, katonai, valamint közgazdasági tevékenysége során mély és maradandó nyomokat hagyott kulturális fejlődésünk és nemzeti erősödésünk történetében.

Hollán Ernő ezen universális érdemeit ismerte el a M. T. Akadémia már évek hosszú sora előtt akkor, a mikor őt tiszteleti és igazgató-tanácsának tagjává megválasztotta.

E hervadhatatlan érdemeket kívánta a M. T. Akadémia jelezni ma, a mikor minket — kiküldöttjeit — megbízott azzal, hogy ezt a Hollán Ernő emlékezetének szentelt babérkoszorút az ünnepély folyamán átnyújtsuk.

Az Akadémia nevében tisztelettel kérem Vasvármegye Múzeumát, hogy e koszorút az utánunk jövők részére megőrizni szíveskedjék.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XII. KÖTET.

1901. Deczember 15.

12. FÜZET.

Jelentés a Kóczán Ferencz-féle 1901. évi pályázatról.

Előterjeszté *Vadnay Károly* rendes tag az 1901. november 25-diki
összes ülésen.

Tisztelt Akadémia!

Tizenöt éve már, hogy egy lelkes irodalombarát intézetünkél állandó pályadíjat alapított sorozatos magyar történelmi színművek jutalmazására. Élénken buzdíthatták erre a „hajdan erős magyar“ régi dicsőségének lélekemelő képei. Együttal hön óhajthatta, hogy vajha nemzeti színházunk is kaphatna a shakspearei „királydrámák“ értékét és hatását megközelítő nemzeti színműveket. E fenkölt óhajtasát nem is gondolhatta valami gyökeretlen álmodozásnak, mert hisz irodalmunk legelső drámai pályázatán, midőn a Királyhágón innen nem is volt még állandó magyar színház, sem teljesen kifejlett színművészet és termékenyítő kritika: támadt egy nagybecsű, nemzeti szellemű történeti szomorújátékunk.

Az áldozatkészség nem volt éppen hiábavaló, mert a pályázatok során, kivált az első években, ez az alapítvány egy-egy színrevihető művel gyarapította első színházunk műsorát, bár egygyel sem olyanal, melynek hatása tartós, értéke maradandó lett volna.

Így is azonban elismerni való szolgálatot tett színirodalmunk ügyének már csak azért is, mert történeti színművek írására olyan időben serkentett, midőn a szinpadí múzsa mindenütt elfordult a történelmi multtól, mert szükségesebbnek tartotta a jelenlegi társadalom bajaival foglalkozni.

Ekkép a ma kórságainak és nem a régi mult korainak festése vált divattá. E téren a teremő képzelmet nem volt szükséges elmult idők alakjainak, szellemének és hangjának mélyreható buvárlatával is fárasztani. A maga korát minden gondolkodó elme ismeri s mikor a megfigyelés elevensége a fő-

kellék, a phantasia, mely pedig minden költészetnek igazi szárnya, úgyszólván trónját veszti.

Egészen természetes, ha ez a világirodalmi áramlat, mely az elemzés, moralizálás termékeit tette divatossá, és sokszor a pathologikus légkört honosítá meg a színpadon, hátrányosan hatott akadémiánk történeti színműi pályázataira.

Egy-egy divat azonban, bármily tetszős és kapós legyen is a maga idejében, állandó uralmú nem maradhat. Előbb-utóbb eltelnék vele, megunják és visszatérnek régiebb formákhoz és izléshez.

Újabban is a színházakban ily fordulatnak látjuk élénk jeleit. Párisban, mely sok idő óta az általános színirodalmi működés irányozója, nem elemező, moralizáló társadalmi dráma aratta a közelebbi évek legzajosabb sikerét, hanem régiebb kort festő verses dráma, melynek költőjét gyorsan beavatták az akadémia halhatatlanjai közé. És nálunk is a „Nemzeti Színház“-ban pár évvel ezelőtt egy a múlt század elejéről merített irodalomtörténeti vigjáték, a „Vigszínház“-ban pedig közelebb egy a kurucz-világ szellemét és alakjait festő dráma nyerték a legtartósabb tetszést.

Azon a pályázaton is, melyről most szó lesz, mutatkozik bizonyos fordulatnak, noha másnemű, de mindenesetre biztató jele. Az egész versenyről nem jelenthetek ugyan nevezetes sikert, s a legtöbb pályaműről jót se sokat mondhatok; de azt előre megemlíthetem, hogy egy pár versenymunka szerzője szakított a magyar történelmi drámák elkoptatott modorával, a régi álszillogással, melynek pathosza öblös szájaskodás, mint vitézsége csupán kardcsörtetés, s kecsgetőbb területen keresték a költészet hatásait. Ha az ily pályázók száma megszorodik, ez alapítvány pályázataitól is több eredményt várhatunk, noha a színpadi izlés jóirányú fejlesztésére nem az akadémiai pályázatok csöndben bemutatott termékei, hanem a színházak zajos természetű diadalai szoktak lényegesebben hatni.

A bíráló bizottság, melynek megbizott tagjai dr. *Heinrich Gusztáv* rendes, dr. *Bánóczy József* levelező tag és e jelentés előterjesztője voltak, tizenegy pályaművet vett át annak megállapítása végett, hogy köztük melyik a viszonylagosan legjobb termék.

A pályahirdetés tárgykör gyanánt a vegyesházbeli királyok *három elsejének*: Venczel, Ottó és Róbert Károlynak idejét tűzte ki. Kilencz pályázó köteletségnek tartotta — a mint hogy az is — e föltételhez ragaszkodni. Kettő azonban nem vette figyelembe, a mi okul szolgálhatna arra, hogy műveik e pályázatból kizárassanak.

Ha a viszonylag legjobb mű e kettő egyike volna, a bírálók

lelkiismeretének gondot, töprengést okozhatnak. Mert kérdés: nem kell-e két kézzel kapni igazi jó művön, minőnek nyerése az alapítónak főtörekvése volt, az esetben is, ha szerzője eltért a pályahirdetés valamelyik pontjától?

Ez a kérdés most nem merülhetett föl, mert a két színmű egyike sem színpadra való termék. Egyik: a II. számú, „I. (Nagy) Lajos“ című, gyöngé versekben írt „tragédia“, melynek jeligéje az ismeretes shakspere-i sor: „to be or not to be“, korántsem azért mellőzendő, mert a három első királyon túl a *negyediket* választá főszemélyeül, hanem mert szerzője nem tud királyt, hőst, általában férfit festeni, s az erélyes, hatalmas Nagy Lajost jámbor töprengőnek mutatja be, ki azzal az önváddal győtri magát, hogy vétkes a nápolyi hadjárat vérontásaiért, mert testvére gyilkosainak megbüntetését Istenre kellett volna bíznia. Még gyöngébb alak az ifjú testvér, ki, ha erélyes anyja szól hozzá, hajlandó visszatérni Magyarországra, míg ha képmutató, szemérmetlen neje suttog fülébe valamit, maradni kíván Nápolyban, a hol aztán gonoszul megölik. Ennek a szerzőnek palatáján nincs kifejező szín, verseiben nincs jellemző hang ama fényes lovagi kor festésére, melyet Arany János „Daliás Idők“nek nevezett.

A másik szerző a kitűzött időkörtől nagyon messzire elszárguldott. A mohácsi vést kívánta dramatizálni „*Elbukott nemzet*“ című, VI. számú, „a haza minden előtt“ jeligéjű, folyékony prózában és három felvonásban írt színművében. A tárgy választása vakmerőség. Három felvonás ritkán elegendő tér egyetlenegy kiváló hős bukásának is kellő motiválására. Hát még a hol egy hős helyett egész nemzet katasztrófáját kell festeni, kellő okot adással. A szerző nem is adott egyebet, mint tábori jeleket, hadi tanács vázlatát s egy-két mozzanatot a vesztett csatából. Jobb lett volna, ha csak a mű egyetlen nőszemélye: a kém Szakine epizódját festi drámailag, a mohácsi szerencsétlenséget csupán háttérül használva. Ez a buzgó török nő beleszeret egy magyar lovagba, a kit éjjel meg akart ölni. Megismerve nemes lényét, annyira megszereti, hogy kész vele harcba menni s érette elárulni fáját és hitét. Ezt magát is valószínűvé, hatásossá tenni nem kis feladat lett volna. Valószínűtlenség elég sok van a műben. Nem hihető, hogy az önérettel bíró török tisztok s a harci kedvtől elvakult magyar urak úgy beszéltek volna egymásról, mint itt egy pár jelenetben. Még kevésbé, hogy Szulejmán táborának egy keleti tisztje oly kétkedve töprengett volna, mint valamely északi protestáns philosophus. És bizony a vézből futó II. Lajos királynak sem lehetett ideje, érkezése a Csele patakjánál oly keserűen bölcselgő monologot tartani, sem akkori magyar vitéz a vesztett csata viharában nem

sirathatta el oly terjengősen a nemzet eljátszott függetlenségét, akár csak egy mai népszónok. A szerzőnek lesz különben elég ideje sokkal drámaibb munkával pályázni, mert a mohácsi vész idejére még csak sok idő múlva kerül a kronologiai sor. Hisz a két időszak közé hét király és egy királynő uralkodása esik.

E két pályamű nem mutat drámaírói tehetségre, de mind a kettőben van néhány lap, mely nem nélkülozi az általános írói képesség jeleit.

Olyan pályamű, mely a birálót felebaráti részvétre s az önbírálat teljes hiánya miatti bosszankodásra indítja, ezúttal három-négy van. Ilyen gyermekes együgyűség fanyar gyümölcse a „*Trónviszály alatt*“ című, I. számú, silány nyelvű és tartalmú zagyvalék, mely főszemélyét: Apor vajdát aljas rablónak s olyan tolvaj szarkának mutatja, ki arany utáni mohó vágyában még az egyik versengő király hozzája küldött követének diszruhájáról is leszedi a fényes gombokat. Irodalmi képzettségű embernek keserves dolog ily tudatlan éretlenséget végig lapozni — olvasni teljes lehetetlenség.

Nem sokkal ér többet az V. számú, „*Vanitatum vanitas*“ jeligéjű színmű: „*Verebek a sasfészekben*“. Ennek összefüggés nélküli zagyvalékában a hatalmas, erőszakos, középkori várúr: Csák Máté van eltörpítve. A cím mutatja, hogy a szerzője sasnak törekedett rajzolni, de a jelenetek folyamában belőle is csak érthetetlenül csiripelő verebet tudott csinálni. Az ily zavaros összevisszaságot nem méltó bővebben ismertetni s bajos egy másik értéktelenségtől különböztetni. Nulla, melynek semmi értéke, akár egymaga van, akár több áll egymás mellett. Így is, úgy is semmi. A X. számú, prózában írt pályamű: „*A trencsényi fejedelem*“. Csák Mátéja sem ér többet a másik mű sasfészki verébénél. Nincs a darabban egyéb történelmi, mint pár név, meg az a buzogány, melylyel kard helyett vívni párba. Még a király vezérének, Nekcseynek a neve is olyan csinált, mint némelyik mai hangzású ötvenkrajczáros névmagyarítás. S elképzelhető-e, hogy egy Csák Máté-féle zord kényúr lánya az apjától kifosztott árvák sorsán és virágok hervadásán oly érzelegve siránkozott volna, mint egy svájcei lelkipásztor szentimentális magzata; neje pedig el merte volna szöktetni a férje által elítélt királyi vezért, s újra beleszeretve, el mert volna vele szökni, s a legyőzött férj úgy siratta volna, mint valami vesztett kincset. E műben az alakok nem drámailag fejlődnek, hanem hirtelen válnak más természetté. Olyan ugrást tesznek, minő „non datur in natura“.

A „*Bajor Ottó*“ című, IX. számú, „hol volt, hol nem volt“ jeligéjű pályamű komikailag iparkodott rajzolni a német trónkövetelőt, de nem tudta mulatságosan lézengő ritterrre tenni,

hanem csak érdektelen kalandokba eső pipogya ficzkónak mutatja, kinek sorsával nem törődhetünk. A szerző sok mindent összehalmozott, ugyancsak torzított, de csak egy pár mellék-alak (a várnagy lánya és apród) élénk enyelgésében birt beszélgető képességet tanusítani.

„Venczel király“, a III. számú, „in signo vinces“ jeligéjű versenymű főalakja sem ér sokkal többet. Léha suhancz, ki diák módjára czifrán vall szerelmet, sok badarsággal idegeníti el híveit, mignem apja, a cseh király, meggyőződve fia éretlenségéről s féltve annak életét, egyszerűen felpakolja s hazaviszi Prágába, elébb azonban, mint jó üzletember, a magyar urakkal lefizetve kiadott költségét. A műben sem történeti levegő és drámaiság, sem érdekes jellem vagy helyzet nincs. Csak vers van sok, több mint kellene. Verselő képességükkel a pályázók rendesen vissza szoktak élni. Szerelmesek mindabba, a mit egyszer leírtak. Pedig drámában a szép sorokat is törlni kell, ha nem szükségesek. Deák Ferencz jellemzett egyszer egy erős, de terjengős stílusú, híres referendáriust e szavakkal: „Írni tud, de törülni nem“ Ez utóbbit a pályázók sem tudják, pedig meg kellene tanulniok

Egy darabja van a pályázatnak: a VIII. számú, négy felvonásban és négyes trocheusokban írt, „Előre“ jeligéjű: „Záchok, Szécsiek“, mely a szerencsétlen Zách Klára borzalmas esetét próbálta dramatizálni. Jó is, hogy nincs több, mert sokkal kegyetlenebb történet, semhogy alkalmas drámai tárgy lehetne. Legalább eddig mind kudarczot vallott, a ki megbirkózott vele. Hogy epikai földolgozásra sokkal alkalmasabb: bizonyítja egy örökbecsű balladánk. Az előttünk lévő pályamű szerzőjének képzelete épp ott rokkant meg, hol lobogva égő szenvedélyt kellett volna festenie. Az ártatlan szűz erőszakos megbecstelenítése itt annál szörnyűbb bűn, mivel a lányban nemcsak az illetetlen tisztaság, hanem egyszersmind boldog menyasszony van irgalmatlanul eltiporva. De a gyalázatosság erőtlenül van festve, valaminth az apa vérbosszúja is. Olyan hamar felforró természet, minő Feliczián volt, nem tarthat terjengős vádbeszédet, midőn a királyi terembe beront, hanem éktelen dühében szaggatottan üvölt néhány átkozódó szót s aztán gyorsan végez. Kardjáé a szó. Az ítélőszék jeleneteinek sincs hatásuk, mert sem erő, sem igazság nincs bennök. Hát még a függelékben, mely csupán annak megmutatására szolgál, hogy a Szécsiek mily nemesen hűséges faj! Senkinek nincs több oka gyűlölni a királyt, mint az ifjú Szécsi Dezsőnek, mert ő volt a meggyalázott és borzalmasan kivégzett Klára boldog vőlegénye, és mégis ő a királyért, csak mert király, feláldozza magát, hogy az ne essék az ellenség foglyává. Ez már nem hősi erény, hanem szolgálai kutyahűség. Nem is

hathat, mert nem emberi s inkább együtt érzünk a bosszúálló apával, mint e nagyon felejteni tudó vőlegénynyel, kinek önfeláldozása ugyan a királyi vérlázító megtorlás merő ellentéte, de végtelen járó, az emberi természetén kívül eső túlzás Igazság nincs benne, pedig a költészetben csak az indíthat meg, a mi épp oly igaz, mint szép.

Van még három pályamű, melyeknek szerzői nem kitaposott, meddővé vált, kietlen területen, hanem eredetibb ösvényen keresték a sikert. S ez az a biztató jelenség, melyet röviden már említettünk. Szigligeti, ki több, mint négy évtizeden át volt az eredeti s abban a történelmi műsor folytonos gyarapítója, érdemeiben teljes pályájának vége felé nemcsak érezte, hanem elméleti könyvében meg is írta, hogy mennyivel egészségesebb, üdvösebb lett volna drámánk fejlődése, ha a támadó tehetségek korán megismerik Shakspeare-t és Molière-t s ezektől tanulnak, nem pedig a francia hyperromantikusokat és a német larmoyante-ok természetlen írásmódját utánogztatják. És ha idejében meg tudják érteni a jellem- és korfestésben a maga idejét annyira túlszárnyalt „Bánk bán“-t, mennyivel nemzetiebbé is válhatik történeti drámánk. Az ébredező hazafiság heve azonban a mutatkozó tehetségeket tévútra ragadta. A történelmi drámát nem költői öncélnak, hanem a hazafias törekvés egyik eszközének tartották s muló hatású műveikben korántsem a műsát, hanem a hazát igyekeztek szolgálni, s annál jobban vélték szolgálhatni, mennél többször s mennél zajosabb retorikával emlegetik és éltetik. Ily módon rendesen maga a szerző szónokolt a régi kor hősei helyett s a nagyobb történelmi jelenetekben az ékesszólás készletben levő szóvirágai kaptak lábra, nem pedig a hevülő jellemek mély és igaz megindulása. Ekkép íróitól a színpad nem mélyebbre ható műveket kapott, költői ihlet termékeit, hanem a mesterség többé-kevésbé ügyes, de csak muló értékű gyári munkáit, melyektől a jó ízlés azonnal elfordult, mihelyt képzetebbé vált. Meg kellett unni a történelmi kézikönyvekből fölületesen meritett trónviszályok, háborúk, lázadások zord egyhangúságát, a pathos helyettesítő szájhősieskedést s a cselekvényt pótló kardcsörtetést, melyekben költészet vajmi kevés nyilvánult s a képzelmet vezető művészet legtöbbször teljességgel hiányzott. A közönség és kritika előbb belátták, mint a drámaírók, hogy történelmi mű létrehozásához tüzetesb tanulmány, eredetibb, változatosb anyag, a kor- és jellemfestéshez erősebb képzelem keltenek. E belátás jó eredménye korábban mutatkozott a magyar regényben, melyben legalább egy mélyebb szellem régi korok lelkét hiven tükröző s példamutató munkákat bírt létrehozni. Színpadon nehezebbnek látszik elérni ily eredményt, s ezért e téren elismerésre méltó maga a törekvés is eredetibb tárgyak

választására, újabb hang alkalmazására, még ha e törekvés nem is jár mindjárt jó sikerrel.

E szempontból vehető figyelembe a XI. számú, „Civitem Cassa“ jellegű, hosszú történeti szomorújáték: a „*Válságos idők*“, noha szerzője csak kezdetben igéri a jót, az újabbat, de ígéretét aztán a cselekvény szövésében és az alakok jellemzésében nincs hatalma beváltani. A kassai bíróválasztás élénk jelenetei azzal biztatnak, hogy az országos trónviszály keretében és kapcsolatban a városi polgárok életéből vett érdekes drámát fogunk kapni. Csakhamar azonban meggyőződünk, hogy a szerzőnek erre a feladatra kedve mindenestre volt, de hivatása annál kevesebb. Sőt verselni is inkább csak szeret, mint tud, mert dialógjai néha nagyon gyöngye lábon sántikálnak. Jellemfestései pedig még gyöngébbek. Az új bíró: Oczemczér Ágoston nem valami drámai alak, hanem pórul járó ingatag lény, ki jót akar ugyan, de balgatag úton jár. Könnyű megérteni önző, de elég természetes politikáját, azt, hogy a város érdekében a villongó pártok egyikéhez sem szegődik, hanem okos önzéssel várja, hogy ki lesz a király, a kihez pártoljon, mert így remélheti az akkor polgári szabadságnak tartott városi kiváltságok megerősítését, s hogy Kassa népe ne egy hatalmas főúr adófizető jobbágysága legyen, hanem szabad polgárság maradjon. Ezt a természetes törekvést azonban szerzőnk nem tudja úgy festeni, hogy erős érdeklődés tárgya legyen. A várost Omode nádor szeretné birtokol. Ő a Róbert Károly híve, míg harezos fiai Csák Máté mellett küzdenek. Már maga az sem valószínű, hogy egy nemzetség tagjai, kiknek egy az érdekek, két pártra szakadtak volna. Még kevésbé valószínű, hogy a nádor legkülönb fia: Omode László, a bíró szép lányát: Idát törekedett volna nőül venni. Sokkal előítéletesebb és kevésbé volt az akkori idő, semhogy nádor fia polgárlányt kívánt volna oltárhoz vezetni. Akkoriban nagyúri sarjak prédakép el-elraboltak alanti születésű szép leányzót, de nem vezették szerelemmel esküvőre. A bíró azonban vakon hiszi, hogy Ida lányával ez is megeshetik, ekkép politikája végett, kétkulacsoskodik. A lány a helyőrség fiatal hadnagyát: Tristant szereti, de az apja buzdítására mégis megteszi, a mi nem valami szépen jellemzi, hogy szíve ellenére hazudik szerelmet a nádor fiának. Apja lánya: kétszínű. Mert alattomban a bíró is hitegeti Tristan hadnagyot, csak úgy, mint lánya a fiatal Omodét. A második felvonás az Apor erdélyi vajda kezében levő korona kézrekerítési hajszája. Ettől sok függvén, úgy a nádor, mint fiai és Kassa küldöttei versenyezve sietnek birtokukba keríteni. Elég csodálatos, hogy a vajda, noha nincs sok oka Róbert Károly pártjához szegődni, mivel annak főpártfogója, Gentilis bibornok csak az imént veté a vajdát egyházi átok alá, mégis

e párt számára adja át a koronát. Ennek mégis csak erős okát kellene adni. De a szerző személyei kényszer nélkül hirtelen változnak. A Kristóf kassai tanácsnok kikapós felesége is, ki férőruhában kalandoz elcsábítójával, Omode Domokossal, egyszeriben hűséges, tisztességes asszony lesz csak azért, mert eszébe jut, hogy szép, ha vénségére a nőnek nincs rossz híre. A főbíró, e ravasz ember, mikor a szerelmi bánattól sorvadó lányát látja s e miatt bú gyötri lelkét, hirtelen támadt halálvágyat érez, mert a halál megszüntetné apai bánatát, és oly gyalázó szavakkal ingerli a nádort, hogy ez leszúrja. De a nádor is halálos sebet kap. Elesik Kassa hirtokbavételétől, mert a győzelmesen közelítő Róbert Károly megerősíti a város kiváltságait. A bíró lánya az lesz, a kit szeret, Omode László nagylelkűleg lemondván kezéről, miután szívét nem nyerhette meg. Az Omode-sarjak pedig atyjuk halála után Róbert Károlyhoz pártolnak. Nem tagadható, hogy a szerző jól összekereste művének tervéhez a használható elemeket; de mivel nincs meg benne a képzelem teremtető ereje és a drámaiság eleven érzéke, minden belső igazság nélkül üzte-fűzte a cselekvényt, egymás mellé hányva a jeleketeket s valószínűtlenül festve az alakokat. Törekvése ekkép kárba veszett.

Több jó mondható a pályázat *két vígjátékáról*, melyeknek egyike monografiák adataiból készült, másika változatos bonyolalmú s mind a kettő a nyelv ünnepi köntösében, élénken folyó versekben ékeskedik.

A „*Fegyver nélkül*“ című, „Borura derű“ jeligéjű pályamű szerzője előszóban ad számot arról, hogy adatait a Bunyittay Vince és Karácsonyi János akadémiai tagok bihari monografiáiból merítette, azt pedig, hogy az ingovány közt fekvő Adorján-várát asszonyok védték, a nép ajkán ma is élő hagyományból. Voltakép a mű azt rajzolja, hogy a kapzsi bihari ispán: Borsa Kopasz Jakab várai, kincsei mint jutnak mások kezére. E gazdagodni szerető főúr a Venczel párthíve, nincs ugyan mondván, de bizonyára azért, mert ily gyámoltalan király oldalán több hasznot remélhet. Heves ellensége az erélyes természetű Róbert Károlynak. Fia nincs, de három szép lánya hűségesen osztozik az apa pártérületében. Három deli levante érkezik Adorján-varába, kikről azt hallják, hogy kérők. Ezért a játszi kedvű lányok el is tökélik, hogy próbára teszik őket, vajjon lányt keresnek-e vagy csak kincset? Három együgyű szolgáló lányukat öltöztetik selyembe, hogy várkisasszonyoknak adják ki magukat. A megjelenő Csáky János, Ugray Gábor és Nadányi Péter fiatal nemes uraknak ezek a lányok nem nagyon tetszenek, mert csak a selyem szép rajtok, úrimódon beszélni nem tudnak, s egyikök pláne oly izetlenül selypít, hogy a néző is vajmi hamar eltelnék

vele. De ebből az álkodási tréfából nem is fejlődik semmi legkisebb bonyodalom. Az csak henye, szükségtelen ötlet marad. A leventék hamar megismerik a kincses várúr szeretnivaló lányait. Beléjük is szeretnek azonnal, egyformán s a lányok is a fiatal urakba. Úgy mint a népmesében szokott lenni. Csakhogy a mi a mesében kedves naivság, az a vígjátékban gépies egyhangúság. Az összeütközés abból támad, hogy a várúr és lányai Venczel, a leventék pedig Róbert Károly buzgó párthívei. Ez utóbbiaknak távoznok is kell Adorján-várából, mivel Jakab ispán a férfinéppel harczba megy Róbert Károly serege ellen, a vár megvédését pedig lányaira és a környék asszonynépére bizza, hogy annál szégyenletesebb legyen az ostrom.ók, köztük a leventék kudarca. A három lány meg is esküszik, hogy várukba idegent nem engednek bejutni. Velük szemben pedig a három fiatal vitéz azt fogadja, hogy *fegyver nélkül* is, pusztá kézzel elfoglalják a várat. Aztán leoldják kardjukat, mert — úgymond — nem lesz arra szükségük. A kardot otthagyják s maguk távoznak.

A második felvonás a várvédés furesa háborúja. A várkisasszonyok kardosan járnak a bástyán, melynek falai alatt üstökben fő a szurok, mert a várat, mint Jakab ispán mondá: a tűz, a víz, a láp védi. Hogy a „farkas odvá”-ból „galambdúc” lesz-e a leventék számára, még nem egészen bizonyos, noha sejtethető, hogy itt egy „Murányi Vénus” helyett három várvédő Vénuskával lesz dolgunk. A várba nyíl hegyén szerelmes levél röpül be s a felelet rá — szintén nyíl hegyén — piros szekfű, szerelem virága. Aztán a leventék egymás után könnyen jutnak be. Nadányi a Jakab ispán követének adja ki magát, Ugray hő szerelmére támaszkodik, Csáky pedig jámbor szerzetesi ruhát ölt. Így jelennek meg a bástyán. A lányok megijedve örülnek, de egyszersmind féltik is őket s egy börtönlukba rejtik. Onnan azonban kikerülnek s az öreg várnagy kemény ítéletet mond rájuk, de nem hajtja végre. Tegye meg azt a várúr, ha majd visszakerül. A szerelmes lányok nagy aggodalmat állnak ki, féltve a foglyok életét atyjok zord haragjától. De a harmadik felvonásban várába földalatti úton visszajutó várúr nem az az ember többé, a ki elment. Megbukott s bukása nem önhibájából, vagyis drámai módon történt, hanem külső szerencsétlenségből. Azért kell bujdosnia, mert az Anjou király hada győzött s az ő serege szétszaladt, sőt maga Venczel király is gyáván futott ki az országból a koronával. Jakab ispán nem várhat már tőle semmit s szidja is, haragjában a hatalomra került Róbert Károlyt éltetve, csak úgy mint a három fogoly levente. A lányok tehát ok nélkül remegtek érttök, s most, midőn mind egy párton állnak, Jakab ispán önmegadással ismeri el, hogy a leventék legyőzték fegyver nélkül s így nemcsak a

várban hagyott kardjaikat adja vissza, hanem odaadja nekik lányait és várait is.

El kell ismerni, hogy e pályamű szerzője tehetség. Tárgya nem kopott, az előadásban van kellem is, a mi ritka jelenség a mi történeti színműveinkben, a törlés mesterségét sem kell tanulnia, mert a dialogokban nem terjeng s könnyűd lejtésű verseit élénken írja. De világos fejlődű cselekménye mesterként formát kapott. Három a levente, három a várkisasszony, három ezek szolgáló leánya is. És a három úri párnak egyforma az érzelmük, a cselekvésük, sőt a sorsuk is. Mindez a természetesség rovására esik. A mű drámaiságának is van esorbája, mert az expositio alakoskodó tréfája csak a jeleneteket szaporítja, de semmi része nincs a bonyodalom fejlődésében; Jakab ispán bukása pedig nem drámai catastropha, hanem szomorú baleset. De ha e mű vígjátéknak nem is kitűnő, víg opera szövegének nagyon alkalmas volna. Az ének, a zene eltakarnák egyformaságait és drámai fogyatkozásait. Az asszonyok várvédelmének furcsa képei pedig élénken hathatnának. A műben van sok, a mi *discréte*re méltó.

De a tartalom nagyobb változatossága, a rajzolt jellemek érdekesebb különfélesége, a hang gazdagabb volta és a cselekvény élénkebb színszerűsége miatt az elismerés nagyobb mértékében kell részesítenünk a IV. számú, háromfelvonásos, rimes versekben írt történeti vígjátékot, melynek czíme: „*A király arája*“. Jelgéje a műből vett e pár sor:

„Nincs oly nagy áldozat, mely csöpp ne lenne,
Midőn ott él szívünk szent üdve benne!“

Ez a pályázatnak viszonylag legtöbbet érő műve. Valóban „történelmi“ elem ugyan nincs benne sok; de a költői szabadság, melylyel a szerző élt, nem ütközik köztudomású történeti igazságokba. Az alapgondolat rokonszenves: tiszta szívek megérdemelt győzedelme s egy ravaszkodó asszony (Erzsébet cseh királyné) házassítási önző tervének poruljárása.

A két első felvonás színhelye Prága, mivel magyar főurak oda mentek, hogy királyuk: Róbert Károly számára hitvest szerezzenek. A küldöttségben van maga a király is, Róbert vezér névvel, de hogy ez a király, a cseh udvarnál senki sem tudja. A cseh királyné azen mesterkedik, hogy az ő húga, a szép, de nagyon hideg Mária hercegnő legyen magyar királyné, ezért a várkastélyban rejte tartja férje hugát, Beatrice királyleányt, a ki bájosabb, szeretetreméltóbb s azonnal tud hatni, hódítani. Tehát könnyen erre eshetnék a választás. Beatrice egyszer ki-röppent kedves galambjának megfogása végett, kifut rejtőhelyéről s esetleg találkozik Róbert vezérrel, kiről nem tudja, hogy

a magyar király. Beszélgetnek s azonnal vonzódnak egymáshoz. A király örvend, de nem fődözi fel magát, mert arról akar meggyőződni, hogy vajjon e kedves lány személyeért szereti-e meg, vagy pedig csak nagyravágásból lenne hajlandó a király élettársa lenni? Ez és a körülmény, hogy Beatrice fél a királlyal kötendő frigytől, mozgatják aztán a derűs cselekvény kerekét. Közben a magyar küldöttséghez érkezik Lőrincz bán, a majdani erdélyi vajda, ki hírül hozta, hogy a Németujvári grófok veszélyes lázadását legyőzték, s a király egyúttal bepecsételt levélből értesül arról is, hogy e győzelem főleg a hősileg küzdött Lőrincz bán érdeme. Nagy hálát érez iránta, azonnal erdélyi vajdává teszi s ajándokul adja neki saját királyi czímerrel ékes kardját és lilomos pecsétgyűrűjét. Ezek a jelenetek épp oly nemesen jellemzik a királyt, mint fontos történeti tényeket vegyítnek a cselekvény folyamába. A fényes királyi kard és gyűrű után Lőrincz vajdát vélik a magyar királynak, kinek jelenlétéről suttogni kezdett a hír. Erzsébet királyné e hit alapján azon van, hogy huga Mária a vajdába szeressen. Bele is szeretett mindjárt első beszélgetésük közben, mert a szép alakú Lőrincz az ő hideg szívét is fel birta melegíteni. Tud vele melegen beszélni, csak az a kár, hogy e beszéd keresetten czifra. Az allegorikus mese, melylyel a hercegnőt elbájolja, a hideg királyleányról és megfagyott rózsáról, erőltetett, mesterkélt. Tanácsos is lesz egyszerűbbel cserélni ki, annyival inkább, mert később is párszor hivatkozás van rá. Általában a hercegnő és az ébredő szerelem úgy hatnak Lőrinczre, a vitézi tettek komoly férfára, hogy czifraszavúvá teszik, mint valami balgabeszédű mai verselőt, ki szókbán keresi a költészetet. Egyszer ezt a képtelenségig menő túlzást mondja Máriának:

„A jégvirágnak is vagyonszíve,
És abban is dalol a fülmile“.

Bizonyára annyit tesz ez, hogy hideg lány is tud érezni, ha szívében megszólal a szerelem. De mivel színházban senki sem ér rá túlvitt metaphorák jelentésén törni a fejét: czélszerű az ily zavaros képet világosabb mondattal cserélni föl. Sőt az ilyen nyelvi merészség is javítandó: „Az igazság soh' sincs selyemből *gyúrva*“. Selyemből szőnek, varrnak, de nem gyúrhatnak. Továbbá az aesthetika is arra int, hogy Istennek nevét hiába föl ne vegyük. És e műben a neja örökös nyelvelésétől elkeseredett tekintélyes magyar úr ezt a hibát többi közt ez izléstelen-séggel jellemzi: hallatára „az Isten is a haját tépheti“. Hisz a zaklatott Nagymartoni tudja ez asszonyi hibát másképp is tódítani:

„Ha Márta nyelvel, akkor, jó király,
A mennydörgés ijedtében megáll!“

E jó öreg úr általában jobban bír boldogulni az elmés-séggel. Például mikor így szól:

„A szerelem a legkopottabb nóta,
Koptatjuk már vagy ezeredév óta,
Nem is csoda, ha oly nagyon csodás,
Fényessé tette a sok koptatás.“

Vagy midőn a király biztatására megembereli magát s felülkerekedik életpárja nyelvelésén s megijesztéssel szoktatja le oldalbordáját a kardos asszonykodásról s fitymálólág beszél a megválásról, s mintha csakugyan Raguzába készülne a király rendeletére kormányzónak, az ettől félfő, féltékeny Márhát e szó-játékkal biztatja: a távolban is

szereketjük egymást,
Tudod, galambom, én egy mást, te egy mást!“

Erre az asszony megesküszik, hogy nem nyelvel többé, csak maradjon közelében. És ezzel a vígjáték két mellék-személyének sorsa is komikailag van kikerekítve.

Nem lesz nehéz feladat e mű szerzőjének, ki a rimes ver-selésben s a jellemző párbeszéd fűzésében tehetségéről elég bizonyosságot ad, a nyelv izléstelenségein javítani. Csinos arczon minek hagyná a szeplőket, ha el tudja háritani.

Jellemző képességének legtöbb jelét adta Beatrice, a pa-naszkodó árvából boldog királynévá lett nő rajzában. Előttünk fejlődik, s ez a szerző képzelmének terméke s művének legér-dekebb oldala. A történelem mitsem mond Róbert Károly második hitveséről s azt jegyezte csak föl, hogy Beatrixnak hívták. Minő volt: azt a költők rajzolhatják szabadon. E műben eszményi gondolkozású. Midőn legelső jelenésében Róbert vezérrel beszél, még csak rokonszenvünket nyeri meg őszinte panaszával.

Az idegen lovag kérdi tőle: kicsoda? Galambörzö-e? mert elfogott kedves madarát simogatja, vagy pedig hercegnő, király-leány?: az idilli helyzethez illő hangon feleli:

„Vezér! ez nagy talány
Éz is vagyok, az is, a mint beszélik.
Galambörzö s királyleányka félig,
Félig hercegnő, ámde én úgy érzem:
Hogy árva lány. csak az vagyok egészen“.

E hang visszhangot kelt a királyban. Azt feleli, hogy az ő szive is árva s párját hiába várja. A nemesítő szerelem hatása alatt Beatrice komoly gondolkozóvá lesz. Álmodozik, egyre jobban gondolkodik. Becsüljük, midőn mondja, hogy a fény nem boldogít, mert szerte foszló, a pompa csak vakít, de nem tesz boldoggá senkit. Majd határozott, erélyes jellemét látjuk:

„Nem kell nekem a magyarok királya.
Szívem királyát veszttem el vele“.

Nem sejti, hogy a magyarok királya és az ő szívének királya ugyanaz. A király boldogan vonja keblére, de nem árulja el magát. Kedvébe kíván járni a szerzőnek s engedi, hogy teljesebben kikerekítse meséjét. Beatrice azt tervezi, hogy Visegrádon, a hová a cseh udvar menni fog, majd kiönti lelke gondját a magyar királynak s térden kér bocsánatot tőle, a mért nem őt szereti, hanem lovagját: Róbert vezért. Természetesebb volna tán, ha a király örömeiben, mert elérte célját s meggyőződött, hogy e leány az ő személyét szerette meg s trónra éppen nem vágyódik, már most megszabadítaná lelkének nyomasztó gondjától; de hát e vigjátéknak van egy másik csomója is, melynek komikai megoldása csattanósan csak a visegrádi ünnepen történhetik.

A harmadik felvonás színhelye a magyar királyi palota, hová Prágából két arát is hoznak, de hogy melyik a királyé, azt a magyar főurak közül is csak az egy Lőrincz vajda tudja.

Következik a nagy jelenés. Udvari pompa közepett lép Beatrice, szívszorongva, a trónemelvény elé. *Lesütött szemmel* beszélni kezd, szépen, de terjengősen, mi a helyzetet valószínűtlené teszi. Vajjon hol terem az az Éva leánya, ki ily feszült helyzetben több mint negyven sornyi esdeklés elmondása alatt egyszer sem pillantana föl a trónra. Az esdeklés maga gondosan van megírva. Benne van az is, hogy nem minden királynak van szíve, de

„Van is, lesz is minden szívnak királya!
Szívemnek van királya — nem te vagy!”

Ha csak egyszer emelné is föl lesütött szemét, egy örömkialtás vetne véget a jelenetnek, mert Beatrice rögtön megtudná, hogy mily boldogan csalódott. A valószínűség érdekében legalább is nagyon meg kell rövidíteni ezt az esengést.

A többi gyorsan foly. Beatrice és a király átölelve tartják egymást s boldogok, a mint érdemlik, Erzsébet királyné pedig megtántorodva látja, hogy huga nem lesz magyar királyné s zavarba esik, a mint érdemli. Huga, Mária nem busul azon, hogy csak az erdélyi vajda hitvese lesz, azé, a kit szívből szeret.

Erzsébet azonban nem üt zajt, mert agyafúrt asszony lévén, tudja, hogy ily csalódáshoz nevető arcot kell vágni, mert

„Sokkal jobb, ha a királyné kaczag,
Mint hogy ha őt kacagnák“.

A vigjáték elég nagy személyzetében Pozdroviczky, a cseh udvari poéta és harmincz év óta várakozó jegyese: Kóra, a cselekvény folyamában tulajdonkép nagyobb helyet foglalnak el, mint a mennyi őket a fejlődésre való hatásuknál fogva megil-

letné. De legalább nem unalmasak s izetlenségbe is csak akkor esnek, midőn a rimben megszorult poéta jegyesétől hálásan fogadja el a „mártás“ szót az „istenáldás“ riméül. A poéta különben azzal hitegette e férjre sóvárgó agg lantot, hogy nőül akkor veszi, midőn a királynétől megkapja ősei birtokát: a pozdroviczki várat. Most pedig, midőn végre megkapta, arra kéri a királynét, hogy vegye vissza. Mert hát hiú öreg jegyese egy koros magyar úrra is rá szerette volna kötni magát s ekkép a poétának már nem kell. Unalmas, henye alak csak egy van: Erzsébet királyné rokona, Malvina. Ez egyebet sem tesz, minthogy folyvást visszahangozza urnőjének végszavait, olykor pedig megjed. Nagyon vértelen személy, és nincsen is rá semmi szükség. Tehát ezt is tudni kell kitörlni.

A pályaműben megvan a kívánt szinszerűség s a bizottság egyértelműleg ajánlja, hogy az akadémia a pályadíjat adja ki jó tulajdonaiért a IV. számú, „A király arája“ czimű pályaműnek, mely irodalmi színvonalon áll s a „Magyar Történelmi Színműtár“-ba is okvetetlenül fölveendő.

A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai.

(Kivonat Békefi Remig l. t. október 14-én felolvasott értekezéséből.)

A pozsonyi káptalan értékes könyvtárában van a többek között egy folio-alakú hártya-codex, melynek könyvtári száma 16. Terjedelme mindössze csak kilencz levél; typusa a XIV. század közepén divatos olasz írásra vall. Mindegyik oldalon hatvan sor szöveg van, miként ez a bolognai egyetem jogi facultásának kéziratainál szokásos volt. A codex a bolognai jogi egyetem — mai nyelven és felfogással szólva: facultas (kar) — statutumait tartalmazza a XIV. század első feléből.

A bolognai egyetem két rectora 1316-ban oda hagyta Bolognát, mivel a város feje szigorú rendszabályokat alkotott. Az egyetem többi hallgatói is megesküdtek, hogy kiköltöznek Bolognából. A város a történetek hallatára megijedt s jónak látta az alkudozás megkezdését a tanulókkal. A város engedett s a tanulók visszatértek Bolognába.

Kétségek kívül ez az eset eredményezte, hogy a bolognai egyetem régi statutumait nyomban átalakították; hiszen az új statutumban azt olvassuk, hogy az egyetem fönmaradása és fejlődése végett s a tanulók szabályául és békéjeért készült. Az új statutumot *Andreae* János, híres kánonjogtudós készítette, az

egyetemi hallgatók kebeléből kiszemelt tizennégy tanácsossal. Érdekes, hogy ezen tanácsosok között egy *magyar* is volt, *Jakab* nógrádi esperes. A statutum létrejövése bennünket magyarokat még másért is különösen érdekel. Megkészítéséhez ugyanis akkor fogtak, midőn a bolognai egyetem egyik rectora, vagyis az ultramontánoké *Miklós* nyitrai esperes, tehát *magyar* ember volt. S ezen tényből megállapítható, hogy a statutumnak 1317-ben kellett létrejönnie. Ez azonban nem maradt változatlanul; tíz-tíz évenként módosították. A ránk maradt statutum 1347-ből való. Sajnos azonban, hogy a codex csonka s több helyütt már olvashatatlan. A codex másolója nem valami ügyes ember volt; hiszen az egykorú correctornak a szöveg kijavításával eleget kellett bajlódnia.

A codex első levelének első oldalán az evangeliumok kezdő sorait olvassuk. A tulajdonképeni szöveg az első levél második oldalán kezdődik. A codex eredetileg nem magyar emberé volt; hihetőleg később vétel útján jutott hozzá. A codexben levő statutumok a ránk maradt bolognai jogi egyetem (facultas) statutumai közül a legrégebbek. De ezen kívül nekünk magyaroknak még azért is igen becsesek, mert magyar föld őrizte meg őket, s mivel megtudjuk belőlük, hogy jogász honfiaink a bolognai egyetemen mit s hogyan tanultak és tanítottak? milyen szervezetben éltek? minő jogaik és köteleességeik voltak?

A középkori egyetemek szervezetének megalakulása az egyetemek létrejövésének módjával kapcsolatos. Egészen más körülmények között született meg a párisi egyetem az egyház támogatásával, mint a régi városi jogi iskolából fejlődött bolognai és a császári kiváltsággal megalakult nápolyi. Így azután érthető, hogy Páris, Bologna és Nápoly egyetemének szervezete érdekes különbséget tár elénk. S éppen ezen alapon — mivel az egyetemek ezen három mintára vezethetők vissza — a középkori egyetemeket három ilyen csoportba lehet foglalni: az egyházi mesteregyetemek Francia-, Angol-, Német- és a kelet-európai országokban; az iskolások városi egyetemei Észak-Olaszországban; s az iskolások fejedelmi egyetemei Dél-Olasz- és Spanyolországban. A bolognai a középső csoportba tartozik.

A bolognai egyetemen a Decretumoknak, vagyis az egyházi jognak két fizetési *tanszéke* volt; az egyik rendes, a másik rendkívüli. A római jognak meg két fizetési rendkívüli tanszékével találkozunk. Ezek közül az egyik az „Infortiatum“-ot, vagy pedig a „Digestum novum“-ot öleli fel; a másik meg a „Volumen“-t, vagyis az „Institutio“-kat, az „Authenticum“-ot, a Codex három könyvét (10—12 könyv) és az „Usus feudorum“-ot. Ezen tanszékek betöltése így történt: A rectorok vizkereszt utáni első ünnepnapon minden évben egybehívják az egyetemet. Az

ultramontánok nemzetei (natio) és az olaszok consiliiariai tizenkilencz-tizenkilencz egyént választanak. Erre az egyetem tagjai a gyűlésből távoznak; csak a harmincznyolcz megválasztott egyén marad együtt a rectorokkal. Valamennyien megesküsznek, hogy minden hamisság mellőzésével alkalmas és megfelelő egyéneket választanak, és pedig nyomban, mielőtt más tárgyra térnének vagy szétoszolnának. Előbb a Decretum, azután a római jog tanárait választják meg. Csak a magán- és nyilvános vizsgálaton túl levő doctor választható meg; s még ezek közül is a legjobbak, s a kik a választást elfogadják. A szavazás szavazólapokkal történik. Megválasztott tanárnak azt tekintik, a ki a szavazatok többségét megkapta. Ha a tanárt valamely tanszékre újból megválasztották s ő tizenöt nap alatt nem mond le a megválasztásról, úgy tekintik, hogy elfogadta a választást. Ha pedig határozottan kijelenti, hogy a választást elfogadja, szavát állania kell. A választás el nem fogadása, vagy pedig a nyilatkozásra megállapított határidő eltelte után harmadnapra újra választanak. A Decretales hatodik könyve (Liber sextus) és a családfa (arbor consanguineitatis) fejtegetésére is választanak egy doctort, vagy legalább olyan egyént, a ki az egyházjogból a magánvizsgálaton már túl van és alkalmas voltáról általános a felfogás, vagy legalább nincs ellenkező vélemény. Az egyházi és a római jog tanárai minden évben megesküsznek a rectorok előtt, hogy az egyetem összes statutumait megtartják, a rectoroknak a megengedett és tisztes dolgokban engedelmeskednek s mindig megjelennek, ha a rector őket a főpedellus útján hivatja. A rectorok a tanár részére helyettest csak egy, legfőlegbb két előadásra engedélyezhetnek. Ha a hallgatók a helyettestel nem volnának megelégedve, másikat választhatnak maguknak; s a rectoroknak ebbe bele kell egyezniök.

A tanév október 10-ikén kezdődik. Ezen határidőt még a rectorok és a tanácsosok sem tolhatják hátrább. S ezen célból az egyetemet össze sem szabad hívni, akár tanár, akár más ember-fia kérje is. Első nap a decretista beszédet tart. Ennek végeztével a rector, a tanácsosok és minden egyetemi hallgató — már csak tisztességből is — a domokosok templomába megy énekes misére. Innét kezdve a rendes és rendkívüli tanároknak folytatniuk kell az előadásokat és tetszésük szerint nem tarthatnak szünetet. A rendkívüli óra idejét fölcserélni, későbbre vagy korábbra áttenni szabad, ha alapos ok van rá. Csütörtökön azonban — midőn szünet szokott lenni azért, mert a hét folyamán nincs ünnep — a fizetési rendes és rendkívüli tanárok rendkívüli tárgyat nem adhatnak elő. Születi napokon, melyeket Isten és a szentek tiszteletére rendelték el, még az ismétlések is tilosak. Egyáltalán az a felfogás, hogy a szünet legyen szünet.

Szünet volt: vásár- és hatvannyolcz ünnepnapon; csütörtökön, ha a hétre nem esett ünnep; hushagyó hétfőn és kedden; husvét egész hetében és az előző héten, vagyis a nagyhéten; áldozó-csütörtökön, pünkösdi napján és a két következő napon; végül a nagy szünet alatt. Midőn olyan doctort temetnek, a ki már volt rector, vagy tényleg rector, vagy pedig a ki az egyházi avagy világi jognak tényleges tanára: a temetés idejére eső előadások elmaradnak. De ha ezen a héten még esnék csütörtök, a melyen nincs előadás, az elmaradt órákat ekkor kell pótolni. Szünetelnek az előadások azon doctorok temetésekor is, a kik már nem tényleges tanárok, de husz éven át a bolognai egyetemen tanárkodtak, a rectoroknak engedelmeskedtek és az előírt esküt letették.

A rector az ő tanácsosaival kiválaszt hat tanultabb canonicust és ugyanennyi legistát, a kiknek még nincs magánvizsgálatuk. Ezek, a magánvizsgálatos hallgatóknak és az egyházi s római jog tanárainak bevonásával, az egyházi és a római jogi tankönyveket felosztják pontokra. Ez a punctatio, vagyis — mai felfogás szerint szólva — az állandó tanmenet meghatározása. A tanároknak tehát a megállapított tananyagot (punctum) kell időben és sorrendben kell elvégezniük.

A Decretum és a Decretales tanárai a rendkívüli előadás anyagát augusztus hó elsejére, a rendesét meg szeptember elsejére végzik el. A Decretales hatodik könyvét és a Clementinákat szeptember nyolczadikára fejezik be teljesen. Ezen időre le kell tárgyalni Andreae János családfáját és a jog szabályairól szóló részt is. Ha a római jog tanárai a Codexeket tárgyalják, a rendkívüli előadásokkal augusztus, a rendesekkel meg szeptember elsejére készülnek el. A mely évben meg a Digestum vetust adják elő, a rendkívüli előadásra szánt részeket Nagy-Boldogasszony napjára (aug. 15.), a rendes előadásra szólókat meg Kisasszony napjára (szept. 8.) végzik el. A Digestum Infortium, a Digestum novum és a Volumen anyagát rendkívüli módon előadók kötelesek az egész anyagot szeptember elsejére elvégezni.

A tanár ellenőrzésének igen szigorú alakját mutatja az, hogy a tanuló eskü alatt köteles volt a rectornál bejelenteni a tanárt, ha ez nem tartotta meg az óráját. Az meg már valóban sajátóságos ellenőrzés volt, hogy a rectorok a tanév kezdetén két olasz és két ultramontán egyházi és római jogi hallgatót kiszemléltek s ezek megesküdtek, hogy a tanárt följelentik, ha ez nem jár be kellő időben az előadásokra. A rector azonban csak akkor köteles a tanár ellen föllépni, ha a négy közül legalább ketten vádaskodnak.

A ki egyházi vagy római jogot ad elő és fizetési tan-

széken ül, húshagyó után minden évben legalább egyszer köteles vitatkozni. A ki már huszonnégy éves tanár, helyettest állíthat a vitatkozásra. A vitatkozások sorozatát a nyilvános előadásokra legutóbb képesített doctor kezdi mindjárt a húshagyói szünet befejeztével. A következő héten, a képesítést tekintve, hozzá legközelebb eső doctor folytatja. A tanár csak olyan napon vitatkozhatik, a melyen egyébként szünet van. Olyan tárgyról senki sem vitatkozhatik, a mely egyenetlenségre vezetne vagy botrányt okozna. A vitatkozó tanár a vitatkozás tárgyának címét már nyolcz nappal előbb köteles írásban átadni a főbedellusnak. Ez azután minden egyes tanár tantermében felolvassa a hallgatók előtt s ezenkívül még a hivatalában akként függeszti ki, hogy mindenki láthassa. Vitatkozás alkalmával ott van a tanárnál mindaz a könyv, a mi a kérdéses tárgyról szól s a tanulók is elhozzhatják a maguk könyveit, ha nekik úgy tetszik. A vitatkozás órájában vagy azután egyetlen egyházbírói vagy római jogi doctor vagy baccalaureus sem tarthat előadást; ha pedig ezt már megkezdte, félben kell hagynia. A tényleg tanító baccalaureusok vagy a kik a magánvizsgálaton már túlvannak, kötelesek jelen lenni a vitatkozásokon, — a canonisták az egyházbíróiakon, a legisták meg a római jogiakon. A vitatkozásokon a rectoroknak is meg kell jelenniök. A szólásra jelentkezők közül a baccalaureusoknak elsőbbségük van; de még ezeket is megelőzik a licentiatusok; ezeket meg az első padokban ülő nemesek. Ha azonban a jelentkezőknek semmi egyetemi fokozatuk sincs, a rectoroktól függ, hogy kinek adják a szólásban az elsőbbséget. A vitatkozó köteles sorrendben megfelelni azon jogi tételekre, a melyeket vitatkozás közben ellene felhoznak.

A ki valamely egyetemi fokozatot meg akart szerezni, bizonyos ideig előadásokat kellett tartania. A római jogból valamely Titulust vagy Tractatust csak az adhat elő, a ki az egyetemet öt évig hallgatta. A könyv (liber) előadásához meg hat évi egyetemi hallgatás szükséges. A Decretumokból, vagyis az egyházbírói jogból az adhat elő valamely Titulust, a ki négy évig látogatta az egyetemet. A Decretales, a Decretum és a Paragraphus előadásához meg öt évi egyetemi hallgatást követelnek. Ha valaki előbb az egyházbírói jogot hallgatta s azután átment a római jogra vagy megfordítva, egy évet beszámítanak neki.

A ki az egyházbírói doctora kívánt lenni, promotióra csak úgy jelentkezhetett, ha az egyházbírói jogot már hat évig hallgatta és előadta. Ha azonban az illető már öt vagy több évig római jogot hallgatott, akkor elég, ha az egyházbírói jogot négy évig hallgatja. Ezen idő felerészében hallgatnia kell a Decretalest; egy évig a Decretumot, egy évig meg mást tanulmányoz; továbbá a bolognai egyetemen elő kell adnia, avagy legalább is ism-

telnie a Decretales öt könyvének egyikét, vagy a Decretumokból egy tárgyat, vagy legalább is harmincz előadást.

Római jogból csak olyant promoveálnak, a ki nyolcz vagy legalább is hét esztendeig hallgatta és tanulmányozta a római jogot és előadta a Codexnek vagy a Digestum vetusnak legalább is egy könyvét, vagy az Institutiókat, vagy a Codex úgynevezett három könyvét, vagy az Authenticumot; vagy pedig megtartotta az ismétléseket az előirt módon. Ha a jelölt három évig egyházjogot hallgatott, ezt egy évbe tudják be neki; négy vagy öt évi egyházjogi hallgatást meg két évbe.

Az egyházi és római jogból a doctorrá avatás imigyen történt: A jelöltet saját nemzetének vagy consiliáriájának, szükség esetén saját egyetemének (universitas) a tanácsosa a saját rectora elé vezeti. A jelölt itt megesküszik, hogy az előadásokat az egyetem statutumai értelmében a törvényes időben hallgatta, tanulmányait elvégezte, az előadásokat és ismétléseket megtartotta. Most a doctorandust saját tanára ajánlja az esperesnek vagy helyettesének. Az így bemutatott egyént nyolcz nap alatt meg kell vizsgálni. A tanároktól elvárja a statutum, hogy csak olyanokat bocsátanak a vizsgálatra, a kik a magisteri tiszteségre érdemesek. Mielőtt a jelöltet magánvizsgálatra bocsátának, a jelenlevő rectorok előtt megesküszik, hogy promoveálás végett vagy fáradság fejében sem rectorának, sem tanárának, sem a doctoroknak, sem hallgatónak, sem másnak mitsem adott, mitsem ígért s nem is fog adni. A vizsgálat pontjait reggel jelölik ki, mielőtt az előadások kezdetére harangoznak. A vizsgálat még ugyanezen napon a meghívott tanároknak alkalmas órában megy végbe. A tanárok a kérdéseket és ellenvetéseket a szöveg köréből veszik, de azokról a jelöltnek előzetesen nem szabad tudnia. S erre mind a kérdezők, mind a jelöltek megesküsznek a rector előtt. A tanárnak a vizsgálatnál úgy kell tekintenie a hallgatót, mintha a saját fia volna. A vizsgálat befejeztével egyenként és titkosan szavaznak azon kérdésben: elfogadják-e a vizsgálatot vagy nem.

A nyilvános vizsgálat előtt, a mint a harang megszólal, a menet megindul a Szent Péter-templomba. Természetes, hogy ekkor semmiféle előadást sem szabad tartani. Midőn a doctorandus a nyilvános vizsgálatra vonul, harsona vagy más hangszer nem szól. Előtte a bolognai esperes és a vizsgáló tanárok bedellusai lovagolnak; a rectoroknak azonban ekkor nem szabad vele lovagolniok. Ha a jelölt ultramontán, akkor az ultramontán hallgatók; ha meg olasz, az olasz hallgatók kötelesek a jelöltet hazulról a Szent Péter-templomba kísérni. Az új doctort meg innét haza az egyetem négy kürtöse kíséri kürtszó mellett. A vizsgáló tanároknak tiszteletdíj járt. Épen ezért szabja meg a

statutum, hogy a vizsgáló bizottságban az elnökkel együttesen tizenhat tanárnál több nem lehet. Ha pedig többen vannak, a doctorandus tizenhatnál többnek nem köteles fizetni. Nyilvános vizsgálat alkalmával a jelölt a főbedellusnak ruhát vagy négy aranyat ad; azon tanár bedellusának meg, a ki a vizsgálatot vezeti, ruhát vagy két aranyat.

Rectornak olyan egyén választható, a ki komoly életű, tisztos erkölcsű, kiválóan megbízható, higgadt, igazságos, az egyetemre kiválóan ajánlatosnak ígérkezik, legalább huszonöt éves, nem feleséges pap (clericus), papi ruhában jár és semmiféle szerzetes rendnek sem tagja. Senki se törekedjék arra, hogy rectornak megválasszák; se maga, se más útján senki se támogasson valakit, hogy ezt a rektorságra segítse; s megfordítva, gonosz célzattal senki megválasztása elé sem szabad akadályt gördíteni. A rectorválasztás előtt három héttel senki sem távozhatik a városból. Ennek az volt az oka, hogy így senki se menekülhessen el a rectorválasztás jogának gyakorlata és a rectorrá választás elől. Mind az olaszok, mind az ultramontánok külön választják a rectorukat. Az ultramontánok rectorát az egyes nemzetek (nacio) kebeléből választják, és pedig ilyen sorrendben. Első évben a franczia, spanyol, provencai vagy angol nemzet köréből, a második évben a picardok, burgundok, poitiersiek, baszkok, toursiak, mansiak, chalonsiak, *magyarok* és lengyelek nemzetéből; a harmadik évben meg a német nemzetből. A negyedik évben a legelől említett négy nemzetből; az ötödik évben a felsorolt nyolcz nemzetből; a hatodik évben ismét a négy, a hetedikben ismét a nyolcz nemzetből; a nyolczadik évben meg a német nemzetből van a rector. A cseh nemzetből minden huszonegyedik évben választanak rectorot. Az olaszok meg ilyen sorrendben választják a rectorot: Első évben a toscánai, másodikban a lombardiai, a harmadikban meg a római nemzet kebeléből. Az olaszoknál rectorválasztók: a régi rector, az új tanácsosok s ugyanannyi segéd (adiuncti). Az ultramontánoknál azok a rectorválasztók, a kiket az egyes nemzetek ezen célból megválasztanak. A rectorokat szavazólapokkal s titkosan választják. A ki legtöbb szavazatot kap, az lesz a rector. A mint a választás eredménye kiderül, a régi rector nyomban kihirdeti, hogy ki az új rector. Ez a választást köteles elfogadni. Ha az új rector a választás eredményének kihirdetésekor jelen van, mindjárt; ha pedig nincs jelen, akkor a régi rector által hamarosan egybe-hívandó gyűlésen leteszi az esküt. A rector, midőn nyilvánosan megjelenik, fején menyétprémes süveget visel. Míg a hivatala tart, fegyvert nem hordhat, hacsak erre mind a két — olasz és ultramontán — egyetem nagyobb részétől engedelmet nem kap. A megválasztott új rector a másik egyetem rectora saját

egyetemével együtt lakására kíséri harsona szó mellett. Az új rector egy hó lefolyása alatt az egyetem összes statútumait átolvassa és Bologna város minden új hatóságát meglátogatja s nekik az egyetemet pártfogásukba ajánlja. A rectorok a másolókat, betűfestőket, correctorokat, festékörzőket, könyv-vakarókat, könyvkötőket, hártakészítőket, az egyetemi hallgatókat és mindazokat, a kik az egyetem után élnek, megesküdtetik, hogy a rectoroknak és az egyetemnek engedelmeskednek és hozzájuk hívek maradnak.

Az egyetemi hallgatók polgári ügyeinek rendes birái a rectorok. Ha valamelyik hallgató azzal áll elő, hogy a rector igazságossága iránt kétsége van: akkor az ügy vagy a másik rector elé kerül, vagy pedig a kifogásolt rector olyan egyént szemel ki, a ki ellen az illetőnek nincs szava. Egyetemi hallgató, vagy a ki ennek a kiváltságait élvezi, egyetemi hallgatót a rectoron kívül más bíró elé nem idézhet.

Az ultramontánok rectorának megválasztását követő első vagy második ünnepen megválasztják a négy *syndicus*.

A *tanácsosok* (consilarii) száma harmincznyolcz; felerészben olaszok, felerészben meg ultramontánok.

A két rector megválasztását követő első, második vagy harmadik ünnepnapon összejő az egyetem, hogy magának *jegyzőt* (notarius) válasszon. Ennek a hivatala egy évre terjed.

Az egyetem jövedelmeinek kezelésére választottak két *pénztárnokot* (massarius).

Az egyetemi *könyvboltosok* (stationarii) az évenkénti rectorok előtt így esküsznek meg: A hivatalukra vonatkozó statútumokat megtartják s ezeket a könyvesboltban nyílt helyen kifüggesztik, hogy bárki elolvashassa; a boltban meglévő kéziratokat nem titkolják el, hanem a ki kéri, annak előadják; a régi példányok helyett nem csinálnak kisebb formájúakat, hanem a régieket úgy újítják meg, hogy az oszlopok, a sorok és a betűk a régi kézirat nagyságának feleljenek meg; a megrontott, bepiszkolt és elégtelenített példányok helyreállításáról kellő időben gondoskodnak, mert különben a régi példányt elvesztik, az újnak az árát pedig meg kell fizetniök. A könyvboltosok kétezer márka erejéig kezest állítanak arra nézve, hogy a tanulók könyveit és egyéb tárgyait, melyeket náluk letettek, hűségesen megőrzi és sértetlenül visszaadják. Ezenkívül tizenöt márkát, vagy ennyi értékű zálogot tesznek le azon czélból, hogy ebből a rectorok az esetleg fölmerülő büntetéspénzeket levonhassák. A melyik könyvboltos ezen rendeleteket nem tartja meg, úgy büntetik meg, hogy nála egy tanuló sem köthet üzletet, eladás végett könyvet le nem tehet s a letettek közül nem vásárolhat. Mindegyik könyvboltos tart az üzletében az egyházi és római jogból minden egyes szöveget a megfelelő magyarázattal. A rectorok senkinek sem engedik

meg, hogy könyvesboltot nyisson, ha csak a jelentkezőnek mind-egyik kézirata megnincs s a megszabott óvadékot előbb le nem tette. A könyvboltos az eladó vezeté- és keresztnévét az árral együtt a könyv külsejére, szembeötlő helyre teszi, világos betűkkel írva. A könyvboltos nyereszkesedésből nem vehet könyvet; de más okból sem, ha csak az eladót arról nem biztosítja, hogy a maga számára veszi. El sem adhat könyvet olyan egyénnek, a kiről tudja vagy hiszi, hogy nyereszkesedni akar rajta. Az egyetemi hallgatónak sem szabad könyvet venni nyereségre. A könyvboltos egyetemi hallgatónak nem mondhatja, hogy bizonyos eladó könyv nincs meg a boltjában. Ha pedig ezt állítja, s az egyetemi hallgató azt kérdezi tőle, hogy hát kinél van: köteles az illetőt megnevezni. Az egyetemi hallgatók egymás között közvetve adhatják és vehetik a könyveket. Ha az egyetemi hallgató könyvét eladás végett le akarja tenni a meghitelt könyvboltosnál, ez köteles elfogadni. A könyvboltosnak is megvolt a maga biztos jövedelme mind az eladótól, mind a vevőtől. A részletesen megállapított összegben túl az eladónak sem személyesen, sem más révén nem szabad ígérnie a könyvboltos részére azon esetre, ha eladja a könyveket. De a könyvboltosnak sem szabad a megszabottnál többet követelnie az eladótól. A könyvboltosok a kéziratokról jegyzéket vezetnek, a melybe beírják azt a zálogot, a mit a tanulók náluk letesznek. Ha a kézirat a tanulónál vagy a másolónál elvész, őt bolognai márka a fizetség.

A rectorok és a tanácsosok a syndicusokkal egy napon választják a hat *kéziratvizsgálót* (petiarius). Egyéniségükre nézve csak az a föltétel, hogy gondos és megbízható emberek legyenek, a kiknek már egyházi rendjük is van. A könyvvizsgálóknak joguk van a kéziratokat megvizsgálni, az ítéletet kimondani és végrehajtani. A másolókat és a correctorokat megesküdtetik arra, hogy mihelyt megrontott kézirat kerül a kezükbe, nekik nyomban bejelentik. A kéziratvizsgálók valamelyik ünnepnapra kijelelnek egy helyet, a hová a könyvboltosok kötelesek összes kézírataikat és quaternióikat elszállítani. Most a kéziratvizsgálók rendre vizsgálják a kéziratokat. S ha azt találják, hogy valamelyik kéziratba bizony sok hiba csúszott be, ők maguk megbíznak valamely correctort a kézirat átnézésével és kijavításával; a corrector munkáját azonban az illető könyvboltos fizeti, a kié a kézirat. Ha a két rector és a négy kéziratvizsgáló úgy kívánja, mind a tanárok, mind a hallgatók kötelesek még a saját könyvüket is átadni felülvizsgálatra, ha elég könyvvel rendelkeznek.

Ha a szükség vagy a hasznosság szempontja másként nem kívánja, az egyetem statutumain csak minden tíz esztendőben lehet változtatni. A rectorok és a tanácsosok azon egyetemi hallgatók közül, a kik már régibb idő óta látogatják az egyetemet,

négy olaszt és négy ultramontánt kiszemelnek *statutum-csinálónak* (statutarius). Hivataluk húshagyó előtt nyolcz nappal kezdődik és felhírvasárnapig tart.

A *föbedellus* (bidellus generalis) kötelessége, hogy a tanárok, a vitatkozók, az ünnepek, az eladó könyvek és effélék ügyében a tantermekben és ezeken kívül az előírt módon elvégezze a hirdetést.

Az egyetem ünnepeire az egyházi és a római jognak minden rendes és rendkívüli tanára köteles illendően megjelenni a rectorokkal.

Midőn a rectorok jónak látják, felszólítják Bologna városát, válaszszon a maga kebeléből két *szállás-becslőt*. Ugyanekkor a rectorok is kiszemelnek a hallgatók közül két jóra való egyént, a kik már régóta látogatják az egyetemet. A becslést azután ezek négyen végezik. Ha valamelyik háziúr nem akarja a szállást a becslők által megállapított árért kiadni valamelyik egyetemi hallgató részére: az egyetem követ útján tudatja vele, hogy ha a megszabott árért hat nap múlva sem adja ki a lakást, akkor ezt öt éven át senki sem veheti ki. Az egyetem tanárai és tanulói közül szállását senki sem fogadhatja fel drágábbért, mint a mennyit az előző évben fizetett érte. A ki valamely szállást először vesz ki, többet szintén nem fizethet, mint az előbbi lakó. Ha a hallgató által felfogadott szállás oly karban van, hogy veszedelem nélkül nem lakható: a tulajdonos a hallgató kérésére köteles a szükséges javításokat elvégezni. S ha ezt nem teszi, a hallgató cselekszi meg a tulajdonos terhére. Míg valamely hallgató a szállását a régi bérösszegért meg akarja tartani a jövőre is, az egyetemnek egyetlen tagja sem teheti meg, hogy a tulajdonossal akár személyesen, akár más útján az illető szállásának kibérléséről tárgyaljon. A háztulajdonos az év eltelte előtt nem mondhatja fel a lakást a hallgatónak, még ha maga akarna is beleköltözni, ha csak az egész évi házbért ki nem fizeti a hallgatónak.

Egyetemi hallgató *koczkát* sem bolognai emberrel, sem mással nem játszhatik, sőt ott, a hol ilyent egész nyilvánosan játszanak, még csak nem is állhat és a játszókat nem nézheti.

Midőn az egyetem határozathozatal vagy rectorválasztás végett egybegyül, fegyvert senki sem viselhet. De ha temetésre, körmenetre vagy ünnep alkalmával jó össze az egyetem, szabad fegyvert hordani.

A nagy költsékezés elkerülése végett rendeli el a statutum, hogy Bologna városában vagy kerületében egy tanuló se viseljen más szövetet, mint a melyet közönségesen *statutumi szövetnek* neveznek; s ez nem más, mint a fekete szövet. Ebből kell csinálni a kerek gallért (cappa), a köpenyt, a hosszú kabátot, továbbá

a hosszú alsóruhát, melynek az oldala zárt s elül a nyaknál kapesos vagy gömbölyű gombokkal van ellátva. A városban ezen ruhákban kell járni. A sipka, nadrág és talár nem esnek ezen előírás alá. Az is más számítás alá jő, hogy ha a hallgató a városban vagy a városon kívül lovagol, vagy ha a városon kívül gyalog jár.

Egyetemi hallgató bolognai vagy bologna-egyházmegyei polgárnak csak úgy lehet *komája*, ha a saját rectora beleegyezik. Ez az engedelmet csak alapos ok esetén, s ekkor sem könnyen adja meg. Ha a rector óhajt koma lenni, a másik rector adja meg neki az engedélyt.

Folyóiratok szemléje.

1 A BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma. Thallóczy Lajos *tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből* címmel mutatóványt közöl Bosznia története című munkája I. kötetéből. Ez első közleményben a Illyrség ősi történetét Bosznia területén tárgyalja. Wollanka József *Andrea del Sarto* címmel a festőművészet aranykorszakának legnagyobb florenzi képviselőjéről írt tanulmányt. «Ő volt az egyetlen florenzi festő, a ki színértékek szerint is alkotta compositióit.» Műveit az előkelő elfogás és gyöngéd érzelem jellemzik. Őszinteségében rejlik legfőbb értéke. A lélek rajongó érzelmeit s ádáz indulatait alig ábrázolta, mert idegenek voltak jellemétől. Kropf Lajos *Beck Vilma* czimen adatokat közöl a magyar emigráció történetéhez, s arról a rejtélyes nőről, ki Beck Vilma báróné név alatt szerepelt mint a magyarok kémje, s fogságot is szenvedett az Újépületben, de 1850-ben Angliába ment, hol egy kétkötetes könyv jelent meg tőle, mely óriási föltűnést keltett. 1851. augusztus havában Birminghamba utazott, hogy egy újabb művere pártolókat gyűjtsön, itt egy tiszteletére rendezett estélyen elfogták, s a beteges nő másnap a börtönben meghalt. Az elfogatás nagy fölháborodást keltett nemcsak az egész országban, hanem még a parlamentben is tárgyalás alá került. Szerző az összegyűjtött adatokból arra a következtetésre jut, hogy Beckné mindenestre szellemi szerzője volt munkáinak. De miután nem értett a toltorgatáshoz, más valaki öntötte gondolatait, elbeszéléseit irodalmi formába. Minthogy azonban élénk képzelő tehetsége és következőleg valódi kalandjai helyett mindenféle túlzást és haszontalan mesét halmozott össze, ezekkel annyira eltorzította a valódi tényállást, hogy könyvét a történetírónak el kell vetnie, mint haszontalan férczmunkát. Bogdánfy Ödön *Talajjavító vízmunkálatok az Alföldön* címmel az ármentesítés és a belső vizek levezetése körül végrehajtott mun-

kálátot ismerteti, a mely munkálatok a nemzeti vagyont mintegy 2400 millió koronával növelték. Ezután Szvjetlov *Az élet útjai* regényéből a harmadik közlemény következik Ambrózovics Dezső fordításában. A költemények közt Lévy József *Egy államférfiü temetésén* címü eredetijét és Goethenek *Világ-sorja*, *Hegyke-vigan* költeményeit Kozma Andor fordításában találjuk. *Egy új franczia regény* címü czikk Barrière Le nouveau Don Juan regényével foglalkozik. Az *Értesítő*-ben György A.: A kisiparos pusztulása; Bodmer J. J.: Denkschrift zum 33 Geburtstag (Heinrich G.); Kollányi F.: A vespérmi püspök királyné-koronázási jogának története; Margalits E. Magyar Tudományosság; Ambrus Z.: Giroflé-Giroflá címü munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyanezen folyóirat októberi füzetének tartalma: Becker Fülöp Ágost J. J. Rousseau-ról ír tanulmányt, melyben az író és ember nagy jelentőségét ismerteti, a ki lángeszü és sajátos szellem, de tele belső ellenmondással; igazán philosophiai tehetségü gondolkodó, a ki csak az elvek ismertetésével elégszik meg, de nem tudja az abstract menetet a kísérő érzelmek mámorától elválasztani; csak lelkesedésében teremt s csak akkor találja meg önmagát. Rousseaur mások nem hatottak közvetlenül; önmagából fejlik ki és makacs logikával saját útjain halad. Önmagában mélyedt el s önmagából merítette gondolatait és tanításait; kereste a természetet s azt hitte, hogy saját énjében lelte meg. A XVIII. század művelődési föladatának, a fölvilágosodásnak munkása volt ő is. Egy dologban meghaladta kortársait és ez maradandó érdeme: az ítélő értelem mellett az értelemnek is helyet követelt, s a kedély jogaiért küzdött. — Thallóczy Lajos *Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből* címü dolgozatából a második befejező részt adja, melyben a vlach, illetőleg rumun kérdés elméletét ismerteti. Wildner Ödön *Barzellotti könyve Taine bölcsészetről* címü czikkében behatóan ismerteti Barzellotti római egyetemi tanár Taine philosophiájáról 1895-ben írt könyvét abból az alkalomból, hogy most egészen átdolgozott, bővített franczia kiadásban megjelent. Ezután Szvjetlov *Az élet útjai* orosz regényéből a negyedik közlemény következik Ambrózovics Dezső fordításában. A költemények közt van Vargha Gyula *Vigasztalás* címü eredetije és Germain-Lacour *Sugarak* verse Béry Gyulától fordítva. Petronius álnevü író *Küzdelem a magyar liturgiáért* czimen részletes ismertetést ad a magyar liturgikus mozgalom lényegéről és mibenállásáról, mely mozgalom főczélja, hogy a görög szertartású magyarok magyar oltári nyelvet kapjanak. Czikke folyamán ismerteti az országos bizottság által kiadott „Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról” szóló beszámoló munkát. Az *Értesítő*-ben Szalay K.: A magam útján; Tóth Benő: Mohok és vadvirágok; Miklós E.: Rózsás szalmakalap;

Pischel R.: Die Heimat des Puppenspiels című munkák vannak ismertetve. Kollányi Ferencz a szerkesztőhöz intézett nyílt levélben a munkájáról a Szemle múlt füzetében megjelent ismertetésére tesz megjegyzéseket, melyre a névtelen bíráló válaszol. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat novemberi füzetét Kozma Andor *Az antisemitismus lényege* című tanulmánya nyitja meg, melynek gróf Coudenhove cseh-osztrák főúr „Das Wesen des Antisemitismus“ nagy munkája szolgál alapjául. Kozma történeti fejlődésében ismerteti a zsidók életét Palesztinából történt kivándorlásuk óta. Mindenütt megőrizték vallási hagyományaikat, s hogy az idők folyamán el nem pusztultak, azt annak tulajdonítja, hogy az ő vallásuk is az egy Istenben való hiten alapul. Fejtegetései során arra a következtetésre jut, hogy a mai zsidóság nemcsak nem egységes ősi semita faj, hanem a későbbi fejlődés folyamán sem alakult egységesen fajszerűvé. Az egyedüli közösség, mely a világ minden zsidait összefűzi, csupán vallási. Zsidókról tehát, mint külön egységes fajról, ma már nem lehet beszélni s ezért az antisemitismus eredeti lényege vallási türelmetlenség. Vizsgálja ezután az okokat, melyekre a zsidó-ellenesség támaszkodik, többi közt a régi egyházatyák vádjait s az uzsoráskodást. Szerző cikke végén azt mondja, hogy az antisemitismushoz immár nem a maga eredeti lényegében, hanem új, hozzácsodródott, de lényegesen nem hozzátartozó elemekben van látszólagos ereje, de az antisemitismus létezése pusztán idő és türelem kérdése. — Wildner Ödön Ribot *a teremtő képzeletről* címmel a Collège de France tanárának nemrég megjelent munkáját ismerteti. Egy névtelen író *A magyar honfoglalás kútfüi* című cikkében a M. T. Akadémia kiadásában a millennium alkalmából megjelent munkát bírálja. A bíráló beszámolván a honfoglalás kútfüinek tartalmáról, rámutat, miben áll az egyes források becse. E szempontból részletesen vizsgálja, hogy e források kiadását miképen eszközli és a hozzájuk fűződő kritikai kérdéseket, hogy oldja meg a nagyszabású gyűjtemény. Ezután Szvjetlov *Az élet útjai* orosz regényéből az ötödik közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. — *A költemények* között két eredeti költemény van, az egyik *Koszorú öreg barátom sírjára* Léva Józseftől, a másik *Betelt vágy* Hatvany Lajostól. Lehr Albert *Kínál és tanít* címmel az Akadémiában tartott felolvasását közli, melyben kimutatja, hogy a két ige szerkezetében jelentésbeli különbség van, s az néha elég tetemes, úgy, hogy őket tetszés szerint váltogatni nem lehet. „Kínál valakit valamivel“ és „kínál valamit valakinek“, „tanít valakit valamire“ és „tanít valamit valakinek“ egyaránt jó, de mindenik a maga helyén. Concha Győző *A munka* címmel Kunz Jenő tanulmányáról irt ismertetést. — Az *Értesítő*-ben Navratil Á.: A gazdasági élet elemi jelenségei (Kármán Elemértől), Muther R.: Studien und Kritiken, Meyers Konver-

sations Lexicon című munkák vannak ismertetve. A füzetet a magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. AZ ETHNOGRAPHIA f. évi 4. füzetének első közleményében Kulhař Xav. Ferencz a magyar és horvát *regös énekek dallamairól* értekezik. Sebestyén Gyula dr., a M. Néprajzi Társaság titkára tizenhárom zala- és vas megyei regös éneket küldött neki azzal a kérdéssel, hogy énekel-e a napfordulat idején ilyen jellegű dalokat a horvát nép s ha igen: van-e a magyar és a horvát énekek dallamai közt valamelyes rokonság, a mint ez a két nép sok százados érintkezése alapján föltehető. A szerző e kérdésre legelsőben is azt jegyzi meg, hogy ilyen szertartásos énekek, a melyeket a legrövidebb nap és leghosszabb éj idején, tehát karácsony és újév táján énekelnek, mindenütt szokásosak, a hol horvátok laknak s *koleda*, *kolende* a nevük. Hogy a szlávok a koleda ünnepét már az ősidőben megölték, az is bizonyítja, hogy az összes szlávoknál ugyanazon néven föltalálható a vele kapcsolatos népszokás s énekfaj, melynek az ószlávban *koledy*, az oroszban *koljeda* és *koleda*, a lengyelben *kolęda*, a cseh, horvát, szerb és bolgár nyelvekben *koleda* a jelzése. Ennek alapján az a föltevése, hogy a magyarság a regös énekeknek nevezett koleda-énekeket a velük járó szertartásokkal együtt a szlávtságtól, sőt egyenesen a horvátoktól vehette át. E felfogást bizonyítják a regös dallamok is alkatukkal (zenei formálódásukkal), rhythmus-schemáikkal, dallamhajlásukkal (melodikus phrasisaikkal, vagy soraikkal) és végre bizonyos harmoniaiabeli, azaz az összhangokat illető jelenséggel. A szövegeket illetőleg a horvát koledák ugyan mintául szolgáltak a regös énekeknek, de semmi esetre sem vehető a magyar szöveg a horvát fordításának. A regös énekek zenei formája a horvát koleda-énekeknek csak régiebb alakjához hasonlít, mely a magyarban hívebben maradt fenn, mint a horvátok közt. — A további közleményekben Nagy Géza folytatja „*Népfajok és népek a XIX. században*” című statisztikai tanulmányát ezúttal az afrikai népekről írva, majd áttérve a szlávokra, az orosz, lengyel és cseh-től népekről. — A „Néphit és népszokások” rovatában Rubinyi Mózes befejezi a *molдавai csángók multjáról és jelenéről* írt értekezését. Leírja az elszakadt fajrokonaink pusztulását s ennek okait. Mai száma azoknak, kik még tudnak magyarul, legfeljebb 20,000. Szó van továbbá itt a csángók ruházatáról, mondáiról, dalairól s lelki világuk általános vonásairól. Nyelvük és külső életük, néprajzi és társadalmi viszonyaik magukon viselik már annyira az oláh bélyeget, hogy nyilvánvaló a magyar fajtól való különválásuk: de lelki életükben még nem tűntek el a magyar nyomok. Mikor már a nyelvvel is végzett a külső hatás, akkor meghódol a szív is s a kis népsziget lebukik a környező idegen néptengerbe. — Végül a M. Néprajzi Társaságnak ez idei közgyűlésén tartott beszédek és jelentések következnek. Szalay Imre elnöki beszéde kiemeli, hogy a párisi világkiállításon Magyarország először jelent

meg közjogi helyzetének megfelelőleg, mint az osztrák-magyar monarchia különálló területe. E különállás a Rue des Nations magyar pavillonjában jutott legfőbb kifejezésre. Itt láttuk néprajzunk két rendkívül érdekes csoportját, a halász- és pásztoréletet a kincsekben gazdag magyar történelmi kiállítás keretében. Sebestyén Gyula dr. titkári jelentése részletesen foglalkozik a társaság mult évi történetének nevezetesebb mozzanataival, minők a Keleti Szakosztály megalakulása s a Keleti Szemle folyóirat megindítása, az Ethnographia folyóirat 30 ives terjedelmének kibővítése 40-re, a miniszteri és akadémiai segélyek gyarapodása stb. A továbbiakban Kunos Ignác beszámol a *Keleti Szakosztály 1900. évi működéséről*, Bátky Zsigmond dr. a *Néprajzi Társaság könyvtárának* állapotáról. Ugyanitt találjuk a társaság költségvetését, melynek előirányzata 1901-re: 10.560 kor. — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának mellékelt értesítőjében Nécsey István a *konjár* nevű tót késekről ír, Jankó János dr. jelentéseit közli a *Párisban tartott XII. anthropologiai és archacologiai, valamint a III. ethnographiai nemzetközi congressusokról*, továbbá a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának újabb gyarapodásáról. Végül Nemes Mihály egy adalékot közöl a *vádvonásos halászati eljárásról* a ruthéneknél.

Ugyane folyóirat 5. füzetében Sebestyén Gyula a *párisi vallástörténeti congressus* tevékenységét és előadásait ismerteti. — Kuhač Xav. Ferencz befejezi a magyar és horvát *regös énekek dallamainak* összehasonlítását s a következőkben összegezi végkövetkeztetéseit: A magyarok valószínűleg a szlávoktól, névszerint a horvátoktól vették át a pogány árja népek ama szokását, hogy a napfordulat ünnepét énekkel és bizonyos szertartásokkal ülték meg. E felfogásnak alapja az, hogy e szokás nem fordul elő Magyarországon azon tájain, hol nem laknak horvátok. Az erdélyi, kénosi regös ének alighanem oláh hagyomány. A regös énekek szövege helylyel-közzel szintén emlékeztet a horvatra, de semmi esetre sem ennek a fordítása. Dallamaik horvát eredetre utalnak, de a regösök a dallamokba iparkodtak a magukéból hozzáadni, hogy az idegenszerűséget enyhítsék. Újabb időben, mióta a zenének magyar elemeit maga a nép mindjobban kifejleszti, a regösök az idegenséget telhetőleg magyarosítják, a mennyiben a zene rhythmusát a magyar szöveg accentusához idomítják s figyelembe veszik a magyar népi zene egyéb sajátosságait is. Így a regös énekek dallamai a magyar és horvát nép testvéries együttélésének bizonyítékát szolgáltatják, a mely népeknek tágabb értelemben vett közös hagyományuk van annyiban, hogy Közép-Európában éppen csak a szlávoknak és a magyaroknak vannak tulajdonképi igazi népdalaik, vagyis olyan dalaik, a melyeknek szövegét is, dallamát is a paraszt osztály költi. — Perényi Adolf a *magyar nép elmességéről* ír, ennek jellemző megnyilatkozásait idézve a népetymologia, tréfás szólások s a találós mesék köréből. —

A „Néphit és Népszokások“ közleményei során Versényi György *erdélyi népmondákat* ismertet, Czárán Gyula pedig a *kolindálás és turka-tánczolás* szokásait írja le, a mint ezek az aradmegyei oláhoknál divnak. A turka sajátságos alkotás: egy nagy színes, rendszerint vörös kelméből készített, fehér kendőkkel, zöld szalagokkal feldíszített nagy szoknyaalakú lepelből áll, mely fönt egy phantastikusan díszített szarvas állatfejen végződik. Az állatfej egy lepel alatt vastag botra van erősítve, úgy hogy a lepel alá bujtatott legény, a kinek egy kukucsáló lyuk is van hagyva, az egész jelmezt maga felett tarthatja és a bottal tetszés szerint mozgathatja. — Az irodalmi ismertetések közt Munkácsi Bernát a *kazáni császári egyetem régészeti, történeti és néprajzi társasága közleményeinek* XVI. kötetével, Petrik Á. pedig *Alexander Tille „Yule and Christmas“* című könyvével foglalkozik. — A kisebb közlésekben Katona Lajos a „*fiat piscis*“ themához közöl újabb adalékokat, Patrubány Lukács pedig örmény forrásokból idéz *vízfakasztó mondákat*, a mit a magyar nép is regél Sz. Lászlóról. Egy „Markal“ című mese, néprajzi könyvészet s társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát. — A mellékletben Semayer Vilibáld dr. részletesen ismerteti *Bánffy-Hunyad magyar lakosságának somatologiai vázlatát* nyolcz ábralap mellékletével.

Ugyane folyóirat ez idei 6. füzetében Hirth Frigyes müncheni tudós „*Hun tanulmányok*“ czimen néhány észrevétellel egészíti ki azon előbbi közleményét, melyben Attila őseinek Thuróczy krónikájában közölt névsorát a hiung-nu nép uralkodóinak ókori khinai följegyzésekben ránk maradt neveivel vetette egybe. Ezzel kapcsolatban most újabb bizonyítékokat sorol föl annak igazolására, hogy a hunnoks a *hiung-nu*-k, vagy kantoni ejtés szerint *hung-no*-k népe azonos. Ezek egyikében utal az európai kútfők azon ismeretes tudósítására, hogy a hunnoks a Kr. utáni IV. század második felében legyőzték az *alánokat*. A *Wei-szu* nevű minden európai hagyománytól teljesen független VI. századbéli khinai forrásmű pedig a *hiung-nu*-król állítja, hogy pontosan ugyanabban az időben legyőzték az *ant-sai* népet, mely a khinai birodalomban az *a-lan*, vagy *a-lun-na* nép nevének változata. Minthogy azonban az *alánokat* egy s ugyanazon időben nem hódította meg két nép, kell, hogy a *hiung-nu* és a *hun* nép azonos legyen. — Sebestyén Gyula folytatja és befejezi a *párisi folklorista congressusról* adott jelentését, melyben bőven ismerteti saját előadását is a *hun-avar-magyar kapcsolat mondáiról*. — Nagy Géza „*Népfajok és népek a XIX. században*“ című statisztikai tanulmányában ezúttal a déli szláv népeket tárgyalja. — Perényi Adolf a *magyar nép elmésségéről* írt közleményének itt adott befejező részében a magyar adomák, szóhabarlatok, kurucz gúnyversek és humoros népdalok köréből nyújt mutatóanyagokat. — A „Néphit és Népszokások“ rovatában Versényi György folytatja az *erdélyi*

népmondák közlését, Koritsánszky Ottó a *tolnamegyei lakodalmi szokásokat* írja le; Kolumbán Samu pedig *boszorkányavatás* címmel a hunyadmegyei eloláhosodott Hosdát község lakóinak néhány oly babonáját közli, melylyel valaki az ördögöt szolgáljává teheti, de ügyetlen eljárással magára is szabadíthatja. — A népköltészet rovatában Sebestyén Gábor *zalamegyei regös énekeket* közöl a regölés szokásának ismertetésével. — Az irodalmi rovatban K—a Robert Petsch „*Formelhafte Schlüsse in Volksmärchen*“ című művével foglalkozik. — A füzet mellékletében dr. Hazelius Arthur, híres svéd tudós nekrológját olvassuk. Az ő alkotása volt a skandináv nép néprajzi és művelődéstörténeti kincsesháza, a világhírű stockholmi „Nordiska Museet“ s a vele kapcsolatos „Skansen“. Ugyanitt Semayer Vilibáld dr. befejezi *Bánffy-Hunyad magyar lakosságára* vonatkozó somatológiai vázlatát.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júliusi számának első cikke Ráth Zoltán tollából folyt és a monopólium kérdését tárgyalja. E cikk megírására tulajdonképpen Matlekovits Sándornak az a bírálata adott alkalmat, a melyet Ráthnak a kartellekről szóló emlékiratáról írt. De Ráth e rövid tanulmányban is nagy körültekintéssel tárgyalja a monopóliumok gazdaságtörténetét; majd a verseny korszakát, és azután a versenyből eredt monopólium-képződés tümenyeinek törvényszerűségét. A modern kartellek és trustök veszélyeit, jelentőségét és valószínű jövőjét tárgyalja és figyelemmel van a kartellkérdésre Magyarországon; Ausztriával való viszonyunkra a kartellkérdés szempontjából. Állami törvényhozásnak, ellenőrzésnek és szabályozásnak szükségességét bizonyítja. — Mattyasovszky Miklós a polgári törvénykönyv tervezetének öröklési jogát gazdasági és társadalmi, politikai szempontból latolgatja. Hangsúlyozza a polgári törvénykönyv nagy fontosságát gazdasági és socialpolitikai tekintetben, tárgyalja a törvényes öröklést, az ági öröklést, a gazdasági egységek átszállásának kérdését, különös tekintettel a specifikus mezőgazdasági örökösödési rendszerekre és mindezekre vonatkozólag újabb szövegezéseket ajánl, melyek a polgári törvénykönyv tervezetének kiegészítésére, illetőleg megjavítására szolgálhatnának. — Éber Antal a „Mezőgazdasági hitel reformja“ címmel néhány újabb megjelent német munka alapján tárgyalja a mezőgazdasági hitelnek égető kérdéseit és különösen azon felmerült terveket, hogy a földbirtok tehermentesítése a jelzálogos terhek alól megkíséreltessék. — Bokor Gusztáv a nemzetközi statisztikai intézetről írt tanulmányt abból az alkalomból, hogy az intézet 9-ik ülősszaka ősszel Budapesten megy végbe. Ismerteti az intézet alapítását, szervezetét, eddigi ülősszakain kifejtett működését és e működésnek a statisztika tudománya szempontjából való jelentőségét. — A közlemények és ismertetések rovatában elsőnek Körösy József vitatkozik Éber Antallal a fővárosi pénzintézetek statisztikája ügyében és a fővárosi statisztikai hivatalt a késedelmesség vádjá

ellen védi. Katscher Lipót az ausztráliai communista telepekről és falvakról megjelent három munkát ismerteti összefoglaló módon és kifejti azon feltételeket, melyek mellett e communista telepítési kísérleteket a siker reménye kecsegtetheti. Wallon Dezső „A magyar állami számvitel kézikönyve“ című munkáját Berényi Pál, Halász Sándornak és Vajda Zoltánnak cheque-rendszerről írt munkáit együttesen Havas Miksa ismerteti; Pelloutier munkáját a francia munkáséletéről kivonatossan vázolja —vits. A füzetet gazdag közgazdasági irodalmi rovat zárja be, mely mint rendesen, az önálló munkákon kívül számos folyóirat fontos czikkelyeinek bibliographiáját is tartalmazza.

Ugyane folyóirat augusztusi száma első cikkét Hieronymi Károly írta. Újból a csatornakérdést tárgyalja és legelőször is a júniusban szentesített osztrák törvényt veszi bírálat alá. Majd azon változásokról szól, a melyek az osztrák hajózható utak kiépítése kíséretében fognak járni. E végből mindenekelőtt az osztrák, a német és a francia vízi úti és vasúti statisztikának főbb számait állítja össze. Kimutatja továbbá, hogy az alföldi csatornák építése csak most kerülhet szóba, hogy a csehországi csatornák alkotása biztosítva van, de annál égetőbb, fontosabb feladat. Azokkal szemben, a kik a szerző májusi előadása alapján azt számították ki, hogy az új osztrák csatornák építéséből hazánkra ötven millió haszon fog hárulni, kifejti, hogy ez tévedés; a mi hozzájárulásunk nélkül egyáltalában nem várható haszon, de miután a csatorna-rendszer az orosz és galicziai gabonának a szállítását is meg fogja könnyíteni, az e versenyből eredő kárt is számításba kell venni; haszon egyáltalában a csatorna-rendszerből hazánk számára csak úgy eredhet, ha a szállítási költségek a vasúti szállítási költségeknél alacsonyabbak. Ezek után „Budapesti Napló“ egy cikkéről és Nördlingnek 1885-ben megjelent munkájáról szól, a melyek általánosságban tagadják a csatornák közlekedési jelentőségét szemben a vasutakkal, miután a csatornák szállítási költségei nem kellőleg alacsonyak, és az állami vasutak ha ugyancsak a nyereségről le akarnak mondani épp oly alacsonyra szabhatják díjaikat. Szerző hosszasan bírálgatja különösen Nördling munkáját és vitatja, hogy Nördling saját adatai nem bizonyítják állításait, de hogy más viszonyok közt, mint a Nördling előtt ismeretes francia viszonyok közt, nevezetesen ott, a hol az árúk nagyobb hajókon hosszabb utakon szállíttatnak (Sympher munkájára, valamint amerikai adatokra hivatkozván), az alacsony díjszabás lehetősége megvan. Ezután áttér arra a kérdésre, hogy vajjon a csatornákon fognak-e azok az árumennyiségek szállíttatni, melyeket a szerző régebbi számításai alapjául vett. Végezetül újból hangsúlyozza az alföldi csatornák megalkotásának fontosságát, mert hacsak tétlenül nézzük az osztrák csatornák megépítését, némi előnyt élvezni fogunk ugyan, de a hátrányos következményeket is viseljük. Saját csatornáink megépítése által, szerző szerint,

az osztrák csatornarendszernek nagy hasznát vennők. — Ruffy Pál Bars vármegye gazdasági leírását nyújtja a füzetben; általánosságban jellemzi a megye földrajzi fekvését, égalját és orographiai, valamint hydrographiai viszonyait, közigazgatási járásait, a lakosság népeségi és nemzetiségi viszonyait, életmódját. — A közlemények és ismeretetések között N e m é n y i A m b r u s szőlakereskedelmi miniszterium 20 füzetes kiadványáról, a gyáripari statisztikáról. H e g e d ü s L ó r á n t Tegze Gyulának „Szerves társadalomtani elméletek és az állam személyiségének theoriájá”-ról írt könyvét és Révai Sámuel „A társadalmi jóllét feltételei”-t ismerteti együttesen V á s á r h e l y i Z o l t á n tól és — vitstől több német, a kereskedelmi politikát érintő munkának bírálatát találjuk e füzetben. Ugyancsak V á s á r h e l y i ismerteti Dolenec „Selyemtenyész tésünk közigazgatásá”-ról írt könyvét. A közgazdasági irodalom rovatja zárja be a füzetet.

U g y a n e f o l y ó i r a t szeptemberi számában M a t l e k o k o v i t s S á n d o r közöl nagyobb tanulmányt a magyar kereskedelmi politika feladatáról. Először is a mai viszonyokat jellemzi, a melyek az 1899. évi XXX. t.-cz. alapján a vámpolitika kérdéseiben Ausztriával szemben létrejöttek. Vázolja azután a különféle osztrák-magyar testületeknek állásfoglalását a követendő vámpolitika dolgában, majd az osztrák ipari és kereskedelmi tényezők nézeteit érinti. Kereskedelmi politikánk lényeges kérdését abban látja, hogy el kell döntünk, folytassuk-e a szerződéses vámpolitikát, vagy függetleníthetjük-e magunkat a külföldi nemzetekkel való forgalomtól autonomtarifa alapján. E kérdés helyesebb megvitatására gazdag statisztikai anyagot közöl és a bennök mutatkozó változásokat kapcsolatosan a követett kereskedelmi politikánkkal és a különös gazdasági viszonyokkal fejt ki. A tárgyalások folyamán természetesen a gabona, liszt és bor kereskedelmi forgalma különös figyelemben részesülnek és szerző számos részletes megjegyzéssel érdekesen világítja meg ezek szerepét a monarchia kereskedelmi forgalmában. Arra az eredményre jut, hogy a fennálló kereskedelmi szerződések hatása nem volt kedvezőtlen sem az osztrák-magyar terület forgalmára, sem összes közgazdasági viszonyaira. Szerző határozottan a közös vámterületnek hiva és kifelé a szerződéses vámpolitika mellett tör lándzsát. A magyar ipar érdekeit közös vámterület mellett is, úgy látszik, főképen kartellekkel véli megvédeni. — G r. M a j l á t h J ó z s e f „A socialismus multjáról, jelenéről és jövőjéről” czímmel közli azon előadását, a melyet Bártfán az orvosok és természettudósok ülésén tartott. Nagy vonásokban vázolja a socialis mozgalom különféle történelmi phasisait, továbbá a jelen korban mutatkozó különféle irányzatokat és pártokat. A socialis reformokban látja a legjobb megoldását a társadalmi bajoknak és a legjobb védekező eszközt a socialismussal szemben. — Ruffy Pál folytatja Bars megye megkezdett gazdasági leírását. Ezúttal a bányászat, különösen Kőrmöczbányán,

majd a gyógyfürdők és egyes uradalmak vázolásával foglalkozik. — A közlemények és ismertetések rovatában Navratil Ákos „A gazdasági élet elemi jelenségei” című könyvét Pap Dezső ismerteti, valamint ugyane munkáról Gy. is ir. V á s á r h e l y i Amerika hivatalos mezőgazdasági évkönyvéről; —vits Schlefernek a bányák államosításáról szóló német munkájáról; —I. P á r i s Frigyes „Társadalmi reformok” című füzetéről és É b e r A n t a l Berényi Pál „Pénzintézetek üzemeltetése” című könyvéről számol be. A közgazdasági irodalom rendes bő rovatával fejeződik be a füzet.

U g y a n e f o l y ó i r a t októberi számában N á v a y Lajos „Robot és Engária” czímmel közöl fölötté érdekes tanulmányt. E czímen tárgyalja azon szolgáltatásokat, a melyek szerződészerűleg kikötetnek, és melyek az 1898-, 1899- és 1900-as socialis törvényalkotás daczára is megmaradtak. Szellemesen érvel a mellett, hogy a nép, mikor e szolgáltatásokat robotnak nevezi, noha az 1848-as törvényhozás a robotot eltüntette, helyes úton jár, mert csakugyan e szolgáltatások kikötése a munkabérnek csökkentését és a népnek megterhelését jelenti. Az e kérdéssel összefüggő viszonyokat részletesen elemzi és törvényalkotást, esetleg helyhatósági intézkedést óhajtott, mely szerint a munkabér, mint a munkások által elvállalt munka értéke, az elvállalt munkához viszonyítva mindenkor helyesen kifejezendő és ennél fogva tilos a hányadosmunkásokat olyan, akár pénzben vagy természetben, akár pedig munkában lerovandó szolgáltatásokra kötelezni, melyek a kikötött bér ellenére annak tényleges csökkentését eredményezik. — B u d a y L á s z l ó „A nemzetközi statisztikai intézet Budapesten” czímmel tanulmányt ír és összefoglalóan tünteti fel az ülészak alkalmával tartott számos előadás lényeges tartalmát, a hozott határozatok jelentőségét és az intézet beléletének lefolyását. — F r i e d r i c h V i l m o s „Az alkoholizmus és az ellene való védekezés” czímmel az év elején megkezdett tanulmányát az iszakkosságról folytatja. — P ó r J a k a b a magánhivatalnok biztosításáról Ausztriában közöl érdekes adatokat; R u f f y P á l pedig folytatja Bars megye közgazdasági leírását. Ezúttal az uradalmak ismertetése után a kisgazdák állapotát, a gazdasági egyesületek viszonyait, az erdőgazdaságot és a szántott területet, valamint a vármegye munkaviszonyait, továbbá a szőlőművelést és állattenyésztést tünteti fel. — A közlemények és ismertetések rovatában —vits G o t e i n „Der deutsche Aussenhandel” című kereskedelempolitikai munkáját. M a t t y a s o v s z k y M i k l ó s Baross János „Az örökösödési jog kérdései” című munkáját ismerteti. Turquan a nemzeti vagyonnak becsléséről írt francia munkáját és Lehmann „Auf zum Kampf gegen Agrarier und Schutzzöllner” című röpiratát ugyancsak —vits ismerteti. — A közgazdasági irodalom a füzet szokott helyén található.

U g y a n e f o l y ó i r a t novemberi száma nagy figyelmet szentel a tengerentúli kérdéseknek. F a r a h ó J á n o s a Canadába

kivándorló magyarokról is, Putnoki Béla pedig a Galaczba (Romániában), kivándorló magyarokról és Hólek Sámuel Magyarország gazdasági kapcsolatát Észak-Afrikával vizsgálja. Mind a három tanulmány számos részletes adatot tartalmaz, a melyek kivonatosan alig tüntethetők fel, de általánosságban erősen bizonyítják, hogy Magyarországon hova-hamarább a kivándorlási ügyet államilag rendezni kell, és hogy ügyet kell vetnünk a tengerentúli kereskedelmi összeköttetéseket nyújtó világgrészekre. — Ruffy Pál befejezi Barsmegye gazdasági leírását, vadászatáról, kőbányáiról és a megye iparáról, takarékpénztáráról és pénzügyeireiről szól, a birtokváltozási adatokat közli és a vasúti viszonyokat vizsgálja. Végül az adóügyet tárgyalja, az idők folytán beállott változásokat ecseteli. — A közlemények közt Vásárhelyi ismerteti Szokolai Kornél jelentését Bosznia gazdasági viszonyairól; —vits Wolf és Dielnek újabb kereskedelmi politika röpiratait és Kautskynak „Handelspolitik und Socialdemokratie“ című tanulmányát összefoglalóan ismerteti; Czeissler Grunzel „System der Handelspolitik“-ájáról nyújt kimerítő elemzést. Fenyvessy József „A magyar kir. iparfelügyelők tevékenysége az 1898—1899. évben“ című jelentését bírálja. — A közgazdasági irodalom gazdag bibliographiája zárja be a füzetet.

4. A MAGYAR NYELVÖR augusztusi füzetében Vikár Béla a *szentiváni énekről* kezd egy cikksorozatot, melyben föladatul tűzi ki: helyreállítani a szentiváni ének nevén ismert hagyományt, a mennyire ez még lehetséges. Fejtegetéseivel igazolni igyekszik azt, hogy a szentiváni ének, a melyet elveszettnek hittünk, nem veszett el teljesen; hogy több van meg belőle, mint sejtettük; s hogy a mi még netán hiányzik, az is előkerülhet még, ha keressük. A hagyomány szövegi részének lehető helyreállítása mellett föl akarja a szerző deríteni a már kihalt népszokásnak eredeti mivoltát is. — Singer Ödön Mária Istvánnak, tulajdonképi nevén Szaitz Leonak, a XVIII. századi egri szervita papnak *Kis Magyar Frazeológiá*-jából azon közmondásokat ismerteti, melyeket Margalits Ede a maga gyűjteményébe vagy egyáltalán nem vett föl, vagy csak későbbi, negyed, sőt fél századdal is újabb forrásból tud idézni. — Ez után *Helyes a magyarság a postán* cím alatt a Demény Károly budapesti főposta-igazgatótól a postahivatalnokok számára kiadott *Tájékoztató a magyar írásban* című füzetet ismerteti a folyóirat, mutatványul közölve belőle az általánosabb érdekű és sikerültebb orthologiai részleteket. — Tolnai Vilmos *A népnyelv idegen szavai* cím alatt azon kérdéssel foglalkozik: miből magyarázható meg az idegen szóknak a népnyelvben való nagy elterjedése s cikike végén összeállítja, hogy minő fogalmi körökbe tartoznak a népnyelvben kimutatható s a szerkesztőség kérdésére több vidékről összegyűjtött idegen szók. — *A német-magyar szótárhoz* című rovatban I. V. a Budapesti Szemle egy bíráló cikkének észrevételeivel foglalkozik. A cikkíró szerint a

biráló Simonyi-Balassa német szótárával szemben olyan kifejezéseket ajánl, a melyek német gondolkodás szülöttei, s legtöbbjükről még meghonosodott voltukat is tagadni kell. — Egyéb rovatok: Nyelv-művelés. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Népnyelv hagyományok. Izenetek.

Ugyanezen folyóirat szeptemberi füzetében Vikár Béla folytatja a *szentiváni énekről* szóló értekezését. — Joannovics György *Újra a nek névrag* című cikkében Kulcsár Endre észrevételeire felel és saját elméletét röviden védelmezvén, azon hibákra figyelmeztet, a melyekkel a *-nek* ragos szónak használata ellen leginkább vétének, ú. m.: a birtokszót nem egyeztetik számban a részes határozóval, pl. *szüleimnek* bizonyosan nehezebb esik, e h. nehezükre. Gyakran személyben sem egyeztetik vele, pl. *magunknak* se könnyű a feladata, e h. a *feladatunk*. Nem ügyelnek az illető igének dativus *-nek* raggal vonzó, sajátságára, a mi ál-birtokviszonyt idéz elő, pl. ez nem jutott a fiúk eszébe, e h. a *fiúknak* ez nem jutott eszükbe. — Melich A *Müncheneri codexhez* címmel több olyan hibát mutat ki a nevezett codexben, a melynek ennek másolat-voltát bizonyítják. Egyúttal megemlíti, hogy a *mélták* alakban e codex is megőrzött egy adatot a Gyulafehérvári Glossákban is (*valák* = *valók* előkerülő á hangzós melléknévi igenévre; közül továbbá néhány érdekes helyet az *-ül, -ül* rag alakjára és használatára nézve s figyelmeztet a *volni* (esse) szóra, a *van* ige infinitivusára, a melyet analogiás eredetűnek tart. — Takáts Sándor egy elfeledett nyelvújítóval, *Benyák Bernáttal* foglalkozik. Benyák, XVIII. századi kegyesrendi tanár, buzgó és szerencsés szóalkotó volt; új szavai közül olyat akárhányszor használunk ma is, és igen sok olyat alkotott, a mit a legszigorúbb orthologus is szívesen fogadna. Tanult grammatikus volt s buzgón tanulmányozta a régi magyar nyelvet. Simai Kristóf szótárának nem csekély része Benyák gyűjtéséből került ki. Új szavakkal 1772-ben lépett fel először. A szóalkotásban azokat az irányelveket tartotta szem előtt, melyeket szerencsésebb újítóink állítottak föl követendőül. Fő törekvése az volt, hogy az új szók és összetételek magyaros hangzásúak legyenek s hogy lehetőleg az analogia vagy etymologia törvényén alapuljanak. Új képzőket vagy új gyökérszókat nem igen alkot, de a rövidítéseket ő is gyakorolja. Újtásaival jóval megelőzte Barczafalvit, kit helytelenül tartanak a nyelvújító mozgalom megindítójának; Barczafalvinál egy évtizeddel előbb megjelent munkájában már tömérdek új szót találhatunk. Ő tartotta 1777-ben az első magyar nyelvű bölcséleti előadást, számos magyar műszót alkalmazván benne. A cikkíró aztán a kegyesrend levéltárában őrzött eredetiből közli azon lajstromot, melyben Benyák a maga új szavait és felhírt kifejezéseit (mintegy 900 szót) összeállította s a nemzetnek használásra ajánlotta. — Az Irodalom rovatban Balassa József egy német szójárástanulmányt (Haag: Die Mundarten des oberen Neckar-

und Donaulandes) ismertetvén, figyelmeztet a nyelvjárási térképek szerkesztésének fontosságára. Olyan térképre volna szükségünk, mely pontosan megmutatja az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedésének fokát és területét s a nyelvjárásoknak egymáshoz való viszonyát. Nyelvjárásaink ily pontos ismeretéhez azonban okvetetlenül szükséges, hogy egyes fontosabb vidékeket, községről-községre haladva s minden egyes sajátságot külön figyelembe véve, tanulmányozzunk. — A Nyelv. történeti Szótárhoz czimű rovatban Kanyaró Ferencz és Singer Ödön közölnek pótló adatokat. — Egyéb kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvahagyományok. Izenetek.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei 3. füzeté közli Halász Ignác elhunyt nyelvtudósunk posthumus munkáját. *a déli lapp nyelv alaktanát*, mely az igék tárgyalása közben szakad félbe befejezetlenül. — Ezután Patkanov Szerafin *irtisi-osztjâk szójegyzékének* negyedik részlete következik, mely a *r-t* betűkkel kezdődő szokat foglalja magában. — Kicska Emil *„Van-e pszichológiai alany és állítmány?”* czimű mondattani tanulmánya a harmadik nagyobb közlemény. Eddigelé nyelvtani, logikai és pszichológiai alany és állítmány szerepelt a mondattani meghatározásokban. A szerző szerint csak annyiban beszélhetünk *logikai* alanyról és állítmányról, a mennyiben bizonyos mondatformát, melylyel minden más formájú mondatot egyeztetni szoktunk, logikai mondat vagy ítélet néven különböztetünk meg. Ennek a mondatnak alanyát és állítmányát logikai alanynak és állítmánynak is nevezhetjük. Azaz ha pl. ezt a mondatot: „ezt a növényt zsályának hívják“ a következő ítélettel egyeztetjük: „ez a növény zsályának hívott dolog“, akkor azt mondhatjuk, hogy „ez a növény“ logikai alanya, a „zsályának hívott dolog“ logikai állítmánya annak a mondatnak. Nincs azonban oly *pszichológiai* alanya és állítmánya a mondatnak, a mely vagy logikai, vagy nyelvtani állítmány nem volna. A pszichológia oly általánosabb tudomány, mely magába foglalja mind a logikát, mind a philológiát a grammatikával egyetemben. Ezért nincs semmi értelme annak, ha azt mondjuk, hogy valamely mondatnak két tagja se nem logikai, se nem grammatikai, hanem pszichológiai alany és állítmány. — Az ismertetések során Katona Lajos Wundt W. *„Völkerpsychologie“* czimű híres művének első kötetével foglalkozik, röviden vázolván *a nyelv eredetéről* benne fejtegetett nézeteket. Egy másik közlés a *„Finnisch-ugrische Forschungen“* czimű nyelvészeti és ethnológiai folyóirat első két füzetét ismerteti. E folyóirat nemesak a finn-magyar nyelvekkel szándékozik foglalkozni, hanem a finn-magyar népek őstörténetének, régi műveltségének, vallásának, mythológiájának, népköltészetének, szokásainak és erkölceinek, néprajzának, hajdani lakóhelyeinek és vándorlásainak, anthropológiájának stb. vizsgálatával is. Más ural-altáji nyelvekkel és népekkel foglalkozó közlemények csak akkor találunk benne

helyet, ha az előbbi körre tekintettel vannak. A hazai írók közül Szinnyei József és Simonyi Zsigmond közöltek az első füzetben tanulmányokat. Az előbbi a magyar -n személyrigről értekezik, mely szerinte a harmadik személy névmásának *jén* alakjából fejlődött, eredetileg csak a felszólító módban volt meg s onnan terjedt át némely más igealakokra. Az utóbbi a magyar nyelvnek néhány mongol jövevényszaváról (mint *ildomos*, *érdem*, *ige*, *erkölcs*) szól. — Kisebb közlés gyanánt Gombocz Zoltán adalékokat közöl a *vogul nyelv török elemeihez*.

5. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY VI., VII-ik (június—júliusi) füzetét Sebestyén Károlynak *A cynikusok* című dolgozata nyitja meg. Kifejti, hogy a cynismust csak úgy ismerhetjük meg a maga teljes valóságában, ha az életrajzi módszert választjuk: a cynikusok tanítása kapcsolatban van életükkel. Meghatározza a cynismus mivoltát; kimutatja, hogy az elmélet az erény fogalmából indul ki: az erény egymagában elegendő a boldogságra; a mi nem erény, elvetendő. A cynikusok az ő önző korukban meg akarták mutatni, mi a szeretet. Ők voltak mesterei az újkornak, mely a kereszténységgel kezdődik. — Láng Margit folytatja a magyar nemzeti versidomról szóló értekezését, részletesebben vizsgálva a dimeterek, trimeterek és periodusok szerkezeteit. — König György *Menandros* Ηπειραπομηνία cz. cikkében egy görög vigjáték-töredéket ismertet, mely egy legújabbban felfedezett papiroson maradt reánk. — A Hazai irodalom rovatában Császár Elemér ismerteti Jánosi Béla *Az aesthetika története* cz. munkájának II. kötetét; elismeréssel szól a benne felölelt anyag gazdagságáról, a tárgyalás alaposságáról s értelmes és élvezetes előadásmódjáról. — Ugyancsak elismeréssel méltatja ifj. Reményi Ede Csengeri Jánosnak *Catullus versei* cz. művét, mely mindenképen alkalmas, hogy az olvasóval gyönyörködtető módon ismertesse meg Catullus lelki világát. — Melich János Kisch Gusztávnak *Nösner Wörter und Wendungen* cz. dolgozatát ismerteti, mely becses adalék az erdélyi szászság készülöben levő szótárához. — Finály Gábor dicsérrel szól Kuzsinszky Bálintnak *Aquincum és az óbudai ásatások* cz. útmutató füzetéről. — A külföldi irodalom rovatában Finály Gábor a Pauly-féle classica-philologiai encyclopaedia új kiadását ismerteti, mely Wissowa szerkesztésében jelenik meg; a programértekezések rovatában pedig Gyulai Ágost Walton Róbertnek Vörösmarty drámáiról szóló dolgozatát bírálja. A füzetet Hellebrandt Ágost bibliographiai összeállításá zárja be, mely a philologiai irodalomnak 1900-ban megjelent termékeit (számszerint 2830-at) sorolja fel.

Ugyane folyóirat VIII-ik (októberi) füzetének első cikkében Csengeri János Aischylos „Lelánczolt Prometheus“-ának magyar fordításairól szól; ismerteti Molnár János, Verseghy Ferencz, Zilahy Károly, Télfy Iván és Radó Antal átiültetéseit és mutatóványt

közöl saját új fordításából. — Szigetvári Iván Petőfi költészetét jellemzi, dolgozata e részben lyrájáról és politikai költészetéről szólván részletesebben. — Veress Ignác Tacitus *Historiae* cz. munkájára vonatkozó szöveg tanulmányt közöl. — Láng Margit a magyar nemzeti versidom aesthetikai jelentőségéről szóló dolgozatának befejező része a versszakokról, a szaktalan sorokról és rhythmusi eltérésekről szól. — A Hazai irodalom rovatában Császár Elemér Lázár Béla *A tegnap, a ma és a holnap* cz. tanulmány sorozatának második részét bírálja, Faragó Lajos pedig Hornyánszky Gyulának *Schvarcz Gyula emlékezete* cz. dolgozatát méltatja. A külföldi irodalom rovatában Kohlbach Bertalan egy francia tudósnak, Victor Terret-nek, Homerosról szóló könyvét mutatja be, Birkás Géza pedig Suchier és Birch-Hirschfeld francia irodalomtörténetét ismerteti. A programmértekezések rovatában Zsoldos Benő Serédi Lajosnak *Thukydides és a korabeli görög történetírás* cz. dolgozatát ismerteti, Relkovič Davorka pedig Ötörk Mihálynak *Törring mint lovagdráma-író és a német lovagdráma hatása irodalmunkra* cz. értekezését bírálja.

Ugyane folyóirat IX. (novemberi) füzetét Némethy Géza értekezése nyitja meg, mely Vergilius hatodik eclogáját tárgyalja és e költemény egyes helyeit új szempontokból magyarázza. Bódis Juszti a pogány és keresztény classikusoknak a gymnasiumban való olvasztásáról szól, kiemelvén, hogy a pogány classikusokhoz sem alaki, sem tartalmi szempontból nem foghatók az egyház írói vagy a későbbi krónikások, hogy amazok sem erkölcsi, sem vallási tekintetből nem veszélyesek és beleillenek a legújabb kor irányzatának és szükségleteinek keretébe. — Krausz Sámuel a tizenkét sibylláról értekezik. — Szigetvári Iván befejezi Petőfi költészetéről szóló dolgozatát, részletesebben szólván elbeszélő költeményeiről, leíró költészetéről és a kimutatható idegen hatásokról. — Havas Adolf kimutatja, hogy Petőfinek *Egressy Etelke* cz. költeményére Ovidius mellett Homeros is lehetett hatással. — Müller József a Pancsovától északra fekvő Franzfeld község német lakosságának nyelvjárását tárgyalja. — A Hazai irodalom rovatában Császár Elemér Bajza József munkáinak új kiadását ismerteti, melyet Badics Ferencz rendezett sajtó alá, Veress Ignác Dávid Istvánnak *Herozoti epitome* cz. könyvét, Némethy Géza Hegedűs Istvánnak *Themistios és Dudith András* cz. értekezését, Váczy János a Madách-irodalom két termékét (az Ember tragédiájának iskolai kiadását, melyet Alexander Bernát szerkesztett, és Palágyi Menyhért Madách-életrajzát) ismerteti. A külföldi irodalom rovatában Heinrich Gusztáv Köhler Reinhold kisebb iratainak II. és III. kötetét mutatja be, Pecz Vilmos pedig Rhousopoulos újjörög-német szótárát ismerteti. Programvázlatok és vegyes közlemények rekesztik be a füzetet.

Ugyane folyóirat X. (decemberi) füzetében László Géza Valerius Cato költeményeiről értekezik; Heinrich Gusztáv Pálffy Sámuel két regényét („Erbia“ és „Zomilla“) ismerteti és szerzőjükre vonatkozó életrajzi adatokat közöl; Havas Adolf Holtei Károlynak Petőfíre vonatkozó hatását mutatja ki; Katona Lajos stilisztikai okokkal bizonyítja, hogy Gargallo Bánk bán novellája Vertot francia történelmi munkája alapján készült; Müller József befejezi a franzföldi német nyelvjárásról szóló tanulmányát. A Hazai irodalom rovatában a következő művek vannak ismertetve: Wagner—Horváth, Görög régiségek és görög irodalomtörténet (ismerteti Láng Nándor); Havas Adolf francia nyelv- és olvasókönyve (ismerteti Balassa József); Hittrich Ödön latin nyelvtana és olvasókönyve (ismerteti Veress Ignác); Gyöngyösy László, Arany János élete és munkái (ismerteti Gyulai Ágost); Kelemen Béla magyar-német kézi szótára (ismerteti Endrei Ákos); Edelenyi Mihály, Lessing viszonya a classikus ókorhoz (ismerteti Kont Ignác); a külföldi irodalom rovatában: Reitzenstein, M. Terentius Varro und Johannes Mauropus von Euchaita (ismerteti Darkó Jenő); Hecker, Die italienische Umgangssprache (ismerteti Perotti Győző); Krassnig, Lateinische Stilübungen (ismerteti Bohdaneczky Lajos) és Zauner, Romanische Sprachwissenschaft (ismerteti Honti Rezső). Philologiai programértekezések bírálatai és vegyes közlemények következnek. A füzetet az egész évfolyam név- és tárgymutatója s a Philologiai Társaság tagjainak névjegyzéke fejezi be.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb termékeit a francia közönséggel ez idén is Kont Ignác hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, a melyek az illető szaktudománynyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* 1900. évi 50-ik számában ismerteti Melchior de Polignac-nak a magyar irodalom történetéről „Notes sur la littérature hongroise“ czimen Párisban megjelent munkáját, s jegyzetben rá mutat azokra a szembetűnő hibákra és botlásokra, melyek a műben lépten-nyomon előfordulnak. Ugyanitt ismerteti Xénopol-nak „Magyars et Roumains devant l'histoire“ czimen irt válaszát Bertha Sándor hazánkfia ugyane tárgyú dolgozatára.

A folyó évi 21-ik számban a rövid könyvismertetések során a következő munkákról és értekezésekről van szó: Janovics Jenő: „Csiky Gergely élete és művei“, Melich János: „Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai“, Dézsi Lajos: „Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius-Bánffy Gergely-

től“, *Kozma Ferencz*: „Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus“, *Mátyás Flórián*: „Sz. László és Imre királyok végnapjai“, *Fraknoi Vilmos*: „Petrarca és Nagy Lajos“, *Borovszky Samu*: „A nagylaki uradalom története“, *Békefi Remig*: „A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei“, *Mahler Ede*: „II. Ramses, az exodus faraója“, *gróf Kuun Géza*: „Ismereteink Tibetről“, *Schmidt Ferencz és Stüchel Pál*: „Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése“, *dr. Váczy János*: „Kazinczy Ferencz levelezése, X. kötet“, *Lesko J.*: „Szaicz Leó, a katolikus ujságírás magyar úttörője“, *Beöthy Zsolt*: „A magyar irodalom története II. kötet“, végül az *Irodalomtörténeti Közlemények* X. kötete, a *Nyelvtudományi Közlemények* XXX. kötete, s a *Magyar Nyelvőr* XXIX. kötete. Ugyanitt emlékezik meg *Dunay Ferencz*: „Átíró hangrajz (Phonetica transscriptoria)“ című dolgozatáról.

A 22. számban röviden felsorolja az Akadémia könyvkiadó-vállalatában megjelent új köteteket.

A 26. számban külön ismertetést szentel *Haraszi Gyula*: „A francia költészet fejlődése“ című munkájának.

A 42. számban két magyar aesthetikus műveivel foglalkozik; *Lázár Béla*: „A tegnap, a ma és a holnap“ című kötetét és *Jánosi Béla*: „Az aesthetika története“ című munkájának második kötetét ismerteti.

A 44. számban *Borovszky Samu*: „A népvándorlás kora“ című illusztrált művét s *Goldziher Ignác*-nak: „Az Iszlám“ című, az előbbivel együtt megjelent dolgozatát tárgyalja.

A 45. számban *Benedek Elek*: „A magyar nép multja és jelene“ című munkájának második kötetét mutatja be.

A *Revue Historique* január—februári számában összefoglaló ismertetést közöl a következő magyar művekről: *Finácsy Ernő*, „A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában“ I. kötet, *Hajnik Imre*: „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt“, *Károlyi Árpád*: „Magyar Országgyűlési Emlékek“ XI. kötet, *Margalics Ede*: „Horvát történelmi repertorium“ s végül *Schvarcz Gyula*: „Görög történelem“.

Május—júniusi számában a *Századok* és *Budapesti Szemle* 1900. évi deczemberi füzetét ismerteti.

Ugyane folyóirat szeptember—októberi számában a *Századok* és *Budapesti Szemle* áprilisi füzetének tartalmát sorolja fel, rövid ismertetésekkel.

A *Revue de synthése historique* április havi füzetében iverre terjedő hosszú tanulmányt közöl a magyar történetírásról. Megemlékezőn röviden a régi történelmi művekről, az Akadémia történelmi bizottságának és a magyar történelmi társulatnak kiadványairól, sorra veszi a legutóbbi évtizedben megjelent összefoglaló műveket, monographiákat és kútfőgyűjteményeket. Az e tanulmányban ismertetett munkák száma: 104.

A *La Revue et Revue des Revues* folyóirat februári számában az „Akadémiai Értesítő” deczemberi s a „Budapesti Szemle” november—januári füzetei, *áprilisi* számában az előbbinek február—márcziusi, az utóbbinak is február—márcziusi s végül *júliusi* számában ugyane magyar folyóiratok április—júniusi füzetei vannak ismertetve.

A *La Revue d'Art dramatique* folyóirat szeptemberi számában „La saison en Hongrie” czímen külön czikket szentel az újabb magyar drámai irodalomnak s *Somló Sándor*: „A szombatosok”, *Herczeg Ferencz*: „Ocskay brigadéros”, *Thury Zoltán*: „Katonák”, *Prém József*: „Adorján báró”, *Laczkó Andor*: „Testvérek” s *Bródy Sándor*: „Hófehérke” című drámáival foglalkozik.

A *Revue de philologie* 1901. évi folyamában hosszabb ismeretéseket találunk az „Archaeologiai Értesítő” XX. s az „Egyetemes Philologiai Közlöny” XXIV. kötetéről.

A *Revue universelle* illusztrált folyóirat februári füzetében *Sayous Eduard* „Histoire générale des Hongrois” című munkájának 1900-ban megjelent kiadását ismerteti.

A *Le Bibliographie moderne* című folyóiratban külön ismeretést szentel *Dézi Lajos* „Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől” című értekezésének.

A *Revue internationale de l'enseignement* című neveléstudományi folyóirat júniusi számában „Les écoles hongroises a l'exposition de 1900” című külön czikkben Magyarország közoktatásügyével foglalkozik.

E folyóiratokban megjelent könyvismertetésekén kívül említett hazánkfia gondoskodik arról is, hogy a magyar irodalom nevezetesebb alakjainak életrajzai s általában magyar vonatkozású dolgok a francia ismeretterjesztő vállalatokban felvételre találjanak. Így a *Grande Encyclopédie* számára az *S* betű magyar vonatkozású (többek közt: Sajnovics, Sajó, Salgó-Tarján, Sambucus János, Salamon király, Sáros vármegye, Sárospatak, Sátoralja-Ujhely, Sayous Ede, Schnierer, Schulek, Schvarcz, Schwicker, Scolari Fülöp, Selmezbánya, Semmelweis, Semsey Andor, Sennyey Pál, Simai, Simonyi, Szalay L., Szapáry Gy., Szász K., Széchenyi, Széll K., Szemere, Szigligeti, Szilávy, Szőgyény-Marich stb.), a *Nouveau Larousse illustré* számára pedig a *H*, *I* és *K* betűk magyar vonatkozású történeti és irodalomtörténeti cikkeit, a Hongrie kivételével, ő írta.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály nyolczadik ülése.

1901. november 4-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: ifj., Szinnyei József Vadnay Károly r. tt. — Asbóth Oszkár, Bánóczi József, Badics Ferencz, Csengeri János, Endrődi Sándor, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, id. Szinnyei József, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: B. Nyáry Jenő tt. — Fejérpataky László, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

205. ENDRŐDI SÁNDOR r. t. „Isten felé“ című költeménysorozatát olvassa föl székfoglalóul. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

206. CSENGERI JÁNOS lt.: Aeschylus összes drámáinak magyar fordítását mutatja be. — Birálatra adatik.

207. MUNKÁCSI BERNÁT l. t.: „Hún nyelvmlékek szókincsünkben“ című értekezését mutatja be. — Birálatra adatik.

208. HEINRICH GUSZTÁV r. t.: „Ossián hazánkban“ című értekezését mutatja be.

209. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1901. november 11-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Hampel József, Kautz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth János, Balogh Jenő, Békefi Remig, Csaplár Benedek, Fayer László, Óváry Lipót, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd, Gyulai Pál, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

210. FRAKNÓI VILMOS r. t. felolvassa „Szt-László levele a monte-cassinói apáthoz“ című értekezését.

211. FAYER LÁSZLÓ l. t.: „A kivallatás és a halálbüntetés elleni küzdelem Magyarországon“ czímen értekezik.

212. ASBÓTH JÁNOS l. t. bemutatja: „Az őslakók hatásáról a bosnyák faj fejlődésére“ című tanulmányát.

213. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH JÁNOS és FAYER LÁSZLÓ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1901. november 18-án.

B. EÖTVÖS LORÁND r. tag helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Réthy Mór, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vinceze r. tt. — Bedő Albert, Bugárszky István, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Mórícz, Tötössy Béla l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t. — Jegyző: Lengyel Béla r. t.

214. KLUG NÁNDOR r. t.: „Adatok a pankreas-fehérje elméletéhez“.

215. STAECKEL PÁL k. t. részéről: „Vizsgálatok az absolut geometria köréből Bolyai János hátrahagyott irataiban“, előterjeszti KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.

216. SZILI ADOLF részéről: „Szemtükérszeti tanulmányok“, előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

217. KERTÉSZ JÓZSEF részéről: „A chloroform hatásáról“, előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

218. SZILI AUREL részéről: „A musculus sphincter iridis s a szívárányhártya hátulso rétegeinek fejlődéséről“, előterjeszti LENHOSSEK MIHÁLY l. t.

219. HOLLÓS LÁSZLÓ részéről: „Uj Gastromyces-fajok hazánkból“, előterjeszti MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. t.

220. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s .

1901. november 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Bubics Zsigmond, Forster Gyula t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, Kautz Gyula, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Réthy Mór, Szilády Áron, Szinnyei József, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vadnay Károly r. tt. — Acsády Ignác, Balogh Jenő, Bánóczy József, Békefi Remig, Borovszky Samu, Bugárszky István, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Körösy József, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyesy László, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Schönherr Gyula, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítká.

221. FRAKNÓI VILMOS r. t emlékezésedet tart Szilágyi Sándor rt. fölött. — Az Emlékezések során ki fog adatni.

222. VADNAY KÁROLY r. t. felolvassa a jelentést az 1900. évi Kóczán-pályázatról, mely szerint a bíráló bizottság „A király arája“ című háromfelvonásos vígjátékot megjutalmazásra ajánlja. — A

javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből FÖLDES IMRE neve tünt elő

223. Elnök úr a többi jeligéslevél elégetésére KÖVESLIGETHY RADÓ és BOROVSKÝ SAMU I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljártak.

224. A folyó ügyek során jelenti a főtítkár, hogy a Hollán-
emléktábla leleplezési ünnepén LIPTHAY SANDOR rt. Akadémiánk képviselője, az Akadémia koszorúját a Vasvármegyei Múzeumnak adta át megörzés végett — Köszönettel tudomásul vétetik.

225. KOZMA FERENCZ I. t. köszönetét fejezi ki a jubileumára küldött üdvözlétért. — Tudomásul vétetik.

226. A párisi akadémia örökös titkára, DARBOUX GASTON úr, mint a Berthelot-jubileum rendező bizottságának elnöke, meghívta Akadémiánkat a november 24-én végbement ünnepre Elnök úr az Akadémia képviseletére LOSVAY LAJOS I. tagot kérte föl, ki is ezt készséggel elvállalta. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

227. A Nemzeti Színház igazgatósága a Teleki-pályázathoz bírálókul GYENES LÁSZLÓ és SZACSVAI IMRE urakat küldte ki. — Tudomásul vétetik.

228. Az I. osztály RÉTHEI PRIKKEL MÁRIÁN úr, a II. osztály pedig TÓTH SZABÓ PÁL úr részére fölolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

229. A II. osztály a Semsey-bizottságban és a Bródy-bizottságban megüresült helyre KAUTZ GYULA r. tagot választotta; továbbá a Semsey-pályázathoz bírálókul egyfelől THALLÓCZY LAJOS r. és BEKEFI REMIG I. tagot, másfelől LÁNG LAJOS és FÖLDES BÉLA r. tagokat küldötte ki s végre a Könyvkiadó-Bizottságban megüresült helyre FÖLDES BÉLA r. tagot választotta meg. — Tudomásul vétetik.

230. PAUER IMRE osztálytitkár bejelenti, hogy THALLÓCZY LAJOS r. t. e bírálói tisztről nagy elfoglaltsága miatt lemondott. — Tudomásul vétetik s a II. osztály fölhivatik, helyébe más bíráló kiküldésére.

231. A III. osztály a Semsey-pályázathoz bírálókul MAGOCSY-DIETZ SANDOR és STAUB MÓRICZ I tagokat küldte ki. — Tudomásul vétetik.

232. A főtítkár előterjeszti az 1902-re szóló Üléssort. — Elfogadtatik.

233. KOSTYÁN FERENCZ nyug. huszárezredes gróf Széchenyi István irodalmi munkásságára vonatkozó könyv- és kézirat-gyűjteményét a M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumának ajándékozza. — A nagybecsű gyűjtemény átengedéseért a nemes gondolkodású adományozónak az Akadémia köszönete külön levélben fog kifejeztetni.

234. ROMBAUER RODERIK EMIL 50 év előtt Észak-Amerikába kivándorolt hazánkfia, „a szülőföldje iránt érzett ragaszkodása jeléül“, megküldi Akadémiánknak az „Universities and their sons“ czimű ötkötetes nagy munkát. — Az Akadémia köszönete külön levélben fog kifejeztetni.

235. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. „Nemzeti Ideál“. Kibocsátotta ezer magyar ifjú — 2. „Ki a haza-áruló“. Írta Erdélyi Gyula. (A szerző ajándéka). — 3. A Széchenyi-családra vonatkozó négy gyászjelentés. (Id. Szinnyei József I. t. ajándéka.) — Köszönettel vétetnek.

236. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. *Rombauer R. Emiltől*: Universities and Their Sons. 5 köt. — 2. *B. Harkányi Bélától*: A m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatorium kisebb kiadványai. — 3. *Dr. Walter Gyulától*: Szent beszéd.

Esztergom, 1901. nov. 3. — 4. *Terkán Lajostól*: A refractio és az extinctio elmélete. — 5. *Berendi Bélától*: A legeltetés és havasgázdálkodás kérdése. — 6. *Kováts Lajostól*: Szemere Miklós és a magyar ifjúság. — Köszönettel vétetnek.

237. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.: Akadémiai Értesítő. 143. füzet. Matematikai és természettudományi Értesítő. XIX. köt. 4. füz. — ÓVÁRI LIPÓT. A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. III. füz. — DR. KARÁCSONYI JÁNOS. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. köt. — Tudomásul vétetik.

238. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRAKNÓI VILMOS és VADNAY KÁROLY r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléletek.

1. Egykorú tudósítások a M. tud. Akadémia megalapításáról. (Közli Viszota Gyula.) Köztudomású, hogy gróf Széchenyi István az 1825-ik évi november 3-iki kerületi ülésen tette meg 60,000 frtos ajánlatát, a melylyel a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttét közvetlenül előidézte. Emez örökké nevezetes kerületi ülésről, de különösen az ajánlás miként való megtörténéséről, azaz milyen szavakkal tette meg Széchenyi István híres ajánlatát, eléggé eltérően szólnak az eddig ismeretes följegyzések.

Az Akadémia megalapításával és így a november 3-iki kerületi üléssel különösen két mű foglalkozik. Szász Károly „Gróf Széchenyi István és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása” és Zichy Antal „Gróf Széchenyi István életrajza” című művek. Ez a két mű elősorolja az ülésről fenmaradt feljegyzéseket és így feleslegesnek látszik ezeknek felemlítése; de mivel abban a helyzetben vagyok, hogy az Akadémia megalapításáról hiteles egyének eddig ismeretlen feljegyzéseit közölhetem, szükségesnek tartom, hogy az eddig ismert változatok legfontosabbjait az összehasonlítás kedvéért itt is lejegyezzem.

Az eddig ismert változatok között pedig kettőt tartok nagyon fontosnak: Döbrentei Gábor és Wesselényi Miklós följegyzését.

Döbrentei Gábor szerint a „Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben (I, 48)” e szavakkal tette meg Széchenyi István ajánlatát:

„Nekem itt szavam nincs; az országnak nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyarokká neveltetését: jószágaim egy esztendei jövedelmét feláldozom. Érett megfontolással teszem ezt, azért célra vezetettő felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott summa haszontalanul el ne pazaroltassék.”

Wesselényi Miklós Földváry Gáborhoz november 4-én intézett

levelében így ír a november 3-iki eseményről: „Nagy Pál felséges tífzzel s elragadó ékesen-szólással hordotta elő azon okokat, melyek nemzetiségünk lassanként való elhalását okozták, egy igen fontos oknak mutatta meg a mágnsok elkorcsosodását s a nyelv és nationalitás iránt való tunya hidegségeket. Erre az én Széchenyim felállott s declarálta, hogy ámbár ezen fontos szavaknak szomorú igazvoltát elesméri, de mindenekre nem gondolja, hogy ki lehessen terjeszteni; magába is érezvén, hogy a nemzetiségért akármit is tenni kész, — azért a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és pallérozása szent czéljára ezennel ajánlja s adja egy esztendei minden jószágainak egész jövedelmét!”

E két feljegyzés mellett a többi változatot kevésbé fontosnak tartom, mert Széchenyinek nem teljes kijelentését, hanem csak egy részét jegyzik fel.

Alább közölt újabb adataim — véleményem szerint — nagyfotosságúak, különösen az első sorban közölt adat, mert teljesen megbízható egyéntől, országgyűlési követől, származik. Adataim levelekben vannak letéve. A levelek az Akadémia kéziratárában találhatók, egy könyvalakba kötött kéziratgyűjteményben.¹ A könyv Kazinczy Ferencz tulajdona volt. Tartaima Kazinczyhoz intézett levelekből s Kazinczynak az 1825—27-iki országgyűlésre vonatkozó, másoktól nyert értesülései alapján tett jegyzeteiből áll.

Az Akadémia alapítására 4 levél vonatkozik s e négy levél elé Kazinczy Ferencz a következő czímet jegyző: A Magyar Academiára tett ajánlások. Pozsonyban 1825 Novemb. 3d. = 295,000 f. papírosban.

A legfontosabb a négy levél közül az első, Comáromi Istváné. Ez a következőképen hangzik:

I.

Pozsony 5a² Novemb. 1825

Különös bizodalommal 's Tisztelettel való

Drága Kedves Uram Bátyám!

Bizonyos vagyok ugyan benne, hogy Kedves Uram Bátyám az Ország Gyűlésén folyamatban lévő Dolgokat közelébbi kűtfőkből is meritheti, 's ugyan azért az eleinte történt Dolgoknak Leírásával nem is alkmatatlankodom, azok már külömben is tudva lévén, tsupán tsak annyit irok a' Dolgoknak mostani folyamatja felől: hogy még most is azon Nuncium készittetik a' Circularis Sessiókban, melly az Ország Constitutiojának consolidatiojára tartozó Tárgyakat foglallya magában.

¹ Jogtan. Országgyűlés 4°. 7. sz.

² Tévedésből irhatott Comáromi 5-ét 4-ike helyett. Lásd erre vonatkozólag e levél utóiratát és a hozzátartozó jegyzetet!

Ezen ugyan már keresztül mentünk a' fel vett Tárgyak rendi és sora szerint, melyeket a' Circularis Notarius Bars Vgyei volt Fő Notarius Plathy időről időre fel jegyzett, de még az egész Munkának Conceptusa fel nem olvastatott; most tehát az fog már paragraphusai szerint Circulariter fel vétetni, 's így az Stylusba véve a' Publica Sessioiban újjobban pertractáltatni, ott pedig meg állapittatván a' Proceresekhez küldetni és újjobban meg hányattatni 's vettettetni. Ezen Munka szörnyű erős Tárgyakat foglalván magában és hosszabb ki terjedésű is lévén, míg a' Vélekedések a' Proceresekével össze egygyeztethetődnek, nem kevés időt fognak kívánni. A' Constitutio consolidatiója egygyik módjának itéltetvén a' Statusok által a' többek között a' Magyar Nyelvnek virágzásban való tétele 's annak ennél fogva az Oskolákba a' Dicasteriumokba 's a' közönséges Dolgoknak folytatására a' Vármegyékbe 's K. Városokba teendő be' hozása, ennek a' Circularis Sessioiban való meg állapítása alkalmatosságával az a' nevezetes dolog történt: hogy a' midőn a' Sopron Vgye Követe Beszédében az Ország Nagygyai felől azt az említést tette, hogy ha ezek is a' mint reményleni lehet az Orzágnak ezen Igyekezetét hathatósan segíteni fogják, a' Nemzeti Culturának bizonyos előmenetelét reményleni lehet, ezen Beszéd után az Ifjú G. Széchenyi Magyar Lovas Kapitány 33 Esztdős a' Magyar Muzeumnak fundamentomát megvető halhatatlan emlékeztető G. Széchenyinek igen méltó Fija 's a' Circularis Sessióknak igen szorgalmatos gyakorlója nagy lelkű szavakkal ezen Ajánlást tette: T. Statusok és Rende! Én ugyan Nagy nem vagyok, de Vagyonos ember vagyok, azért Nemzeti Nyelvemnek gyarapítására egy egész Esztendei Jövedelmemet ajánlom, úgy hogy ennek a' kívánt Célra való fordítása 's el rendelése mindenkor az Ország Gyűlésétől függjön

Ezen váratlanul történt Ajánlás a' nagy buzgósággal folytatott Tárgy felett tartatott Tanácskozás közben ugy el lágyította az egyben gyűlt Statusoknak sziveiket, hogy többnyire minden Követeknek könnyeket tsafart ki szemeikből 's kevés ideig tartó, el némitő mély halgatás után, mindenfelől a' sokszorozva megújított Éljen kiáltás harsogott 's a' Statusok által a' Magyar Haza Nevében ezen példás Hazafinak az Édes Attya nagy Érdemeinek meg említésével is buzgó Köszönet tétetett. Ezen Nemes Lelkűségnek Követője volt a' Nagy Vay József igen érdemes Fia Vay Ábrahám a' ki 20,000 Ftokat ajánlott Vezédlulában. Ez után ajánlott G. Andrássy György Torna Vgyei Követ 10,000 Ftokat Conv. Pénzben. Végre pedig hasonló végre ajánlotta Gróf Károlyi György egy Esztendei Jövedelmének fele részét.

Lehetetlen azt a' nagy el ragadtatást le írni, mely a' Statusokat ezeknek hallására a' jövendő bódogabb Időknek ki nézéséből közönségesen meg lepte. Adja az Isten hogy ezen ditsőséges példák a' Hazának ugy nevezett Nagygyait 's vagyonosabb Polgárjait követésre indítsák! A' kik a' Gróf Széchenyi tehetségét közelébből esmerik,

azt mondják, hogy Esztendei Jövedelme V. Czédulában másfél száz Ezer Ftba számláltathatik, a' Gróf Károlyi Gazdagsága pedig szinte közönségesen tudva vagyon, és ezen György a' ki még a' többi Testvérjeivel a' Jósággal meg nem osztozott, már is 180 Ezer Conv. Pénzen vett Jóságot acquirált különösen maga részére. Gróf Széchenyi egy igen szép tapasztalású, Olasz, Franczia, Anglus Országokat, 's több más Tartományokat öszve járt, természetes, igen kellemetes szép Magyar Ember. Szállást Gróf Károlyi Györgygel a' Pomenade mellett egygyütt tartanak, és igen szép Házat formálnak, a' hol már most leg inkább estvéknint a' jó emberek öszve gyülekeznek. Ezek közt Vesselényi, Fesztetits, Orozy, B. Brudern, G. Andrassy György 's több ilyenek és a' Haza dolgát leg inkább kedvellő Követek. Oda járok mikor lehet magam is, a' hol nagy gyönyörűséggel lehet az időt töltetni. Itt akár pipázhat, discurálhat, mindenféle Ujságokat olvashat 's ha soká akar mulatni mindenkor kész Vatsorához ülhet akárci, egy szóval ezek az Urak mindent elkövetnek, hogy nállok magát minden betsületes ember minden meg szorítás nélkül a' leg barátságosabban Magyar szokás szerint mulathassa.

Az Országos Deputatio talán a' jövő Héten el végzi már a' Regnicolare Operatumok fel vétele módja iránt való Tanácskozását. Mi lessz ez iránt való vélekedése, annyival inkább pedig mi lessz az Ország Rendének e' részben való meg állapotása, előre tudni nem lehet. Ettül függ itt való mulatásunknak vagy haza menetelünknek ideje. Soha sem vólt egyszer egyszer szebb Ország Gyűlése, mellyen az Orzágnak mindenféle dolgai illy bátor lélekkel elő adattak volna, soha sem feküdt egyszer egyszer jobban a' Statusok sziveiken a' Haza Köz Bóldogsága, 's annak gyökereiben való meg fundálása; ámbár ellenkezőkre most is csak talál. Isten tudja meg felel e' az igyekezetnek 's várakozásnak a' következés, de csak úgy látni, hogy él még a' Magyarok Istene.

A Fejedelem néhány napokig fekvő beteg vólt, de már jobban van. Az mondatik, hogy még e' Hónapba Bétsbe vissza készül. Többire a' Méltóságos Grófnénak alázatos tiszteletem mellett nagy betsü atyafiságos Uri Favoriban ajánlott álhatatos Tisztelettel maradok

Drága Kedves Uram Bátyámnak

alázatos atyafi szolgálja

Comáromi István.

Ezt a¹ Levelet méltóztasson Ur Bátyám a' Mikóházi Asszonyokkal is közölni hadd gyönyörködjének a' Hazafiuságban.¹

¹ A mikóházi asszonyok: Bártzay Borbála, Comáromi felesége és Comáromi Anna vagy a 4 levél szerint Náni, István nővére. Egyéb-iránt a 3. levél tanúsága szerint Comáromi e levelet nem Kazinczy-nak, hanem feleségének küldte el s nov. 16-a után került Comáromi felesége útján ennek levelével — ez a 4. levél — Kazinczy kezébe.

A' Levélben irtt Ajánlások tegnap történtek, ma pedig az Ifjuság részéről huszan mentek Magyar Ruhába az Ajánló Uraknak Hazafiságukat meg köszönni 's Nemes Tetteikért való Tiszteleteket tenni s ki jelenteni.¹

A második levél Barkassy Imrétől, Kazinczynak egy ifjú ismerősétől való, a ki az országgyűlésen mint jurátus vett részt s úgyszólván minden nevezetes mozzanatról értesíté Kazinczyt. Levele nemcsak azért érdekes, mert röviden megemlíti a tényt, hanem különösen azért, mert a tény hatását bővebben festi.

A levél így hangzik :

II.

Különösen tisztelt Tekintetes Fő Tábla Biró Ur!

Sietek a' magyar nyelv előmozdítására tett lépéseknek, mint minden igaz magyar előtt örvendetes újság megírásán.

Melly is abból áll, hogy az itt igen nevezetes Soprony Vármegyei Követ Nagy Pál előadván azt,² melly szükséges lenne a' magyar nyelv előmozdítására más Nagy Nemzetek példáját követve edj Akadémiát felállítani, 's ennek elérésére még a' jelenvaló Diétán bizonyos summát össze szedni: mellyre Gróf Szétsényi István már ez előtt eltökélt szándékához képest jószágainak esztendei nagy jövedelmét³ a' nemes czélra oda ajánlotta, olly kinyilatkoztatással mindazonáltal, hogy abba jövendőre nézve is szószollója lehessen, nehogy a' Ludovicea Akademia fel állítására adatott summa díjjára jusson — ezen ő ajánlása is. Melly kedvező indulattal fogadtatott legyen ezen nemes ajánlás könnyű el gondolni. — Kevés perczekkel ezután Mélt. Vay Ábrahám Ur 20,000 VCzédula ftokat, Gróf Andrassy György, Tornai Követ pedig 10,000 ezüst ftokat ajánlottak a' nemes czél elérésére. — Végével a' kerületi Ülésnek ifjú Gróf Károlyi György a' magyar Literatura előmozdítására esztendőnként 1000 ezüst ftokat, a' czélba vett Akademia pedig felállítván, annak felsegőllésére, 's jobb lábra állíthatatására esztendei nagy jövedelmének fele részét⁴ ajánlotta oda.

Akadtt olyan ki Gróf Szétsényit nemes tettéért bolondnak nevezte, ez volt G. Zichy Károly Ő Excja; volt olyan, ki tsudálkozott

¹ Ez utóirat bizonyítja, hogy Comáromi a levél keltezését tévesen irta november 5-ikére. Tulajdonképen november 4-én irta a levelet, mert az ajánlás november 3-án történt, az ifjuság pedig november 4-én hódolt a nagylelkű hazafiaknak.

² Kazinczy odajegyzé a napot is így: 1825 Novemb. 3-dikán.

³ Kazinczy széljegyzete: 60,000 frtot ezüstben, azaz 150 mondom százötven ezret papirosban.

⁴ Kazinczy széljegyzete: félesztendei jövedelmét, azaz 40,000 frtot ezüstben, papirosban 100,000 ft.

azon, hogy valami ilyes jut eszékbe a Magyaroknak, ez Báró Ötvös Ignácz Ő Exeja volt; de más gondolkozásuk is akadnak, nevezetesen Gróf Illésházy Ő Excellentiája az örömmel miatta nem tud mit tsinálni, 's szinte beteg bele, a' mint ma hallottam az Asztalnál. — Vannak olyanok is, kiket a jó példák már eddig is követésre buzdítottak, nevezetesen Gróf Battyány János 10,000, Gróf Károlyi István pedig 20,000 ezüst ftkat ajánlottak, ez a' két utolsóbb ugyan mint-hogy még országos Ülés az óta nem volt, közönséges Jegyző-Könyvbe nem mehetett. — Gróf Károlyi István pedig azt a' kinyilatkoztatást is tette, hogy a' mennyibe bizonyos épületre is volna szükség, mely az Akadémiának helyül szolgálna Pestenn a' Soroksári útvezébe lévő háznak egy részét, mely ötöt illeti, oda ajánlotta, megigérvén egyszersmind azt is, hogy testvéreit arra indítani, hogy házbeli részeket szinte engedjék által, igyekezni fog. — Így tehát már alkalmasint, ha mint a' Ministériumnak ellenére is lábra fog kapni hazánkba édes anya nyelvünk, a' minél alig kívánnék inkább egyebet.

A' Tekintetes Őr parantsoló javallatja következésébe e' napokba Bétsbe jártam. Egésszen más forma érzést gerjesztett bennem ezen nagy városnak meglátogatása mint a' Pesté; már tsak a' környéke, fekvése, külső várossát belsőtől elválasztó térségnek szép felosztása igen nagy örömet szerzett nekem. Mulattam a' városba öt nap. Megnéztem nevezetesebb intszeteit, ritkaságait, 's szépségeit a' mennyire az idő 's a' környüállások megengedték. — Nekem mindenek felett tetszettek az úgy nevezett Ambraser Sammlung régiségei; a' polytechnicum institutum ritkaságai; 's a' község számára kinyitott Volksgartennek nevezett kertbe építettett Theseus Templomába lévő remek faragása a' híres Canovának, melybe Theseusnak a' minotaurussal való viaskodása adattatik elő. Az a' bátorság, mellyel Theseus ellenségére tekint 's torkát megszorítja, az az erő, mellyel Újjainak helyeit látszik hagyni a' minotaurus Theseus karján, a' mestermívnek tsudálására, a' remek mesternek pedig mély tiszteletére indítja a' nézőt. — A' Laxenburg vidéke, a' legközelebbi két esztendőkre régi formára épült kisdud vitézi vár, melybe mind régi bútorok 's festések vannak, valamint szinte a' Schönbrunni kert szép felosztása szinte különösen tetszett nekem. Sok nézni való volt a' királyi váron az abba lévő igen pompás könyvtáron, ritter sálán a' városnak más egyes épületein is. Egy szóval nekem az egész Város annyira tetszett, hogy örömet ra állanék a benne lakásra is. Itt tapasztaltam azt a' különbséget: mit tegyen Patakon tanulni, Bétsbe nevelkedni.

Mellyeknek alázatos jelentése mellett magamat a' Tekintetes Őrnak nagy kegyességeibe ajánlott megkülömböztetett tisztelettel maradtam

Posonyba November 4-dikén 1825-be

tisztelő alázatos szolgálja

Barkasy Imre.

A harmadik levelet egy rokona, Kazinczy András írta hozzá
Ez így hangzik :

III.

Posony 5. Nov. 1825.

Különös Tiszteletre méltó

Kedves Uram Bátyám!

Ezennel vagyon szerencsém második leveletem kedves Uram Bátyámhoz utasítani, e' mostani környüállásainkat általa közölván.

Nevezetes volt a' tegnap előtti¹ Circularis Sessio, melynek leginkább a' Magyar Nyelv vala tárgya, ez alkalmatossággal sok díszes beszédek tartatván, különös figyelmet érdemlettek a' G. Dessewfy József és Nagy Pál Sopronyi Követ előadásai, kik midőn ezen Nyelv virágzására szolgáló módokat projectálván, a' többek közt e' végre fel állítandó Académianak szükséges voltát állították, — Felkelvén a' haza szeretetét tisztelő G. Szécsényi István Hessen Homburg Huszár Kapitány, Magyar nemes szível 's el tökélléssel esztendei egész jövedelmét (melly a' mint hallatik 150 ezerre megyen) e' végre ajánlotta, — ezt követték tsak hamar Vay Ábrahám Cs. K. Kamarásnak 20 ezerből, G. Andrássy Györgynek 10 ezer Conv.-ból és G. Károly Györgynek fél esztendei jövedelméből álló summának e' tzélra tett buzgó ajánlatjaik, Adják az Egek — — — —

Mái napon a' Felség a' ki rövid időtől óta beteges, jobban enni mondatik, 's egyszersmind az is hogy e' folyó holnap 12-én a' Ministeriummal 's Cancellariával egyetemben Bécsbe menne de bizonytalan.

Ezek mellett a' Méltóságos Grófnénak kezei csókolása jelentéséhez alázatos tiszteletemet rekesztvén; magamat tapasztalt nagy érdemi atyafiságos grátiájába ajánlom, 's mély tisztelettel maradok

Kedves Uram Bátyámnak

alázatos atyafi szolgálja

Kazinczy András.

Gróf Széchenyi István esztendei jövedelmét 60,000 frtot

Conventiók pénzben	150,000
Vay Ábrahám	20,000
Gróf Andrássy György	25,000
Gróf Károlyi György fél esztendei jövedelmét	100,000
	<hr/>
	295,000

A negyedik, utolsó, levelet Comáromi Istvánnak felesége, Bártzay Borbála intézte Kazinczy Ferenczhez. Voltaképen azért érdekes e levél, mert írójának hazafias és nemes érzését tárja elénk. Mint már fennebb meg is említettem, e levéllel küldötte meg Bártzay Borbála férje levelét² Kazinczynak.

¹ Kazinczy jegyzete : nov. 3d.

² Lásd Comáromi levelének utóiratát és a jegyzetet!

Bártzay Borbála levele így szól:

IV.

Nagy tisztelettemmel való

Drága Kedves Uram Bátyám!

Ezen levelét Kedves Uram Bátyámnak, az Uram az én levelemhez zárta, hihető hogy Ő azt külön akarta küldeni 's ismét változtatta szándékát, 's azért tette az én levelembe, oly meg hagyással, hogy mennél előbb küldjem Kedves Uram Bátyámnak, mely levelet tegnap késő kapván, mánál hamarabb bé nem küldhettem. El olvasván mink is ezt a' levelet, nagy gyönyörűséggel emlékezünk azokra a' derék Urakra, és magok Hazája Nyelvét anyira szeretőkre, a' kiknek minthogy az Isten nagy Vagyont adott, nem holmi haszontalan veszendő végre, de olyan szép tüzre fordítják, mely az Ő neveket a' késő maradéknál is halhatatlanná teszi. Az G. Szétsény és G. Károly Házoknál össze gyűllő Társaság ugyan szép lehet, mingyárt emlegettük Nánival Kedves Uram Bátyámat, hogy mely nagy gyönyörűséggel töltené ottan idejét.

Többire midőn Náni alázatos tiszteletét a' magaméhoz kapso lván, magamat atyafiságos Grátiájában ajánlván, vagyok

Drága Kedves Uram Bátyámnak

Mikóházán 16-dik Novemb. 1825.

alázatos atyafi szolgálója

Bártzay Borbála.

E négy levél közül kiválóan fontos az első kettő: Comáromi és Barkasyé. Kazinczy maga is érdekességük szerint rendezte el a négy levelet s a véletlenség úgy hozta magával, hogy időrend szerint is úgy következnek egymás után, a hogy elésoroltam őket. Barkasy levele véleményem szerint nem is annyira azért fontos, mert az Akadémia megalapítását beszéli el — hiszen újat a régebbi változatokhoz hasonlítva nem mond — hanem inkább azért fontos, mert világos tanúbizonysága, mily hatással volt Kazinczy finom szépérzékével ismerőseire.

Comáromi levele azonban kiválóan a november 3-iki kerületi ülés emlékezetre méltó epizódjának leírásáért érdekes. Comáromi István mint Abaújvármegye vice-ispánja és követe a november 3-iki kerületi ülésben e tárgy feletti vitában maga is részt vett, maga is ajánlotta egy akadémia felállítását s így hihető, hogy különösen megfigyelte az ülésen történeteket: megfigyelte Széchenyi szavait is.

Még egy körülményt kell tekintetbe venni. Comáromi — bizonyára Kazinczy kérésére — rendszeren levélben tudósította őt az országgyűlés folyamatjáról. Ezt bizonyítja a gyűjteményben lévő több levélen

kivül e levélnek részletessége is. Mikor e nagyfontosságú eseményt a haza literátorának, jó barátjának újsággépen megírta, bizonyára megbízható valót akart írni. Ha továbbá számba vesszük, hogy Döbrentein kívül egyik szemtanú sem jegyzi felj Széchenyi szavait szó szerint, míg Comáromi ezt teszi; ha számba vesszük, hogy Thewrewk József szerint Széchenyi „spártai rövidséggel” beszélt, Comáromi feljegyzése pedig ilyen: arra a következményre jutunk, hogy Széchenyi valóban úgy szólt, a hogy Comáromi feljegyzi.

Comáromi feljegyzéséhez leginkább hasonló Döbrentéié, de feljegyzésében benn van minden, a mit a többi feljegyző Széchenyivel beszéltet.

Végül még Comáromi István jellemzéséről szolgáljon néhány sor. Kazinczy jegyzetei között van egy irat, mely az 1825 - 27-iki országgyűlés köveit jellemzi. Ezen iratban Comáromi a tántorithatatlanok közé van jegyezve. Jellemes, komoly ember volt, a kit Kazinczy jegyzeteiben sajátkezüleg a következőképen örökít meg: „azon temérdek pasquillusok egyikében, mellyek ezen a diétán elmésen vagy nem, irattak. Comáromy István, Abauji V. I. és Követ felől az mondatik, hogy valamint Komárom vára soha még ellenségnek meg nem hódolt: úgy Comáromy István is a haza ügye védelmezésében megtántorithatatlanul áll.”

2. Ajándék a Széchenyi-múzeumnak. K o s t y á n F e r e n c z nyug. huszárezredes a következő levelet intézte a M. Tud. Akadémia főtitkárához:

„Már fiatal katonatiszt koromban gróf Széchenyi István, mint a hazafiság eszményképe lebegett előttem; mély tisztelettel tekintetem föl reája és bámultam őt. Ezen, egész hosszú életemen át fokozódott mély tisztelet szülte azt, hogy megvásároltam gróf Széchenyi Istvánnak időszakonként megjelent minden munkáját; s visszamenve az 1834. évig, a Jelenkor és Társalkodó hasábjain közzétett minden egyes czikkét sajátkezüleg leírtam s azokat három kötetbe foglaltam. Végre iparkodtam Széchenyi működését bíráló minden iratot megszerezni.

Régi óhajom, hogy ezen gyűjteményem, mely könyvtáramnak mindenkor disze volt, elhalálozásom után is csonkítatlanul együttmaradjon.

Két évvel ezelőtt Főtitkár úr szives volt értesíteni a felől, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-múzeumot állít fel palotájában, s volt is alkalmam azt megtekintennem.

Elhatároztam, hogy fentjelzett Széchenyi-gyűjteményemet a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlom fel, azon kéréssel, hogy azt Széchenyi-múzeumba befogadni s ott mindenkorra kegyelettel

megőrizni méltóztatnék. E czélból az egész gyűjtemény átadásra nálam készen áll.

Midőn ezen elhatározásomról a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárát ezennel tisztelettel értesíteni sietek, maradtam Budapesten, 1901 november 8-án kiváló tisztelettel kész szolgálja: *Kostyán Ferencz* cs. és kir. nyug. huszárezredes."

Lejáró pályázatok.

F. évi december hó 31-ikén a M. Tud. Akadémia jutalom-tételei közül következőknek jár le a határideje:

1. *Pesti magyar kereskedelmi bank jutalma* (az 1897—1901. évkörben nyomtatásban megjelent közgazdasági vagy pénzügyi munkák utólagos jutalma), 2000 korona.

2. *Első magyar általános biztosító társaság* (az újabb társadalompolitikai eszmék követelményei, tekintettel magánjogi intézményeink reformjára), 1000 korona.

3. *Lévay-jutalom*, (Sz. István uralkodása essayszerű feldolgozásban), 1000 korona.

4. *Pollák-jutalom*, (a vidéki és városi népesség egymáshoz való viszonya), 1500 korona.

5. *Ullmann-jutalom*, (a határhaszon elméletének jelenlegi állása), 720 korona aranyban.

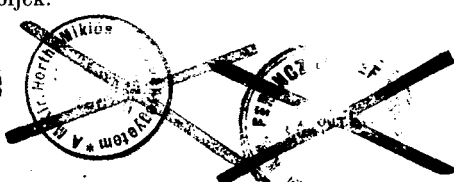
6. *Lévay-jutalom*, (ajánlkozás a mezőgazdaság körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldására). *Nyílt pályázat*, jutalma 1000 korona.

7. *Lukács Krisztina-jutalom*, (ajánlkozás a chemia körébe vágó valamely fontosabb kérdés megoldására). *Nyílt pályázat*, jutalma 2000 korona.

Bővebb felvilágosítás nyerhető az Akadémiai Értesítő 137. füzetében.

A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.

Felhívás a Seitovszky János herezegprimás emlékére tett alapítvány érdekében. Forster Gyulától a M. Tud. Akadémiánál fenti névre tett alapítvány 1901 évi 1350 koronát tevő kamatai a Fraknoi Vilmostól Rómában alapított történelmi intézetbe küldendő és magyar egyháztörténelmi kutatásokkal foglalkozó történetbúvárok ösztöndíjára lévén fordítandók: felhivatnak mindazon történetbúvárok, kik igényt tartanak rá, hogy ez iránt való óhajukat legkésőbb folyó évi december hó 31-ig, egyháztörténelmi kutatásaik irányának megjelölésével, Fejérpataky László rendes taggal, a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának előadójával (Budapest, VIII., Nemz. Múzeum), közöljék.

F 1922/23-134.